

130x

BIBL. NAZ.
Vitt. Emanuele III

*Race-
de Marinis*

B

659

NAPOLI

~~130~~

~~145~~

~~1042~~

Manuscript of G. Gravina

JANI VINCENTII
GRAVINÆ
JURISCONSULTI
OPERA.

JANI VINCENTII
GRAVINÆ
JURISCONSULTI
OPERA,
S E U
ORIGINUM
JURIS CIVILIS
LIBRI TRES,
QUIBUS ACCEDUNT

DE ROMANO IMPERIO LIBER SINGULARIS.
ORATIONES, ET OPUSCULA LATINA.
INSTITUTIONUM J. RECEPT. LIB. IV,

DISSERTATIO DE CENSURA ROMANORUM,
ET
INSTITUTIONUM CANONIC. LIB. III.

Recensuit, & Adnotationibus auxit

GOTFRIDUS MASCOVIUS

Reg. Magn. Britan. Confil. Aul. & in Academia
Goettingensi Juris Professor.

EDITIO NOVISSIMA AD VENETI EXEMPLARIS PITTERIANI
FORMAM EXACTA;

*At vero mendis quamplurimis, vel sententiam perturbantibus, quibus Exemplar
illud scasebat sedula opera expurgata.*

TOMUS PRIMUS.

NEAPOLI MDCCLVI.

PUBLICA AUCTORITATE

EXCUDERAT JOSEPHUS RAYMUNDUS

SUMPTIBUS ANTONII CERVONE.

Vol. 10, Part 1, 1900

Published by the Royal Society

London

Printed by the Royal Society

10, BEDFORD SQUARE, W.

1900

Price 10s. 6d.

By post 11s. 6d.

Single copies 1s. 6d.

By post 2s. 6d.

Subscription price 10s. 6d.

By post 11s. 6d.

JOSEPHO-MARIÆ MAZZACCARA

EX DYNASTIS CASTRI GARAGNONIS, RIPÆ
CANDIDÆ, MASSÆ LOMBARDE &c.

JURISCONSULTO SPECTATISSIMO

ANTONIUS CERVONE

ιωχαιπερ

U M primum JANI VINCENTII GRAVINÆ,
clarissimi Jurisconsulti, Opera meis Typis excusa
lucis usura donare in animum induxi, cogitare statim
cepi, quoniam illi Patronum adsciscere de more
deberem. Atque universam hanc Urbem late circumspicienti nemo unus
occurrebat, cujus nomini ex veteri formula dare, dicere, consecrare sa-
sius ducerem, nisi Tu Vir Illustrissime. Et quidem cui potius? Tanta
studio-

*studiorum cognatio, ac similitudo inter Te, & VINCENTIUM GRA-
 VINAM intercedere deprehenditur, ut si adhuc in Terris ageret,
 nulli potius quam Tibi, se, suaque omnia commendare præoptaret.
 Quemadmodum enim ille olim Jus Civile in scholis summa cum laude
 est interpretatus, ac τὴν ἐπιχρῆσιν utilitati, doctissimis editis libris con-
 sultum ire satagit; Ita & Tu, incredibile dictu est, quanta felicitate de
 difficillimis ac salebrosis Juris Quæstionibus respondeas; quanta gravitate
 & copia dicendi impeditißimas quasque Causas frequenti plerumque Se-
 natu defenderis; Quotque Juris studiosi, Te deductore Fori Tyrocinium
 feliciter egerint. Ut taceam fuscum illud tuum plenumque dicendi genus,
 ac facundiam singularem, non exquisitam illam quidem, & elaboratam,
 sed ex ipsa rerum natura sponte fluentem, rebusque ipsis apte attempera-
 tam, quæ in Te uno adeo emicat, ut inter omnes Urbis nostræ Oratores
 (alii enim quamplurimos) nulli secundus merito censaris. Illud tamen me
 sine piaculo præterire non posse arbitror, miram scilicet in dirigendis ne-
 gotiis Dexteritatem, ac Providentiam propriè Tuam, & δεινότητα singu-
 larem in Causarum πολιτεία. Nam licet implexæ illæ sæpe sint, ac sex-
 centis obsitæ difficultatibus, atque ad incertas (ut ita dicam) redactæ; Tu
 tamen pro ea, qua polles arte, ac prudentia (quod caput est in re so-
 rensi) facili negotio adversariorum ictus declinans, artemque eludens,
 omnia suo locò restituis, omnia ad umbilicum felici exitu perducis. At-
 que id potissimum in causis esse videtur, si fallor, quamobrem, vel ipsi
 principes causarum Patroni, si quod forte negotium arduum ac difficile
 incidit, Te sibi socium adfiscoræ, & quasi succenturiare sollemne ha-
 beant. Adeo ut mirum videri non debeat, si ex variis Italiae, ne di-
 cam Europæ partibus infinitus prope Clientium numerus ad Te confluat;
 Teque sibi Patronum expostulent quosque sunt Viri Principes Neapoli;
 Roma,*

Roma , Januæ , & in ultima etiam Hesperia . Et re quidem vera ,
nil minus expectandum erat a præclaris illis præceptis , morumque regulis ,
quibus suam familiam , æuro contra sibi cariorem , a teneris imbutam atque
excultam voluit clarissimus Pater Tuus THOMAS MAZZACCARA ,
cujus laudum amplissimam segetem si intra angustos Epistolæ hujus cancel-
los complecti vellem , frustra essem , atque in exiguum rivulum immensas
maris aquas , irritis sane labore deducere conarer . Equis enim per sum-
ma saltem capita percersere valeat , quo pacto ille ex longa & gravi Fori
commendatione , in quo satis diu summa cum laude desudaverat , ab Au-
gustissimo Cesare , ac Rege , æquissimo rerum æstimatore primum Æsarii
Quæstor creatus , tum Fisci Patronus , porro S. C. Consiliarius , dein Romanæ
de gravissima publica re ABLEGATUS , ac demum inter Supremos Collate-
rales Patres fueris conscriptus ? in quo & Annonæ Præfectus , & totius
Regni tum a latronibus quieti , tum a morbis salutis summa cum potesta-
te præpositus , vix dici potest quanta diligentia , quantoque Reipublicæ emo-
lumento demandatam sibi Provinciam administraverit . Verum quis digne
scripserit , quanta cum laude , quantoque plausu se gessit ille , quot
prudentiæ edidit specimina , & quam cumulate omnium ordinum votis
satisfecit , semper ac defecisse ex inspirato accepimus (defecit autem plus
vice simplici) qui hujus Neapolitani Regni clavo , Vicario nomine adsi-
debat , vicesque obibat Augustissimi Regis ? Licet enim ad omnes simul
Collateralis Consilii Patres Regni cura per id temporis pertineret ; nulli
tamen latere arbitror , unius ferme THOMÆ MAZZACCARÆ consi-
lio , sapientissimoque regimine id peractum , sibi que uni potissimum re-
ferri debere acceptam illorum temporum quietem , & civium incolumita-
tem : quippe qui in augustissimo illo Senatu Magistratus prærogativa juxta ,
ac sapientiæ laude ceteros antecibat , eique communi voluntate & libenter ,
& fa-

Et facile de suo iure concedebant Collegæ, fascesque submittebant universi.
At quamvis ille tanta negotiorum mole gravaretur, ac distinctetur cur-
ris, ut nihil supra; alter tamen ab M. Aurelio, quem diu, multumque
in Commodi Filii sui educatione insudasse accepimus, nihil habuit anti-
quius, nihil sanctius, quam ut per primi subsellii Magistros in quovis
scientiarum genere Filii sui instituerentur; ipso autem, quidquid ceteri a
publicis muniis obeundis supererat, in eorundem progressibus fovendis,
ac provehendis insumere libenter solebat, se patrem iratis diis natum
compellans, si filios veræ solidæque virtutis exortes reliquisset. Norat si-
quidem vir sagacissimus, felicius sapientiam ad heredes transmitti, quam
divitias et honores: hæc enim degeneres illos sæpe reddunt, ac superbien-
tes, illa vero probos, ac Reipublica necessarios. Tantine est ad familiæ
bonum Vir literatissimus? Quæ cum ita se habeant mirabitur profecto
nullus, cur Tu paternas virtutes pressius emulari, atque in unius Juris-
prudentiæ (qua longe lateque patet) studio operam omnem, ac laborem col-
locaveris, qua quidem in te quantum profeceris, et quam proxime ad
Jurisconsultissimi Patris doctrinam accesseris, notius est, quam ut verbis
explicari desideret; adeo ut in spem certam omnes venerimus fore, ut et
Tu perinde ac ipse Pater ad primos honorum gradus brevi sis subvehen-
dus. Accipe ergo Jurisconsultorum eloquentissime quod offero, Tibique per-
suade, nihil unquam a me magis ex animi sententia fieri potuisse, quam
ut hoc JANI VINCENTII GRAVINÆ res præcipue absolutissimum opus
Tibi nuncuparem: quandoquidem et Tu illud multi semper facere, atque
in deliciis habere a teneris consuesti; et spes rata est fore, ut ceteri omnes
ad Tuae Virtutis instar, immo ad unam MAZZACCARÆ nomenclatu-
ram hæc adscriptam, ad Legum scientiam, ac veræ eloquentiæ decus ar-
dentius acquirendum conspirent. VALE.

12

JANI VINCENTII GRAVINÆ

D E D I C A T I O

A D

CLEMENTEM XI.

B E A T I S S I M E P A T E R

UÆ tria bona sunt a divina providentia summis Principibus ad optimum pòpulorum regimen attributa; quæque sæpe in singulos dispersita quidem aspiciuntur, in eundem vero collata raro memorantur; ea omnia nos in Te uno; CLEMENS MAXIME, inuenimur; ingentem rerum optime gerendarum potestatem, cognitionem, & voluntatem: quæ sicuti dissociatæ parùm promovent, quia neque potestas absque cognitione innescire, neque cognitio absque voluntate capessere meliora valet;

ita conjunctæ nunc in SANCTITATE TUA; Orbem terrarum universum ad æternorum operum spem, haud immerito, erexerunt. Vetus enim illa & præclara de Te opinio ex beneficentiâ & prudentia tua, præclarisque factis ubique diffusâ, jam tanto crevit amplius, quanto mirabilis illa tuorum comitorum eventus rebus humanis omnibus antecellit. Quo virtutis exemplo, vel ipsis veteribus Ecclesiæ seculis inaudito, cum & præteritas tuas laudes obrueris, & paris gloriæ spem ceteris mortalibus abstuleris; nostram interea excellens actuum cupiditatem adeo dilatasti, ut ei explendæ, superatis jam ceteris, Tutemet sis in posterum superandus; neque alium præter Te competitorem, atque æmulum laudum tuarum sis habiturus. Mortales enim ita natura comparati sumus, ut cum nobis ipsis facile condonemus; ab aliis tamen semper majora contendamus. Cum igitur Tu notas antea usitatasque virtutes cursu superioris temporis exegeris; & in creatione Tua speciem pietatis adhuc ignotam & celestibus animi Tui penetralibus emisseris; quid mirum, si nova semper & insueta, Tuique propria in posterum expectemus? Quod vix, ac ne vix quidem affecturos a quoquam homine confideremus, nisi mirabile facinus abs Te profectum divinam vim actionibus tuis perpetuo excitandis atque regendis in tuo pectore conditam indicaret. Talis enim Tua fuit Pontificatus reculatio, ut nihil humani penitus in egrègia illa moderatione animi deprehendatur. Neque enim cum sensu modestiæ, metus hostium Christiani nominis admiscebatur; non tyrannorum atrocitas, non Ecclesiæ vexatio, non pericula, non cædes, nulla strages, nulla seditio, commotio nulla honorum fugam incitabat. Et tamen ad culmen dignitatum omnium invictus atque reluctans, mœrore ac tristitia squalidus, lacrymans & gembundus, e cubiculo, ubi te condideras, velut ad crucem aliquam evocabaris; ut pote de illo-

rum

rum numero, qui ἰσχυροὶ εἰς τὸ ἀρχὴν ἔχ' οἱ ἐκ ἀγαθῶν ἄνθρωποι, ὡς οἱ ὑπαδίστατοι ἐν ἀντὶ δα' οἱ ἐκ ἀνθρώπων, καὶ οὐ ἰσχυροὶ ἐν αὐτοῖς βαλόντων ἐντροφαὶ τὴν ἀρχὴν ὡς ἰσχυροὶ.

Dum enim amplissimi Patres ad Te confertim ibant, ut paratum divinitus, delatumque ad Te a collegis omnibus Pontificatum maximum reciperes; Tu illum ad seniores constantissime remittebas, unanimesque preces, lacrymis abunde manantibus, refutabas. Cum igitur nemo, quin esses unice creandus, ambigeret, præter unum Te, a cujus modestia, cum illi magis contenderent, minus expugnabant; idemque diffusus viribus copiam suffragiorum undique Te ambientium avertere, ac solus petitioni omnium repugnare; certe non tam comitia illa fuere, quam lis & iudicium inter Te ac Sacrum Senatum institutum; cœlestique sententia diremtum, ac definitum Sacrorum librorum oraculis: quæ voluntatem pervicere tuam, ac Te attinere dilabentem: ut divinam in Pontificia creatione præsentiam, quam nobis adhuc religionis auctoritas persuasit, nunc in mirabili creatione Tua, oculis prope deprehenderimus. Quæ enim humana ope negotia illa, quæ, suapte natura levi qualicunque aura vertuntur, tamdiu constitissent, nisi vis divina optimorum patrum voluntates in Te incumbentes ex alto rexisset; eorumque suffragia, ne aliorum defluerent, totum illud gloriosissimum Tibi, longum vero atque anxium ceteris mortalibus, triduum, admirabiliter sustinuisse? Quæ tum populi totius trepidatio fuit! Quæ sollicitudo bonorum! Quales angustię doctorum ac piorum hominum! Quanta fluctuatio Ecclesię universę: quæ dum retraheres manus a gubernaculo tibi porrecto, portum hic, illic scopulos; hac serenitatem, illac tempestatem prospiciens; a Te unice petebat, ut in tranquillum conferretur! Neque aliunde, præterquam a divino consilio processit, ut neglecta opportune de Seniorum etiam sententia lege annaria, dignitate suprema ætatem anteverires. Cum enim superiorum Pontificum piis legibus & exemplis abacta vitia, propter eorum imperii brevitatem statim ab abscessu resluerent, florentem ætatem Tuam Deus ad summam potestatem adduxit, ut imperii diuturnitate, optimæ leges vertcerentur in mores, ac mala omnia Tuarum continuatione virtutum, veluti longi temporis præscriptione, in posterum tollerentur. Tu vero, non ut imperares, imperium accepisti; sed ut Ecclesię temporibus & legi divinæ servire. Etenim ut egregie Plato: *ὅτι οὐκ ἀναδεδίκεται ἀρχὴν ἢ πρῶτον τὸ ἀντὶ σὺνταγμα ἐκταλίσθαι, ἀλλὰ το πρῶτον ἀρχομεναι*. Omnes nimirum homines Deus Opt. Max. propter communis genitoris culpam perpetuo labore damnavit; sed sapientes hoc discrimine secrevit a ceteris, quod alios tantum sua; sapientes vero publicæ utilitatis causa laborem suscipere voluit. Hoc autem onus ideo Tibi subeundum præ ceteris erat, quod unus inter mortales absque ullis edictis, quæ irrita sunt, nisi vim habeant adjunctam, & absque vi, quæ nunquam abest a communi tristitia; sed ipso adpectu jucundissimo vitæ Tuæ, ac propriorum luce meritorum, labes eluere valeas Magistratuū & Procerum, unde corruptio manare solet ad ceteros. Ac sola imago animi Tui modo locata sublimius, & majoribus exprimenda in dies operibus, præsentis erit & posterius censura temporis. Quis enim aut ignavus, aut impurus, aut indoctus munus petere ausit ab eo Pontifice, cujus pueritiam in elegantioribus literis; adolescentiam in Sacris & civilibus legibus, juventutem in jure integerrime, sanctissimeque dicundo; ac sequentem ætatem tribus Pontificibus dicatam in Ecclesia universa moderanda; totamque vitam in antiqua Sanctorum Patrum disciplina cognoscenda, & undequa-

dequaque imitanda sciat esse traductam? Quis vero inani & puerili doctrina imbutus, turgidaque recentiorum temporum sacundia infusus graviores & sublimiores doctrinas vicerit apud eum Pontificem, ad quem instituendum omnium temporum selectiora studia confluxere? Quem ab ineunte ætate latinam eloquentiam addiscentem Tulliani sæculi lux & candor excoluit; cui ad græcas literas cupide progredienti, cum omnium inventorum, atque artium suarum copias Academiis universa, cumque Demostenea vi, atque frugalitate Atticum forum exultanter occurrit. Qui jurisprudentiam ab Antonini ætate, Theologiam a Theodosianis temporibus arripuit; omnesque doctrinas atque artes e purioribus fontibus arcessivit. Eo cultu, atque severitate studiorum Tecum ad supremum Ecclesiæ fastigium reduce, non Principem literulas alentem videbimus & argutiolas; sed Heroicorum temporum eruditionem, & sapientiam fuscitantem aspiciemus; Romanique juris Majestatem jamdiu obumbratam foro reddentem, & ad veteris Ecclesiæ pietatem, atque doctrinam nostratium criticorum religione, atque judicio expensam & excoctam; auream illam eloquentiam adjungentem, quam in Italiam, Leonis X. beneficentia, revocatam nova sermonis contagio pene profligavit. Quam sane morum atque bonarum artium felicitatem prope aspirare video, post quam exemplo Tuo ea defertur conditio petitoribus, ut aut spes honorum eis deponenda sit, aut vetusta morum & doctrinarum sanctitas repetenda. Hinc Tu, Princeps humanissime, voti compos fies, & severitatem, quæ animum tuum a dominatu avertebat, effugies: moribus enim recta disciplina, & literarum cultura compositis, delictorum & victiorum semina tandem extingues, ut severitate Tibi non sit utendum; quoniam bonis dominaberis; poterisque clementissime, atque ex optimi tui sententia imperare. Non enim clementia est parcere fontibus, quorum vita tot est infontibus noxia: sed ea demum vera est clementia, numerum augere bonorum rectis institutionibus, iisque aditum sepire criminibus, ut quam rarissime oporteat esse severum. Quoniam vero haud pauci reperiuntur, qui ramos malorum deciderint; radicem vero qui tentaverit, adhuc nemo: & vitia plerumque studio virtutis non deponuntur; sed fuga poenarum; coguntur Principes atrocitate decretorum eos exulcerare, qui vel voluptatem ex propriis, vel utilitatem ex alienis vitiis capiunt; quique, illis ablatis, quotidianam etiam vitæ occupationem amitterent. Tu vero, qui virtutum omnium scientiam habes & usum, exemplis Tuis, & nova emendandi arte animos ad illas adeo commode facies, ut sensim delectati melioribus, deteriora sint relicturi; ac nec opinantes a sensibus jucunde decessuri ad honestatem. Itaque virtutibus illatis, vitia sine satellite, ac sine voce præconis exulabunt. Tua vero gravitas lenitudine temperata, orisque majestas benignitate condita, suffusaque suaviter moribus, & sermonibus Tuis decora, & verenda comitas, nonne saltum deprimet, & superbiam depellet præteritum illorum, qui tenuiorum contentu, & pectoris tumore, atque capitis elatione cello, fulgentique de curru sibi videntur præferre fasces, & in privata fortuna publice imperare? Atque cum divinæ omnes animi tui dotes in universarum gentium utilitatem redundent: si etiam, qui jampridem patrocinio Tuo perfruuntur, quo illo digni videantur, motu feruntur eodem: ut & ipsi pro virili aliquid publice prodesse cupiant. Quos inter, & ego, qui omnia tua solus beneficentiæ debeo; per quam etiam ab INNOCENTII XII. benignitate publicum juris docendi munus accepimus; animum induxi meum, ut privata quoque studia in commune adducerem, ab-

solutis nuper tribus de originibus juris civilis libris, qui jam in lucem prodeunt sub auspicio SANCTITATIS TUÆ: cui non modo ex infinita potestate sub qua omnia subjiuntur: sed privato etiam & antiquo nexu labores mei sunt omnes obnoxii. Etsi vero nostra, sententiarum & verborum inopia, tanti tamque Sapientissimi Pontificis luce sit indigna; materiæ tamen gravitatem certe non adspernabere: tradimus enim primordia juris civilis, quæ si non proximum, at communem tamen habent cum sacro jure fontem, nunc in æternam Ecclesiæ tranquillitatem & tuo pectore profluentem. Jus enim Romanorum id habet seorsum a populis aliis, totum ut si arte mira & certa ratione deductum a naturali honestate, quæ divina est illa in omnium cordibus insculpta, inque animis inscripta lex. Hinc jus civile pro jure gentium servatur ab omnibus illis nationibus, quæ cum Imperio Romanorum, non tamen acceptam ab iisdem humanitatem deposuerunt. Quin etiam, si originem illius & remotiori memoria repetamus, Moysen ipsum haud levi ex parte nostri juris auctorem reperiemus. Multa enim Ægyptii ab Hebræis, cum quibus versabantur, in suos vertere mores: cujus rei argumentum est suum abominatio, jejunia, & ~~capitula~~ Herodoto teste, Ægyptiis etiam sacerdotibus usurpata: quæ suo populo Moyses asserta, & ab alienis repetita retulis in scriptas ab se, atque a DEO dictatas leges. Athenas autem, unde Romani primæva jura petierunt, vel Phœnices Hebræis affines, ut multas Græciæ urbes condiderunt, vel Ægyptii, Erichtheus certe, ac Cecrops, qui eam urbem primi legibus composuerunt, primique imperarunt, ex Ægypto advenerant, indeque in Græciam attulere mores patrios, quibus multa hælerant ex Hebræis institutis. Quamobrem Cecrops, propter Græcos mores Ægyptiis infusos, ~~disputa~~ appellabatur. Hinc non mirum, si tot Hebræici juris vestigia in Romano inveniantur, ut utriusque populi leges, incerto auctore, inter se collatas habeamus. Quamobrem, emeritis Lotharii temporibus, post diuturnam noctem Romanis legibus, adeo Sacræ cum illis coaluerunt: ut Decretalium libri, exceptis iis, quæ sunt divini tactum juris, nihil fere aliud videantur, quam progressio, & germinatio juris civilis: quod Summi Pontifices ALEXANDER, atque INNOCENTIUS TERTIUS, GREGORIUS IX. INNOCENTIUS IV. BONIFACIUS VIII. alique plurimi sua in juventute hauserant & Bononiensi plerique schola, quæ tum celebrabatur, illudque de Summo Ecclesiæ Solio mortalibus præbuerunt; aut respondentes Episcopis, & Præsulibus Oracula Romana petentibus; aut controversias causasque definientes; aut constitutiones Ecclesiasticas pro re nata condentes. Quo magis confido TE hoc literarum genus complexurum benignius: & qui animum habes non modo TUÆ ditionis opulentiæ, sed ipsius etiam humanis necessitatibus longe majorem, quique occultis largitionibus literarum inopiam & re familiari TUa subleabas; eo majori munificentiæ cultum vetusti juris excitaturum, quod hæc studia longe auctius REIP. remittunt, quod acceperunt, & pro caducis & mortalibus bonis, æterna & saluberrima retribunt, conjunctam scilicet cum Romana eruditione justiciam animumque Romanum. Quæ dum scriptis committimus, nunquam interea sensus declinamus ab immortalibus dictis factisque Tuis, unde longe majorem boni & æqui scientiam, & usum colligemus, quam & mortuis monumentis vetustæ virtutis, quæ nunc longe clarior in Tuis operibus reviviscit. Quibus contemplandis admirandisque adeo, PATER BEATISSIME, raptor, ut ad integram absolutamque felicitatem id unam a D. O. M. deprecor, ut per longam TE ann. seriem sospite, atque superstitute, dimittar & vita.

AD

AD CUPIDAM LEGUM JUVENTUTEM.

MIrari aliquando soleo, & necum ipse reputare, cur extremis hinc temporibus, quibus ceteroqui scientia, vel recens exoritur, vel veteres exsuscitantur, vel adhuc incolumes ad clariorem lucem extolluntur, ita ut communis & nova quaedam reddatur vita doctrinis; una tamen Jurisprudencia, veluti damnata barbarie, sensim repudietur ab eruditis, & elegantiorum artium commercio paulatim excludatur? An rude aliquod artificium est jus civile, cui nonnisi pinguiora ingenia se tradiderint? An usu officioque suo juris ars est avata quaedam nudinatio verborum, & vocabulorum auspium; evertendis aliorum fortunis & patrimonii, ex judicum libidine, transferendis, institutum? An civilis doctrina, claris illa quidem profecta initis, & a sublimioribus ingenii educata, tradita tamen per manus imperitorum, diuque sordide contractata ita squallet; ut ab eo temporis vestigio ad aetatem usque nostram, caltiora ingenia, suo fœdatis aspectu, rejecerit? An hoc denique studium questuosum est magis, quam gloriosum & illustre: atque ideo docti homines, qui suam opulentiam abstinentia & frugalitate collocant, cum hujusce artis premiis minime ducantur, ipsam etiam artem putant esse contemnendam? Imo vero nihil prorsus bonum obijci jurisprudentie potest. Quid enim ejus munere gravior, quo singulorum status & bona protegentur ab injuriis? Quid solidius præceptis regulisque suis; quas haurias ex honestate natura, non confuse congestas proditalque temere; sed ratione, atque via traditas a majorum fuisse didicimus? Etenim, si quam habet philosophia dignitatem, (habet autem hominum opinione maximam,) ea omnis translata fuit in jurisprudentiam Romanorum, qui partum armis imperium, juris commercio legumque majestate continerunt. Quidquid enim a Græcis philosophis de bono & justo: de finibus bonorum & malorum; de regendis populorum moribus; de legibus & Republica, questionibus infinito propositis, & ambiosis magis, quam utilibus disputationibus effundebatur; totum collectum fuit a Jurisconsultis nostris, atque, nugis excoctis, traductum in Urbem: ut quod apud Græcos exercitatio erat ingenii, longiorisque oculi levamen, Romæ, in corpus juris civilis conversum, publica ac privata sœmen esset utilitatis. Itaque contemplatio Græcorum ociosa & iners, a nostris operosa reddita est, atque frugifera. Cumque deinceps philosophia in bonorum & opum vitem mercedonum converteretur; potestas omnis illius, atque dignitas in Jurisconsultorum sebolis, atque in Romano foro confedit: manserat enim Græci tantum splendor fastuque verborum; pondus tamen rerum & sententiarum utilitas commigraverat omnis in artem Jurisconsultorum; quorum auctoritate forum regebatur, ut hoc opere nostro procedente patebit.

Caligæ vero barbarorum interpretum cur hinc derivabat doctrinæ dignitatem, cum proximi sæculi ad vindicandum jus civile cultores omnes artes, omne genus eloquentiæ, retractor omnis eruditio contra barbariem conjuravit: ut, pene dicam, non tantum contulerint conditores, quantum novi ejus vindices reddiderunt? Itaque, sicut ager fœs, intermissa cultura, feracior; ita jurisprudentia, quæ barbarie inobruerat, segetem protulit, ex nova eruditorum industria letiorem. Vix unius enim Jacobi Cujacii mirabili acumine atque inaudita doctrina, jus civile nostrum scientias omnes in

certa-

certamen gloriæ provocaverit. Quanam est autem ars, quanam facultas, cui tanta eruditio sit implicata, quantam complectitur Jurisprudentia, ex qua nativa rerum singularum vocabula, & arcana latinis, & selectiora dicendi genera ducuntur; & recondita notitia vetustatis eruitur, & scientia temporum atque factorum, non communis illa quidem & pervulgata, sed sanctior atque selectior, ita ut unus Jurisprudentiæ studium Græcam atque Romanam eruditionem trahat universam?

Cur igitur eruditi a Jurisprudentia, & Juris professores ab eruditione plerumque, atque ab eruditis professoribus abhorrent? Sane non aliam prodiderim causam, quam numerum & magnitudinem voluminum, & molestas rerum jam defuatarum expositiones, disputationesque longiores, & acumen aliquando inmodicum; quibus, ut summum scriptarum ingenium arguatur, si certe, qui hæc non propense, neque instituto suo, sed cursim atque alio intendentes arripiunt; longioris moræ fastidium ferre non possunt. Cum igitur ejus lectionis difficultate atque studiorum tristitia plurimi deterreantur; facile huic labori pareatur: ne vel eruditus a studiis amœnioribus; vel juris professor ab artis suæ quæstu diutius abstrahatur. Facilem enim gloriam laboriosa præferimus, & præmaturum lucrum plerumque anteponimus, bonisioribus. Et quamvis multa prodierint, quibus aut grandiora volumina contrahuntur; aut refectantur obscuriora; ibi tamen, vel ea sæpe offendimus, que nos morantur inutiliter; vel ea desideramus, quæ pateant latius: pleraque enim jejune traduntur & exiliter, ut vix arrepta diffugiant. Res nimirum e proprio trunco eruisse, atque in Epitomen redactæ, attingunt simul animum, & elabuntur: carens enim nexu ordineque suo, sine quo nihil mentibus adhaerecit. Qui hoc igitur in genere libri sunt breviores, vel doctrinam universam per summa capita percurrunt, quod est nimis exile; vel certam in partem adeo effunduntur, ut alienissimas quoque doctrinas eodem trahant, quod stomachum sæpe facessit. Non igitur alia ratio superest, nisi ut aperiantur fontes uberiores, ex quibus non in singula tantum membra, sed in universum Jurisprudentiæ corpus eruditio necessaria insuat, non quidem adeo parce, ut cognitio illius brevi exarescat, neque tam abunde, ut mergat ingenium, & diu mentem ulterius pergentem irretiat. Quod præstare animus fuit hisce tribus Originum libris, ut fontes recludantur, unde universa legum eruditio & vetus Jurisprudentia manat. Curaque fuit rivos inde ita ducere, ut vel coereantur redundantes, vel tenues justa copia impellantur, quo juri civili nutriendo sufficiant, & sobrie ad usum & commodum legentium, non immoderate ad ostentationem ingenii veteris juris notitia & lectior eruditio suggeratur. Itaque in his conjectum est libris quidquid ab eruditis & a juris professoribus honeste ignorari non potest: quo eruditi scientiam juris ex his colligant suis utilem studiis; & jurisperiti, luce hæc eruditionis accepta, in lectionem Digestorum, & Codicis & Novellarum confidentius ingrediantur: ut nonnisi quibusdam in locis obscurioribus, si quando in foro usruenerit, consulere oporteat longiores eruditorum interpretum commentarios; quorum tamen sensum, sine rerum hic expositarum notitia, nemo, nisi divinando adipiscatur.

Igitur primo libro quasi telam explicamus, quæ universum juris civilis corpus expressis potioribus membris, exponat, & cujusque juris portionis tempora certa & intervalla patefaciant: quo summam prodatur, unde sit orta primum scientia juris, quemadmodum paulatim vel novis legibus, vel prudentium interpretationibus, vel magistratum edictis, vel Principum sanctionibus ad integritatem per-

ven-

venerit: Tum quamdiu steterit, cur inclinaverit, quæ ratione ad statum denique redierit suum. Quibus exponendis, oblata facultate auctores proferentur constituti, perturbati, & reparati juris, deque singulorum scriptis doctrina, ingenio, & usu judicia ferentur, quibus studiorum cursus dirigatur: plurimum enim refert, unde quis primum lectionem auspicetur, quibusve deinceps & quo ordine libris utatur: nam que lectio ad tempus maxime prodesset, ea immatura, aut preposuere suscepta nocet. Si enim, quocunque fors appulerit, hæcæmus, libris sæpe inutilibus florem nostræ conteremus ætatis. Hinc in tanto studiosorum numero, tam pauci sapientes. Hoc igitur libro nascentis & progredientis juris civilis, tum singularum partium ejus celebriorumque scriptorum brevem narrationem pertexemus.

Altero libro primordia juris naturalis, & gentium; ac vetustiores juris civilis fontes aperientur, sive leges XII. Tabul. quotquot e veterum reliquiis erui potuerunt, adspersa in tempore, ad res illuminandas, Attici juris notitia. Hisque proditis originibus pertractatis, & quasi jurisprudentiæ cunabulis transibimus ad recentiores, nempe ad leges & Senatus Consulta, quibus jus civile privatorum (nam que ad Reipublicæ administrationem pertinebant, cum nullius jam sit usus, vix attingimus) leges, inquam, illas & S. C. persequimur, quibus priscum & privatorum præcipue jus aut deficiente fementia XII. Tabul. augeatur, aut, tempore aliter poscente, mutatur; aut, ubi obscurum sit atque perplexum, auctoritate populi totius explicatur. Quæ postremo libro concluduntur.

Toto autem hujusce operis cursu eruditionem & notitiam vetustatis ita intermiscibimus, ut quod scitu opus fuerit, lectori ad locum occurrat, quo is postea per se possit obscuros atque perplexos Jurisconsultorum sensus expedire, atque barbarorum interpretum notare lapsus. Multa enim jure triadendo peccarunt illi, quæ notata sunt ab eruditissimis, multosque in forum errores intulerunt ignorantia novorum legumque vetustarum ac temporum; quorum notitia bifas præbetur originibus, quas Tribonianus cum suo tempore patere omnibus, parum in posterum prospiciens, reliquis subtraxit ætatibus, atque illis abscissis, tanquam adempto capite, totoque juris corpore dissoluto, cancelli cadaueris membra posterioris reliquit. Omissa enim primæva lege, quod caput erat disputationum, tantum ex legum consequentiis per interpretes, aut Principes, aut magistratus eductis, exorditur titulum, seriemque pertexit, quo fit, ut ad ipsum sæpe vestibulum subsistamus. Qui enim non hæret, aut labatur in consequentiis, cum antecedentia prius ignoret? Cum autem præcipuus sæculus jurisconsultorum eruditissimi, vel harum reliquiarum aliquas integris voluminibus comprehenderint, vel pro re nata, in suis de jure civili commentariis non paucas explicaverint, non inutile consilium visum est, tam varia & laboriosa lectione levare studiosos, easque omnes multis libris dispersas & dissipatas in unum conducere, inque facilem ordinem tribuit breviter atque perspicue, quorum facultas nostra sultis, exponere: ut si, quæ recepti præstitero, suum Jurisprudentiæ caput reddatur integrum, & quæ dispersa & infinita in aliorum libris esse videntur, ratione & distributione unico adpectu pateant. Qui enim ante nos ista collegerunt, doctissimi quidem illi & ingeniosi, tamen obscurum potius indicem ex ipsæ fragmentis contextum, quam dilucidam eorum sententiam præstulerunt: vel quod satis habuerint ea monumenta colligere, ac reliquum laborem aliis consulto reliquerint; vel quod luce carebant ea, quæ postea Jacobus Cujacius, & Gotthofredus junior Jurisprudentiam emendarunt: quorum scripta sane gravissima plurimum lucis operi

operi contulerunt. Qui vero aut unam, aut certas aliquot harum originum explicaverunt, si longis, ut diximus, & alienis aliquando disputationibus ingenia fatigant, eorumque cursum, qui ad forensis exercitationem vocantur, impediunt. Praestat autem rem cognoscere universam, quam longiori cura partem tantum illius expendere.

Orationem vero adhibuimus continuam, scribendi quidem perdifficilem; tota enim ex illius ingenio continenter fuit; legenti vero facillimam: etenim animus cursu illo veluti secundo flumine vehtur. Nam criticorum scribendi consuetudinem, cui aliquis sua debetur laus, de industria effugimus: interea enim & comminuta eorum oratio singulis momentis interceptit spiritum, & frequentius abrupta scriptorum locis moratur properantem, & detinet injucunde. Ideo succum quodammodo e veteribus expressimus, inque orationem nostram confundimus; testimonia vero & auctoritates in marginem conjecimus, ac si quid exprimendum occurrat more criticorum (occurrit autem in XII. Tab. explicatione sepius) id separatim in notas contulimus breviores, & a continenti oratione seduximus. Ubi vero critici personam suscipere cogimur, cura est a novis emendationibus, quantum licet, nos continere, contentique saepe juvenis correctionibus aliorum, quarum si quas non probavimus, nonnisi caute mutamus, atque verecunde: cum quia nobis nihil suspectum est magis, quam iudicium nostrum; tum etiam quia critices licentiam jamdiu esse compressam oportuit. Adeo enim emendandi critici modum exceßerunt, ut non sit amplius id emendandi studium, sed reprehendendi libido, furorque vincendi. Quo magis admiror eruditissimi Gravii fabricatam, qui suis in notis criticum acumen philosophiae modestia & veritatis amore temperavit. Quid autem mali de nobis posteri promeruerunt, ut contentionibus nostris adducendi sint a scientiis gravioribus, & praesertim a studio sanioris eloquentiae, quae prope modum exhauserit, quia diutius in interpretationibus quam in ipsis auctoribus occupamur. Tandem, ut omnes omnium emendationes merito suspectas habeamus, nomen praestiterit in una quacunque lectione quiescere, quam diutius vaticinando multiplicare deliria, & posteris laborem atque fastidium ex ea disputationum sterilitate procreare? Nec semper, meo iudicio, vera lectio erit ea, quae melior: scriptores enim, varia distracti descriptionis cura, industriam aliquando remittunt. Neque humanum ingenium contendere ubique potest omnibus nervis: ideo ut in acie milites, etsi minus fortes, tamen, quia festis integri succedunt, pugnant aliquantisper alacrius; ita evenit, ut acutius aliquando comminiscantur interpretes, quam ipsimet auctores invenerunt.

Ceterum, etsi nulle hic inveniantur forenses disputationes, & rerum quotidianarum controversiae, quarum utinam, aut minorem habeamus copiam, aut non videamus imminere majorem; tamen ut ii, qui ad palestram vocantur, quo sine ad lucram expeditiores, oleo prius unguntur; ita forensis pugnam initurus, ingenio fiet ex hac lectione promptior. Etenim non auctoritatibus tantum, quae arma sunt imperitorum, quaeque indicem pervolventibus praesto sunt in utramque partem; sed scientia plurimum & ratione valebit: praesertim si ad forum veniat aliquando cultior, & bonarum artium luminibus excitatus. Quod facillime assequitur, si vulgaris institutionis scopulos declinatus a puero, per breviorum & leniorem incedat viam. Neque enim ab omnibus juris professoribus perfecti Jurisconsulti doctrinam, acumen, & eruditionem contendimus, cujusmodi peraratos admo-

admodum singula tulerunt ætates : sed plerumque satis fuerint , quæ politum præstent ornatumque causidicum : quo Jurisprudentiæ puris attrahatur manibus , & forum , quantum per consuetudinem licuerit , expietur . Nihil enim tam fœdum fuerit , nihil tam obsecrum , nihil tam denique sacrilegum , quam jus civile abstrusioris eruditionis venam , germen utilioris philosophiæ , atque florem elegantia , negligentia tamen humaniorum literarum redundare sordibus , & ingeniis patere luvulis . Has injurias recta studiorum institutio procul a Jurisprudentiâ flectet ; itaque de his placet pauca disserere .

Tria omnino sunt juris professori necessaria , latine lingue peritia , ratiocinandi ars , & notitia temporum : Latina lingua evoluit arcana Jurisprudentiæ , detegitque sententias intimas Jurisconsultorum , quæ germanis vocabulis , & abstrusioribus : ac peculiaribus latine dicendi generibus obsignantur . Quamquam enim Jurisconsultorum , quorum fragmenta retinemus , plerique latinitate jam inclinata floruerunt ; studio tamen , ac religione verborum , quæ maxime scientiæ legum adseruabatur , ita excellébant ; ut auream prope latinitatis ætatem elegantia & proprietate reddiderint . Verborum præterea scientia & cognitio formularum , quarum in jure civili maximus est usus , nihilominus quam historia mores ritusque apertè veterum Romanorum , quorum notitia obscuriora loca juris civilis illuminat .

Ratiocinandi ars cunctas profecto doctrinas docet utpote cogitationum humanarum omnium gubernaculum & moderamen , atque initium & dux recte dictorum , recteque factorum : sine qua præpostera & perturbata erunt universa . Nam ut Lucretius ait .

... Si prava est regula prima ,
Normaque si fallax rectis regionibus exit :
Et libella aliqua si ex parti claudicat hilum ,
Omnia mendose fieri atque obliqua necesse est ,
Prava , cubantia , prona , supina , atque albona tecta ,
Jam ruere ut quædam videantur velle , ruantque ,
Prodita judiciis fallacibus omnia primis .

Professoribus vero juris civilis eo magis est necessaria , quod eorum consilio atque iudicio salus aliorum & fortune reguntur . Advocatorum enim , & Judicum lapsus patrimonium secum & vitam ruunt aliorum .

Notitia temporum & historiarum lectio cum ad prudentiam est utilis , quæ de cognitione præteritorum , tanquam ex futurorum imagine suscipitur ; cum etiam ad intelligentiam locorum obscuriorum juris , quæ luce vetustatis & discrimine temporum patefunt ; multarum enim legum dissidium sola temporum ratione rectè animadversa componitur .

Hæc autem facultates citò assequetur adolescens , si e longa & salebrosa via accedat ad faciliorem ; ac primò recta vitaverit vulgaris grammaticæ quibus pueritia miserrime implicatur , & pro ea sumserit Sæntianam Scioppi , Vossique breviorē , aut , ex his contestatam , novissimè methodum gallicè scriptam , vel ejus opitomen : deinde ad junxerit exercitationem quotidianam optimis auctoribus explicandis , Terentio præsertim , Cicerone , Casare , Virgilio , Tibullo , paucisque aliis ætatis aureæ scriptoribus , adbibitis facilioribus commentariis : longum enim esset & laboriosum , præ institutione fovendi aut optimos scriptores explicare omnes aut criticos consulere graviores . Optimo enim causidico satis fuerit , si paucorum & quidem elegantiorum imitatione , at-

que studio facultatem comparaverit intelligendi optime ac scribendi mediocriter: ut si ornate atque eleganter nequeat; barbarum tamen effugiat & inconditum dicendi genus.

Rationis regenda atque emendanda mentis artem, quam Logicen appellant, omnium cum veterum, tum recentiorum optime facillimeque traditam habemus in libello inscripto *Arts cogitandi*: Cujus lectione non modo e communibus nature tenebris mens exolvetur; sed etiam labyrinthum effugiet vulgarium *Dialecticarum*, e quibus longa diuturnaque iactatione, assiduisque jurgiis, non aliud nisi fallere fallique discimus. Ex ea quoque lectione lumina excipiuntur ad omnes fere scientias, quarum semina illic sunt effusa: ut quascunque flectere quis voluerit, rectam per sese inire valeat viam. Hinc etiam tollere poterit adulescens quidquid philosophiæ opus fuerit homini negotioso, & publicis muneribus occupato, quem oportet quidem philosophari, sed paucis, ut ait Ennius. Cetera que hoc in genere vulgo; argute ne dicam, an intemperanter, & absurde disputantur? jam hac ætatis nostra luce, inque tanta inventorum novitate, non modo ignorantur utiliter, sed etiam laudabiliter contemnuntur.

Rhetoricam non adjungimus, utpote magis ad morum & publicarum rerum scientiam utilem, quam ad scribendi usum, qui Tullio ipso iudice, nature beneficio & bonorum scriptorum imitatione maxime comparatur: qua de re sunt hæc ab Augustino scripta divinitus: (a). Cavendum est, inquit, ne fugiant ex animo quæ dicenda sunt, dum attenditur, ut arte dicatur. Et tamen in sermonibus atque dictionibus eloquentium impleta reperiuntur præcepta eloquentiæ, de quibus, ut illi eloquerentur, vel cum loquerentur, non cogitarunt, sive illa didicissent, sive ne attingissent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes sunt, non adhibent, ut sint eloquentes. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non fiant, nisi locutiones discendo loquentium; cur eloquentes fieri non possunt, nulla eloquendi arte tradita, sed elocutiones eloquentium legendo, & audiendo, & quantum assequi conceditur imitando? Quid quod ita fieri ipsis quoque experimur exemplis? Nam sine præceptis Rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis, qui illa didicerunt.

Historiarum lectio partim anteire debet partim comitari jus civile. Ne quis enim initio sit ad juris prudentiam rudior, generatim saltem oportet animo antea tempora comprehendere, ut reliqua vita, ubi erit ævum, res gestas cognoscat particulatim: quo de rebus cum privatis, tum publicis ex præteritorum exemplis recte consulat atque prouideret. Occasionem vero legum, tempora, & causæ que maxime sententiam aperiant rationum, omnia eruantur ex historiis. Ante quam igitur quis auspicietur studium juris, ex universa saltem Julii brevique historia memoriam temporum hauriat antiquiorum, ut postea cum studiis juris Livii lectionem conjungat, indeque per sequentium ætatum scriptores continenti serie ductus ad nostra tempora referatur, in iisque studiis occupabit quicquid ei temporis a divino cultu, qui præire debet rebus omnibus, & a forensi munere, atque honestis animi laxamentis in vita superfluerit, adjunctis uberioribus Chronologie atque Geographiæ compendiis: in quibus usui esse poterunt aucta nuper Cluveriana introductio, & Petavii rationarium temporum, ac Bissuetii Episcopi Meldensis de universa Historia dissertatio; quæ non modo brevem atque perspicuam continet memoriam temporum, notatis eventis illustrioribus, verum etiam vivis coloribus exprimit religionis

(a) De doctr. Christ. lib. 4. in princip.

nostræ veritatem omnium seculorum auctoritate comprobata, ac simul pandit regnorum omnium ortus & interitus, eorumque casus e moribus deductas populorum, qui nucleus est historiæ.

Juris vero studia inchoanda sunt a cociinis certe ac lepidis Antonii Persii institutionibus; cum quibus conferenda identidem germane Justinianæ, adhibitis Vinnii commentariis, miro judicio contextis miroque delectu rerum: nec non ejusdem notis, quæ sunt commentariorum veluti sacula quedam. Qui longiores, aut locupletiores desiderant, Cujacium audiant hisce verbis exagitantem commentariorum importunitatem: (a) Ex libris, inquit, Juris civilis libello institutorum, neque comitior, neque faciliior ullus est, quique interpretem desideret minus: ut plane illorum videatur esse ocium ignobile, qui cum libellum longissimis operantur commentariis, quod positum est in una cognitione, in infinita dispertientes. Et paulo inferius: Nam quæ scientia hæc est, quæ modum non habet ullum? quæ fines suos egreditur? quæ tota deerrat a præceptis suis, & summo illo præsettum, nec a Justiniano prætermisso, ut incipientissimæ jura tradantur levi ac simplici via: ne difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ ab hoc studio deterreantur. Itaque commentarios, qui Oinotomi nomine feruntur, qui ad forensen sane usum plurimum conscrunt, potius rejicerem ad extremum studiorum, quam in ipso, ut sit, initio adolescentibus anteponerem: quos obruit copia rerum aut præmature, aut præpostere ibi disputatarum: & melius Justinianæ adjungerem Theopbili sobrias & eruditissimas institutiones, nuper cum clarissimorum auctorum notis editas a Dorjacio. Quin & nos institutiones nostras nondum editas ita conteximus, ut vitatis intercessionibus illis importunis, quibus utitur Vinnius, & alii commentariorum Auctores, qui contextus verba e continenti suo divellunt: continua oratione Justinianæorum paragrapborum ordinem servemus, & obscuriora illorum breviter in cursu orationis exponamus; commentariorum utilitatem & paraphræseos sobrietatem cum juvenutis utilitate simul atque voluptate præstantes. Post hos locus erit hisce tribus Originum libris, ut altiores juris radices eruantur, & max-ab iis decurratur ad ramos, nempe ad argumenta singulorum juris titulorum: quæ cognosci poterunt & Vessembecii Paratilis Digestorum, & e Persii Paratilis Codicis: Interea celebriores leges in Manductione juris civilis notatæ deligentur, atque ad eas veterum & novorum uberiores itemque ad forum utiles, aut, ubi loci obscuritas postulet, eruditiores interpretationes adhibebuntur, ut scientia simul & usus eodem tempore comparetur.

Hæc præfari volumus, ut ad studium juris animos præparemus, detrahentes inutilia, & adolescentibus jucundiora simul & expeditiora præbentes. Non plus enim temporis vel a mediocribus ingenis hæc institutio postulat, quam philosophiæ vulgari addiscendæ, non sine lugenda temporis jactura, tribuitur.

Ceterum quia tres hi originum libri, ubi prælum subiere, tot contraxerunt typographicas maculas, ut raro sensus efferrent integros, & aliquando etiam scribentis contrarios; hæc nova editio, quamvis instituta & perducta etiam nobis absentibus, qui viscerum doloribus cogimur sæpius mutare cælum, ut mutemus stomachum: tamen benevolentia & fide doctissimorum amicorum, in impressionem hanc novam incumbendum,

(a) In observ. lib. 12. cap. 18.

omnem exuere labem , & ad naturam lectionem atque ad integritatem rediere suam , simulque non leve incrementum a nobis acceperunt , qui suis locis reliqua S. C. quæ primas curas effugerant , cum singulorum interpretationibus interseruimus , ut quantum in nobis est , in tot verum tenebris opus daremus absolutum . Quamobrem hac etiam editione libris hisce tribus contextitur liber de Romano Imperio , ut cum Originibus juris privati , simul prodeat in lucem Origo juris publici Romanorum , cujus scientia omnis post mutatam Rempublicam Imperatorii juris cognitione hoc libro expositi continetur .

DE VITA ET SCRIPTIS
JANI VINCENTII GRAVINÆ
P R Æ F A T I O
G O T F R I D I M A S C O V I I.

Uamquam Calabri hospitii xenia de his donis dicuntur, a quibus non in totum abstinere Proconsulis officium est, in *L. 6. §. 3. D. de Off. Pres.* quia inhumanum est, parva munera a nemine accipere velle: tamen, quod nos ferimus munus Calabri hospitii, ex eorum numero futuram confidimus, quali locupletari homines vehementer solent. Exhibemus enim opera J. V. Gravinæ, nati in Calabria A. 1664. haud procul ab oppido Consentino. Dederat hæc Consentina renascentium tempore literarum Janum Parrhasium, Pomponium Latum, & Bernardinum Telesium, viros ingenii fecunditate & præstantia nemini secundos: quemadmodum, quod primo loco dici debuerat, Ennium quoque, illum, qui tempore Scipionis Africani Epicæ poeseos laude floruit.

Miserunt Calabri, Radium genuerit vetusti.

De gente Vincentii nihil relatum accepimus, nisi quod in libro de Legibus & Senatusconsultis c. 37. Gregorium Caropresium, quem Italorum Philosophorum ætate sua maximum fuisse censet, amittum & præceptorem, imo beneficentia plus quam parentem appellat. Literas autem Neapoli didicisse videtur. Ipse id, nisi fallimur, significat in extremo epistolæ de conversione doctrinarum ad J. Gabrielem Reginerium; ubi hanc simul urbem ob doctrinarum bonarumque artium celebritatem mirifice dilaudat. Jus dein Romæ docuit Gravina in Archi-Gymnasio Sapientiæ, ab Innocentio XII. Pontifice ad hanc obeundam provinciam evocatus. Auditores tamen se propemodum inventurum desperabat in oratione de recta in jure disputandi ratione, scripta 1701. confluentibus adolescentulis ad Doctores Pragmaticos, ut trimestri vel quadrimestri opera delibata jurisprudentia, continuo se causis agendis darent. Erant enim tum Romæ Ridosinistæ quidam, qui, dum Petri Ridosii praxin judicariam interpretarentur, trimestri studio absolutam jurisprudentiæ cognitionem ore ferreo promitterent, de quibus queritur in oratione de instauratione studiorum ad Clementem XI. Academiæ Arcadam quoque socius fuit, cujus literariæ societatis quod fuerit institutum, luculenter ex oratione Gravina intelligitur, quam pro legibus Arcadam habuit, & quæ exstat inter opuscula ejus. Corpore fuit procerò, sed macer, oculis utens obliquis & distortis. Augustam arcessitus Taurinorum, dum in eo est, ut sarcinas colligar, ex viscerum dolore diem obiit secundo Non. Januarii 1717. Heredes, in bonis, quæ in agro Consentino habebat, matrem scripserat Annam Lombardam; in reliquis Petrum Merastasium, adolescentem Romanum, alumnum suum, cui tres discipulos substituit, inter quos erat Horatius Blancus.

Inter opera ejus eminent Origines juris civilis, quas etiam Clementi XI. grandi & sublimi oratione dedicavit. Laudatur Jacobus Cujacius, quod ad *L. 25. D. Annus legatis*, Institutionibus Justiniancis præmitti suaserit Mz-

ciani librum *de asse & ejus partibus*, quarum numero duodenario non tantum tribuere veteres hereditatem solebant, sed & metiri usuras, quas ex sua sibi forte unusquisque stipulabatur. At de asse multo plenius Noster agit ad LL. XII, Tabularum c. 47. nec assis tamen solius, sed etiam antiquitatis omnis cognitione interiori censetur, & juris simul universalis sive naturalis, rationes commode & eleganti orationis genere explicat: cujus studio subacta ingenia regendæ civitati felicius sufficiunt.

Ad hos igitur juris fontes descendere adolescentes decet & haurire, quæ dein per omne studiorum ambitum profutura sunt, in primis quum juris scaturigines nostro nemo nitidius descripserit, cujus oratio non tantum in antiquis terfa & elegans est, quod quidem facilius, sed etiam in recentioribus. Quicumque enim legerit, quæ Gravinæ Originum libro primo de Accursio aut de Bartolo aut de Cujacio literis tradidit, nec, in eximia verborum concinnitate, rerum capiatu selectu, sententiarum acuminè & pondere: nã illo plumbeus sit, aut stupidiior lapide molari.

Librum singularem de Romano Imperio Senatui Populoque Romano inscripsit, in eoque pristinum Senatus assertum ivit splendorem. Contendit enim, potestatem Romanorum publicam semper in civilem & militarem distributam fuisse, quarum hæc per S. C. in Imperatores transierit, quum illa in Senatu resideret, & imperio militari vehementer præcelleret; nec imperium Roma Constantinopolin translatum, quum potius hæc nihil habuerit quam Imperatorum Prætorium & castra muris vallata, tentoriorum vice fungentibus ædificiis. Qua quidem in re si suorum inservivit auribus, dandum aliquid est homini Romano, de patria & animo Romano toties glorianti: quum Trans-Alpino homines parum hic fallere fucus queat, posteaquam de Imperio Rom. ex vero disseruerunt. Jo. Frid. Gronovius & Gerardus Noodt.

Inter opuscula agmen ducit Specimen præfati juris ad Casparem Carpinum Cardinalem; in quo loci complures ex Originum libro primo ad verbum decerpti sunt. Idem aliis quoque viris eruditissimis etiam novissime usu venisse novimus, ut, quæ alio loco scripserant, iisdem verbis alibi repeterent. Ita Gerardus Noodt, V. CL. quæ *Proba bilium L. IV. c. 5*, dixerat, ad verbum apposuit in Commentario ad Pandectas titulo de *Condiçione causa data causa non secuta*. Hydram Mysticam seu Dialogum de corrupta morali doctrina, quum hic quidem, livorem suum religione prætextentibus multis, nimios ciceret motus, suppressit: ejusdem tamen corruptæ morum doctrinæ ulcera sæpe pungit in orationibus de canone interiori, & de repetendis fontibus doctrinarum.

Etrusca quoque lingua libros complures edidit, & inter eos duos de arte Poetica, qui sæpissime laudantur Crescimbenio in Historia Poeseos vulgaris: & Tragedias quinque, in quarum quarta, quæ Papinianus inscribitur, constantiam viri, mori quam Getæ patricidium excusare malentis, vivis depingit coloribus.

Provocaverat autem odium quorundam & iram in se. Inter ceteros ejus obrectatores Q. Sestanus, virum gravem & prisca probitatis petulanter & proterve ludibrio habuit in satyris suis. Hic est idem ille, de quo queritur, imo quem contemnit in vita Cujacii, & sannionem appellat, minime idoneum ad eruditi ullius hominis iram. Hic est idem ille, quem securæ, nebulonis & poetastri nominibus perstringere videtur in Specimine præfati juris ad Casparem Carpinum Cardinalem, & de cujus perdita impudentia apud ipsum Clementem XI. Pont. M. queritur in oratione de instauratione studiorum. Hic est idem ille,

quem

quem nebulonem & studiosissimum thraionem vocat in dialogo de lingua Latina ad Emmanuelem Martinum, qui satyris Sectani notas apposuerat amoris in Gravinam plenissimas. In ejusdem Martini amplexu postremum spiritum reddidit Gravinā, ut ex aureola illius epistola intelligitur, quam suis inseruit Gregorius Majansius; Antecessor Valentinus. Neque ipse Martinus Pœticæ suavitatis expertus erat. Legitur apud Majansium epigramma ejus lepidum & venustum de libris suis bibliopola eundam Londinensi venditis, ne scombris piperique fierent cuculli aut thuris involuera. Laudatur etiam Majansio Metamorphosis ejus, qua arcam, vicennalium peregrinationum comitem, itinerum attritu ac vetustate facilecentem quadam veluti consecratione inter astra collocat.

Crimen autem potissimum, quod homini obijcitur, illud plagii est, quo Manutii, Cujacii, Gothofredi, & aliorum serinia compilasse dicitur Gravinā. Amplius, damno adesse fertur contumeliam, & in Manutium in primis iusto fuisse durior, postquam ei plurima subtraxisset. Sed, ut otio hodie abuti sine dubio videretur, qui spretis tot capitalium ingeniorum inter recentiores curis, in originibus juris civilis indagandis solos veteres adiret: sic non plagiarius confestim dicendus est is qui optimos duces sequitur. Honori nominis certe numquam noster pepercit, qui Manutium, Cujacium, Gothofredum, reliquos passim laudat, & etiam si Manutium semel & iterum carpit, carpit sine felle, eundemque principem Romanæ antiquitatis appellat l. 1. c. 18. Ceterum non eum quidem ingenii vigorem aut eam ingenii felicitatem in nostro observamus, quam in suis olim alumnis Gallia, nostra ætate Belgium suspexit: sapissime tamen eum deprehendas ex suapte penu promentem sententias, spretis opinionibus Cujacii & Gothofredi.

Sed forsitan semipaganus erat Vincentius, qui Janum se appellari maluit, quam Joannem, & de orcu & progressu juris civilis c. 25. quod execrandæ superstitutionis fuit, qua pulsus regibus Senatus Romæ modo in templi Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Castoris, Concordiæ modo in curias consultandi causa convocatus fuit, religioni tribuit veterum atque honestari, ut aberrantes animi præsentia numinis ad saniores ducerentur sententiam. Tenebat hoc sentiendi cacoethes Pomponium olim Latum, ipsum quoque ut diximus Consentinum adeoque civem Gravinæ, qui lectioni scriptorum paganorum adeo adlueverat, ut, ultra progressus, etiam sacra pagana sacris Christianis præferret, & quum Romulo aram condidisset, parum aberat, quin Romulo hostias immolaret, Christianam certe religionem solis barbaris relinquendam opinaretur.

Sed Christianus est Vincentius, non paganus vel quasi paganus. Janus enim quam Joannes dici mavult amore elegantioris Latinitatis; Deorum autem religiones ideo tantum commendat, quia ex reipublicæ profuerunt, etiam quum a fine vero religionum & extremo bonorum omnium, D. O. M. evagarentur; & rem creatam colerent pro creatore. Ipse certe *Originum lib. II. c. 77.* quo sacra Christiana sacris consert paganorum, simulacra cupiditatum & affectionum humanarum pro Numinibus habita, Martemque ex contentione, ex libidine Venerem, ex superbia Junonem, cultos fatetur, donec ex his erroribus genus humanum emergeret beneficio Christi, qui vera nobis pro falsis obulerit gaudia. Porro in oratione de fontibus repetendis doctrinarum, culpæ sacis sibi concius, piamenta non in sua virtute, sed in Christi, quod res est, quarit meritis, eademque poenitendo sibi adiscit, quod caducarum rerum amoremortalia immortalibus prætulisset.

Illud

Illud constat, minime nostro visum fuisse philosophari more majorum. Præverat Bernardinus Thelesius, Consentinus, ipse quoque, ut initio monitum fuit, civis Gravina, & conditor Academiarum Consentinarum, qui seculo exeunte decimo sexto primus in Italia Aristoteli nuntium mittere cœpit, sed frementibus adversariis animi mortuus est ægitudine. Parum deterritis Gravina viri fato, non tantum Platonem Aristoteli palam præfert in oratione de instauratione studiorum, & alibi sed etiam Cartesium interdum laudat, imo palam subinde in Hobbessii militat castris. Contraxerat, credo, hanc cum Hobbessio consuetudinem in consuetudine cum hominibus Britannis, qui frequenter Romæ versantur, & quorum quidam hunc civem mirifice dilaudare solent. Ex hoc igitur noster magnam partem delibavit eorum, quæ de ortu primarum civitatum ex mutuo metu, admixtis quibusdam Platonis somniis, repetit in *Originum L. I. c. 31.* tum in prioribus capitibus libri tertii. Hobbessium tamen ipsum libentius legeris, quamvis eloquentiæ destituatur luminibus & latinæ linguæ candore. Disserit enim copiosius, multoque plus nervis valet in disserendo, quam Gravina, cujus laus major in antiquitatis juris Romæ quam in acumine dialectico. Accedat libertas Britannii, omnia audentis, quia nihil metuit: quum plurima occultare & subicere Consentinus cogeretur, ne offensas in se sulciperet.

Si quid in jure emerget difficultatis, non in Triboniano statim sabam cudit, ac acrioribus Justiniani indulget reprehensionibus, sed utriusque admixta leniter plerumque excusat. Auctoritate; præter Manutium, Cujacium, Gothofredum, utitur Hotmanni, Merillii, Brissonii, Ravardi, Scaligerorum, Petiti, interdum etiam Rosini de Antiquitatibus Romanis, Paræi in Lexico Critico, Henellii de vitis Jctorum. Scripioribus, qui linguis hodiernis usi sua prodiderunt memoriam, uti non solet: Tillemontium tamen qui vitas Cæsarum Gallicæ descripsit, aliquoties testem adduxit in Libro de Romano Imperio. Lingua vero germanica quam suavitatibus ei carere visa sit, indicio est, quod barbarum Bartoli descripturus dicendi genus, orationem ejus confragosam adeo dicit, ut quibusdam videatur Teutonice locutus. Ceterum scriptores, quosdam laudat apud nos quidem minus obvios. Talis est Quintanodvenas de jurisdictione, Ramez del Manzano ad Legem Juliam & Papiam, quibus adjicerem Oinotonii commentarium ad Institutiones, nisi is Shneidevvinus noster videretur in gratiam juvenum palati delicatioris Græco nomine donatus.

Suum de jurisdictione tractatum nondum editum laudat *Orig. L. III. c. 4. & de Romano Imperio c. 43.* De variatione autem Romani Imperii inde a temporibus Caroli Magni, & Germanici regni mixtura deinceps se acturum ait in fine libri de Romano Imperio, parata silva rerum longo ad id usu collectarum. Laudat præterea suas institutiones juris Canonici, in oratione de instauratione studiorum, tum quoque in epistola ad Henricum Huysenjum, Aëti consistorialibus Clementis XI. præmissa; & Institutiones juris Civilis, quæ paraphrasin, eodemque fidei commentarium contineant Institutionum Justinianearum.

Quod ad reliquas scientias attinet, commendantem eum videmus in Grammaticis Scioppium & Vossium; in Logica Artem cogitandi; in Historia Cluverium, Petavium, ac Bossuetium; in Jure Perezii eremata, notulas & commentarios Vinnii; quorum quidem unumquemque in sua arte inter præstantiores numerant æ qui idemque periti harum rerum censes.

JOHAN. BURCHARDI MENCKENII,

J. U. D. Pot. Reg. Polon. & Elect. Sax. Consiliarii & Historiographi, Hist.
in Academia Lipsiensis Prof. Publ. & Societatis Regiæ Britannicæ Socii,
ad celeberrimum Auctorem Epistola, Editioni primæ Lipsiensis
& nuperæ Neapolitanæ præmissa.

Gravissimo Jurisconsulto,

J. VINCENTIO GRAVINÆ,

S. P. D.

J. BURCHARDUS MENCKENIUS.

U T primum limatissimas lucubrations Tuas vel leviter inspexi, ita te
amare; virtutesque & doctrinam Tuam suscipere capi, ut omnino
peroptarem, ne aut Tu, quæ consignata haberes alia, Eruditissimæ
dores, aut Germani nostræ, ad quos libri trans Alpes excusi rariis
& immenso pretio perferuntur, voluptate ea, quæ ex scriptis Tuis
capitur, exiderent & frustarentur. Nam & ex Opusculis Tuis,
jam tum anno MDCXCVI. Romæ editis, Te primum, velut ex ungue
leonem, cognovi, in quibus quid ingeniosius Specimine prisce Juris?
quid elegantius Dialogo de lingua Latina? quid reliquis, quæ de con-
versione doctrinarum, de contentu item mortis, & de lætæ minuenlo, ut & pro legibus
Arcadum differuisti, gravius atque copiosius? Nec sine multa animi oblectatione legi possunt,
quæ patrio sermone de Fabulis Veterum eodem anno commentatus es. Sed Te ipsum su-
perasse videre. Vir Consultissimæ, cum primum Originum Juris Civilis, quarum speciem in
Specimine illo feceras, Librum Neapoli quinquennio post in lucem ederes, quem quanto
plausu eruditæ exceperint, vel Eruditorum Acta, quæ Lipsiæ publicantur, testari abunde
possunt. Cumque nonnulli dilectissimo Socero meo GLEDITSCHIO persuasissent, ut librum
lectu dignissimum, in gratiam potissimum Germanorum, nostratibus typis recuderet; cer-
tatim fere Jurisconsulti nostri; avidæque eum exceperunt, exceptum commendarunt, com-
mendatum privatis publicisque scholis proposuerunt, atque explicarunt. Tantum vero ab
est, ut Tu, quemadmodum solent fere cives Tui, Germanum editionem nostram nauseave-
ris, ut reliquos etiam libros petenti Bibliopola concedendos utique duxeris, eosque nitide
descriptos adhuc fere biennio ad nos transmiseris; quibus in rebus conciliandis non igno-
ras, quantum debeamus Viro Excellentissimo HENRICO de HUYSEN, nuper admodum
ardua summi Moscorum Imperantis in Aula Casarea negotia tractanti, qui & De mihi pa-
ravisti amicem, & scripta tua ad me quam diligentissime curavit. Memini, quæ tum pro-
missa Tibi dederim; nimirum me assidue curaturum, ut opus integrum tribus Libris distin-
ctum post paucos menses typis nostris quam emendatissime prodiret. Enim vero prohibere
Succi, qui optimos multorum conatus, facta in Saxoniam irruptione, si non perverterunt,
morati sunt certe, quo minus ante hunc diem excudi liber potuerit, nec ipse, etsi maxi-
me optabam, curam impressionis potui in me suscipere, cum regundæ Academicæ munus
hoc integro semestri hiberno mihi incumbere; publicisque negotiis meas curas uni-
ce deponeres; quare etsi nec typorum nitorem, nec chartæ puritatem desiderari pos-
sani Gravina. Tom. I.

se existimaverim, valde tamen vereor, ne spalmata nonnulla, quamvis precipuam curam adhibuerit Typographus, irrepsisse deprehendantur. Par autem fuerat, ut liber tam doctus, tam nitidus; tanto denique studio, tot laboribus concinnatus, vestitus atque ornatu exquisitissimo instructus prodiret in lucem, ne solus Typographus minus precium statuisse huic operi videretur, quod ita optimorum in Republica Literaria Virorum commendatione munitum est, ut inter precipua huius seculi cimelia jure meritoque censetur reponendum. Quanta ubique gravitas? quanta venustas? quam luculentia, quam distincta, quam pulchra omnia & plane ad priscam eloquentiam accomodata? Nihil est ex omni antiquitate tam reconditum, nihil in legibus ipsis tam intortum ac perplexum, nihil denique injuria temporum corruptum vel amissum, quod non felicissime evolvās, emendes, restituas. Ingeniose in primis Florentini Codicis auctoritatem ex ipsa antiquitate, quae alios fugit, vindicas & tuejris & Nostri, quantum Juris Interpretibus tribuendum. Quare a Cujacio Tuo non facile discedis, qui in omni jure regnat, & iantum nos triumphat. Ubi vero Duareno, Jacobo Gothofredo, aliisque discedis, adeo aperta omnia sunt, & obvia, ut prorsus persuasum habeam, eos ipsos, in quos insurgis, si adhuc vita superesset, in sententiam Tuam manibus pedibusque iuros. Leges vero XII. Tabularum, quae principum Juris Romani constituunt, ita in illustri ponis & plane absolvis, ut post Pauli Manucii, Francisci Balduni, Conradi Rittershusii, Tuosque, Vir doctissime, Commentarios, vix supersit, quod accedere eis possit ulterius. Quin & vetustas Leges & Senatus Consulta Libro III. nova plane ratione explicas; & quemadmodum ad usum fori pleniorē possint transferri, magna facundia ostendis. Quid enim nitorem in dicendo Tuum & vim, quid nervos & copiam memorem? qua augeat omnia comitas summa, nulla tam ostentatione conjuncta, ut cum omnia teneas, existimari velis ignorare quamplurimā. Et in eo mihi major semper visus es plerisque huius temporis Jurisconsultis, qui Romanas leges absque Romana eloquentia vel intelligi, vel explicari possē opinantur; atque in omni lege tollunt, addunt, mutant prout vel per somnium acceperint. At tu, quae praelo parata habes, porro prome, Vir optime, Institutiones praesertim Juris receptoris, Pontificii, Opuscula, & Orationes, jam pridem promissas Eruditis, quorum plausu & favore ut diutissimi fruaris, etiam atque etiam precor. Vale. Dab. Lipsia, pridie Idus Maji, MDCCVIII.

VIRI ILLUSTRIS

A D

JANI VINCENTII GRAVINÆ

JCTI ET ANTECESSORIS ROMANI,

D E

ORIGINE ROMANI JURIS

LIBROS TRES

CONSIDERATIONES.

Uod beneficium tribuimus, Humaniorum Sectatores, his scriptoribus, qui rudem Latii, quin & Græciæ, ex antiquitate in tot scriptores dispersa, per omnia vitæ humanæ capitula, plena, eaque ordine luculento disposita, rerum serie, instruunt: idem majori merito acceptum ferent JCTi, quicquid hæcenus antiquitatis, ad interpretationem legum Romanarum ab eo allatum est, *Vincentio Gravina*, Romano JCTi: quin & antiquarii ipsi Jurisconsultis, in Gravina, debebunt quod, quæ antiqua legum, ex interpretibus anterioribus, sparsim ea suis doctrinis inferentibus, depromere, sine temporis & laboris dispendio, non possent, ea nunc quidem, una eaque pulcherrima facie, conspiciere, datum sit. Nec enim *Gravina* solum *lumina*, (ut L. 1. §. 73. tale quid de Labeone proficitur,) *capitibus* adfert, cum *historiam* alii abunde tradiderint;

sed & ipse, quicquid in historia omni Romani Juris, ad hujusdem rationes, ex antiquitate, pertinet, distinctis capitibus, eruit, ac ordinata satis disposuit. Inde vero augmentum pretii legum Romanarum & major reverentia Juris, per vestigia gentium sapientissimarum deducti, exsurgit. Inde usus ejus firmior & uberior; non in foro dumtaxat, sed qua patet rerum præstantissimarum notitia. (*) Neque enim Gravina tantum scita aliorum colligit; sed & distincta serie ea disponit & examinat. Equidem Jacobo Cujacio in L. 1. §. 144. omnia præclara tribuit, quæ ad interpretandum Jus Romanum facere possunt; ut tamen & Gallos alios deinceps, §. 171. *seqq.* commendet, quorum nomine Franc. Hottomannus, Franc. Duarenus, Barn. Brissonus & Franc. Balduinus, ei præcipue veniunt: tum & Ant. Augustinum ex Hispanis, & ex Italis Andr. Alciatum laudat; qui primus inter externos humaniora subsidia legibus attulit, foro licet immeritus: ad hæc Jacob Rævardum, & Jacob Gothofredum, præcipue in fontibus

d 2

(*) Imo, etsi hæc laudat in foro versantibus minime prodesse; tamen vel ideo juris studiosis magno in pretio esse deberent, quod artem ipsam minus suavitatibus condiunt, animumque jurisperiti ve-

hementer ornant. Maluit tamen ipse Gravina commendare sua ab utilitate in exercitatione forensi, docto, nisi fallimur, bono: quia, qui talia pronuntiarent, eos gratos juvenibus esse intelligeret.

bus Juris civilis, quos immensa diligentia (*) is aperuit, itemque inter Criticos, Josephum Scaligerum, ad Festum, ut & Cl. Salmasium, & Jo. Frid. Gronovium, suspexit, Germanis fere neglectis: qui tamen Jcti æque ac historici, plurimum ad historiam juris & prudentiam attulerunt; Herm. Vulturi tantum, & Jul. Pacii, §. 182. ut & Matth. Vvesenbecii, & Aegidii Hortensii obiter iniecta mentione: quos quidem subtiles etiam ac solidos Jctos, in antiquitatis tamen studia penetrasse, siue incubisse, nullibi apparet, uti cura ea Udalrico Zaslo, Huberto Giphano, Valentino Fosterlo, Contr. Rittershusio, Georgio Eberlino, aliisque multis, & Historicis, Rosino, Demistero, Ruperto, &c. inter Germanos, fuerat. Ceterum vix tangit ille scriptores, qui argumenta veterum legum tota, ex instituto, tractanda sibi sumere, nisi perquam cognitos. Neque enim meminit Commentarii Antonii Clarii, ad LL. tam Regias, quam XII. Tabb. ut & mores, ac Canones, antiqui Romani Juris, Parisi. 1603. 4. neque Commentarii Francisci Ramez, del Manzano, in L. Juliam & Papiam: & quæ, ex Libris Jctorum fragmenta ad illas inferuntur, Madriti, 1678. fol. ut nec Jo. Pareje (**). Hispani ad illam. Interim Gravina in tractatione illius legis Julis & Papiæ Poppeæ Lib. III. c. 36. ad usque c. 60. [sive sectione de maritandis ordinibus,] & abinde ad c. 62. de caducis, Jacobum Gothofredum de LL. illis, multa luce auget; quem tamen, quoad collecta capita, quorum compactorum gloriam uni Gothofredo debemus, sequitur. Sed & non modo Josephum Scaligerum, circa Legem Cinciam seu numeralem, Lib. III. c. 72. notat: ipsumque Duarenum aliquoties reprehendit; verum etiam ab ipso Jac. Gothofredo, d. L. III.

c. 36 in nomine Legis Miscelle, uti & cap. 60. in caducorum doctrina, discendæ; eumque L. 1. §. 78. in voce *Ædilis*, emendat: nec minus illum refellit; quando in *Comment. ad Cod. Theodof.* prænam culei, (de qua, ex L. antiquiori; in L. Corn. de fisciis] per L. Pompejam sublatam esse, putat: quem prænam deinde Constantinus reduxerit, quod Imperatores ipso anteriores, ab Augusto usque, eam neglexissent. In quo merito laudandus est Gravina, quodque non minus alias opinionibus varie discrepantium inter se interpretum, examinet, suaque sententia rem-definiat, cujus præ cæteris exemplum, de *cessitia tutela*, in L. III. c. 34. habemus: tum & quod antiquitati, quæ in *Pandectis* ut & in *Codice* itemque *Novellis*, quin & in ipsis *Institutis*, passim occurrit, ut ex ea textuum istorum interpretatio modum capere debeat, plur: num ille lucis adferat, & sepe *Florentinum ff. Codicem*, ex ipsa antiquitate, quæ quidem alios effugit, vindicet; ac rationes legum veterum singularium: magna insuper facundia, ad usum fori pleniorum, eruat: quamquam ea, quæ hinc inde discernenda erant, exactius evolvere debuerat, nec confusiohi novæ, eloquentia ambigua, obductæ, locum relinquere; ut & jura, (quod ut plurimum facit,) magis ex impulsivis causis & factorum serie, [id quod periculolum valde est,] quam ex causis ipsis effectricibus, deducere. Videlicet ille subtiles, quas vocat, distinctiones philosophicas, quibus Bartolus poluit, L. 1. §. 164. in eo rejicit, ac idcirco ejus scripta, pro confragilis & nubilibus, habet; quippe quod in istis nimis ille subtilis fuerit. Et tamen ipsum, rationando prudentiam Juris valde jussisse;

(*) In commentariis tamen ad Leges XII. Tabularum plus olei quam salis est, quod esse ajunt a tenero ætatis, qua hos ediderit commentarios. Certe, emendationibus, quibus illic corruptis veterum locis medicamentum parat, sepe irascitur Cornelius van Bynkershoek, quem vide inter cætera de *jura occidentali liberis* cap. 10. p. 228. Ergo nostro bona occasio erat que tendebant ad eandem utilitatem, supplendi eruditione, certe judicio suo. Seculus est is præterea, in Tabulis quidem ordinandis, præcunctum Gothofredum; verum non in ipsa expositione; in ea enim ordini *Rotmani* addictus est,

divertat, utrumque multa & præclara minantem.

(**) Culus commentarii, una cum eruditæ auctoris *Oho quadrimestri Salmurii* prodierunt 1591. teste celeb. Heineccio ad L. Juliam & Papiam p. 15. qui commentarios Ramez del Manzano propter raritatem frustra se in tabernis libraribus & bibliothecis eruditi Belgii quesivisse addit. Fallitur autem censor noster, quando a Gravina mentionem commentariorum Ramez del Manzano fieri negat. Adducuntur enim hi libri ab eo Genuque reprobantur, de Legib. & SCIS c. 41. sic tamen, ut & ad Balduinum sepe & Martenium

ait; (*) modo non Arabes potius, quam Peripatetici philosophos, tenuisse, quos tamen & ipsum Bartolom tenuisse, ubique satis, ex traditis ejus, elucet; quodque hac philosophia, præ cæteris fuit ætatis JCrta, Baldo & aliis, eminerit.

Quinquam vero Gravina, singularum legum Romanarum instituerit ostendere historicam originem; ut naturam cujuslibet juris, & imo imperii ipsius civilis, nedum naturalis juris constitutionem, indagare, non habuerit necesse; ad singula tamen hæc sponte procedit; ne fortassis perirent commenta ejus: quanquam ea tum partim in Hobbesii, tum & in Spinozæ pericula incidant: partim vero theoriæ nudam & inanem præferant; quæ haud unquam inter homines ad praxin deducta fuit, nec deduci potest, ad verba etiam istorum, Hobbesii & Spinozæ, quibus propior esse cupit; hypothesebus, (quæ sc. non ratione, sed vi mera, constant,) inque Aristotelis doctrinam, de servitute natura, s. infirmitatis rationis, illabuntur: cum tamen & ipsa hæc imperii Aristotelici ratio, (uti tradita philosophi hujus arguunt, non absoluta, quippe multis instantiis obnoxia,) sed ex supposito, sit: quod nimirum æquissima foret imperii conditio, si non nisi hi imperarent: qui ratione valent præcæteris; velut, in hominibus singulis obsequium rationi facultates inferiores debent. Utique varius, in hoc argumento, est Gravina: siquidem, in *Lib. 1. §. 103.* Jus naturale, & imo ipsum civile Imperium, in vi mera & potentia fundat: in *Libro III. deinde cap. 3. seq. operele*, ad principatum rationis jus omne imperii deducere studet.

Equidem, in *d. §. 103.* naturam imperii, nec dum satis investigasse JCrta recentēs, conqueritur; quippe quod non illi naturæ insistant principiis. Et tamen statim civile, a naturali, tantopere isti adverso, discernendum esse, cupit: et, cum naturalis facultas, (illa, quæ adeo facti est unice, & Jure omni

vacua;) militaris sit: existat in Republica, ad populi voluntatem, quæ imperium fundet ac civile quid constituat, respiciere debeamus. Vicissim ille, in vi & potentia, querit civile imperium: ut, quoniam oppositiones hominum mutue, in societate radiori illa, subsistere non potuerint: omnes eos voluntates suas & cupidines subdere oportuerit: pacto quodam imperio superioris. (**). At vero non veteres tantum, sed & recentēs illi JCrta, qui cum novatoribus, ad Hobbesii & Spinozæ dogmata pestifera, non respexerunt, fraudem eorum satis detegunt; quam isti, dum jus naturæ accuratius se investigasse prætendunt: nil minus, quam jus, seu æquum & rectum, quin potius facultatem, (quam illi ambigue enunciant,) propinquit; hoc est, factum, seu facultatem, quæ facti est, (& in potentia consistit,) merum: ex quo quidem nemo non videt, legitimum quid & juridicum confici non posse: cum tamen quælibet facultas juridica, (cui effectus) jus quoddam, sive legem, præsupponat, quæ facultatem illam, (cuius ex lege concessum) producere valeat. Neque enim potentia, quam illi supponunt, ipsa jus cui lex est: quod quidem, si legitima, & per justitiam ad imperium valida, esse debet, necesse foret, ut nempe legitima fieret, ex Jure quodam sive Lege antecodana: quam tamen Hobbesii & Spinozæ disciplinæ penitus ignorant. Imo, quando de pactis, quibus societatem civilem constitui oportuisse, docent, ac de validitate istorum, dispiciunt: ne quidem eam ex jure quodam petunt, quod illi nullum agnoscunt; sed in arbitrio imperantis, quousque pactorum ille rationem habere velit constituent: qui tum omnes civium voluntates sibi resignatas habeat, non possit eorum voluntatibus, quas cives nullas teneant amplius, obstrictus esse, nec iisdem aliqua con-

ven-

(*) Imo in oratione de inauguratione Auditorum ad Clementem Xf. Pontificem Maximum auctoritatem Bartoli dignam obsequio appellat, doletque hanc etiam a suis fuisse deque haberi, qui Ridolphum quam Bartolus maluit, quod illum ratiocinio præferre aiant. Papinimum nimirum Cuiasio, Cuiasium Accursio, Accursium Bartolo, Bartolus Ridolpho præferbat, & in eodem Bartolo modo damnat tenebras philosophiæ Scholasticæ, modo laudat solertiam & ani-

mi integritatem in jure ad factum applicando.

(**) Conciliari sententiam Hobbesii illi Aristotelis potest. Quod si enim fingamus, homines in statu naturali constitutos, pressos vi inter se mutua, imperium subsistere; & vi coacti, id scilicet possunt, & imperium detulisse sapientissimum. Sed inde minime sequitur, omnia imperia se constituta esse: quin docent historie, pleraque regna in vitis civibus condita esse.

ventionem, suaeque voluntate, teneri. Sicut autem diffidendum non est, incommoda illa, quae citra societatem civilem averti non poterant, externae homines ad coeundum impulisse: nam interne cupido societatis, siue socialitas, homines ad civitates ineundas commovit: quam quidem male Pufendorfius, eadem castra Hobbesii velit nolit secutus, utut falsam ejus esse hypothesim largiatur, (quam tamen ille suo subtruit juri naturali) in sociabilitatem transfudit, seu quidem ad has causas impellentes susceptum pactum, primigenium appellamus; quo nempe societates civiles, ex pluribus familiis passimque, primum coaluere; & dehinc ad alterum pactum, prius illud subsequens, quo ordo in societatibus istis, sola haecenus magistratuum directione, dispositus ad maiestatem, seu perfectam rempublicam, redigeretur, processerunt. Ita nulla penitus his pactis inesse validitas; nisi ea superno, eoque naturali jure continerentur: velut ea omnia, quae imperium, siue magistraticum, siue ad maiestatem compositum & hujus quoque inviolabilitatem, attinent, una cum tota naturae & aliorum jurium origine & vigore, in *Commentariis* ab Huberi libros de *Jure Civitatis*, plena manu, deduximus. Gravina autem, pro jure, factum nobis venditat: & voluntatem populi talem, civilem esse efficienter, putat; quae tamen civitatem unice, seu objectum, respicit: ipsa vero non aliunde, quam a naturae jure, vinculum habet; quod jam ante civitatem conditam habuerat. Non etiam ille distinguit pactum illud geminum. Imo, quando naturalem facultatem esse quid militare, ait; & vero natura, vel potius naturali illa facultate, niti vult imperium: non posset illud voluntate populi fundari, cum naturae illa facultas superior sit & validior eo, quod civile est: aut si voluntate populi fundaretur, necesse foret, validitatem voluntati illius, non a vi militari, (quam & populus subvertere posset,) verum ex jure superno, petere; & sic ad jus verum, seu naturae legem, redire. Neque vero vigorem pactum illud, ex jure civitatis, (quae per id ipsum constituta est,) sed ex jure extra & ante civitatem, habere, idemque securum reddere magistratum; ut & peculiari adhuc accedente firmamento, maiestatem oportet.

Diversum penitus ab hoc est alterum, quod ille imperio querit, fundamentum, (in *antecedentibus* §§. istius *Libri*, & in *Libro III. cap. 3. segg.*) quando id in ratione constituit; nisi dicere velimus, Gravina voluisse rationi tribuere imperium, si humana conditio id ipsum admittere voluisset: & vero, cum tale imperium locum habere non poterit, imperii rationem superstrui potentiae oportuisse. In qua contemplatione, sicut varia & pugnancia multa, miscet: ita pretium operae fuerit, non ea solum, quae in illis *Libri III. capitibus* doctrinae verae offendiculo esse possunt expendere; verum etiam, quae in *Libro I. de hac re* dicere occupaverat, distinctis paragraphis lustrare. Et quidem *Lib. I. §. 5. 6. 7.* extremum in hac vita bonum constituit tranquillitatem animi: quod tamen & paginum est & non nisi felicitati humanae conlectarium. Illius boni fontem habet scientiam rerum, quae, exors sensibus, ad solam mentem pertineat: quod tamen bonum quis, non nisi contemplativum, habere potest. Jam vero in §. 8. rursus ad naturae jus, multa scilicet rerum disjunctione imo conturbatione, desulcat; illudque in honestate constituit, quae soboles rationis sit atque a scientia proficiscitur: priusquam scilicet ille jus ab amphibologia liberaret. Nec vero dicit, quo pacto id in honestate consistat; & quam illa honestas sit, quoque illa tendat: quin nec scientia hic sufficere potest, ubi facultates humanas omnes ad agendum concurrere oportet. Non etiam §. 9. evincere potest, quod constans sit rationis consilium, ex eo, quod illa semper boni specie teneatur: subducta fere voluntate; dum non nisi de scientia loquitur: & tamen intellectus utique boni non est; saltem nulla ejus pro ipsum electio, sed veri & falsi: boni vero electio ad voluntatem pertinet. Quamquam rursus rationem sensibus opponat: & sic varie volvatur. Nec vero poterat ille ullatenus vel scientiae vel honestati insistere, quod eas ad essentiam divinam, vel legem aeternam Dei (quam lex naturae, homini connata, refert,) non exegisset.

Porro *cap. III. Libri 3.* existimat Gravina, consistere regimen, in natura servis, & natura dominis: sapientem dominari. Inde mulierem subesse viro, & parentibus libe-

liberos. Inde imperium domesticum, ex lege ipsa rationis, esse societatem inter sapientes, qui aliis præfint. Videlicet, non esse illud a potentia corporis: nam hoc ipsum potius regendum esse a ratione; unde & mortuus ejus: ad compescendum vero, (seu pœnas immorigeros inferendas;) imperium aliquod mixtum esse magistratus, & merum alterum; quod sit principis &c. 4. Beatissimam fore civitatem, si quisque ratione sua regeretur: eam fore simplicem; &c. 5. ut mixta foret, si aliqui parent; illosque sensum locum habituros; hanc dici mixtam civitatem, pro natura humana &c. 6. Et, si imperet hi, qui viribus valeant, non rationis, sed corporis: ita perturbatam fore civitatem, &c. 7. 10. Hinc jam repetit ille leges civiles, seu frœna, quarum auctores initio Divinum Numen iustarint, & ad servandum eas cives jurejurando obstrinxerint. &c. 8. 9. Sed & hanc rempublicam perturbatam, ejusque species esse, Monarchiam, Aristocratiam, Democratiam. Quod si leges ab uno superarentur, fore ex hinc tyrannidem; si a pluribus, ortam inde esse Oligarchiam, &c. 10.

Ad hæc non dicam, quam male jus naturæ a ratione plerique petant; quæ tamen corrupta penitus, & ipsa normanda est; ut normam adæquatam tutamque actionibus humanis dare non possit: verum hoc solum, quod rationis tanta, in tot hominum multitudine, sit diversitas; ut, quinam aliis ratione, & quidem ad imperium, magis valeant, vix invenire liceat. Quapropter, in rebus humanis alias quoque, ad ea, quæ plerumque obtinent, respiciendum fuit: sicut ipsa quoque civilia jura non in singulos lata sunt, nec ita ferri potuerunt; cum sæpe minor annis unus alterve maturior consilio polleat: agnatus proximus, cui hereditas ab intestato lege advenit, nullius sæpe sit; nec amoris in defunctum, nec metui. Proinde si insipientes servis natura adscribere velles: quoniam redigenter in universum infantes, ipsorum quoque principum? & qui morbo vel aliter impediti, ratione uti non possunt. Nam licet hi quoque ab aliis regantur, velut tutoribus: hoc tamen ipsum a ratione horum non pendet, sed a civili imperio; quod defectui illi naturæ propiciat: sc̄cus omnes eos, qui plus valent ratione, huic illive infanti, imperare posse, oporteret: ex quo omnino statum perturbatum essemus

habitu: Nec vero ratio sola maritis & parentibus imperium conciliat; uti nec semper ea maritus prævalet mulieri, aut parens liberis. Unde nec præest familiaris solum ob rationem paterfamilias: & quemlibet sua quidem ratio, sed non hæc etiam homines alios eorumque rationes dirigit. Quanquam Gravina alibi cum Spinoza, plus potentis, quam rationi, tribuat: imo plane potentiam in sede non modo juris collocet; verum etiam jus eam facere imperandi velit, cui rationes omnes ac voluntates subijci oporteat.

Est vero obsecrum maxime, quæ ratione ille imperium magistratus mixtum, & principis merum appellet: cum tamen nil majestatis admixtum habet jurisdictioni suæ magistratus; nec magistratus aliquid majestatis: & interex principes atque magistratus potestatem suam quilibet ac imperium, æque in morigeros ac immorigeros exerceant. Sic & obsecrum pariter & novum est id imperium, quod non sola ratione nititur, ideo nunc mixtum appellare; cum mixtum antea imperium magistratus esse, dixisset: etque peregrinum, quando quaslibet formas rerum publicarum, etiam rectas, (quæ tamen & ipsæ legibus ac ratione reguntur,) perturbatas habet. Indequæ tales sunt hæc doctrinæ, quæ non modo rem plane non conficiunt; sed imo disciplinam civilem tutam pervertunt: ut propterea in hæcenus compositis de jurebus & imperio doctrinis unice persistendum sit.

Sunt etiam perversa illa, quæ Gravina, in Lib. 1. §. 10. ad communem jurium quorumlibet disciplinam attulit; ut, quando dicitur, 10. dominium in origine, ab occupatione, accessit: indeque communionem primævam asserit. Ubi tamen, cur communes adhuc, & quomodo habeatur, aer, aqua præfluens, non exponit; quippe quæ & ipsa per occupationem propria fieri possunt. Etenim homini protinus a Creatore datum est, ut quæqua orbis patet, ille occupandi possessionem rerum, & inde sibi dominium earum vindicandi, potestatem haberet: nec enim illas occupare poterat, nisi ejus a Creatore facultatem accepisset. Unde nec communio quædam primæva fuit, positiva illa, quam plures fingunt; a qua per divisionem recessum fuerit: ceu nec occupatio, in re acta communis locum habere potuisset. Porro eod. §. dicit, rationem inducere charitatem inter plures:

plures: hinc civitatum esse originem; quarum seminaria sint matrimonia. Sed & hæc ut multam habent confusionem: ita varias patiuntur infantias. Utique Hobbesius charitatem nullatenus, sed feritatem, ratione induci vult. Nec est eadem in conjugio charitas & imo etiam in brutis ea propensio est; quæ tamen ratione non ducuntur: prout nec eo modo per rationem posset introduci dici civitas & imperium, quæ jam ante Gravina volebat imperia consistere.

Deinceps idem §. 11. ait, Jctos referre, matrimonia & patriam potestatem ad jus naturale; Familias vero ad jus gentium referendas esse; quando plures earum jungantur. Et tamen conjugia etiam ex gentium jure, quia & civili partim, censentur: prout multa in singulis habentur familiis, quæ ad mores gentium composita sunt. Neque vero jus gentium in conjunctione societatum, maxime populorum, terminatur; sed & plura habet, quæ singulorum sunt, ac ad populos distributive attinent: uti sunt contractus, judicia, ultimæ voluntates; si modos eorum communes gentibus, saltim moratoribus, respicias: licet absolute spectata & ipsa juris naturæ sint. Familiarum etiam plurium coitio ad jus gentium, quæ talis est, non pertinet: cum nec civitas tota per se, nisi cum alijs similibus componatur, gentem, nec jus gentium, conficiat, quæ collectivum est.

Porro, in eodem §. 11. Imperium esse, tradit, in familiis singulis: & apud Romanos, patrem fuisse quodammodo magistratum cum jure gladii; quod præcipue §. 25. inculcat: eoque trahit istud Livii: *paterne majestas*. Interea non debuisset Hobbesium patri tribuere imperium in infantem: tum, quia uxor prius sit in potestate mariti; tum quod factus consilio egeat, quod in vivo majus sit. At vero nullum est, in societatum simplicium aliqua, ne quidem in dominica, imperium; etiam quæ nec dum in civitatem transferunt: cum per naturam jus vitæ & necis in privata potestate, locum habere non possit; sed ad hoc vel pu-

blica, in magistratum collata, potestas; vel majestas plane, requiritur. Unde perperam aliud Jo. Frider. Hornius, qui & male, ex imperiis familiarum, majestatem imperii civilis educit. Neque etiam jus gladii patribus familiis dedere Romani; sed potestatem, (internecinam quoque, si opus esset,) in liberos: ut eadem, pro religione patriæ & pietate, uterentur; quanquam hanc indulgentiam, quæ abuti potentes sævi poterant, nemo facile probaverit: qualis nec diu in republica duravit; ceu nec diu stetit illa, ob quam potestas illa patribus, quia & maritis, & multo facilius dominis in servos concessa fuerat civilis ratio. Nunquam vero pater, ut magistratus, habitus fuit: nec majestas auctoritatis paternæ eo trahi debet. Hobbesio quæ Gravina objicit, infirma satis sunt. Nam si vel maxime uxor in virili potestate mariti est: num non poterit illa in liberos, maxime recens natos, potestate parentis pollere præ patre ipsorum? Cum enim Hobbesius in vi & potentia jus imperii ponat: utique non potuit non fecerint, quæ pariendo infantem necare possent, imperium in eum tribuere ceu nec potestatem ipsam, quæ juris est, (cum nulum jus ante civitatem agnoscat,) ille marito in uxorem, sed potentiam, ei tribuit, si eadem is valuerit. Quid deinde, si ratione magis valeat foemina viro? (*) numquid illa, quod rationis sit imperium, potestate magis, in infantem & maritum valebit? Utique pro infante consilia matris, (cui & præcipue ejus cura, saltim per triennium, committitur,) salubriora infanti sunt, quam ea, quæ a patre proficisci possunt.

Ulierius, Gravina in §. 11. non distinguit gradus incrementi, ab initiis juris naturalis primævi; ad jus civile; unde maximam incertitudinem nasci necesse est: dum & jus gentium secundarium a successu rerum repetit. Quanquam vero venditionem ante nummos non habuerint gentes: tamen in universon, ex rerum successu, ipsorum jurium successum inconsulto petimus: cum & objectus cordius exortis jurâ anteriora appli-

[*] Id minime obicit sententiæ Gravinae, qui rem ab eo quod ut plurimum fit, estimare videtur. Sed potius est, ut passim par utriusque parentis in prolem potestas sit, quia pari utriusque parentis opera suscepta est foetus, nec ideo minor unius quam alterius cura in edu-

catione ejus esse debet. Educatio autem sine potestate quidam intelligi nequit. Sit igitur salubrior matris cura lactanti adhuc infanti: uberibus certe depulso magis proderit constantius patris consilium, etiam si non sit, quod matrem tunc a communione providentiæ arceat quæ.

applicari oporteat, quæque objecta fuerant juris naturalis, non minus talia fieri possint iurium sequiorum. Imo ratio æqualitatis, etiam in plane novis conventionibus, ex iure naturali petenda est; & interim iudiciorum, primumque iudicia & magistratus stabilita sunt: sicut hæc alibi, (in *Ancl. ad Instit. Imper.*) distinctè tradita habemus.

Sic & nimum tribuit Gravina permutationi; quasi maxima pars contractuum inde pendeat. Etenim nullus contractus, qui non utrinque dominium commutat, ad eam referri potest: totumque genus unilateralium ab ea alienum est. Et tamen ille ultimas adeo voluntates, ad permutationem cogere, suscipit: cum quidem ultima voluntas, ab aliena sive alterius voluntate, secus atque in contractibus, ubi ex diversis animorum motibus in uum convenire oportet, plane abhorreat: imo ne quidem contractus aliquis, inter testatorem & alium, in testando, locum habere queat.

In §. 13. coitionem plurium familiarum, leges & jura parere, tradit Gravina; secundum quas in pace omnes vivere possint. Itane nullam jus exiliet ante unionem talem familiarum? quod pacem, & ea, quæ præcepta juris connati homini præferunt; inter disitos quoque & singulos homines stabilit, Ita non erit jus aliud ante civitatem? & quonam iure pactum istud primigenium ipsius civitatis coarctat, servandum erit? Necdum adeo conventiones illas leges dices; nisi quod effectum legis habeant: vigore scilicet juris naturalis; quod, omnes conventiones illibate servandas esse, præcipit. Quin & iustitiam ille nullam, nisi ab hac lege (quam vocat) a coentibus familiis condita agnoscit; indeque matrem ejus, utilitatem communem, constituit. Quicquid vero sit, quod hoc, quod omnibus in societate utile est, jus publicum civitatis, & id, quod gentibus communiter expedit, jus gentium esse, videatur & vicissim: tamen iustitiæ directæ cum utilitate, quamvis hæc ipsa publica fuerit, nulla communio est. Confundit etiam h. §. Auctor cum iure gentium: nec hoc quoque gens quædam, seu civitas, aliunde discit; nisi quod jus illud, quod ex arbitrio hinc inde a gentibus in ritibus belli legationum & similibus inductum & receptum est, extrinsecus accipitur.

In §. 14. Gravina deducit bella ad originem Gravina. Tom. I.

ginem, & defensiva quidem. Sicut autem defensiva, prout integræ gentis defensio, belli faciem non potest non referre, ad jus naturale utique pertinent. Itæ offensiva, potius est, ut ad jus gentium secundarium magis referantur; ex quo plura etiam, quæ ad bella qua talia, defensiva quoque respiciunt, repetenda sunt. Neque etiam ille servitutum ad jus gentium absolute referre debuit: siquidem Romani ea quoque gentium jura, (nec tamen efficienter) habent, quæ gentes aliquot inter se, ex tacito compacto, servant; neque omnes gentes obligant. Quid quod etiam civiles servitutes, ex instituto civitatis, & ipsius quoque Romæ, dentur; quæ nil quicquam bellis debent. Deinde jura legatorum ille ex iure pacis ducit: quidni ex iure belli pariter? multoque magis. Utique nec pax ipsa, nec bellum, per se jus aliquod seu leges producant. Quapropter eadem causa necessitatis & utilitatis universi generis humani, eo permovit gentes: ratione ipsas ad mutua ea vincula deducens; ut colloquia illa, & missiones securius institui possent. Neque enim putem Pusendorfio aliisque concedendum esse, ut rem ipsam, æque ac sanctimoniam legatorum ex iure gentium secundario, (quod quidem illi inaniter ex censu iurum penitus extinctum, vel saltem juri naturali injectum, cuperent,) eliminarent; utque, quoad ritus & sanctimoniam eorum, non una gentium observantia sit.

Denique Gravina pacem gentium cum civili, imo domestica, miscet, ac cum pomis civilibus omnino perperam. Sic & §. 15. naturam humanam cum ratione male confundit: nec non ibidem civitati adversus vicinos ferros jus belli attribuit; ut; quemadmodum, in civitate, civium delicta: ita & gentis unius crimina, a ceteris gentibus, puniantur; in quod Hugonem Grotium advocat, ab omnibus pridem in hoc rejectum. Nam civitas quidem, in suos cives sibi subiectos; impetiorum; sed una civitas, & imo ne omnes quidem, in civitatem seu populum liberum, tale non habent: quo tamen imperii jure unice facultas puniendi nititur. Quod vero, ut §. 17. habet oporteat rationem, (scilicet nostram,) inculcare aliis, quippe quæ dominium barbarorum teneat: istud

in doctrinam Aristotelis, de servitute natura, sed male adhibitam, incidit; & in Romanorum scitum illud, quo omnes gentes, quæ non fœdere aut amicitia ipsorum utebantur, barbarorum nomine scdebant. Plane ea, quæ §. 16. Gravina tradit, non congruunt, saltem non in universum, his, qui de iustitia armorum Romanorum scripserunt. Quid enim ad Romanos, gentium aliarum mores? Usique illi ne Græcis quidem pepercerunt; a quibus tamen potissima rei literariæ & imo leges suas maximam partem petierunt. Estque omnino injurium, si Romanos solos electos, at reliquos populos omnes barbaros, habeamus.

Nunc autem §. 17. & 18. Gravina rursus pacta cum legibus confundit, ac voluntatem communem & publicam cum summa potestate: nec tamen pacti diversi, ad formandum imperium perfectum, seu majestaticum, meminit; cujus alia plane natura & ratio est. Similiter statum ille confundit, cum administratione reipublicæ. Estque lubrica satis doctrina ejus, quod, ob abusum potestatis, civitas in rudem statum devolvatur. Neque etiam, quam §. 19. & 20. instituit, comparationem vicissitudinis & conversionis, naturalium rerum, cum variatione rerum humanarum & civilium, satis apta videtur, seu nec istæ commutationes causis illis, quas refert, omnino constant, quin & innumeras habent alias, quas Septalius & generis ejus plures, persecuti sunt.

Sed hæc fere omnia sunt aliena, & præter Gravinae institutum, qui fontes nobis legum Romanarum proprius ostensus erat. Nam & de auctoribus legum aliarum §. 21. *Lib. 1.* peregrina habet; & trita tamen ac fabulosa. Ad historiam quaque Mosaicam, qua eo ista respicit, ab aliis omnia plenius excussa sunt; maxime quousque ea similis est antiquissimis gentium scriptoribus, hique sunt traditis Mosais. Hic vero de legibus in republica Romana latis agendum fuerat. Et tamen varia ille interjicit. Ubi priusquam ad ea, quæ in serie aliqua methodi habet, procedamus; observare liceat, dum ille dicit, (velut in S. C. Maced. *Lib. III.*

cap. 69. & alibi passim, se operam dicasse juri civili privatorum: quod sane non ille tantum privato, sed & publico Juri (*) pariter, operatus sit; quippe quod jus Justinianicum non tantum sit privatum, nec privatum jus unice contineat; verum quam plurimæ, quas & Gravina exponit, leges Romanæ, totæ jure consent publico: ipsæque de privatis conceptæ leges, quando personis rebusque publicis applicantur, hoc ipso publicæ fiunt: s. quod ea publica eximie dicantur, quæ nunquam aliis, quam personarum rerumque publicarum usibus, idonea sunt.

De patria deinde potestate, §. 25. *Lib. II.* quoad jus personarum, minus recte exponit, qua ratione in jure Romano ea tribuatur moribus: Et quod, in §. 26. vult, jus patriæ potestatis non cessasse per mortem patris, id male probat per tutelam patris testamentariam, ut & per substitutionem pupillarem. Nunquid enim superfluum esse non potest effectus? efficiente causa dudum extincta. Quoad jus rerum, mallem Gravina, in §. 85. testamenti rationem, per mancipationem, peculiari §. a speciebus mancipationis reliquis, distinguere. Denique ad judicia quod attinet, ille quidem §. 80. actiones legis & actus legitimos recte docet, differre: debebat vero rationes quoque differentiarum adduxisse; quod maximo ad institutum ejus usui esse potuerat.

Jam vero Legislationem ipsam Romanam quod concernit, quo cura Gravinae præcipua pertinet: Ipse operas Regum Romanorum *Lib. I.* §. 21. minus recte distinguit: cum omnes ad jus naturale gentium & civile intenderint. Eas autem studebæ quondam Fulvius Ursinus collegit; nec non curas illis legibus regis impendit Vinandus Pighius, & Paulus Merula; quos plerisque compilavit in antiquitatibus Rosinus. Statum vero popularem, in *Lib. III. cap. 16.* seu democraticum, unice vitio adscribit; si plebs scilicet optimates insolentes subjugeret. Ubi &, qua ratione mala ejus emendari possint, exponit. Quæ quidem, quomodo in rempublicam Romanam

(*) Imo, publicum jus Auctori dicitur, quod ad statum pertinet reipublicæ Romanæ, privatum, in quo agitur de jure singulorum. Illud in libro de

perio Romano exposuit; hoc in commentariis ad Leges & Scitæ. Sic se publicum, sic privatum jus nominare, ipse tradit in fine præfationis.

nam congruant, ipse viderit. Deinde nobilissimam partem juris Romani evolvit, *LL. XII. Tabb.* in quas jam amplex & exactos satis habebamus, post collectionem earum, ab Antonio Contio, Fr. Hotomanno, Dionys. Gothofredo & P. Merula, (quos iterum Rosinus excerpit,) tum & novissime summa cura, a Jacobo Gothofredo, susceptam, Pauli Manutii, Franc. Balduini, Conradi Rittershusii, & aliorum Commentarios; ut cum hisque nunc per Gravinam accessere, tutos nos reddant, vix esse, quod accedere eis possit ulterius. Sed Tribunitias *LL.* præ aliis Dempsterus excussit. Plebiscita vero Gravinam inter leges complectitur: & de jure prætorio, atque universo jure honorario, in *L. I. §. 35.* de perpetuo quoque Edicto; §. 38. nec tamen etiam de singulis prætorum Edictis: quod omnino fieri debebat, uti nec de Interdictis adeo, veluti Salviano, & aliis eorumque fontibus, sive iuribus ipsis, De responsis vero prudentum §. 40. aliqua commentatur. Utique de constitutionibus principum, earumque variis expeditionibus, distincte & plene non expritur: quæ doctrina Strauchii necessaria & maxime fructuosa est, aliorumque, qui excuti poterant; si quæ in illis supplenda vel emendanda fuisse, deprehenderentur. Grægoriani tantum codicis & Hermogianæ, in complexu, rationem habet; & ubi hodie reperiuntur. *Lib. I. §. 131.* Sed Justiniani decisiones quinquaginta, nobilissimam Justinianæ curæ partem, & compendium subtilissimarum, inter Juris-Consultorum veterum sectas integras, continui studii, disceptationis, siccò pede §. 134. prætervehit, nec quicquam de earum charactere, & quænam ille sint, commemorat: quin nec, in rem præcipue juridicam, exacta, sed inchoata solum studia laudari Strauchii, ut nec commentationes Lingleffii Galli, & præstantiores Bassi, nostratis, sufficiunt.

Ceterum, quoad singula, de vtoris accipiendæ modis antiquis, gemino loco agit, itemque de *L. Julia*; de fundo dotali, quam & alibi, cum Jacobo Gothofr. ad *Juliam Papiam* tractaverat: (videl. *Lib. III. c. 86.*) ubi, in *L. Jul. de adulteriis*; occupatur: nec minus, in *Lib. III. c. 101.* ad *L. Cornel. de falsis*, extra monetam, iterum dilabitur, in *L. Cornelia nummaria*; & varias ejus species jam cap. *precedenti*, ad *L. Cornel. de falsis*, adductas, repetit: cum

potuerit quælibet capita tota uno loco exhaurire; & ubi rursus occurrissent, ad eundem se referre. Quod si succedant hæc operæ, æquali & debita methodo, disponderentur, multum elegantiz; & imo accuratioris, illis accessurum, tum & ubique proditurum foret, si quæ capia deficerent, adhuc supplenda; ut ne quidem amplius quid in ea cura facile desiderari posset.

Utique minus religiosus est in ea legum sacra, quæ a Justiniano habemus, Gravinam, quam debebat, & poterat etiam nec adeo Florentinam utique vindicat: quam tamen amplecti se, & pro genuina habere, profitetur. Unde non debebat immutare lectionem exemplarum Florentini, in *Lib. 20. §. 5. qui testam. sac. poss.* atque cum Cujacio, quem nimis ille venerat, transigere. Quam enim Cujacius passim, ubi difficulta textuum superare non potuit, ipsos textus corrigat, vel corrumpat; imo, pluribus locis negationem vel inferat, vel ejiciat: satis jam adhuc superstiti, a Roberto cum primis & iuste, exprobratum est. Sane plura hæcenus, post tanta studia, reperta sunt: ut quidquam antinomium, in Corpore Juris, largiri quæquam non oporteat, nec adeo ad textus immutandos procedere. Quæ circa non fuit, eum frigidam haberet Gravinam expositionem textus *dicti* §. 5. in *Lib. III. cap. 94.* dum admittendum non vult *ibid.* Ulpianus: nec habuit, quare, Cum Cujacio, (cum quo paria faciunt Hotomannus etiam, & critici alii,) ut Paulo scilicet in *L. 15. de testibus*, Ulpianus d. l. conciliaretur, Ulpiano negativam, inserta ei particula non, obtruderet: ac non potius rationem profundius investigaret, quæ diversa textus uterque niteretur. Quod idem solemne etiam, ut respondeat animum, est Vviftenbechio & quibusdam præcipui quoque chori aliis: qui, cum illis nulla textuum, in speciem adversantiam, conciliatio, apud Doctores etiam quoslibet reperta, sufficit: de meliori ulterius non cogitant; sed hoc suo judicio decretorio protinus in rem irruunt: quod igitur antinomiam, in textibus illis, esse oporteat. Ego vero, ut alibi, ita hic etiam, Florentinam lectionem servari debere, semper exilimavi; idque e re stabilis esse & genuinæ Jurisprudentiæ: cujus multi recessus, JCtis, legum auctoribus, optime cognati, nobis

utique, omni quanto fieri potest studio, apereendi sunt. Proinde miror, ipsum Jacobum Gothofredum, in hac contentione, cum aliis facere; ut dissenfum inter Ulpianum & Paulum, dictis locis, & ipse concesserit, quasi eo faceret in *d. l. 20. vox existimo*; que tamen aliud non innuit, quam quod ambigua illa fuerit questio. Tamen vero, inter reperta alia, quibus mederi voluere huic distractioni, (ut videtur,) aliqui, nec mihi satisfaciunt; si dicere velimus, Paulum in *l. 15. loqui de casu*, quo damnato salva fama non est; uti fieri non potest in crimine repetundarum. Nam crimen hoc non tantum, in quibusdam, ad iudicia privatorum delictorum accedit; quamquam hæc etiam, cum de dolo fuerint, semper infamant, saltem in eo repetundarum crimen singulare quid habet; verum, quod huc pertinet, ad exemplum iudiciorum extraordinariorum componitur, seu nec crimen stelligatus infamat semper, *l. 2. de stelligatus. l. 7. de publ. iud.* Videlicet a testamenti testimonio non propter quilibet infamis: & tamen repetundarum damnatum arcet Paulus. Equidem in hoc, inter Ulpianum & Paulum convenit, quod is in iudicio testis esse non possit arcetur enim repetundarum damnatus a senatu & iudiciis, eo quod circa illa deliquisset; atque hinc ab illis arcetur indistincte. At vero ab eo inferendum non est ad hoc, ut etiam omni casu & simpliciter, a testamento abesse debeat; uti recte argumentatur Ulpianus. Nempe in eo casu repetundarum damnatus, ex censu infamium, inter infames habetur, ex lege, quæ Pauli est, quando ipse non in factum, aut lege repetundarum & vi illius, ut *d. l. 20. sed* quando discrete repetundarum damnatus est, quod *l. 15. habetur*; quippe quod hac ratione juris infamiam damnatus subeat: indeque inter hos merito lege ponatur, qui testamento adhiberi non possunt; adeoque intestabilis sit.

Porro Cuiacium in corrigendo textum *l. 12. §. 2. D. de accus. & inscrip.* sequi non debebat Gravina; quando is (in *l. VI. Observat. 12.*) pro duobus reis, in *d. l. 12. tribus reis*, substituit; eo quod Imperator in *l. 16. C. de his, qui accus. possunt*, tradant, tertiam accusationem eis, qui duos reos detulerant, a lege permixtam non esse. Quamvis enim plerique in eo Cuiacium

sequantur, & Anton. Matthæi, *Tr. de criminibus. Lib. XLVIII. Tit. 13. cap. 1. n. 10.* eum probet ejusque Matthæi, cen doctoris sui, vestigia tanto facilius premat Vvissenbæchius, *II. Disp. ad tit. 33. nu. 17.* quod ubique in antinomias pronus sit. Mejerus etiam, in *Coll. Jur. Arg. §. 3. de accus. & inscrip.* post excussas Græcorum ad Basilicam, & Fornerii in *IV. rerum quotid. cap. 15.* interpretationes, desperatum habeat locum; nisi cum Cuiacio textus legis 12. corrigatur. Tamen non est, cur hic ad extrema vimque textui inferendam, dilabamur. Equidem, ut legis 12. §. 2. *de accus.* ad enunciata historica vetera, referamus; dum simpliciter illa ait, *lege Julia iudicior. publ. cavetur*: quasi deinceps jure constitutionum, duos reos simul deferri posse, placuerit, inque eo constitutionum jure nuncquidem, seu recentiore, acquiescendum sit: (quæ quidem, inter jus pristinum, in Pandectis prævie relatum, uti antea obtinuerat, & constitutionum Codicis, in quo recens jus, & hinc a Justiniano, præ dissonis antiqui Pandectarum traditis, unice agnitum, habetur, omnino proba est distinctio; ut nempe, cum in complexu seu corpore toto successivi juris id demum, quod recenti loco ponitur, vim legis sitat, nulla in talibus antinomias esse possit.) Insuper *lex 16. C. non patitur*, quippe quæ nil immutandum, sed legi Julię, quam innuit, inhærendum esse vult; in verb. contra legis præscripta: cum & addat legis Julię exceptionem, quam quoque Venulejus in *d. l. 12.* adducit: nisi suas suorumque injurias quis persequatur. Proinde dicendum est, posse quidem non duos tantum, sed & plures de eodem crimine, & distinctis etiam accusationibus, ab eodem accusari: nam eorum & una vincendi causa est & una calumniæ ratio; quo pertinet *lib. 8. de accusat.* ibi: non possunt accusare propter turpem questionem, qui duo iudicia, adversus duos reos, (diversiorum scilicet criminum nomine delatos, subscripta habent, nummolve, ob accusatum vel non accusatum, acceperint. Indeque per verba, *l. 16. C. qui duos reos delatos*, habet binam quidem accusationem; sed tamen super uno & eodem crimine, accipi oportet: quorum propterea duorum eadem ratio est, atque est unus, quem præfert accusatio una, in *l. 12.* apud Venulejum;

cum

cum hi textus, sub rubrica eadem, in Dig. & Cod. ad Legem Juliam provocent; cuius additioni, in consimili titulo, in Pandectis facta, non poterant demeruisse compilatores Codicis: idemque, quod de tertia accusatione loquitur lex 16. *Codicis*, in l. 6. §. 3. ad L. Jul. de adulteriis, proditum est: ut, quamvis duos reos ex alio crimine, (uno scilicet non ex aliis criminibus,) delatos habeat, posse tamen illum, ex iure viri, tertium accusare: quoniam hæc adulterii causa; qua scilicet quis propriam injuriam persequitur, non cedat in numerum causarum ceterarum, (sive criminum aliorum; de quorum uno hic alio crimine, ut textus habet) duo illi delati fuerant. Qualem tertiam quoque vocant accusationem Imperatores in l. 16. *Cod.* quoniam scilicet de uno eodemque crimine, duabus accusationibus, duo rei fuerant delati. Et poterant etiam, si quinque rei super eodem crimine delati fuissent, Imperatores accusationem novam, super alio levi diverso crimine, postulatam, sextam appellare: per quod non adversari fuissent Venulejo, qui & ipse accusationem, vel unam vel plures, super uno crimine, cum lege Julia, intelligit: neque enim ad reum; unum vel plures, hic respiciendum est, sed ad crimina; ut, quæ Venulejo altera accusatio dicitur: ea tertia, ob duas accusationes duprum ejusdem criminis reorum, jam institutas, (& pro una, quoad crimen, habendas) ob tertium reum, de diverso crimine postulatam, omnino Imperatoribus, in d. l. 16. *C.* dici poterit. Interea super duobus criminibus, (quotiescunque accusationibus, super uno, prius questus quis fuerat;) accusationem ut quis instituat, lex Julia non patitur. Adeoque l. 12. §. 2. ff. de accus. & l. 16. *C. de his, qui accus. non possunt*, optime sibi consonant, ut nullæ aliæ leges magis inter se convenire possint.

Nunc vero etiam de L. ult. *C. ad L. Fabiam de Plagiis*, discipiamus: quam in litera merito Alciatus asseruit. Gravina autem *Lib. III. cap. 107.* in verbis: *metalli poena teneantur*, (cum tamen in seqq. poena capitis statuatur,) legi oportere vult, cum Cujacio suo, item Duareno & egregio illo interprete *Cod. Theod.* (unde L. ultima desumpta est,) Jacobo Gothofredo: *tenebantur*. Sed & hic in salvo res est: non quidem, per *Perezii ad d. tit. Cod. Juliani Gravina. Tom. I.*

stin. tradita num. 3. quasi in principio legis, poena metalli ad quaslibet alias plagii species, respiciat; ut ea adhuc dum plagiarios teneat; in duobus vero casibus plagium capite puniri, sanciat; utpote in l. 7. *C. ad L. Fab. de plagiis*. & in casu, quo filii parentibus adhuc viventibus, supprimuntur. Namque textum inspicienti, diserte metalli poena, ad casum illum suppressorum filiorum, applicatur; ut ea plagiarii tales etiam teneantur: nec ullibi aliud proditur; quin potius metalli poena, in l. ult. ff. eod. retenta est: indeque adhuc illa, per l. ult. *C. Justin.* in plagiario quoque tali, & imo etiam in *Cod. Theod.* obtinet: ut nil juvet Gothofredum *vox tenebantur*: quin teneat eam poenam in ista specie, atroci licet, cum poenis ceteris, *Constantinus*. Nam ille, in sequenti versu: *si quis tamen exacerbationem supplicii, in ea specie plagii, casu qui sequitur, constituit*. Indecque Tribonianus nil deliquit, quando is, loco *tenebantur*, vocem *teneatur* adhibuit: nec illa lex Justinianeæ (quam Brunnermannus in Commentario suo plane omisit,) secum pugnat: siquidem poena gladii, solum in eum casum ibi discernitur, quo plagiarius talis sæpius in eo crimine veritatis fuerit; idque de ipso patuerit, ut in *Cod. Theod.* habetur. Tribonianus vero istam vocem in *claruerit* immutavit: nam clarescere, quam dictionem non habet, in *Glossario barbaro*, Fretne; cum omnino Latina sit, nec non in l. 2. *C. de fundo rei priv.* XI. ut & in l. 5. *vers. sciens. C. quor. appell. non recip.* reperitur: ubi idem, quod indubie constiterit, denotat. *add. l. F. 3. ubi: (rationibus claruerit)*: hic idem est, ac si isto scelere ejus speciei clareat, (ut famosus, notorius; latro, sic) plagiarius: quod & *Bitsehuius*, in *Feudali indice*, agnoscit, & in *Concordantiis nostris Feudalibus* proditum est. Talem enim plagiarium, qui in ea plagii specie claruerit, (sive patuerit, ut *Codex Theod.* habet; quo melius rem exprimit Tribonianus, cum patuerit etiam in crimine semel admissio, sed claruerit non nisi in iterato, locum inveniat; nec supplicium augere istud ideo possit, quod de veritate criminis ejus initio statim constet,) omnino acerbius puniri convenit. Atque hoc est, quod vult *lex. ultim. Codicis de plagiis*. Teneri quidem tum metalli, tum ceteris ante cognitis suppliciis, eos,

qui orbitates, in filiis viventium, parentibus infigant. *Si quis tamen huiusmodi reus fuerit oblatus*, posteaquam super crimine (illius speciei,) *claruerit*: (quæ vox non poterat simpliciter accipi, pro *confiteris*, quod ejus reus ille sit; ut nec *patuerit*, illa in *Cod. Theod.* Quid enim interest, si reum quem esse pateat, priusquam offeratur, siue post oblationem constitatur crimen, aut de eo convincatur.) Ita vero servum aut libertinum bestiis subiciendum; ingenuum vero gladio confundendum esse. Et sane Julius Clarus, in *Præf. Crim. §. fin. quest. 68. vers. plagiarius*, memorat, quod hodie, plane ad sensum legis, quem præbui-mus, gladii pena in eos exerceatur, qui crimen hoc committere consueverint; ut adeo expositionem illam, & verba interpretantis ratio, & ipsa observantia, assaius confirmetur. (*) Diceret, toties aberrare interpretes: quoties manus violentæ textui inferunt; aut de conciliatione antinomiarum, quæ apparent, solliciti non sunt. Et num ergo causæ quid habuit Gravinæ? aut ista loca, quæ nunc nos lustravimus, & ipse, cum naves venusti corporis, unice fastidio duxit, pro desperatis agnosceret, ac plus fido Cujatio, viro eeteroquin magno, & de Jurisprudencia Romana immortaliter merito, quam suæ, quæ defungi poterat industria, deferret.

Alias diligentia operis, quod multa floret eloquentia, decus ingens accessurum foret, si nunc, ubi absolutum est, meliori methodo disponi posset. Quin & singula quædam sunt, inaniter repetita, aut male collocata. Sic enim vellem, Gravinam, quando in *Lib. III. cap. 112. de L. Licinia tractat*, eandem legem in suum locum, ubi de alienatione mutandi iudicii causa agitur, seu de in potentiorē alienatione, transposuisset: cum ejus doctrina, a citato loco, penitus aliena sit. Non minus ea, quæ in *cod. libro, cap. seq. 113. de religione sepulchrorum habet*, in suum

locum referri debuissent: cum in ea re lufavi quiequam indulgendum sit, quod, cum omnia ad finem vergant & interitum, etiam hominem eo deduci oporteat. (**) Et nescio, an recte idem *d. Lib. III. cap. 111. Legem Rhodiam*, inter leges eas, quæ damnum relatiunt, redegerit; & non rectius ad negotiationem, seu consortium, eam retulisset: quod in Pandectis factum est. Neque enim damnum hic dici potest hoc, respectu aliorum, quod casu accidit: Alias imminuit illa a causa repeti ipsoque infortunio deberet: cum quidem damnum ita a sociis, aut vectoribus, & inter eos, relatiatur, ut per consortium id ex æquo, ad omnes perducto, restitatur: siquidem illi ob jactum socii; non item ex damno dato, tenentur. Utique 1.) Inavis tempestate pereat, nulla est ob jactum contributio: Et si merces quædam recipiantur, a sorte, vel industria dominorum, servata esse censetur. 2.) etiam portio jactarum mercium in contributionem venire debet. 3.) Oportet quidem eum contribuere, cum damnum illatum non est, indeque ei potius damnum sit; ut alii suum repararetur; nec tamen 4.) lotum cuiquam relatiatur damnum. Quin potius 5.) ea contributio, impendii, in res aliorum servandas, quædam est reparatio; quo pacto non relatiuntur damna, uti nec tali modo inter socios impendia restituuntur; qui quidem sibi conventionione obstricti sunt. 6.) Naufragio facto, conservata, cum mercibus non jactis, scapha, nulla scaphæ ratio habetur, l. 4. *ad L. Rhod.* Igitur 7.) non nisi adversus magistrum, ad detinendum merces, actio est: cum, si negotium directum de damno esset, vectores invicem de eo inter se agere oporteret.

Quæ quidem omnia; & Gravinæ, Clarissimi Viri, integritati ac prudentiæ, & quorumvis iudicio, qui idoneam Juribus tuendis operam præstant, submissa sunt.

INDEX

(*) Expositio, quæ hic paratur *L. 20. §. 3. ff. Quod testam. fac. poss. L. 11. §. 3. D. de Accus. & in scriptis. & L. ult. C. ad L. Fabiam de Plagiar.* prima facie habere aliquid videtur in recessu: sed si penitus animum adverteras, omnia p'na esse videlicet ardeantur. Sunt enim distinctiones, quibus res conficitur, omnes commentitæ, quarum in ipsa legibus, utpote sententiæ generalis,

nec v'ia reperitur nec vestigium.

(**) Inco, quum auctor in exponendis legibus nominis rationem præcipue secutus sit, & Julius omnes, Cornelius omnes, & reliquas in una serie exposuerit: L. Liciniam solam alieno loco positam, jure quæri non possumus, nec indignari, quod de sepulchris ideo ultimo loco egerit, quia mors omnia finit.

INDEX CAPITUM

T O M I P R I M I.

LIBER PRIMUS.

Cap.	Pag.	Cap.	Pag.
1 De Populo Romano & ejus ordinibus.	1	36 De Prætoribus provincialibus, & quasi-	26
2 De Equeſtri ordine.	ibid.	37 De publicis quaſtionibus.	27
3 De Senatoribus.	2	38 De Ediſio perpetuo.	ibid.
4 De Plebe ruſtica & urbana.	4	39 De Aſtibus.	30
5 De Plebe urbana & tribunis ævariis.	ibid.	40 De jurisprudentia.	31
6 De Scribis, apparitoribus, accenſis, inter-	ibid.	41 De diſputatione fori.	33
7 De Optimatibus, Popularibus, nobilibus,	ibid.	42 De reſpondendi jure.	ibid.
8 De Cenſoribus.	ibid.	43 De auctoritate prudentum.	34
9 De Tribunalibus ruſticis & urbanis.	6	44 De Juris-consultorum philoſophia.	35
10 De Curiis.	8	45 De Juris conſultorum ſectis.	37
11 De Claſſibus & Centuriis.	ibid.	46 De variis aſtibus jurisprudentia & de	39
12 De Turba forenſi.	9	47 De Tiberio Cornucano.	40
13 De Conſulibus.	ibid.	48 De Sext. & P. Aſtis.	ibid.
14 De Senatu & ejus poteſtate.	10	49 De Lucio Aſilio.	ibid.
15 De Senatus-Conſulto & loco habendi Se-	ibid.	50 De Marco Catone.	ibid.
16 De Tempore habendi Senatus.	11	51 De Bruto.	41
17 De Vocando Senatu.	ibid.	52 De P. Mutio Scaſvola Pontifice.	ibid.
18 De Jure reſerendi ſententiaſque rogan-	ibid.	53 De Manlio Torquato.	ibid.
19 De dicenda ſententia, & S. C. per di-	ibid.	54 De Cajo Martio Eſigulo.	42
20 De Juſto ſenatorum numero.	13	55 De Cajo Livio Druſo.	ibid.
21 De Conſcribendo Senatus-Conſulto.	14	56 De media jurisprudentia, ejusque Juris-	ib.
22 De Adſervando S. C.	ibid.	57 De Q. Aſlio Tuberone.	ibid.
23 De Impedimento S. C. ſive de interceſſione	ibid.	58 De Sex. Pompejo, & Caſio Antipatre.	43
24 De Senatus decreto.	15	59 De Q. Muſio Scaſvola augure, & Sca-	ibid.
25 De Dimittendo Senatu.	ibid.	60 De C. Aquilio Gallo.	44
26 De Ratione ſerende legis.	ibid.	61 De L. Lucilio Balbo.	45
27 De Tribunalibus plebis.	ibid.	62 De Cn. Aufidio.	ibid.
28 De Comitibus.	17	63 De C. Juvenio.	ibid.
29 De Legum ſerendarum examine.	18	64 De Sex. Papyrio.	ibid.
30 De publicatione legis, concione, & ſorti-	19	65 De Servio Sulpicio.	ibid.
31 De primis Romanorum legibus, & Jure	21	66 De Cajo Trebatio Teſta.	46
32 De Jure XII. Tab.	22	67 De Ofſilio.	47
33 De actibus legitimis & Jure Flaviano.	23	68 De A. Caſſelio.	ibid.
34 De poſterioribus legibus.	ibid.	69 De Q. Aſlio Tuberone.	ibid.
35 De Jure honorario, & de Prætoribus urba-		70 De Aſſeno Vato.	48
		71 De Cajo.	ibid.
		72 De Aufidio Tuſca, & Namuſa.	ibid.
		73 De ſectarum Auctoribus & primum de An-	ibid.
		tiſtio Labrone.	ibid.

74	De Attejo Capitone.	49
75	De Nerva patre, & filio.	50
76	De Procilio.	ibid.
77	De Pegaso.	51
78	De Celfo patre.	ibid.
79	De Criso filio.	ibid.
80	De Neratio Prisco.	ibid.
81	De Masurio Sabino.	ibid.
82	De C. Cassio Longino.	52
83	De Cajo iterum.	53
84	De Cajo Sabelo.	ibid.
85	De Prisco Javolenno.	ibid.
86	De Sabelo Juliano, & Tarruntino.	54
87	De Domitio Labone.	ibid.
88	De T. Arifione.	ibid.
89	De Ariano.	ibid.
90	De Sexto Cencilio Africano.	55
91	De Sexto Pomponio.	ibid.
92	De Junio Mauriciano, & Elío Marciano.	ib.
93	De Ulpio Marcello, Meciano Saturnino.	ibid.
94	De Tertulliano.	ibid.
95	De Papyrio Justo, & aliis.	56
96	De Fabio Sabino.	ibid.
97	De Fabio Sabino filio.	ibid.
98	De Cerbido Scavola.	ibid.
99	De Papiniano.	57
100	De Domitio Ulpiano.	58
101	De Julio Paulo.	59
102	De Herennio Modestino.	ibid.
103	De aliis generalim.	ibid.
104	De Romano imperatore.	60
105	De variis muneribus imperatoris.	62
106	De Pontificatu maximo imperatoris.	ib.
107	De tribunicia potestate.	ibid.
108	De censura imperatoris.	63
109	De consularibus imperatoris.	ibid.
110	De proconsulari imperio.	ibid.
111	De referendi jure.	ibid.
112	De senatorii imperatoris dignitate.	64
113	De Patris Patrie appellatione.	ib.
114	De lege regia.	ibid.
115	De orationibus principum.	65
116	De questoribus.	66
117	De magistro officiorum.	ibid.
118	De majori & minori Latereulo.	ib.
119	De pragmaticis Iussionibus.	67
120	De cunctis principum.	ibid.
121	De mandatis principum.	ibid.
122	De decretis principum.	ibid.
123	De epistolis principum.	ibid.
124	De rescriptis principum & libellis.	ibid.

125	De Prefectis Pratorio.	68
126	De assessoribus.	69
ibid.	127 De magistris scriniorum.	ibid.
51	128 De fisci advocatis.	70
ibid.	129 De digestionibus juris civilis sub Justiniano.	ib.
ibid.	130 De Justiniano.	ibid.
ibid.	131 De Codice Justiniano.	71
ibid.	132 De Digestis.	ib.
52	133 De Institutionibus.	72
53	134 De 50. Decisionibus.	ib.
ibid.	135 De Novellis constitutionibus sive Authenticis.	73
ibid.	136 De Novellis Julianis.	74
54	137 De Triboniano & sociis.	ibid.
ibid.	138 De Basilicorum libris.	75
ibid.	139 De fuit Jurisprudentie Justinianae Italia.	77
55	140 De instauracione juris Justinianae sub Lothario.	78
ibid.	141 De Pandeclis Florentinis.	ibid.
ibid.	142 De instauracione studiorum juris.	79
56	143 De Bononiensi schola, & de Irnerio.	ibid.
ibid.	144 De variis Irnerianae scholae sectis.	80
ibid.	145 De Martino.	81
ibid.	146 De Bulgaro.	ibid.
57	147 De Hugolmo.	82
58	148 De Rogerio, & Othone, & Platentino.	ibid.
59	149 De Pylco.	ibid.
ibid.	150 De Alberico, & Joanne.	83
ibid.	151 De Azone, ejusque schola.	ibid.
60	152 De Lothario Cremonensi.	84
62	153 De Balduino Bononiensi.	ibid.
ib.	154 De Rosfredo Beneventano.	ibid.
ibid.	155 De Accursio & ejus schola.	85
ibid.	156 De Jacobo Ardenzo, & Odofredo.	86
ibid.	157 De Dino.	ibid.
ibid.	158 De Bartholomaeo a Capua.	ibid.
ibid.	159 De Petro de bella Pertica, & Jacobo de Arena, & Oldrato.	ibid.
64	160 De Jacobo de Belviso, & Butrigario.	87
ib.	161 De Cino Pistoriensi.	ibid.
65	162 De Alberico de Rosata.	88
66	163 De aliis inmatim.	ibid.
ibid.	164 De Bartolo.	ibid.
ib.	165 De Baldo & fratribus.	91
67	166 De Paulo Castrensi.	92
ibid.	167 De Alexandro Tartagno.	ibid.
ibid.	168 De Jafone Mayno.	93
ibid.	169 De Saliceto, Fulgoso, Cumano, Castiglione, Capolla, Ruino, Riminaldis, Curtius, Decius, Nicolao Spinello.	94

Cap.	Pag.
170 De Alciato, & sanctiori Jurisprudentia, sive de Cujaciana schola.	ibid.
171 De Emilio Ferretto.	95
172 De Goveano.	96
173 De Budæo.	97
174 De Antonio Augustino.	ibid.
175 De Bituricensi schola.	98
176 De Eguinarum Barone.	ibid.
177 De Duareno.	ibid.
178 De Hugone Donello.	99
179 De Francisco Hostomano.	ibid.
180 De Jacobo Cujacio.	101
181 De Barnaba Brissonio.	103
182 De aliis acervatim.	104
183 De Marano, Gothofredis, Vesembegio, Petreio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Gratino, Antonio Fabro, Gregorio Tolosano.	ibid.
184 De quatuor scholis post renovatam jurisprudentiam iudicium.	105
184 Conclusio de interpretum usu.	106
LIBER II.	
1 De boni, malique nature; sive de Justitia naturali.	110
2 De duplici nature Lege.	111
3 De Lege rerum universalium, sive de Lege promiscua.	ibid.
4 De Lege peculiari humane nature, sive de lege rationis.	112
5 De naturali bonorum extremo.	113
6 De virtutum origine ex lege nature.	ib.
7 De morbis nature rationalis, sive de vitiis.	114
8 De vita beata sapientis.	ibid.
9 De jurebus humane rationis.	115
10 De origine societatis humane.	ibid.
11 De jure gentium et origine commerciorum.	116
12 De permutatione, contractuum omnium elemento.	ibid.
13 De jure pacis.	117
14 De jure belli.	118
15 De civili potestate.	119
16 De Justitia Romanorum.	ibid.
17 De jure sapientis in ceteros.	120
18 De origine imperii, & jurisdictionis.	ib.
19 De conversione rerum.	121
20 De moribus civilibus.	ibid.
21 De variarum regionum legibus, & earum origine.	122
22 Fragmenta aliquot legum regiarum, sive juris papyriani.	125
23 De legibus XII. Tabul.	128

Cap.	Pag.
24 De scriptoribus ad has leges prifeis, & variis hujus juris appellationibus.	129
25 De jure patrio.	130
26 De jure tutorum.	132
27 De jure Patronatus.	136
28 De jure conjugum, & connubiorum.	137
29 De divortiis.	138
30 De partu XI. mensium.	139
31 De partu monstroso.	140
32 De rebus litigiosis.	141
33 De servitutibus prædiorum.	ibid.
34 De aqua pluvia arcenda.	142
35 De arboribus cadendis.	143
36 De glande legenda.	144
37 De interstitio sepi.	ibid.
38 De finibus regundis.	145
39 De usucapionibus.	146
40 De testamentis.	147
41 De successionibus ab intestato.	148
42 De divisione hereditatis.	150
43 De statulibeiis.	151
44 De emancipationibus.	ibid.
45 De collegiis & sodalibus.	152
46 De jurejurando.	153
47 De fenore.	ibid.
48 De criminibus, & primo de furtis.	158
49 De furto per lancem & licium.	159
50 De arboribus furtim casis, & fruge secta.	161
51 De dolo in re deposita.	162
52 Si quadrupes pauperiem secissa dicatur.	ib.
53 De pastu pecoris.	ibid.
54 De signo injuncto.	163
55 De famosis libellis.	165
56 De reliquis injuriis.	166
57 De pecuniis repetundis.	167
58 De falsis testibus.	168
59 De teste desertore.	ibid.
60 De cæcibus nocturnis.	169
61 De crimine perductionis.	ibid.
62 De parricidio, sive hominis cæde, & veneficiis.	170
63 De cæde parentum.	171
64 De incendio.	172
65 De ordine judiciorum & de in jus vocando.	ibid.
66 De vindictibus.	175
67 De pactis.	176
68 De causa petenda.	177
69 De vadimonio deserto.	178
70 De obvagulando.	179
71 De vincitiis.	180

Cap.	Pag.	Cap.	Pag.
72 De sententia & re iudicata.	181	11 De regno.	ibid.
73 De iure publico, & de legis actione.	185	12 De tyrannide.	228
74 De privilegiis non irrogandis.	186	13 De Regimine optimatum, & de nobilitate.	231
75 De capite civis Romani.	187	14 De ordine medio civium.	232
76 De indulgentia in hostes.	188	15 De dominatione paucorum.	232
77 De iure sacro & religioso, & sacris privatis.	189	16 De Republica, & statu populari.	234
78 De religiosis, & sumptibus funerum.	191	17 Civili conversione rerum romanarum.	236
79 De iure Flaviano.	198	18 De Lege Fusca Caninia.	237
80 De actibus legitimis sive actionibus legis.	199	19 De Lege Elia Sentia.	239
81 De emancipatione.	201	20 De Lege Julia manumissionis.	242
82 De cessione in iure.	202	21 De Lege Petronia de Servis.	ibid.
83 De emancipatione.	203	22 De Lege Julia Norbana & S.C. Largiano.	ib.
84 De adoptione.	ibid.	23 De Lege Mensia.	244
85 De adoptione.	204	24 De Lege Visellia.	ibid.
86 De manumissione.	205	25 De fideicommissariis libertatis & S.C. Dajumiano.	245
87 De additione hereditatis.	206	26 De S. C. Rubriano.	246
88 De optione.	207	27 De S. C. Junciano.	ibid.
89 De tutoris datione.	208	28 De S. C. Articulejano.	247
90 De acceptilatione.	ibid.	29 De S. C. Vtrajano.	ibid.
		30 De S. C. Noniano.	ibid.
		31 De S. C. Claudiano.	249
		32 De Lege Vectii Lybici.	250
		33 De Legibus tutelariis, & Lege Attilia, Julia, Titia.	251
		34 De muliebri tutela, & Lege Claudia.	252
		35 De Lege Latoria.	255
		36 De Lege Julia & Papia Poppaea.	256
		37 De illicitis nuptiis irritandis sub Marbo.	258
		38 De S. C. Claudiano ad L. Papiam.	259
		39 De S. C. Calvisiano.	260
		40 De S. C. Perniciano.	ibid.
		41 De Spadonibus.	ibid.
		42 De sponsalibus.	261
		43 De vacatione nuptiarum.	262
		44 De virginibus vestalibus.	ibid.
		45 De panis imparium, & praeiis parium nuptiarum.	263
		46 De divortiis libertarum, & aucto iure patronorum ex conjugio.	263
		47 De aucto iure libertorum & libertarum ex conjugio.	265
		48 De praeiis libertorum causa constitutis, & S. C. Claudiano: & de iure primum libertorum.	ibid.
		49 De praeiis libertorum ex susceptis libertis.	268
		50 De muliebri tutela libertorum gratia soluta.	ib.
		51 De panis calibatus, & prohibitione capiendi ex testamento.	269
		52 De testamentis conjugum & decimis eorum.	rum.

Sequuntur Tabulae Duodecim.

Tab.	Pag.
1 De in ius vocando.	209
2 De iudiciis, & furtis.	210
3 De rebus creditis.	211
4 De iure patrio, & iure connubii.	212
5 De hereditate & tutelis.	213
6 De dominio, & de possessione.	214
7 De delictis.	215
8 De iuribus praediorum.	216
9 De iure publico.	217
10 De iure sacro.	218
11 Supplementum IV. & V. prior. tab.	219
12 Supplementum VI. & VII. poster. tab.	220

LIBER III.

Cap.	Pag.
1 De Iustitia Civili.	221
2 De Mente humana, & ejus iure in corpus.	222
3 De Natura Servis, & natura Dominis.	ibid.
4 De Mero mistoque imperio.	223
5 De Tribus Civitatum generibus, & primo de simplicibus, sive de optimo statu Civitatis.	ibid.
6 De Civitate mista.	224
7 De Civitate perturbata.	ibid.
8 De Legibus civilibus & earum causis.	225
9 De auctoritate iurijurandi, & iuris divini.	ibid.
10 De variis Civitatis mista formis.	226

Cap.	Pag.
<i>rum .</i>	270
53 <i>Ad L. de dote constituenda .</i>	272
54 <i>De remissione jurisjurandi .</i>	273
55 <i>De conditione prohibente nuptias .</i>	<i>ibid.</i>
56 <i>De Lege Julia Miscella .</i>	<i>ibid.</i>
57 <i>De fundo dotali ex l. Papia & de jure Latii ; & de jure Italico .</i>	275
58 <i>De divortiiis .</i>	276
59 <i>De testamentis libertorum eorumque successione .</i>	277
60 <i>Ad L. Papiam Popp. de caducis : sive ad L. Caducariam , & de Vicefimis .</i>	278
61 <i>De jure accrescendi .</i>	283
62 <i>S. C. & Oratio Antonini de tutorum nuptiis cum pupillis .</i>	285
63 <i>S. C. Plancianum .</i>	287
64 <i>De Lege Atinia .</i>	288
65 <i>De Lege Plautia .</i>	289
66 <i>De Lege Scribonia .</i>	<i>ibid.</i>
67 <i>De Lege Mamilia .</i>	290
68 <i>De usufructu earum rerum , que usu consumuntur .</i>	<i>ibid.</i>
69 <i>De S. C. Macedoniano .</i>	<i>ibid.</i>
70 <i>Lex Julia de cessione bonorum .</i>	291
71 <i>De S. C. Vellejano .</i>	<i>ibid.</i>
72 <i>De Lege Cincia , S. C. Emiliano , & Oratione Marci de Transactionibus .</i>	<i>ibid.</i>
73 <i>De Lege Cornelia de testamentis .</i>	293
74 <i>S. C. Neronianum de legatis .</i>	<i>ibid.</i>
75 <i>De Lege Furia .</i>	294
76 <i>De Lege Voconia .</i>	<i>ibid.</i>
77 <i>De Lege Falcidia .</i>	295
78 <i>De S. C. Trebelliano , Pegasiano , Aproniano , & Sabiniano .</i>	296
79 <i>De Lege Velleja & ad L. Gallus ff. de liber. & postum .</i>	298
80 <i>De Lege Glicia , sive de querela inofficiosi testamenti .</i>	301
81 <i>S. C. Julianum de petitione hereditatis .</i>	302
82 <i>De S. C. Claudiano , sive de assignatione libertorum .</i>	<i>ibid.</i>

Cap.	Pag.
83 <i>De S. C. Tertulliano .</i>	303
84 <i>De S. C. Orphiciano .</i>	304
85 <i>De Lege Cornelia , & Julia Majestatis .</i>	305
86 <i>Ad L. Juliam de adulteriis .</i>	308
87 <i>De Stupro .</i>	314
88 <i>De Incestu , & Lege Peducea .</i>	315
89 <i>De Averfa Venere .</i>	317
90 <i>De Lege Scantinia .</i>	328
91 <i>Ad Leg. Plautiam , & Leg. Juliam , de vi publ. & vi privat .</i>	319
92 <i>De S. C. Volusiano .</i>	321
93 <i>Ad Leg. Juliam repetundarum .</i>	<i>ibid.</i>
94 <i>De Lege Calsurnia Junia .</i>	322
95 <i>Ad L. Juliam peculatus , de sacrilegiis & residuis .</i>	324
96 <i>Ad Leg. Juliam de annonæ .</i>	326
97 <i>Ad Leg. Juliam agrariam sive de termino moro .</i>	327
98 <i>Ad Leg. Juliam de ambitu .</i>	<i>ibid.</i>
99 <i>Ad Leg. Julias judicarias .</i>	328
100 <i>De Lege Cornelia de falsis , & ad S. C. Libonianum , aliæque ad eam adjectæ .</i>	329
101 <i>De Lege Cornelia nummaria .</i>	332
102 <i>De Lege Cornelia de injuriis .</i>	333
103 <i>Ad Leg. Corneliam de sicariis .</i>	334
104 <i>De Lege Cornelia & Pompeia de parricidis .</i>	338
105 <i>De Lege Titia , Publica , & Cornelia de lusu .</i>	339
106 <i>De furtis .</i>	340
107 <i>De Lege Fabia de plagariis .</i>	<i>ibid.</i>
108 <i>De Lege Remmia , Petronia , & S. C. Turpilliano .</i>	342
109 <i>De S. C. Silaniano , & Statiliano , & aliis ad eandem rem S. C. .</i>	344
110 <i>De Lege Aquilia , & de ædium demolitione S. C. prohibita .</i>	346
111 <i>De Lege Rhodia de jactu .</i>	348
112 <i>De Lege Licinia .</i>	350
113 <i>S. C. de religione sepulchrorum .</i>	<i>ibid.</i>

TRES libri Originum juris civilis, quorum primum nunc iterum, postea
 riores nunc primum edit Vir clarissimus J. VINCENTIUS GRAVINA in
 Romano Archigymnasio antecessor, quosque jussu Patri Magistri Sac. Palatii
 Apostolici diligenter examinavi, nihil nec bonis moribus, neque fidei ortho-
 doxæ contrarium continent; imo cum in ipsis auctor, a juris naturalis & gen-
 tium purissimis fontibus, eas civiles leges deducat, quibus hoc tempore utimur
 in republica Christiana; cumque varia, nec passim obvia eruditione a Roma-
 nis & Græcis, non e vulgo scriptoribus deprompta, suum opus conspergat, non
 neglectis neque solidioris philosophiæ principiis, sine quibus etiam leges ipsæ
 puerile quiddam & fortuitum redolet; neque eloquentiæ luminibus, & Latinæ
 linguæ candore, quæ in foro valde utilis, propter rei difficultatem negligebantur,
 digni profecto sunt, ut in publicum bonum exeant in lucem, quo cupida legum
 Juventus, cui diriguntur, ceterique caudidici discant quantum dignitatis, atque
 splendoris juris scientiæ accedat ab humanioribus disciplinis, & a placitis illo-
 rum philosophorum, quorum sapientia in sophisticam non abierit.

Romæ ex ædibus D. Calixti V. Idus Novembris MDCCIV.

D. Jo. Baptista de Miro Casinensis.

Die 21. Februarii 1756.

REIMPRIMATUR
 FRAGGIANNI

Carulli.

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS LIBER PRIMUS

QUI EST DE ORTU ET PROGRESSU JURIS CIVILIS.

QUONIAM nihil est aliud jus civile; nisi naturalis ad Romanæ Reip. institutionem relata, Romanisque moribus & literis explicata ratio: ideo ut juris cursum ostendamus, ponenda est ante oculos Romanæ Reip. facies, imagoque illius brevi oratione adumbranda, ducto initio ab antiquiori Pop. Rom. divisione, in patricios scilicet, & plebejos.

CAPUT I.

De Populo Romano, & ejus Ordinibus.

Populi Romani summa, & præcipua divisio ea est, quæ a genere profisciscitur, quæque ipsum habet auctorem Romulum. Is enim delectis primoribus Civitatis, viris ingenitis, qui ætate, opibus, consilio, auctoritate ceteris antecellerent; iis magistratus omnes, & divinatum humanarumque rerum, totiusque Reipublicæ curam attribuit: (a) eosque a reliquo populo discretos patricios appellavit; quod essent inge-

(a) Livius lib. 1. cap. 8. Dionys. lib. 2. Plutarch. in Romul.

(b) Festus verb. *celeres*. Plinius lib. 33. cap. 2. Sigon. de antiqu. jur. Civ. Rom. lib. 2 cap. 3.

(*) Pro Flexuminibus Flexutes apud Plinium legi-

nui, ac patrem, ciere, sive demonstrare possent, atque essent, ut Plutarchus ait, *inter patres*: ceteros jussit esse plebem, quam publici negotii minime participem abduxit ad agrorum cultum, pastum pecorum, opificia quæstuosa. Ex patriciis publicum Consilium constituit, quem Senatam a gravitate nuncupavit: eique adscriptos ab auctoritate Patres, ab ætate Senatores. Itaque Senatorum natus est ordo, quem excepit equestris: Ex quibus alia deducta est Populi Romani divisio, quæ ab ordine ducitur; atque in Senatores, equestrem ordinem, & plebem populus omnis est descriptus.

CAPUT II.

De Equestri Ordine.

Equestris autem ordo ab ipsa quoque Romuli ætate repeti potest. Nam, ut Dionysius ac Livius tradunt, Romulus ad custodiam sui corporis, ex honestissimis familiaris, trecentos sibi delegit; qui primo quidem Celeres dicti sunt, a Remi interflectore Celere, qui eis initio præfuit: (b) deinde Flexumines, (*) postea Trossuli, quod Trossulum

jubet Salmastius ad Lampr. in Comm. c. 2. Flexutes autem dici censet veteri more pro Flexitibus, qui sint a Flexes flexitis, quod descendat a flexu, eo quod equitum sit, equos in gymnum flectere, seu, ut est apud Virgilium, *flectere iudus equos*.

fulum Tuscorum oppidum sine peditum opera expugnari: postremo Equites, quod equo publico a Censoribus, (a) assignato, collataque ad id ex publico pecunia, mererent. Siquidem erant & alii, qui cum proprio equo (*) mererent; huic tamen ordini non adscribebantur: qui vero equo publico merebant, in Urbe Senatoribus; qui privato, peditibus in bello opponebantur. (b) Is autem ordo a paucis initius mirum quantum, procedentibus temporibus, abundavit! Equitum insigne fuit aureus annulus, & angustus clavus, sive runica clavis purpureis, iisdemque angustis (**) intertexta. (c) Eademque ordini legibus theatralibus attributi sunt quatuordecim gradus, in quibus sedentes ludos spectarent. (d) Hujus ordinis homines a Censoribus vestigalia, & tributa, certa pecunia quatuordecim urbanis representata, conducebant, quos publicanos appellaverunt. (e) Ut autem Senatores, ita & equites a Censoribus legebantur; & equites quidem censu festerium quadringentorum millium: unde Horatius: (f) *Siquadringentis sex septem millia defint, Pleberis*. Seniores autem censu duplo majores, nempe octingentorum millium, sive scutatorum aureorum viginti quatuor millium. (g) [***]

CAPUT III.

De Senatoribus.

Senatus constabat initio centum patribus, qui ob id C. literam centenarii notam calceis inscribebant. (h) Is vero numerus non fuit diuturnus. Nam his a Romulo Senatum lectum scribit Dionysius;

primo ex Albanis centum; deinde ex Sabinis, quos ex fœdere in civitatem acceperat, alteros centum. Iterum Tarquinium (i) Priscum alios adiecit centum: ac præfinitum ab his numerum Tarquinii lavitia, & cadibus fuisse imminutum, post vero expletum a Bruto Consule. Longe aliter Livius, qui lectos quidem a Romulo centum scribit, deinde alios centum a Prisco: Verum Brutum Consulem, ut ordinis robur augeret, adiecit centum, indeque trecentum numero Senatum constitit: his verbis: (k) *Deinde quo plus virium in Senatu frequentia etiam ordinis faceret; cadibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus electis, ad trecentum summam explevit*. Atque a Romulo lecti patres majorum gentium; ab aliis adjecti Regibus minorum gentium; adscriptique a Bruto Cos. Patres conscripti dicebantur: quo nomine sequens ætas totum complexa est Senatum. Hunc numerum auctum Syllanis temporibus fuisse, Sigonius (l) ex veteribus colligit. Duas enim lectiones Senatorum factas; alteram Sylla & Rulo Cos. alteram Sylla Dictatore, Appianus refert. Ego vero, non tam auctum a Sylla Senatum arbitror, quam cadibus imminutum ex bello civili, post ab eo novis lectionibus restitutum. Quem autem numerum præfinit, non plane constat: certe Ciceronis tempore CCCC. exuperasse colligitur ex epistola quadam Ciceronis ad Atticum: scribit enim Curioni assensisse Senatores XV. ex altera vero parte affuisse CCCC. Cæsar vero Dictator, cum omnia ex libidine gereret, ac tur-

(a) Varro de lingua latina. Sigon. loc. cit.

(*) Res manifesta ex Livio L. XXVII. c. 11. Equites, qui cum privato equo merebant, vicaria opera defuncti videntur pro merentibus cum equo publico, plane ut hodie passim exhiberi videmus ab equitibus, qui vice eorum equestrum militiam subsunt. Illi stipendia, lardum & poscam conferunt, hi in armis exercentur, hosti occurrunt; pugnamque capefunt. Inolevit hic mos in omnibus pedetentim Rebus publicis, primum in rebus ob cladem publicam trepidis, tum & luxuria sæpe civium, qua homines descitentes bellici fere piget laboris.

(b) Sigon. ibid.

(**) De clavis, lia ingens superius seculo fuit inter Rubenium & Ferrarium, in qua Gravius in præfas. T. VI. thes. antiq. sententiam secundum Rubenium dedit, ne Pyrrhonem quidem amplius duobus posse censens, quin clavi fuerint lineæ, ad instar fasciarum, oblongæ, quadratæ. Et bene est, quod ipse jam Ferrarius Anal. de re vest. c. 1. mutata

sententia agnoscit, clavos fuisse segmenta purpure oblonga, a lato in acutum desinentia. Ut enim sententia hæc illi Rubenii quam proxime accedit, sic nominis simul originem rationemque prædit.

(c) Rosin. lib. 5. cap. 33. Sigon. lib. 2. cap. 3. de antiq. jur. Civ. Rom.

(d) Hotom. antiq. Rom. l. 2. c. 10.

(e) Cic. pro Plane. & pro Dom.

(f) Epist. 1. ad Mæcenat. Sigon. ibid.

(g) Manut. de Sen. Roman. de Orig. Senas.

(h) Unde constat, censum equitum, ex calculo Manutii, quem sequitur Gravina, fuisse scutatorum aureorum millia duodecim. Sed utrorumque felicitati invidens Jo. Fr. Gronovius, dimidiatis eorundem facultatibus, scutatis fere substituit unciales.

(i) Hotom. antiq. lib. 2. c. 10.

(k) Sigon. lib. 2. cap. 2. de antiq. jur. civil. Rom.

(l) Liv. lib. 2. cap. 1.

(m) Cap. 2. lib. 1. de jur. civ. Rom.

rursum mortalium Senatui aperiret, DCCCC. fere Senatorum (*) legit; atque supra modum numero, imminuit ordinis dignitatem. Unde Augustus, ut veterem Senatui splendorem redderet, relictis indignis, numerum decusque restituit pristinum. (a) Porro Senatus initio quidem nonnisi patricius paruit; postea vel a Servio Tullio gratiam plebi, ob delatum sibi regnum, referenti, vel a Poplicola & Bruto, qui post exactos Reges ex plebeis familiis imminutum Senatorum numerum explevisse dicuntur, Senatus est plebeis patefactus: ut ex equestri potissimum ordine, qui Senatorum seminarium appellabatur, Senatores legerentur, si censum haberent Senatorium: quem censum ampliatum ab Augusto fuisse Svetonius auctor est. Ique census necessarius erat non modo ad adipiscendum, sed ad tuendum, & retinendum ordinem: nam si lapsis facultatibus minueretur census, in equestrem ordinem Senator Censoris jussu transibat, si censum haberet equestrem: si ne huic quidem census bona sufficerent, ad plebis jus descendebat: unde plures patriciorum familie, absumta re familiari, modo ad equites, modo ad plebejos (**) jussu devenire censorio. Nec omnis ætas aditum ad Senatum habebat; sed cum in Senatum ii maxime legi consueverant, qui magistratus urbanos gesserant, quorum initium ducebatur a Quæstura, cujus legitima ætas erat annorum XVII: hanc antiquitatis studiosi ad Senatoriam dignitatem arbitrantur fuisse præfixitam ætatem. Nec tamen qui Magistratus gesserant, continuo Senatores erant: nisi per Censorem lecti essent, dum lustrum consideretur: ac si censoria lectio defuisset; jus quidem habebant sententiæ in Senatu dicendæ; Senatores tamen minime dicebantur: neque cum in Senatum venerant, sententias rogabant; sed in eas, quas principes dixe-

rant, non voce, sed pedibus concedebant locum mutantibus, & transeuntes ad eos, quorum sententiam probarent, ideoque Pedarii vocabantur, (b) unde veteris edicti formula: *Senatores quibusque in Senatu sententias dicere licet*. Mos erat sane olim, ut prætextati Senatorum liberi, simul cum Patre curiam ingrederentur: sed Senatus consulto fuit sublatus; unique Papirio Prætextato datus aditus ad Curiam, præmio repræsentare in puerili ætate prudentiæ, cum matrem, a qua de rebus in Senatu gestis interrogabatur, mendacio elusit: qua fide & præmatura sane gravitate mersit, ut nondum assumta virili toga, pro Senatore haberetur: ac ab egregio facinore, quod prætextam adhuc gerens ediderat, prætextati cognomen retineret. Tribunis tantum plebis sine lectione censoria post Atinijum plebiscitum tributum fuisse senatoriam dignitatem seimus: Siquidem hæc Gellius refert ex Capitone: (c) *Tribunis plebis Senatus habendi jus erat, quanquam Senatores non essent ante Atinijum plebiscitum*. Atinijum fuisse, Sigonius suspicatur, Tribunalium plebis, qui Q. Metellum Macedonicum de Saxo deiecit iussit, ut pro censore in legendo Senatu fuerat ipse præteritus: rogavitque populum, ut Tribuni plebis deinceps Senatores essent; metuens ne iterum a sequentibus Censoribus præteriretur. Antequam autem census institueretur, Paulus Manutius ex Livianis verbis in Oratione Canuleji, colligit, Senatores fuisse creatos a populo, & aliquo etiam tempore post censuram institutam: siquidem in ea oratione legitur, patrum multos fuisse cooptatos, aut lectione Regum, aut jussu Populi, cui testimonio aliud longe illustrius accedit ex Cicerone in oratione pro Sext. Majores, inquit, *nostri cum regiam potestatem non tulissent, ita Magistratus annuos creaverunt, ut consilium Senatus Reipublica proponeret sempiternum: deligerentur autem in consilium ab univer-*

A 2 fo

(*) Eidem numero alios adjecerat Antonius, tanquam ex tabulis testamenti C. Cæsaris: qui dicti Orcini, exemplo libertorum Orcinorum, seu eorum, quos patronus in testamento verbis directis manumississet, qui ideo sic dicti sunt, quoniam patronus eorum jam in Orco, sive illic esset, unde negant redire quemquam, Svet. in Aug. cap. 35. Cuiusvis Obsev. lib. 33.

(a) Sveton. in Aug. cap. 8.

(**) Imo in Cerrim tabulis relati sunt & inter capite censos. Quod iniquitas non carebat, si fortune injuria bonis lapsus esset, qui digni-

tate movebatur. Sed pensabatur id datum utilitate publica, qua severe occurrendum erat prodigiis hominum, prodigiis moribus, quibus plerumque avita patrimonium evecturum. Prodigis nec hodie caremus. Pauci tamen pares illi Romano Menio, qui cum bona omnia abligurivisset, tandem domum apud Forum vendidit, unica excepta columna, in qua assersis iunxit, ut gladiatores inde ludos conspiceret, ut ex veteribus Grammaticis observat Aclianus ad L. 242. D. de P. S.

(b) Hotom. lib. 2. cap. 10. antiq. Rom.

(c) Lib. 14. cap. 8.

fo populo. Hujus ordinis insigne fuit tunica laticlavus, five clavis purpureis veluti floribus (*) distincta; qui Senatoria in veste lati erant, angusti vero in equestri ordinis tunica. (a)

CAPUT IV.

De Plebe Rustica, & Urbana.

Reliquus Populus nec Senatores, nec equites, verum plebs erat; eaque vel rustica, vel urbana. Rustica cultui agrorum operam dabat. Romulus enim secundum militarem, rei rusticæ curam voluit esse præcipuam: unde præcis temporibus non infimus tantum ordo, sed & Senatores atque patricii, cum a belli administratione vacabant, ac res domi forisq. quiescerent, rei rusticæ sese dabant: ut Dictatores etiam, & Consules ab aratro accerterentur: id quod de L. Cincinnato, & Quintio Claudio, & de Curio, Fabritio, Reaulo, Serrano, Consulibus illis & triumphalibus viris est literis traditum. Quicque colendis agris operam dabant, ii & magis in militia strenui, & honestiores & graviore erant in civili vita. Prædia vero vel propria quisque colebat; vel de publico assignata. (b)

CAPUT V.

De Plebe Urbana, & Tribunis Aerarii.

Pars alia, plebs urbana erat; eaque vel argentariæ, ac mercaturæ, sœnorique vacabat, vel opificiis; vel urbano servitio, & curæ forique ministerio. Unde, præter artifices & argentarios & mercatores, erant & tribuni aerarii, (c) qui Alconio, (e) &

Varrone auctoribus, pecuniam in stipendium militum de aerario Questori Procon-
sulibus adnumerabant; quorum memoriam licet ab antiquissima ætate repetere, cum eorum mentio fuerit apud Catonem (d) & Gellio adductum. Hujusmodi ordinis magnum fuisse numerum ostendit lex Aurelia, qua cum equitibus, & Tribunis aerariis communicata fuit: judicia, quæ antea penes solos Senatores erant. (e)

CAPUT VI.

De Scribis, Apparitoribus, Accensis, Interpretibus, Praconibus, Viatoribus, Licitoribus.

Huc accedebat ordo Scribarum, qui leges, actus, rationesque omnes publicas perscribebant, ac referebant in tabulas. Quod negotium haud parvi sunt momenti dabatur viris honestis, quippe futuris custodibus fidei publicæ, publicæque voluntatis conservatoribus. Quam ob causam & apud Græcos hominibus honestiori loco natis hujusmodi munus deferrebat. Quamvis Cornelius Nepos in Eumene, Scribarum munus in majori apud Græcos honore, quam apud Romanos fuisse scribat. Apparebant autem magistratibus, eisque leges & jura subiciebant. Cum enim, qui magistratum inibant, præsertim juvenes, munus plerumque suum ignorarent, cogebantur id a Scriba, quem usus peritum fecerat, cognoscere: ita ut Scribæ, qui leges ad manum habebant, essent quodammodo doctores magistratuum, quorum jurisdictio pro consilio & arbitrio Scribarum explicabatur. (f) Hinc, cum honorum arrogantia nimis exultaret, resedit tandem Catonis opera, (f) qui deprehensam illorum ignorantiam castigavit. Cumque numerus eorum

(*) Immo Senatorum tunicam uno eodemque lato clavo, cum contra equitum binis quidem sed angustis clavis insignitam fuisse, docet laudatus Grævius in *Pr. T. II. Thes. Antiq.* observatque, inde esse, quod senatoria tunica dicitur latus clavus, cum clavi angusti, in plurium numero, equitibus tribuantur. Hæc autem segmenta non horum instar sparsa fuisse, sed in tunicis laticlavis a pectore, in angusticlavus ab humeris ad imam tunicam descendisse, & quod formam clavi imitarentur, clavos dicta esse hodie constat, & parum observatum fuit ad cap. 1.

(a) *Rolin. Antiq. Rom. lib. 5. cap. 33.*

(b) *Sigon. lib. 1. cap. 6. Antiqu. juris civ. Rom.*

(c) Qui forsitan ex ipsis artificibus, argentariis, & mercatoribus legebantur cogenda iq sua quisque

tribu pecuniam, ejus quærendæ cura dein ab aerariis ad procuratores Cæsaris translata, postquam judicia quoque Cæsar aerariis ademerat, & solos Senatores & Equites judicare voluerat. *Suet. in Jul. cap. 41.*

(d) *Lib. 4. de ling. Latini.*

(e) *Lib. 7.*

(f) *Hotom. de Magistr. Sigon. de antiqu. jur. civ. Rom. lib. 1. cap. 8.*

(g) Unde bella iis occasio nascebatur insinuandi sese in amicitias juvenum nobilium, viamque sibi parandi ad amicitias cum splendidis Romæ famulis. Hodie quoque regnum fere forense penes scribas est, idem eorum assus, eadem superbia, eadem sæpe juris ignorantia.

(f) *Plutarch. in Cat. maj.*

rum minime esset exiguus. dispersiti fuerunt in decurias in quibus, qui Scriba fieri optabat, locum sibi aliquando emere solebat. (a) Et quoniam jus erat magistratibus Scribas legere, (b) ideo qui a Quæstore legebantur, Quæstorii scribæ; qui ab Aedili, Aedilitii; qui a Prætoribus, Prætorii vocabantur. (c) Extat & apud M. Varronem (d) de Scribis Pontificum mentio: itemque in veteri inscriptione apud Onurhrium: *Atria Triptosa Vestifica Livius Theona ab Epilolis Græc: Scriba a libris Pontificalibus conjugi Sanctissime B.D. S. M.* Erant et Scribæ navales, quos Festus ait omnem fuisse gradum minimos, propter pericula, quæ subibant. Suum quique locum tenebant apparitores magistratuum, & accensi, sic appellati, quod accitent, (*) sive exciperent mandata Consulibus, (e) & vocarent ad comitia centuriata, itemque ad tribunal Prætoris eos, quibus erat jus reddendum; vel molestis interpellationibus silentium imponent. Erant et Interpretes, a quibus exterorum sermo aperiebatur: item & præcones, qui vel ad hanc in auctionibus stabant, ut oblata pretia significarent; vel in comitiis magistratuum, ut populum cogerent ad suffragia, & designatos renunciarent; vel in iudiciis & questionibus, ut iudices, & reos, & acculatores, & testes accitent; vel, subiciente scriba, ferendas leges populo recitabant; vel in concionibus audientiam faciebant. Lictores etiam erant, qui summovendo populo, fontibus cædendis; ac securi feriendis, faciendisque iussibus prælo erant Consulibus, Prætoribus, Interregibus, & Dictatoribus: ac lictores a ligando dicti, quod fontibus ad susplicium manus ligarent. His affines viatores, qui iussu magistratuum accerlebant a via, vel aliquid nuntiabant, atque hinc dicti viatores.

CAPUT VII.

De Optimatibus, Popularibus, Nobilibus, Ignobilibus, Hominiibus novis.

Porro cum cives Romani pars bonis & probis sese darent; pars in seditiones & tumultus ruerent; quorum plerique studiosi erant plebis: Hinc illi optimates dicti sunt, hi populares: quoniam illi cum Senatu faciebant, hi cum seditionis tribu- nis plebis; cum alioqui non semper vox popularis in odiosam significationem detorqueretur. Atque hæc est tertia populi Romani divisio. Rursum cum ii, qui magistratus curules gesserant, nempe Consulatum, Præturam, Censuram, Aedilitatem, possent imaginem sui pictam relinquere posteris; contigit, ut Civium Romanorum alii majorem imagines haberent; alii tantum suas; alii nullas: hinc, qui majorem imagines haberent, nobiles; qui suas, homines novi; qui nullas, ignobiles dicebantur. Unde patricii, quibus tantum initio Urbis magistratus & honores, rejecta plebe, patuerunt, olim tantum dicti sunt nobiles; postea etiam plebei: quorum scilicet majores magistratus curules gesserant: atque hæc quarta est a dignitate sumta divisio.

CAPUT VIII.

De Censoribus.

Univerfus autem populus describatur, atque in ordines tribuebatur a Censoribus: quorum potestas decerpta fuit ex imperio consulari, atque in peculiarem collata magistratum A. V. C. CCC. (f) quoniam Consules assiduis bellis, & gravioribus negotiis occupati, censui peragendo minime vacare poterant: unde, annos septendecim census, res civibus maxime salutaris, fuerat intermissus:

Cen-

(a) Cic. pro Cluent. Liv. lib. 40.

(b) Adrian. Turn. advers. lib. 11. cap. 30.

(c) Sigon. antiqu. jur. civ. Roman. lib. 2. c. 9.

(d) Lib. 4. de ling. latin.

(*) Quod iam Varroni visum L. P. c. 9. Item tamen Varro L. P. c. 3. Accensos dici putat a censendo, quia censensio seu arbitrium sequuntur magistratus, rem, credo, magis intuens, quam originem vocabuli; quemadmodum Jureconsulti testamentum a mentis testatione derivant. Attamen ab acciendo minus recte quoque dicti videntur.

tur accensi, primum, quod flexio vocis repugnat, quæ acciti, non accensi dicuntur, qui accensuntur, vel evocantur, tum quod utique accensi non accibantur, sed accibant. Quidni igitur simpliciter Accensos ab accendendo dictos putemus, tanquam lictores accensos, seu supernumerarios: sic enim milites accensi dicuntur, quotquot extra numerum militum? Vegetius de re milit. II. 19.

(f) Varro de ling. lib. 4. & 5. Sigon. lib. 2. c. 15. de antiqu. jur. civ. Rom.

(g) Liv. lib. 4. c. 3.

(a) Censum autem instituerat Servius Tullius, qui quantum quisque haberet aestimari, civelque Romanos per capita censeri iussit; unde postea Censores dicti, quod ad eorum censuonem, b) sive arbitrium describatur populus, & per eos facultates & bona singulorum aestimabantur, atque in censorias tabulas referrebantur, ut probilitantis tributa penderentur: hinc census nomine bona, & fortunæ comprehenduntur. (c) Censores creabantur duo quinto quoque anno. Quo tempore quia civitas a Censoribus lustrabatur, ideo lustrum vocabulo quinquennium significatur: Olim quinquennium Magistratus durabat; (d) postea per Mamercum Dictatorem annuus & semestris factus fuit. His non opes modo civium aestimandæ, sed & mores regendi committebantur: Ab his vitæ singulorum aut laus impetiebatur, aut inurebatur infamia: totaque Urbs animadversione illorum emendabatur, ut qui censoribus placuisset statum singuli retinerent. Senatore enim, cujus turpem vitam deprehendissent, Senatu movebatur: equitem, adempto equo publico, ad plebejos reiciebatur: plebejos, adempto suffragio, tribu submovebatur, ac referebant in Censum tabulas, ut fierent ærarii, sive ut civis conditionem non nisi pendendo tributo retinerent privati iure suffragii: quod Censui primi fuerint e municipibus, quibus Romani jus Civitatis concesserint; ut tamen publicis negotiis, & honoribus abintinerent, quod tradit Gellius. (e) Ad huiusmodi conditionem ignominiosi a Censoribus redigebantur. His animadversionibus singulorum ordinum maculas, reiectis turpibus, eluebant, iudiciumque suum promulgabant, cum peractum censum recitarent. Siquidem is Senatu motus, & equo annuloque privatus putabatur, qui a Censoribus fuisset in census recitatione præteritus. Qui autem in ea recitatione fuisset ex Senatoribus primo loco nominatus, is Princeps Senatus dicebatur: (f) Qui honos

præterquam consularibus & censoriis habebatur nemini: unde cum alter Censorum virtute ac splendore ceteris Senatoribus anteiret, ab ipso Collega in census recitatione Princeps Senatus constituebatur. Porro a Censoribus loco motus poterat aliquando pristinum gradum, vel per alios Censores, vel per iudices recuperare; si Censoris animadversio, non tam veris criminibus, quam turpi fama, sæpe alieno livore conflata, niteretur. Contigit enim non raro, ut qui a Censoribus exuti dignitate fuissent, ad censoriam & ipsi dignitatem, repetitis honoribus, pervenirent. (g) Animadversionis censoris causa non solum turpitudine vitæ, sed etiam negligentia fuit: quandoquidem in Equitem, qui equum macilentum, & parum nitidum haberet; aut in eos, qui agrum incultum possiderent, ac foedescere sinerent, animadvertebant. Vædgalia item, & fundi publicanis per Censores in conspectu populi Romani locabantur: item & publica ædificia corrupta vel neglecta reficienda dabantur: veluti templa, viæ, pontes, aquæductus. Censoris etiam curæ suberant precia sacrificiorum, & anseres, qui ob memoriam servati Capitolii de publico, iussu Censorum, alebantur. Neque legum condendarum, aut abrogandarum potestate Censores carebant certis in causis: nempe nuptialibus: iisque negotium datum erat, ne quem in Urbe coelibem esse paterentur. Cum quis in censure decessisset, non modo in locum mortui nemo sufficiebatur; sed & Collega magistratu abibat, omnis causa, cum anno, quo Roma capta fuit a Gallis, Censorem mori contigerit. Initio patriciorum tantum erat magistratus; anno tandem Urbis CDII. plebeis etiam patuit. (*)

CAPUT IX.

De Tribubus Rusticis, & Urbanis.

Igitur civium ordines per censores descripti & emendati tribuebantur in triginta-

(a) Liv. lib. 1. c. 43.

(b) Varr. lib. 4. ling. latin. Fels. lib. 3.

(c) Liv. lib. 4. c. 8.

(d) Liv. lib. 4. c. 24. & lib. 9. c. 33.

(e) Liv. lib. 16. c. 13.

(f) Liv. lib. 27. c. 11.

(g) Cic. pro Cluentio. Valer. Maxim. l. 2. c. 9.

[*] Creari autem censores e privatis debuerunt sub Augusto, qui cum P. Æmilio Lepidum & Munacium Plancum Censores creasset, prima sta-

tim die cum tribunal conscendissent, tribunal corruit, omne collabentis dignitatis Suet. in Aug. c. 37. Dion. L. LIV. Dein principes suo nomine facultates civium describi iusserunt, ipsi quoque iudicium de moribus exercentes, idque sæpe acerbe & impotenter. Multo tamen post interfecto tempore Censorem Decius creavit Valerianum, eundem illum, qui dein imperavit, & a Partiorum Rege Sapore captus & ludibrio habitus est. Pollio in vita Valeriani.

ginta & quinque partes, quas vel a conferendo tributo, Tribus appellabant; vel quod initio populus trifariam esset divisus a Romulo, cui tribum institutionem plerique scriptorum, (a) Dionysio subscribentes, assignant. Tres autem tribus in tres conjecit fuerunt regiones. Prima tribus fuit Ramnensium a Romulo dicta, in quam Græcanici homines, qui latinos agros incolebant, & Albani, quos Romulus secum duxerat, confluerunt, & Palatium, ac Cœlium renuere montes. Altera Tatiensium a Tito Tatío Sabinorum Rege, quem simul cum suis post confectum bellum Romulus in urbem accepit: eamque tribum in capitolio & quiritali locavit. Postrima Lucerum fuit: cujus nominis certa non fertur origo, cum alii dictam arbitrentur a Lucomone Estrusco; alii a Lucero Ardere, qui sub Romulo domicilium & fortunas suas Romam transtulerat; alii a Loco, in quem; præter Sabinos & Albanos, reliquos conflavit ex finitimis, & advenis collectus populus; qui loca plana inter palatium & capitolium, atque circum forum inlederunt; ex quibus deinceps tribus alie sunt derivatæ. Verum hæc multitudo civium, Servius Tullius Urbem ampliavit, pomerioque inclusit Viminalem, & Exquilinum collem, intulique novam tribum rationem, & numerum: tributaque Urbe in regiones quatuor, totidem constituit tribus urbanas, quibus & locis Urbis nomen imposuit: eaque nomina fuisse suburana, palatina, exquilina, collina. (b) His adjectæ multitudinis rusticæ tribus quindecim: quæ cum a locis, ut urbanæ, nomen traxissent, postea pleræque exuto priori nomine, ab illustrioribus familiis, quæ in singulis locatæ tribubus erant, alia sibi nomina induerunt. Cumque sub Servio Rege decem & novem essent tribus; sequentibus temporibus, increbrescente usque multitudine, sectione censoria novæ sunt adjectæ, ut ad triginta quinque pervenerint: isque numerus constitit, permanensque etiam inter urbanas & rusticas præcisa distinctio: ac sordes in urbanas; in rusticas flos urbium & illustriores familiarum conjecitæ fuerunt:

propterea quod apud Romanos, secundum militarem; præcipua, ex instituto Romuli, erat dignitas rei agrariæ, (c) cui nobiliores, & splendiores operam dabant, relictis opificiis & officinis penes servos, aut infimam plebem. Nunc tributum nomina, eorumque nominum rationem subijciamus: ac primo loco tribus urbanas quatuor describemus, quibus quatuor urbium regionum nomina hæserunt. Prima igitur Suburana dicta est: nominisque origo suburbana; quasi sub antiqua Urbe, ut Junius apud Varronem docet. (d) Suberat enim ei loco, qui murus terreus vocabatur. Varro tamen deducit nomen a Pago succusano: traditque pro C. litera substitutam fuisse B. & pro S. subjectam R. ut in plerisque nominibus Romanorum post propagatam apud Romanos literam R. (e) Secunda Exquilina ab Exquilis, quas alii ab excubis Regis dictas putabant; alii quod excultæ fuissent a Tullio Rege. Tertia Collina ab duobus collibus Viminali, sic dicto, quod ibi vimineta fuerunt; vel ab Jove Viminio, cujus ibi erant aræ, & Quiritali, ubi Quirini sanum. Quarta Palatina a Palatio Monte, cui nomen dedit vel balatus pecorum, ut Varrone teste, putabat Nevius; vel Palatini sive Aborigenes, qui ex agro Reatino profecti, (qui ager Palantium appellabatur) cum Urbis locum tenuerunt. (f) Nunc progrediamur ad rusticas, nempe primo ad quintam, quæ dicta fuit Romilia, (g) quod esset sub Roma: ubi tribui Onuphrius assignat eam agri partem, quæ in Tusca prope Urbis moenia, secundum flumen, ad maris ostia, trans Tiberim, excurrerat, (h) Sequitur sexta Lemonia, a pago Lemonio, qui est in via latina. (i) Septima Pupinia, ex agro Pupinio in Latio cis Tiberim, ad mare pertinens. (k) Octava Galeria, cujus nominis certam originem nemo veterum prodidit; sicut nec Nonæ Pollizæ, ac Decimæ Valtiniz. Ideoque Sigonius & Onuphrius ab ignotis nobis locis nomen traxisse putant. Quæ sequuntur, ex sunt, quas veteri exuto nomine, novum ab illustribus familiis traxisse diximus. Undecima igitur Claudia,

ab

(a) Lib. 2. in Rom.

(b) Dionys. lib. 4.

(c) Phil. lib. 18 c. 3. Varr. lib. 2. de re rustica.

(d) Lib. 4. de ling. lat. pag. 12. Turneb. lib. 1.

(e) Vid. Fest. in Sub. Trib. iud.

(f) Varr. ibid. Turn. ibid. pag. 13.

(g) Varr. ibid.

(h) Lib. secund. commentar. Reip. Romane.

(i) Cic. Philipp. 9. (k) Val. Max. lib. 4. c. 4.

CAPUT X.

De Curiis.

ab Appio Claudio, qui eam in tribum se familiarumque suam coniecerat. [a] Sicuti duodecima Æmilia, a celeberrima Æmilia gente: & decima tertia Cornelia, ab antiquissima gente Cornelia, & decima quarta a Fabiis, Fabia. Decima quinta, ab Horatiis. Horatia. Decima sexta, a Meneniis, Menenia. Decima septima, a Papiriis, Papiria. Decima octava, a Sergiis, Sergia. Decima nona, a Veturiis, Veturia. His adjectæ fuerunt anno V.C.CCLVIII. a Clustumina sive Crustumina Tuscorum Urbe, Crustumina tribus vicesima; & vicesima prima, a Veis agroque Vejentium Vejentina. Et anno V.C.CCLVI. vicesima secunda Stellatina, a campo Stellate non eo, qui est in Campania, sed eo, qui ad primum lapidem abest a porta Capena, sic a Tulsis appellato. Vicesima tertia Tromentina, a Tuscorum Campo Tromento. Vicesima quarta Sabatina, a lacu Sabate. Vicesima quinta Armentis, a Tusco flumine Arno, ut Sigonius & Onuphrius putant. Rursus anno CCCXCV. addita est tribus vicesima sexta Pomptina, ab Agro Pomptino: & vicesima septima Popilia; quæ scribitur etiam Popilia, & Poblilia, & Pulilia: idque nomen Scaliger ad Festum deducit a Popilia femina; Onuphrius a loco. [b] Anno autem V.C.CDXXI. adjecta est vicesima octava tribus Mæcia, a Castro Mæcio; & vicesima nona Sceptia, ab Urbe Sceptia. Et anno CDXXXV. tribus tricesima Usentia, a fluvio Usente: & tricesima prima Falerina, ab agro Falerno. Accesserunt anno ab V.C.CDLV. tricesima secunda Anienis, ab amne Aniene: & tricesima tertia Terentina, a loco quodam in campo Martio, cui nomen Terentinum. Et anno DXII. a Sabinorum lacu Velino, Velina tribus tricesima quarta: & tricesima quinta Quirina a Curenribus Sabinis, ut Festus suspicatur. [c] Quamvis autem præter hæc alia supersint tribuum nomina in inscriptionibus, & veterum libris: tamen non alias tribus forte designant, quam descriptas, quibus plura sæpe indita fuere nomina.

[a] Liv. lib. 2. c. 16. Halicar. lib. 3.

[b] Liv. lib. 8. c. 17.

[c] Pota Quirina p. 399.

[d] Dionys. lib. 2.

[e] Quæ parte similes hæc vides nostris Basilis erant, curiones autem similes nostris Parochis. Unde Galli etiam Parochos suos curiones

Cum populum omnem Romulus in tres, ut diximus, tribus descripsisset, eandem tribus divisit in Curias triginta: ut tribus una decem complecteretur Curias. [d] Harum autem singulis certum constituit numerum, certa que Sacra præseripxit, ædelque destinavit, in quas singulæ Curie ad communia Sacra (*) peragenda, epulæque publicas summa cum hilaritate celebrandas convenirent: ut his epulis, eaque sacrorum communione animorum concordia coalesceret. Ad sacra vero pecuniam attribuit ex ærario: quique tum Sacris, tum ædibus, & singulis Curiis præerant, Curiones appellati. Singulæ vero Curie, vel a Sabinis mulieribus, vel a locis traxere nomen, vel, ut Varro tradidit, a Ducibus, & veteribus, unde populus decellerat, locis. Auctis tribubus, vetus tamen Curiarum numerus est retentus: ac propter multitudinem tantum attributa sunt ampliora loca, ad quæ populus et veteribus Curiis angustioribus evocaretur; relictis tantum propter religionem in antiquis locis quatuor Curiis; nempe Foriensis, Kapta, Vellensis, Velitia. Cum autem Curie simul cum tribubus auctæ minime fuerint; evenit, ut & Curie Rusticæ nullæ essent: & qui erant ex municipiis, cum tribus haberent, non tamen Curiarum essent participes. Atque hac ratione populum descripsit Romulus.

CAPUT XI.

De Classibus & Centuriis.

Lia est autem a Servio Tullio census auctore orta divisio in sex classes, & centum tres, & nonaginta centurias: atque in classibus, & centuriis constituendis non a locis, aut communi-

buses

appellant, originem vocis Curiæ a curione repetentes. Quodsi cui nimia & misera videatur diligentia, quæ urbis curiæ & tribus, tam rusticæ quam urbanæ inter juris ortus & progressus recensentur, dandum aliquid animo Romani Antecessoris in Romano Archigymnasio.

bus Sacris, (a) sed a censu rationem (*) inivit. Unde in primam classem coniecit, qui centum millia aris, aut majorem censum haberet: eaque classis obtinebat octoginta peditum centurias; quarum quadraginta juniorum erant, totidem seniorum, & decem, atque octo equitum. Altera continebat centurias decem seniorum; totidem juniorum, & duas fabrorum: eratque intra centum usque ad quinque & septuaginta millium census. Tertia continebat, eodem ætatis discrimine, peditum centurias itidem viginti, eratque census millium quinquaginta: quarta continebat etiam centurias viginti, additis tubicinum duobus; eratque census quinque & viginti millium. Quinta continebat triginta peditum centurias ætatis etiam ratione distinctas; quindecim scilicet seniorum, juniorum totidem: eratque undecim millibus census. In sextam demum classem coniecti fuerunt egeni, & tenues nempe proletarii, qui tantum propaganda, & alenda prole Rempublicam juvabant, ideoque distincti proletarii, & capite censi; quod propter inopiam caput tantum, & nomen, non autem bona profiterentur in censu: ejusque classis nulla est habita ratio, nullus descriptus, aut definitus numerus: eaque pro una centuria numerabatur: ita ut centuriæ omnes numerum referrent CXCVIII. Prima enim classis erat XCVIII. Centuriarum, secunda XXII. tertia XX. quarta XXII. quinta XXX. Ceterum initio populi divisio per classes, & centurias minime communicabat cum altera divisione facta per tribus: verum expletis triginta quinque tribubus, utraque partitiō convenit, & classes, atque centuriæ collatæ sunt in tribus: ita ut populus universus in tribus; tribus autem singulæ in quinque classes; classis autem in suas quinque centurias tribueretur.

Jani Gravina Tom. I.

(a) Sig. lib. 2. c. 4. de antiqu. jur. Civ. Rom. Dionys. Hist. Rom. Antiqu. lib. 6. c. 8.

(*) Notabilis hæc divisio Servii Tullii, qua discrimen civium in disparitate ponitur divitiarum, modicis inter singulas classes interjectis spatiis. Inde vegetior æmulatione mater industriæ, ob presentem spem emergendi. In primam classem coniecit, qui centum millia aris haberent, vel mille uncialis Imperiales aut Philippeos. Eximie hæc opes civis etiam ingenui viæ sunt in pristina paupertate. Increbrescentibus dein divitiis, locupletes saltem viri

CAPUT XII.

De Turba Forensi.

Postremo habuit & plebs Romana (b) suam særem; sordiumque colluviem collectam ex egenis, quos diximus, & proletariis, sine lare, sine tecto, sine sede vagos, effulos, egestate, vel pravitate, & desperatione rerum omnium ad tumultus, & flagitia paratissimos, quos turbam forenses Livijs, quod in foro ad captandos legis Agrariæ rumusculos ociosa staret; Cicero urbanam plebem; Horatius, quod non toga, sed tunica tantum ob egestatem uterentur, tunicatum popellum appellavit. Hos, ut mendicitatem eorum levarent, in agros publicos deducebant, hos prædæ cupidos, & ob summam miseriam nullam deteriore conditionem pertimescentes seditiosi quique, dum turbare, ac miscere vellent omnia, in meliorem fortunam, & opes impellebant, veluti ad hostilem prædam. Proximus jam integrum Reipublicæ Romanæ corpus, membris etiam potioribus notatis: nunc vim & potestatem ordinum, eorumque partes in rebus gerendis, consiliisque publicis agendis, condendisque legibus aperiamus. Nec me fallit, minime omnia perpetuo tenuisse, sed mutationibus trebris modo inclinasse multa, modo convaluisse, atque ad plebem modo, modo ad Senatum, & Consules recidisse. Verum nos ea potissimum oratione nostra complectemur, quæ maxime fuere diuturna; tempusque illud potissimum spectabimus, quo firmioribus stetit Romana Respublica viribus.

CAPUT XIII.

De Consulibus.

Regimen igitur ea triplex præferebat; Regium in Consulibus; Aristocrati-

B

cum

sunt liberi, qui ultra centum millia aris seu mille sestertia coegissent, § 2. s. de Success. libere. & sic in libertis retentus & expressus mos antiquissimus in censu ingenuorum. In vulgus autem notum est, ad adumbrandum quinarium classium numerum, quibus bona profecti continebantur, testes totidem alienationi per æs & libram etiam in testamentis adhiberi solitos fuisse, unde, additis libripens & antestato, numerus testium in testamentis septenarius, manifeste dicitur.

(b) Sigon. de antiqu. jur. Civ. Rom. lib. 2. c. 13.

cum in Senatu; Populare in Tribunis & plebe. Quandoquidem Consules speciem præbebant Regiæ potestatis, quæ, nomine sublato, maxime in Reipublica Romanæ regimen influebat. Ergo in Consulatum au-
 floritate, dum essent in urbe, urbanæ res omnes, & Respublica tota recumbebant. Quippe Consulibus, præter Tribunos plebis, magistratus suberant omnes: illis introducentibus, legationes Curiam adibant, eorum consiliis oblata negotia expediebantur: eisque referentibus gravior deliberatio ad Senatum rejiciebatur: illis iussa Senatus perficienda committebantur. (a) Quæ vero cum populo communicanda fuissent, & per populum transigenda, Consulatum erat maturiori consilio antea perpendere, atque examinare, concionelque ad tempus advocare; dimissioque Senatu ad populum decreta Patrum, & Senatus consulta referre; quodque major pars scivisset imperare. Quamvis autem a Cons. provocatio esset ad populum, neque liceret iis injussu populi animadvertere in caput civis Romani: tamen poterat coercere fontes, ac jubere in vincula publica duci. Dum vero ad bellum cum exercitu proficiscerentur, rerum omnium summam pro arbitrio administrabant: nam ne bellicis negotiis, unde publica quies pendebat, aliquid injiceretur moræ, visum est, liberam administrandi potestatem deferre Consulibus: ne in re trepidam inopia consilii sese implicarent. Licebat igitur iis castrensem omnem disciplinam pro arbitrio regere, tribunos militum creare, delectum habere, de publico ære per Quæsitorem, quantum, usus ferret, impendere, in castris supplicium sumere, focis quantum visum fuisset imperare, Consules quoque ante præturam constitutam jus in Urbe dixisse, colligitur ex Livio, Dionysio, Pomponio.

(b) Senatores pignoribus captis in Senatum venire cogeantur a Consule, ut Plutarchus, & pluribus locis Cicero tradit. Porro consularis ætas erat annorum quadraginta trium ex lege annaria. (c) Creabantur autem comitibus centuriatis: (d) & cum duodecim sacibus & lictoribus alternis mensibus incedebant; Sellam habebant curulem, inducebanturque toga prætexta, quam capiebant ante Deos Penates primo magistratus die: (e) sceptrumque, sive scipionem manū gerebant eburneum: (f) & ex Urbe ad bellum paludati, votis publicis nuncupatis, prociſcebantur. Magistratum inibant Kalendis Januariis, & aliquando Ibidus Martiis: eorumque annum erat imperium. Atque hæc sunt regie potestatis reliquæ, quæ post exactos Reges in Cons. coaluere. (*)

CAPUT XIV.

De Senatu, & ejus potestate.

Primatum vero regimen Senatus ex-
 primebat auctoritas. Etenim, ut Dionysius refert, (g) vetustissima lege Respublica omnis in Senatus erat potestate; præter magistratum creationem, legationem, & belli pacisque arbitrium. (h) Quo tempore, Livius tradit, populi iusta minime fuisse firma, nisi patrum accessisset auctoritas; quæ post populi successiones sacratis legibus adeo fuit extenuata, ut cum autem populus auctoritate Senatus regeretur, postea populi iussu Senatus confirmaretur auctoritas. Quæ autem Senatus, constituta Republica, populi iussu ad curam suam revocasset, ea ex (i) Polybio prompta breviter exponemus. Erarium & pecunia publica Senatus arbitrio dispensabatur. Quæitores enim, nisi Consul im-
 pe-

(a) Polyb. lib. 6. Hotom. antiq. lib. 1. cap. de Cons.

(b) Liv. 1. ff. 11. 2. de orig. juris.

(c) Cicero. pro Murena. & ap. 7. lib. 1.

(d) Manut. ad epist. 1. Cic. lib. 1. ubi Hotom. fit.

(e) Dionys. lib. 3.

(f) Lipsius in Not. Varior. ad Sallust. de Bello Civil. pag. 83.

(g) Sic igitur. Mixta Respublica fuit non tantum ex Aristocratiâ & Democratiâ, sed ex Optumatum populari & Regio regimine simul. Ex regnum quidem Consulari imperio adumbratum, nisi quod hoc annuum, illud perpetuum, quod Rex

sine collega, Consules bini essent, ne aut mora aut solitudine imperium eorum corrumpere. Sa-
 pius tamen inter se commisti sunt Senatus & Populus, quam cum Populo & Senatu Consules. Qui formas integras designant, decipiuntur auctoritatem modo patrum, modo plebis prævalente. Typo hic lapsus est Grotius de jur. bell. ac pac. lib. 1. cap. 1. §. 19. quem refellit Schellius de jur. imper. p. 38. & seqq.

(h) Liv. 1.

(i) Vid. Zamora. hoc est Sigonius de Senat. lib. 2. cap. 2.

(j) Liv. 6.

perasset, minime poterant vel ad minimos finitus pecuniam publicam deliberare injussu Senatus. Controversias præterea in Italia suscitatas, si publica essent objurgatione; aut gravi decreto componendæ, Senatus ad se trahebat. Hinc in veteri tabula ænea, in Liguria inventa, legimus, missos a Senatu arbitros finium regundorum inter Genuates, & Veturios esse; reque cognita, Romam venire jussos sententiam ex S. C. dicturos. (a) Ad bellum etiam indicendum, aliudve quid grave negotium administrandum, Legatos Senatus mittebat, & opes atque subsidia indigentibus populis decernebat. Quomodo extera legationes essent expiendæ, aut dimittendæ; quidve postulatis respondendum, Senatus providebat; ut abentibus Consulibus, tota videretur a Senatu sustentari Respublica. Consulibus etiam frumentum, & vestes; & pecunia ad militum stipendia sufficiebantur; & numetus militum explebatur, & statuabatur jussu Senatus: cujus erat, confecto anno, vel prorogare imperium, vel alteri demandare provinciam. Quam Senatus dominationem ut infringere Tiberius Gracchus tulit, ne quem plus anno provinciam consularem tenere Senatus pateretur. (b) Verum non tam imminutam hac in re, quam ampliatam Senatus potestatem a Gracchis apparebit: si illud animadvertemus, lege Sempronia (de qua Cicero pro domo sua), a Cajo Graccho latum fuisse, ut provinciæ quotannis quidem, sed per Senatum decernerentur: utque nemini intercedere liceret, (c) Res ab Imperatoribus gestas Senatus, testimonio suo, extollere poterat, aut extenuare, vel, si visum esset, pecuniam ad triumphum ex ærario promere: unde tum urbanæ res, tum quodam modo militares Senatui suberant; nisi tribunicis intercessionibus res devolveretur ad populum. (d) In eo vero Senatus potestas exercebat maxime, quod in trepidis rebus, atque turbatis infinitam potestatem Coss. Reipublicæ administrandæ permittebat, gravissimo illo, ac tristi Se-

natus consulto, quod extremum & ultimum Cæsar appellat: (e) *Dent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti capiat*. Quæ verba summum, & latissimum in Consules imperium transferebant: ut suo jure possent exercitum parare, bellum gerere, coercere quoquo modo patres, atque populum; quarum rerum sine hoc S. C. jus minime Consulibus fuisse, injussu populi, (f) Salustius docet. Senatus voluntas Senatus consultis continebatur: quorum consensionum rationem breviter explicabimus.

CAPUT XV.

De Senatusconsulto, & loco habendi Senatus.

Igitur veteres, qua erant religione, atque honestate, ut abetrantes animi, præsentia numinis, ad saniores sententiam ducerentur, Senatum in loco Sacro, auspiciisque dicato, cogere consueverunt. Romulus in templum Vulcani extra Urbem Senatam vocabat: Hostilius Rex Hostiliam Curiam Senatui habendo destinavit. Pulvis Regibus, modo in templa, veluti Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Castoris, Concordiæ, Virtutis, Fidei; modo in Curias, Hostiliam, Pompejam, Juliam, [in quibus ejus rei gratia fuerunt templa] (g) per augures constituta) consultandi causa Senatores convenisse, in veterum libris observamus. Audiendis autem legationibus, ne status Urbis exteris pateret, locus extra muros erat constitutus in æde Bellonæ, (*) quo conveniebant etiam, cum quis audiendus erat, qui cum imperio esset: cui, nisi deposito Imperio, Urbem intrare minime licebat. Si quod vero portentum nunciaretur, sub dio consultabant: quia religio erat Senatui sub te-
stis habere. Nicosistratus, cujus liber, quem de Senatu scripserat injuria temporum intercidit, referente Festo, (b) tria olim fuisse Senacula tradidit, unum ubi postea ædes Concordiæ fuit; alterum ad portam Capenam; tertium in æde Bellonæ. (i) Senacula autem erant in templis, aut

B 2 curiis

(a) Apud Zamolc. de Senat. Rom. l. 2. c. 2.

(b) Zamolc. lib. 2. de Senat. p. 185.

(c) Cic. l. 1. ep. 7. verb. *Legem Semproniam, ubi Manut.*

(d) Zamolc. de persis. Senat. l. 2. pag. 174.

(e) Lib. 1. de Bell. Civ. c. 7.

(f) De bello Castil. c. 29. (g) Agell. lib. 14. c. 9.

(*) Ne in urbem intronissis ocula ejus rimerentur mala, dein turbam irritant & omnia misceant.

(b) Verba. *Senacula*.

(c) Festus.

curiis, loca auspiciis dicata, in quibus Senatores confidebant.

CAPUT XVI.

De Tempore habendi Senatus.

Senatui autem habendo stata erant præfinitaque tempora, nempe Kalendis, Nonis, Idibus, exemptis diebus comitialibus, in quibus cum populo agebatur: quo tempore per legem Pupiam non licebat haberi Senatum, (a) ne patres a suffragiis ferendis advocarentur. At mense Februario toto, Senatus postulari Provincialium, & Legationibus audiendis cogebatur lege Gabinia. (b) Et cum Senatores statis temporibus conveniebant, legitimus Senatus dicebatur. Indictus autem, cum extra ordinem, ac præter constituta tempora, in re trepida, ad grave aliquod negotium explicandum, a majori magistratu Senatus indictus. Unde inter legitimum, & indictum (*) Senatum est orta distinctio, quæ legitur apud Capitolinum in Gordiano. (c)

CAPUT XVII.

De vocando Senatu.

Vocabatur autem Senatus a majori magistratu, qui esset in Urbe, nempe a Dictatore, quando in magno Reipublicæ discrimine creabatur; vel ab eo Consule, penes quem fasces essent illo mense. Consulibus autem absentibus, a Prætoribus, qui secundum Consulem potiorum obtinebat in Urbe locum; ita ut in Consulibus locum, eo absente, succederet: eademque ratione, dum rebus præessent Decemviri, vel Tribuni militares, vel Interreges, vel Triumviri Reipublicæ constituendæ causa creati, per hos haberi Senatum oportebat. (d) Quæ Agellius ex Varrone retulit. Illud quæsitum quoque scripserat Varro, an majorum magistratibus absentibus, atque etiam Prætoribus, jus hoc devolveretur ad Præfectum

Urbis, qui proximum a Prætoribus potestatis gradum obtinebat, Senator tamen non erat. Et a Præfecto Urbis Tiberonem, & Capitonem (e) contra Mutium stetit legimus: cum & Tribunis plebis ante Atinium plebiscitum, quo Senatores facti sunt, Senatui habendi jus fuisset.

CAPUT XVIII.

De jure Referendi, Sententiasque Rogandi.

Porro qui Senatum habebat, is jure suo referebat; ac si detrectaret; eas partes Tribunus plebis suscipiebat, (f) cui & jus erat, aut addere quod visum erat relationi Consulibus; aut eam persequi, aut novam exordiri. Sententiam autem rogabant ante comitia quidem princeps Senatus, post comitia vero Coss. designati; & eorum is, qui prior fuerat renunciatus: Secundum hos, ii qui Consulibus rogantibus viderentur: modo ne gradus magistratum negligerent, ac ne Prætorium Consulari, Ædilitium Prætorio, Tribunitium Ædilitio præferrent. Atque is est rogandi ordo constantior; ceterum hac in re in Senatu variatum fuisse, pluribus ex veterum testimoniis comprobatur (g) Paulus Manutius: et si Coss. designatorum, Consularium, & Magistratum, ex ordine ante omnes habitam plerumque rationem fuisse non ambigitur. Moris autem erat, ut quem ordinem (h) rogandi Consul initio Magistratus institueret, eum toto anno teneret: unde novum fuit in C. Cæsare, ut cum consuevisset a Crasso initium rogandi facere; post junctam affinitatem, honorem hunc transfulerit in Pompejum: quod Svetonius tradit; quem locum sic accipio, ut e Consularibus Crassum, & Pompejum primos post Coss. designatos, rogatos censeam a Cæsare. Alioqui fallum esset, quod ex Agellio & Cicerone colligitur; nimirum Coss. designatos primo loco rogatos fuisse sententiam. In quo Svetonii loco expli-

(a) Cic. lib. 1. Epist. ad Lentulum, & ad Quintum Prætorum.

(b) Cic. lib. 2. ad Quintum Prætorum.

* Legitimo quoque Senatui, cum in Urbe esset, semper interfuisse dicitur Adrianus apud Spartianum in Vita ejus cap. 8.

(c) Notum de Antiqu. lib. 1. de Senat. cap. 3.

(d) Lib. 14. cap. 7.

(e) Agell. lib. 14. cap. 8.

(f) Cic. orat. pro Sex. & in epist. ad Planc. lib. 1. epist. 1. ad Quintum Prætorum, & epist. 2. lib. 1. ad Lent.

(g) De Senat. Rom. c. de ord. rog. sen.

(h) Sveton. in Jul. Cæs. c. 21.

explicando, mire sese versat Princeps Romanæ antiquitatis (a) Manutius.

CAPUT XIX.

De dicenda Sententiâ, & S. C. per Discessionem.

POst rogationem a Consule, aut alio ex majoribus magistratibus factam sententiam dicebant stantes, ea libertate, ut non modo sermones interponere possent alienos, sed novos instituire, atque ad vesperam producere: ita ut cum non liceret, neque ante ortum Solis, neque sub occasum Senatusconsultum condere, (b) qui moram negotiis vellent injicere, diem dicendo eximerent: (** quod sæpe Marcus Cato contra deteriores, & Pub. Claudius adversus meliores fecisse feruntur, dicebantque sententiam suo quisque loco. Sedendi autem is erat ordo, ut primi sederent Consules, Prætores, & proximi Prætoribus Censores, quibus Manutius ex auctoritate Messalæ in libris, quos scripserat de auspiciis, secundum tribuit a Prætorum locum. Post hos, qui minores magistratus gererent Ediles curules, Aediles plebis, Quæstores, atque infra hos forsan Tribuni plebis, quia vere magistratus non erant: quamvis nihil adhuc certi compererim. Deinceps qui defuncti erant magistratibus pro dignitatis gradu, nempe Consulares, Prætorii, Edilitii, Quæstorii, cumque his etiam ii, qui magistratus minime gesserant; sed vel designatum, vel magistratu functum accusassent, nocentemque probassent: qui accusationis præmio, in designati locum & dignitatem succedebant. Si Senator plures res, diversaque capita una sententia complecteretur; tum ab eo postulabatur, ut divideret sententiam, ac de singulis rebus seorsum referret. (c) Neque ei, qui di-

visionem postulabat, oratione longa erat utendum, aut consurgendum: (d) satisque erat, si imperasset *divide*. Dictam autem sententiam Consulis erat pronunciare, ut in quam vellent partem Senatores discederent, quo S. C. fieret: eaque in Senatu Consulis erat auctoritas, ut liceret ei dictas sententias vel pronunciare, vel si contra rem suam venirent, suppressimæ, ne in eas S. C. fieret. Hinc Cæsar libro primo de bello civili scribit: *Lentulus Consul sententiam Gaiidii pronunciaturum se omnino negavit*. Sententiam vero hac exordiri consueisse formula. *Quod verba facta sunt de literis*: hac autem concludere, *de ea ita censeo*, ex Ciceronis Philippicis, ubi plura extant exempla, colligitur. Ubi Consul sententiam pronunciasset, ut probantium, vel rejicientium judicia cognosceret, Senatum dispartiebat his verbis: *Qui hoc sentitis illuc transite: qui alia omnia in hanc partem*. Nam omnis causa refugiebant pronunciare *contrarium*: unde id per hanc formulam *in alia omnia* exprimebant. Itaque Senatores mutabant locum, & eo concedebant, ubi recitata erat sententia, quam quisque comprobabat. Similem in suffragiis ferendis discessionem in Lacedæmonum Republica primus instituit (e) Sthenelaidas Ephorus, cum antea sententiam suam voce significarent. In eam autem sententiam S. C. condebatur; in quam frequentior numerus Senatorum discesserat. Et si de re levioris momenti, aut minime dubia Consul referret; ne tempus in exquirendis sententiis duceretur, jussu Consulis in eam, quam ille pronunciasset sententiam, tacite discedebant: idque vocabatur S. C. per discessionem. Quamvis enim ad omne S. C. discessio fieret; tamen si singularum sententiarum recitatio discessionem non præcessisset, discriminis gratia, S. C. per dis-

ssio-

(a) De Sen. Rom. c. cod. ut sup.

(b) Notatur hic Manutius, nec tamen sine eximie laudis mixtura. Idem paulo antea laudabatur. Quare concedit convivium inimicorum Gravinæ, qui inter cetera ei exprobrare solebant, multa se ex Manutio hausisse, nunquam appellato ejus nomine. Eundem jam in Notis excitaverat supra ad c. 2. fin. et ad c. 13. Fugit id auctorem Elogii Gravinæ in *Giornale de Letterati d'Italia*.

(c) Cic. Phil. 3.

(**) Quod tum demum contigisse verisimile est, cum republica ingentibus motibus intestinis concu-

teretur. In sedata enim Urbe morani negotiis dicendo injui, sermones interponi a re alienos, imo institui novos, & sic ortum occasumque solis in eadem conjungi rogatione, alienum videtur a gravitate Amplissimi Ordinis. Nec minus mirabilis videbitur, dum diem dicendo eximit Senator, e-furiens Consul, quam suspiciendus olim videbatur Zeno, quod esurire doceret, & discipulos inveniret.

(e) Padian. in *Miloniensia*.

(d) Plin. ep. ad Arifon. lib. 8.

(e) Thucyd. lib. 1.

sionem appellabatur : quod scilicet non ore, sed pedibus tantum sententia ferretur, iisque iudicium animi significaretur. Ex quibus conficitur, Tiberonem, qui omnia, S. C. per discessionem fieri dixerat, minime cum Varrone pugnare, qui alia S. C. per relationem, alia per discessionem fieri animadvertebat; quod scilicet in aliquibus interveniebat discessio, & recitatio; in aliis vero, recitatione omissa, sola discessio.

CAPUT XX.

De Justo Senatorum Numero.

DE numero Senatorum ad S. C. faciendum necessario, nisi augurari velimus, nihil ex veteribus libris comperit nobis est, quod certo ausimus confirmare. (a) Sane scribit Dio, Augustum, cum videret minus frequentes esse Senatores, statuisse, ut S. C. ferent minori Senatorum numero, quam quadringentorum: cum antea rata non essent S. C. quibus minimum quadringenti Senatores non adfuerint. Verum Prudentius trecentos tantum iudicat iustum fuisse numerum.

Hic consulta Patrum consistere conscriptorum, Non aliter licitum prisco sub tempore, quam si Tercentum sensisse Senes legerentur in unum.

At hic locus magis ad numerum sententiarum, quam ad numerum Senatorum pertinere videtur. Certum vero numerum fuisse ad S. C. necessarium, inde colligitur, quod mos erat, ut quivis Senator, qui S. C. impedire vellet, dicere Consuli posset (b) *Numera Senatum.*

CAPUT XXI.

De Conscribendo Senatusconsulto.

Discessione facta, S. C. scribebatur expresso nomine illius, in cuius sententiam fiebat, expositaque summam re, de qua fuerat consultatum: ut ex his veterum Scriptorum superstitibus exemplis: (c) *Quod M. Marcellus Cos. verba fecit de Provinciis:* vel: *Marcus Pomponius consu-*

luit: vel: *Quod verba facta sunt de Philo- sophis, & Rhetoribus.* Scribendo aderant non omnes, qui probassent; sed ii, qui maiorem sententiae recipiendae operam navassent. Formula enim quaedam S. C. quae extat in epistola Caelii ad Ciceronem, ostendit, scribendo paucos affuisse, cum plures consensissent. (d) Addebatu & T. litera, qua si significaretur idem & Tribunos plebis consensisse; sive non esse intercessum; ideoque S. C. firmum esse. Eorum, qui aderant, nomina S. C. adscribebantur, dicebanturque, auctoritates perscriptae: quia clarorum virorum nomina perscripta magnam S. C. tribuerent auctoritatem.

CAPUT XXII.

De Adservando S. C.

Scriptum S. C. initio quidem deferebatur in aedem Cereris; postea vero in ararium. ubi leges, & pretiosissima quaeque Urbis asservabantur: neque ante ratum erat, quam in arario conderetur. (e) Qui mos asservandi S. C. fuit institutus ab Horatio Valerioque Coss. qui S. C. in aedem Cereris deferri iusserunt: ne deinceps, arbitrio Consulium, ut antea, corrumpere, aut subducerentur. Scribendis S. C. operam abant se ibat; nisi quid S. C. inesset, quod vulgari minime conveniret: id enim tum Senatoris manu scribebatur, exclusis etiam pedariis, quod tacitum S. C. fuit appellatum, ut tradit (f) Capitolinus.

CAPUT XXIII.

De Impedimento S. C. sive de Intercessione Tribuni.

Senatusconsultis faciendis impedimento erant intercessiones eorum, qui vel eadem essent potestate, qua ii, qui S. C. facere vellent, vel maiore: unde Consul Consuli, Praetor Praetori; ac denique Tribuni plebis, pro potestate sibi sacra lege tributa, quamvis ex minoribus essent magistratibus, obistere poterant omnibus, edi-

(a) Lib. 54. in fin.

(b) Hotom. orig. lib. de Senas. 1. cap. 7.

(c) Hotom. de Senas. lib. 1. cap. 8.

(d) Hotom. de Sen. lib. 1. cap. 9. Manut. de Sen. Rom. cap. ult.

(e) Sueton. in August.

(f) Hotom. de Sen. lib. 1. c. 9.

edita voce *Veto*: ita ut vel ab uno Tribunorum, quamvis ceteri consentirent, S. C. impediretur, ac tum Senatus voluntas perscripta cum nominibus eorum, qui intervenirebant, Senatus auctoritas, ad comprobendam Senatus voluntatem, dicebatur; relque rejiciebatur ad populum, cujus erat, vel Tribunorum intercessionem, vel Senatus auctoritatem comprobare. Quod si Senatus cum populo conveniret; tum leges ex S. C. condebantur; cujusmodi non paucas licet invenire. (a) Nec tamen si qui temere intercederent, id eis erat impune: cum enim intercessio in rem non esset publicam, aut remittere cogebantur eam; aut poenam aliquando subire. (b) Scribit enim Celsus, in Senatu de Tribunis plebis gravissimè fuisse decretum. Ceterum cum ante Atinium plebiscitum Tribunis plebis, qui a Censoribus lecti non essent, minime Curiam ingredi liceret: solebant Tribuni ante valvas Curiae, positos subsellis, decreta patrum examinare, quod Valerius tradit. (c) In cujus explicatione loci, mihi se torquet Paulus Manutius: cum, si retulisset mentem ad Atiniam legem, ante quam legem Tribunus plebis, sine lectione censoria, Senator non erat, explicare se facile potuisset.

CAPUT XXIV.

De Senatus Decreto.

SI qua vero de re privata S. C. conscriberetur, saepe Senatus decretum appellabatur: cum id, quo publica negotia comprehendebantur nunquam decretum, sed S. C. diceretur. Sunt, qui putarint, caput aliquod S. C. appellari decretum, quam sententiam (d) Aelio Gallo Festus assignat.

CAPUT XXV.

De Dimittendo Senatu.

FACTUM S. C. recitabatur, ac postea dimittebatur Senatus his formulis: P. C. *nemo vos tenet*: vel *Nihil vos moror* P. C. tandem impetrata concione S. C. populo exhibebatur, ut populi consensu Sena-

tus voluntas comprobaretur. Siquidem vix ulla de re Senatus decerneret poterat adversus populi voluntatem. Et cum initio nulla de re liceret ad populum ferri, nisi ex S. C. consequentibus temporibus, per tribunicias seditiones, & diuturnas inter plebem, & Senatum consiliaciones, res eo deducta esset, ut S. C. non nisi adjuncta lege consisteret.

CAPUT XXVI.

De ratione Ferendae Legis.

NUnc, ut rerum ordo fert, ad rationem ferendae legis, agendique cum populo progrediamur. Haecenus enim, quantum suscepti operis ratio fert, cum Consulum, tum Senatus in administranda Republica, condendoque jure, potestatem proposuimus: modo quae multitudini partes in rebus gerendis relictae fuerint, aperiamus.

CAPUT XXVII.

De Tribuno Plebis.

CUM Consulis in bello gerendo, regendaque Republ. summum fuerit arbitrium; tamen nisi Senatus voluntas conatum Consulis adjuvaret, consularis auctoritas pene jacebat: quia Senatus voluntate frumentum, vestes, & stipendia, ad alendum exercitum sufficiebantur: & ut diximus, ejus in arbitrio positum erat, decernere bellum, & anno jam exeunte, aut prorogare imperium, aut alteri provinciam demandare. At cum Senatus aliena Populi voluntate nihil constituere de rebus gravioribus posset, & intercessione tribunicia S. C. vis infringeretur, ac res rejicerentur ad Populum: hinc licet intelligere, summum rerum arbitrium in Populo constituisse, ac omne imperium, quamvis distractum in plures, resuere tamen ad Populum, tanquam ad caput sedemque suam. In publicis enim rebus auctoritas erat Senatus; potestas tamen, & majestas, erat penes Populum. Itaque Populi praecipuum erat, non jubere modo & confirmare: sed abrogare leges, aut emendare, decretaque Senatus mu-

(a) Manut. ibid.

(b) Cic. ad Att. l. 1. Celsus de bello civil. l. 1.

(c) Lib. 2.

(d) Manut. de Senat. c. ult.

nire, vel tollere. Arbitr etiam Populus erat fortunatum, & capitis, poenaeque, ac praemii dispensator; cum honores, & magistratus, iussu Populi deferrentur, ejusque judicio, aut multa irrogaretur gravior; aut de capite Civis Romani decerneretur. Quam Populi potestatem praeferebat Tribunus plebis, qui velut imago erat popularis auctoritatis, communisque voluntatis administer, Dux, & tutela Civium, arx & praesidium libertatis. Hic specie quidem, & nomine vix magistratus erat, imo ne magistratus quidem proprie; cum & Sella curuli, & jurisdictione careret, & non ad jus reddendum, sed ad arcendum injuriam fuerit institutus; re tamen & auctoritate magistratus erat summus, quia intercedendo & vetando, ac Senatus, Consulique comatibus obstitendo, arbitrio suo, cursum consiliorum interrompebat; atque interponendo sese rescindebat acta Senatus, plusque quodammodo hic vetando poterat, quam Consul imperando. (a) Et quoniam Sacrosanctus erat, legeque Horatia latum fuerat, ut, qui eum violasset, illius caput Jovi esset Sacrum, familiaeque liberi liberaeque ad aedem Cereris venum irent; ideo tuto manus poterat in magistratus injicere, atque ipsum etiam Censorem, imo & Consulem in vincula ducere. Metellum enim Consulem a L. Flavio, & Censorem Appium a P. Serrapronio, Tribunis plebis, in carcerem ductos, ex Dione, (b) ac Livio (c) didicimus. Unde vocationem quidem non habebat, quod jurisdictione careret; habebat tamen praesensionem, & viatorem. Creati sunt initio quinque, anno ab V.C. CCLX postquam plebs oppressa aere alieno, vexataque injuriis patrum, qui jure creditum plebeis sibi nexos in servitutem adigebant, secessisset trans Anienem in Sacrum

montem: (d) unde & leges ibi de constituenda tribunicia potestate conditae, Sacrae leges sunt nuncupatae. Festus vero sacras fuisse leges dictas scribit, quia sancitum iis esset, ut qui Tribunos plebis violaret, Jovi esset Sacer. Idemque censet; Sacrum montem dictum, quod cum plebs, cum discederet, Jovi consecrasset. (e) Tulit autem eo anno L. Junius, Tribunus plebis primus creatus, & Cassius, atque Cominius Consules, ut plebi sui essent magistratus Sacrosancti, quibus auxilii latio adversus Consules esset; neve cui patrum capere eum magistratum liceret. Adjectum est etiam in Aventino foedere, altera nempe successione ob Appii Claudii libidinem, concitatae Virginio, facta in Aventinum, uti Tribuni plebis magistratu, exacho anno, abeuntes, totidem alios in sequentem annum designarent; si neglexissent, consellum vivi flammis injicerentur; si quae in designando inter eos esset orta dissensio, potestas prorogaretur, dum alios crearent. Lex vero Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, vetuit Tribuno ad populum concionanti contradicere, aut eum interpellare. (f) Lata est & Duilia lex, ut qui plebem sine Tribuni reliquisset, quive magistratum sine provocacione creasset, tergo & capite puniretur. Auctus etiam est Tribunorum numerus, ut decem jam essent. Et quoniam non ad arcendum, sed ad resistendum haec potestas fuit instituta; (g) ideo plus unius intercessio pollebat, quam consensus ceterorum. (*) Solemnis autem intercessionis formula erat vox illa celebris vero. (h) Et quo praesens omni tempore omnibus esset tribuniciae potestatis auxilium, ejus domus ne nocte quidem clauderetur; neque poterat Tribunus integrum diem Urbe abesse, nisi Latinis feriis, ut ad eum adversus

(a) Dionys. lib. 6. Liv. lib. 3. cap. 55.

(b) Lib. 37.

(c) Lib. 9.

(d) Liv. lib. 2. cap. 33. Onuph. in Urb. Rom. p. 353.

(e) Hotom. anal. lib. de Magistr. Cap. de Tribuni. Idem in legibus capit. Sacrae Junia. Liv. lib. 3. Dionys. lib. 6. Gell. lib. 13. cap. 13. Diodor. lib. 12.

(f) Dionys. lib. 7. Liv. lib. 3.

(g) Plutarch. in Caes. Urben.

(h) Sic, ut in sola tutoris datione consensus majoris Tribunalium partis sufficeret, pr. J. de Aulione

patore. Quam valida vero spes praesidis fuerit, quam contra insultus patrum plebi in tribunis suis reposita esse putabatur, inde potissimum apparet, quod sacer & execrabilis esse iussus est, qui Tribunalium plebis violasset. Quare Imperatores, cum Sacrosancti esse cuperent, nullum nomen invenerunt arcende injuriae apertius, quam illud Tribunalium potestatis, quam patrum maximam Regalis imperii appellat Flavio Vopiscus in vita Taciti c. 1.

(b) Plutarch. probl. 8. Halcarn. lib. 8. Gell. lib. 8. c. 1. Macrobi. lib. 4. Saturn. c. 3. Vide quoque diligenter Gualt. ad l. 2. ff. de verb. sign. sine lib. 1. Pauli ad edictum.

sus injurias periculum semper, & unicuique pateret, tanquam ad portum periclitantium, & aram salutis, atque anchoram publicæ securitatis. Quo pacto principes, quo se publico præsidio, ac totius ferme populi auctoritate munirent, tribuniciam sibi potestatem arripuerunt: itaque non armis solum, sed vi, ac jure populari exorientis imperii radices perpetuo confirmarunt. Dictatore creato, cum omnes magistratus cessarent, hic tamen unus permanebat. Considerat sane sub Sylla Tribunorum plebis potestas, tantum non in recedendi facultate sublata; sed eam deum restituit Cn. Pompejus. Ita vero magistratus hic popularis erat, ut a plebeji avelli nunquam potuerit, & transferri ad Patricios: nemoque nisi plebejus creari poterat: cum ad alios omnes promiscue plebeji, ac patricii vocarentur.

CAPUT XXVIII.

De Comitibus.

Nunc quomodo plebs, & populus duce, ac vindice Tribuno, majestatem, ac potestatem suam ad leges condendas conferret, explicabimus. Senatores quidem in curiam, ut diximus, ac plebeji evocabantur in campum, comitium, & forum. Cumque pars populi conveniret, consilium; cum autem populus coiret universus, comitia dicebantur; ac centuriata comitia in campo Martio; curiata in Comitio, quod erat foro adjunctum, imo & ipsum pars aliqua fori, cujus initium a Palatii porta; tributa (a) vero habebantur vel in campo, vel in comitio, vel aliquando in capitolio, vel in pratis, vicoque Flaminiis. Nihil enim referebat extra ne, an intra pomerium cogerentur: cum alia comitia summa religione certis essent locis alligata. (b) Cum vero consilia populi, & judicia conventusque judicum celebrabantur comitiis centuriatis: ratio suffragiorum non ex singulis hominibus inibat, sed ex singulis centuriis; ut quod plures centuriæ populi scivissent, id ratum justumque esset: sicuti &

Jani Gravina Tom. I.

in curiatis, quod plures curiæ; & in tributis quod plures tribus comprobassent, id erat firmum. Comitiorum omnium curiata sunt antiquissima; quippe quibus imperii fundamenta jacta sunt, & a priscis Regibus ante Servium Tullium, qui comitia centuriata, & centurias instituit, jussu leges, creati magistratus, bellum & pax constituta, summaque Reipublicæ administrata: ita ut sequentibus temporibus, in quibus curiata comitia obsoleverunt, ac tantum religionis causa persisterent, quod his major inesset sacrorum & auspiciorum auctoritas: tamen aliis in rebus, ad speciem saltem, retenta fuerint: ut cum summum magistratibus imperium centuriatis obtigisset comitiis, tum demum pleno, atque optimo jure datum esset, si lex accessisset curiata: quæ non quidem veris, sed per triginta lictores, triginta curias referentes, adumbratis comitiis terebatur: ita ut in his comitiis de majoribus Reipubl. negotiis cum Populo disceptaretur; quorum priora, nempe centuriata vera erant; posteriora, nempe curiata in speciem usurpabantur. Quam vetuli moris notitiam, optimis sane conjecturis, elicit Nicolaus Gruchius ex M. Tullii locis. (c) quibus in eandem sententiam & Hotomannus fuit adductus. Qua de re acriter inter Gruchium, & Sigonium dimicatur. Atque ut concludamus breviter, magistratibus majoribus, qui centuriatis; minoribus, qui tributis comitiis creabantur, potestas accedebat plenior ex curiatis in speciem usurpatis, tanquam ex solemnitate majori, atque umbra quadam veteris majestatis. Tributis comitiis, non solum Urbani magistratus, minores scilicet, sed & Provinciales creabantur omnes, & Pontifices Maximi, Augures, Feciales, Septemviri epulonum, & quindecim viri Sacris faciendis: atque in horum Sacerdotum creatione tribus ad suffragium vocabantur: cum alii Sacerdotes a suis Collegis cooptarentur, (d) iisdem comitiis ferebantur & plebeicia, quæ ad solam plebem pertinebant ante legem Hortensiam, (e) qua, sedatis discordiis, juris discrimen inter patricios, & plebejos

C

jos

(a) Marlian. lib. 3. cap. 17. & 2. epis. Topograph. Urbis.

(b) Pollet. hist. for. Rom.

(c) Cic. de leg. agr. 2. Hot. lib. 3. cap. 11. Antiqu. Rom. de Comit. (d) Hot. Ant. lib. 3. cap. 12.

(e) An Horatiam, vide DD. ad l. ff. de orig. jur.

jos fuit omnino sublatum. Cum enim prius plebiscitis, sive rogationibus tribuniciis a plebe tributis comitiis adprobatis, plebs sola teneretur; Q. Hortensius Dictator tulit, ut deinceps iis etiam Patricii obligarentur, indeque inter leges & plebiscita discrimen evanuit. (a) Cum autem Tribuni plebis legem tributis comitiis ferrent, jus evocandi ad suffragium Patricios non habebant; liberum tamen erat Patribus suffragium inire. Summa vero vis comitiarum, & potestas, atque majestas Populi Romani collata potissimum est in centuriata comitia, in quibus ferebantur ex rogationes, quæ proprie dicte sunt leges, quæque plerumque vel ex S. C. vel Patribus auctoribus, a majori magistratu rotabantur. (b) Q. enim Publius Philo Dictator tulerat, ut legum centuriatis comitiis ferendum ante suffragia Populi, patres auctores fierent. (c) Unde iusta totius Populi, quæ proprie leges dicebantur, his sunt edita comitiis. Stante igitur Republica Romana, juris divisio commode duei potest a Senatu, Plebe, & Populo. E Senatu autem prodire S. C. E tributis comitiis, quæ plebs cum suo Tribuno celebrabat, plebiscita: ex universis tandem Populi suffragiis in comitiis centuriatis, auctoritate plerumque Senatus præeunte, leges existerent. Centuriatis autem comitiis majores magistratus, (*) nempe quorum majora, seu rata magis erant auspicia, creabantur, (d) ut Coss. Prætor. Cens. inque iisdem exercebantur judicia perduellionis: (e) quod erigere erat hostium patriæ. Porro Comititia centuriata legum rogandarum causa solis (f) Coss. Dictatoribus, Prætoribus, Interregibus habere jus erat, præmissis edicto, ut Populo innotesceret, ad quam diem in Campum Mar-

tium convenire deberent: (g) ad quam ab edicti die trinundinum intercedebat, sive tres nundinæ. Nundinæ autem erant nono quoque die, quo Cives in re rustica occupati ab agris negotiorum causa confluebant in Urbem. Hinc ille comitiis dictus erat dies, quo teneri plebs in Urbe poterat, & interim, interjecto tempore, de lege deliberaret inter se. Quoniam autem ipso nundinarum die haberi comitia non licebat, protraherantur in sequentem. Nundinas enim Jovis fuisse ferias aliqui putarunt: unde Julius Cæsar scripserat, eo die cum populo agi nefas esse. (h) Eadem dictum ratio & in plebiscitis observabatur.

CAPUT XXIX.

De Legum ferendarum examine.

Interea laturus legem, sive Tribunus plebis esset, sive magistratus major, eam cum prudentibus, ac necessariis suis communicabat, ne civium offensionem incurreret; neve novam legem contra morem majorum proponeret. Cavendum ei namque erat, lege Licinia, & Ebutia, ne quod sibi, aut cognatis, affinisve suis commodum nova lege capraret. Item eautum erat lege Cœcilia, & Didia, ne per Saturam (quod cibi genus erat ex variis cibis paratum) sive pluribus, variisque rebus, una rogatione lex ferretur; aut ne quid infereretur legi, de quo legem ferri non liceret. Unde hæc utebantur ad omnes leges translatitia formula: *Si quid jus novum fuit rogari, ejus hac lege nihil rogatum; & illa: (i) Si quid contra alias leges ejus legis ergo latum esset, ut ei qui eam legem rogasset impune esset.*

CA-

(a) Manut. de legibus pag. 864. post Rosinum.

(b) Paul. Manut. de leg. pag. 860.

(c) Liv. lib. 8. cap. 12.

(d) Majores iuribus Magistratus, quales erant Dictator, Consul, Prætor, Censor, in Comitiis primum Centuriatis legabantur, dein in Comitiis Curiatis, quæ a XXX. lictoribus, totidem Curiis referentibus, representabantur, lege Curiata Imperium nactus. Magistratus contra minores, quales erant Tribuni plebis, Ediles, Quæstores, & magistratus provinciales in comitiis Tributis creabantur, antequam in Curiatis

confirmarentur. Majores porro auspiciis majoribus, Minores minoribus usi in comitiis Curiatis, Gellius Noll. Antic. XIII. 15. quorum illa ab avibus majoribus, veluti aquila, vulture; hæc a minoribus, veluti columba, bubone dicta videntur.

(d) Gell. lib. 13. cap. 14.

(e) Val. Max. lib. 6. cap. 5. Liv. lib. 6. Cic. pro Sex. Sigon. lib. 3. de Jul. Rom. cap. 5.

(f) Rosin. vet. l. de com. cap. 10.

(g) Cic. pro domo sua.

(h) Macrobi. Saturn. lib. 1. cap. 16.

(i) De his, & sequentibus testimoniis vide apud Manut. de leg.

CAPUT XXX.

De Publicatione Legis, Concione, & Sortitione, & Suffragiis ferendis.

Scriptam legem laturus, si ab optimis flaret, eam ad Senatum referebat: ut si a Senatu probaretur, ferendam legem opinio prudentiæ commendaret: si legislator popularis esset, & turbulentus, rogationem, neglecto Senatu, meditabatur. Antequam autem rogationis causa concio advocaretur, lex erat promulganda, sive publicè proponenda, ut singulis potestas cognoscendi fieret, aut corrigendi, admonendique magistratus. Post si tributis comitiis ferri oporteret, populus a Tribuno in forum; si vero roganda esset comitiis centuriatis, in Campum Martium Cives a majori magistratu convocabantur: ubi præco, subjiciente Scriba, legem recitabat. Deinde nisi pro potestate Tribunus plebis impediret, orationes ad suadendam, aut dissuadendam legem habebantur a magistratibus, vel ab ipso latore legis, vel a privatis, quibus concionandi potestas facta esset a magistratu aliquo. Nam injussu magistratus privatis nullus erat dicendi locus. Qui vero suadebant, auctores legis dicebantur. Ubi esset peroratum præsentibus Sacerdotibus, & divina procurantibus, postquam de Cælo servatum esset, (*) auspiciis captis, urna vel sicula deterebatur, qua exciperentur nomina Tribuum, si tributa: centuriarum, si centuriata comitia essent; eaque urna leviter vertebatur, ut sortes æquarentur, ne ulla exiliret aut subliararet. Æquatis sortibus, sortitio fiebat, & quem fors dederat ordinem Tribus vel centuriæ tenebant. (a) Sane sub Tullio Rege, qui ut centurias, ita & centuriata comitia instituit, primæ ad suffragium voca-

bantur maximi census centuriæ in prima & secunda classe descriptæ; quæ, quia reliquis numero exuperabant, ideo illis consentientibus ceteræ omittebantur. Sin dissentirent, ciebatur tertia classis; deinceps quarta, donec ad inopum centurias, quod raro vel nunquam contigit, perveniretur. Etenim sæpe primarum centuriarum suffragiis negotium conficiebatur. Mutata vero sequentibus temporibus ratio est. Etenim institutum fuit, ut quæ prima centuria vel tribus ex urna educeretur, ea suffragium ante alias ferret, & prærogativa diceretur. Cujus sententiam centuriæ, ac Tribus reliquæ suis plerumque suffragiis complectebantur; quæque tribus, vel centuriæ post prærogativam ad suffragia evocarentur, ex jure vocari dicebantur: ut binis eodem tempore comitiis quodammodo [id quod Alconius observat] (b) cum Populo ageretur & prima erant prærogativarum; altera jure vocatarum sententias prærogativarum ferme comprobantium. Et quoniam procedentibus temporibus, ut diximus, centuriæ tribubus sunt incluse; ideo primo tribuum, post ejus tribus, quam fors dedisset, fiebat sortitio centuriarum, ut pateret, quæ, quæve de tribu esset prærogativa centuria. Unde quæ prima & tribus exisset, dicebatur prærogativa tribus; quæ ex eadem tribu centuria exisset prima, prærogativa centuria vocabatur. Porro ejus, qui de prærogativa tribu rogaretur primus a magistratu, major erat exultatio, & splendor; unde ille honoris gratia dicebatur Primus. Neque enim cuilibet honos hic habebatur; sed gravioribus tantum Civibus. Dum autem comitia celebrarentur, initio quidem fuerat constitutum, ut aliquot intra urbem armati vias custodirent: post ut armorum periculum ex urbe removerent, exercitum aliqueum

C 2 cum

(*) Seu, postquam observatum esset, an signum de cælo insitit aliquid prægenderet. Sic Jove fulgurante cum populo agi neas erat, & mali ominis habebatur, occurfus avis invisæ, veluti bubonis. Servare aptem pro observare auspicium vocabulo dicitur, &, quando de cælo servabatur, nihil agi poterat; quicquid actum esset, irritum erat, donec appareret, obnuntiatio auspiciorum contrarium locum non esse. Cic. Philip. II. 32. Quæquam, ne, inquit, divinare possit, quid vis sit in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo ser-

vare consuevit. Quare fallitur Manutius, cum in Quæstis per epistolam in Gruteri Lamp. C. 17. IV. pag. 213. comitia, in quibus de cælo servatum esset, plane nulla fuisse censet. Si enim servando de cælo intelligi debet, utrum auspiciis aliquid vitii insit, utique valida erunt comitia, in quibus de cælo servantibus nihil vitiosum occurrerit.

(a) Dionys. lib. 4.

(b) Cap. 2. in Verr.

cum intra urbem non liceret, extra urbem, sublato vexillo, in Janiculo collocarunt: non tam credo ad arcendam, ut scriptores tradunt, hostium vim, si qua immineret, quam ad compescendos armatis paratisque militibus civiles motus, si qui ferendis suffragiis, aut dissensione sententiarum, aut partium studio tumultuarentur. Ad exercitum autem milites per successione post latum suffragium accedebant. Atque ad usurpationem vetustatis receptum fuit, ut Consul, veluti Dux exercitus: extra Pomœrium tabernaculum haberet. (a) Dum comitia maxime ferrent, dirimebantur statim, si tonitru exaudiretur, aut quis morbo herculeo, qui ex ea re comitalis fuit appellatus, corripere: ac prodebat, si protraheretur dies comitiarum, si adhibitus de more augur obnunderet, si adversa renuntiaret auspicia, si Tribunus intercederet, si Consul supplicatione decernenda, indicendisque feriis comitalem diem eximeret. Comitibus autem coactis, sortitione tribuum, & centuriarum facta, confusus populus in suam cuiusque tribum, ordinis causa, remittebatur ab eo, qui legem ferebat, his solemnibus verbis: *Discedite Quirites*. Atque ubi suam quisque tribum repetisset, ferebatur suffragium, olim quidem voce; post tabellariam vero legem dux singulis civibus tabellæ diribebantur, siue diribuebantur a diribitoribus, siue divisoribus: quarum altera novam legem improbabat antiqua probando, ac propterea inscripta erat hac nota *A.P.* siue *Antiqua proba*; Altera legem probabat novam, inscripta quoque erat hac nota *V.R.* siue: *uti rogas*. Ne qua vero fraus in tabellarum distributione lateret, privati aliquot homines, qui de lege laborabant, aut diribebant, ipsi, aut de pontibus diribentibus præsidebant. Extruebantur enim in Campo pontes multi, siue angustæ quædam substructiones e tabulatis solo editæ. In horum pontium capite imponebantur cistæ plenæ tabellis,

quæ suffragium laturis ministrabantur: in extremis vero pontibus aliæ cistæ, in quibus ferentes suffragium tabellas quisque suas deponerant. Hinc natum, ut sexagenarii de ponte a junioribus deicerentur: quæ nullo jure illi ad munera publica cogerantur. Hinc depontani fenes, hoc est e ponte dejecti. Totidem autem extruebantur pontes, quot essent in tribus comitiis tribus, nempe XXXV. in centuriatis centuriæ, nempe CXCIII. Per eos igitur pontes transeuntes, acceptas in prima pontis parte tabellas in extrema reddebant: itaque suffragium ferebatur. (b) Igitur, ubi fors prærogativam indicasset centuriam, vocabat eam præco ad suffragium. Illa vero movens concedebat in locum prope Tribunal in Campo Martio cancellis septum, quod ovile (*) dicebatur: eoque suffragium laturi pergebant per pontes: in quorum capitibus dispositi erant diribitores, qui tabellas singulis traderent. Ad ovilis autem ostium stabant rogatores cum cistis, in quas populus coniceret tabellas utram quisque vellet: quibus concessis a singulis centuriis, tum suffragia numerabantur a custodibus, qui ea punctis notaverant: (**) ut ea tribus, aut centuriæ sententia renunciaretur, in quam plura suffragia convenirent; ea reticeretur, quæ paribus esset distracta suffragiis, nisi de perduellionis crimine ageretur. (c) Tum enim reorum causa, paria suffragia absolutionis sententiam præferebant. Hæc autem dinumeratio tabularum, & punctorum notatio, dicebatur quoque directio suffragiorum, & dirimere suffragia. Si lex ex directione suffragiorum a populo facta, vel accepta appareret: tum in æneas incidebatur tabulas: deinde vel publice populo inspicienda proponebatur, vel deferrebat ad ærarium asservanda. Atque hac de potestate leges, & S. C. fluxerunt: istaque sunt ratione condita, & constituta priusquam ad unius potestatem omnia devenissent.

CA-

(a) Dionys. lib. 37.

(b) Rofin. lib. 8. cap. 2.

(c) Quo centuriæ, tanquam septis, caulave grecæ continebantur. Formam eius cum pontibus & suffragatore, accepta a diribitore tabella suffragium suum in cistam conicente, exhibet numus P. Licinii Nervæ, apud Fulvium Ursinum Fam. Rom. edit. Ratin. pag. 149. Adde Vignol. Dissert. de col.

Antonini Pii cap. 2. Quodsi alio loco Comitibus, quam in campo Martio habebantur, extensis in funibus ferebatur, quem *ovilem* appellat Appianus Civit. III. pag. 885. edit. Teulii.

(**) Unde puncta ferro Cicero dixit pro Plancio cap. 22. Notissimum illud Horatii,

Omne ius punctum, qui miscuis utilis dulcis

(c) Dionys. lib. 1.

CAPUT XXXI.

De primis Romanorum Legibus, & jure Papyriano.

Romanum igitur jus diversis e fontibus manavit, ac variante Reipublicæ formâ, initia mutavit, & nomen. Etenim sub dominatu regio plures ad regendam multitudinem leges conditæ sunt a Regibus, quæ, quia collectæ fuerunt a P., seu quis malit a Sex. (*) Papyrio, Juris Papyriani nomen acceperunt. Sublatis Regibus conditum est a decemviris jus xii. Tab. ex jure Papyriano & Atheniensî coactum, quod decemvirale jus appellamus. Ulu vero poscente, Plebs, vel Senatus, vel uterque plura in utilitatem Reipublicæ, arque civium constituerunt, quæ plebiscita, & S. C., & generali nomine, leges nuncupantur. Ex formulis autem, ritibusque solemnibus judiciorum compositum est jus civile Flavianum, a Cn. Flavio scriba dictum, qui subtrahat Pontificibus librum populo prodidit. Ex disputationibus, interpretationibus, responsisque Jurisconsultorum nata est jurisprudentia. Ex edictis magistratuum processit jus honorarium. Ex Imperatorum constitutionibus, decretis, & scriptis, Principum placita existerunt. Ac sane jus Papyrianum fortius potius, quam consilio prodit: quod plerumque accidit in primis hominum coitionibus, initiisque regnorum, ubi non tam virtus, quam cupiditas dominatur; quæ parem aliquando utilitatem, pacemque procreat: ut miram non sit, si effera multitudo, moribus ingeniisque discors, e fugitivis, exulibusque collecta, qualis prisca gens Romanorum fuit, sub unius Imperio, &

legibus coaluerit. Quamvis enim suus singulorum amor sibi aliena trahendo, voluntates dirimat, & quilibet ad alios subigendos natura feratur: tamen studio quisque sui remittit sæpe alteri, quod sine periculo, atque propria perniciæ auferre non potest. Hinc a mutuis injuriis abstinere, quia par utrinque metus impendit. Unde maluit sese homines continendo servare, quam rapiendo pessum ire. Propterea omni licet virtute destituti, tamen sæpe numero parcunt aliis, ut sibi parcat: communicare consilio societatem ineunt, (**) atque custodiunt, ut coactis plurium viribus, injurias amulorum validius propellent. Unde, quæ concitat animos cupiditas, eadem refrænât. Igitur ne coacta societas dissensionibus turbaretur, Urbis initio regis jussa pro legibus erant. Deinde certas firmasque leges tulit Romulus comitiis curiatis, hoc est, suffragiis populi per triginta curias distributi; aliæque ab regibus aliis leges deinceps latæ fuerunt; quarum reliquias, si quas germanas esse constat, interjecimus legibus xii. Tab. in quas reges leges collatas fuisse a decemviris, testimonio veterum, accepimus; (a) non quidem omnes (nam quæ ad regium dominatum pertinebant, simul cum regio nomine ceciderunt, & fortasse abrogatæ fuere lege Terentia) sed eas, quæ aut ad religionem spectabant, aut ad jus privatorum: quæ libro sequenti se offerent inter leges decemvirales: idque doctissimorum virorum est judicium, Scaligeri præsertim. (b) Profectæ vero leges regis potissimum sunt a Romulo. Numa, & Servio Tullio; quorum

(*) Fortitan id malit nemo. Pro libro *S. æst* enim libro *sexto* legitur apud Pomponium in codicibus manu exaratis, ut Cujacius monuit. Publii tamen nomen Papyrio quoque invidet Dionysius Halicarn. l. III. cap. 49. qui cum Caium appellare videtur. Refert enim, Caium Papyrium Numæ leges vetustate abolitas in usum publicum revocasse. Quare Cel. Heineceus Pomponium de Publico Papyrio ita tentat: *Fuit autem in primis peritus PUBLIUS idest publici juris, Papyrius*: unus littera mutatione ad iurisperitiam secessens, quæ vulgo pro nomine habentur. Postulant & duo Papyrii fuisse, Caius & Publius, quorum ille leges solius Numæ, hic Regum omnium collegerit, prouti censet Celeb. Otto *Prof. Tom. IV. Tab. Jur. p. 4.* Pomponii locum novissime etiam tractavit Cl. Wes-

selingiu. *Obsev. L. 1. cap. 4.*

(**) Non inconcinne ita origo Imperii Romani ab Hobbessii bello omnium adversus omnes repetitur. Fuerit alia aliarum civitatum origo. Incubuerit alicubi tyrannis civibus etiam invitæ. Romulo a suis violentibus delatum est imperium, nullo alio fine, quam ut æquo jure uti liceret. Erat & antea Romanorum societas quedam, sed quæ uti *toti æst* *dux minor*, fœdalicium præde causa habentium, minus tuta videbatur ab externo hoste, minus firma in intestinis dissidiis. Utrinque pacatæ civitatis amor & studium ex mutuo popullulat metu.

[a] Dionys. lib. 2. & 10.

[b] Scaliger ad *Festum in vers. nuptias*, Cujac. *obj. 2. cap. 40.*

rum primus naturæ jus extulit, & matrimonii, educationis liberorum, juraque parentum stabilivit. Alter jus gentium expreslit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de sepultura leges aliquot promulgavit, præter caeremonias, & ritus, & Sacrorum religionem, quæ Numam præcipuum agnoscit auctorem. Postremus juri civili (*) constituendo vacavit, & de contractibus, atque delictis quinquaginta rogavit leges, item de fœnore, de nexibus ære alieno. (a)

CAPUT XXXII.

De Jure XII. Tab.

Cum vero C. Terentius Arfa Trib. pleb. ut Consulum immoderatam in plebem potestatem deprimeret, legem promulgavit de quinque viris, qui leges consulari imperio perscriberent, creandis, eaque deliberatio variis contentionibus per decennium extracta fuerit: & post impetratam duplicandorum Tribunorum plebis potestatem intermissa; revixit tandem Romilio, Veturioque Coss. in plebem Rom. quæ militiam detrectabat impotentius dominantibus. Hinc anno ab U. C. CCC. Spurio Tarpejo, & A. Termino Coss. res ad Senatum delata est, ex sententia P. Romilii factum S. C. [quod deinde fuit plebiscito confirmatum] ut tribus trimeribus pro majestate Reip. Rom. magnifice instructis, legati per Italiam, & universam Græciam petitum leges mitterentur: creatique Sp. Postumius, Sext. Sulpicius, A. Manlius, qui utiliores Civitatum singularum, & Lacedæmoniorum, atque Atheniensium potissimum leges descriperunt. Quæ Romanam allata, reddatæ fuerunt simul cum legibus aliquot Regiis in duodecim tabulas a decemviris ad id electis, cum sum-

mo imperio, silentibus aliis magistratibus: easque leges partim integras pericriplerunt, partim emendarunt, partim ad populi mores, & consuetudinem urbis inflexerunt, novalesque aliquot ipsi pro temporum opportunitate, ut Iulpicari fas est, interluerunt. Quorum summa capita, quæ e fragmentis eruere licuit viris eruditis, breviter hic innuemus, easque ad suas tabulas ex ordine a Jacobo Gothofredo descripto revocabimus: nam in sequenti libro, ubi eas sigillatim evolvemus, rerum, ac materialium, docendi causa, sequemur ordinem, non tabularum. Prima tabula rationem instituendi, atitandique judicii tradebat. Secunda continebat causas judicii prorogandi, testium excitandum, & rationem persequendorum furum. Tertia complectebatur rem usurariam, & depositi actionem, & auctoritatem executionemque rei judicate. Quarta definebat jus parentum in liberos, & jus emancipationis, & legitima tempora, quibus iusti liberi nascerentur. Quinta statuebat jura testamentorum, & successiones ab intestato, & hereditatis divisionem, & jura tutelarum. Sexta exhibebat venditiones, & ulucapiones, & possessionem, atque tignorum in alieno indutorum, itemque repudiorum jura. Septima de damno agebat, & injuria in agros, pecora, vel proprium corpus, aut famam illata: indeque pergebat ad alia delicta, nempe ad falsos testes, homicidas, veneficos, sagas, parricidas, atque ad tutorem, & patronorum fraudes in pupillos; & clientes. Octava constituerebat jura prædiorum urbanorum, & rusticorum, definito ambitu parietis, & spatio inter confines fundos, itemque spatio viæ, tradebatque sodalibus certorum collegiorum ferendæ sibi legis

(*) Nescio, annon ferri possit auctoritas distichio, a Lipsio etiam adhibita, & si aliis displiceat. Videtur enim loqui de iis, quæ potissimum a Regibus Romanis sancta fuerunt, etsi ii & alias leges promulgaverint. Extulit Romulus potissimum jus Naturæ, sed idem quædam de sanctitate murorum cavisse videtur per *L. ult. D. de R. D.* Expreslit Numa jus gentium, sed idem religionibus populum devinxit, nec ideo male ei tribuitur lex de mortua gravida, non nisi excisso fœtu, tumulanda, de qua in *L. 1. D. de mors. infer.* Servius jus civile constituit, sed idem quoque de

favitia liberorum adversus parentes cavet. Festus in *vece Plorare*. Cui sententiæ nec obstant leges ab aliis Regibus latæ. Sic Tulli lex est de terminis ex ærario aliendis, Dionysius Halicarn. III. p. 215. ob fortitudinem Horationum tergeminoz quorum memoria ventri etiam tres porciones seponuntur in *L. 3. D. Si pars hered. per.* & *L. 28. §. ult. D. de Judic.* Tulli autem lex mere civilis est. Sic Anco jus fœciale originem debet. Livius I. 32. etsi eo magna pars juris absolvatur gentium.

(a) Dionys. l. 4. & 5.

gis facultatem. Nona fons erat juris publici, verabaturque privilegia, & coetus noturnos prohibebat, puniebatque seditiosos; & redeuntes in fidem populi Romani, cum antea desclivissent, tamen recipiendos jubebat. Iudices pecunia corruptos capite miscebant, & iudicium de capite Civis Romani. non nisi comitiis centuriatis fieri permittebat. Decima comprehendebat jura Sacrorum, & sepulchrorum, & extremarum, & iurjurandum. Undecima de jure connubiorum agebat, & de sacris detellendis, itemque de vi postremarum legum. Du-decima, quæ simul cum undecima supplementum erat, de pignore aliquid attingebat, & de calumniolo, fallacioso iudicio, itemque de servo noxæ dando. Quæ omnia sigillatim explicabuntur libro sequenti. Nunc hæc indiciale ad continuandum narrationis ordinem satis fuerit.

CAPUT XXXIII.

De actibus legitimis, & jure Flaviano.

EX harum autem legum sensu, & potestate deductus est usus, sive ratio iudicii exercendi, & negotiorum agitantium, certis adhibitis formulis, & solemnitatibus veterum Jurisconsultorum artificio conditis, (*) eductisque de Sacratio Pontificum: quas legis actiones, (*) & actus legitimis appellabant: quæ altera fuit post xxi. Tab. portio juris civilis, libro secundo a nobis sigillatim explicanda, diuturnaque fuit Jus civile Flavianum a Flavio scriba, qui librum eorum populo divulgavit: Præter legis actiones, qui sunt actus in lege civili solemniore, & quali commercii forensis instrumenta, editæ sunt a prudentibus, post editum jus civile Flavianum, aliæ formulæ ad nova contractuum genera, novaque negotia in diem emergentia, ex moribus adcommodatæ, per Sex. Ælium compositæ, a quo juris Æliani nomen duxerunt. Atque hæc juris civilis portio, nempe jus civile Flavianum, & Ælianum, itemque interpretationes prudentum prodita e re nata, quas fori disputationem appellabant, sub præfixe jurisprudentiæ nomine comprehenduntur. Verum lenescente jam xxi. Tab. jure, vel propter obliuionem verborum, & antiquitatis obliuionem, ut mortalia omnia, sensim dilabente: itemque novis in dies negotiis oborientibus, quæ novam legem veterum sententia minime comprehendam possidebant; auctoritate populi, vel Senatus, vel utriusque variis temporibus novis legibus, Senatufultis, & plebiscitis, vel reddita fuit lux decemviri juri, vel adjectum, immutatumve aliquid, quod si solus plebis consensu Tribuno rogante fieret, plebiscitum appellabatur; si Senatus auctoritate, Senatufultum; quod deinde populi suffragio confirmatum, legis vim, ac nomen obtinebat. Quarum legum illarum, quæ ad jus privatorum pertinent, explicabuntur libro tertio. Satis enim fuerit nomina earum hic breviter indicare: tum ut hæc narratio suo filo deducatur; tum ut lector antequam cognoscit singulas, procul adspiciat univerfas.

CAPUT XXXIV.

De Posterioribus Legibus.

OMnes igitur leges partim personas, partim negotia, partim iudicia respiciunt. Exordiemur a personis, quæ vel liberi sunt, vel servi. Ad servorum statum

(*) Cic. ad Attic. lib. 6. ep. 1. pag. 536. cum not. varior.

(*) Distingendum autem primo duplex legis actionum genus inter se, tum utrumque ubi actibus legitimis. Igitur legis actiones primæ, ipso deficiente Pomponio in l. 2. §. 6. D. d. O. I. erant formulæ, quibus homines inter se disceptabant. Tales adhuc circumferuntur, veluti in actionibus personarum: Alio, te mihi dare aut facere oportere; in vindicationibus rei immobilis: Fundus, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est; in vindicationibus denique rei mobilis: Hanc ego rem jure Quintium meam esse ajo. Hæc legis actiones ab aliis secundi generis distant, quia hæc apud iudicem quidem, sed sine disceptatione in-

terponebantur. Erant enim formulæ, quibus actus voluntariæ jurisdictionis apud iudices explicabantur, veluti manumissio, adoptio, cessio in jure. Cum autem ambæ hæc legis actiones eorum iudice expedirentur, eo quidem præcipue ab actibus distant legitimis, quales erant hereditatis actio, servi actio, emancipatio, acceptilatio l. 77. D. de R. J. quod hi sine iudicis auctoritate intra privatos fieri solerent parietes. Recte autem auctor jus civile Flavianum & Ælianum, interpretationesque prudentum præfixe jurisprudentiæ nomine venire ait. Quæ enim inde exiit jurisprudentia usque ad tempus, quo Principum constitutiones invaluerunt, media vocatur in §. 3. J. de leg. ag. succ.

tum pertinet lex Caninia, & lex Atilia Sentia, quibus liberior manumittendi facultas coerceretur. Illa enim certum servorum manumittendorum numerum præscribebat; hæc manumissi, & marumissoris ætatem definiebat, certaque manumissionis causas postulat. Lex Julia principem manumittentem eximebat obligatione servandarum solemnitatum. Petronia ex discrepantibus judicum sententiis præferebat illam, quæ libertati studeret. Junia Norbana medium gradum inter servitutem, & plenam libertatem constituebat: sique libertatis gradus Latina libertas appellabatur, cui cohærens est S. C. Largianum, quo filii hæredes a Patre instituti præferuntur ceteris in bonis Latini liberti decedentis. Visellia plenam libertatem Latinis libertis ob honorem tribuebat militiæ, præter quos, illos, qui iure aureorum annulorum carerent, ab ingenorum honoribus arcebat. Dufumianum S. G. is, quibus libertas relicta erat a testatore, absentibus etiam heredibus, libertatem præstabat. S. C. Rubrianum eos, quos heres a prætorē vocatus manumittere negligeret, liberos esse jubeat. Articulejanum in causa relicte libertatis cognoscere jubeat præsidem provincie, de qua erat testator, & servus: quamvis heres ex altera esset provincia. Vitrasianum partes explebat infantis, ac liberum pronunciabat eum, cui testator libertatem reliquerat a pluribus heredibus, inter quos esset infans, qui loquendi usu careret. Ninnianum libertatem adimebat ei, qui, colludente domino, per judicis sententiam liber pronunciatus fuisset. Erat & S. C. quo prohibebatur, post quinquennium quæstionem de statu defuncti retractari. Claudianum servitutis poena mulieres ab aliorum servorum commerciis absterrebat. Lex Vestii Lybici servos publicos, qui publicis scripturis operam dabant, a Republica manumissos, non amplius Latinos, sed Romanos cives fieri permisit. Et hæc leges, atque S. C. fuerunt de conditione servorum: sequentia liberorum statum complectuntur. Ante omnes procedit lex Atilia, qua tutor ex lege a prætorē datur iis, quibus nec ullus agnatus adest, nec tutor datus a testatore. Lege vero Julia, & Titia in provinciis tutor eandem ob causam dandus erat a præsidibus, Lex Claudia, cu-

jus est incerta sententia, vel mulieres exemit a perpetua tutela, sub qua jure antiquo erant; vel facultatem ejus tutelæ gerendæ sustulit. Lex Latoria adolecentes minores viginti quinque annis a dolis alienis tutos præstabat. Succedunt leges ad conjunctionem personarum pertinentes, nempe nuptiales: quarum præcipua erat lex Papia, quæ pluribus capitibus, pœnis, præmiisque propositis, nuptiarum frequentiam excitabat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat, inopiam ærarii privatarum hæreditatum vicissimis portionibus, & caducorum lucro levabat. Cui legi plura S. C. cohæserunt, quæ in expositione a nobis afferuntur. Fuit & S. C. quo nuptiæ inter pupillas, & tutores, curatoresque prohibebantur. Nuptias consequitur partus, cujus agnoscendi post divortium ratio S. C. Planciano tradebatur. Post personas occurrunt leges, quæ ad negotia pertinent, quarum primas innuimus eas, quæ in viventium negotiis versantur. Primum locum dabimus legi Atinæ, quæ rei furtivæ usucapionem non aliter permisit, quam post reditum ipsius ad priorem, & verum dominum; a quo si res denuo recessisset, exue at prioris furis vitium. Simileque constituerunt lex Plautia. & Julia in rebus vi possessis. Lex Scribonia sustulit usucapionem servitutum. Lex Claudia, & S. C. Macedonianum adolescentium scænationes resciderunt. Lex Julia vulgatum cessionis bonorum beneficium concessit debitoribus, qui solvendo non erant; ut propria corpora molestiæ subtraherent, bona creditoribus cedendo. Vellejanum S. C. scæminis intercedentibus, & pro alio fe obligantibus prodita exceptione subvenit. Lex Cincia immoderatas donationes, & munera coercuit. Prodeamus nunc ad negotia, quæ a morte aliorum emergunt, quibus regendis hæc sunt leges constitute. Offert se primo lex Cornelia, quæ testamenta condita ante captivitatem ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, atque si diem suum in Urbē obissent. Lex Furia certam summam definivit, supra quam non liceret legare, aut mortis causa donare, nisi certis personis. Lex Voconia legandi libertatem & effusam erga mulieres testatorum liberalitatem com-

pe-

te legando absumi. S. C. Trebellianum actiones omnes, quæ heredi, & in heredem competere, jussit cum restituenda hereditate transire. S. C. Pegasus concessit heredi hereditatem restituere rogato, quartæ detractiōe. S. C. Sabinianum prospexit adoptato filio in adoptionem alteri dato a patre trium liberorum: cui filio quartam bonorum partem relinquendam jussit. Lex Velleja instituendorum posthumorum rationem tradidit. Lex præterea Glia fuit eruta per Cujacium, ex qua inofficiosi testamenti querela manavit. S. C. Julianum consuluit iis, quorum in fraudem hereditaria bona fuerunt alienata. S. C. Claudianum liberti hereditatem ei filio detulit, cui testamento fuit assignatus, relicto ei jure patronatus. S. C. Tertullianum, & Orphitianum filio, matrique mutuum successione aperuerunt. E negotiorum legibus ad ea, quæ ad crimina, & judicia pertinent, procedamus. Judicialium legum ante alias digna memoratu est lex Cornelia de majestate, quæ complectebatur leges omnes antiquiores, in eos lata, qui aliquid contra Rempublicam molirentur: novaque capita condidit, quibus ejus criminis atrocitas coerceretur. Fuit & lex Julia de coercendis adulteriis, qua & stuprum, & fœdiora libidinum genera comprehenduntur. Reprimendæ vero audaciorum hominum violentiæ latæ fuerunt lex Pompeja, Clodia, Pedia, itemque Julia, quæ inscribitur *de vi*. Fuit etiam & lex Julia, quæ rapaces manus magistratuum a sociorum, & provincialium bonis arcebat, injustaque jurisdictionis lucra prohibebat, quæ dicta est repetundarum: cum qua conjungi potest Lex Glaucia eodem pertinens, ejusdemque tituli Lex Cornelia. Quibus legibus privatæ pecuniæ ab avaris magistratibus repetebantur. At publicæ, Sacræque pecuniæ repetebantur aliis legibus, nempe Lege Julia peculatus, & de sacrilegio; & de relictis, qua tenebantur, qui vel non omnem pecuniam publicam in rationes retulissent, vel relatum non integram reddidissent. Hisque legibus reprimuntur avaritia. Sequuntur leges, quæ compescabant ambitionem, quod præstitit Lex Petilia, Bæbia, Mævina, Fabia, Tullia, Aufidia, Calpurnia, Licinia, Pompeja, & postremo Lex Julia de ambitu. Plura quoque de consti-

Jani Gravinae Tom. I.

tuendis, regendisque judiciis, Legibus Julianis continebantur. Multa porro crimina plectebantur Legibus Cornelii: quarum prima offertur illa de falso, quæ falsa testamenta subjicientes, atque corruptentes, & scripturas, sive privatas, sive publicas viciantes puniebat: itemque omnes, qui veritatem fraude celassent, aut imagine veritatis falsam obtulissent. Cui similis lex Cornelia nummaria, quæ crimen coercuit falsatæ, vel attonse monetæ. Fuit & lex Cornelia, quæ puniebat injurias, sive verbis, sive re, sive scriptis illatas: & Lex etiam Cornelia de Sicariis, & Veneficis, quæ supplicii afficiebat eos, qui ferro, vel veneno mortem alicui obtulissent. Quam legem plura comitabantur S. C. quorum nomina interciderunt. Ex quibus S. C. celeberrima sunt illa, quæ caltrationem puerorum prohibebant. Eademque lege Cornelia de Sicariis horribile parricidii crimen continebatur. Quod crimen complexa est deinde Lex Pompeja, quæ de parricidiis inscribebatur. Denique lege Cornelia; quæ de lusu erat, vetita fuit alea, qua hominum patrimonium sortis arbitrio subjiciuntur. De furtis constituit Lex Hostilia, ut absentes nomine agere liceret. Plagium, sive liberi hominis, aut alieni servi suppressionem, punivit Lex Fabia: in quam factum fuit S. C. ut servorum fugitivorum venditio legis sententia comprehenderetur. Fuit Lex Remmia de puniendis calumniatoribus. Et de tergiversationibus, sive iis, qui accusationem destituunt, poenam statuit S. C. Turpillianum, alio nomine lex Petronia nuncupatum. Eos vero, qui bene meritos vindicare neglexerint, ut sunt heredes, qui, testatore occiso, supplicium fumere de servis omiserint, plectit S. C. Silanianum. A cujus criminis accusatione quinquennio heredes liberantur per S. C. Stilianum. S. C. autem Siliani vis porrecta est etiam ad servos, qui testamento manumissi eodem sub testamento mansissent. Eaque fuit sententia S. C. Neroniani, vel Claudiani, quam sententiam S. C. aliud Trajani temporibus conditum protraxit ad eos etiam servos, quos testator vivens manumississet. Superiunt dux, quæ sunt de damno faciendi leges: quarum altera, nempe Aquilia, cavet de

D damno

damno faciendū ab homine, vel per hominem dato. Altera, nempe Rhodia, e Rhodiis petita legibus: inter ejus capitū illud fuit præcipuum, quo contributio mercium servatarum instituitur ad reparandam jacturam illius, cujus merces, levandæ navis causa, meræ fuerunt.

CAPUT XXXV.

De jure honorario, & de Prætoris Urbano, & Pætegrino.

ET hæc quidem brevis legum, & S. C. ad jus Civile pertinentium summa est, quam in hoc expositionis cursu juvat habere perceptam, quo lector ad libros sequentes accedat paratior. Verum inertes essent leges & otiosæ, nisi hominis ministerio verterentur ad usum, atque ex Civium consensu gravem, prudentemque virum nanciscerentur, cujus voce, atque auctoritate vires suas explicarent, quod munus est Magistratus. Is enim legum quodammodo vitra est, & manus: quæ vel languentes extollit: vel obscuras evolvit, vel dilatat angustas. Eadem potestas ex totius populi arbitrio, vel optimatum, aut principis jussu, certos ad homines ducta, atque continuata reddit brevi, & celeriter, quod præstari a singulis, vel ab universis, usu poscente, sine summa & inexplicabili difficultate, non posset. Ideo cunctus populus certos cives potestate armat universorum, ut ea utantur ad sciendos, rescendæque leges, & ad expediendā ex earum, vel aperto, vel abditio sensu, oblata negotia. Id præstitit apud Romanos magistratus ille, unde omnis iurisdicctio causarum, & judiciorum ratio fluebat, nempe Prætura: cujus antea vis, atque potestas ipso Consulatu continebatur. Prætoris generale nomen erat summis omnibus magistratibus conveniens; præcipue vero Consulatu: propterea quod Consul iudiciis, & exercitiis præset: (a) Hinc legimus apud Livium; (b) vetustissimam fuisse legem: *Ut qui Prætor maximus esset, clavum pangeret:*

(a) Varro lib. 4. de ling. lat.

(b) Liv. 7. c. 3.

(c) Novell. 25. de præc. Lycæon.

(d) Liv. lib. 7. c. 1. Horom. de Prætor. Sigon. de Justit. lib. 1. c. 7.

(e) Horom. de Præc. Urb. Gell. lib. 12. c. 14. Pliutarch. Poliph.

id est Consul, aut Dictator, apud quos erat summum imperium. (c) Propterea & Justinianus hujus initium verbi ante ipsū Consulatum ponit, docetque, nomen fuisse proprium Imperii, veneribulque Romanis Imperatores suos appellatos fuisse Prætores. Verum postquam plebei diuturnis contentionebus pervicerunt; ut alter Consul de plebe fieret; Patres, ut jus cum plebe communicatum, deminutumque patriciis, aliqua ratione repararet, prætexentes nimias Consulibus occupationes, & causantes negotiorum urbanorum turbam, quæ a Consulibus longa expeditione, aliuduaque militia distractis evolvi minime poterant; impetrarunt, ut aliqua consularis potestatis portio, ea nempe, quæ res forensis continebatur, conferretur in peculiarem magistratum creandum e numero patrum, quem communis hujus nominis significatione, ad singulare munus contracta, Prætozem appellarunt, anno ab V. C. CCCLX. XVI. (d) Hujus consularia erant insignia, pro consulari potestate, quam exprimebant: cum Prætor Consulis collega minor & diceretur, & esset: (e) quoniam lisdem, ut Messalla tradidit, cum Consule auspiciis creabatur, & absente Consule ipse munus in urbe gerebat. Ideo sex lictoribus utebatur, cum lecuribus: quod intelligendum est de Prætoribus provincialibus: nam qui erant in urbe, duobus tantum utebantur. (f) Utebatur etiam prævexta, sella curuli, halia, ministris, scribis, accensis. (g) Hinc Cicero scribit: *Placuit nobis, ut statim ad Cornutum prætozem urbis has literas deferrem: qui, quod consules aberant; consulare munus sustinebat, more majorum.* Sub Imperatoribus Prætor tentumviralibus quoque iudiciis præsidebat. (h) Jus vero reddebat e sella curuli, ex eborē: dictaque fuit curulis, quia veteres, magistratu jam perfuncti, curru consueverat in curiam vehi, honoris gratia, quo in curru sella erat. (i) At confluentibus ad Urbem exteris increbrescebant in diem peregrina negotia:

(f) Cic. de leg. agraria con. Rul.

(g) In epist. 1. familiar. lib. 12.

(h) Quintil. lib. 6. c. 3. Varro in vis. Pop. Rom. lib. 2. apud Nonium.

(i) Isidor. lib. 20. Etym. c. 1. Brissolinus antiq. lib. 3. c. 15.

tia: quibus expediendis cum Prætor urbanus minime sufficeret, creatus fuit anno U. C. DX. vel DVIII. ut Sigon. in Chronol. Livian. Prætor alter peregrinus appellatus, qui jus redderet inter cives, & peregrinos. Unde duplex erat in urbe jurisdictio prætoris, urbana altera, altera peregrina, quas Prætores creati sortiebantur. Majorem autem & potestate, & dignitate urbanam peregrina fuisse, multis ex antiquitatis vestigiis elucet. (a) Nihil vero statuo de triplici discrimine inter has ab Hotomanno notato: nobis enim nondum liquet aliud, nisi quod inter peregrinos & Cives jurisditionem exerceret. (b) Incertum est autem, an solus urbanus edictum in albo proponeret; an apud eum tantum legis actio fuisset: nec facile est ex uno, aut altero vetustatis loco, rem adeo obscuram evolvere. Quam etiam si quid hac super re definire vellemus, cogeremur ab Hotomanno (*) dissentire: siquidem Theophilus in Institutionibus ait: *Datum est jus legis ferenda præcipue Prætori urbano, & Peregrino, & Edilibus curulibus, idque jus honorarium dictum.* (c)

CAPUT XXXVI.

De Prætoribus Provincialibus, & Quæstoribus.

Adiectis pluribus Imperio provinciis, constat alios, novorum negotiorum causa, creatos fuisse Prætores. Itaque postquam ad Romanum Imperium accessit Sicilia, & Sardinia, duo etiam Prætores, qui eas regerent, accesserunt; totidemque adiectis duabus Hispaniarum provinciis. Qui Prætores annum provincias tenebant quisque suas. Ac si eis ultra annum progrediretur Imperium, proprætores appel-

labantur; quod commune fuit omnium Prætorum provincialium nomen, postquam ab anno U. C. DCIV. iusti sunt per annum in urbe manere, ac certo publicorum quæstionum generi singuli præesse, antequam in suas quisque provincias proficiscerentur. (d) Eadem ratione Consules, cum post exactum in urbe consulatum in provincias mitterentur, proconsules appellabantur. Enim vero initio crimina publica penes Regem; postea penes Consules agitantur: sed quia lege Valeria jus provocationis populo delatum fuit; itemque vetitum in caput Civis Romani animadvertere injussu populi; cœpere singula crimina per populum mandari vel Consulibus, vel Dictatoribus, vel Prætoribus lege, aut Senatufconsulto usque ad annum DCIV. sed exundante in dies numero criminum, cum incommodum esset, vel singulas causas ab universo populo mandari magistratibus, vel ad tempus creari quæstiores, qui de certis criminibus cognoscerent; satius esse duxerunt, quæstiones instituire perpetuas, cum annuo magistratu, qui eis præset: creatique hi a populo Prætores dicebantur, & quæstiores. Unde anno DCIV. institutæ sunt quæstiones perpetuæ, quæ proprium Prætorum, sive quæstiorum haberent. Quamobrem; præter urbanum Prætorem, & peregrinum, erant in urbe Prætores provinciales, qui anno antequam in provincias proficiscerentur, judiciis capitalibus, quæstorum nomine, præerant. His accesserunt postea, simul cum novis criminibus, novæ quæstiones perpetuæ, & simul cum iis alii Prætores, sive quæstiores rerum capitalium. Quæstionum autem nomine significatur merum imperium, sive jus gladii, & capitalis animadver-

D 2   fio.

(a) Appian. de Bell. Cív. lib. 2. Dion. lib. 42.

(b) Sigon. de Judic. lib. 1. c. 7.

(c) Eisdem Hotomanno alii veterum loci opponuntur, etiam novissime a Viris Eximiiis, Evertardo Ottone ad Institutiones pag. 42. & Heineccio ad Pandectas pag. 14. Sed quorum interpretatio in utramque sententiam flecti possit. Esi etiam Albo distinter Edictum Prætoris Peregrini ab Edicto Prætoris Urbani, vix tamen credibile est, sententias utriusque magis diversas fuisse, quam ab Edicto Prætoris Urbani diversum fuerit Edictum Proconsulis Provinciale. Horum autem similitudo summa fuisse deprehen-

ditur: Sollemnizatio juris quidem distringi peregrinus nequibat, sed isdem etiam inter cives præciendendis magna pars Edicti Urbani interviebat. Festinant plerumque peregrini, sed & properantium desiderio satisfieri facile poterat a Prætore peregrino, in ea Edicti Urbani simplicitate, de plaois ius dicente. Denique quod Prætura Urbana & Peregrina in eodem Prætore conjuncta reperitur apud Livium, & io veteribus inscriptionibus, hoc quoque argumentum tale non est, ut in contrariam partem trahi nequeat.

(d) Sigon. de Judic. lib. 1. c. 7.

(e) Rôlin. lib. 7. c. 45. Ant. Rom.

sio. Iidemque Prætores appellabantur quæsitores parricidii; propterea quod parricidii vocabulo criminum omnis contineretur atrocitas.

CAPUT XXXVII.

De Publicis Quæstionibus.

AC prima quæstio perpetua instituta est de pecuniis repetundis, L. Prætoris Tribuno plebis legem ferente, ut Cicero testatur in Bruto. Hanc excipere quæstiones de peculatu, de maiestate, de ambitu: quæ illæ quæstiones erant, quas sortito exercebant, antequam irent in provincias Prætores provinciales. His L. Sylla quatuor alias publicas quæstiones adiecit, & Prætores, sive quæsitores etiam quatuor: nempe de sicariis, de beneficiis, de falso, & de parricidio, sive homicidio. Cum autem essent decem iurisdictiones, raro singulis iurisdictionibus suis attribuebatur Prætor: sed sæpe iussu Senatus iurisdictiones geminabantur, ut singulis Prætoribus binæ iurisdictiones mandarentur. Unde habemus exempla Prætorum urbanorum, qui quæstionem de veneficiis susceperant; qualis, teste Cicero, C. Iulius Verres. Et parricidii quæstio in C. Iulio Fannio Prætorem simul cum quæstione de Sicariis collata fuit, ejusdem Tullii testimonio in Rosciana. Ceterum si iurisdictiones non geminasset Senatus, decem ex earum numero erant Prætores. Itaque tollitur meo iudicio dissentio inter Pomponium, & vetustiores scriptores a Lipsio notata. (a) siquidem Pomponius decem Prætores constituit; alii octo. Sub Cæsare vero decem Prætores fuisse, Dion (b) tradit, quorum unus urbanæ, alius peregrinæ iurisdictioni præerat: ceteri vero octo quæstionibus publicis. Duos præterea Cæsar Prætores creavit, qui frumento præessent, ob id Cereales (*) appellatos. Auctus deinde fuit sub Augusto numerus, ut refert Sveto-

nus, (c) Prætoribus duobus, ut tradit Pomponius. (d) Duos Præterea Claudius adiecit, qui ius de fideicommissis dicerent: quod, quidem intelligitur ulque ad certam summam: nam majoris summæ iurdictio erat Consulibus, (e) ut Quintilianus indicat ex Vallæ interpretatione, contra quam frustra pugnat Budæus. Etenim Vallæ suffragatur Ulpianus, qui scribit: (f) *Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata; sed cognitio Romæ quidem est Consulibus, aut Prætoris, qui fideicommissarius vocatur; in provinciis vero Præsidum provinciarum.* Prætorum autem fideicommissariorum alterum fuisse Titum, (g) ejusque loco Nerva subiecit alium, qui Fiscum inter & privatos ius diceret, quem Fiscalem appellavit. Denique Marcus Antonius, (h) Capitolino teste, adiecit tutelarem, ut pupillis adesset, & tutores cogeret suscipere tutelam, atque satisdare rem pupilli salvam fore; quo tutorum fraudibus occurreretur. Prætorum autem munus in reddenda iurisdictione, jureque civili custodiendo, explicando, leniendo, atque ad usum flectendo versabatur. Etenim non satis est optimas leges condere, nisi viva quedam exciteretur auctoritas, quæ legem per se mutam reddat quodammodo vocalem, & æquitatem duce, ad oblatos casus prudenter eam deducat: quod Prætores edicto, atque auctoritate sua præstant.

CAPUT XXXVIII.

De Edicto perpetuo.

QUæ Prætor edicta statim a magistratu initio proponebat: hoc est, in albo scribebat, ut populo significaret, quo jure cum civibus eo anno esset usus. Atque initio sane licebat Prætori, propositum edictum e re nata mutare, diversumque ab eo ius constituere, ubi usus polceret; quod multis fraudibus pandebat viam. Siquidem Prætores, aut pro-

(a) *Antiq. Rom. cap. 10.*(b) *Lib. 42. c. 3.*

(*) Imo *Ædiles* tantum Cereales constituit Cæsar, non etiam Prætores. Constantius Landus *shof. jur. Tom. III. pag. 1456.* Ad illos quoque solos verba Pomponii pertinent in L. 1. §. 32. D. de O. J. Evertardus Otto in *pref. Tom. III. shof.*

jur. pag. 56.(c) *In Augusti. cap. 36.*(d) *Lib. 2. de orig. jur. §. copis. 32.*(e) *Lib. 3. c. 16.*(f) *Ulpianus riv. 25.*(g) *Pompon. l. 2. §. 32. de orig. juris.*(h) *In Marco.*

propriam cupiditatem explebant, aut alienam colligebant ambitiose gratiam; dum ad beneficium, vel injuriam priora mutarent edicta, & conderent nova. (a) Ideo C. Cornelius Trib. pleb. legem tulit, ut Prætores ex edictis suis perpetuis, siue fixis jus dicerent: neque eis toto magistratus anno recedere liceret ab eo jure, quo se ulteros initio magistratus civibus denunciasent. Quamobrem cogebatur Prætor initio magistratus, expromere quidquid ad universam suam totius anni jurisdictionem pertineret: postea enim neque addere, neque detrahere, & immutare de semel proposito edicto licebat. (b) Itaque edicta Prætoris in certam juris reddendi normam transferunt. Id quod ab aliquibus adeo perplexe traditur, ut vix interveris discrimen inter edictum perpetuum Cornelianorum temporum, & aliud edictum Adriani jussu digestum. Scilicet Adriani ævo ex pluribus superiorum Prætorum edictis, annuis illis quidem, sed propter auctoritatem, & æquitatem eorum translatis, atque in assiduum jurisdictionem versis; proptereaque veterum Jurisconsultorum interpretatione ornatis, edictum unum compositum est, & in plura capita, mirabili arte, tributum, Adriani jussu, per Salvium Julianum Jurisconsultum, quod perpetuum quoque fuit appellatum, (c) alio sensu, omni scilicet postero tempore duraturum: ex quo jus a futuris Prætoribus redderetur; quod in urbanum postea divisum est, & provinciale: cui forte inferebatur, si quid potissimum singularum provinciarum conveniret moribus, aut legibus, quas provinciales ex fœdere sibi retinisset. Urbanum tamen, pro urbis auctoritate, nomen edicti prætorii præcipuum tulit. Varie igitur accipitur vox *perpetuum*: significat enim fixum, & immutabile; ac præterea futuri temporis progressionem. Quamobrem edictum Cornelianorum temporum perpetuum dicitur, quod toto magistratus anno adeo teneret, ut interea temporis mutari nefas esset, sequenti vero anno non nisi novi Prætoris auctoritate revivisceret, more pontificiarum constitutio-

num, quas *Cancellarie* regulas vocant; quæ quamvis maneat semper eadem; tamen a novi Pontificis confirmatione recipiunt auctoritatem, proximi Pontificis morte jam amissam. Edictum autem Adriani perpetuum dicitur, quia ejus potestas sine novi Prætoris adprobatione, suapte robore, in omnem tendebat posteritatem, singulisque Prætoribus proponebatur observandum. (d) Porro Prætoris album Accursius fuisse putat parietem dealbatum, edictique verbis inscriptum; ne si appensam tabulam confingamus, Prætoris jus iuribus objiciamus, atque raptoribus. Quamvis etiam hanc loquendi formulam inveniamus in libris Juris, nempe *album sublatum*; figuram tamen elocutionis hanc liceret existimare; idemque pollere, quod inductum, vel corruptum. Tollit enim album, siue sententiam edicti, quod album appellatur, quicumque album corruptum. Sed me aliorum trahunt verba Jurisconsulti, qui distinguit *album sublatum* ab *albo corrupto*, his verbis: *Hoc edicto tenetur Qui tollit, quamvis non corruerit.* L. 7. ff. de *jurisd. omni. jud.* Cujacius porro tradit, in albo proponere aliud non significare, quam exponere in luce, clarum facere, in mundo ponere. (e) Prætor autem vel ipse cognoscebat, si liberet, aut vacaret, aut appellaretur; vel alteri mandabat judicium: unde ipsius jurisdictioni, vel in judicando, vel in iudice dando, vel in possessionem immittendo versabatur: ejusque potestas, teste Varone, his exprimebatur verbis: *Do, Dico, Addico. Dicebant*, cum aliquem V. G. liberum pronunciarent: *Addicebant*, cum rem aliquam domino adjudicare mancipatione, vel in jure cessione, vel adoptione: de quibus libro secundo. *Dabant* immittendo in possessionem, vel concedendo iudicem, vindicias, & actionem. (f) Cognoscebant autem de civilibus tantum causis, cum eis alia questio non mandabatur. Ex hujus igitur magistratus jurisdictione prodierunt edicta, quæ, oblata facultate, singulas prope juris civilis partes, vel explendo, vel addendo, vel leniendo attigerunt. Quod ius honorarium fuit appellatum a magistratu,

(a) Alcon. in *Cornelian.*

(b) Dion. 36.

(c) L. 2. *Cod. de vet. jur. observand.* L. 2. *Cod. de العد. indeb.* Eutrop. lib. 9.(d) L. 2. ff. de *stat. hom.*(e) In *novis inst. de actionibus* §. penult.(f) Sigon. de *jud. lib. 2. c. 7.* Gonthred. in *manu. pag. 170.*

tu, ex quo processit, qui vir Honoratus nuncupabatur. Cujus juris natura, dissimilis est aliquando a jure civili. Jus enim civile directum est, severum, præcisum, atque totum e subtili ratione, verborumque nativa proprietate conceptum. Honorarium vero, utpote proditum e re nata, & e plurium eventorum cognitione, imo aliquando ex certarum commiseratione personarum, & ex opportunitate temporum excitatum, remissius est, & humanius, plisque trahit ex æquitate, ac ratione utilitatis communis, quam ex religione verborum, & superstitione vetustatis: nec tamen juri civili, & prioribus legibus adversatur: ne suo exemplo populi venerationem solvat, cui se civis jurjurando obstrinxerunt; sed id aliquando, si cogatur varietate temporis, latent facit, & verecunde: plerumque vero legibus ita obsequitur, ita obtemperat, ut mentem verbis reconditam consequatur. Unde quo legis verba non perveniunt, eo magistratus potestate perducunt, si fuerint angustiora; si vero severiora sint, per eundem magistratum, æquitatis lenocinio, mulcentur, & ad pleniorum populi utilitatem defleunt. Itaque jus honorarium lenimentum fuit, & benigna interpretatio Juris Civilis: quæ ubi verba destituerent, occurrerent pleniori vocabulo, sensuque suaviori. Quod totum jus, quæ lex annua, ut Ciceronis (a) verbis utar, ante Adrianum erat, & novi Prætoris auctoritate fuscitabatur: postea, ut diximus, Adriani jussu distinctum titulis, digestumque fuit a Salvio

Juliano, (b) ut in corpus juris civilis referretur, Prætoresque jus dicerent, non amplius ex annuis, sed ex perpetuis, & immutabilibus edictis: qui libri dicti sunt digestorum edictorum. Julianus autem non modo contextit edicta vetera; sed iis interpretationes adjunxit simul cum edictis novis, quæ in nostris legibus novæ clausulæ vocantur: ique edicti prætoriani ordinato appellatur a Justiniano, (c) & edicti perpetui subtilissimus conditor. Ad quod edictum sequentes Jurisconsulti veterum exemplo, plures commentarios attexuerunt, ut præter ipsius Juliani scripta, tellantur Pauli, & Ulpiani ad edictum libri. Tanta enim æquitate Prætorum edicta commendabantur, ut cum antea studiosi juris civilis omnem prope operam ponent in legibus x i. tab. Ciceronis tempore, studia juris auspicarentur ab edicto Prætoris, super quo Ser. Sulpicius dux conscripsit libros. Oñilus autem ejus discipulus illud accurate composuit. Porro titulorum ordinem, quo edictorum seriem disposuit Julianus, (d) revocavit ævo nostro feliciter Jacobus Gothofredus, qui edictorum fragmenta Guillelmi Ranchini diligentia jam pridem collecta, in sedes quodammodo restituit suas. Nunc ad ædilitium edictum transeamus: ne quid ad compendiarum antiquitatis cognitionem, & ad initia juris honorari desidereretur. (*).

C A P U T XXXIX.

De Ædilibus.

Æ Diles dictus, Varro tradit, a sacrum, privatarumque rerum, atque ædium

(a) In Verrem.

(b) Vide Cujacium in Juliano in princ.

(c) L. i. §. si per se ff. de ventr. in poss. mss. 1. penult. Cod. de condit. inst. l. 2. §. si qui dicitur, C. de vet. jur. evulsend.

(d) Vide Gothofred. Manual. pag. 20.

(*) Venerabilissimum est hoc caput, referuntque rebus eximii. Illa imprimis comparatione Juris Civilis & honorarii nihil artificiosius. Explicabatur autem jurisdictio Prætoris Albo Prætoris, quod non sine mentis perturbatione iugiter debitoribus solebant, propter remedium Prætoriorum expeditissimam rationem. Accursii sententia motus Ruardus Prætorib. c. 4. apud Plaut. Pers. l. 2. v. 21. pro albo esse malebat albo pariete. Sed Ruardo renititur Taubmannus, qui vulgatam lectionem auctoritate codicum veterum tueretur. Et pñro adnotatum quidem appellatur hoc Edictum Dionii Cassio Lib. 36. & in Novella 70. C. 101. & adnotatum Suidas album interpretatur parietem, gypsum obductum, ad inscriptionem civilium rerum

apum: Sed et si paries Suidæ hoc nomine veniat; patitur tamen ratio vocabuli, etiam tabulam dealbatam eodem nomine comprehendere. Quod præterea fieri suadet diversa verba legis, quibus utitur Gravina. Edictum autem perpetuum Adriano Jebetur, seu, si mavis, Hadriano: adspiratur enim id nomen in numis Latinis, quod Auctori non fuerat observatum. Seriem edicti perpetui a Jac. Gothofredo exhibitam in fontibus juris, thesaurus sistit Ottonianus T. III. p. 241. Ad idem edictum commentarios suos ad Pandectas præcipue direxit Gerardus Noodt. Idem in synop. Pandectarum fundamenti loco subtravit Vlessenbergius. De singulis autem Prætorum edictis, vult de Edicto Cn. Octavii de eo quod metus causa, de Edicto C. Aquilii Galli de dolo malo. de Edicto Prætoris Publici, quo proposita est actio Publiciana, ut & de Edictis Prætorum repentinis dicere Auctor superedit, ne scriptoribus Historicis Juris, qui de his data opera agunt, materiam omnem præripere.

ædium procuratione. (a) Eodem enim tempore, quo plebs in montem sacrum secedens impetravit a Senatu anno A. U. C. CCCLX. Tribunos, obtinuit duos Ædiles e plebe creandos, qui Tribunis operam præberent, & ministrarent, (b) eorumque iussu causas leviores, litelque privatas aliquot dijudicandas susciperent, & cum ædium sacrarum, tum locorum publicorum, tum annonæ curam gererent, matronarum mores, civium sumtus, dictaque, factaque immodesta observarent, & coercerent. Sed cum contentio exorta inter Plebem, & Senatum de Consule creando quiescisset, Plebsque pervicisset, ut alter Consul e plebe fieret, ob eamque causam in honorem Deorum Senatus ludos decrevisset; ædiles plebis munus ludorum recusarunt: cui muneri sese obtulerunt Patricii juvenes: (c) quibus ab universis gratiæ actæ, proditiq; S. C. ut duo ædiles ex patriciis, rogante Dictatore, a populo crearentur: atque ita in posterum additi sunt ædiles duo, qui ab sella curuli, qua utebantur, curules sunt appellati. Cumque initio ex patriciis crearentur, proereditibus temporibus, etiam his magistratus cum plebe fuit promiscuus: ut non modo ædiles plebis, sed etiam curules ex plebe sæpe crearentur. Præmque creati sunt ædiles curules anno A. U. C. CCCLXXXVII. Cn. Quinctius Capitolinus, & Pub. Cornelius Scipio, L. Sextio, & L. Æmilio Mamercio Coss. Hi plura munera cum ædilibus plebis habuere communia, veluti annonæ curationem, plurimque rerum cognitionem; præcipue vero curam gerebant Sacrarum ædium, publicorum locorum, & tutelam urbis. Hi & curabant ludos, eisdemque proprio sumtu magistratuum ineuntes populo dabant: quorum plerumque magnificentia (ut est ambitio in primis honorum gradibus præcept) privatas opes exsuperabat: unde profuso patrimonio, contractoque magno ære alieno, spoliis provincialium deinceps iacturam reparare cogebantur. Horum labo-

rum, & sumtum præmio, antiquiore in Senatu dicendæ sententiæ locum impetrabant, & togam prætextam, & sellam curulem, item jus imaginis in posteritatem transmittabant. Matura hujus magistratus ætas erat annorum 37. præcipuam autem jurisdictionem exercebant in rebus venalibus, & rerum corruptarum vitium observabant, & fraudes aut præcavebant, aut redhibitionibus emendabant. Propterea, Prætorum instar, his de rebus editum proponebant, quo populus admoneretur, ac docebatur, quam rationem ædiles tenere vellent anno sui magistratus in reddendo jure: unde Hegio apud Plautum ita loquitur de parasito festive legem ferente in laniones, & piscatores:

Euge ediciones ædilitas habet.

Quod editum, non minus quam prætorum Jurisconsultorum commentariis exornari meruit, & partem juris honorarii constituerit. De quibus enim edicebat Ædilis, edicere poterat & Prætor, & deficientibus ædilibus, iudicium transferebatur ad Prætorem. (d) Ex edito igitur ædilitio, actiones manabant contra venditores rerum vitiatarum, & corruptarum; quarum altera actio *redhibitoria* dicitur; altera *quanti minoris*. Priori venditio tota rescindebatur, & rei vitiose venditor cogebatur rem suam, reddito precio, ab emptore recipere. Posteriori actione contractus rescindebatur ex parte, repetita precii portione, quæ deerat rei venditæ; sive reddito a venditore eo, quo minoris reperta fuit res, quam fuerat indicata, quæ actio æstimatoria dicebatur. Duos præterea ædiles Cæsar addidit a mandata sibi re frumentaria Cereales nuncupatos. (e) Nunc ad J. C. auctoritatem, & artem accedamus. (*)

C A P U T XL

De Jurisprudencia.

Publica voluntas legibus concedita, non modo ministrum postulat, cuius voce civibus expromatur, quod munus est magistratum: sed, præter legem, ipsa

(a) De ling. lat. lib. 4. pag. 20.

(b) Dionys. lib. 6.

(c) Liv. lib. 4. cap. 42. & l. 7. cap. 1. & 2.

(d) Cuius observatio. lib. 8. c. 38. ex Dionys. lib. 53.

(e) Dionys. lib. 43. sub fin. Pompon. lib. 1. de orig. jur.

(*) Ad exemplum ædiliū Romanorum creati ædiles in Colonis & Municipiis, de quibus plenius egit V. Cl. Everardus Otto, libro singulari.

ipsa magistratuum auctoritas comitem, atque adjutricem flagitat sapientiam: quæ, pro re nata, ei subveniat, indicetque quorsum, & quouique sententia legis ratione ducta procedat; unde defleat, quo diffundatur; denique quando extendenda sit, aut retrahenda: quod moralis philosophiæ præceptis, & dialecticorum regulis expeditur. Præterea leges ævo suo notis, atque perspicuis verbis expressæ, conformatæque ad sui morem seculi, progredientibus temporibus, obfcurantur: quia longinquitas temporis, aut exiit hominibus mores præcos, adductis novis, aut excutit e memoria, communique loquendi consuetudine præca vocabula, sensu illorum immutato: atque ita legum lux eripitur oculis civium, & nox ofunditur publicæ voluntati, nisi præsto sit aliquis morum, verborumque vetustorum gnarus, atque peritus, qui septam præcos vocabulis, & moribus legum sententiam diligenter evolvat. Quamobrem e philosophia, rectæque ratiocinandi norma, quæ abstractas a rebus singulis leges aptat, adglutinatque negotiis: & ex antiquitate, atque perspecta proprietate vocabulorum, tanquam e germanis radicibus, jurisprudentia confurgit: quæ, cum sit moderatrix & interpret legum, boni & æqui ars a suis cultoribus appellatur. Hoc apud Græcos munus, præfertim Athenis, fere præstabant oratores: qui dum causas agebant, leges obscuras, aut incertas, ex usu suo explicabant, eoque vim ingenii, & rerum peritiam conferebant: quo Judicum voluntatem, & populares adfectiones ad clientis, vel causæ suæ utilitatem traducerent: quorum interpretationibus privati commodi studium, necessitasque defensionis, & suspicio mercedis acceptæ fidem adimebat. Verum Romæ legum interpretandarum ars longe gravior fuit, & sanctior: non enim, ut apud Græcos, conducebantur interpretes; sed ii tantum accipiebantur, quibus eam auctoritatem summa scientiæ, atque virtutis opinio tribuisset, quique hunc laborem nulla lu-

cri cupiditate, sed civium juvandarum studio suscepissent. Principio enim, ut diximus alibi, legum interpretationes tanquam oracula e collegio Pontificum proferebantur, posterioribus vero temporibus, qui fide, atque auctoritate ceteris antereit, quique spectata virtute apud cives esset, is se publicæ ad respondendum dabat. Tantique apud Romanos id æstimabatur, ut nobiliores, (*) & sapientiores hunc laborem non refugerent: imo & ad ea quoque descendebant, quæ apud Græcos, non nisi per pragmaticos, & legulejos subservientes oratoribus expediebantur. Itaque tanto in honore præ ceteris gentibus jus civile apud Romanos erat, ut hæc scientia eximia, & peculiaris Romanorum fuerit: cuius inventores ipsi & habebantur, & erant. Unde Jurisconsulti æque, atque summi exercituum ducibus, maximisque Oratoribus, potiores gradus in Republica patebant. Clarissimus enim quique atque ingeniosissimus, vel simul cum oratoria facultate jurisprudentiam conjungebat; vel, si a clamoribus furi seculo quietis in juventute, aut in senectute tædio negotiorum avocaret, ad jus civile proficiendum, tanquam in portum se recipiebat. Eo etenim studio duo, quæ maxime in civitatibus pollent, ingenii laus, & exultatio prudentiæ continebantur. (a) Hinc apud Romanos jus civile a recta ratione ductum præstantioribus artibus excolebatur: cum jus aliarum gentium rude prorsus esset, & inconditum. Quam autem auctoritatem in publicis negotiis magistratus; eandem in privatis prope afferebant Jurisconsulti: qui singulis civium contractibus, testamentis, & litibus, suis consiliis præsto erant, vel cavendo; vel stipulationes, & testamenta dictando; vel disensiones, atque discordias arbitrio suo componendo. Quam ob causam, aut domi sedentes excipiebant consultores, aut ambulantes transverso foro consilii sui copiam faciebant: aut amicis in judicio disceptantibus operam dabant. Pluribus autem scri-

pto-

(*) Qui splendor jurisprudentiæ dein nimium quantum obfcurari cepit, cum civilis scientia liberorum artificium esset. Mamerlinus in *Paucis*. c. 20. & servus Scythia a cive Antioche no entus, jus profiteretur. Photius in *Bibliotheca*. cod. 271. & nomea Ulpiani pro pice vel edulo

haberetur. Ammianus Marcellinus lib. XXX. c. 4. Præstantiam jurisprudentiæ Romane præ Græca pluribus exultis Gravina in oratione pro Romanis legibus ad magnum Moschorum Regem.

(a) Cic. de orat. lib. 1.

ptorum generibus Jurisconsultorum doctrina proferebatur. Nam initio Jurisprudencia in Pontificum Sacratio latens sancta erat & secreta disciplina, quæ nullis adhuc mandata scriptis arcano tradebatur. Promta sane erant, & pervulgata civibus jura, utpote brevi oratione conclusa, & publicis proscripta tabulis: usus tamen legum, sententia illarum abstrusior, earumque interpretandarum, atque tractandarum ratio, quæ non tam ex auctoritate publica; quam ex certorum hominum ingenio deducitur, quæque jurisprudentia nuncupatur, erat in ipsorum interpretum potestate.

CAPUT XLI.

De disputatione fori.

CUM enim ambiguitas aliqua juris occurreret, prudentes viri convenientes, & inter se disputantes occultam legum vim contentionibus vexatam, & ex profundo suæ obscuritatis excussam exprimebant, tradebantque populo sensum a majori parte comprobatum. (a) Quæ disputatio fori appellabatur. Eaque ratio tractandi juris civilis abque scripto, eaque prudentium auctoritas ad juris interpretationem instituta, peperit jus illud, quod sine scriptis venire dicitur. Quamvis postea sententia a fori disputatione

Jani Gravinae Tom. I.

(a) Pomp. l. 2. §. 2. de orig. jur. ubi Cujacius Exemplum habemus Justiniani C. de vss. jur. civi.

(b) Cuiac. ad l. 2. §. 2. ff. de orig. jur.

(c) Cic. in Top. §. 2. de Invent. Ruvard. de au. Her. prod. c. 14.

(d) Leg. 3. §. 47. & ut obiter ff. de orig. jur. Brissonius de form. lib. 3. in fine.

(*) Unde ad disputationem fori referri debens jus, quod dicitur receptum, receptæ quæ dicuntur sententia. Eiusdem generis est jus, quod post multas varietates obtrivisse dicitur in L. 32. D. de O. & A. & passim. Nota Q. Mucii & Supplicii contraversia de societate iniqua in lucro percipiendo, damno pensando, cuius mentio in L. 30. D. de Socio. & in §. 2. J. de Societate. Nec minus celeberrima questio, an partus ancilla in usufructu sit, agitata inter M. Manilium & Lulium Brutum, cujus præter Ciceronem meminit Ulpianus in L. 68. pr. D. de usufr.

(e) Cuiac. ad l. 2. §. 47. vers. & ut obiter ff. de orig. jur.

(f) Leg. 3. ff. de orig. jur. §. 47. l. 2. C. de advoc. divers. jud. & l. 7. de profess. & med. C. lib. 10. & l. 1. C. Theod. de resp. prod.

(**) Veterem tamen morem de jure responden-

procedentes mandarentur scriptis. Hinc Ulpianus, Venulejus, Triphonus, alique Jurisconsulti, libros disputationum inscripserunt: quibus complectebantur jus a prudentibus illatum, atque, ut Gellii verbis utar, tacito & illiterato hominum consensu, moribusque receptum: (b) quo continebatur usus, atque tritura fori, & auctoritas Jurisconsultorum: (c) quæ aut communi Juris civilis appellatione, aut peculiari jurisprudentiæ nomine appellabantur. Hinc responsa, quæ privatim antea dabantur consulentibus, vel ab ipsis scripta Jurisconsultis, vel ex ore ipsorum excepta, (d) Judicique relata. Quibus responsis Judices plurimum tribuebant, non quidem ut postea, jussu publico, legeve ulla: sed tacito populi consensu, & quadam auctoritate, atque commendatione sapientiæ, longo, rectoque respondendi usu civibus comprobata. (*)

CAPUT XLII.

De respondendi jure.

INITIO enim jus civile professurus propriarum virium confidentia populo præbebat se. (e) Primus Augustus publicam Jurisconsultis tribuit auctoritatem; iussitque, ut respondendi facultas non amplius et privato consilio, (f) sed ex Principis beneficio prodiret. Quod & nostris temporibus tenet. (**)

E

CA-

di restituit Adrianus, qui iis omnibus respondentibus facultatem dedit, qui Auditorum pollebant fiducia. Pomponius in L. 2. D. §. ult. de O. J. Hædie contra, ut auctor observat, principis fere beneficio responsa dantur, sive ab integris Collegiis, veluti a Rota Romana redduntur, sive suppeditentur a privati Doctoribus. N. m. his quoque in Academicis publica auctoritate respondendi potestas conceditur, etsi eveniat interdum, ut hi Doctores vitio ereati juris omnis tam publici quam privati, tam sacri quam profani, sint impii. Quod est ex malo more, quo pro dignitate Jurisconsulti grandis passim pecunie summa solvi solet, cuius illecebris animi Promotorum interdum delinuntur. Exemplo fuit avaritia Doctorum Italarum. Jafon enim & Alciatus L. imo C. aurores exegisse dicuntur pro bulla, ut vocant, Doctorali. Cuiacio quoque manus, eredo, inasuræ erant, cum lauream Doctoralem Marquardo Frebero, etsi egregie indolis puero, conferret anno ætatis decimo tertio. Quis enim juris peritiam expectet a puero impubere? si saltem decimum septimum ætatis annum superasset, exemplo uti poterat Neræ filii, qui tot annorum adolescens, aut certe non multa major de jure publice reposuisse dicitur in L. 1. §. 3. D. de Pestul.

Tantum autem inde Jurisconsultorum auctoritas valuit, ut imperaret etiam sententiis Judicum: quibus minime recedere liceat ab opinione illa, quam aut nemo Jurisconsultus palam oppugnasset, si unum tantum haberet auctorem; aut omnes unanimis approbassent: ita enim accipio, quod scribit Justinianus in Institutionibus: (a) nam in contrariis Jurisconsultorum responsis, cur non licuerit Judicibus vertere sese utro vellent? qua de re in *Codice Theodosiano lib. 1. tit. 4.* traditur regula, & discrimen sententiarum veterum Jurisconsultorum, quos Principis approbavit auctoritas. Dabantur etiam responsa per epistolam, quando per epistolam petebantur. Cujusmodi exempla invenimus in Digestis. Ceterum quia tanta erat Jurisconsultorum in Judiciis auctoritas, Principum imperio fundata; consueverunt responsa obsignata tradi Judicibus: ne si res patuisset, eventus causæ ante sententiam Judicis palam fieret. (b) Cæpit autem juris interpretatio mandari scriptis post illam in Italiam studia Græcorum. (c) Id tamen inordinate fiebat, ut illis temporibus, & sine arte. Quamobrem singula negotia, singularum personarum nominibus, ut proposita essent, atque agitata, describebantur: neque ad certum genus causarum, & infinitam questionem abstrahebantur: nec generibus definitionibusque constitutis, res postea tribuebantur in partes, ut jus civile certa, constantique ratione tradi posset: (d) quod suo tempore, & desiderabat Crassus, & se præstiturum sperabat. (e) Princeps autem Tiberius Coruncanus, fertur, sese publice ad respondendum dedisse, discipuloseque habuisse, qui & doctrinam il-

lius addicerent, & responsa magistri exuperent. (f) A Coruncano autem ad Servium Sulpicium jus civile scriptis quidem, sed sine arte ulla committebatur. Servius Sulpicius primus dialecticis regulis disposuit jurisprudentiam, adhibuitque artem, qua & genera componi coeperunt, & distinguere partes, & definitiones concipi, colligique regulæ: ut per hanc artem universa etiam philosophia, quæ ad mores pertinebat, in jus civile manarit, & simul cum ea philosophorum sciendi cupido, in tranquillam antea scientiam penetraret. Cum aliter sentirent Jurisconsulti, qui a Sroicis essent; aliter qui a Peripateticis, vel Epicureis: quodque sua quilibet a familia imbiberat, in Jurisprudentiam refunderet. Ex interpretationibus igitur Jurisconsultorum in morem transeuntibus, & legum asperitatem verecunde, ac furtim lenientibus, ortæ sunt regulæ juris æquitatis ratione temperatæ: quæ deinde influxerunt in edicta magistratuum, (*) atque decreta Principum; itaque duritiem perdimuerunt vetusti, ac directi juris. (g) Hujusmodi sunt usus codicillorum, actio doli, & actiones illæ fere omnes, quas utiles appellamus: quia non ex directo, & scripto jure; sed ex utili, & æqua Jurisperitorum interpretatione processerunt: & exhereditatio posthumi, ac differentia exheredationis filiorum, ab exheredatione filiarum, & nepotum; (h) & Aquilianæ stipulationes, auctore Aquilio Jurisconsulto; & variae successuum differentię. (i) Item regula Catoniana, & substitutio pupillaris; (k) & prohibitio donationis inter virum, & uxorem; & ut soli magistratus mandent jurisdictionem; (l) utpote sibi jure suo competentem, (m) non alieno beneficio; & ne pupilli sine tutore aucto-

(a) *Tit. de jur. nat. gens. & civ.*

(b) *Revard. de auctor. prudent. c. 14.*

(c) *Cic. de orat.*

(d) *Cic. de orat. lib. 1.*

(e) *Pompon. de orig. jur. l. 2. §. jur. civil. scient. 35.*

(f) *Cic. de orat. & in Brut.*

(*) Responsis tamen Jurisconsultorum, post tempora Augusti, qui vim iis juris concesserat, Majestatem Prætoris imminutam, ejusdemque regum forense tandem penitus eversum fuisse, cum cura demonstrat Heinricus *Assegius. T. I. p. 67.* Fuit igitur hæc Augusti concessio inter artes impe-

rii, quibus id agebatur, ut pristina magistratuum potestas pedetentim enervaretur & caderet. Notanda interim juris capita: quæ, tanquam auctoritate prudentum introducta, paulo post a Gravina recensentur.

(g) *Instit. de Codicill. Cic. de off. lib. 3.*

(h) *§. 1. Instit. de exhered. liber. leg. ult. C. de liber. præter.*

(i) *§. 1. autem Instit. quib. mod. tollitur oblig.*

(k) *l. maxum vetum Cod. de lib. præter.*

(l) *L. 2. ff. de vulg. & pupil.*

(m) *L. 1. ff. de donat. inter vir. & uxor.*

auctore obligentur. (a) Quibus addendæ sunt omnes regulæ juris & bonæ fidei judicia sub ea formula: *ut inter bonos bene agier oportet*, & actio rei uxoriæ, & ex receptori sententia, inofficiosi testamenti querela. Denique quidquid a Jurisconsultis morum, & consuetudinis, & recepti juris nomine fertur, omne ipsorum auctoritate prodiit, ac verum est in usum. Multa enim ex certis, ac privatis casibus, in populum traducta sunt universon, exceptaque a Jurisconsultis, civili ratione munita fuerunt; posteaque re-

rum judicatarum constantia firmius hæserunt. (b) Cumque his aggregandæ sunt formulæ solennes, & cautiones, & actiones legis, quæ omnia jam ostendimus debere Jurisconsultis.

CAPUT XLIV.

De Jurisconsultorum Philosophia.

ET quoniam, ut diximus, ad prudentiam Romanorum fuit adtributa philosophia (*) Græcorum; plura dogmata versantur in jure civili, quæ philosopho-

E 2 rum

(a) L. more ff. de jurisd. omni. Jud.

(b) Cujac. ad l. 2. ff. de orig. jur. §. his legibus.

(*) De Stoica Jurisconsultorum Philosophia, idem docendo Grævium prævertant Cujacius *obf. Lib. XXI. l. 40.* & Merillius *obf. L. 1. c. 8. sequens*. De eodem librum fæ singulariæm affectum habuisse, M. Aurelius Galvanus scribit, *de usufr. c. 7. §. 5.* Sed his non credulus Paganinus Gaudentius de *Philosophia apud Romanos cap. 43.* negabat, Philosophiam, quæ in jure regnat, Stoicam esse. Argumentum pro Stoica Jurisconsultorum Philosophia concinne complexus est Grævius, sed, licet, insectemur Stoicos, ne soli Philosophi sint. Primum igitur quod Zeno suos ad res civiles gerendas admittit, haberet aliquam vim, si omnes reliquæ Sæctæ Philosophorum suos ab iis avocaret; quamvis & ea vis exigua esset, quia dudum bene administrata Respublica erat, antequam Philosophi Romæ innotescerent. Definitionem legis, laudata eorum sapientia, a Stoicis petit Marcianus; Philosophorum contra nomine solos Epicureos intelligere videtur Athenus in *L. 76. D. de judiciis*. Vocabulum indagare originem, eum Grammaticum; concessit in oratione numeris uti, cum Rhetorem magis, quam Philosophum designet: nihil inde proficitur ad rei summam, quod Jcti quoque verborum proprietati student, & brevibus in sententiis numeris utuntur. Atqui regulis & principiis Stoicorum delectantur. Cedo quibus? an opinionibus Stoicorum singularibus, seu, si mavis, opinionum portentis illis, quæ *μυστικὰ* appellant. Imo minime; eum enim, qui partem æceri frumentum abstulerit, totius æceri furem esse, negat Ulpianus in *L. 21. pr. D. de furtis*, contra sententiam Stoicorum, qua illi omnia peccata aequalia putabant. Quodsi illi omnes Stoici sunt, qui allusionibus pro definitionibus utuntur, nemo veterum Stoicorum non erit. Delectantur enim iis omnes Theologi, Medici, Jurisconsulti veteres. Jctos vero præterea a definiendo cohibebat invidia, qua plebem juris ignorantia premebant, ne ipsorum facile consilio carere possent. Quare minime *μαζευται* erant, multoque minus ea definiendi libidine peruriebant, quæ recentiores quosdam invasi, & quam in Feitmanno deridet Ulricus Huberus, Justitiam eum fæ sacerdotem appellant, veramque non simulatam Philosophiam colere profitentur, magis est, ut umbraticam Stoicorum sapientiam

contemnere videantur, quam quod ea magnopere delectentur. Jurisprudentia iis rerum dinarum & humanarum scientia definitur, non quod & Stoicis Philosophia earundem rerum notitia dicitur, sed quia Jus Pontificum magna pars erat juris civilis, utique quæ ad sacra, ad vota, ad serias, ad sepulchra & si quid ejusmodi est, pertinet. Nulla autem Philosophia secuti adeo humanitatis oblita erat, quin soli societatis humanæ commendaretur commoda. Soli porro Epicurei a Stoicis, credo, dissentiant, quando hi, omnia hominis causa nata esse, ajunt. Ceteri, qui hunc orbem a Deo, auctore provido, profectum esse protestantur, orbem aut nulli, quod providentia adversabatur; aut usui hominis, animalis omnium nobilissimi destinari, concedere cogebantur. Ergo non magis Stoica, quam Platonica, aut Peripatetica est hæc sententia. Præterea rationibus hæc ratio jure innumerabitur elaudicantibus. Quid enim! Si in usufructu non est sensus mulieris, quia natura omnia hominis causa produxit, nec in dominio, vi ejusdem erit rationis. Usuras Seneca quando humane cupiditatis extra naturam quæsitæ nomina appellat, quid aliud agit, quam ut avaritiam compescat & reprimat senebre malum? Jurisconsulti contra, cum usuras natura provenire negant, sed jure percipi, ajunt, usuras non naturalibus quidem fructibus accensent, sed tamen habent pro ejuslibet, naturæ earum convenienter. Neque enim e re ipsa, ut poma, uvæ, frumenta, olivæ, fœnum & silva cædus naturæ vel solius opes, vel industria humana cooperante concipiuntur; sed legum beneficio obveniunt, vice mutua utilitatis ejus, quam ex pecuniæ usu mutuatarius capit. Septennis ætatis gradus jam Solon epigrammate celebraverat, dudum antiquam Stoici efflent. Mitto Hippocratem, quia non est, eum Medicorum principi testimonium denuntium in re quotidiane experientiam, eademque vulgo notissima. Maternorum porro viscerum latens onus, infantem nondum editum, homo enim, imo animal esse, negant Jurisconsulti: idem Stoici putasse dicuntur Plutarchum, quod mirum, cum ipsas virtutes, justitiam, fortitudinem, prudentiam, animalia appellent, ut patet ex Seneca *epist. 113.* Sed demus id Plutarcho de Stoicis. De Jurisconsultis vero idem idem colligitur, quod ipem tantum animantium, adeoque non animal ipsum ex lege regie peremisse dicitur in *L. 2. D. de morue inf.* qui mulierem gravida-

rum scholam, ac Stoicam præcipue redolent. Hæc enim maxima doctrina ideo in jure civili dominabatur, quia Zeno a rebus gerendis minime, (a) ut aliz se-
 Ætæ philosophorum, vocabat. Jubebat enim Chryppus, nisi prohiberetur, *κατασκευάζειν τὸν αἶσιν*, & Tacitus. (b) *assumpta etiam Stoicorum arrogantia, seclaque, quæ turbidos, & negotiorum appetentes facit*. Unde Marcianus & ipse Stoicus eorum sapientiam extollit. Hinc multa jurisconsulti traxerunt & consuetudine Stoicorum. Item enim atque Stoici vocabulorum originem, atque proprietatem vestigabant, (c) brevibusque atque concisis numeris concludebant sæpe sententias. (d) Multa etiam sunt in jure nostro tum dicendi genera, tum regulæ, atque principia juris e Stoicorum ducta principiis. Ut enim Stoici virtutis; ita & jurisconsulti sese justitiz Sacerdotes appellabant: (e) ut illi sapientiam, ita & hi jurisprudentiam rerum divinarum, & humanarum scientiam definierunt. (f) Legis definitionem nobis Marcianus tradit a Stoicis. (g) Ab eorum doctrina commendatio est illa summa humanitatis, & mutua benevolentiz studium, ad mutuum opem. Nam Stoici, referente Tullio, (h) dicebant, communem esse hominum inter homines, & naturalem commendationem: (i) nosque Seneca docet, cognatos esse natura. Eadem ratione juris-

consulti cognationem quandam inter nos natura constitutam esse tradebant; ideoque negabant, fas esse homini hominem insidiari, (k) Et Papinianus ait, beneficii affici hominem, hominis interesse. (l) Hominem porro in fructu esse jurisconsulti negarunt: (m) quam ratione ducti, nisi quod natura omnes rerum fructus, hominis causa, comparaverit? quod est a Stoicis, qui cetera hominum causa nata esse dicebant. (n) De usuris eandem, atque Stoicorum natio jurisconsulti sententiam tulerunt: illi enim usuras vocarunt humanæ cupiditatis extra naturam quæsitæ nomina: (o) jurisconsulti autem dixerunt, usuras natura non provenire, sed percipi jure. (p) Intervalla naturæ septenis annis jurisconsulti similiter, atque Stoici distinguebant. Hi enim septimo quoque anno aliquid novi existerre in humana natura observabant: puer enim septennis dentes mutat; in alterum septennium pube vestitur; tertio septennio barbam induit; quod elegantissimis elegis antea Solon expresserat. Unde septimo anno pueritia; (q) quarto decimo vero pubertas definitur, exemplo Stoicorum a compluribus juris auctoribus, quorum opinio prævaluit. De sætu etiam, qui est in utero matris, jurisconsulti nostri proxime atque Stoici existimant: non enim animal, sed portionem ventris materni plerique illum duxerunt: inter quos

Ulpia-

dam, non exfecto partu, sepeliverit. Agnosco similitudinem, sed legem regiam simul latam animadverto, dudum antequam Zenonis nutrit nasceretur. In computatione Falcidiz quoque placuit, ut fructus postea percepti, qui maturi mortis tempore fuerant, augerent hereditatis æstimationem, excepto ventre, quia partus nondum editus homo non recte fuisse dicitur, in L. 9. D. ad leg. Falcid. quod quid aliud, quæso, vult, quam, minime in hereditatis computatione hominem dici posse partum, qui antequam edatur, æstimari & vendi nequeat? Quid denique verius & ad popularem sensum accommodatius dici potest, quam, in ventris inspectione, partum, mulieris portionem, vel viscerum esse? Imo non tantum non Stoica, seu *κατασκευάζειν* est sententia, quæ eum pro spe magis animantis vel hominis, quam pro animali vel homine ipso habet, sed etiam omnium verisimilima. Neque enim sua sponte movetur infans in utero matris nondum perfectus, neque sentire intelligitur, neque nutritur sapiente, et hiis præcipue animalia censentur.

- (a) Laert. in Zenon.
 (b) Tac. lib. 14. c. 58. *annal. Plutarch. κατὰ φύσιν ἀναπτύσσονται*.
 (c) Senec. ep. 88. Ciet. de fin. 3.
 (d) Laert. in Zenon. Arrian. lib. 1. c. 20. Senec. 1. de benef. c. 3.
 (e) Diog. Laert. in prom. & in Zenon. Ulp. l. 1. ff. de just. & jur. (f) Senec. epist. 89.
 (g) L. 2. ff. de legibus.
 (h) L. 9. de finib.
 (i) Epist. 45.
 (k) L. 3. ff. de just. & jur.
 (l) L. 7. ff. de Serv. expart.
 (m) L. vetus 68. ff. de usufr. & quem quis ut fruat.
 (n) Cic. l. 3. de finib.
 (o) Senec. lib. 7. de benef. c. 10.
 (p) Senec. lib. 7. de benef. c. 1. Centorin. de dis. nat. c. 14. Arriemid. lib. 2. de just. c. 75. Varr. 5. de ling. lat. Maerob. lib. 1. in somn. Scip. c. 6. Plator. lib. 11. orig. l. 2.
 (q) Ulp. l. 1. §. 2. ff. de admin. & pec. rust. l. 1. infens. cod. de jur. delib.

Ulpianus ait: (a) *Partus enim antequam edatur mulieris portio est, vel viscerum. Quam sententiam Stoicis tributam scimus.*

CAPUT XLV.

De Jurisconsultorum sectis.

Quo autem in Jurisconsultis una cum doctrina etiam Philosopherum ingenium agnoscas: ecce tibi post intexam jurisprudentiæ philosophiam, ex disputationibus; & jurgiiis opinionum, & scholarum nata varietas, Scissa est enim jurisprudentia in duas familias, quarum altera Cassianorum erat, altera Proculianorum. Origo dissidii ab Attejo Capitone, & Antistio Labeone; quorum alter fuit ab Ofilio, alter a Trebatio institutus: utriusque tamen oriundi a Tiberonis disciplina. Attejus Capito, quæ a majoribus tradita fuerant, constantius tenebat, & verbis, atque institutis hærebatur firmius; Labeo vero mentis quodam ardore sublati, indulgebatur ingenio, innoxiusque propriæ sapientiæ, sibi quæ amplius permittens, provehebatur in altum, & novitate ducebatur. Itaque plura intulit, vel ignota, vel intentata veteribus. Ingenium Præceptorum sui cuiusque discipuli expressere: atque Attejo quidem successit Malurius Sabinus, unde ex quorundam sententia Sabiniani; Sabinus Cassius, unde Cassiani; Labeoni vero successit Proculus, & Nerva Pater, & Pegasus: unde Proculiani, & Pegasiani. Atque in illos Attejus religionem vetulatis, in hos Labeo libertatem transmisit novitatis. Mansit autem hoc dissidium ortum sub Tiberio ad An-

tonini tempora; hosque utraque secta præcipuos habuit auctores: quorum seriem hoc ordine sub oculis ponendam duximus a Gothofredo juniore sumtam.

Sabiniani.
Cassiani

Proculiani
Pegasiani.

Sub Augusto.

Atejus Capito   Antistius Labeo
Ofilii discipulus   Trebatii discipulus.

Sub Tiberio

Massurius Sabinus   Nerva Pater.

Sub Cajo Claudio Nerone

Cajus Cassius Longinus, a quo Cassiani.
Proculus, unde Proculiani.

Sub Vespasianis.

Cælius Sabinus, a Nerva filius, & Pegasius, a quo Pegasiani.

Sub Trajano, Adriano,
Antonino Pio

Priscus Javolenus   Celsus Pater.
Alburtius Valens   Celsus filius.
Tuscianus   Priscus Neratius.
Salv. Julianus.

Quorum contentiones, & dissidia, inclinate jam jurisprudentia, & remittente ingeniorum ardore, desagrârunt. Hujus discordiæ plura vestigia supersunt in libris juris; multasque retinemus reliquias consistentium inter se scriptorum: quas Tribonianus cavere non satis potuit; quamvis Justinianus miram locorum concordiam polliceatur. Quibus promissis misere torquet eorum ingenia, (*) qui fide illius dis-

(a) L. 1. §. 1. ff. de ven. inspicien. Papinian. l. 9. ff. ad leg. falsid.

(*) Imo diversæ sectarum sententiæ parum remorantur juris studiosos, etsi vulgo tradi solet, cum Geminationibus & Emblematis Triboniani inter naves juris Romani, exundare etiam opiniones Jurisconsultorum, studio sectæ discrepantes. Pleraque enim veterum dissidia dudum ante Justinianum constitutionibus principum anteriorum composita erant, & si quid controversiæ superesset, id fere L. Decisionibus Justiniani absolutum novimus. Proinde contrariarum ex sectis sententiarum rarissima in jure vestigia supersunt, si ea excipias, quæ Historica de iis ratione referuntur. Antinomiarum præterea in jure paucae & in quibus ipsius conciliandis nihil profunt regulæ de Sectis traditæ. Earum certissi-

ma est, quæ Sabinus veterum auctoritatem secutus, Labeo contra novituriendi studio ductus dicitur. Nititur ea fide Pomponii, potestque comprobare exemplis compluribus, præcipue de Sabinianis. Ecce enim Sabinus & cum Sabinus Cassius veterum sententiam probare dicuntur in L. 27. §. 21. D. ad legem Aquil. in L. 3. §. 18. & 19. D. de A. P. in L. 31. D. ad leg. Falcid. Ille contra novandi pruritus, quo contraria secta ferebatur, etsi parciora sui in jure vestigia reliquerit: novitatis tamen studio Labeo usuras in societate obtentu ejus quod interest primum præstari jussisse videtur in L. 60. D. pro Socio ut observavit Gerardus Noodt de sanone & usuris l. 1. cap. 5. Secunda regula est, quod Sabiniani simplicius rationes subducunt, quæ Proculiani. Sic Sabiniani putabant, cautionem

difficultates ex repugnantia sententiarum injectas propriæ maluit ignorantie, quam alienæ negligentiæ assignare. Quod læp-numero Cujacius monet. Itaque plurimum refert scire, quam quisque sectam jurisconsultus amplectatur. Cumque hoc maxime differant, quod Sabiniani acqui-

tatem: Proculiani summum jus possimum spectent; variantes hæc opiniones in re universa succedunt, varias etiam, atque diversas certis in juris articulis peperere sententias. Nec parum auxit hæc diffidia Stoicum philosophandi genus: (*) cui sese Proculiani magis oblitinrent. Quamobrem

etiam re pro re data contrahi, cum Proculiani pretium exigerent. Sabiniani eum tantum possidere putabant, qui corpore rem tenet, Proculianis contra, animo etiam possideri existimantibus. Sabiniani in specificatione pristinum novæ speciei dominium continuari putabant, Proculiani contra dominium specificando rumpi, & prævalente rei forma mutari censebant. Sabiniani pubertatem generandi potentia explorabant, Proculiani contra annos metiebentur, opinionem magis homine fecuti, quam substantiam. Læquidæ est regula per adjecta exempla. Sed præstare auiam, nullius eam de cetero in solvendis juris ænigmatibus futuram potestatis. Tertio loco ad æquitatem prout Sabiniani dicuntur, vergentibus Proculianis ad juris stricti rigorem. Illi enim utilitatis & humanitatis rationem habent in L. 5. §. 2. D. ad L. Aquil. L. 30. D. de reh. cred. & L. 13. D. de lib. & post. ex his contra Celsus in L. 91. §. 3. D. de P. O. questionem de bono & equo esse, ait; in quarum genere plerumque sub auctoritate juris scientiæ perniciosa erretur. Hæc quoque regula magis a parte Sabinianorum munita est, quam a parte Proculianorum, sed si vel verissima est, usu tamen in decidendis juris controversiis penitus destituitur.

(*) Remittere hoc loco auctor videtur a sententia superiore, qua omnes Jctos Stoici favisse dixerat. Subsistit enim in solis Proculianis. Sed de his quoque idem parum verisimiliter dicitur. Laborarunt Labeo & Proculus in tenendis conjunctionum & disjunctionum regulis: idem Stoici facere non dignati sunt. Sed inde plus sequitur, quam quidem hoc loco sequi debebat. Si enim Stoici sunt, quotquot de verborum figuris disquirunt, Jctos omnes Stoici erunt: omnes enim in titulo de verborum significatione de vocum proprietate disputant. Induunt igitur jurisconsulti personam in terdum Grammatici, poscente id coniectura voluntatis, aut stricto interpretandi genere, non ideo protinus, quibus in hoc cum Stoicis convenit, conveniet etiam in reliquis. Formam, veluti navis, sine materia, veluti tabulis, intelligi posse rei convenienter Seneca monet; eadem materiam absorberi Proculus ait, quæ sententia minime sunt eadem. Annos pubertatis Jctos ab Hippocrate, non a Stoicis didicisse, supra monuit est. Mortem voluntariam non soli Stoici apud Romanos obabant. Pomponium certe Atticum Epicurum fuisse, novimus. Fuerit ea proinde jure Romano non prohibita, nec punita, nisi in his, qui ob metum pœnæ se occidissent, ut censet Cornelius van Bynkershoek *Off. L. IV. cap. 4.* nec tamen ideo solis id Stoicis acceptum feremus. Imo horum sententiarum id parum consequens erat; eum enim sapientem suum nulli injuriam, nulli contumeliam obno-

xium, doloris autem expertem adeo fingent, ut etiam in tauro Phalaridis exclamaturum dicerent, quam dulce est, quam hoc non curo; quomodo probare poterant laqueum torquentem, venenum bibentem, precipitemve se ex alto mittentem, ne miser esset. Imo Romæ quoque quam invisi & abjecti animi fuerint habiti, qui sibi manus intulissent, ex Virgilio colligas, qui

*Proxima deinde, inquit, sensus massæ loca,
qui sibi læsum*

*Infantes peperere manu, lucemque perassi
Projecero animas. Quam volens æbere in alto
Nunc & pauperiem & dures perferre labores.*

Servo tamen naturaliter licere in suum corpus vivere, Ulpianus ait in L. 9. §. 7. D. de Petal. & eum, qui tædio vitæ mortem sibi conscivit, lugeri non verat Marcianus, utut lugeri vetet eum, qui id fecerit conscientia fecleris. Scilicet in illa negligendam censebant injuriam sibi solas illatam, in his vindictam necem, quæ & aliis obesset. Ille enim civitati interrimendo se substat civem quemvis, his civem tollit Reipublicam antea gravem & cupis supplicium alii terrori esse debebat formidiosis pœnæ. Plerique porro, exceptis Philosophis, qui infamia sibi sapientia iactationis ergo manus interebant, non temere eo videbantur decursuri, ut tædio vitæ mori decernerent, prævalente dulcedine vitæ, cuius amorem natura ipsa homini indidit. Alia ratio videbatur eorum, qui in vinculis habitant, inibi quæ certam mortem opperitur, in prius deficiente, ut inter paganos, spe certo melioris vitæ. Hi facilius arripuerunt ferrum aut venenum hauituri fatale videbantur, dilaniati conscientia feclerum & supplicii metuentes atrocitatem. Horum proinde infamiam intendi e publica visum est. Aristeticam quoque proportionem Stoici amabant, æbantque, peccata omnia æqualia esse. Possit aliquis suspicari, neque enim diserte id traditur in L. 23. C. de legatis, eandem proportionem Proculianis aristeticam in agro decedendo, si pater familias alicui fundum in solidum legaverit, deinde alii partem ejus dimidiam tribuerit. Verum inde minime novit, Proculianos Stoicos additos fuisse. Non enim qui proportionem Arithmeticam in coniectura sequitur voluntatis, eam ideo confessum probat in estimandis peccatis. Quicquid autem in proportionem Arithmeticam Stoicum est, id eo pertinet, ut omnia peccata sint paria. Legis 23. C. de Legatis. species hæc est. Legaverat aliquis alicui fundum in solidum; deinde alii partem ejus dimidiam. Quidam duplo majorem primi partem ef-

mobrem illi multas juris controversias ejus scholæ severitate definierunt: (a) cum Julianus, qui ex altera familia erat, subtilitates illas juris, atque nimiam scrupulositatem intrepide contemnerit. Conluetudine igitur Stoicorum Proculiani maxime occupabantur in dialecticis; quarum Labeo peritissimus habebatur; (b) plurimumque laborabat in regulis conjunctionum, & distinctionum pertextendis, ordinandisque verborum nexibus. (c) Igitur illi doctrina imbuti Stoicorum, ex eorumdem sententia sæpe pronunciabant. Quamobrem in ea quaestione artifex ne sit speciei dominus, an qui materiz dominium habet: Proculiani pro artifice stabant: quia ex doctrina Stoicorum acceperant, res non tam materiz, quam formæ, atque adeo ipsius conditori esse adjudicandas; cum id, quod sunt res, a forma ducant, sine qua materia profus est iners. (d) Pubertatem a decimo quarto ætatis anno Proculiani auspiciabantur, perinde atque Stoici, qui eam potissimum aptam nuptiis ætatem æstimabant. (e) Licebat per Stoicos angorem animi effugere voluntaria morte, quod, & Seneca sæpenumero prædicat; & Zeno iple proprio sanxit exemplo: licuit etiam & per Proculianos: siquidem Neratius, qui ea ex familia erat, lugeri vetat eum, qui sceleris conscientia mortem sibi conscivit; non qui tardio vitæ. (f) Idque Adrianus, & Antonius Pius adprobarunt. (g) proportionem

Stoici arithmeticam sequebantur: cum omnia peccata putarent æqualia, æquales virtutes, neque de sapientibus alterum alteri sapientia præstare arbitrantur (ut enim nec vero quid verius; neque falso quid falsius: ita nullus error, aut crimen alio erat eorum sententia majus) eandemque proportionem amplexos esse Proculianos ostendit *lex vicesima tertia C. de legatis*. Nec mirum, quia Trebatius Labeonis Doctor, a quo Proculiani, crimina omnia exæquabat. (h) nam teste Ulpiano, Trebatius putabat eum, qui aurem tangeret alicujus totum attingisse corpus; & qui doliolum aperiret, indeque parum vini auferret, non tantum ejus, quod ablutit furem esse; verum etiam totius: quod Stoicam doctrinam sapit. Quid de Caltratorum a Spadonibus differentia? (i) Caltrato Proculiani morboles exillimarunt, auctoritate Stoicorum, & Cynicorum, quos Lucianus ait rejecisse Caltrato inter imperfectos. (k) Ideo, si emtor ignorasset, Caltratum hominem ab se emtum, Labeo Proculianorum princeps redhibendum censuit, quasi morbo affectum. (l) Sed jam ad singulos, & celeberrimos Jurisconsultos veniamus: ac prius certa jurisprudentiæ genera percurramus.

CAPUT XLVI.

De variis ætatibus Jurisprudentiæ, & de Jurisconsultis antiquæ Jurisprudentiæ.

Quatuor igitur sunt genera jurisprudentiæ a variis ducta temporibus: quo-

se volebant ea secundi, quia illi totus, huic dimidius tantum fundus relictus esset, & illi bessem, huic tricentem addebant. Hi civiliter & subtili strictæ ratione rem æstimabant, alii naturaliter dividi fundum volebant, ut singuli legatarii semisses ferrent. Similis species de usufructu proponitur in L. 19. D. de *Uso & usufr.* leg. Si quis eam alii fundum, alii usufructum reliquit: usufructus tanquam pars domini, jam priori legatario concessus & postea pro parte tantum ademptus videbatur. L. 6. D. de *Uso & usufr.* cor. cor. L. 75. §. 2. D. de *Leg.* Neglexit in hac specie Imperator simplicitatem naturalem, ut apparet ex §. 1. §. de *Uso & usufr.* cum eam interpretationi strictæ prætulit in L. 32. C. de *Leg. Trebatius* quoque eum, qui doliolum aperit & inde aliquid vini auferit, vel aliquid ex acervo frumenti tollit, non ideo totius doli, totius acervi furem appellat, quod omnia peccata æqualia putet, sed quod & totum corpus attingisse videtur, qui aurem hominis attingit. Aberrat in eo homo alias peritissimus, quod corpora fluida aut coærcata comparat soli-

dis, & a quantitate sejuncta concludit ad continuum. Everardus Otto in *Jurisprudencia Symbolica* L. II. cap. 3. Caltrato denique eum imperfectos dicant Proculiani, commune magis hominum judicium quam Stoicorum auctoritatem sequuntur. Quis enim perfectum dicit hominem, cui destituitur pars corporis?

(a) L. 122 §. 1. ff. ad l. *Aquil.* l. si tibi percutiam ff. de *reh. cred.* l. si ita 13. ff. de *liber. & post.*

(b) Gell. lib. 13 c. 10.

(c) L. conjuncti 29. l. sape 55. §. 1. ff. de *V. S. l. hab.* verba ille 124. ff. de *Diog. Laert.* in *Zenon.*

(d) Senec. *epist.* 88.

(e) Plurach. lib. 5. de *plat. cap.* 25. Tertull. de *anim.* c. 38.

(f) L. liberorum 11. §. 3. ff. de *his qui testant.* in *fam.*

(g) L. 3. §. 4. & 5. ff. de *bonis eorum, qui ante sent.* l. 6. §. 7. ff. de *inst. & rupto, & irr.*

(h) L. vulgar. in *princ.* 21. ff. de *fure.*

(i) Gell. lib. 4. c. 2. l. 6. ff. de *lib. & post.*

(k) Lucian. in *Eunuch.* (l) Gell. lib. 4. c. 2.

quorum primum antiqua jurisprudentia nuncupatur, quæ statim post latas leges duodecim Tab. proditi: aspera quidem illa, tenebrosa, & tristis non tam in æquitate, quam in verborum superstitione fundata; eaque Ciceronis ætatem fere attingit, mansitque annos circiter CCCL. Quæ hanc excepit, viguitque annos fere septuaginta novem, media dicitur; superiori longe humanior: quippe quæ magis utilitate communi, quam potestate verborum negotia moderaretur. ductaque interpretum, ac magistratum auctoritate, leges veteres flecteret ad lenitatem. Huic successit jurisprudentia nova ab Augusti Imperio, anno scilicet ab U. C. DCCXXXIX. ad Justinianum usque protracta. Editis deinde a Justiniano Novellis, processit jurisprudentia, quæ dicitur novissima, quaque pervenit ad annum Christi DCCCL. a quo tempore jurisprudentia, barbarorum colluvie mersa, usque ad Lutharium latuit Italix.

C A P U T XLVII.

De Tiberio Coruncano.

Sed jam præcipuos jurisprudentiæ auctores producamus. Ut autem præteream Appium Claudium Decemvirum conditorum legum XII. Tab. & ejus sive pronepotem, sive, ut alii volunt, abnepotem Appium Claudium Cæcum, Publium Sempromium, qui a civili prudentia dictus est Sophus, & Publium Cornelium Nasicam, patrem illius, qui a publico Populi Romani amore appellatus est Corculum; quorum sane memoria maximis rebus regis, & veterum historicorum monumentis satis est pervagata. (a) Exordium ducam a Coruncano e Tusculo, qui princeps publicam juris civilis professionem est ingressus: quique auditores habuit, & sententias plures, atque responsa reliquit ab eis excepta. Vixit is tempore primi belli Punici; primusque de plebe Pontifex max. est creatus. Consul fuit cum Pub. Valerio Lævino, anno A. U. C. CCCCLXXII. & censu-

ram gessit cum Cajo Claudio, anno ab U. C. CCCCLXXXV. & circa annum DVII. Dictator fuit comitis habendis. De Vullinienisibus triumphavit, tantaque auctoritate erat, ut ad eum, teste Cicerone, (b) de humanis, & divinis omnibus referretur.

C A P U T XLVIII.

De Sexto & P. Æliis.

Consecuti sunt hunc Sex. & Pub. Ælii Fratres ambo Cols. ex pauperrima Æliorum gente: (c) de qua lexdecim una domuncula claudabantur. (d) Porro Sex. Ælium Ennius a prudentia Catum appellavit. Egrege cordatus homo Catus Ælius Sextus. Consul fuit cum T. Q. Fiaminio, anno ab U. C. DLII. Publius autem Ælius Consul fuit cum Cn. Cornelio Lentulo, anno U. C. DXLIX.

C A P U T XLIX.

De Lucio Atilio.

Lucii Atilii tanta fuit opinio prudentiæ civilis, ut primus a pop. Rom. latine Sapiens appellaretur; cum Sempromio Sophi nomen fuerit & græca lingua petium: ut existimem ab eruditius magis, quam a vulgo id ei contigisse.

C A P U T L.

De Marco Catone.

Floruit etiam innumeris virtutibus immortalitati commendatis, testimonio historicorum, & juris etiam civilis scientia, Marcus Cato e municipi Tusculano. Hic cum hortatu L. Valerii Flacci Romam venisset, ætati quæ suæ anno decimo septimo in militiam profectus esset; brevi mira felicitate, atque incredibili favore populi ad summos honores pervenit; (e) Censorque creatus, tantam gravitatem, atque severitatem adhibuit, ut inde Censorius fuerit appellatus: notandisque summa libertate pluribus ex nobilitate in multorum offensionem venerit: a quibus quoties in judicium capitis vocatus esset, quod crebro evenit, toties non absolutus modo, verum etiam laudatus discessit. Hic ex sua prole insignes

(a) Cic. oras. pro Plancio. c. 8. Liv. lib. 18. Cic. pro Dom. & de leg. lib. 2.

(b) Lib. 3. de oras.

(c) Valer. l. 4. c. 4. Plutarch. in vit. Æmil.

(d) Cic. de oras. lib. 6. l. 2. ff. de orig. jur. §. deinde.

(e) Liv. lib. 39. c. 40.

gnes alios dedit Jurisconsultos, quales etiam fuisse (a) M. Cato Prætor (*) & Marcus Cato Salonianus.

CAPUT LI.

de Bruto.

Non minoris existimationis in jure civili fuit (b) M. Junius Brutus, qui Præturam gessit, & de jure tres (c) Scævolarum testimonio) edidit libros, (c) quamvis alii septem numerent. Hunc Pomponius tradit simul cum P. Mutio Scævola, & Manilio jus civile fundasse ab U. C. DCXX.

CAPUT LII.

De P. Mutio Scævola Pontifice.

Publius Mutius Scævola Pontifex Maximus fuit & Tribunus plebis: in qua potestate Lucium Tubulum, rogatione lata, in exilium abire coegit: quod cum Prætor esset, & questionem de Sicariis exerceret, pecuniam accepisset. Prætor etiam, & Consul demum creatus est cum L. Calpurnio Pisone Frugi; Senatui vexante Tiberio Graccho, qui populari gratia Rempublicm evertibat. Unde Patres armis decertandum putabant. Et quia Scævola negarat ad vim decessurum; Nafica, sublata manu, ducem se obtulit eorum, qui Rempublicm salvam vel Jani Gravina Tom. I.

(a) Gell. lib. 13. cap. 19.

(*) Huic vulgo tribui videas regulam Catonianam, qua dein convalescere nequit quod ab initio invalidum fuit, & ejus eximius in jure usus est, præcipue in ultimis voluntatibus. Posset tamen etiam Catoni, patri, tribui, ejus superest librum de re rustica. Regulam Catois singularibus libris elegantibus Commentariis illustravit Franciscus Balduinus & Jo. Strauchius, novissime etiam junctim editis.

(b) Liv. lib. 5. dec. 4.

(c) L. 2. §. post hoc §. de orig. jur. C. de orat. l. 2.

(*) Fertur hic Mucius, sic enim legendum, non Mutius, nuni & scriptores Græci docent, fertur inquam, quando animo indulgebat, pila bene & duodecim scrupulis optime lussisse, animoque adeo intento, ut, eum aliquando ex certamine scrupulorum inferior discessisset, rus petens, totius lusus ordinem repetere & sic suum errorem detegere potuerit. Cicero de orat. 1. c. 50. Quintilianus lib. 11. cap. 2. Eum autem pbtirasi extinxisse, Bertrandus putat auctoritate Plutarchi in Sulla p. 477. sed dissentit Grotius, quia verba Plutarchi etiam de quovis alio Mucio, in quorum

lent; coactaque multitudo Tiberium Gracchum interemit. Cujus facti Scævola, qui socius esse recusarat, in judicio tamen laudatorem sese, ac vindicem præstitit. Naficam enim accusatum, non defendit modo, sed etiam ornavit, adprobavitque ab eo gesta; ut laudem fortitudinis, quam amiserat re gerenda, ea postea tuenda recuperaret. Moriens vero P. Mutius (**) in Asia, Pub. Licinium Crassum Mutianum fratrem adoptivum in Pontificatu Max. successorem I. C. & Q. Mutium Scæv. filium, Jurisconsultorum omnium principem, reliquit: totque familia hæc deinceps J. C. peperit, ut in ea jurisprudentia domicilium contulisse, ac Scævolarum vetustum esse, atque avitum patrimonium videretur.

CAPUT LIII.

De Manlio Torquato.

Manlius, sive Manilius, cui tres de jure civili libros Pomponius adscribit, Consul fuit cum L. Marcio (***) anno A. U. C. DCI. tantæ innocentie, ac severitatis; ut cum Decius Syllanus filius a se in adoptionem datus per legatos Provincie Macedonie peculatus postularetur; ipse hereditaria severitate, publicam animadversionem domestico supplicio antevertere voluerit. Nam suscepta privatim cognitione antequam publice ea de re consuleretur, Senatu jubente, auditis

F - bi-

familia jura civilia jam pridem versabantur intelligi possint. Ex hujus Mucii libro 2°, vel definitionum, quatuor fragmenta Pandectis illata l. 64. D. de A. R. D. L. 8. D. de aqua quæ. & afflu. L. 251. D. de F. S. & L. 73. D. de R. J. quæque is eorum omnium antiquissimus, quorum scripta in Pandectis digesta sunt. Eidem cautio Muciano vulgo tribuitur; qua is, cui conditio non facienda imposita est, restitutorum caveat se relicta, si fecerit, quod facere prohibitus est, L. 7. pr. D. de cond. & dem. De jurisprudentia Muciana Franciscus Balduinus egit in Scævola, editis Basilis 1558. octavo, & deinceps, Mucii Augusti arbitrium de finibus repugnant inter Genuates & Veturios interpositum, legitur apud Græcimum Inscrip. P. CCI.

[**] Imo cum Cn. Octavio eum consulem fuisse, A. U. C. DLXXXVII. ex Cicero de Fin. 1. 7. colligit Heinzeus Hist. jur. l. 1. c. 3. §. 103. Quare recenseri debeat ante P. Mutium, cujus Consulatum in annum demum DCXX. incidit. Eius autem prælo in Manlio Torquato exemplum eximium patris potestatis, qua patri, tanquam judicii domestico in filium animadvertere licebat.

biduum acculatoribus, & testibus, tertio die adversus filium sententiam tulit: qua juvenem, utpote a majoribus suis degenerem, Republica, & domo sua indignum pronuntiavit; ablataque omni spe reditus, e conspectu suo jussit abire. Hac injuria filius exanimatus, voluntaria morte se infamiae subtrahit. Quae calamitas minime tamen Patris ferociam fregit: nam exequiis filii non solum corpore, sed animo etiam abesse voluit; siquidem cum funus duceretur, ipse domi sedens, mente soluta, & libera consultoribus audiendis, civiumque negotiis componendis, jucunde vacabat. (a)

CAPUT LIV.

De Cajo Martio Figulo.

CAjus Martius Figulus, Caji Martii filius illius, qui cum Nafica consulatum gesserat, anno a. U. C. DXCI. etiam in Jurisconsultos a pluribus refertur. Is cum petitione consulatus repulsam tulisset, & a civibus de more confuleretur; injuriam indignatus consilere, inquit, scitis; Consulem facere nescitis.

CAPUT LV.

De Cajo Livio Druso.

CAjus Livius Drusus tanta scientia juris, tantaque caritate fuit, ut confecta jam aetate, luminibus etiam amissis, assidue tamen consultoribus vacaret.

CAPUT LVI.

De Media Jurisprudencia, ejusque Jurisconsultis, & de P. Rutilio Rufo.

Atque hi antiquam jurisprudentiam coniderunt. Mediae autem jurisprudentiae a Ciceronis vivo profectae, hi celebrioribus servantur auctores. Primo loco producunt Publium Rutilium Rufum, cujus extrema aetas in pueritiam Ciceronis incidit. Is graecis literis cum primis eruditus P. Mutii Scaevolae, ac Panatii Stoici auditor fuit: ejusque disciplinae alumnum,

non mentis, & orationis tantum; sed operum quoque severitate, tota vita se praestitit. Siquidem neque injuria unquam, neque gratia victus, utramque adversam pariter, ac secundam contempsit fortunam: & Civitatem, quam exul, & repetundarum injuria damnatus reliquerat, etiam oblatam a Sylla repudiavit: quasi opus non esset reddi sibi Civitatem, quam, salva innocentia, retentaeque animo romana virtute, nunquam amiserat. Hinc in eo judicio, dum pro se diceret, neque summus Orator L. Crassum, & M. Antonium sibi adesse voluit: neque supplices manus ad cuiusquam genua circumtulit: sed majori sibi gloriae duxit innocentem damnari, quam superbiorum opem implorantem absolvi. Ac sicuti nullae huic inimicitiae, ita nec amicitiae deflexit a virtute. Cum enim cupidam amici parum iuste rogationi resisteret, & amicus diceret: *Quid mihi amicitia tua, si nihil abs te impetro, opus est?* Rutilius retulit: *Imo quid mihi tua, si propter te sum aliquid inhonesti facturus?* Itaque rectissime hunc togatum, & Consularem Socratem appellaveris. Disciplinae militari exquisitam etiam artem inseruit, evocatis e ludo Caji Aemilii Scauri magnis gladiatorum: usque ad rationem expenso, militiam virtute jam florentem, etiam scientia munivit. Tribunus plebis fuit, & Consul cum Cajo Manilio anno A. U. C. DCXLVIII. & Afix Proconsul, teste Pomponio. Decessit in exilio, reliquitque libros de jure non paucos, & orationes aliquot, judicio Ciceronis, exiles; inter quas unam de modo aedificiorum, quam Senatui Augustus recitavit, edictoque promulgavit, ut proprium ea de re consilium, veterum auctoritate, comprobaret. Scripsit idem Rutilius hylorias, & de vita sua libros. (c)

CAPUT LVII.

De Q. Aelio Tubero.

Quintus Aelius Tubero Panatii etiam auditor a Stoicorum doctrina morum & orationis trilitiam suscepit cum dialectica subtilitate. Avita decora, & honores, honorum ipse contemptu, longe super-

[a] Val. Max. l. 5. c. 8. n. 3.

[b] Val. Max. l. 11. c. 3. n. 2.

[c] De his Tullius in Brut. & de orationibus lib. 1.

superavit. Nam paupertatem generis ab suis majoribus fascibus, & triumphis ornata, ipse, prælata honoribus continencia, magis nobilitavit per acceptam repulsam. Epulum enim P. Africani nomine populo Rom. cum daret Fab. Maximus, ipse rogatus, ut triclinium sterneret, lectulos ligneos Punicanos pellibus texit hædinis, & scythia veterum, pro argenteis vasis exposuit. Quam obsoletam jam frugalitatem populus mirari malebat, quam experiri, plulque apud eum valuit tenuis illius apparatus indignatio, quam Lucii Pauli Tuberonis avi, ejusque avunculi Africani merita: quibus hic in comitiis prætoris, iustum suffragiorum numerum minime tulit. Doctrina juris prælitit omnes, quotquot ante se floruerant: Scripsit historias, & librum de officio Judicis ad C. J. Oppium. Hunc vero Consulem fuisse, a nullo veterum, præter Pomponium, accepimus. Lucullum ob opulentiam, & ædificiorum magnificentiam, quibus in Campania non terras tantum, sed & maria occupaverat, homo præca severitate Xerxem Togatum appellare solebat. (a)

CAPUT LVIII.

De Sex. Pompejo, & Cælio Antipatre.

IN Juriconsultos etiam refertur Sextus Pompejus, Cn. Pompeji patris: quem Cicero in Bruto ait præstantissimum ingenium contulisse ad summam juris civilis, & ad perfectam Geometriæ, & rerum Stoicarum scientiam. Item Cælius Antipater, quem historiæ majorem sonum addidisse, Cicero tradit: (b) cum ipse primus fuerit rerum exornator; (c) alii vero ante illum narratores tantum.

CAPUT LIX.

De Q. Mutio Scævola Augure, & Scævola Pontifice.

Quintus Murius Scævola Augur, injuria præteritis a Pomponio, multis a Cicero laudibus, & crebro attollitur. In hujus enim disciplinam Cicero adulescens fuerat a Patre traditus, ab eoque,

plusquam Oratoris mos esset, jus civile addidit, responsis ejus, atque dispositionibus, assidua consuetudine, audientibus. Oratoris munus pro se tantum Scævola exercuit, in eo præsertim judicio, in quo repetundarum ab Albutio postulatus, accusatore fracto, atque represso, non sine laude, fuit absolutus. Lucilii mordacitatem, a quo pluribus verbis lacebatur, magnifice contempsit: longeque majori gloria sprexit Syllæ minas: quibus adduci numquam potuit, ut sententiam ferret adversus C. Marium, cum a Senatu hostis patriæ, cogente Sylla, judicabatur. A respondendi munere, providendisque publicis, privatisque negotiis, neque valetudine, neque ingravescente avocabatur ætate. Atque ad summam senectutem, & morbum adductus, cum viribus deficeretur, vocatus tamen, atque præsentia in Saturnini tumultu civibus prælo fuit. Uxorem habuit filiam Lælii natu majorem, ab eoque in Collegium Augurum est cooptatus. Filiam nupti dedit L. Crasso Oratori Max. Tantæ vero modestiæ fuit, ut ex aliena scientia nil sibi quidquam adfereret. Ideo cum de jure prædatorio consuleretur, suos consultores amandabat ad Furium, & Cascellum prædatores: quamquam id ad Jurisconsulti scientiam, cujus erat peritissimus, etiam pertineret. Prætor in Asiam est profectus. Consul fuit cum L. Cæcilio Metello Dalmatico, anno A. U. C. DCXXXVI. cum quo & ipse de Dalmaticis triumphavit. Ab hoc Mutio Augure alio dignitatis vocabulo distinguitur. (d) Q. Mutius Scævola Pontifex, Publii Mutii Pontificis filius, qui Tribunatum plebis gessit, & Consul fuit cum L. Crasso, (e) cum quo & alios obivit honores, præter Centuram, qua Scævola, vel forte caruit, vel voluntate. In Consulatu legem tulit, ne non civis pro cive haberetur. Asiam Proconsul novem rexit menses, tanta innocentia, & integritate; ut de hinc quasi virtus omnis unius viri esset imitatio, quiquis recte administrasset, Scævola diceretur, illiusque administratio ex S. C. pro e-

F 2 xem-

[a] De her. Gell. l. 1. cap. 22. Cic. in Brut. & in orat. pro Murena.

[b] L. h. 2. de Orat.

[c] Cic. in Brut. & in l. 1. de leg.

[d] De consuetudine personarum apud Pompon. in variis Scævolis. Vide Coccejum §. 40. & l. 1. 2. ff. de orig. jur.

[e] Cic. in Brut.

xemplo, atque forma ceteris magistratibus in provinciis proficientibus proponeretur. Itaque multa multi rectores provinciarum ex edicto Mutiano in suum transferbant: Ob eam integritatem, qua totius provinciae benevolentiam collegit, in offensionem venit publicanorum, (a) quorum rapacitas ejus exemplo, & auctoritate coerceretur. Quanto superavit omnes doctrina juris, tanto ceteros Jurisconsultos praeiit eloquentia; ut eloquentium Jurisconsultissimus, & Jurisconsultorum eloquentissimus a Cicerone appellaretur. (b) Apud Centumviros in iudicio Marci Curii, & Marci Coponit acute, ac vehementer pro subtili ratione juris pugnavit contra L. Crassum, pro equitate adversus juris severitatem, summo plausu, dimittentem. Quaestio erat illa: an substitutus posthumo si is ante moreretur, quam in suam tutelam venisset, eo non nato, succederet. Scévola sese verbis continebat, neque ferebat, ut sub uno duo casus involverentur, & nondum natus pro mortuo haberetur: Crassus indicis, atque vestigiis verborum ad reconditam voluntatem eruendam ducebatur, contendebatque substitutum, mortuo filio, vocatum, eadem voluntate vocari, eo non nato; quæ sententia obtinuit, cessitque severitas equitati. Ex hujus familiaritate, tanquam ex communi Jurisprudencie schola insignie ejus ætatis Jurisconsulti prodire: nempe Gallus Aquilius, Lucilius Balbus, Sex. Papyrius, Cajus Juventius. Libros reliquit decem & octo, quibus Pomponius jus civile constitutum esse scripsit. Forte quod artem aliquam, & ordinem ad eam doctrinam primus adjunxerit. Cum Syllanis partibus faveret, fraudeque obfessi Patres in Senatu trucidarentur: ipse fugiens, arasque Vestæ complexus, eas sanguine suo repperit: vulneratus Caji Fimbriae jussu, a quo, cum non omnem adhuc spiritum vir gravissimus exhalasset, ludibrio habebatur: diem enim illi dixit apud Populum, ob id nempe crimen, quod parcius

neque totum corpore suo telum exceperisset. Quæ haud inopinanti mors est oblata: cum enim suas partes extra urbem sequi posset, ille, ut consilium suum in componendis discordis populo præberet; neve ad moenia patriæ armatus overfaretur; mortem præoptavit, de quo Lucanus:

*Te quoque neglectum violata Scévola dextra
Ante ipsum penetrare Deæ, semperque calentes
Mactare focos: parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit iugulo, flammisque pepercit.*

CAPUT LX.

De C. Aquilio Gallo.

Cajus Aquilius Gallus æquissimus, una & tolerantissimus cautionum artifex, atque maitiarum, ut cum Cicerone loquar, (c) everriculum, plures habuit in jure civili auditores, & quidem nobiles, quos inter Servium quoque Sulpicium; qui fragmenta aliqua suis libris et scriptis Aquilianis inseruit: quæ Aquiliis scripta, ne quidem ad Pomponii ætatem integram pervenerunt. Ex aliorum igitur auctoritate, ac fide superiunt in Digellis aliquot summi viri monumenta, tum celeberrimarum formularum, qualis est Aquiliana acceptilatio, & ratio institutorum posthumorum, itemque formula doli mali; tum utilissimæ legis de damno faciendo. (*) Hanc prudentiam, & æquitatem scriptis docuit, & exemplo: cum Octæliæ Laterensis impudicæ mulieris fraudem in iudicium consilio resecul. Etenim Octæcilia, qua Cajus Visellius Varro obscæne utebatur, eo ægotante, cum, ex illius testamento per leges capere non posset, quantum ipsa optabat; pellexit hominem ad voluntariam debiti confessionem, qua Varro accepta tulit Octæciliæ trecentum millia nummorum, quæ, redintegrata Varronis valetudine, Octæcilia, cui ab ipso Varrone in iudicium vocato impudentissime petiit: Hic vero Aquilius, cui fraus extra iudicium oboluerat iudicem agens, etsi detegi dolus in iudicio non posset; quo tamen exitum præcluderet fraudibus.

(a) Cic. pro Plancio. c. 13. (b) Cic. l. 1. de Orat.

(c) Lib. 3. de nat. Deor. cap. 24. & lib. 4. de officiis. & in Brut. & pro Cæcio.

(*) Eidem debetur ius accrescendi, l. 14. D.

de Hered. instit. & ius posthumorum ad patris hereditatem admittendorum, l. 127. D. de legat. 2. Vitæ ejus novissima Celeb. Hinciccius singulati oratione illustravit.

bus, principibus Civitatis viris adhibitis, conscientiam veritatis, scripturæ, ac testibus anteposuit; absoluteque Varrone, O. Tacilian, cum suis turpissimis captioni-
bus, e suo conspectu abire iussit. Hæc e-
jus equitas cum solertia, & summa scien-
tia juris conspirans, regnum quodammodo illi tradidit judiciorum; ut quamvis
consulatum non gesserit, consularis tamen
ei non defuerit auctoritas. Tribunus ple-
bis creatus legem tulit, quam habemus,
Aquiliam. (*) Domum habuit in Vimina-
li, magnificentia, & pulchritudine me-
morabilem. (a) Prætor fuit cum Cicerone.

CAPUT LXI.

De L. Lucio Balbo.

Lucilius Balbus Stoicæ doctrinæ prin-
cipatum, ætate sua, tenuit; ut ne-
mo huic ex Græcis anteponeretur. Quapro-
pter suum opus ei Antiochus philosophus
misit, & a Cicerone in dialogis de natu-
ra Deorum Stoicarum partium defensor in-
ducitur. Serv. Sulpicius habuit in iure
civili discipulum, qui plures Lucilii senten-
tias libris complexus est suis: cum Lucilii
scripta non permanerint. Eundem Bal-
bum Cic. in Bruto dictum, eruditumque
atque considerata tarditate hominem vocat.
Hænelius fratrem hunc facit illius, qui Stoi-
cam doctrinam in Tullianis libris exponit.

CAPUT LXII.

De Cn. Aufidio.

CN. Aufidius omissus a Pomponio Ci-
ceronis ætate in jurisperitorum nu-
mero fuit. Huic cecitas neque scientia-
rum lumen neque rerum gerendarum fa-
cultatem ademit: nam vir prætorius fuit, &
gravissimas in Senatu sententias dicebat,
& græcæ scriptis historiam, & suum of-
ficii amicus diligentissime præstitit.

CAjus Juventius, cui ab aliquibus Tini-
pranensem imponitur, is esse puta-
tur, quem Cicero scribit peritum fuisse ju-
ris, & non tam acri eloquentia, quam ver-
suta, ac magis ad irretiendum animos,
(b) quam ad confutandum idonea. Hic
inter Mutii discipulos, & Serv. Sulpicii
præceptores ponitur: cujus Servii libris Ju-
ventii scripta promebantur.

CAPUT XLIV.

De Sex. Papyrio.

Eiusdem auctoritatis, ac sortis fuit Se-
xtus Papyrius: nam & Mutii auditor
fuit, & Servii præceptor, ejusdemque li-
bris posteris traditus.

CAPUT XLV.

De Servio Sulpicio.

Sed jam ad Servium Sulpicius, inte-
rioris doctrinæ fontem, veniamus.
Cujus prudentia cum privatim, tum pu-
blice populo Romano profuit: privatos e-
nim scientiam juris; rem vero publicam
animi virtute juxta, atque consilio. (c)
Ciceroni fuit communione studiorum, &
voluntate in Republica administranda con-
junctissimus; quem sibi Sulpicius eloquen-
tia præstantem, superare jurisprudentia
voluit: ad quam eum adpulit oburgatio
Q. Mutii Scævola, qui a Sulpicio de cu-
jusdam amici negotio interrogatus, eum se-
mel atque iterum respondisset, & Servius im-
peritia juris non adhuc perciperet; (d) indi-
gnatus parumper, turpe dixit esse patricio, &
nobili, & causas oranti, jus, in quo versaretur,
ignorare. (*) Itaque Servius pudore affectus,

ad

(*) Quod tamen non satis constare, ipse profite-
tur, de Leg. & J. C. & CX, qua in re assensum
habet Virum Summum Gerardum Noodt. ad L. Aquil-
iam esp. 1. Plurimum tamen plerique sequuntur
qui hanc legem istam putat A. U. C. DLXXII. a
L. Aquilo Gallo, Tribuno plebis.

(a) Plin. lib. 17. cap. 1. (b) Cic. in Bruto.

(c) Cic. in Bruto.

(d) Pompon. l. 2. de orig. jur. §. 43.

(*) Quod falsi arguit Ant. Augustinus de Nomi-
nibus Pundictorum lib. 214. primum, quod Scævola
superstite, Servius non floruerit gloria eloquentie;
tum quod dudum post mortem Scævola, ex insula

Rhodo scilicet, reversus, jurisprudentiam demum se
addiderit. Verum illud prius per anticipationem
dicit Pomponius, Rhodum vero recens a Mutii ob-
urgatione Sulpicius petiit, ut juri, cujus usus solus
penes Scævola fuerat, artem adiceret, quo nomi-
ne eum laudat, Scævolaque opponit Cicero in Bruto
s. 41. Residisse aliquid fuisse in animo Sulpicii pro-
pter severitatem responsi Mutiani, ex acerbitate no-
tatum colligi potest, quibus Mutii scripta perstrin-
xit. Et que reprehensa Mutii capita appellantur
Gellio L. P. cap. 1. Exemplum in L. 3. §. 6. D. de pen-
s. leg. Uberrime de eo egit Vix Celeb. Everardus Otto
in oratione singulari.

ad jus civile se contulit; adeoque brevi profecit, ut omnibus ante se Jurisconsultis antecederet; ac superavit facilitate Gallum, consilii celeritate Lucilium: id quod erat in utroque præstantius, ad se pertinebat. Hoc etiam omnes Jurisconsultos vicit, quod jurisprudentiæ usu potius, & moribus enutritæ, quam arte, ipse addidit comitem, atque adjutricem dialecticam: qua res dissipatas coegit in propria genera; generibusque suas subtexuit partes: inque suum ordinem scientiam eam descripsit universam: ut mens antea errabunda, recta pergeret via; usque definiendi, distinguendique fallacias, captiones declinaret. (**) Proprietatis verborum ad erudendam ex Jurisconsultorum instituto primævam eorum significationem erat studiosissimus, ac si quid eum effugeret, Marcum Varronem consulabat. (a) In Quæsturæ, atque Præturæ petitione L. Muranæm vicit, ab eodem in Consulatus petitione victus: quem Sulpicius ambitus accusavit, defendente Cicerone, qui ne reus accusatoris dignitate obrueretur, jucundissima cavillatione jurisprudentiam præ militari peritia extenuavit. Antepositus deinde Sulpicius fuit in eodem honore Marco Catoni recusanti sua in petitione prendere, aut compellere quemquam: collegamque habuit in consulatu M. Marcellum: (b) cujus a Magistro Chilone interempti funus ipse curavit Athenis. Victore Cæsare, nec dum in Italiam reduce, Sulpicius, qui Pompejo studuerat, sibi metuens in Græciam concessit: pluresque ad solatium animi regiones oberravit. Tandem a Cæsare Romam reverso, summa clementia, non modo restitutus, sed & Græciæ præfectus fuit. Mortuo Cæsare, S. C. conditum est in Servii sententiam, ut Octavio, quod egregiam Reipublicæ operam navasset, ac Antonium urbem direpturum strenuo repulisset, ante tempus præfinitum legibus, magistratum petere liceret. Tandem lega-

tus missus ad Antonium Mutinam obsidentem; ut eum jussu Senatus ab ea obsidione dehortaretur, atque ad saniora consilia revocaret: ingravescente valetudine in itinere occubuit. Hircio, & Panfa (c) Coll. cui Senatus ex Ciceronis sententia sumtus amplissimos decrevit in funus, & sepulchrum, statumque in rostris equestrem ex ære. Uxorem habuit Posthumiam, quam rumor fuit a Cajo Cæsare adulterio pollutam. Scripta reliquit sane permulta, & egregia: quæ Cicero pluris faciebat, quam superiorum omnium opera peritorum: numerumque centum prope, & octoginta librorum ejus, Pomponius prodidit.

CAPUT LXVI.

De Cajo Trebatio Testa.

Cajus Trebati Testa insignem & ipse locum inter sui temporis Jurisconsultos tenuit: Ciceroni fuit familiarissimus, per quem Trebatio aditus parvit ad Cæsaris amicitiam in Gallia; ubi (d) Ciceronis gratia tam benigne fuit receptus a Cæsare, ut ei Tribuni militum stipendia, sine muneris labore, detulerit. Cæsar vero hunc adhibuit conciliatorem ad Ciceronem, & Servium Sulpicium, ut eos a Pompeji partibus traderet ad suas; nullo tamen successu. Rerum potitus Cæsar Trebatium se admonentem, ut Senatui adsurgeret, minaci vultu increpuit. Trebatii rogatu, Cicero Topicorum libros forensibus exemplis refertos, conscripsit, eisdemque misit. Apud Augustum eo in honore habebatur, ut de gravissimis quibuscunque negotiis consulere. Itaque Trebatio auctore, ac fusuore codicellorum usum adprobavit. (e) Unde non mirum, si tam honorifice ab Horatio (**) in Satyris appellatur. Libros composuit de jure civili haud paucos & de Religione novem: qui fortasse propter dicendi genus inconditum, rarius

(**) Sic pulcherrimum locum Ciceronis de Philosophia Sulpicii in Bruto c. 41. suis nosse iterum verbis effert, dubiumque simul relinquit, Tullius ne ipse rem majore vi eloquentiæ proderit. Antea eum attigerat cop. 43. & infra attinget c. 164. *æt in oratione de jurisprudentia.*

(a) Gel. lib. 2. cap. 10.

(b) Dion. c. 40.

(c) Philipp. 9.

(d) *Ex lib. 7. epist. Cic. ad fam. lib. 4. epist. 1.*
(e) *Testa. de codic. in princ.*

(*) Qui scilicet junior erat Trebatio, quocum Cicero, utpote ætate major, sæpe ioco liberiori cavillati deprehenditur. Quare Daniel. Heinsius in *Diff. de Satyra Horatiana*, Trebatium tanquam hominem dubie fidei traducit, quem excusat Nic. Hier. Gundlingius in *diff. de C. Trebatio Testa.*

rarius versabantur in manibus: non enim admodum eloquentiter studuerat. Ingenio vero magis, quam Judicio valuit, utpote in definiendo præceps: ut se ostendit in questione illa: posse ne de furto, ante aditam hereditatem commissio, heres agere; in qua cum neminem id sensisse responderit, a Cicerone coarguitur: qui Brutum, Manlium, & Sext. Ælium auctores produxit.

CAPUT LXVII.

De Officio.

TRebatii fuit æqualis Offitius Servii auditor: cui Offitii Augusti familiaritas nullum honorem attulit: nam supra equestrem gradum non ascendit. Complexus est libris suis fundamenta juris civilis: nam princeps prætoris edictum diligenter convinnavit, & de jurisdictione scripsit, ac de vicissimis hereditatum, (*) Juris partis & actionum libros edidit, & ad Atticum epistolas aliquot, forsitan de questionibus juris. (a)

CAPUT LXVIII.

De A. Cascellio.

Vixit eodem tempore A. Cascellius: qui ut scientia juris par fuerit Offitio, & Trebatio; (b) utrumque tamen eloquentia præstitit. Vitam ad Augusti tem-

pora produxit: neque tamen mores cum Republica mutavit, retinuitque sub novo Romanorum servitio veterem libertatem: cujus duo se habere præsidia contra tyrannorum potentiam existimabat, senectutem scilicet, & orbitatem. Sunt enim filii obsequies Principi paternæ voluntatis. Quapropter consulatus honorem oblatum ab Augusto recusavit: ne accipiendis honoribus auctoritatem tribuentis assereret: aut, injustis honoribus gerendis, illi socium ad opprimendam Rempublicam se præberet. Ac ne proscriptionibus bonorum, juris auctoritatem tribueret; noluit formulas componere, quibus Triumvirorum largitiones exprimerentur. Ejus in scribendo studium antiquitatis Quintiliano commendatur. De scriptis tamen suis, ne ad Pomponii quidem ætatem superstit: præter librum benedictorum: (**) quæ interpretari licet, responsa ex tempore, cum consultorum plausu prolata. (c) Fuit enim ingenio celeris, & arguto. Honores nullos gessit supra questuram. (d) De his autem tribus proximis Jurisconsultis hoc judicium ætas ea tulit: nempe Trebatium peritiorum fuisse Cascellio; Cascellium Trebatio eloquentiorem; utroque vero doctiorem Offitium.

CAPUT LXIX.

De Q. Ælio Tubero.

Q. Ælius Tubero L. filius patricia gentis, cui Ligarium ab se Cæsari accusatum,

(*) Imo de Vicissimis manumissionum, de quibus lata lex A. U. CCCXCVI. Livius L. VII. c. 16. Lex enim de Vicissimis hereditatum sub Augusto decum lata, L. circiter annis post mortem Cæsaris, cum familiarissimus fuisse Pomponio, dicitur Offitius. Et erat is sine tempore eo ad ulte jam ætatis. Tubero enim; cum Ligarium apud Cæsarem frustra accusasset, & ideo ab oratoria arge ad Jus Civile transiret, Offitio in primis operam dedit. Sed nec auctoris sententia argumenta desunt. Consilium enim indicenda Vicissima hereditatum Augustus in Cæsaris fe tabulis invenisse iactabat. cuius in toto commendando, nemo aptior Offitio, Cæsaris familiari, nemo gravior fene. Neque Offitium ad leces, sed de legibus Vicissimarum scripsisse, Pomponius ait. Potest proinde Vicissimam quoque hereditatem commendasse, tanquam utile fisco inventum, C. fari autem jam probatum, ab Augusto vero, civibus Offitii fuisse de iustis, indicatum.

(a) Leg. 55. §. 1. ff. de pign. 3. l. 3. ff. de pign. legat. L. quod nos 235. in fine ff. de verb. sign.

(b) De hoc Gell. lib. 1. cap. 16. Ammian. Marcell.

hist. lib. 30. Valer. Max. lib. 6. c. 1.

(**) Consensu Graevii plerique, venire hoc nomine acute & facere dicta. Et appellavit, Macrobius L. II. Satyra. c. 6. Cascellium nostrum Jurisconsultum miræ urbanitatis, Cato autem & Domitius Marfus upat Quintilianum L. VI. c. 4. hominem urbanum describit, cujus multa bene dicta responsaque sint, & qui in sermonibus, circulis, convivii, item in concionibus, omni denique loco ridicule commodèque dicit, Corn. van Bykerhoek. Præterea ad L. D. de O. J. §. 45. Sed quid ejusmodi dicta ad originem juris pertinent, de qua quædam susceperat Pomponius? Forsitan Cascellius, exemplo Serri Sulpicii eo libro probatas tantum Jurisconsultorum majorem sententias collegit, quod Jurisconsulti Cascellium insecutus quosque familiæ fuit. Christiano sensu Marcus a Lyelloni Benedictionum libris IV. opposuit male dictis Antonii Fabri in libris de erroribus Perquamiorum.

(c) Macrobius lib. 2. Saturn. c. 6. Freher. l. 2. pæreg. c. 6.

(d) De libro benedictionum. Menag. in amn. jur. civ. cap. 8.

latum, jamque omnium opinione, atque ipsius etiam Cæsaris tacita cogitatione damnatum, eloquentia sua Cicero eripuit. Ex infelici hujus accusationis exitu, se ad jurisprudentiam adjunxit sub Offitio præceptore, pluresque libros de jure publico, & privato doctissime scripsit: sed antiquis usque dicendi generibus, minus gratæ libris suis a posteris conciliavit. Sulpiciam Servii filiam uxorem duxit.

CAPUT LXX.

De Alseno Varo.

Alsenus Varus Cremonensis, omnium, vel hoc uno præstantissimus, quod suam totam duxit a doctrina dignitatem. (a) Cum enim futor esset, arte abjecta, mira magnitudine animi Romam concessit, inque Servii sese disciplinam tradidit; ex qua per insignes virtutes, ac juris scientiam evasit ad Consulatum, ac mortuus honore, sumtuque publico fuit elatus. Libros reliquit Collectaneorum, & Digestorum, quos Julius Paulus in compendium contulit, quorumque fragmenta legimus in Digestis nostris. Consul fuisse creditur ab aliquibus cum P. Vinutio, triennio post Christum natum. (*)

CAPUT LXXI.

De Cajō.

Inter hos Servii auditores adscriptum reperimus a Pomponio Cajum, de quo infra. Sed Cujacius id ex eo Pomponii loco censet expungendum, (**) tum quia Cajus ille sub Antonino vixit; tum quod Pomponius ibi decem præfinit: quibus, si aggregetur Cajus, non decem, sed undecim evenient.

(a) Horat. lib. 1. Satyr. 2 ubi Arcon. Gell. lib. 6. cap. 5.

(*) De vita & fragmenta Alseni Henricus Brencmannus agit in *Pandectis juris Civilis auctoribus suis & libris restitutis*, ediditque Amstelredami 1709. 8. & plenius Celeb. Otto, qui T. F. thesauri juris inseruit *Alsenum ab injuriis vindictarum*. Detrahit is fidem Scholiastræ Horatiano, nihil motus suffragis gentis Alsenæ apud Cremonenses, etiam ea immaginationem Alseni ex arte peregrinis inter visenda urbis ostentet, vel auctoritate Francisci Arisii, qui in *Cremona literata*, ne dubitandum quidem esse. ait. quia vicus Alsenus in agro Cremonensi a nostro di-

CAPUT LXXII.

De Aufido Tucca, & Namusa.

Aufidii duo, Tucca, & Namusa magnam in libris nostris præstant auctoritatem. (b) Namusa vero plures jurisconsultorum libros digessit in centum quadraginta.

CAPUT LXXIII.

De Sclarum Auctoribus, & Primum De Antifilio Labeone.

AD hos usque, uno quodam alveo, jurisprudentia fluxit: post autem discessit in rivos. Deducta est enim super pluribus juris articulis in oppositas sententias a duobus, contrariarum scholarum auctoribus, Antifilio Labeone, & C. Atrejo Capitone. Antifilius Labeo, nobilissima familia, Labeonis illius fuit filius, quem Brutus in Cæsaris cæde socium habuit, ac mox in morte comitem. (c) Labeo enim ille, cum exercitum ab Antonio fuissem, ducemque Brutum, & Cassium voluntaria morte interemptos accepisset, audissetque suum ipsius nomen inter morientis Bruti suspiria sonuisse; turpe sibi putavit vindicibus libertatis, & amicorum fato superesse. Itaque a servo, cui gladium obtulit, quemque mortem rogaverat, est interfectus: cum civibus jurisprudentia, & fortitudine in tuenda patria libertate, atque amicis in conservanda fide plurimum profuisset. In filium autem non modo transfudit ingenium, quo patri cum jurisprudentia, tum in reliquis doctrinis excelluit: sed anorem etiam ipsum libertatis: cujus amoris laus, mutatis jam cum Republica moribus, in infamiam, apud vulgi volubilitatem, transierat. Ob hanc enim causam Labeo contumax habebatur, quod

Au-

casur. Et certe imago Alseni ex eo genere commenti esse videtur, quo Patavini statum Pauli, de qua videndus Schultingius ad *vitam Pauli* incipio, aut sepulchrum Livii exhibebant, de quo aduendus *Servius in memorabilibus eruditiss. Epist. 8. p. 244.*

(**) Imo parcedum sivo servo. Cujusque primum addendum Aulo Offitio, ut dicitur C. Aulus Offitius, quod novissime probavit Cornelius van Bynkershoek in *præfatione* p. 77.

(b) L. 5. §. 7. ff. de *commod. l. 2. §. 6. ff. de aqua. & ag. pluv. arc.* (c) App. lib. 4. de *Bell. civil.*

Augusto veteri libertate resisteret, neque adduci posset, ut servile illius ætatis ingenium suscipere. Hinc Horatius, ut assentaretur Augusto, temporibusque serviret, Labeonem in Satyris appellat (a) infanum. Itaque cum vir virum in Senatum legeret, veritus non est ipse legere M. Lepidum; quamvis Octavii inimicum tum exultantem; nec aliam hujus facti excusationem attulit; (b) nisi quod cuique homini suum sit iudicium. Et cum contra increparetur, ac tanquam puer illuderetur ab Augusto, nihil se mali promeritum respondit, si legeret in Senatum, quem Augustus Pontificem esse pareretur; nondum enim ausus fuerat Augustus Lepido, ceteris ornamentis exuto, Pontificatum eripere. Quo responso Principem Labeo delinivit. Cujus tamen ut contumaciam Augustus frangeret, Attejum Capitonem studiorum illius æmulum, atque laudis obtrectatorem, in Consulatus petitione prætulit Labeoni. (c) Etsi non desint qui scribant, Labeonem Consulatum suffectum honorem accipere ab Octavio recusasse. (d) Quamobrem intra Præturam de continuit, ac laude virtutis Consulatum anteivit. Cum philosophiam, ceterasque ingenuas artes, ac præcipue dialecticam, & grammaticam impense didicisset, accepit a Trebatio jurisprudentiam: in qua meruit cum Servio Sulpicio conferri à Petronio Arbitro. Mirus erat in originibus latinarum vocum expiscandis: quarum cognitione latentes legum sensus eruebat. At scientia, miroque acumine subtilatus ingenii, longe sibi plus indulgit, quam superiores jurisconsulti. Nam extra veterum traditionum fines evagatus, novis luminibus jus civile suffudit; tentavitque plura nondum ausa prioribus. Ita ut ex ejus novitate doctrinæ peculiaris jurisprudentiæ schola extiterit: quæ ab eo, veluti a capite, longa successione Proculo, Nervæ filio, & Pegasio, & Cajo tradita, Proculejanos peperit, & Pegasianos. Studia sua ita disperiebat, ut sex menses in solitudinem se conscribendis libris conficeret; sex vero alios

Jani Gravina. Tom. I.

publice se consulentibus præberet. Cum præter humanum, divini juris etiam esset peritissimus; duos Deorum ordines distinxit, malorum alterum, qui ærumnis hominum; alterum bonorum, (*) qui ludis, & voluptatibus placatentur: quod a Stoica, & Platonica doctrina retulerat. (e) Tantæ fuit auctoritatis in Urbe, ut cum acerrime certaretur de recipiendo codicillorum usu; illius exemplum omnes alios ad se traxerit. Nemo enim de codicillorum auctoritate dubitavit, postquam is usum Labeonem apparuit. De numero librorum ejus ambigitur: nam apud Pomponium in aliquibus codicibus leguntur quadraginta volumina; in Cujaciano vero quadringenta. Qui autem libri post ejus mortem apparuerunt, appellati sunt posteriores: quibus multa, & abstrusa de vocabulorum originibus, & eorum significatione continebantur.

C A P U T LXXIV.

De Attejo Capitone.

Ejus æmulus, ac discors moribus, & doctrina fuit Attejus Capito; siquidem Labeo ingenii æstu, præter veterum traditiones vehabatur; at Capito religione quadam, ac veneratione præceptorum antiquitati obstringebatur. Verum Labeo cum doctrinam sperneret veterum, priscam tamen libertatem retinebat. Capito vero novam lubens complectebatur servitutem, ita ut literas potius, quam animum arripuerit veterum Romanorum. Unde callidus assentandi artifex ab Augusto consulatum impetravit, tanta omnium invidia; ut popularem gratiam æmulo suo Labeoni haud exiguum pepererit. Augusto mortui adulationem vertit ad Tiberium: quo in adulando testior, eo callidissimo Principi gratior. Admiscebat enim suis assentationibus imitationem quandam pristinae libertatis: qua Tiberium invidia populari levabat. (f) Cum enim Tiberius in reos majestatis recipi vetaret Lucium Ennium, qui effugium Principis in communem argenti usum fuderat: ipse, quasi non Principis blanditor, sed vindex priscæ libertatis: non esse, inquit,

G

[a] L. l. 1. Satyr. 3. Gell. lib. 13. c. 12.

[b] Suet. in Aug. c. 54.

[c] Dionys. lib. 39. Tacit. annal. lib. 3. cap. 75.

[d] Pomp. lib. 2. ff. de orig. jur.

[e] Vel ipse ideo assentatus Manichæis ante Manetum, qui, ut notum est, prospera hominibus &

salutaria bono, adversa contra & noxia malo nominibus tribuere solebat. Sed hujus sententiam auctorem Theologum & a nostro diversum fuisse, verisimiliter putat laudatus van Brinkenhook p. 94.

[f] Aug. lib. 2. de Civ. Dei c. 7. lib. 8. cap. 13.

[g] Tacit. ann. lib. 3. in fin. cap. 75.

quit: *Patribus auctoritatem eripiendam; neque ius illi esse remittendi eas injurias, quas Respublica, Iaso principe, acceperisset.* Ac non modo in rebus gravibus, verum etiam in levioribus quibulque gratiam Principis aucutatur. Veluti cum Tiberius vellet verbum ab edicto suo expungere aut ad Grammaticorum iudicium referre quod sibi parum latinum videretur; Attejus minime opus esse respondit; novo enim verbo usuros civēs, postquam Principi excidisset. (a) Quā responsione stomachatus Pompeius Grammaticus, ad Caesarem conversus: *imo, inquit, hominibus quidem Civitatem dare Caesar potes; verbis non potes.* Quæ libertas homini fuit impune. Curationem aquarum ei Cæsar, mortuo Mæcenate, delegavit: (b) eundemque triennio, quā Tiberis inundarat, coercendo flumini præfecit simul cum L. Arruntio. Quo in munere gravissimus fuit municipiis, & Colonis: quorum querelis auditis, abiecit consilium avertendorum fluminum, & lacuum, quæ in Tiberim influebant: quod prohibendarum inundationum remedium ducebatur. Consulatum gessit cum Germanico: Sunt qui pro Atrejo Fontejum scribant in eo consulatu, sed pro Attejo Tacitus pugnat. (*) Obiit sub Tiberio, Cajo Sulpitio, & D. Haterio Coff. Libros plures edidit collectaneorum: quibus haud pauca Senatus, Tribunorumque decreta, edictaque Augusti, Tiberique inseruit. (c) Multa quoque de jure Pontificio scripsit, & de publicis iudiciis commentarium, aliaque plura (d) Gellio, Festo, Macrobio, Nonio, Frontino memorata.

CAPUT LXXV.

De Nervæ Patre, & Filio.

Nervæ pater scholam suscepit Labeonis, eamque ingenio, & disputa-

tionibus dilatavit. Consul fuisse fertur sub Tiberio: (e) cui Nervæ erat adeo familiaris, ut ab eo secum Capreas fuerit deductus, ubi flagitiosæ libidinis spectator proximus erat, & invitus, oppressæque libertatis assiduus contemplator, tanta indignatione animi, ut quæ orationis auctoritate comprimere non audebat, propriæ mortis exemplo admonere voluerit. (f) Cumque angore animi, atque tristi desperatione haud obscure significaret, grave aliquid in se ipsum consulere; Tiberius, quamvis causæ nocendæ cupidus, nec eam erui ab eo potuit; neque animum illius abittere a morte, quam obliuaverat. Maluit enim ille honestum exitum, quam turpem vitæ cum Tyranno conjunctionem. Quoniam enim amicitiam illius declinare non poterat sine periculo: vitam sibi ademit, quæ vel ignominiosè traducenda erat, si Tyranno carus esse cupiebat; vel illius crudelitate deponenda, si placere studuisset bonis. Itaque abinentia cibi semetipsum absumsit: eoque facto corruptos mores Tiberio exprobravit, anno A. C. N. XXXIV. Reliquitque Nervam filium ea ingenii alacritate, ut anno ætatis decimo septimo sese publice consulentibus obtulerit. Quo in munere cum liberius aliquando indulgeret ingenio, videbatur aliquanto arguitor. (g) Libros edidit de usucapionibus, & alios responsorum, quorum Papinianus, & Ulpianus haud raro meminerunt. (h) Ex hoc prognatum ferunt Nervam Imperatorem.

CAPUT LXXVI.

De Proculo.

Nervæ patris disciplinam exceptit Licinius Proculus: (**) de quo cum nihil certi traditum reperiat, aliqui, etsi levi conjectura, eum esse putarunt, qui sub

[a] Dion. lib. 57.

[b] Tacit. lib. 1. annal. cap. 75: in suo. & cap. 79.

[c] Imo apud Tacitum io optimis codicibus legitur Fonteius. Litera T. autem in nomine Attejus geminari non debet, ut docent inscriptiones & Farii. De Labeone & Capitone eorumque sectatoribus. dixi in *Historia de Sælis jurisconsultorum*.

[d] Gell. 1. 2. c. 24. lib. 4. c. 14.

[e] Gell. lib. 10. cap. 6. Festus in verb. mundus.

[f] Tacit. 1. 4. annal. 58.

[g] Tacit. annal. 1. 6. c. 26.

[h] Paul. 1. 1. prænol. s. in quibus causis pign. vel hypoth.

[i] L. 47. ff. de acquir. poss. 1. 2. ff. de his qui no-

tant. infam. 1. 3. ff. de usus & alibi.

[**] Imo hunc Proculum Sempronium diei colligunt ex L. 47. D. de Legatis II. Sed hic Quæstor Proculus Sempronius Responsor, Proculus sine grammina, dicitur. Ecce enim præmittitur: *Sempronius Proculus, Nepoti sui salutem.* Subjicitur: *Proculus respondit*, nec consilium debet personæ avi & nepotis. Forsitan nec Sempronius, nec Licinius dictus est. Licinil enim nomen nulla alia ei ratione tribuitur, quam quod per eadem tempora Licinius Proculus Præfectus Prætorio fuit, quæ ratio non est magni ponderis. Sectatores ejus Proculianos non Proculianos scribi debere, Cuiacius monet ad Tit. de O. J. in suo & L.

sub Othone prætorio præfuit. (a) Quicumque ille fuerit; certe magnam in jure civili auctoritatem est assecutus: ita ut extincto Labeonis nomine, schola illius, quæ per Nervam ad Proculum pervenerit, Proculianorum appellaretur.

CAPUT LXXVII.

De Pegaso.

Uam hic festam tradidit Pegaso: quem Juvenalis (*) obscuro loco natum inquit, propriæque virtute summus honores adeptum. (b) Nam sub Vespasiano præfectus urbi fuit, deinde Consul cum Puffone. Quo in magistratu se auctore conditum est S. C. de retinenda per heredem quarta ex singulis rebus per fideicommissum relictis, exemplo Falcidie: quod Pegasianum est appellatum.

CAPUT LXXVIII.

De Celfo Patre.

Ab hoc Proculiana disciplina transit in Juventium Celsum patrem, indeque ad filium. Pater inter conjurationis auctor a Domitiano compertus, cum frustra negaret, astu, & simulatione poenam effugit. (c) Promisit enim, clam inquisitum se, criminisq; conscios delaturum, si sibi vita condonaretur. Annuente Tyranno, ipse aliud ex alio nectens, rem ad Domitiani mortem extraxit, seque ac socios periculo exemit. Apud Trajanum in magna æstimatione fuit. Prætor creatus Licinium nepotem; (d) qui ambitus, & repetundarum reis facultatem testium Romam evocandorum fieri volebat, adeo acriter objurgavit; ut

accensus utrinque animis ad contumelias excurrerint.

CAPUT LXXIX.

De Celfo Filio.

Hunc excepit Celsus filius, qui adolescentis nomine in libris juris a Patre distinguitur. Consul suffectus primo, deinde ordinarius fuit sub Adriano: (e) qui ejus consilio est usus inter jurisconsultos ceteros, quos, adprobante Senatu, sibi adjungere consueverat. In Romano marmore invenimus Celsum, qui Promagister Scriinii libellorum sub Antonino fuit. Præter libros triginta novem digestorum, reliquit etiam aliquos de usucapionibus: quibus in libris crebra mentio est Patris. (**)

CAPUT LXXX.

De Neratio Prisco.

Neratio Priscus Labeonis Scholam per Celsum patrem postremus accepit. Eum Trajanus tanta benevolentia, & honore complectebatur, ut multorum judicio eidem traditurus imperium videretur. Cui & provincias commendare fuerat auditus, ubi fatale aliquid sibi contigisset. (f) Quam Neratio spem abstulit Adrianus, forsitan favore Plotinæ: ut sat noster habuerit ab Adriano in consilium adhiberi. Consul fuit, ut creditur, sub M. Aurelio.

CAPUT LXXXI.

De Masurio Sabino.

Postquam totam jam Scholam Labeonis percurremus, remeabimus ad Attejum

G 2

Ca.

XXVII. Obs. 28. Sed utraque scribendi ratio ferri potest. Pro illa fiant Pomponius in L. 2. §. 47. D. O. I. pro hac fuit §. 25. J. de Rev. divis. & Ulp. tit. XI. §. 28. una cum Analogia vocis Grammatica.

[a] Tacit. l. 1. hist. cap. 46.

[b] Vel potius Scholasticus ejus, qui ad versum. Pegasus attenta potius modo vultus urbi, Pegasum Tricerarchi filium fuisse, ait, nomenque traxisse a liburnæ paternæ parafeso, quod erat Pegasus; dein addit, eum in juris studio tantam memorie gloriam meruisse, ut liber vulgo, non homo diceretur. Egid. Menagius Amonis. jur. civil. cap. 17.

[c] Satyr. 4.

[e] Dion. lib. 67.

[d] Plin. lib. 6. epist. 5.

[e] Spart. in Æl. Adrian.

[**] De Celsis in singulari dissertatione egit III. Heinseus, ex qua tria hoc loco repetimus. Primo, quæ de Celfo, patre, & Gravina dicuntur, pleraque omnia ad filium pertinere; tum Promagistrum seniorum, qui libello de secreto faciendo subscripsit. Esse nepotem: & tandem filio perpetram tribui librum de usucapionibus qui a nemine veterum appellatur, tantum abest, ut Celsus in eo patrem sæpius laudet, qui reverent plane in Pandectis nominatur.

[f] Spart. in Æl. Adrian.

Capitonem; cui successit Mafurius Sabinus obscuro loco, tenuibusque facultatibus, quem diu aluit auditorum pietas, & liberalitas. Ad equestrem ordinem, sua tantum virtute, nullis meritis majorum, quinquagenarius ascendit. Is cum parum lucri colligeret & studiis, novum tamen honorem Jurisprudentiæ peperit. Primus enim ab Augusto, deinde ab Tiberio publicam accepit auctoritatem respondendi de jure: cum antea non e Principum auctoritate arceberetur munus respondendi; sed e privatorum arbitrio, ac populari opinione susciperetur. Ab eo igitur tempore quo necesse fuit hoc a Principe impetrari, responsa iudicibus offerenda scriptis mandari obligantur consueverunt. Quod institutum ex Principis auctoritate respondendi, gratia deinde, atque ambitione corruptum, neglexit Adrianus: qui non petendum id munus respondit, sed præstandum, hoc est non ex Principis concessione, sed ex propriis doctrinæ meritis expromendum. Auctoritatem enim respondendi princeps, uti usu venit tribuere potest vel indocto; respondere vero recte nemini; nisi docto licuerit. Ex hujus nomine, totam Jurisprudentiam Persius notavit eo versu:

Excepto si quid Mafuri rubrica notavit.
Is Coccejum Nervam alterius factionis principem habuit æmulum.

C A P U T LXXXII.

De C. Cassio Longino.

Cassius Longinus materna e stirpe Jurisprudentiam; at a vindice libertatis gente constantiam simul, & judicandi severitatem retulit. (a) Natus est enim ex Toberonis filia, Serv. Sulpicii nepte. Majores vero paterni generis habuit inclitum illum Cæsaris interfectorem Cajum Cassium, & L. Cassium prætorem, ad cujus Tribunal in criminum ultionem tanta severitas excubabat, ut reorum scopolus diceretur. Hos Cassius noster adeo expressit integros, ut Jurisprudentiam generis materni, & paterni virtutem, præclaris maximisque rebus gerundis, dicendisque gravissimis sententis, hæud impa-

ri laude, reddiderit. Consul fuit cum M. Vinutio Quartino XVII. anno Imperii Tiberii Cælaris. Sequenti anno de redigendis in fiscum Sejani bonis, toto assensente Senatu, vehementissime dissensit. Similitudine nominis in capitis discrimen fuit adductus, cum Caligula ad necem deposcente; quod responsum a Fortuna Antiate accepisset, ut caveret a Cassio: id autem pertinebat ad Chæream Cassium, cujus manu occubuit. Syriz præfecturam a Claudio accepit, ac pontificiam Judæorum stolam summis sumptibus, & magnificentia elaboratam, quæ prius a Romanis adservabatur, & Judæis poscentibus ad Sacrificiorum usum promebatur, quamque Tiberius in Judæorum poteitatem retulerat: Cassius, ne quid Romanis ex antiquo jure decederet, in Romanorum redegit custodiam. Quæ causa Judæis fuit legationis mittendæ ad Claudium. Quamvis doctrinæ magis, quam bellis vacaret; præce tamen disciplinæ studiosissimus fuit. Meherditem deducere jussus, metuens ne cunctando languescerent barbarorum animi; neve perfidia mutarentur ii, a quibus Meherdates in Regem postulabatur; prælii committendi urgendæ rei auctor erat. Sed id consilium fraude neglectum ab Rege Arabum Aboaro. Quamobrem Meherdates ea mora nudatus auxiliis, postea infelicitè imparibusque copiis pugnans in hostium poteitatem est redactus. (b) Supplicationum frequentiam ob debellationem Parthorum, auctoritate sua, compescuit: auctorque fuit dividendorum dierum in sacros, & negotiosos; ne annus totus supplicationibus traduceretur, si pro Romanorum felicitate Diis ageretur gratiæ, quantæ deberentur. Compescendæ Puteolanæ seditioni a Senatu datus invitis, propter nimiam severitatem ipse met postulavit, ut negotium alteri mandaretur. Pedanio Secundo præfecto urbis servili manu obtruncato, multitudo servorum, quorum tueri dominum intererat, pœnas dare cogebatur: Sed quia hinc plebs pro aliquorum innocentia; illinc Senatus pro dominorum securitate certabat; Cassius in me-

[a] De hoc Sveton. in Calig. c. 53. Dion. l. 59. in fin. Tacit. l. 26. ann. cap. 7. & 9. Sveton. in Ne-

ron. cap. 35. & Tacit. lib. 3. c. 24. annal. & lib. 12.

[b] Tacit. lib. 12. annal.

medius progressus demonstravit facinus tale, ac tam difficile sine omnium, aut dolo, aut culpa explicari nequiste: cunctisque perloafit, singulorum servorum conscientiam fuisse criminofam. Neronis crudelitate in exilium est actus: quod majorum imaginibus interposuisset illam Caji Cassii, qui in Cæsarem conjuraverat, cum ea inscriptione: *Duci partium*. Verum obiit tandem in urbe a Vespasiano revocatus. Ingenii certamen exercuit cum Procuro: Cassius enim tanta aestimatione ferebatur inter discipulos Capitonis, sive inter Sabinianos, ut schola illa tota deinceps Cassianorum appellaretur.

CAPUT LXXXIII.

De Cajo Iterum.

FUIT & Cajo, alius ex equestri ordine sub Antonino: (a) cui ab aliquibus adscribitur quidquid Caji nomine in libris juris occurrit. Hunc Menagius (b) in dissertatione sua de utroque Cajo accipit pro T. Cajo, quem prænominem distinguit a Cajo Cassio Longino: ad quem pertinere ait verba ista Cujacii: (c) *Hic auctor grammaticis familiaris, propter bonarum literarum & Homerii potissimum tractandi, quæ in eo fuit, peritiam suam*. Scripsit autem recentior ille, quisque fuerit, institutiones: unde suas magnam partem deprompsit Justinianus, ut merito illum *Cajum nostrum* appellet, (d) non quod eum inter ætatis suæ viventis Jurisconsultos mi-

nistrum haberet. De hoc doctissime Alexandri in suis ad Cajum commentariis. (e) (*)

CAPUT LXXXIV.

De Cajo Sabino.

COELII Sabinus e Cassii Longini disciplina protectus, magnæ fuit apud Vespasianum auctoritatis. (f) Honoris causa in duos menses, nempe Quintilem, ac Sextilem, Consulatum acceperat ab Orhone: quam dignitatem sub Vitellio quoque retinuit. Librum scripsisse fertur ad *Edictum Aedilium Curulium*, unde multæ sententiæ illius in rebus venalibus obtinuerunt. (g) Ab hoc Sabinianorum appellatio processit: quamvis eam Pancirolus (h) deducat a Masurio Sabino.

CAPUT LXXXV.

De Prisco Javolenio.

COELII schola migravit ad Priscum Javolenum, cui mentis levitas auctoritatem in jurisprudentia non imminuit. Habebatur enim parum sanus, quod Pausanias recitanti elegas ad verba hæc: *Prisca, jubes? improvisò, responderit: Priscus Javolenus non jubes?* (b) unde repente ille obortus. Non tam de jure acute minus, recteque respondit: neque suis consiliis in legibus condensis minus profuit. (i) Antonino Pio, sub quo vixit, ac Syriz præfuit, teste Juliano. (k) Scripsit

[a] Pancirol. de claris interpretib. lib. 2. c. 28.

[b] In Amandat. jur. civil. [c] Lib. 11. obs. c. 28.

[d] Cujac. in pænam inflatus.

[e] L. 8. §. ff. ad S. C. Orphæ.

[f] Loco hic minime suo Gravina disserit de Cajo, Jurisconsulto, juris studiosis omnibus inde ab artis ingressu commendatissimo. Ad ipsum enim Institutioem præmitem, in quo eum suum Justinianus appellat, quæri solet. Iustinus Cajo Christianus nec ne? An maverat olim Ezechiel Spanhemius in orbe Romano II. c. 5. & in Add. p. 378. Sed idem confidentius jam pegatur, postquam de vita & ætate Caji accuratius egerunt Antonius Schubertius, ad vitam Caji a Bertrando descriptam, & Fr. Caroli Conradi, in Act. Eruditorem Lipsiensium 1727. mense Februario, qui & Ansea Caji exercitatione singulari illustravit. Incidit autem ætas Caji in eam Antoninorum. Certe M. Aurelium Antoninum Philosophum, sacratissimum suum principem vocat in L. 9. D. ad S. C. Tertul-

lianum, ut perspicue apparet juncto pr. J. ad S. C. Rom. Orficiam. Ceterum nec de equestri ejus ordine, nec de prænominem Tri, constat.

[g] Tacit. lib. 2. hist. [h] Gell. lib. 7. c. 4.

[i] Imo vincere videtur Pancirolus sententia. Quod enim placitum Sabinianorum dicitur in §. 2. J. de emptor. & venditione, id Sabino & Cassio tribuitur in L. 1. D. de contr. emp. Sabinum autem, qui toties in Pandectis Cassio præponitur, Masurium Sabinum esse, nemo dubitat. Præterea tanta ejus auctoritas erat, ut Masurio Rubricam Perlius pro tota jurisprudentia ponat, & in ejusdem libris Juris Civilis jurisconsulti præcipui, Pomponius, Ulpianus & Paulus commentarios scripserint. Apud Pomponium Proculianis Cassiani quidem opponuntur, sed nusquam Pegasus Sabinianos opponi videas, Pegasus enim nomen solis interpretibus debetur.

[j] Plin. l. 6. epist. 15.

[k] Capito. in Antonino Pio.

[l] L. 5. an apud se ff. de mandatis. vind.

pſit libros ex Caſſio quindecim, & libros decem ex poſterioribus Labeonis, & epiſtolas ad Plautium, qui magnus & ipſe fuit Jurifconſultus. Auditores habuit Javolenus plures, inter quos Tufcianum, & Valentem, & omnium præſantiſſimum Julianum: in quo ſectarum diſſidia quieverunt: quamvis a Donello inter Proculianos (*) adnumeretur. (a)

CAPUT LXXVI.

De Salvio Juliano, & Tarrutenio.

IS non minus animi, quam corporis prole fuit inſignis. Avus etenim fuiſſe ab Eutropio: proavus a Spartiano traditur Juliani Imperatoris: qui & ipſe jurisprudentiæ laude floruit. Hinc in errorem inductus Aurelius Victor ipſum Imperatorem Julianum edicti perpetui compoſitorem appellat, ambigitque Salvium ne, an Didium Julianum Imperatorem nuncupet. Quem errorem Victor etiam Grotius in *ſparſis floribus* offudit. (**) (b) Cognomen Salvius habuit Severi, patria Mediolanenſis, illuſtri genere. Magnam vero ſapientiæ laudem acquiſivit ſub Adriano: cui familia riſſimus fuit, cujuſque juſſu ex veteribus, novisque abs ſe commiſſis edictis, condidit, atque in concianum titulorum ordinem digeſſit Edictum perpetuum; ſcripſitque libros, quos digeſtorum appellavit, nempe: ut Cujacius interpretatur, *edictorum digeſtorum*. (c) Prætor fuit, & ſub Antonino Pio Conſul cum Torquato: ac (ſi tacentibus factis conſularibus fas eſt credere Spartiano) Conſul factus eſt iterum ſub Marco Philoſopho cum Piſone. Quibus in magnificatibus, exemplo Javoleni præceptoris ſui, proprios ſervos vindicta liberabat, eandemque ſententiam aliis prætoribus ſua dabat. (d) Hujus eſt præclarum illud: *Nulla lex tam late patet, ut ad omnia per-*

tingat. In pluribus juris civilis locis a Principibus honorificentiffime appellatur. Sunt qui hujus vitam ad Commodi (**) ulque imperium extendant: eumque arbitrantur eundem eſſe, qui, cum Paterno etiam Jurifconſulto particeps conjurationis fuit, quique ſimul cum Paterno, juſſu Principis, vitam amiſit. (e) Paternus autem, qui Tarrutenus erat cognomine, libros reliquit militarium quatuor: quorum in digeſtis aliquot monumenta ſuperſunt.

CAPUT LXXXVII.

De Domitio Labeone.

FLoruit ſub Adriano Domitius Labco, qui dubium eruditus inſecit, ſui ne, (f) an ſuperioris Labeonis (****) libri ſignificentur in Digetiſtis.

CAPUT LXXXVIII.

De T. Ariſtione.

TItus Ariſto non modo ſons publici, privatique juris, verum etiam omnium doctrinæ, & omnis eruditionis a (g) Plinio fuiſſe traditur: conceptamque animo ſapientiam laudabilibus factis explicaffe; ut nihil aut nos ad Plinii teſtimonium; aut Plinius ipſe ad majorem hominis laudem poſſit adjungere.

CAPUT LXXXIX.

De Ariano.

ARianus initio Senator, deinde ſceſſit in otium literarium; atque ad hunc miſſæ creduntur epiſtolæ a Plinio ad Ariam ſcriptæ. Librum edidit de interdictis, & de re militari.

CA-

(*) Vide quæ de *ſeſſis JCorum* ſcriptum p. 51.

[a] *Comm. jur. civil. lib. 5. c. 25. l. 1. §. 6. quo her. 14. ad leg. Falcid.*

[b] *Ad l. 1. de orig. jur.*

[**] Severi cognomen non habuit noſter, ſed pronepos ejus Imperator Didius Salvius Julianus Severus. Celeb. Otto *Pr. T. I. Titul. juris p. 27.* ubi de Juliano copioſe diſſerit.

[c] *Ad Julian. in princ.*

[d] *L. 5. an apud ſe ſſ. de man. vind.*

[***] Confer. Celeb. Heineccii *diſſertationem de*

Salvio Juliano.

[e] Lamprid. *in Commod. Dion. l. 72. in Commod.*

[f] *L. 27. ff. qui reſt. ſoc. poſt.*

[****] Imo id temporis ratio nullatenus patitur. Et videtur Domitius omnino conſultor potius, quam Jurifconſultus dicendus, ſi quis inſpiciat *L. 27. D. qui reſt. ſoc. poſt.* Reſpondit ei Celfus, ut habet Gloſſa, minus curialiter, quin ut homini dubie ſanctitatis. Inde eſt, quod quæſtiones inepæ & ridiculæ, quæſtiones dicuntur Domitianæ.

[g] *Lib. 1. epiſt. 22.*

CAPUT CX.

De Sexto Cæcilio Africano.

Sextus Cæcilius Africanus, Juliani discipulus, tantum præceptoris suo tribuit, ut Africanus ore videatur Julianus, tanquam Apollo ex tripode, oracula fuisse. Omnia enim fere de Juliani sententia summa fide pronuntiat per verba: ait, existimavit, (*) negavit, putavit, inquit, respondit, placet, notat. Adeo sapientie gloriæ doctore suo non invidet vir aliqui divini, humaneque juris peritissimus. Siquidem Cæcilius ille fuisse creditur, quem Gellius (a) adversus Favorinum philosophum decemvirale jus propugnantem inducit; vixitque sub Adriano, aut Antonino Pio. Extat de eo peculiaris Menagii dissertatio. Ego nihil certi statuo: & quoad aliud mihi illucescat, Cujacium sequor. (b)

CAPUT CXI.

De Sexto Pomponio.

Sextus Pomponius, ut quidam putant, ex antiquissima Pomponii Attici familia, auctor fertur legis 2. ff. de origine juris: in qua non raro scriptoris diligentia ne dicam, an historiarum cognitio desideratur? ut non mirum, si ab cruditis non paucis ea lex Pomponio adjudicetur. Cum Papinianum principem aliqui jurisprudentiæ inter Jurisconsultos non descriperit, facile crediderim, aut ejus legis auctorem non esse Pomponium, aut ante Papinianum vixisse, Adriani putæ ætate: (**) quamvis a Lampridio scriptore non dili-

gentissimo sub Alexandro ponatur, si locus est integer: nam si Salmastii lectionem, & restitutionem amplectamur, Pomponius manebit extra numerum a Lampridio descriptum. Expungitur etiam inde a Casaubono, auctoritate veterum codicum, ex regia Bibliotheca.

CAPUT XCII.

De Junio Mauriciano, & Ælio Marciano.

Junius Mauricianus sub Antonino Pio (***) vixit, & Ælius Marcianus, qui Beticam Proconsul administravit. (c) Præter alios libros, scriptis institutiones, unde multa Justinianus transtulit in suas.

CAPUT CXIII.

De Ulpio Marcello, Meciano, Saturnino.

Eadem ætate floruit Ulpus Marcellus, qui a consiliis fuit Antonino Pio, ut existimat Cujacius in comment. ad Ulp. Marc. Et Volusius Mecianus Auctor. (d) Volusiani S. C. qui summis laudibus extollitur a M. Antonino: & Claudius Saturninus, qui Prætor fuit, (e) quique cum seorundum sape sentiret ab aliis, causam præbuit nostratibus interpretibus, ut homines sui ingenii Saturninos appellent. (f)

CAPUT CXIV.

De Tertulliano.

Vixit autem sub Septimio Severo Tertullianus, qui an idem fuerit ac Sacer

(*) Imo hæc voces non Africani sunt, referendæ ad Julianum, sed Tribonianum, pertinentes ad Africanum, ut liquidum ex iis, quæ de Africano diximus in libro de Sæstis Jurisconsultorum. Menagii rationibus, quibus in Sextum Cæciliam, qui apud Gellium cum Favorino de XII. tabulis disputat, & nostrum eodem esse, negat; satisfieri potest iis, quæ habet Cujacius Tract. I. in Afric. princ. Obs. VII. 2. Bern. Henr. Reinold. ad L. 23. de R. J. Et merito hic Cujacii sententiam deferere nosse dubitavit. Quantum enim doctrina & jurisprudentia posset Cujacius expectat videri in elucidandis Africani questionibus, quæ adeo subtiles & obscuræ sunt, ut antea vulgo circumferretur dictum: Africani lex est, ergo difficilis.

(a) Lib. 20. c. 10.

(b) In princip. comment. ad Afric.

(**) Imo Antoninum Pium Divum appellat in L. penult. D. de pollicitationibus, adeoque Divorum

saltem fratrum tempora attingit. Extat de eo Reinoldi oratio, in qua Enchiridion ejus a suspitione verborum vindicat. Eidem libello aversarij labem abstergit Cornelius van Bynkershoek in Præmissis ad L. 2. D. de O. J. Ut autem cum Antonio Augustino Pomponios geminos fuisse, credamus, quia Ulpianus in L. 32. D. de legatis I. ait: Quod ita verum esse, iam Sextus quom Pomponius negant, necessitas nulla est. Sexti enim voce Sextus Cæcilius Africanus designari videtur.

(***) Imo Severo & Antonino Caracalla. Conf. Cl. Noodkerck de lege Perenda p. 128.

(c) L. ff. de leg. 2.

(d) L. aversarij. ff. ad l. Jul. de vi priv. L. divi 17. ff. de jur. pæri.

(e) L. 1. ff. de Senator.

(f) DD. in l. 1. de Senas. Bald. in l. 1. rub. 3. C. de Sacros. Ecclis.

cer Scriptor: quamvis Cujacium (a) auctoritatem habeam, qui propter multa jurisprudentiæ semina in Sacri scriptoris libris colluctantia, eundem esse censet; nihil ego tamen certi affirmare ausim; dissentiente præsertim, non levibus ex causis, (*) Hugonē Grotio, (b) De hoc latius agit Menagius in *amznitatibus juris civilis*.

CAPUT XCV.

De Papyrio-Justo, & aliis.

AD eandem ætatem refertur Papyrius Justus, & Messius Rusticus, & Callistratus, & Tryphoninus, qui e Juliani schola profectus creditur, quique sub Caracalla Syriz præfuit; & Arius Menander, qui tot Severi Principis erat negotiis implicatus, ut excusationem a tutela meruerit. (c)

CAPUT XCVI.

De Fabio Sabino.

FABius Sabinus, ad quem ex aliquorum opinione ab Ulpiano, Paulo, Pomponio scripti sunt libri, qui ad Sabinum nuncupantur, ab Æliogabalo capite damnatus, vitam servavit per Centurionem: qui cum surdus esset, & aliter mandata exceperet, eum urbe pellendum censuit.

CAPUT XCVII.

De Fabio Sabino F.

HUJus filius Fabjus Sabinus J. C. quem Alexander in consilium adhibuit; ea

constantia, & vitæ integritate fuit, ut ætatis suæ Cato diceretur: (d) eo fortasse admirabilior, quod priscam illius virtutem in corruptissimâ ætate retinuit. Sed his jam pereuris, ad celebriores ejusdem temporis Jurisconsultos, a nobis e turba, honoris gratia, favocatos veniamus. (**)

CAPUT XCVIII.

De Cerbidio Scævola.

EOS ætate præcessit (e) Cerbidius Scævola; cui laudem summam non propria tantum, sed & discipulorum dignitas peperit: quorum in numero fuisse traditur Severus, postea Imperator, & Papinianus, & Paullus, a quo ideo Scævola *nostr* appellatur: (f) ac propter magnam in jure civili auctoritatem legum Coryphæus a Modestino dicitur, & ab Arcadio, atque Honorio, prudentissimus. (g) Hujus consilio in legibus, decretisque condendis M. Antoninus philosophus plurimum juvabatur. Nihil hujus responsis gravius; nihil priscæ sanctitati similis, (***) nihil denique propius ad causæ veritatem: cum ex ipsius facti recessibus, quo ingenio penetrabat, responsorum suorum vim & rationem extulerit; unde solemne illud apud Scævolam, *secundum ea, quæ proponerentur*. Peritis enim, illucescente factis, jus consilium occurrit. Huic tribuitur proverbium illud, *jura vigilantibus scripta sunt*. Ejus schola Senatui quodammodo jurisconsultorum aperuit, fuditque clariores jurisprudentiæ procures. (h) Atque inter ceteros Paullum, Triphoninum, & qui antiquitatem universam do-

Arina

(a) Obs. 7. c. 2.

(*) Præcipua petitur illi diversitate. Jurisconsultus enim dicendi genere Rhodio utitur, cum tumida & phalerata sit oratio Doctoris Ecclesiæ. Exemplum illi simplicis, quo Terrullianus, Jurisconsultus, usus est. præbuit L. 33. D. de *estum. milit.*

(b) In *epist. ad Tit. c. 3.*

(c) L. *verum* 2. §. ex *facto ff. de minor.*

(d) Lamprid. in *Alex.*

(e) Sabinum, qui centurionis errore servatus est, ut eum, ad quem Ulpianus libros scripsit, eodem esse, ipse Lampridius testatur in *Heliogabalo c. 16.* Sed fallitur Lampridius, uti observat Vvilihelmus Grotius in *viola J. C. c. 11. XI. 9.* De Fabii Sabinii jurisprudentia non constat, nisi quod in consilio Alexandri Severi fuisse dicitur, Lampridius in *Alex. c. 68.*

(f) De Scævola vide Fabrot. in *Cujac. paras ff. expilato. hæredes*

(g) Vid. Cujac. in *recitat. solemn. in respons. Cerbid. Scævola.*

(h) L. *seire oportet* §. *aliud ff. de excusat. tutor. L. 3. ord. Theod. de sistim.*

(***) Partium tamen studio eum abripi in L. 14. de *Transf. c. 22.* sed jam hujus criminis Scævola absolvere lateat Schultingius in *enarratione Pandectarum ad tit. de Transf. omnibus* §. 17. Variationes ejusdem Scævole vide apud Cuiacium *Obs. II. 1. M. rilium Obs. I. 9* & eundem Gerardum Noodt *Obs. II. 18.* Servilius quoque J. C. in L. 10. D. de *juro Patr. Cornelio van Bykerkshok Obs. L. P. c. 23.* mutandus videtur in Cervidium, quo Scævola significetur. (b) Cujac. ad *Papinian. in princ.*

Strina, & gloria superavit; posteritatem vero ejusdem spe gradus exiit, Papinianum; cujus vix unquam nomen a Principibus absque laude profertur, quemque jurisconsulti ejus aequales Ulpianus, & Paulus, quamvis habuerint studiorum socium, tamen verebantur ut Magistrum. Nec enim prorsus erravit Lampridius, qui eos Papiniani discipulos facit: nam si non ætate, voluntate tamen fuerunt, & cultu.

CAPUT XCIX.

De Papiniano.

Papiniani clarior fuit vita, quam felicior: exitum enim habuit qualem sub Tyranno fortissimi quique nanciscuntur. (a) Hostilii Papiniani, atque Eugenia Gracilis filius fuit. Ætate, ac gloria procedens munus subijt procuratoris Fisci. Præfesto prætorio abledit. Septimio Severo, non solum affinitate per secundam uxorem, sed societate quoque studiorum, ac vitæ gratus adeo fuit, ut ab illo statim post susceptum imperium Prætorio præfectus fuerit: qui summus erat, secundum Principem gradus: ab eodemque moriente curam filiorum illius acceperit. Quam ei fidem Papinianus capere suo persolvit. Etenim, dissidentibus inter se mutuis odiis, Geta, & Caracalla; ille nullam curam prætermisit, quo animos eorum componeret. Qua caritate offensus Caracalla: quia hostis loco habebatur ab eo, quicunque fratri non esset infestus; Papinianum, vel Getæ necem prohibentem; vel parricidium excusare detrectantem; vel nolentem Imperatori orationem componere ad facinus apud populum diluendum, suis militibus occidendum tradidit. Feruntur autem hæc voces summæ constantiæ indices amoretur Papinianum edixit, nam cum ab Imperatore rogaretur, non tam facile, inquit, parricidium excusari posse, quam fieri. Atque instante Imperatore, ut populo persuaderet, Getam propter sua scelera merito interemptum; respondit: *Aliud est parricidium, accusare innocentem occisum*. Atque supplicio proximus vates etiam fuit posterioris facinoris a Macroino suscepti: qui cum præfectus Prætorio esset, Antoninum Papiniani occisorem imperio spoliavit, & vita. Stultissimum enim fore Papinianus dixerat eum, qui sibi esset successurus, si proculcatam in se præfecturam relinqueret inultam. Cum autem audisset Caracalla, Papinianum bipenni fuisse obruncatum, carnificem increpuit, quod suum iussu gladio non fuisset executus. Tradit Socinius (*) urnam argentæam ætate læ Romæ repertam a rustico cum hac inscriptione: *Emilii Papiniani J. C. & Præfeti Prætorio requiescent hic ossa, cui infelix Fater, & Mater sacrum fecerunt mortuo anno sue ætatis tricesimo sexto*. Erat & alia inscriptio: *Emilio Papiniano Præfesto Prætor. J. C. qui vixit annos triginta sex, M. quatuor, D. decem, Papinianus Hostilius, Eugenia Gracilis turbato ordine in senio seu parentes fecerunt filio opt. Lepidum vero est, quod latro comprehensus respondisse fertur Papiniano cum interroganti, cur latrocinium fecisset? nam ad hæc latro retulit: & tu cur Præfectus es? (b) Tanta vero illius in jure civili fuit auctoritas, ut nunquam ab Imperatoribus, nisi honorificentissime appelleretur: inque variantibus J. C. sententiis, ea præferretur, a qua steterat Papinianus: cum quo semper ipsa veritas habitare censebatur. Ex cum alii Papiniani auctoritate nitantur, ipse ad nullius unquam auctoritatem excurrit: ut quot responsa, totidem reddidisse oracula videatur. Hinc illa de summo J. C. crebra, & plena honoris elogia: nimirum, *Asilum juris, & legis doctrine Thesaurus*. (c) Hinc tertio anno auditores juris sese libris Papiniani tradebant, & Papinianiæ dicebantur.*

Hic; ubi;

(*) Spartian. in Caracall. Dion. lib. 77. & 78.

(*) Imo utramque hæc inscriptionem falsi arguit Everardus Otto in *Papiniani vita*, cujus ubertate & eruditione factum est, ut de Papiniano hodie parum dici possit, quod non ille dixerit prius. Abstineamus a reliquis, id dixisse satis habentes, non usquequaque verum esse, quod dicit Gravina, Papinianum ad nullius unquam auctoritatem excurrisse. Labeonem enim & Pegasus laudat in L. 95. §. 7. D. de solutio-

nibus. Nervam sequitur in L. 47. D. de A. P. Neratio Prisco aditipulatur in L. 19. D. de delo malo & L. 33. D. de usufr. Imprimis vero Juliani auctoritate sepiissime utitur, ut in L. 62. D. de Rei vind. L. 50. D. de Peculis, L. 76. D. de hered. insti. L. 43. D. de bonis liberorum, L. 26. D. Si quis omnia causa, L. 47. D. de Fideiussoribus.

(b) Dion. lib. 76.

(c) Cujac. in Papin. in princ.

tur; eoque anno ineunte Papiniano festum dicem agebant. Hinc Hieronymus aliud inquit Paullus noster; aliud Papinianus præcipit: Eundemque locum Papiniano tribuit in humano jure, quem habet Paullus in Divino. Maximum sane jurisprudentiæ incrementum, & vir præcis Reipublicæ temporibus dignus, qui Romanam justitiam scriptis docuit, & sui ipsius capitis perniciem. Quod ingenium suis omnibus in responsis totoque genere orationis elucet. Inest enim in eo præter elegantiam, & candorem latinis, omnibus Jurisconsultis familiarem, gravitas talis, ut non tam interpretem, quam latorem legum agere videatur. Catonianam nos constantiam Principis jurisconsultorum, in scenam ad popularem admirationem adduximus, Ver-nacularum Tragædiarum (*) quarta, quæ inscribitur *Papinianus*.

CAPUT C.

De Domitio Ulpiano.

Hunc sequitur Domitius Ulpianus Syrus, qui prætoribus primo: deinde ipsi Papiniano præfecto prætorio adiecit. (a) Verum per Heliogabalum ob invisam propudiosæ libidinis robitatem a publicis muneribus jam ejectus, postea redditus Reipublicæ fuit, & Magister scrinii assumptus ab Alexandro Severo: cujus imperium regebatur, Ulpiani consilio, quem repugnante primum, deinde laudante Mama-matre pro tutore adhibuit, (b) eumque dilexit præ ceteris Jurisconsultis, quos advocare in consilium consueverat, quosque veluti Pythiam consulebat, antequam grave aliquid aggrederetur. (c) Horum sapientiæ tribuenda est moderatio illa Severi super sui negotiis, conditarumque ab eo constitutionum lenitas, atque æquitas. Cum neminem ad se solum Alexander admitte-ret; tum ne cui nimiam apud populum po-

tentiam pareret favore suo; tum ne invidiam fereret inter amicos; unum tamen excepit Ulpianum, quem, semotis arbitris, ad se introduci permisit. Nam præter prudentiam, eruditio ejus colloquio maxime capiebatur. Præfectus prætorio creatus ab eodem Principe Ulpianus adeo adversas habuit militum voluntates, ut ab eis etiam ad necem peteretur: a qua illum sæpe Imperator, & aliquando, objecta etiam summa purpura, eripuit. Quamvis vero tanta fuerit hominis doctrina, nescias tamen, plus ne profuerit humano juri, quam ob-litterit Divino. Siquidem auctoritatem omnem, & gratiam suam apud Principem direxit adversus Christianos: a quibus bene-volum Imperatoris animum, semini-bus etiam nostræ religionis, imitatione Mam-mæ matris, imbutum, detorsit: mitis-simumque Principem, collectis omnibus Im-peratorum constitutionibus in Christianos conditis, in eos, exemplo superiorum Principum, incitabat. Scribendi genere usus est leni, temperato, & facili, ut nunquam tamen gravitas in eo desideretur. Mira est ejus proprietas verborum: quorum adeo erat religiosus, curiosusque investiga-tor; ut Theodorus Cynellus apud Athe-narum superstitionem hominis, & inutilem subtilitatem fastidierit. Unde spinarum collector appellabatur. Molestiam enim fa-miliaribus objiciebat crebris quæstionculis de singulis vocabulis rogitando, atque con-tendendo, nullique cedendo. Et cum inter epulas de cuiusque cibi appellatione per-cunctaretur, extaret ne alicubi verbum, an non exaret, ~~mutuatur~~ fuit appellatus: quamvis Casauboni sententia hic alius sit ab Ulpiano Jurisconsulto. (d) Vicit tandem auctoritatem hominis, & gratiam Principis militare odium, quo demum Ulpianus interiit. (*)

CA-

(*) Hæ numero quinque juristæ *Napoli excusa* fuerunt 1712 & 1717. in 8. Inscribuntur vero prima Palæredes, secunda Andromeda, tertia Appius Claudius, quarta Papinianus, & quinta Servius Tullius. Quæ deinceps ab auctore in Latinum con-versæ seriem custodiuntur apud heredem ejus, Petrum Metastachum.

(a) L. 1. ff. de consil. Lamprid. in Sever. cap. 26.

(b) Lamprid. in Alex.

(c) Lamprid. in Alex. Sever.

(d) *Animadv. in dñb. cap. 7.*

(*) Quæ de Ulpiano circumferuntur, accurato judicio castigavit Ant. Schultingius in *Jurisprudentiæ Ant. Justinianæ*. Rescripta principum contra Christianos colligentem excusavit van Bynkershoek de *religione peregrina* par. 240. Illum vero *antiquariorum* Athenæ, a Jurisconsulto diversum esse, etiam Celeb. Fabricius annotavit *Biblioth. Græcæ* IV. 20. 6. Jacobi Lecti orationem de *vita & scriptis Ulpiano*, exhibet *Tomus I. Theauri Ottoniani*. Eminent inter scripta Ulpiani libri ejus ad Edictum laude candoris & perspicue gravitatis.

De Julio Paulo.

Cum Ulpiano conjungimus Julium Paulum Patavinum: (a) Is cum sese calis defendendis exercuisset, & cum eodem Ulpiano Papinianus fuisset assessor, scriinii memorie magister creatus fuit, & postremo præfectus prætorio: (b) ita ut Ulpianum disciplina, ætate, honoribus, & Principis gratia æquaverit; Atque tamen gravitate superaret, & numero librorum, quo vicit ceteros: cum nullam non juris particulam attigerit. Hoc etiam Ulpiano dissimilis, quod Ulpianus in juris definitionibus remissior est, & pronior ad æquitatem; Paulus vero severior & religiosior juris. (*)

CAPUT CII.

De Herennio Modestino.

Herennius Modestinus Ulpianum habuit magistrum, a quo studiosus suus appellatus. Eundemque Ulpianum sæpe consuluit, etiam absens, cum Dalmatiam pro Consule (**) administraret. (c) Græcarum fuit ac latinarum literarum cum primis doctus, pollensque in utraque scribendi facultate, librumque de excusationibus græce conscripsit. Vixit ad Gordiani tempora, a quo non contemnenda auctoritatis J. G. appellatur. Maximus vero junior cum sibi juris peritum, & magistrum adhibuit, ut refert Capitolinus. (d)

(a) L. quæst. §. cum vis. ff. de legat. 3. L. lesa ff. de reb. cred.

(b) El. Spatt. in Negro.

(c) Ex libris Pauli bina circiter millia fragmentorum, seu fi. maxis, bina circiter millia legum in Pandectis inveniuntur. Placet is sibi in studio brevitate, unde sæpe nimis subtilis est & obscurus. Notum dictum Raph. Fulgosi, *Ulp. modestus Paulus semper ita obscure loquitur, ut vix possit intelligi, & si haberem cum in manibus, cum per capillos interrogarem.* Idem Duareno ad L. 131. D. de P.O. propter scribendi genus obscurum, implicarum ac tortuosum Heracitus quidam esse videbatur, qui a veteribus *æxævæis* appellatus est. Bynkershoek ad L. lesa c. 1. De patria ejus disputant Patavium, Tytus, Græcia & Roma. Conf. Bertrandus in vita Pauli & Pignorius Symbol. Epistolæ. L. I. epist.

De aliis generatim.

Atque hunc postremum jurisprudentiæ vocem appellare licebit: quo sublato hujus doctrine oracula contigere, ac superstitibus rivis, juris exaruerent fontes. Hermodenianus enim, qui sub Constantino claruisset fertur, de quo Menagius querit in *amanitibus juris civilis*, (e) aliquæ obscurioris nominis, nihil prodidere novi: sed vetera tantum retractarunt, aut explicarunt, remissæque prisco illo, & gravissimo instituto respondendi, tantum docendo juri civili scholas aperuerunt. Fuerunt sane plurimi, aut Modestini, aut Ulpiani æquales, iidemque Papiniani discipuli; sed minus celebres: quorum cognitio repeti potest ex eorum libris, qui peculiare tractationes de Jurisconsultorum historia conscripserunt. Non etenim, omittis iis, quæ tantum curiositatem explere possint, ea suggerenda duximus, quæ initia juris illustrare, atque utilitatem, opemque præbere possint laborantibus. Sane interruptam nunc narrationem opportune repetemus, & Jurisconsultorum historiam persequemur postquam expediturimus Justinianæ juris civilis collectionem: ad quam ut accedamus, aperienda sunt fundamenta ejus potestatis, quæ usi Principes, iusta sua partem fecerunt juris civilis. Quæ ut a suis naturalibus initiis deducamus, plura evolvenda sunt de Principum Imperio, ejusque vires expendendæ, progressioque vestiganda: ut nosse possimus, quibus ex

H 2 initiis

41. Juliam Corneliam Paulam, quam *juristas* *juristæ*, *seminam illustrissimam* vocat Herodianus Hist. V. 6 & cuius nomen exposuit Vaillant de numism. Imp. p. 127. & 269. nostri filiam putat Celeb. Heinkecius in *Historia juris* p. 280. Fuit autem Paulia uxor Elagabali Imperatoris. Vitam ceterum Pauli quæque consularis erroribus liberavit Ant. Schultingius in *Jurisprudencia Ante Justinianam*.

(*) Quod ex vulgata colligitur Pandectarum editione, in qua in L. 52 §. 20. D. de fursis, sic legitur: *Quod & Herennius Modestinus, Proconsul, usque Dalmatia consensit, respiciit*, hoc Florentinus Codex vice Proconsuli exhibet studio meo. De Dalmatia autem consule dicitur, pro e Dalmatia.

(b) L. 51 §. si quis, ff. de furs.

(c) In Maximian. junior.

(d) Cap. 11.

initium in libera Civitate orta fuerit ea potestas & quousque pervenerit. Quoniam vero nihil certi explorative comprehendere possumus, nisi quod hauriamus de fonte naturæ, ideo tanisper a matre veritatis philosophia faciem illam arripiam; qua per tenebrosos iter & opinionibus obfessum libere percurram ad ea primordia, unde veritas protrahatur in lucem. Qui enim adhuc scriptis suis imperii fundamenta jecerunt e Jurisconsultis recentioribus, non tam abstrusas naturæ notiones, quam auctoritates, & opiniones pro certis firmisque principiis tradiderunt: & quæ consequentia esse debuissent, pro antecedentibus acceperunt: ut non aliam firmitatem ea, quæ proponunt, habeant, nisi studioforum fidem atque consensum; ne dicam inquirendi negligentiam.

CAPUT CIV.

De Romano Imperatore.

Humanæ naturæ vitium, dum innascitur anima corpori, e parentum culpa susceptum, ad omnem effunditur posteritatem. Eodem vitio elata cupiditas nostra omnes corripit facultates, e quarum regimine pellit excluditque rationem: qua depressa cupiditas impotenter dominatur, suumque jus viribus metitur: ut eo usque imperium extendat, quo ad vires cujusque perveniunt. Cum enim cupiditate, non ratione decernimus, tantum exultant jura corporis, quæ illi dominium rerum addicunt, qui vim ad capiendum, & retinendum idoneam habet a natura tributam. Unde, seclusa ratione, quæ rerum inæqualitatem inter homines pro imparibus meritis ad communem utilitatem inducit, exurgit appetitio naturæ, quæ constituit juris æqualitatem, eamque dirimit, atque distinguit potentia singulorum: ut cum omnia pateant omnibus, ea tamen cujusque sint propria, quæ suæ cuique vires attraxerunt. At quoniam æqualitas, dum omnes omnia sibi arri-

piunt, bellum excitat, & mutuas cædes: hinc metus intestine discordiæ, atque pericula externæ potentie, revocarunt velut ab exilio rationem; quæ veram aperuit utilitatem, docuitque homines magis ad securitatem, quam ad magnitudinem virium expendere jura sua. Quamobrem proprias cupiditates, & vires communi voluntati, & publicæ potentie ad universorum tranquillitatem intentæ summisserunt, fœderaque pereculerunt, injeruntque pacta, quorum in fidem, atque tutelam, instituta societate vitæ, se suæque omnia tradiderunt, eique societati regendæ præfecerunt Imperium, sive vim summam undique contractam, animis omnium atque corporibus dominantem. Itaque servitute securitatem emerunt, & parere legibus duriter, quam propriis cupiditatibus obsequi cum periculo, maluerunt. Quibus igitur facultatibus hominum conditio regitur, naturali scilicet, & civili. Prior statum corruptum (*) hominum, liberum, & solitarium comitatur. Posterior vero eundem societatem, vitæque communionem consequitur, quam Civitatem appellamus. Etenim facultatibus naturalibus facultati civili subiectis, Civitas coalescit. Cum vero istæ dissiliunt, seque homo refert ad naturalis potentie statum, discordia erumpit, civilisque dissolvitur. Quia sublato statu inæqualitatis rerum, atque pacis: homines redeunt ad juris æqualitatem, cuius obtinendæ causa bellum inter eos exoritur. Civilis autem facultas, quæ nascitur a multitudine, minime tamen potest seorsum a persona publica residere, neque in singulos dissipari: hac enim ratione jus quisque repeteret suum: sed in personam aliquam transfundenda est, qualis est cœtus plurium, vel paucorum, vel communis ab uno administrata voluntas, ex qua existit Princeps, in quem pro cujusque civitatis legibus, vel potestas

(*) Ferri potest superior Philosophia Auctoris nostri, esse eam a perditæ sams Philosopho, Thoma Hobbeso, mutuatus videatur, eademque valde dupliciter Auctori considerentium: ad tres libros de origine juris. Considerat enim mutuum vim tanquam rem facti, id magis intuem quod sit, quam quod fieri debeat. Nec tamen sola securitas omnium civilium finis est. Quisdam etiam utramque sen-

tium sufficientem constituit, quod docet naturalis indigentia nostra. Statum autem naturalem minus apte dein corruptum vocat. Affuit id deliciis suis perinde ut civilis, quamquam ut nihil est ex omni parte beatum, suis quoque premitur incommodis. Et gentes quidem etiam in statu naturali felices esse, experientia docet.

stat universa multitudinis, vel portio transferretur illius. An autem potestas omnis popularis, an tantum portio transferretur in Romanum Imperatorem, et veteribus monumentis explorabimus. Nam quae potestas aliunde accessit, quam ex populi voluntate, non e civili facultate, societatisque jure manavit; sed a facultate naturali, & militari vi a Principe explicata: per quam vim exolvebat sese jure illo; cui tuendo fuerat assumptus, quoque alios in civili statu continebat. Quamvis autem Princeps injunctis fines civilis facultatis excesserit, fidemque postposuerit publici fœderis, privatæque uteretur naturæ facultate, quam in commune deposuisse oportebat; justum tamen erat (*) civis obtemperare Principi: cum alia ratio tranquillitatis publicæ nulla pateret. Nam si Principis vim majori vi coercere voluissent, hortarique singulos ad repetendam e Principis manu suam cuiusque facultatem; res rediisset ad corruptum naturæ statum, omnium pessimum: nempe ad internecionem, atque discordiam, quo revolvimur, quoties oblitus sumus facultati publicæ tradite: cui dissolvendæ sine rerum perturbatione, minime sufficimus. Sed jam ipsius Imperii Romanæ ortum, atque statum contemplemur, & explicemus. Libertatem inditam ferociae animarum, quam, pulsus Regibus, repetierant Romani, non negligentia, neque voluntate; sed nimio potius ejus retinendæ, ac dilatandæ studio amiserunt. Etenim plebeji metuentes potentiam patriciorum, quos insidiari publicæ libertati suspicabantur, variis contentionibus, majorum omnium magistratuum communionem impetrarunt. Unde numeribus, & honoribus communicatis, Patres, quamvis consilio, & auctoritate antereissent: numero tamen, & viribus vincebantur: attritaque potentia Senatus, vi-

etque consilio meliorum, publica res populari temeritate agiabat. Multitudo vero cœca, & præcepta majora semper impetrandi, adeo insolebatur, ut cum plus in dies libidini suæ permitteret, ad infinitam tenderet libertatem. Quamobrem, dissoluta prisca illa temperie civitatis, majorum instituta sensim dilabebantur, & plebs inconsulta in potestatem decidit callidiorum, & potentiorum, qui ejus cupiditati assu, audaciaque sua vellicabantur. Ex quoniam studia plebis pro varia utilitate, atque ingeniorum diversitate dividebantur; multitudo discessit in factiones: quarum singulæ suos sibi Duces, & Principes constituentes, in certamen venerunt; & victrix factio semetipsam, cum partibus reliquis prostrigatis, atque devictis, in potestatem deduxit illius, cujus consilio, atque Imperio vicerat: qui deinceps plebem in fraudem jam inductam postea militari metu continuit. Itaque plebs contrariæ factionis opprimendæ studio ab eo fuit oppressa, per quem alios opprimere conabatur. Quia vero militiam Romanam Romani Spiritus permeabant, ac simul cum Romano nomine adhuc opinio veteris Reipublicæ vivebat in animis: neque militia, neque populus parere poterat uni, nisi falsa libertatis opinione duceretur. Unde mansit sub Principe mendax imago libertatis in exteriori Senatus majestate, ac prisca splendidiq; magistratuum nominibus impressa. Trifariam autem res Romana sub Imperatore dispertiebatur: in Senatum, militiam, & plebem. His præerat Princeps, qui tum securus erat, & firmior, cum auctoritate Senatus, militum vim, & plebis potestatem æquabiliter dirimeret, atque libaret. Porro quia Romani abominabantur extraordinaria imperia; justaque rerum potestas magistratibus continebatur; Princeps, ut offensionem ferocis populi

(*) Immo pactorum fides, cui & in quam se suæque omnia tradere homines solere dixerat, parum profuit Romanis, si Principi etiam fines imperii excedenti obtemperare, civis oportebat. Repugnat id naturæ indoli pactorum, quæ alteri resiliere a fide data licet, vi eandem ab altero non servari intelligat. Armis vero naturalique vi renunciare princeps intelligitur, quam primum cum populo paciscitur. Utrum autem ratio tranquillitatis patiatur principi resisti, non juris sed utilitatis questio est, et si sepe contigerit, ut publicæ quietis intuitu sives a jure suo recederent. Ita-

que dicendum, populo quidem Romano integrum fuisse, principem leges conventionis migrantem in ordinem cogere, sed remississe eum de jure suo videri, postquam ex silentio ejus derelictio colligi potuit, tacitoque populi consensu vis probata convalescere, & juris prædium muniri coepit. Idem conveniens est illi, quæ paulo post ab auctore dicuntur. Agnoscebat enim plebem Romanam assu ab imperatoribus delusam, in potestatem eorum concessisse. Ut enim expresse consensu purgari vitium per legem regiam potuit, sic idem contingere potuisse videtur consensu tacito.

populi declinaret, & legitima imperia videretur exercere, præcipiebat sibi magistratus majores: quo auspicio agere, & more majorum, iustaque sua populo, auctoritate legitima, comprobaret: Unde imperia Principum, non certæ personæ iusta; sed plurimum magistratuum auctoritates reputabantur.

CAPITULUM CV.

De Variis Muneribus Imperatoris.

ERat itaque Romanus Imperator primum, atque summorum complexio magistratuum, cumulusque variarum potestatum in militiæ Principem, in cuius unius persona veteris Reipublicæ vis, atque majestas per cumulatam magistratuum potestates exprimebatur. Etenim, per speciem constituendæ Reipublicæ bellis quassatæ, ac dissolutæ civilibus, Triumviri, Octavius, Antonius, Lepidus, potiti sunt: atque initio Triumviratum ad quinquennium susceperunt, nullo invidioso nomine novæ dignitatis assumpto. Deinde in aliud quinquennium imperium sibi prorogarunt. Tandem, oppresso Lepido, Antonioque devicto, summa Reipublicæ ad Octavianum venit. Is autem, ut invidiæ pericula vitaret, sibi ad decennium suscipiebat imperium, denis annis tota vita prorogatum: ne aut abutuisse libertatem populo videretur, aut eidem spem unquam adimeret recipiendæ pristinae potestatis; quam non abjecisse, sed ad tempus deposuisse in unius manu sibi videbatur. Et quamvis Dictatorem egisset Octavius; nunquam tamen formidabile jam Dictatoris nomen admisit: ut appellatione sublata, odium removeret, contentus Imperatoris nomine longe mitiori; quo re bene gesta Duces a militibus non solum in libera Republica; sed etiam sub Principibus, ob honorificentiam appellabantur: unde ad victoriarum numerum legimus semel, bis, ter, quater, quinque Imperatores appellatos. Quo effecit, ut militaris potius honoris, ac felicitatis nomen, quam potestatis præferre videretur. Præterea, ut Octavius, jam nationum omnium, subacta patria, victor secerneretur a ceteris mortalibus; quia Romuli nomen respuerat, ne regis memoriam subiret invidiam, Augustus appellari maluit, conse-

crato jam religione vocabulo, rebusque sacris, ac divinis usitato: ut se Deorum quodammodo nomine muniret. Cæsaris autem nomine suscepto, hereditatem, ac successionem prætulit illius: quod postea nomen ad alios una cum Imperio transiit. Tribus igitur istis appellationibus Imperatoris nempe, Augusti, & Cæsaris, rei militaris arbitrium, splendor dignitatis, & successio significabatur.

CAPITULUM CVI.

De Pontificatu Maximo Imperatoris.

SEquuntur alix appellationes ac iura continentes. quibus retenta specie veteris Reipublicæ, populi ac Senatus potestatem, & Sacrorum arbitrium Princeps ad se traherebat. Igitur cum superstitionis vim, atque potentiam in subigendis animis intellexeret; suscepit Pontificatu Maximo, potestatem arripuit Sacrorum: ut omnis a Principe religio proficeretur, ejusdemque Imperium a Diis arceferetur. Ideo & in collegio Augurum esse voluit: quippe norat, quantopere aruspicum responsa multitudinis animos permoverent. Extat Vespasiani nummus hac inscriptione:

IMP. CÆS. VESP. AUG. P. M. AUGUR
TRIB. POT.

CAPITULUM CVII.

De Tribunitia Potestate.

PRæter potestatem Divinam, sepsit etiam se Princeps auctoritate plebis, adscita sibi Potestate Tribunitia; non vero Tribuni munere, quo fungi non poterat, nisi plebejus: Princeps autem semper inter patricios censebatur: ideo relicta persona Tribunorum, quæ cohorrere patricio non poterat, retinuit potestatem: per quam non modo intercedendi cum ceteris Tribunis jus obtinuit, sed & se præstitit Sacrosanctum. Ut, quisquis eum attigisset, publicam violaret majestatem: ideoque indicta causa posset occidi: quo facto ignaræ plebis captavit gratiam: quasi suscepto munere plebejo, suam Princeps plebi dignitatem impertivisset. Eam potestatem Augustus perpetuum accepit, adscito ad quinquennium semel, atque iterum sibi col-

collega. (a) Cum Imperatores alii temporariam deinceps habuerint, post exitum renovandam.

CAPUT CVIII.

De Censura Imperatoris.

Inter magistratos Romanos maxime præcebat censura: quippe quæ moribus immineret, atque in facta civium, & vitam animadverteret. (b) Hanc Julius Cæsar sibi delatam, præfecturam morum appellare maluit, sive ut vetustum nominis odium effugeret, sive quia Censoris nomen Pompejus detrectaverat. Eandem morum præfecturam sibi adjunxit Augustus: ut sicuti Tribunatum plebis gerebat, nec Tribunus plebis dicebatur; ita sublata formidine censorii nominis, censuram exerceret. Quamobrem sexto Consulatu præfecturam morum accepit, (c) egitque censum ter, sine honore censuræ. (d) Antiquum Censoris munus non est veritus palam assumere (e) Claudius, & Domitianus, qui Censor appellatur in Fastis Capitolinis. (f)

CAPUT CIX.

De Consulatus Imperatoris. (*)

Excollebant vero maxime potentiam suam Imperatores frequentia Consulatum, quos vel cum aliquo ex familia Cæsarum, vel cum præclaræ nobilitatis, aut summæ auctoritatis viro gerebant. Consulatus enim etiam, devicta Republica, quamvis fractis ejus magistratus viribus, vertex dignitatum fuit, & honorum fastigium. Unde Principes, qui gloriæ avidiores erant, honoremque tantum subiectis suis invadebant, consulatum gerebant

soli, aliquando etiam perpetuum: uti de Vitellio vetus inscriptio testatur: (g)

A. VITELLIUS L. F. IMPERATOR
COS. PERP.

CAPUT CX.

De Proconsulari Imperio.

Proconsulare vero Imperium, quod frenum erat provinciarum, semel acceptum, nunquam dimiserunt Imperatores. Quanquam enim in provincias Proconsules mittebantur, & Propratores, & Præsides; Principes tamen Proconsulare imperium obtinebat in provinciis universas, quod illi administrabant in singulis earum. Eaque imago erat potestatis illius militaris, quæ Consulibus ad bellum proficiscentibus lege curiata tribuebatur; (b) quam longe plenior impetravit Cn. Pompejus, cujus imperio circum oras maritimas Romanæ omnes provinciæ olim suberant. Imperatores igitur statim extra pomerium exeuntes proconsulare imperium explicabant: quo velut in perpetuo Consulatu provinciarum omnium administratio, & rei militaris arbitrium, & vitæ necesseque potestas comprehendebatur.

CAPUT CXI.

De Referendi Jure.

Quoniam vero libera Republica Senatui habere, ad eumque referre, sive illum consulere non licebat, nisi magistratibus majoribus, jus hoc, tanquam uni ex illis magistratibus, concessum etiam fuit Imperatoribus. Atque initio quidem admodum parce: Augusto enim tantum licuit una de re interrogare Senatui: quod relationem facere dicebatur. Extensum deinde fuit hoc jus, ut de pluribus rebus relationem facere liceret: nempe

(a) Sueton. in Aug. c. 27. *Fassi consulares.*

(b) Cic. lib. 9. epist. 15. Dion. lib. 43. Sueton. in Jul. c. 76.

(c) *Fassi consulares.*

(d) Sueton. in Aug. c. 27.

(e) Sueton. in Claud. c. 16.

(f) Sueton. in Domit. c. 14.

(*) De variis numeribus Imperatoris plenius auctor egit in libro singulari de Romano Imperio, cuius caput septimum ad Pontificatum maximum, caput octavum ad Tribuniciam potestatem, caput nonum

ad Censuram, caput decimum ad Proconsulatum, caput undecimum ad jus referendi, caput decimum tertium ad Senatoriam Imperatoris dignitatem, caput duodecimum ad Patris patriæ appellationem pertinet, omnia mentione consulatus imperatorum, de quo hoc loco agitur. Eisdem imperatoris dignitates plenius illustrantur Ezechiel Sponhemius, de usu & præstantia nomenclaturæ, & Augustinus Cornelianus Antecessor Taurinensis, de officio & potestate imperatorum Romanorum.

[g] Apud Gruterum. (h) Cic. in Rullum.

pe uti binæ, ternæ, vel quarternæ, atque etiam quinquæ, relationes fieri possent: quod jus dicebatur secundæ, tertiz, quartæ, quintæ relationis. (a)

CAPUT CXII.

De Senatoria Imperatoris Dignitate.

Cum hisce muneribus dignitatem Senatoriam iis adjunctam Princeps inducibat: (b) & quamvis esset e plebe, inter patricios recipiebatur.

CAPUT CXIII.

De Patris Patria Appellatione.

Summorum numerum istorum invidiam Principes gratioso apud plebem Patris patriæ nomine levabant. Qui honos M. Tullio primum ob oppressam Catilinæ conjurationem delatus, deinde transit ad Augustum, & posteriores Imperatores: qui ejus appellationis honore, aliquorum opinionum (c) jus etiam nancisciebantur in populum, quale parentes habent in liberos. Hæc autem non omnia simul Principi, sed intervallis aliquot proferebantur. Etenim de Pertinace, atque Severo id memorabile ducitur, quod uno die hæc dignitates acceperint: cum Adrianus Patris Patriæ nomen semel atque iterum oblarum distulerit, & Tiberius prorsus recusavit: quod nominis dignitas ab eo majora posceret, quam se consideret præstiturum.

CAPUT CXIV.

De Lege Regiæ.

Hæc autem ex pluribus magistratibus collecta potestas, Principi tradita, Senatus Populique decreto, ut mea fert opinio, confirmabatur. Cujus decreti fragmentum esse arbitror illud Capito-

linum, quod legis Regiæ nomine producitur. Ea enim, ni fallor, erat recensio, & enumeratio singularum facultatum, ex susceptis magistratibus in Principem immigrantium: quæ publico populi monumento consecrabantur. Quod Augusto primum tributum, translatum deinde fuisse arbitror: atque ad sequentes Principes descendisse. Ideo legimus in hac tabula, Vespasiano eadem tributa fuisse, quæ D. Augusto, Tiberio, & Claudio. Quamobrem nec falsi damnaverim fragmentum hoc, quod non satis prudenter aliqui fecerunt: cum dictione, scriptura, & notarum linearum convincantur erroris sui: ut duo nostrorum temporum clarissima Romanæ antiquitatis lumina observant, Blanchius, & Fabretus, quorum testimonium ad hujus libri extremum adjiciemus: Neque hoc decreto exutum perpetuo fuisse potestatem sua populum, atque Senatui existimaverim; ut assentandi studio Ulpianus, aut Tribonianus. ut eorum fuerit, (*) interpretatur, contra omnium temporum, atque rerum gestarum testimonia: quibus populo, atque Senatus jus magistratum, & comitiorum assentur. Ipse namque ordo dignitatum, atque munerum, quibus Princeps muniebatur, docet, nulla fixa, certaque, ac perpetua lege; sed fuscipiendorum auctoritate magistratum Principi summam potestatem esse patefactam, eamque futuri testimonii gratia in monumentum hoc, quod legis Regiæ nomen ab adulatoribus tulit, cum suis gradibus fuisse descriptam. Cur enim nominatim, ac seorsim singula munera Imperatori deferbantur, si vis earum ipsa Imperatoris per-

(a) Dion. l. 53. Vopisc. in *Probo*, & in *Aureliano* Capitolin. in *Perennis*. & in *Mart. Ant.*

(b) L. 8. *Cod. de dignit. Capit. in Marcian.*

(c) Dion. lib. 53.

(*) De lege regiæ quoque plenius noster egit in libro de *Romano Imperio* l. 23. *seqq.* Sed non ideo minus notabilis hæc de ea tractatio est, in primis propter litteras Fabretti, in fine operis subiectas, quibus in suum & Francisci Blanchini jussu de veteri ejus fragmento exhibet, idque a *vet. doct.* suspitione liberat. Potest vero & huc fragmento suum haberi honos, & Ulpianus mendacii vel adulacionis absolvi, si dicamus, potestatem Principum, pedetentim deinde auctam, Antonini jam Caracallæ avo eo excrevisse, ut jus omne populi complecteretur, qui dudum ob-

litus veteris Regum odii, neque legis regiæ nomen amplius fastidierit. Quæ sententia Jo. Fr. Gronovii fuit, quam hodie quoque plerique sequuntur. Alia ratione Ger. Noodtius *Obs.* t. 3. hunc nodum solvebat, & verba Ulpiani: *populus ei & in eum omne suum imperium & potestatem confregit*, interpretabatur de facultate concedendi juris in referendis decretis & edictis. Verum hæc facile in sententiam Gronovii resolvuntur. Idem Noodtius quoque ad *Fend. L. 1. s. 3. p. 13.* id tantum ab Ulpiano dici ad *L. 31. D. de legibus* contendit, principem lege *justiniana* & *Papia* solutum esse, idque plenius illustrat *diss. de jure summi imperii*, & *Lib. 2. obs. c. 3. & 4.* quæ sententia & Grævina vetior videtur in *seqq.*

persona ex legis potestate continebatur? Quorum in populo, vel in Senatu comitia diu permansissent, si, extincta prorsus imagine veteris Reipublicæ, Principis voce omnia populi suffragia, & Patrum consulta comprehendebantur? Si, inquam, e Principis tantum voluntate leges exibat, quid opus erat, vocare Senatum ad legem ei suadendam, & ad Senatus consultum a Senatoribus, post orationem a Principe habitam, exprimendum? At, inquit, Princeps fertur esse solutus legibus. Quasi vero, qui solutus est ipse legibus, jure suo retexere possit veteres, & imperare novas: aut per universarum legum veniam, continuo populus infinitam potestatem concesserit. Quid si angustus accipiendum est, quod dicitur *Principem esse solum legibus*, ex integerrimorum interpretum sententia? Quod enim Ulpianus (a) ait, abscissum est ex ejus libris ad legem Juliam & Papiam, quæ ob earum præstantiam *leges* abque adjectione alia dicebantur. Ex quo colligitur, ex legibus tantum conjugalibus, non autem ex aliis legibus, Ulpiani sententia, Principem esse solum. Sed fac id significare latius; fines certe legum civilium non egredietur; neque Principem naturalis iustitiæ vinculis exolveret, nec parum ei tribueretur, si solemnitatibus legum, & juris civilis ritibus eximatur: quod a gravioribus traditur interpretibus: quorum nemo fert, ut Princeps, qui solutus est legibus, eas possit voluntati suæ subicere, ac publicam exagitare pacem, cui tuendæ fuit assumptus. Atque ita ex Dionysio Halicarnassæo explicatur a Cujacio (b) *lex imperii*, quæ in libris Codicis memoratur. Etenim Imperatores imperium accipientes minime jurabant in leges; (c) ideo cum novam personam induerent, eamque legibus non obligarent, soluti legibus dicebantur. Ita igitur Principes legibus exolvebantur; ut ne tamen legibus antecellerent. Ideo vox illa maxime celebratur: (d) *Majus Imperio est submit-*

Jani Gravina Tom I.

tere legibus; Principatum. Hinc ea, quæ inter Principem, & privatum gererentur, nisi legibus congruerent, irrita ducebantur. Unde nihil in Principem ex imperfecto testamento transibat: (e) legum enim venia Principum personam haud egrediebatur: neque porrigebatur ad privatum, ex cujus testamento Princeps institueretur, nihilque a privato transferri poterat in Principem, neglectis solemnitatibus juris, quia libertas Principis alteri prodesse non poterat: non enim extenditur, quod contra juris regulam recipitur. Tandem quantumcumque illo veteri fragmento in Principem transferit supra susceptorum magistratum potestatem; jura tamen populi extincta fuisse, nusquam apparet, ut ambitiose magis. Jurisconsultus, (f) quisquis ille fuerit, interpretatur, quam vere. Quis vero credat, regium nomen adeo ex solo populo Romano, a populo potius, quam ab Aulicorum recentioris ætatis Jurisconsultorum assentatione huic legi fuisse tributum? Sed jam rationes explicemus, quibus acceptam rite potestatem Principes ad communem usum adducebant: ut eodem tempore ostendamus, quod consuetudines Principum fuerint, & pragmatice sanctiones, quid rescripta, quidve decreta, quæ nomina crebro in libris juris occurrunt.

C A P U T CXV.

De Orationibus Principum.

Igitur Principes potestatem suam præcipue orationibus in Senatu habitis evolvebant: quibus aut hortabantur, aut admonerant, aut increpabant Senatum, aut suam sententiam in suscepta deliberatione proponebant ad S. C. condendum: quod nunquam a sententia Principis discrepabat: hinc promiscue Senatûsconsultata (*) & Orationes Principis accipiuntur, ut notat Brissonius. (g) Has autem

I ora-

(a) In l. *Principis*, ff. de legibus.

(b) Cujac. *enarr.* in l. 3. C. de *testam.* & *quemad.*

(c) Plin. in *Paneg.* Cujac. in l. 6. C. *enarrat.* ad l. 3. C. de *testam.* & *quemad.*

(d) L. *digna vox*. *Ced. de leg.*

(e) L. *ex imperio*. 23 ff. de *legat.* 3.

(f) L. 1. ff. de *constit. princ.*

(g) Quod *enarrat.* *Prætoribus* valde profuit dilatan-

dis Imperii finibus mendaci specie libertatis pristina. Exempla talium Senatûsconsultorum vel orationum recentior Noster infra c. 118. & plecius Christianus Otto a Bockelen in *dissertatione de orationibus principum in Senatu Romano*, quæ esset opuscula ejus junctim edita Lugduni Batavorum 1678. in 12.

(g) *Antiquis* l. 1. cap. 16.

orationes eruditores Principes, quales fere usque ad Vitellium fuere, per sese recitabant: (a) rudiores vero per quæstiores.

CAPUT CXVI.

De Quæstoriis.

Quæstiores dicti a quærenda, vel conquirenda pecunia publica, & in rationes redigenda; quod munus fuit Quæstorum ærarii, ad quos ærarii custodia pertinebat: dictique sunt Quæstiores urbani, origine antiquissima: quam vel ab ipso Romulo, & Numa; vel certe a Tullo Hostilio deducere licet. Sub Imperatoribus autem fuerunt Quæstores, quos candidatos appellabant, quod is primus esset aditus ad honores, indeque ad Præturam ascenderetur. Hic loco Principis, cujus in intima consilia vocabantur, in Senatu aderans, (b) si Princeps vel refugeret laborem, (c) vel adesse nequiret. (d) Idemque libellos, epistolas, & orationes Principis in Senatu legabant, & rescripta dictabant.

CAPUT CXVII.

De Magistro Officiorum.

Hic aderat comes Magister officiorum, cui concessita erat morum disciplina; quas palatium Principis regebarur: unde non mandabatur, nisi Philosopho, vel Jurisconsulto. (e)

CAPUT CXVIII.

De Majori, & Minori Laterculo.

Uram autem Quæstor gerebat minoris Laterculi, sive codicis, (*) in quo minora officia describebantur, nempe tribunatus, & præfecturæ omnes, quas Quæstor, auctoritate Principis, distribuere. (f) Majus Laterculum codex erat,

(g) qui majora officia majoresque dignitates continebat. Nero autem non modo Quæstoribus, verum etiam Consulibus orationes suas recitandas mandabat: (h) cujusmodi orationes libelli quoque dicebantur. Exemplum earum habemus in æs incisum, qualis est illa Claudii oratio de supplendo Senatu ex nationibus exteris, pag. 502. inscriptionum. Eadem orationes ad S. C. condendum directæ, condito S. C. vim legis habebant: ut inde, tanquam ex mente S. C. ubi esset obscurum, explicaretur: quod faciunt frequenter surripiti. Ex hoc genere illa est Augusti oratio, qua suavitatem legem Papiam, aliaque Divi Marci de prohibendis nuptiis inter Senatoris filium, & libertinam, in quam Paulus librum scripsit singularem (i) Item alia ejusdem de feriis, & quibus de rebus Prætor adiri possit diebus feriatis, vel non: (k) & illa de transactione alimentorum, ne aliter, quam Prætoris auctoritate (l) rata esset. Itaque illa Severi de prædiis rusticis, & suburbanis minime dilatahendis a tutoribus, aut curatoribus, nisi ex præcepto parentum in testamento, (m) vel codicillis: aliaque Antonini de donationibus inter virum, & uxorem. (n) His orationibus Princeps viam potestati suæ adeo patefecit, ut ejus voluntas prope transierit in legem, ejusque jussus ita expositus necessitatem attulerit parendi, tanquam ex S. C. Quæ Principis iussa sunt constitutiones appellata, & quæ ad hæc tria lumina genera referuntur: (o) Edicta nempe, decreta, rescripta: quæ alii subtilius distinguunt in pragmaticas iussiones, edicta, mandata, decreta, epistolas, rescripta, interpretationes, interlocutiones, beneficia, & quæ generali etiam constitutionum nomine veniunt, orationes.

C.A.

(a) Aurel. Victor. in Pisell.

(b) L. 1. ff. de offic. Quæst.

(c) L. ult. C. de divers. rescriptis.

(d) Briff. antiquis. lib. 1. c. 17.

(e) Gutber. de offic. Dom. Aug. cap. 20. lib. 2.

(f) Qui sic dictus a forma, quo laterem, sive lapidem coctum imitabatur, quo exemplo quadratum quodvis ad aliquam exurgens latitudinem laterculum dicebatur. Eodem exemplo rei militaris scriptoribus agmen quadratum [Basillon] quære laterculum dicitur. Modestinus in l. 32. D. de quibus causis majoris,

hunc codicem commentarium principis appellat.

(g) L. 1. C. de offic. Quæst.

(h) L. 2. C. eodem Tac. l. 16. ann.

(i) Gutber. de offic. dom. Aug. l. 2. c. 18.

(j) L. orationes ff. de vis. nupt.

(k) L. 1. ff. de feriis.

(l) Cum ii ff. de transact.

(m) L. 1. ff. de reb. oram.

(n) Briffon. antiquis. l. 1. cap. 6.

(o) Enarrator. ad Cuij. ff. de Const. pr. in par.

CAPUT CXIX.

De Pragmaticis Jussionibus.

Pragmaticæ jussiones erant imperia Principis, quæ petente aliquo collegio, vel societate, vel urbe, vel provincia, de consilii sententia manabant: (a) quæ si quid juberent, jussiones dicebantur, si quid vellent, sanctiones.

CAPUT CXX.

De Edictis Principum.

Edictum erat Principis voluntas nullo rogante, vel impellente; sed sponte sua publicæ, vel certæ rei gratia promulgata (b) Si quid enim consilii sui Principes aperire populo volebant, id Edicto mandabant, more majorum (c) Etenim vigente Republica idem a Marco Antonio, & aliis, qui populum vellent admonere, factum novimus. Si quid vero Principes Edicto comprehenderent, quod ad omnes pertineret, vertebatur in legem: quæ lex vocabatur Edictalis, quæ omnes populi, & provincie tenebantur.

CAPUT CXXI.

De Mandatis Principum.

Mandata Principum sunt monita, & præcepta, quæ Reſtoribus provinciarum, aliisque magistratibus Reipublicæ, vel provinciæ recte administrandæ, civilique disciplinæ regendæ palam, vel arcano literis dabantur: (d) Quæ si publice darentur, communiora, si clam, secreta vocabantur. (e) Mandatorum vero nullæ vires erant sine scripto, nisi de mandatis privatorum ageretur: quæ sine scripto etiam valuisse docet Cujacius. (f)

CAPUT CXXII.

De Decretis Principum.

Decreta Principum erant sententiæ, quas Imperator in causarum cogni-

tionibus cum suo consilio, & sibi adſidentibus jurisperitis proferebat. Horum sex libros Paulus reliquit, in quos Antonini, & Severi sententiæ contulit: quæ pronuntiatæ sunt Paulo, Papiniano, Messio, & Triphonino adſidentibus; (g) dissentiente plerumque Paulo.

CAPUT CXXIII.

De Epistolis Principum.

Epistolæ Principum si quid continerent, quod in publicam rem, civilemque disciplinam tenderet, in leges etiam referebantur: qualis illa est Antonini, quæ mandata de repudiandis provincialium donis explicantur, ne xeniola comprehendant. (h)

CAPUT CXXIV.

De rescriptis Principum, & Libellis.

Rescripta sunt responsa Principum ad ea, de quibus, vel a præsentibus quibusque supplici libello rogabantur, vel per literas consulebantur ab absentibus magistratibus, quibus responsis Princeps ostendebat, quid sibi ea de re fieri placeret. His pleraque pars contexta est librorum Codicis Justiniani. Ex iisdem exempla, & regulæ ducebantur ad similia definienda. Etenim ad Principem privatis vix patebat aditus, nisi per libellos desideria singulorum, & negotia continentes: Majestas enim Principis, gravissimæque occupationes eum privatis denegabant: quæ mobrem non modo sub Tiberio, & Augusto; (i) sed etiam sub ipso Julio Cæsare consuetum fuit, Principem alloqui per libellos: quibus legendis Julius Cæsar inter spectacula occupabatur. Qui mos eo visus est commodior, quod spatium Principibus daret ad cogitandum; (k) ne plus minusque loquerentur ex tempore. Porro ex sententia, & responsis Jurisconsultorum, sæpe Principes ad oblatos libellos de negotiis forensibus respondebant:

I 2 unde

(a) L. 2. Basilic. eo. 5. cap. 27.

(b) Theophil. r. 1. Instit. de jur. nat. gent. & civ.

(c) Sæpe Cic. in Philipp.

(d) L. 1. C. de mand. Princ.

(e) L. 1. l. 2. C. de mand. Princ.

(f) L. obſerv. 27. cap. 39.

(g) Cujac. obſerv. 2. cap. 26.

(h) Li. solent §. nam vero ff. de offic. procons.

(i) Tac. l. 4. annal. Sveton. in Aug. cap. 84.

(k) Tac. l. 1. annal.

(a) unde illud Alexandri Severi, *secundum responsum Domitii Ulpiani amici mei*. Si qua vero antiquiora in veteribus legibus, aut constitutionibus inveniretur, eam dissolvebat, dubiamque legem, & constitutionem declarabat, aut Imperator ipse, aut ex illius auctoritate Jurisconsultus. (b) Unde pro legibus accipiuntur (*) Principum interpretaciones, ac definitiones.

Sed hæc latius patebunt ex libro de Romano imperio, quem his adjungemus, ut sit velut originum quartus: ex quo, velut e capite, fluat jus omne Romanorum publicum, quod post Reip. conversionem, & consuetudinem legum a nobis omis- sarum in jus imperatorum cecit.

C A P U T CXXV.

De Præfectis Prætorio.

Paucis hisce satis explicatam arbitror Imperatorum Romanorum potestatem in legibus interpretandis, condendisque, nunc Præfecti prætorio vim, imperiumque prodemus. Qui magistratus extra ordinem, veteremque numerum ab Imperatoribus institutus, adeo anteivit ceteros, ut proximus esset a Principe gradus, & apex omnium magistratuum: complectebatur enim omnes Imperii Romani Provincias, jussuque suo Principem referebat, summum imperium exercendo, edictaque generalia proponendo, quæ *improxi* dicuntur a nomine ipsius magistratus, qui græce appellatur *improxi*. Is quamvis dignitate Consuli cederet, potestate tamen longe præcellebat (c) Siquidem Consul merum imperium gladio tantum,

non relegatione poterat exercere: Præfectus vero prætorio genus omne animadversionis habebat, cunctisque præerat generibus judiciorum. Etenim ad exemplum Tribuni Celerum, qui Prisco Regum ævo custodes erant regii corporis, eumque Tribunalium habebant ducem; itemque ad similitudinem magistratuum equitum, qui vicariam Dictatoris potestatem gerebat; Augustus ex Mæcenatis consilio, ut maximam auctoritatem magistratuum, non ex populi voluntate, sed e propria facultate traheret: hanc exultis Præfecti prætorio potestatem, quam consulit in duem cohortium prætorianarum ex equestri ordine, quas Principes sui corporis custodiam attribebant: (d) & prætorianæ dicebantur, quod in prætorio, sive aula Principum (e) versarentur. (e) Duos igitur creavit, qui summo imperio prætorianis militibus præessent, quos Præfectos prætorio appellavit: ut quorum fidei mandata erat vita Principis, iis etiam potestas ejusdem tutius concederetur. Quamobrem Præfectus prætorio publicæ disciplinæ fuit commendator. Ideo secundus dicebatur a Principe, & imperium secundum, itemque imperium sine purpura vocabatur, nominibusque aliis haud dissimilibus. (f) Cui sane prævalide potestati exprimendæ gladius ei solemniter tradebatur: ut omnium vitæ necisque potestas ei tradita intelligeretur. (g) Nota est vox illa Trajani, cum Præfectum suum cingulo donaret: *Accipe, inquit, hunc ensim: Et siquidem recte, Et pro Republica imperavero pro me, sin secus in me*

utere

(a) L. 4. C. de contrah. Et commis. sup.

(b) L. 11. ff. de legib. L. ult. C. eodem.

(*) Imo plena eorum vi carebant, ut observat Franc. Duxerius Commens. ad tit. de condit. indeb. cap. 6. Quare iis neglectis quoque, JCI de jure solliciti sunt, quemadmodum Marcianus in L. 6 §. ult. D. de ter. divif. cenotaphium locum religiosum esse ait, quamvis Divi Fratres contra refulerissent: teste Ulpiano in h. D. et L. 6 §. ult. D. de Religiof. Schultingius pro rescriptis imp. Rom. §. 4. Bynkershoek obs. l. 3. Hoc, & præcedentia capita novem, in compendio sistit auctor in libro de Romano Imperio, unde est, quod quæ mox de iustiori tractatione ibi faciendi dicit, præcipue ad dignitates Imperatorias referenda sunt.

(c) Vide Cujac. in parat. ff. C. de offic. pref. præ.

(d) Svet. Plin.

(e) Sequitur sententiam veterum, qua Prætorium aula Principis vel saltem pars ejus erat, quare *improxi*

improxi dicitur Plutarcho, Herodiano & Zosimo. Eam sententiam validissime oppugnavit Perizonius in dissertationibus de Prætorio, Prætorium non de loco sed de cohortibus accipiens Prætorianis, quæ ad salutem Cesarum tuendam extra urbem ad portam Viminalem locatæ fuerint, & in urbe per vices Stationum, tum præcipue ad palatium excubarent. Prætorium super Præfectum suum ruens fultum ierat Ulicius Huberus, sed prævaluit sententia Perizonii, ut apparet ex iis quæ habent Gerardus Noode, & Ant. Schultingius ad tit. Pandectarum, de offic. Præfecti Prætorii. Erat autem in Prætorio Auditorium L. 40 D. de resp. cred. in quo easum dixit Paulus Apostolus, ut apparet ex epistola ejus ad Philemonem l. 13.

(f) Fabes. senect. c. 1. lib. 1. Dion. lib. 55.

(g) Eunap. l. de vis. phil. Aurel. Vict. in Vespas. Socrat. secundo hist. c. 12.

[g] Plin. in panegy.

utere. (a) Unde simul cum iis commune aliquando tribunal Imperatores habebant, eosque parentes carissimos, & amantissimos salutabant; propriam in illis potestatem, ad documentum populorum hortantes. (b) Eorum igitur erat post Principem summa Imperii administratio, ab iisque mandata, iussaque Principis ceteris magistratibus, si-ve urbanis, si-ve provincialibus distribuiebantur. Eorum erat deligere Judices, & removere; delicta provincialium Judicum punire; (c) atque in Senatos Constantinopolis ex Constantinensi lege jurisdictionem exercere; (d) causas a praesidibus, & rectoribus provinciarum ad se per appellationem adductas supremo loco cognoscere; Nam progredientibus temporibus potestas hanc eo adiecit, ut a Praefecti praetorio sententia non liceret appellare. (e) Minus decorum enim visum fuit tantae potestatis iudicia, cujus in fide Principis omnem Imperii sui maiestatem depoluerat, ad alterius examen adducere. Quamobrem, appellatione interdicta, Princeps tantum permisit, ut cum ille magistratu abiret, per libellum postulari posset a Principe intra biennium sententiae retractatio. (f) At ex Justiniani Novella 119. cap. 5. libellus pro retractatione offertur ipsi Praefecto praetorio (*) intra decem dies a prolata sententia: dandis a victore fideiussoribus pro restitutione, si sententia revocetur. Sin decem dies absque supplicatione praeterierint, sine fideiussoribus executio procedit: supereritque parti alteri Imperatoris auxilium intra biennium implorandum. (g) Cum ad hoc munus olim nemo, nisi ex equestri ordine (h) vocari posset, ita ut hanc potestatem pugnaret cum dignitate Senatoria, quam Princeps conferebat ei, quem Praefectura spoliare cupiebat: primus e Senato-

ribus eam suscepit Titus Vespasiani filius: qui ut eam acciperet, ante ad equestrem ordinem transisse dicitur: (i) deinde Arcetinus Clemens Senatorii & ipse ordinis: postremo nonnisi e Senatu assumi oportuit, cum in Senatos animadverteret. (k) Ante Constantinum uni tantum, aut alteri ea potestas ferme tribuebatur exercenda in comitatu, si-ve in Aula Principis. Constantinum eam, utpote ipsi Principibus formidabilem, ut extenuaret, distinxit in quatuor Praefectos: (l) Unum Orientis; alterum Illyrici; tertium Italiae; quartum Galliarum; quibus Iustinianus adiecit quintum, nempe Africae.

CAPUT CXXVI.

De Assessoris.

Assidebant autem Praefecto praetorio, sicuti & aliis magistratibus, jurisperiti, quorum ex consilio ille iudicabat: quod munus tanto erat in pretio, ut & ipsi Principes magistratibus adederint aliquando. (m) Adioresque hi consiliarii erant, negotiorumque participes, comitesque magistratuum: quibus salaria constituit Alexander Severus. (n)

CAPUT CXXVII.

De Magistris Scriniarum.

Inter alia munera, quae Jurisconsultis mandari solent, praecipua erant munera Magistris scriniarum, si-ve caplarum, in quibus acta Principis ad jus pertinentia condebantur. (o) Quorum quatuor erant genera, nempe scrinia memoriae; scrinia epistolarum; scrinia libellorum; scri-

(a) Sotius com. 4. in vita J. Laurent.

(b) Novell. 6 & 7. Theodol. & Valent. infer. 430. Theodor. 3. var. 20.

(c) Cujac. paratit. C. de off. praef. praet. vlen.

(d) l. 2. § 2. C. de his, qui aniam auz.

(e) l. 1. §. bis. cum. ff. de off. praef. praet. l. 1. §. C. de appell.

(f) L. unic. C. de sent. praef. praet. ubi Cujac.

(g) Quae de retractatione sententiae intra decem dies Praefecto Praetorio offerenda dicuntur, vulgo non solent observari, etiam inde origo iustitiae peti possit, quam

Doctores Saxones alias moribus suis acceptam ferunt.

(i) Auth. qua supplicatio C. de precib. Imp. offer.

(k) Dion. lib. 55. hist.

(l) Plin. in praef. hist. ad Tit. ipsum.

(m) Lamprid. in Alex.

(n) Guth. de off. Dom. Aug. pag. 337. Rolin. l. 2.

(o) Svet. in Tib. & in Claud. cap. 12.

(p) Cujac. paratit. C. de anonis, & administr. &c.

(q) L. omnium 19. & L. ult. Cod. de test. l. 3. Cod. de agens. in reb.

serinia dispositionum. (a) Scriiniis memoriz qui præerat, magister memoriz dicebatur, isque dictabat Principi adnotationes, sive rescripta subnotata Principis manu, quibus delicta condonabantur. (b) Scriinia epistolarum, sive rescriptorum, continebant responsa Principum ad epistolas magistratuum ordinum, aut Senatorum questionem aliquam juris proponentium. Quas epistolas Principis nomine scribebat magister epistolarum, qui & orationes Principum componebat; isque sub se habebat scribas ab epistolis cum Græcis, tum Latinis. Præterea legationes Civitatum, aliorumque postulata, & preces audiebat, ut referret ad Principem. Scriinia libellorum complectebantur libellos supplices Principi oblatos, quos magister libellorum eisdem recitandos accipiebat, ut quod ille iussisset, postea rescriberet, dicebaturque libellos agere. (c) Qui suberant magistratuum libellorum in hoc munere libellantes appellabantur. Scriinia dispositionum comprehendebant dispositiones Principum, sive constitutiones, pragmaticas sanctiones, edicta, promotiones ad honores, mandata, consuetudines, privilegia, beneficia ex liberalitate Principis, & quidquid denique ex illius voluntate, nulla juris necessitate cogente, manaret. Quibus qui præerat magister dispositionum, sive potius comes dispositionum vocabatur. Negat enim Cujacius (d) inveniri magistri nomen in dispositionibus, dissentiente Gruthero. (e) Qui vero similia negotia pro his quatuor magistris, aut absentibus, aut valetudine impeditis suscipere ac tractarent apud Principem, proximi Sacrorum Scriiniorum dicebantur: propterea quod hæc munera prope attingerent, proximique a magistris scriiniorum locum tenerent. (f)

CAPUT CXXVIII.

De Fiscis Advocatis.

ERANT & Fiscis Advocati, qui etiam ex Jurisconsultorum ordine sumebantur,

(a) Guther. de offic. Dom. Aug. cap. 3. 4. 5. 6. 7. l. 3.

(b) L. 5. Cod. ad l. Corn. de Sacerdotibus. l. ult. Cod. de divers. rescriptis.

(c) L. rescriptum in primo. ff. de distract. pign. l.

vestituque insigniori distinguebantur a ceteris: usque defensio, & rerum fiscalium cura mandabatur.

CAPUT CXXIX.

De Digestione Juris Civilis sub Justiniano.

EX his patet, qui fuerit civilis doctrinæ status sub Principibus usque ad Justinianum, & quæ munera professoribus pertuissent illius. Verum faciem jurisprudentia sub Justiniano mutavit. Nam cum antea veteres leges, & Edicta Prætorum, & Jurisconsultorum libri omnes versarentur in manibus; Justiniani tempore, ne juvenis tanta laborum strue, ad lectionis varietate opprimeretur; abscissa, rejectaque sunt obsoleta jura; totumque jus civile compositum, selectis ex Jurisconsultorum libris, quæ tum essent in usu, quo in posterum jus brevius esset, & expeditius. Cujus emendationis opus, ac ratio ex sequentibus palam fiet.

CAPUT CXXX.

De Justiniano.

JUSTINIANUS propter contraria scriptorum studia, & imperium cum Theodora muliere Scenica, quam uxorem duxerat, communicatum, Princeps fuit ancipitis famæ. Utrobique tamen cum in erroribus, tum in virtutibus maximi nominis. In extollenda pariter veritate Religionis, & in promovendis erroribus, ad extremum vitæ susceptis, accerrimus. Ad reparandas item, & simul ad evertendas pretio leges, paratissimus: ut intelligas, præclara illius facinora non e virtutis studio, sed e popularis gloriæ cupiditate processisse, quam sæpe superabat alia cupiditas, nempe avaritia; eaque simulatas virtutes retegebat. Evectus ad imperium fuit a Justino Thracæ avunculo, quatuor quam mortem oppeteret mensibus, anno DCCVII cum

precipimus §. nostr. Cod. de apost. l. ult. Cod. ubi Senas. Guther. de offic. Dom. Aug. lib. 1. c. 26.

(d) Ad l. 1. C. de prox. sac. scrip.

(e) De offic. Dom. Aug. lib. 1. c. 7.

(f) Tit. Cod. de prox. sac. scrip.

cum triennio ante (*) ab eodem Cæsar fuit appellatus. Imperio suscepto, curas vertit ad bellum adversus Perlas, Vandalos, Gothos, oblatris sibi ducibus maxime strenuis, Belisario scilicet, atque Narsese: quorum virtute cuncta sibi prospere cesserunt. Siquidem Perlas coercuit, Vandalos ex Africa eiecit; Hunnos Thraciam vastantes extrema clade affecit, subegit Gothos; Italianque a Totila varia & improba lacerata dominatione, recepit.

C A P U T CXXXI.

De Codice Justiniano.

Principem si non optimum, at certe vigilantissimum tot bellorum curæ a pacis artibus minime avocabant. Siquidem dum imperium ab hostibus liberaret; leges etiam ab obscuritate studuit eripere, ipso initio Imperii sui, scilicet anno secundo, a Christo nato DXXVIII. atque ad eas componendas, inque faciliorem, & breviorē ordinem digerendas, miro ardore, se contulit. Prima cura fuit, superiorum Imperatorum colligere constitutiones, quas antea vagas, atque confusas, privato studio, nullaque auctoritate publica, in peculiarem Codicem consueverat Gregorius anno Christi CCLXV. initio ducto ab Adriano usque ad Valerianum, & Gassianum. Unde Gregorianus Codex fuit appellatus. Hunc excepit Hermogenianus Codex, cujus auctor Hermogenianus, qui sequentium Imperatorum, atque ad Constantium con-

stitutiones collegit. Postremus procedit Codex Theodosianus: in quem Theodosii junioris iussu constitutiones Imperatorum, atque ad Imperium ipsius Theodosii congestæ fuerunt. Cui magnam auctoritatem tribuerat Alaricus Gothorum Rex, & postea tribuit Carolus Magnus. (a) Nunc autem qualiscunque temporis injuria superest, non tam ad jubeandum, quam ad Justinianum Codicem explicandum habet auctoritatem. (b) Ex his Codicibus, aliisque constitutionibus postea exortis, Justinianus Codicem confecti suum, ediditque anno Imperii sui tertio, quæ prima Codicis editio præcessit omnes alios juris libros, quos nobis reliquit.

C A P U T CXXXII.

De Digestis.

Cum autem veterum Jurisconsultorum volumina eam ad numerum, & molem adscendissent, ut adolescentium studium, & industriam exuperarent, jamque duo millia librorum juventuti pervolvenda traderentur, & trecenties decem millia versum, (c) sive sententiarum, (**) ut Gothofredus junior exponit; quorum lectio propter summam dissonantiam auctoritatem negligenda non erat; Justinianus, ut juventuti hoc opus allevaret; studiaque a rebus aliquando supervacuis & obsoletis, in iis libris occurrentibus, ad sola necessaria traderet; anno imperii sui quarto, Tribonianus, qui doctrina, & gratia

(*) Info eodem plane tempore quo ad Imperium evectus est, Calendis, puta, Aprilibus A. DXXVI. Qui enim vivo prædecessore, Maiores Augustus heredes appellatur, Cæsares dicuntur. Id autem Justinianus dicitur demum Calendis novigle, ut constat ex *Procopio de Hist. l. 1. c. 45.* a quibus annos quoque imperii sui computari vult Justinianus *de Nov. 47. c. 1. §. 1.* In reprehendendo eo modicus est Gravina, utique si computaret alius ejus obsecratoribus, qui immaniter debeacchari solent in memoriam Principis Maximi. Indulgendum præterea aliquid studio aulæ Romanæ, cui semper invidit Justinianus fuit propter suspectas partes hæresis Eurychianæ, & male habitum Pajam Vigiliū. Neque tamen Justiniano Gravina invidet gloriam rerum felicissime gestarum, qua plebrosque ante & post se Principes vicit, sed exprobat avaritiam, reprehendit mutationes legum, contemnit uxorem, mulierem sceticam, in quibus omnibus jure vituperari poterat Justinianus.

(a) In ejus capitulis. *Prod. Justinian. p. 337.*

(b) L. 1. *Cod. de Just. Cod. confirm.*

(c) L. 2. §. omnia igitur l. 2. §. 1. c. de vet. jur. muel.

(**) Alii lineas malunt. Vide Schultingii *Enarras. Pand. in Proleg. §. 6.* Cujus generis versum ceotum pene quinquaginta millia Pandectis contineri Justinianus ait in *Const. de conf. Dig. ad Sen. & omnes pop.* Et satis credimus Antonio Contio, *Leit. Schelf. l. 1. c. 8.* subdactis calculis sancte affirmanti, posse & hodie totidem lineis Pandectis contineri, si quis eis 695. paginas destinet, singulas paginas in duas columnas dividat & in singulis columnis 40. lineas scribat. Verba Svetonii in *Augusto cap. 87.* Notavi in chirographo ejus alia præcipue, non dividi verba, nec ab extrema parte versuum abundantes litteras in alterum transferre, sed ibidem fluxum subsistit circumducitque; nihil aliud indicat, quam Augustum, aliter ac reliqui solebant, & nunc solent homines, litteras vocum prohibitionum, qua in versum cogi non poterant, non in sequenti linea repetisse, sed subscripsisse more Poetarum. Dicuntur autem versus non a vertendo sileo, hunc enim non vertereant nisi delecturi, sed qua, in primis si in cæca scribatur, suum imitator, quo ad finem deducto, humanum vertitur.

gratia Imperatori erat eximius, mandavit, ut simul cum aliis insignioribus jurisperitis, quos ipsemet in Codice recenseret, ex veterum Jurisconsultorum libris caperet ea tantum, quæ usum haberent; & ex variorum sententiarum atque particulis pertexeret seriem, ex variis quidem deductam auctoribus; at ordine tamen, atque sensu coherentem sibi, maximeque convenientem quasi una mens essent, unaque vox, idemque sonus. Huic laudem labori Justinianus decennium præfinit: Tribonianus vero sibi potius ex celeritate gloriam, quam posteris utilitatem ex operis maturitate pariturus; decennium ad quadriennium (*) contraxit: volumineque extulit, quod ex varietate rerum in eo comprehensarum pandectas; & propter ordinem perductum ad exemplum Edictorum a Juliano Jurisconsulto digestarum, digesta nuncupavit. In quæ, plerisque operibus vetustiorum Jurisconsultorum exclusis, ea contulit, quæ proximiora erant ætati, moribusque suis: satis posteritati consultum autumans, si veteris, ac mediæ jurisprudentiæ notitiam colligere posset et seminibus inter opera sparsis Jurisconsultorum recentium, qui omnes sub Imperatoribus flouerunt. Unde subductus primæ jurisprudentiæ capitibus, extinctæque originum luce, eam juri civili nubem offudit; ut vix veterum Historiarum, Poetarum, & Oratorum lectione, atque eruditorum interpretum industria, & acumine diluatur.

CAPUT CXXXIII.

De Institutionibus.

A Nrequam autem Digesta Justinianus emitteret, libros Institutionum qua-

(*) Imo triennium. Pandectas enim Imperator componi iussit XVIII. Cal. Januarii, seu die 14. Decembris DXXX. eodemque promulgatæ sunt XVII. Cal. Januarii, seu die 15. Dec. DXXXIII. Quodsi quis cogitet, aduissio Triboniano collegas sexdecim, quorum singuli a ut ipse, enumerationi Pandectarum per triennium vocaverit, facile intelliget, sihi statem annum L., qua nemini iusto brevior videbitur.

(**) Editæ enim sunt Institutiones XI. Cal. Dec. seu die 21. Novemb. An. DXXXII. tum Pandectæ promulgatæ sunt XVII. Cal. Januarii, seu die 15. Decembris. Pandectas tamen & Institutiones ex eodem simul die, tertio scilicet Cal. Jan., seu 29 Dec. valere voluit Imperator, §. pen. de confirm. Dig. ad Sen. & omnes populos, §. pen. G. de confirm. Dig. ad me-

tuor componendos curavit, magnam partem ex veteribus Caji, & Ulpiani, Marcianique institutionibus; ut juvenus ab his, veluti a simplicioribus elementis jurisprudentiam auspicaretur. Quibus libris vix aliquod supersuit elegantius aut selectius; si quis e contextu veterum, mixturam discusserit recentioris ætatis. Has autem Institutiones Justinianus edidit, & confirmavit anno Imperii sui septimo, uno mense (**) ante editionem, atque confirmationem Digestorum: quibus una cum Institutionibus publicam tribuit auctoritatem, ut quidquid ibi continetur, pro voce Principis habeatur. Igitur Digesta fuerunt ante Institutiones aboluta, sed confirmata, & edita posterius.

CAPUT CXXXIV.

De L. Decisionibus.

VERUM quia de quinquaginta juris controversiis variæ veterum Jurisconsultorum, discrepantesque sententiæ prodierant, ne super his mentes Judicum, incerto jure, jactarentur, eas dissolutiones composuit Justinianus quinquaginta constitutionibus (***) singularem controversiarum definitiones continentibus, quas Codici suo inserens, per titulos distribuit: eodemque tempore priorem Codicis editionem emendavit, novamque protulit auctiorem, & emendatorem, quam solam publica auctoritate munivit, abrogata priori. (a) Quam posteriore editionem, ut a priori distingueret, Codicem repetitæ prælectionis appellavit: quorum librorum, ac temporum ordo ita describitur a Gothofredo juniore in manuali juris:

A. D. DXXVIII. Justiniano A. II. Coss. DXXIX. Decio. V. C. Cos.

DXXX.

gn. Sen. Præter Institutiones Caji, Ulpiani & Marciani hausta sunt quædam ex Callistrati & Florentini institutionibus, tum quoræ ex Caji avertis, seu libris rerum quotidianarum.

(***) In ea literarum luce, vix opere pretium esset, monere, absolutissimum Commentarium in has L. decisiones debere Emundo Merillio eundemque cum præcipuis reliquis ejus opusculis editum esse Neapoli 1720. in 4; nisi Antior Considerationum ad libros tres de orig. jur., Gravium succensens, quod nullo commentario in L. decisiones, commendaverit, Merillium prætermisisset, habita sola ratione Strauchii, & Deorum Semonum, Lingels & Bassi.

(a) Cod. de ver. jur. encl. l. 1. §. 2.

DXXX. Lampadio, & Oreste Cofs
 Codicem fieri mandavit Justinianus.
 Idib. Feb.
 Codex editus ibid. April.
 Decisionum 50. initium ab hoc anno.
 Digesta componi mandat Dec. mense.
 DXXXI. Post Cof. Lamp. Or. I.
 DXXXII. Post Cof. Lamp. Or. II.
 DXXXIII. Justiniano III. Cof.
 Institutiones eduntur mense Novemb.
 Digesta eduntur mense Decembri.
 DXXXIV. Justiniano, & Paulo Cofs.
 Codex repetitæ prælectionis editur men-
 se Novembri, abrogato priori.

Secundas autem editiones, veteres vocabant
 repetitas prælectiones: quo nomine Ulpia-
 nus retractatos suos libros ad Sabinum ap-
 pellavit: prælectiones vero dicebantur le-
 ctiones, quibus præceptores præbant disci-
 pulis. (a) Tributus est autem Codex in li-
 bros duodecim, imitatione XII. Tab.

CAPUT CXXXV.

De Novellis constitutionis, sive Authenticis.

Post editum Codicem reliquo Imperii
 tempore varias constitutiones edidit
 novum jus afferentes, quas vel ob id, vel
 quod post absolutum corpus juris proces-
 serant, Novellas appellarunt. Earque spar-
 se prius, utpote oblata occasione condi-
 tæ, in unum volumen coejerunt anno Chri-
 stiani Graciani Tom. I.

(a) Cujac. *perazis. C. de vet. jor. enuch.*

(b) Sunt quæ omnes receptas existunt, eo quod
 non Accursii forma receperimus, sed Novellas
 ipsas tanquam partem juris Justinianei. Quod in
 Germania verius videtur. Historiam ejus litis dili-
 genter exposuit Celeb. Brunnel. *Hist. juris* p. 277.

(c) In *comm. ad novell.* 166. Duce. *de auct. jur. civil.* lib. 1. c. 4. n. 35.

(d) Imo ab ipso Justiniano, ut constat ex Pauli
 Diacono *Hist. Longob.* l. 25. quod se facturum spo-
 ponderat Justinianus in *Const. Cordi nobis* §. 4. D. *de*
Emend. Cod. Notæ nova versio Novellarum, quæ Ju-
 risconsulto Eximio, Jo. Friederico Hombergk ad
 Vach debetur, & *Marpurgi proditis* 1717. in quarto
 si qua discrepet versio Novellarum vulgata Latina a
 lectione Græca, lectionem Græcam prævalere credi-
 derim, quod & auctori videtur, quando versionem
 cum Græco textu in foro retineri, ait. Sic in *No-*
vell. 117. *decimus* legitur, quod ad solam dispositio-
 nem inter vivos pertinet, & quamvis id in vulgata

sit DLXVI. & Imperii Justinianei XXXIX.
 qui vitæ lux fuit extremus: quarum quæ
 apud nos juris habent auctoritatem, sunt
 nonaginta octo (*) exposite ab Accursio, &
 aliis interpretibus, eorumque auctoritatæ re-
 ceptæ: cum Julianus vetus Jurisconsultus,
 qui eas post Justiniani mortem in compen-
 dium contulit, ediderit centum viginti quin-
 que: Haloander vero centum sexaginta quin-
 que: quibus accesserunt tres repetitæ a Cui-
 cacio: (b) Hæ Novellæ primo græce prodie-
 runt, deinde veritæ fuerunt latine ab Anony-
 mo, & evulgatæ imperante Justino Secun-
 do. (**) Hujus enim versionis mentio est
 apud Grægorium Pontificem. (c) Prodi-
 erunt & aliæ versiones, nempe Haloandri, Agilzi,
 & Scrimgeri: quibus, ut elegantia major ac-
 cesserit, legis tamen defuit auctoritas: quæ
 tributa tantum fuit Anonymo illi, qui,
 præceptum Justiniani (d) secutus, eas
 vertit *κατὰ ὁμολογίαν*, hoc est, verbum ver-
 bo, eodem ordine servato, reddidit, (e)
 proptereaque vocatum hoc volumen fuit
 Authenticum: quia id unum cum sua ver-
 sione legis auctoritatem haberet; vel quod
 esset integrum: cum versio Juliani, de qua
 mox, brevior fuerit, & contractior. Qua-
 mobrem & nos una cum Græco textu hanc
 Anonymi versionem retinemus in foro:
 quamvis, ut liberius loquar, absonam, &
 confragosam, quæ Græcæ linguæ verbis re-
 spondet, non loquendi generibus. Cujus
 tamen operis eruditionem, & antiquitatem
 haud parvi fecit Cujacius. (f)

K

CA.

reddatur, *Quæ velimus modo disponere*, tamen filio
 familiæ nunquam permitimus testari de pœdulo ad-
 ventitio. Sic porro in *Novell.* 134. *cap. ult.* Justinia-
 nus Imperator bona capitis demastorum descendenti-
 bus quidem sine gradibus adicere dicrimine, ut, de-
 ficientibus iis, ascendentiis eadem concedit ad
 gradum usque tertium. Quo jure utimur, tñ male
 interpret vulgatus incescentem in utroque ordine suc-
 cedentium ad tertium gradum restringerit. In *Nov.*
 99. quoque verba *ἐπὶ τὰς ἀλλοτρίων* male verti dicun-
 tur de correis, vertique debere de fideiussoribus;
 sed opportune Cujacius *Obs. I. XXVI. cap. 26. idem*
 quæ Celeb. Hombergk ad *laudatam Novellam* 99. mo-
 nuerunt, ea voce apud Græcos recensiores omnino
 correos promittendi designari.

(c) *Comen. de person.* 11. qu. 1. & c. 2. de *testibus*.
Vid. Anton. Contium in *novell. pref.*

(d) L. 1. & 2. *Cod. de vet. jor. enuch.*

(e) Alciat. *parerg.* lib. 2. c. 46.

(f) *Lib. Obs. IV. capis. 38. & VIII. capis. ultimus.*

CAPUT CXXXVI.

De Novellis Juliani.

Hanc autem versionem, adpersa etiam aliqua elegantia, in epitomen coegit Julianus antecessor, sive publicus legum interpres Constantinopolitanus, qui sub Justino secundo, Tiberio secundo, & Mauricio floruit. Verum, quia versio non esset *κατά πρῶτον*, publicae auctoritatis careret, grave nomen Autenticorum priori illi, ac locupletiori cessit: ista vero versio nomen retinuit auctoris sui, appellaturque Juliani novellæ. Porro Anonymi versio illa diu in barbariæ tenebris latuit: unde ad nos Lotharii II. temporibus, perturbata pervenit, plurimisque lacunis hians, diminuto etiam numero novellarum. Hinc Innerius, Jurisconsultor Lotharii tempore maximus, aut quisquis fuerit alius Græcæ linguae minime peritissimus, lacunas illas explevit. Burguntio vero, sive interpres alius, neglecto prorsus veteri novellarum numero, ex antiqua serie jam perturbata anno Christi MCXL. novam pertexuit in novem collationes tributam: in quas, suppresso priori ordine, superfluitas novellas digessit. Disce autem collationes, quasi collatæ ad alias, atque oppositæ ad declarandas, vel abrogandas superiores leges Codicis: & propterea extremo Codici adjectæ. Quod volumen in usu positum, spretis aliis editionibus, authenticum fuit appellatum: publicam enim ab Imperatoribus auctoritatem accepit. Aliæ vero Justiniani Novellæ, quæ opera eruditorum postea emerferunt: item novellæ Leonis, aut aliorum Imperatorum, non corpus juris auxerunt; sed tantum eruditionem, & recepti juris intelligentiam.

CAPUT CXXXVII.

De Triboniano, & Sociis.

Commodum nunc de compositorum juris Triboniano differemus: ne in variis judiciis, quæ de hoc auctores inveniuntur, studiosus aut hæreat, aut labatur. Hic si talis fuisset, qualis traditur a Suida; minime dignus erat, cui Justinianus tantæ

fidei opus concederet; qualis emendatio fuit, atque digestio juris civilis. Nam præter avaritiam, & mercimonium quodammodo legum, nullum est crimen, cujus a Suida non postuletur. Homini enim in tanta dignitate constituto religionem detrahit, & pietatem omnem, atque honestatem. Eum præterea facit assentatorem improbum, & talliarum artificem callidissimum, cujus astu scribit Justinianum sibi persuasisse nunquam interiturum; sed simul cum corpore, atque animo in Caelum advolaturum. Testimonium sane non tam Triboniano pudendum, quam ipsi Suidæ: qui auctoritate redarguitur Procopii se longe majores fidei. Etenim Procopius, etsi hac fœda Tribonianum assentatione non excusat in arcana historia; in ceteris tamen libris haud levia de illo virtutis argumenta reliquit. Refert enim, Tribonianum ingenio fuisse miti, atque humano, & lucri quidem cupidum, sed honesti, atque ad leges figendas relegendæque, non tam precio, quam inconstantia rerum humanarum adductum fuisse. Ego sane illum, perinde ac vulgo solent homines, neque vitiorum crediderim, neque virtutum summam attigisse: & si non semper, at aliquando certe in mutatione juris veteris, & novi creatione precio, aut potentie fidem addixisse. Neque tamen concesserim Hotomanno, qui hominem totis libellis concidit, Tribonianum quidquid antiqui juris attigerit, veluti veneno, aut tæbe aliqua corripisse. Quam multa enim eorum, quæ nova protulit Justinianus, utpote commodiora temporibus; expeditiora sunt veteribus legibus, atque simpliciora? Quis vero tulerit inclementiam eorum, qui quodcumque in libris juris, vel in historia, vel in verbis fuerit erratum, uni Triboniano adscribunt: quasi scriptores omnes, omnesque Jurisconsulti, ab omni errore, præter humanam conditionem fuerint immunes, totam vero humanitatis labem exhauserit Tribonianus? Erravit nimirum ille: quid ni? imo & sæpiusculum: quippe implicitus tantis commentariorum involucris: e quibus nescio quisnam acculatorum melius, tam brevi tempore se felicius explicasset. Erravit ille, sator: sed neque in omnibus, neque unus. At fuit posteris noxius, propter intercepta

vete-

veterum Jurisconsultorum scripta. Quasi tot alia Græcæ, ac Latine sapientiæ volumina supersint; aut receptos e tanto naufragio liberos, ulli præterquam forti debeamus. Imo si jus temporibus illis barbaris petendum fuisset e toto illo commentariorum pelago, discordia hominum potius in tenebris jacuisset. Quis scit igitur, an Jurisprudentiæ vestigium ullum retineremus; nisi ha nobis Tribonianus particulas excerptisset? (*) Unius Maximi Cujacii testimonio contra omnes hostes Tribonianus intrepide dimicaverit. Et omnes (ait ille) (a) constitutiones Justiniani sunt eruditissimæ: utpote conditæ a maximo Jurisconsulto Triboniano, qui fuit alter Papinianus, studiosissimus juris: sine quo periissent omnes libri veterum Jurisconsultorum, quorum ille copia solus abundabat ætate Justiniani. Et in Ep. præfixa Paratitulis Cod. ait: *Qui earum vim tenet (nempe Constitutionum imperialium) hunc ego facile sim habiturus pro doctissimo J. C. ac pene pari Triboniano ipsi. Quo ego tandem cognito pondere earum Constitutionum, quas suo Imperatori cum persuasisse certo certius est, mihi gaudeo, quod cognoverim, eam ætatem nonuisse excellentiorem in jure civili, quod utique & sine illius ope, curaque intercidisset. Neque tamen illum omnibus in locis absque nota dimittit: nam cum sæpe alibi; tum præsertim in observationibus, illius incuriam reprehendit: unde lib. obs. 5. c. 33. Tribonianus (ait) ut erat in eo opere non tam diligens, & accuratus, quam se imprudenter proficitur, quod uno in loco mutabat, non mutabat in alio. Unde non inficitur, multa in Triboniani collectione vitia irreperisse; neque prorsus fidem habuerim Justiniano, aut potius Triboniano ipsi audacter prædicanti, nullam jam esse in*

tanta scribentium varietate dictorum repugnantiam, nullam superfluitatem: cum ejus assertio ipsa Digestorum, & Codicis lectione coarguatur. Eam enim sæpe discordiam animadvertimus; ut qui fateri nolit, cogatur sese diu, & frustra torquere: aliaque vitia qui negaverit, nã ille palam ostendit officinam in legendo suam. Ea tamen talia non sunt, ut homini de posteritate optime merito, iam præclari, magnique operis laudem eripiant. Quamobrem sicuti Cujacii æquitatem admiramur; ita insolentia stomachamur illorum, qui nunquam tantopere sibi plaudunt, quam si quid Triboniano exprobandum invenerint. Quorum auctoritas, quæ certe & magna est, & esse debet; ne juvenes in fraudem inducat, eos hoc loco monere volumus, ut æqui sint rerum estimatores, atque in doctis viris virtutem potius, & ingenium, quam reprehendendi vitia æmulentur. Sed jam de Triboniano reliqua persequamur. Is e Pamphylia fuit, Macedoniam filius, ab Justiniano Magister officiorum, Alseisor, & Quæstor creatus, atque etiam ad Consulatum evehctus. Apud leditiosos, quorum factio Veneti, Præflinique vocabantur, ea invidia flagrabat, ut concitato tumultu & ipse, ac Joannes Præfecti utrique prætorio ad necem depolcerentur. Quorum furorem ut compesceret Justinianus, utrosque magistratu movit: postea vero Tribonianum restituit, deservescente jam ira factionum, invidiaque restincta. Hinc illius apud Justinianum auctoritas quanta fuerit elucescit. Cum autem Quæstura, & Consulari perfunctus fuisset; idcirco *Ex Quæstor* appellatur, & *Ex Consul*. (**) Socios in componendo corpore juris habuit viros doctissimos; (b) & illustres ejus ætatis Theophilum; Do-

K 2 Sto-

(*) Tribonianum data opera excusat Antonius Schultingius in oratione, qua disquirat, culpandus ne sit Tribonianus, quod Jurisconsultorum, qui stante libera Republica Romana elaruer, scripta suppresserit: ac posteriorum, qui sub Imperatoribus floruer, Responsa in Pandectas retulerint. Subiecta est ea jurisprudentia ejus *Anto Justiniana*.

(a) In C. comm. de legat.

(**) De Novellis Justiniani conferendi scriptores Historiæ Juris. De Triboniano autem, perinde ut de Justiniano in utraque partem disputatur. Alii in eo suspiciunt summam scientiam Juris, fidem singularem, ingenium haud mediocre. Alii contra juris omnis imperitissimus fuisse videtur, fidei porro sub-

lestæ, ingeni plane nullius, fungus magis quam homo. Sic modum utrinque migrari vides. Evenit enim tam defensoribus quam reprehensoribus Triboniani, quod Comiis accidere videmus, ut spreta mediocritate vitæ humanæ res valde ultra verum intendant, ut amorem insolitorum explant, quo natura duemur. Medium viam nosser init, qui, quemadmodum non immerito suspicatur, fuisse aliquid virtutis in homine summo dignitatis gradus adepti, rescidisse quiquid scientiæ in conditore juris, quod cultissima pars Europæ recepit; ita in ipso quoque agnosceat vestigia humanæ imbecillitatis.

(b) L. 2. Cod. de ver. jur. concl.

rotheum, Constantinos, Anatolium, Cratinum, Stephanum, Mennam, Prosdocium, Eutholmium, Timotheum, Leonidem, Leontium, Platonem, Jacobum, Joannem.

C A P U T CXXXVIII.

De Basilicorum Libris.

Hoc ordine, hisce auctoribus constitutum fuit jus civile Justinianicum, sed infelici successu. Nomen enim in Græcia Imperatorum aliorum ambitione; in Italia vero usum, injuria barbarorum, amisit. Erant sane jam ante Justinianum, ex toto terrarum Orbe, tres amplissimæ Civitatis delectæ, ubi jurisprudentiæ scholæ patebant, Berytus (a) nempe Phœniciæ Metropolis, Constantinopolis, & Roma: interdictis ubique locorum scholis aliis: quodque miremur in tanta nostrorum temporum copia docentium, & sterilitate doctrinæ: binos tantum quæque Civitas habebat præceptores. (b) Cum igitur Justinianicum jus tribus hisce celeberrimis in gymnasiis confederit: recedente paulatim usu linguæ latinæ, (c) Pandectæ in Græcam linguam translatae fuerunt per Thalelam, qui ob scientiæ præstantiam dictus fuit legum ocellus, *τομαὶντὸν ὀφθαλμὸν*. Conversus fuit & Codex Institutiones vero translatae per Theophilum, alium, ut arbitror ab eo, (*) qui condendo juri operam navavit, ex quibus, & ex posterioribus Imperatorum constitutionibus post Justinianum, jus in Oriente reddebat, usque ad annum Christi DCCCLXVII. nempe usque ad Basilium Macedonem Imperatorem: qui ut Justiniani nomine depresso, suum attolleret, exclusa prorsus latine, & Justinianea juris editione, novum corpus e græcis Digestorum Codicis, & Novellarum versionibus, idemque brevis, atque contractius extulit; perduxitque usque ad quadraginta libros absolutum postea libris sexaginta a Leonis filio: qui eos libros *Βασιλικὰν*,

nempe imperatoriarum legum appellavit: Eisdemque in aliam formam Constantinus Porphyrogeneta mutavit. Is enim, & historicos univeros in unum corpus trium locorum communium collegerat; ideoque noluit diligentiam suam deesse jurisprudentiæ, quæ sociam habet historiam, & adjutricem. Suppressis autem Justiniani libris, Basilicorum auctoritas in Oriente usque ad finem Græci permansit Imperii, nempe ad annum MCCCCLII. interitque illius usus cum Constantino Palæologo, qui per Turcas fuit Imperio spoliatus. Interea vero dum Basilicorum vigebat auctoritas, omnis in iis Græcorum Jurisconsultorum cura versabatur, nempe Balsamonis, Stephani, Nicæi, Thalelei, Euthachii, atque aliorum, quorum reliquias conservamus: cui vel paratitlis conficiendis, colligendisque argumentis, titulorum, & legum uberiorum, itque pro sua serie distinguendis; vel concinnandis epitome rerum omnium; vel sententiis dilatandis; vel similibus, ac dissimilibus colligendis; vel interponendis in contextu brevibus interpretatiunculis, aut iisdem ad marginem attexendis vacarunt. Quomobrem plures juris collectiones, & epitomæ partium ipsorum Imperatorum jussu, partim privato labore, consilioque prodierunt: quas paucis indicabimus: ne cum varios titulos præferant, studiosis errorem objiciant. (d) Ac primo distinguendus est Codex ipse Basilicus, sive Prochiron magnum aparvis, quod *πρόχειρον τομὴν*, sive promptuarium juris, & *ἐκλογὴ τῶν νόμων*, hoc est legum selectio appellatur; utpote compositus ex usitatoribus Justinianearum librorum legibus: quem codicem diximus auctorem habuisse Basilium; incrementum accepisse a Leone, formam vero emendatorem, atque novam a Constantino. Idemque dictus fuit *τὸ πλῆτος τῶν νόμων* & *τὸ πλῆτος*. Post hunc iidem Imperatores Instituti-

(a) L. 1. *Cod. de metrop. Beryti.*

(b) C. de stud. liberal. Urb. Rom. & Constant.

(c) Suar. in notis. Basilic. Cujac. obs. c. 31. lib. 17. & c. 10 lib. 6 & c. 33. lib. 13.

(*) Imo eundem. Etenim Justinianum principem sæpe & dominum suum vocat, & Thalelæo laudatur, qui Justiniani tempore floruit. A Constantino autem Porphyrogeneta ea publicata sunt Basilica, quibus hodie utimur, quod minus perspicue retulit

Gravina. Distinctio librorum jurisprudentiæ, quam deinceps suppeditat, quo succinctor eo gravior erit Juris studiosis. In horum numero Basilica præcipue sunt, ad que decurrere solemus, quoties lux debet lectioni latinæ, & ex quibus complura juris Romani capita restituit Cujacius.

(d) Prodrum. Justin. p. 3. § 5. sect. 2. & 3. cum auctoribus ibi adductis.

stitutionum instar edidere *πρῶτον μὲν*, sive promtuarium parvum ex magno contractum: quod etiam ecloga, & Synopsis conjunctum, sive selectio compendiarie dicitur: item & *ἐκλογὴ καὶ ἐπιτομή*, sive selectio correcta: quæ primo ipsum Basilium; deinde Constantinum, & Alexandrum auctores agnoscit suos. Tertium Procheiron appellatur index *οἰκὸν κατὰ τὸ εὐχρὸν*, sive jus per elementa literarum, aut jus alphabeticum. Est enim selectio major per alphabeti seriem digesta, quæ continet majorem Basilicorum leges & titulos ad literarum ordinem relatos. Qui Codex repertus Tarenti, fuit a Joanne Sambuco viro Pannonio: ea enim Civitas diutius Græco Imperio paruit, retinuitque græcos mores, & instituta. Quartum Procheiron, Tarenti quoque repertum, dicitur *μικρὸν κατὰ εὐχρὸν*, sive Alphabeticum parvum, quod distinguit a Procheiro alphabetico magno, de quo supra diximus. Quintum Procheiron opus est Michaelis Attaliæ judicis, & proconsulis, editum tempore Michaelis Duce titulis XCV. anno M-LXXV. quod *πραγματικὸν*, vel *πῶνικον*, sive opus juris appellavit. Sextum Procheiron condidit Michael Psellus, qui compendiarium jus versibus clausit. Septimum Procheiron est Constantini Armenopoli, contractum ex Basilicorum Codice, nuncupatum *Εὐαγγέλιον*. Ex quibus atque ex Græcorum Jurisconsultorum superstitibus notis, & interpretatiunculis, Cujacius multos juris civilis locos restituit, & explicavit & illustravit: ita ut illius eruditio Græcorum luminibus adpersa germanam Romanorum jurisprudentiam, caligine temporum intermortuam, suscitavit.

CAPUT CXXXIX.

De Fato Jurisprudentiæ Justinianæ in Italia.

A Tque is in Græcia, & in Oriente Justiniani juris progressus fuit & exitus. In Italia vero, & in Occidente, multis post seculis, floruit: latebaturque interea in Ravennæ editione, atque in Illyricis finibus: ubi quod Græco Imperatori parerent, jus ex Justinianeis libris reddebatur. A regionibus vero ceteris, quas itatim ab expulsis Gothis, Longobardorum colluvies occupaverat, Romanum jus diu exulavit: tandemque ab ipsa Ravenna excessit: postquam ab Imperio Romano per Aistulphum

Longobardorum Regem fuit avulsa, circa annum DCCLII. Itaque Italia majestate simul, & legibus exuta suis, jugum Imperii, legumque subiit barbararum, dominaque rerum humanarum sensu priuina libertatis, veterisque magnitudinis per longum, ac vile servitium privata, pro Romani splendore, atque humanitatis juris, belluinas, atque ferinas, immanisque Longobardorum leges accepit. Et quas regiones jus Atticum in Romanos mores traductum, & ex prisca omnium seculorum sapientia conflatum diu rexerat; postea usque ad Lotharii tempora occuparunt Visigothica, Longobardica, Francica, ac Burgundiorum pudenda leges, sive potius barbarici ingenii libidines: quæ continentur in Codice inscripto *Corpus legum antiquarum*, appellatum vero a Rothario Rege, qui primus eas collegerat, *Edictum*: ex quo jus Longobardicæ dominationis tempore reddebatur. Cum ex Romano jure non aliud superfuisset, quam id, quod moribus adhaererat Italorum, quodque ipsum civile commercium, usitataque contrahendi ratio retinuerat. Ex libris autem juris supererant ad usum etiam iudiciorum tantum fragmenta quædam; non e Justinianis decreta codicibus, quorum lucem, præter Ravennam, ut diximus, Italia publice nunquam adspexerat; verum e Codice Theodosiano, cui Anianus Alarici Gothorum Regis, qui Codicem illum confirmaverat, jussu suas breves interpretationes adjunxit: & e Gregoriano, Hermogeniano, ac regulis Ulpiani, Caji que institutionibus, Paullique sententiis. Tantaque Italiam, ac tam diuturna barbaries inundavit, ut jus Romanorum, etsi magno studio, delectis Longobardis, a Carolo magno quaesitum: tamen exemplariorum inopia, longaque oblivione populorum, usque ad seculum duodecimum, nempe ad Lotharii tempora in tenebris delituerit. Igitur, ut satum omne Justinianeorum librorum oculis legentium subjiciamus, vixere illi quidem in Græcia a Justiniano usque ad Leonem, nempe ab anno Christi DXXXVI. ad CMX. per annos scilicet CCCLXXIV. In Italia vero (si Ravennam excipias) resistente ab initio barbarie Gothorum, nunquam florue-

floruerunt: (*) vixque tandem emerferunt
anno MCXXX.

CAPUT CXL.

De Inflatione juris Justiniani sub Lothario.

EO tempore, iniustus perturbatisque comitiis, lacerata Ecclesia salus Pontificis Petrus Leonis, Anacletus Secundus nuncupatus ab sua factione: Cujus Dux erat Rogerius Apuliz ac Sicilia comes, Regis nomine a falso Pontifice donatus. Adversus Anacletum creatus rite ac solemniter fuerat Innocentius Secundus, cui favebat Imperator Lotharius Saxo, summa virtute, atque prudentia Princeps. (a) Quo bellum gerente adversus Rogerium, Amalphi, Urbe Salerno proxima (quam perperam aliqui locant in Apulia, Melfiam cum Amalphi confundentes) inopinato reperti fuerant Digestorum libri: quos Pisani, qui classe Lotharium contra Rogerium adjuverant, præmio bene navatæ operæ (**) sibi exorarunt. Pisani vero, post longam obsidionem a Caponio militiz Duce strenuo expugnatis, translati fuere Florentiam: (b) ubi pro Augusta Mediceæ domus magnificentia, in Museo magni Ducis conservantur. Hinc promiscua Pisana, & Florentinarum apud scriptores Pandectarum appellatio. Iisdem temporibus repertum Ravennæ fuit constitutionum Imperialium volumen, quod

Codex appellatur: indeque ceteros libros juris; imo, & Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui reduisse putant: nec mirum, cum ea Urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & Orientali Romanorum Imperio diu obtemperaret. Novellæ vero constitutiones etiam antea per Italiam vagabantur: utque mea fert opinio, multi juris civilis libri, postquam incessit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere, quam reperti; nam & aliquot ante Lotharium annis, jus civile Justiniani commemoravit Ivo Carnotensis, (c) & libros Pandectarum: cum antea si occurrerent, forsitan forcordia, & oblivione prætermitterentur.

CAPUT CXLI.

De Pandectis Florentinis.

Legum autem Romanarum oraculis post diuturnum silentium fuscitatis, Italia jam pridem oblita sui, respexit tandem ipsa sese, inque suis legibus vetustam Imperii majestatem recognovit: receptique per eas in toto subiecto sibi olim terrarum Orbe, si non Imperium, at saltem nominis auctoritatem, quæque vires dominationis amiserat, ratione in posterum imperavit. Nostis enim legibus omnes populi submisere testes; quique ab Imperio desciverant Romanorum, eorumdem sapientiz perpetuo paruerunt. Porro Co-

(*) Imo verisimile est, post recuperatam a Justiniano, victis Gothis, Italiam, jus Justinianicum quoque in Italia promulgatum fuisse. Longobardi Romanis sua lege vivere permiserunt, Paulus Diaconus de gestis Longobard. L. II. c. 5. Et in ipsis eorum legibus legum Romanarum non vili dicitur auctoritas: II. F. I. Eundem morem nec devictæ genti Carolus M. invidit, in ejus constitutionibus, quæ legibus subiiciuntur Longobardicis frequens mentio juris Romani. Multo magis igitur Romæ tum viguit jus Romanum & in Exarchatu, nec deinceps unquam in honore esse desit. Principia tamen Codicis & Novellarum auctoritas, primum quod in iis jus novissimum, tum, quod libri utriusque capita complura clero faverent; quare tam sero Pandectarum detectæ & quidem occasione litis Gramaticæ.

(a) Sigon. de Regn. Ital. l. 4.

(**) Quod casu magis contigisse existimat V. A. Henricus Brenemagnus in Historia Pandectarum l. 1. cap. 6. & diff. posteriori de Amalphi a Pisaniis discre-

ta. Imo quicquid de Pandectis Amalphi repertis dicitur, non immerito dubium videtur Celeb. Heinkeio in Historia juris, vel ideo inter cetera, quia rem, quam, vulgo contigisse ferunt Anno MCXXXVII, nemo antiquior literis tradidit: quæ Raynerius de Grancis, scriptor Pisani sæculi XIV. Asservantur autem Pandectæ Florentinæ, non, ut auctor tradit in museo magni Ducis Florentiæ, sed in publico urbis palatio. Mabillon de sa diplom. l. I. tab. 7. pag. 356. Jure vero miretur quisquam, Florentinas Pandectas tanto semper in honore habitas, & sollicitæ adeo custoditas fuisse, cum exemplar contra Codicem Ravennatensem sic negligenter, ut hodie vix memoria ejus superstit. Idem de Codicibus reliquarum partium juris civilis dicendum, nisi quod ante paucos annos Heriboli repertus est Codex Theodosianus manuscriptus, quem Pandectis Florentinis comparare imo præferre non dubitarunt admiratores ejus.

(b) Polit. l. 10. ep. 4.

(c) Epist. 134. & 99.

Codicem hunc Florentiam translatus (a)

Politianus censuit ipsius Tribonianum atque produisse: ita ut omnium exemplariorum auctoritatem ipsius iudicio vincat; & a quo dissentit Alciatus, (b) propter mendas, quæ hoc etiam in Codice inveniunt. Antiquissimum tamen fuisse non ambigit; (c) & ad ejus fidem in re accipiti omnes interpretes nostri recurrunt; omniaque alia exempla ex hoc uno fluxisse creduntur.

CAPUT CXLII.

De Institutione Studiorum Juris.

Itaque, recepto Romanorum jure universo, & post longum exilium in patriam restituto; studia Italorum ad interpretationem, atque usum illius continuo exarere; ob eamque causam publica Imperatoris auctoritas expetebatur, qua sublatis Longobardorum legibus, deletisque vestigiis pristinæ servitutis, Italia per usum Romani juris majestatem pristinam recuperaret. Hoc jurisprudentiæ officium præstitit idem Lotharius, quo imperante rexiverat. Is enim publico Edicto (*) in omnes Imperii regiones emissio jussit, ut Romanorum jus in scholas publicas, inque omnia tribumalia reciperetur: ex eoque in posterum causæ judicarentur, deletis barbaris legibus, profligatisque cruentis moribus, Italico nomine prius indignis. Itaque hoc Edicto Romano juri fasces reddidit ab hostibus ereptos; eique publicam auctoritatem, lucemque restituit.

De Bononiensi Schola, & de Irnerio.

Primam autem, atque celebriorem scholam juris civilis Imperator aperuit Bononiæ; ubi sedes bonarum artium, & publicum, cuiusque doctrinæ docendæ munus, vel a Theodolio minore, (d) ut Bononienses contendunt: vel, ut alii putant, ab ipso Lothario fuerat constitutum. Hujus tam egregii facinoris Imperatori optimo auctor fuit, atque sualor Jurisconsultorum ea tempestate maximus Irnerius, vel, ut alii scribunt, Vernerius; qui Mediolanensis ne, an Germanus fuerit, ambigitur. Is non suis modo, sed & Mathildis precibus eximia tum auctoritate mulieris id impetravit, teile Abbate Uspersensi: (e) quem etsi erroris arguat Sigonius, (f) quod eo tempore Mathildis jam e vivis excellerat; tamen alia potuit esse Mathildis (**) e tribus, quas ejusdem nominis circiter iis temporibus floruisse Baronius (g) e veteribus monumentis comprobavit. Patebant adhuc iis temporibus Constantinopoli cum ceterarum artium scholæ; tum juris præcipue civilis, quod suppressis latinis Justiniani, e græcis Basilicorum codicibus promebatur. (h) Inde Irnerius cum græcam linguam addidicisset, juris quoque scientiam secum in Italiam advexisse creditur: (i) cum neque ex se edere in tantis doctrinarum tenebris; neque aliunde arripere tantum jurisprudentiæ lumen potuerit, quantum ille in componendo, & redintegrando, illa-

(a) Lib. 10. epist. 4.

(b) Disputat. 3. c. 22.

(c) Bart. l. si credit. §. ut. ff. de distract. pign. Alex. in l. si filii famul. §. si vir. ff. solut. matrim.

(d) Quod adhuc frustra inter veteres tabulas fuit Bononienses quæviserunt, & cujus memoriam vulgi usqueque saluti rumoribus debet, dudum ostendit Coringius de orig. jur. Germ. c. 21. seqq. Juris autem Romani laus eo major, quod non principis jussu, sed sensum per mores hominum serpens sua sola præstantia invaluit. Orig. fabule a numero studiorum repetenda, qui jam Lotharii temporibus Bononiæ ingens erat. Eadem circiter tempora jus Romanum imperatoris cultum bilem jam moverat S. Bernardus. Quædæ enim, inquit, l. 11. ad Eugenium, perscrupunt in tuo palatio leges; sed Justiniani, non domini; Restius etiam? Istud tu videris. Nam lex domini impræparata, convergens animas, ea autem non tam leges sunt, quam lites & convulsiones.

(e) Fancit. de clar. lit. interp. l. 2. c. 31. in fin.

(a) In Chronico.

(f) Lib. 11. de Regn. Ital. in fin.

(g) Quam exultationem admittit, Henricus Brencmannus Hist. Pand. pag. 40. Germanum autem, non Mediolanensem fuisse Irnerium, Brencmanno consentiens Petrus Baylius & Cornelius van Binkershoek de auctoritate & auctoribus Authentiarum. Idem suadere videtur nomen viri; quod est Vernerius, idque purum putum Germanicum. Locus Ciconii de Irnerio, ius civile Constantinopoli docto, notabilis. Authenticas vero & Irnerio, & aliis, ante & post eum Jctis, debet, evincit Bynkershoekius laudato loco. Civium Bononiensium epistolam ad Neuhufium inter rariora opuscula a Grævia relata, exhibet Coringius de evigil. juris Germanici.

(g) Anno 1074.

(h) Abbas Uspers. fol. 291. Decian. in Apolog. advers. Alciat.

(i) Ciceron. l. 5. off. jur. canon.

illustrandoque dissoluto illo & caliginoso legum corpore profudit; ut merito lucerna juris appellaretur. Qui enim ante ipsum, etiam in Bononiensi schola, interpretationem fuerat aggressus Pepo, probatu dignum extulit nihil. Quamobrem uni Irnerio Justinianum jus inegritate suam, & jurisprudentia vitam acceptam refert. Is enim e variis codicibus, ut credere est, undique coactis, & simul collatis, atque pluribus ex fragmentis iudicio, & acumine suo commissis, sparsa juris membra collegit: quemque nunc habemus voluminum ordinem in regiones, ætatesque omnes, additis obscuriorum locorum interpretationibus, implorataque Imperatoris auctoritate transmisit. Studiosorum autem laborem levavit laudabili sane opera, redactis nempe in epitomen salebrosas, atque garrulis Justiniani Novellis: quarum summam perspicuas simul, atque breves per Codicis titulos dispersivit, atrexitque legibus iis, quæ novellis aut abrogabantur, aut detractioe, vel adiectione mutabantur: quas Authenticas vulgus appellat. Unde per Irnerium una serie, eademque lectione, Codicis & Novellarum sensum licet arripere. Cavendum tamen ab erroribus, quos in iis deprehenderunt eruditi: qui non paucas earum authenticarum, aut male Novellis respondentes, aut non ad suos titulos relatas, observarunt. Quorum errorum seriem pertexit Jacobus Villembachius: eamque adluit *dissertationi suæ de mutuo*. Sunt qui sero Novellas Irnerio innotuisse tradunt: adduntque, illum, dum causas oraret, Novellarum auctoritate confutatum, negasse germanum eas esse Imperatoris parum, sed nebulonis alicujus commentum, quod vim sibi legis adrogaret. Ipse vero Irnerius, cum Ravennæ artes liberales doceret, Bononiam vocatus, jus civile suscepit explicandum publice: ac privatum domi mercede ab auditoribus accepta, paucis ante annis, quam jus civile Imperatoris Edicto publicaretur: ut suspicantur Bononienses Cives in epistola ad Neuhesium scripta: quam mecum inter alia selectiora, & rariora opuscula, quorum bibliothecam suam habet relictissimam, humanissime communicavit *Marcellus Severollus*. Eo pacto Irnerius lucem, quam interpretationibus suis attulit jurisprudentiæ, per discipulos ad

omnem transmisit posteritatem.

C A P U T CXLIV.

De variis Irnerianæ Scholæ Sectis.

Ejus e schola celebriores interpretes profuxerunt usque ad Accursium: a quo plenior juris cœpit explicatio usque ad Bartolum: a quo latiora commentaria inundarunt, non modo in leges, sed etiam in ipsas Accursii, & veterum explicationes longe verecundiores textui circumdadas, quas græco vocabulo Glossis vocamus: quod per eas, veluti per linguas legum sententiæ alioquin obscuræ pandantur. Bartoli profusa commentandi libido, posteriores incescit interpretes usque ad Alciatum: qui novis luminibus ex græca, & Romana antiquitate, abstrusaque linguæ latinæ notitia, & ope artis criticæ secum reviviscentis, priscam & germanam jurisprudentiæ faciem disclusit: barbariæ vero squallorem prorsus omnem detraxit Cujacius, qui memorabilis in ævum Alciati cœptum abolvit, ea interpretationis felicitate, eaque elegantia, & veritate majori, ut unus Cujacius dignus sit, cui, eisi tempore, atque ausu non primo, tota jurisprudentiæ restituit, propter præstantiam, ejus supra ceteros interpretes, adscribatur. Hinc a nobis sincera omnis, & erudita interpretatio Cujaciana jurisprudentia nuncupatur: exemplo veterum, qui ob nominis celebritatem, Pythagoreos appellarunt eos etiam philosophos, qui ante Pythagoram in Italia floruerunt. Igitur distinctionis, & memoriz gratia, in quatuor gradus nostram jurisprudentiam tribuemus. Primam facimus Irnerianam: secundam ponimus Accursianam: tertiam constitutum Bartolinam: postremam, quam, uti germanam vetustatis meniem, omnibus anteponimus, Cujacianam. Ab Irnerio autem usque ad Alciatum, a qua jurisprudentia Cujaciana duxit initium, hyems quodammodo jurisprudentiæ fuit: adhuc enim barbarie premebatur, carebatque pura illa luce veteris eruditionis, siveque subtilitatis, ex Arabicæ philosophiæ scholis, a Bartolo maxime, ad studium juris traductis implicabatur, opeque destituta cognata sibi latinis, & eruditionis, atque ministerio privata, evolvere sese nesciebat: unde rigeat illa, tanquam hyeme

hyeme cohorruiſſet. Quare, cum verus Romanæ Reipublicæ, juriſque Romani ſenſus ſub Alciato primum, & ſub Cujacio maxime reſloruerit: ideo Cujacianam doctrinam ver juriſprudentiæ appellamus. Quomobrem ab hyeme ad ver conſolatur, obibimus prius Irnerianæ, Accuſſianæ, atque Bartolinæ juriſprudentiæ ſeriem, celebriores cujuſque auctores indicantes: deinde ad Cujaciæ juriſprudentiæ interpretes progrediemur.

CAPUT CXLV.

De Martino.

Proderat autem ante omnes ex Irnerii ſchola Martinus Cremonenſis, ex Bononienſi Goſſiorum, nobilique familia: (a) quam temporum factiones patria ejece- runt. Is cum plures in jure quæſtiones moviſſet, atque in opinando liberior; ſeque nimium audiret; (*) adverſarium habuit, ex eadem Irnerii ſchola, Bulgarum. Ita ut iſorum contentiones inter utriuſque diſcipulos opinionum, & animorum diſſidia parerent. Itaque ſtudioſorum turba, Proculianorum, & Sabinianorum inſtar, in duas factiones diſceſſerunt. Quorum altera Bulgarum ſequebatur, altera Martinum; a quo ex Goſia familia diſti- ſunt Goſiani: quos contraria factio au- ſtoritate, ac numero ſuperavit: etſi Mar- tinus Frederico. Enobarbo haud liberaliter aſſentatus ſuarum ſententiarum non pau-
Jani Gravina Tom. I.

cas publica Imperatoris auctoritate funda- rit: (b) nec mirum Martino tam ſecun- dum fuiſſe Fredericum; cum, ut Impera- toris gratiam ſibi Martinus pareret, (c) in maxima contentione iſorum temporum inter populos, & Principem de juriſbus Imperii, Martinus veritus non fuerit ſen- tentia ſua rerum omnium dominium, & proprietatem Imperatori adjudicare. (***) Quo meruit, ut iſpſus agnati a Cæſare (***) inter Principes referrentur. (d) Hac autem pudenda ſane ambitione, arbitror Martinum apud æquales, & poſteros in- vidia ſagrantem, adeo paucis opiniones protaſſe ſuas; ut ejus diſcipuli ab Ac- cuſſio, per deridiculum Goſiani appellen- tur: & Jaſon pronunciare non dubitave- rit: nihil veri a Martino aſſerri ſolere. (e) Anceps fama eſt, illum ab Azone clavibus auditorii percuſſum exanimem con- cidiffe, fremente Azone, quod eſſet a Mar- tino in diſputatione ſuperatus. Floruit Mar- tinus ſeculo duodecimo anno ætatis ſuz LXXVIII.

CAPUT CXLVI.

De Bulgaro.

Offeret ſe huic ex adverſo Bulgarus æqualis ejus, & æmulus, quem ple- rique faciunt Bononienſem. Is apud popu- los, non ſolum doctrina, ſed & gratia va- luit: atque ob pronunciationis leporem,

L

OS

[a] Cynus lib. 1. §. ſecundum, in fin. C. de rei uſu. aſſerit.

(*) Solus enim ſuper in opinionibus erat, licet totus mundus contrarium teneret, ut reſert Gloſſa regularum Cancellaria. Aſſentationis autem primum a Friderico I. equum tulit, ut eſt apud Ottomem & Acerbum Morenam de rebus Laudienſibus in collectio- ne Leibaſii T. I. p. 818. quamvis noſter fide Pan- cirolli non a Friderico, ſed ab Henrico, neque Mar- tino, ſed Azoni, equum eadem de cauſa tributum, reſerret.

(b) Odoſ. L. ſem non novum, in fin. Cod. de judic. Iſtera conſi. ſi dubit. Roland. a Val. conſ. 45. nu. 12. lib. 3.

[c] Gloſſ. & Odoſ. L. bene a Zenon. C. de qua- drum præſcriptis.

[**] Aucta ætæ adulatio a Bartolo & Baldo, quorum ille ad L. 24. D. de capti. & poſſim. rev. Et forte, inquit, ſi quia dicitur, dominum Imperatorem non eſſe Dominum & Monarcham totius orbis, eſſet deridetur, quia dicitur contra determinationem Eccle- ſiæ. Baldo vero in Præm. Dig. imperatorem domi- num appellat univerſa diſtinctione, que aſſententia de ſcendentemque & utrumque latius adſpicientem Solem

reſpicit. Fuit tamen is mos jam veteribus quodam- modo in uſu, ut apparet ex L. 9. de Leg. Rhodia de jactu. Ultra adhuc pergunt Reges in Siam, qui cæli terræque imperium ſibi adſcribunt & Sultani Baſilionienses & Ægyptii, qui Diis ſe imperare ajunt, ut obſervat. III. van Bynkerſhoek ad laudatam legem cap. 6. Idem vidiffe teſtatur in Archæis Curie Feudalis Hollandicæ editum huiſmodi Sultani, in quo inter reliquos titulos bis etiam inferni imperium e- numeretur; datum, ut habebat ſubſcriptio, anno mundi 6015. ætatis ſuz 91. Nazarenus autem, filius Joſeph, ex gente David cognati fui 1415.

(***) Qui etiam notiffima Authentica habet C. no filius pro patre, proſeſſores & ſtudioſos juris ex- imiſis privilegiis ornavit, id agens, ut excitato juris civilis ſtudio exemplo veteris Imperii maiestas im- peratoria aſſerretur, primo, contra Statum Germa- nie, libertatis ſtudioſos, tum quoque contra Ponti- ficem Romanum, Imperium in Imperio molientem. Quam Authenticam lepido commentario illuſtravit Vir acris & amoeni Ingenii. Rebuffus.

(d) Cyn. L. 1. §. ſecundum. C. de rei uſu. aſſerit.

(e) Alciat. præf. l. 9. cap. ult.

os aureum (*) appellabatur. Laudi huic successus respondit. Cum enim is Bononiæ doceret simul, & judicaret in appellationum causis supra libras viginti quinque, jussu Frederici Anobarbi, qui cum una cum ceteris ad jura Imperii definienda vocaverat; sententiæ ab ipso latæ, sive in explicando, sive in reddendo jure, tanto plausu, atque consensu populorum attollebantur, ut per omnem Italiam pro legibus acciperentur. Hinc in omnium ore Bulgari consuetudines: eo quod interpretationes ipsius in re dubia cederent in communes mores. Hanc auctoritatem suarum sententiarum apud populos, ipse damno sibi exemplo mutavit: jacturaque rei familiaris interpretationes proprias, præter morem, sancivit. Docuerat enim ille, contradicente Martino, dotem, veluti peculium Patris profectitium, uxore, superstitibus liberis, mortua, debere ad Patrem, qui dotaverat, redire: Martinus contra mulieris patrimonium ajebat esse dotem, prætereaque in ipsius mulieris posteritate permansuram. Sors tulit, ut Bulgari uxor moreretur. Unde Martinus a Bulgari socio consultus respondit, se quidem, cum in contraria sententia esset, dotem non fuisse redditurum; Bulgarum vero, cum aliter sentiret, sua se doctrina implicuisse, propriaque sententia damnassee, ideoque reddere cogendum. At Bulgarus doctrinæ suæ fidem patrimonio anteponeus, oblata sponte dote, sui æmuli judicium antevenit. Sortem hic habuit quanto in prole suscipienda secundam; tanto adversam in retinenda, amissis omnibus liberis, (**) quos suslulerat: unde animo æger pronunciavit vulgatum illud:

Ordine mutato succedis, Bulgare, nato.

(*) Quo nomine cum Irnerius ipse moribundus ænavit. Cum enim ad hunc extrema agentem accessissent discipuli, & dixissent: *Domine, quem vultis post mortem vestrum Doctorem nobis constituere*, respondisse fertur Irnerius:

Bulgarus es aureum, c. q. f.

Sententia autem Bulgari de dote Juri Romano consentanea est per L. 4. §. 11. D. de jur. dos. L. 5. D. de divorcis, L. 59. D. & L. 4. C. Sol. matrim. in primis per L. 6. D. de jur. dos. In foro tamen Martini passim sententia prævaleat specie acquiritur.

(**) Instaurando tamen generi studuit, secundum

Adem ætate scholam Bononiæ juris civilis habuit Hugolinus a Porta Ravennate, clarus ob adjectos Authenticorum volumini Feudorum libros Bononiam a Frederico missos, ut juri civili insererentur. Quos cum alii per plures Codicis titulos dispersissent; Hugolinus eos seorsum collectos authenticorum collationibus attexit: eisdemque ita compositos, decimam collationem appellavit. (a) Deceffitque anno MCLXVIII.

Claruit etiam eo tempore Rogerius, qui epitomen, (***) summam appellatam, scribendam suscepit, non ultra viginti chartarum, ut cum scriptoribus illis loquar, spatium excurrentem. Item & Otho: qui judiciorum summam reliquit. Ex Italia vero in Galliam repullulantem scientiam juris retulit secum Placentinus Gallus a Martino institutus, qui Agathopoli, nunc Montepessulanum, in Gallia Narbonensi, publice jus explicavit, ediditque pinguiorem epitomen, æmulatione Rogerii, quem hac laude superavit.

Nec memoratu indignus est Pyleus ex pago Mutinensi, qui exsiam a Placentino postremorum Codicis librorum absolvit epitomen. Is Bononiæ jus exposuit, posteaque Mutinam precibus pretioque a Mutinensibus abductus fuit, ac denique civitate donatus, ut apud eos publice doceret. Idem, cum in judicio defenderet machinarios, a quibus projectu lapidum quidam e prætercurrentibus ictus fuerat; & antea monitus, ut sibi caveret, cujus moniti testes nulli aderant: machinarios in jus duxit. Quos ubi Prætor interrogasset, ac tacentes

dasque inijt nuptias, sed ducta muliere pro virgine, cum postmodum legem interpretaretur, cujus iussum est. *Rem non novam necque insolitam aggredimur*, auditoribus risui fuit. Pancirolas L. II. c. 15. Est et lex 14. L. de jstis. Duarenus tamen de sacrosanctis Ecclesie ministeriis L. IV. c. 8. verba glossæ ad L. non de corrupta, sed de viduis interpretatur.

(*) Olosr. in auth. cass. C. de Sacros. Eccles. Al. vator. in proam. tend. colum. 4. quæ 3.

(***) Quod primum, ut hodie loquimur, juris compendium fuit. Obsecra tamen ejus fama Summula Azonis de qua in capite 151.

centes vidisset, admiratus, ad Pyleum conversus est. silentique causam rogavit: tum Pyleus, quia muti sunt, inquit. Ad hæc accusator mendacium exprobrans, exclamavit: imo audivi eos vociferantes, ac transcutibus dicentes, *cave*. Tum Pyleus: *Ergo absolvantur*, inquit, *præmonens enim de damno non tenetur*. (*) Itaque impetravit, ut eis a Prætoris noxa remitteretur. Uxoris testamentum, quo heredem instituit eum, de quo fuerat interrogata, defendit, non sine multis oppositoribus. (**) Librum scripsit de ordine judiciorum, & aliqua in Feudorum libris annotavit. Ab hoc, quod singulis Saturni diebus in utramque partem disputationes haberentur, ortum est sabbatarum questionum nomen ab ipso conscriptarum. Ex qua exercitatione processere Brocardica, sive enunciata illa, quæ usum habent incipitem, (***) & in utramque partem flectunt, peculiari libro ab eo comprehensa.

CAPUT CL.

De Alberico, & Joanne.

Inter Bulgari discipulos ponitur Albericus a Porta Ravennate doctrina potius, quam moribus, magistro similis: quippe temulentus, & helluo, egregieque impudens: cum non veritus sit, propter turpe lucrum, fidem suæ abrogare doctrinæ. Etenim de restitutione dotis post mortem, superstitibus liberis; idem quod Bulgarus magister & senserat, & docuerat: verum cum idem sibi, ac Bulgaro contigisset, dorem rogatus a focero, redditurum negavit, propriisque scriptis redargutus, respondit mustasse sententiam. Longe vero ceteris Bulgarum auditoribus celebritate nominis præstitit Joannes Boffianus Cremonensis, qui Novellarum libros in epitomen redegit, arboresque actionum (***) primus invenit, obiitque anno MCXCVII.

CAPUT CLII.

De Azone, Ejusque Schola.

Splendorem huic addidit ejus discipulus Azo Bononiensis, a Baldo haud præcipitis judicii viro, fons legum appellatus, cujus epitome, quam summam vocant, tanto fuit in pretio; ut merito alias ante se omnes obruerit. Hinc traditur Mediolani; & Cremonæ nulli potuisse aditum ad jurisconsulti munus, qui ea epitome careret. Azonis celebritas ex omnibus Italiæ regionibus auditores excibat. Ita ut Bononiam adtraxerit juvenum fere decem millia. Ex quibus cum Longobardi, & Etrusci secum accerrime disiderent, ab eo tumultu res ad eadem prope devenit: ut & Urbs universa perturbaretur. Habebant eo tempore Doctores in auditores suos, qui deliquerant, animadversionem & jurisdictionem in causis civilibus; verum, retenta hac postrema, priorem amiserant, propter condonandi facilitatem, quam postea animadversionem recuperatam rursus amiserunt, nec eam in posterum receperunt. Henrico Cæsari, qui medius inter eum, & Lotharium Jurisconsultum Azonis æmulum equo per Urbem incedebat, interroganti, cujus nam esset merum imperium? Lotharius Cæsaris solus esse respondit: Azo vero intrepide, non Cæsaris tantum, sed & Præsidum Provinciarum Gravior Principi fuit improbitas, & assentatio Lotharii; qui equo a Cæsare donatus causam præbuit Azoni, ut cum eodem de argumento differeret, inque sua sententia permaneret, ambiguo illo luderet: quod scilicet ipse æquum dixisset, equum vero abduxisset Lotharius. Cum nondum Azo admodum in jure Pontificio profecisset; contenderetque in foro contra Boarinum Mantuanam, mortuo ante litem contestatam delegante, delegati

L 2 gati

[*] Bald. in præf. de usuique jur. reg. de cavill.

[**] Assenserat enim interroganti affirmatione simplici: cum in testamento nuncupativo nomen hereditatis voce testatoris nuncupari debeat. L. 29. C. de testamentis.

[***] Imo Brocardica regule sunt omnes exceptiones majores, non quidem juris civilis, sed propriæ juris Canonici. Dicuntur enim quasi Brocardica, quia Brocardo debentur, Vvornatiensi Episcopo, cujus ma-

gnam canonum volumen, editum Colonia A. 1548. Parisiis 1550. tantæ Auctoritatis fuit, ut suo adhuc tempore Sigebertus Gambiacensis de scriptoribus Ecclesiasticis cap. 141. omnium conciliorum decreta ex eo Azo tunc scribat.

[***] Sive schema, quo actionum delineabatur diversitas, perinde ut consanguinitatis & affinitatis arbore propinquorum & affinium sistuntur gradus, qui scalarum & cotarum imagine a veteribus representabantur.

De Lothario Cremonensi.

gati jurisdictionem extinguit; neque ad id probandum ei certus ex jure locus occurreret: amico suggerente, citavit caput *relatum de officio delegati*: at adversarius confestim opposuit proxime sequens caput *gratum* eodem titulo; quo traditur, jurisdictionem excitari a sola citatione; indeque perpetuam permanere. Hac redargutione Azo perculsus amicos respexit, & pudibundus dixit:

Gratum, & relatum me habes vituperatum.

Ad gymnasii custodiam famulo est usus Tarentino, Gallopressus nomine, qui coloris nigredine, staturaque brevitate, & oris corporisque deformitate, juvenili petulantia jucundum ludibrium fuit, preciumque scurrilitatis ab adolescentibus duo millia florenorum, ut vocant, servitii sui tempore collegit. Mortuus est (*) Azo anno MCC. tanto moerore omnium, ut universa lugere Academia videretur: ac, veluti prolatis funeris causa rebus, non nisi post anniversarium Divorum omnium festum interpretatio juris est inchoata. Hinc aperte mendacii redarguitur, quisquis fabulam illam excogitavit ab Alciato (a) evulgatam, de ignominiosa morte Azonis, ob Martini necem: cui comitamento fidem prorsus abrogat honorificum Azoni monumentum extructum: &, cum vetustate collaberetur, publico jussu restitutum anno MCCCCXVI. Ejus autem summa talis est, tantique acuminis, & soliditatis; ut, quamvis barbaris temporibus nata, ea tamen in hac eruditionis luce, sine damno, ac fraude nostra carere non possimus.

(*) Rem autem miram de eo narrat Sigonius *Dist. Bonon. l. IV. casus*, Azonem nimirum, ut Sigonio Odofredus retulerat, ageretur solitum non fuisse, nisi tempore vacationum. Appellabatur autem a discipulis suis bononiensis causa, Dominus Azo, idemque Azonem etiam intelligebant, quando omnino nomine Dominum appellabant. Cardinalis Horicandus in *sapientia primo pr. X. de testamentis quomodo*

[P]ius æmulus Lotharius Cremonensis non tam studiis, quam armis claruit. Ope Cæsarea, vir talis, Pisanus Archiepiscopus creatur. Nec erubescere contra Ecclesiam sententiam ferre: docebat enim Sacros viros, nempe Ecclesiasticos, posse foro suo cedere: cumque factis etiam iniquis Ecclesiam Romanam læderet, juraque judicatus Calaritani usurparet, (b) ab Innocentio III. vehementer objurgabatur.

CAPUT CLIII.

De Balduino Bononiensi.

[A]cobus Balduini, Bononiensis, auditor & ipse Azonis, & Decurio creatus a Civitate sua, pessime de utroque meruit, indignique prorsus fuit iustitiæ sacerdotio: nam, & magistrum insinulavit falsæ doctrinæ per calumniam, quam in illius caput magister reflexit, & causam suscepit adversus patriam. Cumque sceleris in patriam argueretur, respondit, eo facto germanum Bononiæ civem præstitisse: hominem effrontem, & inclita virtutibus patria prorsus indignum! A Genuensibus Prætor creatus, eum patricium laqueo damnasset contra ejus Reipublicæ leges, causam præbuit Genuensibus edicendi, ne ullus in posterum legum doctor ad jus dicendum vocaretur.

CAPUT CLIV.

De Ofredo Beneventano.

[O]fredis quoque Beneventanus Azonem habuit magistrum, idemque Bononiæ libros Juris explicavit, pluraque scripta reliquit, inter quæ disputatas sarrurini diebus quæstiones, quas sabbatinas, ut dixi-

2. *Ar. id est duodecim uncia. Ar. Ergo quandoque ponitur pro obolo, propter quod verbum venit Bononiæ studium civile, sicut audivi a domino meo, [Azonis.]*

[a] *L. 9. parerg. cap. ult.*

[b] *Cap. si diligens, de foro compes. & de prescriptis.*

diximus, appellarunt; formulasque composuit, quibus rei convenirentur in foro: quorum magnus erat usus, antequam aliae locupletiores prodirent. Hunc judicem adhibuit in causis Fridericus II. Imperator.

CAPUT CLV.

De Accursio, & ejus schola.

Quæ autem summa laus est Azonis, ab ejus disciplina profectus est Franciscus Accursius Florentinus: cujus labor, & industria superiorum omnium ab Innerio jurisconsultorum laudem perstrinxit, & obruit, cunctaque scripta aliorum. Is enim ea animi alacritate ad jurisprudentiam accessit: ut ætate provecta juveniles spiritus generis, juvenilia studia minime refugerit. Fertur enim, prope quadragenarium ad jurisprudentiam se contulisse; conductisque superiorum interpretum expositionibus, Innerii, scilicet, Bulgari, Martini, Placentini, Pylei, Joannis, & aliorum in solitudinem se abduxisse, ubi illorum & suis interpretationibus, particulas omnes juris civilis obiit, ut inde, tanquam ex tripode, forensium causarum definitiones, & judiciorum oracula peterentur. Ideoque Accursius a Cino Advocatorum Idolum appellatur. Nemo enim ante ipsum exortus erat, qui scientiam juris brevius, uberiusque suppeditasset. Sententia enim legum tum in universum, tum particulatim exposita; similia loca ex universo juris corpore colligit, & contraria mire componit, adductis, aliorum ac modo adprobatis, modo rejectis opinionibus, questionibusque plurimis, utilissimisque ad locum excitatis, ac definitis. In sensibus autem vestigandis adeo fuit acutus, & solers; perspicuus autem in verbis, & sobrius; felixque in abditiis sententiis eruendis; ut, nisi temporum barbaries antiquitatis ei lucem, & sermonis elegantiam ademisset; nullam fortasse laboris partem reliquisset eruditus recentioribus. Quo magis mihi stomachum facessit eorum insolentia ne dicam, an immanitas? qui, cum ejus lectione legum sensus levi labore adipiscantur; ubi tamen aliquid nubeculæ ab eo reliquitur eorum eru-

ditione diluendum, feroces victoria, statim perstreunt, & cachinnos tollunt: nec veniunt viro de illis, ac de posteritate optime merito temporum caliginem vitio vertere; sive vero laudi ducere nascendi sortem. Quæ autem inhumanitas est; ei, qui faciem prætulit in tantis tenebris juris civilis, qua sine face vel eruditissimi novorum jurisconsultorum oberrassent; vitia illa nolle condonare, in quæ decidit, non propter juris civilis incitiam; sed ob imperitiam historiarum, & latine proprietatis, sibi ab ætate illa denegate: cum tamen, his etiam præsidii spoliatis, ingenii acie non raro collineet: ut non tam ejus errores exagitare, quam paucitatem illorum in tam crebris peccandi periculis, lubricis locis admirari debeamus. Quo magis Cujacii modestiam, & provitatem commendo: qui cum in Accursii nomen incidit, non modo parcat a consuetis eruditorum injuriis, in quibus Duarenus possimum est intemperans; verum etiam hominem honorifice appellat, optimum scilicet Accursium. Cujus auctoritatem non modo præ Bartolo tanti fecit, ut somnia duxerit, & deliria, quidquid ei Bartolus contradicit; verum etiam Accursium, teste (a) Mornacio, Latinis, & Græcis omnibus interpretibus anteposuit. Nec mirum: quid enim Græcorum exilitas, eorumque lineolæ, ad Accursii abundantiam, acumen, curiositatem, & diligentiam? Ob quam in suo ipse nomine ludens, haud absurde dixit se (b) Accursium appellatum, quo in jure civili vacillantibus atque laborantibus opportune accurrat. Religio mihi fuerit omittere Cujacii de eo judicium his ab eo expressum verbis. Neque diximus (c) hujusmodi jurisprudentibus comparaverim: & Accursium longe magis corona donaverim, a quo quidquid aberrat Bartolus, vana fictiones, & ægri somnia videntur. In sententiarum discrepantia Bulgari causam contra Martinum amplectitur: ut Azonis discipulum possis agnoscere. Cum Bononiæ summa celebritate docuisset, filios reliquit Franciscum & Cervotum, non bonorum modo heredes; sed etiam doctrinæ: qui & in docendi munere patri successerunt: & quod mirere magis, fama est,

[a] Ad l. 2. paragraph. hoc autem C. de ver. jur. observand.

[b] In l. falsa §. si in danda ff. ad Trebell.

[c] Observat. l. 12. c. 16.

est, etiam reliquissse filiam, quæ jus civile publice docuerit. (a) Ipse vero Accursius anno MCCXXXIX. ætatis vero suæ LXXVII. supremum obiit diem. (*)

CAPUT CLVI.

De Jacobo Ardizzone, & Odofredo.

Edidit & Azonis schola Jacobum Ardizonum Veronensem, qui præclarum doctrinæ sue monumentum reliquit feudorum summam: quam diu latentem, & sua tandem bibliotheca extulit Daniel Scarameus Jurisconsultus Astenfis anno MDXVIII: Emisit eadem Azonis schola Odofredum Bononiensem, vel ut alii credunt Beneventanum, ad ambiguas quasque causas a Gregorio Montelongo Gregorii Pontificis legato adhibitum, dum Bononiæ doceret: cujus in interpretando facilitatem, atque utilitatem ejus uberrimis in Pandectas, & Codicem commentariis noscere licebit. Vita excessit anno MCCLXV. Ceteros obscurioris nominis commemorare non est ex nostro, aut legentium usu: satisque habebimus adolescentibus ostendere clariore usque ad Bartolum, a quo aliam jurisconsultorum seriem exordiemur.

CAPUT CLVII.

De Dino.

Atque mihi excitanda est in primis Dini ex Florentino pago memoria: cujus tanta in disputando sublimitas fuit; ut Dini disputatio in proverbium abierit: tantaque auctoritate claruit, ut ad sextum decretalium librum componendum a Bonifacio VIII. fuerit adhibitus, una cum Riccardo Petronio Senensi: qui honos Dino

magno stetit. Cum enim Ricardum socium operis a Pontifice in Cardinalium numerum lectum fuisset, se vero præteritum, etsi aliis præmiis cumulatus, tamen angore animi vitam amisit. Etsi non desint, qui occulto veneno sublatum tradant. Obiit Bononiæ, ubi docuerat, anno MCCCIII.

CAPUT CLVIII.

De Bartholomæo a Capua.

Sub idem tempus non doctrina modo civili, quam Neapoli in Gymnasio instituto a Friderico II. Casare, summa gloria docuit, sed amplissimis etiam honoribus floruit Bartholomæus a Capua Neapolitanus, patriæ, ac posteritatis suæ nobilissimæ perenne decus. Cujus patrocinio Robertus adversus (b) Carolum, Regni successionem sibi afferentem, causam obtinuit, tandem anno MCCCX. Bartholomæus felicem vitæ honorumque cursum absolvit.

CAPUT CLIX.

De Petro de Bella Perica, & Jacobo de Arena, & Oldrado.

Nec mihi reticendi sunt Petrus de Bella Perica Burgundus, alius Sequanus, aliis Aurelianensis: qui haud minus octies Infortiatum, quod vocant, Tolosæ, & aliquo etiam tempore Bononiæ explicavit; atque haud imperite scripsit in plures juris locos anno MCCC. Et Jacobus de Arena Bononiæ, vel Tolosæ, vel ut alii putant Parisii professus, anno MCCC. cujus opiniones ex legum mente petitas (c) Bartolus arbitratur. Et Oldradus de Ponte ex Laude Pompeja, ob

dispu-

[a] Alberic. in l. qui filium in f. ff. ubi pupill educat. deb. Tiraquell. l. convuls. gloss. 1. p. 2.

[*] Hodie quoque qui ex fontibus bibere, quam ex lacuibus manant, si quid dubii incidat, cui tollendo Basilica non sufficiant, ad glossas Accursii decurrunt. De morte Accursii, quæ se contulerit ad iuris civilis studium, dissentient interpretes. Quidam id ætatis natum XXVIII. fecisse ajunt: secundum Gravinaum vero prope quadragenarius erat, cum Pandectarum a quadragenario plane jus civile apud Azonem auditum referat. Verum ideo minime negat Pancirolius: Accursium id antea ab aliis didicisse. Barbaricum ejus non tantam fuisse, quanta vulgo fuisse fertur,

contendit Albericus Gentilis, de juris interpretibus, qui illud: Græcum est, non potest legi, Accursii esse, constanter negat. Refertur tamen Accursius inter Semi jurisconsultos ab ipso Cujacio Diss. 10. p. 3. & multos ejus errores notat Antonius Nebrissensis in Lexico juris civilis. Filio ejus Cervoto Accursio consigit, ut hebes & exigui ingenii esset, unde passim sententiam ejus rejici solent modo ut exsangues & frigida, modo ut absurdum & ineptum, adeo, ut opinionibus insipidas Cervontianas appellent.

[b] Affl. c. 1. de success. feudor. nu. 88.

[c] Bart. in tract. banditer. nu. 11.

disputandi acumen, Pater legum nuncupatus, cujus responsa non pauca imperant adhuc in foro: etsi dum viveret, adeo calide versaretur in causis, ut haud raro praevaricator haberetur: quo nomine fuit a Summo Pontifice objurgatus. Enim Oldradus Romae docuit, ubi & in collegium lectus Advocatorum, ut vocant, Consultorialium, a Joanne XXII. Pontifice ad graviora Reipublicae negotia explicanda frequenter vocabatur. Prae ceteris vero illustre patrocinium coram Roberto Apuliae Rege Thomae defuncti Principis filio natu maximo praestitit: cui Sancti Severini Comitatum impetravit. Demum doctior, quam honestior reputatus, gravi Pontificis reprehensione percussus, in morbum incidit, obitque anno MCCCXCV. Avenione.

CAPUT CLX.

De Jacobo de Belviso, & Butrigario.

Neque omiserim Jacobum de Belviso Aqueensem, qui Bononiae docuit eadem aetate, atque etiam Neapoli, ubi Feudorum libros octies explicavit. Quorum conjungere placet Jacobum Butrigarium Bononiensem, qui gloriae suae, quam doctissime scribendo comparavit, magnum habuit incrementum Bartolum ejus discipulum. Docuit Jacobus Bononiae anno MCCCXXX. de quo illud fertur haud illepidum: quod interpretatus legem, quae communes nummos ad numeri, non materiz rationem dividendos praecipit: ubi anum cum canistro ficuum praetereuntem vidisset, pactulque ab ea esset dimidium: singulas scindere ficus velle simulavit. ut e singulis dimidium sibi auferret. Cum vero anus clamaret, se numerum ficuum vendidisse, non medietatem singularum: Jacobus ad auditores, qui secum erant,

conversus: En, inquit, quam belle anus haec explicatae dudum legis unum ostendit!

CAPUT CLXI.

De Cino Pistoriensis.

Sed jam ad Cinum veniamus Pistoriensem, cui pluribus & sapientiae generibus gloria parva est. De summo enim Juriconsulto, & elegantissimo simul Poeta, certant inter te Jurisprudentia, & Poesis, utri earum sit adjudicandus. Versibus ejus, quos etrusce scripsit, nihil venustius: interpretationibus vero illius in jure civili nihil laetius, nihil pressius. (*) Floruit etiam gloria discipulorum: quorum habuit in jurisprudentia Bartolum; in humanioribus autem literis socios Petrar- cham, & Boccacium, & Cavalcantium, quibuscum conjunctissime vixit. Quorum quoque conjunctionem pictor, dum egregium factum describeret Utini in Divi Nicolai Sacello, expressit in tabula: in qua Cinum, Petrar- cham, & Boccacium, & Guidum Cavalcantium effinxit: ubi Cinus Judicis Assessorem refert; Petrar- cha scribam; Boccacius rusticum; Guidus vero Cavalcantius Hebraeam, quibus imaginibus historia proditur illius temporis haud illepidae: cujus non est hic referenda locus. Morum quoque Cinus honestate; & lenitate commendabatur: magis profecto laudandus, nisi arrogantius in jus Pontificium investitus fuisset. Nollem huc temeritatis, hominem alioqui modestum, esse provectum. Adolescens adhuc assessoris munus apud Ludovicum Allobrogem Romanum Senatorem exercuit, & jus civile Bononiae primum, deinde Perusii docuit: ubi Bartolus in ejus se discipline tradidit. Demum an. MCCCXXXVI. Cinus excessit e vita.

CA-

(*) Iam aliquando etiam nugatur. Cape exemplum adductum ab ill. van Bynke: shock ad l. L. 1. c. 12. Hec responsio data per Dominum, superius ex adverso quidam alii Barolaveri de schola domini Papiniani. vel alii Advocati Praetoriani fecerunt; & dixerunt; Nos dicimus contrarium, & audimus; Dominus Paulus filius sua reverentia, dixit duo falsa. Quibus dein respondentem inducit Paulum, Paulum dixit: vos, filius vestra reverentia, non ego. Aliud ex Julio Claro, recept. sens. l. V. refertur a Baylo in visa Cyni. Cyni mortem suis carminibus Franciscus Petrar- cha deploravit, & accensetur Cynus

illustribus Italici poetis a Crescimbenio in *Historia della vulgare Poesia* p. 87. Sobabant autem ejus temporis Jcti barbariem in scriptis iudicibus super Audio asserere, ne, si elegantiam sectarentur, Grammatici magis quam Jcti esse viderentur. Exemplum ex *Consilio LXXXIII.* Francisci Aretini, litterarum affas & latinarum & Graecarum laude Bonentissimi, idem apposuit Baylius in *visa Aretini*. Sunt etiam, inquit Aretinus, multi testes, qui viderunt, equum bene ire ad molendum, & ipsum bene molere, & stercorarii lignaminis bene in puncto.

De Alberico de Rosata.

Eodem seculo floruit Albericus de Rosata Bergomensis, quo genere obscurior, eo doctrina illustrior: qua meruit, ut a Joanne Novariensi Episcopo, & Luchino Vicecomite Mediolanensium Principe, ad Benedictum XII. Pontificem legatus mitteretur: cum in Patria, atque etiam Romæ causarum patrocinio diu vacasset. Denique, ubi se abduxisset a negotiis, præter interpretationes vocabulorum, etiam utrisque juris commentarios edidit: quo opere studiosorum laborem plurimum levavit, ante quam eruditiores, & sinceriores nostrorum temporum explicationes ab eruditioribus Jurisconsultis prodirent. Fertur idem in Dantis Algerii Poema fuisse commentatum, ut consuetam Jurisconsultorum sui temporis doctrinam superasse appareat. Demum anno MCCCCLIV. migravit e vita.

CAPUT CLXIII.

De aliis turmatim.

Præterea nunc ejusdem classis Jurisconsultos alios, nempe Rolandum Placium, Andream Ciasii, & Franciscum Tigrini Pisanos; Ricardum de Malumbris Cremonensem, Bartholomæum Butrigarium Bononensem, ejusque cives Lambertinum, & Franciscum Ramponi; Nicolaum Mattarellum Mutinensem, Gulielmum a Cuneo, & Beltrandum de Monte Faventino, Joannem Fabrum Burdegalem, Rainerium Forliviensem; Taddæum Populum Bononensem; Signorinum Homodeum Mediolanensem, & alios usque ad Bartolum Cini discipulum, novæque classis Jurisconsultorum Principis.

CAPUT CLXIV.

De Bartolo.

Hic, si tam sublimi e loco similitudinem ducere licet, Servium Sulpicium imitatus; præ ceteris ante se interpretibus, dialecticorum regulis, & Philosphorum acumine jurisprudentiam instru-

xit: haud pari tamen judicio, contrarioque successu. Nam Servius dialectica sobrie, atque frugaliter usus, ex ea tantum ordinem, partitionem, atque perspicuitatem, rationemque definiendi, & ex notis ignota colligendi traduxit ad jurisprudentiam, quam & eloquentia, sive lepore puræ, atque concinnæ dictionis, mirabiliter excoluit, effugitque dialecticorum exilitatem, & fyrtes illas orationis: Bartolus vero, cum in ea tempora incidisset, in quibus omnis dicendi cogitandique ratio a scholarum barbarie petebatur; non modo ipsas dialecticorum non abiecit; sed eas consulto sparsit in jurisprudentiam, in eamque Arabum doctrinam effudit: quæ jampridem Europæ scholas veterum scientiarum, atque artium elegantia exutas, sæpe pervagabatur. His copiis Bartolus est usus immodice, tamque crebris, ac tenuibus gaudet distinctionibus; ut non dividat rem, sed frangat, atque comminuat: cujus deinde fruitula, nimia ingenii jactatione, veluti vento dissipantur: ut non mirum, si scripta illius nubila, & confragosa negotium legentibus adeo facessunt, ut aliquibus videatur theutonice locutus. (*) Quæ vitia non hominis fuere, sed ætatis: quæ relictis puris Peripateticorum fontibus, pro iis Arabum sacem exhauriebat. Quid minus enim Peripateticum: quam inconcinna mens, & oratio: cum, teste Cicrone, peripatetica schola, in ingenii, & orationis regimine, cultuque unice versaretur? Ætatis igitur illius scientiis excellens Bartolus, quo plus ingenio pollebat; eo majores sibi aliquando, aliisque tendebat ambages. Unde scholam jurisprudentiæ instituit acutam illam quidem, & forensibus cavillationibus percommodatam; flexuosam tamen, & ob inanem sæpe subtilitatem anxiam sane, & importunam, unde Bartolinæ scholæ interpretes plerumque ingenio plurimum indulgentes, exili qualibet ex affinitate discrepantia longe inter se non raro comparant, atque committunt: Contra vero sæpe ob leve quodlibet discrimen simillima quæque distrahunt, & a rebus aliquando alienissimis vaticinando, & ario-

(*) Alex. l. miles, paragraph. decem in fin. Di-

gesti. de re judiciaria.

& ariolando argumenta ducunt, inque sententiis ferendis haud semper solent auctoritatum, atque testimoniorum habere delectum. Hinc non raro stomachum Cujacio movent, ut sepe in illos excandescat, pluribus quidem in locis, præcipue in librum quintum responsorum Papiniani: (a) *Vim, inquit, hujus responsi, & potestatem non bene percipiunt interpretes. Inani sermone imprudentia utuntur. Sunt verbosi, & prolixi, more suo, ut solent in re futili esse multi; in difficili muti; in angustia diffusi.* Sed hæc mihi tanti non sunt: ut si errores damnem; Bartoli tamen, & suorum doctrinam, ingeniumque longè magis non admiram, quam cæci quidam illorum laudatores: qui, ut probent simplicioribus Bartoli se triuisse libros, quos nunquam sumere in manus, pro illorum erroribus fama tantum, & inconflata credulitate ducti, ratione prorsus nulla, sed ore tantum, ac fronte demicant, quasi pro aris, & focis. Nec minus tamen eruditioribus interpretibus indignor: qui cum a Bartolo, scholæque illius multa didicerint; ubi tamen aliquod ejus peccatum animadvertunt, desistere nesciunt a conviciis: inter quos præter Budæum, Duarenum, aliosque plures, Goveanus præcipue non erubescit Bartolum pessimum juris interpretem appellare, miraturque illum ab iis laudari, quos ipse Goveanus laudat. (b) Quis vero tulerit illos, qui cum prorsus jurisprudentiam ignoraverint, ac tantum eruditioni vacaverint, & humanioribus literis; hoc sese tamen veteris jurisprudentiæ vindices profitentur; quod seiant & ipsi quoque Bartolo, ejusque discipulis maledicere. Quales, præter ceteros, sunt Laurentius Valla, & Ludovicus Vives, qui barbariem quidem Bartoli omnium expositam oculis animadverterunt: doctrinæ vero illius, neque recessus introspicere, neque pondus expendere voluerunt: ignari prorsus, quanta Bartolus cum suis comoda jurisprudentiæ attulerint, tot solutus questionibus quotidie in foro emergentibus: quibus dirimendis veterum scripta minime sufficerent, nisi ea Bartolus, & Bartolini Jurisconsulti ratiocinando, similiaque colligendo ad quotidianum usum, & etiam ad non expressa produxissent: ita ut reddiderint quodammodo amissam

Jani Gravini Tom. I.

(a) L. filio ff. de in iust. rupto.
(b) pag. 261.

sa jam, exclusaque e corpore juris veterum responsa consultorum. Quæ opera, & iudices difficultatibus liberarent, & reos a iudicum fraudibus eriperent. Præstat enim parere mortuo, quam viventi: ac tutius iudices obtemperant auctoritati sapientum, quæ affectionibus est expers: quam propriis animi sensibus, qui studio personarum, & causarum, vel odio, aut gratia non raro in fraudem inducuntur. (c) Quam hic interpretibus laudem Alciatus, pro sua ingenuitate, quamvis primus ab eorum via destiterit, minime denegavit. Quamobrem neque Bartolus eum suis omni errore absolverim, ut vulgus pragmaticorum solet; neque maximi ingenii, summiq; beneficii laudem eis detraxerim; neque imitator eruditus illos, qui cum ipsi raro meliora præstent; aliorum benefacta ob quodlibet peccatum obliviscuntur. Natus est Bartolus in Umbria ex oppido, quod olim Setinum appellabatur, nunc Saxoferratum anno MCCCXIII. Patrem habuit Franciscum Bonaccorsium: falso enim ab aliquibus incerto patre natus traditur. Fecellit eos, quod prima literarum elementa Bartolus addidicerit a Petro Minorita, qui Venetiis pie vacabat expositis infantibus instituendis. Hic error apud aliquos hanc temere Bartolo notam impegit. Annum nondum XIII. egressus ad jus civile se sub Cino præceptore, posteaque sub Jacobo Buttrigario, & Reinero contulit, sui que magnam expectationem acutus disputationibus in scholis excitavit. Cum Tuderit assidisset; deinde Pisus, ubi capitalibus causis præfuit, fertur in villam secedere coactus, propter invidiam, quam subierat, ob reum præcipiti sententia damnatum: Proptereaque a iudicando sese, ad docendum transiit. Pisas primum; deinde Perusium, ibique & Civitate donatum. Eo in munere propter auditorum frequentiam, & admirationem ingenii, laborique assiduitatem, primas facile tulit. Mane enim ac vespere docendo, atque in die tredecim circiter capita juris civilis exponendo: singulis annis dimidiam Pandectarum partem emettebatur. A Perusinis publici negotii causa legatus ad Carolum Romanorum Imperatorem, non minus communem rem, quam

M. pri-

(c) L. apud Labrum ff. de veterum significat.

privatam optime gessit. Speciem enim tantam doctrinæ Imperator prebuit, & virtutis; ut inter illius assessores, sive Consiliarios (*) lectus, ab eo, præter insignia gentilitia sibi, suæque familiæ impetrata, Leonis nempe aurei, cum duplici cauda in campo crocei coloris; obtinuerit etiam, ut sibi, suisque liberis liceret veniam ætatis scholæ suæ auditoribus concedere; ac spurios reddere legitimos, & natalibus restituere. Cum Franciscus Tigrini, qui cum ætate anteibat, non raro disputavit, atque aliquando tam acerrime inter se conflixerunt: ut controversiæ dirimendæ gratia Pisas miserint inspectum Pandectarum codicem, quo vera lectio inde referretur legis: *Si creditor, D. de districtione pignorum*: Cum Bartolus nullam esse venditionem: Alter vero nullam esse conventionem legendum contenderet. Quam controversiam inter Bartolum, & Baldum exortum esse, aliqui perperam tradiderunt. Non tamen similitates adeo graves ob ingenij gloriam inter Bartolum, & Tigrinum intercesserunt; ut amicitiam prorsus distinxerint. Non enim defunt, qui retulerint, Bartolum accerrimo quamvis ingenio; tamen propter labilem fluxamque memoriam, legibus, & auctoritatibus a Tigrino acceptis cogitata sua comprobasse. Plura etiam ejusdem Tigrini & egregie scripta Bartolus, ordine mutato, suppressoque auctoris nomine, in suos contulisse commentarios, traditur. Laudem scriptis suis eo est majorem affectus, quod rem in universum explicatam, postea trahit ad usum, lectores-

que de schola traducit ad forum: ita ut scientiam cum utilitate mire conjunxerit. Adeo vero discendi cupiditate rapiebatur, ut ederet, ac biberet ad pondus: quo ingenij æquabilitatem, ac mentis ad studia firmitatem conservaret. Unde nihil eorum Bartolum latuit, quæ sua ferebat ætas. Nam præter jurisprudentiam, Hebraicis etiam literis, & Geometriæ operam dedit: de qua lucem ad jus civile illustrandum elicit, in opusculo de fluminibus, quæ Tiberiadem appellavit. Vir frugi fuit, & integer: & quia honestis artibus lucrum quærebat, haud sibi magnas peperit facultates. Filios ex Pellina uxore suscepit duos, filias quatuor. Demum anno MCCCCLV. abiecit et vivis, annos natus circiter XLIII. Eo majori apud posteros gloria, quod plurimum seculorum labores ævo tam brevi conclusit. Neque viro de jure civili optime merenti fuit inarata postestas. Haud scio enim an plus antiquitas tribuerit Papiniano, quam nostrates Bartolo: cujus omnibus fere tribunali-bus auctoritas imperat; præcipue apud Hispanos: apud quos ea sententia vincit, a qua Bartolus stetit. Imo ubi deest lex, illius vice Bartolus consuitur. Hinc crebra, & vulgata illa de Bartolo, frementibus eruditis, nempe, *Speculum, & Lucerna juris; virtus juris; Dux universorum; robur veritatis; Auriga optimus; Apollo Pythius; Apollinis oraculum; ac modo Pater, modo Magister, modo lumen humani juris appellatur*.

CA-

[*] Unde etiam consecrationi Aureæ Bullæ adhibitus dicitur Thulmeratio de consecratione caput VI § 25. Sed hoc dubium, & a multis negatur primum ob imperitiam Status regni Germanici in homine Italico, tum, quod anno ante mortuum est Bartolus, quam aurea Bulla edederet. Carolo IV. autem a consiliis fuisse Bartolum, testatur glossa ad constitutionem Henrici VII. *Qui sine rebellis*, quæ est inter extravagantes feudorum. De vera lectione *L. Si creditor*, Bartolus non cum Franciscus Tigrini disputavit, sed cum Francisco. Accursij filio, ut ipse testatur ad l. 3. *C. de cond. B. ob. caus. dæ. n. 4.* qui Accursius non ille glossator est, sed virifimiliter Antecessor Regien-sis. V. Pancirolium de *clavis leg. incerp. II. 42.* Lectorem ipsam illustrant Stekijus in observationibus *Anticivis* c. 14. & Jacobus Gothofredus *optima. jur. civ. c. 14.* In epitaphio suo apud Franciscanos Perusie anno Christi 1355 ætatis 46. diem obiisse dicitur. Ad-

scribuntur hi versus:

*Hic est Bartolus ille juris ingens
Lux & commodus explicitor: hic est,
Quæ mors ante diem abstinuit maligna.
Hæc mors invidet & ævo iniqui nostro!
Quæ leges iterum jure coegit.*

Sed hoc epitaphium seculo cultiori decimo demum sexto positum videtur. Quare inde argumentum nullum duci potest contra Pancirolium, qui de morte Bartoli dubitatum innotuit, & sarcophago Bartoli mar-moreo nihil amplius inscriptum memorat, quam OSA BARTOLI. Disciplina forensis princeps librum etiam emisit inscriptum, *Processus Sætanæ contra D. virginem coram judice Jese.* Latinitatis, quæ usus est Bartolus, circumfertur memorabile exemplum, *Rossius quidam falconem comitis Guldensis cepit cum sanctis, & jectis, & ipsum caprum posuit sub hamo dando ei beccare panem, & rapas.*

De Baldo, & Fratribus.

Hujus gloriæ non parum accessit ex Baldo discipulo: quo absente, Bartolus videbatur sibi cære auditoribus, idæoque sine Baldo Bartoli schola congelabatur. Etenim tantum ille huic uni discipulo tribuebat, ut Baldo adhuc puero sæpe aliquid objiciente; (a) Bartolus ad respondendum tempus petere non erubesceret. Hinc discipulus tandem evasit remolus, & etiam in certamine, ac quinque horarum disputatione victor. Quæ tamen æmulatio, ut mea fert opinio, ingenii potius Baldo, quam virtutis laudem promeretur. Quid enim inhumanius, quam carpere ubique occasione data magistrum, ut solet Baldus? Discordia tamen ingenia dum viverent, post mortem concors hominum admiratio comitatur: hoc enim est commune in omni foro judicium, ut ibi confedisse veritas exsiliret, quo concors utriusque sententia convenerit. (b) Hujus tamen petulantia gravissimas penas Baldus dedit. Ex frequentibus enim rixis cum præceptore, orta est fabula, & commentum illud putidum, quod forenses nebulones imberunt, de Baldo publice flagellis caeso, propter corruptos omnes Pandectarum, qui Perusii erant codices (*) in lege Si Creditor, D. de distractione pignorum: ut adulteratæ lectionis testimonio Bartolum confutaret: cum eam contentionem, uti diximus, non cum Baldo Bartolus habuerit, sed cum Francisco Tigrini; ut optimis relationibus ostendit Lancelotus, (c) selectioris notæ Juriconsultus. Natus est Baldus Perusii ex Francisco Ubaldo medico, egregiæ proliis parente felicissimo: siquidem, præter

Baldum, genuit etiam Angelum, & Petrum Juriconsultos scriptis non incelebres, & Baldo fratre minime indignos. Annum inens Baldus decimum septimum admirationi fuit omnibus, subtili explicatione legis centum Capua, D. de eo quod certo loco. Docuit primo in Patria, ubi Petrum Belfortem Cardinalem in jure civili erudendum, atque ad maxima negotia instituendum accepit. Deinde Ticinum ad idem munus amplissimis stipendiis arcessitus: ubi cum se auditoribus nominis ejus celebritate suspensis ostendit: quia statuta pusillus erat, continuo exclamatum est, minuit presentia famam: Ipse vero minime deterretur, confestim excipit: *Augebit cetera virtus*. Cum ibi Philippus Cassolus, qui satis gloriose Doctorem Doctor appellabatur, more veterum Sophistarum, prodiiisset in medium, questionibusque omnibus de ultimis voluntatibus ex tempore se responsurum obtulisset; Baldus, ut hominis petulantiam reprimeret, rogavit ubi cautum esset in jure, ut substitutio vulgaris in legato facta non comprehenderet, nisi casum, quo noluerit, vel potuerit. Harrenti Philippo Baldus ei ostendit legem *Pater Severinam*, D. de conditionibus, & demonstrationibus. Ad quem locum hanc enarrationem Castrensis atrexit. Ingenio autem Baldus tam prompto fuit, ut vel legem, quæ de musicis, & vespis loqueretur, petentibus obtulerit. Interrogatus ab Episcopo Ticinensi, cur leges tam facile, ac toties mutarentur: ille retulit, legislatores, medicorum instar, pro temporibus remedia parare: id enim esse justum, quod temporibus conveniret; & propterea, quæ in pace vetantur, in bello licere. Ticinensium statuta solus publico iussu condidit.

M 2

om-

(a) Cæterum in l. si infans. 17. §. de Testamento ult. ff. de iuss. testam.

(b) Tirac. de retract. convent. §. 4. gloss. 6. n. 12.

(*) Damnum sed nihilominus deinde absolutum narrat Johannes Nevisanus. L. 14. n. 25. *scilicet sua nuptialis apud Baylium de vita Baldi*, ipso intercedente Bartolo, utenique argumento l. ad bestias 31. D. de panis, in qua artificio damnatorum aliquid datur. Sed Pancirolius rem totam figmentis annumerat, & ex eodem genere est alloquium Bartoli ad Baldum quadragenarium scholam ejus intrantem: *Tor de venis Baldo*, & hujus Responsum, *Citius recedam*, vel *sero venis Baldo*, uti advocatus in alio

seculo. Adolescens enim quindecim annos natus Bartolo tam argute contradixit, ut ille tempus ad respondendum petierit, quod tamen semel, non saepe factum, Pancirolius testatur. Si vera essent, quæ Nevisanus narrat, ex duplici capite damna Baldi memoria esset. Non enim ingatus tantum videretur in Bartolum, quem ubique in scriptis suis infestatur ut præceptorem, sed etiam immemor patrocini, quo formidini flagellorum ereptus fuerat. Bartolus autem eo majori animi magnitudine usus videretur, quod defensionem ei susecipisset, qui codices in notam ipsius corruptisset.

(c) In vita Bartoli.

omniumque consensu cautum est, ut nemo sine Baldo auspice doctoratus, ut vocant, lauream caperet. Opum fuit haud minus, quam doctrinæ cupidus. Quas adeo magnas tum e schola, tum etiam e foro collegit: ut ex solis substitutionum litibus quindecim millia contraxerit aureorum, live scutorum, (a) ut vocat, præter ea, quæ ex criminum causis, & ex contractibus adjecit. Mentis ejus magis acumen laudatur, quam constantia: sæpe enim ingenii æstu a veritate, atque etiam semetipso abreptus, sibi repugnat: ut Baldo subtilitas; Bartolo vero sententiarum veritas, & judicii firmitas tribuatur. Etenim illius ingenium rapidum; huius siugale: Ille argutior; hic sanior. Ille ad disputandum; hic ad judicandum utilior. Forensis enim exercitatio Baldum quo magis exacuit; ita longius aliquando avexit a vero. Ita ut in Baldo ambitionem, & avaritiam ofuscias; in Bartolo vero solius iustitiæ cultum admireris. Unde Baldus opulentissimus, Bartolus inops. Ambitio vero Baldi, cupidoque gloriæ studiis posterorum plurimum contulit: vix enim ullus est divini, aut humani juris locus ingenio illius non exploratus: neque pars ulla juris, aut Civilis, Pontificii, aut Feudalis illi non experta. Vultu fuit hilari, colloquioque grato. In pauperes erat adeo munificus, ut eis turmatim convocatis, jus & carnes bovillas sæpe objiceret. Mortem tamen obiit viro gravissimo indignam. Dum enim rabido castello, quem in deliciis habebat, ablandiretur, imprudens labii morsu venenum hausit: quo in venas manante, lucem tremebundus reliquit Kal. Maiis anno MCCCCIV. Zenobio Tipherni Episcopo, & Francisco filijs, utriusque Jurisconsultis, superstitibus.

C A P U T CLXVI.

De Paulo Castrensi.

Proximum Baldo locum damus Paulo Castrensi e Faliscis, quem aliqui an-reponunt ipsi Baldo, cui Paullus discipulus fuit, & amanuensis: quippe pauperimus, & genere tam obscuro; ut ne fa-

miliz quidem nomen prætulit, humillique servitio victum, & doctrinam sibi paraverit. Nam simul cum Baldi liberis assidebat in schola, domumque reverfus magistri verba, ne sibi exciderent, statim scriptis mandabat. (b) Auxit vero illi, ut sæpe alijs, scientiam egestas. Cum enim pecunia careret ad emendos commentarios, coactus est omne tempus in ipsarum lectione legum ponere: cujus assiduitate studii, ad præcæ ac germanæ sapientiæ integritatem assuefecit ingenium. Hinc scripta illius, præ alijs, veterem disciplinæ candorem, ac veritatem arripuerunt: quem nobis fructum ingens voluminum in diem increbrescentium, ac mentis libertatem irrequietum strues intercipit. Avenione de prerogatione jurisdictionis Paullus adeo disputavit egregie; ut ea fama excitatus Cardinalis Zabarella Florentinus Archiepiscopus, vicariam Paulo assessorii sui potestatem exercendam tradiderit Florenti: ubi cum jus doceret, Senatorem composuit, & statuta. Inde Senas primo, deinde Bononiam ad idem se munus, ac postremo Patavium contulit, ibidemque annis consecutus mortem oppetit anno MCCCCXX. omnium æstimatione ipsius Bartoli loco dignus.

C A P U T CLXVII.

De Alexandro Tartagno.

IS Alexandro Tartagno Imolenſi doctrinam juris tradidit. (c) Paullum enim audisse Alexander dicitur, præter Joannem Imolenſem, & Joannem ab Anania, Ludovicum Romanum, & Casparem Arengherium in Bononienſi schola doctorem. Doctrinæ illius fama undique percurrentes, urbes plurimas ad cupiditatem hominis excivit. Igitur Ferrariæ primum, deinde Patavii, docuit, ubi Bartholomæum Cæpallam acerrimum doctrinæ, ac dignitatis competitorum constantissime toleravit. Illinc Ticinum, ac postremo Bononiam ad jus civile docendum concessit: ubi æmulum expertus est Andream Barbatium, minorem quidem doctrina; memoria vero, quæ maxime ad plausum popularem valet, longe præstantiorem.

Cui

(a) Curran. ex Alex. in vrbis. ff. de vulgar. & pupill.

(b) Castrenſ. l. primo §. adisio in fin. ff. de eden-

do & in l. secunda §. ultimo.

(c) Hieron. Prævidell. de peste part. ult. caput. 23.

Cui tamen facultati Alexander succurrebat assidua scriptio, quam adeo necessariam studiis existimabat; ut interrogatus quomodo adolescens proficere posset, responderit: si vapularet, quotiescumque sine calamo administro libros evolvere deprehenderetur. Scientiæ magis, quam lucris appetens, ideoque in ore semper habebat istud, *legibus vacavi, ut scirem, non ut eas venderem.* Vir præterea gravis erat, & cavillationum odor, ingenioque recto ac simplici: ut merito veritatis pater appellaretur: & quamvis modestia esset insignis, ea tamen haud potuit abs se deflectere, imminetentem semper doctrinæ maledicentiam. Nec enim deerant, qui Sophistam eum vocarent, & ingenio versatili: quod leges pretio figeret atque regeret. Obiit anno MGCCLXXXVII. annos natus tres & quinquaginta: quorum triginta docendo transegit.

CAPUT CLXVIII.

De Jafone Mayno.

Heredem is doctrinæ reliquit Jafonem Maynum auditorem suum quo non minus felicius, & turpissimis moribus, & natalibus ad splendorem, & dignitatem, per studia literarum emerit. Susceptus est enim e concubina, dum pater ejus Andreus Maynus Mediolanensis Pisauri exularet. Jafon autem ad literas addiscendas missus, quod injustis esset natalibus, ideoque negligentius, atque asperius tractaretur, perdit ac dissolute vivendo alea, & luxuria pessum se, suæque omnia dedit: ut passus fuerit etiam venum ire legum libros, in pretiosis membranis descriptis. Cumque ob summam inopiam forederet omnibus, in sperato ac meliorem frugem venit; ut non jurisprudentiæ modo, sed & humanioribus literis vacaverit, delibata etiam poetice: dignusque fuerit, qui a Ludovico Sfortia legatus ad Alexandrum VI. Pontificem, una cum aliis mitteretur: inter quos ipse orandi munus obivit. Quas etiam partes egit in Maximiliani nuptiis: unde Palatina, & equestri dignitate, Cæsarisque patriarum decoratus in Patriam se recepit. Ubi cum Ludovico Sfortia Mediolanensium Dux crearetur, aliam orationem summo plausu recitavit: eaque meruit, ut in Senatores, patriciosque referretur. Juris autem professionem ad tantam existimationem dignitatemque perduxit, ut primus ad

docendum pretio mille aureorum, sive ducatorum, ut vocant, conducatur: unusque meruerit, summum Galliarum Regem, Ludovicum nempe XII. una cum quinque Cardinalibus, qui eum affectabantur, auditorem habere. Quibus Ticini gymnasium ingredientibus, Jafon præbat jussu ipsius Regis: qui eo in loco præceptorem Regi antecellere dicebat. Ibi Jafon amplissima disputatione docuit, equestrem dignitatem ob militarem virtutem a Principe acceptam transire ad liberos. Propter hanc autem ingenii gloriam Castello fuit ab Rege donatus. Quod sibi a Præfecto Regiæ Domus postea ereptum, ne Regiarum quidem literarum auctoritate unquam recipere potuit: nuncius enim ab eo ad res repetendas cum literis missus, calcibus homini prostratus fuit, sparsis ad terram, & conculcatis literis. Cum Francisco Curtio graves inimicitias Jafon suscepit: sed cum Philippo Decio longe graviores: cum quo sæpe ventum est ad manus: ut & lapidibus invicem se petierint. Ejus interpretandi ratio perspicuitate, atque ordine, itemque uberitate plurimum pollet. Auxere Jafonis commentarios etiam Bartholomæi Soccini, & Caroli Ruini labores: quos magno studio, & mercede conquisiros sibi veritus non est Jafon adscribere. Opibus tandem, & honoribus cumulatus obiit anno MDXIX. ætatis vero suæ octogesimo quarto, cum jam, ut fertur, senio desipuisset. Atque is mihi sit, pro insiliuto opere, Bartolini jurisprudentiæ postremus: tum quod omnes recensere peculiaris esset operis ab aliis egregie præstiti; tum quod Alciati judicio, huc auctoribus forensis doctrina, & hoc jurisprudentiæ genus absolvitur: quemadmodum ille hoc eleganti epigrammate docuit:

In jure primas comparatus ceteris

Partes habebit Bartolus.

Decisiones ob frequentes, actio

Baldum forensis sustinet.

Non negligenda maxime est tyronibus

Castrensis explanatio.

Opinionum tutius Symplegadas

Superabis Alexandro duce.

Ordinis Jafon, atque lucis nomine

Videndus est propestantibus.

His si quis alios addidit interpretes,

Onerat quam honorat is magis.

CA-

De Saliceto, Fulgoso, Cumanò, Castilioneo, Capolla, Ruino, Riminaldis, Curtiis, Decijs, Nicolao Spinello.

AC mihi, si ex tanta ingenioforum interpretum turba, quam silentio præterimus, alterius ordinis describendi negotium daretur; sidenter legerim Bartholomæum Salicetum Bononiensem, factionibus, & exilio clarum, Raphaelem Fulgosium Placentinum, cujus ingenium in Constantiensis Concilio eluxit, ejusque socium, & æqualem Raphaelem alterum Cumanum, seu Comensem, atque utriusque istorum præceptorum Christophorum Castilioneum Mediolanensem Baldi auditorem, & antagonistam: per quem subtilior jurisprudentia resillire & sincerior juris ratio imperare auctoritati cœpit. Cujus ingeniosa sane scripta, & judicii selectioris, divisisse inter se Raphaelæ duo, ac suppresso magistri nomine sibi adscripsisse feruntur. Adderem his Bartholomæum Capollam legum captatorem vasserim, & Bartholomæum Soccinum Senensem summi acuminis jurisconsultum, & latinis, græcique florentem literis; quicum & Marianum, ex eadem familia, conjunxerim: & denique Ruinum, Riminaldos, Curtios, Decios, & quem tum ob antiquitatem, tum ob doctrinæ, ac generis nobilitatem, piaculum esset præterire Nicolaum Spinellum Neapolitanum, qui sua in patria, & Patavii, summa celebritate, docuit, anno MCCCL. ubi & Fulgosium habuit auditorem. Ille vero ad summa Neapolitani Regni negotia per Joannam Reginam adhibitus, ac eademque ad Urbanum II. legatus, ingentibus perfunctus honoribus, obiit anno MCCCXXC. superstitibus liberis Luca natu majori, & Belforte Catanensi Episcopo: per quem collegium bonarum artium, quod Spinellorum dicitur, Patavii fuit institutum. Atque hi omnes ab Irnerio usque ad Alciatum explicandi ratione usi sunt utili quidem illa, & peracuta; sed non ubique vera: nam ubi non tam ingenii vires proficiunt, quam lectio veterum, & morum temporumque cognitio, notitiaque sermonis abstrusior; hærent ipsi misere, ac sæpe labuntur: etsi aliquando audaci con-

jectura freti; divinatione potius, quam arte rem consequantur. Stylo præterea utuntur illorum temporum inquinato & barbaro; a cujus tamen lectione, ob rationum acumen, & rerum ubertatem, viri maturioris judicii minime abhorrent: imo vanitatem rident eorum, qui non tam eruditione propria, quam ineruditorum interpretum contemptu, atque fastidio se prostentur eruditos.

CAPUT CLXX.

De Alciato, & sanctiori Jurisprudentia, sive de Cujaciana schola.

VErum sub idem tempus, quo in Italiam, indeque in Europam universam studia bonarum artium, & prisca elegantia divinitus remeabant; dum præcimente Val-la, Politianus, Parrhasius, Bembo, Erasmus, alique complures vetusta secula tenebris obducta recludunt; dum inde artes omnes pristinum nitorem recipiunt; jurisprudentia quoque Alciati manu ex humo sublata, oculos ad primordia sua reflectens, vetera ornamenta, nativamque dignitatem a priscis repetiit auctoribus. Cumque Alciati discipuli ex Gallia, & Italia universa conspirarent; eorum præsidio jurisprudentia se in primæva eruditione, atque elegantia collocavit. Quæque in Irnerii, Accursii, & Bartoli scholis vires exuerat, retenta rubigine: cultu eruditorum, & industria literarum elegantiorum exiit barbariem, & nativam explicuit venustatem; tum præsertim, cum ad nos expugnata Constantinopoli, Basilicorum libri, Græcique pervenere legum interpretes: apud quos latina juris eruditio cum Imperii Romani reliquiis manserit incorruptior. Romana enim antiquitas, cujus lumen ab Italia dominatio barbarorum excluderat, in Græcis jurisprudentiæ scholis, usque ad recens Constantinopolis excidium vixit, usu atque assiduitate Juris civilis. Quam deinde antiquitatem Græcorum eruditissimi, a vi hostium ad nos confugientes, in matrem Italiam sinum retulerunt, simul cum libris Basilicorum illinc abductis, atque deinde in Galliam translatis: ubi postquam eos Cujacius diu trivisset, vimque illorum expressisset, publicam tandem respexere lucem. Sustulerant, sane ante Al-

cia-

ciatum animos Castilionense, ejusque discipuli Cumanus, acque Fulgiosus: qui explicando jure, non raro a vulgari interpretum via deflecebant. Verum occupatis auctoritate animis, eorum opinionones, et antiquitatis proximiores, tamen propter suspicionem novitatis, continuo rejiciebantur, antequam essent expense: donec Alciatus, studio vetustatis, testimonisque sincerioribus, & eruditionis fide, vulgaribus interpretibus non raro redargutis; auditores suos ad novum genus interpretandi traduxit. Natus est Alciatus Mediolani, patre opulento, nulloque matris parturientis dolore. Cum puer Ticini Jatonem, Bononiæ vero Carolum Ruinum audisset, græcas, & latinas literas juri civili adjungendo, annum vix attingens XXII. fremenibus barbaris; doctoribus vero novum jurisprudentiæ nitorem admirantibus, disputationum libros edidit; & paradoxorum. Docuit primo Ticini, deinde ab oblatoribus, ob quos stomachabatur, in fugam actus, concessit in Galliam: atque initio Avenione, postea Biturigibus jus explicavit, ea auditorum frequentia, eaque felicitate, ut a munificentissimo Regum, Francisco Primo, annum MCC. scutorum, quæ vocant, mercedem acceperit, & a Regis filii natu maximo, numisma CCCC. scutorum potestate: quod urbis Cives ei Principi obtulerant in futuræ dominationis obsequium. Sed eadem gloria, quæ in Gallia florebat, Alciatum extra Galliam traxit. Etenim Franciscus Maria Mediolanensis Dux hominis sibi subiecti virtutem optans habere præsentem, interminata publicatione bonorum, nisi pareret, pari quo in Gallia fruebatur stipendio constituto, Alciatum ad Ticinense gymnasium revocavit: unde bellorum fluctibus una cum literarum studiis bis ejectus, primo eadem mercede

Bononiæ; postea Ferrariæ, stipendio ampliori, docuit, aureorum scilicet scutorum ex præfenti estimatione MCCC. Per id tempus, cum Paulus III. Pontifex Urbes Ecclesiæ peragraret, captus Alciati doctrina, hominem ad Ecclesiasticos honores capeffendos hortabatur. Ille vero docendi munus dignitatibus antepens, in solo se Protonotariatu continuit. Adeo autem summi Principes erga illum certabant honoribus; ut reversus Ticinum Mediolani a Cesare Senatoriam, & Palatinam dignitatem: a Philippo vero Rege Ticinum adeunte aurei torquis honorem retulerit. In causarum responsis veterum gravitatem tenuit simul, & modum: longèque parcius auditorum objectionibus respondebat. Pomœdianas horas non raro in Poetarum, & historiarum lectione; sæpe vero in alea, præsertim æstare, collocabat. Gula tandem, & cibo abundantiori mortem sibi arcessivit immaturam, anno MDL. ætatis vero suæ LVIII. Cui defuncto, præter scripta celeberrima, non parum adjecti gloriæ Francisci gentilis sui ab ipso in jure civili, & in elegantioribus artibus instituti; virtus, & virtuti tributa Cardinalatus dignitas: postquam docendi munus ab Andrea sibi traditum, laudabiliter exercuisset, & e sua disciplina emisisset Cardinalem Borromæum, a quo Romam fuit evocatus. (*)

C A P U T CLXXI.

De Emilio Ferreto.

PRÆTER Alciatum cultioris jurisprudentiæ dilectum, ejusdem doctrinæ splendorem in Galliam attulit *Emilius Ferretus* Etruscus Ravenna oriundus, ex peritula familia: ejus nulla fere vitæ pars honoribus præmiisque vacavit. Postquam enim Pius Philippum Decium, & Camillum Petruccium Senensem audivit, Cardinali Salvato Florentino primum, postea vero Leoni X. fuit a secretis. Quo

munc-

(*) Reprehenditur a Baylio inconstantia Alciati, quæ Ticino Avenionem, Avenione Bituriges, Biturigibus iterum Ticinum, Ticino Bononiam, Bononia Ferrariam, Ferraria tertio Ticinum commigraverit, totiesque domicilium mutaverit docendi causa, extinctus infra ætatis annum sexagesimum. Verum Ticini primum Alciatus ab obsecratoribus solum revocatus coactus, eodemque dein a Dyce Storta Biturigibus sub interminatione publicationis bonorum revocatus est, indeque bis bellorum fluctibus ejectus, primo Bo-

noniæ, tum Ferrariæ confederat. Idem Alciatus plerisque etiam Collegia suis invisus erat. Sed premebat eum invidia hominum innoxiorum barbari Barcolii, qui primum ferre nequebant genus dicendi cultius, simulque Alciato ingentem numerum suorum discipulorum, qui eum sequebantur, & eximia rei familiaris incrementa invadebant. Philippus Rex torquem Alciato offerens, tum adhuc princeps juventutis erat. Postea enim A. 1556. demum Regno ex abdicatione Caroli patris admodum fuit.

munere sponte abdicatedo, ad bellum professus, dum e Lautreci exercitu infelici clade prostrato rediret, ab Hispanis capitur, ac sexcentis aureis redemptus a fratre, Valentiam ad jus civile docendum concessit: unde a Francisco I. accitus, & inter Parisienses Senatores lectus, plures, atque honorificas obiit Regis jussu legationes, ad Venetos nempe, ad Florentinos, & ad Cæsarem (*). Quibus egregie gestis, in Galliam rediit, Avenione jus civile docuit, usque ad annum MDLII. qui suæ fuit ætatis sexagesimus tertius, & extremus. Tantæque populorum gratia, & amore docuit; ut cum successor ejus Cravetta defuncti famam orationis initio carperet, strepitum atque tumultum, non modo schola, sed etiam Urbe fuerit expulsus.

CAPUT CLXXII.

De Goveano.

EX hujus consultissimi simul, & eloquentissimi hominis disciplina ortus est nobis Antonius Goveanus: qui Ferretum in fine libri de jure accrescendi parentem suum alterum appellat. Natus est Goveanus in Lusitania, educatus in Gallia, omnibusque bonis artibus excultus: ut unus Aristotelis patrocinium viriliter suscepit adversus Petrum Ramum, publice bellum indicentem scholæ Peripateticæ, nostris his temporibus jam delabenti: allato in forum Græco ejus philosophi exemplari. Ingenium habuit varium & velox, (**) ut rerum ab eo tum in philosophia, tum in humanioribus literis, tum in jure civili agitarum finem ante initium animadvertentes. Neque ullum fuit involucrium, unde non se celeriter, ac

felicitè expedit. Hinc brevi spatio, quo juri civili vacavit, acuta, & solida protulit multa: dum paucis annis in pluribus Galliarum gymnasiis, Cadurci nempe, Valentia, Tolosæ, Gratianopoli magna celebritate doceret. A quo cum ille se munere contulisset in aulam apud Allobrogum Ducem, cujus in consilium lectus fuerat, & magister libellorum creatus, Taurinis decessisse fertur, nondum sexagenarius. Ad cujus laudem id esset satis, quod tam exiguis, paucisque libellis meruerit, ut ab Antonio Fabro cum Cujacio conferretur. Qua in contentione Faber diligentiam, copiam, laborem Cujacio: Goveano vero acumen, atque ingenii præstantiam attribuit. Verum quod omnium ante se interpretum laudem, & spem posterorum exuperat, Cujacius ipse principem inter Jurisconsultos locum sibi uni debitum, Goveano concedere non dubitavit, hisce sane honorificentissimis verbis, utque mea fert opinio, in ipsum Cujacium tantummodo congruentibus: (a) *Antonius, inquit, Goveanus, cui ex omnibus quotquot sunt, aut fuerunt Infinitissimi juris interpretibus si queramus quis unus excellat, palma deferenda est. Sed vereor candide ne, an odio aliorum hunc adeo extollat Cujacius; an potius ambitione quadam, ut nimirum intelligamus interpretes omnes hunc jugum abs se missos, qui Goveanum, omnium, suorum judicio, victorem communi ceterorum judicio vicit. Quamvis enim ingenio: præcelleret Goveanus, tamen scriptorum paucitate nemo latiore locum Cujacio reliquit, in quo exultaret. Hinc non mirum, si eum sibi Cujacius præferat, qui secum*

rarius

(*) Quem & in Africam esse secutus, cum Carthaginiensi expeditione illo parati instructa classe, Cathaginensium navigaret. Catharinus Pöbellus in *visis Forpessis*, inter *visas Clariss.* J. Goveanum, editas a Budeo. Opera *Perretii Francisci* junctim editis. Zacharias Palenius Anno 1598. 4. Qua tamen collectione non continetur liber ejus inscriptus *Exercicium Bartoli* in quo refellebat, quæ in Bartoli scriptis minus ei toleranda videbantur.

(**) Adeo ut etiam Atheismi accusaretur, quam criminacionem deserta oratione diluit. Eundem etiam Calvinus in tractatu de *scandalis Agrippæ*, Villanovano, Deleto & Rabbelesio aggregat, qui quantum ad animæ vitam attinet, nihil a cæcibus & porcis

putaverit se differre. Eodem collineat epigramma in *Scaligeranis*:

*Antonius Goveanus, sua hac Morano præpago.
In Cælo & cellis non putat esse Deum.*

Oppositum disticho, quo consiliario cuidam illustrat:

*Dum venas, in cellas præpro pede Vallius imas
Confugis, in cellis non putat esse Deum.*

Vide Baylium in *visis Andæ Goveani*. Opera Goveani junctim edita Lugduni 1564. f. h. ibidem 1599. in 4. & 8.

(a) Tit. 6. in *frag. Ulp.* ver. nec. interest.

rarius concurrit. No'is certe, ut præ ceteris acutus, & explicando perbrevis, & expeditus Goveanus; ita & in reprehensione veterum, quibus vel invitum multum ipse debet, ingratus videtur, & immoderatio.

CAPUT CLXXIII.

De Budeo.

Proprio vero Marte in jure civili Budeus profecit, emendator magis librorum juris, quam Interpres: nec tam legum, quam eruditionis earum doctor. Non alium enim se præstat in suis ad Pandectas adnotationibus: ubi nescio cur homo gravissimus adeo sibi indulgeat, & blandiatur in Accursianis interpretibus reprehendis, a quibus scientia vincitur; quamvis eruditione pro temporum conditione vincatur. Natus est Budeus Lutetie illustri loco. Is prima adolescentia in venationibus, otioque traducta, reliquum vitæ adeo studii literarum occupavit, ut neque labori, neque sumtui pepercit; sæpeque morbum incurrerit, & vitæ periculum. Ab Lascare, qui tum erat in Gallia, selectiorem græcæ linguæ notationem accepit, ea progressus celeritate, ut exemplo Apollonii; qui Ciceronē græcæ orante græcam eloquentiam ad Romanos translatam lugebat; etiam Lascare eam sibi a Gallis ereptam quereretur. Cujus linguæ sacrarium eruditissimis commentariis Budeus posteritati referavit. Nec minori utilitate pandit rem nummariam eruditissimis de æsse libris: quorum causa diu de inventionis laude certavit cum Leonardo Portio Italō: qui eodem tempore idem argumentum tractarat egregie. Quæ dissensio, utpote hominum humanissimorum, per Lascarem interpretem facile in concordiam, imo & in mutuam benevolentiam est redacta. Gallis regibus in gravissimis legationibus

Jani Gravinae Tom. I.

laudabilem operam præstitit: sed post reditum, cum in exoptatam solitudinem, studiorumque suorum portum se recepisset; Francisci I. benevolentia fuit in aulam revocatus, atque ab eodem Regis Bibliothecæ præfectus, & magister libellorum creatus, ingenti, ac nova significatione honoris. Misit enim ei demum libellorum fasciculum: quo ejus muneris possessio tradita intelligeretur. Tandem cum esset in comitatu Regio, ad oram maritimam, æstuosi aeris inclementia, non sine omnium lacrymis, vitam reliquit, uxore superstitē, atque undecim liberis; virilis quidem sexus septem; & muliebris quatuor, septuagesimo ætatis anno; a Christo vero nato MDXL. Sed aliquantisper in Hispaniam concedamus, paulo post in Galliam redituri.

CAPUT CLXXIV.

De Antonio Augustino.

Hispania vetus Romanæ fortunæ sociâ, sicuti civium virtute, ac fide militiam Romanorum diu munivit; ita & recentioribus temporibus eorundem fulsit leges per Antonium Augustinum: qui suis emendationum (*) libris a civili, & pontificio jure labes abstergit, commentariisque rerum antiquarum Romæ veteris imaginem posteris aperuit.

Natus est Augustinus illustribus majoribus Casareæ Augustæ Cæliiberorum, humanasque literas Compluti didicit, & juris civilis primordia Salmanticæ. Ubiorem vero juris doctrinam accepit Bononiæ a summo Jurisconsulto Joanne Paulio Parisio Consentino, & Alciato; Patavii a Mariano Socino. Unde Florentiam profectus, Pandectas Pisanas lustraturus, Romam se contulit: ubi primo, Hispanorum nomine, lectus in Collegium Duodecim virorum litibus

N

judi-

(*) Omisita mentio *dialogorum* Antonii Augustini de emendatione *Georgianæ*, qui *Terracina* primum editi 1589. 410. deinde *Parisiis cum notis Balucii*, & tandem *Duisburgi cum notis ejusdem & Mastriehii typis reperiit fuerunt*, dignique sunt, qui in thesauro juris Canonici familiam ducant, ut in thesauro juris Civilis Ottoniano reliquis opusculis præmittitur ejusdem Augustini *liber de nominibus Pan-*

desherum, qui infans olim pretio vendebatur. De ipso quoque Augustino, ut merebatur viri dignitas, & eruditio late differunt Celeb. Otto in *Pres. T. I. Th. juris p. 6. & T. IV. p. 24*. Ex cuius dictis apparet, satis bene de Augustino rationes subductas habuisse nostrum, cum vitam ejus literis tradendam susceperet.

judicandis, quos Rotæ auditores vocant; posteaque Bononiam levasus, ut Regiis Philippo Regis Hispaniarum, & Mariz Anglæ nuptiis interesset; indeque Romam reversus, & Alifanum Episcopum creatus; rursus, jussu Pontificis, prospero successu, ad Ferdinandum Cæsarem legationem suscepit. Inde Siciliensi censura; jussu Regio, perfunctus, Alifanam Ecclesiam cum Ilerdensi mutavit. Conferens vero se ad Tridentinam Synodum, nihil hortando, & disputando prætermisit, quo dilapsam Ecclesiæ disciplinam ad veterem severitatem revocaret. Tandem ad Tarracensem translatus Ecclesiam, ingenti fama, imparique meritis præmio, migravit e vita. Siquidem viro egregio, & de divinis literis ac Sacra Republica optime merito, purpura defuit.

CAPUT CLXXV.

De Bituricensi Schola.

Sed jam regrediamur in Galliam, ac Bituricensium Academiam, veteris Beryti æmulam, revisamus: ubi Alciatus perpetuum antiquæ jurisprudentiæ domicilium locavit. Eo enim viri doctissimi ex universis regionibus ad jus civile docendum confluerunt, ut Romanum forum in Galliam videretur esse translatum. Nam præter eos, quos recensuimus, docuerunt eo in gymnasio Contius, Boerius, Russardus, Raguelus, Balduinus, Ægidius, Hortensius, Emundus Merillius, Pinsonius, Broeus, & Joannes, atque Jacobus Mercerus: ita ut Cujacius (a) nullam adhuc scholam dixerit similem (*) inveniri Bituricensi Academiæ,

(a) Ad Margarit. Valsf.

(*) Neque deinceps habuit, aut habitura est temere. Floruerunt vero Academiæ Bituricensis Doctores præcipue eruditionis laude, quemadmodum scholæ Bononiensis omnia ad usum forensis referebat. Utrique idem propolitus erat finis, nimirum, exemplo & experientia Romanorum, populi potentissimi & sapientissimi juvare comoda societatis civilis, etiam inter gentes hodiernas. Sed præstitisset, scholam Cujacianam floruisse ante Bononiensem. Errores enim, qui semel invaluerunt, rarissime eradicantur, vidæque in summa literarum luce homines forenses sapientie adhuc in densissimis tenebris versari.

(**) Fertur autem merore extinctus, quem ei invicerat collega Franciscus Balduinus vindictæ studio, quod renitente Barone Biturigibus Professor creatus erat. Opera Enguinarii Baronis junctim edita

in eaque omnes jus docere caste, pure, cordate, sine fūco; sine fallaciis.

CAPUT CLXXVI.

De Enguinario Barone.

Possit Alciatum præclaram illius institutionem tenuit Enguinarius Baro: cujus major viventis, quam mortui fuit auctoritas, oppositionibus potius aliorum, quam propriis scriptis, aliqui eruditus, memoriæ commendata. Cum eo non modo Goveanus vehementer; sed & Duarenus in controversiis de jurisdictione, & imperio acerbissime dimicavit: quorum postea ira deservuerunt: ita ut Barone mortuo (**) anno MDL. Duarenus laudes illius tumulo inscripserit.

CAPUT CLXXVII.

De Duareno.

Natus vero Duarenus ex illustri familia, Alciato præceptor operam dedit Avarici Biturigum: ubi in docendi munere Baroni successit, ibique auditores habuit Budæi liberos: quibus patris eruditionem, quam ab ore, & scriptis illius imberbat, grato animo retribuit. (b) Memoria, dicitur, fuisse parum firma: ita ut aliquando cogeretur orationes recitare de scripto. (***) Cujacius adhuc juveni vehementer obtestabatur: ita ut inter utriusque discipulos partium studio concitatos tumultus orirentur: qui nonnisi Cujacii discessu quieverunt. Obiit Duarenus anno MDLIX. ætatis vero suæ L. Vir ingenio fuit, & dictione facili; nemoque melius

Paris. apud Fr. Morell. 1798. vitæ tomis in folio.

(b) Epist. Bud. apud Duaren.

(***) Imo nunquam studiosi, nisi ex scripto prælegeret, quod damno homini fuit apud imperitos, cum in Germania peregrinaretur, & ad prælegendum invitatus, quod commentariis suis desisteretur, suggestum confutandum nollet. Sammarth. Elog. L. r. p. 38. Quæ in re dubium, utrum prudentiam ejus magis miretur, an imperite judicantium iniquitatem. Cum enim quæ antea emisisset, librorum apparatus instructus edidisset, vana libris desistens timebat, ne prælectiones extemporaneæ illis elaboratis minus responderent. Desistit hodie is mos professoris peregrinus, quam indigeam, indigenis studiosi subduerentur.

melius orationis lenocinium juri civili applicuit. (*) Ab Accursianis, & Bartolinis interpretibus, quos in foro traverat, quoque nova instituta docendi ratione ubique mor- det, haud pauca tamen iunxit, quae adper- sa sermonis elegantia, in novam vertebat faciem. Solebat enim ex abstrusioribus & proluxioribus eorum commentariis legere optima. Quod ne videatur a me de viro doctissimo confictum, testimonium produ- cam ex praefatione secundae partis operum ejus, a gentili suo conscripta. Is ait: Dua- rum saepe in ore habuisse illud Lucretii:

*Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimus aurea dicta*

C A P U T CLXXVIII.

Dr. Giuseppe Donello.

MORICUS Duarenus haud imparē dō-
ctrinā, atque similitudinē suarū
heredem reliquit Hugonem Donellum di-
scipulum, quē elegantī orationē in prae-
ceptorum collegiū coopravit. Is magnī
rationem in docendō rursū complexus est,
& indictū olim Cujacī bellū redinte-
gravit. Verū cum in Calvinianorum par-
tes, abjecta veteri veraq̃ue religionē,
transisset; mutato cultu divīno, coactus
est etiam solum vertere. Variāque fortuna
jactatus, & in Germaniā profectus, do-
cuit Heidelbergē: unde ad idē munus
Leodii (**) concessit: indeq̃ quod Bri-
tannorum factionē res novas molientium stu-

deret, patreâdis infidiis, coactus est in Franconiam confugere: ubi cecidit e vita anno MDXCI. ætatis sue LXIV. Commentariis juris civilis reliquit uberissimos, & acutissimos: quibus jurisprudentiam in commodiorem ordinem redigere studuit. Cui operi utinam extremam manum addere posuisset; neque tamen minus quales nunc sunt juventuti conferant, propter soliditatem rerum, & rectam seriem. Puer vero ad altera avertat, ut ad eas non ante se flexerit, quam illum pater pudore, ac metu afficeret: qui arcissito ad se, coram puero, patitore luario, pacta mercede, illum ei se traditurum simulavit: quo Donellum intelligeret, qualis vita sibi, nisi studeret literis proponeretur: Fallacia hæc puerilis animum illius vertit, ac tantum ingenium pollicitati, & literis dedit.

C A P U T CLXXIX.

De Francisco Hottomanno.

PRotalit & Gallia Franciscum Horto-
mannum ex illustri, & veteri fami-
lia, quæ sub Ludovico VI. (***), e Germa-
nia, occasione militiæ, migravit in Gal-
liam: ubi claris affinitatibus & continuatis
honoribus floruit. Francisci tamen hujus
ingenio fuit longe splendidior. Is enim Ju-
rifronsultus fuit, & orator eximius. Jus ci-
vile didicit in Aurelianensi schola, inde-
que Luteriam Parisiorum ad Senatorium
Patris dignitatem vocatus, forensium jar-
giorum stomacho, ad sua vetustis juris. &

N 2 bona-

(*) Docendi quoque methodo reliquis palmam præcipit. Quo pertinet illud discretissimi Burmanni.

Et superans omnes Diogenes in arte docendi

Anoum tamen integrum confusum in definitione iudicii explicanda cum aliquot divisionibus, ut ipse refert *Tis. de iudic. 153*. Orationis tamen lenociniis Duareno, ut reliquis omnibus praeferat Hostomannus, cuius stylus vena Ciceronis fluebat. *Opera Duareni junctim edita cura Cifner, Francof. 1592. II. Vol. in fol.*

(**) In Leidam, seu Lugdunum Batavorum, in cuius Bibliotheca Academica adhuc constituitur in egijsse illud **probum** & generosum Donelli, recens defuncti. Leida autem **trienio** ante mortem Alteri **fumum** in Franciam **consecrare**. Biturigijs vero eo tempore protigit, quo Catholici magna crudelitate & publica elade in Reformatos furebant, quo strages quia Parilisi potissimum data fuit, nupere **Parilium** appellantur. Erat autem tempore iage velie indutus Germanica, eaque a Germanis adolescentibus fcaris fivi ereptus est. Cum vero Biturigijs

Lugdunum & inde Genevam pergeret, ceptus est in eo itinere, & quamvis, quis esset, ignoraretur, tamen pro Hugonoto agnitus & obijurgatus est, quod in sermonibus suis (tanta tunc erat licentia seculi) nequaquam auditus fuisset deicere. Scipio Donellus fuit Donelli, adjecta Donelli opusculis *posthumis*, impressis *Hinovia* 1603. 8. unde etiam Buderus infertur collectum fuisse vitium *Clarissimum fursum-falsorum*, qui Grotii, Reidani, Stradae, Haberi & Thuanii loca adiecit de exulis exilis, quo Donellus Leidæ solum vertere coactus est. *Conpendium commentariorum* ejus de *jure Civili* Osvaldus Hiliger edidit, quemadmodum Arnoldus Vinnius, excitaris exemplo ejus, *novam methodo partitionem juris Civitatis* edidit, qui ipse quoque crebris Cujacii infectionibus delectatur.

(*) Imo Ludovico XI. ut fuscipatur Baylius. Satis accurate autem noster de Hottomanno differit, usus, ut in fine testatur, *vita ejus*, a Petro Nevelato Dofehio edita, & quam suæ *vitarum collectioni* etiam inseruit Leikherus.

bonarum artium studia, invito parente, secessit. Qui tamen parent hanc natio-
culam condonasset; nisi paullo post ab
avita, veraque religione ad Calvini-
doctrinam secessisset, seque Lugdunum, li-
bertatis causa, contulisset, relictis patriis
litteris, alijque proxima spe hono-
rum, & opulenti conjugii. Quo facinore
pater exulceratus alimentorum etiam spem
filio præcidit. Qua nunciata re, Franci-
scus minime exanimatus, illa Epicuri vo-
ce continuo exclamavit: *Habeamus a-*
quam; habeamus potentiam: Iovi ipsi de fe-
licitate controversiam faciemus. Itaque suis
e studiis non solum laudem, sed & vi-
tæ subsidium ducere decrevit. Unde pri-
mo Lausannam, postea vero Argentora-
rum vocatus a Germaniæ primoribus,
qui honores ei certatim offerebant: ea sa-
cundia docuit, ut nobilissimos quosque
ad se audiendum e remotissimis regioni-
bus contraheret. A quo docendi munere
superfedit tantisper, quoad in Navarren-
na Regia, inque variis legationibus hono-
rifice susceptis, regis Galliarum admi-
nistratibus paruit. Ab his vero, ut po-
tuit celerius, homo quietis, quam hono-
rum cupidior, expeditus, retulit se ad
studiorum tranquillitatem. Deinde, ro-
garu Episcopi Valentini, Valentiam con-
cedens, eo dilapsa jam bonarum artium
studia, voce atque institutione sua re-
traxit. Inde semel, atque iterum ad Bi-
turicensem academiam explicaturus ius
civile simul cum auditorum turba sibi ma-
xime benevolam reductus; ac postea civi-
lium bellorum naufragis reiectus, rede-
undi propositum in posterum omnino di-
misit, illud sæpe prædicans: *Frustra Ne-*
ptunum accusat, iterum qui naufragium fa-
cit. Etenim everfus bonis omnibus, &
amissa illustri bibliotheca, ex insigni il-
la Calvinistarum clade vix vitam salvatam
retulit. Igitur patria profugus, etsi a plu-
ribus Germaniæ Principibus ad suas cu-

julque academias reposceretur; tamen
Basilicam Rauracorum, cum omni se familia,
contulit: ubi eum annum quintum, & sexa-
gesimum agentem aqua intercus extinxit, an.
MDXC. relictis filiis duobus, Joanne, & Da-
niele, ac filiabus quatuor. Vir fuit universæ
antiquitatis tum Sacræ, tum profanæ oppido
peritissimus; & non minus ingenio, quam o-
ratione felix & candidus; cui ad veram vir-
tutem nihil defuisset, nisi bonitatem, quam
a natura traxerat, mutata religione, perversi-
tisset. Non modo in Accursianis, & Bartoli-
nis interpretibus reprehendendis; sed in ipso
Triboniano, quem & Antitriboniano (*) pec-
culiaris libello concidit, perpetuo exagitando;
tollebam tota vita opinionem verecundix;
atque modestiæ prorsus amisit. Ordinem præ-
terea librorum juris antiquitate munitioni
in sermonibus, atque scriptis carpebat, præquam
debet Jurisconsultum; aliamque ordinis ra-
tionem comminisceretur. Itaque in illum
videntur mihi a Cujacio hæc oblique jacta:
(a) *coherent, inquit, digestaque sunt omnia*
arte mirabili, nec tam ingenio Triboniani,
quam Juliani, Hermogeniani, & veterum pruden-
tium, quorum ille vestigia secutus est. Et
qui aliam desiderant, vel comminiscunt autem:
ne quam illi sunt imperitissimi! Nani neque
quid ars sit sciunt; neque artem digesterunt,
aut principia certa juris ulla perciperunt un-
quam, suaves tandem ad ridendi materiam.
Hæc de aliquibus, ac de isto fortasse potissi-
mum (**) Cujacis: quem unum Hottomannus,
misso Balduino, aliisque antiquo-
ribus æmulis, dignum habuit, cum quo ma-
nus confereret, & quem aliquando clam,
aliquando palam oppugnaret, suppresso nomi-
ne, sed illius expressa sententia: ut in locis
aliquot observationum, observationibus (b)
Cujacii oppositis, & in libris amicabi-
lium responsum. Animadverti etiam,
Hottomannum observationum 12. capit.
30. & illustrium questionum 34. non ob-
scure adversari Cujacio, illiusque obser-
vationi decimæ sextæ libri primi. Sed ea

non

(*) Qui non infertus est *collectio operum*,
quam Jacobus Lælius edidit *Genevæ 1599. III. Fol.*
in fol. Sed primum *Hamburgi editus 1647.* Ex
eo hodie quoque sapient obreptatores Triboniani.

(a) In *poetis. D. tit. mandati.*

(**) Imo hæc verba Cujacis non magis ad Hot-
tomannum quam ad Donellum pertinere videntur,
qui in commentariis suis, methodum diversissimam

ab ea librorum juris veteris sequebatur. Principias
controversias, quæ, inter Hottomannum & Cujacium
agitatæ fuerunt, libro singulari exhibuit Marcus Ly-
clama. *Frankeræ 1699.* Nec soli autem Hottoman-
no item cum Cujacio fuisse, docent scripta hujus
eristica cum Antonio Roberto & Gulielmo Fornerio.
(b) L. 19. c. 31. *Vid. Boschii vitam Hottoman.*

non tam contentio fuit, quam ira, quæ brevi deliagravit. Cujacium enim abs se oppugnatum tanti tamen fecit Hottomannus: ut filium admonuerit, ne psalmos Davidis, & Cujacii paratiela sibi unquam excidere pateretur. Quo magis Hottomanni candorem admiror, & iudicium: cum ne sui ipsius quidem amore a vero sensu fuerit abreptus. Quam animi æquitatem haud minus candide (a) Cujacius ei respondit: Hottomannum enim appellat *virum ingenii probi & recti*; haud parvi momenti laude a tam parco laudatore.

C A P U T CLXXX.

De Jacobo Cujacio.

Sed jam de ipso Cujacio dicendum: qui si antea natus esset, omnium interpretum vice fuisset. Neque enim aliquid ignorare per illum, neque sine illo discere quidquam licet. Docet nimirum unus omnia, & semper sua. (*) Quæ ratio nos movit, ut eruditam Jurisprudentiam, quamvis ad ortum ab Alciato revocatam, tamen Cujacianam appellemus. Adeo enim Cujacius eruyendo, & illuminando veteri juri aliorum industriam, & iudicium superavit, ut quidquid est optimum, ei sit adscribendum; impleque appellandus redivivæ Jurisprudentiæ pater. Natus (**) Cujacius Tolosæ, puer adhuc propriis viribus, nullo docente, connixus est ad græcam, & latinam eruditionem, atque Arnoldum Ferrerium in Patria jus civile docentem audivit: a nemine vero melius, quam a sua ipsius Minerva edoctus. Quem tamen mortuum omnis posteritas magistrum agnosceret, proh nefas, viventem sui repudiare cives, & Cujacio in honorum contentione prætulere Forcatulum, (***) ho-

mini simiam! Atque initio quidem ignorantia magistratum; postea vero communis admiratio, quæ invidiam æqualium illi peperit, procul distulit ab eo doctrinæ præmia, quæ post variam jactationem fuit assecutus. Patria siquidem repulsa stomachatus, & Michaelis Hospitalis jussu collega datus Duareno, & Donello in Balduini, qui in Germaniam abcesserat, locum; ad Biturigas migravit, hoc misso libello (****) repudiū ad cives suos post seculo resipiscentes, eumque frustra repentes:

S. P. Q. Tolosano Jacobus Cujacius S. P. D.

Frustra absentem requiritis, quem præsentem neglexistis.

Verum Duareno. & Donello antiquis ejus scholæ possessoribus ob novitatem, & doctrinæ præstantiam invisus, ipso quodammodo in portu navem fregit. Illi enim viribus in unum collatis, factionisque suæ discipulis novum in præceptorem concitatis, insidiarum, & juvenilis petulantia metu Cujacium recedere, ac retro flectere cursum coegerunt, non sine magna Michaelis Hospitalis indignatione: qui hac improbitate audita, Donellum ea de re acerbissimis literis objuravit, compressoque tumultu, Cujacium ad Biturigas honorificentissime remisit: ubi eo majori gloria docuit; quo magis ab adversariorum odio exacebatur; ut dicere soleret, se quidquid in jure civili profecisset, acceptum ferre obrectatori suo Duareno. Docuit etiam Tolosæ, credo, antequam repulsam acciperet, Dujonæ Cadurcorum, Valentia Canacum ad Rhodanum, & Augustæ Taurinorum, ingentibus acceptis a Margarita, Emanuelis Philiberti uxore præmiis;

(*) Cujac. ad tit. Ulp. 22. *verbis quibus scieris perscrisq.*

(**) Inveniuntur tamen complures Cujacii emendationes in variis veterum Codicum lectionibus: quedam etiam ab aliis occupate erant ante Cujacium, ut observat Cornelius van Bykershoek in *Præf. T. II. Obs. p. 2.* qui tamen id a Cujacio ignoratum fuisse putat, & sola ingenii felicitate, ad optima quævis conspirante, detecta.

(***) Patre Cujacius fultone usus dicitur Teislerio, eoque non admodum pecunioso, unde literas sine magistro didicit.

(****) Quæ de contentione Cujacii cum Forcatulo vulgo circumferuntur, ea fabulis annumerat Auctor *Bibliotheca Gallica*, & de *la bibliothèque Fran-*

cise, Tom. I. pag. 275. Idem etiam de Susanna, filia Cujacii, multa lectu digna reulit.

(****) Imitatus Lacones, gentem asperam & rudem, eandemque brevitatis studiosissimam. Ab his cum Samii apud Herodotum *L. III. pag. 114.* auxilium peterent, responderunt Laconum, Priorum quidem se jam obligos esse, Posteriora vero non intelligere. Quare cum deinceps panarium Samii attulissent, & id solum adiecissent, Panario deesse panem. Spartani sic supervacuum fuisse orationem, regefferunt. Aliud exemplum epistolæ Laconicæ apud Plutarchum in *Alcibiade p. 207.* Cujacii tamen epistola supposititia videri poterit, si vera sunt, quæ in nota proxima de contentione Forcatuli cum Cujacio ex auctore Gallo retulimus.

in plurium dissipatis manus, nullus esset, qui abs se adnotata colligeret, atque vulgaret: ne ex rebus proptere scriptis, malequæ a collectore intellectis, studiosi in errorem inducerentur. Ante vero uxorem duxerat Magdalenam Roriam, ex qua suscepit Jacobum filium jam puberem, & ad Reipublice literarum spem a genitore summa cura educatum. Cum talis fuerit Cujacius, auditoribus tamen scriptis profuit potius, quam voce: quæ non admodum sonora erat, nec satis explicita. In dictando præterea varius fuit, & anceps, & perturbatus, (*) oratione modo citata, modo remissa; nec raro interrupta; ut pronunciantem auditores neque silio, neque auribus commodè consequerentur. Cum enim alte, atque acutè excogitaret nimia intentione animus, a pronunciationis legis abstrahabatur. Quamobrem cogebantur discipuli, eo dictante, sæpe stilum vertere, atque interdum convenire simul, ut scriptis collatis sententias colligerent integras. Romanarum legum sanctimoniam non modo suis interpretationibus pene divinis, verum etiam incorruptis moribus præstitit. Præter Duarenum, Donellum, Hotomannum, oblectatorem habuit & Joannem Robertum Aurelianensem: quem noster lepide vexavit, eumque tum exulceravit maxime, cum literis transpositis nomen illius vertit in hæc verba:

Sero in Orbe natus.

Denique, ut fors est nostra, qui vix Cujacio præceptore digni sumus, insensos habuit minus doctos omnes: quos tamen haud eadem patientia tulit, qua nos faciem hanc literatorum decem jam annos totos ope divina toleramus. Neque enim ille flebat, neque abstinebat ab injuriis, quarum nomine ab Hotomanno reprehenditur, qualia sunt *scutia dignus, stultus, mendax, cæcus, caliginosus, os durum, & similia*, quibus suos Cujacius hostes incessabat, non propter constantiam hominis nostra minorem: sed forte quia illi, non calumniis, ut isti, & conviciis de trivio arreptis occubabant: sed ingenio potissimum certabant, & literis, ut non prorsus docto ad-

versario essent indigni; dissimiles certe fanionibus nostris; minime idoneis ad eruditi ullius hominis iram. Sed hos mittamus livore, otio, & alienis opibus in bonorum contumeliam abundantiores, qui scelerum stupore haud intelligunt, *injuriarum, unde exorta est, ad eum plerumque reverti*. Fertur etiam in doctos viros Cujacius iracundus, etsi non provocatus: quale est suum illud de Connano judicium: *Connanus, inquit, doctissimus quidem vir, sed non juris. Corruptus judicium, & tempus perdit, qui illud in illius commentariis ponit*. Nimis profecto asperè, nimis præcisè. Mortui Cujacii funus honore nullo carbit. Corpus enim nobilium discipulorum humeris fuit elatum, hominisque virtus funebri oratione a Claudio Marefcallo Senatore, ac Regio Consiliario collaudata. Posteritas vero de Cujacio neque tacuit adhuc, neque tacebit, donec Romanæ loquentur leges: de quibus tam bene promeruit, quam qui jurisprudentiam ab se lateritiam acceptam, auream reddidit: ut de eo Jacobus Gothofredus, vir judicio acerrimus, pronuntiavit. De illo etiam Antonius Oilelius scripsit hæc merito laudem:

O dux quæ sapientiam præstavit xai aspiravit.
Non alia vero laus præstantior, aut Cujacio dignor illa Pithoei: a quo nuncupatur *interpres Romani juris a summis conditoribus primus, & ultimus*: qua inscriptione nulla veracior.

C A P U T CLXXXI.

De Barnaba Brissonio.

Vixit eodem ævo Barnabas Brissonus, qui causas diu, summaque gloria patrociniatus, famaque doctrinæ ad Henrici III. notitiam adductus, a causis privatis ad fisci patrociniæ ab Rege fuit vocatus; deinde Regii consilii adfessor, & Parisiensis Præses denique creatus: suscepitque, jussu Regis, multas, & honorificas legationes; dicebat enim suum nullum in orbe Christiano Principem esse, cui Brissonus alter adfesset. Mirum autem

(*) Imo ferunt, Cujacium penitus dictare solitum non fuisse, sed tam distinctè locutum, ut discipuli ejus sermonem ipsius vel sic scribendo attulerint.

Sim, Sed multa in hibernicis hominis ætas, multa commutata auditorum voluntas convertere potest. Quare neutrius dicti auctoribus fides detrahenda.

autem fuit in hoc viro, ut neque eruditæ jurisprudentiæ studio a forensi labore; neque hoc ab illa distraheretur. In forensibus enim vacationibus ad severiora studia juris antiqui, tanquam ad laborum levamen confugiebat; quodque aliis curarum summa fuisset, id erat homini laboriosissimo diverticulum. Quo interea tempore, omnes Jurisprudentiæ recessus penetrans, Romanum forum propriis obrutum ruinis pandebat, simulque mores veteres ad memoriam hominum revocabat, collectis explicatisque, non vocabulis modo prisci juris, sed formulis etiam verborum sollemnibus per varios auctorum locos latentibus: quibus distinguendis, non minus quam exponendis opus fuit acumine solertiæque incredibili. Adeo enim intertexæ sunt scriptis veterum, & confusæ, ut vix lynceus internosceret, atque discerneret. Illis autem expromtis, veteres mores patent, & ratio cum publica, tum privata Romanorum: quæ, velut cortice, formularum continetur involucri: quibus prophana, & Sacra; publica, & privata negotia expediebantur. Utinam vero sola litterarum gloria contentus fuisset, nec se ambitione in popularem flammam calamitosi illis Galliarum temporibus conjecisset! Parisini enim tumultuantibus adversus Regem, cum ipse collegarum exemplo, abscisso tuo, vim declinare potuisset; populari tamen auxilii confusus: manere decrevit in urbe; sperabat enim seditionem illam præsentia, & auctoritate sua repressum iri. A qua sententia nullis amicorum admonitionibus duci potuit. Quamobrem lapsus in manus inimicorum, inque terribilium carcerum conjectus, vitæ miserabilem nactus est exitum: traditusque carnifici, extremas contumelias ab insolentissimis & effertis hostibus toleravit. Carnifex vero initio ad tantum facinus exhorrescebat, clarissime Præfultis dignitatem adeo reverebatur; ut membris expavesceret, brachiaque illius, dum necem tentaret, insolito torpore corriperebantur. Tandem, urgentibus inimicis, victique metu reverentia, vi subactus carnifex celeberrimo viro de infelici trabe suspenso, gulam laqueo fregit, (*) abstulit-

(*) Ominose ad symbolum ejus *Nondum effugimus fortune laqueos*. Res pluribus refertur a Thua-

que posteris utilitatem eruditissimi operis, cui absolvendo Brissonius haudquaquam potuit exiguum vitæ spatium a belluis illis immanibus exorare.

CAPUT CLXXXII.

De aliis accrvatim.

ATque horum sane laboribus, & ingenio excultum jus civile fuit, eorumque opera Respublica Romana convaluit. Præliterat vero aliquid & Connanus; neque contemnenda est industria Balduini, & Revardi, Petri Fabri, & Vigili, & Vulceii, & Pacii, & Corasii, aliorumque hifce simulum, qui flores potius, quam fructus attulerunt: quod nostrates pragmatici de universo eruditorum jurisconsultorum genere insulse admodum, ne dicam stulte, pronunciarunt. Omnium enim fructuum origo est, qui radices educat.

CAPUT CLXXXIII.

De Marano, Gothofredis, Veseimbegio, Perezio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Grozio, Antonio Fabro, Gregorio Tolofano.

EX eruditorum vero turba sunt mihi se vocandi, ac nominatim appellandi aliquot, qui proximum a Cujacio, ac majorum gentium Jurisconsultis locum occupant: utpote cum non modo splendida, & jucunda, sed solida maxime, atque utilitatem in forum, tum in scholas adduxerint, ex Cujacianis præcipue libris, tanquam e Jurisprudentiæ latifundio. unde quo magis effoditur, majora summittuntur. Hi vero sunt in primis Maranus Cujacii discipulus, lucidissimus auctor, Gothofredus senior, qui perpetuis notis ex eruditorum pœnu depromtis, jus civile ambit: cujus doctrinæ varietatem potius laudaverim, quam acumen; Veseimbegius, præter forenses professionem eruditus; Antonius Perez in Institutionibus aptus, & commodus, & in Codice uber, ac facilis; Guido Pancirolus Italicæ gloriæ in hac meritoria nostratum Jurisprudentia vindex; Mornacius fru-

no L. II. Hist. ad An. DXCI. & in visa Brissonii apud Laskerum.

frugalissimus interpres ; Arnaldus Vinnius vir lectissimus , cujus commentariis Institutionum omnium ante se opera vincitur , cujusque in notis earundem brevitatis mire cum perspicuitate conspirat ; Grotius etiam occurrit , fax Juris gentium , nec minor naturalis , quam civilis honestatis interpres , atque præceptor ; Gothofredus junior abstrusa eruditione selectaque scientia juris , judicii que integritate secundus certe a Cujacio Jurisconsultus ; & Gregorius Tolosanensis scriptor expeditissimus . Tandem in Antonio Fabro consiliam interpretum audacissimo , & pragmaticorum hoste vehementissimo : qui aliis quidem in operibus acumen magis , quam veritatem præstitit : in Codice vero suo usum rerum , & ingenii sui jam maturi reddidit nobis utilitatem : ut meliora sint illius , quæ minus acuta .

CAPUT CLXXXVI.

De Quatuor Scholis post renovatam jurisprudentiam judicium .

Nunc quatuor harum discrimina , & instituta Scholarum ex rebus adhuc expositis ad studiosorum utilitatem breviter notabimus , atque distinguemus . Et sane Irneriana Schola , renatis recenter legibus , tanta religione parebat ; ut non modo in administratione rerum civilium ; sed etiam in docendi ratione , atque ordine Justiniani præcepto subiceretur . Et quia Justinianus omnia commentaria , omneque interpretationes a finibus juris civilis Edicto suo eiecerat , retentis tantummodo paratilis , quæ alii brevia titulorum argumenta interpretantur , (a) alii breves unius tituli ex alio repletiones ; permissisque interpretationibus *nunc vocantur* , sive quæ vestigiis insunt ; Ideo Irneriani Jurisconsulti nihil sibi amplius in jure interpretando permissum , præter breves titulorum aut legum summas , & verborum expositiones , quibus obcuriorem legum sensum recludebant . Unde Azo , qui aliorum summas & suas uno eodemque opere collegit , visus est excurrere liberius . Ejus libertatem imitata est Accursiana Schola , duce Accursio , Azonis discipulo , qui veterum Irnerianorum notas , & suas legibus

Jani Gravina Tom. I.

applicando singulis , superiorum interpretationum modum excessit . Verum hi mediam inter Bartolinos , & Irnerianos viam inierunt , ut uberiores quidem Irneriani essent , modestiores vero Bartolini . Bartolus enim cum sua familia , quia & Schola sepe discurrebant in forum , & alas utrobique tendunt , adeo nonnunquam in altum evadunt , & in questionum pelagum abducuntur ; ut ipsius aliquando litoris conspectum amittant , unde solverunt . Quamobrem Bartolini Jurisconsulti a veterum definitionum explicatione , ad nova ipsi se definienda vertebant , condendoque magis , quam interpretando juri civili vacabant . Ut non tam interpretes , quam (fas mihi sit laude ista hoc loco uti) compares quodammodo veterum juris auctorum evaserint . Itaque tantum in bono , & æquo ; iusto , & injusto tradendo , ac definiendo valuerunt ; quantum in historia , veteribusque vocabulis , & moribus caligarunt . Quod nostrum de Bartolina Schola judicium ne videatur ab Italici nativeque soli amore profectum ; auctorem proferam peregrinum , & summi ordinis jurisconsultum Hugonem Grotium : quicum hac mihi de re convenire summo opere gaudeo . Hæc autem ille in prolegomenis : (b) *Secunda classis* (nempe Accursiani , & Bartolini , quos ille confundit (*historia veteris incuriosa omnes regum , populorumque controversas definire voluit ex legibus Romanis , assumentis interdum canonicis . Sed his quoque temporum suorum infelicitas , impedimento sepe fuit , quo minus leges illas intelligerent . solertes aliqui ad indagandam æqui bonique naturam . Quo factum , ut sepe optimi sint condendi juris etiam tum , cum conditi juris mali sunt interpretes .* Cujaciana tandem Schola merito existimabitur tranquilla & serena Jurisprudentiæ dies : cujus luce , diffusis barbariæ nubibus , patuit sincerus Romani juris aspectus . Hujus autem Scholæ primores ministri tantum sunt Jurisprudentiæ veteris : nova enim , & forensia negotia vix attingunt . Quamobrem hoc a superioribus differunt , quod illi jus vetus perpetram ab eis aliquando tractatum , prudenter tamen , & utiliter ad nova negotia perducunt ; Hi vero cum interpretis munus

O obcant

(a) *Ibid. Goth. Jun. in Cod. Theod. in princ. &*

Menag. aman. jur. c. 15.

(b) *De jur. bell. & pac.*

obeant optime; aliud, aut contemnant, aut raptim attrahant, ut hanc illis laudem ultro remiserint.

CAPUT CLXXV.

Conclusio de interpretum usu.

QUapropter sua studia recte instituturus primordia, & elementa juris e Cujaciana Schola petat: ut nihil initio imbibat nisi sincerum, & incorruptum, ac vere Romanum: quæ cum in sanguinem verterit, tum poterit certis, & obscurioribus in locis ad intelligendi facilitatem Accursium adhibere. Quo in labore, cum se probe exercuerit, expendieritque vires suas, Bartolinis utatur interpretibus: ut ad patrocina causerum, scientia munitus accedat & usu. Ex hoc enim studio ei facile ad subortas quæstiones, & quotidiana negotia rationes, & auctoritates, exemplaque abunde offerentur. Quibus ubi delitatur, commodam operi polcet a tractatibus, consiliis, decisionibus, resolutionibus, & similibus forensium disquisitionum acervis: quibus legum studiosus maxime iuvabitur, si eos non pro magistris, sed pro nomenclatoribus, & indicibus memorie adminiculo adhibuerit: recentioribusque utatur tantum, ut famulis veterum interpretum, eorumque præconibus. Is enim e forensibus confarcinatoribus in hac nundinali Jurisprudencia præstat ceteris, qui plus attulerit alieni: Consulendique sunt recentiores, non ad iudicium, cuius ipsimet magnopere indigent; sed ad laborum levamen: ut scilicet per flexuosam, & saebrosam hanc viam, novorum ductu, celerius consequamur antiquos. Eo enim nunc excessit in iure civili copia, molestique scriptorum, ut is esse cæperit utilior, qui magis legendi necessitatem imminuerit. Quam ob causam & nos primordia juris antiqui dilata in tot selectiorum jurisconsultorum volumina, quorum jam numerum studiosi reformidant, tribus contraximus libellis, & in faciliorem digestimus ordinem: ut ad temporis compendium, ubertatem etiam, & utilitatem longiorum operum adjungeremus. Superest, ut, quod promissimus, Raphaelis Fabretti, & Francisci Blanchini de lege Regia iudicium hic adscribamus.

J. VINCENTIUT GRAVINA

RAPHAELI FABRETTO

S.

CUm juris civilis origines, quas jam pridem nobis explicandas esse susceptas non ignoras, nunc prope absolverimus; nefas visum est de lege regia definire quidquam, antequam te consuleremus Romana antiquitatis oraculum: quamobrem in ades me Carpinianas contuleram, ut te convenirem. Non enim tibi latet, quam varie sint eruditorum sententiae de fragmento illo Capitolino: germanum ne sit, an potius consilium, quod ab aliquo, nec prorsus temere, contenditur. Quid tu ea de re censeas cognoscere plurimum interest nostra. Cum te namque uno mihi tuto videbor opinari, homine pari eruditione, atque virtute; qui facile patieris, ut nos periculo scribamus tuo: quippe qui non sis veritus in nova & eleganti tua inscriptionum collectione oblatraores nostros præclaro, & gravissimo de me testimonio ultro lacerare; quasi te pudeat virum prisca probitate, in bonorum censum ab illis maledicentia sua non esse descriptum. Nos vero (vide quem hominem beneficio tuo demerueris!) quamvis illi noviam tibi remiserint; ubi nodus tamen aliquis erit in hac lege solvendus, molestia nostra eorum vicem te allevemus; & rogando, atque consulendo curabimus, ne nos impune defenderis. Amici tui periculum in tuis longis iudicio vides, minuere videbor maiestatem, si temere fragmentum repetro; argui vero lege Cornelia de falsis, si falsam tabulam asseruero. Omnes igitur opes meæ sunt in eruditione atque humanitate tua, quas, si unquam alias, in hoc maxime discrimine mihi velim adfuturas. Nosti enim, quam vigilēs, & gratulos habeam delatores, si quid offendero; cum adhuc tam male meus mihi candor cesserit, & innocentia. Vale. Ex adibus Carpinianis.

XII. Kal. April. MDCXCIX.

RA-

RAPHAEL FABRETTUS

J. VINCENTIO GRAVINÆ

S. P. D.

EGo quidem receptis a primariis literatorum monumentis bellum indicere non solco : & propterea legem illam Regiam (quam vocas) apud Gruterum pag. CCXLII. nunquam in dubium revocavi , quin esset bona fide conscripta , atque ex formula vetustatem simul ac dignitatem Romani Senatus sapienter rogata . Dubium vero quod apud aliquos innatum esse memoras , Franciscus Blanchinus noster (ingenium viri bene nostri) examinandum ex Tabula inspectione suscepit , & sinceram esse serio pronuntiavit ,

qui meus calculus libenter accedit . Præterea quatenus unius , alteriusque dissensus ad rem in controversiam adducendam sufficeret , legem huc Barbarius de Off. Præf. locum habere putarem , ex qua communis tot majorum gentium literatorum error (ita vocare licet) jus facere diceretur . Aude igitur meo periculo , postquam meum judicium de hac re sequi placet . Ego enim in te tuendo , atque observando periculum quodcumque subire paratus sum , ubi illud imminere certo scirem ; nedum ob hanc , quam puto inanem disceptationem , juvante nobis tum stilo , qui puram putam genuinamque vetustatem redolet , tum magnificentia inscriptionis in materia , quæ omnem fictionis suspensionem excludit .

Vale Ex nostro Museo .

X. Kal. April. MDCXCLX.

JANI VINCENTII GRAVINÆ O R I G I N U M JURIS CIVILIS LIBER SECUNDUS

Q U I E S T

DE JURE NATURALI, GENTIUM,
ET XII. TABULARUM.

I veteribus in monu-
mentis, tuo jussu e-
ratis, atque meliori au-
spicio restituendis, ani-
mi tui magnificentiam,
CLEMENS OPTIME,
summa cum admiratione
contemplatur omnes;
multo magis frontem

contrahent creditiores, dum intra se vol-
ventis utilitatem, quæ in omne genus ho-
minum instauratione studiosum a te lauda-
biliter suscepta manaverit: Etenim quanto
æternitas mortalitati, anima corpori, divi-
na humanis antecellunt; tanto anteire ce-
teris operibus tuis oportet ea, quæ quotidie
conferuntur in incrementum Religionis, &
literarum; quæ utpote immortales, neque
incendiis, aut direptionibus, aut naturæ,
temporisque injuriis perituræ immortalitatem
propriam Principis beneficentiæ circumfun-
dentes, & patronum, vindicemque suum
gloriæ perennitate remunerantes, memo-
riam, & exempla illius transmittunt ad
imitationem posteritatis; ut virtus, quæ
unius interitu occideret, in omne ævum,
inque gentes universas literarum ope mul-
tiplicetur. Cumque tantopere gaudeas priscis
Romanorum signis, atque marmoribus inven-
tis, quæ antiquam animorum, & Imperii
magnitudinem produunt; miremur si majori
munificentia tibi excipiendas censueris ve-
teres Leges, quæ illorum sapientiam ad
nos referunt, atque justitiam, civileque

virtutes exemplo suo profuturas universis, ac
perpetuo respublicas, & regna summa cum
populorum felicitate conservaturas! Hanc nos
vetustissimam Romanorum prudentiam, &
æquitatem in XII. tabul. legibus adhuc vi-
ventem, hoc secundo libro statuimus ante
oculos studiosorum; quæ sane opere, velut
imaginem animi tui adumbrasse videbimur.
Et quia libro primo, quatuor circiter abhinc
annis edito, Romani juris originem, &
progressum exterioribus ab initiis, nempe a
monumentis historiarum; & memoriis tem-
porum deduximus: nunc hujus instio, fon-
tes reeludemus ubiores, & non Romani
solum, sed universi gentium juris originem
intestinis ex causis protrahemus, ex ipsa
scilicet honestate naturæ. Quam honesta-
tem, non opinione, sed veritate constare
ostendimus, ut qui ab illa deseiverint, &
illicita imperaverint, quidvis potius po-
pulis tulisse putemus quam Leges: quas,
ut Cicero ait, neque ingenii hominum
excogitatas, neque seicium aliquid esse po-
pulorum, apparebit; sed alterum quod-
dam, quod universum mundum regeret,
imperandi prohibendique sapientiam. Qua-
mobrem princeps illam, & ultimam
Legem, e sapientissimorum sententia defi-
nit mentem omnia ratione cogentis, &
imperantis Dei. Quibus comprobatis, pa-
lam erroris coarguentur Physici illi, qui
legem inter ea quæ neque vera, neque falsa
constituuntur, a natura rejecerunt. Quod,
te favente, aggredimur, **CLEMENS JU-
STIS-**

STISSIME, cujus & vita merito posteritas exemplum ducet Legum divinarum.

Cum igitur acres, ac diuturnæ de naturali legē contentionis inter Philosophos jam diu excitatæ fuerint, & etiam in dies in hac ætatis nostræ illustri concertatione ingeniorum exciterent & ferverent; aliis ipsam appetitionem pro lege naturæ ponentibus; aliis eam rationi subjugantibus: certe nihil in hoc opinionum, & animorum fluctuatione Christiano homine felicius est, atque tranquillius in orbe terrarum, qui divino numine hos evolat laqueos, ipsaque voce veritatis ex infinita errantium turba detrahitur. Iis vero nihil profecto miserius, nihil perturbatius, qui vel falsa, vel nulla religione imbuti, aut in fallaci Philosophiæ genere versati, partim a corrupta divinitatis notione justī, atque injusti regulam petunt, caducas affectiones Deo adplicantes, ejusque justitiam ex humana lege definientes; partim sua sibi vitia pro naturæ legibus habent, fas nefasque propriis cupiditatibus æstimantes, ac bonum, & æquum humanis libidinis expendentes. Quos, abjecta duce animorum ratione, quæ singulorum cupiditates, justī, atque injusti notione moderatur, assiduus oportet jactari molestiis, cum, exclusa curatione, morborum radicem uti propriæ naturæ portionem amplectentur. Atque hi cum numinis auctoritate minime impellantur, scientia pertrahendi sunt ad primævi juris cognitionem, & naturalibus rationibus eo perducendi: ut quæ ratio eos verterit ad justitiam, eadem expeditius deferat ad religionem: si semel imbiberint, nihil esse aliud jus naturale, quam adumbrata quædam in hominibus divinæ lineamentæ legis, etsi non perfectæ, at inchoatæ tamen, affectamque ab ipsomet animorum exordio religionem. Quo longius ab eorum opinione recedimus, qui ex institutione Christianorum studium pellunt, excluduntque moralis Philosophiæ, veluti supervacuum, & profanum, ac minime dignum, quod in hac præceptorum divinitate se offerat. Quasi aliquid religioni detraheretur, si Philosophia etiam eandem ad causam advocetur. Ut enim ea sapientie decreta, quæ nostros excedunt sensus, ab auctoritate solius religionis arcessamus: morum tamen regulas, quarum cognitio etiam humanæ facultati patet,

cur sequegemus a consideratione naturæ, quæ, semotis erroribus consuetudinis, ipsa per se tendit ad honestatem? Attollitur enim religione honestas altius; at minime aufertur a conspectu naturæ: quæ philosophorum adjuncta studiis, expedit nobis iter: ita ut proprius adspiremus ad christianam virtutem, si naturalibus etiam rationibus enitmur. Ac sicuti homines longe de re communi generosius, quam de alterius dominatione decertant; quia intelligunt inclusam esse in patriæ salute libertatem; ita multo alacrius contra vitia pro virtute pugnaverint, si a Philosophia didicerint, nihil aliud esse virtutes, nisi productionem, usumque propriæ rationis, atque humanæ incrementa naturæ. Præterea sponte suscepta libentius, quam imperata geruntur: cum libertatis ex illis, ex his vero servitutis oriatur opinio. Pro libero autem agit quisquis rationi paret: & pro servo quisquis obtemperat auctoritati. Percellit enim tanquam vox Imperantis, animoque sistit auctoritas; at ratio ingressa mentes, & interior leniter illabens, sæcit paullatim sensus: veritque jucunde voluntates: ut quo plures in comitatu suo rationes adduxerit auctoritas; eo longius ab illius dominatione videatur abesse violentia. Tandem quid importunius, obscuro, quam euntes ultro malle machinis tollere, ac raptim abstrahere tenentes viam? quos aliqui propter christianæ pietatis cum naturali honestate convenientiam satis religio incitaverit, sublato signo, quo fuerit intendendum. Neque me quisquam veterum Patrum vocibus absteruerit: quorum ceteroqui auctoritatem, ac numen maxime pro eo, ac deo, vereor, venerorque. Nam si aliquando videantur illi contra studia philosophorum exardescere; non tamen doctrinam adorantur universam, sed illius mores ætatis, in qua philosophi vel falsa cum vera religione commutata, propter veterem tamen consuetudinem adeo primis illis repetebantur, atque revocabantur studiis, ut aliquando auferrentur longius; vel semotis a rerum gubernatione atque cura numinibus, morum regimen, artemque vitæ non ab auctoritate divina; sed ab humana tantum ratione, atque a philosophia ducebant. Ceterum qui divinis præceptis naturales rationes intexusset, ac moralem philosophorum doctrinam,

expun,

expunclis erroribus, in Christianorum scholas advocasset, tantum abest ut reprehenderet; ut etiam exemplo ipsi suo excitarent, atque praeirent. Quid enim refertius philosophorum sensibus, quam veterum scripta, & monumenta Patrum? Quid morali Græcorum philosophia præ illis abundantius? Quis eis impensius religionis nostræ cum naturali honestate consensum deducit, atque declarat? Hinc non modo christiana institutio philosophiæ præceptis mirifice augetur: verum etiam insita illa nostræ doctrinæ severitas, quam igitio animi reformidant, adjuvamento rationis veluti quadam naturæ illecebra ita demulcet; ut qui e nostratibus a studiis fluxere philosophorum, longe sint humaniores; atque ad lenitudinem proniores iis, qui nulla doctrinæ jucunditate, nullaque rationis persuasione, sed sola formidine, atque auctoritate retinentur: Qui plerumque, ut in optimum quodque institutum vitia facile pertrahant, simulato divinitatis amore, humanitatem adeo deponunt; ut mutantes, & feligentes potius vitia, quam refecantes, non tam studio suæ, atque alienæ salutis; quam ardore nocendi, atque vexandi austeritatem vitæ profiteantur. Itaque sicuti Jurisprudentiæ maxime conducibile; ita neque a religione alienum fore duco; si juris fundamenta in ipsa hominis mente locavero, & cum divino jure naturalem justitiæ rationem composuero: ut qui christianis institutis adversantur, intelligant etiam cum natura se dimicare. (*)

CAPUT I.

De boni malique natura, sive de justitia & injustitia naturali.

QUoniam vero confusa quædam aliquando, nec satis distincta legis naturalis notio, tum e jurisconsultorum, tum e philosophorum profertur scholis,

(*) Dedicat hoc capite Gravina originum juris civilis librum secundum Clementi XI. Pontifici Maximo. Dissertit autem de fonte præceptorum juris naturalis, eaque non inconcinne repeti jubet ex honestate naturali, secus Grotium, cujus sententiam nunc passim prævalere vides: Dicitur autem honestum, quicquid juvas societatis humanæ commodum, cui, quæ obstant, ea contra turpia appellabimus. Contentit dein magno animi canore. & insolita ingenii Italici libertate, Philosophiam morum rationem

quæ non homines modo, sed & bruta etiam amplectitur, ac pluribus ex partibus obnititur humanæ rationi, quæ vitanda & expetenda non fuga, & appetitione naturali, sed boni, & mali definitione discernit; Hinc multi legem naturalem a sola humana ratione, tanquam ab radice sua efferunt, rectumque animi judicium, inconsultis naturæ affectionibus, adeo anteponunt, ut sensus honestati contrarios, vitium existiment naturæ universæ, quodammodo agrotantis, atque ab institutione sua turpiter deficiente. Contra vero alii absurdum augumentum, partem anteferre toti, legemque communem rerum creaturarum contrahere ad certæ, ac peculiaris naturæ sensum; & ad rationem humanam res ita expendere universas, ut quod hominibus conveniat, aut repugnet, id infinitatis totius perfectio, aut vitium habeatur. Unde nullam ponunt boni, malive naturam, eique inherens jus naturale omnino convellunt, ne honestatis lege, per naturam constituta, suis ipsamet legibus, natura damnetur: quod eveniret, si virtus una, & vitium eadem natura consisterent: nam lex virtutis a natura veniens damnetur vitium ab eadem natura profectum. Et sane quis mente sua, non aliena utens, definitionem illam, qua jus naturale dicitur id, quod natura omnia animalia docuit, eo sensu, quo vulgo accipitur, composuerit cum præceptis honestatis, quæ nos abstrahunt ab iis corporis voluptatibus, ad quas natura ipsa etiam invehimur? Aut qua ratione definitio altera; quæ jus naturale docet esse dictata rectæ rationis, quadraverit in ferinas affectiones, quibus humana etiam natura corripitur, ab omni prorsus ratione deerrantes? Quæ affectiones inter se oppo-

lem non obesse studio Theologiæ revelatæ, id tamen quod res est, minime dissimulans, naturalem justitiæ rationem ad impetrandam salutem æternam non sufficere. Occurritur sic petulantibus Physicorum ingenii, quibus naturæ nostræ abundat, & quibus leges omnes arbitrarie videntur. Munitur ipsi religio Christiana, etsi alias sua satis excellentia commendabilis, quando ostenditur, præcepta ejus morum ipsa quoque aptissime convenire naturæ humanæ.

oppositæ ab oppositis certe principijs oriuntur, & leges hæc dissidentes a naturis fluxere diversis: ut non mirum, si homo duplici natura, mentis, & corporis conditus, duplicibus implicetur legibus & sua cuiusque natura, tanquam proprio de fonte manantibus: quæ sibi occurrentes, atque inter se pugnantes hominem distrahant, atque divellunt: eumque modo a sensu corporis ad mentis rationem; ac modo a ratione mentis ad sensum corporis perpetuo fursum, ac deorsum volvunt.

CAPUT II.

De duplici naturæ lege.

Nimirum præter legem universam, cuius participat etiam corpus, & mens, quatenus cum corpore coniungitur, inest in rationali natura lex sibi propria, & peculiaris, alteri quæ corpori etiam adhærescit, sæpe repugnans. Quarum alteram promiscuam legem appellamus, alteram vero legem solius mentis. Lex promiscua tam longe lateque discurret, ut ambitus hujus immanentiam, omnia continentem, relque singulas eodem ambitu comprehensas involvat, atque circumseat, ipsumque etiam hauriat hominem, qui communi hac lege irretitur, præter legem peculiarem naturæ illius, quæ in cogitando versatur: ut merito legem hanc etiam corpus involventem, legem vocemus naturæ communem, aut legem promiscuam; legem vero solius mentis nuncupemus legem naturæ peculiaris, aut legem rationalem, quæ (post illatam humanæ naturæ universæ, primorum parentum inobedientia, labem) ab lege promiscua, utpote communiori, atque potentiori adeo premitur, ut nunquam non superaretur, nisi virtutum auctor Deus animos nostros, numine suo, attolleret ac sustineret. Sed ne more scholasticorum voces, notionibus vacuas, anteponamus; subjiciendum est oculis aliquod naturæ notum, quod nos legis promiscuæ nomine comprehendimus: Quia voce nihil significamus aliud, nisi motionem illam ubique pervadentem, omniaque cientem, & agentem, relque varias assiduo producentem simul, & interimentem, ex interituque

unius alteram suscitantem: sine qua otiosa, & inertia, contipataque forent universa.

CAPUT III.

De Lege rerum universarum, sive de lege promiscua.

Hanc Deus Optim. Maxim. indidit etiam, insudisque corporibus pro vita, & veluti anima rerum ratione carentium, quæ sicut a motu ortum suum auspicantur, ita eodem variante vertuntur. Unde ut ordinem Deus, & vitam rebus certam, interitumque tribueret, motum ipsum certis ordinavit legibus: quarum seriem, in rerum universitatem explicatam, & in species singulas distributam, legem dicimus naturæ communem: quia ex harum legum nexu ita res creatæ pendent, ut nihil præter hunc ordinem, neque intereat, neque maneat, neque oriatur: Hoc enim ordine vel in re minima perturbato, corruerent omnia. Igitur eventus omnes rerum cum universarum, tum singularum, ita hoc ab ordine prodeunt, itaque ad eundem remeant; ut certarum rerum corruptio in integritatem cedat universitatis hujusce rerum. Consecutio est enim illius ordinis, ubique imperantis, ubique vigentis; a quo non maxima modo, sed & minima quælibet eventa devolvuntur. Hinc etsi res vitientur singulæ, natura tamen universa vitium sibi contrahit nullum, etenim ipsæ affectiones noxiæ rerum singularum emittuntur a lege illa summa, per quam & dissolutis rebus aliz recreantur, eaque ratione communis omnium natura reparatur. Unde si alicubi terra hilens urbes hausit, & oppida; vitium quidem illis regionibus adfertur; nihil vero naturæ communi detrahitur, quæ suis progrediens legibus, dum terras eas discludit, e ruentibus illis molibus; vel expleverit inane aliquid; vel montem alicubi, aut insulam excitaverit. Fera si mortifere vulneretur, tale vitium ex vulnere concipit, ut vitam profundat; verum idem vulnus, quod illius abstulit vitam, vitam producit eorum, qui fera velsuntur: ut intelligamus naturam lege sua interitum cuiquam adferre nunquam, quin tri-

tribuat alteri lucem : ut unius vitio in alterius utilitatem converſo , cum varietate rerum creaturarum univerſitatem perpetuo tueatur . Unde a communi natura procul abſunt vitia , ſinguliſque tantum inſident rebus ratione cujuſque ſpeciei , quæ diſſolvitur ; non vero aliarum , quæ diſſolutione illa ſignuntur .

CAPUT IV.

De Lege peculiari humana natura , ſive de lege rationis .

NUm autem quia ſingulæ res inanimæ vitia ſuſcipiunt , ideo cum vitio ſimul culpam etiam contrahunt ? At quam , obſecro , adſcripſerimus culpam rebus , ratione carentibus , quæ motibus actibusque ſuis naturæ univerſæ perpetuo parent ; eique reddunt , quod acceperunt , neque vim in ſe habent ullam ; qua renitantur , & a communi rerum lege proprio niſu deſectant ? Longe tamen aliud contingit in homine , qui motus habet voluntarios , & in quem duo confluxere naturæ , a quibus duo item in eum convenere leges . Oportet enim naturam cogitationis alia prorsus lege gaudere , quam natura corporis : cum enim nulla in parte corpus , & cogitatio conveniat , communem ubique nequeunt habere legem . Hinc homo qua corpore conſtat , fertur lege naturæ promiſcua ; qua vero mente conſtitit , ducitur lege ſola rationis , quæ hominis eſt natura præſtantior . Unde cum lege corporis deſectitur a lege rationis , culpam certe concipit , quia contra propriam peccat & potiorẽ ſui naturam , cujus lex præcellere debet legi corporis ; perinde atque naturæ corporeæ præſtat natura mentis . Quamobrem in hac univerſitate rerum ſolus homo eſt culpæ capax ; quia ſolus homo peculiarem accepit naturam ſeorſum a rebus corporeis aliis , ac ſolus legem ſubiit præcipuam , naturæ mentis congruentem , ſejuſctamque ab lege communium aliarum : unde ſecum ſolus ipſe dimicat , cum duabus diſcrepantibus inter ſe legibus , horſum , illorſum pellatur , ſolus denique culpam incurrit , quando lege corporis abducitur a lege mentis : quæ , utpote

hominis propria , debet ei unice imperare , perinde atque lex corporis naturæ corporum dominatur univerſæ . De qua lege tantum eſt homini ad ſe derivandum , quantum cum ſui potiore natura , nempe cum cogitatione concordet . Qualia ſunt nutritio , liberorum ſuſceptio , educatio , juſta , & rationi congruens perfunctio ſenſuum : tantisper quoad cogitationis naturæ præſtantior in corpore vigeat . Quo reſpexiſſe videntur Juriconſulti , cum hæc naturæ officia communia nobis cum ceteris animalibus , e naturali lege repetierunt . Non enim , arbitror , ea pro naturali lege hominis habuerunt ; niſi quatenus cum ratione conjunguntur ; nam quatenus a communi rerum ceterarum natura proſciſcuntur , leges quidem ſunt naturæ univerſæ , non leges hominum naturæ peculiaris . Atque ita diſtorum repugnantia , ſuperius indicata , removebitur : & juſ , quod natura omnia animalia docuit , cum lege conveniet rationis : quæ munera corporis nobis communia cum animantibus obeunda præcipit , tantisper dum animi , corporiſque conjunctione conſervetur . Unde quæ officia corporis humani , ratione ſoluta , non cum propria lege humanæ naturæ , ſed cum legæ naturæ promiſcua conveniunt : ea ſi ad rationis uſum convertentur , partes erunt juris illius , quod in hominem concorditer a corporis , mentisſque lege confluxit : quodque procedit ex conjunctione mentis , & corporis : quæ ſi ſecum ita conſpirent , ut mens imperet , corpus obſequatur , ad præſcriptum naturalis juris opus exigent commune ſuum . Hinc vivere ſecundum naturam , ipſam Stoici dixerunt eſſe virtutem traditam nobis ab lege rationis , qua peculiaris hominum & rerum univerſa natura conciliantur . Expoſitis autem iis , quæ in animos noſtros veniunt ab lege promiſcua ; nunc explicanda ſunt ea , quæ ab ſola rationis lege proſciſcuntur : ita enim intellexerimus , unaque diſtinxerimus , quæ mentem corpori conjunctam , quæve mentem puram ſeorſum a corpore conſequantur . Quod nunquam aſſequemur , niſi per cognitionem finis bonorum , & malorum , quo vel ad cupiditatem , vel ad fugam commovemur ; eas nobis leges attribuentes , quæ ducunt ad finem , quo natura tendimus : ea vero

exiſta

extra naturam humanam arcentes, quibus ab eo communi fine distrahimur. (**)

CAPUT V.

De Naturali bonorum extremo.

Illum autem communem appellamus finem, quo appetitiones hominum, cupiditatesque feruntur omnes: utpote ad bonorum extremum, atque summum expectendorum, unde quaecunque disconveniunt, noxia nobis evadunt; cuique assequendo natæ sunt in homine leges rationis, atque ab rationis legibus ortæ virtutes. Quamobrem quæ affectiones ab extremo illo nos bonorum avertunt, vitia dicimus, & nuncupamus, ideoque a nobis aliena censemus, ita ut virtutum, vitiorumque ratio ab eo bonorum extremo sit ineunda. Porro quæ ab animi, corporisque conjunctione procedunt affectiones, & sensuum functiones, unum tamquam commune bonum circumvenit, perperantque voluptatem, cuius ad aspectu eieunt, inimicamque voluptatis fugiunt, avertanturque molestim: nec tamen ea, quibus sensuum voluptates præcreantur, ponimus inter virtutes: quia jueundum illud e corpore manans in animum, haudquaquam est proprium & summum humanæ naturæ bonum: quale illud est in sola ratione seorsum à corpore locatum, cui subiacendum est bonum ex corpore animoque participans, quæ voluptas appellatur. Ut enim cuncta hominis debent rationi parere, ita & mistum corporis, ani-

Jani Gravinae Tom. I.

(*) Elegans est hæc Philosophia Auctoris de duplici lege naturæ, & admodum conveniens definitionibus juris naturæ & gentium, in Jure Civili traditis. Solent eas multi despiciere, imo albis deridere dentibus, sed hi vel minus eas intelligunt, vel nimio ducuntur cavillandi studio. Novissime his juris civilis definitionibus suppetias quoque tulit Illustris Præf. Cornelius van Bynkershoek in *Obj. L. P. c. 1.*

(**) Jure Gravinae reprehendere videtur Auctor *considerationem*, quod summum hominis bonum in tranquillitate animi, tranquillitatem autem animi in cognitione rerum & scientia collocet. Tranquillitatem quidem animi etiam veteres sectabantur, imprimis Epicurei, est Varro apud Augustinum de *civis. Dei. Lib. XIX. c. 3.* refert, ducentas & octoginta octo diversas veterum Philosophorum de summo bono fuisse sententias. Sed si ad hoc extremum bonum, tanquam ad communem finem, appetitiones hominum omnium ducuntur, præsterit, in no-

minique bonum oportet obtemperare incorrupto, puroque bono rationis à corpore secretæ, qualis est animi tranquillitas. Quam ideo extremum in hac vita bonorum constitimus, quia illius tantum causa, mens vires omnes exerceat, atque facultates experitur suas; illudque natæ continuo à curis omnibus conquiescit. Quidquid enim seorsum à religione, ejus finis longe dominantior est aliis, naturaliter agunt homines, propositam habet voluptatem, si corpore simul, & animo sit obeundum; Si vero sola ratione, tranquillitatem: cuius fons uberrimus est cognitio rerum, atque scientia, (**) quæ utpote sensibus exors, atque ad solam cogitationem pertinens proprium est patrimonium rationis. Sola scientia enim adducimur ad cognitionem illius boni, quod nobis affectur a virtutibus, aufertur a vitiis.

CAPUT VI.

De virtutum origine ex lege naturæ.

Hominem namque summus opifex ita concinnavit, ut sicut palatus dulcedine, oculus pulchritudine capitur, ita & animus lætetur utendis, obeundisque virtutibus, utpote nostræ cognatis, convenientibusque naturæ, secumque adducendis perennem, incorruptamque voluptatem. Quam illecebram rebus omnibus ad vitam, atque ad honestatem necessariis providentia divina perfudit. Nec vitia unquam hærerent animis, nisi mens virtutum specie falleretur, aut extenuaris

P

ejus

ipsum alius descendere, quam opinionem aliorum sollicitè exquirere. Appetit igitur natura, homo voluptatem, refugit molestiam, sed animi tranquillitas non ideo voluptate affluit, quia caret dolore & molestia. Neque solum animi tranquillitatem, sed æternæ gaudia, æternam voluptatem piis in vita post mortem beata Deus spondet. Fallitur autem quod die umbra voluptatis, amplexcentes res vanas, fluxas & caducas, nisi unionem cum Deo summam felicitatem nostram esse opinemur. Hæc voluptatis inenarratus fons, hæc centurigo gaudii veri & perennis, hoc germen plenum spei stabilis & inconcusse: quod & ex paganis Pythagorei & Platonici statuebant, quibus summum bonum erat *εὐνομία τῆ ὁρᾶς*, Voluptate autem appetitiones nostræ satiantur, quæ manant ex voluntate, non ex intellectu, unde est, quod summum bonum consistere nequit in cognitione solius veri, in qua Pythagoras apud Stobæum *Tom. XI. τῆς εὐνομίας τῆ ὁρᾶς* quærebatur.

eius viribus, corporis traheretur sensibus, qui hauriunt etiam e vitii voluptate: quam refundentes in mentem, in oblivionem boni præstantioris, violenter eam adducunt. Voluptates enim a virtutibus ortæ juvant hominis naturam; lædunt vero venientes a vitiis: quoniam componunt, ac temperant virtutes animum, pariuntque; sedatis affectionibus, omni expertem ægritudine tranquillitatem. At vitia distrahendo, ac violenter exagitant excitant e media corporis voluptate perturbationem. Virtus enim non egreditur naturæ fines; vitia vero exundantia exterius ad animum attrahunt morbos, nempe rerum extra se positarum cupiditates, quæ progrediuntur in immensum. Atqui natura certam nobis præfinivit mensuram voluptatum: cui si quid insuper accesserit, non delectatio, sed pondus animo accedet. Modus autem voluptatis nobis a natura definit: vulgaribus expletur, atque parabilibus, quibus cupiditas naturalis, & motus corporis facile sedatur: iisdemque satiaretur, sibi quæ ipsi placaretur etiam animus, nisi opinione majoris boni, stultaque admiratione rerum superfluarum, procul a naturalis necessitatis finibus, in cœcum rerum inanum pelagus auferretur.

CAPUT VII.

De Morbis naturæ rationalis, sive de vitiis.

Hinc incensus homo divitiarum, atque deliciarum amore, assiduus sensu laborat egestatis: quia præsentia nihil reputat, sed absentia, quæ sunt infinita: ut ea qui appetierit, pauperie quoque infinita prematur: ambitione vero flagrans, ut imperet aliis, admittit sibi nativam libertatem, tum quia cogitur parere omnibus, quorum suffragia captat, antequam imperii potiat; tum quia potius cogitur eos assidue formidare, quibus est ipse formidini: ut vulgaris animus, prospera mutatione fortunæ, non finem, sed novitatem inveniat miseriarum. Quibus nemo le ultro committeret, si civilem ingrediens vitam, animadverteret modum, & fines, quos ultra citraque nescit consistere voluptas corporis, animique tranquillitas. Eos autem fines pandit sola scientia, quæ, utpote sociæ rationis, mater est

etiam virtutum: quia sola scientia ostendit humanam naturam certis capacem esse finitiquæ voluptatibus, quas ubi cupiditate transierimus, in infinitatem delabimur desideriorum: ut quo ulterius appetendo pergamus; eo longius aberremus ab ea meta, ubi natura voluptatem corporis, & animi tranquillitatem hominibus condidit. Quæ de conditione oritur temperantia, quæ appetitiones extinguit inanes; & iustitia, quæ nos abstinere ab alienis; & fortitudo, quæ persuasione veri boni vanos admittit metus; ac denique prudentia caput virtutum aliarum, quæ retrahimur ad naturæ fines, ibique perpetuo continemur. Unde virtutes per scientiam adipiscuntur, & perturbationes immoderatarum effluunt cupiditatum, sola emendatione mentis ad verticem felicitatis evadimus, quo vulgus, aut volvendò assidue saxum per ambitionem, & honorem, aut fugitivas aquas captando per opulentiam, & avaritiam; aut pascendis pecore suo vulturibus per amores & libidines tota vita misere, ac frustra contendit.

CAPUT VIII.

De Vita Beata Sapientis.

Quid autem eo beatus homine, qui contra calumnias benefactorum conscientia munitur; qui animi securitate adversa contemnit; qui frugalitate dimicat adversus fortunam; cujus vires nunquam pervenerint, quo naturæ benignitas locavit necessaria vitæ, quibus purgati pectoris tranquillitas continetur? Quid lætius illo, qui cognitione præteritorum futuris occurrit, præsentia moderatur; quique redactis in potestatem suam cupidinibus pervolat ubique liber ab imperiis potentiorum; quorum in servitutem nostræ nos cupiditas tradit: quæ ut honoribus, opibus, & deliciis potiat, nos mancipat arbitris, atque largitoribus illorum? Cum igitur omnibus expensis nihil deprehendamus nostræ magis convenire naturæ, quam virtutes: certe nusquam verius jus naturale hominis, quam in ipsa honestate posuerimus, quæ soboles est rationis: quæque suis præceptis non solum præstantiorem hominis naturam, nempe animum tuetur; sed etiam corpus, cui honesta vivendi norma plurimum confert. Eademque

que honestas philosophorum fuit voluntaria, & ingenua religio: qua veluti anfa non paucos eorum Apostoli ad Christianam adduxere legem, ad quam antea mores, & mentes philosophia composuerat. Qui enim propter caducam felicitatem virtutes colunt naturales, longe procliviores profecto fuerint ad divinas, unde perennis fluit & nunquam interitura felicitas.

CAPUT IX.

De iuribus humane rationis.

Igitur quisque nostrum jure naturæ propriæ rationi subicitur: jure naturæ paremus virtutibus, tanquam creatis à ratione magistratibus, ut jus dicerent actionibus nostris, atque affectionibus, & sensibus præsentent humanis. Enimvero e sensuum variis perceptionibus, varias homo suscipit affectiones, varios appetitus, varias voluntates, adeo sæpe inter se discordes, ut in populo illo affectionum crebræ seditiones oriantur, videanturque uno tempore intra eundem hominem plures animi oberrare, nisi motus inter se dissidentes revocentur ad rationem, cujus constants est firmissimum consilium, cum eadem semper boni specie teneatur. Unde sola ratio peculiarem servat cujusque naturam; sola ratio semper hominem præstat eundem. Sensus vero non solum hominem distrahunt in plures, verum ipsam etiam evertunt humanitatem. An enim eum ducamus hominem, qui sensibus perfungendis extra se semper occupatus omnino sui vivit ignarus? An manere hominem censeamus eundem, qui semet singulis momentis amittit perenni mutatione mentis, assiduæque renovatione voluntatis? Unde qui a virtutibus desciverit, earumque jurisdictionis subtraxerit affectiones, & imperium sui ab ratione transulerit ad sensus, perduellis est atque hostis humane naturæ, cui legitimam rectorem, justosque magistratus ademit; cujusque compositum tranquillumque statum in tumultuosum vertit atque turbulenter. Sicuti autem ratio redigit in concordiam affectio-

nes; ita etiam & plures homines inter se dissepantes placat, atque componit, inducitque caritatem cœlestem simul ac civile vinculum.

CAPUT X.

De Origine Societatis Humane.

Atque initio quidem animos per mutuum amorem communicat ipsa natura commissione corporum, quæ per conjugium diversorum evadit conjunctio animorum; atque naturale initium humane societatis. Commisiss enim quodammodo simul cum corpore mentibus, membrorum & sensuum similitudo, generationis ope, transmittitur ad prolem, quæ imbibit educatione mores parentum. Unde quia ratio eadem ex unius viri mente ad mulierem, & ad sobolem imitatione perminat; ea communicatione familiaris conflatur atque domestica societas, in qua, naturalis occupationis jure, patrisfamilias naturale ac familiare fundatur imperium. Vir enim, utpote corpore, ac ratione potentior, occupat feminam, jure utriusque naturæ, mentis nimirum, & corporis: multoque justius occupat sœtum, qui sua ipsius portio est, & maternorum ab se occupatorum viscerum: ut ipsa natura filios tradat in patris potestatem; saltem doceret Obesius, eos in matris naturali jure, non in patris nasci potestate: utpote cum concipiendo prima eos occuparit. Illud enim homo acutus minime cogitavit; (*) feminam ipsam jam fuisse jure naturæ ante occupatam præstantia corporis mentisque virilis: ut quidquid occupatæ cohæret, eodem jure in potestatem deducatur occupantis. Præterea cum vir feminam consilio præstat, ætas autem infirma consilio eget alieno; sequitur, ut proles subijcienda sit consilio præstantiori, nempe virili; quod libro tertio distinctius explicabimus. Occupatio autem primæva est, ac naturalis acquisitio, qua dominium nobis asseruimus prædiorum, aliarumque comprehensibilium, & finitarum rerum, quæ communia cum essent; postea

P 2

(*) Imo, si id cogitasset, non minus a scopo aberrasset, quam cum matri soli potestatem in liberos tribueret. Neque enim ad occupationem matris marito sufficit sola præstantia corporis mentisque virilis, neque sola mater dici potest sœtuum occupat-

se, qui sine accedente mariti opera non concipitur. Sed sunt hæc dulcia & Obesii & Gravinæ somnia, gratique utrique errares, quibus ager, si superesset vel liberari dignaretur.

propria occupantium evaserunt, quaque utilitatem quotidie capimus incomprehensibilium, & infinitarum; quæ cum neque divisionem recipiant, neque mensuram; perpetuo communia omnibus permanerunt, nec propria sunt singulorum, nisi quoad corpore apprehenduntur: qualia sunt hæc, aer, aqua profluens, mare, ac propter maris usum ad humana commercia omnibus necessarium, litora, sine quibus mare clauderetur: quia nemo se in altum capesseret, nisi ad litora tutum receptum a ventis, atque tempestatibus haberet.

CAPUT XI.

De Jure Gentium, & Origine Commerciorum.

HÆSTENUS autem in jure, imperioque naturæ versamur, quæ inutuo desiderio conjugia conciliavit, & imbecilliores sexum validiori subiecit, & matrem cum liberis continet sub imperio parentis. Ideoque recte conjugiorum initio, & liberorum educatio a Jurisconsultis ad primævum jus naturæ relata invenitur, & ad imperium familiare: quod aliud certe non est, nisi recta parentis ratio cum muliere, ac liberis communicata. Nam ratio illa, quæ non uni familiæ, sed pluribus regendis est instituta, cumque pluribus gentibus communicata, peculiari vocabulo jus gentium appellatur; cujus nunc ortum atque progressionem detegemus. Igitur naturali jure quæ familiæ, totidem existunt imperia; singulæ autem familiæ initio seorsum in agris ab se occupatis habitabant; regionibus inter se, locisque disjunctæ, ac dispersæ; quales Theseus invenit Athenienses, quos ille primus ex agris coegit in civitatem. Sed quoniam non omnes rebus omnibus regiones abundant; sæpeque quod regio una dat, altera negat; opus fuit mortalibus permutare bona sua: ut quod uni supererat, alteri vicissim, cui deerat, adderetur; qua communicatione mutua commo-

dorum egestas omnium explebatur, & regionum exæquabatur disparitas.

CAPUT XII.

De Permutatione Contractuum Omnium Elemento.

HINC omnium contractuum antiquissima permutatio, quæ in venditionis nomen apud veteres transibat, si quæ gens unica merces, quæ ibi communior esset, alibi rarior, merces alias ab exteris repararet, quod fortasse meditantibus Sabiniani, & Cassiani, cum docuerunt, venditionem etiam esse sine nummis. (a) Alioquin falso (*) venditio a Jurisconsultis referretur ad jus gentium, quorum vetustiores, utpote rudes, nondum norant nummorum usum: quapropter necesse habuerunt, mercem aliquam in commune aliarum precium vertere; ut non mirum, si vendere, ac permutare promiscue acceptum apud Homera non, alioque veterum inveniamus. Hinc illud Odys. (b) quo Sabiniani adversus Proculianos contendebant, τὴν ποτὶ Λαίρπης πρὸς Χρυσόστον ἴσκει. Quam (ancillam) Læertes emerat possessionibus suis. Qua sane animalverione nostra facile vetus hæc atque vehemens Sabinianorum, & Proculianorum dissensio dirimetur. Neque enim permutationem quamlibet pro venditione habuerim, neque contenderim, nunquam venditionem sine pretio constituisse; sed potius excludam, aut initio commerciorum communem aliquam alicujus populi mercem, pro pretio rerum aliarum esse constitutam; aut ubi usus posceret, inter certos homines ita sæpe convenisse, ut pro mutua utilitate modo una, modo alia species in aliarum pretium cederet: inter quos cum unus distrahendæ rei suæ; alius ejusdem comparandæ animum haberet: ille venditoris loco erat, iste vero emptoris; itaque sine nummis facile venditio a permutatione distinguebatur, quam, arbitrator, mentem fuisse Sabinianorum: contra quos tamen, Imperatorum auri-

(*) L. 1 ff. de contrab. emp. l. 1. C. de rer. precur. l. precii C. de rescind. vendit.

(*) Quin, etiam non unica sit, modo iis, quorum res emittunt, gratior sit, quam illi, quod præstant, & pro re fungibili haberi queat. Sic enim pecuniam numeratam proxime imitabitur. Quod in l. 1. § 3 D. de contrab. emp. Sabinii familia etiam in toga pro tunica data obtinere existimabatur.

& ferri potest, si plures togas inter se similes emptor habeat. quæ se unita vice fungit possint; cum contra permutatione dicenda sit, si singulæ vicissim species præbeantur, veluti si qui unum torem habet, eam det alteri pro tunica, quam is solam habeat. Conf. Branch. Diss. esp. XI.

(b) Lib. 1. circa finem.

fortitate, Proculianorum sententia vicit. Hinc Romani, qui re pecuniaria erant abundantiores, pretii loco, pecudes tradebant venditoribus; ideoque patrimonium peculii nomine continetur: postea rudi tere appenso uti ceperunt: donec a Græcis nummos percutere, atque in publico signo pretii auctoritatem & notam, communiqué rerum æstimationem ponere didicerunt. Pecuniarium enim nota significat pondus earum, ut contrahentes ponderandi onere liberentur per impressam in nummo publicam fidem. Argentum vero & aurum, propterea quod essent ad usum expeditiora, inventa fuerunt pro communi materia permutationis. Est enim nummus commune permutationis elementum, communisque terminus; ad quam omnis permutatio trahitur. Nam ubi res cum rebus aliis permutata devenit ad pecuniam, illi omnis continuo commutatio consilii. Nec modo antiquissima, sed & mater & semen permutatio est contractuum fere universorum. Nam præter permutationem rei cum re, quæ peculii permutationis nomine venit, in aliis itidem contractibus fere omnibus sive nominatis, sive innominatis, permutatio continetur. Etenim in reliquis innominatis, vel opera cum opera, vel opera cum re, vel res cum opera permutatur: qualia sunt pacta illa *facio, ut facias; facio, ut des; do, ut facias*. In contractibus autem nominatis vel permutatur pecunia cum re, unde venditio, vel pecunia cum pecunia, unde græco vocabulo *collybus*, vulgo *cambium*, vel quantitas cum ejusdem generis quantitate, unde *mutuum*; (*) vel usus rei cum pecunia, & mercede, unde *locatio*; vel usus rei cum gratia utentis, unde *commodatum*; vel ipsa res; aut cum gratia tantum, aut cum præcedentibus meritis accipientis, unde *donatio*, sive gratuita, sive re-

muneratoria: ut contractus fere omnes facile ad unam permutationem revocentur: quia commercia inter homines peperit, vel inopia rerum, quarum erat apud alios copia; vel egestas operis alieni: unde rerum, & operum diversorum commutatione communibus necessitatibus fuit occurrendum. Frequentia vero commerciorum atque permutationum, sensim inter homines benevolentiam peperit, qua conciliati ceperunt propriam quisque cum aliena diligentia operaque, commune ad lucrum damnumve, mercium communicatione conjungere, unde societas negotiationum: quibus exercendis, ubi alterius fidei periculum fecissent, res aut socii, aut amico facile credebant in insidiarum rapinarumque periculo, unde depositum: aut eadem, si mors immineret, ita donabant, ut danti, si mortem effugeret, redderentur, unde donationes causa mortis: atque ad eorum exemplum testamenta; quæ si solvantur solemnitatibus juris civilis, & ad simplicitatem juris gentium redigantur, non alio dilant a donationibus causa mortis: nisi quod hic insit spes aliqua vitæ; ibi vero tantum consideratio mortis intervenit; cum tamen iidem effectus utrinque procedant: ut & id etiam habeant commune, quod testamentaque re cadant in permutationem; nam sicuti donando, ita testando rem cum superfluitis gratia, ejusdemque manes erga nostros pietate commutamus. Vix enim ullam inter homines beneficentiam undique gratuitam invenerimus.

C. A P U T XIII.

De Jure Pacis.

¶ Gitur, progredientibus commerciis, plurimifque familiis in eadem jura cœnuntibus, communemque commodorum, & incommodorum sibi ducentibus regulam; quæ sibi pariter mala defenderet, bona contribueret; unam omnes eandemque illa ex institutione constatam suscipere mentem:

(*) Quod genus nemo permutationem dixerit, finito enim contractu, redditur similis quantitas, adeoque idem, non aliud, quam quod datum erat. Idem dicendum de omnibus contractibus unilateralibus, nisi, qui sunt voluntatis, his confundere velimus, qui necessitatis habentur. Depositum enim juris civili quoque gratuitum est, etsi vice et studio mercedem præfari lex gratitudinis jubet. Mutuo & deposito similia reliqua negotia, in quibus beni-

gnitas vertitur, veluti donatio, heredis institutio, legatum, fideicommissum, nisi quod in posteritibus reciproca præstatio defuncto ne quidem reddi possit, adeoque a permutatione longissime recedit, cum sine mutuo præstationibus permutatio non intelligatur. Annueretur ergo & hoc, per nos licet, libris ingenii, quibus Auctor interdum in philosophando delectatur.

tem: quæ sicuti certas ante familiares regebatur separatim; ita plures earum deinceps conjunctim administravit. Unde recte a Platone lex appellatur distributio mentis. Eaque mens ratio est communis commodi, & norma universæ utilitatis, publicæque tutela salutis, commerciorum alitrix, præfex atque custos humanarum societatum, quam justitiam appellamus. Cujus cognitam humanæ naturæ notitiam in sublimioribus ingeniis ex se promicantem, in humilioribus exsuscitantur quotidiana exempla utilitatum, quas capiebant, qui ad ejus præcepta vitam instituerant. Quos mutua inter se pace gaudere, atque animorum conjunctione cavere insidias, injuriasque felicitate propulsare videbant. Quæ notitia quocunque incideret, oblata spe parvis utilitatis, atque quietis, ad eandem vivendi rationem animos accendebat. Ita ut sensim justitia ex animis, vel sua sponte, vel aliorum imitatione coorta in universum genus manarit humanum. Unde quidquid non certis tantum familiis, certisque societatibus, sed gentibus conveniret universis, jus gentium fuit appellatum: quo nimirum gentibus omnibus commodum utilitatemque proceditur. Cujus exordia juris sibi adhibebant Athenienses, quos primos ferunt hanc ex animis notitiam exculpisse, jusque gentium finitimis tradierunt dimissile ad mortales ceteros uoa cum rei agrariæ legibus; ut corporis, animique opes una omnibus regio procrearet. Hinc Lucretius:

*Prima frugiferos satus mortalibus agris
Dididerunt quondam præclaro nomine
Athene,*

Et receverunt vitam, legesque rogant.
Verum Egyptii hanc sibi contra vindicant laudem, & quovis pignore contendunt, Osirim suum cum uxore Iside terras peragrantiem, agrorum cultum, & commune jus mortalibus aperuisse.

C A P U T. XIV.

De Jure Belli.

AT si qua gens communionem juris, & fœdus humanæ societatis laceraret, ac frangeret: quieteque viventibus insidiaretur; tum ea, tanquam hostis humanitatis iusto bello a finitimis petebatur. Nam sicuti domina humanæ naturæ mens

affectiones jure suo coercet ab se discordes; ita & gentium ratio, cui nostrum omnium regimen mens humana mandavit, merito armis coercuerit eos, qui ferinus moribus, aut nouum exutis, aut improbe repetitis communem hominum sollicitant pacem, naturalemque statum humanæ rationis evertunt. Atque ut horum furor non modo ad belli gerendi tempus; verum etiam impotens, ac si fieri queat, perpetuo comprimatur; invenit ratio servitutem, qua victi a victoribus multentur: ut victores caprorum vitæ propter propriam utilitatem facilius parcerent; victi vero si mortem effugerent, amissionem libertatis a bellis permiscerent: itaque a mutuis injuriis temperarent; communicæ pax non mortis tantum, sed etiam ignominiosæ vitæ formidine muniretur. Unde quamvis rationis lex, quæ mater est juris gentium, nihil magis abhorreat, quam violentiam, nihilque majori studio promoveat, quam libertatem; tamen Jurisconsulti bella & servitutes ad jus gentium retulerunt; quia sine hoc satellitio, nequit ratio contra ferocitatem statum aliter tueri suum; nec licet sine brevi temporis violentia pacem retinere diuturnam, aut perpetuam libertatem sine paucorum servitute conservare. Quæ de ratione omnia belli, pacisque jura proflexerunt. Et quoniam omne bellum jure gentium temporarium est, perpetuæque pacis causa movetur; ab eodem jure descendit sanctitas, immunitasque Legatorum, quos nefas est verbo, aut re violare: cum sint interpretes humanæ societatis, & instrumenta pariandæ pacis, ad quam per eorum personam reductus patet: ut qui suis injuriis ea instrumenta dissolverit, hostem se præbeat humanitatis; cum homines a naturali statu rationis, qui pace coalescit, ad feritatem, quæ bellis exultat, quantum in se est, perpetuo traducat. Eadem de causa etiam in bello, ipsoque ardore pugnæ, cum ratio muta videtur, & exanimis: ne tamen omnis ad pacem via præcludatur, fœdera inter homines data utrinque, acceptaque fide servantur: certæque leges uti sponsores, ac vades futuræ pacis, militum regunt iras, & micantibus gladiis præfunt: adeo ut nihil videatur

tur inhumanus voce illius; qui leges inter arma silere pronunciavit. Etenim ut ex ante probatis patet; in hominis animo ferinum, & rationale secum assidue certant; ferinum vero natura oportet rationabili parere: Unde ius est homini ferinum, si rebelaverit, undecunque pellere sive ab animo suo, sive uxoris, sive liberorum, sive totius familiae, sive universae societatis; ubi plures familiae in ejusdem juris communionem convenerunt.

CAPUT XV.

De Civili Potestate.

Hinc poenae inventae, & multae, quae militia domestica sunt, & arma pacis ad subigendam; ac perdomandam sui populi feritatem comparata. Cumque ille sit status naturalis hominis, qui ex rationis instituitur norma; status autem ferinus, utpote rationi contrarius, naturae adversetur humanae; certe nihil tam est hominis, quam producere quoad quisque potest rationabilem vitam, & non a sua tantum, sed ab aliena etiam societate avellere feritatem, (*) quae mala, & pericula in populos imminunt humaniores. Quamobrem recte instituta societas justam semper habet belli causam adversus ferinos alterius mores: ut sicuti feritatem populi sui capitalibus animadversionibus, quae sunt bella domestica, perdat; ita iustis praeliis, quae armatae sunt animadversiones, & armata judicia vindicet immanitatem finitimorum: (a) tum ut populo suo pacem pariat firmiorem, quod docet & Iocrares; tum ut strenuam navet operam rationi, cuius recte institutas societas, & ad munendam eam, & ad propagandam oportet esse ministras:

(*) Sic nostro esse visum est bellum Grotii punitionum, quod plerisque displicet, quia parva inferiori a superiore insignitur; gentes autem inter se pares sunt. Videntur autem hi sola nominis ratione moveri, rem enim, credimus, non dedignabuntur si bellum hoc vocetur vindictivum. Ast sic quoque difficultas semper indagations erit, siue populus aggressor ferinus, nec ne?

(a) Grot. de iure belli lib. 3. cap. 15. n. 1. & n. 11. & 12.

(b) Grot. lib. 3. cap. 15. n. 12. & 13.

(**) De barbarie gentium reliquum præter Romanam aliter Romani inde a vetustissimis temporibus,

cum ab ipsa ratione, quæ naturæ dominatur humanæ, dominium acceperint barbarorum: qui sapientibus eodem jure subiciuntur, quo subest feritas rationi, cui veluti medico agrotum, salubre fuerit parere feritatem.

CAPUT XVI.

De Justitia Romanorum.

Hinc Romanorum unice, atque undequaque iustissimum fuit imperium, quippe fundatum in vertice rationis humanæ: hoc est in Atticis legibus ex uberiori Græcæ sapientiae fonte manantibus: & propaganda humanitate in universum terrarum orbem utilissime dilatatum. Humanitatis enim hostes tantum Romani ducebant suos: unde, præter provocantes, non alios bello urgebant, quam sociisfragos, quibus victis, ut ait Sallustius, nihil eripiebant præter injuriæ licentiam; (b) nec servitute premebant, nisi qui rationis legibus repugnarent; & civili vitæ immanem vivendi ritum anteponerent. Græcos vero, cultoque alios populos propriis vivere sinebant legibus, nec servitium, sed armorum ab iis & consiliorum societatem sibi poscebant: ut imperio proferendo, viribus, & opibus eorum ad universalem juris gentium communionem, extensionemque rationabilis vitæ, atque ad humani generis emendationem uterentur. Ut qui pudori ducunt imperio paruisse Romanorum, asserant sibi ultro barbariam, (**) atque opinionem ab se deprecantur humanitatis.

CA-

bus, aliter ipsa gentes sentiunt. Romani & inter eos Græviam, aliquid dari potest, si ceteros contemnant, primum quia in mos est omnium gentium, despiciere reliquas, tum, quia Romani moribus utique pollicissimis, virtutibusque, quibus humanitas dignoscitur, præstare se reliquis credebant. Sed hæc barbaries gentium vicinarum Romanis qui nullum tribuere poterat eas suscipiendi, qui ipsi indignissime tulissent, si ab Ægyptiis, Hebræis, & Græcis, morum nomine læcissimi fuissent, & Græcos, ante se morum nitore florentes subegerant. Nam

Græcia capta ferum viderem cepi, & arietem
Intravi agresti Latine.

Quamobrem sapientes, qui suam, & aliorum norunt pacare feritatem, a qua rationem præ ceteris illi habent expeditam, suo sibi consilio regendos susceperunt eos, qui animum quodammodo in potestate non tenent, quique magis alienarum opum, quam propriæ tranquillitatis desiderio capiuntur, & a cupiditatibus & voluptatibus, quibus indulgent, suo, & aliorum detrimento in maxima pericula conjiciuntur. Quoniam igitur usu compertum fuit, & ratione prævisum, homines, si quisque sibi quod cupiebat, auferrent, mutuis cædibus interituros: propterea sapientia, sive adulta ratio sua cuique rerum portione tributa, eos contraxit in civitatem, adegitque ad mutuam commodorum, & incommodorum participationem, exemplo privatarum societarum: nihil est enim aliud civitas, quam publica multorum ad communem utilitatem, ac vitæ bonorumque tutamen instituta societas, quæ perpetuis publicarum passionum vinculis, nempe legibus continetur. Quibus firmandis, atque constituendis suam quisque voluntatem contribuit, propriæque in medium conferunt pro communi securitate vires. Atque his voluntatibus & viribus in unum confluentibus, publica voluntas constatur, summaque potestas: quarum altera dicta lex est, sive communis ratio, vel civilis sapientia, & publica philosophia: altera imperium, sive vis, & potestas universorum: eaque non sapientibus, sua quibus ratio lex est, & imperium, sed iis sunt posita coercendis, ad quorum animos componendos ratio non valet: ut quæ perturbatio propria ratione non reprimitur, potestate, & ratione publica, & alia majori perturbatione, mortis nimirum, præ-

narumque metu, compescatur. Etenim ad importunos morbos medicinam adhibemus sæpe tristiorem, & ubi vulnus fomentis non levatur, ferrum tandem, & ignem admoveamus. (*)

Hinc ex placida, & inermi, armata prodiit & imperiosa sapientia: cuius vi libertas nostra minime præciditur; quoniam eo potestas extitit e confusis omnium viribus: & lex universorum complexa voluntates, rationem singulorum & potestatem in se conditis perpetuo conservat. Unde qui lege involvitur non aliena vi, sed sua voluntate, suæque imperii portione gubernatur. Quocirca omnium interest vigere leges, utpote radices publicæ salutis, quæ unusquisque intelligit contineri suam. Ubi enim homines conveniunt in civitatem, portio fit suæ quique reipublicæ, cujus commodum privatarum criminibus rescissum, eorundem est poena faciendum: ut exemplo alieni supplicii a publica salute, quæ singulos tuetur, novorum criminum pericula propulsentur. Ideo conditis legibus, & imperio constituto, rei administrandæ ratio querenda fuit: unde publica potestas, vel in multitudine constitit, vel ad optimates ascendit, vel confedit in principe, vel tributis communi consensu partibus per singulos ordines permeavit. Quæ potestas ad communem utilitatem publica voluntate instituta, si publicæ salutis detrimento, & singulorum injuria, vel ad unius, vel ad paucorum utilitatem detorqueatur, ipso jure ad primum revolvitur statum. Absit enim a tyrannide consensus universorum, sine quo nullum ratum est, & justum imperium. Unde quod commodo civium fieri possit, licet sane rempublicam a præ-

[*] Militabat Auctor supra c. 8. In castris Zenonis, de sapientis vita differens beata, sapientemque omnia recte facere contendebat, etiam cum lenticulum condidit. Hic pugnis merere maluit Aristotelis, qui sultos servos, sapientes Dominos appellare solebat. Ex hac enim servitute duxit jus sapientis in ceteros. Sed, ut heri potest, & heri convenit, ut sapienti deferatur imperium, sic sapienti usu destituitur, vel, quia non constat, quis sit

omnium sapientissimus, vel, quod magis credo, quia pactis civium imperia tribuuntur, non corporis aut animi præstantia, & in Regnis successivis is omnium sapientissimus esse creditur, qui omnium opinio instituitur sit, quales sunt Principes juvenis, in Regnis contra electivis is omnium consensus sapientissimus, quem plarium probaverint suffragia.

donec repetere : ne cunctorum opes , & salus , paucorum aut unius cupiditatibus , vel libidinibus devoveatur . Etenim res est sacro sancta libertas , & divini juris : quippe humanæ a Deo implicata naturæ : ut eam tentare scelus sit , impium circumvenire , occupare nefarium . Et contra , publicæ utilitatis causa , jus est principibus , atque potentioribus legum vim armis & auctoritate restituere , si jultam libertatem effusiori licentia multitudo corruperit .

CAPUT XIX.

De conversione rerum .

ET enim utcumque ab initio reipublice status optime fundetur ; propter humani tamen animi volubilitatem , procedentibus temporibus , vertitur ; ut aut pereundum ei sit , aut forte , vel consilio alieno ad integritatem pristinam revertendum . Civilia etenim exenta non sunt a conditione rerum naturalium ; quæ secum una rescreatas alias perpetua vicissitudine volvunt : ita ut in earum conversione , velut in tabula volvendarum ætatum , motuum etiam civilium rationem intueamur : cum illa yī divina , quæ ubique penetrat , totum & partes verlerint in orbem , ac motu obeunte circumferantur : ex quo alia intereunt , alia nascuntur , integra semper manente natura : cui nihil perit suarum dissolutione partium , neque novi quidquam novarum ortu rerum accedit : quia res , vel a primordiis ab initio in natura conditis , vel e rudibus rerum antea dissolutarum oriuntur . Unde motus circumfluens , & rerum immensitatem , orbisque minores , divina certaque lege versans , postquam circuitione sua species extulerit , & excitat innumeratas orbisque suos abolverit : remeans tandem eodem similes reducit vultus , omnemque quodammodo replicat rerum seriem atque convertit . Hinc novæ intercadunt formæ , ac veterum imagines reviviscunt : fluunt enim , & resluunt omnia , quoad finis appetat rebus initio a Deo optimo maximo constitutus . Qui autem civilia cum naturalibus composuerit , sentit , omnia eodem ire gradibus : etenim hominum animi rebus implicantur externis : & humanæ affectionibus , quibus civilia negotia involvuntur , nunquam conquescent :

Jani Gravinae Tom. I.

sed modo adversus contractæ , modo inflatæ secundis , & jactatæ frequenter incertis , res sibi subjectas pari secum agitatione ac motu perpetuo versant .

CAPUT XX.

De motibus civilibus .

ANimus nimirum humanus cupiditate , ac fuga tanquam calcaribus , & frenis impellitur , & coeretur . Cupiditatem spes comitatur , fugam antevenit metus ; ut unde animus metu non reflectitur , eo spe , atque cupiditate vehatur , si quid ibi sit appetendorum . Porro cupiditas imminet ante partis , quoad certo jure caremus , aut recentem egestatis memoriam conservamus ; at cum ea nobis confirmavimus , aut egestatis memoriam deposuimus ; confestim nostrā negligimus , & appetere incipimus aliena : Hinc jacentes in malis , eorum depulsionem in bonis ponimus ; ubi e malis emerferimus , continuo majoris boni desiderio torquemur . Quo motu civilia , & humana omnia circumferuntur . Qui enim legibus , & hominibus parent , dum exterarum injuriarum , aut recentium seditionum recordantur : nihil ducunt quiete ac securitate illa beatius : & qui recens est a privato princeps , sat habet opibus & honoribus antecire ceteris . Hinc homines vel pestibus , diluviis , incendiisque superstities , vel dissipati fuga , vel seditione , ac fame jactati , si a fortiori , & prudentiori cogantur in civitatem , tranquillo statu fruuntur & æquabili jure ; quoniam cupiditas rerum novarum a recenti memoria malorum excluditur . At proles principis illius , nescia periculorum , erigit animum altius , incipitque spectare potentiam opulentiamque majorem , conversaque ad injurias & rapinas amittit populi voluntatem , violentiaque sua multitudinem adeo exulcerat , ut primores civitatis nacti occasione , publici odii , adnitentibus ceteris , gubernacula civitatis arripiant . Et dum populus favet iis quorum opera libertatem repetit , imperium a tyrannide devolvitur ad optimates . Quorum filii fastidio quodam rerum secundarum , longaque dominatione tumefcentes , omniaque sibi attrahentes , contemnunt populum , & dum inopes a divitibus , imbecilles a validioribus ,

Q

ac

ac simplices ab astutioribus premuntur, fit regimen paucorum, quod fuerat optimatum. Unde multitudo presentibus injuriis exasperata, & memoria dominationis illius, qui ante optimates regerat, excitata, regimen sibi prae se sumit, communique omnium consilio res moderatur. Descente vero memoria malorum, & sublatijs e vita prudentioribus illis & senioribus, posterius periculum ignari, spreto juris aequalitate, inter se de potentia, honoribusque contendunt, suffragia multitudinis largitionibus donisque captantes, atque ab avita modestia, & sobrietate ad comportationes, epulasque traducentes plebem, quae gula, lasciviaeque dedita suffragium gratiamque suam a meritis transfert ad opes. At cum potentiores illi satiantur plebi sua patrimonialia exhauserint: postremo cum universa factione sua convertuntur ad praedam: unde factionibus, & seditionibus respublica laceratur: ut alicui ex principibus factionum sit occubendum: ex quibus qui superaverit, remoris impeditis, occupat omnia. Itaque respublica, quae ab uno venerat ad plures, a pluribus denique referitur ad unum, quas vicissitudines initio libri tertii distinctius explicabimus, idque evenit propter satietatem praesentium, & absentium cupiditatem: ac propter oblivionem malorum veterum, atque ignorantiam imminuentium periculorum. Hinc sensum statim quilibet civitatis inclinatur; ac semper in deterius ruit: unde Horatius:

*Aetas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorum.*

Quamvis enim arceatur vis externa, tamen ut ferrum rubigine, lignum blattis, & tineis exeditur: ita respublicae intellinis malorum feminibus & cognatis vitiis denique subruuntur. Fundatae sunt enim in moribus hominum, qui vitium ab origine sua contraxerunt: ut non mirum, si opus quodlibet humanum concipiat morbum au-

toris sui: quod agnovisse videntur Persarum primores apud Herodotum, (a) cum de abolenda monarchia consultarent, ajunt enim ἡγοῦνται μὴ γὰρ ἡ ἀριστοκρατία ὑπὸ τοῦ παρὲντος ἡγεῖσθαι, φέροντες δὲ ἀρχαίων ἀπαγορεύειν ἀριστοκρατίαν.

C A P U T XXI.

De variarum regionum legibus, & earum origine.

Suprema vero potestas, sive in optimatibus, sive in principe, sive pro sua cuiusque portione consistit in omnibus, explicatus per magistratus, & iudices, adhibitis in consilium Jurisconsultis, qui sunt legum voces, & juris custodes, atque iustitiae sacerdotes. Hanc autem universam rationem publicae tranquillitatis prudentissimi legumlatores, ut populorum natura ferebat, formarunt, atque flexerunt, & ad suos cuiusque regionis, & temporis mores derivaverunt. Hinc quamvis unam omnibus honestatis informationem natura dedisset; vultu tamen ac specie minime apud omnes exprimitur eadem ac diversae populorum; & discrepantes (*) sunt inter se leges; quoniam non iidem ex fontibus suam omnes dicunt utilitatem: cumque unum sit opus universorum, singulorum tamen urbium regimen pro temporum & morum varietate distinguitur. Sane Judaeis, quem sibi populum Deus olim habuit eximium, lex divinis promissa fuit oraculis, eorumque regimen ipsius divinitatis voce constitutum: unde recte Josephus Judaeorum rempublicam *Θεοκρατία*, sive divinum regimen appellavit. Aliarum gentium, & Romanorum leges, ad quas descendemus, ex humano profuere consilio. Omnium autem principem leges dedisse ferunt (b) Cererem in majorem Deorum numerum, quos Cabiros vocabant, ab Aegyptiis relatum: quorum simulacra Deorum nemini, nisi sacerdotibus, audeunda, Cambyfes post longam ejus superstitionis de-

ri-fio-

(a) Lib. 3. cap. 120.

(*) Plane, ut & pontica & mensura in omnibus fere civitatibus discrepant, etiam utroque ubivis genere fraudibus occurrit. Complures Judaeorum leges per instituta Aegyptiorum, a quibus sua Gra-

ci mutuati sunt, in urbem Romanam manarunt; unde nata occasio collationis legis Romanae & Hebraicae. Conf. Celeb. Fabricius *Bibliographia antiquaria* c. 15.

(b) Plin. *hist. lib. 7. c. 36.*

(Gnoſſium intelligo, non eum, qui A-
polloniæ regnavit, ut ex Platone Strabo,
& Valerius Max. colligunt,) nono quo-
que anno Jovis ætrum ſubire ſolebat, un-
de prodiens decreta, & leges in eo ſecre-
ſu conditas Jovis nomine proponebat: un-
de Homero *ἱερὸς δῖος μῆνῃς ὀφειλὴς* dicitur,
& Platon in Minoi: *φρὴσιχὶ δὲ τῷ ἀντιπρὸς τῷ Διὶ*. Lycurgus in Cretam profe-
ſſus Minois inſtituta cognovit, & eorum
multa in ſuas tranſtulit leges, quas Lacedæ-
moniiſ promulgavit, ac ne ſuum ei nomen
deceſſet, eas Apollini adſignavit. Quas leges
utpote non tam ad urbanitatem, quam ad
militem ferociam inſtitutas, Plato & Ari-
ſtoles agreſſes conſervent & aſperas. A-
thenæ vero, qua ex urbe omnis fluxit hu-
manitas, & morum atque ſermonis elegan-
tia, poſt ejecſos reges, diuturnis jaſtæ ledi-
tionibus nec dum firmis radicibus in popula-
ri ſtatu conſtitutæ, ac præter paucas, quas
tulerant reges, nondum certis legibus illigatæ
acceperunt eas a Dracone, qui auctoritate ma-
gis quam legibus, ſuis civibus imperavit. Si-
quidem juſ ab eo conditum propter nimiam
ſeveritatem, ad ſeritatem deſceſcebat, ac
minime congruebat humanæ imbecillitati
naturæ, quam ille voluiſſe videtur extingue-
re, cum vel minima crimina maximis exæ-
quaret. Quas leges ipſa ſeveritas relaxavit.
Cum etenim vel leviter errantibus poenam
capitis minarentur, levibus autem erroribus
vel ſapientiſſimi ſint obnoxii; nemo tue-
batur id, quod omnibus erat æque for-
midandum: ideo per ſe concidit, quod
neque populi, neque ullius magiſtratus
auctoritate ſuſciebatur, Quippe malum
Draco non tam ex magnitudine facino-
ris, quam ex vitiato peccantium ani-
mo aſtimabat, ac ex omni vitio quodli-
bet maleficiū, oblata facultate, puta-
bat erupturum, quæ fuit ratio Stoicorum.
Quærenti autem cuidam, cur omnibus
delictis capitale ſupplicium ſtatuiffet, re-
ſpondit: ſe delictorum vel minimum mor-
te dignum judicare: ad maxima vero nul-
lam poenam invenire morte majorem: *τὰ μὲν μικρὰ ἀδικήματα θανάτῳ ὅλως πομίζω τοῖς δὲ μεγάλαις οὐκ ἔχον μίζορα ζημίας*. Hinc

& otium poena obſtinxit exemplo forſan
Ægyptiorum, a quibus Solonem hanc tran-
ſtulit leges in ſuas, Herodotus tradit:
nempe ut ſinguli ſuum vivendi genus apud
magiſtratus proſtiterentur; cum legem Pol-
lux de otioſis Draconi tribuat, qui ante So-
lonem leges tulit, ac a Solone otii tertio
damnatum infamiæ puniri ſcribat. Certe
Solon Areopago negotium dedit, ut vide-
rent, quod quique vivendi genus inſtituiſ-
ſet, & in eos, quos otioſos offendiſſent, a-
nimadverterent. Theophrastus vero *τῶν τῶν ἀπῆλθεν τῶν ῥῖπον* legem de otioſis Priſtrato adſignat.
Ceterum propter earum ſeveritatem, Draco-
nis leges natæ dicebantur a ſanguine. Quas
tandem, novis conditis legibus, abrogavit
Solon, poſtquam ab Athenienſibus Archon
non ſorte, ſed ſponte fuit conſtitutus. Ique,
cum rempublicam (a) accepiffet inſteſſimo
morbo laborantem, & adhuc veterum ſedi-
tionum reliquiis periclitantem, relictis ma-
giſtratus penes divites, in quibus antea
conſtitant, cenſum civium egit, ordines
deſcripſit, & pro tributa ſibi a populo po-
teſtate magiſtratus, conciones, judicia, cu-
rias; numero, tempore, munereque diſtin-
xit: juraque cum privata, tum publica ſuis
legibus deſignavit, & Senatū Areopagiti-
cum graviſſimum illum, & perveſtuſtum
conſtituit ex iis, qui annuum magiſtra-
tum geſſerant, atque novem Archontibus,
qui antea ſummi judices erant, nihil reli-
quit, præter examen reorum. (b) Sena-
tum præterea decretis ante comitia populi
faciendis conſtituit ex quatuor tribuum cen-
tenis, ut plebem ob remiſſum æs alienum
ferocientem comprimeret. Utque Ariſto-
telis teſtimonio concludam, *Solonem*, ait
ille, *Senatum & magiſtratum electionem priſtinam minime ſuſtuliffe; ſed omnibus
judicandi poteſtate tributa, populi remiſſe
voluntatem*. Itaque miſtum regimen inſti-
tuit, quod deinde converſum eſt ad popu-
larem ſtatum. Solon autem ſuas a Dra-
conis legibus non re ſolum, ſed vocabu-
lo quoque diſcrevit: appellatæ namque
ſunt Draconis leges *δρακονοι*, ſive ſanctiones
(c) vel, ut ab aliis exponitur, inſtituta;
Solonis vero *νόμοι* ſive leges. (*) Eandem

rem-

(a) Plutarch. in Solon. (b) Suid, verbo ἀρχων.

(c) Ælian. var. hiſt. lib. 8. cap. 10.

(*) Cæterum & Mercurium, qui Ægyptios le-

gibus imbuerant, in Deorum numerum retulerat ſu-
perſtitio pagana. A Rhadamantho juſ derivatur ta-
lionis. Zoroaſter leg ſtator Perſarum, de quo Tho-
mas

rempublicam postea Pisistratarum tyrannide dissolutam, iis expulsi, & novis additis legibus, composuit Clithenes & secundum hunc leges alie conditæ sunt Aristophane, Diocle, aliisque rogantibus; alie a Demetrio Phaleræo, cum rerum potiretur Athenis. Primis autem legum Atticarum auctoribus adjicit Suidas Æschylum & Thaletem. Ex Atheniensium autem legibus in magnam partem manavit jus Romanorum, in quo vetustatur: quamvis non translatione, sed suo proprio, ac peculiari jure Urbs fuerit usq. sub regibus, a quibus de sacris, & de publico, privatoque jure late sunt leges: nempe a Romulo, Numa, & Servio Tullio. Quorum primus naturæ jus extulit, ac educationis liberorum, matrimonii & parentum jura stabilivit; alter jus gentium expressit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de sepultura leges aliquot promulgavit, præter ritus, & cæremonias, & sacrorum religionem, quæ sepe omnis ab ejus institutione profuxit; posterum majorem (*) operam ad jus civile contulit; & de contractibus, ac delictis quinquaginta rogavit leges: (a) item, & de fœnore, de nexis, & de ere alieno. Quæ omnia in unum volumen contulit Sext. Papyr. unde jus Papyrianum, de quo librum conscripsisse Granius Flaccum, auctor est Paullus jurisconsultus. (b) Quod jus exactis regibus exolevit. Imo lege Te-

rentia fuisse abrogatum, Hotomannus (c) ex Pomponio scribit. Josephus vero Scaliger (**) putat, leges regias minime fuisse sublatas, sed conjectas in tres priores XII. Tab. quam conjecturam auctoritate tuetur Livii. (d) *Fœdera, inquit, & leges (erant autem ex XII. Tabula & quadam regia leges,) conquiri, quæ comparerent, jussunt.* Hinc Caroli Sigonii judicium probò, qui L. Bruto trib. Celerum segente, censet eas tantum sublatas, quæ ad regiam dominationem stabilendam pertinebant.

C A P U T XXII.

Fragmenta aliquot legum Regiarum, sive Juris Papyriani.

Sane regias inter leges ab eruditissimata Romanæ disciplinæ capita collocantur, quæ potius ad mores (***) pertinent, e regum exemplo ductos, eorumque auctoritate institutos, quam ad leges: veluti rerum agendarum initium ex auspiciis captum, discretio senatus a plebe, rejectio inanium fabularum, quæ de Diis vulgo ferebantur, & similia per Balduinum in legum formam reducta, quæ merito prætermittenda censemus. Nam ex illis, quæ ad jurisprudentiam scitu necessaria fuerint, loco suo disposuimus; quæ vero ex integro sunt conficta, relatu indigna reputamus, non minus enim meo judicio profuerit excussisse falsa, (****) quam extulisse vera. Quarum igitur

mas Hyde de *res. vet. Persarum*, utique diversus. Zoroastro Chaldæorum, cuius nomine ipsum Moesem designari putat Huetius *Demonstr. Evang. L. II. c. 4.* De Lycurgo, Zaleuco, Chæronda, Dracone & Solone uberrime agit Celeb. Otto *Præfat. T. III. Th. jur. p. 8. seqq.*

(*) Quæ distributio aliis displicet. Vide Celeb. Ottonis *Præf. T. III. p. 14.* sed tolerari potest, quia, quæ supra diximus ad L. 2. c. 31. Romulum autem & Numam & Servium legislatoribus Græcorum minime cedere, sed contra in legibus ferendis prudentia eos vehementer superare Dionysius Halicarnassensis auctor est L. II. c. 27. & 36.

(a) Dion. Halicarn. *lib. 4.*

(b) L. 144. ff. de verb. signif. (c) Obf. l. 1. c. 1

(**) Eius conjecturæ de legibus Regiis in triprioribus tabulis repugnant Dionysii L. II. cap. 28 ubi legem de jure occidendi liberis in quarta tabula locat, quod & Auctor ipse refert infra cap. 25 A Regiis autem hoc jus patri datum esse, apparet ex collatione legum Moysatarum & Romanarum simul. d.

(*) Lib. 6. cap. 1.

(****) Mores tamen & leges Regias sæpe promissive appellari, obfervant Pythæus ad *Collas. legum Mo-*

ysæic. & Rom. tit. IV. § 8. Gerardus Noodt L. I. *Prohibitiu. c. 12.* Otto in *Præf. T. III. Thes. juris p. 15.* & ipse Nofter infra cap. 25.

(****) Recentioris enim commentum sunt octodecim Romuli leges, quas exhibet Balduinus in *singulari opusculo, edito cum commentario ejus ad Inst. Lugd. 1555. f. & deia separatim Basilea 1557. 8.* & quas ex columna fæ aurea in Capitolio Romano descripsisse jactabat. Fraudem vel sola filii nitiditas retellit, quæ minime sapit ruditatem sæculi Romulei. Ab eodem autem Romulo sanctitatem muros repetunt, per L. ult. D. de rerum divis. Plut. in *Romulo p. 30.* Alias ejus leges recenset Dionysius Halicarnassensis L. II. p. 95. inter quas ea est de conventionem mulieris in mænum mariti, quæ ad Tibertii usque tempus duravit. Tacitus, *Annal. L. IV. cap. 6.* & alia de jure vitæ & necis, patri in finium competente, etiamque filium tunc venundandi potestate. Lem. de nu. um. fœvita in sacros fœviciam raptarum Sabinarum occasione de hisse, emittit *Memoria de legibus cap. II § 41.* Numa legibus addenda ea, quæ cautum, ne quis vino rogam respergeret. Plinius H. N. *lib. XII. c. 12.* cujus ratio, ut acutè colligit Celeb. Heinneccius H. N. *jur. p. 9.* hæc erat, ut cives vitam diligentius putarent.

tur legum regiarum, præter eas, quas in XII. Tab. contulimus, certiora vestigia super sunt, hæc sunt, quæ modo subjiciemus. Primum locum dabimus legi, quæ injurias filiorum erga parentes vindicat, quæque jubet, ut puer, qui parentem, aut nurus, quæ locum verberasset, lacer sit, sive devoveatur Diis parentum, ut iis tanquam hostia mactari possit: cujus legis hæc sunt verba ex emendatione Scaligeri: (a)

Sei parentem puer verberit, ast olee plorassit, (*) puer diveis parentum sacer esto.

Sei nurus sacra diveis parentum esto.

Sei) veteres scribebant pro si græca dipthongo, ut sit i pinguius.

Verberit) pro verberet, ut edim, edis, edit pro edam, edas, edat antique.

Olee) una l, olli, illi, de quibus antiquis dicendi generibus passim libro præfenti.

Hæc autem lex adscribitur vel Romulo a pluribus, vel Tatío vel Servio. (**) Sequens adscribitur Numæ, quæ vetat hominem fulmine ictum attolli humo, jubetque, ut defossa terra ibidem, ubi cecidit, sine rogo, sine ullo funere condatur: quo spectat Plinius. (b) Neque ulli ea membra colligere licebat præterquam Aruspicius: ut indicat Seneca, (c) cum neminem, ne regem quidem tutum a fulminibus dicat, atque ideo scribat: *Equis regum erit tutus cujus non*

membra Aruspici colligant? Legem autem, quæ apud Festum (d) invenitur, ita restituit Scaliger.

Sei hominem fulmin Jobis occidit, eum supra genua tollito. (***)
homo sei fulmine occisus est, ei iusta nulla fieri oportet.

Fulmin) pro *fulmen*. Sed ego malim cum Lipsio *fulminis*, qui apud veteres rectus erat casus; olim enim in tertia declinatione eadem erat primi, & secundi casus terminatio in is. Em autem olim pro *eum*, ut *sulfus* infra.

Jobis) pro *Jovis* sumta ob affinem sonum B pro V. Alia lex adscribitur Numæ de homicidiis, quæ recensetur inter leges XII. Tabul.

Alia lex fuit de mulieribus, quæ miscerentur alienis viris, quas antiqui pellices appellabant, qualque conjugalibus aliorum cubilibus arcebat Numa jubens, ut quæ hoc in se probrum admisisset, criminibus demissis, quod luctus erat, atque mortis signum, caderet Junoni agnum foeminam: etenim *agnus* utrumque olim genus in ea lege tropica locutione, fortasse ut actus inhonestus, honesta verborum figura tegeretur: cumque vetare voluerit; foeminam viri alieni concubitum appetere. scripsit, *ne aram Junonis tangeret*: ut optime meo judicio Røvardus (e) interpretatur, per aram enim Junonis maritalem lectum (****) significari proprius vero

[a] Apud Festum in verbo *plorasset*.

[*] Antiquos Romanos literas seminare solitos non fuisse, adeoque ut in legibus XII. tabularum, sic & in legibus regis ploraret pro ploraret legendum esse, & Quintilianus & Festus observant Bronehu Obs. cap. 10. quam consuetudinem Ennius mutaverit, homo scilicet Græcos, Græco scribendi more usus.

[**] Imo lex de nupum servitia in foetores Romuli & Tatii est; Servii contra Tullii ea de servitia liberorum in parentes. Festus voce *plorare*. Nec ratio suppetit, quare assentiamur Scaligero, utramque ad Romulum, Tatium & Servium Tullium referenti.

(b) Lib. 2. cap. 34. (c) Lib. 1. de clement.

(d) In verbo *occisum*.

(***) Quæ lex ipsa quoque ad religiones pertinet, quibus Numa populum devinxit. Major enim religio fore videbatur, si Jovis fulmine ictus sacer haberetur. Maluit autem Auctor emendationem Scaligeri, quam i-

psum Festum sequi, apud quem negative legitur, ne supra genua tollito, quæ lectio præterenda, quia eo loco, quo fulmine quis tactus erat, ibi & sepeliebatur sine ullis iustorum tumorum sollempniis.

(e) De auct. præfati. cap. 1.

(****) Imo, figura durior ara Junonis pro lecto diceretur maritali, & aram Junonis nativo & proprio sensu accipi nihil vetat. Certe Juno, ut legitimis matrimoniis, sic nuptiis quoque præerat, unde domiduca, interdura, patulca dicitur in veteribus inscriptionibus apud Reinsum *Inscripse. clas. l. 33. 34.* in quibus nuptiis sollempne ei sacrificium fiebat, in quo foemine nubentes, dum in munus mariti venient, Junoni libabant. Cuius autem & legitimos esse volens civium amplexus, pellices ab hoc sacrificio arcebat Numa, nisi ad ignominiam pristinae fœditatis agnum foeminam Junoni mactant, criminibus demissis.

vero apparet. Hæc igitur legis verba traduntur a Festo: (a)

Pellex aram Junonis ne tangito: si tanget Junoni crinibus demissis agnitum foeminam cædito.

Quem sensum a Ræcardo erutum tribuere huic legi videtur ipse Festus, cum ait: *Antiqui eam proprie pellicem nominabant quæ uxorem habenti nubebat*; cui generi mulierum etiam poena constituta est a Numa hac lege; (b) nec aliter videtur hanc legem accepisse Cujacius. (c) Habemus & Numæ legem militarem de spoliis, quæ ipsemet belli dux hostium duci a se caelo detraxerit, quæ *opima spolia* (*) veteres appellabant, cujusmodi pauca admodum ex veteri memoria proferuntur. Quam appellationem Varro tribuere etiam spoliis hominum duci detractis a manipulari milite, ut Festus testatur. Statuit autem lex templum: quo inferri debebant opima spolia, & sacrificia, quæ Diis offerri ob eam causam oportebat; & præmium, quod victor ex ea cade merebatur. Itaque prima spolia destinata Jovi Feretrio, imperatque hostias majores, nempe bovem qui Jovi Deorum maximo a veteribus immolabatur; & victori ducenta æris attribuit. Secunda spolia Marti destinata cum solitaurilibus, quo verbo simul significantur tauri, arietes, verres, cum integro corpore, hoc est cum tota lana, non tonsi, non castrati: etenim, ut ex Martiale colligit Joseph. Scaliger ad Fest. in verbo *solitaurilia*, verres, aries, taurus, cum admovebantur aræ mola macerati, priusquam corio exuerentur, castrabantur. Solum vero Oscæ lingua significabat *solidum totum*. (d) Quoniam autem majora erant taurus: minora aries, (**) aut verres; Lex utraque, siue majora, siue minora quis voluerit, immolari permittit. Tertia spolia destinata Jano Quirino, simul cum agno mare, victorique præmium constituit cen-

tum æris, quæ sententia comprehenditur hisce antiquæ legis verbis, ab eruditissimis & postremo a Scaligero relictis: (e)

Quo jus auspicio classe procincta opeima spolia capiuntur. Jovei Feretrio bovem cædito, quæ cepit æris ducenta dari oportet.

Secunda spolia in Martis aram in campo solitaurilia utra voluerit cædito. Tertia spolia Jano Quirino, agnum marem cædito, centum quæ cepit ex ære dato.

Sequitur ejusdem regis lex ad sacrificia pertinet. Et quoniam is voluit, ut crebro, & abunde Diis sacrificaretur, & solemnia convivia celebrarentur in eorum honorem; removit a sacris id, quod gravi sumtu comparabatur, cuiusque rara esse poterat oblatio, veluti pisces sine squamis, qui maritimis in regionibus rariores multo sunt squamosis, quibus capiendis mare latissime patet. Ideo vituit pisces sine squama Diis polluceri, quod Varro explicat. *porrigi*, siue pro libaminibus Divis offerri. Verbum enim erat proprium mercatorum, quando mercium primitias Diis offerebant. Unde, *pollutum* dicebatur convivium in Deorum honorem paratum: quod quia extruebatur magnifice hinc *polluctum*, *pollucte*, *pollucibiliter*, & *pollucibile* verba erant magnificentæ, & largitatis. (f) Pisces autem squamosos omnes offerri per legem licuit præter scarum, ob raritatem, de qua Horatius (g) est testis:

Nec Scarus, aut poterit peregrina juvare lagois.

& alibi: Epod. od. 2. vers. 50.

Non me lucrina moverint conchilia

Magisve rhombus, aut scari,

Si quos cois intonata fluctibus -

Hyems ad hoc vertat mare.

Atque

etiam sacrificium ex ariete & verre designari, non est capto facile, quamvis id Festus quoque asseruit. Quare præstat suovertaurilia cum aliis apud eundem factum a sue, ovis, & tauro repetere, quæ animalia certe solemnibus sacrificiis in censu adhibebantur. Gruterus *Inscript. p. CXXI. 1. HUIUS OPER. PERFECTI CAUSA LUSTRUM MISSUM SUD-VET AURILIB. MAJORIBUS*,

(a) In Fest. verb. opima.

(b) Voss. *etymol. verbo pollucio*.

(c) *Serm. 2. Sat. 2. v. 22.*

(a) Verbo pellicem.

(b) Gell. l. 4. c. 3. l. 144. ff. de P. S.

(c) l. 144. ff. cod.

(d) Quæ sunt, quæ M. Claudius Marcellus Consul de Gallis Infubribus & Germanis retulit, ducem hæc videmus ad Clastidium interfecto. *Fest. Capituli ad A. DXXXI.*

(e) Festus in verbo *solitaurilia*, ubi Scaliger & Jul. ejus prætor, de causis linguæ. lib. 4. c. 89.

(f) Solitaurilium nomine sacrificium ex solido tauro venire, intelligi potest. Sed eodem nomine

Atque is legis sensus patet ex Cassio Hemina, cujus verba extant apud Plinium (a) simul cum lege ipsa ita per Scaligerum restituta: (b)

Piscis qui squamosei non sunt, nei, polluceto, squamosos omnes præter Scarum polluceto.

Parimonix quoque studio, lege sua Numa venit in fuscibus vino rogum respergi.

Vino rogum ne respergit: de qua inferius. Idem Numa, qui disciplina lacorum & Deorum cultu munivit rempublicam, agros etiam religione circumdedit; & metu Deorum Terminalium firmiori nempe sepe cinxit, quorum in custodia fines agrorum esse consuebantur; ideo iussit, ut qui terminum exarasset, sive transulisset, quo fines agrorum conturbarentur, sacer esset Diis Terminalibus, sive ea condicione esset, ut impune simul cum suis bobus posset occidi, tanquam victima Diis cædenda Terminalibus: cujus legis hæc verba retulit Festus: (c)

Qui terminum exarasset, ipse, & boveis sacri sunt.

Refertur etiam ad leges regias illa, de qua meminit Marcellus: (d) ne mulier, quæ prægnans mortua esset, humaretur, antequam ejus excinderetur partus.

C A P U T XXIII.

De Legibus XII. Tabul.

Verum quia instituta vetera, & quæ de regio jure superant, regendis tractandisque negotiis recens in dies emergentibus, minime sufficiebant; adeo ut res civiles potius arbitrii aequitate quam certis ubique juris præceptis definirentur; opus fuit augendi juris novarumque legum consilium inire. Nam crescente in dies numero civium, exundante negotiorum copia, & vi, atque injuria, pro na-

tura multitudinis, auctante; prudentiores nova morborum semina, novis opprimenda remediis censuerunt. Propterea, ut libro primo retulimus, missi tres legati fuerunt petunt leges, quas partim ex Atheniensibus, & Lacedæmonis, partim ex Magnæ Græciæ urbibus civili Pythagoreorum philosophia institutis atque fundatis retulerunt. Ea tum enim Italix pars pro naturali feracitate ingeniorum, & ob illorum temporum culturam ceteris præstabat nationibus. Quo jure adducto, condendis inde Romanis egibus creati fuere cum summa potestate, abique provocatione, decem hi consulares viri, quorum in nominibus discrepant scriptores, quosque nos ex Dionysio, cui magis fidimus, referemus. Fuerunt autem Appius Claudius, T. Genutius, P. Sextius, T. Romilius, C. Julius, T. Veturius, & P. Horatius. Quibus cum accessissent idem illi tres, qui legati fuerant, P. Posthumius, Sex. Sulpitius, A. Manlius, & decem virorum numerum complessent, evenit, ut Pomponius scriberet, Decemviros fuisse in præteritum missos: non numerum legatorum decemvirum, sed ut dignitatem decemviralem tribus hisce postea tribuam (*) significaret. Qui cum inter Decemviros fuissent, Decemviri vulgo a posteris appellabantur: quasi diceret legatos fuisse eos, qui postea fuere Decemviri. Quod alii minime animadvertentes, cum Pomponium vereantur, aculationem vertunt in Tribonianum, cui & legem hanc totam Pomponii ætate certe dignissimam assignant, propter aliquos, in quos offendunt locos: quasi nemo falli queat, aut fallere, nisi Tribonianus; qui morbus est familiaris omnium in jure criticorum, minime alioqui reputantium adeo incunabula rerum plena esse calliginis, ut tertio quoque verbo, cum eo deventum fuerit, inter se pugnant historiæ. Decemviri autem illi, quamvis Romanæ, ac civilis prudentiæ satis compositæ; quia tamen ex Græcis literis & institutis leges erant erundæ, adhibuerunt in consilium Hermodorum Ephesium, in Italia tum temporis exultantem, qui Romanis

(a) Lib. 32. cap. 2.

(b) Ad Festum in verb. polluceto.

(c) Verba terminum, nei Scal.

(d) L. 2. ff. de mortuo inferendo.

(*) Alia conjectura, eaque non minus ingeniosa, transpositis Pomponii verbis sectionem quartam L. 2. ff. de O. J. interpretatur Illi. van Bynkershoek in Repermissis ad dictum locum.

manis ejus legationis auctor fuerat : quemque plurimum et negotio contribuisse , utque aliquas etiam leges Romanorum condidisse , accepimus a Strabone (a) (*) Quo pertinet omen illud Heracliti , qui ad Hermodorum scribens , speciem sibi ait oblatam in somnis orbis terrarum universi venerabundi , & ad illius leges , Persarum more compositis ad osculum labii procumbentes .

Οἱ παρ' ἡσίου , τοῖς αὐτοῖς νόμοις τὰ πρὸς τὰς αὐτὰς ἀρχαίας διακρινόμενα πρόστατα , καὶ κατὰ τὸ ἴδιον τῶν Περσῶν ἀποκρίνεται τὸ εἶδος προκρινόμενοι αὐτοῖς .

His autem tabulis publice propolis , facta unicuique obijcendi & corrigendi potestate , posteaque omnium consensu probatis , ut corpus integrum Romani juris absolveretur , duas Decemviri adiecerunt , factoque S. Cto , captis auspiciis , accitis Pontificibus , & Auguribus , Comitibus centuriatis , leges universi sciverunt . Quod jus ad omnium notitiam & utilitatem æneis incisum tabulis fuit , & in foro , jussu populi , colloatum . Mos hic incidendarum legum descendit a Corybanticis , qui columnis insculpere leges docuerunt , ut refert Theopompus . Solon (b) in lignis incidit tabulis , quas *ἄγρας* , *ἡγῆς* *κρίβης* appellavit : cum ante tabularum usum edicerent populi leges , & frequenti cantu eas memorie mandarent . Quamvis autem Pomponius XII. tabulas eboreas (quæ lectio est Florentini codicis) sive , ut fortasse legendum est , roboras fuisse scripserit ; tamen id de iis accipiendum est tabulis ; quæ populo emendandæ , non de iis , quæ in perpetuum observandæ , propositis fuerunt , quæ erant æreæ ; nisi vel Tribonianus culpam tribuamus , vel Pomponium adversus omnium veterum auctoritatem locutum existimemus . Id autem jus cum propter miram verborum proprietatem , atque breviter sanè concinnam ; tum propter summam æquitatem , atque prudentiam ; rerumque pondus , & majestatem universam continere sapientiam , atque omnium Philosophorum doctrinam gravitate

Jani Gravina Tom. I.

te superare putabatur . Hæ leges ordine vario locantur a recentioribus . Alii enim Orthomannum secuti , explicationem earum tribus summis capitibus concluderunt . Ac primo de jure sacro , deinde de jure publico , postremo de jure privato tractarunt . Alii , quos inter egregie Jacobus Gothofredus , antiquitatis velligia , profectentes conjectura sua pristinum nobis XII. Tabul. ordinem reddere studuerunt . Neutram nos harum divisionem repudiabimus , sed utraque ad diversum scribendi consilium conferemus . Quo enim jus omne hoc primum breviter ac perspicue simul expediamus : ex ordine materialium , arte , ac ratione progredientes , ad eas revocabimus singulas leges , dum illas explicamus , Orthomanni ordinem servabimus : ad extremum vero Gothofredi tabulas ex ordine ab eo ad vetus exemplar ex conjectura restitutum subijcimus . Germana enim & vera legum harum fragmenta producere in animum induximus : neglectis iis , quæ potius ex interpretum ingenio ; quam ex veterum fide monumentorum extiterunt . Ideo earum , quæ mutilæ supersunt ; sententias adferemus : nec tamen omittemus exponere verba illa vetera , quæ ad nos pervenerunt ; quæque Gothofredus , & eruditi interpretes alii distinxerunt a commentitiis , quæ adjecta fuerant : ut et veris una , & supposititis integer sensus earum colligeretur . Nam quas e Ciceronis libris de legibus in XII. Tabul. retulerunt ; non veras arbitramur , sed a Cicerone confictas , exemplo legum Platoniarum : quamvis multas legum decemvirialium sententias propter æquitatem , quam continebant , ex intima philosophia dicitur Ciceroni suis legibus comprehenderit .

CAPUT XXIV.

De Scriptoribus ad has leges præcis , & variis hujus juris appellationibus .

Scripsere autem ad has leges et veteribus Jurisconsultis Sex . Alius , (a) & M.

R

Por-

(a) Lib. 14. Plin. lib. 4. cap. 5.

(*) Cui repugnare videtur Plinius Hist. Nat. L. XXXIV. cap. 5. qui cum magis verisimiliter legum Græcarum interpretem vocat , nisi Strabo consequens præcedenti ponit . De Ephesino autem legislatore , cuius mentio in cap. 5. X. de præscriptis adun-

di Otto in Pr. T. III. Th. jur. p. 4. & Heineccius in Historia juris p. 94. Nihil autem obstat , quo minus XII. tabulæ primum in robore , dein in ebore , tandem in ære propositis fuisse credantur .

(b) Vide Petii. ad L. Atilic. in princ.

(c) L. 2. §. 12. ff. de orig. juris .

Portius Cato J. C. & Servius Sulpicius, quem XII. tabul. interpretem prodit Festus, & Antistius Labeo, de cuius commentariis mentio est apud Gellium, (a) & denique Cajo, cuius fragmenta e commentariis ad leges XII. tabularum in lectione Digestorum occurrunt. (b) Pluribus autem appellationibus harum legum præstantia significatur. Eas enim Cicero (c) XII. simpliciter vocat, & Horatius tabulas peccare vetantes: (d) & auctor ad Herennium leges: & alibi Horatius (e) leges sanctas: & Arnob. seita decemviralia: & Prudentius (f) bis sex tabulas: & Gellius (g) legem decemviralem: & JCtis nostris, atque Imperatoribus (h) dicuntur jus vetus, jus prisum & Felto Decemviri, Cicero majores. Item JCtis (i) veteres, & lex antiqua, jus antiquum, jus civile, jus antiquissimum. Quas appellationes collegimus, ne notæ ignorentur quibus a veteribus jus XII. tabularum indicatur; quibusque & nos ubi occurrit in cursu nostræ tractationis forsan utemur. Leges autem universas ad duo præcipue capita revocabimus: ad privatum scilicet jus, & ad publicum, sub quo & sacrum continetur. Et ab Hottomanni ordine tantisper desistentes, primo privatum, deinde publicum evolvemus. Ac veterem, & solemnem juris conditorum divisionem amplectentes, primo juris privati, deinde juris publici feriem deducemus.

CAPUT XXV.

De Jure Patrio.

A Jure autem patrio exordiamur: quod summi quodammodo est imperii simulacrum. Parenti sane in liberos potestatem

tribuit ipsa natura. Etenim necessitudinis vinculo, & communione sanguinis filius cum patre, tanquam eventus cum suis initis nectitur. Primordia enim filiorum in parentibus insunt: quorum filii sunt veluti ramus, quia parentum sanguine concipiuntur, ejusdemque aluntur opibus, & cura educantur. Ætas enim prima, ut Æschilus dicebat, alienæ mentis indiget, ut educetur. Quamobrem potestas patria, uti rationabilis naturæ dictatum, in mores omnium cultiorum gentium permanavit, constituitque inter homines veluti quoddam naturæ regnum, quod apud Persas, & apud majores nostros transierat in tyrannidem. Refert enim Aristoteles, (t) Persas usos fuisse liberos tanquam servis. Talisque liberorum erga patrem amor erat, & obsequium, ut gloriarentur, neminem fuisse repertum, qui patrem sponte occidisset: ac si qui forte tale facinus admisset, spurium, aut supposititium fuisse compertum. (l) Atheniensibus, etsi non quilibet permitteretur (*) in filios, tamen licebat eos abdicare, sive abalienare a se ac familia sua, causa cognita, & crimine apud iudices probato. (m) Moribus quoque receptum apud eos fuit vendere filios: quod temperavit Solon prohibens, filiam, aut fororem, nisi in stupro deprehensam venundari. (n) Arbitrium etiam patris erat exponere infantem filium, quod colligimus ab exemplis comicorum cum morem respicientibus. (o) Et cum alendæ prolis copiam non haberent, eam vendere fas erat etiam ex veteri Thebanorum lege ad alios populos post fortasse producta. (p) Veteres etiam Gallos refert Cæsar in uxores liberosque vitæ necisque potestatem habuisse. (q) Non dissimilis potestas fuit in filios

Roma-

(a) L. 1. c. 12. lib. 7. c. 15.

(b) Veluti L. si calviter cum sag. ff. de V. S.

(c) Lib. 2. de legib.

(d) 2. Epist. 1.

(e) 2. Satyr. 2.

(f) Lib. 2. advers. Symmach.

(g) Lib. 20. c. 1.

(h) L. 1. ff. de test. hered. L. unic. C. Theodof. de usu rei judic.

(i) L. 53. ff. de V. S. l. 2. ff. de orig. jur. l. 19. §. 7. ff. de lib. & post. §. 9. Instit. de hered. que ab instig. deservitur, Novell. 22. cap. 9.

(k) Lib. eccl. 8. cap. 10.

(l) Herodot. lib. 1. pag. 65. Stoborus sermon. 45. Briffon. de regn. Persæ. lib. 2. pag. 198.

(m) Jure enim vitæ & necis minime utebantur, ut apparet ex Meursio in Them. Art. l. 2. & 3.

(n) Demosth. in Boetium. Lucian. in obdicio. Pet. tit. ad leg. Artic. lib. 1. tit. 1. p. 158.

(o) Plutarch. in Solon. pag. 91. Pet. tit. ibid. p. 159.

(p) Terent. in Heauton. act. 4. sc. 2. & Aristoph. in nuptiis. Pet. tit. ibid. pag. 144.

(q) Elianus lib. 2. hist. Groc. de jure bell. l. c. 3.

(r) De bello Gallico lib. 4. pag. 352. in edit. cum notis varior.

Romanorum, apud quos, cum antea moribus exorientis Romæ, barbaris illis quidem, & atrocibus coaluisset, deinde migravit in leges Romuli: proptereaquæ minime pugnat Ulpianus, (*) qui eam adscribit moribus, cum Papiniano (a) atque aliis, qui eandem a legibus deducunt regis: qua in diffensione componenda tantopere laboratur. Non est novum enim, ut mores adducantur in leges, quo æternam accipiant firmitatem. Hæc autem regia lex de potestate parentum, translata fuit a Decemviris in quartam tabulam, (b) ut Dionysius refert, qui omnem hanc potestatem in ista disperfit, nempe ut liceat parentibus loris cadere filios, carcere coercere, in agros ad opera rustica victos amandare, venundare, denique interficere.

Eos vero abdicare ac negare filios, Romanis minime licebat: (c) sed tantum jure, ut e conspectu patris abirent, ac discedentes a domo paterna, jus in paterna bona minime amittebant; nisi exheredarentur. His armata juri patria potestas, merito propria Romanorum & civilis modo juris portio habebatur: cum vix apud alios hunc auctoritatis apicem attigisset: apud Romanos enim familiaris quodammodo erat magistratus in patre constitutus, cum jure gladii; propter quam auctoritatem a jure civili acceptam, patria potestas a Jctis propria dicitur civium Romanorum; nec enim eam obtinebat quis, nisi civitatem Romanam impetraret; quam si amitteret, potestatem patriam haud quaquam retinebat: quales erant ii, quibus aqua, & igni interdicebatur. Hinc juxta patris a Livio (d) *paterna majestas* appellatur. Patri enim licebat in filios idem, quod in feros: qui hoc meliori conditione, quam filii erant, quod servus una tantum, filius vero non nisi ter-

na manumissione (**) libertatem nancisceretur. Liberatus vero filius hoc præstabat liberatis servis, quod hi libertini manebant, filius vero naturalem præferebat ingenuitatem: quæ tanti erat, ut vendendo filio nunquam perimeretur, sed tegeatur potius: ita ut manumissus filius eam, quam in se conditam habebat, veluti abruptis vinculis explicaret. Hinc ait Constantinus, non posse parentes eripere filiis libertatem. (e) Quo igitur aliquando filius e potestate patris exiret, lex jussit, uti terna venditione liber effet: nec manumissus tertio ab emtore in potestatem patris denuo recideret; ut reciderat semel & iterum antea manumissus. Ne vero filio spes libertatis tamdiu protraheretur, ternæque venditiones & manumissiones ei essent expectandæ, rationem veteres excogitarunt, quæ & legis in speciem conservaret auctoritatem, & moræ illæ libertatis præcederentur. (f) Itaque per simulatas venditiones ter filius a patre tradebatur emtori, uti ternas post venditiones liberaretur: hisque tribus venditionibus ad veritatis imaginem adhibitis, filius tertius denique manumissione, assequabatur irrevocabilem libertatem. Hinc autem actus dicebatur emancipatio; emtor vero pater fiduciarius appellabatur: quia filium ea fiducia naturalis a patre accipiebat ut manumitteret. Filia vero, & nepotes unica venditione ac manumissione ad libertatem perveniebant. (g) Legem vero fertur tulisse Numa, (h) ne liceret patri vendere filium, cui uxorem ducere permisisset. Absurdum enim, arbitror, putavit fore, ut mulier nupta, se inopinante atque invita, servitutem subiret, in quam suus conjux per venditionem a patre traderetur, curavitque, ne per hanc viam conjugia distrahe-

R² rentur,

(*) Dionysius Halicarnassensis II. p. 96. Romulum patri potestatem apud Romanos auctorem introduci, & proinde mores apud Ulpianum L. 8. D. de his, qui sui vel alieni juris sunt, non incommode, de ipsis Romuli legibus accipiuntur, quæ in mores abierant & mores dicebantur, ne invito nomine regio uti necesse esset. Vide dicta ad c. 22.

(a) Apud Auct. collat. legum Mosaicarum.

(b) Dionys. lib. 2. pag. 97.

(c) L. 9. Cod. de patria potest.

(d) Lib. quarto.

(*) Seneca de Benef. III. c. 31. Parentum conditionem sacramus, quia expeditibus liberis tolli-

sollicitandi ad hunc laborem eam incertam inducere fortunam. Non poterat illis dici quod beneficia donariis dicitur: cui des, aliquid ipsarum. Si deceptus es, quare dignum; adjuv. In liberis tollendis nihil iudicio collatum licet, sed res vestri est. Itaque ut æquius animo adirent aliam, danda illis aliqua potestas fuit.

(e) L. 30. C. de patr. pot.

(f) Instis. quib. mod. jus patr. potest. sol. §. præterea. Cuius lib. 1. tit. 6. Instis. in §. item per emancip. Ulp. in fragm. tit. 16. in prin.

(g) Ulpian. in fragm. tit. 10. in prin.

(h) Dionys. lib. 1. Phylarch. in Numa.

rentur, (a) live ut eleganter ait JCtus, *bene concordantia mutua in omnia jure Patrie potestatis turbentur*. (*) Verum hanc paterni juris atrocitatem Romani remittente creperunt, postquam cognitio humaniorum studiorum cultiorumque nationum usus rubiginem pristinam e moribus eorum excussit. Raro enim, ac parce admodum deinceps hac suprema potestate in filios utebantur: ut ad terrorem potius liberorum, quam ad liberam ejus exercitationem superfluo videatur: cum Brutus ad Africum scribat: *Dominum ne parentem quidem majores nostri voluerunt esse*. Ac Pauli JCti aetate, ne opinione quidem hominum jus vite necisque in filios permanebat, cum scribat, (b) *filios exheredare, quos & occidere licebat*. Unde Adrianus in insulam deportavit eum, qui filium novae aulicorum interfecerat, (c) atque adjecit JCtus: *patriam potestatem in pietate debere, non atrocitate consistere*. Unde recentioribus temporibus licebat sane patri filium castigare; sed si majori animadversione indigeret, illum tradere magistratui cogebatur assiduendum ea pena; qui ipsemet pater censuisset. (d) Ceterum Ciceronis etiam aeo ferociebant in filios patria potestas: narrat enim Sallustius & Valerius, Fulvium Senatoris filium retractum ex itinere, jussu patris occidit, quod adversus patriam inter Catilinares conjurasset; (e) nec defuit apud Senecam, & alios alia recentioris aetatis exempla. (f) Exercebant enim parentes in filios domestica judicia, consultis plerumque necessariis, vel principibus, vel Senatoribus, aut magistratibus: ut ante Adrianum, vel ut alii existimant Diocletianum, temperatum quidem jus novandi filios fuerit;

funditus vero minime sublatum, sed meo judicio jam cessaverat ante Diocletianum; cum ante illum etiam venditio filiorum interdicta fuisset: ut ex lux constitutionis verbis intelligitur, (g) Verum quia parentes ob inopiam filios exponebant, & commovendae misericordiae praeirentibus misere objiciebant; potestatem parentibus egenis filios vendendi fecit Constantinus, ut emtoris dominio subessent, donec reddito precio, aliove mancipio, vel a patre, vel ab alio quovis liberarentur. (h) Sed jam leges ipsas XII. tabularum, quibus patria potestas comprehenditur, producamus, quales Jacobus restituit Gothofredus.

Endo liberis justis, jus vitae, necis veniundandique potestas patri.

Si pater filium ter veniunduit, filius a patre liber esto.

Endo) veteres dicebant pro in, & Duit pro dederit. Iussi autem filii sunt legitimi, sive suscepi ex justis nuptiis: justum enim dicitur quidquid a lege habet auctoritatem. (**)

C A P U T XXVI.

De Jure Tutorum.

Potestas hac minime per mortem patris extinguitur; sed eo decedente aliquatenus producitur, vel ex testamento patris ipsius, vel imperio legis ad tuendum filium supersitem, qui se per aetatem defendere nequeat. Eaque patriae potestatis imago, quae post parentis mortem superest, tutela nuncupatur. Quae legis plurium gentium, at praecipue Atheniensium

(a) L. 1. §. ult. ff. de lib. subik.

(*) Simul ut ab illecebris vagae Veneris ad matrimonium legitima pellicerentur juvenes, dein liberi futuri a tristitia severitate, in quam eos patribus disa lex Romuli tradiderat, cum alias juvenes qui amant graviter sibi dari uxorem ferant.

(b) L. 11. ff. de lib. & posth.

(c) L. Divus 5. ff. ad L. Plump. de parricid.

(d) L. 3. Cod. de patr. potest.

(e) Sallust. in Catil. cap. 39. Valer. Max. lib. 5. cap. 9. no. 5.

(f) Seneca. de Clem. lib. 1. c. 14. & 15. Dion. lib. 37. Secton. in Claud.

(g) L. 1. C. de parric. qui fil. distraz.

(h) L. 1. Cod. de patr. qui fil. distraz. & C. de infanti. caposis. ubi Cujac.

(**) Suppliciorum a patribus in filios exercitorum catalogum sistit Cornelius van Bynkershoek de jure occidendi liberos capite 3. quo opusculo jus Trajani, Adriani & Antonini Pii temporibus evanuisse contendit. Occurrebat in sententiam Gerardi Noodtii, qua is ius exponendi liberos a Valentino demum, Valente & Gratiano in L. 3. Cod. de Infant. caposis sublatum putabat: quae lis dein amica Noodtii responsione, eique oppositis Bynkershoekii curis secundis agitata fuit. Locut Terulliani ad Nason. L. 15. qui rem totam conficere dicitur, neutri sententiae favet. Ut enim leges, quibus infanticidium prohiberi ait, nequitiam de Constitutionibus Valentini, Valentis, & Gratiani, sic nec de Edictis Trajani, Adriani, & Antonini Pii intelligi possunt; sed populi scita antea lata designari videntur.

sum instituta, migravit etiam in Romanas, ante conditas XII. tabulas. Etenim Ancus Martius Lucium Tarquinium filium tutorem dedit. Hæc deinde potestas redacta in eam XII. Tabularum legem fuit, qua testandi facultas permittebatur. At si nullum patris testamentum extitisset, vel in eo tutelæ mentio nulla fuisset, lex patris vicem subibat, & tutelam ad eos agnatos deferrebat, qui legitimam ad successionem vocarentur. Equum enim Decemviri censuerunt, ut ad quos lucrum successionis pervenire poterat, ad eodem onus tutelæ dirigeretur; ideoque successionem cum tutela conjunxerunt, maxime quia major bonorum custodia speraretur ab iis, ad quos possent aliquando eadem bona transire. Quæ cogitatio tanti apud Solonem non fuit, ut obijcere vitam pupilli volerit insidiis eorum, qui eo mortuo ad illius bona vocabantur: forte quia non eadem, quæ apud Romanos, erat apud Athenienses morum honestas, (*) ideo removit consanguineos & agnatos a cura pupillorum, ob eam ipsam rationem, quia legitimi essent successores. Hinc Archontibus negotium dabatur inveniendi, cui pupillum regendum darent. (a) Eodemque consilio & Charondas paternis consanguineis successionem tradidit & bonorum administrationem; maternis vero pueri educationem, ut omne periculum, sublata spe successionis, a vita pupillorum amoveretur. (b) & bona cautius administrarentur ab iis, ad quos possent aliquando deferri. Plato vero utrosque conjunxit proximios: scilicet ex parte patris duos; & ex parte matris totidem; ut invicem sese observarent, atque ita alteri ab alteris pupillum tutum præstarent: quibus adjecit unum ex defuncti amicis, qui tanquam arbiter præfesset omnibus. Atque ita securitatem pupilli cum tutorum successionem copulavit; Romanorum, quos ignorabat, & Charon-

de simul prudentiam amplexus. (c) Quamvis autem Alcibiades tutores habuerit propinquos, nempe Periclem, & Ariphontem, (d) nescimus tamen, an ex lege dati fuerint; neque vero arbitror agnatos omnes a tutela remotos, sed eos tantum, qui proximiores essent ad successionem: ut necesse non sit assentiri Balduino; qui hoc ab exemplo legem hæc Romanorum ad Atticas revocavit. (e) Et quoniam familiarum conservandarum causa leges XII. tabul. seclusis cognatis, sive conjunctis ex materno latere ad hereditatem vocabant agnatos, sive conjunctos ex latere paterno; (f) ideo agnatis primo loco tutela defertur, deinde gentilibus, ad quos olim post agnatos, ut infra demonstrabimus, legitima hereditas devolvebatur: (g) qui autem gentiles fuerint, res poscit ut explicemus. Initio condende Urbis tantum patriciis gentiles habebant, cum ita tantum potuissent ostendere genus suum, utpote certo & patre descendentes, plebei vero minime, utpote patre incerto, & fugitivis, exulibus terræque filiis raptim, ac temere collecti; Unde tantum eorum filii gentiles habere ceperunt parentum nomine capientes; hinc apud Ciceronem *gentiles a Scævola definiuntur ii, qui eodem inter se nomine sunt. & quorum nemo servitutem servivit; nec capite dimittitur sit.* Hinc apud Livium Decii hæc adversus patricos, semper ista audita sunt *eadem, vos solos gentem habere.* (h) Gens igitur, sive genus nomine significabatur; prænomine vero notabatur homo ille, qui ea de gente oriretur, veluti in hac appellatione *Lucius Cornelius Scipio*: *Cornelius* nomen est gentis, ex qua plures familiarum fluxerunt, nempe *Scipio, Lentulus, Dolabella*, qui quia gentiles erant, & ab una gente *Cornelia* proficiscentes, *Cornelium* omnes nomen gentilitium præferebant. *Lucius* autem nomen erat proprium hominis, hinc

(*) Attamen Athenis quoque ut malos pessimos, sic bonos optimos esse, veteres aiebant. Apud Romanos contra pupillos, quibus amplior res esset, animam custodire juvenalis jubet, ne ab agnatis fidei mentis tutoribus veneno, vel aliis malis artibus e medio tollerentur. Adeo verum est, cæcia & virtutis & sceleris exempla ubivis gentium deprehendi.

(a) Pollux lib. 8. *Pæcin. ad leg. Agric. lib. 6. tit. 7.*

(b) Diodor. Sicul. *biblioth. lib. 11. Balduin. c. 38. ad leg. XII. tabul.* (c) lib. 11. *de legib.*

(d) Plutarch. in *Alcibiade.*

(e) Balduin. ad leg. XII. *Tabul. cap. 38.*

(f) *Instit. sir. de Scæv. Terrul. in prin. & de leg. agn. success. §. ceterum L. pronuntiatio 195. ff. de P. Si.*

(g) Ulp. apud Collat. leg. *Masale. tit. ult.*

(h) *Vide Sigon. de ant. jur. civ. Rom. l. 3. c. 7. Hæc Scævole verba ex Topic. Cit. seu Legis Gothofredus lib. de XII. Tab. p. 205. Gentiles sunt, qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum maiorum nemo servitutem servit, qui capite non sunt minuti.*

hinc agnatorum jus, & gentilitium. Agnatorum jure potiebantur ii, qui eadem de familia proficiscerentur, veluti Scipiones omnes; jure vero gentilitio gaudebant omnes *Cornelia* gentis familiae; nempe *Scipiones*, *Lentuli*, *Dolabellae*. Unde tutela legitima *Lentulorum* primo ad *Lentulos* alios veniebat; postea vero, deficientibus *Lentulis*, ad alios ex genere *Cornelia*; puta vel ad *Dolabellas*, vel *Scipiones*, vel alios ex aliis familiis, qui essent pupillo proximiores. Sunt igitur gentiles cognomines, ejusdem nempe nominis tantum, non familiae: propterea *Marcus Tullius* in libris de legibus gentilem se fert *Tullii* regis: idemque quos *Plato* vocat *ἀγνῶν* gentiles interpretatur. (a) De libertorum vero tutela, quamvis nihil XII. Tabul. verbis caveatur; tamen fida earum interpretatio detulit eam ad patronos, qui & ad liberti vocantur legitimam hereditatem. Tutela igitur potestas est, quae ad pupilli bona, & praecipue ad personam dirigitur, cui proxima est potestas alia tenuior, quae ad bona tantum extenditur. Unde non tutela, sed curatio dicitur, & patrimonio praeficitur, non moribus, qualis est cura minorum XXV. annis, quae de Praetoris Edicto processit. Est etiam cura alia furiosorum, & prodigorum, quae de XII. Tabul. legibus proficiscitur ad exemplum instituta juris Attici, ex quo licebat filio patrem senio desipientem in iudicium vocare, ut non modo ab re familiari amoveretur, verum etiam, desipere convictus, in vincula duceretur. Quod iudicium summa cum gloria declinavit *Sophocles*, cum allato ad iudices *Oepido* *Colono*, quem recens absolverat, ostendit non se, qui consecta aetate adeo cogitando valeret, sed filios, qui eum accusaverant mentis errore jactari. (b) Prodigii quoque luxuriose viventes nempe afoi, Atticis legibus iudicio subiciebantur, eoque nomine damnabantur infamia, ut foro & concionibus averterentur. (c) At Romae ante XII. Tabul. utrumque genus hominum furiosi scilicet, & prodigi, traditi agnatorum, & gentilitium

tutodae, bonorum administratione privabantur (d) non tam lege, quam moribus, qui deinde in decemvirales leges concesserunt. Hinc in libris juris modo moribus, modo XII. Tabul. legibus hoc adscribitur (e) quia vero tam furiosus, quam prodigus ob inopiam consilii rem suam deterunt atque diffundunt; - sub uno eodemque XII. Tabul. capite ob concinnam earum brevitatem utramque interdictionem comprehensam cum *Jacobo Gothofredo* existimamus. (f) De furiosis autem lex XII. Tabul. nominatim cavet; quia furor, ut ait *Cicero*, est mentis ad omnia caecitas, ac major quam infamia, quae infamia minor est furore, quia tueri potest officiorum mediocritatem, atque communem & usitatum vitae cultum; major vero quam stultitia; unde *Terentius*:

Hic homines profus ex stultis insanos facit.

Itaque furiosi, cujus mentis usus est interceptus, contractus nullus jure civili probatur, etsi nondum subierit agnatorum & gentilitium tutelam; quo enim omne gestum a tempore furoris irriteretur, furorem probasse sufficeret. (g) furor autem omnium oculis aestimatur. Quamobrem qui eo corripitur, administrationem amittit ipso jure, & potest ipsius filii, si filium habeat sobrium, curationi subijci. (h) Prodigus contra recte contrahit, antequam sententia magistratus a suorum bonorum commercio arceatur. Mentis enim prodigus habet usum; sed eo peccat, quod animi rationem appetitioni submittit. Ideo administrationem non ipso jure, sed interdictione magistratus amittit. Hinc *Julianus* ait (i) eos, quibus per Praetorem bonis interdictum est, Praetor autem auctoritatem ex legis potestate sumtam, hac formula exercebat: (k)

Quando tua bona paterna avitaeque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdicto.

Qua

(a) Vide *Cuiac.* l. *Sape* 43. ff. *P. S.* sive ad l. 39. *Papilli* ad edict.

(b) *Cic.* de *Senectute*.

(c) *Athenaeus* *Dionysios* l. 4. *Æschin.* in *Timarch.*

(d) *Cic.* lib. 3. *Tuscul. quaest.* & lib. 2. de *inventis*. & ad *Veron.* *Instit.* de *Curat.* §. *furios.*

(e) l. 1. §. de *curat. furios.* *Cuiac.* l. 3. *sent. Paul.* cit. 4.

(f) in *notis* ad *hoc caput* XII. tab. §. *furios.* *aut prodigus*.

(g) *gloss.* & *DD.* in l. *is cui ff. d. P. O.*

(h) l. *is qui in eo ff. de auct.*

(i) l. *Julianus ff. de curat. fur.*

(k) *Paul.* lib. 3. *sent.* cit. 4. ubi *Cuiac.* qui ita formulam hanc restituit.

Qua formula interdicti, agnatorum, aut gentilium curæ tradebantur, unde proverbium in homines stultos:

Ad agnatos, & gentiles. (a)

Ut autem ad tutelâ redeamus: iidem Decemviri, qui pupilli vitam, & bona tutoribus concederunt, opem quoque tulerunt pupillis adversus perfidiam illorum, prodita & legibus actione tutelæ, qua etiam duplum repetitur ejus; quod tutores e rebus pupilli subtraxerint. (b) Quod iudicium turpe a Cicerone vocatur: quia, fraude detecta, minuitur tutorum existimatio. (c) Apud Athenienses etiam frequentia erant judicia contra tutorum fraudes, (d) quas, elapso quinquennio, vindicare amplius non licebat. Nec tantum dilactio bonorum revocabatur; sed & dolus tutoris fraudulenter tutelam gerentis ex legibus decemviralibus coerceretur (e) per accusationem suspecti tutoris: qui toto ejus iudicii tempore adeo arcebat a re pupilli, ut administratione illius interdicta, neque utiliter eam eo contraheretur. (f) Quod itidem venit ab Atheniensibus, qui suspectum tutorem etiam iudicio subijciebant: & patrimonium illius pupillo tanquam jure quodam tacite hypothecæ obligabant: (g) uelicitur ex Demosthene contra Onetorem. (h) Hæc autem capita ex verbis apud varios auctores dissipatis inter ceteros egregie concinnavit, & quantum conjectura dedit, candide restituit Jacobus Gothofredus, eaque hic nostro more subiungimus:

Si paterfamilias intestato moritur, cui impubes suus heres esset: agnatus proximior tutelam nancitor. (*)

Si furiosus, aut prodigus existat, aut ei custos nec esset, agnatorum gentiliumque in eo pecuniæve ejus potestas esto.

Si tutor dolo malo gerat, vituperato: quandoque finita tutela esset, duplone luito

Esset) (**) veteres dicebant pro erit. Lucretius enim ait:

Inter Summam minimamque quid esset?

Et alio loco XII. tabul. vitium esset. Scatiger ad Festum in *Nec*, vult *esset*, etsi non improbet *esset*. Priscianus autem pro *sum* dicebant *esum* retenta in ceteris *E*: ut tradit Varro: (i) Hinc adhuc litera *E* residet in aliquibus hujus verbi personis, atque temporibus.

Nancitor) nancitor vetustum est ex nancio, ut ex oratione Græcchi pro se; unde Priscianus hæc verba promittit. *Si nancior populi desiderium comprobabo reipublica commoda, & in fœdere latino apud Festum:*

Pœcuniam quis nancitor habeto. Et si quid pignoris nancitor sibi habeto. Ex quo verbo inquit nactus sum. Nancior enim, & nancio sine *N* scribi, tradit Priscianus ex Probo, Capro, Pollione: de quo verbo factum est postea nanciscor, ut a paco paciscor.

Nec.) His XII. tabularum verbis Festus probat nec pro non apud veteres poni, quod est frequens apud Plautum. Hinc illa nec recte loqui, pro maledicere, & nefrendes potes: qui fabas comedere non valent, & neque pro non quæ: & sum-

ra

(a) Varro lib. 1. de re rust. cap. 2. Horat. serm. lib. 2. sat. 3.

(b) Gothofr. tab. 7.

(c) lib. 1. de oratore, & pro Cæciliæ. & pro Roscio Comæd.

(d) Demosth. oras. contra Aphob. contra Onetorem contra Neusimach. & Pseudomach.

(e) l. 1. in princ. ff. de suspici. tutor. vel curat. & Instit. eod. §. 2. Cic. de offic. 3.

(f) Instit. ibid. §. 2.

(g) Scholiast. Aristoph. in Vesp.

(h) Marcil. ad leg. XII. tabul. cap. 3.

(i) Vocem Nancitor in XII. tabulis fuisse, ex Festo apparet in voce Nancitor, qui tam interpretatur, nactus eris, pro datus eris. Inde eam legibus XII. ta-

bularum intulit Cujacius Obs. X. 21. quem in corrigenda lege sequitur Gothofredus. Juvant conjecturam verba Cæsi in L. 9. D. de leg. iur. Si plures, inquit, sunt agnati, proximam tutelam nanciscitur. Simplicius legem Marcellus sic exhibet, si intestatus moritur, cui impubes suus exheres heres, agnatorum, gentiliumque tutor esto. In Pandectis autem non tantum nactus, præteritum verbi nancio, sed & nactus a nancio saepe occurrit.

(**) Vocem esset extra Poetas damnat Balthasar Branchy Obs. 10. Sed forsitan fallitur. Refertur enim hæc vox in ipsâ XII. tabularum verbis apud Gellium XX. 1. Si morbus aviafuit vitium esset.

(i) Lib. 8. de ling. lat.

ra ne funera portarentur apud Catullum
Unde Cicero: (a) Senatori, qui nos ad-
erit, aut causa aut culpa esto.

Agnatorum gentiliumque] Con-
iuncto hic vim dispergendi habet. Paulo
teste: qui ex hoc probat conjunctiones in
iure sæpe potestatem habere disjungendi: si-
euti & disjuncta pro conjunctis accipiuntur.
Non enim gentiles cum agnatis una vo-
cantur, sed post agnatos. Horum autem
capitum sensus elarioribus verbis expedi-
amus; Si paternis familiis intestato decedat, cui
suus heres extabit impubes, agnatus proxi-
mus tutor hujus sui heredis esto.

Si quis furiosus aut prodigus esse incipiet,
neque is curatorem habeat, agnatorum, iis-
que deficientibus gentilium cura tam ipse,
quam ejus bona committuntur.

Si tutor tutelam dolo malo gerat sus-
pectum eum facere cuius licet: si quis de
rebus pupilli furatus fuerit; cum finita fue-
rit tutela, duplum præstato.

C A P U T XXVII.

De Jure Patronatus.

PATRIZ potestatis, atque tutelæ, quæ
quasi productio est patriz potestatis,
proxima est auctoritas patronorum. Pa-
troni autem dicuntur quasi patres, ut a
matre matrona. Non enim de libertor-
um, verum de civium patronis agimus
instituta a Romulo, qui summa reipu-
blicæ patribus, nempe patriciis tradita,
concredidit etiam eis plebem, ut eam tue-
rentur ab injuriis potentiorum, adversus
quos patrum auxilio jus plebei suum obti-
nerent; (b) ipsi vero suos patronos offi-

ciis, & muneribus colerent, unde dicti
clientes, quasi colientes, sive colentes, quod
patronos colerent, vel a *clero celeberrimo*, ho-
noro, quod patronos honorarent. Quomo-
dum patronatus erat clientem in iudicio
defendere, (*) de jure suo admonere, tueri
absentem nihilominus, quam præsentem,
eique ubicumque opus foret adesse; clien-
tum vero patronos, quos sibi quique co-
operasset, pecunia juvare, vel ad elocandam
filiam, vel ad captivum filium redimen-
dum, vel ad res alienum luendum, vel ad
multam solvendam: eidemque omnia officia
exhibere. Quæ mutua obligatio tanta
necessitudine ac fide adstringebatur, ut M.
Cato locum patrono dederit secundum pa-
trem. (c) Unde nefas erat patrono adver-
sus clientem, clienti adversus patronum di-
cere testimonium: ac si alter ab altero sus-
ceptis inimicitias aut institutis adversus
alterum aculationibus distraheretur, proditor
habebatur. (d) execratusque diris,
Disque inferis devotus exculsivis arbitrio di-
mittebatur occidendus, quod jus redactum
fuit in leges XII. tabularum, quarum ca-
put adfert Servius in illud Virgilii (e).

Et fraus innoxia clienti.

Eoque continetur, ut qui clientem frau-
dasset, vel ut veteres loquebantur *fraudem fraudus esset*, (f) sive prævaricando,
ut interpretantur aliqui; sive alio modo
decipiendo, is sacer esset, sive Orco vi-
ctima desponderetur: ut liceret euilibet
eum infero Jovi mactare (g) ex his verbis
legis:

Patronus si clienti fraudem fa-
xit, sacer esto. (*)

CA.

(a) Lib. 3. de legibus.

(b) Gell. lib. 3. c. 13. Plutarch. in Rom. Dionys. lib. 1.
antio.

(c) Quia vero tum advocari a clientibus solebant
patroni, qui lites eorum susceperant, dicti sunt Ad-
vocati. Quod si patronos causam susceperet, rem di-
scereb, sin mallet recusare, tum demum clienti non
penitus ingratus erat, si blande negaret, non vero
præcisè, aut contumaciter, quippe

Patris beneficii est, quod perire si bello neges.
Colonias quoque, urbes focis, gentes amicis & de-
victis suis habebant patronos, de quibus alii statim
agerunt. (e) Gell. loco citato.

(d) Dionys. l. 1. & Ruvard. ad leg. XII. Tab. c. 4.

(e) Lib. 6. Æneid. vers. 409.

(f) Plaut. in æsu. Liv. lib. 3. cap. 14.

(g) Fest. in verb. sacer, ubi Scallig. & Macrobi. lib. 3.
cap. 3. Livius lib. 3. Dionys. Horat. ibi inestabilis, &
sacer esto.

(*) Sacrum Fæsto in voce *Sager mons* dicitur quic-
quid Diis dicatum. Quare infestus apud Gellium III.
9. aurum-Tolosanum artifice, dicebatur, quia quic-
quid ibi in templis Deorum custodiam fuerat, sac-
rum dicebatur. Patronos tamen & clientes Diis, seu
Platoni præcipue sacrorum inde colligit Evertus Otto
Pref. T. III. Th. jur. quia Dionysius Halicarnassensis
auctor est, imponi occidendis Diis præcipue inferis
devoveri solitos fuisse.

De Jure Conjugum, & Connubiorum.

Sed jam ad potestatem virorum in uxores, & ad conjunctiones personarum, quas adhuc separatim consideravimus, sive ad matrimonia progrediamur, de quibus legem Decemviri condiderunt, qua patribus cum plebeis connubia interdicebatur: ne plebei cum patribus per matrimonia unquam convenirent. Quod fuit consilium, ut puto, Appii Claudii, (a) cujus in caput vertit acerbitas legis. Appius enim accensus plebeja virgine, cum omni spe connubii careret, fraudibus ante pudicitiam puellae tentavit; postea vi & injuriis; quibus parens illius Virginis exulceratus puellam ferro transfixit, ut vita illam simul & ignominia eximeret. De privata vero contumelia orta repente indignatio publica intollerabile jam Decemvirorum convellit imperium. (b) Alia etiam ratione vetita erant connubia inter patricos, & plebejos, nimirum ne auspiciis turbarentur; etenim nuptiae sine auspiciis minime celebrabantur: auspicia vero nulla patres communia cum plebeis habebant. Quod sane integ eos discrimen in crebras & periculosas discordias eructabat, donec instante finitimorum bello, & Tribunis plebis dilectum impediens, unus ex eis turbulentissimus Canulejus, seditiosis concionibus, pervicit, ut ea lex abrogaretur, & ex Plebiscito promiscuus conjugiorum usus inter patres, plebejosque permetteretur. (c) Erat & lex, qua usucapio instituebatur uxorum: [d] nam si ea vir annum integrum pro uxore uteretur, in viri manum, ac potestatem veniebat: nisi trinotium intra id tempus ab eo mulier abfuisset: etenim tum interrompebatur usucapio: quae interruptio a veteribus usurpatio dicebatur. (e) Haec au-

Jani Gravina Tom. I.

tem proprie dicebatur uxor, quae non transibat in mariti familiam, nec jure XII. tabul. ad illius hereditatem vocabatur: unde longe differebat a matrefamilias, sive conjugis illa, quae non usu, [*] sed solemnitatibus nuptialibus in potestatem & familiam viri transferat, ideoque ad successionem etiam illius, tanquam agnata veniebat, de qua in S. Cto Tertulliano. Has excipiunt aliae leges, ex regis fere legibus in XII. tabul. a Decemviris adductae, ut plerique credunt, repugnant Cujacio, (f) quibus atrocior maritorum in mulieris potestas constituitur, qualis est illa, quae uxoris probrum, sive adulterium permittit marito vindicandum, sive convocatis propinquis, & cognatis ad poenam ex eorum sententia morte majorum imponendam, si vir mulieris flagitium aliquo argumento comperisset, sive sine consilio tantum ex arbitrio mariti; cui ad caedem usque uxoris licebat excurrere, si cum ipso adultero eam deprehendisset, iustoque dolori suo atque irae, in re calida indulgisset; de quo ad legem Juliam de adulteriis latius. Quo autem castitas facilis servaretur vini usus foeminis interdicebatur, Fax enim libidinis vinum, neque ad eam quidquam temulentia pronius: utpote quae corpus agitet, & lucem rationis, quae petulantia coercetur, obumbrat. (g) Quamobrem longe ante Romulum foeminis vini usus interdicebatur. Ferunt enim Faunam, Fauni horum eandem & conjugem, quod vinum praeter morem regum bibisset, a viro dum cederetur, inter virgas vitam liquisse. Criminis autem huius apud veteres maritus vindex idem constituebatur & iudex. Etenim Egnatii Mecennii uxor, quod vinum bibisset, occisa fuit a marito impune: haud egro id patiente Romulo; (h) Et matrona quaedam; quod e loculis cellae vinariae clas-

S. ves

(a) Dionys. lib. 10. in fine.

(b) Livius, Dionys. lib. 11.

(c) Livius lib. 4. cap. 6.

(d) Gell. lib. 3. cap. 2.

(e) Sigon. de jur. civ. Roman. lib. 1. c. 9. Petrus Faber. Hotoman. Ruard. ad leg. XII. tabul. cap. 21.

(f) Imo finito usu hae etiam matrefamilias dicebantur. Marcellus p. 253. In potestatem autem non transibat quae singulis annis trinotio a marito abfuisset, & sic usucapionem usurpasset, malens in manu manere patris, vel tutela agnatorum quam in potestatem concedere mari-

ti. Uxor autem dicitur tanquam unxor, ab ungen-
do, quia cum domum primum duceretur, postea ad-
dum sponsi adipe luvino, vel fuisse ungebatur, Plin-
ius Hist. Nat. XXXIII. 9. averuncandae fascinatio-
nis causa, ne postquam cingulum ex pisco morte sa-
sim & taciturnus solvisset maritus, confectum spem sua
excidere, neque voluptate ex voto perfici possit.

(g) Obfero. lib. 18. cap. 38.

(h) Dion. l. 2. Cic. de rep. apud Nonium.

(i) Plin. lib. 14. cap. 13. ubi plura id genus stem-
pla.

ves adulterisset, fame necata fuit a suis. Ac ne quo pacto scemina vini potum celarent, Cato severus earum adversarius, censuit mulieres propinquis osculum ferre, ut fraudem odore proderent. Quamobrem vini potus inter justas repudii causas numerabatur.

CAPUT XXIX.

De Divortio.

Porro legibus XII. tabul. fuit & de divortio cautum, non de forma repudii, quam concepere prudentes e sententia legis, contra id quod aliqui tradiderunt. (a) Divortia vero facultas non e Romuli solum legibus; (b) verum etiam ex Attico jure nascitur: ut jus divortiorum Decemviri duplici de fonte deduxerint. Apud Athenienses autem uxori pariter atque viro libera erat nuptiarum dissolutio, dummodo Archontem adirent, tum ut ei dissidii rationem probarent; tum, credo, ut si levioribus causis distraherentur animi, auctoritate atque consilio magistratus, in gratiam redirent. Memorabile autem est illud Alcibiadis, qui uxorem apud Archontem de divortio suo agentem, virique injurias & maritalis thori contentum conquerentem, e medio foro raptam transtulit domum, eamque conjugalibus delinimentis placatam, a sententia dimovit. (c) Vir autem ~~etiam~~ dicebatur, quia domum olim deducam, postea exigebat: uxor vero ~~etiam~~ dicebatur, quia deserebat virum, & unde discesserat, remigrabat: hinc ~~etiam~~ & ~~etiam~~ sit. Apud Romanos vero dirimendarum nuptiarum facultatem initio solius viri fuisse, hand proflus temere quis existimaverit, qui mos etiam erat Hebræorum. (d) Mulieres enim

apud Romanos uti mancipium habebantur, & longe majorem, quam viri pudicitiam, & fidem præstare cogeantur (e). Verum ut virorum initio tota fuerit libertas in divortio, jus tamen civile deinde mutavit. Nec enim aut vir uxorem dimittere, aut uxor maritum deserere poterat, nisi certis ex causis, quas partim ex XII. tabul. partim ex moribus collectas, partim recenter constitutas enumerat atque definit Theodosius, & Valentinianus. (f) Aliquando vero sine causa matrimonium dissolvebatur, si conjuges ambo consentirent; ac tum dicebatur matrimonium dirimi *bona gratia*. (g) Quod sultit Justinianus, (h) qui ambobus etiam discedere volentibus causas adjungendas constituit: quas siue ex veteri, siue ex novo Justiniani jure venientes; exponit Cujacius luculenter. (i) Quamvis autem antiquiores dimittendæ uxoris potestatem haberent; tamen lege pudoris & nuptialium sacrorum religionis atque auspicio auctoritate, diu ejus facultatis usu abstinerunt, initiumque factum a Sp. Carvilio Ruga, (*) qui sterilitatis causa uxorem repudiavit. (k) Deinceps tanta morum dissolutio nata est, ut quotannis prope uxores mutarent virum, atque annos frequentius a maritorum, quam a Consulû serie numerarent. (**) Sed jam reliquias legum nuptialium e doctorem virorum conjectura promamus.

Patribus cum plebeis connubijus nec esto.

Mulieris, quæ annum matrimonij ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

Si

(a) Gothi. ad tit. 6. in fin. in not.
(b) Plutarch. in Remulo. Dionys. lib. 2.
(c) Plutarch. in Alcibiade.
(d) Dicit. cap. 24.
(e) Cato apud Gell. lib. 10. e. 24.
(f) L. Cæcilius C. de repud. l. 43. ff. ad l. Jul. de adul. Cicero Philippic. 2.
(g) L. Fuscianus, C. de repud.
(h) Novell. 517. cap. 10.
(i) ad Novell. 22. & 117.
(*) Aliud exemplum Sempronij Sophi præsto est apud Valer. Max. L. VI. c. 3. quo motus Celeb. Orig. Pref. T. I. P. Th. jub. p. 10. Valerium Maximum, Gellium, & Tertullianum, primis secentis ab ur-

be condita annis nullum divortium factum narrantes de divortio intelligit ex causa legibus non permixta facto. Abfisse tamen Gellius, L. IV. c. 3. quingentis fere annis post Romam conditam, nullas rei uxorie actiones fuisse ait, quia non desiderabantur, nullis plane tunc matrimonij divergentibus.

(k) Plutarch. in Remul. in fin. Valer. lib. 2. cap. 3. Gell. lib. 2. cap. 3. Dionys. lib. 2.

(**) Quod per profligatos sexus sequioris mores Augusti in primis temporibus invaluisse ajunt. Apud Plautum certe Syra conqueritur, impium marito adulterium esse, uxori non esse. Juvenalis contra Sic. sunt, inquit, esto mariti.

Quinque per autumnos simul res dignas sepelch.

Si mulieri repudium mittere
volet causam dicito harumce u-
nam. (*)

Usurpandi) hoc est usucapionis in-
terruptendæ.

Abescit) hoc est aberit.

Ufus esto) hoc est usu capta esto; si-
ve uxor esto.

CAPUT XXX.

De Partu XI. Mensium.

A Nuptiis ad partum, servato naturæ or-
dine, progrediamur. Refert enim plu-
rimum cognoscere liquido, quoniam ex con-
cubitu sit partus conceptus, ne adultera pro-
les, legibus resistentibus, patrimonium oc-
cupet alienum. Ideo leges tempus præfinit-
runt, unde dijudicaretur, an partus, mari-
to mortuo natus, ex eo conceptus fuerit; an
ex concubitu alieno, ejus turpitudinem mul-
ier soluti jam conjugii auctoritate velaverit.
Legitimum igitur patiendi tempus Decem-
viri non ultra decem lunarium (**) mensium
spatium extenderunt: forte quia
jus versatur in iis, quæ plerumque contin-
gunt, *ἐν πάσι*, ut Theophrastus loquitur,
(a) non in iis, quæ *ἐκ παραλόγου*, id
est inopinato eveniunt. Sed ubi hominum
existimatio vertitur, insolitos etiam casus
oportebat respexisse Decemviros: quos credo
sefellit vulgaris eo quoque tempore medico-
rum opinio ubique pervagata, ejus multi au-
ctorem faciunt Hippocratem, qui mihi potius
in contrariam videtur opinionem abire: nam
in libro *περὶ ὀγκρανίου* conjungit (b) partum

undecim cum partu decem mensium: atque
ostendit, oportere sæpe mulierem undeci-
mum mensem attingere, ut ad ultimum
circuitum perveniat: & ejusdem Hippocra-
tis Gellius hæc verba producit, *γυνὴν δὲ ἐν
μήτρει, ἔτι πέντε, ἔτι ὅσους, ἔτι ὅσα καὶ
μήν, καὶ ἡ ἰσχυρὴ δὲ καὶ πάλαι, καὶ
ἐν ἡμέρᾳ ἀναστρέφεται.* (c) Hinc orta est & alia
definitio ad pariendi tempus collata: cum
enim decem mensium spatium partus maturi-
tas constituitur; lugendi conjugis tempus
fuit eodem fere spatio conclusum: ut ante
decimum exactum mensem nubere alteri non
licuerit. (d) Unde Ovidius in fastis:

*Quod satis est utero matris dum prodeat infans;
Hoc anno statuit temporis esse satis;
Post totidem menses a funere conjugis uxor
Sustinet in vidua tristitia signa domo.*

Hinc vulgaris illa de posthumis instituendis
apud veteres formula: *Qui post mortem natus
in decem mensibus proxime natus erit.* Verum
experiendo compertum est, breve admodum
leges constituisse tempus ad naturæ licen-
tiam: quæ ab opinione nostrâ sæpe, ab or-
dine vero suo nunquam aberrans ultra co-
gitationis nostræ fines non raro vagatur.
Quamobrem Aristoteles, & Diocles philo-
sophus, & M. Vatro ad undecimum usque
mensem pariendi tempus produxerunt: &
Adrianus consultis philosophis feminam pu-
dicam, quæ XI. mense pepererat; ab igno-
minia eripuit, ac legitimam talem partum
esse decrevit. (e) Cui sententiæ comproban-
dæ nostris temporibus perutilem dissertatio-
nem, solidioris philosophiæ luce persua-
sam, & postea Romani fori auctoritate
munitam, conscripsit interpres naturæ so-
lertissimus Joannes Maria Lancisius: Lucius

S. 2. autem

(*) Propter mores puta uxoris intolerabiles, quales
Romulo vis fuerant, si adulterium uxor commississet,
si vinum bibisset, si veneficio circa prolem usa esset, &
si denique partum alienum pro suo subiecisset. Dionysius
Haliernensis. L. II. cap. 26. Plutarchus in *Romulo*
cap. 42. Quam legem Romuli legibus XII. tabularum
illatam putat Celsus. Otto *Pe. T. II. §. 10. §. 1. p. 10.*

(**) Immo solarium; unique XXX. dierum. Au-
ctor enim est Gellius III. 16. Decemviros scripsisse, in
decem mensibus hominem gigni; mensis autem spa-
tium pro diebus accipitur XXX; L. 40. D. de reg. cred.
L. 101. D. de R. J. Provide autem Decemviri nativita-
ti partus legitimi præfixum mensem decem, quia nono

uense plerique nascuntur, & supposita prole heredita-
tes per stupra captari possint, si liberalitas decemviro-
rum ultra XXX. dies pergeret. Qui vero decimo de-
pnum mense partum legitimum nasci ajunt, utique ne-
gant, idem initio undecimi contingere posse, nec jus
vetus mutavit Justinianus in Nov. 39. partum in fine
mensis undecimi editum negans legitimum esse. Mini-
me enim idoneo inde argumento colligitur, legitimum
eum esse initio ejusdem mensis.

(a) L. 3. ff. de legitimis. (b) n. 5. & 6.

(c) Gell. lib. 3. cap. 16.

(d) Hottom. ad leg. XII. tab. pag. 422. L. 2. C. de so-
cund. nupt. (e) Gell. lib. 3. c. 6.

autem Papyrius Prator tempus hoc longius traxit: bonorum enim possessionem dedit ei, quem decimo tertio mense mater ediderat, Plinio teste. (a) Quo loco, quem corruptissimum putat Cujacius, (b) in veteribus codicibus refert legi *pro XIII. X. mensibus*: quod sensu nihil Plinius diversum attulisset a vulgari opinione: cum tamen ostendat ibi, vel se aliquid præter communem nascendi formam literis tradere. Frigescet igitur Plinii locus, nisi ex vulgaribus codicibus XIII. menses legamus fuisse a Pratore toleratos; quam ejus indulgentiam erga mulierem, & prolem non prius temere suspectam habuit Balduinus. Decretum autem illud Adriani, haud scio an in morem, & in disciplinam cesserit Jurisconsultorum: qui quæstionem hanc e sola XII. tabularum auctoritate definiunt; unde Paullus (c) (*) *Septimo mense natus matri prodest*. Ratio enim Pythagorici numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense partus maturior videatur, a quibus desciscit Justinianus. (d) Nisi decretum Adriani de undecimo mense non exacto, sed incepto accipiamus, atque ita nullam discrepantiam inter Adrianum, & Jurisconsultos, & jus deinde receptum inveniremus: neque novi quidquam Gellius protulisset: Siquidem non negaverint hi, sub initium undecimi mensis partum esse legitimum, ut notat Cujacius eodem Paulli loco.

Si quis ei in X. mensibus proximis postumus natus escit iustus esto.

Justus) hoc est legitimus, ut *justa nuptia, liberi justii*, & alia complura.

(a) lib. 7. c. 5.

(b) Novell. 39.

(c) Sens. lib. 4. tit. 9.

(*) Incipit partus iustus nasci initio mensis septimi. Id est centesimo octogesimo secundo die; ut auctoritate Hippocratis docet Ulpianus in L. 3. § 12. D. de suis & leg. viciis hereditibus, a quo ne amplius differtire videatur Paullus in Sens. l. 1. § 1. C. de celeb. Noodtius ad tit. P. de statu hominum p. 26. verba ejus ingeniose transposuit. Lenique, aut septimo aut pleno decimo mense.

(d) Novell. 39. cap. 2. Alciat. peroraz. lib. 3. cap. 3. (e) Dion. l. 2.

(*) Sic leni satis medicina succurritur morbo olim desperato. Eadem emendatio incidit ante Martialis,

CAPUT XXXI.

De Partu Monstroso.

A Lquando partus non sunt integri, sed monstrosi. Atque hi, vetustissima Romuli lege a Decemviris in XII. tabulis relata, si deformitate sint inligens, necandi statim sunt a parentibus. (e) Cujus etiam legis Cicero meminit lib. 3. de leg. ubi pro legatus legerim negatus. (**) Hinc illud Ennii apud Nonium in auscultare: *mibi auscultata nate, pueros necari jube*, atque illud Tibulli: (f)

Prodigia indomitis mersa sub æquoribus.

An autem partus monstrosus esset, id Romulus non parentibus propriis in suos amorem corruptis, sed quinque viris e vicinia judicandum tradidit. Non continuo enim partus monstrosus reputatur, quod aliquid ab humana figura discrepet, veluti si officia humanorum membrorum ampliaverit, (g) uti sunt fedigiti, qui senos digitos habent in manu. Monstrum vero est, quod contra formam humani generis, converso more, procreatur. Quod monstrum fuit appellatum, quia monstret mala futura, sitque triste omen: ut ostentum ab ostendo, portentum a portendo: (h) nisi, ut Stilo putat apud Festum, venerit a monendo, quasi monestrum: unde postea monstrum E littera exclusa. Hoc autem discernit Cornelius Fronto inter monstrum, & ostentum ponit, quod ostentum præter consuetudinem, at monstrum præter naturam oboriatur. (i) Talis autem partus matri ad lucrum nihil prodest; cum pro filio non habeatur: velut in S. C. Tertulliano, ubi de lucro contenditur, (k) at prodest ac excludendam poenam legis Papie satis odiosæ, ubi de

pœna

c. 23. & aliis, quos laudat Otto Pr. T. III. p. 31. probante conjectura Cornelio van Bynckerckhæ de jure occidendi liberos p. 128. est, qua est ingenii ubertate; nec ipse hunc locum intentatum dimittit. Monstrum autem bruto animali simile est, ideoque contra formam humani generis converso more procreatum dicitur, cum in ostento digiti feni aut pedes tres rationis usum impediunt nihil.

(f) l. 1. c. 1. tit. 2.

(g) L. non sunt ff. de statu hominum.

(h) Nonius.

(i) Vide Voss. etymolog.

(k) Paul. 4. sent. §. mulier, ubi Cajac. tit. 9.

poena declinanda certatur: erat enim ha lege turpe, atque damnosum non habere liberos: ideo humanitatis causa nomen filiarum accipitur pro sexu quolibet. (a) Androgynus (*) etiam Romani veteres abominabantur: ex humanitate tamen Jurisconsultorum conservabantur: recentiores vero eos, quos veteres prodigia reputabant, mutatis moribus, in deliciis habuerunt. Sed legem ipsam, ut restitui conjectura potuit, subiiciamus.

Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Insignem] insignis dicitur aliquo signo turpiter notatus: veluti membro mutilo, aut alia figura quam humana. Plautus (b)

Tum ne uxor mihi insignitos pueros pariat postea,

Aut varum, aut valgum; aut compernem, aut patum,

& Lucret. Insignis varis cruribus.

CAPUT XXXII.

De Rebus Litigiosis.

Quas hactenus explicavimus leges, ad statum pertinent personarum; deinceps occurrunt eae, quibus civilia negotia diriguntur, quas ordine suo expedimus, incipientes a rebus litigiosis, hoc est in iudicium deductis: quarum nomine venit non tantum res mobilis & immobilis, verum etiam nomen debitoris & ambiguum chirographum. (c) Res igitur litigiosi vitio affectas, vetuit lex XII. Tabul. Numinibus tradi, sive in sacrum dici; ne hac fraude spes ejus recuperandae domino desineret, calidusve adversarius in invidiam sacrorum auctoritate adducens, religionem detorque- ret in damnum aliorum. Res enim semel consecrata, nunquam a Pontificibus rescra- batur, sive religione solvebatur. Ideo quia

semel religione obligata perpetuo dominus mittebat, iussere Decemviri, ut qui rem sigillam in sacrum dedicasset, ejus rei nomine duplum adversario redderet: ut hoc veluti solatium amittere rei dominus haberet. Et quamvis lege non pateret, duplum illud adversario ne, an scilicet cederet; benignius tamen visum est, & humanius, adversario seferre pro solatio, quod potentiori adver- sario traditus fuerit. (d) Hanc autem legem ita Gothofredus ex conjectura contexit.

Si qui rem de qua illis fieri in sacrum dedicasset duplione decidi- to.

Stilis) dicebant veteres pro lis: stilo- cum pro loco: deinde linguae cultus & urbanitas literarum asperitatem elisit: Vi- de Festum vero filata.

CAPUT XXXIII.

De Servitutibus Praediorum.

Sed de his satis. Pergamus nunc ad ser- vitutes, quarum aliae praediorum rusti- corum sunt, aliae urbanorum: de quibus fuisse primo loco in XII. tab. cautum, si- gnificat ordo a Cajo in Institutionibus; & in Digestis a Justiniano institutus: quos ab ordine prisco quam minimum recedere vo- luisse crediderim. E veteribus autem frag- mentis lex eruitur, quae spatium inter vi- cinas aedes duorum pedum cum semisse praescribat aedificantibus: ut non modo tran- situs circumventibus panderetur, sed incen- dium etiam a proximis aedibus, eo interval- lo averteretur; (e) unde lex ita re- stituitur.

Ambitus parietis sextertius pes esto.

Ambitus) quasi circuitus est enim ambire proprie circumire, Am enim ve- teri-

[a] Ulp. leg. quare. de F. S.

[b] Androgynus:

Cui forma duarum, nec femina dici.

Nec puer aus possit, neutrumque & utrumque vi- detur.

Nec duo sunt.

inter ea multis refertur, quae crebris hominum se- pomibus orlebrautur, illi existerint nunquam. R. sic credo, si eundem utriusque sexus officii fungi pro- se negant in conjunctione maris & feminae, minus

bene, si de ludibriis formae dubitant, de quibus & veterum fide & hodierna experientia reselluntur.

[c] Mitis. ab 3. fana prima.

[d] L. 3. C. de litig. Cujac. parat. ibid.

[e] L. ult. ff. de litig.

[**] Litibus etiam de fillicidiis sic obviam, itum, tñ de iis Decemviro cogitato, vix veri simile sit. Dicebantur ejusmodi domus cum ambitu insulae, quam frequentissime in Pandectis mentio est.

[c] Brüll. l. 1. 2. antiq. c. 1. & 3. Cujac. obs. l. 1. c. 4.

teribus significabat circum a græco *ἀμφι*, unde *ambitus bonorum*, propterea quod in eorum petitione supplicando circumirent. (a) *Sextertius* valet duos asses cum semisse: unde duo pedes, & semis dicitur pes sextertius in lege XII. tabul. ut Volusius Martianus de ass. scribit. (b) *Rutilicorum* autem prædiorum servitutes contrahentium arbitrium & voluntas moderatur: quo vero pacta non pervenerunt; eo leges extenduntur. Atque ex legibus XII. tabul. tantum definitam habemus, atque præscriptam viæ latitudinem, quam octo pedum in porrectum, hoc est in directum, siue qua recta tenditur, esse voluerunt, (c) sexdecim in amfractum, siue in flexu, propter commodum ducendi vehiculi, quod in angustiori spatio verti non potest, nisi viæ nomen laxius, & præter XII. tabul. sensum accipiamus cum *Ælio Gallo*; (*) (d) ut non modo spatium ducendi vehiculi, sed & semita, & iter eodem viæ vocabulo veniat, ampliori tamen significatione. Qui autem lege servitutis alteri debet viam, curare oportet, ut ea perpetua munita sit ad vehiculi commoditatem, (e) quod si neglexerit, tunc ex legibus XII. tabularum jus domino tribuitur vehiculi ducendi per fundum servantem quacumque velit. Quæ facultas quamvis ex legibus XII. tabul. sit infinita: tamen interpretatione prudentum ita temperatur, ut si via commode pateat alia ex parte sine detrimento fundi servantis: tum parendum sit vineis, villis, & satis: eaque via semel electa, imposterum teneatur. Sed etiam latius extenditur sensus legis, quo non tantum de fundo serviente, sed de fundis omnibus viæ continentibus accipitur: ut si domini viam non

muniat, cuius liceat per agros eorum, qua commodum est, siue cum vehiculo, siue cum iumento transire. En verba legis, ut a novis redduntur interpretibus:

Via in porrectum VIII. pedum, in amfracto XVI. pedum esto.

Si via per amsegetes immunita elicit, qua volet iumentum ducito.

Amfracto) Varro: (f) *Amfractum est ab origine flexum duplici, dictum ab ambitu, & frangendo. Ab eo leges iubent in directo pedum octo esse, in amfracto sexdecim, id est in flexu.*

Amsegetes] dicuntur agri sibi eadem in via occurrentes, siue quorum affinis seges viam attingit: unde Festus, *Amsegetes dicuntur, quorum affinis seges viam attingit.* Sensus autem legis est: Si via ab his, qui vicina prædia possident, munita non sit, iumentum agere quisquis velit jus esto.

C A P U T XXXIV.

De Aqua pluvia arcenda. (**)

Cavit etiam lex XII. tabul. ne quis opere manufacto aquam pluviam excipiens, cursum illius dirigat in alienum prædium, quod inde deterius reddatur: unde orta est aquæ pluvie arcendæ actio, quam *Wesembecius* perperam refert ad Prætoris Edictum, cum initium duxerit a XII. tabul. cuius hæc verba profert ex

La-

(a) Festus in verbo *ambitus*. Varro lib. 4. de ling. lat. L. Imperatores ff. de servit. urb. prædiar.

(b) *Hottomannus* in leg. XII. tabul. ad hanc leg. Brift. loc. cit. & Cuiac. rad. efervu.

(c) L. 8. de servit. rust. præst.

(d) Interpretatio verborum *Ælii Galli* in L. 157. ff. de P. S. naturalis pulchritudine placet, minime tamen talis est, ut de ejus inventione adeo gloriaretur *Marcilius C.* 32 quem Auctor nostro prævidisse dicere, nisi res talis esset, quæ facile cuius in mentem venire posset.

(d) L. pariet. 157. ff. de P. S.

(e) Cic. orat. pro Cæcio.

(f) Lib. 6. de ling. lat.

(**) Aqua pluvia ex earum rerum numero esse videtur, quæ, quod ab omnibus facile discernuntur, definitionis non indigent, nisi veteres aliter voce usi es-

sent ac vulgo sit. Ecce enim aqua pluvia is non quantitas aquæ inibi collectæ, sed tam, quæ de celo venit & loci vitio vel manu societ, significet. Cicero Top. c. 9. Ab aqua pluvia exemplum ducit *Lactantius*, quando Jurisconsultos in rebus vilibus versari contendit. Sed eo angustior ars videri debebat, quæ cum res splendidas minime negligat, etiam ad viliores descendit. De splendidis tamen rarius questum credo, tempore latæ legis, quam de aqua pluvia. Ne vero iusto tenuior videretur tractatio de aqua pluvia, interspergit ei Auctor doctrinam de aquæ ductibus & regionum varietate, eoque deus & sublimitatem rei etiam minime & agresti adiecit. Affinis legi nostræ lex vetus de aqua non electanda apud *Frontinum*. Oletare autem aqua dicebantur, qui eam per injuriam corrumpébant.

CAPUT XXXV.

De Arboribus cadendis.

Labeone Pomponius, (a) si aqua pluvia nocet. Non vindicat autem hæc actio damnum ortum ab aqua profluente per ductum naturalem, sed per manufactum: (b) unde non sua sponte, vel natura loci, sed opera hominis ducitur. Sive quis igitur aquam ab naturali cursu alieno damno deflexerit, sive comprimendo, citatiorem eam reddiderit, aut nova immitenda uberiorem; (c) tamen quia imminet, coerceretur hac actione, qua vel opere restituito avertitur aqua; vel tanti dominus, quantum restitui opus interest, condemnatur: cogiturque damnum post contestatam litem alatum sarcire: & de eo, quod post sententiam afferri poterit, damni infecti cavere: (d) Similem quoque actionem proditam legis XII. tabul. Ulpianus refert, (e) quia si rivus aqueductus per publicum locum privato nocebit, ei de damno cavetur. Quod accipitur de opere privato, quo aqua per publicum locum ducitur, sive de aqueductu privato: nam nihil de publico XII. tabularum leges constituisse cum illius usum Romani non norint ante annum DCXLII. A. U. C. uti Frontinus initio de aqueductibus refert. Regionum autem varietas, varium utilitatis rationem inducens, leges parit sæpe contrarias. Quamobrem in Atracæ regionibus æstuosis, ubi aquæ inopia laboratur, actio datur adversus eum, qui aquam pluviam coercet, nec sinit eam ad fundum alterius tendere. (f) Hujus autem legis ex XII. tabul. apud Pomponium verba superflunt admodum pauca: sententia vero colligitur integra ex Ciceronis topicis, aliisque locis juris civilis.

Si aqua pluvia manu nocet; Prætor arcendæ aquæ arbitros tres addicito: noxæque domino cave-
tor.

Nocet) sensum habet, quem grammatici vocat potentialem: id est si nocere poterit. Pomponius. (g)

Non solum aquis; verum & arborum ramis, præter modum disfluentibus, ac latiore umbram projicientibus vicino agro nocemus: interceptur enim solis ætus, quo terra maxime fovetur, & semen ad ortum excitatur. Ideo XII. tabulæ prodiderunt actionem adversus dominum arboris latius effusæ, quo ramos ejus pedes quindecim altius a terra coerceat, (b) eorumque luxuriam vicino agro impendentem compescat, quod subluare, ut mox explicabimus, dicebatur. At si dominus ramos circumcidere noluerit, lex, domino invito, potestatem circumcidendi permittit ei, cujus fundo nocetur. Quam sententiam legis Prætor suo quoque comprehendit Edicto, quo lex eadem protecta fuit ad arbores impendentes in ædes, de quibus nihil XII. Tabulæ legibus cavebatur; (i) jussit enim Prætor, ut nisi dominus arborum ab ædium domino monitus paruerit, vel circumcidendo arborem, vel radieitus, ut ædium incolumitas exigit, evellendo, quod colluare dicebatur; tum ædium domino liceat excisa ab stirpe arbore damnum pellere. Item Pomponius ait, in eodem titulo agi posse leg. XII. tabulæ de tollenda arbore, si ex alterius fundo in vicinum agrum vento inclinata fuerit. Sed jam legis reliquiis subjiciamus.

Si arbor in vicinum fundum impendet XV. pedes altius sublu-
cator.

hoc est, si arbor e vicini fundo in vicinum impendat, arboris illius rami XV. pedes altius circumcidantur.

Subluare) est compescere luxuriam ramorum: quasi subitus lucem mittere. Colluare quid sit, dubitari potest. Vel enim significat superiores ramos luminibus offi-

(a) L. Labeo 21. ff. de florum liben.

(b) Cic. in topic. L. 1. ff. de aqua, & aqu. pluvi. ar. tend.

(c) L. vicinus 24. eod. ff. 2.

(d) Cuius prætor. ff. de aqua, & aqua pluvi. arcend.

(e) L. 5. ff. ne quid in loc. publ.

(f) Argemus l. 2.

(g) L. Labeo 71. ff. de statu lib. Pauli. l. 5. ff. ne quid in loco publ. fiat.

(b) L. 1. § 8. ff. de arbor. cadend. Pauli. l. sent. 5. tit. 6. §. arbor qua.

(i) toto tit. ff. de arbor. cad.

officines succidere, vel ipsam ex stirpe arborem excindere, quod verius puto. (a) (*)

CAPUT XXXVI.

De Glands legenda.

SI glans ex alicujus fundo proximum in agrum deciderit, facultatem fecerunt XII. tabul. domino arboris colligendi glandem suam ex alieno solo. Quæ lex translata fuit in Prætoris Edictum. (b) Non sola vero glans quæna, vel iligna his verbis domino colligenda permittitur, sed fructus quilibet: fructus enim omnes glandis appellatione veniunt; [c] ut apud Græcos *ἀπὸ τοῦ* extremitates arborum [**] appellabantur *ἀπὸ τοῦ*, sive prisci, ut Scholiastes Aristophanis tradit in equitibus, *τὰς δὲ τοῦ δῖου ἐκείναι, ὅντων ἀπὸ τοῦ* *ἐκείναι*, omnem arborem quereum appellabant. Hinc veteri latinorum lingua, quæ proprius accedit ad morem Græcorum, fructus omnes glandis appellatione continebantur. Ex quo, alii quæ civilis juris exemplis intelligitur, quanti reserant callere latine lingue originem & proprietatem: ut non mirum, si ea magis apud jurisconsultos, quam apud oratores omnibus temporibus floruisse: jurisconsultos enim adigebat muneris necessitas; oratores vero artis ornamentum, quod simul cum auribus multitudinis mutabatur: lex autem hæc fuit:

Si glans in emem cadauca fiet, domino legere jus esto.

Emem) enim pro eundem dicebant veteres. (d)

(a) Cujac. ad Paul. sent. lib. 5. tit. 6. §. arbor.

(*) Et Festus tueri in voce *sublucere*: Utraque vox dicta a luce submitenda, vel committenda. Ex eodem fonte *lucidus* *Esymol.* XVI. §. luci vocabulum derivat, quo veteres sylvam Diis sacram significabant. Nam luci quoque a luce dicuntur, vel per *ἀπὸ τοῦ*, quod in his sylvis Numinibus sacris lux rara fuerit, vel. quod tempore festo lumina in iis plurima in Deorum honorem accenderentur, quod & Græcis in more positum fuit, unde *ἡ ἁγία ἡ ἁγία* apud Homerum *Iliad.* β. v. 506. Festum perperam contradictionis insinuat Salmastius ad *Solinum* p. 585. Quod autem dicitur, XV. pedes altius sublucendam arborem esse, de solo intelligo, non de ea altitudine, ad quam a boris rami antea descendebant.

(b) L. 1. ff. de glands legenda.

(c) L. 236 §. 1. ff. de V. S.

(**) Adeoque fructus omnes. Quare non inepte

CAPUT XXXVII.

De Interflitio sepis.

Inter confines autem fundos liberum esse transitum oportuit, qua sine agrorum incommodo ire, agere, aratum circumvertere (e) liceret, quod confinium appellatur, si via publica non interveniat. Confinio autem quinque pedum spatium Decemviri statuerunt: cujus præfinitionem spatii, quam præfinitionem etiam appellatam invenimus, (f) sumserunt e Solonis legibus, qui singula notarat, atque distinxerat intervalla sepium, mæciarum, & arborum. Quem locum quia Cajus retulerat in commentario ad leges XII. tabul. (g) multi crediderunt integram Solonis sententiam omnibus ex partibus fuisse XII. tabul. legibus comprehensam: cum ex monumentis, quæ supersunt, præfinitionem solam quinque pedum colligamus: & a Cajo habeamus exemplum tantum Solonis Decemviro fuisse secutos. Statuerat autem Solon, ne qui sepe maderet, (h) excederet præscriptos fundi terminos: ac voluit, ut parientem si extrueret, pedem ille relinqueret spatii; si domum pedes duos; si sepulchrum, aut scrobem foderet, quantum profunditatis haberet, tantum spatii relinqueret; si præteum lex pedum latitudinem. Oleam vero, aut ficum, ut ne in alieno radices agerent, novem pedes e vicini fundo distare voluit; ceteras arbores quinque: quod spatium est XII. tab. legibus præfinitum, & ab omni-

ἀπὸ τοῦ substitui possent voci *ἀπὸ τοῦ*, quæ vulgo locustas significat apud Mattheum, *cap.* III. v. 4. nisi exemplo grave videretur mutare quicquam in literis sacris. Ecce enim hominem divinum æstimemus ex nostro more, id est, profano. Glandes Virgil. *Æneid.* I. VII. v. 686. etiam in illis quedam militaria dici, vix animalivertem, nisi locus ejus nostris quoque globalis, ut vocant, ignitis applicari possit.

Parv maxima, inquit, *glandes*

Livensis plumbi spargis.

(e) Festus verbo *emem*.

(f) L. 4. §. *pos.* cum l. *sec.* ff. fin. *regund.* l. 7. §. *ult.* ff. de *ag. rerum dot.* Varro de *ling. lat.* lib. 4.

(g) L. *quinque pedum*, C. fin. *reg.*

(h) L. *ult.* ff. fin. *regund.*

(b) Plutarch. in *Solone* pag. 91. Cujac. ad *lult.* ff. fin. *regund.*

omni usucapione prorsus exemtum. Scio, displicuisse Salmasio (a) veterem versionem verborum Soloris, quæ *non displicuit* reddit *sepe*: cum ille interpretetur maceriem: utraque tamen interpretatio veterum auctoritate defenditur. Illa Suidam habet auctoritatem, & Orionem, & Theocriti Scholiastem; hæc Herodotum, & Demosthenem, & Hefychium, & alios quos collegit Menagius, (b) qui Salmasii opinionem propugnat adversus Heraldum Salmasio infestum. Verum ne alicui veterum, præcipue vero Eustachio Homeri gravissimo interpreti, vocabuli hujus ignorantiam ascribamus, qui vetustiori ævo tradit sepes agrorum spinis & ramis fuisse contextas; *anuncius* acceperim uti genus lignea simul, & lapidea sepe complectens. Sed ut ad propositum redeamus, duplex erat agrorum controversia, finalis nempe spatii & locorum: finale spatium quinque pedum præscriptione, sive præfinitione constabat ex lege XII. tabul. omni usucapione liberum, ut in controversiam nunquam veniret. Locorum vero spatium id erat, quod quinque pedes excedebat. Quod enim supra quinque pedes extendebatur, id adducebatur in controversiam apud judicem, sive arbitrum finium regundorum; eaque controversia locorum appellabatur. Quam distinctionem invenieris in celeberrima lege, brevissima simul & obscurissima *quinque pedum* C. Just. & Theod. *fin. regund.* Cujus explicationem ab omnibus interpretibus quidem laboriose, ab eruditioribus tamen, Alciato duce, feliciter tentatam, petere utilius licebit a Jacobo Gothofredo. (*) Nolo enim hic ego, vel eandem cantilenam canere, vel ut nova proferam ineptire: cum & Petrus Abailardus, qui sensum undecunque germanum se prolatum gloriabatur, hac tamen super lege obmutuerit. (d) Itaque super confinium, sive super quinque pedes, vicinis fundis ad iter, ac transitum interjectos, nulla ex XII. tab. usucapio cadebat, quod hisce fortasse legis verbis comprehendebatur:

Jani Gravinae Tom. I.

(a) Observ. ad ips. Aristum.

(b) *Armenis juris civil.* c. 33.

(c) Vide Frontinum, & Cujac. *obs.* l. 10. c. 2.

(d) Reliquos interpres hujus legis recenset Eversandus Otto *Pr. T. III. Thef. jur.* p. 36.

(e) Vide gloss. in *L. quinque pedum*, C. *fin. regund.*

Intra quinque pedes usus auctoritas nec esto.

Usus auctoritas hoc est usus usucapionis, quam loquendi rationem pandemus infra, cum de usucapione tractabimus: nunc de regendis finibus videamus.

CAPUT XXXVIII.

De Finibus regundis.

SI quando contentio inter vicinos fundos oriretur de finibus aut obscuratis, aut turbatis, vel de spatio locorum, & modo agrorum, quod tertium in limitibus controversiarum genus Frontinus appellat, (e) ibi leges XII. tabul. jusserunt, ut res arbitri darentur regendis, hoc est dirigendis finibus, (f) apponendisque terminis & agris definiendis, ut colligitur ex his Ciceronis verbis: *Nec ex Mamiliæ lege singuli: sed ex XII. tab. tres arbitri fines regemus* (g) Ita locum hunc, eruditissimis omnibus adprobantibus, restituit Cujacius. (h) Accessit enim deinde lex Mamiliæ, quæ aut ex XII. tab. quinque, aut sex pedes inter confines fundos constituens singulis arbitris, contenta fuit in finium controversiis. Quam legem tulit C. Mamilius Trib. plebis; is, qui belli Jugurthinij tempore rogationem ad populum tulit (i) in eos, quos Jugurtha pecunia corrupisset. Ique propter legem de limitibus latam, *Limitanei* cognomen tulit: quod Manucius in nummo etiam argenteo observavit, in quo erat C. Mamilius Limetan. ut perperam Jacobus Gothofredus *Mamiliam* legat: Lex autem ita ex veteribus reliquiis concinnatur:

Si jurgant affines, finibus regundis Prætor arbitros tres addicito.

Jurgant) jurgium, & *lis* hoc discrepant: quod *jurgium* contentio est juris inter benevolos, & propinquos exorta, unde *jurgatio*, quasi *juris actio* apud Fenum

(e) *Id.* Dionys. Goth. & Alciatus.

(f) Cujac. *obs.* l. 10. c. 2.

(g) Boethius in *apoc. Cicer.*

(h) *Lib. 2. de legibus.*

(i) *Obs.* c. 21.

(j) Sallust. in *bell. Jugur.*

Festum, & *jurgare* ab jure deducit Varro. (a) Lis verò est animorum concertatio vehementior ex ira & odio inter inimicos exarscens: ut non immerito Cic. cum alibi *sæpe*, tum in libris de republica apud *Nonium* in verbo *jurgium* non rerum tantum; sed & verborum dilectum in legibus XII. tabularum admiretur. Itaque nulla nobis lis esse potest cum eo, quem in potestate habemus.

Affines) sive vicini, qui prædia vicina possideant: affines enim dicuntur tam qui sanguine, quam qui prædiis conjunguntur, ut tradit Festus, & gloss. verbo *ἀγχιπῆγγοι*.

CAPUT XXXIX.

De Usucapionibus.

Nunc ad usucapionem transeamus, quam suis legibus in rebus mobilibus etiam amplexus est Plato: (b) ut a jure Attico fluxisse suspicemur; quo ille fortasse respexit: effi hujus juris ex Atticis aut aliarum gentium legibus monumentum superstit nullum: ut merito jus hoc proprium civium Romanorum reputemus, a quibus peculiari ratione cultum fuit, atque constitutum: unde nulla hujus juris communio peregrinis, quibus nihil ex civium Romanorum bonis usucapere licebat: ut patet ex lege XII. tab. quam ad nos Cicero transmisit, (c) quamque inferius producemus. Igitur jure civili dominium sola capione, sive tantum capiendo nanciscimur: capimus autem rem, vel manu, sive ab alio traditam; vel usu, nempe possessionem ab initio bona fide. Unde duplex oritur adquirendi dominii ratio ex jure civili, mancipium, & usucapio. Mancipium dicitur quasi manu capio per traditionem; usucapio vero quasi capio per usum, sive per possessionem. Quæ usucapio introducta fuit, ne dominia in incerto diu manerent, & simul ut rerum domini verentes juris civilis potestatem, quæ dominium ab iis tacite ad diversos possessores transferebat, cautius res cosuodirent (*) atque tuerentur suas: ac denique ut certo tempore litium

facultas perimeretur. Quamobrem Decemviri statuerunt, ut mobiles quidem res anno; fundus vero biennio usucaperetur: hoc est redigeretur in dominium illius, qui rem illam anno, aut fundum biennio bona fide possederit. Fundi autem nomine quælibet res immobilis & etiam ædes comprehenduntur: non quia manifesta vocabuli proprietates eas etiam complectatur; sed quia vis & ratio legis etiam ad ædes extenditur: ut colligitur ex his Ciceronis verbis: (d) *At utimur eodem jure usucapionis in ædibus, quæ in lege non appellantur*, & alibi: (e) *At in lege ædes non appellantur: & sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. Valet æquitas, quæ paribus in causis paria jura desiderat*. Fundi igitur appellatio ad rem omnem porrigitur, quæ solo tenetur. (f) Et quia tempore institutæ usucapionis Romanorum ditio nondum exccesserat Italianam: res Italicæ sub usucapionem ceciderunt, eæque res mancipi dicebantur, quia proprietatem privati etiam nanciscerantur illarum; rerum vero provincialium, quia tributa pendebant populo Romano, solus populus proprietatem adquirebat; privati tantum possessionem: unde nec mancipi mancubantur, & tantum rerum mancipi, sive Italicarum erat usucapio; non vero rerum nec mancipi, sive provincialium. Sed quoniam Justinianus hanc differentiam sustulit, (g) coactus quoque fuit aliis etiam in articulis a veteri jure discedere. Cum enim usucapionem extendisset etiam ad prædia provincialia, quæ sita procul erant: visum fuit inhumanum retinere intervalla temporum eadem in diversitate regionum. Unde propter locorum longinquitatem, tempora quoque produxit usucapionis, & annum spatium, quod erat ulucapiendis mobilibus constitutum, ad triennium protulit; tempora vero ad usucapionem immobilium iussit esse decem annos inter præsentem; viginti vero inter absentes. Sed quid ad hunc Ulpiani locum respondebimus? ubi scribit: (h) *Usucapione dominia adipiscimur*,

[a] Lib. 6. de ling. lat.

[b] Lib. 12. de legibus.

[c] Lib. 1. de offi.

[*] Aut si neque custodissent, neque intra tempus legitimum vindicassent, dominio earum cadent, perinde ac si dereliquissent.

[d] Oras. pro Cæcin.

[e] In scrip.

[f] L. quæstio ff. de V. S.

[g] Instit. de usucap. & C. de usucap. transvend.

[h] Instit. l. 29.

mur, tam *mancipi rerum*, quam non *man-*
cipi. Ergo & ante Justinianum usucapionis
jus ad res etiam provinciales excurrerat.
Hanc difficultatem neque Balduinus, neque
alii ante Cujacium animadverterunt; qui
ut eam solveret, locum hunc accepit de rebus
mobilibus tantum ac se moventibus:
(*) quæ docet, etiam ante Justinianum usu-
capioni patuisse. (a) Sed neque peregrinis,
ut diximus, jus ulucapiendi dabatur, neque
permittabatur cuiquam rei furtivæ usucapio:
quippe quæ initium capere non potest, nisi
a bona fide. Quamobrem ex legibus XII.
tabul. adversus hostem, sive peregrinum
æterna est auctoritas, hæc est saluum sem-
per & integrum est rei dominium, ira ut
nunquam peregrinus possit rem ulucapere
civis Romani, quia cum peregrinis non est
communio juris civilis; item rei quoque fur-
tivæ æterna est auctoritas, nempe nemo fur
dominium rei furtivæ acquirit, propter ma-
lam fidem, ut ex subjectis duarum legum
fragmentis apparebit.

Ufus auctoritas fundi biennium;
ceterarum rerum annuus usus
esto.

Furtivæ rei æterna auctoritas
esto: adversus hostem æterna au-
ctoritas esto.

Ufus) significat possessionem.

Auctoritas) significat dominium, ut
sit dominium ex possessione quaesitum. Hinc
Hartenopolus *xipuris* *diæ xipuris*; unde
genitivum hic esse arbitror *ufus* contra cete-
rorum sententiam: (**) hoc sensu, ut do-
minium rerum immobilium biennio; mobi-
lium sequæ moventium anno ex continua
possessione adquiratur.

(*) In rebus enim solis, in provincia scitis non usu-
capioni sed prescriptioni tantum locus erat, §. 2. f.
de Usurap.

(a) *Parat. & enarr. ad C. de usucap. transfer.*

(**) Sed sic vox auctoritas alio sensu in prima,
alio in secunda lege venit. In prima significat do-
minium usu quaesitum, in secunda rei perfectionem,
vindicationem & evictionem. Hostmannus in com-
mentariis ad *erat. Cic. pro Cæcinnæ* c. 39. & *Lib. II. Obs.*
c. 2. appositæ usum & auctoritatem accipit, tanquam
de una re duobus expressa vocabulis, & pro *biennium*
legæ *biennis*, ut sensus sit, auctoritatem biennem ef-

Hostem) scilicet peregrinum, quo
vocabulo veteres Romani satis humaniter
etiam perduellem appellarunt; postea vero
amissit significationem peregrini vox hæc, &
eam perduellis retinuit, quam ab origine
non habuerat; unde Ennius de Scipione
Africano:

*Hic est ille situs, cui nemo civis neque
hostis*

Quiriv pro factis reddere opera pre-
stium.

& Plautus: *si statim conficiat cum hoste in-*
tercedit dies, & Cicerô de offic. t. itaque
sensus est nullo tempore peregrinus rem ci-
vium Romanorum usucapit.

CAPUT XL.

De Testamentis.

AC superiora quidem inter viventes ver-
tuntur: nunc ad ea veniamus, quæ a
morte proficiuntur aliena; nempe ad iura
testamentorum. Cujus vocabuli originem,
qui a testatione mentis trahunt, ut Servii
Sulpicii (b) auctoritatem, cui alioqui ne-
mo sanus non tribuerit plurimum, manife-
stæ veritati anteponunt. Is enim hanc pri-
mum nominis rationem protulit. Ude non
inurbane Valla, Gellio auctore, jocatur:
quasi & fragmentum fractionem mentis, &
loshmentum, lotionem mentis, & calceamen-
tum, calcationem mentis dicere possimus.
Rèvera igitur non est ex pluribus compo-
situm vocabulum; sed potius natum a verbo
testor, tanquam *testamen*, unde *testamentum*:
ut a munio munimen, postea *munimentum*,
& a *doceo* *documentum* documentum. Quo-
mobrem recte Cujacius (c) arbitratur, juriscon-
sultos morem Stoicorum secutos eam com-
mentis non raro fuisse originem, quæ rei
natu-

T 2

le, sive, rei vindicationem per biennium dari. Quæ
conjectura etiam sine emendatione admitti potest, &
vocem auctoritas in utraque lege eodem sensu accipit,
ideoque ceteris vitiorum doctorum sententiis palmam
præcipit, probaturque Salmasio de *Usur. lib. pag. 110.*
Equidem obstat ei Boethii auctoritas, qui in *Topicis*,
Hic igitur, inquit, *adum usut auctoritatem biennis*
fieri sentis; in quibus verbis manifestæ vox usus si-
ne appositione in gigendi casu ponitur. Sed Boethius
idoneus arbitri non videtur in re ab ætate ejus com-
plurium seculorum interapedine remota.

(b) Gell. l. 6. c. 12.

(c) *Lib. II. obs. c. 37.*

naturæ conveniret: ratione scita potius & concinna, quam vera. Sed jam a nomine ad rem ipsam veniamus. Testamentorum jus quamvis apud omnes fere gentes celebretur, quia tamen certis ritibus ac solemnibus formulis & quibus ultimæ voluntatis auctoritas pendebat a Romanis munitum fuit atque fundatum; propterea dicitur esse profectum a jure civili, ac primo ex moribus: qualia fuerint testamenta, quæ dicuntur in prociñctu, quæ a tempore Coriolani Plutarchus ducit. (a) Eorundem postea scultas ac ratio instituta fuit ex legibus XII. tab. quæ latissimam patrifamilias potestatem super re sua testandi permiserunt, longèque pleniorē, quam tribuerat suis legibus Solon, quem etiam in hac testamentaria re Decemviri condendis legibus imitabantur. (b) (*) Ante Solonem enim non licebat Atheniensibus res proprias morientis auferre successoribus legitimis: At Solon, qui testandi facultatem primus detulit; non tamen omnem, sed eam tantum voluntatem decedentis probavit, quæ a testatore sine liberis decedente incolumi ac prorsus tum a morbo, tum a medicamentis, tum a vinculis, tum a muliebris blanditiis libero prodiret. Plena vero potestas testamentis ex legibus XII. tab. accessit: nam exceptis his, qui pœnæ nomine redduntur intelligibiles & qui administratione rei suæ lege privantur; (c) liberum fuit, exclusis etiam liberis, hereditatem, & bona sua testamento relinquere. (d) Huic tam amplæ testandi facultati modum posuerunt aliquem latè deinceps leges, nempe Vocatio, Furia, Elia, quæ sequenti libro erunt explicandæ. Quamobrem legem ipsam jam adferamus.

Paterfamilias uti legasset super pecuniæ, tutelæ suæ rei ita jus esto.

Legasset) legare apud Decemviros non modo singulas res testamento relictas sed & omne testamentarium negotium, complectebatur, & ipsam heredis institutionem. Etenim legere significat statuire, decernere. Unde Livius libro primo Regnum vetustæ Sylviæ gentis legat; (e) legasset autem est ab antiqua scribendi ratione pro legarit posito s pro r, ut est pro erit.

Super pecuniæ) ita legitur in Pandectis Florentinis, [f] posito secundo pro sexto casu, (**) more Græcorum, ut observavit Cujacius, (g) qui antiquam hanc lectionem primus variis in locis juris restituit; aliaque more Græcorum usurpata notavit Antonius etiam Augustinus & Brissotius. Porro pecuniæ significatio hic ad omnia extenditur; non tantum scilicet ad pecuniam numeratam, sed ad mobilia etiam & immobilia, & ad jura omnia. (h)

C A P U T XLI.

De Successionibus ab intestato.

Occurrunt nunc successiones ab intestato, quibus locum in XII. tab. fuisse, post leges de testamento ex Ulpiano colligitur. (i) Intestatus autem dicitur non is tantum, qui sine testamento moritur, sed & is, cujus testamentum deestituit: imo intestatus non à mortis, sed à deestituendi testamenti tempore perhibetur: unde proximorum nomine veniunt non ii proximi, qui testatore decedente fuerunt, sed qui tempore deestituti testamenti reperiuntur. [k] Igitur ad intestati hereditatem lex XII. tabul.

voca-

(a) In Coriolano.

(b) Plutarch. in Solon. vide Petiti. ad leg. Attic. Demosth. pro Cœon.

(c) Quæ sententia ferri potest, etsi constet, etiam ante XII. tabul. testamenta in pace facta esse. Exemplum Tarrutii, Laurentii; Anci Marci temporibus; heredem ut videtur institutum, adducit Petizon. ad leg. Falc. p. 134.

(d) L. si cui lege ff. de test. & qui test. fac.

(e) Inst. de leg. testat. in prin.

(f) L. verbis 120. ff. de P. S.

(g) L. fœra 53. ff. de P. S.

(h) Verba legis utrum in Genitivo, an in Ablativo casu ponantur, parum interest, cum Græ-

co more Genitivum sæpe pro Ablativo poni Vossius notaverit de arte Gram. L. VIII. c. 65 Quid autem si quis vult tutelæ suæ rei P. suam rem pro filio d. ci respondet, quia & filius fuerit res mancipi. Sed durius videtur hæc commutatio generis & speciei. Omnium scilicet locum tenuit V. Hotomanus L. IX. Dis. c. 10. pro sue rei, legens, sui heredis.

(i) Super l. 28. & 29. ff. de P. S.

(j) L. pecuniæ nomine ff. de P. S.

(k) L. 1. ff. si test. test. null. testat.

(l) L. post consanguinitas, §. 6. ff. de suis, & id. §. 5. proximus testis de leg. agnat. success.

vocabat suos, deinde agnatos, postremo gentiles. Sui dicuntur filii, aut nepotes, qui ab ipsa quodammodo natura instituuntur heredes, atque vivente adhuc patre, rerum paternarum domini nascuntur: eoque mortuo tales non sunt, sed fuisse dequantur. (a) patefit enim dominium eorum, quod patria potestate obumbratur. Unde primum filius locum in successione omnium gentium jura tribuerunt: eosque Jurisconsulti heredes etiam necessarios appellaverunt: quia cum nascantur heredes, nequeunt se tales negare si velint. Ideo beneficium Prætoris opus eis fuit, ut possent hereditate paternam, quam sibi damnosam suspicarentur, abstinere. Non solum autem hii, aut nepotes jam nati suorum nomine comprehenduntur: sed etiam postumi, qui, nisi pater deceisset, in ipsius potestate nati essent. (b) Filiorum etiam nomine veniunt filie: ac naturalis ratio fuisse Decemviris, ut sine sexu discretionem par jus in successione suorum & agnatorum masculis ac feminis ex agnatione tribuerent: (c) quantum id sequentibus temporibus mutaverit, variis editis legibus, libro sequenti explicandis, quæ feminis facultatem succedendi minuerunt. At agnatorum nomine consanguinei (*) primò veniunt, et si peculiari quoque nomine notentur, quales sunt fratres & sorores ex eodem patre, qui cum proprie consanguinei appellentur, lege XII. tabul. generali agnatorum nomine comprehenduntur. Consanguinei autem proxime post suos vocantur, (d) deinde ceteri: et si decimo gradu sint agnati, ex ordine atque gradus prærogativa. Ac tanti fecerunt agnationem Decemviri, ut eos, qui agnati non essent, a legitima hereditate submoverint: unde neque mater, & filius invicem succedebant: quia quamvis a matre ac patre oriatur agnatio, mater tamen agnatio-

nè non continetur. Neque vero matri suos heres filius agnoscebat, quia mulieres filios in potestate non habent: ideoque neque ex eo capite filius matri succedere poterat. (e) Quam juris asperitatem postea lenivit S. C. Tertullianum, de quo libro sequenti. Post agnatos, gentiles vocabantur, sive qui eadem de gente essent, non ex eadem familia. Quorum jus postea cessavit: unde nihil hic explicandum superest præter id, quod supra de tuncis exposuimus. Ceterum ex lege XII. tabul. hereditas inter paris gradus agnatos in capita dividebatur. (f) Quod ex abito sensu legum potius, quam ab ipsis verbis deductum estimarem, cum nihil expresse cautum invenitur. Verum si cum patruo concurrant filii mortui fratris: ii non suo proprio jure veniunt, sed patris defuncti, cujus locum ingreditur: ideo non singuli æqualem cum patruo partem, sed simul omnes eam portionem hereditatis auferent, quam pater eorum, si viveret, habuisset, cujus mortui jus filii representant: quæ successio dicitur in stirpes; quia non per singula capita æqualiter, sed ratione gradus, quem præterit, hereditas avi inter filium, & nepotes ex mortuo filio dividitur. Illud vero ad antiquitatis cognitionem seculo dignum arbitror, quod Gellius ex Labeo ac retulit: (g) virginem Vestalem neque heredem esse cuiquam intestato, neque intestato quemquam: sed bona ejus in publicum rediit. (**) Jam vero ipsa legis verba proferamus.

Ast si intestato moritur, cui suus heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto: Si agnatus nec escit gentilis familiam nantictor.

Ad

(a) §. 2. Instit. de hered. quærit. & diff.

(b) L. n. C. de suis & legitimis. & §. 2. Instit. de hered. quæ ab intest. desunt.

(c) Instit. de legis agnat. succ. §. 3. L. postuli. & ult. C. de legitim. hered. P. ult. l. 4. §. 3.

(d) Qui ideo sic dicitur, quia ex iisdem feminibus progeniti sunt. Antiquæ verecunde pro semine dicto. Consanguinei enim appellantur ex eodem patre progeniti: quoniam modo contra uterini dicuntur, qui ex eadem matre editi fuerint. De utroque parente promissi ac Horatius: Non ego postquam sanguis paternum.

(e) L. 2. ff. de suis, & legitimis. §. 1. Instit. de legitim. agnat. succ.

(f) Instit. de S. C. Tertul.

(g) L. 2 §. 2. ff. de suis, & legitimis. Ulp. Instit. in ad. §. 4. l. 2. l. 1. 12.

(**) Quomodo hodie Moniales, qui Vestalibus succedunt, ipsæ quoque domum eorum suam ad monasterium transferunt, & neque heredes habent, neque heredes existant. Novell. P. capit. 5. Auth. Ingressi C. de SS. Ecclesiis.

Ad hujus legis interpretationem satis memorabile fuerit esse significare erit :

Familiam) significat pro hereditate & nancitor exponendum esse nanciscitor.

Sequitur lex de libertis intestato morientibus, (a) qui si suum heredem non habeant, heredem ex legibus XII. tabul. habebunt patronum, vel patroni liberos in capita hereditate divisa, & gradibus remotioribus exclusis: (b) itaque si filius patroni supererit, nepotes ex filio mortuo remonentur. Cum autem lege XII. tabul. libertus testamento posset excludere patronum; Prætor legis asperitatem correxit, Edicto quoque suo patronum vocavit ad dimidium bonorum, si libertus testamento factum nullum sibi ex naturalibus liberis successorem reliquisset; aut si ab intestato decedens uxorem, quæ in manum convenerat, vel adoptivum filium habuisset: nam æque pro dimidia parte ad bonorum possessionem patronus veniebat. (c) Legis autem verba hæc propemodum fuerunt:

Si libertus intestato moritur, cui suus heres nec extabit, est patronus, patronique liberi escint, ex ea familia in eam familiam proprio pecunia adducitor.

Adducitor) * hoc est addicitor, vel additor.

CAPUT XLII.

De Divisione hereditatis.

Mortuo testatore, pluribusque relictis heredibus, contrahitur statim inter eos tacita societas & nascitur communio juris: adeo ut in singulos & in

universos, defuncti jura omnia transeant, rerumque dominium & actiones atque obligationes ejusdem. Ut autem successio ad exitum perducat, necessaria fuit juris & bonorum inter heredes divisio, quæ vel a jure ipso, vel a magistratus arbitrio procedit. (d) Dividuntur ipso jure actiones, & obligationes ut singuli heredes per legem XII. tabul. obligationibus hereditariis, & creditoribus defuncti pro hereditaria portione teneantur: & simul actiones pro eadem portione adversus hereditarios debitores nanciscantur ex leg. XII. tabul. ex quibus, quia tantum heredes creditoribus hereditariis subiciuntur, ideo prudentes ducti verbis & sententia legis legatarios his oneribus exemerunt: uti tamen legata non nisi ære alieno deducto præstentur. (e) Alia divisio ceterarum rerum, & bonorum inducitur per arbitrum familiarum ejusdem, siue hereditatis dividendæ. (f) Nam leges XII. tabul. præcedendis discordiarum radicibus, quæ communione prodeunt, insituerunt; ut si heredes in ea manere nolint, arbitrum peterent a magistratu, qui suas portiones ex testamento singulis attribuat: unde actio prodit familiarum ejusdem. Cujus legis capita in duas ab Hottomanno distracta leges: in unam Grotius junior coegit, meo iudicio, rectissime, propter brevitas studium, quod ubique Decemvros tenuit. Sed autem hæc:

Nomina inter heredes pro portionibus hereditariis erecta cita sunt. Ceterarum familiarum rerum erecto non cito (*) si volent: erectum citum faciunt. Prætor ad erectum ciendum arbitros tris dato: siue

De-

(a) Ulp. Instit. tit. 29. & Justin. Instit. de success. libere, in princ.

(b) Lib. 23. § 1. ff. de bon. libere.

(c) Ulpianus ibid.

(*) Ratione succedendi ab intestato ex XII. tabularum egregie illustrat Cornelius van Bykerkboek L. 11. Obsc. 1. de successione autem patronorum in bona libertorum conferendus Heinemannus ad legem Papianam p. 349.

(d) L. 25. § 3. & §. 13. ff. fam. ejusdem. L. 1. C. de except. L. 1. C. si certum possidet.

(e) Grotius lib. 2. & ult. Cap. de heredit. action. & L. 10. C. de jure delib.

(f) L. 1. ff. fam. ejusdem. & L. 2. C. eodem.

(**) His verbis necessaria deest interpretatio. Significat autem Prædictio non divisio. Erectum enim, siue heretum, patrimonium, citum divinum significat, ut Donatus docet loco ab Auctore laudato. Heretum autem adspirat Gellius l. 9. Cicero quoque heretiscunde, quam eretiscunde mavult de Orat. l. 36. & Gmelius quoque sumum ejus adspirare, unde vox deducenda videtur. Tunc septum, erectum superum, secundum. Festum, a coercendo dictum. Ab eadem radice herum & hereditatem dici, minime dubitandum censuimus. Possim tamen negligiter adspiratio non tantum a recentioribus, verum etiam apud veteres, ut in rubrica tituli Pandectarum, familiarum ejusdem.

Defuncto creditore, vel debitor, ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire, & conveniri tantum possunt: ipsique jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum, si volent, heredes divisionem faciunt: ad eam divisionem Prator tres arbitros datur.

Ercta cita) magna est de harum vocum origine ac significatione dissensio. Festus enim verbo *erctum*, putat *erctum* a *coercendo* dictum: *citum* a *ciendo*. *Ciere* autem Donatus ad VIII. *Æneid.* explicat *dividere*, unde *citum* *divisum* ex illo Virgilii: *cita Metium in diversa quadrage Distulerant.*

Inde Jacobus Gothofredus *erctum*, sive *erctum* accipit pro *indiviso*. Mihi olim placuit excipere deducere ab *ipxiçur*, sive *ipxiur*, quod est quasi septum, ut significet *septum dividere*. Sed cum veteres habuerint *herctum*, quod est *bonum suspicor* o in e, ut sæpe mutata, natum esse *herctum*; *citum* antea a *cio*, quod est *divido*, a veteri *σχῶ*, unde *σχῶ* *divido*. Inde composita est vox *erescere*, quasi *erctum*, sive *bona dividere*.

CAPUT XLIII.

De Statuliberis.

Fuisse creditur & in XII. tabul. legem de statuliberis: cujus cum nullæ ad nos reliquæ pervenerint, satis fuerit sententiam illius ex Hottomanno depromere, qui eam ex variis juris auctoribus collegit. Continebat autem ea lex, ut quando testator servum alicquem, cum is certam heredi pecuniam dabit, liberum esse iussisset, si cum heres abalienaret; tamen si emptori eam pecuniam servus daret, liber esset. (a) Quamobrem legem eam Gothofredus ita concipit:

Statuliber emptori dando liber esto.

(a) L. statul. 28. ff. de statu lib. Ulp. instr. tit. 2. de statul.

(b) Boet. in topic. tit. 3.

(c) Unde autem dictus est *nexus*? Varro L. VI. cap. 5. a formula cum N. quid sumus, dictum censet, quia ubi fini ac venditores duplum promittentes, si res emptori vinceretur tanquam aliena. Marcellus ne-

CAPUT XLIV.

De Mancipationibus.

Nunc a testamentis ad contractus transseamus, & primo ad eos, qui mancipatione ac nexu inibantur. Quæ verba satis patebunt, si in memoriam redeamus eorum, quæ attulimus de usufructu agentibus. Ulteriori vero notitiam in actibus solemnibus inferius explicandis adferemus. Ad id autem, quod habemus in manu, satis fuerit nosse mancipationis nomine venire venditionem earum rerum, quarum in dominio nostro proprietatem habemus, quæ res mancipi nuncupantur, ut mobilia sunt & prædia Italica: non autem provincialia prædia, quæ tantum possessiones appellantur; quod possessio tantum eorum apud privatos, dominium vero maneat apud Pop. Rom. (b) Nexus vero erat legitima domini ex jure civili transferendi ratio, sine qua nihil in dominium transire poterat alicujus. Emptor enim, qui sine nexu, (*) hæc est non adhibito libripende & quinque telibus, rem acceperat, percipiebat quidem rei venditæ utilitatem ex consensu venditoris; minime tamen rei dominium acquirebat. Ideo venditor ille, quia dominium ex jure Quiritium retinebat, Quiritarius dominus; emptor vero bonitarius appellabatur, quod venditorum bonorum utilitatem potius, quam dominium assequeretur. Unde mancipatio, quæ venditio est nexu contracta, inter nexu genera refertur: cum alii quoque contractus & etiam testamenta, ubi eadem solemnitates adhibebantur, nexus quoque nomine veniant; Res vero, quæ mancipi non essent, sub nexum non cadebant, ideo dominium eorum transferebatur per cessionem in jure; de qua in actibus legitimis, Nunc Decemvirorum sensus in venditionibus rerum mancipi, ceterisque contractibus formam juris civilis habentibus, sive in

rem de libris pensis intelligit, & quod minime obviunt est, satis notum dicit. Figurat architectonem vinculi nexu designari, nemo dubitet: sed fastidia symbolice adhibita alligatio quidam cum nexu, ut meminisset debitor, fore, ut ex veteri more nexu victus esset, si hæc falleret. Ecce enim alligando quoque obligatio dicitur, & ligati veteribus nexi dicebantur.

in mancipationibus, & nexibus omnibus inquiramus. Igitur Decemviri, ut fraudem omnem a contractibus averterent, quæcunque contractibus verbis comprehenderentur præstanda jussērunt, (a) sive ut lex ait, *que lingua essent nuncupata*; idque cum in venditionibus, tum in contractibus aliis, qui omnes clauduntur verbis illis: *si nexum faciet mancipationeque*. Quam in contractibus fidem postea Juri non minori studio exegerunt, jubentes, ut non modo quod expressum, sed & quod suppressum esset, præstaretur: (b) fallit enim emptorem venditor non modo, si plus de re vendita promittat, quam re vera inest, verum etiam si reticeat vitium in ea latens: utroque modo enim res pluris, quam est digna, æstimatur. Utinam hoc insideret casuistis nostris! Prudentum vero auctoritatem, qua vitiorum reticentia damnabatur; munivit etiam Adilis Edicto suo, quo contrahentium fallacis occurrit, ut late in titulo Digestorum de *adilitio Edicto*. Nec sciens modo, sed etiam ignorans venditor vitium rei, quod retieuit, præstabit actione ex empto, quanto minoris erat venditurus, si vitium indicasset; si reticuerit sciens, damna præstabit omnia, quæ ex venditione illa emptor traxerit. (c) Non tamen venditor tenebitur, si rem vitio carentem verbis extulerit; commendationem enim rei suæ suggerit ipsa natura. (*) Si vero patefacto vitio, venditor inficietur, dupli prænam ex XII. tabul. lege subibit. (d) En legis verba:

Quum nexum faciet mancipationeque, uti lingua nuncupasset, ita jus esto; si inficias jerit, duplione damnator.

Nexum) *nexus* nomine veniunt contractus omnes, in quibus, more veteri, de quo inferius, libripens & quinque testes adhibebantur, ut quod ex jure gentium procedebat, juris civilis formam in-

dueret, actionemque pareret inter cives Romanos.

Mancipiumque) *mancipium* facere, est abalienare rem *mancipi*; & dominium in alios transferre per *nexum*, sive solemniam juris civilis.

Nuncupasset) *nuncupare* significat nominare: (e) hinc scriptæ pecuniæ, ut ille refert, in legibus, *nuncupatae* dicebantur. (f) Superiori lege consultur emptori, ne in fraudem inducatur: Sequitur alia, qua Decemviri prospexerunt venditori, ne rei dominium ante acceptum precium amitteret. Ideo rem, etsi traditam, tamen dominium mutare noluerunt, nisi emptor, aut precium reddidisset, aut alio modo satisfecisset, puta fidejussore, aut pigore dato, quibus pro precio caveretur. Quod ex legibus XII. tabul. descendere, præter Justinianum; (g) colligitur ex Varone. (h) Si autem obtulerit precium emptor, nec venditor acceperit, aut fidem de precio emptori habuerit, videtur precium quasi perolutum; ideoque dominium transibit in emptorem. Sed jam legis quæ supersunt verba subjecimus.

Res vendita transque data emptori non acquiritor donecum satisfactum escit.

Transque data) hoc est tradita, a *trans* enim, & *dare* sit *transdere*, inde *eliso* ns sit *tradere*.

Donecum) *antique pro donec*.

C. A. P. U. T. XLV.

De Collegiis, & Sodalibus.

Occurrit nunc ex eo, quem sequimur, ordine, lex de collegiis, vel sodalibus: quæ vulgo institui minime poterant. Non enim omnibus leges permitterent certum, ac seorsum a ceteris civibus corpus una conveniendo componere, ne de

(a) Festus verbo *nuncupata*: Varro 5. de Ling. Lat. c. 7. Cic. de orat. 1. & pro Cæcili. & l. 3. de offic.

(b) Cic. de offic. l. 3.

(c) L. Julianus ff. de act. em.

(*) Ubi enim iudicium emptoris est, ibi venditor fraudis argui nequit. Exemplum Mangonis mancipationis dilaudantis apud Horatium Lib. II. epist. 2.

Hic &

Candidus: & ipse a pueris pulcher ad imes.

(d) Cic. de offic. l. 3. (e) Varro 5. de Ling. lat. c. 7.

(f) Festus in verbo *nuncupata*.

(g) § rei venditæ. Inst. de rer. divisi.

(h) Lib. 2. de re rustica. L. quod venditori. ff. de contrah. em. & l. 5. §. sed & si ff. de trib. ad.

de coeuntibus consiliis privatorum, publicum aliquando malum erumperet. Quamobrem certa erant, ac præfixita collegia & coetus privatorum, quibus lex coeundi simul veniam dederat. Ac Decemvirorum ætate, sub quibus lex de sodalibus prodit, non alios Gothofredus fuisse lententia legis comprehensos arbitrat, & sodalium jus habuisse, quam fratres Arvales: quorum collegium Romæ fuit antiquissimum ab ætate nempe Romuli: qui Accæ Larentiæ nutrici pro filio esse voluit, postquam ex duodecim, quos habebat illa, unum amisisset: leque simul cum undecim fratribus sacerdotem appellavit Arvalem. (a) Quod sacerdotium frugum a Diis petendarum ac finium discernendorum litiumque istiusmodi iudicandam causam fuit institutum, (b) ut ex veteri glossa Cujacius retulit. (c) Plura deinde similia Romæ, sicut & nostris temporibus, instituta fuisse collegia vel sacerdotum, vel artificum, prout, legibus adprobantibus, publica polcebar utilitas. Quibus conveniendi, sibi que jus certum condendi facultatem tribuit lex XII. tabul. ducta a lege Solonis Cajo relata, (d) Quam aliter Cujacius (e) ex libris Basilicorum; aliter quoque Salmasius: aliter Heraldus: aliter tandem Petitus legerunt. Verum ne tam fule, ac varie disputata retractemus, suum cuique iudicium relinquimus, illud vero præterire minime possum, quod Salmasius non tam fortasse docendi, quam contradicendi studio scripsit: [*] illicita nempe fuisse veteribus Atheniensibus collegia prædonum, propter infamem vitæ illius rationem, communi iudicio reprobata: unde verba illa in lege Solonis *ἐνταύταις* vertit in *καὶ πρῶτον*, & pro collegio prædonum substituit collegium circumforaneorum & propolarum, qui a prædonibus emunt, ut carius vendant. Quæ in re de industria videtur oblitus illius Thucydidis, (f) scribentis, vetusta ætate

Jani, Gravinae Tom. I.

(a) Plin. lib. 18. cap. 3. & Gell. lib. 6. c. 7.

(b) Varro l. 4. de ling. lat. (c) Obs. l. 11. c. 5.

(d) L. 4. ff. de colleg. (e) Obs. l. 7. c. 30.

(f) Salmasium pluribus refutat Corn. van Bynkershoek Obs. l. 1. c. 16. Sententia, qua Auctor utitur, omnium verisimilissima, & quam suo calculo muniverunt Bodinus de repud. l. III. cap. 7. Grotius de J. B. & P. l. II. c. 15 § 5. Exemplum quotidianæ experientie hodie præsto in Algerienibus & reliquis pyratibus ad mare mediterraneum. Cum enim

præstantissimum quemque virum, & ipsos heros in mare prædatum exisse, tantum ut a suis civibus abtinerent. Quod fuit honorificum vitæ genus; tanquam privatæ imago militiæ, ut non mirum, si mos hic non omnino, neque omnibus ex partibus tempore Solonis evanuerat. Adest & Homerus, (g) apud quem sine offensione Telemachus a Nestore interrogatur, an prædæ causa eo appulisset? Ob eandem causam & Petiti (h) emendationem quoque rejecerim, qui legit *ἐνταύταις* ad *frumentum*: cuius significationis auctorem habet Helychium. Sed ne de collegiorum generibus laboremus, quæ licita essent, quæve illicita, satis erit nosse illa fuisse licita, quæ fraude, malisve artibus carebant. Quæcunque autem collegia legibus permitterentur, ea certi juris condendi sibi facultatem habebant, dum ne publicis legibus adversarentur. Hinc lex quæ sequitur:

Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica lege corumpant, sibi ferunt.

C A P U T XLVI.

De Jurejurando.

Porro cum nullum habebant homines vinculum firmandarum pactiōum iurejurando firmius; ideo cautum fuisse de iurejurando legibus XII. tab. oportet: atque inde legem traxisse Ciceronem (i) de religione iurisjurandi hanc:

Perjurii poena divina exitium, humana dedecus esto. (**)

C A P U T XLVII.

De Fœnore.

I nter contractus crebra in civili vita est fœneratio, propter dissolutos mores

his per Alcoranum suum integrum sit sociari ad prædam faciendam, idem Atheniensibus quoque licere potuit per legem Solonis.

(f) Inir. biff.

(g) Odyss. 3.

(h) Ad leg. Attic. pag. 418.

(i) Cic. de offic. Gell. l. 7. c. 18.

(**) Hanc legem ex moribus, non ex legibus duodecim tabularum, a Cicerone confingi, probat Ono Pr. T. II. p. 14.

res eorum, qui absumtis propriis, indigent alienis. Rarior vero est in bene constituta republica, unde sceneratio exultat simul cum luxu, & intemperantia egestatis parente ac voragine patrimoniorum. Luxuries enim exorients, quas invenit, brevi superat ac tandem atterit opes: e quibus qui excederunt occupati a vitiis, & eorum alendorum facultate spoliati vel rapere coguntur, vel quantum laboreque suos subnecere rapinis sceneratorum, quorum oportet avarissimas quasque leges atque intolerandas condiciones tota vita subire. Quamobrem priscis Romanæ reipublice temporibus, quando nondum peregrina luxuries ex arbe nativam frugalitatem egerat, sublevis admodum usuris, ecumia mutua dabatur: præcipue cum ea ætate, nonnisi terrestris usura esset in usu, rei nauticæ peritia nondum a Romanis comparata, in qua sese non ante primum bellum Punicum exercuerunt. Crescit autem usura ex lucro pecuniæ: quod a maritimis mercimoniis, & frequentis ac celeri transactione ac venditione mercium venit. Ideo Aihenis, unde facilis erat ad externas oras appultus & crebri excursus recessusque navium propter navigandi facilitatem atque peritiam & mercimoniorum facilitatem; non a lege, sed a voluntate sceneratorum usuris ponebatur modus. Unde quæ apud Romanos maxima erat usura, nempe centesima, erat inter Græcos minima. Quamobrem & inter Romanos, postquam mare pervium habuerunt usuræ, etiam prodire matitiniæ, terrestribus & communibus longe majores, propter pecuniæ periculum, & lucrum navigationis. Modus autem a Decemviris constitutus usuris communibus atque terrestribus maxime conveniebat frugalitati ac parsimonie veterum. Non enim quantum permiserunt supra usuras uncias, vel uncium fenus, cuius origo atque cognitio est altius aliquanto repetenda. Sortem sive pecuniam scenori occupandam Romani dividebant in centena denariorum; de qua summa, quam stipulari licebat usura, erat centesima pars in mensem, quæ duodecies repetita reddebat in singulos annos uncias, hoc est partes duodecim, sive duodecim denarios

annuos. Eaque dicebatur usura centesima, sive quod singulis mensibus centesimam partem, nempe unciam redderet, sive quod centesimo mense usuræ illæ sortem æquarent. Quæ usura quia duodecim continebat uncias in singulos annos, æt, vel æs usurarius appellabatur: eratque veluti corpus & fons ceterarum, quæ sub ea, veluti sub majori minores, continebantur: quia Romani rerum integritatem, sive rationem totius constituebant in duodenario numero: idque solidum putabant, & integrum in sua specie, quod partibus duodecim componeretur: ex eoque numero divisionis cujuslibet ratio deducebatur: hinc æs hereditarius est hereditas integra in duodecim tribuenda partes. Multa enim, ut Varro ait, (a) antiqui duodenario numero finiebant. Hinc iidem appellationibus partes alis & partes usuræ centesimæ complectebantur, sive in singulos menses, sive in singulos annos quis eas stipularetur. Annua namque usuræ cumulus erant plurium mensurarum, quæ singulæ ad annum suæ quantitatis usuram eandem rationem habebant, quam unus ad duodecim. Unde qui stipulabatur sex uncias annuas, poterat singulis mensibus reposcere semunciam; qui stipularetur annuas duodecim, poterat singulis mensibus exigere unciam, sive centesimam sortis partem. Eademque ratione per reliquam usurarum quantitatem excurrit: revoquantur enim omnes ad alis rationem, iisdemque nominibus notantur. Unde usuræ centesimæ sunt uncia persolvenda singulis mensibus ex denariis centenis. Semisses usuræ sunt semuncia singulis mensibus. & semissis in annum. Trientes usuræ sunt tercia pars uncie in mensem, quatuor uncie in annum. Quadrantes usuræ sunt quarta pars uncie in mensem, tres uncie in annum. Sextantes usuræ sunt sexta pars uncie in mensem, duæ uncie in annum. Quincunces usuræ sunt tercia & duodecima (*) pars uncie in mensem, quinque in annum. Septunces usuræ sunt dimidium, & duodecima pars uncie in mensem, septem uncie in annum. Restes usuræ sunt duæ trientes uncie, sive duæ tercie partes in mensem, octo uncie

(a) Lib. 4. de ling. lat.

(*) Primo enim quatuor uncie partes in quin-

uncibus singulis mensibus debentur, quas veteres Scilicet appellabant, dein singula.

ciz in annum. Dodrantes usuræ sunt tres quadrantes unciz, sive tres quartæ partes in mensem, novem unciz in annum. Dextrantes, vel deunces usuræ sunt tres quadrantes, & duodecima, sive tres quartæ partes, & duodecima unciz in mensem, decem unciz in annum. Deunces usuræ sunt tres quadrantes, sive quartæ partes, & duo duodecimæ unciz in mensem, vel quot mensibus, duodecim unciz quotannis, hoc est usura centesima, ad quam initio jam expostam, nunc partium enumeratione recurrimus. Cum autem stipulabantur usuras majores centesimis, tum assen multiplicabant & partes ejus: exigentes aliquando supra legitimam usurarum summam, nempe binas, ternasve centesimas: ut nunquam tamen ab assis ratione discederent: quæ summa est ratio apud Romanos divisionum omnium, sive perfecta cujusque integri corporis mensura, & numerus absolutus. Est enim *as* quidquid ad *monetam*: & ad unitatis, quam vocant, rationem reducitur. Unde quidquid est unum in duodecim tributum partes, *as* nempe totum appellatur, idemque est quod Græcorum *δ*. (a) Hinc *assa* vox, quæ sola sine tibiis canit. (b) Fluxit autem *assis* vox a Doribus, Siculis, & Tarentinis, a quibus Romani & nummum gravis ponderis nempe χαλκόν, & ipsius nomen accepit. (c) Nam ex Dorico *ais* Tarentini, & Siculi, elisa media litera, fecerant *as*; indeque Romani utranque vocabulum, nempe *as*, & *as* habuerunt. Quorum olim nominum eadem erat significatio, quia *as*, & *as* primus nummus fuit Romanorum ex χαλκῷ, sive ære percussus: unde *as* pro *as* læpe veteres dixisse refert Varro, (d) Cum igitur summam usurarum, nempe centesimam vocarent *assen*, quando centesimas multiplicabant, eorum numerum per multiplicationem assium exprimebant, nempe tresses dicebant, quatuorsses, sextussess, pro ternas, quaternas, senas centesimas: vel dupondiarium, sive binas centesimas, tripondiarium ternas. (e) Porro cum Siculi *as*, & λίτρας quoque Do-

dræ dicerent, Romani *as* etiam appellaverunt libram: quæ vox orta est ex Græcorum λίτρα, & ita nostra etiam ætate in magnæ Græciæ regionibus certum pondus appellant. Quia vero pars duodecima λίτρας, sive libræ apud Siculos vocabatur ὀνκία, ut Aristoteles apud Pollucem docet; (f) ideo Romanis usurpatum fuit unciz nomen pro duodecima parte libræ, sive assis. (g) Ceteræ autem partes utrimque traxere appellationem suam, ut investiganda patebit. Ab assis igitur usurario, dempta uncia, super sunt undecim, sive *deunx*, quasi assis, una demta. (h) Etenim de apud Latinos tollit, ut apud Græcos ἀρῶ: unde *demens*, hoc est sine mente, *destruere*, hoc est stru-cturam tollere: undeviginti, vel duodeviginti, quasi viginti, una, vel duabus demtis partibus. Eadem ratione dicuntur usuræ dextrantes, sive decem unciarum: quia demta sexta assis parte, nempe sextante, super sunt decem. Unde dicitur *dextrans*, quasi *desextans*, hoc est *demta sexta*. Item dicitur *dedrans*, quasi de quadrans *as*: a demto enim quadrante super sunt partes novem, nempe dodrans. Quam nominis originem retineo, donec in mentem venerit melior. Non minus tenebrarum inventio in voce *bes*, sive octo unciz: quam vocem Varro deducit ex veteri *des*: etenim læpe apud antiquos *d* pro *b*, sic *duellum* pro *bello*. Unde Varro *bes* pro *des*, quasi demtis uncis quatuor, nempe triente: quo ablato super sunt partes octo. Festus inde dictum putat, quod *bes*, bis triens sit assis: nempe octo partes, quæ dividuntur in duos trientes. Quam sententiam a Scaligero rejectam fultit opinione sua Salmasius, putans olim dictum fuisse *dues* pro *bes*. *Duis* autem pro duo, unde *dues*, quasi duæ partes assis, ac postremo *bes*, indeque natum ait, ut non *duesses* dicerent pro *duobus assibus*, sed *dupondium*: quia *duessis*, vel *beffis* vocabulum jam susceperat significationem duarum partium assis, sive duorum trientium. Quam ego Scaligeri (i) antepono

V 2 con-

(a) Salmat. de usuris pag. 576.

(b) Idem de modo usur. pag. 267.

(c) Pollux. lib. 9. vide Scalig. coniect. in Part. I. q. de ling. lat. pag. 40.

(d) Lib. 8. de ling. lat. pag. 132.

(a) Salmat. pag. 268. de modo usurar.

(f) Lib. 9. vid. Scalig. coniect. in Part. pag. 41.

(g) Salmat. de modo usur. pag. 241.

(h) Varro lib. 4. de ling. lat. pag. 41.

(i) Apud Festum in verbo *bes*.

conjecturæ scribentis; *bes* live *des* inde dictum, quia deinceps ab esse dematur: nam dodrans demit ab esse quadrantem; dextans duas uncias; deunx unam. Nihilo felicior est Vossius *bes*, live des dictum existimans, quia demitur triens (*) Septonx originem sui nominis ex se profert. Semis quamquam deduci potest ab *quicu*, trajectis extremis litteris, tamen Varrone auctore, placet hanc vocem asserere linguae latinæ, se enim significat dimidium; ut *se libra* & *semodius*, quasi libræ dimidium & modii: atque ita *semis*, veluti *semias dimidium assis*. Sextans etiam Romanorum est vocabulum, quasi sexta pars assis: quod simile videtur Græco *ἑξας* ejusdem significationis. Magis tamen ad Græcum sonum accedunt *quadrans* & *triens*, significatione tamen a Græcis diversa. Triens enim Græcorum, unde Romanorum triens, tres assis partes sunt, live tres uncie: apud Romanos vero triens uncias continet quatuor: est etenim tertia pars assis. Tempus ad cujus exemplum natum est Romanorum quadrans, apud Græcos quatuor complectitur uncias: cum quadrans apud Romanos uncias complectatur tres; est etenim pars assis quarta. (a) His vocabulis apud idoneos cultosque scriptores usurarius assis cum suis exprimitur partibus: pro quo barbari substituerunt duodecim, pro centenari, ut undecim, vel decem, vel novem, vel octo, vel septem, vel sex, vel quinque, vel quatuor, vel tres, vel duo, vel unum: cum dicere oportuisset *ufuras centissimas*, *deunces*, *dextrantes*, *dodrantes*, *bes*, *septunces*, *semilles*, *quincunces* *trientes*, *quadrantes* *sextantes*, *uncias*: unde qui scribunt pecuniam scenerat ad rationem quatuor pro centenari, latine dicerent *expeditius*, pecuniam scenerat sub *ufuris* *trientibus*, & ita in reliquis. Centessimæ *ufurz*, quam frequenter invenimus apud

scriptores veteres, insigne monumentum adducit ex veteri inscriptione Salmasius: (b) unde ratione bene subducta, manifesto appareret quantitas unciarum duodecim in annos singulos. Hanc non Romani exemplo Græcorum centessimam, ut Salmasius existimabat; sed Græci exemplo Romanorum *ἑκατομῶν* triox appellatur, ut Gronovius ostendit; easdemque vocarunt, ob ea, quæ prædiximus, *ufuras* *asses*. Quincunces, & deunces memorat Persius: (c)

Quid poris? ut nummi, quos hic quincunce modesto

Nutrieras avidos pergant sudore deunces. Dextrantium *ufurarum* velligium ostendit Salmasius in alia inscriptione: quam eodem capite adducit.

Dodrantium *ufurarum* nulla mihi adhuc oblata est mentio. (**) *Ufurarum* *bestium* testis est Cicero ad Atticum (d) his verbis: *Fannus ex triente idibus quintilibus factum est bestibus*. Septunces *ufuras* conferavit marmorea tabula testamenti Venetiis, quam eodem capite Salmasius explicavit. (e) Semissium vero *ufurarum* plura testimonia occurrunt, cum essent crebriores, utpote mediæ inter maximas, & minimas *ufuras*: & finis graviorum, ac leviorum initium. Unde Ulpianus. (f) *Et nisi posuerint heredes ufuras leviores intra sex menses, sin minus ufuras semisses Reipublicæ pendunt*. Eadem semisses *ufuras* Modestinus appellat. (g) Quincunces *ufuras* præter Persium Scævola, (h) memorat etiam & Ulpianus: (i) apud quem etiam est mentio de trientibus *ufuris*, (k) quas passim reperies apud veteres, præcipue Lampridium, [l] Capitolinum, (m) Cicronem, (n) Quadrantes *ufurz* leguntur apud Scævolam. (o) Sed nulla mentio in jure sextantium. Tandem descendimus ad *ufuras* uncias, nempe ad un-

(*) Cujus tamen conjectura eam imitatur, quæ paulo ante deunx dicebatur quasi at demia uncia, aut dextans quasi dextans, aut dodrans quasi quadrans. Et salutar forsan Salmasius, nec minus veteres ducessem pro dupondio dixerunt, quam tressem pro tripondio, etsi vox ducessem dein intercederet.

(d) Salmasius de modo *ufurz*. cap. 6. pag. 255.

(e) De modo *ufurz*. cap. 7. pag. 273.

(f) Persius 3.

(g) Quæ tamen aliquoties in jure memorantur, ut apparet ex Brillonio in voce *dodrants*.

(d) Epist. 14. lib. 4. (e) Pag. 278.

(f) L. 5. ff. de oper. pub.

(g) Modestinus l. 10. ff. de publicis. Columella lib.

3. cap. 3.

(h) L. creditor. § Titius ff. de solutio.

(i) L. 7. ff. de administr. tut.

(k) L. 7. §. 10. ff. de administr. tut.

(l) In Alex. Sever.

(m) In vita Antonini Pii.

(n) In epist. ad Asic.

(o) L. libro 21. §. largius 4. ff. de ann. legat.

unciarium fœnus, quod unum habitum fuit iustum in legibus XII. tabul. temporibus nempe modestissimis, & mercatura quam rarissima: nondum aperto mari commercioque aliarum nationum. Ad quas Romani aditum sibi armis patefecerunt, unde victores in urbem redeunt, eam in servitutem dedere peregrinæ luxuriæ, quam secum advexerant. Crescentibus autem in dies rerum hominumque commerciis, crevit etiam opulentia paucorum: cum plurimorum egebat: unde legitimæ usuræ modum superarunt: ut non raro novis legibus modelliam pristinam renovare oportuerit & usuras effrenas coercere. Nam & peregrinam luxuriam jam antevererat avaritia. Etenim ab anno urbis usque CCCLXXI. in Maniano tumultu ingravescentis fœnoris teilem habemus vocem Centurionis, qui se post multiplicem sortem perfolutam, usuris eam semper mergentibus, obrutum ære alieno querebatur. (a) Quamobrem anno A. U. C. CCCLXXVI. Licinia lex a C. Licinio Stolone Tribuno plebis Sp. Furio Medullino, P. Clælio Siculo lata constituit, ut eo deducto de capite, sive de sorte, quod erat usuris pernumeratum, id quod superfuisset triennio, æquis portionibus perfolveretur. (b) Cumque a tœneratorum immanitate, pauperum vulnera recrudescerent, an. CCCXCVI. M. Duillius, & L. Mœnius Trib. plebis tulerunt, ut fœnus ne majus unciario exerceretur, (c) quæ fuit restitutio legis Decemvialis, (d) quod fœnus anno CDVI. reductum fuit ad semiunciarium. (e) Tandem anno CD I. L. Genutius Trib. plebis tulit, ne amplius scenerari liceret. (f) Quod non longum permansit. Moribus enim in diem vitiat, dum luxuria supergrederetur opes, excessit etiam usura legitimæ XII. tabul. modum: adeo ut legitima usura jam centesima duceretur. Vicit omnes tandem avaritia leges: ut sceneratores binas

etiam, ternas, quaternas, pluresque centesimas stipularentur. Unde Scaptius, teste Cicerone, quaternas postulabat centesimas (g) a Salaminis. Plura exempla prætereo. Hæc quantum tenuis nostra facultas tulit, ex involutissimis de re Criticorum commentariis, ac sane perplexis enucleate promere studuimus: & e variis ac discrepantibus opinionibus eam selegimus, quæ magis cum veteribus monumentis congruere videatur. Siquidem homines, aliqui doctissimi, fœnus unciarium cum usura centesima confuderunt: (*) ne Accursium cum suis; magis temporum barbarie, quam propria culpa interdum peccantem, acculemus, qui usuras centesimas exponit eas, quæ anno sortem æquant; semisses, quæ dimidium sortis; trientes, quæ tertiam, quadrantes, quæ quartam illius partem quotannis redderent. Manucius cum distinctionem annuarum usurarum & menstruarum excogitasset, usuras annuas constituit semisses, beses, trientes: menstruas vero (**) fecit centesimas, quæ scilicet singulis mensibus redderent unciam. Et tam ipse, quam Adrianus Junius, Josephus Scaliger, & Rittershusius ad hanc legem, unciarium fœnus acceperunt pro usura centesima: quibus nescio quam recte Salmasius accenseat Hottomannum, longe alia tradentem in expositione legum XII. tabul. Primam vero, & puram hujus eruditionis lucem extulit Hermolaus Barbarus in castigationibus Plinianis. Qua ducti Bartolomæus Socinus, Budæus, Alciatus, Antonius Augustinus, Sigonius hæc antiquitatis monumenta feliciter illustrarunt; ut postremo Salmasius & Joannes Fredericus Gronovius, alter in tractationibus de usuris, alter in disputationibus tribus de centesima & asse unciario, singulis erroribus, explosis, & veterum testimoniis explicatis, dilacerint quidquid adhuc tenebrarum incumbebat.

(a) Livius lib. 6. cap. 24.

(b) Livius lib. 6. cap. 31.

(c) Livius lib. 7. cap. 26.

(d) Tacit. lib. 6. annal.

(e) Livius lib. 7. Tacit. cod.

(f) Livius cod.

(g) Lib. 5. ad Attic. epist. ult.

[*] Quorum illud fœnus lege XII. Tabul. probatum, ut patet ex Tacito l. VI. Anpal. cap. 16. Erat

autem usura levissima singulis mensibus e centenis denariis reddens denarii sive uncie partem duodecimam, unde anno vertente cogeretur uncia integra denarii unius. Centesima contra usura e centum denariis singulis mensibus consuebatur uncia integra, unde anno vertente consuebat as. Conf. Vin. Eximius Gerardus Noodt de *fœnore & usuris* l. II. c. 4.

[**] Cum usura semisses, beses, & trientes non minus annuæ sint, quam centesima.

bebat. Tandem ne quid ad legem Decemviralem pertinens reticeamus, cum ablu- dum videretur pecunia re sterili pecuniam oriri, usura supra unciam veteres turpio- rem ipso furto duxerunt. Etenim furem in duplum, feneratorem in quadruplum da- mnarunt: utpote cujus pecunia tanquam terede obligaret alienas opes, & ex Cato- nis sententia sanguinem etiam & vitam hominum hauriret. Hinc lex:

Si quis unciario fœnore amplius fœnerassit, quadruplione luito.

Est autem, ut diximus, usura uncia, centesi- ma pars, quæ de sorte quotannis pendebatur.

C A P U T XLVIII.

De criminibus, & primo de furtis.

Expeditis civilibus negotiis, transivimus ad delicta tum privata, tum publica, cum quibus tractationem de iudiciis conjun- gemus, postremoque publicum ius univer- sum & leges ad religionem pertinentes ex- plicabimus. Exordiemur autem a furto, quod Lacedæmones pœna exemerunt, exiliman- tes hoc veluti ludo exerceri pueros ad insi- dias militares: eademque furtorum licentia erat apud Ægyptios. (a) Draco tamen Athe- nien- sium legislator cruentus omnia genere furtorum capite punivit. Quam legem tem- peravit Solon, qui pœnam capitis tantum ad furta graviora cohibuit. (b) Itaque fur- tum ad quinquaginta drachmas duplione mul- tavit & carcere: supra vero quinquaginta drachmas, furem ad undecim viros punien- dum abduci iussit: itemque si noctu quis fu- raretur aut in balneo aut in gymnasio, capite plectebatur. (c) Sicuri & laccularii, cingula cincidentes, ut marfupium aufe- rant, quos Plautus appellat fectores zona- rios. (d) Non dissimile sanxit Plato, (e) ut qui noctu furandi causa ingredientem occi- disset, ei esset impune. Lex vero divina (f)

nocturnum furem occidi permisit, non ve- ro interdixit *inaspiciatur* cui contrarius est *inaspiciatur*, (g) dormitor, fur noctur- nus, ut appellatur a Plauto in *Trinummus*: *mira sunt*

*Ni illic homo sit, aut dormitor, aut se-
lor zonarius.*

Majoris autem periculi tempore, nempe no- cturno cautiore esse oportebat homines ab insidiis & rapinis: a quibus ut malefici ab- stinerent leges nocturni furis, eadem impu- nitam dimiserunt. Quæ fuit etiam senten- tia legis XII. tabul. in quas Atticarum le- gum convenere sensus. Igitur Decemviri nocturnum furem quoquo modo interfici per- milerunt: ne, dum quis modum in re sua defendenda teneret & quæreret; lucis ope destitutus, aut spoliaretur a fure, aut ob- truncaretur. (h) Quamobrem Iacobus Go- thofredus haud temere meo iudicio, suspi- catur verba illa apud Cajum, (i) uti legis hujus sententiam refert: *ut tamen id cum clamore testificetur*, adjecta fuisse a Tribonia- no; (*) cum Cicero, (k) Seneca, eosque secutus Augustinus licere scribant furem occidere quoquo modo: nisi putemus inter- pretatione Jurisconsultorum XII. tabul. ver- ba flexa fuisse ad lenitatem. Interdixi vero furis occidendi potestatem ita Decemviri se- cerunt, si adversus dominum rem suam re- prehendentem fur se telo defenderet, ac do- minus quiriraret, sive publice Quiritium, nempe Civium Romanorum fidem implora- ret, solemnibus illis; ut mos erat, verbis:

Porro Quirites vestram fidem imploro.

Telorum autem appellatione venient fu- lis, lapis, ferrum, & quidquid denique nocendi causa comparatur. (l) Quid si deprehendatur a non domino; an idem ei licebit in furem? Hotthomannus ait; quia

lex

(a) Gellius l. 12. c. 19. Diod. Sicul. l. 1.

(b) Petit. ad leg. Attic. lib. 7. tit. 5. Gell. lib. 12. cap. 18.

(c) Demosth. contra Timocras. Pollux. lib. 4. c. 6.

(d) In Trinumm.

(e) Lib. 9. de legibus. (f) Exod. 22.

(g) Cujas. obs. lib. 11. cap. 27.

(h) Gell. lib. 12. cap. 18. Theophil. Instit. de per-
pet. & tempor. act. Servius in S. Æneid.

(i) L. 4. §. ad L. Aquil.

(k) Nili quis cum Gerardo Nocti L. 1. Obs. sup.

15. verba Caji ad legem Aquilam referre malit, quæ observatio pulchra & ingeniosa est. Potest tamen mens legis, ut Gravius paulo post animadvertit, sola Juri-
consultorum interpretatione ad equitatem inflexa esse, quam sententiam etiam probat Celeb. Otto Prae-
fatus. T. III. Theop. jur. pag. 30. Acclamationis formu-
lam exhibet Cujacius Obs. lib. XI. c. 38. Quo, & prae-
cipis? Tunc Prae! Tunc fures! Peribunde fures!

(l) Cic. pro Milone, Seneca 10. contrav. ult. in fin.
Aquil. quest. sup. Exod. Cujas. obs. 22. cap. 27.

(m) L. 54. §. de furtis.

lex XII. tab. indefinite loquitur, neque dominum nominatim significat. Alii negant, quibus durum videtur a non domino alienum damnum morte vindicari, nisi non tam ut furem, quam ut flegurum, qui arma ex pedisset, hunc etiam a non domino puniri dicamus: ut recte interpretatur D. Augustinus, (a) inquit: Hoc etiam in antiquis legibus secularibus invenitur, impune scilicet occidi nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem si se telo defenderit: jam enim plus est, quam fur. Si vero fur neque noctu, neque cum telo deprehenderetur, verberibus cæsus domino rei ad servile ministerium tradebatur. Verum humanioribus postea temporibus lex Porcia pro dignitate civium Romanorum lata sustulit verberum poenam, & Prætor loco alterius poenæ, qua fur tanquam servus domino adducebatur, substituit multam quadrupli ejus rei, quæ surrepta esset. (b) Erga impuberes propter ætatem Decemviri furem mitiores: non enim eos addixerunt; sed magistratus arbitratu verberandos dederunt, ut & noxam quoque facerent. (c) In servis vero supplicium exasperant maxime: ut enim in gravissimis criminibus conlueverat, verberibus affectus e saxo Tarpejo depreciebant: quam poenam leniorum temporum disciplina mitigavit. Si vero furtum sciente domino, factum esset, is servum noxæ tradere (*) jubebatur. (d) Furtum vero non manifestum, quia inde abest audacia, quæ merito in furto punitur, non quadruplo, sed dupli poena vindicatur etiam ex XII. tabul. (e) Jus tamen domino erat cum fure transigere, atque poenam ei condonare: quam facultatem etiam a XII. tabul. legibus trahebat. Eaque pactione ipso jure furti actio tollitur, cum aliæ pactiones neque ad perimendam, neque ad suscitandam actionem sufficiant. (f) Ideo autem hic pactiones actionem perimunt, quia paciscendi facultas ab ipsa lege conceditur.

Ne tantum poena furti nec manifesti: sed etiam quadruplum furti, sive poena Prætoris, Cujacii sententia, pacto remittitur; (g) sicuti & pacto remittitur actio injuriarum ex lege Cornelia. (h) At quoniam ad ulciscendum furtum actionem poenalem & conditionem in ipsam rem furto ablatam habemus: si super actione poenali decidatur, conditio supererit; & neque per actionem conditio, neque per conditionem poenalis actio consumitur. (i)

CAPUT XLIX.

De furto per lancem, & licium:

AD furti manifesti poenam leges XII. tabul. furtum redegerunt, quod per lancem, & licium conceptum dicebatur, a Gellio sine ulla illius explanatione memoratum. Unde locum dedit posteriorum retorum vaticiniis & proximiorum præcipue temporum: quibus quasi non liceat quidquam ex antiquitate nescire, malunt eruditi augurando se aliosque decipere, quam tanisper in re ulla dubitare. Nos, quamvis & augurari etiam possemus (non enim ut rerum, ita sumus & nugarum inopes,) abstinere tamen malum hanc a lectore molestiam; satis enim fatigabitur aliorum opinionibus cognoscendis: e quibus & nos afferemus aliquot, ac primo illam Alciati, (k) quam paucis immutatis adrogat sibi Pithæus, (l) tradens, hectores, jubente magistratu, hæcio succinctus, ad ostendendam auctoritatem publicam, cujus licium erat insigne, eum alio comite iudicium in lance fidemque præferente, furtum questum in domos intrare consuevisse; indeque dictum esse conceptum, sive inventum per lancem, & licium. Cum scilicet hac arte res furto ablata reperiretur apud ipsum furem: nam si a fure alteri res traderetur, & inde abduceretur, tum

(a) cap. 3. extra de homicid. vel. vel casual. Hoc bon. in hæc leg.

(b) L. in furtis 10. ff. de fure. Cujac. Ant. Ang.

(c) Gell. lib. 11. cap. 28.

(*) Quasi lex voluerit; servos domini hac in re non obtemperare.

(d) L. 2 § 2 ff. de noxi aff.

(e) Gell. lib. 11. cap. 19. Cui. de re rust. in præm. Cujac. ad Theophr. Inquis. lib. 4. tit. 9. §. 4.

(f) Paul. leg. 13 § 1. ff. de pæch.

(g) Cujac. ad l. 17 ff. de ad lib. 3. Pauli ad edict. §. 2.

(h) L. non solum §. 1. ff. de injur. L. stricium §. 1. rural. ff. de solus. L. 1. §. 1. prole. C. de natus. lib.

(i) Ulp. l. 3. ff. de condit. furt.

(k) L. 1. parerg. cap. 8.

(l) Subsciv. lib. 1. cap. 2. Petit. ad leg. Aris. lib. 7 lib. 5. de fure. Cujac. ad l. in rem ff. de rei vindic. ff. ad l. 21. Pauli ad edict.

tum non conceptum, sed oblatum furtum dicebatur. Suas etiam addidere interpretationes Balduinus, & Hottomanus. Caput vero interpretationum aliarum (*) est ea, quam legimus apud Festum, & cum qua convenit Aristophane in *Nebulis*; & Plato de *legibus lib. 12.* ad eundem respectientes morem, de quo hæc Festus: *Lance, & licio dicebatur apud antiquos; quia qui furtum ibat quærere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrumfamilias, aut virginum præsentiam.* Quem Iosephus Scaliger morem, ex supra demonstratis auctoribus, ab Atheniensibus repetit, ac licium explicat cincticulum, quo qui furtum quærebant nudi amiciebantur, dum ædes suspectas ingrederentur, ubi ne a matribusfamilias, aut virginibus conspicerentur, lancem sibi ponebant ob oculos, & ingredebantur nudi, ne aliquid inferre possent in eam domum fraudulentem, quo postea dominum illius calumniose accusarent uti furem, ob rem in ejus domo deprehensam, ut colligitur ex Aristophanis Scholiaste in *Nubibus*. Sed jam fragmenta legum ad furta pertinentium subiciamus:

Si nox (**) furtum faxit, si im aliquis occidit, jure cæsus esto.

Si luci furtum faxit, si im aliquis endo ipso capsit, verberator, illique, cui furtum factum escit addicitor.

Servus virgis cæsus saxo dejector.

Si servus, sciente domino, furtum faxit, noxiamve noxit, noxæ dedito.

Si se telo defendit quiritato, en-

doque plorato: post deinde si cæsi escint se fraude esto.

Si adorat furto, quod nec manifestum escit, duplione decidito.

Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorado.

Si furtum lance, licioque conceptum escit atque uti manifestum vindicator.

Nox) pro noctu sæpe veteres. (a)

Im) pro eum dixerunt veteres, ut notat Festus & Macrobius eodem loco. Ennius *Omnes corda patrem præbent, animoque parentem*

Circumsusi im.

Endo) veteribus pro in, ut alibi. (**)

Capfit) pro ceperit.

Escit) pro erit: ab *esum* (***) pro som, ut notavimus alio loco.

Quiritare) clamare, ab iis natum, qui Quiritum, hoc est Pop. Rom. opem in periculis implorabant. (b) Lucil.

Hæc in quam radet e rostris, atque ejulavit Concussas velut arenarius clareque quiritans.

Endoplorato) ab endo pro in, & ploro veteres fecerunt endoploro: unde endoplorato, implorato, sive opem civium invocato. Festus:

Se fraude esto) sine fraude esto; hoc est impune esto.

Adorat) adorare præse significabat agere. Festus in verbo adorare: aique hinc ait legatos dictos oratores, quod mandata populi agerent. [****]

De-

(*) Primum sententiam Otto ad I. §. 4. de oblig. quæ ex del. nasc. posteriori Heinkeius in *Auribus. ris. eodem*, §. 13. tueretur. Neutra suis destituitur argumentis. Data vero opera de furto per lancem & licium concepto agit Abrahamus Vvellingius in opusculo singulari.

(**) Enni verbum ex Prisciani I. IV. exhibet Marcilius:

Si luci, si nox, si mox, si jam data sit frux.

(a) Macrobi. I. 1. saturnal. 4. Ausonius *Poppa de usu antiquæ locutionis* c. 10.

(***) Tanquam si Græce diceret *en ty*.

(****) Imo a veteri escio. (b) Lucil. *Saspr. 6.*

(****) Furto adorare ex Festo non satis probatur, quia de solo adorare agit. Quare malebat Marcilius adolat, Duumviros intelligens de fure manipulatorum, ac cedente, & alludente, seu adolante, vel blanditiis adititiis fallente & circumferente, ut apud Ennium:

Nule est animus propitiabilis tra & adolabilis.

Sed eam conjecturam merito damnat Vir Eximius Jo. Gott. Heinkeius *Antiq. P. II. p. 165.*

Decisum escit] transactum fuerit :
decidere namque dicebant pro transigere, pa-
cisci : quod loquendi genus ex usu librorum
veterum JCTis inhærit, ut notavit Cujac.
obser. 10. cap. 11.

Lance licioque) quid sit lance &
licio, docuimus in contextu.

Conceptum) furtum conceptum scri-
bit Justinianus dici, cum apud aliquem se-
sibus presentibus res quaesita erat & inventa.

CAPUT L.

De arboribus furtim cæsis, & fruge secta.

Non minori studio, quam urbem, Ro-
mani agros custodiebant: cum secun-
dum militiam, agrorum cultus apud eos ef-
fet illustris. Quo igitur a frugibus fures ab-
stinerent, graviter animadverterunt in eos,
qui noctu fruges aratro quaesitas, excultas,
aut pavissent; hoc est excussissent immaturas,
aut maturas fessissent. Paveri enim
frumenta veteres dicebant ea, quæ de vagi-
na, de qua nondum exissent, excudeban-
tur, ut Festus docet: An idem quod pavi-
re unde pavimentum: quia pavire est tunde-
re & pulsare terram, ut aequetur & con-
densesetur; unde & frumenta, quod excute-
rentur, paviri dicebantur? ductum est enim
pavire a vulvis ferire, est igitur pavire quasi
quare. Quoniam autem qui fruges alienas
obtrivisset, rapuissetque, Cerecem, quæ fru-
gibus præerat, læsisse credebatur; ideo illum
hominem Cereri devotebant, veluti gratam
Deæ victimam, & Cereri sacrum appella-
bant suspensioque necabant. Qua in re non
procul abiere Romani ab austeritate Draco-
nis Atheniensis legislatoris, quem Plutarchus
refert, fures agrorum pari cum sacrilegis
& homicidis poena damnassee. (a) Lenius ve-
ro propter ætatem agebatur cum impuberi-
bus: qui verberibus affecti damnum dupli-

Jani Gravinae Tom. I.

ne sarciebant. Quæ poena postea, sublatiis
verberibus, ex Edicto Prætoris, & mitigata
severitate legum XII. tabul. complexa est
ætates hominum alias & omnes casus :
(b) unde porrigitur etiam ad arbores fur-
tim cæsis: pro quibus ex legibus XII. ta-
bul. constituta fuerat multa XXV. æris in
singulas arbores; siquidem non furtum,
sed damnum puniebatur: Neque enim qui
alienas arbores cædit, continuo furandi
animum habet. Furtum enim cædere est cæ-
dere clam; potius alieni damni, quam sui
lucris causa; ignorante arborum domino:
nam si eo sciente, atque invito cædantur,
non clam, sed vi cædi videntur: ideoque
adversus reum oritur actio de vi, longe
gravior. (c) Igitur quia furtum ex furandi
cupidine constituitur; (d) ideo si furandi
animus probetur, concurret cum hac actio-
ne actio etiam furti & rei persequendæ
gratia conditio furtiva, vel actio ad ex-
hibendum. (e) Imo & tanquam latrones
puniantur, qui arbores cædunt; & maxi-
me vites, quarum est utilitas major: (f)
unde colligitur ex hac causa, posse acto-
rem civili & criminali judicio experiri.

Quamobrem Servius ad illud Virgilii *eclog. 3.*
Atque mala vites incidere silex novellas
addit: *Fuerat autem capitale supplicium ar-
bores alienas incidere.* Quid autem arbo-
rum nomine veniat, Ulpianus quærit, do-
cens & vites, & hederas; & arundines,
& saliceta ea sub appellatione contineri.
(g) In duplo autem, quod ex Prætoris
Edicto venit, continetur, quicquid domino
damni acciderit. Atque ut Cujacius notat
(h) duplum in actione non est extra rem:
duplo inest res, quæ abest actori; & poe-
na est simpli tantum, quod rei accedit.
Sed jam legem exhibeamus:

Qui frugem aratro quaesitam
furtim nox pavit, secumve suspen-
sus Cereri necator. (*)

X

Impu-

(a) Vide Baldum. ad hanc leg.

(b) Paul. lib. 2. sent. ubi Cujac. lib. penult. & etc.
20. lib. 5. ubi idem Cujac.

(c) Cujac. ad l. 8. ff. de arb. furt. cas. furt. ad lib.
39. Pauli ad Edictum.

(d) L. furtum 7. §. 12. ff. de arbor. furt. cas.

(e) Cujac. loco cit.

(f) L. 2. ff. de arbor. furtim cæsis.

(g) L. 3. ff. de arbor. furt. cas.

(h) L. 8. ff. de arbor. furt. cas. furt. lib. 38. Pauli
ad Edict.

(*) Quæ de re ex Plinii *Histor. Natur. l. XVIII.*
c. 3. constat, unde apparet, Romanis propter
delicti frequentiam & quod veterum bona in
fruge sola essent, poenam suspendii non minus
placuisse in furibus frumentariis, quam Germanis

Impubes Prætoris arbitrio verberator., noxiæque duplione decernito.

Si injuria alienas arbores cæsit in angulas xxv. æris luito.

Nox] pro noctu præce dici consuevisse, supra jam ostendimus.

Pavire) ferire a *via*, ut diximus, interposito v consona factum est *pa via*, & inde *pavo*.

Duplione decernito) hoc est duplum pro noxa, sive damno præstare jubeto.

C A P U T . L I .

De dolo in re deposita.

Furto proximus est dolo in deposito admittus: quod crimen Decemviri duplione punierunt: hoc est, non ut aliqui explicant duplitione fructibus; sed dupli ejus rei præstatione, quam quis custodiendam tradiderat; Siquidem reus inficiaretur, ut Cujacius putat. (a) Quam sententiam his Jacobus Gothofredus verbis ad imitationem vetustatis expressit.

Si quid endo deposito dolo male factum escit, duplione luito.

C A P U T . L I I .

Si quadrupes pauperiem secisse dicatur.

PRETER superiora damna, quæ clam & consulto inferuntur agris, occurrunt ea, quæ non hominis dolo, neque data

opera, sed casu potius oriuntur; veluti quæ veniunt a quadrupedibus, a quibus, utpote rationis expertibus, injuria nullus afficitur. Hinc Socrates, quod ira correptos homines mentis usu carere arbitrareretur, percussus ab homine irato, non plus commovebatur, quam si, ut ipse dicebat, calcibus a bove peteretur. Igitur Decemviri, ut subvenirent dominis detrimento affectis ab aliena quadrupede, quæ lascivia, furore, aut feritate acta damnum dedisset, statuerunt, ut dominus quadrupedis si noxiæ, sive damni dati æstimationem subire nolle, quadrupedem noxiæ dederet, hoc est traderet ei, qui damnum acceperat. (b) Ideo hanc reo conditionem Decemviri deserunt, ut aut damnum suo sumtu sarciat, aut quadrupedem tradat. Cujus juris exordia odorari licet in lege illa Solonis de cane, qui momorderat, quem quatuor cubitorum catena vinculum noxæ dandum constituerat, (c) ceteraque ad pauperiem pertinentia ex Attico jure in Romanum fluxisse credendum, ex eo præcipue, quod jus nostrum hac in re maxime cum Platonis lege conveniat, qui forsan eam ex Attico jure decerpserit. (d) Ex lege autem Solonia de cane Cujacius putat corrupte dici *Pesolaniam* (e) de cane: eamque non aliam arbitratur legem, quam hanc Solonis, perperam appellatam ex corrupta scriptura *Pesolaniam*, (e) Democritus vero quadrupedem alteri noxiæ necandam omnino jubebat. (f)

C A P U T . L I I I .

De pastu pecoris.

ADJUNGITUR huic alia noxalis actio de pastu pecoris, nempe de damno dato a pe-

in furibus quibuscumque. Apparet simul, Decemviros perinde ac Germanos eadem mihi, quam interdu furtum punivisse, quod quibuscumque in Germanis barbarum ac belluinum videtur. Nec tamen Germani fures suos suspendio plectere soliti fuerunt. *Alia* Lugduni apud Leibnitium T. I. p. 97. *Ferens autem venustissimi viri de discipulis ejus, quod quendam semper ad comitatum pergens, qui Hæsi dicebantur, iter ageret, per orationes ejus homo mortuus evenerit. Qui scilicet propter suorum caballum Wierhodi Ducis Saxoniæ huic morti adjudicatus fuit, ut in campo ad stipitem signatus foret; in eum subitus accipit & lapidibus necatur. Quod dum factum fuisset, corpus exanimis in campo relictum est.*

(a) L. parat. C. deposita. & in sent. Pauli lib. I.

tit. 19. L. 55 §. 1. ff. de alim. et tut. Paul. apud. Aft. collat. leg. Mosae tit. 10. de deorsu.

(b) L. 1. ff. si quadrupes prop. seciss. dicatur.

(c) Plutarch. in Solon pag. 92.

(d) lib. 2. d. legimus.

(e) Apud Paulum tamen vulgo *Pesolaniam* legitur, nec Solonian ex Orsacii conjectura admittit Schultingius ad laudatum Pauli locum. Mirum tamen huic, nihil Romæ quoque temporibus Pauli de cane, animalis fure homini inflicto & noxiæ, casum fuisse. Quare nec de duobus putamus illustri Heinricio, qui Anst. P. II. p. 270. 271. legem *Pesolaniam* quidam Tribuno p. ebit. *Pesolano*, acceptam fert.

(f) ad tit. 17. Pauli sent. 3.

(g) Stobæus serm. 145.

a pecore in alienum agrum immisso (*) ut pariter aut pecus dedatur, aut damnum faciat: quam particulam superioris legis fuisse putat Hottomannus; hac tamen ratione distinctam, quod pauperies damnum est cum detrimento rei, sive corrupte sive obtrita: pacendis autem pecoribus dominus quidem damno afficitur in re sua, sed res ipsa non corrumpitur, non labefactatur; quia non vertitur in usum alienum a sua natura: ideo discreverunt Decemviri has actiones, quas Paulus permiscet, quia distinctis ex initiis oriantur. Lege vero Salarinia si porcus alienam frugem depascere, ei dentes excutiebantur. (a) (**)

Recte vero Cujacius notat, in has actiones pecudes venire, non bestias, (b) non canes, qui non sunt inter pecudes. Non debeat fortasse certum caput in XII. tabul. ubi de damno ab homine dato cavebatur. Quod adeo excidit, ut vix verba supersint ad indicium. Orta enim lex Aquilia, quæ argumentum hoc libentius credo tractabat, omne prorsus ad se studium Jurisprudentum avertit: unde non mirum, si caput illud XII. tabul. jacuerit ac denique perierit, sicuti, & ceteræ leges de damno, quibus una cum lege XII. tab. derogatum fuisse per legem Aquilianam Ulpianus refert: (c) Superesse credunt ex ea lege vocem *rupitias* apud Festum, nisi malimus cum Scaligero legere *rupis*, sive *damnum dederit*, ut relatum invenimus apud Ulpianum ex legis Aquiliæ contextu eodem tit. 1. 27. §. 5. *Quod nasseris, frugeris, rupis injuria*. En autem Decemviralium legum vestigia:

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiæ æstimationem offerro: si nolit quod noxit dato.

Si injuria rupitias (***) - - -
ast si in casu sarcito.

Qui pecu endo alieno impescit. Impescit] verbum hoc in lege ita restituit Gothofredus Festi auctoritate scribentis: *Impescere in latam segetem pascenti gratia immittere*. Cetera satis declarantur ex iis, quæ supra notavimus.

C A P U T LIV.

De signo injuncto.

Antequam a damnis discedamus, exponenda lex est de signo injuncto, quod etiam est damni genus: ejusque præstandi causa leges XII. tabular. prodiderunt actionem. Tigni nomine materies omnis venit ad domos edificandas & vineas construendas idonea: ut etiam lapides, testæ, tegulæ, perticæ, & pedamenta eo vocabulo continentur. (d) Si quis igitur domino ignorante tignum alienum suo edificio junxerit sciens, quasi furti tenetur. Et adversus eum dominus agere potest ad exhibendum, non quidem ut tignum solvatur, cum hoc publica utilitas vetet, ne per eam causam ædificia diruantur, & vinearum cultus turbetur; sed

X 2 ut

(*) Imo qui pecus in alienum agrum immittit, damni injuriæ reus est, potest enim argui dolus vel culpa ejus, idemque nominatim statutum in L. ultim. C. ad leg. Aquil. Contra depavisse pecus dicitur: quod vis sponte agrum alienum ingreditur, ibique pascitur. Passus autem a pauperie differt ut genus a specie, estis opponi pauperies etiam passus possit, si illam in urbe, hunc in agris præcipue fieri dicamus.

(a) Elian. l. 5. Euf. in Odyss. lib. 18.

(**) Huic mori affinem consuetudinem mutilandis animalia in pauperie deprehensa ex legis Colonensis p. 161. observat Cl. Cannegieter ad Aviani fabulam XXX p. 171. Si quis, sic latine exhibet verba Græca, deprehendit pecorem in pauperie seu ovem, seu canem, & tradidit primum domino, deinde iterum hoc fecerit, ac renuntiaverit, servus causam reciderit, ac javalis confiteris, indamnatus esto.

(b) ad Paul. sentent. lib. 1. tit. si quadrup. damn. immul.

(c) L. 1. ff. ad l. Aquil.

(***) Nimis osca vox est, quam ut ferri posse videtur Scaligero & Dacero ad Festum in voce *Rupitias*, quamvis Dacierus deinde substat. Uterque *rupis* vel *rupis*, malebat. Idem Festus in voce *sarcito* vocem *Rupitias damnum solvens* interpretatur, motus auctoritate Servii Sulpicii: Sed non subicit Festus, sciendum tantum damnum casu datum fuisse, ut voluit Gothofredus & Gravina: quæ, quod verisimile non est, damnum casu datum omnino sarcitum fuisse. Neque ideo repugno, quod minus utrumque caput contrahatur, legaturque, qui *rupis sarcito*. Est enim hæc præstatio naturalis, cum pœna legis Aquiliæ, quanti scilicet res fuerit intra annus, vel intra xxx. dies proximos, ære civilis sit.

(d) L. 1. §. 1. ff. de signo juncto, l. si quis 62. ff. de P. S.

ut æstimatio damni præstetur. (a) Actio autem ex XII. tabul. datur in duplum contra illum, qui tignum furtivum, vel ab alio surreptum ignorans (*) ædificio suo junxit. (b) Idque ob eam rationem, quia tignum furtivum apud eum fuerit conceptum, sive inventum, quod vindicari non potest. Is vero ab eo, qui rem furtivam obtulit, repetit quidquid per hanc actionem domino rei præstiterit. (c) Si vero quis ignorans tignum quidem junxit, sed non furtivum; præci tantum nomine (**) condemnabitur. (d) At si tignum aut nunquam ædibus junctum fuerit & vineis; aut ædibus everfis disturbatque vineis postea dissolutum; domino tignum ipsum vindicare licebit; si tamen duplum, aut æstimationem non accepisset. (e) Quæ ab Ulpiano dicuntur extrinsecus vindicari: quod vel nudquam hæserunt, vel non in hæreant amplius. (f) *Extrínsecus enim* (inquit Cicero) *assumuntur, cum que sunt foris, neque inparent, in rei natura colliguntur.*

En autem verba legis:

Tignum junctum ædibus vinearum concapes ne solvito: ast qui junxit, duplione damnator: tigna quandoque sarpta, (***) donec demta erunt, vindicato.

(a) L. in rem 23 §. 6. ff. de rei vindicat.

(*) Sed si datus rei puniretur quam scient, quod non admittendum. Potius actio de tigno juncto tam adversus scientem, quam ignorantem datur L. 23 §. 6. D. de Rei vindic. contra scientem vero præterea actioni ad exhibendum locus est, quia dolo malo fecit, quo minus exhibere posset, & dolo malus habetur pro possessione.

(b) L. in rem §. penult. ff. de rei vindic.

(c) §. conceptum. Instit. de obligat. quæ ex delicto nascuntur.

(*) Paulus cum in l. c. §. ult. D. de Solut. precum tigni ex lege duodecim tabularum dari vult, non ideo negat, præsumit etiam præstari debere, neque generaliter loquens restringendus est ad tignum non furtivum. Contra adversus eum quoque, qui bona fide iunxit, actio de tigno juncto in duplum datur, §. 29. J. de Rerum divis. & L. 7. §. 10. D. de Re judic. Utrobique enim rei vindicatio domino adversus bonæ fidei possiderem tum ædium dari dicitur, & duplum nondum tunc consecutus, cum in duplum in malæ fidei possiderem mere. ponale sit, & diruto ædificio extrinsecus adhuc detur rei vindicatio, L. 2. D. de tigno juncto.

(d) L. qui rei §. ult. ff. de sol.

(e) L. in rem §. ult. ff. de rei vindic. Instit. de rer. divis. §. cum in suo, Collat. obs. 23. cap. 9.

Concapes) verba legis hujus apud Festum supersunt, quæ ita Scaligera, quo vel Cujacium (g) dissentire puduit, emendavit: *Tignum junctum ædibus vinearum concapes nec solvito, ubi concapes reposuit pro veteri scriptura concapet.* Concapes autem ait fuisse in vineis, quod in ædibus tigna: quod haberent caput suum cum capite veniunt *biceps, triceps*, ita & *concapes* quasi junctum caput. Et nam emendationem rejicit Jacobus Gothofredus, atque inauditum verbum comminiscitur, subijcitque pro *concapes*, *concapet*, quod prisce positum putat pro *vindictæ*, nullo auctore. Eo vero Scaligeri lectionem lubens retineo. (****) Nec me mover, quod objicit Gothofredus, nempe inutile fuisse aliud subijcere vocabulum peculiare in vineis; cum etiam iis tigni nomen conveniat. *Concapes* enim hic nomen est adjectivum, congruitque cum voce *tignum*, quod ædibus quidem *junctum*, vineis vero *concapes* dicitur, tanquam capite innixum, subauditur enim *tignum*, quasi tignum *Concapes* hoc est capite innixum vinearum: proinde ac si lex diceret: *tignum quod est innixum ædibus, & tignum, quod est capite innixum vinearum ne solvito*: sicut enim *biceps, triceps, quadriceps* adjectiva sunt, ita & *concapes*.

CA-

[f] L. 2. ff. de tigno juncto l. gemma ff. ad exhiben. l. de es ff. de donat. Inter vir. & uxor. l. 7. §. 7. ff. de acquir. rer. domin.

(*) Id est putata. Festus in voce *Sarpenta*. Proinde vox *Sarpta* in fragmento legis XII. tabularum apud eundem non ad tigna, sed ad vineas referenda, & lex negative *Sarpta, Tigna, vinea sarpta, donec demta erunt, ne vindicatio.*

(g) In Paras. ff. de tigno juncto.

(****) Eandem, tacito Cujacii & Scaligeri nomine, sequitur Marcellus, utique exemplo præcepti apud Festum; concapim autem interpretatur perticam junctam capiti, seu radici vineæ. Præterea vero Gothofredi sententia videtur, quæ, ne *concapet* ne solvito, sive; ne *concapes* & ne solvito legendum putabat, & illud ne *concapes* interpretatur, ne vindicatio. Eandem lectionem Celebi Ottoni quoque probatur Pres. T. III. p. 34. Neque alienum videri debet a studio brevitatatis, quod Decemviri ferebatur, adhibere voces binas in eandem rem, quia nimium vindicare tignum nequeat, nisi solum. Num his occurrit Ulpianus in l. 1. D. de tigno juncto, ubi lex, inquit XII. tabularum neque solvere permittit tignum, neque vindicare. De rebus enim nostris, rebus alienis iunctis, primum ut solvatur, ad exhibendum expetiri solentur, dein soluta vindicare.

CAPUT IV.

De famosis libellis.

DAmno in rebus accepto proximum est damnum in personam, & famam qualis est injuria: quæ gravis habetur, etiam si solis verbis inferatur, tum quia honestissimus quisque pluris reputat existimationem & famam, quam opes, & lucrum, & vitam; tum quia facilius hæc lædendi ratio est & occultior, ideoque diligentius præcavenda. Quamobrem Romani, quo Græcis honestiores, ita severiores alienæ famæ vindices. Apud Græcos enim non humiles modo; sed & proceres parebant licentiæ & petulantia poetarum, præcipue Comicorum, qui personam alienam protrahabant in scenam publicè ludibrio habendam & conviciis exagitandam. Nec magistratum ipsum verebantur. Nam Aristophanes cum Cleonem principem tum civitatis in scenam induxisset, & præ reverentia & metu nemo Histrionum eum reddere vellet: ipsemet poeta Cleonem cum: quomodo vetusta lex prohiberet *τὸ ἀπὸ τῆς σκηνῆς κωμῶσαι* (a) Magistratum in comedia palam carere, de qua lege interpretes Aristophanes in *Nubibus*. Gliscente autem in dies furore poetarum, vetitum fuit nominatim aliquem in comediâ perstringere. Cumque ne sic quidem effrenata maledicentia conticeret, oportuit ab radice petulantiam excindere: sublata comœdia illa, quam deinceps veterem appellarunt, ut eam distinguerent a nova, & pudentiori in illius locum substituta, in qua Menander maxime floruit. Conviciis autem Solon poenam levem admodum posuerat & eorum causa locorum. Plutarchus enim tradit, eum, qui maledictis aliquem petierit inter sacra, vel inter subscella iudicum, & magistratum, aut inter spectacula, Solonis lege multatum fuisse quinque drachmis: quarum tres ærario publico cederent, duæ autem injuriam passio: cum ubique punire ingentem humanæ pra-

vitati maledicentiam difficile reputaverit, nusquam vero periculosum; propterea crimen ex loco distinguit. Sed inquit, cur Solon fuerit adeo levi poena contentus. Salmasius, ut rem expedit, comminiscitur disermen iter *κακολογίας*, & *καυχήριος*; *κακολογίας* docet, fuisse maledicentiam adversus absentem sine convictio; *καυχήριος* convictum & injuriam inter præsentēs, ad quam refert multam quingentum drachmarum, quæ alia in lege continebatur. (b) multam vero leviorē refert ad *κακολογίας* maledicentiam sine convictio. Quam vocem distinctionem nulli Grammaticorum ante Salmasium agniti deridet Heraldus. Ego vero potius crediderim, poenam hanc initio levem propter criminis raritatem, veterumque modestiam, postea fuisse auctam, crescente hominum audacia, cum qua erexit etiam illius coercendæ necessitas. Nam simile habemus exemplum in legibus XII. tab. de percussione oris, ejus ab initio levis multa fuit XXV. assium, de qua inferius. Romani vero moribus graviore & diligentiores famæ custodes, convicia & famosis libellos non indicia vitiorum, sed potius innocentie alienæ testimonium esse putarunt, omnis criminis suspicionem auferentes ab eo, cui defuit aculator, cum non defuerit inimicus, ut egregie Constantinus Imperator existimat. (c) Quamobrem fustibus ad necem feriendum jussit hominem, qui conviciis, aut malis carminibus alienam famam laderasset. (d) Quam legem summis laudibus Cicerō extulit his verbis: *Judicis enim & magistratum disputationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingenis habere debemus, nec probum audire nisi ea lege, ut respondere liceat, & iudicio defendere, argue iterum: Probis & injuriis poetarum subscellam vitam famamque habere noluerunt: capite etiam puniri sanctentes tale carmen condere si quis auderet.* (e) En vero legem:

Si qui carnem occentassit; quod alteri flagitium faxit, capital e-
sto. (*)

Occen-

(a) Petit. ad l. Attic. l. i. p. 80.

(b) Ifoerat. in orat. contra Lachrem in princ.

(c) Balduni in XII. tab. in hunc leg. in fin.

(d) Horat. serm. 2. Sat. 2. Cic. Tuscul. Arnob. 4. ad vers. grossi. Cornut. in Pers. Sat. 1. Horat. 2. epist. 1.

(e) Cic. lib. 4. de repub. apud D. Aug. de civit. Dei lib. 2. cap. 1.

(*) Præstiterat Grævius Scæffer & Marcellus. quorum sententia vincit eam Gothofredi, quia & Augustinus l. II. de Civit. Dei cap. 9. ex Ciceronis lib. 4. de Republica refert, libellis sacrosus in legibus XII. Tabularum poenam capitalem præstitam fuisse, & supplicii fustuarii de-

Occentassit) *occettare* est convicium facere, oblitescere adversus aliquem. Plaut. in *Curcul.*

Quid si adeam, atque ad fores occentem?

Flagitium faxit) *flagitium* veteribus est convicium. Plautus:

Majore cum flagitio reddes postea, hoc est infamia, quia quo acrius petimus nostra, eo est mora turpior. Et Cato Intercurtus supris flagitatus, hoc est interlinis injuriis adfectus. Livius lib. XXV. Simul & ingens flagitium imperii demiturus. Gracchus apud Isidor. lib. 2. orig. cap. 21. Pueritia tua adolescentie tue inhonestamentum fuit, adolescentia senectutis dedecoramentum, senectus reipublica flagitium. Vide Festum verbo occentassit, & ibi Scaligerum. (*) Jacobus Gothofredus hanc legem ita refert:

Si qui pipulo occentassit, carmenve condidissit, quod infamiam faxit flagitiumve alteri, fuisse ferito.

Pipulum est convicium a pipatu pullo- rum. *Pipare* enim Osci dicebant pro ejulabunde conqueri. Unde *pipulo differre*, est afficere infamia. *Fuisse* autem ferire est ad necem cadere. (a).

CAPUT LVI.

De reliquis injuriis.

Nunc ad injurias re illatas veniamus: quarum nomine inter Athenienses dabatur accusatio, sive actio in caput, & multatio, sive actio in pecuniam: hæc privata erat, illa publica: privata dicebatur *mixta dixi*; publica *ὁπρὸς γένος*, de his

acrius, quam res ferret, inter Salmasium & (b) Heraldum (c) dimicatur. Hic enim utramque actionem trahit ab uno eodemque genere injuriarum, sub diversis agendi modis. At ille a diversis generibus injuriarum, diversas ducit actiones, Patronum adoptat sibi uterque Demosthenem, (d) apud quem dicitur prælatam fuisse actionem *mixtae*, cum potuisset agi *γένος ὁπρὸς*. En, inquit Heraldus: ex eodem injuriarum crimine variam agendi facultatem. At Salmasius plura genera injuriarum putat convenisse in illud crimen, atrocioris videlicet & levius; nec verberibus tantum petum fuisse accusatorem, sed verberibus & luto inquina- tum: docetque de injuria graviore *ὁπρὸς γένος*, acutius vero *δίκην* de leviori descen- dere. Qua in re Salmasius veteres Gramma- ticos habet auctores; Heraldus vero ratio- nibus & subtilitate contendit. Confligunt acriter, nec pugnae finis, aut spes ulla pa- cis: nec nostrum, ad hujus loci dirimere tale prælium. Verberationis autem ex Athe- nienium legibus poena erat pecuniaria: (e) quæ, si læsus accusaret, læso cædebat; sin alius Fisco: nam ex lege Solonis cuilibet ex populo vindicare licebat illatum privato vim, cum in ea publice auctoritatis & custo- diae contemptus videretur. (f) Meditati ve- ro, consilioque illati vulneris, poena erat exilium & publicatio bonorum & tandem supplicium capitale, si reus, contempta exi- lii poena rediret in patriam. (g) Qui mo- noculo vero excussisset oculum, ei amig- tendus erat uterque per talionis poenam, quam & Solonis tabulis in suas Decemviri le- ges traduxerunt: eo scilicet capite, ubi de membro rupto cavebatur: pro quo par mem- bro-

finati auctoribus carminis famosi meminit Porphy- rion ad illa Horatii *Epist. II. 1.*

Quia etiam lex

*Punque lata, malo qua nolles carmine quum-
quare*

*Describit: versore modum, formidine fustis.
Ad bene dicendum delatandumque redactis.*

Accedet Cornutus, qui ad Persii *Satyr. 1. Læge*, in- quit, XII. *Tabularum casum est, ut fustibus feri- retur, qui publice invehiretur.* Ulpianus tamen in L. 8. §. 1. D. de *pensis* fustem inter ea instrumenta numerat, quibus cum animadverti in neminem de- beat. Valentinianus, quoque & Valens Imperatores, quando in L. un. C. de *femoris libellis* poenam iis capi- talem statuunt, nullam mentionem injiciunt legis duodecim tabularum.

(*) Cui hæc nota debetur, & cum sententiam Taubmannus quoque sequitur ad Plautum. Marcilius recte quidem *occettare* carmen, *occettare* Hymenæum dici, putat, sed non *occettare* simpliciter. Sed vo- cem carmen sæpe intelligi, vel adductus Plauti locus ostendit.

Quid si adeam atque ad fores occentem?

(a) L. 1. §. occidit. ff. de J. C. Sptum L. 8. §. 1. ff. de pœnis.

(b) In observat. ad jur. Attic. Et Rom.

(c) In animadv. advers. Salmas.

(d) In erat. advers. Canon.

(e) Lyllas in τῷ ἐπιτάφίῳ τῶν Λατίνων.

(f) Ulp. in Midium. Fest. ad leg. Attic. pag. 526.

(g) Lyllas in τῷ ἐπιτάφίῳ τῶν Λατίνων.

brorum amputandum erat ei, qui ruperat, (a) nisi pactione quis poenam redemisset, quod lege permittebatur. (b) Os autem fractum pecunia vindicantur in libero quidem CCC. æris, in servo CL. Distinxerunt autem ab osse membrum, quia proprie membrum caro est & pellis, qua artus teguntur, ut Poptia notat; [*] (c) hinc aliud membrum rumpere, aliud os frangere. Os autem & membro includitur, uti pars illius. Non absimilem legem ex Catonis originibus profert Priscianus lib. 6. quam ad aliarum gentium mores respicere censet Hottomannus. (d) Ob oris percussione[m] aliæve injuriæ non amplius viginti quinque gravis æris poenam Decemviri constituerunt: quæ quamvis a Favorino (e) propter levitatem etiam, Labeo auctore, irrideatur; tamen pro temporum illorum inopia, non erat fortasse tam levis. Prolatis vero finibus auctaque urbe spoliis & opibus exterrorum, viluit æa poena. Quem enim factura XXV. assium ab injuria in tanta opulentia revocasset? Unde quid mirum, si L. Neratius, homo egregie improbus, homines & leges adeo ludibrio haberet, ut obviorum es palma percuteret, oblati continus XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum secum (**) circumferebat? Cum igitur ea poena contemneretur, cæperunt a Prætoris judicis injuriis astimandis dari, quos propterea Recuperatores appellaverunt, quia in privatis commerciiis jus quique suum per eos recuperaret. Placet locum hunc auctoritate Collatoris legum Mosaricarum concludere, apud quem hæc leguntur, prout Salmasius restituit. *Injuriarum actio aut legitima est, aut honoraria, legitima ex lege XII qui in-*

juriam faxit quinque & XX. æris poena sunt. Qui membrum rupsit, talio esto. Qui ossa fraxit, libero trecentis æris, servo centum & triginta poena sunt. Nunc leges producimus:

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

Si qui injuriam alteri faxit, XXV. æris poenæ sunt.

Qui os ex genitali fudit libero CCC. servo CL. æris poenæ sunt.

Si membrum rupsit] ita legem hanc omnibus probantibus restituit (f) Cujacius.

Pacit) a verbo antiquo *paco* pro *pascor*. Cujacius ibid. nisi pro *paco* legamus cum Laurembergio *pago* & *pagit*. Dicitur talio a tale, quia tale ac simile rependitur.

Qui os) ita restituitur a Petro Pithoeo; ceterum genitale dictum arbitror ubi gignitur, (***) non ut P. Pithoeus, dentem excussum a gingiva, ne nimis coangulemus legis sententiam: quasi non quælibet ossis fractio, sed solum dentis & gingivæ excussio puniatur.

CAPUT LVII.

De pecuniis repetundis.

Absolutis judiciis privatis, ad publica veniamus, exordientes a lege condita contra judices arbitrosve pecunia corruptos. Quod flagitium; quia integritate judiciorum salus publica unice munitur, Decemviri capite punierunt: gravius long-

ge

(a) *Aristo. lib. 4. de injuriis. §. 9. Festus verbo talio. L. 3. C. Theodos. de exhibendis rebus.*

(b) *Gell. lib. 20. cap. 1. Paul. §. servus. cap. 4.*

(c) Et si impropria membra etiam pro artibus ponantur, qui significatus vulgo notior. Scita sic distinctio inter os & membrum, qua Tribonianus in §. 7. f. de *deprecat.* propter membrum quidem caput, inquit, talio erat, propter os vero fractum numeris poenæ constituta erat, quasi in magna veterum paupertate. Eadem membra ab ossibus distinguit Plautus in *Menestibus* *act. 4. Sc. II. v. 101.*

Ita mihi inerat ut ego hujus membra arguerem ossa atque artus.

Commendatio illo suspensa, quem ipse habet.

(d) *Ad diff. verb. verb. artus.*

(e) *Ad leg. XII. tabul. in hanc leg. pag. 470.*

(f) *Ad Gell. lib. 20. c. 1.*

(**) Nam libratibus assibus ea tempestate populari utebatur. Imo robustum Neratii servum & XXV. libras æris toties simul portantem, & immanem crumenam, totidem asses toties simul continentem! Nihil aliud elapso nummis sedentis addicte sunt, qui usque portatu faciliores erant, & asses æris in argento reterebant. *ff. Cujac. Inst. de injur. §. 7.*

(***) Ut sit os loco suo motum vel sumum, Pithoeus malebat, dentem gingivæ; quia in ea dens inæquam in genitali suo nascitur. Quæ tamen conjectura Pithoei occasione[m] præbuit illi Gothofr. & Gravina, qui facile carere possumus. Puerat ex Collatione quoque legum Mosaricarum & Romanarum illata. in qua eam damnavit Schultingius ad *Tit. II. §. 3. n. 32.* Et quidni precante Triboniano & Cajo, apud Parisiensem LL. legem simpliciter emendamus.

Si os frigit libero CCC. servo CL. æris poenæ sunt.

ge agentes, quam Athenienses, (a) & ipse Plato, (b) nam illi pecunia crimen æstimant: hic duplo ejus rei, quæ in judicium deducebatur, quod iudex reddere cogitur ei, quem sua sententia læsit. Ab hac autem XII. tab. severitate recessit posterior ætas in deteriores prolapsa mores. Cumque veterum legum oblivio & impunitas iudicum pudendum iudiciorum corruptelam peperisset, supervenit lex Julia repetundarum, qua deinceps tale crimen coerceretur: de qua lege disputandi locus erit libro sequenti. Præterea ex Prætoris Edicto, qui litem suam seieisset, five per dolum injuste iudicasset, parti læsæ veram iudicii æstimationem prestare jubetur, (c) alizque pene a constitutionibus principum accesserunt. [d] Dolo autem iudicare videtur, qui per gratiam, aut per inimicitias, aut per sordes in fraudem legis sententiam tulerit: lex autem talis fortasse fuit:

Si iudex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam accepit, capital esto, (*)

C A P U T LVIII.

De falsis testibus.

Porro iudiciorum integritas non solum avaritia iudicis coercenda, sed etiam perfidia testium avertenda conservatur. Iudices enim e dictis ac fide testium sententiam expromunt suam. Quomobrem ne falsitas testium sententias pariat iniustas: oportuit metu poenarum falsos testes ab auditu iudiciorum absterere. Ideo apud Græcos, (quam nationem Cicero æjebat sacramentorum fidem nunquam coluisse,) gravibus poenis mendacia testium prohibebantur: ut Atticus legibus, qui falsum in iudicio protulissent, præter multam etiam

infamiam sustinerent: quæ & in produc-
tæm quoque falsos testes redundabat. Quod
iudicium *κακοχρησιῶν* vocabatur. (e) Roma-
ni vero quamvis integrioris fidei, tamen
propter maiorem iudiciorum religionem sup-
plicium exacerbarunt. (f) Igitur exemplo
Platonis, qui ter falsis convictum teitem ne-
ci dedendum decrevit *lib. ii. de leg.* iusse-
runt Decemviri, ut falsus testis e saxo Tar-
pejo deiceretur: cuius loci profunditatem,
nondum, ut postea eversa Roma veteri
ruinæ ædificiorum impleverant, ut altior
antea, nunc in planitie vergat. Verum
relaxata simul cum virtutibus civium lege,
capitalis poena conversa fuit in exilium, aut
relegationem in insulam, (g) quam perpetua
infamia comitabatur, aliæque poenæ a iudi-
cis arbitrio pendentes: (h) quæ tamen ab
eruditiss Tribonianis adjectio reputatur. No-
luit enim Tribonianus, ut Cuiacius suspica-
tur, has poenas, sorte quia sibi graviores
viderentur, exprimere: unde adiecit ad le-
gem qui falso ff. de testibus: *a iudicibus*
competenter puniantur, vel ut legit Har-
menopulus, *a iudicibus competentibus puni-
entur*, *ὅτι τῶν προσφύγων* (*) *ἀρχαῖον τὸ*
μὴ πῦνται. Unde consulo suppressit Pauli
verba, quæ in sententiarum libris, unde
lex illa sumta, fuit invenitur.

C A P U T LIX.

De Teste Defectore.

A Falso teste tranſeamus ad eum, qui cum
teſte teſtem obtulerit, vel libripendem,
quem loco teſtis adhibebat, poſtea teſtimo-
nium ſerre in iudicio, diſtinaſque ſua compro-
bare detrectet: qui teſtimonii deſertor, meo
iudicio, recte appellabitur, iſque etiam teſti-
monium deſugere dicitur, ut & qui rei ali-
cuius auctor haberi nolit. is deſugere dicitur
auctoritatem. Quod apud Græcos crimen dicitur

(a) Jul. Pollux. 18. *cap.* 1. *Interp.* Thucyd. ad 6.

(b) Lib. 8. de legibus.

(c) L. 25. § filiusfam. ff. de iudic.

(d) *C. de pun. jud. qui male jud. Et nov. 124.*

4. 3.

[²] Summam legis Gellius exhibet L.XX. c.1. verba ejus ab interpretibus penitus conficta sunt.

[e] Demost. ἐν τῷ περὶ Ἐυριπιδῶν ἐν οὐ πρὸς Τολμήδεον
Pollux. l. 8. Petit. ad leg. Agric. lib. 4. tit. 7.

[f] *Gallus* *lib.* 29. 687-1.

(g) Paul. sent. lib. 5. cap. 15. & lib. 1. ff. ad leg. Cornel. de fals.

(b) L., qui falso ff. de re iud.

(*) Harmenopoli lectio etiam refellitur L. 14. C. de
cessibus, ex qua apparet, ad penam falsarii inflig-
endam, opus non esse, ut iudex sit competens, modo
falsarium puniat competenter. Basilicorum quoque
scholia illud competenter probant; valent enim
erga nos, etiam aliter in ipsis Basilicis legatur, ut obser-
vat Schultingius ad Pauli sent. L. 1. §. 11. l. 5.

violatur, de qua plenius libro sequenti. (a) Lege autem XII. tabul. hæc præcipue perduellionis capita comprehenduntur: alterum nempe illius, qui hostem concitasset, (b) siue ut ego interpretor, qui aliquem ex amico Populi Romani hostem dolo (*) consilioque suo reddidisset; & clam commovisset, sollicitasset, subegisset, ut adversus Rempublic. se compararet. Et quamquam is etiam, qui contra prohibitionem Imperatoris cum hoste pugnasset, idem crimen incurreret; tamen atrocioris fensum, quem supra expoliuit, lex nominatim complexa videtur. Alterum vero criminis caput est illius, qui civem in hostium poteitatem tradidisset. Quæ scelera capite plestebantur. Perduellis autem dicitur hostis; (c) quia veteres pro bello *duellum* enunciabant. Unde perduellis ab Ulpiano dicitur, (d) *qui hostidem animam adversus Rempublicam aut principem gerit*. Lex autem Decemviralis hæc fortasse fuit:

Si quis perduellem concitasset, civemque perduelli transdedit, capital esto.

Transdedit) pro tradiderit: veteres enim dicit dicebant pro det.

C A P U T . LXII.

De Parricidio, siue Hominis Cæde,
& Veneficiis.

Pergamus nunc jam ad eos, qui hominem cæde suffulerunt: quorum pœna si susceptum consilio facinus esset apud Athenienses, ad ultimum extendebatur supplicium, quod voluntario exilio, antequam iudex pronuntiaret, effugere licebat, (e) ut interpretatur Samuel Petitus, quia reposit primam orationem, apud Areopagitas poterant exilio se subducere, quod exilium publicatio bonorum consequebatur. [f] Ve-

rum si qui hac ex causa solum vertisset, in Atticæ finibus deprehenderetur, impune poterat occidi, aut Magistratibus tradi multandus. Quod in suas quoque leges Plato transtulit, (g) & pluribus Demosthenis locis comprobatur: quos locos frustra suis conjecturis tuendis vexat Salmastius optimis rationibus ab Heraldo [h] redargutus. At si casu hominem quise interemisset, annum extra patriam exulare, legibus jubebatur. (i) Non minori vero pœna homicidium dolo admissum ulciscuntur leges Decemvires, vel lex Regia, nempe Numæ, ut aliqui arbitrantur a Decemviris in XII. tabul. traducta: quæ prisca locutione homicidium notat *parricida* vocabulo, quod apud veteres quodlibet homicidium complectebatur: (k) neque apud eos discrimen ullum invenitur inter capital esto; & *parricida esto*, quæ clausula pœnis omnibus capitalibus atque habebatur, ut Cicero (l) fecit: *Sacrum* inquit, *sacrore commendatum qui cleserit, rapistve, parricida esto*. De illo vero, qui hominem imprudens occidisset, hæc a Scaligero Schedis Servianis adseruntur ad hanc legem ut scilicet eadem expiet in concione avertendo. Quod cum ad hanc legem pertinere non constet, longioris moræ mihi causam non præbebit. (m) Paribus etiam subicitur pœnis, qui hominem veneno sustulit: quinimmo eo gravius hic delinquit, quod latendi facilitas possit delinquere liberius; majusque periculum ab insidiis, quam a vi hominibus creatur. Et quia venenorum propinator sæpe miscet hæc maleficio magicas artes, quas proficuntur prætiigatores, & malleus ex, quas sagas appellabant: (n) quorum incantationes & carmina vi Dæmonum armata, mentes corporaque hominum labefacere, frugesque ab agro traducere veteres existimabant; (o) adeo ut Cajus Furius, qui

agrum

[a] Cic. pro Rabir. & in Ver. 3. & 101. vis. ff. ad l. Jul. majest.

[b] L. 1. ff. ad l. Jul. majest.

[c] Puta, ut ex amico hostis, vel ex hoste infenso violentior fieret.

[d] L. quos nos hostes 234. ff. de P. S.

[e] L. vis. ff. ad l. Jul. majest.

[f] Sententiam legis exhibuit Marcianus in L. 3. D. ad l. Jul. Maj.

[g] Demost. in Midiana, & ἐν τῷ κατὰ Νικίου.

[h] Samuel Petic. ad leg. Attic. l. 7. tit. 5. p. 508.

[i] Lib. 9. de leg. ubi de homicid. volunt. loquitur.

[k] In animadvert. advers. Salmast. ad jus Attic. & Rem lib. 4. tit. 4.

[l] Petic. ad leg. Attic. l. 7. tit. 1. p. 512. Scholiff. Enrioid. in Hipp. Texas ad Lysiphron. Helychium.

[m] Demost. ἐν τῷ κατὰ Νικίου.

[n] Festus verbo Parricid.

[o] Lib. 2. de leg. Scalig. ad Fest. verbo parricid.

[p] Pto. Roñ ad leg. Reg. ubi leg. Name.

[q] Plin. l. 28. c. 2.

[r] Tibull. l. 2. eleg. 8.

CAPUT LXIII.

De Cade Parentum.

A Tque cædes hæc, ut monuimus, prisca significatione parricidii vocabulo continebantur. Parentum vero cædem, cui uni proprietate sua hoc nomen convenit, utpote criminum atrocissimum, adeo Solonis leges abominabantur, ut quod satis non posset vocibus, silentio detestarentur: utpote indignum, quod in cogitatione hominum verbis addiceretur; ne, cujus criminis notitiam natura non suggerit, a lege offerretur. (c) Veteres vero Romanorum longe deterius de humanæ naturæ pravitæ judicantes, non silentio, sed metu & atrocitate poenarum illud avertere studuerunt, lege lata, quam Scædiger (d) aliquæ doctiorum adscribunt Regibus, nempe Romulo, aut Tatío, aut Servio; ut qui pueri, aut nûrus parentes verberassent, divi parentum sacri essent. hoc est divi illis devoverentur. Diis enim devoti sacri fiebant, & a quolibet impie occidi poterant: tanquam Diis criminis ejus ultoribus victima illa mactaretur. Cum hac de re a Regibus nominatim cautum reperimus; fas erit suspicari, minime siluisse illos de cade parentum, eosque auctores fuisse (***) legis ejus: quam postea Decemviro credo in XII. tabul. concessisse. Hujus autem sceleris reus cæsus

Y z cruen-

agrum suum proprio labore inopinato pinguefecerat, in hujus malefici suspicionem facile venerit; (a) propterea poenam edicere. Decemviri adversus eos, qui malis carminibus homines, aut animalia commaculassent, aut segetes frugesque alienas pellexissent. Poenam hujus criminis habemus, si Scædigeri conjecturam in restituyendo supplendoque mutilato Festi loco amplectamur: discemusque illam ex sequentibus: siquidem ita Scædiger explet Festi lacunam, scribens: (b) *Nam in fino manifesto hæc scripta fuisse. Tribus XXXV. aut privilegia irrogare, aut de capite civis statuere, nisi maximo comitiatu vetant XII. tabul. leges, præter quam veneficus, quique malum carmen incantant, quia ipsi inde mnati juve occiduntur.* Fuit autem fortasse lex homicidia, incantationes, & veneficia coercens hæc:

Si quis liberum hominem (*) dolo sciens morti duit; quive malum carmen (**) incantassit, aut malum venenum fexit duitve, parricida esto.

Duit) pro dederit satis notum.

(a) Plin. l. 18. c. 6.

(b) Lit. P. in fine.

(*) Pars prima legis, de libero homine occiso, lex Regis Numæ Pompilii erat, ut apparet ex Festo in voce *Parric.* Numæ vero parricida Diti parentum, ut videtur, sacer erat, si capitis damnabatur, quod ad eos quoque porrexit Servius Tullius, qui patrem pulsassent, ut apparet ex Festo in voce *plorare*. Tunc igitur parricida comparari poterat occisor liberi hominis quivis, quia ipse quoque deictum capital erat. Dein legibus XII. tabularum culleo, nova poena parricidis proposita, ut apparet ex Valerio Maximo l. l. c. 1. Occisorem autem quemvis culleo infutum fuisse, nec credibile est, nec usquam legitur. Mallem igitur hoc loco capital esto, quia utique ex Plinio in *Hist. Nat.* l. XVI. c. 3. constat, aliquid de cade in legibus XII. tabularum cautum fuisse.

(**) Pars legis de malo carmine & veneno perpetrando hic inferiatur a viris eruditissimis, cum de neutrius delicti poena in legibus Decemviralibus sancta, constat. Mali carminis decantatio reus est etiam is, qui fruges incantasset, de quo tamen fragmentum singulari, sed sine mentione poenæ exhibet Auctor in ta-

bula VII. secutus Gothofredum.

(c) Cic. pro Roscio.

(d) In verbo *plorare*, & verbo *nupties* apud Festum.

(***) Imo post regum tempora hoc supplicium demum parricidis irrogari cœpisse, modo ex Valerio didicimus. Primus anno circiter DCL. Publicius Malleolus, matre interempta, culleo infusus & in mare præcipitatus est, ut ex epitome Liviana l. LXVIII. intelligitur. Cui damnato statim folliculo lupino os obvolutum, solens lignos pedibus inductus, ait Auctor ad Herennium l. 1. c. 13. ut ea terram, commotam matrem, pedibus amplius stringeret, vel, commotam aerem aliter hauriret, quam per sollem *favæ* & peridæ bestiarum. De animalibus culleo dein inferi solitis, repetitæque ab Imperatoribus poenæ, usu jam ferre intermissa confestim. Colerus *Parerg.* cap. 3. & Nevius lib. 1. anal. cap. 39. & Ant. Matthæi de criminibus l. XLVII. Dig. tit. 3. cap. secundo. Infera culleo vipera, quod nascendo matrem, & coeundam enecare dicitur. Infera finia quod satum acriore complexu strangulat. Inferi canes & Galli, quia nec ipsi proprio sanguini & generi parcunt.

cruentis virgis, culleoque infusus cum cane, gallo gallinaceo, vipera, & simia, quibus rabie incensis laniaretur, mari mergeretur, ab omnium elementorum commercis quasi segregatus, cum nec terram attingeret, neque aquam: etenim ab ea culleo discernebatur. Cujus exemplum supplicii, Tarquinius jam ediderat in M. Tulio Duumviro, propter proditam arcanorum fidem. (a) Lex autem hæc est:

Qui parentem necasset, caput obnubito: culleoque infusus in profluentem mergitor.

Obnubito) notum est, *nubere* quid significet prisca origine, scilicet *velare*. Et quia sponsa ob pudorem velabatur, cum ad mariti domum deduceretur: inde *nuptæ*, & *nuptiæ*: verbumque *nubere* in conjugalem significationem vulgo transiit.

C A P U T LXIV.

De Incendio.

N Ulli criminum atrocitate cedit incendium dolo excitatum: cuius rei leges XII. tabul. exemplum posuerunt in eo, qui æcerum frumenti ad alienas aedes posuim combustisset, non quia hoc tantum incendium panierint, sed quia rei rusticæ tota vita deditis hæc exempla crebrius occurrerant: unde sub ea reliqua incendiorum genera comprehenderunt, & eos, qui quovis modo incendium conflasset, igne cremandos iusserunt: ut unde damnum aliis attulissent, inde & ipsi mortem haberent: postquam vincti verberatique fuissent, quæ capitalium omnium suppliciorum erant exordia; servi tamen & viliora capita pergentes ad supplicium, nudi crucem, & furcam

sibi ferentes per vias credebantur, unde *furciferi*, crebrum apud Plautum & Terentium convicium. At si ex aliena negligentia incendium aliquo serperet, civili actione dupli persecutio dabatur, (b) eaque actio incendiarum adium dicitur in pluribus juris locis. (c) At si solvendo reus non esset, leviter verberabatur; propter eam de æquis regulam, uti qui aere nequit, corpore damnum luat. (d) Legis porro sententiam his verbis reddidit Gothofredus:

Qui aedes acervumve frumenti ad aedes positum dolo sciens incensit, vinctus verberatus igni necator: ac si causa (*) noxiam facito; si nec idoneus escit, levius castigator.

Incensit) pro *incenderit*, sicut *intæpsit*, ut notat Festus verbo *incensit*. (e)

C A P U T LXV.

De Ordine Judiciorum, & de in jus vocando.

E Xpositis legibus, quibus crimina coercentur, leges judicarias, judiciorum ordinem dirigentes, explicemus. Judiciorum autem exordium erat vocatio in jus: Jus enim dicebatur etiam locus, ubi causæ agitantur. Igitur actor reum conveniens vocabat in jus ad eum, qui jurisdictioni præest, ad Prætozem, cupiens cum eo disceptare, ac ius experiri suum. Cujus vocacionis hæc solennes erant formulæ: *In jus eamus*: vel *in jus veni*: vel *sequere ad tribunal*: vel *in jus ambula*. (f) Vocacioni reus ex Legibus XII. tabul. confestim parere jubebatur, ac si declinare vellet judicium & sese actori subducere satageret, licebat repugnantem oborto collo (**) ad Prætozem rapere.

(a) Valer. Max. l. 1. c. 1. n. 13. Nonius c. 1. verb. *Perbiter*.

(b) L. *capitulum* 28. §. 12. de *poen.* Padl. l. 5. *sent. tit. 3. ubi Curje*.

(c) L. *jura gentium* §. 13. ff. de *poen.* L. 1. C. ad l. *Aquil.*

(d) Baldus. & Ritt. ad hanc l. vide *capit.* de *incendiaris* apud eundem Rittcher.

(e) Quem hoc loco negligentiam interpretatur Cap. in l. 9. de *incendio*. Quod si enim futurus in incendium ex ignibus coactissimis contigerit, id nemini fraudi esse debet.

(f) Vide l. 9. §. 1. qui *ad* ff. *incend. ruin. naufr.*

(f) Brisson. l. 5. de *formul.* in *prin.*

(**) Quod non est extra controversiam, & jam olim negatum fuit a Joanne Bachovio. Nuper etiam Gundlingius in *dissertatione de commento violentie in jus vocacionis*, inserta Gundlingiovis T. V. P. XXX. K. 2. contendit, violentie in jus vocacioni neque apud Athenienses, neque apud Romanos loco fuisse in causis civilibus. Juvat tamen sententiam Græviz, primo quod apud Horatium, in notissimis verbis, *Rapit in jus, clauget usque nec fur nec leno in jus trahitur*, sed desertor vadimonij in causa civilis. Lex dein XII. tabularum cum ire detro-

pere sine injuria: dummodo actor, antequam reo manus injiceret, addantes fecisset ejus negotii testes: quo pateret reum ab actore nolentem in judicium trahi, non contumeliam, sed sui juris experiendi causam. Testes autem cum faceret, eos ita interrogabat, *li- cet antestari?* ac si per eos liceret, admotis digitis, inam eis vellicabar auriculam, quam & *oricillam* dicimus; adiecto verbo *memento*, vel *memor esto*: quo ejus rei recordarentur. (a) Aures enim veteres physici memoriz dicarunt, ut alias partes corporis aliis facultatibus, veluti dexteram fidei, genua misericordiz, frontem genio: Ritum autem hunc didicerunt Liphus & Rævardus ex veteri lapillo sibi ostenso a Guido Latino, quo in lapillo insculpta erat manus atterens auriculam hoc Græco verbo *μνηστικὸν μemento*. Hinc Virg. in *Bucolic*.

Cynthus aurem

Vellit, & admonuit. (b)

Idque antestari dicebatur, hoc est, addantes & proximos facere testes, ut optime Salmasius exponit: (c) *am* enim particula proximitatem significat, ut *anteprius* terminorum accolæ, & *amsegetes*, quorum ager viam tangebant, & *am sancta* valles, quæ in circuitu sunt & vicinæ. Male aliqui explicant *ante testari*. Post antestationem autem sequebatur manus injectio, tactis enim testibus jus erat in adversarium fugam molientem injicere manus & ducere ad Prætorum. Qui mos omnis ab Atheniensibus descendit. (d) Apud eos enim reus ex auctoritate magistratus, vel per apparitores, quos *κλῆτρους* dicebant; (e) vel per ipsum actorem vocabatur in jus, advocatus testibus, quos etiam *κλῆτρους* appellabant, teste Scholiaste Aristophan. in *Vesp*. At si reus actori vocanti non obtemperasset, tunc in eum manus injiciebatur; cujus apud Græcos moris testis est Lucianus; & veteres comædiæ Plau-

ti & Terentii græcos mores, utpote græcis ex auctoribus conversis referentes. Omitto festivum illum & vulgatum simul Horatii locum lib. pri. satyr. ad Romanos mores pertinentem: Verum tum denum manum injecturi antestabantur, cum honesta persona in jus vocabatur, quo actor ab eo injuriam abstinere videretur, (f) nam turpis vitæ hominem, veluti lenonem licebat invitum sine antestatione oborto collo rapere, ut patet ex Plauto in *Perfa*, ubi parasitus a enone interrogatus, an te antestaretur, ita respondit:

tuane ego causâ, carnifex.

Cuiquam mortali libero, aures atteram?

Qui hic commerciaris eives homines liberos.

& luculentius in Rudente, ubi hanc obcausam Labrax cum Pleuxippo rixatur. Si qui verò in jus honoris causa non raperetur, ei diem actor dicebat, ut datis pignoribus, vel vadibus sese judicio siturum promitteret; & ni judicio ad diem adesset, certam poenam, sive multam perfolveret. Hæc autem vadatio dicebatur, quia scilicet adversarius vadabatur ab actore, cui sese eximere non licebat, (g) nisi datis pignoribus, aut vadibus certaque poena promissa: atque ita satis aut cautum dabatur. Vades autem dicti sunt ii, qui suo periculo reum in judicio situros offerebant: quos ita dictos Acron arbitrat, quod his sponsoribus actori oblatis, reo vadere, sive abire liceret. Cum enim rei fides suspecta esset, cogebatur pro se sponsorem dare; idque promittere, vadimonium dicebatur: unde deferere vadimonium, cum ad certam diem quis se judicio non præstisset, ut differre vadimonium, cum judicii dies a judice gravitus ex causis producebatur. Porro matronarum pudori ac reverentiz tribuebatur, ut in jus vocatas nefas esset

at-

stantem capi, & fugam molienti manus injici finit. nec abigere nec consocietorem designat, sed ad obligationes non minus ex contractu, quam ex delicto pertinet. Imo nimis liberalis & parum provida est lex, si furem capi non finit, nisi post antestationem, si crumenificæ manus injici vetat nisi frustranti, pedemque suum arguenti. Cur denique in L. 18. D. de iis qui voc. forum unculque tunnicum præstetum, & receptaculum dixeretur, si in ius vocatæ sine vi. Civibus honestis lex consuevit. Si ite, honestiores enim in jus vocantem sequebantur, eo-

que vitabant quicquid turpe erat in manum injici finit.

[a] Porphy. & Acron in Horat. l. 1. sat. 9. Cicero l. 2. de leg. Ancl. ad Heren. l. 2. Nonius verbo calviter. Cajus l. 233 ff. de Eds.

[b] Serv. ad eclog. 3. Senec. e 36 l. 4. de benef. & l. 5. e 3. [c] At ius Attia. & Rem. pag. 110.

[d] Pet. ad leg. Attic. l. 4. tit. 2. p. 315.

[e] Aristoph. in *Avibus*, ubi Scholiast. Ulp. in *Orat. Dimiss.* pro Cero.

[f] Ruvard. in l. XII. tab. c. 5.

[g] L. 5. si vero ff. qui satisd. cogunt.

attingere: (a) neque licebat in jus vocare impuberes puellas alieno juri subjectas. (b) Lenimentum quoque aliquod hujus legis Jurisconsulti sua interpretatione invenerunt, ne quis scilicet e domo sua in jus protraheretur: (c) satis enim poenarum perferre latitando: nisi aditum ad se praestaret, aut ex publico conspiceretur. (d) Præterea oratione Divi Marci cautum fuit, ne vindemiarum tempore cives ab opere rustico ad iudicium abducerentur. (e) Quæ quidem exceptiones post latas XII. tabulas prodierunt: illa vero particula ex ipsis XII. tabulis proficiscitur, quæ jubet in jus vocatum morbo correptum non tamen adeo gravi, ut sensus confundat, juncto, non vero molliter instrato vehiculo, in iudicium venire: cujus legis rationem Phavorinus Philosophus non satis percipiens XII. tabul. adspicitatis accusabat: quasi juberent etiam eum, qui gravitate morbi coherere non possit, in jus duci, uti funus super jumento sine plauistro. A qua cum opinione, sensu legis benignius exposito, depulit Cæcilius, qui jumentum nomine docet significari pecora juncta curculis vehendis: putatque jumentum a jungendo dictum: eaque verba legis arceam ne sternito, ita explicat, ne scilicet vestibus plaustrum sternatur, aut mollius instruat. Ceterum negat a legibus prohiberi plaustrorum usum ad vehendum reum. (f) Nec civis tantum compellere poterat reum ad iudicium subeundum; sed etiam peregrinus, quem veteres vocabant *hostem*, cuius vocis antea mitior, post vero significatio fuit adspicior; notavit enim solos inimicos populi Romani, quæ antea significaverat & peregrinos. Eratque lex, ut conjectura erui potuit ex Cic. 1. de offic. et Plauto in *Curcul.* scripta his verbis:

(a) Valer. l. 2. Hottoman. in leg. XII. tabul. p. v. §. calvitur.

(b) L. 22. in princ. ff. de in jus voc.

(c) l. 18. cum sig. ff. de in jus voc.

(d) L. 19. eodem.

(e) l. 1. ff. de fer.

(f) Gell. lib. 20. cap. 1.

(*) Ita hanc legem ex Cic. de off. l. 12. & Plauto in *Curculione* AH l. 1. §. 1. v. 5. tum quoque L. Cincio apud Gellium l. XVI. cap. 4. exhibet Marcellus col. 233. Gothofredo omittente vocem *condictus*.

(**) Hæc verba non comparent in quibusdam libris manuscriptis, & in optimis editionibus Cic. de legib.

Si status *condictus* (*) dies intercedat, cum hoste ito.

Status dies, & *condictus*) levi discrimine distinguuntur. Status, enim dies est, quem Prætor statuit litigantibus, ut ad se iretur: *condictus*, quem sibi ipsi ex pacto litigantes præstant, ut ad Prætores eant. Sed jam legum reliquias, utcumque ab eruditissimis coactas proferamus, Gothofredum sequentes, qui unam constituit ex tribus, quas alii faciunt, legibus, eamque in tria distinguit capita, quod & veterum auctoritate, atque ipso sententiarum nexu comprobatur.

Si in jus vocat atque eat. (**)

Ni it antestamino: igitur em capito.

Si calvitur, pedemve struit, manum endo jacito.

Si morbus avitalve vitium escit, qui in jus vocabit, jumentum dato: si volet, arceram ne sternito.

Atque) sensus est: si quis in jus vocat, vocatus statim eat. Quæ lex cum esset initium ceterarum, pueris omnibus, qui jus addiscebant, velut solemne carmen erat in ore, ut Cicero testatur lib. 2. de legibus.

Atque] significat veteribus *illico*, *statim*, & *vestigio*, cujus innumera sunt apud Plautum exempla, quæ collegit Pareus (***) in *lexico critico* in hac particula, & Virg. lib. 3. Georg.

Si brachia forte remisit,

Atque illum præceps prono rapit alveus amni.

quibus in locis atque significat rem inopinatam. (****) Em]

l. II. c. 4. omittuntur etiam a Gellio l. XXX. c. 1. et si Cic. & Gellio principie testibus utuntur collectores legum XII. tabul. uti observat Antonius Schultingius in *enarrat. Pand. ad vic. de in jus voc. §. 1.*

(***) Pareo adde Everardum Ottonem *Præfat. T. III. Thes. jur. p. 26.*

(****) Vocem *antestamino* exponere nelexit Gravina. Erat autem antestari testes circumadvocare, quorum aures tangebantur, ad quem morem alludit Trebatius in L. 21. pr. D. de *Purris*, quod fieri solebat, antequam manus reo injicerentur. De antestatione ubertim Cels. Otto in *jurisprudencia symbolica* l. II. c. 3.

Em) *prisce pro eum*, quemadmodum & alibi, ut sit sensus: *Si sequi nolis reus vocantem, facito testes, deinde ipsum reum ducito.*

Igitur) *pro deinde* veteribus est usitatissimum. Piget exempla referre in re tam nota.

Si calvitur) hoc est, *si moretur, subsistat, obmatur, effugium quærat*, in eum *manus injecto*; *at per vim rapito*: *calvitur* enim significat *decipere, frustrare*, ut docet Jctus in leg. *si calvitur* 207. in princip. ff. de V.S. Glossæ Philoxeni. *Calvitur*, *egressa* Pacuvius: *postquam calamitas plures annos arva calvitur*, apud Nonium in arva. Plaut. *Casini*. sc. 2. vers. 4. *sopor manus calvitur*: id est *sopore manus torpent*. Nonius in verbo *calvitur*.

Pedemve struit) omnes ducti a floritate Festi & Servii Sulpicii *pedem struit*, explicant, *fugit*: quod mihi videtur satis durum & remotum a nativa hujus verbi significatione, quo verbo firmitas notatur. Factum est enim, ut recte Vossius putat, ex *ripus* per contractionem *stuo*, quomobrem suspicor, in Festi loco inesse mendum, ac *pro fugi* legendum *fugit*; (*) *sive resistit, repugnet*: idque magis coheret cum tota sententia legis, & antecedenti verbo *calvitur*.

Endo jacio) *injecto* *prisce endo pro in* satis notum omnibus.

Si morbus ævitæve) sensus est: *si affecta valetudo, seniumve impediatur volentem sequi in ius, juncto plaustrò quidem ducatur*: *si repugnet plaustrò quidem ducatur invitus*; *sed minime superne, in arcus formam* (**) *pellibus tecto*. Quod plaustrì tegmen arcera vocabatur. Unde Nonius *arceram* interpretatur *plaustrum tectum*. (a)

Escit) *pro erit*, ut supra diximus.

(*) Glossæ tamen *eadem stratis voce quæres* interpretantur, neque usitatus resistere dicitur, qui pedem fecit, quam fugere dicitur, qui pedem struit.

(**) A quo arcu arcera dici videatur. Sed est potius dicta ab arcendo, quia tempestivum injuriam ea arcetur, unde Nonius vocem interpretatur *plaustrum tectum*. Sternere autem, ut vulgo notum, est *sternis* adornare, veluti cum dicimus, equum sternere. Locum Nonii illustrat Gothofred. 170.

(a) Varro de ling. lat. lib. 4.

(**) Imo vades in iudicium vocatum certo die ad-

CAPUT LXVI.

De Vindicibus.

Diximus reum datis vadibus eximi posse auctor, ea conditione, ut ad certam diem a vadibus, sive sponsores sisteretur. Hos autem vindices quoque fuisse appellatos in legibus XII. tabul. apparet ex lege inferiori subiicienda: nec re alia differre vades a vindicibus (***) arbitror; nisi quod vades dicerentur ii tantum vindices, qui reum præstabant; vindices vero nomen latius fundebatur: nam & assertorem significabat libertatis alienæ, & quævis alium, qui periculum alterius re, aut persona subiisset, aut quid quovis modo liberasset; unde vindex honorum, dignitatis & bonorum dicebatur. Fallitur vero Boetius, (b) qui hac in lege vindicem ait esse procuratorem, a quo aliena causa vindicanda suscipitur: non enim procuratoris, sed sponsores vice fungebatur, qui reum ad certum tempus iudicio eximebat, ne obtorto collo raperetur: nisi malimus legere *pradiatorem* ex emendatione Cujacii, quam probat Hottomannus, (c) negat eius tamen vocabuli significationem ad hanc pertinere legem; *pradiatores* autem dicuntur ii, qui bona, & fortunas eorum emunt, qui pro vestigalibus populi obligabantur. (d) Festus longe melius, qui *vindicem* inde dictum docet, quod vindicet, quominus, qui prehensus est ab aliquo, teneatur. Porro vindices non omnes omnibus, sed pro reorum conditione dando Decemviri censuerunt: nempe ut locupletis reo locuples daretur vindex; inopi vero quilibet, sive locuples, sive inops. Difficile namque esset inopi sponsores invenire locupletem; ideo ne miserrima condicione uteretur, quemlibet sponsores ab eo Decemviri ob inopiam acceperunt. Quibus de rebus has

cx

scilicet futurum cavebant, vindices contra eundem a necessitate in ius eundi liberabant, veluti quando alius in servitutem petita causam in se suscipiebat vindex Virginius. Festus in voce *vindex*. Vide tamen nostrum infra cap. 69. Vas autem proprie in rebus capitalibus datur, in multis præsertim. Gronovius ad Livium lib. 13.

(b) In sept. Cicer.

(c) Ad leg. XII. tab. addit vindex. Cujac. l. 3. observ. 29.

(d) Turneb. adnot. 20. cap. 30. ex veter. gloss.

ex Cicerone in *topiciis*, & Gellio (a) veterum legum reliquias ab eruditissimis emendatas habemus.

Si en fiet qui in jus vocatur vindicet, mittito.

Affiduo vindex affiduus esto: pro letario cuique volet vindex esto.

Si en fiet] sensus est: si autem sit, qui reus in jus vocatur vindicet, sive se pro illo offerat, reus dimittatur.

Si en fiet) pro si autem fiet prisca lingua: ita enim explicat Philoxenus in glossis, ubi en fiet redditur *ut si*. Hujus priscae locutionis ignoratio corruptus est ab imperitis locus Ciceronis in *topiciis*, ubi hæc lex confunditur cum lege *Ælia Sentia* nimis absurde, namque ratio temporum hanc lectionem rejicit, & testimonium Gellii, qui hanc legem adscribit XII. tab. ex initio autem legis, cujus meminerat Cicero, si en fiet, imperitia librariorum factum est *Ælia Sentia* (*) & quomodo is error irrepperit, subtilius & latius invenies explicatum a Jacobo Gothofredo in hæc XII. tabul. lege.

Affiduo) hoc est locupletis, ut sit sensus: locupletis reo, locuples sponsor, aut vindex esto. Veteres enim pro locuplete affiduus dicebant ab *affidus*: cum qui multos haberet asses, is esset locuples. Unde Cicero in *topiciis*: locuples enim est affiduus ab *asse* danto: (b) (**) atque ita explicant aliqui Plauti verbum 13. act. 1. *scam. 1. Amphytr.*

Proletario) hoc est homini inopi quisque volet sit vindex. Veteres enim proletarium appellabant eum, qui propter inopiam non re, ac censu sed tantum prole posset au-

gere rempublicam (c).

C A P U T LXVII.

De Pactis.

Rat & alia declinandi iudicii ratio per pactiones, quæ inter adrem. & reum inirentur, dum irent ad Praetorem. (d) Etenim de quibus inter eos convenerat, illa magistratum rata oportebat habere. Cujus legis æquitas ex pluribus Demosthenis locis a Petito (e) collectis apparet. Quamvis autem pacta nuda, quæ in contractum non transierunt, nullius efficacie sint; si tamen lege, aut S. Cto confirmetur, legitima dicuntur: ideoque interdum ex pacto nascitur, aut tollitur actio (f) Porro lex ita restitui poterit ex aliquot eruditiorum sententia:

Endo via rem uti pacunt orato.

Endo via) in via endo pro in, ut sæpe alias: est autem sensus, quemadmodum inter vias paciscuntur, ita & causa inter eos agatur. (***) Gothofredi equm conjecturam non probo; tum quia nunquam inveni, aut ratato pro ratum habent, aut pro vatato ratato, nec analogie ratio suffragatur; tum quia sine mutatione ulla satis constat sententia recentis verbis superioribus: nam orato significat, causam quisque agito, perorato sententiam paciscunt.

Pacunt) veteres pro paciscor dicebant pago, unde osus deinde induxit paciscor. Terentius Scaurus in orthographia notat, Decemviros scripsisse pacunt per K grecam litteram: a pago autem venisse pepigi, ut a cadodo occidi, tradit Quintilianus. (g) Hæc autem verba directæ sunt litigantibus: quæ vero sequuntur, Praetorem respiciunt, eaque subjiciuntur inferius. CA-

(a) Lib. 16. cap. 10. Quintil. 1. cap. 5. 10.

(b) Quæ verba apud Ciceronem in libris antiquis penitus desunt, adeoque neminis ingenium amplius fatigare debent.

(c) Gell. lib. 1. cap. 10.

(d) De origine vocis affiduus ipsi veteres dubitabant, ut apparet ex Gellio LXX. 1. eamque vel ab affibus duendis, seu dandis, quæ allusio Stoicas imitatur, vel ab assidendo derivant.

(e) Gellius lib. 1.

(f) Auctor ad Heren. lib. 2. Priscian. 1. 10.

(g) Ad leg. Ascle. lib. 4. tit. 2. pag. 338.

(h) L. 5. §. 7. ff. de pactis.

(i) Verba legis, ut ab Auctore exhibentur. Rem uti pacunt oratio, proxime accedens primam scriptu-

re Ciceronis ad Herennium lib. 1. cap. 13. ubi legitur, Rem uti pagunt orationes pagunt, & unde sic repetitur a Prisciano l. 10. editionis Putschianæ p. 894. Voculam vero *at*, ab *es*, oratio, separari debere, ex Terentio Scauro in Orthographia patet. Interpretationem autem Gravina, quæ, nisi inferatur vox *quisque*, intelligi lex nequeat, oemo iulerit. Non inconcinne Gerardus Noodt de *Pactis* l. 1. c. 2. suspicatur, voces, ratum esto, ab ea oratione abscortas fuisse, ut integra verba legis hæc fuerint: Rem uti pacunt orationes, ratum esto. Gothofredi conjectura, quod ad sententiam eodem redit, sed minus expedita est ratione verborum.

(g) Lib. 1. cap. 6.

CAPUT LXVIII.

De Causa peroranda.

AT si de causa non fuisset inter litigantes transactum, agenda erat apud statem judicem (*) in foro, aut in comitio, qui locus privatarum erat causarum, ubi tota die litigantes obversabantur, & advocati: eratque ibi Puteal Libonis, (**) de quo meminit Cicero & Horatius, quod Puteal erat ara, quo saepe advocati, & rei condicere solebant. (a) Plautus in *Pœnula*.

Nam is forum (scilicet advocatorum) nullus nefastus est, comitiales sunt meri;

Ibi habitant: ibi eos conspicias, quam Prætorum sapies.

Causam autem iis orare ulque ad meridiem licebat, per leg. XII. tabul. (b) quo ætate Romani crassius diem distribuiebant: quippe qui non ante bellum Punicum primum Catina in Sicilia capta, ex horologii usum didicerint horas notare: anteaque diem distinguiebant more rusticorum. (c) Post meridiem autem iudices sententiam ferebant, & rem ei, ad quem ex jure pertineret, (***) addicebant, si essent ambo præsentis; si alter abesset propter desertum vadimonium, stipulatio committebatur, & deselor eo nomine damnabatur, ut promissam poenam ex sponione, atque ex stipulatu penderet. (d) Neque enim absentior docentibus, absentem, si ad promissam diem sese iudicio non stitisset, causa casurum (****) ex leg. XII. tabul. Quid enim opus fuisset cautionibus? aut cur absens re & poena dupliciter damnandus adeo inhumane? Non me fugit plura superesse veterum doctorum loca, quæ ostendant, absentem causa cecidisse: (e) non tamen liquet, an hanc ob rationem, nem-

Jani Gravinae Tom. I.

pe ob desertum vadimonium. Quin arbitror potius, quia non defenderetur, saepe absentem, ut solet, fuisse damnatum: cum desisset, qui jura ipsius iudici exponeret: contra vero adversarius urgens oratione, tabulis, & advocatis suum juxta iudicis comprobaret: ut non mirum, si absentes causa cecidissent. Quamobrem verba illa XII. tab. *Præsentem stitem addicito*, interpretor cum Iacobo Gothofredo *iudicium redditum*; non ut aliquid *rem addicito præsentem*: Extremam autem rerum agenda hodie Decemviri statuerunt solem occasionem. (f) Idemque rerum agenda terminus erat veteri Atheniensium lege, cuius fragmentum apud Stobæum habemus: (g) sed jam leges producamus:

Ni ita pacunt in comitio, aut in foro ante meridiem causam consensito, cum perorant ambo præsentis.

Post meridiem præsentem stitem addicito.

Sol occasus suprema tempestas esto.

Consensito nota est ex veteribus huius verbi significatio pro *iudicio*, *consensio*. Livius libro primo, apud quem Senator rogatus sententiam ita respondet. *Cum illo puro, pioque duello querendas res consensio*, itaque *consensio consensioque*, & mox: *Senatus P. R. Quirijum consensio*, *consensio*, *consensio*, ut bellum cum præfatis Latini fieret. Huic proximam significationem habet hoc verbum in hac lege, ubi significat *cognoscere*: Unde parcere poterat labori Rævarum, cum pro *consensio* reposuit *gnoscito*. Nec felicius fuit eorum indu-

Z. stria;

(*) Quidni eam sedentem pro tribunali?

(**) Superfructu a Libone quodam puteo illi, in quo augens Nevii cos & novacula, *Cic. de divin.* l. 17.

(a) Sigon. *de iudic. lib. 1. cap. 28.*

(b) Gell. *lib. 17. cap. 2. Plin. lib. 7. cap. 60. Auctor ad Heren. lib. 2.*

(c) Censorin. *cap. 27. de die natal.*

(d) Iam potius vades ejus.

(e) Rittersh. *ad hanc leg.*

(****) Ille tamen sensus proprius est verborum, *Sollem addicito*, in quibus unicus rem significat, de qua litigabatur. Res præterea manifesta ex his Syntoni in *vita Capi*: *Adco. us. & quælo Sapo Roma deficeret, & litigatorum plerique, quod, occurrentes ab-*

sentes ad vadimonium non possent, causa cadere. Vades autem dabat reus in ius vocatus, & quod imparatus esset, distractionem petere coactus. Mitigarum vero legis duritas, si meminimus, & auctorem causam amittit, qui formulæ excedisset. Controversia quoque a lite non videtur diversa, neque isti, sed liti contestatur opponitur in L. 5. § 7. D. de heredi. petis. Rationes, quibus Auctor utitur, valent etiam in non defensione, in quo tamen naturali verborum sensui locum relinquimus.

(a) Cic. *orat. pro Quinct. & in P. Verr. 4. Sygton. in v. 10. Collig. cap. 39.*

(f) Varro *lib. 5. de ling. latin. num. 2. item lib. 6. num. 3. Petit. ad leg. Aulic. lib. 4. tit. 4. pag. 336.*

(g) Sermou. 1.

Aria, qui pro *confesso* legunt *confesso*. (*) *Conficere* autem *causam* est, cum per indicem apud judicem, aut arbitrum exponitur. Paullus: (a) *Per regulam*, inquit, igitur brevis rerum narratio traditur, & ut ait Sabinius, quasi *causa confesso* fit.

Silitem veteres pro *litem*; ut *silicem* pro *locum*. Unde *Decemviri* *silitibus* iudicandis in decreto *Afculanorum* Romæ in domo *Cælia*, & in elogio *L. Cælonii Luilli Veronæ*. *Silitem* autem *presenti* addicito, significat iudicium redditum, ut supra exposuimus, eo sensu, quo *Trebatius* (b) dixit *religionem iudicia addicere pro constituere*.

Sol occasus: hoc est *sole occidente*, nam ut varias hujus loci lectiones prætermittam, *sole occaso*, & *sol occasus pro sole occidenti*, eum latine dicitur, tum eleantur. Singula enim participia sunt omnium temporum, ut recte *Sanctius* observavit. Legunt aliqui *sole occaso dies supremæ tempestas esto*; ubi *dies pro diei*. Ego, si inserenda fuerit vox hæc lege in ista, mallet scribere *die*: nam veteres *die pro diei*, & *facie pro faciei*, (c) ut *Cæsar* censebat esse ea nomina declinanda. *Suprema vero tempestas* dicitur pro *ultima hora*, quæ tempore *XII. tabulæ* erat *solis occasus*. Sed postea lege *Prætoris* supremum tempus fuit, quo *Prætor* in comitio supremam populo pronunciasset. (d)

CAPUT LXIX.

De Vadimonio deserto.

Cum supra leges attulerimus, quibus jubebatur, ut reus eximeretur, ubi vocatus in iudicium dederat vades promittentes eum adfuturum ad certam diem, nunc eas proponemus, quibus excusabatur reus, qui datis vadibus, ad certam diem non sese præstitisset, iustitiae deferendi vadimonii causas adferentis. Harum vero causarum expressum tantum in legum fragmentis invenimus morbum *soniticum*, sive rei, sive actoris, sive

arbitri, sive judicis. *Soniticum* autem appellabant morbum vehementiorem, utpote corpori valde noxium, cum fontes sint nocentes, ut refert *Festus* ex *Ælio Solone*: (e) unde *soniticus morbus* dicitur, quicquid impedit corporis actiones, (f) quamobrem *Tibullus* in re obscena:

Pares, precor, tenero non illi sonitica causa est.

Cum iis, quem corripuisset morbus ex lege *XII. tab.* quam e legibus *Nunæ* in *Decemvires* translatam non obscure inquit *Festus*, (g) causam præberet, propter quam iudicii dies prorogabatur, sive ut est in prisca lingua diffiniebatur. Hinc *Jacobus Gothofredus* alias exceptiones jungit ex conjectura, & subobscuris veterum testimoniis, putatque in eadem lege fuisse inclusa vota publica pro salute populi Romani, quæ postea in vota pro salute principis converterunt. (h) Iustus etiam causas inseritur absentia ob publicum negotium, quam omni tempore iustam excusationem fuisse non dubito. (i) Quæ conjecturæ maxime adjuvantur verbis a *Gellio* relatis ex *Cincii* libro de re militari, (k) quæ hujus veluti tabulæ præbent exemplum. Quod autem *Gothofredus* *tindirem* hoc distinguit a *vadibus*, quod *vindex* fuerit, qui vocatum in ius liberaverit; vades, qui reum ad certam diem iudicio stitutum promiserit, id utcumque vetam habere originem, tempore tamen evanuit, promiscuæque suis horum vocabulorum usus: & qui *vindex* erat, reum ob id iudicio liberabat sæpe, quod vades munere fungeretur, ac reum iudicio stitutum promitteret. Non magis probo (l) adjunctionem clausulæ illius ad hanc legem, si *status conditus cum hoste*, quæ clausula hic est plane ociosa: unde malo cum ceteris eruditis eam separatim locare. Verba tamen legis hujus prout sunt ab eo commissa proferemus: ut quisque sive rescindendo, sive probando iudicio utatur suo. Is igitur

(*) Sic legitur in libris antiquis *Gellii XII. cap. 2.* & apud Auctorem ad *Heronianum* cap. 3. ex quibus hoc fragmentum depromi solet; & bene *Gravina* hanc vocem auctoritatibus firmat. *Conficere* vel *conficere*, erat una & simul decernere, a veteri seiscro, unde est & plebis citum. Quod autem vulgo dicitur: Utramque partem audiendam esse, eruditissime illustrat *Raderus* *Foronius l. f. Rec. innot.* cap. 7.

(a) L. 1. ff. de divers. reg. jur. orig.

(b) Lib. 1. *Relig.* apud *Macrob.* lib. 1. *Satur.* 1. 28.

(c) *Gell.* lib. 9. cap. 14.

(d) *Varro* lib. 5. de ling. lat. *Festus* in verbo *supremæ*.

(e) *Festus* in verbo *soniticum morbus*.

(f) *Luls. ff. de edict. edil.* (g) In verbo *reus*.

(h) Ex *Cajo* l. ff. calvitur, §. 1. ff. de v. s.

(i) *Cicero* l. 6. ff. si quis caus. in judic. f. s.

(k) *Gell.* lib. 16. cap. 4.

(l) Quæ in re facite assentiam Auctori probamusque legem cap. 4: sic separatim proposuimus.

Si *status conditus* dies intercedat, cum *hoste* iso.

igitur et si antea mutila verba protulerit, ita tamen sarcit scissuram in notis:

Judice arbitrove addicto vades, subvades danunto: vadimonii deserendi uti pacunt poena esto, extra quam si morbus senticus - votum - absentia Reipublicæ ergo, aut status dies cum hoste intercedat, si quid horum fuerit unum iudici, arbitrove, reove, eo die diffensus esto.

Judice) sensus totius legis est:

Judicio constituto, arbitrove adito vades, aut subvades iudicio sistendi utrinque dantur, itaque sistere teneantur: nisi morbus vehemens vim graviter nocendi habens, votum aliquod absentia Reipublica ergo intercedat, aut constitutus sit dies, cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obveniat iudici, arbitrove, aut reo iudicii, dies diffensur. (*)

Subvades) cum utrinque ab actore scilicet, & reo dandi essent sponsores iudicio sisti; censet Gothofredus vades dictos eos esse, qui sponderunt pro reo; subvades qui pro actore; quorum verborum significationem suo tempore peritisse refert, Gellius: (a)

Danunto) pro danto prisum, ut saepe Plautus danunt pro dant.

Reove) priscus reus fuit tam petitor, quam is unde petitur, dicitur enim reus, cujus de re agitur. (b)

Movemur, quod dies cum peregrino constitutus captionibus ansam præberet, quibus dies in iudicio dictus iusto superius diffunderetur. Ingeniosa tamen est conjectura Jæ. Gothofredi, quia publice interest, ut ante omnia peregrinis dici. In ipsiis tabulis quoque lex de die cum hoste constituto a Grævina separatim proponi debebat, cum in tabula secunda, ad exemplum editionis Gothofredi, non nisi legi de iusta vadimonii deserendi causa, inserta appareat.

(*) In ipsa lege pro arbitrove, ut legebatur in editione Lipsiensis 1718., bis posuimus arbitrove; in expositione ejusdem pro iudicio constituto, iudicant adito, legimus: iudicio constituto, arbitrove adito, pro sistendi sistendi, pro Arbitrovo arbitrove. Danuntio pro danto legit Gothofredus.

(**) Subvades, quandoquidem in re obscura conjectura locus est, dicimus auctores secundos, qui pro

Diffensus) id est prolatus, Gellius (c) dixit: & Livius diffidere diem pro differe libro nono. Atque legem curiatam de imperio ferenti trisse omni diem diffidit.

C A P U T LXX.

De Obvagulando

Sed cum eveniret aliquando, ut qui rem suam ab aliquo in iudicio regebat, careret testibus, quibus intentionem suam iudici probaret; Decemviri ne quis nulla sua culpa omnibus argumentis ad rem recuperandam destitueretur; facultatem dederunt actori, ut ante domum rei (***) clamoribus, imo & conviciis rem suam flagitaret, palamque faceret omnibus eam improbitatem ternis diebus, ac ternis undinis, sive nono quoque die. Solebant enim Romani ex agris nono quoque die, negotiorum causa, in urbem convenire, ubi eo die undina habebantur; inde natum, quod usu adhuc retinemus, ut tribus edictis reus citetur. At si reus fraudem suam obstinaret, remque tradere detestaretur; ius tamen erat actori, accitis secum sui clamoris testibus, rei domum intrare, rem suam, scubi eam inveniret, ablatus. Isque effectus erat illius publici clamoris quæ obvagulatio dicebatur; ad portum, hoc est ante domum. Non me fallit, (d) Salmasium, (e) aliosque plures, hanc legem non referre ad actorem testimoniiis destitutum, sed ad testimonium defugientem: adeo ut pro defugit legant defugerit.

Z 2 Ve-

vadibus minus idoneis spondere soliti fuerint. Pro diffensus diffusus malebat Cuiacius Obs. XII. 18. cuius lectionis fundus est L. 2. §. 3. D. si quis caus. in iud.

(a) Lib. 16. cap. 10.

(***) Obvagulatio hoc sensu affinis furto concepto, nisi quod promior eodem est ad calumniam. Sic enim pessimus quisque ad domum optimi cuiusvis civis obvagulare poterat. Imo potius, obvagulatio fiebat ad domum testium, qui cum rei gestis adfuissent, testimonium præstare detestabantur. Cuiacius Obs. 7. c. 15. Pipulus Plauti non ad obvagulationem pertinet, sed furi eo minus ingeruntur, si rem reddiderit ex furto concepto. Obvagulo a vagulo, seu vagio, quod est conquirentis cum ploratu, ut dicitur in eum variens infans sui juris dicitur.

(d) Lib. 31. advers. cap. 26.

(e) Obs. ad ius. Ant. & Rom. cap. 30.

Verum ab horum sententia me abducit Plauti locus: quo Rurardus priorem explicationem optime comprobatur, (a) ubi poeta eorum inducit res in domum Euctionis illatas repetentem, eique, nisi redderet, clamorem ante ades & maledicta minitantem. Cui explicationi etiam Gothofredus, & Rittershusius suffragantur, en Plauti locum.

*Ita me bene amet Laverna, te
Jam nisi reddi mihi vasa jubes,
Pipulo hic differam ante ades.*

ubi pipulum significat convicium prisca lingua. Nunc legem producamus.

Cui testimonium defuerit, is tertius diebus ob portum obvagulatum ito.

Cui sensus est: ei, qui testimonii defuit, licet tertiis nudandis ante eum ades conviciis obruere.

Ob portum) hoc est ante ades: Festus enim refert, apud omnes convenire, ut portus in legibus XII. tabul. domum significet in verbo portus.

Obvagulatum) Festus: vagulatio in legibus XII. tab. significat questionem cum convicio in verbo vagulatio.

C A P U T LXXI.

De Vindictis.

ET hæc quidem inter actorem & reum agebantur: quid autem his super deberent iudices consulere, aliis legibus Decemviri constituerunt. Itaque possessionis & proprietatis questionem discretore: cum possit quis iure possidere, quamvis non sit dominus. Ideo dum proprie-

tatis causa penderet, minime possessionem ademerunt ei, qui neque vi, neque dolo, neque clam eam haberet: ad cuius legis exemplum verbis longe uberioribus Prætor composuit Edictum *uri possidetis*. Quod ius convenit cum Aristotele in *problematis*, ubi ait possidentem permanentem quoad fuerit iudicatum. (b) Hanc autem possessionis controversiam veteres *vindiciarum causam* appellabant, a *vindicando* sive *asserendo*, quod rem interea sibi possessor assereret. Cuius deinde vocabuli significatio propter similitudinem & affinitatem rerum inter se conjunctarum excurrit latius: nam & ipsam possessionem, & possessionis controversiam, & rem, de qua controversia esset, ipsumque agrum, vel glebam imaginem agræ, de qua inferius, *vindiciarum* vocabulo comprehenderunt: ut mirer, aliquos adeo cecisse inter se dum querunt, cuiusnam potissimum rei hoc vocabulum conveniat: cum ex veterum testimoniiis. hæc significationes omnes includat, ut optime Turnebus observavit: (c) Ineuntes porro iudicium apud Prætorum pugnae speciem quoddam præbent veteres, qui nihil sine aliquo solemnium signo aggrediebantur: quod iudicium bellum exprimebant, commissis inter se gladiorum loco festucis, instar militum inter se manus conferentium: quam vim civilem, quotidianam, & festucariam dicebant. (d) Quæ simulata concertatio umbra fortasse fuit veræ dimicationis, qua; cum Hotthomanno suspicor, veteres Romanos utpote rudiores ac prope immanes, more veterum Longobardorum [*] diremisse lites: ut cum alter alterum ad singulare certamen provocasset, is haberetur in iure potior, cui fors victoriam obtulisset. (e) Quem cum illi morem exuissent, atque induissent humaniorem, verum prælium versum

suit

(a) Ad leg. XII. tab. sub cap. 11.

(b) Baldus cap. 34.

(c) Lib. 12. advers. c. 23. vide Festum in verbo vindictæ. Gell. Lib. 12. Alex. ab Alex. 1.6. c. 10.

(d) Cic. pro Cælia.

(e) Sic jam ipsi Romani cum Longobardis gente belluina & ferina immunitate cessant. Duelli tamen iudicium non solum Longobardis sed etiam reliquis gentibus Germanicis in usu fuit. Apud Saxones etiam nepotes cum patris suis ad succedendum avi iure representationis vocati sunt in iudicio mediatorum. Quod sub Ottone M. A. Christi DCCCXLI. conti-

git. Wittichindus Ann. l. II. p. 644. Rex autem militum consilio usus & voluit viros nobiles ac senes populi inanesse in bellum, sed magis rem inter gladiatores differri iussit. Pucio igitur pueri, qui filios filiarum computabant inter filios & firmatum est & ut æqualiter eum patris hereditatem dividerent possiderent. Vindicis per glebam similes locatio, de qua Gundlingius scripsit. Festucam vero & Germanice gentes originis, & nominatum Geiri adhibuerunt in Festucatione, de qua Jo: a Sande, & Lambertus Goris excipit.

(*) Rothom. 3. cap. 25.

fuit in simulacrum; ac in pugnam tantum tenuerunt imaginariam feliciam expressam. (a) Etenim initio litigantes de possessione fundi Prætorum adibant, ut eum deducerent in fundum; de quo controversia esset, quo iudicaret, utrius possessio foret, idque dicebatur venire in rem presentem: indeque cum Prætorē redibant, ejusque iudicium expectabant. Verum quia Prætor multitudine negotiorum impediatur una cum litigantibus ire, Jurisconsulti rationem excogitarunt, qua professionis molestia sublata, veterum iudiciorum figura & religio maneret. Itaque priscam illam professionem imaginibus verbisque simularunt, influentes, ut in fundi gleba, veluti super toto fundo, cujus gleba illa simulacrum erat, iudicium exerceretur. Quamobrem satis erat Prætorē adire, ut apud eum iudicium intenderet: Prætor autem in urbe manebat, cum litigantes ipsi ex iure, sive ex loco, ubi ius reddebatur, proficiscerentur in fundum, unde glebam tollebant, eamque in iudicium adducebant, ut per eam, quam & vindiciam vocabant, totus fundus, & professio Prætoris in rem presentem adumbraretur: ac rei loco imago illa subiceretur. (b) Si de possessione igitur quæreretur; Prætor, quoad in iudicio proprietatis alteri rem addicendam constaret, possessorem tuebatur. At secus erat in causa libertatis, in qua non possessionis titulus potior erat, sed libertatis: quia magis reipublicæ conducit, liberis urbem impleri, quam servis. Ideo in libetalibus causis, ubi alter in libertatem, alter in servitutem assereret rem, vindicia, sive possessio durante causa status dabatur secundum libertatem, ut maneret liber, donec plane servum esse constaret. Id cum lege sua Decemviri constitissent, qui tamen inter eos auctoritate prælabat Appius Claudius, calumniola interpretatione telam retexere consabatur: quippe, qui senserat,

sua sibi lege præclatum libidinosi consilii exitum. Notum est enim, cum forma Virginie virginis captum clientem suum M. Claudium, absente Virginio patre, subiecisse, qui eam peteret in servitutem, sive suam servam esse contenderet. Cum autem Decemvirali lege durante iudicio libera permanere deberet, Appius ejus potiundæ spe pusillam M. Claudio trahere in servitutem cogitabat: verum quia una ipsius lege prohibebatur, negabat beneficio legis gaudere, qui ab alio, quam a patre in libertatem assereretur. Itaque pronuntiavit, absente patre, vindicias dandas secundum servitutem, sive tradendam virginem interea in servitutem ei, qui sibi dominium assereret illius: cum non a patre, utpote absente, sed ab avunculo vindicaretur in libertatem. Quæ ferax sibi & atrox calumnia, quam seditionem excitaverit, quantaque de auctoritate, atque imperio deiecerit Decemviros, satis liquet ex historiis Romanorum. (c) Antequam tamen is, qui status controversiam patiebatur, ad quasi possessionem libertatis rediret, sponsores dare oportebat, qui eum iudicio situros promitterent. Atque hæc sane libertatis gratia sunt constituta. Ceterum reliquarum possessionis rerum, si nec vi, nec dolo, neque essent capta fuisset, iudicii tempore apud ipsum permanebat possessorem. Si vero aliquis falso vindicias tulisset, sive falso rei alienæ possessionem sibi asseruisset, hoc est si prædo esset & male fidei; tum tribus arbitris rei cognoscendæ capitis, duplum fructuum ex ea re percipitorum reddere damnabatur. Quod ius conservatum in Codice Theodosiano fuit, (d) quamvis in Iustinianis libris minime traductum. Is enim satis habuit, præiudicium fructus omnes (*) reddere, bonæ fidei vero possessorem restituere fructus (**) a die rei in iudicium deductæ. (e) Cuius autem

(a) Cic. pro Murena.

(b) Brillon. de form. lib. 5. cap. 6. Rayard. ad leg. XII. tab. cap. 6. Rodin. de iudic. lib. 9. cap. 13.

(c) Livius lib. 3. cap. 44. Dionys. lib. 11. Pompon. L. 2. §. 24. ff. de orig. jur.

(d) L. 1. §. 1. C. Theod. de fruct. & lit. expens. L. 1. §. eu die ff. unde vt.

(e) Non tantum exstantes, sed etiam consumptos,

non tantum percipitos, sed & percipiendos, modo petitor vel possessor eos honeste percipere potuisset.

(*) Non omnes, sed solos exstantes, ex quo servit, rem esse alienam, plerumque a tempore litis constituta.

(**) L. 1. §. 6. ex die ff. de vi & vi armato. L. 2. §. ult. ff. de interdict. L. videamus 3. §. Fabian. ff. de p'scriptis Instib. de offi. jud. §. 2.

tem docet, duplicium fructuum præstationem ante Justinianum obsolevisse. Ea autem leges:

Si qui in jure manu conferunt, utrisque superstitionibus præsentibus secundam eum qui possidet. Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.

Si vindiciam falsam tulit, Prætor rei, sive stitit arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidit.

Manu conferunt) hoc est, si apud judicem disceptetur.

Utrisque superstitionibus) *superstities* dicebantur a veteribus testes quod rei superessent. (a)

Si qui quem liberali) hoc est, si quis quem adserat in libertatem.

Secundum) dare vindicias secundum libertatem, est in libertatis possessione ponere.

Si vindiciam) hoc est, si injustam possessionem sibi abstulit, sive si res aliena possessionem occupavit; Totius autem legis hic est sensus: Mala fidei possessionem si quis nactus sit, Prætor ei rei deficientis tres arbitros dato: eorumque arbitrio mala fidei possessor fructus in duplum præstat.

Rei sive stitit) jam diximus, veteres stitem dixisse pro litem: sibi locum pro locum; differt autem res a lito, (*) quod res est id ipsum de quo disceptatur; Litis est ipsa rei disceptatio: unde res est extra judicium, lis semper in judicio. Quam Jurisconsultorum distinctionem false deridet Cicero in orat. pro Muren. nempe ut calidus dicendi artifex Jurisconsultorum auctoritatem, qua maxime in ea causa premebatur, extenuaret. Frequens est autem

apud veteres Jurisconsultos horum verborum conjunctio. Varro 4. de ling. l. 1. quam rem, sive litem dicere oportet.

Arbitros) hic numerus erat sollemnis dandorum arbitratorum.

Fructi duplione] hoc est fructus duplione: fructi enim genitivus est veterum, qui nomina quarti ordinis ad normam etiam secundi ordinis flectebant; unde fructus fructus dicebant, & fructus fructi.

C A P U T LXXII.

De Sententia, & re judicata.

Controversiarum judicio eorum atque litium discordiarum sententiis judicum præceduntur; quæ sententiæ in rebus singularibus. Rursus sicuti publicæ res atque status civitatis legum auctoritate componitur; ita privatorum negotia & jurgia sententiarum auctoritate sedantur: ut et privatis rebus in tranquillam adductis, etiam quies publicis exoritur. Unde summa vis tribuitur rebus judicatis: ne si judicium sententiæ rescindatur, turbato statu singulorum, publica etiam tranquillitas obnuetur. Itaque Decemviri auctoritatem rerum judicatarum suis legibus maxime manentes, eodemque loco habentes eum, qui debitum confessus esset in judicio, eum eo, qui ejus debiti nomine convictus a testibus esset. & a iudice damnatus: triginta dierum spaciū judicatio faciendo, aut confessæ pecuniæ contrahendæ solutionis causa præstiterunt. Quos dies *justos* appellarunt; nomen & præstationem temporis ducentes a militia: unde non paucæ similitudines ad rem forensem commiglarunt: cum non aliud sint judicia, quam prælia verborum, quæ loca verorum præliorum, quibus jure naturæ homines contendebant, successerunt. Ut igitur dies *justi* vocabantur in bello triginta illi dies, quibus non dicebat hostem laceßere, vel res repetere, dum vexillum rursus coloris in arce defixum erat, & exercitus imperatus: hi quæ oppositi erant præliæges dies; (b) ita & in re judiciaria dies illi

(a) Festus in verb. *superstities*.

(b) Imo interdum lis pro re dicitur, veluti quando dicimus, præstare liti satisfactionem §. 2. de

off. jud.

(c) Gell. lib. 20. cap. 1. Festus in verbo *justi*, Macrobius 1. Saturnal.

illi triginta post sententiam, quibus iudicium quiescebat, iusti appellabantur. Hoc autem tempus initio mensuratum, sequenti tempore protractum fuit ad bimensem, (a) atque demum a Justiniano ad quatuor menses: praterquam in possessoribus rerum alienarum, quarum auferendarum etiam manu militari ius habent domini statim post sententiam. (b) Lapsis autem triginta diebus, nisi iudicatum faceret reus, aut vindicem inveniret, qui fidem ejus præstaret, adprobantemque creditore debitum in se susciperet; ius erat creditori, manus in debitorem injicere, ut eum ad Prætorum raperet, ac pro servo sibi addicendum curaret: sique creditori debiti gratia sic addictus, appellabatur nexus & obnoxius, propter servitutem, (*) quam ex ære alieno subibat. Quem etiam Romani morem sumserunt ab Atheniensibus, etsi jam post Solonis legem extinctum. Licebat enim Athenis ante Solonem creditoribus injicere manus in debuitores, qui abductus eorumque corporibus oppigneratis pro servis uterentur, iique homines creditoribus obnoxii *ἐπὶ πύλαις* vocabantur. (c) Ne vero sic addicti aufugerent, dominis licuit eos nervo & compedibus vincire propria in domo creditoris, tanquam in carcere privato, eatena injecta non majore quindecim pondo. (d) Porro ita victum, aut ex ejus substantiis, si quidem vellet & posset, vivere oportebat; aut ex ipsius creditoris bonis capere cibum & vestitum, qui victus homine veniunt. (e) Victum vero Decemviri definiunt *libras farris in dies*, sive, ut interpretantur eruditi, libram farris in singulos dies. Hæc autem verba XII. tabulæ ex Gellio desumpta, fuerunt suspecta eruditorum compluribus, tum propter obscuritatem; tum quia nimis large pro veteri patetate; ac duritie eibus videtur definiti libra farris: cum selibra victus fuerit hominem frugi quotidianis, quibus operari & servi non debuissent tractari benignius. Bicaculus (f) de Valerio Catone

Quem tres sancituli, selibra farris

(a) L. 2. in princ. C. de usur. rev. judic. L. penult. & ult. ff. ult. C. cod. L. 2. C. Theod. cod.

(b) Cujas. in C. de exceptio. rei judic.

(c) Ita tamen, ut deinceps diutius priusque restitueretur ingenuitati. Fibiis VII. 3.

Racemi duo, tegula sub una
Ad sumnam prope nutriunt senectam.

Et Titinius
libram ajetat satis.

Esse ambobus farris intriti, plus comest
sola
Uxor.

Me tamen eadem auctoritates in veteri lectione retinent. Siquidem his victus tenuitas per selibram farris significatur. Quis autem credat, tenuem fuisse victum obnoxiorum, quibus ad serviles operas durumque laborem corpore opus erat firmo & viribus integris? ut non mirum, si eis integra libra præberetur. His autem sic addictis datum est LX. dierum spatium ad paciscendum cum creditore, impetrandumque ab eo majores inducias, aut onus levamen aliquod. Ac si creditor esset inexorabilis, post triginta dies ducere debitorem poterat ad Prætorum; & deinde per trimuminum, sive ternis diebus nundinarum, quibus majori populus frequentia negotiorum causa ex agris in urbem concedebat, eum producebat in publicum, aut palam in foro proclamandum curabat, quanti esset damnatus, ut emptorem inveniret. Ita vero initium harum nundinarum sumere oportet, ut extremum nundinarum dies incidat in sexagesimum, ut in hac lege sententiarum repugnantiam vitemus, quam primus & notavit & hac interpretatione sustulit Hotomanus. Si vero nemo civium emeret, tum licebat, debitorem vendere peregrino, eumque ob id trans Tyberim ducere. At si plaribus creditoribus teneretur, tum crudele in speciem exemplum in eum erat constitutum. In specie, inquam: nam reuera nihil mitius ea poena, quam terrore suo delinquendi consilium aufert; ut hujus legis exitus demonstravit: nunquam enim ea vigente quisquam in hanc poenam incurrit, quia metu poenæ nemo plus æris alieni contrahebat, quam sua substantia tolerarent. Igitur lege XII. tabulæ permittitur creditoribus, debitoris corpore confisio;

(a) Plutarch. in Solon. & libel. de vit. a. f. 100.

(b) Plaut. Bacchid. sen. ultio. & Menech. sen. p. 10. Ter. Phorm. act. 2. scen. 2. Cicer. 2. de orat.

(c) L. 2. de vit. a. f. 100. L. 2. de vit. a. f. 100. L. 2. de vit. a. f. 100. L. 2. de vit. a. f. 100.

(f) Apud Nonium.

cifo, membrum (*) sibi viritum tollere, quam immanitatem vehementer detestatur in legibus Decemviralibus Favonius apud Gellium. (a) Cui contra Cæcilius Jæcus regerit, lenitudinis causa id fuisse sancitum, ob rationem a nobis allatam, ut supplicii nempe metu periculum criminis averteretur, & caverent homines suscipere supra facultates. Quæ tamen lex abrogata deinde fuit; ac pro sectione corporis subiecta sectio bonorum, missis in possessionem bonorum rei creditoribus ex Edicto Prætoris, (b) ut iis venditis, pecuniam quisque suam servaret: remanisque sectionis nomen a corpore translatum ad bona, propter venerationem vetustæ legis, ut sententia illius in vocabulo conservari videretur. At si creditor careret sufficientibus bonis, invaluit beneficium cessionis. (c) Sed jam legem proferamus.

Æris confessi, rebusque jure judicatis XXX. dies iusti sunt, post deinde manus injectio esto, in jus ducit. Ni judicatum facit, aut quips endo eo in jure vindicit, secum educito, vincito, aut nervo, aut compedibus XV. pondo ne majore; aut si volet minore vincito.

(*) Imo in hac quoque parte legis secare debitores nihil aliud esse, quam eos in auctione publica vendere, consentit Illust. Præf. Cornel. ven Bynkerhoek *Obs. l. 1.* Causatur, crudelem esse legem, quæ in partes secari jubet debitorem, ne requisita quidem creditorum petitione, lætiam eandem vocat, quæ nec debitoris etiam lucrum perat, quod ex operis ejus vapere creditoris potuerant. Porro si secare apud Decemvros fit occidere, cur pluribus duntaxat creditoribus id permittum fuerit, quærit, non æque uni. Excepisse pro sua sententia. Gravina. Crudelem quoque videri legem Romuli, quæ liberos occidere pœni permittat, & Remmiam, quæ tronsi calumniatorum duplex Kappa iniuri jubet, quas tamen latas nemneget. Neque minus insolitum esse sententiam novam, quæ creditoribus integrum sit inconsulto iudice debitorem trans Tiberim venum ducere, & pretium pro rata æris crediti pariri. Dammum privatum ex interceptis operis pœnari utilitate publicæ, quæ obliuisti sint cives supplicii ætæ, ne fidem temere decoquerent. Mutuam, quæ a maioribus constituta sint, rationem reddi non posse, quavis & gravium

Si volet suo vivito: ni suo vivit, qui em vincitum habebit, libras farris endo dies dato: si volet, plus daro.

Ni cum eo pacit LX. dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuus in comitium prociato, ærique æstimationi iudicati prædicato.

At si plures erunt rei tertius nundinis partes secanto: si plus, minusve secuerint, se fraude esto: si volent uls Tyberim peregre venundanto.

Confessi) confessus hic *inductus*, accipitur, pro quo barbari confessatus; unde *ajunt dos confessata*. Est hic autem ellipsis, ac subauditur nomine, ut sit *æris confessi nomine*.

Iusti) hoc est *legitimi*.

Post deinde) *seminatio* elegans & usitata veteribus. Vide Parquum in *lexico-critico*.

Quips endo) ira legit Cujacius ex veteri Codice (d) præfice, pro quis endo eo in jure vindicit. Ita Cujacius recte ex

videri potuerit, fidem pluribus fallere, quam uni. De capitali porro supplicio Decemvros acceptos fuisse Favonius, Cæcilio, Fabio & Gellio, cujus verba, *tercis autem nundinis capite pœnas dabant*, ne figurate quidem posita videri queant pro usurarum præstatione, cum frustra a debitore, qui sortem præstare nequeat, usura exigantur, neque adeo pro iis hic poni possit pœna, & aliud sit capitis pœnas præstare, aliud capite. Non satis hic elusum videtur argumentum, quod ab inepta legis ratione petitur, quæ frustra feritas occidit debitor, ex ejus venditione lucrum capi possit. Sed si meminimus, legi XII. tabularum *auctoritatem* Jan Gellii ævo adeo contineri coxisse, ut Favonius & Aboriginum carnibus compararetur, demitte aliquid ei opinioni sapientior & aequior, quæ Tacitus, Livius, Cicero eam tempeste extollunt.

(a) Gell. cap. 1. lib. 20. Tertull. *Apolog.* c. 4.
(b) Livius deat. 1. lib. 8. Quintandverg. de *jurisprud.* lib. 1. tit. 3. par. 2. num. 35. Cujac. lib. 3. *observ.* cap. 39. & parat. C. qui bon. ced. paf.
(c) C. qui bon. ced. paf. (d) *Observ.* 3. cap. 39.

veteri Codice reposuit, usitatum est eorum veteribus vindicare in aliqua re, ut in agro vindicare.

Endo) autem pro in, satis notum.

Vindicit) vero, dixerunt veteres, ut etiam nunc dicimus lavit: olim & sonit dicebant. Accius Phœnis.

Unda subundis subunda sonit.

vindicare autem pro vindicare. Lucret. lib. 3.

Ipsæ sui miseret, neque enim se vindicet bilum.

Nervo) nervus est proprie vinculum, quo vincitur collum; compedes in quos pedes conjunguntur.

Ne majore) ita prudentissime reposuit Cujacius pro ne minore. Cur enim immittiores Decemviri, quam ipsimet creditores, qui rem amiserant;

Farris) far hic significat farinam, ex qua pulmentum farreum conficiebant. (a) Cibus enim veteribus Romanis consuetus erat farina. (b) cum aqua & sale cocta, & interdum etiam lacte. Unde Plautus Romanos vocat *pulsiphagos*. Hinc Juvenalis:

Grandes sumabant pulvisibus olla.

Æstimiam) æstima dicebant veteres pro æstimatio.

Se fraude] hoc est sine fraude, se pro sine veteres.

Uls) pro ultra veteres. Varro de ling. lat. Quod ea sacra, & eis, & ult Tyberim non mediocri ritu fiant. Vide Popmam de usu antiquæ locutionis.

Rei] hoc est actores, creditores & diximus enim, per rem significari tum petitorum, tum eum unde petitur. Brevis autem harum legum hæc est explicatio:

Si debitum confessus quis fuerit, vel condemnatus jure, hoc est in judicio fuerit, (ut explicat Cujacius ad l. 29. ff. de donat.) iudicia ei mensura triginta dierum ad debitum exsolvendum dantur. Sin intra dies illos triginta debitor non satisfaciat, tum creditori capere eum, sive prehendere, atque in jus ducere jus esto. Debitor ita nexus, si poteris, suo vivat, si non habeat, tum credi-

Jani Gravina Tom. I.

(a) Varro lib. ult. c. 5.

(b) Fuit itaque far ex Auctoris sententia puls ex farre confusata. Alii panem farre designari putant,

tor, qui eum vinctum habebit, singulas faris libras in singulos dies ei dato: si volēs plus, ei pro arbitrio dare licet.

Si & tum iudicatum non solvat, neque interea quisquam eum in iure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem in vincula adducere. creditori jus esto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire; sic tamen ut vincula non sint graviora, quam XV. pondus: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.

Pacificendi inter eos addito eum creditore jus esto: si non pactus fuerit, LX. diebus creditori additum in vincula habere jus esto: intra eos dies trinis mundanis ad Pretorem in campum producerit, quantæque pecunie iudicatus fuerit, praeclator. At si plures erunt creditores, tertiis mundanis vigesimo septimo die rei corpus in partes secando, si plus, minusve secuerint sine fraude esto: si maius, trans Tyberim venundando.

C A P U T LXXIII.

De Jure publico, & de Legislatione.

Naturæ ordinem tenentes simplicia percurramus, ut ad composita deferre-mur. Itaque legibus absolutis, quæ singulas privatæque personas, ac certas res, & negocia privatorum complectuntur, enit-mur jam ad culmen ac rerum tandem sum-mam, & singulis privatique pluribus co-actam atque compositam capellamus; ex-ponentes publici regiminis leges, quibus e-volutis, contendimus altius, ac veluti a terra in cælum advolantes rerum sacra-mentum atque divinarum leges, quas publici quoque juris portionem fecimus, interpre-tabimur, lumina eruditionis more nostro adferentes necessaria, & quæ unice ad de-clarandum jus vetus, non ad memoriæ lau-dem augendam adducatur. Jam enim tan-to numero collectiones rerum vetustarum prodierunt, ut doctus ab indocto non tam copia, quam delectu rerum discernatur: & gravitas iudiciumque scribentis non mi-nus ex his, quæ sejecerit, quam ex his, quæ retinuerit, æstimetur. Exordium au-tem huius expositionis merito ducimus a legumlatione, sive a facultate publica fe-rendarum & jubendarum legum, inde

A a vim,

eum, quia libra pondus panis magis quam puls con-venit, tum quia Ulpianus tit. 3. ipse far interpretari videtur panem farreum.

vim & potestatem accipientium. Notum est autem, ab instituta republica legum ferendarum jus penes magistratus majores, posteaque penes Tribunalum etiam fuisse plebis: Populum vero jussisse ac scripsisse legem eo suffragiorum ordine, atque eo ritu, quem superiore libro demonstravimus. At quoniam populi sæpe voluntas a veteri lege ad novam, vel concionibus magistratum, vel propositis majoribus utilitatibus, vel mutatione temporum traduebatur; ideo ne duæ, pluresve inter se simul pugnant leges civitatem distraherent, concordiamque civium turbarent, neve jure incerto respublica jactaretur; Decemviri constituerunt, ut populi voluntas posterior, sive legum eadem de re ultima, leges aboleret antiquiores; ac sublati jure veteri maneret id, quod populus postremo iussisset, sive abrogando, id est legem prorsus contrariam ferendo; sive derogando, id est partem prioris legis detrahendo; sive subrogando, id est aliquid ad priorem legem adiciendo; sive obrogando, id est immutando ex priori lege aliquid. Cuius legis vis in universum jus civile penetravit. Nam & in pactis, & in transactionibus, & in testamentis, in sententiis, in constitutionibus principum, in scriptis, in consuetudine, in mora, in fama: denique in possessionibus, in interpretationibus id semper servatur, ut a posterioribus priora submoveantur. Legis autem hæc verba feruntur:

Quod postremum populus iussit, id jus ratum esto.

C A P U T LXXIV.

De Privilegiis non Irrogandis.

AT præter ius legibus comprehensum, & in eives universos explicatum, aliquando certum ius & peculiare in privati alicuius personam constituitur, quod legis nomen minime meretur, quia lex completitur omnes, & privilegium est tantum unius, veluti privata lex: unde Ulpianus ait, *jura non in singulas personas, sed generaliter con-*

stituntur: (a) Etenim in privatas personas non leges, sed judicia feruntur, per quæ leges ad negocia privatorum accommodantur. Ideo vetitum fuit, in privatum ferre legem, hoc est privilegia irrogare: quod ex Atheniensium disciplina, & Solonis legibus defluxit in leges Romanorum. Nam ut ex Andocide, (b) Demosthenæ, & Aenea Gæzo in Theophrastum habemus, non licebat Athenis condere legem in privatum, nisi occultis sex mille civium suffragiis jubetur; occultis nempe ut gratia & odium simul abesset. Et ne quis miretur suffragiorum exitum ex tanta urbe numerum, admonitum velim, Athenis, etsi supra quadringentum millia hominum habitarent, numerum tamen civium ad viginti millia fuisse a Cæropis usque tempore: qui numerum cogniturus civium, iussit, ut in medium quique coniceret lapidem: quibus numeratis eam collegit summam, quæ Demetrii Phaleræi tempore haud mutavit. (c) Eadem ratione Decemviri veterunt privilegia in quemquam irrogari, nisi comitis centuriatis, ubi deseriebantur cives non confuse in tribus, sed per ordines, & ætates in singulas centurias; proptereaque major inde diligentia majusque consilium oriebatur. Hic nos prout summam Jacobi Cujacii auctoritatem aliquanto subsistemus. (d) Is enim ne quidem comitis centuriatis privilegia irrogari potuisse contendit; ideoque adjunctionem illam *nisi maximo comitiati*, pertinere tantum putat ad legem de capite civis Romani, quam mox subjungemus, quamque a Cicerone eum ista conjunctam invenimus. Sed Cujacium videtur idem consultare Tullius, (e) qui statim post duarum legum mentionem, repetens eam de privilegiis, hanc adjecit clausulam, quæ, nisi contempto perturbatoque ordine verborum & sententiarum, nequit ad solam legem de capite contrahi. Ut patet vel ex lectione vulgata, quæ ut alibi corrupta sit, hic tamen locus suspensionem habet nullam. Nam ut hanc legis clausulam inferamus, monet auctoritas legum Atticarum, & ratio publica, quæ aliquando postulat, ut privilegia

(a) L. 8. ff. de legibus.

(b) In myst. Demost. xiv. A. p. 109. Cujac. obs. 15. cap. 8.

(c) Peste. ad leg. Attic. l. 2. tit. 2. p. 114.

(d) Obs. 15. c. 9.

(e) Lib. 3. de leg. in fine.

gia irrogentur, dummodo majoris partis de necessitate publica judicantis consensus accedat. Sed sufficere verba hæc Ciceronis expendere: *Præclarissimæ de XII. tabular. translata duæ, quarum altera privilegia tollit: altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat.*

Postea subiicit:

Cum legis hæc vis sit, scitum est jussum in omnes; ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt.

Cum hæc igitur Cicero opponat jussum in omnes, qualis est lex, & ferri de singulis, quod est privilegium; patet, id, quod sequitur, nisi centuriatis comitiis pertinere ad privilegia; nec ferri de singulis accipiendum esse solum de capite civis Romani, sed de omnibus privilegiis aliis, sive scitis unius privati causa, tum in poenam, tum in præmium illius; adeo ut exceptio nisi maximo comitiatu ad utrumque referatur. Quamvis autem privilegia irroganda non sint, propterea tamen minime sublata facultas est ferendi juris singularis, quod aliud prorsus est a privilegiis, utcumque hæc posterior ætas confuderit, ac privilegium etiam appellavit ea, quæ sunt juris singularis, nempe dotium, creditorum, militiæ, ecclesiæ, quæ non in privatam personam, sed in certum hominum, aut negotiorum genus concipiuntur. (a) Dicuntur vero Decemviris privilegia, quæ in singulas personas feruntur, quia veteres pro singulis dicebantur privati, unde privatus, & privilegium, quasi lex de privatis, lex de singulis. Porro etsi verbum irrogare plerumque contineat poenam; ex hoc tamen XII. tabul. loco apparet, etiam pertinere ad utilitatem; nam hic utramque complectitur, (*) retinetque significationem originis. Etenim irrogare compositum est ex in & rogare, hoc est rogare in aliquem; sive ob damnum, sive ob utilitatem. Ob damnum privilegium irrogatum fuit ab Ephesiis adversus Heraclitum: (b) quem etsi non directo, tamen oblique notarunt, cum ante

occafum solis excedere jasserunt hominem, qui oderet omnes, & nunquam rideret. Quæ in unum Heraclitum conveniebant. Noxium quoque privilegium irrogavit Clodius contra Ciceronem ferens, ut qui cives Romanorum indemnatum necasset, ei aqua & igni interdiceretur. Quibus verbis non obscure Ciceronis caput apperebatur. Item & illud in Eumenem: ne cui regi Romam venire liceret. Utilia vero privilegiorum exempla sunt illa, nempe rogatio de rexitu M. Tullii, lex Manilia de imperio Cn. Pompei Magni, & similia. En vero legem Decemviralem:

Privilegia ne irroganto nisi maximo comitiatu.

CAPUT LXXV.

De Capite Civis Romani.

Consequitur hanc legem illa de capite civis Romani, de quo decernere per leges XII. tabul. non licebat, nisi comitiis centuriatis. Unde apparet, quanti civis Romanus putaretur: cum de eo non nisi populus judicaret universus eadem solemnitate atque ordine convocatus, ac si de summa reipublicæ & de creatione majorum magistratum ageretur. Hinc merito Cicero nihil de se actum jure dicebat, nihil more majorem a P. Clodio: quia cum nemo tolli de civitate potuerit sine judicio; de capite civis Romani ne judicari quidem licuerit, nisi comitiis centuriatis. Quod cum alibi sæpe inculcet, tum lib. 3. de legibus L. Corne sententia comprobatur. Capitis autem appellatione vita, libertas, civitas, familia, & æstimatio continetur, ut patet ex pluribus Ciceronis locis. (c) Præterea indemnatum neminem interficere voluerunt. (d) Quod ex Lycurgi legibus translaturum suspicatur Cujacius ex Valerio. (e) Eam ob causam a populo Quæstores parcidii

Aa 2

(a) Cujac. obs. 15. cap. 3.

(*) Contrarium visum Marcellio, qui privilegia tantum in poenam irroganda prohiberi putabat, pro singulis autem rogare licuisse censebat. Quam sententiam pluribus adduxit Everardus Otto Præf. T. II. 13. effectique, ut in eam & ipsi concedamus lubentes volentes.

(b) In epist. ad Hermod. vid. Petit. in leg. Attic. pag. 126.

(c) In Ver. pro Quint. Cell. lib. 5. cap. 19.

(d) Salvian. de gubernio Dei l. 8. in fine, Aug. de civit. Dei lib. 1.

(e) Obs. 4. 112.

creabantur, qui exercerent in singulis causis criminale iudicium. Sed jam legem adferamus :

De capite civis Romani, nisi per maximum comitiatum ne ferunt.

C A P U T LXXVI.

De Indulgentia in hostes.

DEnique ad eam publici juris legem veniamus, quæ ob utilitatem reipublicæ, atque humanitatis laudem omnibus antecellit. Est autem illa, quæ paria iura, & æquam vitæ civitatique conditionem statuere inter bonos cives amicosque Populi Romani, qui semper in fide mansissent, & eos, qui aliquando deficientes, postea testificent rediissentque in Populi Romani gratiam. (a) Ea lex, quæ spem pristini status minime adimebat, maximum Reipublicæ fuit incrementum, quia qui spem amicitiae retineret, nunquam ad extremum inimicitiae ferebatur. Ideo qui a Populo Romano deservierant, facile redibant in fidem, (*) cum intelligerent paratam semper fore gratiam : iisque accedentibus urbs & Populus Romanus & Reipublicæ oppido augebatur. Quod ius non discrepabat ab Atheniensium lege, Theſeo adscripta, ut scilicet omnibus civibus ejusdem esset æqua communio juris. (b) Hac eadem Decemviri lege continebatur, ut nexi, sive addicti creditoribus; si soluti essent, sive et potestate creditorum exiissent, eodem jure cum reliquis civibus uterentur. Hanc vero legem abrogatam putat Hortomannus lege Aebutia ob id lata, ut obsoleta XII. tabul. leges neque jam Reipublicæ congruentes abrogarentur. Erat autem hæc XII. tabul. lex his fere concepta verbis :

Nexo soluto forti sanati siremps jus esto.

Nexo soluto) hoc est dimisso debitore et potestate creditoris.

Forti) hoc est bono. Nam ut Festus tradit, & nos supra innumus, veteres horum pro bono dicebant, ex horum natum sortum, verbo h in f. digamma æolicum: quod asperioris adspirationis nota erat. Unde in pluribus vocibus pro h substitutum est f. ut *Felena* pro *Helena*. Priscianus lib. 1. & ex antiquo *haba* factum *saba*, ut scribit Velius Longus, & Scaurus lib. 1. de orthographia, tandem sortum peperit fortis, & post fortis: quod apud veteres non solum validum, sed hominem integritatis fidei significabat.

Sanati) Sanates, inquit Paullus ex Festo, dicebantur, qui supra, infraque Romanam habitarent: quod nomen his fuit, qui cum descissent a Populo Romano postea quasi pacata mente, in amicitiam redierunt. Hic juvat adscribere ejusdem Festi sententiam ex restitutione Josephi Scaligeri, qui et corruptissimo loco hunc eruit sensum: *Sulpitius autem Sanates, & Opilios ajunt dici inferioris loci gentes, ut Tiburtes, & alios, qui cum populo Tiburti habitarent in agro Tiburti, id est omnes peregrinos inferiorisque loci. Et infra sunt, qui intelligunt colonias, quæ deductæ sunt in prisca Latinos a Tarquinio Prisco, quas inegerit secundum mare infra Romanam in civitates Latinorum: eosque Sanates propterea, quod præter opinionem eos pacavisset sanavisseque, ut auctores sunt Cincius lib. 2. de officio jurisconsulti. & quæ sequuntur.*

Siremps) priscum & solemne verbum in ferendis legibus, quod explicatur similis re ipsa: ex quibus vocibus componitur. Festus:

Sirempse legem jussit esse Jupiter.

Plautus ait. Unde Cujacius locum illud Senecæ XCII. epist.

Am-

(a) Festus in verbo sanates. Gell. l. 16.

(*) Eadem tamen spes & facilitas futuræ reconciliationis potens ad res novas molientes incitamentum. Quare accedimus Hortomanno, hoc caput legis Aebutia antiquatam esse censenti. Ceterum nullum fragmentum legis hoc obfcurius Fortes. Sanates Valerio Maximo apud Festum gentes binæ Romanis fin-

timæ videntur. Alii fortem, bonam & constantem, qui nunquam defecerit, sanatem, rebellem interpretantur, qui sanata veluti mente ad obsequium reverterit. Pro siremps Urfinus exhibet, *Idem jus esto*, ne similis cum Evandri matre loqui Decemviri videretur, sed nihil mutandum in carmine decemvirali.

(b) Plutar. in Theſ. Peric. ad leg. Agr. l. 2. & 3.

Ambitio omnium, quæ terram premunt ferremiles esto, restituit: Ambitio omnium, quæ terram premunt, sumpsit lex esto.

CAPUT LXXVII.

De Jure sacro, & Religioso, & sacris Privatis.

SED ad sacra jam accedamus, de quibus plurimas fuisse XII. tabul. leges, easque de Numæ potissimum institutis translatis opinamur. Verum ne inepte augeremur, eas tantum hic adducemus, quarum in veteribus monumentis certa vestigia supersunt. Nam quas multi* de Ciceronis libris, tanquam de legum XII. tabul. corpore sumierunt, non referemus in hunc ordinem, nisi certos testimoniis de XII. tabulis venire comprobentur, cum pleræque illarum fuerint ab ipso met Cicerone confictæ, ut perfecta civilis juris forma illinc exhiberetur. Antequam igitur singulas explicemus, proderit constitimus aliqua præfixæ superstitionis exordia: tum ut legum capita magis illustremus; tum ut hinc etiam ostendamus, quantis ex erroribus Dei & Filij sui Jesu Christi beneficio creperimus. Hominis natura communis parentis defectu non perduellie, hostisque divini Numinis a D. O. M. qui finis est extremumque bonorum omnium, ad rerum creaturam amorem & falsa gaudia vertebatur: propriæque cupiditatis nexibus implicata; cum ad sapientiam contenderet. maxime tum ab ea longius abstrahatur. Rerum enim divinarum notitiam non a fonte ipso, sed a corruptionis nostræ radice petebamus: Deum ipsum affectionibus nostris involventes, eique desideria curasque nostras adplicant. Unde sibi homines singuli constituebant suarum simulacra cupiditatum & affectionum humanarum; quæ pro numinibus colerent. Igitur ex insita imperandi cupiditate fuit excitatus Iuppiter, & ex contentione Mars, ex libidine Venus, ex industria Pallas, ex superbia Juno, ex mortalitate Pluto, ex navigatione Neptunus, ex tristitia Saturnus, ex ebrietate Bacchus: aliaque ex

aliis affectionibus, & actibus hominum Numina extiterunt, nempe Spes, Labor, Morbus, Febris, Pests, pluraque alia monstra: furore hominum procreata locum inter Deos invenerunt: ut non aliter homines a Diis discreperant, nisi quod homines vitia participarent; Dii vero ipsa essent natura vitiorum; & quod inchoatur in hominibus, in Diis absolveretur: immo in eorum singulis vitium ipsum exculperetur. Itaque cultum his pro humano ingenio tribuerunt, ea tradentes, quæ singulorum naturæ convenirent; muneraque Diis offerenda non ex divinitate naturæ, sed ex hominum estimatione pendentes. Hinc certa erant instituta sacrificia, præscriptique actus corporis & motus, quos præstatum exprimebant: quas ceremonias dicimus. Hinc & ludi edebantur in honorem Deorum, & festi dies tripudij & molliculis cantibus celebrabantur, quasi natura divina ipsam, quibus humana caperetur, & quasi se quisque in unius ex proceribus fidem & patricium traderet; singule nationes, & urbes suos præcipuos habebant Deos, in quorum honorem certa sacrificia publice infundebantur: item & singule familie suos Deos sibi familiares adscribebant; quos Lares vocabant & Penates: Quamobrem privatis etiam, & anniversariis sacrificiis, eos venerabantur. (a) Quæ sacra genti erant jure Pontificio perpetuo addita. Hinc plebs a patribus non honore tantum, sed & sacris discernebatur: cum alia sacra plebejorum essent; alia patriciorum. Unde Virginia, exclusa sacris Pudicitæ Patriciæ, aram dicavit Pudicitæ Plebejæ. (b) Hæc eadem causa distulit communionem juris conjugalis inter patricos, & plebejos, quia enim in mariti sacra & familiam uxor transibat, ideo perturbatum iri sacerorum jus prædicabat Consul contra plebejos, differens, si conjugia mutua inter patricos, & plebejos permitterentur. (c) Hinc intelligitur Modestini locus, ubi habetur, *nuptiis divinum jus communicari*, quia scilicet mulier sacerorum mariti fieret particeps. (d) Publica igitur sacra pro populo publico sumtu fiebant; privata vero sumptu privato pro singulis hominibus, familiis, gentibus, (e) ac præter

(a) Cic. de Arusp. resp. (b) Livius lib. 10. cap. 23.
(c) Livius lib. 4. cap. 1.

(d) L. 1. ff. de nupt.
(e) Festus.

sacra, serias quoque familiae proprias habebant, quales habuit Claudia, Cornelia, Julia, Aemilia. (a) Hæc autem sacra, quo nunquam interirent & ex legibus XII. tabul. in familiis perpetuo manerent, Pontifices constituerunt, ut eo migrarent, quo vel familia nomen, vel hereditas transiret, (b) vel pars major bonorum, quantum scilicet caperet heredes. Unde quæ pars legatarioz æri alieno suberat, sacrorum onere carebat, quia, ut Cuiacius (c) docet, bona sacra obligabantur, deducto ære alieno. Itaque præter uxorem filius cum naturalis, tum adoptivus, qui novæ familiae nomen adsumebat, & quivis heres, itemque legatarius partarius, & quicumque majorem bonorum partem ulcepissent, ejus familiae, unde bona veniebant, sacris obligabatur. Addit Cicero: (d) *Quanto si nemo sit, qui ullam rem caperet, de creditoribus ejus (scilicet obligatur) qui plurimum servet: Extrema illa persona est, ut is, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminiq. eam solverit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit.* Hi quæ personis publicæ calatis, hoc est vocatis comitiis detestabantur sacra, sive adhibitis testibus denunciabatur, ut sacra susciperent; (*) ac si ea recularint, bonis plectebantur. Detestari enim est absenti testato denunciare: unde detestatio sacrorum, quæ hoc ritu peragebatur. (e) Hinc frequens illud veteribus proverbium: *sine sacris hereditas*: quo significabatur lucrum sine incommodo, veluti hereditas deducto onere sacrorum: quorum sumtus non exiguum bonorum partem absorberebat. (f) Sed nequidquam Pontifices tanta religione sacra munierunt. Etenim ne qui plures hereditates obtinuisset, tot sacrorum in commodis obrueretur, jurisconsulti jus Pontificium in speciem, sive verba illius tantum honoris causa retinuerunt, re

vero abrogarunt; excogitantes, atque introducentes translationem quandam hereditarii nominis per simulatas venditiones in senem aliquem decrepitum, (**) ac pene mortuum, cui heres futurus esset nullus: in quem senem caderet nomen tantum hereditarium, & domini titulus absque re, absque bonis ullis, una cum onere sacrorum: in quorum sumtus pecuniam ab herede capiebat, ut ea curaret quoad viveret. Quo sine bonis moriente, ac hereditario familiaeque nomine cum eo una pereunte; jus quoque sacrorum exstinguebatur, bonaque tum libera remanebant apud possessorem illorum, a quibus ea de causa ille familiae nomen & domini titulum divellerat; ut translata in senem cum eodem, quem propterea coemtionalem vocabant, morte illius occiderent, & eum domini titulo familiaeque nomine, sacra etiam interirent. Scio alios aliter exponere, quid sint senes coemtionales apud Plautum in *Bacchide*. (g) Sed ut nulli nos in re tam perplexa & obscura divinationem invidemus; ita & iidem ferendi sumus, si facultate utamur eadem; præsertim cum hujus interpretationis adscriptorem habeamus Josephum Scaligerum: qui ad Festum in verbis *puri probi* scribit, plures inventas a Jctis artes sacrorum interimendorum, sive ut ideim vocat, præstigijs; præcipue vero imaginariam quandam venditionem, qua coemtio vocabatur adhibitis senibus coemtionalibus, qui assæ Cajano, hoc est sextertio *ditis causa* ter accepto, & rursum reddito, heredem absoluebant. Legem vero ita retulit Cicero:

Sacra privata perpetuo manento.

CA-

(a) Macrobi. l. 1. c. 16.

(b) Cic. leg. 2. de *testibus verbo sine sacris*.

(c) ad l. 39. ff. de *V. S.*

(d) de *legibus*.

(e) Si qua forsitan ii tergiversarentur, quemadmodum testibus, testimonium dicere detestantibus, obvagandum erat. Qua ratione occurritur iis, qui quod heredem etiam sine detestatione ad sacra obvianda obstrictum novissent, ipsam potius consecrationem, ab herede rite solemniterque teste populo faciendam, pro sacrorum detestatione habent.

(f) Cuiac. tit. l. 39. & ad leg. pleb. 198. ff. de *V. S.*

(g) Plaut. in *Trinumo*. Festus verbo *sine sacris*.

(**) Ut unus cuiusque patrisfamilias domus metu Deorum arctius constringeretur, non ea tantum sacra æterna erant, quæ pro populo fiebant, sed privata quoque quæ pro salute singularum familiarum administrabantur. Quibus vinculis Romanos sic Jurisconsulti solverunt, salvis legis verbis, vim ejus excludentes, & satis esse credentes, si publica rite sacra obirentur, nec invitæ onerarentur sacris privatis.

(g) Act. 4. se. 9. vers. 5. Gronov. l. 3. obs. 20. & de *petit. ver. l. 4. c. 2. p. 693.*

C A P U T LXXVIII.

De Religiosis, & Sumtibus Funerum.

A Sacris ad religiosa, nempe ad cadaverum hominem tranſeamus. Cujusmodi titus Romani ab exteris, & antiquioribus acceperunt: præſertim cadaverum combuſtionem, quæ diu antea fuerat uſitata. Auctoritatem enim uſtionis cadaverum apud Græcos arguit Homerus, apud quem omnia Græcorum ac Trojanorum cadavera comburuntur, ut colligitur ex pluribus *Iliados* locis, (a) præcipue vero ex Patrocli funere: unde diſcimus congeri conſueviſſe in extructum rogam, quæ deſuncto eſſent cariora. Etenim Achilles in Patrocli rogam coniecit arma, & quatuor equos, & canes duos, mactatis ibidem *XII.* leſiſſimis Trojanis adoleſcentibus. Nam militæ neceſſitas, & putreſcentium ſector cremandum cadaverum morẽ facile induxit. Cenſebant autem ex ſuperſtitione ſua veteres illi excoqui ſordes animorum igne, atque elementis levitate facile animos in cœlum artolli: & inde ſiſſimis immortalitatem tribui exiſtimabant. (*) Unde Gymnoſophiſtæ ſeſe vivos in ignem conjiciebant, quod exuta citius mortalitæ corporis, immortalitatem animi recipere. Quæ opinione Hercules, cui cremandi cadaveris initium tribuitur, cum bellum inferret Laomedonti, fertur amici ſui Licimpii filium ſibi ſocium adjunxiſſe, patrique incolumem redditurum juraſſe: adoleſcente vero in acie cæſo cremariſſe cadaver illius, & patri cineres tradiſſe, ac ſe jurisjurandi religione ſolutum putariſſe, quaſi patri filium longe meliorem reddidiſſet, ut pote immortalem inde factum. Romani autem initio ignem non adhibebant, ſed humo cadavera obruebant, unde *humatio*, & *humare*: a quibus differt *ſepulchrum*, &

ſepulchre, quod hæc pateant latius; & ad quodlibet funæris genus extendantur. Uſum vero uſtionis poſtea Romani acceperunt, (b) quia longinquis bellis terra obruſos erui cognoverunt, manſque turbati; plures vero familiæ veruſſima humationem retinuerunt, de quibus Cornelia, de qua primus Sylla ſuum corpus cremari voluit: quia cum per contumeliã Caji Marii apud Anienem ſitas reliquias diſſipari juiſſet: eandem ipſe ſuo in corpore formidabat. (c) Neque tamen corpus continuo poſt mortem cremabatur, ſed octavo demum die in extructum rogam imponebatur, ſubjectis facibus, nono die ſepeliendum; (d) unde Horatius: *Novendiales diſſipare cineres*. Primo enim die cadaver calida aqua abluebant, & poſtquam unguento perſuderant, conſecrabant, ut ſi qui ſpiritus vitales reſiderent, calore, atque clamoribus excitarentur. Contigit enim aliquando, ut qui mortuus putaretur, e rogo ſurrexerit, ac ſuperante corpus flamma periegit. Altero die nocturnis horis ſtentes ſubtili velo corpus invollebant ad diem octavum uſque ſingendum, adhibitis ad hoc officium mulieribus, quæ præſticas vocabant. Eſſerebatur vero ſunus præſtibus facibus. Curandum autem funetum diebus familia ſuncta manebat, & dicebatur *humilior* uſque ad humationem, niſi mendum ſit apud Varronem, (e) ut Scaliger ſuſpicatur. Cadavere autem exuſſo, & ſepultis cineribus, ſupererat humatio; ſine qua familia nondum purgata putabatur: unde membro deſuncti, nempe digito deſecto, in eo tanquam toto ſuper cadavere juſta perſolvebantur, injectæque glebæ, corpus dicebatur humatum, ob rembrum humo reſectum: itaque locus fiebat religioſus. (f) Novem vero hiſce diebus, quibus heres atra indutus veſte ſuneribus faciendis juſſique curandis occuparetur, neque in juſ vocari poterat, neque alius quiſquam; a quo deſunctus

(a) *Iliad* 7. & 8. 23. 24. & *Odſſ.* 24.

(*) Imo, eſt ejus generis deſtineſſis nullis mentes veterum imbutæ fuſſent, tamen ſis commendabili videri poterat cadaverum combuſtio, præcipue, quia ſic ſine diuturno putreſcentis cadaveris ſqualore & ſoſore, puriſſimo elemento, in eas portiones minimas reſolvitur corpora, ex quibus conſtituit. Tot milibus autem cadaverum annuum committendis ingenti opus lignorum vi, unde credibile eſt, ſervorum ſal-

tim & civium villorum cadavera non combiſſa, ſed terre mandata fuſſe.

(b) *Plin.* l. 7. c. 54.(c) *Cic.* 2. de *legibus*.(d) *Virg.* 5. *Æneid.* verſ. 94. ubi Servius, Turneb.

ad verſ. 24. c. 23.

(e) *Varro* de *ling. lat.* ubi Scaliger.(f) *Cic.* 2. de *leg.* Feſt. *verb. præſtica*. *Varr.* 4. de *ling. lat.* pag. 6. ubi Turneb. & Scaliger.

lugeretur, aliqua petitione vexari. (a) Vultuionibus autem Romæ temporibus sepulchra cadaverum in urbe, imo etiam domi pro Diis Penatibus colebantur: quem morem significat Virgilius (b) in illis verbis:

Urbique remittunt.

Sedibus hunc reservant suis, & conde sepulchro.

Ubi vetus interpres hoc de more disputat, qui postea sublatus fuit: nam Senatus vetuit, quemquam in urbe uri, aut sepeliri, quod in XII. invenitur tabulis. Unde qui legibus solvebantur, veluti ob virtutem clariores viri, & Imperatores; & Vestales, sepeliebantur in urbe; ceteri vero extra urbem, exemplo Atheniensium, quos eadem religio viros ex epist. Servi Sulpicii scimus: qui refert, Marcello mortuo locum in civitate ab Atheniensibus cadaveri sepeliendo impetrare nequille: Hoc autem constitutum videtur, ne flebilibus officiis & lethali aura cives contristarentur. Cum autem Romani honoris causa sepulchrum in urbe alicui concederent, ad id patebat Exquilinus campus, quem Augustus Mæcenati concessit: ut occupato jam alia in re (*) loco, potestas cuiquam in urbe sepeliendi amplius non fieret. (c) Eandem religionem fortasse neglectam rescripto suo suscitavit Adrianus, (d) qui poenam statuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate sepelirent, quam fisco inferri iussit; & in Magistratus, eadem qui passi sunt; & locum publicari iussit & corpus transferri; ad quæ accesserunt aliorum scripta Imperatorum. (e) Legem autem XII. tabul. his verbis exhibet Cicero lib. 2. de leg.

Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito.

Nunc de sumtibus sepulchrorum.

Nullius rei cura homines tangere minus deberet, quam magnificentia sepulchrorum, & humanæ gloriæ consideratio post mortem: quæ rebus nos omnino solvit hu-

manis. Verum adeo miseri hæremus corpori mortalisque huius vitæ cupiditate tantopere tenemur; ut unde abscedit animus, ibi literis tamen, & rebus gelitis, & infanis sumtibus ædificiorum, ac si non re, verbo tamen ac nomine habitare contedamus, misere viventes, ut sumtuose moriamur; totaque vita pro ea laude laborantes, quæ vel contemnenda erit cum Deo habitantibus; vel a beatitudinis æternæ spe decidentibus æterno tempore penitenda. Ergo quid commoremur veterum Ægyptiorum fatuitatem; quid regum eorum infamiam, qui exiguum cinerem eductis ad Cœlum montibus condiderunt? Quid ætate quoque nostra populorum orientalium, ac Sinarum præcipue stultitiam, quorum maxima pars opum funeris ambitione consumitur? Profusionem hanc inanem ab Ægyptiorum exemplo ad Græcos cum aliis moribus translatam a Solone compressam legimus: Atticoque jure constitutum refert Cicero, (f) ne quis sepulchrum operosius faceret, quam quod decem homines effecerint triduo: ac ne id opere testario exornaretur, neque ibi Hermæ imponeretur; quod ideo fiebat, quia Mercurium animabus ad inferos deducendis præesse putabant. Et quoniam sepulchra columnis exornabant, earum quoque insolentiam compescuit Phalaræus, qui super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis non altiorē, aut mensam, aut labelium. Plato vero vetuit in parte agri fecunda locum ad sepulchrum capere, vetuit item aggerem altiorē eo tumulo, quem quinque viri diebus quinque extruxerint; nec lapides superextrui passus est majores, quam ut quatuor heroicis versus complecterentur in mortui laudem. Hanc legem Atticarum sobrietatem atque modestiam imitati Decemviri a Romanis funeribus sumtuum infamiam amoverunt, præfati ab initio paucarent, hoc plus ne facio, ne scilicet plus facerent, quam subjectis continuo legum capitibus permisso inveniunt. Quæ verba male Rævardus eo loco movet: ut aliis capitibus nulla ratio-

(a) L. 1. & 3. ff. de in jus voc. L. 36. ff. de iust. Cujas. ad l. ult. ff. de his qui test. infam. in quest. Pap. lib. 12.

(b) Æneid. 12. & lib. 3.

(c) Adiciis scilicet ciecto, tributoque ordinariis

vite functionibus.

(d) vide Baldwin. ad hunc l. 3. XII. tabul.

(e) l. 3. § 5. ff. de sepul. viol.

(f) ff. de relig. & sumtu. fun.

[f] lib. 2. de legibus.

ratione interponeret. Ac primo Decemviri artificii sumtum in extruendo rogo prohibuerunt, jubentes, ut æ rudibus, & impolitis lignis componeretur, ac vetantes asciam, sive dolabrum ad elegantiam adhiberi. Quorum enim ars & industria in opere paucarum horarum? Et quoniam veteres, ut diximus, in ornandis funeribus adeo furebant, ut pretiosa quæque atque cariora defuncto cum ipso corpore conderent; vultu Solon (a) plus quam tribus vestibus mortui corpus onerari: cujus frugalitatem etiam Decemviri æmulantes legem tulerunt, ne ad cadaver componendum adicerentur plura, quam tria ricinia, (b) quæ vestes erant quadratæ purpureæ. Unde Varro ait, fuisse duarum togarum instar, quarum dimidium retrorsum jaciebatur, indeque dictum ricinium: atque antiquissimum ricinium fuisse mulierum, postea vero duplex fuisse virorum. Unde Servius ait, ex ricinii usu patere, mulieres olim habuisse togas, & Cicero ait; riciniis mulieres usas in luctu: (c) Minus præterea quoddam erat ricinium, quod rica dicebatur, eratque velamentum capitis muliebre, modestiæ causâ genas tegens, quo in sacrificiis utebantur. Riciniis igitur involuebant cadaver, quorum singula involucria, ut suspicor, distinguebant fasciis purpureis: propterea lex, ut Cicero tradit, non tulit plus quam tria vincula purpureæ, (d) quæ interpretor fascias purpureas, quarum singulis ricinia corpori colligabantur. Ad eam solemnitatem funeris veteres conducebant tibicines adhibita muliere, quæ præfica nuncupabatur: eæque cantiones lugubres appellabantur *nænia*, quæque apud sitos, hæc mortuos, & humi conditos, vel condendos canerent, *siticiæ*. (e) In majoribus autem exequiis adhibebantur tubæ. Cuiusmodi sumtus quia modum excederent, Decemviri venterunt, plus quam decem tibicines ad funus vocari. Unde Ovidius *syltor*. 6.

*Adde quod Edilis, pompa, qui funeris irent
Artifices solos fufferit esse decem.
Jani Gravine. Tom. I.*

- (a) Phitarctus in Solone.
(b) Festus in verbo rica. Varro lib. 4. de ling. lat.
(c) De legibus lib. 2. Turnebian Varro 4. de ling. lat.
(d) Cic. de leg. 2. Cuiac ad l. ult. ff. de his, qui nos. infam. sive ad lib. 2. quæst. Papin.
(e) Gell. lib. 20. cap. 2.
(f) L. Et si quis impediatur 14. ff. de relig. & sumis. fun. §. non autem.

Ædiliū enim munus erat curare solemnitates, tum ludorum, tum festorum dierum, tum etiam funerum, quo rite omnia peragerentur. Unde miror, cur Jacobus Gothofredus pro *Ædilis* substituerit *edilis*. Corruptis autem Populi Romani moribus hæc in sumptibus modestia in oblivionem venerat. Ac Jurisconsulti, quia regendæ humanæ vitæ studia colebant, pro viribus huic amentie occurrerunt. Unde Ulpianus: (f) *Non oportere, ait, ornamenta cum corporibus condi: nec quid a iudiciis huiusmodi, quod homines simplices faciant.* Et Papinianus ait: *ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam; veluti vestes, aut si qua alia supervacua, ut in funus impendantur.* Nec tantum sumus immodicos, verum & effusos, ac muliebres questus, & ejulationes molliores, aliaque inhumorum animorum argumenta Decemviri a Romanis inilitutis averterunt: ne his imbecillitatis exemplis assueta bello pectora & diuturnis præliis roborata dissolverentur. Longiores enim fletus & infuncti mæroris aspectus augent mortis opinionem, ad cujus contentum afflictiendus fuit populus omnibus gentibus imperaturus. Venerunt igitur XII. tabul. leges mulieres radere & dilaniare genas, ut mos erat earum, vel quo se acerbius cruciarent, vel quo sanguinem suum funderent, si deesset sanguis gladiatorum. Ludi enim gladiatorum in funeribus debebantur, de quo mox testis est Servius ad locum illum *Æneid*. 12.

Et roseas laniata genas, - - -
ubi hujus verba lægis profert Servius, ætate, aut scriptorum imperitia fortasse corrupta. Simul cum laniatu genarum veitius fuit etiam ejulatus, & questus effector, atque affectio animi, ploratusque importunus, quis *leffum* veteres vocabant, ut suspicabatur Sex. Ahius, quem simul cum L. Aulio Cicero refert, (g) nullam hujus verbi certam significationem elicere potuisse: quippe ætas eam subdlexerat. Unde nec nobis quidquam superest præter conjecturam. (*) Sine hanc len-

B b ten-

- (f) Lib. 2. de legibus.
(g) Ingeniosior est æ B. Branchu, qui is addendis ad Obs. P. 1. p. 237. leffum seu leffum, veteres enim licoris geminatis nonnum usos fuisse, ex Fabio observat, deficiente adhuc litera r pro æpp positum fuisse, coniecit. Quæ vox Græcis nugæ significat, & Latio donata est a Plauto *Pon*. I. 1. 9. unde & vocem delirare cum derivativis suis quidam Grammatici derivant.

sentiam hujus fuisse legis arguit lex Solonis, qui nimis sctus, teste Plutarcho, & Cicerone, inhibuerat: quam legem in suas Decemviri tabulas transtulerunt. Quam tamen gravitatem Solon legibus suis exegit, moriens ipse minime præstitit: siquidem hæc ille de suo fūnere, quæ Cicero transtulit: (a)

Mors mea ne careat lachrymis, linguam a nieis

Morem, ut celebret funera cum gemitu.

Quamobrem jure a Cicerone præfertur Ennii oratio hæc:

Nemo me lachrymis decoret, nec funera fletu

Faxit: cur? volito vivas per ora virum.

Plato vero in suis legibus minime sollicitus est de prohibendis, aut concedendis lachrymis: dum ne planctu & clamore mortuum extra domum comitentur. Credo ne publico aspectu lachrymarum civium animi debilitarentur. Præterea Decemviri moderandorum sumtum curam susceperunt providentes, caventelque, ne præter iusta jam persoluta, & humationes ossis decisi, quæ supra memoravimus, benevoli, & cognati ossa legerent referenda domum, ut super iis iusta repeterentur: iraque sumtus, & lachrymarum augerentur. Neque enim celebrari poterat funus nisi super ossibus. Hinc marisus, aut flumine, cujus cadaver ad litus, aut ripam non emerisset, nullis funeribus decorabatur. Quamobrem cum nullum super terras os defuncti extaret; heres nulla funeris obligatione premebatur, neque jure Pontificum tenebatur porcam immolare Cereris ac Telluri quotannis; quam præcidaneam porcam vocabant, quia cædenda erat, antequam novæ fruges caperentur. Et hæc annua immolatio pœna erat heredis, qui

cum posset, iusta non fecisset, (b) At ejus, qui cecidisset in acie, quavis ossa nulla invenirentur, tamen virtutis ergo funus ducebatur, & memoria exornabatur exequiis. Immo etsi forte fuisset a commilitonibus crematus; tamen mittebatur heredi, & cognatis legere ossa, quæ invenissent, ut super iis iusta facerent. (c) Ad alios nunc iustus, a Decemviris rectos accedamus, nempe ad uncturam servilem, respersionem, inunctam potionem, & longas coronas. Unctura cadaverum pluribus quidem populis confecta, (d) veluti Aegyptiis, Græcis, & Persis; Romanis vero fuit maxime necessaria, qui novem dies funus protrahentes unctioe olei, atque odorati liquoris, putredinem prohibere cogebantur: præsertim quia oportebat corporis poros, aqua calida laxatos, unguentis oppleri, ne æter vitæra liberius permeando corporis compagem celerius solveret. Quamobrem non omnem uncturam Decemviri sustulerunt, quippe cum sumtum hunc ingenuorum cadaveribus necessarium cognoscerent, ideoque unctionem eam inter impensas funeris positam invenimus; (e) uncturam vero tantum servilem prohibuerunt, tum ne pars honos tribueretur cadaveribus servorum; tum etiam quia neque ea solemnia, neque idem dierum spatium (*) ad fervorem funus adhibebatur. Sequitur circumpotatio, (f) sive epulæ feræles, aut sepulchralis cœna & convivium, quod inibat post cadaver conditum: quæ & parentalia dicebantur, & silicernia, quasi cœna ad silices; veteres enim cœnas (**) pro cœna dixisse testis est Varro in Meleagris; (g) qui mos & Romanorum fuit, & Atheniensium, & aliarum gentium vetustissimus, cujus testis est Homerus. (h) Atque ad

(a) L. h. 1. Titul.

(b) Cujac. l. ult. ff. de his qui nos. infam. in Papin. N. 2. que.

(c) Cujac. loc. cit. ex Cic. lib. 2. de leg.

(d) Herodot. l. 2. c. 2. Diod. Sicul. l. 1. § eboliast. Aristoph. in Plur.

(e) L. 37. ff. de relig. & sum. funer.

(f) De solemnibus non dubitandum cenfeo, sed quod de dierum spatio dicitur, probatum ab Auctore vellem. Utique enim eadem ratio, quæ contra repentinam exustionem & sepulturam hominum liberorum pugnat, scilicet ne vivi flammis aut fumo traderentur; locum etiam invenire possit in funere servi.

(g) Cic. 2. de leg.

(**) Unde deia manaverit cœna, s. in x. mutato. Sed quid est cœna ad silices? Respondent Grammatici, epulum ad silicem datum, quod vis probandum. Potius aridet conjectura Scaligeri ad Festum voce silicernium, qui silicernium, tanquam silicernium id est dæmonis dici putabat, quia lucernæ eo die accendi non fuerit solitæ. Quicquid sit, silicernium pro exequiis, & cœna funebri poni, Festus testatur. Unde fenex silicernium dicitur, tanquam cuius causa brevi futurum sit silicernium; & silicernium, qui dignus erat, ut pro eo silicernium pareretur, quemvismodum ergastulus dictus, qui manet in ergastulo.

(g) Nonius, vide Lauremberg. verbo silicernium.

(h) Ibid. v.

ad has epulas accedebant post cenam ipsis mortuis datam, mortuos enim convivio excipere se credebant cenam flammis injicientes: quasi flammis faucibus eam defuncti vorarent. Hæc vero, quæ diximus, convivia tanta magnificentia instruebantur, ut Decemviri profusionem hanc inutilem moderandam existimarent, sed frustra. (a) Nam sibi hæc moribus leges furori hominum reprimendo minime suffecerunt. Quippe superstitionis amentia verebantur fame necare mortuos, atque ipsos Deos: ni viventes, & mortales, pro mortuis, & immortalibus se vino, & epulis explerent: quasi hominum dentibus Dii superi, atque inferi manderent: adeo luxurie, atque crapula numen venerabantur inane. Hanc autem Decemviri legem etiam de Solone sumserunt, cui tamen jacturæ hujus inanisque luxus coercendi consilium nihil processit felicius. Quis enim vulgarem affectionem coercuerit, quando cupiditas religione munitur? Omnem autem circumpositionem Decemviri tulserunt, cum varia esset crapula, & circumpotatio, & etiam ad fores mulsum daretur. (b) Reserpsiones quoque rogi & cinerum, quæ Numæ tempore viro, Decemvirorum vero ætate murrata potione fiebant, XII. tabul. prohibuerunt: cum amovendis supervacuis fumibus etiam vini resersionem Numæ prohibuisset, quam tamen Decemviri tolerarunt, nisi sumtuosior esset: qualis erat murrata potio, quæ rogo, sive flagranti, sive combusto, aut cineribus adspargebatur. Hanc enim resersionem lege XII. tabul. prohiberi, recte meo judicio J. Gothofredus existimat. Eadem autem prohibitione comprehenduntur liquores omnes preciosi, quos posterior ætas invenit: quosque Decemviri, etiam non sibi notos, tamen legis virtute vetuerunt: consilium enim legum

condonorum fuit inutiles refecare sumtus. Quid autem fuerit murrata potio, non satis est exploratum. Alii enim scribunt *murrinum* a *murop* ab unguenti odore, quod & *nestor* Latinis appellabatur, eratque potio dulcis ebrietati opposita quæ propterea & feminis concedebatur: alii vero *murrinum*, quasi *myrrina* conditum, (*) unde *myrrhatum* vinum. (c) Hujus odore scribit Plinius proditum L. Plotium proscriptum a Triumviris, cum in Salernitana latebra se conderet. Rursum, ut quam minimo sumtu mors hominum honoraretur, prohibere Decemviri longas coronas, diversas scilicet a rotundis contextis, ut capita redimirent. Erant autem longæ coronæ, (**) quibus implicabantur cadavera, & busta, & sepulchra, & sellæ curules, & theatra, & curus triumphales, & fores, (d) unde Tibullus:

Flava Ceres tibi sit nostro de vine corona

Spicea, quæ templi pendeat ante fores.

Rejecerunt postremo Decemviri, moderandum sumtum causa, etiam odorem, a funeribus amoto acerræ usu: quæ vires ara fuit ante cadaver adolescentis odoribus posita, sive arcula incendiando thuri continuata, ut aliqui putant: certe ad odorum edentorum usum in funeribus adhibebant. Concludamus vero locum hunc de moderandis funerum sumtibus ea lege, quæ vetuit uni plura fieri funera, vel plures lectus sterni, quod forsitan erat ante consuetum. (e) Sed antequam transeamus ad alias, proferamus eas, quas adhuc explicabimus:

Sumtus, & luctus a Deorum Manium jure removo.

Hoc plus ne facito. Rogum ascia ne polito.

Tribus riciniis (***) ac x tibi cinibus foris efferre jus esto.

B b 2 Ho

(a) Tertull. *Apol. cap. 14.*

(b) Theodor. Marc. c. 94. p. 258. ad leg. XII. tabul.

(c) Quæ nominis ratio naturalis & priori præfrenda videtur. Delectabantur autem veteres amari tudine myrrham in vini potu.

(d) Festus verb. *murrata*. Plin. c. 4. c. 13. Plant. in Pers. Mercur. l. 3. vs. 158. c. 1. Turneb. *advers. l. 28. c. 6.*

(e) Coronæ longæ, sive altæ opponi videntur brevibus, sive depressis. *Spiceæ* utriusque generis esse poterant: adeoque huc non pertinet locus Tibulli. Aptior locus Ovidii *Fast. II. 728.*

Et reges ornatas longæ corona fores.
Videntur vero coronæ longæ prohiberi in funeribus, quæ solis Dii sacantur erant.

(a) Ovid. l. 4. *Fast.* Plin. l. 21. c. 3. Tertull. de coron. milit.

(b) Cicero l. 2. de leg. Servius in l. 5. § 6. *Æscid.*

(c) Si riciniis, quod quibusdam visum est, mulieres in funere plangens causa adhiberi solitas, & riciniis, tanquam veste lugubri indutas, significarent, non inaccommodate in hac lege jungerentur tibi cinibus. Nunc, cum vestimentum Aulæi denotent, sive ea cum Varrone pro involuero corporis, sive cum Cicerone & Festo pro flammæ, vitæ, seu palliolo ad usum capitis facto accipiamus, riciniis a tibi cinibus sic separari mallem:

*Tribus, si vales riciniis mortuum induto, (aut, caput cingito.) Tibi cinibus foris efferre jus esto.
Hoc plus ne facito.*

Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo hebento.

Homini mortuo ossa ne legito, quo post funus facias.

Servilis unctura, omnisque circumpotatio auferitor: Murrata positione inditor. Ne longæ coronæ, neve acerræ proferuntur. Uni plura funera ne facitor.

Notis abstinemus, cum satis pateat sensus e superioribus disputationibus. Tantum addimus ad primam legem, *Deos Manes* esse Deos inferos, quæque *Deorum Manium*, esse jus sepulchrorum, & funerum. Dicuntur autem Manes, ut Varro tradit, (a) quia veteres bonum dicebant *manu*. (*) Dii autem inferi, quamvis mali haberentur, tamen ut pax cum eis esset, præsci illi bono illos nomine demulcebant: quod mali bonis nominibus placarentur. Occurrit lex alia, (b) quæ exceptio est prohibitionis hujusce funerum: permittitur enim, ut aurum, quo forte defuncti dentes in vita decidui revincti fuissent, flammis & humo, si liberet, traderetur. Videbatur enim nimis avidum, ob tantillum auri dentium defuncti ordinem dissolvere. Unde lex fuit.

Neve aurum addito: Ast si cum auro dentes vincti escint, (**) im cum illo sepelire urereve se fraude esto.

Escint) pro erunt, ut exposuimus non semel.

Im) pro cum, ut supra exposuimus.

Se fraude) pro sine fraude, hoc est impune esto, liceto, ne sit ei damno. Sequitur exceptio alia superiorum legum, illiusque præcipue, quæ coronarum luxum profligavit. Etenim ut præmiis virtus excitaretur, Decemviri coronarum potestatem fecerant ei, qui ludis & certaminibus publicis victor eam meruisset, sive per semet, sive per

servos, equosve suos, quos pecunie nomine lex complectitur: nec victoris tantum cadaveri coronam eam imponere licuit, sed etiam parenti ejus. Siquidem, ut mos fuit Græciarum, ubi summa cum celebritate certamina sunt instituta; qui publicis in ludis vicisset, non sibi tantum, sed & patri, & patriæ suæ gloriam pariebat, & voce præconis cum ipse victor, tum patria ejus & pater appellabatur. (c) Unde non mirum, si coronæ honorem Romanarum legum conditores etiam parenti tribuerint: post electum enim filium, coronam eandem domum referebant, ut argumenrum virtutis usque ad funus parentum in familia maneret. Sed novorum temporum luxuries, præcipue sub Imperatoribus, hanc omnem disciplinam everit, coronæque communes reddidit omnibus, (d) exceptis Christianis, qui superstitionum ritum abhorrebant. Legem autem, quam & plures facere tentarunt, en qualem restituit Jac. Gothofredus:

Qui coronam parit ipse pecuniave ejus virtutis ergo arguitur: & ipsi mortuo parentibusque ejus dum intus positus escit, forisque effertur se fraude esto.

Parit) male Rævardus figmentis assuetus mutavit in parit. Parit præteritum est antiquum pro peperit. Nam ut observavit Popma, (e) veteres aliquando præteritum etiam per præsens exprimebant, unde sunt illa *discedi pro discessi*, & *decendi pro decessi*, (f) *si sine liberis dederit* apud Paullum & apud Catonem in orat. de bello Carthagini. *aures nobis collescerunt*; & in cleps, clepti. Cicero de leg. sacrum sacrove commendatum qui cleperit. Hinc & in lege nostra pari pro peperit a pario.

Pecunia) pecunie nomine venit, quidquid est in dominio nostro, ut servi, & equi, (g) quibus cum uterentur in circensibus, ob eorum laborem, præmium vertebatur in domum.

Ar.

(a) Lib. 5. de ling. lat.
(*) Quod ex Varrone probat, cui consentit Servius ad Virgil. *Æn.* 117. 63. manes, unde manes ac manus, idem quod bonus, significare, aens. Propter eandem rationem Græci manes *μανες* appellabant.

(b) Cicero l. 2. de legibus.

(**) *etiam* & *verò* ut loquitur Lucianus quoque di-

xit. Erant et exemptiles, de iisque falsè loquitur Martialis lib. 1. epig. 73. lib. 5. epig. 45. lib. 9. epig. 38. lib. 12. epig. 23. lib. 4. epig. 56. Marcellus.

(c) Pindar. ode 5. ubi Scholiast.

(d) Juven. Sat. 12. Minut. Felix. Tertull. de coron. militum.

(e) De usu antiq. Joracion. c. 10.

(f) Varro de re rustica. (g) L. pecunia ff. de F. &.

Argutor) nihil temere mutandum ut illi faciunt, qui *dicitor*, *addicitor*, *reponunt*. Sensus enim optime constat, cum *argutor* significet *arguatur virius, declaratur*. Tota vero hæc lex ita verbis communibus commode, atque iustis exponitur:

Qui coronam meruerit in ludicris, sive ipse, sive servi ejus, equive in funere ob virtutem laudator: ipsique mortuo, & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus esto.

Sed jam disputationem nostram de XII. tabul. leg. concludamus, pervenimus enim ad postremam in ordine a nobis instituto: estque lex illa, quæ spatium præfinit, quod inter ædes alienas, & bustum rogumque debeat intercedere, (a) quod LX. pedum statuitur: ne rogo propius admoto, ædes vicinæ volitante flamma confligrent: neve ex vicinitate factor cadaveris proximiores infiliat. Ex qua spatii amplitudine arguitur, legem hanc pertinere ad ædes rusticas extra pomerium: nam urbis angustia, & proximitas urbanorum ædificiorum hunc sensum satis excludunt. Et quoniam lex privatis cavet, ut incendium ab eorum domibus arceat, atque scitorem; sequitur, domino permittente, ædium las esse propius rogum extruere: adeo ut nequeat postea prohibere dominus, ne alius mortuus eodem inferatur. Quo pertinent Pomponii verba in l. si propius ff. de mortuo inferendo, ubi legitimum modum intelligit Jurisconsultus spatium hoc LX. pedum a XII. tabul. legib. præscriptum; ut optime Antonius Augustinus interpretatur. Tandem progrediuntur Decemviri ad munientem auctoritate legis religionem sepulchrorum, quæ satis ipso religioso nomine ab usucapione eximebantur; cum non liceat res sacras, sanctas, & religiosas ufucapere, tamen nominatim de vestibulo sepulchri cavere voluerunt: ne forum sive vestibulum tanquam a re religiosa separatam ufucaperetur: jubentes, ut accessio illa sepulchri ejusdem sepulchri jure frueretur;

atque adjectives, ne bustum ufucapere liceret. Quod bustum cum Hottomanno interpretor locum, ubi cadaver fuerat exultum, siquidem alibi conditum fuisset: quavis locus ultionis proprie diceretur ultima. (b) Si enim bustum pro ipso sepulchro hic accipimus, inutilem hanc reddemus legem. Siquidem sepulchra per se satis ipso religioso jure usucapionem excluderent: nec quidquam nominatim nova lege cavere oportebat. Cavet autem lex, quia bustum, sive locus, ubi cadaver tantum fuisset crematum neque confectum erat, neque religiosum, & interdu monumentum conjungebatur, interdum vero conjungi prohibebatur, ut hæc antiquæ inscriptiones testantur:

Hic monumentum ustrinum (*) adplicare non licet. (c) En autem leges ipsas ex Cicerone quantum potuit relictas.

Rogum bustumve novum alienas ædes propius LX. pedes, si dominus nolet, ne adjecto.

Fori bustive æterna auctoritas esto.

Rogum) de his verbis hæc habet Servius in fragmentis. *Apparatus mortuorum funus dici solet: extractio lignorum rogi; subjectio ignis pyra; crematio cadaveris bustum; locus ustrina; operis constructio sepulchrum; inscriptum nomen; memoriaque monumentum.* Sed non semper in usu loquendi discrimen hoc religiose observatur.

Bustive) hac voce diximus hic significari locum, ubi corpus crematum est, ut non conditum: (**) cujus interpretationis non modo Hottomannum auctorem, sed & adscriptorem Popmam habemus de differentiis verbor. verb. bustum, ubi ait:

Interdum bustum appellatur locus, in quo mortuus crematus, non etiam sepultus est, ut notat Servius in illud Æneid. XI. seminaque servant busta; & Strabo lib. 5. scribit avas naves id est bustum Angulsi fuisse in campo Martio, & ab eo diversum Mausoleum, in quo

(a) Cic. lib. 2 de legibus. (b) Festus in verbo bust. (*) In quibus verbus ustrina forum potius, in quo cadavera exurebantur, quam locum significare videtur. (c) Vid. Popm. de diff. verbor. verb. bustum.

(**) Imo bustum proprie dicitur locus, in quo

mortuus est crematus & sepultus, diciturque bustum quasi bene verbum. Festus in voce bustum. Sed hic quique multa sibi usus Praeceptoris præterea Latini sermonis vindicavit. A busto aves ambulationes dicitur, quod circa busta versarentur, notante Scaligero.

quo cineres condita. His addo Donatum, qui, *husta*, inquit, sunt loca, in quibus jam corpora arserunt. Quam sententiam etiam probat Vossius *etymolog.* qui ait: *Quemadmodum hustum esse potest aliquid, ubi sepulchrum non esset: ita esse posse sepulchrum ubi non est hustum.* Atque hæc-nus leges XII. tabul. explicasse sufficiat. (*)

C A P U T LXXIX.

De Jure Flaviano.

Propositis autem XII. tabulis, jus quidem patebat omnibus, at usus illius, & ratio, qua quisque suum persequeretur, a populo ignorabatur. Quamobrem in venti sunt, qui leges redderent actuosas, instrumentaque tractandi juris ex arcana disciplina deprompta civibus ministrarent. Unde constituti sunt a prudentibus certi exercendi juris ritus, quorum solemniores legis actiones vocabantur: certisque verborum conceptionibus, sive formulis eujusque contractus vis, actusque omnes excipiebantur. Romani enim a primo rudes quidquid agerent certis verbis, atque signis mentem exprimebant, quasi nihil foret legitimum, nisi ea verborum, & signorum religione fuisset obfirmatum; nihilque ratum habebant, nisi quod suis esset ritibus expeditum. Hinc in sponsalibus ferreum annulum dabant, (a) nec annulis usæ sunt feminae, nisi quos virgines a sponsis acceperant, (b) in contrahendis nuptiis aqua & ignis, quasi nota communis vitæ adhibebatur, (c) quorum ignis marem significabat, aqua foemina; quia vi & humore foetus coalescit, (d) Igne autem & aqua vitam consistere, vetus sapientia prædicabat. Unde aqua & ignis certum erat contracti matrimonii signum, sine quibus nullæ erant nuptiæ, ut colligitur ex Scævola, quia per ea vitæ communio inducebatur. (d)

(*) Omnia est lex IV. tabulæ nonn, *Questores Paucissimi, qui de rebus capitalibus querunt, a populo creantur.* In tabula octava quoque vocis hortus, heredium, tuerurum, perinde ut ea pigmus in tabula XII. nee lectæ fuerunt.

(a) Horthom. lib. 10. observ. cap. 7.

(b) Plin. lib. 3. cap. 1.

(c) Ibid. lib. 20. *etymolog.* item lib. de divitiis off. L. si donat a 36. §. 1. ff. de donat. inter vir & uxer.

(d) Varro l. 4. de ling. lat.

Uxori domum deductæ, traditione clavium, dominium tradebatur; dimissæ vero per divortium earundem ademptione eripiebatur. Clavibus enim custodia rerum significatur; quod institutum Numæ Plutarchus adscripsit. Prohibitio novi operis fiebat solemnî jactu lapilli. (f) Filio vero emancipato colaphum infligebant. (g) Item & servo manumisso, quem etiam circumagebant, ut post dimissus liber esset, quos respexit Persius:

*Vorteris hunc dominus, momento turbinis exit
Martus Dami*

Festuca etiam eos attingebant, & tonsos pileo donabant, quæ libertatis nota erat: unde rex ille nomine regio prorsus indignus, cum se se profiteretur Populi Romani libertum, raso capite, atque pileatæ obviam legatis procedebat. Usurpabant autem; sive ulucapionem interrompabant defringendo surculum arboris. (h) Vindicæ, sive lites de fundo, instituebantur conlecta manu per ludicram pugnae speciem, & simulata concertatione festucas committebant, prælium imitantes, eaque dicebatur vis moribus facta, de quo & supra. (i) Cum testem aliquem facerent, imam aurem illius digitis primoribus atterebant, quasi memoriæ sedem, ut jam exposuimus. (k) In qualibet traslatione domini rerum earum, quæ mancipi vocabantur, quarum proprietatem in nostro dominio habemus, adhibebant æs & libram, cujus lantæ altera ære percutiebatur, quod etiam fiebat in testamentis, quia per ea dominium transfertur: (l) eademque solemnitas adhibebatur in adoptionibus, quia per id adolescens ex una in aliam familiam discedit; quæ supra latius exposuimus. In auctionibus, qui pluris liceret, sive qui plus offerret, digi-

(a) L. penult. ff. de donationib. inter vir & uxer. Cujac. l. 11. observ. cap. 1. Plutarch. in problemat.

(f) Festus Pomp. Cicero Phil. 2. Ambros. epist. 65.

(g) L. de pupillo §. merminio. ff. de novi opet. nuntiat. L. ult. C. de emancip. & Novell. 8. Cornutus in Pers. L. discessit. ff. de testam. manum. Plaut. in milit.

(h) Cic. 3. de Oratore.

(i) Gellius lib. 10. c. 9. Cic. pro Cæcio.

(k) Plinius lib. 11. cap. 45. Plaut. in Pers. Horat. serm. lib. 1. sat. 1.

(l) Plinius lib. 30. cap. 3.

digitum tollebat. (a) (*) Instituto hereditatellor annulum tradebat. (b) Pignoris nora erat manus compressio. (**) unde Jurisconsultus ait, pignus dictum a pugno. (c) Hinc apparet, pignus proprie ad res mobiles pertinere. Mandatum dabatur tradita manu. Inde quasi manus danti mandatum. Item a mandato mando, quili manu do. d) Stipulabantur autem frangendo stipulas; easque committendo, atque in speciem redintegrando sponsonem quique suam agnoscebat. Hereditas adibatur adprehensione corporis hereditarii, & percussione digitorum (***) ut sape Cuiacius notavit. (e) Hanc autem Populi Romani superstitionem prudentes ex usu suo esse duxerunt, atque ut omnia negotia privatorum ad se traherent, singulos actus atque cogitationes contrahentium, & in foro disputantium conceptis verbis & prescriptis formulis devinere, ita ut omnem populum ad suam ipsorum auctoritatem traduxerint. Nihil enim agere petere licebat, nisi consultis Jurisprudentibus, apud quos manebat scientia factorum & nefactorum, sive dierum, quibus licebat dari, aut non in iudicio, quod erat lege agere. Manebat etiam apud eos ratio exercendi iudicii, ut ab iis forma iudiciorum, sive actio efflagitaretur, & dies. Quae autem certis verbis ad exercitum legum; & juris ministerium compoita fuerunt, actiones legis appellabantur, & actus legitimi, quibus ius civile XII. tabular. consignatum, atque commissum evocabatur in forum, & ex umbra in campum, atque in aciem

educeretur: eaque tertia juris civilis portio fuit. Erat videlicet in XII. tabulis mentio manus consentionis & mancipationis; harum autem ritus, & formulae quomodocumque explicarentur, excogitatae fuerunt a prudentibus, & in Pontificum condita penetralibus. Pontifices enim non modo consequentibus temporibus de media Jurisprudencia suscipiebantur; sed initio Reipublice auctores fuerunt illius auctores custodes. Etenim interpretatio legum, unde Jurisprudencia manavit, e Pontificum collegio (****) procedebat: utpote cum eorum unus operam daret juri privato civibus suis interpretando; (f) reliqui vero religioni praesent & caeremoniis sacrorum. Itaque ex eo collegio, ubi arcana legum disciplina condebatur, civibus responsa dabantur veluti ex Phoebi cortina. In iis igitur penetralibus adieverbantur legis actiones & formulae, quas in librum digesserat Appius Claudius Caeus, quo libro arcana juris civilis scientia continebatur. Hunc autem Appio subreptum, ejus scriba Cn. Flavius libertino patre populo prodidit, & sacra Jurisprudencia relevator. (g) Quo tunc homo aliqui obscurus adeptus est Tribunatum plebis, & senatoriam dignitatem, (h) ad quam libertinorum filius aditus nunquam patuit. Appium Claudium Censorem (i) Livius Edilem Curulem factum tradit: (k) cum antea scriba fuisset, & tabularius, & apparitor-Censoris.

C A P U T LXXX.

De actibus legitimis, sive actionibus legis.
EX hoc igitur Jurisprudenciae sacratio profecta sunt actiones legis, vel actus legis.

(a) Cic. in Ver. 3. & 5.

(*) De digito confer Celeb. Ottonis Jurisprudencia symbolica, l. II. c. 12. cujus operis nucleum hoc tibi capite Gravina sistit.

(b) Val. Max. lib. 3. cap. 9. Corn. Nepos in Eumeno. Diocl. lib. 19.

(**) Quod forsitan falsum. Ipsum quoque pignus a pigo magis vel pago quam a pugno dici, contendunt viri eruditi.

(c) L. 238. §. 2. ff. de P. J.

(d) Ibid. etymol. lib. 5. cap. 24.

(***) Cuius sententiam fundus Ambrosius est l. 177. de offi. c. 11. qui digitorum percussione & nudi heredis saltationem etiam vult notabilibus in ertione, accensere Sed Ambrosium deceptum male intellectis verbis Ciceronis l. 171. de offi. c. 19. hac tradere, non immerito alii suspicantur. Conferantur Viri Clarissimi,

Anton. Schultingius ad Ulp. sit. XXII. §. 28. & Evarardus Otto in Jurisprudencia symbolica lib. II. cap. 13.

(e) Cuiac. obs. 7. c. 18. & parat. C. de iure delictor.

(****) Quod Pomponio credimus affirmanti in L. 2. §. 6. D. de origine juris, quem scriptoribus possulant Heinricus Antiqu. l. 2. §. 3. nota 1. & Brunquell. Hist. jur. l. 5.

8. nixi, praecipue loco Ciceronis de legibus l. II. c. 19. Poterit ferri Pomponius, si de prioribus temporibus intelligatur: addit enim, Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est, Quibus consequenter locus Ciceronis de tempore infecto intelligi poterit.

(f) L. 2. ff. de orig. juris §. his leg. Livius lib. 9. c. 46. Dionys. lib. 10.

(g) Cic. pro Munera.

(h) Pomp. l. 1. de orig. jur. §. postea.

(i) Lib. 9. in fine.

(k) Vide Cuiac. ad l. 2. §. postea ff. de orig. juris.

legitimi, quos cum breviter inter solemnes rite enumeraverimus, nunc aliquando fu-
sus expediemus. Eorum enim cognitio ma-
xime aperit ea, quæ in operis progressu le-
se offerent. Ac ne difficultatibus us invol-
vatur, quæ latent in pluribus juris locis,
in quibus vel doctissimi labuntur, quorum
exemplum esse potest Hottomannus; (a)
cavendum est, ne legis actiones, & actus
legitimos una eademque significatione ubi-
que accipiamus. Sane lege agere tum ad
magistratus pertinet, tum ad actores, &
reos, & lictores, & apparitores, & eos
omnes, quorum opera in iudiciis versabatur;
(b) sicut verbum disceptare litigantium est
& magistratus. Quamobrem legis actio la-
tissime patet: etenim legis actiones dicun-
tur actiones omnes, quibus jus nostrum per-
sequimur, actusque alii, qui in iudiciorum
ordine interveniunt: quo sensu Pomponius
(c) legis actiones appellavit legitimas actio-
nes, quod Hottomannus injuria reprehendit.
Item & actus legitimi nomen latius
patet (d) in aliquibus juris locis, porrigi-
turque ad actus omnes lege permisso, le-
ge imperato, lege prohibito, quibus scilicet
jus civile tribuit auctoritatem, quo sen-
su accipitur in *l. penult. C. de heretic.* qui
locus fraudi fuit Hottomanno. Sed eadem
istæ appellationes, nempe legis actiones,
& actus legitimi aliquando coangulantur,
& tantum complectuntur rursus illos solem-
niores, qui non modo proprias habent
formulas, sine quibus nihil fere perageba-
tur; sed ex certæ legis præscripto proces-
serunt, & ex ejus legis sententia, atque

auctoritate solemniter in jure (*) celebra-
bantur; quibus proprium erat, primo ut
in jure fierent, sive apud Magistratum;
deinde ut adjecta expresse conditione, aut
due vitarentur; tertio ut semel fierent &
iterari nequirent; quarto ut ne per procu-
ratorem expedirentur, quod jure antiquo
commune erat omnium actionum, quibus
in jure disceptabatur. (**) Etenim neque
intendere actionem per alium licebat, ne-
que excipere; quæ severitas iuris sublata ex
actionibus ceteris, mansit tantum in acti-
bus legitimis, sive hisce solemnioribus, in
quibus hac in re nullum discrimen est in-
ter privatos & Magistratus. Nam sicuti
privato non licet legitimos actus exercere
per alium, veluti adoptionem, aut eman-
cipationem & similia: Ita nec Magistratus
licet lege agere per alium, sive harum
actionum exercitium committere ei, cui
mandavit jurisdictionem; (e) superiora ve-
ro omnia congruunt iis actibus, qui par-
tim recententur a Papiniano, partim in-
veniuntur in aliis Jurisconsultis, ex quibus
colligimus actuum legitimorum numerum,
quem referemus. Perperam autem Hotto-
mannus in *l. actus legit. ff. de regul. jur.* in-
terposuit negationem, (***) ut commentum
suum confirmaret de duplici actuum legiti-
morum genere, quorum alios dixit recipere
diem & conditionem, alios non. Ex
quo errore dilapsus est ad innumerum, ut
antestationem, & testimonij dictionem, &
stipulationem, & quidquid denique solem-
nitus perageretur, ad actus legitimis re-
tulerit. Quod absurdum ut vitaret Cui-
cius,

(a) Obs. 12. c. 30. & quæst. illust. 34. P. Faber l. 2. *semestre. c. 23. & seq.* (b) Britton. *select. lib. 4. c. 20*

(c) L. 2. ff. de orig. juris.

(d) Cuius. *l. actus legitim. ff. de reg. jur. in Papin.*
(e) Imo eo disabant actiones legis ab actibus legiti-
mis, quod illæ in jure & apud magistratum fieri debe-
bant, cum hi extra iudicium expedirentur. Rem plu-
ribus expediemus ad *lib. l. c. 33.* Illa differentia certa
est de actibus legitimis plus dici quam fecit ait Corne-
lius van Bykershoek Obs. VII. 13.

(**) Addi vulgo solet quinto, ne a pupillo expediri
possent, sine tutoris auctoritate. L. 19. D. de auct.
per. quæ regula facta certa, vi laudatur legis.

(c) L. 2. de offic. procurs. l. nec mandan. ff. de pro-
curs. Cuius. in *actus legit. ff. de regul. juris.*

(***) Imo hoc loco Cuiacium vincit Hottomannus,
præeunte editione vulgata Florentine inferens negati-
vam. Verba enim recipere hic non factum, sed jus,
sed facultatem designari ex insequentibus manifestum

ubi non nunquam tamen tacite recipiunt, eodem sensu
dicitur. Cont. Jauchius de *Negationibus. Pandectis Flo-*
rentinis adjectis p. 296. Nec quicquam est, quare hæc
sententia absurda videri debeat. Sed tertie & quartæ
quartæ regulæ non æque certa habemus argumenta ac
regulæ primæ: Adoptionem iterari non posse in L. 37.
§ 1. D. de adop. dicitur, a cuius folius exemplo inter-
pretes colligunt, idem in omnibus actionibus legis,
cum contentiose tum voluntarie jurisdictionis consi-
gisse. Ulpianus vero quando in L. 123. D. de R. J. nemi-
nem alieno nomine lege agere posse, ait, ad solas for-
mulas & conceptiones verborum, quibus inter se ho-
mines disceptant, restringi possit, §. un. l. de iis per
quos agere possunt. Idemque in solemnitatibus volunta-
riæ jurisdictionis & actibus legitimis usu venisse, sola
conjectura nititur. Actiones legit. quoque perinde ut
actus legitimis temporis & conditionis adfectione viti-
antur ex L. 77. D. de R. J.

cus, & Florentinam lectionem retinuit, & actus legitimos ab aliis immodice auctos, intra orbem a Papiniano, & aliis Jurisconsultis definitum retraxit. Igitur Papinianus ex Florentina lectione ita scripsit: *Actus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, vel litem mancipatio, acceptilatio, hereditatis additio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adjectionem.* Cur vitiantur adjecto tempore, vel conditione, si initio tradiderat, actus legitimos suapte natura recipere temporis, & conditionis adjectionem? Hottomannus, ut hanc orationis repugnantiam tolleretur, ex Haloandro legit: *actus legitimi, qui non recipiunt, præter quos alios actus legitimos constituit, qui diem, conditionemque recipiunt; quique, ut ipse putat, in hac Jurisconsulti enumeratione desiderantur.* Hinc mirum, quantum ex illius sententia actuum legitimorum numerus increbuerit: utpote cum positum a Jurisconsulto modum sustulerit. Cuiusmodi vero longe peritibus nihil de Florentina lectione mutavit, sed priora tantum verba interpretatus congruam & convenientem sibi sententiam extulit. Itaque sic explicat: *actus legitimi, qui recipiunt diem, & conditionem, id est, actus legitimi, quibus conditio, & dies adijciuntur; ut scilicet non suscipiatur ab actuum legitimorum natura conditio, & dies, sed adiciuntur ab homine: actus, inquit, legitimi, quorum numero sunt emancipatio, acceptilatio, hereditatis additio, servi optio, datio tutoris, vitiantur in totum, si eis conditio, & dies fuerit adjecta: non vitiantur tamen, si eis tantæ dies, & conditio subsistat.* Atque hic est germanus hujus legis sensus longe simplicior, & expeditior. Hac oportuit perstringere breviter, ut actus legitimi ab aliis actibus solemnibus discernere, utque vim, & naturam eorum clarius aperiremus. Hac sunt igitur summa capita, ad quæ legis actiones sive actus legitimi a Jurisconsultis nostris sparsim in variis Pandectarum locis expressi revocantur:

I. Mancipatio. V. Hereditatis additio, & repudiatio.

II. Manumissio. VI. Servi optio.
III. Emancipatio. VII. Datio tutoris.
IV. Cessio in jure. VII. Acceptilatio. (*)

CAPUT LXXXI.

De mancipatione.

EXordiamur e mancipatione, qui fons est omnium civilium obligationum, deinde ad adoptionem, & ad testamenti factionem, quæ sub mancipatione comprehenduntur, itemque ad emancipationem, & manumissionem, quæ eodem revocantur, accedamus. Igitur, ut alibi diximus, cives Romani quædam bona in suo dominio habebant, quædam non: sed eorum proprietates penes populum erat, usus tantum & possessio penes privatos: unde Jurisconsultus possessiones appellat agros, de quibus vestigal pendebatur populo, cuius erat & proprietates. Quæ in pleno civium Romanorum dominio erant, (b) res appellabantur mancipi, quasi quod manu caperetur, sive in nostram potestatem deduceretur; cuiusmodi erant res mobiles, & animalia, præter ea, quæ sunt teræ naturæ, quorum dominium, ubi nostram custodiam effugerint, a nobis abscedit, unde nunquam perpetuo nostra esse censentur, ideoque inter res mancipi non ponuntur. Ex immobilibus vero Italica prædia res mancipi dicebantur, quia jure optimo possidebantur a civibus Romanis, hoc est, ad eos transibat, simul cum possessione, atque usu proprietates: ejusdemque generis erant jura prædiorum rusticorum, ut iter, actus, via. Prædiorum vero provincialium proprietates, & dominium penes populum remanebat, nec in privatorum commercium perveniebat, nisi possessio, & usus. Proprietates nec mancipi dicebantur, quia eorum dominium nemini privato erat in manu, sed totum penes populum, cui vestigal pendebatur. Ex hoc juris discrimine rerum mancipi, & nec mancipi est orta distinctio nominum. Rerum autem mancipi abalienatio versari tantum poterat inter cives Romanos, quibus erat communio juris civilis, quibusque tantum competeabant jura nexæ, quæ

Ecce fuit

(*) L. actus legitimi ff. de regul. jur.

(b) Ex his octo capitibus primum, quantum, sexcentum, septimum & octavum sunt, actus legitimi, ca-

tera actiones legis in secundo sensu solemnitates jurisdictionis voluntariæ.

(b) Ulp. lib. 19. Boet. in populi. Civ.

fuit ratio transferendi dominium jure Quiritium. Siquidem ante Julianum, nuda traditione, dominium non transferrebat; unde res tradita sine nexu, dicebatur esse in bonis accipientis, in dominio vero ejus, qui tradiderat. (a) Est autem nexuss, (*) Elio Gallo teste, nomen generis, (b) quo exprimitur quidquid geritur per *as*, & libram, & per simulatam venditionem, quæ ad omnem dominii translationem, atque ad obligationes omnes & etiam ad donationes adhibebatur. (c) Accito enim libripende, & quinque testibus, venditor sive mancipio tradens fingebatur accipere ab emptore pecuniam, quam exprimebant parvo ære, quod raudusculum appellabatur a raudo, sive ære, unde in veteribus mancipiis adscribi solebat *raudusculo libram ferito*, (d) Eoque ære emptor, sive, qui mancipio acciperet, libram tangebatur, quod ubi venditor, sive qui rem mancipio traderet, accepisset quasi precium, dominium transferrebat in emptorem, per eamque simulationem, sive imaginariam venditionem, inter veteres jure civili contractus inibantur: unde Horatius:

*Si proprium est quod quis libram mercatur,
& ære.*

Simili ratione, nexi quoque dicebantur ii, qui ob *as* alienum sive creditoribus dabant in servitutem: nexuss igitur est mancipatio, sive venditio rerum mancipi, & translatio dominii per *as*, & libram. Porro tribus tantum modis dominium egrum mancipi de uno migrare in alterum poterat: mancipatione, in jure cessione, usucapione. Res vero non mancipi tantum transferrebantur cessione in jure, de qua infra, quia proprietates earum nunquam abcedebat a populo Romano, sed usus tantum illius in privatos, & possessio transibat: Hinc apud Ciceronem (e) locus ille perelegans: *ejus quando proprium te esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu, contentus sum*, Lucretius peritissime:

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.
Verbaque certa, & solemnia mancipationis hoc erant:

Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, isque mihi emptus esto, hoc ære æneaque libra.

Quæ verba pronunciabantur ab emptore, qui mancipio accipiebat. (f)

C A P U T LXXXII.

De cessione in jure.

Alia ratio mutandi dominii fuit cessione in jure, quæ communis erat rebus mancipi, & nec mancipi. (g) Res igitur nec mancipi tantum per cessionem in jure transferrebantur, veluti feræ bestiæ, leones, ursi, & similia; quorum sicuti non retinemus, ita nec transferimus dominium, sed tantum possessionem: etenim fuga sese recipere possunt in libertatem, si essent mobiles; immobiles vero per nulam traditionem. Porro in cessione tres interveniebant: dominus qui cedebat, is cui cedebatur, & Prætor qui addicebat, vel Præses provinciarum: apud quos is, cui cedebatur, rem tenens ita vindicabat:

Hanc ego rem ex jure Quiritium meam esse ajo.

Postea Prætor, conversus ad cedentem, interrogabat, an contra vindicaret, & sese opponeret: qui si taceret, aut sese oppositum negaret, Prætor vindicati rem addicebat; quem actum inter legis actiones, & actus legitimos Boethius locavit. (h) Nunc redeamus ad mancipationem. Aliquando quis non mancipabat, sive non alienabat rem, ut in perpetuum vellet ejus ab sese abdicare dominium, sed eo animo, ut rem ad tempus ad se revocaret; forte quia juvaret nomen, ac dominium alienum prætereire rei suæ, ut eam vel a vi eriperet, vel ab insidiis, vel a frequentibus eorum temporum proscorpionibus. Ideo amico alicui probatæ fidei, simulata venditione, aut donatione per *as* & libram, ex compacto tradebat, ut post certum tempus eandem rem emptor venditori remanciparet, sive iterum venderet: eaque mancipatio dicebatur *fiducia*, quia ea

(a) Ulp. Instit. l. 1. §. in bonis.

(*) Vide nota supra ad cap. 43.

(c) Festus verbo *nexus*. Varro 4. de ling. lat.

(d) Tertull. l. 1. a divers. Marc. Cic. in septim. Cuj. ad.

(d) Varro l. 4. de ling. lat.

(e) L. 7. epist. fam.

(f) Boeth. in septim. Cic.

(g) Ulp. l. 1. §. in jure cessione.

(h) In septim. Cic. Boeth. lib. 5. de formalis. P. Faber lib. 2. Semest. cap. 23.

conditione mancipabatur, ut aliquo post tempore per venditorem ab emptore recipere-
tur; cujus contractus hæc erat formula:

Ut ne propter te fidemque tuam
captus fraudatusque sim.

Ac si quis suo tempore fidem suam non li-
beraret, dabatur in eum iudicium, in quo
de fracta fide quaerebatur per hanc formulam:

Ut inter bonos bene agier opor-
tet, & sine fraudatione. (*)

Quo respexit Cicero in *epist. ad Treba-
tium*, & in *orat. pro Rosc. Comado*.

CAPUT LXXXIII.

De emancipatione.

AD hoc autem fiduciarie mancipationis
genus refertur emancipatio filii familias
per æs, & libram. Siquidem ea fiducia pa-
ter naturalis filium vendebat, adhibito li-
bripende, & quinque testibus, ut post tres
imaginarie venditiones eodem, vel sequen-
tibus diebus factas, filius manumissus liber-
tatem nancisceretur: (a) de quo supra. E-
tenim, ut retulimus, nonnisi post tres man-
cipationes, & tres manumissiones patria po-
testate filius eximebatur, ut pro extraneo
haberetur. Nam post secundam manumis-
sionem filius præteritus rumpebat patris te-
stamentum, quia in ejus potestatem rever-
sus filius heres agnoscebat. (b) Emancipa-
tus vero post tertiam manumissionem, ser-
vorum more, circumducebatur, quasi ei li-
bera daretur facultas abeundi, quo vellet,
& colapho percutiebatur. (c) Fiebat autem
emancipatio ante Magistratum, ut ceteri a-

lius legitimi, (***) (d) nec diem, aut condi-
tionem recipiebat, hoc est, nemo poterat
ad diem; & sub conditione manumitti, (e)
neque eam repetere fas erat.

CAPUT LXXXIV.

De adoptione.

Species mancipationis etiam erat adoptio,
surpote alienatio proprii filii, ejusque in
alienam potestatem, atque familiam trans-
latio; unde & ipsa actus legitimus, (***) ut
perspicue docetur in pluribus juris locis, (f)
Quamobrem inter præsentis fiebat, (g) &
apud Magistratum, (h) neque iterari licebat,
(i) neque tempus, aut conditionem recipie-
bat, (k) & nexu, sive per æs, & libram
expediebatur: nam adoptio, quæ testamen-
to fiebat, in actum legitimorum numero
non ponitur. Igitur vel filius familias ad-
optabatur, vel homo sui juris, quod genus
adoptionis dicitur adrogatio: Quia futurus
filius interrogabatur, auctorque offer sive con-
sentiret ut in eo Titus, v.g. vita, necisque
potestatem haberet uti in filio: vel, ut alii
cum Gellio putant, quod populus rogare-
tur; idque commune erat aliis negotiis, quæ
cum populo gerebantur. Cum autem filium
familias pater in adoptionem daret, eum a-
doptanti mancipabat, (l) sive imaginaria
venditione tradebat: isque filius statim ab
adoptivo manumittebatur, ac manumissus
recidebat in patris naturalis potestatem; a
quo denuo patri adoptivo: simulata vendi-
tione, mancipabatur: adoptivus illum rur-
sus manumittebat, isque manumissus rela-
beatur iterum in potestatem patris natu-
ralis, a quo tertio mancipatus, & adoptivo
traditus filius, in adoptantis potestatem, fa-

C c 2 mi-

(*) Scilicet, ne error imaginarius ipse filium, di-
cis causa eum manumitteret, eoque iura in eum
patronatus, & per sui patronatus, intervero jure
patris, ius filio succedendi nancisceretur. Emancipa-
tio autem mancipationis a Gravina subijci debebat,
non cessionis in jure.

(a) Paul. *sent. lib. 2. c. 25. §. 2.* Cajus *Instit. tit. 6.*

(b) Ulp. *tit. 23 §. agnosceretur.*

(c) *Novell. 81. Cujus, præf. 8. C. tit. 45.*

(**) Imo emancipatio jure veteri coram magistra-
tu non fiebat, sed per triplicem venditionem imagina-
riam. Cajus *Just. l. 8. §. 2. & si coram magistratu fa-
cta fuisset, nomen magis actionis legis, quam actus
legitimi meruisset per ea, quæ diximus ad L. l. c. 33.*
Eandem autem non potuisse fieri in diem, vel sub
conditione, inde manifestum est, quia neutri in man-
cipatione locus, *l. 77. D. de R. f.*

(d) *L. 4. ff. de adop. Paul. sent. 2. tit. 26. Justin. No-
vell. 81.*

(e) *Cajus Instit. c. 6. l. actus legis ff. de reg. jur.*

(***) Imo actio legis. Fit enim apud magistratum.
De ea certum, quod procuratorem non admittit *L. 24.*
l. 25. §. 1. D. de adop. quod iterari nequit *L. 37. §. 1.*
D. eod. quod fieri nequit in diem *L. 34. D. eod.* Con-
ditionem quoque in adoptione non admitti, exem-
plo diei verisimiliter conicitur.

(f) *L. 3. ff. de offic. Proconsul. L. 1. ff. de offic. iudi-
cis. L. 4. de adop.*

(g) *L. necesse absente 24. L. si §. 1. ff. de adop.*

(h) *L. 3. & 4. ff. de adop. Gell. lib. 5. cap. 19.*

(i) *L. adoptare 37. ff. eod.*

(k) *L. quæritum 34. ff. eod.*

(l) *Cajus Instit. tit. 5. Ulp. cap. 8. L. ult. C. de adop.
Gell. lib. 5. cap. 19.*

miliam, & sacra transibat. Sacra enim erant, ut diximus, perpetuo infixa familiis, eaque pecuniam, & hereditatem sequebantur: [a] Itaque trinis mancipationibus naturalis patris, & binis manumissionibus adoptivi, potestas, & familia permutabatur. Qui vero in locum nepotis adoptaretur, unica venditione, [b] sive mancipatione adoptivi familiam jure antiquo nanciscebatur. Item adoptio foeminarum absolvebatur unica mancipatione, [c]

CAPUT LXXXV.

De Adrogatione.

Adrogatio vero erat longe majoris operis; tractabatur enim tanquam publica populi causa, utpote cum liberum civis Romani caput, & exordium futuræ familiaris in alienam potestatem, alienamque familiam traderetur. Cui consilio fraus aliquando suberat, vel lucri cupiditate, vel honorum assequendorum gratia, quando scilicet per adrogationem plebejæ, atque patriciæ familiaris permutabantur, quo patricius Tribunatum plebis, qui solis plebeis patebat, consequeretur. [d] Ideo res ad populi judicium deducebatur committis variatis, accersitis Pontificibus, qui cognoscerent de iis, quæ ad eorum collegium pertinebant; ut ex his Ciceronis verbis: *Quid est, inquit, Pontifices, jus adoptionis* [quod sub nomine etiam adrogatio venit, & de adrogatione loquitur.] *nempe ut is adoptet, qui neque procreare jam liberos possit; Et cum potuerit, sit expertus; qua inde causa cuque sit adoptionis, que ratio generum, ac dignitatis, que sacrorum quæri a Pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione* [Clodii] *questionem; adoptat annos viginti natus etiam minor Senatorem? liberorumne causa? at procreare potest, habet uxorem, suscepit etiam liberos: exheredabit igitur patrem filium. Quid sacra Clodia gentis, cur intereant, quod in te est? qua omnis notio Pontificum cum adoptaret esse debuit.* Præterea adhibebantur Pontifices

propter religionem juris jurandi, quo adoptio, sive adrogatio ab omni calumnia, & fraude pura præstatur. Deinde interrogabatur adrogator: an eum filium habere vellet? Item & filius an auctor sciret, sive an vellet in alienam familiam e propria migrare, quibus adsentientibus, tum rogabatur populus his verbis: *Velitis, jubetis Quirites, uti L. Valerius L. Titio tam jure, legeque filius sibi fiet, quam si ex eo patre, matremque familias ejus natus esset: nique ei vitæ necisque in eum potestas fiet, ut patri endo filio est. Hoc ita ut dixi, ita vos Quirites rogo.*

Consuetudinem hanc adrogandi jussu populi, ad Antonini tempora tenuisse; colligitur ex Ulpiano, (e) auctore tamen principe, qui cum sibi Pontificis Maximi jus, & nomen adjunxisset, ejusdem quoque Pontificis munus in hac solemnitate præstabat; quod jus ereptum populo jam esse, temporibus Diocletiani, ex illius verbis apparet. (f) Hodie hujusmodi solemnitates prorsus e foro cesserunt; nam adoptio ante Magistratum fit per acta publica, & adrogatio per principis rescriptum. (g) Unde etiam foemine, nempe matresfam. possunt adrogari, quod antea non licebat: quia ob lexus verecundiam non dabatur foeminis facultas comitiorum. Ad mancipationem etiam redigitur testamenti factio (*). (h) illa quæ per æs & libram celebratur; nam testamenta, quæ fiebant a militibus in castris, (i) nulla solemnitate, sed sola nuncupatione eorum commilitonibus pugnantibus, (**) quæ propterea in procinctu facta dicebantur, (k) quia procinctu vocabatur clastis ad bellum parata; (l) & alia quæ fiebant calatis, sive vocatis comitiis, quæ ob eam causam bis in anno cogebantur, (***) ut coram omni populo pro collegio Pontificum suum quisque testamentum conderet. [m] Hæc inquam genera vetustissima testamentorum jamdiu obsoleverant.

(a) Gutherius de jure Pontif. lib. 2. cap. 5.

(b) L. ult. C. de adopt.

(c) Cujac. in enarr. C. de adopt.

(d) Cic. in oros pro demo sua. (e) Fragm. tit. 8.

(f) L. 2. C. de adopt. (g) L. ult. eodem.

(h) Que prout melius sub titulo mancipationis, quam sub eo adoptionis exhibita fuisse. Verum tota hæc tractatio de actionibus legis, & actibus legitimis, ul-

timam manum non videtur experta.

(b) Vide Vinn. Instit. lib. 2. cap. 10. §. 1.

(c) Ulp. in fragm. tit. 20. Inst. de test.

(**) In prælium itaris.

(k) Gell. l. 5. c. 27. (l) Festus in verbo procinctus.

(***) Quod dubium. V. Heineccii Antiq. L. II. tit.

§. 2.

(m) Theophil. de rest. Civ. l. de oratori.

rant. Igitur eorum loco fuit a Jurisconsultis inventa mancipatio familiarum, sive heredis institutio per as & libram; ita ut etiam ultimae hominum voluntates ad verum nexum redigerentur. A Pratore vero inducitur ea testamenti factio, quam adhuc retinemus a Justiniano cautius, atque solemnius constitutam & exultantem. Cuius cognitio satis est ex communibus juris libris divulgata. Quamobrem in mancipatione familiarum consistemus. Itaque ad hoc testamentum solemnem more mancipationum adhibebantur quinque testes cives Romani puberes, cum quibus testamenti factio esset, & libripens, exclusus a testium, & libripens munere iis, qui essent in potestate testatoris, & familiae emoris. Coram testibus vero, & libripente testator simulabat sese vendere familiam, sive hereditatem alteri, qui aderat, emortorque familiarum dicebatur, quique *dicitur causa*, hoc est; pro precii symbolo exiguum as numerabat venditori, atque illius ad sese familiam, pecuniam, & sacra trahebatur. Duo autem sursus (a) in hac solemnitate iungebantur; mancipatio scilicet, & nuncupatio testamenti, quae fiebat his verbis; *Hae rei hae tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testamentum perhibetote*. Quiridium enim appellatio respicit quinque testes. (b) Cum igitur hac nuncupatio necessaria fuisset, ideo qui voce careret, ut mutus, huiusmodi testamenti factione interdicebatur, & surdus item: quia verba, quibus familiarum emtor venditoris orationem excipiebat, exaudire non poterat. (c) Emor porro nomen tantum ferebat heredis: (d) nam bona per-

veniebant ad alium, de quo inter emtorem familiarum, ac testatorem convenerat. Qui mos Romanorum Plutarcho videtur absurdus. (*) (e) Exemplo sit Domitius, qui in testamento Augusti familiarum se praestitit emtorem, nihilque de hereditate cepit; cum ne sextula quidem fuerit adpersus. (f)

C A P U T LXXXVI.

De Manumissione.

Nunc veniendum ad manumissionem, inter actus legitimos a Jurisconsultis relatum; iisdemque conditionibus obnoxiam, quibus aliae legis actiones. (**)

(*) Huius autem duo sunt genera [***] pro duobus generibus libertatis; altera enim latina dicebatur, altera iusta libertas. A latina libertus beneficio elatus, atque animo tumefactus a domino ad pristinam servitutem revocari poterat: vel si melius usque de domino mereretur, maiori praemio afficiebatur, accepta pleniori libertate, quae adimi amplius nequebat. Latina enim non erat integra libertas, nec soluta prolix nexu servitutis; sed instituta fuit, ut eius animus quodammodo probaretur, an dignus esset, qui ad integram libertatem perveniret, de quo & lib. 4. fusius. Cum autem latina libertas daretur, vel inter amicos, vel per epistolam, vel servo adhibito ad convivia solemnia, quae de more inter cognatos, & affines componendis iurgis [****] agitabantur; iusta vero libertas ex M. Tullii distributione, [b] vel testamento concederetur, vel censu, sive professione servilium facultatum, (****) & impositione nominis Romani per dominum apud Censores, vel denique vindicta; postre-

(a) Ulpian. frag. tit. 20.

(b) Rerum. de auct. prud. cap. 11.

(c) Ulp. tit. 20.

(d) Cuius. in tit. Ulp. 20. §. inter testator.

(*) Contra quem disputat Otto in jurispr. symbolicae Exerc. I. c. 7.

(a) De leg. nunciis vind.

(f) Sueton. in Aug.

(**) Manifeste rursus confunduntur Actus legitimi & legis Actiones. Manumissio ex harum numero est, quia apud magistratum fit, & est actus voluntariae iurisdictionis. Proinde actus legitimus dici nequit, nisi vox capiat in latissimo sensu, quo & actiones legis & actus legitimos in specie sic dictos complectitur. Quo sensu a translatione Auctoris aliena est.

[g] Paul. sent. lib. 2. tit. 25. L. 2. & 3. ff. de offic.

Proconsul. L. ult. C. de in iur. vindicta.

[***] Cur autem tertium genus libertatis omittitur, quo servi quidem deduciti fiebant, seu iis populi similes, qui se suae omnia, sacra & profana P.R. dedidissent, & iuris non minus gentium quam civilis expertes, libertate tantum fruebantur personali, quicquid acquirant domino acquirerent. Mercebantur iis hic locum praenotandum, quia & per vindictam, adeoque legis actione annuuntur, vincti, usque, tori deduciti: esse, censuebantur.

[****] Immo si quis in convivio manumitteretur, parum, credo, intererat, iurgium componendis id ageretur, an, ut frequenter fit, genio soli convivae indigerent. (b), in apicis.

[****] Servus, cum nihil habeat, miror serviles facultates in censu, ut vult noster, descriptas, credo, quae solum nomen tabulis censualibus statum fuisse.

postremam hanc dandæ libertatis rationem inter actus legitimos in libris juris descriptam invenimus: (a) cum hæc tantum ante magistratum ederebatur. Fiebat enim in jure apud Prætores, (b) vel Consulem Romæ; in provinciis vero apud Præsidentem, vel Proconsulem; coram quibus dominus prehensio servi capite, vel alia corporis parte, verba hæc solemnia pronuntiabat: (c)

Huc hominem liberum esse volo.

cumque postea impacto colapho circumagebat, (d) ut libertatem abeundi quo vellet ei datam, indicaret. Prætor autem, audita justa manumissionis causa, sive titulo (quo adducto in hoc manumissionis genere opus erat,) (e) impositaque illius capiti virgula, quam vindictam appellabant, domini verba solemniter hæc excipiebat formula: *Ajo te liberum esse jure Quiritium*. Servus vero libertatem adeptus, (f) abralo capite, statim capiebat pileum. Nulla tamen manumissio, ni fallor, tribum, sive suffragii jus tribuebat: id enim olim a populo, postea tantum a principe concedebatur: poterat enim sine suffragio adipisci civitatem. (g) Ex quo intelligitur Sævolæ locus de patrono, qui per heredem tribum liberti emendam jussit. (h) Quæ vero manumissio censu fiebat, exolevit, ejusque locum occupavit manumissio in Ecclesia. Quamobrem Ecclesiæ vocem loco nominis *census* a Triboniano subjectam fuisse, in scriptis Caji arbitrantur eruditi.

C. A. P. U. T. LXXXVII.

De Additione Hereditatis.

Offeret se nunc aditio hereditatis, quæ aliquando cum cretione fiebat, aliquando sine cretione, prout fuisset heres in testamento scriptus: quandoquidem vel cum cretione scribebatur heres, vel sine cretione. Est autem cretio iudicium heredis, & deliberatio, adire vellet nec ne, ductumque verbum est a cernendo, sive inspiciendo, quia hereditatem aditurus in

rem præsentem solemniter ritu veniebat inspecturus hereditatem, atque deliberaturus, (*) an e re sua esset illam adire: cerno enim, non ut Varro a *creo* natum puto, sed ut Scaliger (i) suspicatur a *xpiro*; unde cum dies ab ipso testatore ad decernendum heredi dabatur, tum dicebatur cum cretione inlittus heres hac verborum formula: (k)

Titius heres esto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus scieris, poterisque nisi ita creveris exheres esto.

Multum autem intererat, cum cretione quis fuisset heres inlittus, an non: etenim cum cretione inlittus, fiebat heres cernendo, sive hereditatem adeundo solemniter; inlittus vero sine cretione fiebat heres, gerendo se pro herede: veluti res hereditarias diltrahendo, aliaque agendo, quæ sine heredis nomine fieri nequeunt. Item inlittus sine cretione, statim, ut constituisset hereditate se abstinere, jure adeundi excidebat: at inlittus cum cretione, quocumque modo animum suum prodidisset, ac reculare se ostendisset, non tamen arcebat hereditate, nisi post dies a testatore præstitutos, ac per eos totos dies locus erat penitentiae, licebatque dicta revocare. Porro cretio duplex erat, vulgaris scilicet, & continua: vulgaris erat, cum jubebatur quis adire certis diebus, quibus posset, & sciret; unde adiciebantur ea verba: *quibus scieris, poterisque*, ne scilicet tempus ignoranti curret, aut impedito, atque ut esset tempus utile, non continuum: cretio vero continua erat illa, cui adjecta non erant memorata verba: nam si hæc desissent, currebat tempus etiam ignoranti, & impedito, ut post certorum dierum lapsum adeundi facultas omnino præcluderetur. Itaque in additione vulgari dicebatur:

Titius heres esto, cernitoque in diebus C. proximis, quibus scieris, poterisque.

In

(a) L. *actus legis*. ff. de reg. jur.

(b) L. 5. §. *seq.* ff. de manumiss. vindict.

(c) Festus.

(d) Pers. *semp.* 5.

(e) Donat. in *Teren.* Alcon. *otus.* pro Mil. L. p. ff. de manumiss. vindicta.

(f) Plaut. in *Amphitr.* Livius l. 45. c. 14.

(g) Livius l. 38. cap. 39.

(h) L. *postumus* ff. de legat. 3. Cic. pro *Cornel. Cuiac.*

obser. 7. cap. 14.

(*) Qui deliberandi significatus proprius est creationi hereditatis, ut contra Lud. Kuttnerum evict. Jus. Perizonius in singulari exercitatione cognitione inserta animadvertens *opus ad Sancti M. novum* p. 772.

(i) Constan. in Varr. de ling. lat. lib. 5. pag. 65.

(k) Ulp. *etc.* 22. l. 6d. lib. 5. orig. Varr. 5. de ling. lat. Cic. *Attic. epist.* 4. l. 13.

In continua vero simpliciter sine adjectione ulla:

Titius heres esto, cernitque in diebus

C. proximis.

Fiebaturque cretio solemniter testibus presentibus, (a) & digitorum percussione, (b) verbis ita conceptis:

Cum me Mavivus heressem institueris, eam hereditatem adeo; cernoque.

Ideo Arcadius, & Honorius, & Theodosius l. 17. C. de jur. delib. ajunt, *sibi visum esse scrupulosam solemnitatem cretionum imputare*. Cum igitur antea heredes plerumque cum cretione instituerentur, quique hereditatem cerneret, simul adiret; inde natum est, ut cretio, & aditio, a probatis auctoribus promiscue acceperentur, ac per cretionem quolibet hereditatis aditio exprimeretur, cum cernere dicerent pro adire: quamvis hereditas non solum cernendo adiretur; sed & pro herede gerendo: (*) cum quis sine cretione instituebatur. Adire enim hereditatem est proprie suscipere, & quasi aditum in eam ferre; (c) Cernere vero est decernere; se h redem esse velle. (d) Ceterum sicut aditionem, ita & repudiationem hereditatis ex contrarium natura in actis legitimis ponimus, eademque hæc solemnibus verbis solemniter explicabatur, (e) & iisdem conditionibus suberat, quibus aditio, quam nullum diem, & conditionem recepisse, (f) patet ex pluribus juris locis, ut nec iterari potuisset: (g) neque alteri mandari licuisset. (h) Itaque per procuratorem hereditas adibatur inutiliter, ut docet Paulus; (i) sive legamus per curatorem, ut in Pandectis Florentinis, sive per procuratorem, ut in aliis codicibus rectius. Etenim neque

per procuratorem, neque per tutorem, aut curatorem recte auditur, quamvis adeatur a pupillo, tutore auctore: siquidem non tutor, sed ipse pupillus adeundo acquirit. Fallitur enim Duarenus, (k) qui aliter docet, putatque per procuratorem ad eam causam datum adiri hereditatem jure antiquo posse. Quod esse manifesto falsum, evincitur ex eo, quod præcipuum id conceditur procuratori Cæsaris, ut scilicet pro Cæsare adire possit hereditatem: (l) immo si vulgo licuisset hereditatem per alium adire, cur Senatores legationes liberae in longinquis regiones hereditatum adeundarum causa impetrassent? ut optime observat Hotomannus. (m) Neque hac in re differret jus Prætorium a civili, si hereditas per procuratorem jure civili recte acquireretur, sicuti acquiritur bonorum possessio, quæ descendit a jure Prætorio, ideoque soluta est religionibus juris civilis. Jus enim civile directum est, & asperum, ut eleganter Cujacius; (n) Prætorium vero moderatum, & mitis.

CAPUT LXXXVIII.

De Optione.

AD aditionem hereditatis transire convenit ad optionem legati, quæ certæ rei exemplo per servi optionem significatur. Fiebat autem optio post aditam hereditatem die a Prætore dato; productis palam rebus omnibus ejus generis, de quo erat optandum, nempe familia universa, si legata fuisset optio servorum, atque adhibebantur concepta verba, ut Labeo (o) indicat, cum ait: *omne jus legati consumi prima testatione*, hoc est solemnitate verborum in jure, ut interpretatur Cujacius. (p) Ex quo Jurisconsulti loco ostenditur

(a) Vatro l. 5. de ling. lat.

(b) Cuiac. obs. 7. cap. 34.

(c) Cretio hereditatis ab hereditatis aditione, relatione pro herede proprie differt, ut antecedens a consequenti. Vide caput 87. & quæ ibi notavimus, addeque Jos. Avenarii introduct. jur. civ. II. 12. 6. unde fallitur, quibus utraque unum idemque videtur, etsi in lucris hereditatibus saepe factum concedamus, ut hereditas simul cerneretur & adiretur, susciperetur per æktionem pro herede, Repudiationem hereditatis, de qua mox, actum legitimum fuisse verisimili conjectura elicitur, etsi desiciunt leges, in quibus id disertis verbis dicitur.

(d) L. filius §. penult. ff. de lib. & posthum.

(e) L. 12 qui heres §. penult. ff. de lib. & posthum. Cuiac. obs. 7. cap. 34.

(f) L. 4. C. de rep. vel abstinent. hered. L. sicut ibid. Cuiac. ad L. actus legis. ff. de reg. jur. P. Rab. semest. lib. 2. cap. 23.

(g) L. cum qui & L. heres 54. ff. de acquir. her. L. actus legis ff. de reg. jur.

(h) L. si solus 80. in fine ff. de acquir. hered.

(i) L. 1. §. est hoc præcipuum ff. de offic. Procur. Cuiac.

(j) L. 9. ff. de acquir. hered.

(k) Lib. 1. disp. annivers. 227.

(l) L. 1. §. est hoc præcip. ff. de offic. Procur. Cuiac. lib. 1. obs. 34.

(m) Quæst. illust. cap. 34.

(n) Lib. 1. obs. 34.

(o) L. 10. ff. de opa.

(p) L. actus legis. ff. de regul. jur. in fine.

dicur fieri oportuisset semel tantum ex natura actuum legitimorum, & pure, & testibus praesentibus. [a] Dabatur autem legatario a testatore optio his verbis: [b] *ipse sibi quae volet eligit, vel hominem optato eligit*: [c] *vel lances, quas elegeris quatuor*. [d]

CAPUT LXXXIX.

De Tutoris Datigae.

Sequitur tutoris datio, non quidem illa ex testamento, quae privata ex auctoritate procedit, nec actuum legitimorum nomine continetur; sed illa, quae auctorem habet Magistratum, nempe Praetorem, vel Consulem, vel Praesidem provinciae; quae in datione tutoris interveniebat solemnitas actuum, & verborum, facta inquisitione a magistratu, qui ex pupilli amicis, optimisque viris optabat eum, quem pupillo magis profuturum cognoscebat: non enim [e] ante poterat Praetor decretum intetponere, quam inquirendo comperisset, quis esset magis idoneus, eumque pro tribunali causa cognita dabat hae verborum formula: [f]

Tutorem do.

CAPUT XC.

De Acceptilatione.

Actus legitimus acceptilatione claudamus, quae sane cum primo loco posi-

tis conjungi potuisset; nisi natura solutionis postremum in ordine locum postulasset. Igitur meminisse oportet, veteres non modo dominium transiisse per aenum, sive per aes & libram, sed omnem fere obligationem eo modo contraxisse; solus enim nexus auctoritatem juris contractibus dabat. At quoniam eo modo quid solvi deber, quo fuit adstrictum; ideo obligatio nexu devincta, contrario nexu solvebatur, ad debitum acceptum ferebatur imaginaria solutione per aes, & libram, quae vetus erat acceptilatio, ejusque haec erat verborum formula: *Accepta facit X? Facio*. [g] quam Festus [h] nexus liberationem vocat; & ad aes & libram refert. Cum autem esset actus legitimus, fieri non poterat per procuratorem, qui ut acceptum pro alio ferre posset, necesse erat, ut dominus ei debitorem delegaret, ac deinde procurator proprio nomine novaret obligationem, ut eam posset postremo per se dissolvere. [i] At quoniam alia obligationum genera sunt, quibus ea acceptilationis ratio minime conveniebat; cum sola verborum obligatio hac acceptilatione tolleretur, inventus est C. Aquilius, qui celeberrima illa formula, de qua late in Institutionibus, [k] obligationes omnes in stipulatum deduxit, eaque per acceptilationem, facta novatione, retexuit.

TABU-

(a) P. Faber. lib. 2. semest. cap. 23. §. opolo.
 (b) L. L. filium ff. de cur. & arg. legum.
 (c) Ulp. tit. 24.
 (d) L. ult. ff. de test. legat.
 (e) L. tutor. ff. ad administr. tutor.
 (f) L. in dando L. Seja ff. de test. & curat. dat. L. naturalis §. si queratur, & §. ult. ff. de confirm. test. L.

ne quidquam §. ubi decretum ff. de offic. Procons. Briff. de form. lib. 3. p. 408.
 (g) Briff. de form. lib. 6. pag. 380.
 (h) Verbo nexus. Varro 6. de ling. lat. P. Faber. Sa-muel. c. 22. p. 561. Cujac. l. actus legis ff. de reg. jur.
 (i) Cujac. l. actus legis ff. eod.
 (k) Lib. 3. tit. 29.

T A B U L A I.

De in Jus Vocando.

SIN • JUS VOCAT QUÆAT;

NIT, * ANTESTAMINO: IGITUR,
EM CAPITO.SICALVITUR, PEDEMVE STRUIT,
MANUM ENDO IACITO.SI MORBUS ÆVITASVE VITIUM E-
SCIT, QUIN • JUS VOCABIT JUM-
MENTUM DATO: SI NOLET, AR-
CERAM NE STERNITO.II. SI ENSIET, qui in jus vocatum vindicit
mi Tito.ASIDUO VINDEX ASIDVS ESTO:
PROLETARIO, CUIQUI VOLET
VINDEX ESTO.Endo via REM • UTI PAICUNT, *
ERATO.III.
Cogni-
tio Prae-
toris.NITA • PAICUNT, IN COMITIO,
AUT IN FORO ab ORTU ANTE
MERIDIEM CAUSAM CONSCITO,
* CUM PERORANT AMBO PRÆ-
SENTES. *POST MERIDIEM PRÆSENTI STLI-
TEM ADICITO.SOL OCASUS SUPREMA TEMPE-
STAS ESTO.

PARAPHRASIS.

Caj. lib.
1. ad leg.XII. tab.
cul. cu
jus parsprior
hic 1.tabula
respon-
dit.Cajus
l. 18. 20.22. in
pr. ff. de
in jusvocat.
* Id est,si in jus
vocat,
atq; est.Porphi-
rion. ad
l. 1. Sa-eyras
Hor.Sas. 9.
* id est,al it.
Cajus l.233. in
pr. ff. de
S. J.Gell.
l. 20 c. 1.

* id est,

qui in
Cajus
l. 22. §. 2.ff. de in
jus voc.* ubi
* RA-
TO.

* Id est,

ut ita
puse
vindicta
dato, vel
pacto in-
ito.S I quis aliquem in jus vocat, vo-
catus statim sequitur.S I in jus vocatus non sequatur,
qui vocabitur assidet ante ad hunc,
& cum in jus vocatum sistere ei
jus esto.S I & cum in jus vocatus moratur,
frustratur, fugamve adoret, ma-
num ei injicere jus esto.S I imbecillitas, aut involentia que-
dam, assensu sentis impedimento
sit, quominus vocatus in jus se
quatur, qui in jus vocabitur voca-
to vehiculum, seu vehiculum,
quod adjunctis precibus roboratur,
dato: si nolit is, qui in jus vo-
catur, vocato presentis plausum
undique totum, munusque ster-
nere ne cogitur.S I tamen sit aliquis, qui in jus vo-
catus, vel presens defendas, di-
mittitur.Ceterum locupletis vindicta locupletis
esto: pauperi prolem tantum Rei-
publica sufficiens quilibet vindicta
esto.Item si de re transactum fueris in-
ter vocatum, & vocatum dum
in jus venitur, ita jus, ratum-
que esto.S I neque vindicta aliquis sit, neque
de re in via transactum fuerit,
cum in comitio, aut in foro Prae-
tor causam cognoscit, ante me-
ridiem, cum ambo litigatores prae-
sentes perorant.Post meridiem, etiam si unus tan-
tum praesens sit, praesenti actionem
dato, iudiciumque constituito.Sole occidente supremus terminus ju-
dicatorum esto, seu iudicia solvan-
tor. Ad Solem poenae occasum
Prætor jus reddit.

PARAPHRASIS.

Judicio constituto, judicique ad-
ito vades, & subvades iudicio
sistendi utrimque dantes, sique
sistere tenentur, nisi si morbus ve
hemens vim graviter nocendi ha-
bens eorum aliquem, absentia Re-
publica ergo intercedat, aus con-
stitutus sit dies cum peregrino:
nam si quid horum fuerit, & ob-
veniat iudici arbitrio, vel ito,
iudicii dies differatur.

Qui testimonium denunciare volens,
is vinundatio, id est ter intra
XXVII dies ad domum ejus, cui
testimonium denunciat, denuncia-
tum ito.

Si noctu furtum fiat, furtum autem
aliquis occiderit, impuna esto.

Si interdictum furtum aliquis fecerit,
eumque aliquis in ipso furto de-
prehenderit, verberetur, illique
cui furtum factum fuerit addica-
tur. Servus prius virgis caesus sa-
xo Torpore deiciatur. Impubes
Prætoris arbitrio verberatur, ne-
aque ab eo facta forentur.

Quod si se telo defendens, domi-
nos cum clamore prius id suffi-
ceret: tum si occisus fuerint, jura
casi sunt.

Si furtum per lanceam, & telum
conceptum erit, pariter ac si ma-
nifestum foret vindicator.

Si agatur de furto non manifesto,
fur dupli damnatur.

Qui injuria, seu furtum alienas
arbores ceciderit, pro singulis ar-
boribus casti XXV. affibus multa-
tor.

De furto pacifci jus esto: & si pa-
cium inseruerit, furti amplius
agere jus non esto.

Furtivam rem usufructu jus ne
esto.

De judi-
ciis.
I.
Numa
R. II.

De Fur-
tis.
1. de no-
cturno
fure.
2. de di-
urno.
1. mani-
festo.

velqua-
li.

2. nec
mani-
festo.
3. de an-
horibus
furtum
caus.
4. Com-
munia
de fur-
tis.

T A B U L A II.

De Judiciis & Furtis.

— - - VADES SUBVADES - - -
extra quam si MORBUS SONTICUS - - -
VOTUM * absentia * Republicæ Ergo,
AUT STATUS DIES CUM HOSTE
intercedat: nam si QUID HORUM
FUAT UNUM * JUDICI ARBITRO-
VE, REOVE, EO DIE DEFENSUS
ESTO.

— - -
CUI TESTIMONIUM DEFUERIT,
IS TERTIIS DIEBUS OB PORTUM
OBVAGULATUM ITO.

SI NOX FURTUM FAXIT, SIMALI-
QUIS OGISIT JURE CAESUS ESTO.
Si luci furtum faxit, sili aliquis endo ipso
capit verberator ilique, cui furtum fa-
ctum escit, alidictor.

Servus, virgis caesus, saxo deicitur:

Inpubes, Prætoris arbitratu verberator, no-
xiamque decernito.

SI SE TELO * defendit quiritato ENDO-
QUE PLORATO: post deinde si casti
escint, se fraude esto.

Si furtum lance licioque conceptum escit,
atque uti manifestum vindicator.

SI ADORAT FURTO, QUOD NEC
MANIFESTUM ESCIT, duplione de-
cidito.

Si in juri alienas arbores cecit, in singulas
xxv. æris luito.

Si pro fure damnum decifum escit, furti
ne adorato,
Furtivæ rei æternAuctoritas esto.

Cajus lib.
1. ad leg.
XII. ta-
bul. cu-
jus pars
posterior
hæc II.
1. sili. re-
spondet.
* Numa
R. lex
II. tab.
II. Ca-
pio a-
pod Fe-
ctum
verb.
Rens
* Cajus
1. 233 §.
1. ff. de
P. J.
* Cajus
1. 6. ff.
de que-
ritur.
* 1. vi-
trum, ad
Jupia
tab. 1. l.
1. Si
morbis
quiesce-
re vi-
trum
escit.
Labro
lib. de
XII. ta-
bul. 11.
De fur-
tis agis
Gellius
15.
* Porro
in ipsa
leg. furti
se frau-
de esto.
Cajus
1. 233 §.
2. ff. de
P. J.
* Luit-
que Ca-
jus 1. 2.
et 4. ff.
de arbo-
ribus
furtum
casti.

T A B U L A III.

De Rebus Creditis :

1. De depō-
to.
2. de fœ-
nore.
3. de ju-
re cre-
diti per-
sequen-
di ad-
versus.
4. ho-
stem id
est pe-
regri-
num.
5. Con-
fessum ju-
dica-
tum.

Si qui endo depōsito dolo malo factum escit,
duplione luito.

Si qui unciario fœnore amplius fœnera Sit,
quadruplione luito.

ADVERSUS HOSTEM * ÆTERNAU-
CTORITAS ESTO.

ÆRIS CONFESI, * REBUSQUE JURE
JUDICATIS XXX. DIES JUSTI SUN-
TO:

POST DEINDE MANUS INJECTIO E-
STO, IN JUS DUCITO:

NI JUDICATUM FACIT, AUT QUIPS*
ENDO IN JURE VINDICIT, SECUM
DUCITO, VINCITO, AUT NERVO
AUT COMPEDIBUS XV PONDO NE
MAJORE: AT SI VOLET MINORE.
VINCITO:

SI VOLET, SUO VITO: * NI SUO
VIT, QUI EM VINCTUM HABE-
BIT LIBRAS FÆRIS ENDO DIES
DATO: SI VOLET, PLUS DATO.

Ni cum eo pacit, LX. dies endo vinculis
retinet: Interibi trinis nundinis conti-
nuis in Comitium procitato, ærisque æsti-
miam judicati prædicato.

At si plures erunt rei, TERTIS NUNDI-
NIS PARTIS SECANTO: Si PLUS
MINUSVE SECURUNT, SE FRAU-
DESTO: si volent uls Tiberim peregre
venumdanto.

PARAPHRASIS.

Caj.
lib. 2. ad
leg. XII.
tab. cu-
jus pars
prior
huius cer-
tæ 125.
respon-
debat.

Si quid circa eam depōsitum apu-
se depōsitum dolo malo ad-
ferit, dupli pœna adscipitur.

Si quis majus quam unciarium fœnus
(quod unciam mensuram dependit
in centum) exerceat, quadrupli
pœna adscipitur.

Peregrinus quidquam usucabere non
valet: cuius adversus eum in per-
petuum actio esto.

Si debitum quis confessus fuerit, vel
condemnatus iura fuerit indicia in
mensura 30. dierum ad debitum so-
lendum datur.

Si intra dies 30. illos debitor non sa-
tisfaciat, cum creditor expere eum,
sive prehendere, atque in ius ducere
iure esto.

Debitor ita nixus si poterit suo vivat:
si non habeat, cum creditor, qui
eum vinculum habebit, singulas fœ-
vis libras in singulis diebus ei dabo: si
vult plus ei pro arbitrio dabo licet.

* locu-
plax.
Cajus
l. 125. §.
1. ff. de
V. S.

Si et cum judicatum non solvat, ne-
que inderet quisquam eum in iure
defendat, proque eo interveniat, pro
privatum carcerem, seu vincula ad-
ducere creditori iure esto, nunquam vel
nervo, vel compedibus vincire, sit
tamen ut vincula non sine graviore
quam XV. pondo: leviora enim ad
dubio pro arbitrio iure esto.

Caj. lib.
2. §. 1.
ff. de
V. S.

Pacificandi incepta addito cum credi-
tore iure esto: si non pœtus fuerit,
60. diebus creditori additum in vin-
culis habere iure esto: Tero eos die
crinis nundinis continuis ad Præto-
rem in comitium prodicator, quan-
taque pecunia judicatus esset prædi-
cator.

At si plures erunt creditores, tertis
nundinis, id est 27. die corpus rei
in partes secant: si plus minusve
fecerint, sine fraude esto: si ma-
lene, itans Tiberim cum pœgre
venumdanto.

PARAPHRASIS.

Pater filium sibi natum 'monstrosum', vel prodigiosum, statim occidit.

*In liberos iussis ex nuptiis quæsitos
parri ius visa necis, vendendique
eas ius esse.*

Si pater filium suu vendiderit, filius post certam venditionem plene a patre liber fiat.

Si filius patri post mortem ejus intra decem menses proximos a morte natus ex matre sit, justus et filius esse.

De jure
patrio.

PATER. insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Endo * liberis justis vitæ necis venumdan-
dique potestas ei esto.

SI • PATER • FILIUM TER VENUN-
D^VIT, FILIUS A PATRE LIBER
ESTO.

Si qui ei in X. MENSIBUS PROXIMIS
postumus natus erit, iustus esto.

**De jure
connu-
biu.**

Caji
lib. 2. ad
leg. XII.
tab. cu-
jus para-
posterior
huic IV.
tab. re-
spondet.
* Dio-
nyf. Ha-
licarnaf.
lib. 2.

* patri
scilicet .
* apud
teū ho-
mī ,
ne existi-
mo ven-
iat ab
Ulpiano
reposita.

Supple-
mentum
horum
legum
de jure
conubii
repete ex
tab. XI.
De mu-
lieris u-
su age-
tur in-
fra ta-
bul. 6.
De re-
pudio et-
iam ex-
tat lex
quedam
d. tab. 6.

TABULA V.

De Heredit. & Tutelis.

1. De
testa-
mento.

PATERFAMILIAS UTILEGASIT, SU-
PER PECUNIAE TUTELAEVE SUAE
REI, ITA JUS ESTO.

2. De
succes-
sione ab
intesta-
to.

AST SI NTESTATO MORITUR, CUI
SU HERES NEC ESCIT, AGNATUS
PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

1. De
gentili-
tis he-
reditati-
bus.

SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILIS
FAMILIAM HERES NANCITOR.

2. De
liberto-
rum bo-
nis.

SI LIBERTUS INTESTATO MORITUR, CUI SU HERES
NEC ESCIT, AUT PATRONUS PATRONE LIBERI
ESCINT, EX EA FAMILIA IN EAM FA-
MILIAM PROXIMO PECUNIA DMITOR.

3. Com-
munia
heredi-
tatum.

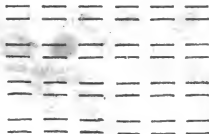
NOMINA INTER HEREDES PRO PORTIONIBUS
HEREDITARIIS ERCTA, CITA SUNTO.

CETERARUM FAMILIAE RERUM ERCTO NON
CITO SI VOLENT HEREDES ERCTUM CI-
TUM FACIUNTO: PRATOR AD ERCTUM
CIENDUM ARBITROS TRIS DATO.

4. De
legiti-
mis a-
gnato-
rum, &
genti-
lium tu-
telis.

SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, CUI INPU-
BES SUUS HERES ESCIT AGNATUS PRO-
XIMUS TUTELAM NANCITOR.

SI FURIOSUS AUT PRODIGUS EXI-
STAT, AST EI CUSTOS NEC ESCIT,
AGNATORUM GENTILIUMQUE
IN EO PECUNIA V EIUS POTE-
STAS ESTO.

PARAPHRASIS

Cajj
lib. tert.
ad leg
XII. ta-
bul. cu-
jus pars
prior
huic l.
tabula
respon-
debat.

* avo-
ro uxi
ro u.
verbum
pater-
famil.
hic sepe
est ab-
solutum
ad
Heron.
& Cicero
ro 2. de
inven-
tione,
quod s-
nem alio
omni-
bus.

Paterfamilias uti legem dixit, seu prout disposuerit de bonis suis, & liberorum suorum tutela, ita post mortem ejus observator.

At si intestato moritur paterfamilias neque ei suus heres erit, tum agnatus proximus heres esto: si agnatus non erit, tum gentilis heres esto.

Si libertus intestato decedat, neque suum heredem reliquerit, sed patronum tantum, vel etiam patroni libertus, tum liberi bona ex ejus familia in patroni familiam translata proximo in patroni familia adiciuntur.

Defuncto creditore, vel debitore ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire & conveniri tantum possunt: ipsosque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum si valent heredes divisionem faciant: ad eam divisionem Prator tres arbitros dat.

Si paterfamilias intestatus decedat, cui suus heres ex utroque impubes, agnatus proximus tutor hujus sui heredis esto.

Si qui furiosus, aut prodigus esse incipit, neque is curatorum habeat, agnatorum, ipsosque deficientibus, gentilium cura tam ipse, quam ejus bona committantur.

PARAPHRASIS.

Cum dominus rei suae nexum facies, vel mancipium uti nominarius, lectus pignusve eris, ita ius esto.

Statuliber sub hac conditione liber esse iussus, si hoc, vel illud dederit, si venditis postea fueris, amtori dando liber esto.

Res vendita traditaque non ante amtori acquiratur, quam ab amtori venditori aliqua ratione satisfactum fuerit.

Fundi biennia: ceterae res anno usufructuantur.

Mulier, quamvis sine legibus viro iuncta, si viro anno sine usurpatione, id est interruptione trinoctii apud unum virum fueris, usufructu esto.

Si de qua re in iure apud Praetorem disceptatur, secundum eum qui possidet Praetor vindicias dabo: excepta liberali causa, qua secundum libertatem Praetor vindicias semper dabo.

Omnis materia iuncta edibus, aut vinea ne vindicator, neque solvitur; qui alienam iunxit, duplo damnatur; ceterae ubi soluta, demptaque fueris, tunc eam vindicare ius esto.

Si vir ab uxore divortere volueris causam divorcii dicito.

1. De nexu mancipio.

2. De usufructu auctoritate fundi, biennium.

3. De vindiciis, de iure possessionis.

4. De repudiis.

TABULA VI.

De Domino; & de Possessione.

QUOM * NEXUM FACIES MANCIPIUMQUE, UTILINGUA NUNCUPA-SIT ITA IUS ESTO.

Sinicias ierit, duplione damnator.

Statuliber, EMPTORI dando liber esto.

Res vendita TRANSQUEDATA emptori non acquiritor donecum satisfactum escit.

USUS AUCTORITAS FUNDI, BIENNIIUM:
ANUS USUS ESTO.

Mulieris, quae a Num matrimonium ergo apud virum remanet, si trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

SI QUIN JURE MANUM CONSERUNT, secundum eum qui possidet.

At si qui quem liberali causa manu adferat, secundum libertatem Vindicias dato.

TIGNUM JUNCTUM EDIBUS VINEAEVE NE CONCAPETNESOLVITO.

At qui iunxit, duplione damnator.

Tigna QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMENTA ERUNT, vindicare ius esto.

Si vir mulieri Repudium mittere volet, causam dicito harumce unam:

Cajus lib. 3. ad leg.

XII. tabul. cuius pars posterior dicit 6. ambula respondet.

* Cajus in traditionibus 48. ff. de pactis.

* Cajus l. ferri 235. in princip. ff. de V. S.

Cajus d. l. 235. §. fabras signavios l. ff. de V. S.

Cajus l. si ex leg. repudium 43. ff. ad d. suum de adul.

T A B U L A VII.

De Delictis.

De Pau-
perie .De da-
mmo da-
to .
1. in ge-
nere .
2. frugi-
bus da-
to .3. incen-
dio fa-
cto .De inju-
riis .
1. levi-
oribus .
2. atro-
cibus .
3. loco .
4. seu pu-
blicis .
5. re .De fal-
so .
1. levi-
oribus .
2. atro-
cibus .
De Par-
ticidio .
1. homi-
nis cu-
jus li-
bet .
2. Paren-
tis .
De Fra-
de .
1. Tuto-
ris .
2. Patro-
ni .

Si **QUADRUPES PAUPERIEM** faxit, do-
minus noxi animam offert : si nolet ,
quod noxio dato .
Injuria **RUPITIAS** . — — —

Ast si casu, **SARCITO** .

QUI FRUGES EXCANTASIT .

QUI frugem aratro quæritam furtim nox pa-
vit secutivæ fupulæ Cereri necator ;

Inpubes Prætoris arbitratur verberator , no-
xia inque duplione decernito .

QUI pecu ENDO ALIENO IMPESCIT .

QUI ÆDES acervumve frumenti ad ÆDES
positum dolo sciens **INCENSIT**, victus

verberatus igni necator ;
Ast si casu, **NOXIAM SARCITO** .

Si nec indoneus efficit, levius castigat .

Si **QUI INIURIAM ALTERI FAXIT**, xxv.
ÆRIS POENÆ SUNTO .

Si **QUI PIPULOCENTASIT CARMEN** .

VE CONDISIT, quod infamiam
faxit **FLAGITIUMVE ALTERI** fu-
sile ferito .

Si **MEMBRUM RUPISIT**, NI CUM EO
PAICIT, TALIO ESTO .

**QUI OS EX GENITALI FUDIT LIBE-
RO**, ccc. SERVO CL. ÆRIS. POENÆ
SUNTO .

**QUI SE SIRI TESTARIER LIBRIPENS-
VE FUERIT**, NI TESTIMONIUM
FARIATUR, IMPROBUS INTESTA-
BILISQUE ESTO .

Si falsum testimonium **DICASIT** saxo
de lektor .

Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit
**QUI MALUM CARMEN INCANTA-
SIT**, MALUM **VENENUM** faxit dui-
ve **PARICIDA** ESTO .

QUI PARENTEM NECASIT, CAPUT
OBNUBITO, CULEOQUE infusus in
profluentem mergitor .

Si tutor **DOLO MALO** gerat, vitupera-
to * quandoque finita tutela efficit, furtum
duplione luto .

PA FRONUSI * CLIENTI FRAUDEM
FAXIT, SACER ESTO .

PARAPHRASIS.

Si quadrupes damnum dederit, do-
minus quadrupedis damni æstima-
tionem offerat: vel si malis, quadru-
pedam ipsum noxio dato .

Si per injuriam damnum dederit :
Ast si casu, damnum soluto, perstas .

**Qui fructus alienos, alienamve sege-
tem incantantis in alias terras
transulcitur, percutitur: vel non cre-
scentes obligaverit** . . . . .

**Qui frugem industrialiter, aratro vide-
licet paratam, furtim noctu paraverit
immaturam, vel maturam fecerit,
Cereri sacer, & devotus suspensio
necatur.** Impubis tamen filii fecerit,
arbitrio Prætoris verberatur, da-
mnumque datum in duplum sarcio .

**Qui pecus in alienam segetem, vel frugem
immisit perstendi gratia** . . . . .

**Qui ades aut atrorum frumenti iuxta
domum positum sciens prudens dolo
incendit, victus verberatus igni
necatur: si vero casu, idest negligen-
tia, damnum datum sarcio: aut si
minus idoneus sit, levius castigatur.**

**Si quis injuriam levitorem sive re, sive
verbis attulit fecerit 25, assiduis mul-
tator .**

**Si quis publico aliquem diffamaverit,
eique convivium fecerit, vel carmen
famosum condiderit ad alterius in-
juriam, seu infamiam, fustibus
verberatur .**

**Si quis alteri membrum aliquod rupe-
rit, ut cum eo pacisci velis, mem-
brum ei pariter eumpere injuria af-
fecto ius esto .**

**Qui dentem ex glangia transverso libe-
ro homini, precens assiduis multato-
r: qui servo C.L.**

**Qui alicui actus testis adfuerit roga-
tus vel libripens, si postea testimoniū
fecerit deroget, infamis habetur, utq;
ejus testimonium deinceps admitti-
tor, neve ipsi testimonium dicatur .**

**Si quis falsum testimonium dixerit,
Saxo Tarpejo dejector .**

**Si quis hominem liberum dolo sciens occi-
derit, capitulivirginis reus esto .**

Item qui magistro carmine, seu incan-
tantis alium defecerit, Item qui
malum venenum fecerit dederit .

**Qui parentem necaverit capite obvo-
luto, culeo infusus in aquam abili-
citur .**

**Si tutor dolo malo ruselem gerat su-
spicium eius facere curvis liceat: Si
quid de rebus pupilli suavis fuerit,
cum finita fuerit res la, duplum
præstet . Si quis quo tutor esset a vi,
& injuriam alterius sepe parocinio
commiserit, parocionis autem cum fe-
cellerit, execrabilis esto .**

Cajus lib.
4. ad
leg.
XII sa-
bul. cu-
jus pars
prior
huius
VIII. sa-
bul. re-
spondet
* ut not.
1. si no-
let arce-
ram ne
sternito .

Cajus l.
qui ades
9. ff. de
incen-
dio .
* vin-
sus .

Cajus l.
qui ve-
nenum
236. in
pr. ff. de
l. 5.
* vel
si patro-
nus .

PARAPHRASIS.

I Nec vicinorum aedificia ad circum-
sundi facultatem spatium va-
cium duorum pedum, & semis
relinquitur.

*Sodales, id est collegii (quorum
certa fuerant corpora) leges inter
se ferre licet quas volens, dum
modo publicis legibus contraria non
sint.*

*Spatium quinque pedum (quod va-
cium inter duos agros erat ad accessu-
m, & circumdillum aratri) us-
capere jus non esto.*

*Si vicini de fructibus discipens, decer-
vent, Praetor dividenda controve-
rsia vris arbitros dato.*

*Si arbor ex vicini fundo in vicinum
impendat, arboris illius rami XV.
pedibus altius circumcidantur.*

*Si fructus a vicini arbore in vicini
fundum cadat, domino arboris lega-
re fructum jus esto.*

*Si aqua pluvia opere manifesto nocere
poterit, Praetor ad arcendum aquam
non noceat, vris arbitros dato: da-
mini infecti nominis caveo.*

*Lasciunda via qua se recte porrigit via
VIII. pedum esto: an ubi flexum est
sextiduum.*

*Si via ab illi qui vicinia praedii possi-
dens manum non sit, jumentum
agere quo quis vellet jus esto.*

1. De
jure pa-
rietis.

2. De
juribus
rustico-
rum
praedio-
rum.

1. De
jure fi-
nium.

2. De
jure pos-
sessionis.

3. De
jure a
quarum.

4. De
jure iti-
nerum.

TABULA VIII.

De Juribus Praediorum.

**AMBITUS PARIETIS, SEXTERTIUS
PES ESTO.**

**SODALES, legem quam volent, dum ne
quid ex publica corumpant, sibi ferunt.**

de FINIUM ratione lex incerta, ad
exemplum legis - - -
- - - Atticæ Solonis - - -

Intra V. P. æterna Auctoritas esto.

**SI JURGANT adfines, finibus regundis
Prætor arbitros tris adicito.**

- - - HORTUS - - -
- - - HÆREDIUM - - -
- - - TUGURIUM - - -

**Si arbor in vicini fundum impendat, xv.
P. altius sublucator.**

**Si GLANS in EM caduca fiet, domino
legere jus esto.**

SI AQUA PLUVIA MANU NOCET.
Prætor arcendæ aquæ arbitros tris adici-
to, NOXÆQUE DOMINO CAVE-
TOR.

**Via in poRecto VIII. P. IN AMFRACTO
XVI. P. lata esto.**

**SI via AMSEGETES imunita escit, qua
volet, jumentum agito.**

- - -
- - -
- - -
- - -
- - -
- - -
- - -
- - -
- - -
- - -

Cajus
lib. 4. ad
leg. XII.
tab. cu-
jus pars
posterior
hujus
VIII. ta-
bulæ res-
ponde-
bat.

* Cajus
l. ult. ff.
de colla-
tis. Hæc
porro
lex re-
ferri
posset ad
verbulum
sup. 7.
de a de-
lictis. de
quo in
notis,
* vel pa-
cionem.

Cajus
l. ult. ff.
finium
regund.
Hæc via
verbu-
la for-
et per-
tinet ad
justitiam
illam le-
gem de
finium
ratione.

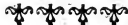
T A B U L A IX.

De Jure Publico.

PARAPHRASIS.

1. De a-
qualita-
te, & ju-
ris ne-
quitate.

PRIVILEGIA NE INROGANTO.

Caji lib.
5. ad leg.
XII. tab.
cujusIn singulis homines lege juraque
non fecerunt.NEXO SOLUTO, FORTI SANATI si-
rempus jus esto.pars
prior
huic IX.
tabula
respon-
debat.Nexo soluto, item ei, qui in fid.
constanter mansit: & si qui sen-
sa veluti iudex ad obsequium esset,
jura idem esto.Si iudex arbiterve jure datus, ob rem di-
cendam pecuniam accepit, capital esto.Si iudex aut arbiter jure datus ob
rem judicandam pecuniam accep-
sis, capital esto.2. De ca-
pite ci-
vis.DE CAPITIS CIVIS NISI PER MAXI-
MUM COMITIATUM NE FERUN-
TO.De viis, libertate, civitate, fami-
lia adimenda civi Romano populi
judicium esto centuriatis comitiis.QUESTORES PARICIDI, qui de rebus
capitalibus querant, a populo creantur.Judices rerum capitalium a populo
constituantur.3. De pa-
ce pu-
blica.Si qui in urbe coetus nocturnos agita-
rit, capital esto.Si quis in urbe coetibus agnoverit,
capite luto.Si qui perduellum concitaverit, civemve per-
duellum transiit, capital esto.Si quis hostem in populum Roma-
num, seu patriam concitaverit,
vel civem hosti prodiderit, prodi-
toris, capite punietur.

PARAPHRASIS.

H Omnem mortuum in Urbe humare, vel urere jus est. *Sumptuose, & magnifica funera, & lamentabilia prohibentur.*

Funerum modus, qui nunc definitur, dantesque esto, neque eum excedere liceo.

Ligna ex quibus teges comburendae erant constituitur, dedolando ne levigentur, sed rudia, & impolita rago adhibentur: virides vinculis purpura, neque pluvialis, compari, vel uti potestum jus esto: X viciniae neque plures funeri adhibere que esto.

Multares ne genas unguibus dilanantes, seu faciem carpantes.

Neque lugubrem ejulationem, seu flentem in funeribus habento.

Homines mortuo a cadavere membrum aliquod ne admittas, cujus causa postea funus, funerisque impensa de novo iterentur, nisi si quis in hoc lo mortuus esset, vel peregerit.

Servorum cadavera ne pinguentur. In funeribus opula omnis prohibentur. Sumptuose adfectio omnis in mortuum, & regum amoveatur.

Ne longa corona, vel longa coronam feris, neve ara thuri adolenda, aliusque adhibere funeri praestentur.

Qui coronam mortuis in Iudiciis, siue ipsi, siue servi ejus agniti in funere ob-vitium laudaverit, ipsi quo mortuo & ejus parentibus, & quoad domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effretur, coronam illam imponi jus esto.

Ubius hominis cadaveri funus unum fiat, & unus lectus sternitor.

Aurum a funere omnino removeatur: excipitur aurum, quo dentes vincit, id enim cum cadavera sepelito, ante urere jus esto.

Regum vel sepulchrum deinceps adhibere alienis domino iniquo propius eo, pedes admoveat jus ne esto.

Testibulum sepulchri, sepulchrumque usucapere jus ne esto.

2. De jurjurando.

1. De jure sepulchrorum.

TABULA X.

De Jure Sacro.

- de JURE JURANDO -

HOMINEM MORTUUM IN URBE NE SEPELITO, NEVE URITO. SUMPTUS ET LUCTUM A DEORUM

MANIUM JUREMOVETO.*

HOC PLUS NE FACITO.

ROGUM ASCIA NE POLITO.

Tribus vicinis, & X. tibicinibus foris eFore jus esto.

MULIERES GENAS NE RADUNTO: NEVE LESUM FUNERIS ERGO HABENTO.

HOMINI MORTUO ASA NE LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAS, extra quam si beli endove hostico mortuus esset.

SERVILIS UNCTURA, OMNISQUE CIRCUMPOTATIO auferitor.

MURRATA POTIO MORTUO NE INDITOR.

NE LONGÆ CORONÆ, NEVE ACERÆ PRÆFERUNTUR.

QUI CORONAN PARIT IPSE PECUNIÆ, EJUS VIRTUTIS ERGO, ARGUITOR: * ET IPSI MORTUO PARENTIBUSQUE EJUS DUM INTUS POSITUS ESCIT FORIS VEFERTUR, SE FRAUDE IMPOSITA SIET.

Uni plura funera ne facito, neve plures lectos sternito.

NEVE AURUM ADITO: * AST SICUI AURO DENTES VINCTI ESCINT, IM CUM ILO SEPELIRE URERE SE FRAUDESTO.

Rogum bustumve novum propius LX. P. aribus alienis, si dominus nolet, * ne adicito.

Fori bustive aeterna Auctoritas esto.

Caj. lib. V. ad leg. XII. tab. tuus pars posterior hinc X. tab. respondet. Cicero lib. 1. de legib.

* pro jure removeto.

* id est honorator.

* Cujus lib. 1. de P. 2.

T A B U L A X I.

Supplement. IV. & V. Prior Tabul.

Quarta
tab. sup-
plemen-
tum.QUOD POSTREMUM POPULUS IU.
SIT, ID IUS RATUM ESTO.

Patribus cum PLEBE* coNubi ius esto.

Quinta
tab. sup-
plemen-
tum.DETESTATUM
seu de SACRIS DETESTANDISCaji lib.
6 ad leg.
XII. ta-
bul. cu
ius pars
prior
hinc
XI. ta-
bul. ex-
spendet.Cajus l.
238. de
pr. ff. de
V. S.
Dionys.
Halicar.
in fin. l.
10.
Zonaras
com. 2.
Cajus l.
238. §. 1.
ff. de
V. S.

PARAPHRASIS.

P Officium populi ius priorum
posteriori iure.Inter patres, & plebem mentio-
nem ne contrahatur.

PARAPHRASIS.

Rem de qua consecrata est, in
sacrum dedicare non potest: qui
dedicaveris, dupli panno multatur.

Sextus
tab. sup-
plem.

Mala fide possessionem si quis nactus
sit, Praetor ei rei definienda res
arbitrio dato, eorumque arbitrio
mala fidei possessor fructus in du-
plum praestato.

Si servus domino sciente furtum fe-
cerit, damnatus aliter dederit,
dominus eum pro delicto, injuria
vel damno officio deditor.

Septi-
ma tab.
supple-
ment.

**SI VINDICIAM FALSAM TULIT,
PRÆTOR REI SIVE SILITIS AR-
BITROS TRIS DATO: EORUM AR-
BITRIO FRUCTI DUPLIONE DE-
CIDITO.**

**SI SERVUS SCIENTE DOMINO FUR-
TUM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT,
NOXÆ DEDITO.**

Octava
tab. sup-
plem.

Nonna
tab. sup-
plem.

Deci-
ma ta b.
supple-
ment.

T A B U L A XII.
Supplement. VI. & VII. Poster. Tabul.

de PIGNORE

Si qui rem, de qua filis fiet, in sacrum de-
dicaSit, duplione decidito.

Cajus lib.
6 ad leg.
XII tab.
cujus
potest po-
stulare
huc ul-
tima ta-
bul. res-
pondet.
Cajus L.
238. §.
2 ff. de
F.S.
Cajus l.
ult. ff. de
litigia-
tis.

Cajus l.
19. ff. de
usuris
& fruct.

Cajus l.
238. §.
3 ff. de
F.S.

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS LIBER TERTIUS QUI EST DE LEGIBUS ET SENATUS- CONSULTIS.

INITIO superioris libri, CLEMENS MAX. ab iplomet hominis ingenio exordia juris naturalis & gentium excitavimus: nunc iisdem ab hominibus, non quidem sparsis & segregatis, verum convenientibus una in-
ter se, inque communem vivendi societatem coeuntibus civilis regiminis causas, & fundamenta, varietateque rerum publicarum eruimus. Cum enim civitas sit corpus ex hominibus coactum atque compositum, si quid in corpus diffundatur universum, ex ejus oportet emanare partibus, statumque, aut mutationem, & vicem civitatis totius ex natura, & motu, moribusque singulorum hominum evenire: nam si neque in civitatem extrinsecus migraverint, neque introitus ex ipsismet hominibus oriatur: eas ex nihilo contra naturalem rationem arcescere compellemur.

CAPUT I.

De iustitia civili.

CAUSAS, igitur siue tranquillitatis, siue perturbationis, nem interitus, mutationisque civilis, atque imaginem civitatis utrinque constituit, tanquam in spe-

culo in ipsamet natura humana spectabimus. Motibus enim partium eodem simul incumbentium atque stidentium, totum etiam corpus una circumagitur: insensumque putrescentibus partibus una dissolvitur. Quamobrem affectio, quæ hominis naturam sedat, aut exagitat, eadem si singulis in civibus multiplicetur, universam componit, everteve civitatem. Quæ eatenus coalescit, quatenus partes in communem aliquem sensum conveniunt, & ad optimum tum adducitur statum, quando cives ita coherent inter se, quemadmodum hominis membra toto cum corpore congruunt. Quam partium in civitate convenientiam atque consensum inducit sola iustitia: cum iustorum sit unus concorsque sensus: iniustorum vero discord & varius: unde non mirum, si ut iustorum animus affectionum concordia componitur atque sedatur, iniustorum vero vita perturbatorum discordia miserrime circumvolvitur: ita & civitas iusta sibi que conveniens perpetuo conservetur; iniusta vero sibi que repugnans cum suarum partium variatione turbis more verletur. Beata igitur civitas est, in qua unaquæque portio munus perfecte obeat suum; concordique ministerio partium, hominis bene valentis optimaque horum temperie gaudentis reddit imaginem. Quæ imperio ei nature, quæ imperio suo regit hominem atque tuctur, imperium est atque

atque tutela committenda civitatis; menti videlicet, quæ non corpori tantum humano, sed & naturæ rerum prædicit universæ.

CAPUT II.

De mente humana, & ejus jure in corpus.

Etenim a mente divina & infinita, quæ corporea omnia & incorporea volvit, procreata est mens humana & finita, quæ membris nostris corporique præflect: cui motus a mente ac vita singulis momentis ingeneratur. Motus namque unde oriuntur, intereunt, & mutantur omnia, non in corporis, verum in animæ natura continentur: corpus enim nullum edere potest, atque ab se cedere motum, nisi aliunde acceperit: cum corporis notio quantitatem quidem, soliditatem, & figuram, non vero motum involvat: corpus enim si motu spoliatur, tamen manebit idem: at quantitate, soliditate, figuræ detracta, periisse intelligeretur. Mens vero in percipiendo cogitandoque adeo ex sua natura versatur, ut sublata cogitatione, mens tibi diffugeret: at cogitatio unde animi natura profertur, actus est a mente continenter exorients, qui, ut permaneat, opus habet assidua productione sui ipsius: productionem vero sine motu nullam intelligimus. Unde si ve cogitatio versetur eodem, si ve de re una in aliam perlabatur, assiduo motu cietur; quia mentis est actio perpetuo fluens. Vivit enim, atque alitur ex novis perpetuisque animi nixibus, qui singulis momentis multiplicati pereunt continuo, atque identidem regnuntur. Quos novos perpetuo percipiendi actus mens quomodo protulerit sive ingenito inditogue propriæ naturæ motu? Quamobrem exuere motu mentis naturam nequimus; quia eo sublato, cogitatio extingueretur. Quia igitur motu, qui est ab incorporea natura, animantur omnia, colligere hinc licebit, incorpoream naturam eam esse, quæ sive potestate sua procreans, volensque omnia, qualis voluntas est divina, si ve a Deo creata, Deique jussu subsistens ipsa certum ac peculiare corpus, lumen rebus ferat & vitam: corpus vero per se, si ea luce ac vita caruerit, pondus esset tantum & umbræ intelligimus. Unde imperium animæ in corpus humanum ab

ipsa natura fuit institutum, quia corpus a mente ducitur ac sustinetur: & ei sunt rerum gubernacula tradenda, unde res ipsæ vitam accipiunt: ne si ab illius imperio eximantur, non ad libertatem, sed ad interitum potius tendant. Sicut autem ratio infinita motum ubique diffundens, rebus imperat universis; ita debet & ratio finita, in qua imago infinitæ rationis insculpitur, nempe mens humana, motu a Deo accepto imperare corpori humano & rebus omnibus ex humana facultate pendentibus. Hinc homini ætate ratione prædito, & naturæ præstantiori subjiciuntur muta, inanima omnia, itemque ratione carentia, quibus hominis dominatio prodest, quia custodia curaque nostra ferociam effugiant animantium aliorum; ut hoc etiam nomine longe sint feliciores mansuetæ animantes & cures, quam feræ atque indomabiles.

CAPUT III.

De natura servis, & natura Dominis.

Hinc rudibus, agrestibusque hominibus plurimum conducit parere sapientibus. Hinc & legē naturæ, quæ mentem imbecilliolem præstantiori subicit, fœmineus virili sexui subicitur, cum virilis superet ea parte, qua divinitatem attingimus & res corporeas antecellimus. Cum igitur viri & mulieris conjunctionem natura ipsa inveniat & machinetur, & mulier a viro ratione vincatur; minori autem ratio major lege naturæ dominetur; palam est, mulierem traditam esse in potestatem viri ab ipsa natura, tanquam in custodiam, & conservationem sui. Ob eandemque rationem filii naturaliter veniunt in potestatem patris, quia liberis utilius est, ut a patre regantur, quam a semetipsis: atque hinc imperium oritur domesticum. Denique universe, quia propter mutuum usum rerum & operarum ad vitæ diuturnitatem, atque securitatem inter homines lex ipsa rationis & natura societatem instituit; neque ulla consilare societas inter eos potest, qui prudentia inter se ac ratione discrepant; nisi prudentia & ratio minor prudentiæ subdatur, ac rationi majori, quæ prospiciat imbecilliori-

bus:

bus: nemo non viderit eos, qui mente sunt hebetiores, & ingenio pinguiores; fuisse creatos ad parendum, tanquam natura servos; præstantiores vero, & sapientiores tanquam natura dominos ad imperandum; non quidem propter propriam, sed propter imbecilliorum potissimum utilitatem. Quia natura non aliam ob causam subesse homines hominibus patitur, nisi ut qui securitatem & utilitatem nequeunt parare sibi, eam præstantioris mentis imperio consequantur: unde sapientum in ceteros dominatio, utpote nexus humanæ societatis, & radix publicæ salutis in commune commodum ab ipsa natura, & a rationis lege procedit. Nam si jus imperii ducamus a potentia corporis; continuo in discordiam, & mutuam infinitamque cadem delabemur. Cum enim absit a corpore consilium; nisi motus illius ratione ac regula gubernentur; homines feris miserabiliores affectionibus propriis affluo inter se pugnantibus invicem dilaniarentur. Quid præterea tam præposterum, atque aberrans a natura, quam potestas corporis in mentem, a qua corpus, accepto motu, suam vim & potestatem perpetuo trahit? Quid igitur possunt ad humanam societatem, & civilem vitam corporis vires? Num ad fabriam tantum, artesque rudes; ad prudentiam vero, & custodiam publicam erunt, prorsus inutiles? Et sane nisi metus nobis impenderet ab hostibus externis, aut a motibus intestinis, ad regimen civile corporis robur nullius forsân esset usus: utique si lux omnibus, aut alienæ rationi sponte parerent, intelligentes aberrantem a ratione, dum ab ea deflehit, & a virtute ad vitium dilabitur, erroris poenas dare sine carnifice, cum omne vitium sit ultor sui.

CAPUT IV.

De vero nulloque Imperio.

Verum quia homines non tam cognitione, quam sensu ducuntur, & raro causas miseriarum adscribunt sibi ipsis, & propriis cupiditatibus; ex quibus tantum voluptates percipere sibi videntur, ignari; eas fontem esse malorum, cum nunquam voluptates a vitiis veſiant sine longa & seſſa cohorte miseriarum; propterea qui latentibus in animo poenis minime reprimuntur, poenis compescendi sunt exterius accitis vitiisque patentibus; ut cum viribus rationis minime regantur, viribus cohibeantur corporis. Unde corporis, cuius perniciosissimum est imperium, servitium tamen est utilissimum, dum eo quasi ministro atque satellite rationis utamur. Hæc autem vis legitima, sive civilis, si atrocioris poenæ facultate polleat, imperium merum: si vero levioris coercionis potestate finiatur, mitum appellatur: quorum hoc jurisdictioni semper, & Magistratui; illud Principi tantum & supremæ potestati coheret, de quibus susius, & subtilius in nostro de jurisdictione tractatu.

CAPUT V.

De tribus civitatum generibus, & primo de simplici, sive de optimo statu civitatis.

Qua iusta distributione munerum, & collocaſione, ac temperamento partium secundum suam cuiusque naturam ad imperandum, vel ad parendum, & ad incidendas, vel subeundas poenas, civitas recte componitur. Ac sane si homines in mutuam custodiam incambentes communibus uterentur opibus ad externas repellendas injurias; intestinas vero discordias nullis neque singulorum, neque universorum reprimere viribus; sed solo consilio, ac publico privatoque usu perfectæ virtutis ita favillas quascunque discordiarum extinguerent; ut pacem ubique partam pro se quisque aleret, eamque abstinentia injuriarum, ac mutua benevolentia, studioque publicæ ac privatæ utilitatis uteretur; hæc esset beatissima civitas atque omnium præstantissima, quippe quæ ad sui præsidium solam rationem, sine ullo corporis ministerio adhiberet; & virtutibus privatorum, tanquam publicis legibus institueretur. Unde opus hæc non haberet corporeis viribus, ut alios ad rectam vivendam normam traheret; quia suam sibi quisque rationem haberet ducem. Ratio vero, si omnibus affectionum nubeculis explicetur, una eademque in singulis emicabit, unicamque in mentibus hominum boni notionem excitabit: in quam omnes uno eodemque animi sensu conveniunt. Ratio enim parit scientiam; scientia vero simplex est, & unica, quia

quia non descendit a rebus fluentibus & variantibus, nempe a rebus creatis & corporis, a quibus, productur varia & inconstans opinio; sed a notionibus æternis, & incorruptis divinæ immortalique naturæ illabitis in animos nostros, participetque sui ad mentium simplicitatem adducit atque concordiam. Qui homines civium societatem ineuntes a sola mente regerentur, sine ullo ministerio corporis; quia unus idemque sensus, atque consilium in omnes effunderetur; ideoque civitatem hanc, si talis unquam civitas inter mortales existeret, fuerit civitatem simplicem appellaremus.

CAPUT VI.

De civitate mista.

Quando vero civium potior pars a ratione gubernatur; alix vero partes a ratione dissentientes trahuntur a sensibus, quorum varia perceptio est, atque tempore, regionibus, moribusque mutabilis: tum oportet partem rationabilem, quæ natura imperat ceteris, adhibere collectas vires multorum; & ministerium publici corporis ad coercendas aberrantes a ratione partes. Unde quia in hac civitatem scientia & opinio confluit; quatum illa in imperantibus insidet, hæc in multitudine, quæ prudentioribus obtemperare compellitur, ita ut status ejus in imperio mentis, & obedientia minime voluntaria sensuum constituitur; non absurde mista civitas nuncupabitur.

CAPUT VII.

De civitate perturbata.

Verum quando in societatibus civilibus prudentiorem partem stultior, & virtutem vitium, ac rationem opinio superaverit; ibi vis & error agitat, vertetque omnia, regimenque deferet ei, qui suorum, & alienorum vitiorum satellitio se-

se, melioribus deprimendis, ad sublimiorem potestatis gradum extulerit. Unde quia hic natura domini subiaciuntur natura servis, & opinioni scientia in extrinsecis actibus famulatur, ac naturalis ordo miscetur atque pervertitur: propterea recte, meo judicio, vocabitur civitas perturbata. Civitatem igitur simplicem ad vitam boni, rectique rationem se convertentem, descriptam & insinuatam inveniemus in animis eorum, qui una eademque boni notione ducuntur: qui simul convenientes continebunt suam intra se quisque legem, suos magistratus, suos milites, ut imperio exteriori non indigeant: cum propria ipsi ratione provideant, reliquæ animi partes, quarum quæque munere suo fungitur, ad ulum & ministerium rationis adhibeant. Nam sicuti occurrentia visa oculi consensim excipiunt, ita & ratio statim complectitur cognitionem: quæ, si lucidior fuerit, ad rationis legem descendentem ab ea revocabit cupiditates: quibus in officio continendis suscitabit iram disciplinæ rationis limbum, & propria nativæ feritate spoliata: ut quæ animæ partes liberæ atque solutæ bellum ciebant intestinum, eæ rationis imperio parentes, pacem civitatis pariant interioris. Verum nescio, an civitati illi simplici ullus pateat in humana vita locus, (*) quia nulla neque plurimum, neque unius hominis ratio perpetuo vigilat. Cui aliquando torpescenti, si serena defluerint, iis tantisper laxatis, affectiones & cupiditates exsurgent, & exultabunt: atque instar Phaethontis equi rectorem trahent ipse suum, ut postremo atterant, atque conculecent: Unde quia non omnes, sed soli sapientes esse sibi queunt rectores ac duces, iique non gregatim, non sparsim inveniuntur; non mirum, si nulla ex hoc genere civitas, quam simplicem diximus, componatur. Cum itaque rari ex hominum turbis propria ratione reguntur, opus est, ut universi ratio-

(*) Poterat addere, quod Tullius olim ad Atticum scribebat *L. XX. ep. 4. Rubro (mihi crede) sed jam scriptam, debere nolui*. Est enim hæc civitas simplex, in qua stulti sapientibus parent, civitas Platonica. In libro superiori exordia juris naturalis & gentium ab honestate naturali repetitur, sey ab ipsomet hominis ingenio; hoc autem loci ex uno-

ne voluntatum, ejusque diversis rationibus diversis gradibus juri publicum exponit. Quod in e. 3. dicitur, mulieres a viris ratione vinci, forsitan negent mulieres, & discrimen omne disparitati educationis tribuant. Imperium merum & missum quoque, utrumque proprium juri Romano, minus bene miscetur tractationi juris universalis.

tione gubernentur aliena, & mente paucorum, cum pauci sint admodum in qualibet natione sapientes. Itaque oportet iisdem luminibus atque consiliis regere civitates, quibus quisque sapientum cupiditates suas iramque gubernat, ut quemadmodum ira, & cupiditas in singulorum animis recte compositis obtemperat rationi privata; sic potentia, numerusque major, nempe properes, & multitudo pareant sapientum lentitanti, quæ sunt mens civilis corporis, a qua in universam rempublicam ratio propagatur: eaque civilis vitæ constitutio erit mista civitas: quo etsi paucorum virtutes conveniant, & vitia plurimorum; tamen quia plurium affectiones paucorum rationi subjiciuntur; evenit, ut a virtutibus vitia superentur, & civitatis constituatur status, quatenus mortalis vita patitur, omnium optimus.

CAPUT VIII.

De legibus civilibus, & earum causis.

VERUM insolentia, & livor opulentiorum adversus eos, a quibus prudentia vincuntur, itemque multitudinis amentia, quæ magis divitias, quam prudentiam admiratur, sapientum consiliis nunquam cederent; neque populus selegendum iis traderet adhuc viventibus, nisi propriam sibi personam subtraherent, atque divinum numen, quæ suprema certe ratio est, ac summa lex creaturarum, & æternarum rerum, inducerent, rationemque suam viventem, & loquacem converterent in rationem inanimam, & scriptam, omnique affectione spoliata, quæ leges appellantur. Quamobrem primæve leges, vel revera ipsum Deum habuerunt auctorem, quales fuerunt Hebræorum; vel ad Deum revocatae fuerunt a suis cuiusque legislatoribus, ut adjecta legibus auctoritas divina, legislatores ab invidia, & leges a contentu & contumelia vindicaret. Eaque in animis etiam desistere jurjurando, quod vinculum erat in veterum institutione tenacissimum, ita ut eo delato Rhadamanthus iudicia omnia sanctissime ac celeriter expediret. Non enim in prisca innocentia, & integritate morum opiniones illæ deterrimæ ad religionem, & fidem commerciorum evertendam cruerant: quarum aliquæ non minus impie, quam insane Dei

Jani Gravina Tom. I.

naturam funditus tollunt; aliquæ a gubernatione rerum eam stolidè abijciunt, aliquæ nihilominus perfidæ, mortalibusque noxiæ, summoque Numini contumeliosæ permittunt quidem Deo rerum universarum regimen, & poenarum, atque præmiorum arbitria; sed eum velut in societatem criminum nefarie vocantes, munibus a rapina, & fraude, atque alienarum opum usurpatione venientibus, & motibus corporis, verbisque nullo animi sensu pronuntiatis, ac mentitis obsequiis placabilem ponunt.

CAPUT IX.

De auctoritate jurjurandi, & juris divini.

Nihil autem religiosum & civilem hominum statum facilis dissolvit, quam remissio, & laxamentum quantumcunque jurjurandi, quo publica fides, & legum obsequium auctoritas. Quamobrem Lycurgus, ut perpetuo jurjurando suas muniret leges; redire ad cives noluit, quos ad legum suarum cultum sacramento usque ad reditum suum obligarat. Atque is Apollini leges adscripsit ab le conditas, Minos veto Cretensium legislator Jovi, Numa Egeriæ Dæ, quicum in silvarum recessibus colloquium habere simulabat: & ne percurrat singulos legum auctores, nefas fuit apud Romanos ferre leges, antequam captis auspiciis Deos consulissent, ut ab eis adprobatae viderentur. Nunquam enim recta ratio publice imperaverit, nisi vel a Deo mittatur, vel ab hominibus nomine atque auctoritate divina consecratur. Quomodo enim sententiæ unius hominis voluntates parerent universorum, atque ad illius obsequium converterent publicas vires, nempe imperium, & jurisdictionem: nisi cultum illum exhibere secerederent præstantiori naturæ? Hinc Egyptii non modo publicas civilis regiminis institutiones, verum & privatas artes, atque doctrinas, & eorum exemplo Pythagoræ philosophiam omnem suam in religionem convertabant, ut quos ratio non posset, divina emendare auctoritas. Nos igitur, & ante nos Hebræi unice inter mortales beati: ad quos Dei Filius rationem simul attulit auctoritatemque divinam: quibus corruptelam humanæ rationis emendavimus,

Ff & fal.

& falsum divinitatis colorem ab humanis institutis absterimus: legislatorem accipientes eum, qui non certis populis, aut regionibus, sed naturæ hominum universæ leges tulit æternas infinuatas, atque enutritas consilio sapientiæ illius, quæ omnium creatori adfuit, dum extenderet cælum, suspenderetque fundamenta terræ, quæ illi semper, etiam ante rerum certarum exordia, præfata fuerat.

CAPUT X.

De variis civitatis mistæ formis.

SEd jam ad formas civitatis mistæ, cujus exordia posuimus, transeamus: ac deinde ad alias, in quas civitas mista convertitur, quando paucorum quidem opulentia, & satellitum unius, atque potentia, vel licentia multitudinis redegerit leges in suam potestatem, ut vis rationem sibi subjecerit, atque utilitas publica cesserit unius, aut paucorum commodis, aut multitudinis effrenæ libidinibus; tum enim, quia naturalis atque civilis perturbatur ordo, & ratio ab affectionibus, leges a violentia superantur, merito civitas nobis perturbata nuncupabitur, in qua perinde atque in civitate mista tres iidem erunt status, invicem sibi opposita ratione respondentes: nempe unius, paucorum, & multitudinis; quorum quisque optimus delabitur in pessimum sibi oppositum, habentque singuli distinctum simul cum natura nomen. Etenim in civitate mista potestas unius regnum appellatur; potestas paucorum dicitur status optimarum; potestas multitudinis respublica nuncupatur; quorum nomina simul cum natura eorum civitatis perturbatione mutantur. Namque si leges ab uno superentur, cadit regnum in tyrannidem; si a paucis, optimum status transit in dominationem paucorum, quam græce dicimus *oligarchiam*; si a multitudine, respublica defluet in statum popularem, sive *democratiam*, quæ duæ potestates possunt etiam appellari tyrannides, hæc pibis, illa paucorum,

CAPUT XI.

De Regno.

EXordiamur autem ab imperio unius, quæ optima est certe reipublicæ spe-

cies, ubi legibus famuletur. Siquidem semper inest in humana natura serinum illud a nobis antea significatum, quod pacandum, & compescendum est verecundia legum, in quibus humanitas feritatis expers includitur. Etenim ut probo quisquam sit ingenio præditus, tamen si procul a legum conspectu recesserit, proprioque indullerit arbitrio, liberam, ac supremam rerum potestatem adeptus, in potestatem deveniet propriarum cupiditatum: a quibus exutus dominio sui ipsius, in aliorum vitam, & opes veluti lupus impellitur. Neque enim difficile fuit hominem in lupum immigrare, si sanguinem lambere corperit alienum, atque vitæ unius insidiatus, cogatur deinceps modo unum tollere, modo alium, a quo vel vivente, ultionem injuriarum timeat, vel moriente, prædam speret pinguiorem. Unde is ibi majus peccatum inveniens, ubi magis opes abundant, criminandis assiduo divitiaribus alienisque substantiis devorandis, suam in dies augebit famem: quales fabula fingit eos, qui comedendis humanis visceribus ad aram Lycei Jovis in lupos mutabantur. Hinc cum optimum dicemus regem, qui norit regere semetipsum, rectoremque propriarum cupiditatum rectorem aliorum quoque fore beatissimum exilimamus. Unde merito Plato philosophicam exigit in rege naturam: qui propriæ securitatis arcem non in præruptis rupibus ædificet, sed in fastigio virtutum suarum; neque satellitio, sed iustitia sibi subiciat animos civium; & admiratione, ac laude probitatis latentes inimicos exarmet, atque prostrernat. Quales felicissimis hisce temporibus Christianos Europæ reges omnes habemus, qualesque horum exemplo evasuros confidimus, quotquot intellexerint, eam inter homines vitam esse beatissimam, quæ dolorum pariter, & voluptatum participet minus, quæque levioribus motibus impellatur, sive molestis illis, sive jucundis: cum nulla sit vehemens tunc vehementiori perturbatione voluptas: ac neminem tuto, & tranquille possidere suum, qui perpetuo cupiat aliena. Quarum sententiarum homo ad imperium non ambitione, ac sponte sua; sed partim rogatu aliorum perget, partim vero metu, ne si potestatem ipse publicam detrectet, se simul, civisque suos relinquat in potestate deteriorum. Atque huic non aliunde profecto satellites ad-

cor-

corporis custodiam capiendi erunt, quam a suorum numero civium: cum enim pro civibus, non vero contra cives munietur; opus minime habebit satellitio exterorum. Quo autem tale quis ingenium adferat ad regnum, & regnando retineat, oportet, ut quod optimum natura tulit, educatione diligenter enutriat. Excellsum enim omne, ac generosum ad vitiorum, æque ac virtutum fertur extrema, prout bonam, aut malam educationem nanciscatur; aut rectæ, vel pravæ consuetudini dedatur. Mentis enim solertia & acumen optimas pariter, ac pessimas artes præ ceteris facilius, ac celestius arripit. Unde nihil deterius homine injusto, qui simul artes & scientias calleat; eas enim torquens ad pravitatem, quo majori facultate pollet, quoque acutius cernit, eo scelera cautius, atque in graviores aliorum perniciem exorditur. Quales Alcibiades fuisse, ac Julius Cæsar, qui cum summam dicendi, atque agendi felicitatem accepissent a natura; propter depravatos tamen suorum temporum mores ab se prava educatione, pravaque consuetudine contractos, se simul, ac patriam perdidierunt. Animus vero tenuis, & imbecillis nihil adeo magnum publice, aut privatim, sive boni, sive mali promoverit. Quo magis is, quem propter præstantes animi dotes natura eduxit, atque adornavit, ad regnum vincendus est legibus, & laudis amore, infamiaeque metu aliorum judicio subijciendus. Nescio enim, an quis justitiam magnificet, nisi hominem de se opinionem, aut potentiorum injuriam vereatur. Hinc videmus, humiliores de justitia esse sollicitos, & potentiores vero minime: quia illi damnum, hi lucrum ab injustitia sperant, neque ob animi cœcitate intelligunt, justitiam componere partes interiores hominis & civitatis universæ: injustitiam vero tum has, tum illas distrahere, atque lacerare: ita ut ne malitia quidem ulla consisteret sine aliqua parte justitiæ. Siquidem latrones neque contrahere, neque conservare societatem scelerum possent, nisi fidem inter se datam colebant, & ex legibus pactionibusque mutuis rapinas distribucent: alioquin si secum etiam injuste agerent, alter in alterum irrueret, & societas illico solveretur. Is igitur princeps, una secum, suisque cum subje-

ctis vire conveniet; eritque felicissimus, qui se justitia munierit, & sine pro iniuriis circumdederit leges patrias: quarum cultu sibi securitatem & concordiam regno parabit. Sub incerto enim jure nemo bonorum, aut animæ securus vivit. Ideoque cogitur infidus esse principi, quisquis principem suspicatur infidum fore legibus, sub quibus ei se cives concediderunt. Ut autem impellat alios ad perpetuam reverentiam legum, quibus & ipse una cum ceteris custoditur: cultum & studium earum oportet a semetipso exordiri. Legibus enim, quibus ipse obtemperat, ceteri libentius obtemperabunt: nulla namque vi facilius animi populorum, quam principis exemplo circumaguntur. Tum vero altius in animos regia jussa descendunt, cum e legum voluntate depromuntur: ita ut rex caput videatur esse magistratum; imperiumque illius fons appareat legitimæ jurisdictionis, quæ in principum placita, velut in rivulos traducatur. Hinc prudentissime Romani cum gravem capitis animadversionem in reum decernebant, utebantur formula illa: *Licet lege age*; ut non hominis, sed legis imperio adimi vita videretur. Ideo qui principum velie esse potentissimus, quam fieri rarius potest, legum veniam concedat; cavebitque ne populus mutabiles censeat leges: ut pote in quibus & salus communis, & securitas principis nititur. Quid autem utilitius, quam crebra legum venia relaxare imperii vincula, & variabilem ostendere auctoritatem earum, quarum potestate ipse princeps aliis dominatur? Quo plura enim a legibus ad suum trahit arbitrium, eo redditur imbecillior, quamvis potentior evadeat sibi videatur. Postquam enim homines crebra remissione legum abjicere ceperint meum earum, atque reverentiam, facile sibi exuunt reverentiam hominis, cuius omnis e legibus fuit auctoritas. Legibus enim homines obligat imago ipsa justitiæ, per naturam impressa mentibus, & per leges explicata: ita ut dum lex dominatur, divina ratio putetur imperare: cum nihil aliud sint leges, quam distributio mentis affectionibus prorsus expertis. At homini homines tantum vi subijciuntur, quæ nisi lateat sub specie saltem adumbrata justitiæ, aut publicæ utilitatis, au-

minime tenebit: quia sublata lege non homo, sed fera, quæ in homine admiscetur, imperabit: unde sicuti homo sine ulla ratione duce per se corrumpit: ita & civitas absque lege, sive ratione publica dissolvitur: & qui publicum omne ad privatam deflectit utilitatem; in discrimen adducet utrumque; ut summæ prudentiæ plerumque sit velle infra quam possit: nec satis unquam laudetur Heliodus docens, dimidium plus esse, quam totum: jureque commendetur Spurius ille Theopompus, qui regiam, quam obtinebat, potestatem extenuavit, objecto ei Ephorum imperio: quo consilio quantum posterioribus regibus potestatis ademittit, tantum dominationis eorum securitatis adjecit & vitæ. Unde ab uxore correptus, quod regnum filio imminutum traderet: minime, inquit, reddidi enim diuturnius. Regum enim is minus invidiæ, periculique subiecit, qui se supra ceteros minus extulerit: quique multos ad exercitum publicæ potestatis admiserit, plures adjunget sibi pedes, & oculos, & manus: eusmodi sunt a rege creati magistratus, qui si liberum sibi lux jurisdictionis exercitum permittatur, cum salute regis propriam auctoritatem putabunt esse conjunctam. Unde non regis tantum, sed & propriæ utilitatis causa curabunt populos in fide continere. Quo studio minime tenebuntur, si viderint minus eorum regis arbitrio sæpius interceptum atque turbatum. Quia magis cavendum principibus, ne attingant magistratuum auctoritatem, neve cognitiones illorum ad se trahant: nisi quando per gradus res ab eorum judicio ad supremum principis ex provocationis lege deolvantur. Hinc plurimum profuerit futuro regi plures antea gessisse minores & majores magistratus, & majorum jussibus parere didicisse: ut ex proprio experimento sensum colligere valeat subditorum.

(*) Describuntur hoc capite, quod reliquis ejusdem pensis faciem perripit, vivissimis coloribus artes tyrannorum, capitis experimentis ex usu veteris & hodierni avi. Diffus autem Grævius, ut ex antecedenti & sequentibus capitibus constat, tyrannus a rege in eo, quod ille legibus, puta humanis, solutus erit, hic contra istidem astrictus est. Sed cum & principibus humanis solutus iuste & probe suis imperare possit, si illis imperet ad legem naturalem, manifestum

Propterea illi sunt imperio aptiores, qui diu parere assueverint: quia tolerabilem & intolerabilem onerum argumentum a semetipsis capiunt, & a recordatione præteriti temporis: ac probe sciunt, quantum subjectis suis tuto sit imponendum, ne alias de eo prædicetur, quod de domino suo Plautinus ille Sosia:

*Æquum esse putat, non reputat laboris quid sit,
Negue æquum, anne iniquum imperet cogitabit.*

C A P U T XI.

De tyrannide. (*)

Quod sui taxum, atque offensionem populum nullo pacto suspicabuntur, quibus adhuc pueris dum adoluerent, multaque stulte, atque immodeste appeterent, omnia permittabantur a nutricibus, præceptoribusque suis: qui plerumque regum filios curæ suæ conceditis adulando, & blandiendo e stultis reddunt stultiores; ut non immerito regni Persici ruinam Plato mulieribus adscribat, & eunuchis, qui Cambysem a puero, dum Cyrus procul bellis dulineretur, assiduus delinimentis, atque assentionibus non ad prudentiam, se ad insignem amentiam insituerunt. Hinc non mirum, si qui ab ineunte ætate appetere omnia, & omnia pariter obtinere consueverint, reliqua vita nihil sibi negandum unquam, nulli sumtui sua causa parcendum, ac ne auxillium aliis relinquendum opinentur eorum, quibus ipsi delectantur. Atque his ex moribus eveniet, quod prædicat Xenophon, (a) ut non raro qui optimam beatitatem rerum portionem possiderent, eam reliqua invadere conarentur, suarum quoque rerum possessione deciderint. Adde autem in animis hominum pollet æqualitas, ut sicuti iusta imperia inæqualitate subvertuntur, ita e contrario iniuste dominationes æqualitatis, atque

est, formas imperii limitatas primum distinguendas esse ab absolutis, deinde in illis quidem tyrannum dici, qui leges mietet civitatis, in his eum hoc nomine venire, qui leges mietet naturales. Sic quoque collineare ad scopum suum poterat Auctor, qui in libro de Imperio Romano principes, qui legem regiam observant, pro bonis principibus, eos contra, qui eam insuper habuerunt, pro tyrannia habet,

(a) In Cypod. l. 1. in fin.

atque iustitiæ simulatione conservantur. Quamobrem nulla tyrannis diuturnior ea, quæ regiam probitatem imitatur. Quo de genere apud Græcos plures fuerunt tyrannorum, qui præter potentiam illam vi & fraude quæsitam, qua volentibus pariter, & invitis dominabantur, in ceteris regias virtutes, & artes partim re ipsa exercebant, partim in speciem usurpabant; ut injulitiam dominationis iustitiæ ulu ac simulatione tuerentur: fingebantque omnia non sua, sed reipublicæ causa suscipere, pecuniamque alienam non in proprias voluptates, sed in communes utilitates multitudinis vestigalium exhaurire: atque ita invidiam elabebantur eorum, quorum labores ac tenues opes depascerebantur. Immo & publicarum quoque rationum inspiciendarum copiam omnibus faciebant: ut non dominos, sed patresfamilias agere viderentur; quam opinionem alabant humane ac familiariter cum civibus agentes, atque ab eorum præcipue uxoriis, & cognatis ablineant, parentisque pudori sceminarum; ac publicis monumentis augentes ornantesque civitatem; ut procuratores, & cultus exillimarentur illius. Immo auctoritatem rerum divinarum per summam perfidiam ad ambitionem propriam detorquentes, templa sedulo instabant, sacrificia solemnia instituebant, satagebantque sacrorum: ut iis obeundis pietatis opinione, avaritiæ atque sævitie suspicionem declinarent, arcerentque ab se insidias, & odium subditorum cum maxime verentium, qui pietatis exercitatione numinibus carus, Deum ipsum videretur adiutorem, ac vindicem adversus aggressores tam sancti capitis habiturus. Quos autem inter cives præstare viderent, eos evehebant ad honores, ne majus quid in libero populo, quam sub domino sese assequi posse sperarent. Honores autem in plurimos homines particulatim tribuebant; ut se ipsos æmulando cum principis maiore securitate alter alterius sæcla vicissim specularentur: cavebant vero maxime, ne unum præ omnibus extollerent; præcipue quem confidentiorem noscerent, & ingeniosum: ne sibi periculum augenda nimis illius auctoritate crearent; ac si quem alius, quam propria utilitas, aut salus postulabant, extulissent, eum non repente, sed paulatim, ac sensum e summo inferius detrahebant.

Porro voluptatibus nimis aut se nunquam explebant, ne per eas enervarentur; aut si modum aliquando transirent, vel inhonestas appeterent, omnium atque etiam domesticorum oculos effugiebant. Præterea vel supplicia raro constituiebant, vel invitos, & paterno in filios animo eo se adductos esse simulabant: ac delictorum veniam quidem per se, pœnas vero per magistratus decernebant: ut amorem in se transferrent, & odia resunderent in magistratus. Injurias vero ab iis potissimum ablineant, quos iracundiores experirentur simul, & honestiores: hi enim & quia facilius mortem, quam contumeliam tolerant, & quia præ ira periculum omne contemnunt, minime dubitant, suam animam emere quod cupiunt: propriamque vitam in precium offerre mortis alienæ. Divitiis præterea, & egenis contraria ratione placere studebant: illis quidem propter conservationem divitiarum, quibus rerum commutatio nunquam est sine periculo: istis vero propter defensionem ab injuriis potentiorum, quos a pauperiorum corporibus prohibebant. Una tandem erat eademque ars iuste, atque injule regnantium: quam reges quidem publicæ, tyranni vero propriæ utilitatis causa exercebant: diverso consilio virtutes præferentes eadem, contrarioque animo paria studia suscipientes. Qui vero simulatione virtutis injustam dominationem retinere nequirent, vel propter impotentiam animi nullum patientis fraxum; vel quia scelere parata sæpe sunt sceleribus munienda gravioribus; ii ut sibi caverent, præstantiores viros deprimebant, e medio rollentes eos, qui sublimiora cogitarent, publicosque cœtus, & frequentiam hominum prohibentes, ne dum convenirent, fidem inter se vicissim darent, atque acciperent, animosque jungerent, atque consilia communicarent; præcipue vero excludentes facultates illas omnes, atque scientias, unde aluntur in mentibus honestiora & libello homine digniora. Enutritus enim inter studia literarum gravibusque doctrinis institutus, neque ad vile obsequium, neque ad servitium est opportunus. Quamobrem ingenia extollebant humiliora, tenuelque animos, atque jejunos; præsertim vero indoctos, & qui doctrinæ inopia laudem vili obsequio caperent præ ceteris ad magistratus evehebant.

Pro-

tyrannis leges non sunt utiles nisi cum violantur, & negliguntur: ut non mirum, si eas non educatione in pectoribus hominum, sed tantum in voluminibus atramento curent imprimendas quo seminarium fiant peccatorum dominorum lucro cedentium. Unde iis tanquam retribuitur, non ad commendandos mores, sed ad involvendos eos, quorum vitam in sua potestate habere concupiscunt. Ideoque legum cultores tyrannis omnino sunt inutilis, immo & exosi: quia innocentia vitæ causam eis adimunt rapinarum. Præterea veteres illi, quorum studia referimus, tyranni, solo metu populum in fide continentes, cohebantur, paratam semper secum habere militiam: ac ne ocio milites tumultuantur, eos omnino ducere compellebantur adversus hostes: ideoque levem quameunque belli causam arripiebant. Crebris autem bellis, ut quisque principi esset invisus, proposita dulcedine laudis gravioribus periculis objiciebatur: & milites propter spem prædæ mercedes desinebant expectare promissas; populus vero tributa, & vectigalia, quæ duriter, ac miserrime pendebat, non in privatam principis rem, sed in communem rationis gloriam, & publicam securitatem, prorogatis imperii finibus, ac debellatis hostibus versum iri opinabatur. Ac milites quidem bello, cives vero in opere publico magnificis monumentis ædificandis, atque inanis molibus extruendis occupabant, opes illorum simul, & corporis vires atterentes. Hinc Ægyptiorum regum pyramides, & Pisisirati ædes Jovis Olympii, & Tarquinii ædificia supra summus aliorum ante ire regum, quibus cum artibus tyranni uterentur, amoverè procul a se cohebantur omnes, qui pravitatem eorum intelligentes avertiebantur: quales profecto sunt iugeniosi homines, ac honestiores & generosi, ut contra quam medicus, qui e corporibus conatur ejicere deteriora: illi e corpore civili, sive de regno ejicerent partem hominum præstantiorem. Quamobrem tyrannis illis, vel omnis vita repudianda erat, si versarentur inter bonos, unde impendebant insidiæ; vel miserrima vivendi ratio eligenda, atque transigenda inter stultos, viles, & abiectos, atque propudiosos, & infames: maximoque felicitatis humanæ alimento carebant, amicitia: & qui

tam insane venereas voluptates concupisciebant, ut earum plerumque causa periculis principatus adirent, potiore tamen libidinis condimento privabantur, amore videlicet, s cuius nunquam compotes fuerint, quicumque percipiunt a mulieribus id, quod cum capitis discrimine negaretur: nesciunt enim illi, formidine, an amore mulier eo inducatur. Unde tyranni, qui vitiosarum voluptatum causa virtutes dereliquerunt, vix tamen aliquam inveniunt in vitiis voluptatem, eamque turbatam capiunt, & antipipitem, atque sollicitam, & angore, poenitentia, metuque circumdatam. Quibus molestis omnino liberior status est privatorum quietus, atque tranquillius: quem opinione, ac spe longe majoris felicitatis in periculosam, & quietam dominationem tanto studio, atque labore commutarunt. In occupanda libertate aliena propriam amittentes: cum is tantummodo potiatur libertatis, qui neque ferviat ulli, neque domineatur. Non magis enim servus ab imperio pendet herili, quam dominus a fide, ac voluntate servorum. Et hæc quidem de regno, quod in oppositam sibi tyrannidem degenerat.

CAPUT XIII.

De regimine optimatum, & de nobilitate.

Alter a regno gubernationis gradus, regimen est optimatum; eorum nempe, qui ad honores, & magistratus non opibus, & potentia, sed potissimum nobilitate generis attolluntur, & opinione virtutis concepta in animis a generis antiquitate, atque illustri serie majorum, quorum præclaræ animi dotes creduntur in posteros exemplis, & educatione descendere. Ideoque a civibus nobiles præferuntur aliis, quorum nondum ullis egregiis facinoribus virtutes in lucem exierint. Etenim ubi quis rebus præclare gestis, aut ingenii sublimitate, atque doctrinarum eximius laudibus innoverit, quamvis nullis majorum factis commendetur, tamen in ordinem nobilium inseritur ab ipsa natura. Siquidem duplicem esse nobilitatem intelligimus, naturæ alteram, alteram locorum. Nobilitas naturæ ab extrema virtute procedit, qua præditus ubique terrarum, & omnium opinione, ac gentium jure clarescit; nobilitas locorum angustior est,

est, ac certarum regionum finibus clauduntur, patriisque definitur legibus, quibus in-nobiles referuntur, quotquot e certis creantur, notisque familiis. Cujus nobilitatis barbaræ quoque gentes potiuntur, apud quos, uti & apud nos plures nobiles, quos natura propter animi tenuitatem, atque ignaviam ad perpetuam oblivionem, atque contemptum, ex illustribus familiis in suæ gentis dedecus procreavit. Quæ locorum nobilitas bonorum, atque opum continuatione sustentatur; iis vero defluentibus, nobilitas etiam dilabitur; quia non in præfenti virtute, sicut alia, sed in hominum opinione, atque admiratione fundatur: quæ opinio, & admiratio una cum memoria veterum facinorum sensim extinguitur, ubi ea, quibus fulciebantur exteriora ornamenta, & antiquæ virtutis indicia disperierint. Quapropter status optimatum recte constitutus erit, quando ibi honores invenerit, non modo id, quod opinione ducitur optimum, nempe pro-pago nobilium, sed illud maxime, quod natura optimum fuerit, homines nempe ingenio, doctrina, & moribus illustres: qui si nobilitatem transferunt in filios, multo majorem certe præferunt in semetipsis. Verum si eo in regimine magistratum capiunt non solum, qui sunt nobiles a majoribus, verum etiam qui a suis virtutibus, quamvis plebei generis: quoniam argumento regimen optimatum a populari statu discernemus? Ita nimirum, si magistratum creationem non populo, sed nobilium suffragiis committimus; ut quem ad magistratum perducere velint, etiam si e plebe sit suscipiendus, in numerum cooptent suorum. Nam & inter Romanos, qui Cures magistratus gesserant, etsi patricii non essent, senatorium tamen ordinem & jus imaginis, nempe nobilitatem assequuntur. Est & alia optimatum respublica huic ex adverso respondens, ubi, etsi magistratus, & honores certis familiis, nempe solis nobilibus deferantur: tamen plebs una cum ceteris ad suffragium admittitur; ut Romæ primis Consulibus temporibus usitabatur. Dat enim populo magistratum creandorum po-

testatem, prohibetur nobilibus, ne per factiones ad se omnia convertant. In optimatum igitur statu minime alterutri (*) ex partibus committitur utrumque: ita ut vel nobiles jus habentes suffragiorum suffragio exclusi plebeis, tamen ex eis assumant ad magistratus, quos virtutibus noverint illustros, vel si solis nobilibus magistratus pateat, jus eorum creandorum populo tribuatur.

CAPUT XIV.

De ordine medio civium.

VERUM quia plebei plerumque animo sunt abjecto, & ad civile servitium proni, vel ad insolentiam præcipientes; nobiles vero in superbiam elati facile ad injurias impelluntur; ideo si nihil inter plebejos, & nobiles interponatur, ipsique invicem committantur; aut alterum genus ab altero deprimitur, aut assiduis seditionibus misere fluctuant. Hinc numerus augendus eorum, qui mediis civis appellantur: quorum propter mediocritatem divitiarum, & educationem inter literas & liberales artes animus ita componitur, ut neque vilescat egestate, neque opulencia tumeat, neque communi plebejorum, & nobilium morbo ignorantia obitupescat. Hujusque status civis libramentum sunt plebis, & nobilitatis: nam contra exultantem nobilitatem ordo hic plebi adjunctus utiliter opponetur: & contra insolentiam plebis nobilibus opportune adjungetur: ita ut, utroversum ordo iste flexerit, lances exæquantur; quam Romana respublica utilitatem ab Equitibus capiebat. Atque is ordo medius hanc etiam egregiam reipublicæ navabit operam: nam in qua civitate honores tantum nobilibus mandantur; plebejorum suffragiis admittus eos impellet in partem nobilium saniores, habebitque plebs, quorum consilio judicia sua regantur: ea vero in urbe, ubi nobiles tantum suffragium habeant, honores vero etiam plebejis aperiuntur, erit ordo iste, unde viri suscipiantur idonei, honoribusque digni quasi e seminario bonorum, & vena virtutis.

CA-

(*) Hoc quidem loco Gravina ad exemplum solius Respublicæ Romanæ totius juris publici universalis ambitum metitur. Nihil autem obest, cur in Aristot-

cratia magistratus & a nobilibus & e nobilibus solis legi nequeant.

C A P U T XV.

De dominatione paucorum.

Quæ temperies paulatim dissolvitur, & status optimatum, sive Aristocraticæ transit in statum paucorum, sive Oligarchiam; si ordo iste medius languescat & contemnatur; honoreque tantum tribuantur divitioribus: ita ut cogendarum pecuniarum studium quotidie augeatur. Quod facile contingit, quando præstantium viro- rum filii parentum opes, vel sustinendi falsis criminationibus, vel gerendis hono- ribus exhaustas, ac se hoc tenuitatem patri- monii, spe illorum adipiscendorum, depul- sos animadverterint. Etenim tum sese to- tos mercimonio tradunt, & quæstui atque studio rei familiaris. Qua via redeun- tes ad avitam potentiam, ubi ad magistras- tus pervenerint, eandem aviditatem adfer- rant ad judicia, quam tota via mercimo- niis exercendis aluerunt; ut quemadmodum antea in contractibus lucrabantur; ita quæ- sum facere studeant ex jurisdictione, po- tentiam, quam emerant vendentes aliis, qui pecuniam eis, vel judicantibus offerunt, vel suffragia ineuntibus: atque ita sensim in pecuniarum potestatem universa devolvuntur: quia per eam omnes, aut iudicis, & pænis exi- muntur, aut litatione suffragiorum attol- luntur ad magistratus. Quamobrem ubi mercatores illi iudiciorum, & potestatum gubernacula civitatis arripuerint, invidentes aliis præmium virtutis, & sumtus in adipe- scendis honoribus factos a novis petitoribus repentes; tandem lege laia constituunt ut publica ministeria deferantur ex censu; & quoque prout major erit, aut minor au- geatur, aut decrecat gradus dignitatis: Quæ lege fundatur status paucorum, sive Oligar- chia, quæ tyrannis est plurimum; perinde at- que status optimatum regnum apparet esse multorum. Quantum autem in paucorum statu pecuniæ accedit honoris, tantum de- cedit virtutibus; quæ ibi magis contemnuntur ubi divitiarum plurimum honorantur, veluti si appendantur in libra, cujus dum altera pars attollitur, altera declinat. Cujusmodi civi- tas, quam non prudentem, sed opulentem moderatur, eandem fortunam subire, quam navis, cujus clavus non nautæ, sed iudicis

Jani Gravina, Tem. I.

utpote opulentiori tradatur. Cum igitur
hujus civitatis proceres, duplici affectione,
& contraria diffrabantur, superbia nempe,
quam ex potentatu concipiunt, & avaritia,
quam ab ineunte ætate induerunt: neque
luz rei parcant, ut alios magnificentia su-
perent, neque alienæ, quam illico ubi ra-
puerit, profundunt. Amulantur enim alius
alium, & alter ab altero sumtibus provoca-
tur; ita ut opulenter mediocrem secum
certantem, & pecuniam sub ufuris a se mu-
nuantem festum absumat, & crescente quô-
tidie scenore, patrimonium devoret illius.
Unde paucis ditescitibus, plurimi ad ino-
piam in dies rediguntur: qui substantias avi-
tas ad alienos translatas intuentes, & in
memoria revocantes majorum fortunas,
ac dignitates; indignantesque se cessuros
novis hominibus ab se ditatis, una cum
reliquo inopum innumerabili coetu potentio-
ribus insidiantur; ita ut unus civitatis mu-
ris cives cum hostibus concludatur, nec
una, sed duæ videantur esse civitates animis
inter se pugnantes; altera divitum, altera
pauperum: quos proceres illi, utpote sibi
suspectos, atque insenos metuunt adscribe-
re in militiam; si exercitum docere oporteat
adversus hostes: ac peregrinis, & mercena-
riis copiis uti coguntur, partim publicis,
partim privatis sumtibus eos alentes, ne-
que tamen imperii fines unquam preferen-
tes; pectoribus enim civium propria vitam
pro communi salute, atque gloria oppo-
sunt, non emus militibus imperium in
alios populos extenditur; ideo qui principes
publicam omnem ad se attrahunt poten-
tiam, eam oppido extenuant: ceteri enim
iique innumeri publicæ utilitatis minime
participes, nihil de suo conferre in commu-
ne laborant: quia sibi non videntur haberi
pro civibus, cum incommodorum tantum,
non autem commodorum, honorumque par-
ticipent; sed pro servis, quorum proprium
est odio habere dominos. Ideo qui præesse
diu, ac secure cupiunt, curabant, ne ci-
ves ademitam sibi liberatrem, & magistratuum
capiendorum facultatem suspicerentur.
Alioquin uti servi adversus dominos, ita
& plebei adversus proceres, furtim insidias
molientur. Quo plus enim hominibus ti-
moris injicitur, eo magis ingenium eor-
um ad tallendum exacuitur. Hinc nihili

astutius, & fallacius pueris, sœminis, & servis; quia parentum, & maritorum, & dominorum imperium expavescentes, latendi, aut fraudandi artem assiduo meditantur. Juuabit igitur, esse in hos, præcipue in uxores, & liberos aliquanto indulgentiores, ut animus eorum sit nobis apertior; indeque aut facilius caveamus illos, aut fallendi necessitate liberemus: ac ad ingenue & liberaliter cogitandum inducamus.

C A P U T XVI.

De Republica, & statu populari.

Igitur in statu paucorum, leges divitibus obtemperant, potentiores voluptuose, ac muliebriter educantur, & luxu, crapula, ludis, cantibus, meretricibus, pueris symphoniacis dissolvuntur; pauperes vero victus duritie, atque immensis laboribus exercentur; ita ut illi propter vitam desidiosam, & muliebram ignaviam obstupeant; hi vero propter egestatem, & invidentiam assiduo vigilent, & occasione data, si aliqua seditio interius exciteretur, aut exterius auxilium eis adjuvaretur, fame, ac rabie veluti ferae in prædam agantur, divitum bona diripientes, eoque majori confidentia irruentes, quod se numero, & robore, ac desperatione valentiores, illos vero paucitate, sœmineoque cultu fractos, & enerves, atque divitiarum causa exterritos intruunt. In qua fluctuatione civitatis, vel divites, ut multitudo placetur, cum plebeis partiuntur honores, magistratus, & agrorum divisione, aut aris alieni remissione divitias; & hac potentie, pecuniæque partitione nascitur inter eos æqualitas, mater status illius, qui peculiari, & angustiori significatione respublica nuncupatur; (*) vel iidem divites perinacius contendunt, pugnantque acris cum plebeis; & iam quia partem nullam sibi avelli patiuntur, coguntur, juxta illud Hesiodi, totum tandem amittere. Superati enim a numero, & robore, ac desperatione plebeiorum, veluti dedititi, a plebe conditiones, ac le-

gēs accipiunt ex utique potentia partim ex urbe, partim ex propriis patrimoniis, partim etiam e vita cedere compelluntur: atque ita publica omnis administratio, & imperium, & summus honos devolvuntur ad plebem, indeque constituitur status, atque gubernatio popularis. Ac prior quidem ille status, qui angustiori significatione generalis vocabuli respublica dicitur, maxime convenit naturæ tum universæ, tum humanæ peculiari: quæ mixta profecto sunt, ac variz, plurimique temperatæ corporum generibus: quorum si quid præ aliis dominetur, humores corrumpit, ceteros & corpus postremo putrefacit. Igitur in republica, quæ perfectam hominis temperiem imitatur, exprimitque rerum naturam & humanam, quælibet populi portio tum in magistratibus, tum in judiciis partem-juris, atque potestatis habeat sibi congruentem: sicuti quælibet hominis portio suum accepit munus a natura præcipuum. Quemadmodum igitur consilium Deus in mente locavit, vires in corpore; vires autem consilio subiecit, & menti potentiam tribuit in corpus; ita & in republica Senatus non tantum è nobilibus, sed e plebeis sapientioribus, & ob longam bonorum gestionem rerum humanarum peritioribus coactus, veluti mens & ratio civitatis, consultandi deliberandique munus obibit, certosque sibi magistratus vindicabit, quorum auctoritate jus consultandi, providendique tueatur. Et quoniam lex sola respublicis, sive sub uno, sive sub optimatibus, sive sub universo populo constitutas distinguit a tyrannide, quæ non modo in dominatione unius, sed in imperio paucorum, & universæ plebisprehenditur, quando pro legibus imperant hominum voluntates; ideo certis legibus, jussuque publico a prima civitatis institutione munienda sunt consulta Senatus: ut si certis de rebus in publicam, non in privatam utilitatem ad judicium ejus adductis Senatus decreverit, universam obliget civitatem, si de negotiis, & judiciis iis agatur, quæ longe rectius quæta paucorum, atque tranquilla deliberatione, quam

(*) Etiam hoc loco Auctor regulam ex exemplo solius Respublicæ Romanæ docet, & ejusdemque formam mixtam ex Aristocratia & Democratia, seu potius patrum & plebis collisiones pro Republica,

vel statum vendit populari, cum Republicæ nomen imperiis omnibus tribui possit; Respublica popularis vero, sive Democratia sit in qua populus universus de summa Respublica consultat.

quam tumultuosa contentione multitudinis transigantur. Atque ut Senatores attributos sibi magistratus, & certorum judiciorum potestatem sibi retineant, arceantque inconsultam inde plebem, oportet eos magistratus, &que judiciorum exercitia magnis onerare sumptibus, ut plebeis plerumque tenuibus desiderium sui minime commoveant. Ita enim solis opulentis una & melioribus in eo munere patebunt, abstinebuntque iis ultro tam qui e Senatoribus, quam qui sunt e plebe deteriores, nempe tam pecuniosi, & avari; quam tenues, & viles; neque in campum descendunt, nisi honestiores, qui divitiis gloriam anteponunt, ut in Edilium Curulium creatione contigit; quem honorum ultro patriciis plebeis remisierunt, ne ludorum sumptibus premerentur. Certos quoque plebeis oportet paratos esse magistratus, qui nunquam ad Senatores transferantur: ut habeat plebs, quos publica potestate semper armatos adversus insolentiam nobilium opponat, quales Tribuni fuerunt Romanorum. Creabuntur tamen tum ii, tum senatorii etiam magistratus universorum suffragiis; judiciorumque illa majoris prudentiæ indiga, Senatoribus quidem, sed a populo mandabuntur: ne quid in republica geratur, cujus universi aliqua ratione non participant. Et ne multitudine comitia pertubentur, neve civitas seditiosis redundet hominibus, occupanda plebs est opere rustico, majorque pars promota re agraria in agros deducenda, ut minus habeat in urbe negotiorum, ac minus in ea permaneat inopum & ociosorum: quorum hi propter desidiosam vitam: illi propter desperationem, & egestatem studio tenentur assiduo rerum novarum. Hinc etiam eveniet, ut minus in urbe nascatur opificum, qui artes tractant luxuriæ ministras, novisque sensuum oblectamentis invenientis, & civilibus ad insanas rerum inutilium emotiones provocandis aliena patrimonium, vel in mundum muliebrem commutant, ut

bene parta patrum fiant anademata mitra,

ut Lucretius ait; vel in scænicos apparatus, aut in pudenda præmia musicorum. Optimus vero populus est agricolarum, atque pastorum, atque ibi civilis, & militaris virtus hæret firmius, ubi plurimum

est rei agrariæ, atque pecuariæ studium. Pastores etenim, & agricolæ, quia urbe absunt propter laborem rusticum, quo exercentur, & quia spem victus ducunt a proventu agrorum, & pecorum, neque fame ad desperationem aguntur, neque ocio conciones frequentant, neque ducuntur studio rerum novarum: & si ducendæ erunt in bellum, erunt milites validiores: utpote parce, ac duriter vivere assueti, frigus & æstus tolerantes, ac sub dio nocte atque interdiu manentes. At si de rebus iis agatur, quæ non tam consilio, quam viribus expediuntur, ex ita deducuntur ad multitudinem, ut ipsi per se statuisse videantur, quod viribus tolerandum, atque opibus est sustinendum universonum: ne quid sibi supra vires ab aliis impositum conquerantur, qualia sunt vectigalia, tributa, opera publica, & onera tum civilia, tum & militaria, quibus suscipiendis auctores fieri oportet plebejos magistratus, ad quos, uti diximus, aditus nobilibus obstruatur; quamvis magistratibus plebejis Senatus consuleat, & sententiæ dicendæ causa minime eludatur, Atque ita sicuti Senatores seorsum a plebe, ita & plebeji seorsum a Senatoribus certos sibi magistratus attributos retinebunt: præter magistratus alios & honores, ac sacerdotia, quæ promiscua esse oportet plebejis, & Senatoribus. Ac ne dum quis magistratu fungitur, movere quid audeat e publicis institutis, vimque sibi parare ad extraordinarium imperium, publicæ administrationis rationem reddere cogentur omnes magistratu exeuntes. Nam, & mitissima optimaque ingenia pervertuntur, nisi ab arbitrio pendere compellantur alieno; alioquin homines nacti summam potestatem, abstinere nequeunt ab injuriis, atque in odium deveniunt plurimorum, a quibus ut caveant, velint nolint, necessitate saltem sui tutiendi ad appetendam tyrannidem adducuntur. Optimus autem hic reipublicæ status, quem descripsimus, cujus cives, neque propriæ, neque alienæ cupiditati, sed tantum legibus, nempe rationi divinæ parent, partim ex optimatum regimine trahit, partim ex dominatione plebis; in cujus effrenam potestatem omnino dilabatur, quando temperie ista perturbata, leges sub imperium furiosæ multitudinis rediguntur: quæ nimio desiderio libertatis deci-

CAPUT XVII.

De civili conversione rerum romanarum.

det in miserissima servitutem, in quam converteritur pernicioſa licentia; qua plebei exultantes, atque omnia ex libidine gerentes, ac ſemetipſos invicem oppugnantes, publicaſque vires & opes in diverſum amentiffime trahentes dirimuntur in factiones; ac plerumque in binas majores; meliorum alteram vero multorum; quorum priores illi vincuntur a poſterioribus illis: quia, in ſumma illa perturbatione rerum, facile conſilium a violentia, & ratio ab impetu & numero ſuperatur; præcipue quia quando deteriores in meliores irruunt, ſemper fere ab aſtutiori aliquo incitantur, qui ſeſe ducem illorum obtulerit, quique viribus multitudinis uſos ad optimates depri-
mendoſ, ubi calumniando apud populum, inſidialique tendendo, modo unum, modo alium, aut bonis omnibus multaverit, aut in exilium egerit, aut prænis capitalibus eiecerit, e vita; hiſque fraudibus adſertarios omnes ſuæ cupiditatis callide crudeliterque ſuſulerit; metuens inſidias ab iſdem, aut ab eorum filiis, quos tot injuriis exagitavit, poſcite a populo cuſtodes corporis, ut ſenſim atque paulatim exercitum ſibi compareret familiarem ex exteris, quem alii bonis proſcriptorum: donec ad eam potentiam perveniat, qua ipſum auctorem potentie ſuæ populum novis militibus perterreſactum, omni potentia ſpoliet, imponendis veſtigialibus, convertendiſque in prædam ſuam opibus illorum, cum quibus una olim ſubſtantias prædabatur aliorum, ut in hanc plebis amentiam recte illud Hieremie conferatur:

Va qui prædavis, nonne & ipſe prædaberis?

Atque ita populus legibus parere antea rectus, carnifici ſuo, quem proprio ſanguine ſuo, obtemperare compellitur; & multitudo inconfuſa, quæ libertatem ſupra modum concepit; a cupiditate illa ſua in ſervitium deducitur illius, quem pro vindicæ communis libertatis extulerat. Is enim jam e populi ductore tyrannus, humano ſanguine eructatus, dentes raboſi manantes, in plebem retorquet nutricem ſuam; viſcera, quæ illum protere voraturus, iſſique artibus crudeliter uſurus, quas in deſcribenda tyrannide ſuperius expoſuimus.

His de civitate traditis, ratio, atque converſio Romanæ reipublice facile patebit: cujus in viciffitudine cauſas licet omnes & eventus rerum humanarum introſpicere. Percurrit enim, obitque res Romana ſtatus civiles omnes, utpote ereberrime agitata motibus; ideoque non mirum, ſi diverſis temporibus in varias, ac denique univerſas reipublicæ formas aſſidua circumvolutione migraverit. Orta enim reipublica ſub regimine unius, atque a Romulo in ſumma juris æquabilitate concordiaque ordinum conſtituta, perque manus regum aliorum ad Tarquinium ſuperbum utque tradita, ſub hoc poſtremo decidit in tyrannidem. Quo de ſtatu per Brutum erepta & Valerium Conſules, tradita eorum conſilio ſunt optimatibus, ſub imperio conſulari tantum a patriciorum ordine ſuſcipiendo. Irumpentibus autem in patriciorum potentiam Tribunis, quos a Senatu per ſeditiones plebs impetraverat, plebei partem reipublicæ a patriciis ad ſe traduxerunt, impetrata non modo Conſulatus, ſed & honorum fere omnium, & connubiorum, atque ſacrorum communione. Unde cum plebs patribus par muneribus eſſet, numero ſuperior; facile tandem & Senatum in poteſtatem adduxit ſuam: excitatis ex ſe frequentes ſeditioſis Tribunis plebis, præcipue Græcchiſ, qui commota in libertatis perniciem ſub ipſa libertatis recuperandæ imagine, agraria lege, plebem inopem in optimatum, & opulentiorum agros, velut in prædam agebant hoſtilem. Cumque contentiones hæ reipublicam lacerarent, conſiliumque prudeatium violentiæ ſubjicerent plurimorum, plebitque odium, iramque perpetuo in patricios accenderent; plebei palam ſuos vindices ac tutores contra patriciorum injurias extollebant: patricii contra ſuſcitabant ſuos, quos utrimque cum propriis factionibus inter ſe committebant. Atque cum plebeiſ modo, modo patriciis aſſertor ſuperaret; reipublicæ vires atterebantur. Nam ſi Marius viciffet patricios, ſi vero Sylla plebeiſ factionem trucidabat, donec, quieſcente Syllana proſcriptio-

ptione, odia civium non placata, sed malorum diuturnitate lassata tantisper deferbuerunt, quoad redeuntibus viribus, novisque sibi ductibus injuriarum oblati, iterum incertamen civile sub Cæsare ac Pompejo devenerunt. Victor autem Cæsar a plebeinain spicato nutritus, atque in Reipublice pestem, extraordinariis imperiis, ad summam potentiameductus, evertit omnino rempublicam, & plebem, cujus vindicem se præferebat, ipsam oppressit simul & Senatum, eosque traduxit in satellitum & suarum copiarum potestatem. Qui satellites cum Cæsarem amisissent, conspuratione sua paternarum opum, & odiorum heredem Augustum ad eandem, ac majorem potentiam, extinctis Bruto & Cassio liberatoribus orbis terrarum, extulerunt. En brevi fatalem Romanæ vicissitudinis orbem e causis a nobis superius expressis impulsam, atque circumactam. Quo ventente, Romanæ nobis natæ sunt leges post conditas leges XII. tabularum latæ, quas hoc tertio complectemur, utile arbitantes ingenia studiorum ad generales imperiorum, & legumlationum adduxisse causas, antequam converterentur ad leges: quarum vis omnis atque potestas ex imperiorum ac civilis regiminis, unde nascuntur, vi, ac potestate cognoscitur. Ea porro est Romanæ Jurisprudentiæ dignitas, atque majestas, ut nemo Romani Jurisconsulti nomen mereatur, nisi ubi e re fuerit publica, norit etiam agere legislatorem. Ad quod munus, & nos studiosos nostros, quantum tenuis facultas nostra tulit, instituere curavimus. Quod haud difficile philosophorum hæc a nobis exposita ratio, & primæ Romanorum leges cum ea contextu præstiterint: si ad contemplandarum simul, & gerendarum, atque ad divinarum & civilium rerum artem, ingenium nasciscuntur idoneum.

Igitur more nostro Caji, & Justiniani divisionem amplectentes a legibus ad personas pertinentibus exordiemur. Personarum autem aut liberi sunt, aut servi, quorum conditio quemadmodum vetustis legibus con-

stitutæ, immutatae fuerit, patebit ex legibus, & S. C. quæ proferemus.

C A P U T XVIII.

De lege Fusia Caninia.

AC celeberrima est lex Fusia Caninia, quæ de Furiis non paucis dicitur, substituta, post inventam ab Appio literam R, in veteribus nominibus R pro S; unde utrumque, & labor dicitur, & labor, vapores, & vapor. (a) Hanc autem legem Augusti temporibus latam esse colligitur ex Suetonio, (b) qui etsi legislatoris nomen retineat, Augusti tamen sollicitudinem de tuenda Romani nominis dignitate, ac legis ejus sententiam prodit. (c) Latores legis plerique ponunt (*) Furium Camillum, & C. Caninium Coll. anno A. U. C. DCCCLII. quo anno inter omnes non constat an hi Consules fuerint; reperio enim Cornelium Lentulum, & Lucium Calpurnium Pisone. Furius autem Camillus anno DCCCLIX. aliquorum sententia Consul fuit cum Nonio Quintiliano, & Rævardus (d) in antiquo exemplari *Fusiam Caniniam* legi testatur; ex qua lectione adducitur, ut credat, latam Q. Fusio Caleno & P. Vatinio Coll. anno DCCVI. ac retractatam & expensam, atque amplificatam sub Augusto a Cajo Caninio Gallo, conjunctaque fuisse Fusii, & Caninii nomina, ut in aliis legibus observamus, quibus cum veteris auctoris, tum instauratoris nomina præfixa legimus. Quoquomodo se res habeat (quis enim si bona fide agere velit in tot vetustatis tenebris caligare se non fatebitur?) hanc disputationem de servorum libertate Augusti tempore aut institutam esse constat, aut certe suscitaram. Ea vero lex effusam ebriantium in manumittendo facilitatem ad certum modum, & præscriptum numerum coercerat; viventibus liberam facultatem permittebat. Hominum enim liberalitatem dum vivunt rei familiaris ratio, & egellatis periculum satis per se moderatur; morientes vero facile dissipant ea, quorum usum brevi sunt amissuri. Illa vero parte lex occurrit, quæ vergit homi-

(a) Quintil. lib. i. cap. 4.

(b) In Aug. cap. 40.

(c) Cuius præsit. C. de L. Fusia Caninia coll.

(*) Novissime Ephraïmus Gerhardus in Disserta-

tione Angulari de lege Fusia Caninia hanc legem A. V. 775. latam conjicit. Heinricus Hoffm. Jur. p. 113.

(d) Conject. cap. i. lib. 2.

hominum inconsulta facilitas. Unde intercedenti mulieri Vellejanum succurrit, non donanti: liberius enim mulieres promittunt, quam donant. Præterea Romani facile patrimonium suum in funeris sumptus effundebant; ut posteris (*) opulentiam ostentarent, & servos liberabant, ut pileati liberti funebrem pompam comitarentur. Unde, ne libertorum numero supra modum aucto, servili sanguine urbs pollueretur; inhibendam esse censuit Augustus manumittendi licentiam. Quominus assentior iis, qui negarunt lege Fusia Caninia comprehendere fideicommissarias libertates; propterea quod hereditas in servis domini pars aliqua supersit, nempe jura patronatus, quæ danda fideicommissaria libertate, adhuc in herede permanent. Huic enim conjecturæ Papiniani (a) auctoritatem opponimus, apud quem *lib. 22. quasi*, testator ab hereditis petit, ut ex tribus, quos habebat, servis, unum & alterum manumittat; itaque in iubendo servat legis modum. Cur præterea Paulus *lib. singul. ad l. Fusiæ Caniniam*, (b) negat servum, quem per testator (scilicet Caniniam) manumittere testator non poterat, quemque alteri, ut manumitteret, legaverat, posse a legatario manumitti, quia in fraudem legis parendum voluntati non esset, ideoque censet servi commodum ad legatarium pertinere? Unde ingenue pro sua doctrina, & gravitate Cujacius errorem suum recognoscit & corrigit, (c) receditque a veteri sententia. Negarat enim alibi, fideicommissarias libertates lege Fusia Caninia comprehendendi: igitur non directas libertates tantum, sed & fideicommissarias hunc ad modum lex Fusia Caninia redigit, ut qui duos servos habet, manumittere possit am-

hos; ex tribus vero servis, non plures, quam unus, & alter manumittantur: (d) abductus autem duobus usque ad decem, pars dimidia, a X. usque ad XXX. pars tertia; a XXX. usque ad C. pars quarta; a C. usque ad D. pars quinta, nempe C. ut non liceat hunc numerum excedere, etsi plures, quam D. servi possideantur. (e) Unde Vopiscus in Tacito, (**) servos, inquit, manumisit intra centum, ne Caniniam transgesseret. (f) Constat autem, Romanorum non paucos patrimonium omne suum in servis habuisse constitutum. Pedanio enim quadringentos servos tribuit Tacitus. (g) Plinius vero Cæcilio Isidoro quatuor mille. Laurentius denique apud Athenæum refert (h) viginti millia servorum fuisse, qui Romæ possederint. At si ultra modum danda libertate testator excurrisset, tum scripturæ ordo servabatur, ut qui primi scripti essent, si numerati legitimum modum conficerent, liberarentur; qui vero a iusto numero superessent, in servitute manerent. (i) Altero ejusdem legis capite continebatur, ut ne confuse, & permixte, veluti, *servos meos, ancillas meas liberos esse volo*, sed nominatim, & distincte manumitterentur servi, veluti, *Stichus, Dima, liberi sunt*. Quamobrem si legitimum quis numerum manumittendo excessisset, (***) eorumque nomina in orbem confusaque ordine scripturæ locasset, ac in ejus orbis area, sive spatio scripsisset, *liberi sunt*; neminem eorum placuit esse liberum, cum in circulo non pateret unde duocetur legitimus numerus, aut ubi tandem aliqua ex parte ductus insisteret, ut enim Ocellus Lucanus ait, *Circulus undique similis*, & *agnalis, ideo sine principio, & sine*. At si communibus notis testator

usus

(*) Quod minus commode dictum videtur, etiam si posterorum vocabulum cum Caligula apud Svetonium in *vita sua*, c. 38. de iis solis accipere velimus, qui filii sint, neque posteris ultra hunc gradum appellare sustineamus.

(a) L. 22. §. legatario ff. de fideicom. liberos.

(b) L. si quis cum 37. ff. de condit. & demon.

(c) Tit. C. de fideicom. liberos.

(d) Paulus sent. lib. 4. tit. 14. Ulpianus fragm. tit. 1.

(e) Distincte Cujac. ad lib. 4. Paul. sent. tit. 14.

(**) Quod in ex superabundanti fecisse videtur: cum enim lex ad solam manumissionem per ultimam voluntatem pertineret, inter vivos autem etiam inte-

græ familiæ manumitti possent, mentem legis etiam in manumissione inter vivos servavit.

(f) Fido Cajum in lib. 2. tit. 2. Instis.

(g) Annal. 14. cap. 43. Plin. lib. 37. cap. 10.

(h) L. 6. n. 137. Seneca de tranquill. cap. 8.

(i) Cajus Instis. lib. 1. cap. 2.

(***) Quod si intra numerum manumissi essent, omnes liberi fuisset videntur, quia certi omnes & nominati. Diebantur autem in circulo manumissi etiam manumissi in orbe tereti. Græce *δυσκλινος* vel *δυσκλινος*, de quibus videndus Merilinus *Obs. tit. c. 40.* qui tamen in circulo, & confuse manumissos confudit, recte ideo notatus ab Antonio Schultingio ad *Cajum* J. 2. 13.

usus fuisset, veluti *cognus meus liber esto*, cum unum haberet coquum; perinde est ac si nominatim manumississet. Officiorum enim, ut inquit Paulus (a) & artium appellatio, nihil nominum de significatione mutat; nisi cum plures sunt ejusdem artificii. In numero autem servorum in eundem computabantur & fugitivi, quorum possessio animo retinebatur, Justinianus vero hac lege veluti libertatis impedimento sublata, pristinam manumissionis facultatem restituit, (b) eo tantum ejus legis capite probato, quo servos nominatim (*) manumittere jubetur.

CAPUT XIX.

De lege *Ælia Sentia*.

SEd alia manumissionibus impedimenta obtulit lex *Ælia Sentia* pluribus sane capitibus; latius fuit Augusti ævo, (c) nempe Sex. Ælio, & C. Sentio Coss. A. U. C. DCCCLVI. vel potius DCCLV, in quorum annum horum consultum emendationis temporum ratio confert. Alia enim lex est ab ea, cujus Cicero meminit, (**) in qua turpiter labitur Mynsingerus. Ex hac autem lege quo ab honestissima civitate averterentur maculæ hominum flagitiosorum, pudendæque famæ, qui vel ob turpem fugam inulti essent in fronte notis, a quibus thymatiz, ac & subverbiis dicebantur, (d) vel aliquo in crimine deprehensi essent, deinde torti, aut ad ferrum dati, aut obiecti bediis, aut in publicam custodiam ducti; constitutum fuit, ne hi manumissi commercium, aut connubium, aut testamenti factionem, aut ulla civitatis jura consequerentur; passimque, ut ad eam conditionem redigerentur, quæ peregrini, qui abiectis armis se suæque omnia victos dedidissent in ditionem populi Romani. Unde servi illi

manumissi, ut conditionem, ita & nomen deditiorum consequerentur, sine ulla spe Romanæ civitatis adipiscendæ. (e) Verum obsecrato sensim decore urbis, lex etiam *Ælia Sentia* languebat, ut, reddito cunctis pari manumissionis jure, Justinianus eam sustulerit. (f) Alterum libertatis impedimentum excitavit lex *Ælia Sentia* ex ætate cum servorum, tum dominorum: nam nec servus triginta annis minor vindicta manumitti, nec minor viginti annis dominus manumittere poterat; nisi adducta, probataque causa in urbe apud consilium quinque Senatorum, & quinque Equitum Romanorum: in provincia vero apud consilium XX. Recuperatorum, five judicum, per quos debitum & jus quisque recipere suum; eosque judices cives Romanos esse oportebat. (g) Quod optima ratione fuit constitutum. Qui etenim manumittit, civem dat Republicæ. Quod jus sane maximum privatis esse libertatis gratia tributum. Unde illud lenonis apud Plautum, (h)

Summe ego probus, sum lepidus civis,

Qui Atticam hodie civitatem

Maximam majorem feci, atque auxi civi famulum?

liberaverat eum mulierem.

Hinc ne lubrici plerumque consilii adolescentibus liceret civem aliquando turpissimum dare Reipubl. lex restitit eorum consilio parum firmo; (i) nam & nostris temporibus in urbe usu venit, ut nobilissimus quisque adolescens a vaferissimis & deterrimis famulorum dolis circumducatur, quibus ætas ea maxime patet; etenim rei parandæ difficultatem nondum experta, præcepta ad liberalitatis officia fertur. Et quoniam libertatem non vitiorum; sed virtutis præmium esse majores nostri voluerunt; ideo ne libidinosus illecebris candor & liberalitas aliena captare-

(a) Lib. 4. *Struc. tit. 14.*

(b) C. de leg. *Puf. Cæn. toll. Cujac. ibid. in par.*

(c) Imo etiam non nominato servo libertas jure novo dari posse videtur, cum sufficiat, personam ejus aliunde innoscere arg. §. 47. *J. de legatis*.

(d) Dion. lib. 55. pag. 557.

(e) Imo verba, *Ælia Sentia*, in optimis codicibus Ciceronis desunt, jam supra monitum fuit. Uteremur alias consilio Auctoris & legem hanc a nostra diversam diceremus. Utrique enim eadem esse nequit,

quia Cicero libros *Topicos*, quorum auctoritate Mynsingerus utitur, multis ante latam legem nostram, A. U. 710. scriptis, ut supputat Norisius ad *Conestroph. Pis. diff. III. c. 9.*

(f) Tertull. de *Pæll. c. 4.*

(g) Ulp. *Instit. c. 1. ubi Goth. Cujac. parat. C. de ded. lib. tollendo.*

(h) C. de *ded. lib. vol.*

(i) Ulp. *tit. 1. Instit. §. 12.*

(b) In *Puf. ad. a. se. 30.*

(c) L. 4. ff. de *servis capto.*

pararetur; iustas, & honestas catulas probari oportebat; (a) quoque omnis fraus amoveretur, irritæ erant hac lege manumissiones ex; quas minor XX. (b) annis faceret per interpositam personam alterius, qui major esset annorum XX. Quod ex sententia legis S. C. fuit evocatum, ut patet ex Alexandri reſcripto. (c) Plura enim S. C. legem hanc comitabantur, nempe; *Ut si quis apud unum Consulem ediderit nomina manumittendorum, at apud eundem expediat manumissionem, peragatque solemnia, nisi Consul ille, iusta causa, impediatur*; tum enim licebit alterum adire. (d) Est & illud, ne in fraudem civitatum manumissi ad libertatem venirent. (e) Atque ad hanc legem etiam spectabat S. C. aliud, ne capitalium criminum reis servos suos manumittere liceret. [f] Ex illud, quod inter iustas causas manumissionis habetur, si minor XX. annis ancillam suam matrimonii causa manumittere cupiat, & jure ducturum intra sex menses. (g) Iustas autem causas Justinianus recensuit hæc: si quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratres, sororesque naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut collectaneum, (*) manumittat, aut ancillam; si eam, ut diximus, intra sex menses ducere sit paratus; aut servum non minorem decem & septem annis, quem procuratorem sibi constituat. Quas causas exigit Justinianus a minori XX. annis, si vindicta manumittat, non si testamento. Nam adoleſcenti annorum XVIII. libertatem tribuit facultatem in testamento manumittendi. (h) Quod postea laxavit ad annum XIV. (i) Aliud legis Eliæ Sentie caput vetabat ma-

numissiones, quæ obligatos servos creditoribus eximerent; partemque detraherent pignorum, aut portionem patronis debitam imminuerent. Hinc revocavit, ac ipso jure irritas fecit [k] manumissiones ab eo consilio, fraudeque perfectas, etiam si manumissiones a militari testamento descendant; (l) similiter atque alienationes in fraudem creditorum factæ per Paullianam rescinduntur; (m) famæ autem in fraudem patronorum a testato libero, per Fabianam; (n) ab intestato vero, per Calvisianam actionem revocantur; (o) quamvis hæc ab initio valeant; manumissiones vero lex Eliæ Sentia in ipsis iniitiis irritas reddit. Non eadem enim est in Prætoribus, quæ in lege potestas. Porro per hanc legem iis etiam propicietur creditoribus, quibus sub conditione debetur, (p) cum & is etiam creditor obligationem transferat in heredes; (q) & possit in possessionem mitti bonorum debitoris: ideo recte Cujacius e veteri lectione (r) negationem expunxit, (**) ac pro loco non habet, restituit locum habet: cui emendationi favet Hermogenianus. (s) Verum ne dominus, qui solvendo non est, distractionis bonorum ignominiam post mortem subeat, permittit ei hac lege, uni servorum libertatem, & hereditatem testamento relinquere, ut is in sese infamiam domus incursare cupiat, ac non domini, sed servi nomine bona distrahantur: similiter atque de Senatorum nomen infamiam polluat, ex S. C. curator constituitur distrahendis bonis Senatorum, quibus actiones creditorum immisceant. (t) Verum etiam simpliciter heres servus sit institutus abs-

(a) Ulp. ad l. illud ff. de manumiss. vendit.
(b) L. 4. C. qui manumiserit non poss. & Cujac. ad eundem tit.
(c) D. L. 4. C. qui manumiserit non possunt.
(d) L. 1. ff. de offic. prætor.
(e) L. in fraudem tit. ff. qui & a quibus manum. per l. Eli. sent.
(f) L. qui pona B. ff. de manumiss.
(g) Cujac. obs. 4. cap. 31. lib. 3. tit. 11. C. l. si collationem in fin. de moven. vindicta Inst. lib. 1. tit. 6.
(h) Sive euryptor, cujus mentio fit in Actis Apostolorum cap. 13. v. 1. Additur in L. 18. D. de manum. vindicta capisarius. Capisarius vero est, qui liberos adoleſcentis ingenui, in ludum venit, portat, quo sensu Augustinus Comment. in Ps. XLII. Judæos Christianorum capisarios vocat, item contra Faust. XII. 23. sermarios bajulantes legem & Prophetas.
(i) L. 1. ff. de off. prætor.
(j) L. 1. ff. de off. prætor.
(k) L. 1. ff. de off. prætor.
(l) L. 1. ff. de off. prætor.
(m) L. 1. ff. de off. prætor.
(n) L. 1. ff. de off. prætor.
(o) L. 1. ff. de off. prætor.
(p) L. 1. ff. de off. prætor.
(q) L. 1. ff. de off. prætor.
(r) L. 1. ff. de off. prætor.
(s) L. 1. ff. de off. prætor.
(t) L. 1. ff. de off. prætor.

(b) Inst. lib. 1. tit. 6.
(c) Novell. 119. t. 2.
(d) L. si liberum ff. de jure patron. Tacit. annal. lib. 15. cap. 55.
(e) L. 4. §. 5. ff. qui & a quibus. L. in fraudem in princ. ff. de milit. testam.
(f) L. 1. ff. de off. prætor. in fraud. cred. Inst. de action.
(g) Tit. ff. C. qui manumiserit non poss.
(h) Vide Cujac. C. qui manumiserit non poss.
(i) L. 1. ff. qui & a quibus manumiss.
(j) Cujac. lib. 3. ad Afric. lib. 3.
(k) L. 1. ff. qui & a quibus.
(l) Quæ negatio fugit diligentiam Siegm. Reick. Juchii de Negotiorum Pandectarum.
(m) L. 1. ff. de off. prætor.
(n) L. 1. ff. de off. prætor.
(o) L. 1. ff. de off. prætor.
(p) L. 1. ff. de off. prætor.
(q) L. 1. ff. de off. prætor.
(r) L. 1. ff. de off. prætor.
(s) L. 1. ff. de off. prætor.
(t) L. 1. ff. de off. prætor.

absque libertate, nihilominus tamen esse liberum Iulianianus vult; (a) Cum heredis nomen nequeat nisi in liberum hominem cadere. Item Adriani temporibus proditum est S.C. (b) ad hanc legem ut pluribus libertatis ab eo, qui solvendo non erat, & per fideicommissum institutus servus, qui priori loco scriptus esset, libertatem & hereditatem alsequeretur, nisi prior nominatus majoris sit precii, ex quo possit creditoribus satisfieri; alter autem sit minoris, nec ex eo possint creditores debitam sibi pecuniam redigere: rum enim sequenti loco scriptus perveniet ad libertatem, (c) Si tamen servus sit institutus, substitutus vero liber homo, reiecta institutione servi, in libero substituto consistet hereditas. Servi enim institutio tum demum valet, cum deest homo liber, a quo heredis nomen sustineatur. (d) Directas autem libertates tantum coercet lex Ælia Sentia: nam fideicommissarias moderatur jus ante receptum, quo vetatur fideicommissum præstari, nisi deducto ære alieno. (e) Cautum præterea est hac lege, ut si patronus liberum inopem alere neglexerit, ipse liberque ejus excidant non solum iuribus, quæ manumittendo sibi retinuit; verum etiam hereditate liberti ac bonorum possessione; nisi vel heres sit ipse dominus institutus, vel bonorum possessionem secundum tabulas petat. (f) Et contra ex eadem lege actio prodita est adversus ingratos libertos. Optimo sane consilio, ne qui contemneret libertatis auctorem, turpi vita, scelerisque, quorum indicium præbuit, morbis civitatem labefactaret. Hac apud Athenienses formula ingratus libertus in servitutum retrahebatur: *Superfedo te habere civem, tanti muneris impium astinere* Jani Gravina. Tom. I.

tatem; nec adduci possunt, ut credon ubi utilem, quem domi scelestum cervis: abi igitur, & esto servus, quoniam liber esse nescivisti: (g) apud Romanos vero damnabatur in latomias, sive lapideinas. (*) Quamquam enim in l. 30. ff. qui, & a quibus, legitur, ut in servitutem revocetur, & apud Donatum invenitur, libertos in servitutem revocari; tamen in ea lege gloriola est, quod irrepleit ex constitutionibus. Siquidem posterioribus temporibus, ad que forsitan & Donatus replevit, non ex l. Ælia Sentia, sed ex rescripto Principum, patroni extra ordinem libertos in servitutem revocabant. (h) Hæc autem actio ex lege Ælia Sentia descendens, competit dominis, vel eius filiis, heredibus etiam, si se abstinuerint hereditate; non autem heredibus heredum, (i) vel filius exhereditatus, deinde per alium heredem, vel per servum ad hereditatem paternam admittis. Et rescripte Cuiacius in l. cum patronus, coniungit actionem ingrati cum iure operum (**) exigendorum. (k) Ne vero in libero homine nota hereret servitutis, eadem l. Ælia Sentia, dominus, qui a liberto mercedem operarum stipulabatur; ab omni iure; quod sibi ex manumissione supererat, excidebat. (l) Secus vero erat, si a sponte præstantibus libertis dominus acciperet, aut operarum mercedem exigeret: potius enim a conductore operarum liberti capere videretur, quam ab ipso liberto: nisi ea conditione sit patronus, ut pecunia non indigeat, & satis operibus ipsius locuti iuvetur: ne quod accepti beneficii præmio libertus ex legis prætare teneretur, ad explendam domini avaritiam defleat. (m) Cum autem nihil tam

H h reip.

(a) Insti. lib. 2. tit. 6. §. 2.

(b) L. 83. ff. de hered. insti.

(c) L. si quis habens 24. ff. qui & a quibus manumittit.

(d) L. 57. ff. de hered. insti.

(e) Cuiac. ad tit. 11. C. lib. 7.

(f) L. 33. ff. de bon. lib. l. 6. ff. de liber. agnosce.

(g) Val. Max. apud Cuiac. ad l. commun. 24. ff. de bon. libere. sive ad lib. 65. ff. Salvis Julian.

(*) Malim lapideinas, est enim vox composita a lapide cadendo. In mox sequente l. 30. ff. Qui & a quibus verba, in servitutem revocatur, contra Cuiacium tuctur Suerinius, repetiturum actionem iuris civilis cap. 3. Medium inter utrumque viam init Cel. b. Otto Pr. Tom. II. p. 3. qui dicta verba ad Principum Constitutiones refert, quibus liberti ingrati extra ordinem in servitutem revocati fuerint.

(h) Cuiac. ad L. commun. 24. ff. de operis liberorum. & observat. 21. cap. 6. L. 7. ff. ad S. C. Syllanian. L. 1. C. de liberis. & eorum liberis.

(i) L. sciendum 70. ff. de V. S. L. si operaria ff. de oper. libere & L. cum patron. §. cum liber. eod.

(**) Scilicet, ut qui operas exigere potest, etiam actionem ingrati instituitur queat.

(k) d. l. cum patrono Cuiac. in ff. ad leg. sciendum 30. ff. de V. S. que conjuncta est cum l. 65. 63. 69. & l. penult. C. de liberis. & eorum liber. Cuiac. obs. 27. c. 14.

(l) L. ult. ff. qui, & a quibus. & si quis a libertis ff. de agnosce. liber. L. 25. ff. de oper. libere.

(m) L. 25. ff. de oper. libere. ubi Cuiac. ad Julian. lib. 65. ff. L. penult. & tit. ff. qui, & a quibus. Cuiac. l. commun. 24. ff. de oper. libere. & ad l. 6. de iur. patron. ad l. 24. ff. de oper. libere.

reip. conducatur, quam liberorum procreatio; ideo hac lege jus patronatus adimebatur ei, qui stipulatione; vel jurejurando libertum, libertamve obstrinxisset, ne nuberet, neve liberos tolleretur, (a) nisi non perpetuam viduitatem patronus, sed magis curam susceptorum jam liberorum injunxisse videatur. (b) Verum si jurejurando patronus adegerit, ne uxorem ducat, libertum, qui suscipiendorum liberorum spe destituitur, veluti castratum, certe in legem non incidit: neque si libertam patronus adegerit, ut sibi patrono nubat, dummodo ex animo matrimonium expetat. c) Erat & aliud hujus legis caput a Justiniano commemoratum in Novellis, quo donatione facta inter virum, & uxorem; & viro mortuo antequam rem donatam traderet, vetabatur mulier eam vindicare; sed si mariti heredes eam rem a muliere peterent, mulieri, si non possideret, (*) tantum exceptionem contra petitores opponere permittebatur. (d)

CAPUT XX.

De Lege Julia manumissionis.

Manumissionis quoque legem Augustus condidit amplificandis juribus majestatis. Noluit enim, principem libertatem dantem teneri legibus manumissionis; sed sine ulla solemnitate, sive vindi-

cata, solumque nutu perducere posse servos ad libertatem voluit; quæ lex Julia dicta est de manumissionibus, eamque Augusto tribuit Paulus. (e) (**)

CAPUT XXI.

De Lege Petronia de Servis.

Avit quoque manumissionibus lex Junia Petronia, qua constitutum est, ut discrepantes pares Judicum sententia servo libertatem pariant: [f] sententia enim semper est præferenda clementior. Alia quoque lege, sive, ut ego suspicor, alio ejusdem legis Petronia capite subventum est servis, ne arbitrio domini ad bestias depugnandas tradantur, sed a iudice, causa apud eum probata. (g) Austorem Petronia legis Hottomannus facit Cajum Junium Cæsonium Patrum, & Petronium Turpillianum Coss. an. 813. A. U. C. [***]

CAPUT XXII.

De Lege Junia Norbana, & S. C. Largiano.

Augusti studium emendandæ civitatis, ac servilium sordium eluendarum, viguit etiam in Tiberio, cujus quinto imperii anno A. U. C. DCCLXXI. lata est lex Junia Norbana a M. Junio Sylano, L. Norbano Ba bo Coss. [****] Eaque medium

(a) L. 6. ff. de jure patron. L. penult. & ult. ff. qui, & a quib. L. communis, 23. ff. de bon. libers.

(b) L. penult. ff. qui, & a quib.

(c) L. 6. ff. de jure patron.

(*) Imo si possideret, quod tamen caput magis legis Cincie, quam Sentie fuisse videtur. Quare & Cincie nomen illius loco Novellis insertum est novissimis editionibus corporis juris.

(d) Hottom. hœc leg. in serie leg. Rom.

(e) L. apud eum ff. de manumiss. §. 1.

(**) Principem sive vindicta manumittere posse, lege Augusti cautum dicit Paulus loco laudato, sed hanc legem Juliam de manumissionibus dictam esse, non dicit.

(f) L. 24. ff. de manumiss. Paul. lib. 4. sent. 12. §. 5.

(g) L. circumcidere 11. ff. ad l. Corn. de Sic.

(****) Aliud visum Cl. Noordkerk in disquisitione de Lege Petronia c. 2. qui legem de paribus iudicum sententia Julio Cæsari acceptam esse maluit, & legem Juliam patronorum dictam fuisse, censet. Idem legem Petroniam de servis non amplius arbitrio domini ad bestias depugnandas danda, eruditè & ingeniose atari Augusti, latori P. Petronio Turpilliano vindicavit: legem autem Petroniam de abolitionibus, quæ dein in Senatusconsultum Turpillianum transiit, eodem anno la-

tam putat, quo hæc de servis non temere ad bestias dandis vulgo lata fertur.

(****) Maluit hanc legem novissime C. Junio Norbano Balbo acceptam ferre C. Noordkerk, qui cum L. Cornelio Scipione consilium fuerit, A. V. 671. Causatur, hanc legem, quæ melior facta sit conditio libertorum modis minus solemnibus manumissionum, ut apparet ex fragmentis veteris Jurisconsulti, apud Schultingium p. 808. sed non convenire genio Augusti, servis intentis, multoque minus moribus Tiberii, hostis generis humani, nec tempore Augusti Latinis Junianos equiparari potuisse, quia hi juris iam Romani fuerint participes. Vultum, ut hanc speciosa fiat, tamen non est, cur temere vadmomium receptæ sententiæ deferamus. Quamquam enim hoc intuitu servis benigna est lex, quod etiam minus solemniter modo manumissi in servitutem temere revocari nequeant, alia tamen ex parte has libertates cohibet, perinde ac leges Ælia Sentia & Fufia Caninia indubitater iisdem circiter temporibus latæ. Liberti enim Juniani mariebantur ut servi, bonis eorum jure peculii apud dominum remanentibus §. 4. f. de succ. lib. pr. & §. ult. L. un. C. de test. lib. toll. Quod

quendam gradum inter libertatem, & servitutem interjecit, iisque paravit, qui neque vindicta, neque censu, neque testamento, sed per epistolam, aut inter amicos, aut adhibitionem ad convivium manumitterentur. Siquidem, qui aliquem sua mensa participasset, is propria quodammodo illum dignitate impertire videbatur; ut significat Agamemnon, dum Idomeneum ad pugnam apud Homerum adhortatur. (a) Verum ita demum adhibitione convivii, servus libertatem assequeretur, si eo consilio ad mensam a domino vocatus appareret. (b) Et quoniam in conviviiis, aut congratulationibus, atque hilari consuetudine amicorum homines animo soluto sunt & remisso, consilioque languentiori; propterea lex minus huiusmodi manumissionibus tribuit. Et cum procul sumus nec servi utilitatem praesentem habemus, facilius manumittimus: ideo libertas data per epistolam, minor est libertate data solemniter: Igitur his rationibus manumissos lex aequavit, qui nomina dabant latinis coloniis deducendis, (c) in quibus esse impune licebat etiam interdictis aqua, & igni; tum autem hi, cum illi, qui sponte nomina dabant, in easque colonias confluxerant latini facti Romanam civitatem amittebant, ut neque connubii, neque testamenti, neque nexus mancipique, neque patriae potestatis jus retinerent, ac dicebantur Latini colonarii. Cum autem lege, ut Cicero testatur, (d) Julia, fortasse lata a L. Julio Caesare, qui primo anno Italici belli, Consul cum L. Martio Philippo fuit, latinis omnibus civitas data fuerit; conditio veterum latinorum transit ad hosce libertos, (e) qui cum viverent liberi,

tamen mortui servilem in statum relabantur; nisi ad plenam libertatem testamento, aut censu, aut vindicta pervenissent. Si vero in hac media libertate mansissent, eorum bona dominus occupabat jure peculii: cum ipse, tum liberi ejus, qui exheredati non fuissent. Nam heredes instituti vel soli, vel cum extraneis in horum libertorum bonis praeserebantur ceteris ex S. C. Lergiano. (f) (*) Erant & aliae rationes latinae libertatis adipiscendae: quae nunc Justiniani constitutione ad veram plenamque libertatem perducunt. Itaque servus infirma valetudine, quem dominus exposuit, habuitque pro derelicto, ubi convalesceret, ex edicto Claudii latinam libertatem assequeretur. (g) Item & qui defuncti, heredis vel voluntate, ut pompam augerent, funus pileati praecederent, aut lectum circumstiterent, aut ventum cadaveri facerent, quod officium Achilles Patroclo praestabat; vel quibus ex testamento latina libertas obveniebat, quippe pendente conditione libertatis testamento data ab herede vindicta manumittebantur; vel quos dominus, accepto ea causa pretio manumittere abnueret; vel ancilla, quae fuisset in matrimonium libero homini a domino collocata; vel is, quem dominus inter acta iudicii filium appellasset, cuive dominus instrumentum emtionis & servitutis reddidisset. Qui omnes ad latinam tantum libertatem vocabantur; nunc sublatam ex Justiniani constitutione non modo latina libertate, sed discrimine omni libertos inter & ingenuos, omnes aequae ad plenam & integram libertatem perveniunt. (h) Cum ante Justinianum latini liberti, tum demum Romanam civitatem assequerentur.

Hh 2

si porro Trajanus hominem invito, vel ignorante patrono, beneficio principis ad libertatem festinantem, et vivum esse finat civem Romanum, tamen *Latinum facit morientem*, & Latini libertorum conditio Justiniani tempore nondum abolita erat, minus mirabilis videbitur libertus Latino tempore Tiberii assimilatus. Illud notabile, libertos Junianos tempore mortis pro servis habitos fuisse, quod utique non contigit Latinis Colonariis, unde apparet, neque his eos similes fuisse omnimodo.

(a) *Iliad*. Δ. (b) *Vide* Loon. *Etrusq.* c. 4. lib. 2.

(c) *De* quibus Cicero pro *Caelio*. & in *orat. pro domo*.

(d) *In orat. pro Balbo*.

(e) *Hac de re fragmentum extat veteris S. C. apud Petrum Pithaeum.*

(f) *L. unica §. de lat. libert. coll.*

(*) Vocem ceteris de heredibus intelligi liberti. *Vini-*nius in *Comm. ad §. 4. de success. lib.* heredes manumissos vocari censet. Sed sic Tribonianus extraneis heredibus *ejus non solum* dicere debuisse. Nunc ita scripsit: *Postea vero Senatus consulto Lergiano causum fuerat, ut Liberti manumissos non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponebantur.* Vocantur autem liberti non nominatim exheredati facti, unde manifestum, heredes liberti extraneos, non ab institutis tantum, verum etiam ab exheredatis inter ceteros exclusos fuisse, adeoque S. C. tum in favorem familiae patroni latum esse.

(g) *L. 2 ff. qui sine manumiss. ad libertat. perven.*

(h) *C. de lat. lib. coll. Novell. 78. cap. 3.*

querentur, cum rescripto principis jus Quiritium impetrassent, [a] vel causa liberorum. Etenim refert Ulpianus, [b] lege Junia Norbana [*] cautum fuisse, ut si Latinus libertos civem Romanam, vel latinam duxisset uxorem, interposita solemnī formula, [c] quod liberorum querendorum causa uxorem duceret, ex eoque conjugio prolem suscepisset, filio anniculo factō, & causa, vel apud prætorē, vel apud præsidem provincie probata, parentes simul ac liberi cives Romani fierent: siquidem uxor latina fuisset; [d] nam si esset civis Romana, filius nasceretur civis Romanus ex rescripto Adriani. At quomodo potuit uxor esse civis Romana, si nullum latinis cum civibus Romanis erat jus connubii? Nimirum id impetratum fuerat a principe: nam tit. seq. scribit Ulpianus [e] connubium habere peregrinos & latinos cum civibus Romanis, si fuisset concessum, ut intelligas consuevisse concedi. Ceterum si civis Romanus latinam duxisset sine venia, partus latinus ederetur. Etenim connubio interveniente liberi patrem sequuntur; nullo autem interveniente connubio, liberi conditioni matris accedunt.

CAPUT XXIII.

De Lege Mensia.

Quod aliqua ex parte [**] immutatum fuit lege Mensia, (f) quæ natum ex alterutro conjugē peregrino, jussit seu cui deterioris parentis conditionem. Plenam quoque libertatem assequēbatur libertus latinus, qui annis XXX major iterum manumitteretur. Eisdem autem liberis a prima

(*) Ulp. *instit. citate lat.*

(b) *Ibidem.*

(*) Imo Ulpianus omisso nomine Norbana Juniam solum laudat. Unde Cl. Noordkerk nata occasio suspicandi, Ulpianum de alia lege Junia loqui. Laudatur quoque lex Junia sine adiectione Norbana in §. 4. J. de *suocis lib. & alibi ut observat Otto ad d. §.*

(c) Gothofr. ad l. 220. ff. de V. S. Titit. lib. 2. Aug. 3. *contra Julian.*

(d) Ulpian. *vis. de lat. §. 3.*

(e) Tit. 5 §. 4. & 9.

(**) Imo legem Mensiam ad Latinos non pertinuisse, alii censent. Peregrinos quoque sejunxi interduo videas a Latinis, ut apud Ulpianum *vis. §. 4. vis. XIX. §. 4. & Marcianus in L. 17. §. 4. D. de Pansis*. Neque tamen ideo sententiam Nostrā deser-

manumissione, dum libertus pater eorum esset minor, jus Quiritium quærebatur ex l. Junia; post eam autem ætatem, qui latinatē adipiscitur, liberis jus Quiritium consequitur ex S. C. quod Cujacius observavit. (g) Præterea Claudius regi navali studens, ejus amplificandæ gratia, civitatem Romanam præ nio ei liberto latino concessit, qui decem mille modiorum navem contruxisset, & sex annos frumentum transportasset. Hinc Svetonius ingentia præmia scribit a Claudio proposita fuisse iis, qui navem fabricarent, ut Latinis jus Quiritium, & mulieribus, qui navem adornassent, concesserit jus quatuor liberorum. (h)

CAPUT XXIV.

De Lege Visellia.

Latinus pariter consequēbatur jus Quiritium militia, ex lege Visellia, (i) de qua commodum hic agendum occurrit. Aliquis in codicibus legitur Miscellia, vel Misella, vel Viscellia, vel Visilla, non recte: cum Viselliorum familiam jam notam habeamus ex Cicerone in Bruto, ex qua fuit C. Visellius Varro Ciceronis conloquutus. (k) Lata igitur fuit (***) lex hæc anno A. U. C. DCCLXXVI. L. Visellio Varrone, Sext. Cornelio Coss. sub Tibério. Inter capita hujus legis, quæ perierunt, illud extabat, quo latinis libertis civitas Romana dabatur, si sex annos militasset inter vigiles, quorum septem cohortes Augustus præfecit regionibus urbis, binæque regiones singulis cohortibus custodiendas mandavit. (l) Senatusconsulto deinde ad hanc legem factō, contractum fuit legis spatium, jussumque, ut triennium ad libertatem

dam esse putamus. Si enim homines dividuntur in cives & peregrinos; & peregrinus est, quisquis non est particeps juris Quiritium, Latinus etiam peregrinus est. Conf. Schultingium ad Ulp. *vis. §. 8. & Heinneccium ad L. Papiam* p. 226.

(f) De qua Ulpian. *vis. §. 8. Briff. de jure connubii* p. 104. [g] Ad *vis. §. Ulpian.*

(h) Sveton. in *Claud. cap. 18.* Gothofr. ad Ulpian. *vis. §. num. 12.*

(i) C. ad l. Visill. l. 1. C. quando civi. *act. crim. præjud.*

(k) Hostmann. de l. Visellia.

(**) Imo lata creditur; contra Augusti eam ævo, a C. Visellio Varrone Consule suscepto latam fuisse, suspicatur Cl. Noordkerk de *leg. Perennia* p. 92.

(l) L. 3. ff. de offic. præf. vig. Cujac. ad Ulp. *vis. §.*

tem integram adipiscendam satis esset. [a] Aliud erat legis Visellie caput, quo libertina conditio a civium & ingenuorum honoribus arcebat, nisi liberi jus aureorum annulorum, quod divitiis plerumque concedebatur, vel restitutionem natalium a principe impetrassent. Itaque libertus ad eam conditionem evehebatur, qua erant, qui nascerentur ingenui. Etenim servi annulos gestare prohibebantur; & libertus aureo annulo ex indulgentia principis utebatur; nec quidquam paterno debebat, præter reverentiam, quam etiam liberi parentibus exhibere tenentur; [b] moriens autem ad libertinam conditionem redibat, ac integra patronatus jura reviviscebant. Hinc Ulpianus hunc hominem vivere ait ut ingenuum, mori ut libertum: etenim patronus bonorum possit neminem contra tabulas recte petebat. [c] At si non modo jus aureorum annulorum, quod etiam fœminis concedebatur, [d] libertus impetrasset, sed aureo etiam annulo rite ac solemniter a principe donatus fuisset, locus etiam in equestri ordine donatus eidem putabatur: (e) unde ne umbra quidem juris patronatus supererat, ac jura omnia manumissionis extinguebantur: ut hinc appareat, quid intersit jura habere aureorum annulorum, quæ erat imago libertatis, (f) & aureo annulo donari, quæ nota erat equestris ordinis. [g] Idque miror, Cujacium antiquitatis post extinctam Rempub. peritissimum promiscue accepisse. [h] Petibant etiam patronatus jura restitutione natalium, ut ne actione quidem ingrati deinceps libertus teneretur: [i] ideo nisi consentiente patrono, nemo natalibus reddebatur. Verum Iulianus Novell. 78. sublata L. Junia Norbana, & L. Visellia, libertes per omnia ingenuis exæquavit, remisitque onus impetrandæ restitutionis natalium, & juris aureorum annulorum; ac in solam

manumissionem hæc omnia jura congestit. Atque hæc leges pertinent ad directas libertates; nunc ad S. C. progrediemur, quæ fideicommissarias complectuntur. Testamento enim, præter directas, fideicommissariæ quoque libertates relinquebantur verbis precariis: *Peto, Rogo, Volo, Mando, Fideicommitto*; [k] minime vero per verbum *commendo*, quod animi desiderium potius præfert, quam præceptum, nisi adjectum fuerit, *ne cui alii serviat*: quod & sine commendatione manumissionis onus imponit heredi. [l] Et quoniam directæ libertates ipso jure competunt; fideicommissariæ vero præstandæ sunt ab herede, vel a fideicommissario, vel a legatario, ut qui ab is libertatem petere negligat, maneat in servitute cum liberis; [m] ideo ne fraude, culpa, vel absentia heredum, vel legatiorum injiceretur mora libertatibus, varia prodita sunt S. C. quorum vi, quod accipiendum erat ab homine, præstatur a jure.

CAPUT XXV.

De Fideicommissariis libertatibus, & S. C. Dasumiano.

¶ Gitur S. C. Dasumiano cautum est, (n) ut ex quacunque causa [*] absentes ii, qui fideicommissam libertatem debent, servi expectare non cogerentur, sed perinde haberentur, ac si, ut oportet, ex causa fideicommissi manumissi fuissent. Quod S. C. ad fidem absentiam utilitatis causa correctum fuit. Nam si testator tutores liberis suis dedisset servos, quos manumitti jusserat, quoniam nec servi tutores esse possunt, antequam manumittantur; nec filii, a quibus libertas relicta est, per ætatem manumittere queant, si sint impuberes; ideo Paulus absentium vice haberi tradit filios; ut S. C. Dasumiano includantur, ac a S. C. accipiant libertatem, quam ab impuberibus consequi nequeant; ut liberi jam facti, tutelam puerorum

(a) Ulpian. tit. 3. in fine.

(b) L. 10. §. 3. ff. de in j. voc.

(c) L. 3. ff. de bon. libere. L. 4. ff. de jur. aur. ann.

Hottom.

(d) L. 4. ff. de jur. aur. annul.

(e) Plutarch. in Galba Dion. lib. 48.

(f) L. 1. ult. C. ad l. Visell.

(g) Briff & Hottom. in Lexic.

(h) Ad tit. C. de jur. aur. annul.

(i) Cujac. ad C. de jur. aur. annul. L. penult. ff. de

bon. libere. L. 10. §. 3. ff. de in j. voc.

(k) §. ult. Instit. de serv. her. per fideicom. relitt. Cujac. l. 18. obs. 5. & 29.

(l) L. 12. ff. de fideicommiss. libere.

(m) L. 4. C. de fideicommiss. libere.

(n) Paul. sent. 4. tit. 13. L. 29. 36. L. non tantum §. 4. ff. de fideicommiss. libere. tit. C. eod.

(*) Imo ex S. Cto Dasumiano tum deum libertas servo competit, si dominus ex justa causa absit. L. 36. pr. D. de fideic. libere. ut paulo post plenius dicemus.

rorum capebant. (a) (*) Quamvis autem, abiente domino, sine illius facto, servus manumitteretur, integra tamen ei patronatus jura relinquebantur. (b) (**)

C A P U T XXVI.

De S. C. Rubriano.

Verum Trajani temporibus A. U. C. DCCCLIV. Rubrio Gallo, & Coelio Hispense Coli. suffectis coercendis fraudibus heredum, aut aliorum, qui rogati sunt manumittere, ne ad manumittendum evocati a Pratore laterent, aut dolo abessent, (***) callidoque consilio protraherent, aliave arte, qua spem libertatis eluderent, factum est S. Conf. a Rubrio Conf. Rubrianum appellatum, (c) ex quo si qui erant rogati a testatore manumittere, evocati a Pratore adesse noluisent; servi, pro quibus Prator pronunciaisset, perinde libertatem adipiscebantur, ac si directo manumissi fuissent; adeo ut parvus ex serva illa, qui fideicommissaria libertas relicta esset, liber nasceretur. Et heredi eripiebatur libertus, & fiebat orcinus; quia heres, quantum in se fuit, omnem spem libertatis prædidit: unde nec ei jus patronatus relinquitur, neque ejusdem impuberis liberti tutela; sed ad familiam testatoris ea defertur, (d) nisi vel pupillus heres fuisset rogatus, tutor autem adesse noluisset; iniquum est enim obesse pupillo tuto-

ris fraudem, (e) vel heres major quidem sit, sed ab sit causa rei familiaris, aut religionis aut servitutis apud hoies, aut aliqua calamitate, aliaque iusta causa deineatur; (f) quæ causæ comprehenduntur Dasumiano S. C. quo nec libertas impeditur, nec libertus eripitur fraude carentibus. (g) Item retinebat jus patronatus heres, qui evocatus adesse neglexerat, si non testatoris servum, sed proprium rogatus esset manumittere: quamvis enim pronuntiatione Prætoris, servus libertatem obtineret; tamen veluti a fideicommissario libertatem accepisset, ejusdem permanebat libertus, cujus fuerat & servus. (h)

C A P U T XXVII.

De S. C. Junciano.

Quod cautum (****) fuit S. C. Junciano, vel Æmiliano, ab Æmilio Juncio, & Julio Severo Coli. (i) de quo & infra. Alioque S. C. cujus nullum nomen superest, Adriani temporibus cautum est, ut si antequam Prætor pronunciaisset, fideicommissarius sine successore decessisset, non impediat libertas, sed illius sit libertus orcinus, cujus servus antea fuit. (k) (****) Et generaliter S. C. vetitum est, libertates intereidere, si quis sine herede, vel alio successore decesserit, qui fideicommissam libertatem præstare debebat; vel si suus heres se abstinerit. (l)

CA-

(a) Paull. sent. 4. tit. 13.

(*) Quod Scto Dasumiano deberi, ex verbis Pauli non intelligitur, sed eo inductum Rittershusius conjiciebat, quamvis satis verisimiliter.

(b) Cujac. ad tit. C. de fideicom. lib. tit.

(**) Dasumianum Sctum post Sctum Rubrianum & Artulejnum latum esse, suspicatur Antonius Augustinus de Nov. prepr. Pand. c. 17. col. 125.

(***) Latet in his verbis differentia Scti Rubriani & Dasumiani. Ex hoc, qui rogatus est manumittere, abest ex iusta causa, veluti propter absentiam Reipublicæ causa, qua casu servus manumissus etiam abesset sit libertus; ex Senatufconsulto contra Rubrianum is, qui manumittere rogatus est, abest dolo malo, ideoque jure patronatus excedit. Verba enim L. 51. §. 6. Ex quocunque causa ad iustam absentiam causam restringenda esse apparet ex L. 36. pr. D. de Fidei. libere.

(c) L. cum vero 26. §. subventum 7. ff. de fideicom. libere.

(d) L. 3. §. plano ff. de legis. ovi.

(e) L. neque 36. ff. de fideicom. libere.

(f) L. neque ff. de fideicom. libere.

(g) Ibid. ubi supra Cujac. ad tit. C. de fideicom. lib. tit.

(h) L. non tantum 51. §. sed si, & L. 28. §. 4. ff. de fideicom. lib.

(****) Quomodo igitur distat Senatufconsultum Juncianum a Rubriano & Dasumiano? Ita quidem quod ex Junciano liberatur servus, qui mortis tempore ejus, qui rogavit, non fuerit, L. 28. §. 4. D. de fideicom. libere. veluti proprius ejus, qui manumittere rogatus est, L. 51. §. 3. D. eod. salvo eidem jure patronatus, d. l. 28. §. 4. D. de fideicom. libere. cum ex Dasumiano liberetur servus hereditarius, ex Rubriano vero designatus manumissus jure patronatus penitus excedat, quia in fraudem libertatis abest.

(i) L. si cum servum 28. §. 4. ff. de fideicom. libere. Cujac. C. eod. §. ad lib. 38. Paull. ad ed. §. siue l. 5. ff. de fideicom. libere.

(k) L. 5. ff. eodem.

(****) Desuncti puta, si defuncto, heredis, si heredi serviebat. Quid si tertio servisset? tunc orcinus heredis erat, quia & si ab herede redemptus & manumissus esset libertus ejus fuisset. Verba, Antequam Prætor pronunciaisset, fideicommissarius sine successore decessisset, hoc Sctum a superioribus separat.

(l) L. cum quasi §. sed & si quis 9. ff. de fideicom. lib.

CAPUT XXVIII.

De S. C. Articulejano.

IN provinciis vero ea cognitio erat Præsidum eorum, quorum iurisdictioni suberat testator, & servus: qua de re sub Trajano prodit S. C. Articulejanum, ipso Trajano, & Articulejo Patro Coss., quo continebatur, ut in provinciis præfides provincie cognoscerent, licet heres alterius sit provincie. (a) Item senatusconsulto Junciano (*) non modo de servo heredis proprio, sed de quovis alio, qui nec heredis esset servus, nec testatoris, cautum erat, ut si Prætor pronunciasset, in ea causa esse servum, ut si adesset heres, cogendus esset illum manumittere; prout esset, ac si servus fuisset ex fideicommissum manumissus, ex quo intelligitur, quod supra inuimus, servum hunc ex S. C. liberatum, heredis libertum permanfurum: quia enim lex præstitit factum heredis, videtur tanquam ex fideicommissum ipse heres liberasse. (b) Ceterum non video, cur hoc caput aliqui subjecerint Æmiliano S. C. & Æmilianum a Junciano discreverint, atque hæc nomina, quæ unius hominis sunt, ad duos distinxerint; cum omnia ab uno Æmilio Juncio profuxerint.

CAPUT XXIX.

De S. C. Vitrasiense.

AT cum aliquando contingeret, ut testator libertatem ex fideicommissum relinqueret pluribus heredibus institutis, inter quos aliquis erat infans, qui manumittere non juberetur; absurdum videbatur, ut quod is fari non posset, atque aliis heredibus vendere partem suam impediretur, [c] libertas, quæ ab aliis præstari poterat, tantum ab infante non poterat.

(a) L. non tantum 51. ff. de fideicommissum lib.

(*) De auctore S. C. Articulejani conferendus verus lapis apud Gruterum p. 35. n. 2. & Spartianus ad Adrianum t. 3. Quæ de S. C. Junciano deinceps dicuntur, commodius subiecta fuissent superiori rubricæ. Servum ex S. C. Junciano manumissum heredis libertum fuisse, Gravina libenter credimus, propter laudata verba l. 28 § 4. D. de fideicommissum libere. et si jus patronatus in servum hunc pristino domino tribuat Merillius Obs. IV. 24. si is ab herede diversus sit, qualis est emptor servi.

(d) Idcirco Sulpitio Galba, Vitrasio Polione Coss. (***) Senatus jussit, ut perinde essent, ac si infans partem domini suam vendidisset. Ideo coheredes, liberato jam servo, precii nomine infanti tenebantur, ac si ex causa judicati cum iis ageretur. Itaque quod natura negaret, lex præstabat: lex enim pro infante loquebatur, ac partem domini coheredibus vendebat.

CAPUT XXX.

De S. C. Noniano.

ET hæc quidem S. C. pertinent ad eos servos, qui aliena beneficentia redeunt ad naturalem libertatem. Sed non raro servus ad libertatem, libertus ad ingenuitatem in judicio proclamabat, ut ex sententia judicis in meliorem statum se revocaret dominus autem, cujus intererat, servum, aut libertum, in servili, aut libertina conditione permanere, propter benevolentiam erga servum, erat indulgentior, & contendeat quidem in judicio, sed leniter, ac remisse, ut scilicet a servo, qui cum de compacto agebat, ac lusorie conflegebat, in judicio superaretur. Qua arte pessimi quique servorum ignavia, & imbecillitate dominorum civitatem Romanam assequerantur; nominis autem Romani dignitas pessimorum civium turpitudine polluebatur. Ideo Domitiani temporibus has fraudes Senatus rescuit; obscurum, quo anno, quibusque Coss. Siquidem hoc S. C. alicubi Juniani nomen præfert, & adscribitur Domitiano Cæsari, & Appio Junio Sabino Coss. an. A. U. C. DCCCXXXVI. alicubi vero Numianum appellatur, ut in titulo Codicis de collusionem detegenda, Quam lectionem Cujacius in parat. (e) emendavit ex Basilicis, ubi legitur: *quæ tunc rursus dixeruntur iussibus episcopi*: & reposuit Numianum a Ninia gente, de qua fuit Trib. plebis ille, qui intercessione sua restitit Clo-

buat Merillius Obs. IV. 24. si is ab herede diversus sit, qualis est emptor servi.

(b) L. 82. §. si quis ff. de fideicommissum libere.

(c) L. cum quis 30. §. si plures ff. de fideicommissum lib.

(d) Hoteman. de S. C.

(**) Ad viros Eximios, Ottonem in Pref. T. I. Th. jur. p. 34. & Heinemann in Historia juris p. 194.

(e) Tit. C. de collusionem deo.

Clodie, iniquas rogationes in M. Tullium ferenti. (a) Possumus ex Haloandro levi mutatione legere Nonianum, (b) (*) illudque referre ad T. Nonium Apprenatem, & M. Arricium Clementem Cofs. sub Domitiano an. U. C. DCCCXLVI. Hoc autem S. C. is, qui liber, vel ingenuus in iudicio pronunciatus fuit collusione domino in iudicio cum servo; delationis premio servus vel libertus fiebat delatoris, qui abditam fraudem prodiderat: exemplo grassatoris, qui principis liberalitate servus illius fit, a quo captus fuit & victus. (c) Eam vero fraudem deferre ac detegere licebat omnibus quamvis extraneis (d) ex oratione Marci. Et quoniam qui capiat injusta, merito sibi reditum includit ad iusta; ideo libertus, qui ingenuitatem petiisset, deinde rescissa sententia ingenuitatis ad libertinam conditionem redisset, non recuperabat amissum jus aureorum annulorum, quod post manumissionem impetrarat. (e) Porro si servum plures dominorum sibi vindicent, dicentes esse commutem, S. C. decretum est, ut ad eundem iudicem eatur, ne causa sententiarum varietate laceretur. (f) Hæc autem actio post quinquennium continuatur perimebatur. Nec enim licet, nisi intra quinquennium, sententiam status retractari, (g) ac vivente tantum eo, cujus de statu agitur: nam mortuo eo, qui fuerat ingenuus pronunciatus, deinde in status controversiam vocatus, inditutum iudicium statim dissolvitur; idque constitutum fuit S. C. quod Marci orationem exceperit. (h) Nefas enim visum est, retractatione sententiae atque quæstione perpetuam mota lacerare manes, & turba-

re cineres defunctorum. Quamobrem tum potest de statu defunctorum (i) quæri post mortem, si quæstio ad augendum defuncti conditionem instituitur; velut si qui libertinus fuerat pronunciatus, petatur, ut ingenuus, priori sententia retractata, declaratur; vel si quæstio ea præcipua non sit, sed ad aliud iudicium dirigatur, veluti si in iudicio successione de statu defuncti quærendum occurrat: ut quæstio ad illius statum evertendum minime tendat, dum ne tamen quinquennium exceperit; nam post quinquennium ne incidens quidem quæstio de statu defuncti tractari potest, quod omnium primum edixisse Nervam, Callistratus tradit. (k) Idque Marci Antonini temporibus S. C. comprehensum fuisse, colligitur ex Capitolino, ac ex libris juris. (l) Quod etiam Tito Vespasiano, Suetonio teste, tribuitur. Poterat autem libertus ad ingenuitatem proclamare etiam post manumissionem, quæ minime officiebat ingenuitatem, si ea repeteretur per quinquennium, atque in iudicio probaretur; vel si post quinquennium emerisset instrumenta & probationes ingenuitatis: eoque iudicio liber homo generi, atque origini suæ reddebatur: dum ne cum ingenuitate quidquam e domo manumissoris efferret, quod ei tanquam liberti, atque ex bonis manumissoris fuerat acquisitum; nam si ex possessione servitutis quis se in libertatem vindicasset, ea tantum exportare poterat, quæ in domum cuiusquam intulisset. (m) Quod cautum fuit S. C. cuius vetustate nomen intercidit. Qui vero liber, aut libera se venumdari precii capiendi causa

pa.

(a) Dion. l. 39. Cicero epist. 23. l. 3. ad Atticum.

(b) Gothof. ad l. 1. C. de collus. de reg.

(*) Imo, nihil obstat, quo minus receptam sectionem tuamur in hoc SCto, dictum Consule suspecto. Domitiani temporibus SCtum contra collusiones latum constat ex L. 1. D. de collus. de reg. Eadem id a Numio quodam, Consule suspecto, non minori similitudine quicquam coniecit, quam qua alii Nonianum malum vel Junianum, quis in Fastis præsto sunt nomina N. Noniorum & Juniorum. Neque enim Juniani nomen quod prodere Auctor videtur, uspiam diserte SCto nostro tribuitur. In nominibus propriis auctoritati Basilicorum præferendi videntur codices Latini, quare Cuiacium non immerito Gravina hoc loco deseruit.

(c) L. 2. C. quibus ad libert. præstat. Iteb. ubi Cuiac. in enarrat. C. l. 2. ff. de collus. de reg.

(d) L. 2. §. de collus. de reg.

(e) L. 2. ff. de iur. aur. annul. ubi Cuiac.

(f) L. cognito §. 5. ff. de liber. caus.

(g) L. 2. ff. de collus. de reg.

(h) L. 1. §. sed interdum ff. ne de stat. defunct. Cuiac. ad l. 1. ff. de iur. aur. annul. aut 15. resp. Papi.

(i) L. principaliter 13. C. de liber. caus. Cuiac. d. l. 2. ff. de iur. aur. annul.

(k) L. 4. ff. ne de stat. defunct.

(l) L. 1. ff. cod. l. 4. ubi Gothofr. & Cuiac. C. cod.

(m) L. 1. C. de ingen. manumiss. L. de boatis ff. de liber. caus. L. 3. ff. si ingen. esse dic. Cuiac. ad tit. C. de ingen. & manumiss. L. 23. ff. de liber. caus. Claudiano no docet Cuiac. ad l. penult. ff. quibus ad libert. præstat. no m. l. c. Ordinem liberalis causæ, vide apud Cuiac. obs. lib. 18. c. 23.

patiuntur, iis odio turpitudinis ex S. C. prohibetur ad libertatem proclamare. (a)

CAPUT XXXI.

De S. C. Claudiano.

AT quoniam Claudianis temporibus gliscebatur supra modum amor ingenuarum mulierum erga servos alienos, atque hi foramine illecebris ab operibus & servitio abducebantur; ingenuarum autem mulierum fama, & proles servilis libidinis labe fustigabatur; Pallantis liberti monitu inventa ratio est, qua ingenuarum turpia cum servis commercia dirimerentur. Itaque Sylla, & Othone Coss. an. A. U. C. DCCCIV. Claudius Cælar in Senatu ea de re orationem habuit, & in illius sententiam S. C. factum est, quod Claudianum ab auctore & suo-lore Claudio fuit appellatum. Id mirum, cur Vespasiano Svetonius tribuit, cum ei manifeste resisteret libri Jurisconsultorum, & Tacitus. (b) In quo Taciti loco Lipsius, adprobante Cujacio, pro invito domino, re poluit ignaro: Petrus Faber ingrato sive invito priscæ locutione, quæ frequens est apud Plautum; ut autem Svetonio simus æquiores, libenter accipimus conjecturam Lipsii, qui exoletum jam hoc S. C. Vespasiani temporibus restitutum arbitratur; atque ob id Vespasiano adscriptum a Svetonio. (c) Claudiano igitur S. C. comprehensum est, ut quæ mulier ingenua concubisset cum alieno servo, invito domino, si dominus ter denunciasset, sive prohibuisset septem testibus civibus Romanis presentibus; tum ea mulier post sententiam Prætoris, Prædisive, apud quem suas denunciations dominus professus esset, capite minuta, in servitutem redigeretur illius, ad quem pertinebat servus: ita ut simul cum capite, bona etiam sua secum sub ejusdem dominio transferret, dummodo invito domino alienum servum pellexisset. Ceterum si dominus sciens prudens neglexisset, probassetve, Cujacius, ut & Lipsius, non servam, sed libertam fieri

Jani Gravina. Tom. I.

existimavit. (d) Lipsius enim, expuncta vulgata, retinuit hanc Farnesiani Codicis lectionem: ut ignaro domino ad id prolapsus in servitute: si consensisset pro liberta haberetur. Quæ lectio sententiam tribuit S. C. satis incivilem. Nec enim sola honestatis ratio peperit hoc S. C. sed etiam utilitas dominorum, a quorum servitio servi mulieribus illecebris abstraherentur, ut Theophilus tradit. Quam jacturam ab ipsa muliere præstatione servilium operarum reparandam Senatus censuit. Quæ poena mulieri a domino remissa videtur, dum ei conjugio consentit; ideoque cautela non superest, qua mulier ingenuitatem amittat. Libertam vero manere qui convenit uxorem servi, cum quo vel nullæ sunt nuptiæ, vel si fuerint, ejusdem cum marito conditionis esse uxorem oportet? Quamobrem consentiente domino liberam mansisse putandum est, ac nullas prorsus fuisse nuptias. Cum hæc ita se habent: scrupulum tamen nobis injicit Paulus, qui lib. 4. sentent. tit. 10. scribit: Ad filiam ancillam, vel libertam ex S. C. Claudiano effectam legitimam in suis intestatæ hereditatem pertinere non posse: quia neque servus, neque liberti matrem civilem habere intelliguntur. Quorū illa: vel libertam ex S. C. Claudiano effectam: nisi aliquando contingeret, ut ex S. C. Claudiano mulier libertinam conditionem subeat, nempe domino adprobante conjugium? (e) Ob hæc tamen ab humaniori sententia minime decedimus: potuit enim filia ex S. C. fieri ancilla, domino improbate conjugium, deinde liberta per manumissionem. In quem sensum hunc locum a Cujacio acceptum invenimus in suis ad Pauli sententias notis. Aliisque in locis idem Cujacius tradit, (f) consentiente domino, integram esse mulieri libertatem: ideoque patrem, qui per causam depositi dotem dederat filiae servo nupturæ, non actione dotis repetiturum quod dederat, (nullam enim est inter servum & liberam matrimonium) sed actione de peculio ex causa depositi: quod Paulius respondit. (g) Nihil igitur

II in

(a) L. 3. ff. de turb. ad libert. proclam. non licet.

(b) L. 12. c. 53. novel. Ulp. tit. 11. §. maxima.

(c) In Vespasiano c. 11.

(d) Cujac. ad tit. C. de S. C. Claud. & lib. 21. ob serv. 16.

(e) Cujac. obs. 21. c. 16. & ad tit. C. de S. C. Claud. vel.

(f) Ad l. Lucius 27. ff. de deposit. sive ad lib. 7. resp. Pauli.

(g) Vide Gothofr. C. Theod. ad S. C. Claudianum & Pauli. 2. sent. 21. §. 2.

in vulgata Taciti lectione tentari fas arbitror, præter ea verba: *pro libertis habeantur*; ubi levi mutatione legere malim *pro libertis habeantur*. (*) Quid hoc enim monstri est, ut ex ea muliere, quæ ingenua concepit; vel servi nascatur, ut Cuiacius scripserat, (a) vel liberti, quæ opinio ex vulgari Taciti editionibus in vulgus interpretum manavit? quasi possit quis esse libertus, qui servus nunquam fuit? Non igitur ex sententia S. C. sed ex constitutione Valentianæ, cui usus & effrenatio in dies libido mulierum remedium suggererat acerbius, arbitror eam filiorum, inductam esse servitutem; (b) nec enim id tanquam novum ius, novamque poenam Valentianus constitueret, si S. C. Claudiano comprehenderetur. Quæ de re Lipsio assentior, & Petro Fabio de vulgata lectione ambigentibus. (c) Quid si liber homo ancillam alienam sibi iunxisset? minime in S. C. inciderebat, cum eo verba non porrigantur; (d) tantum productum fuit hoc S. C. ad servos adscriptitios, ut eorum conditionem subiret mulier, quæ se illis permisisset. Idemque ius apud Longobardos, & Francos permansisse Cuiacius in eorum legibus observavit: (e) Justinianus tandem S. C. hoc funditus subtulit: quo agere deiecto mulierum effrenata libido nimium quantum exundavit!

C A P U T XXXII.

De lege Vectii Lybici.

ET hæc ad privatos servos pertinent. Eruiamus nunc, si quid ad servos pertinet publicos, quibus Respublica utebatur, ut tabularis præsent, atque scri-

pturis publicis consociendis vacarent, singulorumque civium nomine stipularentur ea, quæ essent ex necessitate, aut usu privatorum, si forsitan per ætatem ipsi non possent, quandoquidem liberi homines pro aliis inutiliter stipulabantur; ideo servi adhibebantur publici, antequam Arcadius & Honorius hoc munus ab iis ad liberos homines transfussissent. (f) Similis mos erat apud Athenienses, qui servos publicos Quæstoribus adiungebant ad consociendas accepti & expæli rationes, quos, si fides Quæstorum in suspicionem vocaretur, torquere possent: ut ex iis veritatem eicerent; cum minime liceret civem torquere Atheniensem, ut nec Romanum. His igitur servos Romana Respublica cum manumitteret, non faciebat cives Romanos, sed Latinos. Verum lege Vectii Lybici imperatum est, ut manumissi a Repub. cives Romani fierent; tumque lex hæc tantum urbem & municipia Italica teneret, prolata deinde etiam est ad municipia provincialia (g) et S. C. factis; Juventio Cello, & Neratio Prisco Coss. Itaque hanc nobis legem Cuiacius explicatam dedit. Aliqui, atque in his Antonius Augustinus legunt Vectibulicia, quod corruptum est ex nomine Vectii Lybici. (h) Fuit enim Romæ Vectiorum familia, de qua L. Vectius, quem Dion tradit decessisse conjurationem Catilinæ, & Vectius Rufus, qui fuit Præfectus urbi. (i) Atque his quidem S. C. & legibus servilis conditio gubernabatur: huic proxima est conditio liberorum hominum, quos civis ratio propter ætatis, mentis, aut sexus imbecillitatem alienæ potestati subiecit: quam minimam capitis diminutionem auctores juris appellarunt.

CA-

(*) Imo Taciti verba hæc Gravina emendatione carere possunt. Ignaro domino ad flagitium prolata, si, innotescens rei turpitudine, post factam a domino denuntiationem, non desistit, ancilla sit domini. Quod si servo se conjunxerit volente domino, liberta huius sit; est enim de sua quodammodo libertate transigere domino integrum sit, tamen vindicari debet ratio honestatis publicæ. Schultingius ad Pauli I. II. tit. 21. §. 1. Hæc autem mulier liberta neque in matrimonio servi erat; neque in contubernio, sed eorum conditioni accedebat, quæ vulgo consuevit, quare liber quidem erat infans ex ea natus, non autem legitimus.

(a) Lib. 21. obs. 16. et 1. 6. et 11. C. Throd. ad S. C. Claud. (b) L. 6. C. Throdos. ad S. C. Claud.

(c) Lib. 1. senst. cap. 25. Lipsius ad Tacit. annot. 12. c. 53.

(d) L. 9. C. cum de success. l. 3. C. de liber. caus.

(e) At tit. O. S. O. Capitulum.

(f) L. generis in fin. C. de test. lib. 10.

(g) L. 3. C. de serv. Reipub. manumitt.

(h) Imo forsitan ex nomine Vectii publici. Vectii enim & publici nomen, quorum mentio apud Plin. IX. 13. tam apte huic legi convenit, ut suspicari liceat. Publicum Vectio Procule, cui in præfectura urbis successor datus fuerat, deus, est Consulatus ordinarii fide excidisset, tamen extra ordinem collegam Consulque fuisse fuisse.

(i) L. 1. C. de bon. matern. Cuius ad tit. C. de serv. Reip. manumitt.

CAPUT, XXXIIII.

*De legibus Tutelaribus, & Lege Attilia,
Julia, Titia.*

AD tutelam igitur primum ingrediamur. Quod ius proprium civium Romanorum factum est, ut ex eo excidat, qui quis civitatem amittat. Etenim patria potestas propria civium Romanorum est: tutela autem est eadem ac patria potestas (*) vel testamento patris, vel a lege in defuncti patris liberos continuata & producta: unde ad quos patria potestas extenditur, eosdem impubes patreque orbatos tutela complectitur. Quæ testamento venit, testamentaria; quæ a lege, legitima nuncupatur. Nam pater confert in quemlibet civem Romanum, quem dignum habeat, cui concedat liberos; hanc tribuunt leges agnatis, quibus pro gradibus successione cura & defensione rerum pupilli, atque personæ traditur. At si nullus testamento sit datus tutor, nec agnatus supersit aliquis, qui pupillum sibi tuendum suscipiat; aut feminam; vel si tutoris testamentarii exercitum ab incerta conditione pendat; vel si ex die tutor sit datus; vel si idem sit apud hostes; vel si herede deliberrante (**) delata sit hereditatis aditio ex testamento, tutor ex lege Attilia dabitur: ita tamen, ut si nullus datus sit testamentarius, detur ex lege sique ad pubertatem, sed si datus quidem fuerit testamento, verum ex causis supra demonstratis impediretur; tutor ex eadem lege dandus esset, quoad impedimentum duraret, (a)

(*) Quod impropria dictum apparet. Neque enim tutori suus heres est pupillus, neque tutori unquam in pupillum sicut, quod patrifamilias in filium, scilicet ut cum occideret, venderet, opprimeret. Cui posito tutori acquiritur ex operis pupillorum. Ne eos quidem omnes tutela complectitur, ad quos extenditur patria potestas. Utique enim in manu patris est filius, etiam puer, etiam minor, quorum neuter tutelæ viculis contrahitur.

(**) In unum contrahit casum duolicem. Datus pupillo, cui tutor testamento datus est, tutor a magistratu, primo, si alius heres scriptus sit, sique deliberrante §. 1. f. de Attiliano tutore L. 10. pr. D. de testam. jura quis, si scriptus heres hereditatem repudiet, cum heredis institutione tutoris quoque datio concidit. Datur secundo tutor pupillo a magistratu, si ipse heres scriptus sit, quia hereditatem sua arbitrio adire

& a Prætoris in urbe, atque a maiore parte Tribunalium plebis: qui sicuti una cum Prætoris conferunt edicta, (b) ita & una tutorem dant. (c) In provinciis vero tutor dandus esset provincialibus, aut his, qui ibi domicilium habent, ex lege Julia & Titia, a Præsidibus, vel Magistratibus cujusque municipii, iussu Præsidum: siquidem datio tutoris non transit cum iure Magistratus, sed præcipua lege conceditur: qua lege opus non fuisset, si Magistratus jure transiret. (d) Hodie vero ius hoc dandi tutoris iurisdictioni coherere Baldus exillimat: vulgo enim tutores a quolibet magistratu dantur. (e) Meminit etiam Ulpianus tit. XI. legis Junia, quæ tutorem fieri iubet Latino, aut Latinis impuberibus cum, qui etiam ante manumissionem ex iure Quiritium erat: nempe cuius falsa servitus (***) patuerat, eodemque titulo refert, Latinum libertum verum fuisse ex lege Julia tutorem dari. Attilia: autem legis certa tempora indicare non ausim. Tentari posset latam ante Philippum & Albinum Coss. anno A. U. C. DLXVII. cum in historia eius anni apud Livium (f) mentio sit tutoris a Tribunis & Prætoris petiti, quod Sigonius observavit. (g) Quamobrem referri posset ad annum urbis CDXLIII: ut a L. Attilio Trib. plebis rogatum arbitremur. Ab hac lege recessum videtur Claudii temporibus, quæ per Consules ex inquisitione tutores pupillis utriusque sexus dari iussit, (h) idque abrogatum fuit ab Antonino Philosopho, & quod Prætoris tutelarem institutum fuisse refert Capitolinus in Antonino. (i) Adiectæ vero sunt ex constitutionibus cautiones, a

II 2 tuto-

nquit, ne damnum inde dubeat. L. 9. D. de tutoribus doli. (a) Ulp. tit. 11. lib. 1.

(b) Cic. de offit. 3.

(c) Cujac. in not. marg. ad Instit. tit. de Attil. tit.

(d) Goveah. ad tit. de iurisdic.

(e) Gosh. ad tit. iussu de Attil. tit.

(**) Imo Ulpianus Latino, vel Latinis impuberibus cum tutorem fieri vult, qui etiam ante manumissionem liberti civis Romanus fuisset, qualis quidem & is est, cuius falsa servitus patuerit, sed rarior is casus, quam ut eo præcipue lex respexisset videtur. De lege Junia vide notam ad §. XXII. (f) Lib. 39.

(g) Lib. 1. de anteq. jure Civium Rom. cap. 13044 jure tutelæ.

(h) Theoph. Instit. lib. 1. tit. 20.

(i) L. cum plures ff. de tutel. L. 4. ff. de excus. L. si quis ff. de testam. tut.

tutoribus exigendæ *rem pupilli salvam fore*, & ex iisdem data facultas compellendorum tutorum ad administrationem tutelæ: quæ antea Magistratus potius officio expediebantur, cum nihil superioribus legibus caveretur, & memoratur (a) S. C. Trajano auctore, quo datur actio utilis, vel in factum in Duumviros, qui Magistratus erat municipiorum, si tutores, vel curatores dando, neglexerint ab iis exigere cautionem *rem pupilli salvam fore*, aut minus idoneam exegerint. Demum Iulianus si pupilli, vel adulti facultates, quingentos solidos non excedant, a defensoribus civitatum, una cum antilite sacrorum, vel aliis Magistratibus tutores dari constituit: (b) Plura autem S. C. prodierunt, ut in locum furiosi, surdi, muti, alii tutores dentur. (c) His accedit S. C. quo liberi Senatorum in patronorum bonis administrandis occupati, a gerendæ tutelæ onere liberantur. (d)

CAPUT XXXIV.

De Muliebri Tutela, & lege Claudia.

ET hac quidem lege consultum est præcipue impuberibus. Fœminæ vero etiam puberes, propter infirmitatem consilii, perpetuæ tutelæ ac auctoritati alienæ suberant, iure sane antiquissimo, nempe Attico, quod in mores & jus Romanorum permanavit. Nam ut Budæus in linguæ Græcæ commentariis (e) observavit, Κόπος dicebatur mulierum tutor, quem omnibus mulierum actibus apud Græcos intervenire oportuisse, colligitur ex Cicerone pro Flacco. *Nam entiones, inquit, falsas pradiorum proseriptiones cura mulieribus aperta circumseriptione fecisti: tutos his rebus Græco-*

rum legibus adhibendus fuit. Igitur & moribus Romanorum, ut idem pro Muræna scribit, mulieres perpetua tutela continebantur, earumque non ante tutela solvebatur, quam convenisset in manum. Matresfamilias enim, ut alibi diximus, certis solemnitatibus nudentes, re divina peracta, farreque, ut mos erat veterum sacrificiorum, adhibito, convenire dicebantur in manum viri, sive in potestatem; quia in ejusdem viri domum se itaque omnia transferebant; ita ut in dominium viri transirent jure mancipii: ac propterea in alienam familiam commigrantes, capite minuebantur, ideoque solvebatur etiam tutela; quæ in libero capite tantum insiluit, & quavis capitis diminutione perimitur. (f) Institutum enim fuerat a Romulo, ut Dionysius tradit, id quod nunc etiam retinemus, ut inter conjuges esset divinarum atque humanarum rerum societas, & sacrorum omnium communio: Fœminas igitur innuptas agnatorum proximior jure tutelæ regere, eadem prolixius auctoritate, (*) quæ continentur impuberes: quorum negotia omnia gerebant tutores, & auctoritatem interponebant; puberum vero mulierum negotiis gerendis tutores tantum auctoritatem præstabant. Ab hac autem potestate Livia & Octavia liberatæ fuerunt per Angustum, teste Dione. (g) Mulieri enim nullo tutore auctore bene solvebatur; pupillo minime, ut docet Cicero. (h) Ut igitur omnibus negotiis mulierum, ita & nuptis contrahendis præerat tutoris auctoritas, sine qua in viri manum convenire non licebat. Ne vero agnatus, qui semel tutelam susceperat, eo onere quoad mulier nuberet premeretur, institutum fuit, ut alteri a se proximiori eam in jure cedere posset: (**) quæ cessitia tutela dicebatur, indeque cessicus tutor; ut tamen qui semel tutelam susceperat,

(a) L. 5. C. de Magist. convum.

(b) L. 30. C. de episcop. audient.

(c) L. penult. ff. de tute.

(d) L. Liberos 15. §. 12. ff. ad municip. & incol.

(e) P. 44. & 45.

(f) Cie. in topic. ubi Boet. Brisson. de ritu nups. pag. 36.

(g) Imo minori, ut patet ex statim sequentibus. Impuberum enim negotia tutor quoque administrabat, mulierum non administrabat, illis solvi poterat, his solvi non poterat. Exemplum quoque Li-

via & Octavia sententia Ciceronis per edictum permutatur. (g) Lib. 49. p. 414.

(h) In topic. ubi Boet. Brisson. de ritu nups. pag. 24. & 27. Ulpian. tit. 11. §. pupillorum.

(**) Sed nisi dies constitutus esset, ad quem tutela a proximo agnato gerenda esset, futurum erat, ut remotiores successorio edicto in re contrahi locum esse nollent. Quare hanc tutelam Cessiciam raram fuisse existimo. Forsitan tutela cessitia extraneis cedebatur tanquam mandatariis periculo agnati proximi.

rat, exercitium illius per cessionem conferre possit in alium; non autem ipsum tutelæ jus, quod ab se abdicare non poterat. Hinc mortuo eo, cui cessa fuerat, exercitium tutelæ remeabat eodem, unde discesserat. (a) Hanc mulierum puberum tutelam plerique, quorum dux Cuiacius, sublata proflus arbitrantur lege Claudia, cuius anceps est, & crebris eruditorum disputationibus jactata leventia. (b) Peperit omnes controversias Ulpianus cuius hic verba describam. (c)

Quoniam, inquit, *ad agnatos pertinet, hodie cessitia tutela non procedit, quoniam permissum erat in iure, cedere tutelam feminarum tantum, non masculorum. Feminarum autem legitimis tutelam lex Claudia sustinet.* Cuiacius pro *sustinet* reposuit *sustulit*.

Id Rerardus non probavit, (d) & auditoratam Cuiacii veritus; suppressio nomine, hanc emendationem exploiit; propriam vero sententiam tam obscure proposuit, tam perplexè, ut palam ostenderit, non tam in animo habuisse confirmare suam, quam reprobare alienam. Id tantum perspicue tradit, *sustineri* hic accipiendum esse pro *disferre*, ut accipitur in l. 42. ff. de *nox. action.* & apud Cic. *ad Attic.* libro 12, qui *sustineri* solutionem dixit pro *disferre*. Secutus hunc est vir omni eruditione insignis Jacobus Gothofredus, qui sibi hanc verbi explicationem arrogavit, (e) eaque consiliis aperte Cuiacio resistit, ac sublata tantum censuit a Claudio cessionem in iure, nempe cessitiam tutelam, ne quod onus semel agnatus subierat, deponere unquam posset, ideoque scripsisse Ulpianum lege Claudia mulieres tutelam *sustineri*, sive *disferri*, cessitia omnino sublata. Sunt qui sensum Cuiacii retineant, emendationem repudient, inter quos Theodorus Marcellus, (f) qui non dubitat *sustineri* verbum

accipere pro *inhibere* : ut retenta lectione veterè, sententiam colligat eandem, quam in verbo *sustulit* a Cuiacio reposito continetur : adducitque Cic. *Enst.* 21. libro 13, *ad Attic.* ex qua contendit, *sustineri* accipiendum esse pro *inhibere*. Quod est falsum; scribit enim Cicero : *arbitrabar sustineri remos, cum inhibere essent remos sustineri* : non quod idem sit *sustineri*, & *inhibere*; sed quia credebatur Cicero, suspendendum esse remigium, quando nauarum iussu essent *inhibere* : verum postea compererat non suspendi remigium, cum iubentur *inhiberi*, sed alio modo moveri remos, & navem converti ad puppim, (*) ac retro impelli, quod Thucydides dicit *ἠπώρην ἀνὰ πρῶτον*. At me Gothofredo adiungit Ulpiani locus tit. de *tutelis* paragraphi. moribus. Ait enim Ulpianus : *moribus tutorem dari mulieri pupillæ, qui cum tutore suo lege vult agere, ne tutor sit in re sua auctor* : ideoque tutorem alterum iurisdictione Pretoris excitari, quo auctore mulier, pupillæ eum tutore contendat. Cum enim Ulpianus pupillum a muliere leceverit, palam facit, suo tempore non pupillarem solum, sed & muliebrem permanisse tutelam : siquidem si muliebri tutela huius temporibus perempta esset, mentionem tantum pupillaris tutelæ faceret. Non negaverim, iussisse Constantinum, (g) ne patruus mulieris tutelam recuset. Unde queri posset, cur opus fuerit Constantini lege, si ius antiquum vigeat, ex quo ad patruum ex agnationis ordine muliebris tutela perventura erat? Nimirum hinc suspicari licet, plura fuisse legis Claudie capita quorum vix nunc vestigia retineamus : ac præter id, quo cessitia tutela tollatur : extitisse forsitan & aliud, (**) quo mulieres eximebantur tutela patruorum; quorum intolerabilis erat asperitas. Quod sane

(a) Ulpian. tit. 11.

(b) Vide Cuiac. qui defendit. Cuiac. ad l. unie. C. de *tut. vel. curat. pueri*.

(c) Ulp. tit. 11. verb. *cessitia*.

(d) *Varior. lib. 1. c. 10.*

(e) L. 2. C. *Theod. de tut. & curat. pueri*.

(f) *Ad leg. 12. Tab.*

(g) Ita ipse Cicero, verba rei forsitan nauicæ propriis, pro navem retro verti.

(h) In C. *Theod. de tut. & curat. pueri*. & L. 3. C. de *leg. ius*.

(**) Imo id merum commentum est. Rectius Schul-

tingius vocem *sustinet* interpretatur, tutorem; cuius consuetudinem amplectitur Heinnecius *ad Legem Papiam* p. 217. hincque consuetudinem iam olim ab acutissimo viro Jano a Cæso ad h. *Lauit mod. tut. fia* probatam, qua tria priora verba §. 1. apud Ulpianum §. 8. connectenda sunt, ut mens Ulpiani hac sit: Feminarum autem legitimis tutelam lex Claudia cedi amplius non vult, excepta tutela patronorum, nisi quod patrono integrum sit cedere tutelam liberæ. Constantinus autem, quando in L. 2. C. *Theod. de Tut. & Curat. pueri*, inquit, *tutelum legitimam consanguinitatis, vel patronus non recuset*, ius tantum veluti usu intermissum repetere videtur.

sane ferrox patrum ingenium veteri erat proverbio tritum, inde illud apud Poetam:

Ne sis mihi patruus ovo.

Facile igitur crediderim, sub mulieroso ac imbelli principi, quo imperante, faminarum impotentiae atque libidini divina omnia & humanā cesserunt, mulieres, quia sibi norant omnia procedere, opportune patrum jugum, flexa principis ad id auctoritate, deiecit: Constantium vero imperium patrum, suscitato jure antiquo, restituisse. (a) Scio, aliud excogitasse Jacobum Gothofredum: suum tamen cuique in re tam oblecta iudicium liberum esto: mihi certe haec ratio videtur cum temporibus & legislatoris ingenio convenire. Ceterum Iustinianus mulieres etiam tutelas pubertate solvi iussit, quod est receptum, si peculiaris regionis mos non adversetur. Illud minime praetermittendum, mulieres olim exemptas fuisse tutorem potestate, si vestales fuissent, vel tres filios peperissent, quod arbitror ex lege Papia profluxisse. (b) Hinc illud apud Pithonem iuris veteris fragmentum: *Mulier sine auctoritate tutoris manumittere potest, si ius habet liberorum*, (c) Pertinebat etiam ad muliebres tutelas caput aliud legis Iuliae de *maritandis ordinibus*: quo capite, ut ibi latius exponemus, tutor dandus erat mulieri, virginive legitimo tutore deficiente (*) ad dicendam, promittendamve dotem; quod ex S. C. ad eam legem condito productum est ad eas mulieres, quae tutorem quidem habent legitimum, sed vel furiosum, vel mutum, vel absentem; opus autem fuit hoc S. C. quia etsi res poscat, ut alius tutor datur; regula tamen juris oblatat, quae vetat, tutorem dari tutorem habenti: item & alia, ut nullus sit certae rei tutor. (d)

Porro Senatusconsultum erui licuerit, (e) quo referamus regulam iuris, ut si tutela pervenerit ad testamentarium, deinde is aut exculatus fuerit, aut remotus, in locum eius tutor sit dandus, neque ad

legitimum deveniat, nisi testamentario mortuo. Hinc enim Juriscons. *mortuo testamentario C. S. cessare*. Ex quo legitur, ut superiora S. C. comprehendantur. Pertinet etiam ad tutelas *l. si impuberi 13. ff. de tutor. vel curator. dat.* quam portionem fuisse S. C. Pegasiani censet in eadem lege Cujacius, cum non omnia illius capita superint. Ne autem cum his erremus, qui contra regulam juris censuerunt per testamentum servo tutorem dari, cum tutela sit ius in capite libero; ita speciem, Cujacio auctore, ponemus. Institerat quis heredem, cumque rogaverat, ut manumitteret servum impuberem, ei que hereditatem restitueret. Heres recusat adire; atque ita concidit fideicommissum, & libertas servo relicta; utpote destituito testamento. Senatus censuit, cogendum heredem adire, non quidem ab impubere; sed ab alio ejus nomine; cum aetas hoc ei non tribuat, ut possit in iudicio consistere. Non tamen oblat conditio servilis, ne instet pro sua libertate. Igitur libertate se ipso instante impetrata; dabitur tutor, qui ejus nomine petat fideicommissariam hereditatem. Nec refert, quod legitimus servi tutor sit patronus, nempe heres rogatus; quia, ne is heres sit auctor in sua causa, Senatus censuit dandum specialem tutorem ad negotium restituendae hereditatis, ut ea restituta, & cauto ab herede *rem pupilli salvam fore*, ac negotio transacto, tutela legitima servi manumissi transeat ad heredem rogatum, qui manumisit, quasi ad patronum;isque adeo satisfacere omnino cogitur; (quod exigi regulariter non debet a patrono.) (f) qui quantum in se fuit, peremit tutelam; nec parum ei tribuitur, quos ius manumissionis retineat in liberto, quem liberavit invitus. Quam S. C. sententiam Adrianus extendit ad eum, cui libertas directo relicta testamento fuisset, & hereditas per fideicommissum: cum S. C. tantum de libertate & hereditate per fideicommissum relicta decreverit. Hoc autem erit discrimen in casu constitutionis

(a) Vide Rittersh. ad L. XII. tab. pag. 11. cap. 14 p. 3.

(b) Plutarch. quem adducit Lapp. ad Tacit. annal. lib. 3. cap. 25.

(c) Lipsius ibidem.

(*) Etiam si pupillus sit tutor legitimus Ulp. cit.

XI. §. 20.

(d) Ulp. Instit. cap. 11. Cujac. in notis ibi verb. ad doctam dicendum.

(e) Ex l. qui 11. §. 3. ff. de testam. tut.

(f) L. 5. ff. de excusat. ubi Cujac.

nis, quod tutor datus erit tutor perpetuus, neque unquam popilli tutela perveniet ad heredem, quamvis restituta hereditate: quia heres non potest suscipere legitimam servi tutelam, quasi patronus, cum servus per libertatem directam sit libertus orcinus, non vero heredis, a quo nullam libertatem accepit, sed est ex testamento ab ipso testatore: ideoque deficiente legitimo, tutelam geret tutor a magistratu datus. S. C. etiam ex oratione Marci conditum, vetat, ingenuos liberos tutores dari (a) nisi in liberorum penuria. Decrevit & Senatus, Neronis temporibus, teste Tacito, *annalium* 15. adoptivos liberos ad excusationem non prodesse. (b) Item S. C. decretum est, ut libertus Senatoris, qui patroni negotia egerit, excusetur a tutela. (c) Quod J. C. retulerunt ad unum tantum liberum, qui negotia tractat, non vero ad plures, neque ad liberum clarissimæ formæ, nempe mulieris Senatoris nuptæ. (d) Præterea oratione Severi S. C. comprobata caveatur, ne prædia rustica, & suburbana eorum, qui sub tutela sunt, vel cura, inusu testatoris, aut sine decreto, causæque cognitione distrahantur. (e)

CAPUT XXXV.

De Lege Latoria.

Proxima muliebris sexus imbecillitati est ætas minor viginti quinque annis, q. a ætate, fluctuantibus adhuc humoribus corporis, animus incertus jactatur quoque consilium. Quod Hippocrates significavit, qui comitiales morbos posse sanari scribit ante annum vigesimumquintum, propterea quod humores, qui adhuc non confederunt, aliorum defectu facile possunt. Hinc annum vigesimum quintum statuit Galenus

puberatis terminum. (f) Eadem ratione ius civile hæc ætas dehnivit hominis statum, qui Græcis dicitur *εἰς ἡλικίαν*. (g) Idque inductum fuit lege Latoria lane antiquissima: (*) siquidem ejus non obscura mentio est apud Plautum in *Pseudolo*: ubi legem hanc appellat *quinam videnturiam*. Hinc ætas XXV. annorum Constantino dicitur levissima: (h) ubi annos Latoria legis *egressus legitimus compleverit ætatem*: quia scilicet eo numero annorum minori ætati finis imponitur. Hujus legis hæc capita erui ex antiquorum testimonio possunt. Primo capite cavebatur adolescentibus dissolutis, & lascivis, ac luxu perditis; quibus, causa cognita, curatores dabantur. (i) Altero capite circumscriptis adolescentibus succurrebatur, ac recidebantur fraudes versutorum hominum, qui lucrum aliena ex imbecillitate captabant. (k) Plenius deinde remedium accessit a Prætoribus, ejus Edictum non circumscriptis modo, sed & lapsis adolescentibus opem ferebat; ut non solum alienam fraudem, sed etiam imperitiæ suæ damnum effugerent, quod non per actionem fit, sed per Prætoris cognitionem. (l) Vetuit autem lex Latoria; ut apud Priscianum Suetonius *lib. 4.* Prætorum tradit, adolescentum stipulationes: idemque colligitur ex Plauto in *Pseudolo*, (m) ex quo etiam deducitur per legem Lorianam perimi actionem creditorum adveffus adolescentem, qua de causa ei credere metuebant. (n)

Porri, an non tum lex me perdit quina vinegaria

Metuunt credere omnes.

Postremo legis Latoria capite in eos, qui fraudem adolescenti iurassent, publicum iudicium constituebatur. (o) Quod tamen est hodie sublatum. (p)

CA.

minores quivis curatores petere jussi sunt. Capitol. in *Marco c. 20.* Inter eos, qui legem illustrarunt, nobilis est Jacobus Gothofredus.

(*) L. 1. *Thedof. de donat. Briff. 3. ansip. 3.* Cujac. ad *rit. ff. de min. 25. an. & de dot. mal.*

(i) Capitolin. in *Antonino*. Cujac. com. ad *rit. ff. de min.* Jacob. Gothofred. C. *Thedof. de donat. l. 1.*

(k) Cicero *lib. 3. de offi.*

(l) Cujac. ad *titul. ff. de min. & de dot. mal.*

(m) *Ad 3. scilicet 3. an. 20.*

(n) Lips. ad *Tacit. annal. lib. 15. an. 20.*

(o) *Cic. lib. 3. de offi. & l. 3. de her. Detr.*

(p) Cujac. ad *rit. domin. & Zola male in princ.*

(a) L. 1. ff. de excusat. ubi Cujac.

(b) L. 2. §. *adoption. ff. de vacat. mun. Cujac. ad l. 2. ff. de excus.*

(c) L. *libertus 17. ff. de municip.*

(d) Cujac. ad *Papin. lib. 1. resp. d. l. libertus.*

(e) L. 1. §. 1. ff. de reb. act. qui sub tutel. sunt sine decet non alien.

(f) Lib. 3. *adoption. Cujac. com. ad rit. ff. de min. 25.*

(g) L. cum pater §. *curator ff. de leg. & fideicom. 2.*

(h) Quæ vulgo M. Latoria Planciana, tribuno plebis tribuntur, latæque dicitur circiter A. U. C. 490. Cæpitibus legis ab Autore recensitis addi illud potest, quo

CAPUT XXXVI.

De lege Julia, & Papia Poppæa.

QUæ adhuc ex antiquis monumentis eruta sunt leges, atque S. C. ad singulorum personarum statum respiciunt. Nunc ea jura expendamus, quæ ad conjunctionem pertinent earum, inter quæ sunt jura nuptialia, e quibus & auctoritate rerum decernendarum & multitudine capitum, & eruditionis varietate, celeberrima & amplissima est lex Julia, & Papia Poppæa, ad quam plura condita sunt S. C. quæ loco suo persequemur. Legem hanc non tam ratio, quam necessitas expresse ab Octaviano Augusto. Cum enim diuturnum civile bellum urbem cæde civium, & ærarium ingentibus sumptibus exhaustisset; Cæsar publicis necessitatibus, singulorum incommodo censuit occurrendum; etenim multa millia armatorum interierant, (a) & urbs valde decreverat fuga, & abstinentia nuptiarum. Adeo ut cum ipsi latores legis Papius, & Poppæus Coss. cœlibes essent, & quærerentur alii, qui liberos haberent, quod illis Coss. præferrentur (liberos enim habens in Consulatus petitione præferebatur) reperti non fuerint cum liberis cives consulatu digni, qui eos in petitione superarent. (b) Itaque Augustus augendæ proli cœlibatuum poenis, conjugia & multitudinem liberorum præmiis affecit; expendo autem arario libertatem capiendi ex alieno testamento, magna ex parte præcidit, ac transitulii in populum jura & lucra privatorum, ut, quod solemne est, publicum commodum ex privatorum opibus coactum defluere ad principem. Cum autem lex hæc Papia coerceret civium cum in testando, tum in nubendo libertatem: Jurisconsulti æquitati magis, quam principum consiliis, legisque severitati studentes; ita ea interpretabantur; ut quantum in se fuit, vires illius frangerint,

atque inciderint. Huic autem legi tam multa Jurisconsultorum responsa, & fragmenta veterum sunt implicata; ut qui hac luce careat, in cursu juris civilis passi non offendat, & prolatur; tantique usus, & auctoritatis diu fuerunt leges hæc Julia, & Papia. ut propter celebritatem earum *leges nuptiæ* appellarentur. Harum legum inscriptio, non modo Papium, & Poppæam Coss. sed & ipsum Julium nomen præfert: tum quia primus Julius Cæsar Dictator censuram agens, ut nova sobole ablumptam bellis civilibus urbem expleret, multitudini liberorum præmia constituit: (c) tum etiam quia & Augustus, quem sæpe Julium appellatum legimus, anno A. U. C. DCCXXXVI. cœlibatuum poenis damnaverat, nuptias extulerat præmiis. Quæ tamen lex rejecta (*) multitudinis sensu fuit: unde Propertius:

*Gavisa est certe sublatam Cynthia legem,
Quæ quondam edicta stemus uterque diu,
Ne nos divideret.*

Horatius autem in carmine sæculari faustum exitum præstatu his legibus:

*Diva producas sobolem, patrurumque
Prosperes decreta super iugandis
Fœminis; prolisq; nove seraci
Legis marita.*

Etenim sub extremum imperium, lenita severitate poenarum, lata denuo lex est a Papio Mutilo, & Q. Poppæo Coss. anno A. U. C. DCCCLXII. (d) quæ demum tenuit, in eamque Consulum rogationem prioris legis capita relata fuere, indeque appellata lex Julia, & Papia Poppæa, ut tamen Julia potissimum ad contrahenda matrimonia; Papia vero ad suscipiendos liberos referretur. (e) Sane ante hæc leges, quamvis nulla poena esset a jure constituta, cœlibes tamen aliqua ignominia per Censores notabantur exemplo Lacedæmoniorum. (f) Unde extat apud Gellium oratio Metelli Numidici, (g) qui censor matrimoniorum frequentiam lussit.

Et

(a) Scholiast. Horat. in eorum. secul.

(b) Dionys. l. 53. vide Cujac. ad tit. C. de caduc. toll. Tacit. lib. 3. annal.

(c) Dion. lib. 43.

(d) D. in autem posita est anno circiter U. C. DCC. LVII. Sexto Aelio. Cato & C. Sentio Saturnino Coss. quinquennio ante legem Papiam Poppæam, & quidem

nomine legis Julise de maritandis ordinibus, ut ex Suetonio & Dione accurate ostendit Vir. Illustris, Jo. Gottl. Heinneccius, in eruditissimo commentario ad utramque legem p. 48. (d) Dion. lib. 56. lib. 5. orig. 5.

(e) Cujac. ad tit. Ulpian. 16. §. qui intra verb. neutri legi. (f) Dion. l. 44.

(g) Vide epitom. Livian. l. 50.

Et quoniam norat, neque cum uxore satis commode; neque sine uxoris vivi omnino posse, propagationem proles, & utilitatem publicam, tranquillitati privare censuit antefereendam. Eiusdem orationis auctoritate ac verbis, Augustus & legem suavit suam. Hinc lex Ciceroni confecta in libris de legibus: *Calibes esse prohibent*. Caelibem autem Cuiacius dictum putat, (a) quasi *modus*, (*) *exilis* *latus*, ventrem linquens. Harum capita legum, quæ mutilata super sunt ex veteribus monumentis, diligentius eruit, & quantum humanæ licuit industriæ, ad pristinum suum ordinem revocavit Jacobus Gothofredus, ad cuius fere indicia ordinem nos disputationum nostrarum perteximus. Ad hæc autem capita universæ, quas habemus, harum legum sententiæ (**) referuntur. Primum caput erit de maritandis inter se civium ordinibus. Alterum de irritandis nuptiis eorum, qui fuerint procreandis liberis inhabiles. Tertium de precidendæ libertatē differendarum nuptiarum: Quartum de poena eorum, qui contra hæc leges nupserint. Quintum de privilegiis legitimi connubii. Sextum de præmiis susceptorum liberorum. Septimum de removendis nuptiarum & prois impedimentis. Octavum de modo divortii imponendo. Nonum de poenis crelibus & orbitatis. Decimum de augendo iure patronatus pro numero liberorum in libertotum* bonis. Primum vero caput, quod erat de maritandis ordinibus,

Jani Gravine. Tom. I.

legi nomen dedit universæ. Eo capite nuptiarum frequentia ita invehabatur, ut ne tamen Senatorius sanguis ignominia servili pollueretur. Eo autem tempore longe maior erat ingenuorum quam ingenuarum numerus. (***) Itaque venia data est legitimarum nuptiarum inter ingenuos & libertinas; Senatoribus tamen eorumque filiis tam naturalibus, quam adoptivis, (c) & emancipatis, & a Senatore in adoptionem datis, etiam ei, qui sit inferioris ordinis, nascique post mortem patris (non autem conceptis, & natis post patrem Senatu motum, hi enim Senatoris filii non habentur:) item nepotibus ex filio licet Senatu moto: sufficit enim avita dignitas, (d) pronepotibusque ex filio interdictum fuit, sponsam, uxoremve habere libertinam, vel eam, quæ aut palam corpore (****) questum faceret, fecissetve, aut artem ludicram exerceat, eiusdemve exercitii patrem, aut matrem haberet, habuissetve. (e) Quamvis autem dignitas Senatoria domino obvenisset post libertatem matrimonii causa datam; abstinendum ei tamen erat a libertinæ nuptiis; siquidem eas nondum contraxisset: nam si contraxisset ante addepram Senatoriam dignitatem, quam ante dubitabatur, an nuptiæ manerent, Justiniano tamen inhumanum visum est ob eventum solvi nuptias, a quibus initio vitium abfuit: (f) At si post nuptias vir exiderit Senatoria dignitate, consistere matrimonium, Ulpianus censuit.

K k cum

(a) Ad lit. C. de rad. ell.

(*) Unde pater, calibes quoque recte scribi, & convenienter origini vocis, cum marmora præferant calibes.

(**) Legum enim capita multo plura fuerunt, etiam earum, quæ ad augendum prolem pertinebant. De altera enim parte legis Capitæ ad explendum ararium leta separatim Auctor erit capite. LX. & seq. Marcellus in L. 19. D. de iur. nups. de nuptiis legis Julia laudat caput trigessimum quintum, & quadragesima tria omnino capita partis prioris legis Papie, adductis auctorum, quibus nituntur, testimonio, exhibet Heinemann p. 71. seq. Idem differentiam, quæ lex Julia Gravina supra ad contrahende matrimonia, Papia vero ad suscipiendos liberos referenda videbatur, rejicit p. 72.

(***) Quod mirum videri queat, post tot Romanorum, missis in acie occisis. Quare suspicamur, ingenuos jam tum prae molitibus ab armis abstinuisse, adeoque robur militiæ jam tum in libertis positum fuisse.

(b) Dion. lib. 54. in gest. ann. 736.

(c) L. 6. & 7. ff. de Senat.

(d) L. 7. §. ult. ff. seq.

(****) Quod magis per consequentiam, quam extra textum de senatoribus cautum erat. Namque & ingenuis huiusmodi nuptiæ interdictæ erant, ut in sequenti capite dicitur, adeoque multo magis senatoribus.

(e) L. 44. in fr. ff. de iur. nups. Theophil. Inst. quibus ex cons. manumit.

(f) L. penult. C. de nuptiis.

cum dignitas, quæ obliterat, fuerit imminuta. (a) Caput autem hoc ad nuptias pertinens, passim immutatum est *Novella 117. Justiniani*, a quo etiam constitutum est, (b) ut mulieri scænicæ, quæ se ad honestum vitæ institutum contulisset, cum quolibet etiam dignitate prædito nuptiarum potestas esset. Ob eandem honestatis causam libertinus etiam ab ingenuo adrogatus, aut alius, qui artem ludicram exerceat; vel a parentibus eam artem exercentibus descendat, ducere prohibetur filiam Senatoris, etiam Senatu moti, quæ se ad turpem quæstum non convertit; (*) uti & prohibetur ducere nepotem, proneptem, &c. ex filio (c) cujus Pater dignitatem amisisset; nisi se turpi quæstu commaculaverit.

C A P U XXXVII.

De Illicitis Nuptiis Irritandis sub
Marco. (**)

EÆ tamen nuptiæ quamvis injustæ, non irritabantur per hanc legem; sed per S. C. quod Marci orationem est consequutum: (d) qua oratione Imperator fuisse, ut quæ prius erant illicitæ, deinceps nec nuptiæ forent. Hoc enim inter injustas interest & irritas nuptias, (e) quod in iustis dos consistit, quæ post viri mortem caduca fiebat, (f) & ex iis oritur accusatio adulterii: ab irritis vero, nec adulterii accusatio, nec dotis actio proficiscitur. (g) Verum Cujacius docet, (***) ex hac lege, quidem libertinam non esse justam Senatoris uxorem, aut filii,

aut nepotis: contra vero non ex hac lege, sed ex oratione Marci filiam, aut nepotem Senatoris, non esse justam uxorem libertini hominis. (h) Neque cum lena, aut ea, quam leno, lenave manumiserit; neque cum muliere publico judicio damnata; & in adulterio deprehensa, lex Julia dat ingenuis nuptiarum licentiam. (i) Ingenui autem nomine lex comprehendit etiam eum, qui jus aureorum annulorum impetruit, (k) vel qui fuerit ingenuus judicatus. (l) Damnata vero publico judicio mulierem, ne ante quidem ductam retinere deinceps Senator potest ex S. C. ad hanc legem adjuncto, cujus meminit Ulpianus. (m) Et quoniam lex non tam sententiam notavit, quam factum; ideo ingenuis abstinendum erat a nuptiis mulieris in adulterio deprehensæ, quamvis non damnata, sed absoluta fuisset. (***) Semel enim deprehensa, nunquam exiit turpitudinem. (n) Damnata vero adulterii, quam vir accusaverit post impetratam obiecti criminis abolitionem; uxorem denuo ducere non prohibetur. (o) Severissimo quoque consilio constitutum fuit his legibus, ne sexagenario major majorem quinquagenaria duceret: (****) propter extinctam spem suscipiendæ sobolis. Conjugium autem veteres liberorum seminarium esse voluerunt: (p) unde cujus mulieris alveus exaruit, minime dignam nuptiis judicarunt. Quocirca mos erat nubentibus profiteri, liberorum procreandorum causa sefe nuptias appetere. Quod colligitur ex his Taciti verbis: *Cum uxore principis prædicta die adhibitis,*

quæ

(a) L. 27. ff. de ritu nupt.

(b) L. ult. C. de nuptiis.

(c) Vel artem ludicram fecerit L. 47. D. de R. N.

(d) L. 9. ff. de Senat. L. 32. & 44. ff. de ritu nupt.

(e) Hæc rubrica non nisi pro parte respondet nigro suo, quo præcipue agitur de nuptiis ingenuorum cum mulieribus scænicæ & meretricis, uti capite proximo agebatur de nuptiis senatorum cum ejusdem generis feminis.

(f) L. oratione 16. ff. eod.

(g) Ulp. tit. 16. §. ult. l. 12. §. 1. D. de adul.

(h) Revard. var. lib. 4. cap. 16.

(i) Gothofr. in not. ad l. Jul. & Pap. c. 3.

(***) Cuiuscumque sequitur Merillius Lib. P. Obs. c. 17. Doctrinæ contra Nostræ accessio Heinzeius pag. 137.

(b) ad lib. 4. respon. Papin. L. 9. ff. de Senat. & L. 23. & 44. ff. de ritu nupt.

(c) Ulp. l. 43. §. 6. 7. 8. & 9. ff. de ritu nupt. Gothofr. ad hoc caput in notis.

(k) L. ult. ff. de iure iur. ann.

(l) L. 25. ff. de statu homin.

(m) L. 43. §. 10. ff. de ritu nupt.

(****) Quod citrum; neque enim absolvi possit mulier in adulterio deprehensa, nec in adulterio disceptata, quæ adulterii absolvatur.

(n) L. 43. ff. de ritu nupt.

(o) L. 34. §. ream ff. eod.

(****) Iaro hoc lege Julia non est casum, sed potius, ut sexagenarii masculi, quinquagenariæ feminæ a pœnis legis liberi essent, ut colligitur ex Ulpiani *Fragm. XVI. §. 4.* Postea autem, Senatusconsultus Perficiano & Calvisiano id legi Papii additum, ut nuptiæ hæc non quidem rescinderentur, sed tamen pœnis Papii legis obnoxii essent. Perficianus de lege *vacat. par. 173.* & Nostræ cap. 39. 40.

(p) Lætant. l. 1. de fals. relig. cap. 16. Sveton. in Claud. c. 23. Ulp. cap. 16. l. 12. de legit. hered. Briff. de ritu nupt. pag. 178.

qui obsequerent, sese velut suscipiendorum liberorum causa convenire. Usus autem docuit, in homine majori LX. annis generandi vim esse peremptam; in muliere vero quinquaginta annis majore concipiendi vim perisse: etsi Aristoteles (a) generandi vim in homine ad LXX. usque annum virecere scribat, plurimaque supersint exempla virorum, qui etate longe majori, liberos insperato susceperunt. Ut enim obscuriora, quæ sunt sane innumera, prætermittamus; terte Masinissam regem anno jam sexto & octogesimo; & Catonem Censorinum octogesimo exacto anno liberos procreasse, accepimus: & recentioribus temporibus Udislaum regem. (b) Afflictus etiam nobilis pragmaticus (c) tradit, se annum ultra sexagesimum natum tres suscepisse liberos. Mulierum autem illustre habemus exemplum a Constantia Henrici Imperatoris uxore, quæ quinquagenaria peperit. Ne inanem eruditionis gloriam legentium tædio affectemus, alia innumera prætermittimus exempla, ex quibus; & ex bene perspecta ratione, observatores naturalium causarum, inter quos Amitinus, & præceptor olim noster, ac beneficentia plus quam parens Gregorius Caroprefius, Italorum philosophorum, ætate nostra, maximus, censent generandi vim in homine, ac in muliere fecunditatem, non solum ex annis, sed etiam ex habitu & robore corporis esse arguendam. At quoniam lex non ad rariora, sed ad frequentiora naturæ convertitur; recte hisce generationis tempora finivit. Siquidem hominis vigor sexagesimo fere anno languet, & in mulieribus mentrui sanguinis rivus, sine quo neque concipi, neque nutrirî partus posse, vulgo aufumant, anno plerumque quadragesimo exarefcit. Ideo lex Papia viris sexagenariis

fibulam imposuit, & mulieres quinquagenarias sterilibus comparavit. (d) At si conjuges ad eas ætates evecti prolem ediderint, noluit Justinianus, eam sobolem a ceterorum liberorum conditione discrepare. [e] Obsequi enim lex debet, non imperare naturæ; ideo agnoscere oportet eos, quibus natura præter modum a lege definitum lucis beneficium dedit. (*)

CAPUT XXXVIII.

De S. C. Claudiano Ad L. Papiam.

Cum igitur his legibus justa ætas in homine LX., in muliere L. annorum spatium concludatur: dubitatum fuit, an sexagenario majore liceret minorem L. ducere? & Tiberius Cæsar, cui tribuitur S. C. hoc, quod Claudianum appellatur, propterea quod Neronis, & Tiberii plura S. C. Claudiano nomine comprehensa fuerunt ex Claudii nomine, quod utrique retinebant, ut Petrus Faber observavit; (f) Tiberius, (**) inquam, prohibitionem nuptiarum extendit etiam ad matrimonia sexagenarii, cum minori quinquaginta. Etenim quamvis fecundum sit solum, semen tamen deest; unde hujusmodi conjugia plerumque nulla prolis spe defenduntur: Hinc Svetonius in Claudio scribit, Tiberium aliquid addidisse capiti legis Papie (sive addito legamus vulgatis, sive addito ex eruditorum interpretum emendatione, atque huic capiti Claudium contraria lege lata obrogasse: quod ex concubitu viri sexagenario majoris cum minori quinquagenaria spem prolis speresse censuerit: idque aliud S. C. Claudianum, idque ab ipsomet Claudio emanavit, (g) quo si major sexagenario minore quinquagenaria duxisset; perinde habebatur, ac

Kk 2 si LX.

(a) Lib. 3. *hist. génér.*

(b) *Annus Silvius.*

(c) *In constitut. Reg. post mortem § ult. mo.*

(d) *L. si sterilis ff. de æd. emp.*

(e) *L. 12. C. de legis. hered.*

(f) Concubinatum Noster cum Gothofredo prætermittit, forte quod utrique sederet, cum ex legis connivencia nomen assumisse, quam quod lex prolis legitime studio concubinas habendi jus dederit.

(g) *P. Jernestr. 25. & Cujac. 2. observ. 18.*

(**) Sub quo latum S. C. cum non Claudianum, sed Persicinium, eodemque cautum, ut Sexagenarium & Quinquagenarium, nec non spudonum nuptiæ pœnis cohibitus perpetuo tenerentur; cui pœne sexagenarios eos exerat Claudius, qui minores LX. annis duxissent. Qui casus lege Papia prohibitus censetur ideo, quod ea sexagenario masculo quinquagenaria femine nuptias contrahere, jus penitus non esset. Fingentis annuerandum est S. C. Claudianum ulp. 16.

[g] *Ulp. tit. 16. Bril. 157. de jure connub.*

si LX. annis minor nuptias contraxisset. Hinc jure a Jacobo Gothofredo (a) reprehenduntur ii, qui abrogatum fuisse a Claudio caput legis Papiæ arbitrantur: cum Tiberii porius explicatio explosa fuerit, ejusque adjecto sublata.

CAPUT XXXIX.

De S. C. Calvisiano:

SI vero major quinquagenaria minori sexagenario nupsisset, tanquam ex impari matrimonio & omni filio spe delituito, dos caduca erat, & filis cedebat, minimeque proficiebant hæ nuptiæ ad capiendas hereditates, & legatas doles. Quod cautum fuit S. C. Calvisiano, vel Calvisiano, cujus apud Ulpianum est mentio. (b) ubi videtur Cujacius malle Claudiano.

CAPUT XL.

De S. C. Perniciano.

PROter qui ætates hæc ita præfixitas sine nuptiis transissent, solvebantur legibus, (c) & ad præfixæ libertatis commodum revertebantur. Verum ne ullo unquam tempore colubatus proficeret, obstitit S. C. Pernicianum, quod perpetuis crebribus poenis obstrinxit eos, qui ætates legibus præfixitas sine nuptiis & liberis excessissent. (d) At Justinianus pristina nuptiarum libertate restituta, invidiam harum legum prorsus amovit. (e)

CAPUT XLI.

De Spadonibus.

HUic capiti Jacobus Gothofredus subtexuit illud de spadonibus: quos vero simile est lege Papiæ fuisse nuptiis prohibitos, (f) utpote cum generationi non sint

habiles. Hinc ex inscriptionibus Ulpiani ad legem Julianam & Papiam videmus, conjunctas fuisse cum harum legum tractatione disputationes de spadonibus. (g) Et sane qui convenit, ut lex Papiæ, quæ sexagenarios repulit, tulerit spadonum nuptias, quæ æque absunt ab omni spe liberorum; quod unum ac summum fuit legis Papiæ studium? Nescio igitur, cur Hispano illi, (g) qui immanes commentarios ad has leges edidit, in mentem venerit rejicere caput hoc de spadonibus a ceteris legis Papiæ capitibus, quibus attexit & alia minime germana. Ceterum spadonis vocabulum late se fundit, complectiturque tum eos, qui natura viriani sunt, tum illos, qui sibi virilia præcedunt, aut contorserunt, & oppresserunt. Atque his sane potremis præclavam esse crediderim a lege Papiæ facultatem nuptiarum, non autem superioribus, nempe illis, quorum virilia natura, vel fato sunt viriata, dummodo generandi vis eo vitio perempta non fuerit. Sunt enim qui alterum, vel ambos testes habent infortiorum conditos, & hi spadonum quoque nomine veniunt: generationi tamen sunt idonei, unde lege nulla arcentur a nuptiis: ac in his dotem, & matrimonium, & dotis actionem esse, Ulpianus (h) tradit, non autem in castratis. Nec minum, si nullis emittentibus testibus, integra tamen sit generandi facultas: nam si testes resecti sint imperite, ut resecta sit epididymus cum segmento coelestium, nec feminalia vasa prorsus effusa fuerint: iis periti rerum naturalium spem prolis minime adiungunt, nec enim ex gallis aliisque animalibus male castratis enaram esse prolem, Thomas Cornelius Consentinus, philosophus ætate nostra insignis observavit: ejusdem enim texturæ faciunt epididymus, & testes, ac glandulis oppletam iisdem, quas permeando semen ad generationem exacuit. Omnis tamen hæc nuptiarum prohibitio remitti per populum poterat, ejusque jamdiu erat arbi-

[a] Tit. 16. Briff. de jure connub. 159. Jacob. Gothofr. b. c. [b] Ulpian. tit. 16. §. 3.

[c] Ulp. eod. tit. §. 5.

[d] Ulp. ut sup. §. 3. Gothofr. ad hoc cap. Briff. de jure connub. pag. 153. Tertull. in apolog. Aug. 3. contra Julian.

[e] L. sanctimus C. de nupt. L. 12. C. de legit. hered.

[f] Imo spadones soluti quidem per legem Pa-

pian. erant necessitate inveniendi matrimonii, & hoc eodem autem nullatenus arcebantur. Contingit id idem, ut supra monitum fuit, Senatusconsulto Perniciano. Imo ne hoc quidem spadonum nuptiis resectis fuerant.

[g] L. 128. ff. de P. S.

[h] Ramez del Manzano ad l. Jul. & Pap.

[i] L. 19. §. 1. ff. de jur. dos.

arbitrium, illicitarum nuptiarum gratiam facere. Cujus potestatis exemplum habemus apud Livium, (a) a quo traditur, Hyspalar feceniz libertinæ, cujus indicio nefaria Bacchanalium sacra detecta fuerunt, inter alia præmia adjectum: *uti ei (mulieri) ingenio nubere liceret*. Quod jus olim populi, sibi de more, postea principes (b) arripuerunt: olim enim secretum erat jus populi a jure fisci; postea omnia populi commoda traducta fuerunt ad fiscum principis. Hinc titulus Pauli de jure fisci & populi, & Lampridius ista distinguens, ait, *leges de jure fisci, & populi moderatas tulisse Severum*. (c)

CAPUT XLII.

De Sponsalibus.

A Personis ad ætatem contrahendis nuptiis idoncam leges transferunt; earum enim vis caliditate hominum eludebatur: nam quia leges præmia maritis constituunt; iis non pauci fruebantur, nullo suscepto nuptiarum incommodo. Tales erant, qui sponsalia cum impubere contrahabant, & qui contractis cum pubere sponsalibus nuptias protelabant. Nullum enim ætatis tempus erat sponsalibus præfinitum, cum statim ac in homine ratio emicat, liceat inire sponsalia, nempe anno ætatis septimo. [d] Quoniam autem contractis sponsalibus nuptiæ arbitrio conjugum trahi poterant, plurimi sponsalia maturabant, nuptias vero differabant, ut interea maritorum jure fruerentur. Ne igitur quis ex fraudatis legibus lacrum perciperet; admittit Augustus (e) præmia maritorum sponsis, qui ultra biennium nuptias extraxissent. Quamobrem sponsalium temporibus biennium contractis, tantum qui decennem puellam sibi uxorem petiisset, mariti jurebus potiebatur: quia tempora sponsalium, & ætas nuptiarum legitima, quæ in mulieribus erat XII. annorum, æquatis inter-

vallis concurrebat; & vir eam ducere tenebatur expleto biennio. At qui puellam decennio minorem sibi despondisset, quoniam ob immaturam puellæ ætatem dilatio nuptiarum ultra biennium excurreret; sponsus interea concubium pœnis erat obnoxius. Quæ quidem sponsalia rata habebantur, ut Cujacius tradit; [f] sed immatura; ideo nec pœnis legum eximebant maritum, nec lucris afficiebant. Quamvis autem his legibus sponsalia biennio circumfcriberentur; tolerabatur tamen earum dilatio propter sponsæ, sponsivæ valetudinem, vel parentum interitum, vel ob capitalia crimina, vel ob longiores peregrinationes necessitate susceptas. Propter quas sane causas non modo annum, aut biennium, sed & triennium & quadriennium nuptiæ impune trahabantur, [g] ut Cujus tradit; apud quem nolum cum Cujacio, & Gothofredo vulgatam lectionem immutare, ac expungere annum; quamvis enim tempus legibus præfinitum non annus sit, sed biennium; tamen in biennio annus includitur, nec insolens est, ut oratione ducta a minori tempore, eo enumerando perveniat, ubi terminus legis hæret: estis omnia mentione anni, satis fuisset biennium scribere. Sed expeditius erit dicere, Cujum enumerasse tantum annos moræ, nulla mentione annorum legis; quibus elapsis, scripsit non annum modo, sed & biennium & triennium moræ ob justam causam tolerari. Ceterum si vir sine causa sponsalibus diem ultra biennium produceret; maritorum præmiis excidebat: & virgo quærere sibi aliam conditionem poterat, retentis arbris: quas tamen reddere cogebatur in duplum; si per eam factum esset, quo minus nuptiæ legitimo tempore contraherentur; quadruplum alii arrharum restituendum putant: Gothofredus tamen quadruplum intelligit, præter arrhas. (h) (*) Ex hoc legum capite. Cujacio repugnante, aliqui ortam putant præ-

finit-

[a] Lib. 39. c. 19. (b) Lib. 31. ff. de ritu nuptiarum.

[c] Dion. lib. 55. Ulp. frag. 16. §. 1.

[d] Lib. 14. de spons. Leo Novelli 109.

[e] Dion. lib. 54. in gest. anni 736. Sueton. in Othone cap. 34. Zon. vie. 2. Dion. lib. 56.

[f] Ad liber. 4. diff. Modest. leg. 14. ff. de sponsal.

[g] Lib. 17. ff. de sponsal.

[h] Lib. 6. C. Theod. de spons. & l. 4. item l. 2. C. Justin. de spons. Cujac. ad tit. C. de sponsalibus.

(*) Cujus Sententiæ suffragatur tit. XXVI. Respon. Papiniani apud Schubtingium in Juspr. Ante Justinianum pag. 843, ubi quadruplum pœna nomine venit. Quod quadruplum in duplum mutatum Lib. pen. C. de Sponsalibus & arbris.

finitionem ætatis maturæ nuptiis, [*] in feminis XII. annorum, in masculis XIV. [a] Sane vetustiorē legem non habemus, ad quam hæc definitio recte revocetur: tantum scimus, esse pervetitum, ut nuptiæ incipere nequeant ante utriusque sexus pubertatem. Quam Cæsariani non ab ætate, sed ex habitu corporis æstimabant in maribus, quorum non paucos ante XIV. annum generationi habiles fuisse constat; (b) Proculiani ab extremo XIV. anni eam auspiciantur. Præfex Javolenus & annos XIV. & corporis firmitatem requirebat. Proculianorum sententia recepta fuit, quia id, quod plerumque accidit, respiciebat; idque Proculiani a Stoicis duxerunt: etenim Stoici vim generandi & animi consilium ea ætate inolefcere censebant. (c) Quod autem lege Papia Poppæa circa ætatem puellarum præfixitū videtur, moribus antea Romanorum invaluerat. Plutarchus enim in Numma scribit, Romanos consuevisse teneras admodum puellas ducere: quod magis sit ejus ætatis simplicitas, ut libi institutione mariti suscepta uxor, illius mores facilius imberet, itaque privatæ res & publicæ essent tranquillores. Contra Lacedæmonum respublica, ubi puellæ non nisi adultæ viro tradebantur, muliebri sæpe licentia perturbabatur. Amorem enim vicissitudine, qua exercentur ante matrimonium virgines, ita exatuantur ad fraudem, ut quidquid longo amatoriæ artium usu didicerunt, conferant ad subigendum, ac perdomandum virum; unde converso sensim ordine officiorum, qui dominus a lege constituitur, ultro sese in servitutem tradit uxori. Hinc mulier in virum, vir in mulierem turpiter commutatur. Quod malum privatis in domibus conceptum, non raro in rem expetit publicam, ut impotentia, & effreha cupiditate muliebri, civiliū quoque status negotiorum agitur; magnarum enim in-

crementa calamitatum ex initiis surgunt sæpe levissimis; ingentesque sæpe clades exierunt ex gratia, vel ira muliebri; quarum aliquando blanditiæ apud magnates præsertim, & summos duces, moribus & legibus patriis longe præpollent.

CAPUT XLIII.

De Vacatione Nuptiarum.

SEquitur hujus capituli alia particula, quæ est de vacatione nuptiarum, concessa feminis post mortem viri, aut post repudium; quæ in particula comprehensum fuit, ut mulieribus a morte viri biennium, a repudio vero annum, & sex menses nuptiis vacare liceret, cum lege Julia, quæ lenita deinde fuit, & in legem Papiam Poppæam conjuncta, non major vacatio daretur, quam unus anni a morte viri; a divortio vero sex mensium, (d) ut tradit Ulpianus, quem locum emendatione indigere censuit Cuiacius [e] admonitus a Svetonio: [f] unde pro biennii substituit triennii & nescio an recte. Aliam enim puto vacationem a Svetonio significari, nempe vacationem ab Augusto datam a die latæ legis ad partitionem, nempe intervallum, quo adhuc cives lege Papia erant soluti: ut qui a nuptiis abhorrent, spatium haberent comparandi se, reflectendique ad matrimonium reluctantem animum: quod consilium nisi intra triennium illud vacationis caperent, legum pœnas incurrerent. Alia igitur vacatio est ab ea, quæ post viri mortem, aut repudium datur.

CAPUT XLIV.

De Virginibus Vestalibus.

His adjungendum censuit Gothofredus caput de virginibus Vestalibus a Gellio [g] ex lege Papia [h] relatum: ex quo

(*) Quæ sententia facile vincit eam Cuiacii. Antea enim nuptiæ a puellis contraherentur viripotentibus; viripotentia autem non ex annis, sed ex habitu corporis æstimabatur. Et verisimile est, in præfata Romano- rum frugalitate, feram fuisse puellarum Venerem. Ratione tutelæ autem de pubertate puellarum quæri non poterat, quia in tutela erant perpetua. Sed postquam tutela perpetua in defensionem abire cepit, ad feminas quoque pertinuit jurejuramentum veterum, annisne an corporis habitu æstimanda esset pubertas?

(a) Cuiac. ad l. 14. ff. de spons. sive ad Modest. diff.

lib. 3. & in enarrat. C. vis. de sponsal. Macrobi. 7. Saturnal. 7. & somn. Scip. 1. Sveton. in Octav. c. 34.

(b) Hottom. de ritu nupt. Instit. quib. mod. sus. in princ. L. ult. C. quando rus. vel curat.

(c) Plutarch. lib. 5. cap. 24. de placid. philosophorum. Merill. obs. lib. 1. cap. 2.

(d) Tit. 12. Instit. (e) Ad vis. 14. Ulpian.

(f) In Octavio 34. Dio. lib. 56.

(g) Lib. 1. cap. 12.

(h) Quæ lex Papia Poppæa antiquior, ut probat Heinnecius pag. 6. 7.

quo capite Pontifex Maximus facultatem habebat legendi XX. virgines non minores annis X. ut sortitione in concione facta, cujus virgo ducta fuerit, eam Pontif. Max. caperet, quo Vestis fieret. Capi autem virgo dicebatur, quia manu a Pontifice prehensa, quasi bello capta suo a parente, cuius in potestate erat, abducatur.

CAPUT XLV.

De Panis Inparium, & Premiis Parium Nuptiarum.

Ubi lex nuptiarum rite contrahendarum & augendæ prolis rationem instituit: pœnis præmiisque propositis, voluntates hominum, censuit obligandas. Itaque in functione cavet, ut qui contra legem hanc nuptias contraxerit impares, (*) quales appellat Ulpianus (a) nuptias inter majorem quinquagenaria, & minorem sexagenario, vel inter majorem sexagenario, & quinquagenaria minorem; is quos sustineat filios, liberorum, aut suorum heredum loco habere non possit: nec eisdem adjuvaretur ad præmia legis assequenda, proinde ac si mortui nascantur, quia nec nati videntur. (b) Item vetitum est, conjuges illos hereditatem capere lege obvenientem, quia & testamentaria hereditas comprehenditur, cum ea ex legibus XII. tabul. obveniat. (c) Quin etiam nec legatum iis, aut aliud quid mortis causa capere licuit. (d) Sed illud est sane tristius, quod solutis hujuscemodi nuptiis, morte mulieris, dos est caduca, & devolvitur in fiscum, qui in mulieris locum pro dotis repetitione succedit. (e) A pœnis inparium lex progreditur ad parium præmia nuptiarum: ut qui legi non obtemperarent, pœnam aliam ex

privazione præmiorum, sustineret. Agitur autem primo de ordine nuptiarum contrahendarum, quæ ut rectius curarentur, lex iussit, ut si mulier, aut virgo ex hac lege nuptias contractura legitimo tutore careret: Prætor urbanus ei tutorem constitueret ad dandam, dicendam, promittendamve dotem. Quodque ex hac lege Prætor in urbe, in provinciis præstare debebat Præses ex S. C. ad hanc legem adjecto: (f) ut intelligamus, tutorem non tam ad regendum puellæ arbitrium, confirmandamve voluntatem dari, quam ad moderandum, curandamve dotem; idque Antoninus, & Severus clarius expresserunt. (g) Quod munus est præcipuum tutoris ad rem certam a lege Papia præter juris regulas instituti. [h] Differre autem lex hanc dictionem dotis, promissionem, dationem; quia dicere dotem est absque stipulatione promittere, solemnibus verbis sine interrogatione; [i] quod non ad omnes pertinebat, sed vel ad ipsam tantum mulierem, aut mulieris iussu ad ejus debitorem, vel ad patrem, avumque paternum; nec dotis dictione plures, quam hi tres obligabantur. (k) At promissioni stipulatio adjugebatur, & promittendo poterant omnes obligari. [l] Dare autem dotem quid esset, explicatione non indiget. Porro non tantum ad dicendam, promittendam, dandamve dotem; sed ad augendam, minuendam, mutandamve curator dabatur; Siquidem quod supra mulieris facultates dictum erat, promissumve, id continuo, ut superfluum, detrahebatur, exemplo immodicarum donationum, quæ non prorsus revocantur, sed quatenus legis modum excedunt. [m] Hæc autem ad eos pertinent, qui per hanc legem ad matrimonia compelluntur, nempe patres matresque familias, nam filie, filive fami-

(*) Imo non ad impares tantum nuptias, sed a omnes pertinebat, quæ dolo malo adversus hanc legem inter essent, veluti Senatoris ducentis libertam, ingenui ducentis mulierem questuariam. Sic dotis exducatum, quæ in nuptiis quinquagenaria majorem obtinebat, auctore Ulpiano *Fragm. Tit. XII. §. 4.*, ad alia quoque matrimonia injusta porrectam fuisse, patet ex L. 38. §. 1. L. 81. D. de ritu nups. & inanis horum inquit pœnis fuisse lex, jam si imper. de, quod nuptias non rescinderet, nisi pœnam quoque ad eos produxisset.

(a) Tit. 16. §. 3. Instit. l. 12. in fin. C. de legib. heredi-

titat. (b) L. qui mortui 129. ff. de V. S.

(c) L. lege obvenire 130. ff. de V. S.

(d) L. 37. 38. ff. de mortis causa donation.

(e) Ulp. frag. tit. 16. in fin. L. dots ff. de ritu nups.

(f) Ulp. tit. 21. §. 2. ex lege XX.

(g) L. scientum 20. ff. de ritu nups.

(h) Cujac. ad tit. Ulp. 11 §. 20.

(i) Ulp. tit. 6. in pœne. Cujac. ibidem.

(k) Cujac. inst. l. 2. cap. 6. Briss. de jur. conn. pag. 160.

(l) Cujac. ad tit. 6. Ulp. Cujac loco citat.

(m) L. 61. de jure dotium Briss. ibid.

familias minime cogeantur; (a) (*) quod forsitan erat certo legis Juliae capite comprehensum; ut eo referri possint verba illa in legē nec filium Cod. de nuptiis legum disciplina, nempe legem Juliae & Papiae quae saepe per excellentiam, ut Ulpiani verbis utar, leges appellantur, quod produnt plures loci juris civilis.

CAPUT XLVI.

De divortii libertarum, & aucto jure patronorum ex conjugio

Hinc descendit lex ad praemia & privilegia nuptiarum jam contraharum; augetque cum primis jura patronorum in libertas, quas sibi uxores adjunxerant. Igitur vetitum est, libertam ducere (b) a nuptiis invito patrono, ut contrahat novas; quo appareat, non sublatum fuisse hac lege divortium jure civili permissum, sed libertatem alienarum nuptiarum, ad quas divortia ferebant, lege Papia fuisse interceptam. (c) Itaque manente divortio, effectus illius, nempe novarum nuptiarum facultas adimitur. (d) Nec enim abhorret a regulis juris, ut matrimonium adhuc jure duret, secuto divortio: ejusque rei hoc adducit Ulpianus exemplum, nempe liberta, quae divortium fecit. (e) Cum enim invito patrono alteri habere non possit, manet sane illa in matrimonii vinculis adhuc implicata; uxoris tamen beneficium minime gaudet, nec admittitur ex edicto unde vir & uxor, ad hereditatem mariti; quia quantum in se fuit dissolvit illa contractas olim nuptias. (f) Unde tota ejus matrimonii utilitas devolvitur ad patronum, qui matrimonium adhuc voluntate, at-

que animo retinet, ita ut commodis quidem nuptiarum solus fruatur patronus, liberta vero divortii damna sustineat. Etenim eadem ratione concubinatu etiam alterius ei est interdictum, quia scilicet uxoris legibus obstringitur, & impeditur pudore conjugali, (g) quae de nupta tantum liberta sunt accipiendi, non de sponfa, ad quam hoc caput non pertinere, Ulpianus scribit: (h) & ideo si invito patrono sponfa nuntium miserit, cum alio poterit habere concubium. Præterea si liberta non in matrimonio patroni sit, sed in concubinato, licebit ei a patrono discedere: (i) dummodo alteri se non in matrimonium, sed in concubinatu dederit: cum patrono præstet libertam concubinam esse, quam matremfamilias; ne sine consensu, & ope patroni re ipsa libertæ conditio augetur: ideo Ulpianus (k) ait, honestius esse patrono libertam habere concubinam, quam matremfamilias. (l) Quæ Ulpiani verba perperam in alium sensum detorquet Brissonius. (l) Libertas autem etiam communes ad hoc ius admitti placuit, quia negari non potest, esse libertam ejus, qui duxit, quamvis liberta sit, etiam alterius. (m) At ea, quæ ius auctorum annulorum impetravit, hic pro liberta non habetur. (n) Præterea libertæ, quæ sunt ex fideicommissis manumissæ, possunt invitæ patronis, qui eas duxerunt, contrahere matrimonia: quia patroni non sua sponte beneficium contulerunt, sed coacti fuerunt fidem suam liberare; ideo minor eis est honor habendus. (o) Alia prorsus ratio est in eo, quæ ea lege emit, ut manumitteret; nam legi se subiciendo sponte sua beneficium ab eo usque tempore contulit. (p) Invitum autem quem dice-

(a) L. 21. ff. de ritu nupt.

(*) Sed si lex Papia Poppea ad solos patresfamilias pertinet, ne illa a fine suo aberravit nimium. Utrique enim Romæ plures filii quam patres, plures filiae quam matres familias extra matrimonium agebant, his saltem parentibus non elocantibus filias, non adigentibus filios ad ducendam uxorem penæ præpositæ essent.

(a) L. ult. ff. de divor.

(b) L. liberta C. de oper. libere.

(c) L. ult. ff. de divor. l. 1. ff. unde vir & uxor.

(d) Ulp. lib. 1. ff. unde vir & uxor.

(e) Cuiacius ad ejusd. ff. unde vir & uxor.

(f) L. 11. ff. de divor.

(g) L. 45. ff. de ritu nupt. §. 4.

(i) L. 1. ff. de concub.

(k) L. 1. ff. de concub.

(*) Cui sententia tam obstant verba legis antecedentia; Quæ in concubinatu est, ab invito patrono potest discedere & alteri se in matrimonium, aut in concubinatu dare, quare ea quidam penitus expungere maluerunt. Sed ingeniose Celeb. Heineccius p. 251. pro ab legit av, idque a JCro quæri, non desinere observat, de ceteris Gravina sententiam accedens contra Brissonium.

(l) De jure concub. pag. 166.

(m) L. ult. ad. ff. de ritu nupt.

(n) L. 4. ff. de jur. avr. annul.

(o) L. 50. ff. de ritu nupt.

(p) L. 45. in princ. ff. de ritu nupt.

dicemus? An eum modo, qui manifeste dissentit? minime, sed quemvis alium, cuius consensus furore, vel ignorantia impeditur: (a) qui enim facti notitia caret, consentire non probatur, nisi lex tacite voluntatem alterius praeferat. Porro, propter spem postliminii, & patroni reverentiam captivitas patroni libertatem nuptiarum libertatē minime tribuit. (b) At si non palam se prodiderit, quibus argumentis animus patroni a nuptiis libertatē retinendis alienum eruemus? Et Ulpianus tradit, sufficere actum quemlibet nuptiis, & matrimonio minime congruentem; veluti si patronus experietur actione rerum amotarum, quae sine divortio non oritur; vel si nuptias alterius mulieris appetierit, aut sibi concubinam adhibuerit, aut quoquo modo animus eius desciscat a matrimonio. (c)

C A P U T XLVII.

De aucto jure libertorum & libertarum ex conjugio.

N Eque patroni solum augere lex, sed libertatē quoque voluit sublevare conditionem praemio nuptiarum: unde praestatione operarum eam eximit, si vel patrono nupserit; (d) vel alteri consentiente, aut ratum habente patrono: non enim decet a coniugali officio distrahi, ut alienis obsequatur: ideo post nuptias dissolutas, pristinum operarum obligationem continuo subit. (e) Et haec quidem de liberta: libertus enim; quamvis maritus, operarum obligatione non solvitur: nec enim libertus maritus dat se in officium uxoris; ut liberta uxor in officium viri: nisi modo libertus, qui nec artem ludicram exercuerit, necur

Jani Gravina. Tom. I.

- (a) L. 45. §. 5. ff. de ritu nupt. l. filiusfam. 8., §. 1. viuis ff. de procurat.
(b) L. 45. in fine ff. de ritu nupt.
(c) L. 11. ff. de divorc. & repud.
(d) L. liberta C. de obsequiis patron. pref. L. 48. ff. de oper. libert.
(e) L. 14. ff. de oper. lib. Cuiac. ad tit. C. cod.
(*) Vel saltem annis quinquennium, quae aetas multis iam exempta periculis, quibus premuntur eo mihi. Olim etiam libertinis proderat filius quinquenni maior, ut in tribus rusticis describerentur, ceteris alias non nisi tribus parente urbano, ceterisque minus honorifice.

ad bestias pugnaret, operas locaverit, duos; plura vel [?] filios habeat in potestate: (f) praemio enim susceptae prolis, si ab sit infamia, lex Julia obligatione promissarum operarum eum exsolvit. Huic attexit capituli Gothofredus particulam gener, *soecuri in-viti testimonium in reas ne dicunt*; quae, meo iudicio, revocanda potius est ad leges Julias judiciorum, quibus cautum erat, ne quis contra affines, vel agnatos testimonium dicere cogetur, (g) de quibus plenius apud Cuiacium, (h) & Brissonium (i) in libris selectarum antiquitatum.

C A P U T XLVIII.

De praemiis liberorum causa constitutis, & S. C. Claudiano: & de jure trium liberorum.

P Ræmiis nuptiarum adiecit lex praemia liberorum, amplissima illa quidem, & quae spe sua nuptias mirifice propagarent. Eaque capite septimo legis Juliae locata fuisse, tradit Gellius, [k] cum antea aetas potius & senectus honores, ac praemia ferret: quae deinde necessitas sobolis transulit ad maritos & parentes. Datum est igitur numero liberorum, ut in petitione Magistratum urbanorum, aut provincialium, is candidatus praeretur, qui plures liberos haberet, quamvis aetate esset inferior. (l) Distaque sunt haec veteribus praemia parentum: (m) quorum praemiorum fuisse & ante legem Papiam aliquot. (n) Ex horum commodorum cupiditate fraus orta est eorum, qui, simulatis adoptioibus, sibi quaerebant liberos, ut iis ad praemia legum adipiscenda juvarentur. Propterea S. C. conditum sub Nerone

L l ne

- (f) L. 37. de oper. libert.
(g) L. Jurisconsulti. in princ. ff. de gradibus affi. & L. 4. ff. de testibus.
(h) L. 2. ff. de accusat. sine ad lib. 1. Papia. de adul.
(i) Lib. 4. cap. 7.
(k) Lib. 2. cap. 15.
(l) Gell. lib. 2. cap. 15. Tacit. lib. 2. annal. ubi Lips. n. 111. Dion. l. 56.
(m) Sueton. in Othav. c. 54. Tacit. lib. 3. ann. juven. fas. 9.
(n) Dion. lib. 43. Gellius apud quem P. Scipionis oratio lib. 5. cap. 19.

ne fuit, ne simulata adoptio (*) ulla in parte muneris publici prodesset: (a) eo spectant Ulpiani verba (b) hæc: *adoptivi filii in numerum non proficiunt liberorum, qui excusare parentes solent*. His autem fraudibus, quibus, ut mos est hominum, leges publico bono conditæ ad privatam trahuntur utilitatem obviam itum est professionibus liberorum, apud aëta publica institutis; quarum aliqua mentio apud Juvenalem, (c) & Terecentium Clementem. Hoc etiam liberis lex Papia tribuit, ut singuli jus unius anni parenti pariant ad honores; etenim annaria lege certa ætas erat singulis honoribus definita; intra quam certum honorem attingere nemo poterat. Hoc autem liberi præstabant, ut annum adderent singuli ad ætatem parentis: si ve pro singulis liberis gratia legis fiebat unius anni. (d) Præterea eorum, qui Consulatum inirent, is prior sumebat fasces, qui plures; quam collega liberos haberet, et si ipse esset in potestate alterius: (e) inque liberorum numero computabantur etiam ii, qui bello occubuerunt, quoniam adhuc virtute & gloria viverent; siquidem in acie cecidissent: cum hi pro Republica vitam profundisse dicantur: non autem qui in obsidione (**) perierunt. (f) In pari vero numero liberorum is Consul alteri præferebatur, si ve fasces primus sumebat, qui esset maritus, vel in maritorum numero, aut qui jus impetrasset mariti, (g) aut sponsus esset; non tamen simulatus. (h) Si vero mariti essent ambo Consules, cum pari liberorum numero, major natu præfereba-

tur. In ceteris, qui aut cœlibes essent; aut sine prole mariti; jus vetus permansisse putaverim. Etiam in theatro major honores habebatur maritis. Etenim qui essent e plebe mariti, proprios habebant ordines in theatro. (i) Atque hoc appellatur in genere jus liberorum, distinctum sane a jure trium liberorum, quod & ex his proximus legibus: cujus & a Lacedæmonis (***) repeti posset origo. Horum enim moribus parentes trium liberorum: ab urbis celsitudine & excubiis erant immunes; quatuor vero susceptis liberis, omni prorsus onere levabantur. (k) Et Romæ post tergeminiorem certamen atque Horatorum victoriam fuit institutum, ut tergemini natis alimenta ex publico præberentur usque ad pubertatem. (l) Hoc igitur legis Julæ capite auctus est: favor liberorum, profectus jam diu a vetustioribus legibus; & parentibus (m) concessa fuit immunitas onerum personalium tantum, (n) si Romæ, (o) aut in continentibus ædificiis, quæ Romæ appellatione comprehenduntur, liberos tres suscepissent (p) Extra Romam autem in Italia quatuor, in provinciis quinque liberi, si ve incolumes, si ve in acie intererint eorumdem onerum immunitatem asseriebant. Profunt etiam nepotēs ex filio: ita tamen, ut in sui patris locum succedant, (q) item & emancipati, & quasi emancipati, (r) ut Monachi, Episcopi, & Patricii; (s) non tamen nepotēs ex filia, quia non avi, sed alienam referunt familiam; Item si monitrosam ediderit mulier partum, is mulieri ad veniam legis Papiæ pro-

(*) Mirum, huic fraudi ipsam legem non fuisse obviam. Facile enim ipsis ejus lateribus apparere poterat, vim ejus ita enervatam iri, dum adoptione affluerentur præmia *polydactylar*, orbem vitarentur pœne. Cœlibum autem pœnas effugebant maritorumque præmia capiebant homines fictis matrimoniis, quibus nec ipsis inhibendis satis provida lex fuerat, relicta divortiorum licentia. Sub Tiberio utique Quiritor uxorem pridie fornicione ductam postlidie repudiasse legitur apud Svetonium in *Tiber.* c. 35.

(a) Tacit. *lib. 19. annal. cap. 19.*

(b) L. 2. §. 2. ff. de *vacat. & excusat. munerum*.

(c) *Jur. 9. l. 16. ff. de poenar.*

(d) L. 2. ff. de *minor. & l. 2. ff. de Munerib.*

(e) L. 2. ff. de *mun. & hon. Cell. lib. 2. c. 15.*

(**) Quod falsum videre posset, nisi discrete affirmaretur ab Ulpiano in l. 18. D. de *Excus. Tnr.* quia licet acceptum est bellum, pro duello, seu duplici exercitu acie engagere licent, et si alias obsidio utique belli pars sit, nec eos pro Republica cecidisse negemus,

qui in obsidione ceciderunt.

(f) L. *belli* 18. ff. de *excus. tut.*

(g) *Dion. lib. 56.* (h) L. 30. ff. de *ritu nups.*

(i) Sveton. in *Aug. c. 44.*

(***) Nisi res Spartianorum temporibus Augusti eo loco minime fuissent, ut ab his ei leges petenda viderentur.

(k) *Arif. lib. 2. polist. 9. Elian. 9. var. 6. Duaren. lib. 2. cap. 40. disputat. annuversar.*

(l) Dionys. *Halicarnas. lib. 3.*

(m) L. 2. C. qui *num. liber. excus.*

(n) L. 2. §. 4. l. 11. ff. de *vacat. & excusat. muner.*

(o) L. 147. ff. de *V. S. l. 2. ff. cod.*

(p) L. *unic. C. Theod. de bis, qui num. lib.*

(q) *Justin. de excus. tut. in princ.*

(r) L. 2. §. 5. ff. de *vacat. & excusat. muner.*

(s) Sed quid monachi, episcopi, patricii. (t) Et patricii quidem tales, quorum dignitas a potestate patris solvit ad legem Papiam, cujus tempore nonnulli existerant.

proderit: quia est odiosa, & juris communis utilitatem extenuat: non autem ad S. S. Tertullianum, ex quo mulieri lucrum quaeritur. [a] Verum ne legi fraus fieret, probandum erat liberorum numerus ex publicis actis, apud quos mos erat proficere, uti diximus, liberos, ex iisdemque non solum liberorum numerus, sed aetas etiam & quidquid ad controversias status pertineret, petebatur. Quod professionis genus indicatum fuit a Servio Tullio, qui censum instituens, iussit patres in singulorum liberorum capita inferre aliquid Junonis Lucinae templo. (b) habendoque censu voluit, ut & substantia, & uxorum liberorumque nomina, aetateque proderentur, qui mos post legem Papiam obtinendorum honorum atque pecuniarum vitandarum causa, longe maioris fuit usus: [c] etsi aliquanto immutatus. Nam Antoninus (d) iussit professionem hanc fieri apud Praefectum aetarii, (*) atque alterum exemplum tabularum in domo privata voluit assevari; alterum in publico aetario, [e] ut & antea fiebat. Juvenalis sat. 9.

*Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri: foribus suspende coronas,
Jam pater es.*

Qui mos Roma prodians, postea Marci Imperatoris jussu pervenit ad provincias. (f) Ceterum quo utilitas ex liberorum numero capiatur, oportet eum numerum impleri ante susceptum munus: nam si liberi suscepto iam munere nascantur; frustra beneficium legis expetitur. (g) Gelius autem quaesitum refert apud veteres, an octavo mense natus proficiat. (h) Ceterum non raro quibus legitimum liberorum numerum natura negaverat, praemia illorum principibus beneficentia largiebatur. Siquidem qui bene

de principe, aut de republica meruissent; quique apud eum gratia & auctoritate polerent, saepe sibi, aut aliis suis trium liberorum impetrabant, ut ex variis Plinii epistolis colligitur. Quo in jure plurimum lussit Martialis. (i) Idem jus virginibus Vestalibus tributum honoris causa memini legisse. Alciatus (k) autem putat, praemia omnia ex lege Papia liberos habentibus constituta, Theodosii constitutione sublata fuisse, (l) quod maxime pugnat cum pluribus juris locis & cum titulo C. de his, qui num. lib. excusat. mer. Distingueret oportebat haec hominem doctissimum: jus scilicet liberorum, quo praemia praestabantur ex lege Papia constituta; & jus liberorum, quo mutua inter conjuges testamenti factio, & successio utilis lege Papia liberos non habentibus imminuta restituebatur. H. jus juris a principe impetrandi necessitate conjugum solvit Theodosius, nec quidquam attigit de eo jure liberorum, quo nova legis praemia continentur. (m) Igitur pristinam inter conjugum testamentorum libertatem omnibus reddidit Theodosius, iam habentibus, quam non habentibus liberos: ut sine ulla impetratione, & sine venia legis Papiae, juris antiqui beneficio perfruantur. Nec modo cives Romani, sed & latini, quorum conditionem supra explicavimus, praemia ex liberorum numero tulerunt: nempe jus Quiritium, cujus potiebatur latinus, qui filium, filiamve, natum, natamque, anniculum, anniculamve servasset; ita ut filius, filiaeve non decessisset ante extremum anni diem, quod spatium requirebatur, ut infans anniculus reputaretur. (n) Latina vero eodem jure fruebatur, si ter fuisset enixa, (**) sive ordine naturae confecto, sive eodem die, sive intra biduum per intervalla: nam si

L. 1. 2. uno

(a) Cujac. ad l. 4. tit. 9. fens. Pauli.

(b) Dionys. lib. 4. Briff. antiqu. lib. 1. cap. 1.

(c) Juvenal. sat. 9.

(d) Capitolin. in Aetarian. & Gordian.

(*) Ut enim liberorum causam gratia tabularum publicorum usum instituit Antoninus, ut ex tabulis collationes fieri possent, si quis in provincia natus causam liberalem diceret, ita cives Romae apud Praefectos aetarii natos liberos profiteri iussit, intra trigessimam diem nomine imposito. Capitolinus in Marco c. 9.

(k) L. 6. C. de fil. instrum. Apul. apol. 2. Tertull. lib. 5. advers. Marcianum.

(f) Capitolin. ibidem. Jac. Gothofred. ad hoc caput in notis.

(g) L. 2. §. qui ad munera, ff. de vacat. & excus.

(h) Lib. 3. c. 16. in fine.

(i) Lib. 2. ad Casarem, item lib. 3. lib. 9. & lib. 10. Duaren. diss. anniverf. lib. 1. cap. 40.

(k) L. 1. §. qui enixa ff. de P. S.

(l) L. 1. C. de jur. liberi.

(m) Cujac. ad Ulpian. tit. 16. Duaren. diss. ann. l. 1. cap. 40. in fine: quem tamen notat. Jac. Gothofred. C. Theodos. de jur. liberi. l. 3.

(n) L. 132. & 134. ff. de P. S. Pauli & ibi. Cujac. 4. fens. tit. 9.

(**) Quod non ex lege Papia est, sed ex Scto quodam legem Papiam infecuto. Ulpian. Fragm. tit. 117. §. 1. & 2.

uno impetu tres effudisset, magis censetur tres habuisse liberos, quam ter peperisse; quod ad impetranda legis præmia requiritur. (a) Neque, si quis ex tribus liberis excocto venire sit exceptus, parenti prodest. (b)

CAPUT XLIX.

De Præmiis libertorum ex susceptis liberis.

Atque hæc ingenuis præmia legis libertorum causa quærebantur; addita sunt etiam & præmia libertis: quibus sæpe manumissores, aut in continenti, aut ex intervallo indicabant, vel officiales operas, quæ in officii præstatione consistebant, vel fabriles, quæ quasi in pecunia positæ erant, (c) tanquam fructus eius artificii, cuius utilitas omnis ante manumissionem cedebat domino; data autem libertate retinebatur a domino pars aliqua iurejurando adacta. (d) (*) Etenim ut Cuiacius. (e) putat, non debebantur operæ, nisi juratæ vel promissæ: juratæ autem erant officiales; [**] & quidem post datam libertatem. Nam si quid in servitute libertus promiserat, liber factus præstare non tenebatur: eo enim in statu promiserat, quo particeps juris civilis non erat. (f) Nec debebantur operæ nisi præteritis: [***] quæ si non ederentur, æstimabantur in iudicio, & ad precium earum libertus patrono damnebatur, æque si fabriles essent, non modo in heredes extraneos (g) transibant, sed in ipsos patroni creditores, bona debitoris distrahentes, (h) futurarum autem petitionem habebat filius: qui eas etsi non indicatas indicare ac petere poterat, si non fuisset exheredatus; quamvis beneficio Prætoris usus hereditate abluisset. (i) Ceterum operæ non exhibebantur ei, qui coactus manumiserat, sed qui

sponte. Nam qui ex causa fideicommissi manumittit, nullum beneficium præstat, quia non liberalitate impellitur, sed necessitate. (****) Hæc autem operarum obligatio pluribus quidem solvebatur modis, veluti si patronus in concubinarum libertam habuerit, (k) vel si eadem alteri consentiente patrono nupsisset, ut supra indicavimus: (l) nam hæc in officio mariti esse debet. Lex vero Papiam libertam 30. annis maiorem ab eâ præstatione liberabat, quod indicat infœrioris Paulli in *L. liberta ff. de oper. libert.* Et tandem, ne singula exempla obeamus, liberabatur ex hoc capite, quo capite operarum obligatio extinguebatur, si libertus, qui tamen nec artem ludicram fecisset, neque, ut cum beihis depugnaret, operas locasset, duos, pluresve, quamvis non eodem tempore, liberos, vel unum quinquennem in potestate haberet: etiam si quod donum, munus, aliudve quid libertatis causa iurasset dare, aut promississet. (m) [****] Præmium autem filiis quinquennis ex antiquo iure ductum arbitratur Cuiacius: etenim maior honor tribuebatur libertis filium quinquennio maiorem habentibus. (n)

CAPUT L.

De Muliebri tutela liberorum gratia soluta.

Alio capite mulieres legitima tutela, sub qua esse perpetuo diximus, trium liberorum gratia solvebatur: libertam vero quatuor liberi patroni tutela liberabant, ut eius juris potitæ mulieres sine tutorum auctoritate testari, ac res posset administrare suas; & tuto capere, quidquid eis esset aliorum testamento legatum. (o)

CA.

(a) *L. 137. ubi Cuiac. ff. de P. S.*

(b) *L. 132. §. 1. de P. S.*

(c) *L. 6. ff. de oper. libert.*

(d) *L. 7. ff. de oper. libert.*

(e) Etenim credo vocem, liberto.

(f) *Tit. C. eodem.*

(g) Imo eas natura debet libertus, siue promiserit, siue non promiserit, siue iuraverit, siue non iuraverit, *L. 26. §. 12. D. de crediti. indobis.*

(h) Cuiac. *ibid.*

(i) Quod ad solas fabriles pertinere videtur, *L. 13. §. 13. L. 24. D. de operis lib.* rectiusque diceretur, eas ante pretii non posse, utique enim dies earum credit post indicationem, etsi nondum venerit.

[g] *L. 4. in fin. ff. de oper. libert. L. 6. ff. eodem.*

(b) *L. 4. ff. de oper. libert.*

(i) *L. cum patron ff. de oper. libert. L. pro herede §. si quis ff. de acquir. hered.*

(****) Quæ maximam iam partem dicta fuerant super cap. 47.

(k) *L. 46. ff. de oper. libert.*

(l) *L. 13. §. potuit. l. si quis ff. de oper. libert. L. 2. ff. de obseq. patron. præstat.*

(m) *L. 37. ff. de oper. libert.*

(****) Obscurum est hoc caput, etiam si vocula si, quæ perperam ante libertus ponitur, ponatur post locasset. Liberi duo pluresve profunt, quamvis non eodem tempore in potestate sint, quia etsi uno amisso alter nascatur, amissus tamen pro supersistente habetur.

(n) *Livius lib. 43. c. 15.*

(o) *Ulp. Instit. 29. §. 3.*

CAPUT II.

*De Pœnis calibatus, & prohibitionis
capienti ex Testamento.*

Atque his sane præmiis eives alliciebantur, atque impellebantur ad nuptias: si cujus vero animus præmiis non flecteretur, pœnis adigebatur, quæ in publici æarii commodum cedebant, ut qui urbem civibus exauktam augere negligeret, is opibus publicam rem locupletaret. Quapropter per legem Juliam & Papiam ab utilitate testamentaria cœlibes exciderunt: ius enim ex testamentis extraneorum nihil accipere licebat; sed tantum ex testamentis cognatorum ad sextum usque gradum, ut Cujacius (a) tradit. Nos vero hinc longius radicando progredimur, putamusque, agnatos sine fraude legis Papiæ ad decimum usque gradum capere potuisse. Nam si beneficium cognatorum ad sextum gradum, qui est terminus cognationis, extenditur, decet & agnationis beneficium ad gradum produci decimum, qui est agnationis extremus. (b) (*) Porro cœlibes quia non fato, sed sponte sua prole carebant, omni prorsus testamenti utilitate privabantur, nisi intra C. dies a morte testatoris matrimonium contraxissent. (c) Nec quidem immutatum est de jure antiquo, si agatur inter cœlibes, orbosque conjunctos (**) usque ad sextum gradum. At orbi, quibus natura denegavit prolem,

non odium conjugii, mitius a lege tractabantur, nec toto eo, quod fuerat relictum, sed semisse privabantur ob leviores culpam, quod scilicet agnita sterilitate uxoris ad feliciores nuptias misso repudio non migraverit. (d) Huc pertinet illud Juvenalis:

Jam pater es, dedimus quod summa opponere possis.

Jura parentis habes, propter me scriberis heres,

Legatum omne capis, nec non & dulce caducum:

Commoda præterea junguntur multa caducis: Si numerum, si tres implevero.

Nec tamen omnis ætas pœnis premebantur, sed eas tum quis incurrebat, cum nuptias ultra tempus a lege constitutum protraxisset. Moram autem nuptiis fieri leges definierunt in viris quidem ab anno vicessimoguinto, in fœminis a vicessimo. (e) Sed quoniam lex Julia eodem tempore (**) conjugium exigebat, (f) quo Papia liberos; liberi vero non nisi post decimum a conjugio mensem fuscipi possunt; verbis quidem præfixa videbatur viris conjugii ætas anno XXV., & fœminis XX., rē vero in utriusque anno minus: quomobrem ne quod verbis legis concedebatur, civibus re adimeretur; & quia satis videbatur absurdum eodem tempore conjugium & liberos requirere, crediderim ex Tulliano, (g) in huc sensum a Cujacio (h) explicato,

Seve.

(a) Parat. C. de instrum. pœnis calib. Ul. Instit. tit. 16. 17. 22.

(b) Vide Instit. de success. cogn. §. ul.

(*) Quod ænus interpretandi extensivum hæc loco non admittit Schultingius ad Ulpianum tit. XVI. num. 10.

(c) Sotomem dñs. i. cap. 6. Cujac. in parat. C. de instrum. pœnis calib. & apud. Jacob. Gothofr. hoc cap. 23. quod huc congestimus.

(**) Seu, qui genere proximi erunt usque ad sextum gradum. Hi solidum capiebant in testamento relictum, quod non conjuncto cœlibi totum. orbo pro parte dimidia auferrebat. Ratio, qua orbi Noster semissem auferri, ait, elegans & notabilis est. Apud Juvenalem autem, loco adducto, moerhus maritum solatur, quod propter se legis Papiæ pœnam effugiat:

Nullum ergo meritum est, ingratus & perfide, nullum?

Quod tibi filiolus, vel filia nascetur ex me?

Tollis enim, & libris ceterum spargere gaudes Arguens vixi.

(d) Sat. 9. vers. 88.

(e) Cujac. parat. C. de instrum. pœnis calib.

(**) Imo ante, apparet ex Tulliani Apolog. cap. 4. Nonne universas Papiæ leges, quæ uno liberos fuscipi cogunt, quam Julia matrimonium contrahi, post tante auctoritatis sanctissimum heri Severus constantissimus principum, exclusit? Quæ autem ætate lex Julia matrimonium contrahi, Papia liberos fuscipi iusserint, non constat, etiam Ulpiani Fragm. tit. XVI. §. 1. sua ætate liberos exigi innuat a viro, si annorum viginti quinque sit, ab uxore, si annorum viginti. Potest enim id jam a Severo, cum hæc scriberet Ulpianus, sanctum fuisse. Verborum Tulliani hæc sūge speciem: Lex Julia a maris anno ætatis vicessimo quinto nuptias exigebat, leges contra Papiam, & Papiam Poppia iam liberos desiderabant ab octodecimenni; quæ ætate adoptans adoptando major esse debet L. 40. §. 1. D. de adopt. Etiam tamen ostendensur substitui potest alia quævis minor xrv. annis, modo hæc ætatem quinam vicenariam lege Julia nuptiis præstarent fingamus.

(f) Ulp. tit. 16.

(g) In Apologas.

(h) Ad tit. C. de instrum. pœnis calib.

Severum protraxisse spatium ad fuscipien-
dos liberos constitutum, & poenam orbita-
tis ultra præstinum a legis tempore di-
stulisse. Ea vero poena sequebatur homines
usque ad senectam, qua in ætate solveban-
tur conjuges, ut deinceps non tenerentur,
si lege præscriptos annos in matrimonio
excessissent, ac vir sexagenarius esset, mu-
lier vero quinquagenaria. (a) Porro suspi-
cor, solitario patri, siue cui filius esset uni-
cus procreta ætate genitus, dictus Homero
ταλῆρος, aliquid etiam poenæ sed tamen
levioris fuisse irrogatum: Nam Ulpianus in
inscriptione cum cœlibe hunc & orbo con-
iunxit, (b) (*) cuius verba, quæ ut ordo
indicat ad solitariam patrem pertinebant, in-
terciderunt. Sed Constantinus debitum ho-
norem cœlibatui ex verâ religione sanaque
pietate (**) restituens, poenas omnes orbita-
tis & cœlibatus funditus sustulit, relictis
legibus decimarîis, mox a nobis percurrenti-
bus. (c) Ceterum eadem leges, quæ aut in-
tercedebant, aut modum ponebant testamen-
tariis lucris, complectebantur etiam donati-
ones causa mortis ac donationes inter vi-
vos, quæ morte confirmabantur; necdum he-
reditates, & legata, quod S. C. ad hanc le-
gem prodio definitum fuit. (d)

CAPUT LII.

De Testamentis conjugum, & decimis eorum.

E Adem lege repressa est opum profusio
a mutuo amore inter conjuges. Ideo

(a) Ulp. tit. 16.

(b) Ulp. tit. de cœlib. & orbo & solis. par. 4. Vide
Goth. in nov. ad l. Pap. c. 13.

(*) Quæ conjunctio & a ratione contrarium
manifeste potest, quæ nimirum iuxta se posita me-
lius inclarescant. Neutrum enim orbus est, cui
filius est vel filia. Et patrem solitariam ex alio-
rum testamentis capere solitariam ex aliorum testa-
mentis capere solum fuisse, ex Juvenalis verbis
pater: Jam pater es, & propter me, legatum omni
cepit uenoni & dulci caducum. Sigla P. S. in ve-
teri inscriptione, aliter ac Scaligeri visum, de pa-
tre solitario interpretatur Celeb. Heinecius ad L. Pap.
pag. 292. Quæ conjunctio elegans & ingeniosa est.

(**) Cui dec nuptiæ repugnant, nec poenæ cœ-
libatus, in primis si id funderent rationes Reipublicæ
viris exhausta. Sacerdotibus autem utrum recte ma-
trimonio interdictioni, alii disquirunt.

(c) L. 1. C. de inf. pen. cœlib.

(d) L. Senatus ff. de mort. caus. donat. L. 1. Theo-
dos. de bon. prescript.

(e) Ulp. in fragm. tit. 25. l. 2. C. Theodof. de

ne liberalitas hæc absumat quidquid ex cari-
tate liberis, & agnatis, atque bene meren-
tibus ex honestate naturæ deberetur, vetuit
lex Papia, (e) conjuges ex mutuis testamen-
tis capere solidum: sed tantum concessit ob
honorem matrimonii partem decimam, aut
quiam, si liberos haberent pro numero eor-
um in singulos præmio secunditatis. Et quo-
niam lex erat invidiosa, quippe quæ liberta-
tem testamentorum coerceret; levandæ invi-
diæ, ac remittendæ severitati legis, in li-
berorum numerum admissi sunt etiam por-
tentosi, (f) & monstrosi, ut & ii decimæ ca-
piendæ facultatem afferrent: cum id minime
receptum sit in omnibus juris articulis, præ-
sertim ubi non damnum avertitur sed lucrum
captatur. (g) Filii præterea susceptus apud
holles & postliminio reverlus, (h) legem Pa-
pianam laxabat, & decimæ capiendæ facultatem
ex mutuis testamentis parentibus pariebat:
idemque beneficium præstabant liberi post
nonum (***) natalis diem amissi: (i) quo
die nomen infantibus imponebatur, nam
nomine nondum indito perire habebantur,
ac si suscepti minime fuissent, ut observat
Cujacius. Græcis vero nominalis dies erat
septimus & octavus, quod Casaubonus,
(k) & Scaliger, a Cujacio dissentientes,
tradiderunt. Duo autem liberi amissi duas
decimas adjiciebant. Præter decimam jus
erat conjugibus uti frui tertia parte bo-
norum, & quocunque liberos haberent,
ejusdem partis proprietatem capere. De-
cima vero hæc erat extra causam dotis

jura liberos. Basil. tit. 5. ad l. 1. unde vir. & novæ
pag. 47.

(f) L. 135 ff. de P. S.

(g) L. ult. § si vero creditores C. de jura delib. Cujac.
ad l. 135. ff. de P. S. Paul. lib. 4. sent. tit. 9.

(h) L. 9. ff. de cap. min. & postlim. reverf.

(**) Post nomen, malibat Merillius Obs. II.
33. quia sic in MSto legebatur Titiano, & inter-
pretabatur de nominalibus, seu die lustro, & na-
tivilitate octavo in feminis, in maribus nono. Quo-
tid sit, post diem septimum nomina liberis indita,
Plutarchus auctor est Quæst. Rom. p. 288. quid ideo
fieri solum refert, quod plerisque infansbus septi-
mo die umbilicus decidat, qui domo deciderit;
plantæ magis quam animalis similes sit infans. Chri-
stiani quoque octavo die baptizabant, quem morem
damnat Cyprianus ep. 59. Augustinus ep. 38.

(i) Ulp. tit. 25.

(k) Ad expiationem. In Mss. Antonio Joseph. Scalig.
et Alton. test. lib. 2. cap. 22. Salmaf. Ad Capiti Festus in
verbo Lustri, ubi Fest. Cujac. Enarr. ad parat. C. de
infir. penis cœlibus. Merillius 2. obs. 33.

tis legatæ : ita ut præter legatum dotis , uxor honore matrimonii etiam decimæ capiendæ jus haberet. (a) Eadem decima bonorum erat, non hereditatis portio, ad hereditatem enim, quæ sol endo non est, lex Papia non porrigitur. (b) & decimæ quantitas præstanda est, detracta prius Falcidia, (c) detractisque rebus per fideicommissum relictiis. (d) Et quod legitimum modum (*) excesserit, præstandum est, si ex alia causa, veluti crediti, aut mercedis debetur, dum a legatario doceatur, omnem legis fraudem abesse. (e) Ob eandem rationem quidquid a legatario ad conditionem implendam confertur, peti præter decimam potest, cogiturque heres adicere decimæ quidquid ex ea conditionis implendæ causa detractum (**) a legatario fuit. (f) Verum prohibitio solidi capiendi ex mutuis testamentis facta conjugibus ad aliorum testamentum non extenditur, in quibus utuntur jure communi : propterea uxor, quæ a marito substituta pupillo fuerat, quamvis ex testamento mariti, nihil ultra legitimum modum capere possit, & pupillaris substitutio sit pars testamenti paterni ; tamen si præter bona patris bona propria pupilli reperierit in hereditate, minime ab his mater arcebat, quia etsi viri testamento substituta bona tamen pupilli, non ab eadem persona, nempe a marito, sed a pupillo capere videbatur. (g) Quod etiam benigna interpretatione minuendarum pænarum causa receptum fuit. Unde si is, qui substitutus pupillo fuit, uxorem habuerit moriente pupillo ; sed moriente patre testatore fuisset cælebs : quamvis ob cælebratus poenam testatoris hereditate priveretur, minime tamen capere prohibetur ex substitutione pupillari, quia moriente pupillo poenæ legis non erat obnoxius. (h) At si

uxori decima legata sit, & fundus Titio, adjecta conditione, si uxori testatoris centum dederit, ea centum ponenda sunt in ratione decimæ ; quia quamvis a Titio data fuerint, ex legato tamen testatoris pervenerunt, cujus conditionis implendæ causa Titius centum erogavit. (i) Prohibitio vero hæc solidi capiendi inter conjuges perpetua non erat, nam non complectebatur eos, (k) quorum ætas legi Papiæ non obstringebatur, veluti si conjuges, aut alter eorum ejus ætatis nondum essent, quæ liberos exigebat, nempe vir annorum XXV, uxor XX ; vel annos lege præfinitos in matrimonio excessissent, nempe mulier egressa esset anno L. vir LX. Cognati præterea, ut diximus, qui in matrimonium coissent, usque ad sextum gradum ; quoniam inter eos esset successio de jure communi ab intestato, prohibitione legis Papiæ minime tenebantur : admit enim ea lex beneficia voluntatis alienæ, non commoda cognitionis ; & legitimæ successiones minime aufert. Libera erat etiam inter conjuges testamenti factio, si reipubl. causa vir abfuisse ; (l) aut si coniuges a populo, (***) vel a principe jus liberorum impetrassent : ut intelligamus, magis longe aliud (****) esse hoc ius liberorum, quo impedimenta legis Papiæ solvuntur, ab illo, quo munus præstatur immunitas ; ad præsens autem liberorum ius pertinet illa Isidori definitio (m) libro V. *Conjugium sine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterius conscriptio*. Quale jus, nempe veniam legis Papiæ liberamque inter conjuges testamenti factionem, Constantinus Imperator concesserat Naviculariis Orientis. (n) Honorius autem, & Theodosius generaverit omnibus, sublato discrimine inter conjuges, quibus solidi capiendi jus jampridem amif-

(a) L. 53. ff. de legat. 2.

(b) L. 72. ff. de hered. institutis.

(c) L. 67. ff. ad l. Falcid.

(d) L. 42. de legat. 2.

(e) Puto decimam bonorum.

(f) L. 27. ff. de probat. l. cum quis 37. ff. de leg. 3.

(g) Veluti quinquaginta, si marito C. legata sint, § Titio L. præstent.

(h) L. sed si hoc 82. ff. de condit. & demonstrat.

(i) L. 6. ff. de vulg. & pupill. abs Cujac. & Govean.

(k) L. 15. ff. de vul. & pupill. abs Govean.

(l) L. quod condit. ff. de mort. causa donat.

(m) Ulp. tit. 16.

(n) Cujac. ad Ulp. tit. 16. & l. 36. & 38. ff. de quibus caus. major. & l. 35. & 37. eodem Jacob. Gothofr. cap. 18. ad hanc legem, & Martialis lib. 8. epigram 35.

(o) Imo ius liberorum tempore latæ legis Papiæ non a populo, sed a Senatu præstari solitum fuisse, ostendit Heinæcius p. 289.

(p) In hoc enim jus liberorum in genere datum profect ad solidificationem, illic etiam vel quatuor liberorum ius dabatur.

(q) Cujac. in notis ad Ulp. tit. 16.

(r) I. C. Theod. de evocac.

amissum reddiderunt, quod jus liberorum est appellatum in pluribus juris locis; [a] non quia jus trium liberorum eo contineatur, sed quia tanquam premio liberorum ex indulgentia principis solidi capiendi facultas conjugibus præbeatur. Idem solidi capiendi jus consequantur (b) conjuges, qui filium, filiamve communem haberent, aut XIV. annorum filium, vel filiam XII. amississent, aut duos trimos; fortasse propter lactationis incommodum (*) triennium a matre toleratum. Moribus enim veterum infantes non ante triennium mamma depellebantur. (c) Hoc etiam jus assequantur conjuges, qui tres post nonum diem liberos intra annum & tres menses amississent. Impubes etiam (**) cujuscunque ætatis amissus, solidi capiendi jus præstabat, item & proles intra X. menses a viri morte suscepta. (d) Præterea pater solitarius & femina, ingenua quidem trium; liberta vero quatuor liberorum mater ex testamento solidum capit. (e) Porro Constantinus, qui ne homines abducerentur a sancta professione celibatus, poenas illius sustulit, (f) integram tamen reliquit inter conjuges solidi capiendi prohibitionem; quam, ut diximus, penitus aboleverunt Honorius & Theodosius. (g) Jacobus tamen Gothofredus putat, tantum per orientem hoc a

Theodosio beneficium fuisse diffusum: (h) minime tamen per occidentem ab Honorio, cum semper a Principe fuerit impetrandum. (i)

CAPUT LIII.

De dote Constituenda.

Alio Legis Papie capite, quod integro legis ordine caput erat XXXV. ut ex Marcello colligitur, (k) tolluntur impedimenta moræque injustæ nuptiis objectæ ab iis, qui dotare tenentur, vel jure patrio, vel officio pietatis. Quamobrem per Prætores urbanum coercendos statuit lex parentes, aliove, qui eas, quas habent in potestate, in matrimonium collocare neglexerint, aut nuptiis contrahere prohibuerint, aut dotem negaverint, aut conditionem querere omiserint; ut his artificibus nuptiarum dies protraheretur. Dotare autem debet pater filiam naturalem & legitimam, ad adoptivam, non vero naturalem tantum, [l] pro modo facultatum, [m] cui oneri minime subest mater. (n) Porro Cujacius docet, eadem lege Papia inductum fuisse, ne plusquam decem millia nummorum dotis nomine darentur. (o) Fertur etiam hoc onus a fratribus germanis, & consanguineis, (***) non ab utero-

(a) L. 2. C. de infirm. pan. calib.

(b) Goth. ad l. 1. C. Theod. de jure liber.

(*) Auguli tamen a vo nutricibus jam aleodi infantes tradebantur; certe Tibesius Svetonio a nutriceis ubere abreptus inductus, Moribus Romanorum infantes non ante triennium a mamma depulsos, minus bene probatur verbis matris filium ad mortem constanter obsequandam exhortantis Macab. II. 7. 28. Et forsitan illi natura plerisque mulieribus neget. Citius certe mulieribus uterum erescere ajunt, que, non lactant, quam que lactant, unde in mos lactandi per triennium etiam inimicus fuisse rationibus legis Papie.

(c) Cujac. obs. 19. c. ult.

(**) Sed si unus impubes cujuscunque ætatis solidum tribuit, cur tres non aliter profuit, quam si intra annum amissi sint. Accedimus Antonio Schultingio Ulpianum XVI. §. 1. sic interponenti: *Vel si tres post nonum diem amiserint, ut intra annum amissa in sex menses etiam unus cujuscunque ætatis impubes amissus, solidi capiendi jus præstet*. Sic tres ad solidi capionem profuit quodcumque amissi post nonum diem; unus amissus intra annum & sex menses, scilicet ut impubes per eadem matris tempora prodesse, que post divortium novis nuptiis lex præstiterat.

(d) Ulp. Institut. tit. 16. Cujac. legis hic: ut intra annum, & sex menses etiam unus cujuscunque ætatis, &c.

(e) Dion. lib. 55. pag. 229. & 662. & 667. & leg. 8. & 9. Theod. de bonis præscript. Goth. Innotis ad hoc caput.

(f) Tit. C. de infirm. pan. calib.

(g) Tit. C. de infirm. panis calib. & C. de jure liber.

(h) L. 2. & 3. C. Theod. de jure liber.

(i) L. ult. C. Theod. de jure liber. l. ult. C. Theod. de divers. reser. & l. 6. C. de infirm. bis, qui sub tyranno l. 6. C. Theod. de inoff. test. ubi Gothofred.

(k) L. 19. ff. de ritu nupt.

(l) L. nuptum 41. §. 11. ff. de leg. 3.

(m) L. ult. ff. de ritu nupt. l. 60. ff. de jure dotum.

(n) L. 14. C. de jure dot.

(o) Libr. 29. quest. Papia. ad l. 6. de usur. & pign. ad leg. Falcid.

(***) Imo & hos perinde ac uterinos necessitati præstanzæ dotis eximi, verisimilius est. Solus enim parens, qui filiam in potestate habet, dotare eam cogitur, ideoque a dotandi necessitate soluta est mater, & si mater, multo magis frater, etiam germanus & consanguineus. Auctor tamen sententiam argumentum a contrario elicit Cujacius ex L. 12. §. 3. D. de admn. & proc. sui. verbis, *Non debet decem fœderi alio parre nata*, cui argumento occurrat Gerardus Noodt ad Pandectas p. 300. 501.

uterinis, quia non sunt ex agnatione. (a) Sicut autem in urbe Prætor urbanus, ita in provinciis ceteræ parentes ad dotandum jubebantur Proconsules, & Præfides: (b) quorum munus erat compellere parentes non modo, ut filiam, in matrimonium darent, sed etiam ut filio uxorem quærerent; nam filiusfamil. quamvis ad ætatem pervenisset nuptiis a legibus destinatus; non tamen cogebatur uxorem ducere; quia patris potestati subesset; propterea lex non filium coercebat, sed parentem, cujus voluntati filius obstringebatur. (c).

CAPUT LIV.

De remissione Jurisjurandi.

Præter impedimenta parentum, amovit etiam lex impedimenta patronorum, qui jurejurando imposito, libertis, aut libertabus nuptias interdicebant. Quamquam enim, uti diximus, per legem Æliam Sentiam, qui hanc nuptiis injuriam fecerat, excidebat jure patronatus; tamen libertus, aut liberta jurisjurandi religione minime solvebatur; unde & patronus jure patronatus & hi conjugio tota vita carere cogebantur. Lex igitur Papia (d) jurandi vinculum abrupit, eosque in naturalem nuptiarum libertatem restituit; sive, ut jurisconsulti verbis utar, jurisjurandum eis permisit, (e) (*) hoc est gratiam jurisjurandi lex ipsa fecit; cum alias soteret princeps, & apud nos rectius Summi Pontifices, apud quos ex divinitus instituto sunt jura sacrorum: quæ cum essent in veteri superstitione apud Imperatorem, qui Pontificatum maximum assumerat, propterea hæc remissio a principe concedebatur.

Jani Gravina. Tom. I.

[a] L. cum plures ubi gloss. ff. de admn. sus. Cuias. ibi sive ad librum 38. Pauli ad edict.

[b] L. 19. ff. de ritu nups.

[c] L. non cogitur ff. de ritu nups. Cuias. ad tit. C. de caduc. toll.

[d] L. 6. ff. de jure patron. §. ult. ubi Cuias. & ad l. 1. eodem.

[e] L. 37. ff. de pass. l. 3. ff. de pub. judic. & l. 6. ff. de jure patron.

(*) Pro Remisit, exemplo veterum, quorum loca complura exhibent Cuias. Obs. lib. XXI. c. 29. & Lipsius ad Tacit. Ann. l. 1. c. 28. Jurisjurandi autem religione cives princeps sæpe solvebat, tanquam arbitet etiam verborum civis & contentiouum ejusdem,

CAPUT LV.

De conditione prohibente Nuptias.

Verum sic nec pater prohibenda, nec patronus jusjurandum adigendo, nec uterque pro potestate sua jubendo; sed vel eadem, vel extranei præmium promittenda a nuptiis homines abduxerint; veluti si quis sive pater, sive patronus, sive extraneus hereditatem reliquerit, aut legatum viro, sive minæve sub ea conditione, si caelebs, vidua, ve permanferit, aut per negationem si nuptias non contraxerint; lex Papia, rejecta conditione, tanquam bonis moribus & propagationi sobolis adversa, legatum, atque hereditatem contulit in eum, cui relicta fuerunt. (f) Unde non aliud erat expectandum, nisi ut hereditas differretur: siquidem conditio nullam moram interdicebat. Delatam autem hereditatem accipimus, cum nihil obstat, quin a nobis aut adeatur, aut repudiatur. (g) Deserebatur hereditas antea ex morte testatoris; sed post legem Papiam ex apertis tabulis: (h) qua lege per Justinianum sublata, jus revixit antiquum. (b).

CAPUT LVI.

De Lege Julia Miscella.

Atque hæc fuit prima legis Papie sententia de rejicienda conditione cœlibatus, simplex illa quidem, & reſta, nullique exceptionibus permitta, ut liquet ex pluribus juris locis, (i) ubi distincte proponitur: sed postea modus huic definitioni fuit adhibitus per legem Juliam Miscellam, (k) de qua fufe disputatur, ac varie judicatur ab eruditiss: ut

M m omnes

de quo more in dissertatione singulari erudite differit Zacharias Huberus.

[f] L. 64. ff. de condit. & demon. l. 63. & 64. §. ult. & l. 92. & §. 2. l. 74. ff. eod. Pauli 3. sent. 4. §. conditiones.

[g] L. 151. ubi Cuias. ff. de P. J.

[h] Quod in emolumentum mariti, vel filii inductum: Hinc enim inferrebantur portiones aſſociis, quæ si plures instituti fuissent, ante apertas tabulas desceſſissent, demto ceteris accrescendi jure.

[i] L. unica. C. de caduc. toll. Cuias. ad l. 151. ff. de P. J.

[k] L. 63. & l. 64. 74. ff. de cond. & demonſtr.

(A) Briff. select. lib. 3. cap. 2.

legatum evanesceret: (a) sed quia legatum relictum fuit utrique sub conditione viduitatis, si ea conditio mulieri remittitur, puta, quod intra annum nubat, aut Mutianam cautionem præstet, debet ea remissio in Titii etiam utilitatem expetere; ne quæ conditio causa unius extinguatur, alterius causa duret. Quamobrem prorsus habebitur pro impleta, & tanquam vidua tota vita permanferit mulier, usumfructum cum Titio participabit. Quid si Titius decedat, an mulier intra annum nempe nubenti, utpote re verbisque coniunctæ, Titii pars accrescet? Papinianus negat; ne mulier, quæ a defuncti voluntate deficit, plusquam sibi fuerat relictum consequatur; neve cui singulari jure contra juris communis rationem fuit subventum; per juris communis regulam iterum succurratur. Unde ne per jus commune a singulari jure relaxatum singulare jus pandatur latius, exclusit hoc casu Papinianus regulam juris accrescendi, quæ re coniuncto portione deficientis adjicit. (b) Aliquando ut effugeretur lex Julia Miscella, conditio non conferebatur nominatis in legatarium; sed in personam patris vel filii, ut *lego Titio centum, si uxorem pater non duxerit: vel lego Sempronio centum, si uxorem filius non duxerit*: quibus verborum flexibus, & orationis verutis, clam ad nuptiarum prohibitionem tendebatur; quia is est inter parentem & filium nexus, ut unus utilitas, aut damnum vertat in alterum: ideo jus conditionis ita conceptas reprobavit, relictionem dæque censuit, perinde atque si in legatarii personam eecidissent. Ceterum legis Julii Miscellæ sententia virgines minime comprehendit, utpote nondum sanctas munere conjugali. Quamobrem si Puellæ, virore nondum matrimonium expertis cœlibatus conditio injungeretur, ea concessum remittebatur ex priori legis Papii capite. Quæ sententia fuit Joannis vetustissimi interpre-

tis, quem sequitur Cuiacius. (c) Suffulerat autem Julianus ambages legis Miscellæ nova sua constitutione, (d) remiserratque prorsus viduitatis conditionem piis sane rationibus: post tamen trocho versatior, utpote qui scemine mentis suæ gubernaculum tradiderat, in *Novella 22. capite 43. & seq.* & cautionem Murianam, & legem Juliam quodammodo reituit: noluit enim eas, quibus a testatore conditio viduitatis fuerat injuncta, capere legentem intra annum, nisi extincta prorsus spe nuptiarum, ut si mulier se Deo devovisset: post annum vero legatum non aliter capi voluit, nisi præmissa cautione Mutiana, rationibus ab eo deductis in eadem Novella.

CAPUT LVII.

De Fundo Dotali ex L. Papia, & de Jure Latii, & de Jure Italico.

ERat & fortasse caput legis Papii de fundo dotali Italico, cujus alienatio dissentiente uxore; (e) obligatio vero, etiam si uxor consentiret, marito interdicebatur. Fundus autem Italicus appellabatur is, qui juris erat Italici. Etenim præter jus provinciarum, triplici jure populi, atque agri devinciebantur. Erat enim jus Quiritium, de quo alibi, quod jus optimum dicebatur, cujusque cives tantum Romani potiebantur in usucapionibus, & nexibus, aliisque rebus jam expositis, cujus juris nemo latinorum participabat, nisi aliquis eorum populus, fundus, sive auctor tactus esset, ut jure civili Romano deinceps tenerentur, atque concedente Populo Romano legibus in urbe latis (f) imbuerentur. (*) Aliud jus erat Latii, quod in suffragiorum facultate verlabatur, ac petitione honorum, & magistratuum. Ad suffragia enim incunda latini populi arbitrio Romani Magistratus vocabantur, (g) tribuque destituti

M m 2 mi-

(a) L. 1. C. de indist. vid. coll.

(b) Cuiac. ad Papia. lib. 32. quest. 1. mulier. ff. de condit. & demonstrat.

(c) In Poveri. C. de indist. vid. coll.

(d) L. 2. & 3. C. de videt. vid. coll.

(e) Mart. Capell. lib. 2.

(f) Cic. pro Balbo.

(g) Non, ut juris Quiritium fierent participes, sed ut legibus Romanis uterentur ex receptione vo-

luntaria. De populis Fundis post Sigoniu de jur. Ital. l. 1. c. 4. Nicolaus Rigaltius, Ismael Balliallus, & Henricus Valeſius egerunt, quorum disertationes insertæ sunt Tomo II. Thesauri Græviani. Gravina sententia Valeſio probatur, cæntemque etiam Grævius sequitur ad Orat. Cic. pro Balbo c. 8.

(g) Sigon. de antiq. jur. Ital. lib. 1. cap. 4. Alcon. in orat. in Pison.

migrabant in eam, quam idem iussisset Magistratus. (*) Quamobrem jus Latii constitutum erat maxime in honorum petitione. Qui enim in latinis civitatibus magistratus gessissent, Adilitatem puta, vel Quæsturam, ii cives Romani petendi magistratus gratia seabant. Postremum jus fuit Italicum jure latino inferius, provinciali majus, non quia daret omnem immunitatem tributorum Augusto auctore, ut censet Sigonius; sed quia populus Italiæ, atque eos qui jure Italico potiebantur, capiti tributo, nempe censione levaret: tributum vero soli relinqueret. Ideo enim in tit. ff. de censibus, pluribus locis separantur civitates immunes ab iis, quæ sunt juris Italici, quia non omne tributum jure Italico remittebatur; sed ut diximus, tantum censio capitis ab Augusto instituta. (a) Is enim instituit novam tributorum formam cum antea vestigalia penderentur. Quamobrem Cujacius jus Italicum interpretatur *levationem censionis*, (**) fr coloniam non sit immunis: etenim si immunis sit, plenius aliquid ex jure Italico veluit accedere, nempe participationem juris civilis in traditionibus per nexum, in usufructibus, in annali exceptione jure prorsus eodem, quo & Italici, qui eodem jure militiæ, quo & latini potiebantur. (b) Omnia tamen hæc discrimina fere sustulit Antonius, ut recentiores ex eruditis putant, Caraccalla, teste Dione: nam & is Imperator Antonini nomine, quo indignissimus erat, clarescere voluit, auctore ipsius patre Severo. Qui ad civis Romani conditionem Romanorum imperium extulit universum. Verum ut caput hoc expediamus, Augustus, qui non modo excitare frequentiam

nuptiarum, sed contractas confirmare, atque futuræ proles necessitatibus providere studebat, inseruit, ut Gothofredus suspicatur, (c) legi Papiæ præfens caput de alienatione fundi dotalis Italici; quo cavebatur, ne fundus dotalis Italicus a marito, invita uxore, alienaretur; neve ab eodem etiam consentiente obligaretur; a qua legis particula manavit latior hæc appellatio; nempe *lex Julia de fundo dotali*; sicuti dicitur etiam *lex Julia de maritima*, *lex Julia de caducis*: cum sint omnia hæc capita legis Julię, & Papiæ Popææ. Unde mos recitandi sponſis dotales tabulas, & leges forte Julias, & Papiam Popæam: ut intelligeret maritus, quid juris in dote dotalibus ex tabulis, atque ex legibus haberet, quod significat Martianus Capella (d) his verbis: *Tunc Tabulas, dotales nempe, ac Papiam, Popæamque legem sœnerat recitari*.

CAPUT LVIII.

De Divoritiis.

ET quoniam liberorum procreatio concordia fovebatur; impediatur vero dissidiis crebrisque divortii; Augustus eorum frequentiam coercendam censuit, spemque discedendi minuendam, quo ea dimissa, conjugum animi ab se se componerentur, ac saltem consuetudine dissimulandi, sensum irarum æstus deservescerent. Igitur damni metu maritos a divortii absteruit; (e) etenim lege Papiæ cautum fuerat, ut matrimonio sine uxoris culpa soluto, maritus, herese illius uxori tantumdem pecuniæ penderet, (***) quantum ad illum ex uxoris ejusque

(*) Sæptiri quoque solebant, ubi suffragia ferrent. Livius XXX. 3.

(a) D. Lucas in Euseb.

(**) Paulli saltem ævo jus Italicum in immunitate & censu capitis constituisse, inde suspicatur, quod is in L. 8. §. 5. D. de cens. Antiochenos a D. Antonino colonos laicos narrat, salvis tributis, in primis cum subsidio, D. Vespasianum Cæsariensis colonos fecisse, non adjecto, ut & juris Italici essent, sed remissis tamen capitis tributo. Itaque multo pinguior erat conditio Italiæ & coloniarum juris Italici, præ conditione provincialium, cum his solis tributa indicerentur, quorum præbatione illi soluti erant.

(b) Sigon. de ant. jur. Ital. lib. 1. cap. 27. Cujac. lib. 10. obs. 35.

(c) In not. ad hoc caput.

(d) Sub fin. lib. 2. de Philolog. & Mercurii nuptiis.

(e) Pauli. l. 8. ff. de capt. & post lim. l. 33. ff. de nupt.

(***) Et quidem dotem in quantitate consistentem, ob mores graviores, id est adulterium, stuprumque alteri illatum, præsentem; ob mores leviores, quales sunt omnes, qui conjugii in conjugem intolerabiles videntur, solum mensium die. Ratione dotis autem, quæ in quantitate non consisteret, tantum ex fructibus reddere jubebatur. quanti, per quadriennium capi possent. Ulpianus Tit. Fl. §. 12. & 13. Quod si mulieris culpa divortium fieret, marito gravium quidem modum nomine sexta, leviorum octava pars dotis addicbatur. Idem §. 12. Utrius autem culpa divortium factum esset, iudicii arbitrio designabatur; erque tendebat actio male tractationis, quam ex Fabio eruerunt Charondas & Schultingias ad Ulpianum.

que libertorum bonis pervenisset; aut quidquid minus ad maritum ex dolo ipsius malo perveniret. (a) Quod legis caput interpretes eorum temporum coercuerunt potius, quam ampliarent. Quæsitum enim fuit, si servum dotalem vir manumississet, (b) eamque manumissionem uxor donandi animo probasset, (c) quæ donatio favore libertatis valebat; (d) an quiddam soluto matrimonio esset a marito uxori de impositis libertatis causa reddendum? Jurisconsulti responderunt, tum demum præstandum uxori a marito servi precium & quidquid ex causa ejus manumissionis acceperit, cum invita uxore (e) manumississet; secus vero si ea consentiente ac probante. (f) Quamobrem si feryus, dissentiente uxore, manumissus maritum, sive manumissorem instituisse heredem: maritus non modo cogebatur partem reddere, quæ ad eum spectabat jure patroni; sed integram hereditatem, (g) tanquam eo nomine sibi relictam, quod patronus esset ipsius & dominæ maritus. (h) At si negotium gerens uxoris ea non invita manumississet, tantumdem reddebat, quantum patronatus jure a liberto accepisset: nam quod præter patronatus jus acceperit, id potius ex liberti beneficentia, quam ex causa matrimonii videatur affecutus. (i) Neque placuit Jurisconsultis ultra proprium verborum sensum hanc legem extendere: ideo, neque focerum, aut foceri successorem sententia legis comprehenderunt; neque, si ad mariti filium exheredatum bonis liberti pervenerint, ad restitutionem compulerunt mariti heredem. [h] Queritur etiam, si maritus in testamento liberti dotalis a se manumissi adscripserit sibi legatum, an illud recidat ad uxorem? Paulus negat, cum nihil ad maritum ex eo legato perveniat: (i) etenim adscribendo si-

bi legatum incidit in Edictum Claudii, & in S. C. Libonianum: quibus legata, quæ quis sibi, aut ei, quem in potestate habet adscripserit, distans testatore, pro non scriptis habentur. Nec quia lege Julia legatum ex testamento liberti pertinet ad uxorem; ideo illud sibi minus videtur adscripsisse: quia nec si quis adscripserit sibi legatum alteri restituendum, propterea Edictum Claudii, & Senatusconsultum effugerit. [k] Sed legatum transibit cum onere ad heredem.

CAPUT LIX.

De Testamentis Libertorum, Eorumque Successione.

E Rat & caput de testamento libertorum. Si sane legibus XII. tabul. liberam testandi facultatem habebant, sicut ingenuus, sive cum liberis, sive absque liberis decessissent: neque patronus ad bona liberti vocabatur, nisi cum libertus mortuus esset intestatus, nullumque reliquisset heredem suum. Hanc juris licentiam Prætor aliquando patronis æquior coercuit, eosque si libertus cum testamento decessisset, ad dimidiam partem bonorum illius per bonorum possessionem contra tabulas vocavit: eademque dimidiam patronis concessit, si libertus intestatus decessisset herede suo relicto filio adoptivo. Naturales enim liberi etiam emancipati & in adoptionem dati, dummodo non exheredati, sed vel pro parte scripti heredes, vel præteriti, atque ideo ab bonorum possessionem contra tabulas admissi, patronum excluderant. (l) Sed lex Papia jus hoc tenuavit: distinguit enim libertum centenarium, sive qui centum aureos (m) in bonis

(a) L. si vero §. dubis. ff. solus. maritum.
(b) L. servum dotalem. ff. de manumiss. l. & si do-
tis C. de jur. dot. l. v. de serv. pign. dot. manum.
(c) L. si constiterit §. si vir. ff. solus. maritum.
(d) Immo etiam si volente uxore servum manumis-
serat, uxori præstatur, quicquid sibi a servo liberta-
tis causa stipulatus erat, Ulpianus in L. 64. pr. D.
sol. maritum.
(e) L. si dotale 67. usque ad l. 64. ff. solus. maritum.
(f) §. sed nostra Instit. de success. libere.
(g) Duaren. ad l. si vero 64. ff. solus. maritum.
(h) L. si vero ff. solus. mar.
(i) L. si vero §. dubis. & §. de viro ff. solus. ma-

ritum. & §. si filium ibid.

(j) L. filius emancipatus 14. §. maritus 3. ff. ad l.
Cornel. de fals.

(k) Cuiac. l. 1. si filius emancip. 14. & l. cum qui-
dam 17. ff. ad l. Cornel. de fals.

(l) Instit. de success. libere.

(m) Imo res censum in lege Papia patrimonium
centum sesterium millium, id est, aureos mille
significabat, §. 2. J. de success. libere de quibus au-
reis adeundus Jo. Fris. Gronovius de pec. veteri p.
365. Justinianus denum centum aureos aureis mille
substituit in §. 3. l. 1.

bonis haberet, (a) a liberto centenario minori, five qui haberet hac summa minus: hic enim vel uno relicto filio; (b) ille tribus liberis superstitibus hereditate sua, five ex testamento, five ab intestato patronum per legem Papiam excluderet: relicti vero minus quam tribus filiis, patronus tantumdem conseqnebatur, quantum singuli ex liberis, nempe virilem; at dimidiam, si unum filium filiamve reliquisset libertus. Si tamen filius liberti quidem paternam hereditatem omitteret; heredis quidem nomen ipse ferebat, utilitas tamen hereditatis in patronum conferebatur. (c) Porro si libertus dum viveret, quo se centenario minore efficeret, in fraudem legis (*) partem bonorum alienasset, alienatio erat ipso jure irrita; (d) si alienasset in fraudem patroni, quo illius virilem imminueret, non quo se centenario minore redderet; tum valebat quidem ipso jure alienatio, cum contra patronum tantum esset, non contra legem; sed per Fabianam, & Calvisianam actionem revocabatur. Justinianus vero jus aliud invenit, per græcam constitutionem, ejus cum verba desiderantur, sententiam in Institutionibus habemus expositam. (e) Patroni filia jure trium liberorum suffulta, eadem jura in paterni liberti bonis habebat ex lege Papia, quæ & ipse patronus patronique filii ex Edicto Prætoris haberent. Patronæ vero nullum aliud jus in libertorum bonis habebant, quam quod ex leg. XII. tabul. proficisceretur. Verum ex lege Papia patronæ ingenuæ quidem duobus, libertinæ vero tribus honoratæ liberis, idem

sunt jus assecutæ, quod patronus ex Edicto Prætoris impetraverat: (f) quod jus eadem lege productum fuit ad liberos patronæ ingenuæ trium liberorum numero auctæ. (g) Superest caput de libertarum liberis, (h) quod nos ad postremum locum rejicimus, secuti naturæ ordinem, quæ liberis constituit sequelem parentis. Hoc autem caput ita Gothofredus concinnavit, nempe ut bonis libertæ etiam quatuor liberorum jure subnixæ, pro numero liberorum libertæ mortis ejus tempore superstitum, virilis pars patrono, patronique liberis masculis debeantur.

CAPUT LX.

Ad L. Papiam Poppam de caducis: five ad L. Caducariam; & de vicisimis.

Superioribus legis capitibus Augustus urbi reddere studuit absumtam bellis multitudinem. Eodem vero tempore de explenda ærarii lacuna cogitavit. Privatorum igitur incomodo publica levavit inopiam, jusque populo tribuit in alienas hereditates: & legata quæ antea privatis integra planeque libera dimittebantur. Unde post communicatam omni Romanorum imperio civitatem, in immensum hæc lucra ærarii ad commodum, ut Dion refert, exundant. Et primo vestigal gravissimum extraneis heredibus (non liberis & parentibus; (i) non denique pauperibus) imposuit, vicissimamque legatorum & hereditatum partem inferri jussit (***) in ærarium militare, populique offensivam Jul. Cæsaris auctoritate, gratiaque vita-

(a) Inst. cod. § 2. & 3.

(b) L. 145. ff. de P.S.

(c) L. 6. § 2. ff. de bonis liber. & L. 38. § ult. cod.

(*) Quis erat, qui alienando se minore centenario fecerat ad hoc, ut legis præceptum eluderet; cum contra in fraudem patroni alienare diceretur, qui sine fraude legis facultates suas vehementer imminueret, sic tamen, ut centenarius minueret. Fabiana autem actio patrono dabatur, si testatus mortuus esset libertus, Calvisiana, si intestatus. L. 1. § 4. D. Si quis in fraud. patr.

(d) L. si liberis 16. ff. de juv. patr.

(e) § ult. Inst. de success. liber.

(f) Ulp. fragm. tit. de bon. l. 29. § patrona. Text. Clem. lib. 39. ff. de bon. lib.

(g) Ulp. fragm. tit. ult.

(h) Ulp. cit. 79. § ult. 2.

(**) Inter cætera capita, quibus Calabarrius Heinemannus & Gothofredus & Gravina tradita de leg-

ge Julia & Papia auxit & emendavit, eminet libri secundi caput decimum septimum & octavum, quorum illud ad jura adfinitatis inter vitricum & novercam & privignos, saceros item & generum vel nupurum; hoc ad privilegia absentium Reipublicæ causa & indulgentiam Senatus pertinet.

(i) Plin. in paneg. & l. ult. ubi Cujac. in par. C. de cad. roll. Dion. lib. 55. no. 759.

(**) Nec tamen id lege Papia Poppa factum, ut innuere videtur Auctor, sed lege Julia Vicefimarum, lata paulo ante legem Papiam Poppam, ut narrat Dion. lib. LK. p. 565. ad A. U. C. 759. Eam libris duobus illustravit Amelius Marcer, e quibus adhuc fragmenta quedam in Pandectis leguntur. Vicefimarum deinde Caracalla duplicavit, ut inopia ærarii militaris confunderet, pro vicefima parte hereditatis decimam pendii jussit. Dion in Excerptis Ptolemaei lib. LXXVII. pag. 745. Hierodotus lib. IV. cap. 7. donæ Mucrinus vicefimarum reduceret. Dion Exc. LXXVII. p. 893.

vitavit. Legem enim eam repertam simulavit in illius commentariis; quo odiosa, & nova omnia tunc referebantur. Quam Tullius fraudem tpe Marco Antonio in *Philipp.* exprobat. Ne qua vero mora solutioni vicefimarum ferret, lex cavit, & Adrianus edixit, uti statim tabulæ testanti post mortem aperirentur: (a) unde tabulæ a presentibus intra tres dies erant aperiendæ, vel quinque: atque intra idem tēpus ab absentibus, cum supervenissent. (b) Huic autem de vicefima legi Nerva, Trajanus, Adrianus, Marcus modo ademerunt, modo reddiderunt ademptam vim; donec ab aliis ante Justinianum Imperatoribus funditus tolleretur. Cujus abrogationis Gratianum auctorem fert ALCIATUS, (c) qui a Cujacio (d) falsi accusatur, propterea quod Aulonii testimonium, quo ille nititur, nullum invenitur. Auxit præterea lex fisci commodum rebus iis, quæ legatario, vel heredi non tam voluntate testatoris, quam lege quærebantur: (*) nempe illis, quæ aliqua ex causa capere non poterat is, qui testamento vocabatur; quæque propterea, vel ad heredem alium, vel ad alium legatarium cedebant, Hæc autem in tria genera (**) tribuntur; alia enim pro non scriptis habentur, alia dicuntur esse in causa caduci; alia proprie caduca sunt & nuncupantur. Pro non scriptis sunt relicta iis; quorum in personis ab initio non consistunt, veluti relicta incapacibus, (***) & mortuis vivente testatore; item obscura, & perplexa, quæ non intelliguntur; præterea, quæ distante testatore ab

ipso testamentario sibi adsetibuntur, (****) quibus tollendis prodiit Senatusconsultum Libonianum infra nobis exponendum: & captatoria, sive quæ quis eo consilio legat, ut sibi, vel alteri commodum aucupetur (*****) ex testamento illius, cui legavit, veluti: *Si Titius me heredem instituerit, vel qua ex parte Titius me heredem instituerit, mihi heres esto.* Idem *si Titius Cajum sibi heredem instituerit, mihi heres esto.* Quod relictorum genus Senatusconsulto damnatur. (e) Illa etiam pro non scriptis habentur, quæ relinquuntur iis, qui sunt apud hostes spe reditus omnino peremta, nempe quod ibi postea decesserint; (f) & legata pura, quæ peregrino relinquuntur, (g) & deportato, (h) aut damnato in metallum, qui cum sit servus præterea, non habet dominum, ex cuius persona legatum consilium, ut consistit in servo, qui dominum habet legati capacem. (i) Quidquid autem ejusmodi est, & pro non scripto habetur, veteri juri manente ut olim semper, sic & nunc etiam non ad fidem sed ad heredem, vel legatarium, vel substitutum sine onere devolvitur, (k) exceptis duobus casibus, quos innuit Justinianus (l) & profert Cujacius; (m) nempe cum servus legatus est alicui, qui capere non potest, atque ab eodem relicta est servo libertas, quamvis enim legatum sit irritum, tamen humanitatis ratio libertatem intercideri non sinit; idem contra subtilem juris rationem, præstanda est ab eo, apud quem servus permanferit. (n) Alter casus est, cum id, quod sibi distante testatore quis

(a) L. ult. C. de edict. D. Adrian. coll.

(b) Paull. lib. sent. 4. cap. 6. Cujac. ibid.

(c) Dispunct. 34. 6.

(d) In Paull. lib. sent. 4. tit. 6.

(*) Lexe puta XII. tabularum, ex qua manebat jus accrescendi.

(**) Imo in quinque. Præterea enim, quæ pro non scriptis habebantur, aut caduca, aut quasi caduca erant, celebrantur exceptis in L. 9. D. de his, quæ ut iud. quæ tanquam indignis auferantur & vacantia in L. 16. D. de opt. leg. L. 14. D. de suis & legat. hered. in quibus heres aut legatarius penitus deficiat.

(***) Qualis est Senator, qui libertinam, ingenuum, qui lenam duxit, vel quæ artem ludicram fecerit.

(****) Nisi subnotaverit testator, suo id iussu factum. L. 14. pr. L. 15. §. 1. D. ad leg. Corneli. de falsis.

(*****) Satis bene ab Auctore nostro designantur captatoriarum institutiones, captatoria legata, quibus minimus non mutuis affectionibus iudicia aliorum provocabant, sed quorum conditio expressio-

nis causa ad secretum alienæ voluntatis ferebatur. Notum & commendatissimum est opusculum illustris Viri, Cornelii van Bierskroth de *captatoriis institutionibus*. Senatusconsultum vero, quod prohibet suæ captatoriarum institutiones, quibus consilium factum fuerit, non constat, & præstat auctor cum Notro, quam incerta fide Accursius sequi, qui id Liboniano Senatusconsulto legatum putabat.

(e) Cujac. obs. 16. cap. 11. l. illas. §. ult. ff. de hered. instituendis.

(f) L. si servus meus ff. de legat. 1. l. 4. in fine ff. de his, quæ pro non scriptis. §. 24. Instit. de legat.

(g) Cujac. C. de ead. coll. p. 790.

(h) L. 1. C. de hered. instit.

(i) L. 3. ff. de his, quæ pro non scriptis habentur.

(k) L. unica §. in primo C. de caduc. coll.

(l) L. unica §. 2. C. de caduc. collen. verbo per errorem.

(m) Ad eandem legem pag. 798.

(n) L. cum vero §. si pro non scripto ff. de fideicom. libere.

quis adscripterit, rogatus est restituere; quamvis enim legatum interdicat, onus tamen sustinetur, & fideicommissum ab herede præstabitur, (a) cum ita sit cautum Senatusconsulto Liboniano: Nec tantum ea, quæ ab initio sunt irrita, sed quæ a primo valuerunt, deinde in eam causam reciderunt, a qua incipere nequeunt, pro non scriptis habentur. Cujusmodi duos casus ponit Jurisconsultus: (b) ique sunt, si heres inilitutus, vel legatarius factio testamento damnetur in metallum; vel si servus alienus, cui fuerat aliquid legatum, a testatore redimatur. (*) In causa caduci ea sunt, quæ vivo testatore deficiunt, veluti si legatarius, aut heres testatorem morte præverierit, aut vivente testatore servus pœnæ factus libertatem amiserit, aliove modo conditio legati defecerit. Hæc enim, quæ jure antiquo vel in substitutum recidebant, vel in conjunctum, aliumve, a quo relicta erant; lata lege Papia eodem jure ceperunt esse, quo & caduca, fisco scilicet obnoxia. (c) Caduca vero proprie sunt, quæ post mortem testatoris in eam causam decidunt, a qua incipere nequebant: quæ ut amplius fisco crescerent, vetitum fuit lege Papia heredem ex parte adire ante apertas tabulas hereditatem, quo aditione dilata caducum redderetur, quidquid ante apertas tabulas a testatoris morte defecerit. Unde si vel defecisset heres, vel civitatem Romanam amisisset, illius portio caduca erat, & ad fiscum perveniebat; (d) in herede vero ex asse conservatum fuit jus antiquum. (e) Caducum erat enim, si quid relictum fuisset coelibis, nec is intra diem centesimum; qui dies erat creationis, uxorem duxisset; vel si relictum

fuit Latino; nec is ante dies centum jus Quiritium impetrasset. (f) Item si post mortem testatoris conditio, cui legatum suberat, defecisset. Tum autem ad ea, quæ essent in causa caduci, tum ad caduca ipsa, populus, veluti omnium parens, ut ait Tacitus (g) lege Papia initio vocabatur, eaque suo cum onere capiebat, perinde ac jure antiquo heres, aut substitutus, (h) aut conjunctus. At quod populo fuerat jus in caducis, Antonini lege translatum fuit ad fiscum principis, ut docet Ulpianus, (i) cujus lectionem nescio quam recte immutavit Cujacius, ne illum repugnantem faceret Juliano; (k) apud quem non populus vocari scribitur ad caduca, sed fiscus: cum tamen Adriani temporibus, quibus Julianus vixit, non fiscus, sed populus (**) ad caduca vocaretur: unde potius Juliani locum, Gothofredo auctore, suspicor fuisse a Triboniano vitiatum, expunctaque populi mentione, fiscum substitutum, ut, quod sæpe solet, veterum sententias ad Justinianici sæculi rationem accommodaret. Nunc quemadmodum ad caduca populus, vel fiscus admitteretur, inspicimus. Et constat, eos tum demum abstulisse caduca, cum testator sine liberis parentibusque defecisset: nam si liberi, parente vel usque ad tertium gradum superesset heredes instituti: quod capere non poterat is, cui relictum erat, ipsi, servato vetere jure, capiebant. (l) Pronepotes (***) igitur etiam & proavi excludant fiscum a caducis: tertius enim gradus hujus legis sententia comprehenditur, cum usque particula non raro includat extremum, quo sermo excurrit: quam etiam vim habet in plu-

(a) L. ult. ff. de his, quæ pro non scriptis habentur. Cujac. ad l. unicam C. de cod. coll. pag. 798.

(b) L. 9. §. ult. ff. de his, quæ pro non scriptis habentur. & §. pro.

(*) Displicuit enim, rem ipsi heredi per hunc servum acquiri. Qui in metallum damnantur, servi pœnæ sunt, servi autem pœnæ, ut ipse Gravina statim subjicit, in causa caduci erant.

(c) L. unde. C. de cod. coll. §. pro secundo, ubi Cujac. pag. 799.

(d) Ulpian. Instit. tit. 17.

(e) L. multum ff. de condit. & demonstr. leg. 1. §. ult. ff. de jur. & fact. ignor. Cujac. ad l. un. C. de caduc. coll. pag. 803.

(f) Ulpian. tit. 22. §. cum quo & tit. 17.

(g) Tacit. lib. 3. annal.

(h) L. 96. §. 1. de leg. 1.

(i) Tit. 17. §. 2.

(k) L. 96. §. 1. ff. de leg. 1.

(**) Imo nomine magis, quam re differant fiscus & ærarium. Ipse enim Augustus ærario ita usus est pro lubitu, ut ignorare se fateatur Dion. lib. LIII. p. 511. quid inter fiscum & ærarium interit. Unde promissæ acceptæ Vetus glossa variat, fiscus, ærarium. Si emendatione carere possunt & Ulpianus & Julianus.

(l) L. unie. §. & cum lex C. de cod. coll. Ulpian. Instit. c. 17. & ad. L. passer meus §. ult. ff. de legat. 2.

(***) Imo gradum tertium ad solos ascendentes pertinere, liberis autem, sine graduum discrimine, caduca deheri, erudite offendit Antonius Schultingius ad Ulpiani tit. XIII. n. 4.

pluribus juris locis, ut recte Cujacius observat. (a) Verum eadem hæc exceptio, quam ad testamenta inter liberos, parentelque facta pertinere didicimus a Justiniano, (b) extenditur a Gothofredo ad extraneos heredes, qui liberos habent, moveaturque illo Juvenalis loco sat. 9.

Jura parentis habes: propter me scriberis heres:

Legatum omne capis, nec non & dulce caducum.

Quod tamen accipi potest de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem. Movetur præterea Ulpiani auctoritate tit. 25. in fine, cujus hæc verba sunt: *Si quis in fraudem tacitam fidem accommodaverit, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrante eum deducere Senatus censuit, nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat.* Quæ quasi de extranei testamenti dicantur, putat Gothofredus sententiæ suæ favere. Hunc autem verborum sensum Cujacius ut declinaret, pro si liberos habeat, subiecit si ex liberis existant. Verum locus, meo judicio, nulla emendatione indiget: siquidem Ulpiani verba sine ulla extranei mentione recte congruunt (*) testamento patris, cui filius tacitam fidem in fraudem legis accommodavit, ut non capienti aliquid restituat suæ fidei commissum: quæ fraus ne filio esset impune, Senatus eum jure capiendi privavit: & quoniam illi conciliare gratiam poterant liberi, quorum causa multa parentibus remittuntur, adjecit ne quidem si filius, qui fraudem legi fecerat, liberos haberet, poenam evasurum. Siquidem qui dolo malo (c) in fraudem legis clam Justiniani Gravina. Tom. I.

su testatoris aliquid restituendum receperit, hoc est fidem suam accommodasset, ut alter restitueret; is ex lege Papia excidebat hereditate, aut legato sibi relicto, eaque bona tanquam vacantia vindicabantur a populo: ut ne fructus quidem liquerit heredi, aut legatario ante litem motam perceptos retinere: quia bonæ fidei possessores non habebantur, (d) nec eis adreſcebat quidquam deficiente conjuncto, cum nemo rem habere dicatur, quæ fuerat ab initio privandus; (e) atque hoc unum erat genus bonorum ereptitorum ex lege Papia descendendum. Alterum genus erat eorum, quæ indigno relicta erant, ad quæ populus etiam & fiscus vocabantur, & aliquando etiam privati: veluti si legatarius testamentum suppressisset, quo heredem fraudaret, aut tutelam testamento relictam recusasset; (f) utroque enim casu indignus est legatarius legato; sed pars ei ablata traditur heredi, cui fraudem tetenderat, aut pupillo, cujus tutelam recusaverat: (g) ideo Justinianus (h) ait, quæ indignis auferuntur, cedere aliquando privatis; & Ulpianus (i) scripsit, non raro ereptitia nobis adquiri. At quoniam præterea indignos judicabimus beneficio testatoris eos nempe, qui vel defunctum occiderint, (k) quos & a descendendum defuncti bonis lex excludit; vel eos, qui testatoris mortis causam aliquam per culpam, aut negligentiam præbuerint, (l) eamve mortem vindicare omiserint, vel testamentum probro aliquo nomine, (m) vel falsi accusaverint, aut inofficiosum dixerint: (n) siquidem pertenderint; non autem si desisterint ante sententiam. (o) Item qui vel de uncto grave aliquid in judicio crimen objecerint: (o) vel

Non statim

(a) L. ult. in fin. ff. de Stras. Cujac. tit. C. de radus. toll. pag. 787. & seq.

(b) L. univ. in princ. C. de rad. toll. vers. & dum lex.

(c) Imo latius concepta sunt, & extraneos quoque heredes complectuntur, quare recte sententiam Gothofredi, rejecta Cujacii emendatione, probant Schultingius ad jurisprudentiam Ante Justinianeam p. 664. & Heineccius ad legem Papiam pag. 286. Dulce caducum quoque ita proprie accipitur apud Juvenalem; neque est, cui id intelligamus de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem.

(d) L. in fraudem 10. ff. de her. tit. 1. cum qui 18. ff. de his, quæ ut indign. L. 3. ff. de jura fisci.

(e) L. cum qui 18. ff. de his, quæ ut indign.

(f) L. si totum 23. ff. de acquir. vel omitt. hered.

(g) L. 5. §. amittere ff. de his, quæ ut indign.

(h) L. penult. C. de legat.

(i) L. univ. §. 13. C. de radus. toll.

(j) Inst. cap. 19. §. 16.

(k) L. Lucius Titius ff. de jur. fisci. L. cum ratio §. fin. ff. de bon. damn. DD. in l. eam 14. C. de fideicommissis.

(l) L. heredum 15. l. et qui mortem 20. ff. de his, quæ ut indign. L. 1. & 3. C. eod.

(m) Puta, si illud nullum, aut injustum falso dixisset. Quodam autem ex his capitibus, post legem nostram, Senatusconsultis vel Principum constitutionibus introducta esse, distincte observat Heineccius p. 416.

(n) L. 5. in princ. & §. si pater, & §. ult. L. heredi 15. l. cum 126. 16. ff. de his, quæ ut indign.

(o) L. 8. §. meminisse ff. de inoff. testam.

(p) L. si inimici. §. ff. de his, quæ ut indign.

hanc controversiam moveant: vel contra tabulas bonorum possessionem petant: (a) vel uxores contra leges duxerint: ab ejus enim mulieris hereditate obturpitudinem arcentur: (b) vel capitales inimicitias cum testatore suscepint: eique maledixerint: (c) vel ejus uxorem vitaverint: vel hereditatem compilaverint: pars enim compilata fisco accedit, nulla per heredem detracta Falcidia, (d) vel festinata improbe spe, bona sibi ex legitima successione perventura donaverint: turpe est enim cognato nondum mortuo, per as & libram illius bona mancipare: qui ritus, ut diximus libro superiori, adhibebatur ante Justinianum in quavis translatione dominii. Nec tantum ad partem alteri donatam fisco vocatur, sed ad reliqua bona donatori legitima successione obventura: deceptis huic actionibus hereditariis. (e) Ausertur autem duntaxat id, quod apud heredem permaneret, non quod ad substitutum, vel alterum per fideicommissum perveniret. (f) Hoc pertinet S. C. de eo, qui prius testamentum utiliter fecerat: deinde aliud, quo instituerat eos, quos non licebat: adeo ut in priore instituerit eum, quem ipse testator postea judicavit indignum: in posteriore eum, quem institueri non poterat, utpote ex legibus incapacem, qui dissent ab indigno: quem non solum excludit lex: sed aliquando etiam odium testatoris, (*) cuique bona ob id ab fisco emptiuntur. Itaque in hac specie (g) S. C. decretum est, auferendam per fiscum hereditatem heredi scripto in priore testamento, quem testator mutaturus posteriore testamento voluntatem judicavit indignum: prius tamen testamentum ruptum non fuisse, quia

posterius nullum fuit, utpote in quo incipax instituitur, & S. C. ad Pertinaciam orationem adjecto, cautum est, ne priores tabulae rumpantur, nisi a posterioribus validis. (h) Alia via populo, vel fisco patuit ad aliena bona per caput illud legis Papiae, quo constituitur, ut si heres decedat ante aditam hereditatem, hereditas in aerarium, vel in fiscum cadat. (i) Nam jure antiquo hereditas, deficiente herede testamentario, deferrebat ad legitimis, sine oneribus: cum jure suo, siue beneficio legis transiret, non voluntate testatoris. (k) Hereditas enim non adita in heredes heredis minime transmittitur, nisi aliquibus casibus, puta si a parentibus, siue maribus, siue foeminis liberi sine instituti, siue sui, siue emancipati, atque ita instituti suscepint liberos: ad hos enim hereditas parentibus relicta transmittitur. (l) Præterea si heres extraneus decesserit intra annum legibus ad liberandum datum, (m) & sciat hereditatem sibi delatam: hereditas, etsi nondum adita, transmittitur in heredem deliberantis, una cum jure deliberandi (n) per temporis residuum. Item infans ab extraneo institutus, si in infantia decedat, transmittit in patrem, qui ejus nomine adire cum posset, non adivit. (o) (p) Tandem si S. C. Silianio, quo aditio, & apertura tabularum protrahatur, donec de familia quaestio haberetur, heres adire impeditus decessisset: ne huic S. C. esset fraudi, Scævola placuit transmitti hereditatem. (q) Dies vero legatorum non nisi ab apertura tabularum cedebat, & si legatarius ante agnitionem legatum decesseret, legatum in fiscum redigebatur, (r) exceptis legatis per vindicationem, [***] quæ

(a) L. 2. ff. de his, quæ ut indigno.

(b) L. 2. ff. eod.

(c) L. si inimicitia ff. de his, quæ ut indigno.

(d) L. rescriptum 6. ff. de his quæ ut indigno. ubi Cui. c. ad l. quidam 30. ff. de donat. siue ad lib. 10. rescript. Papia.

(e) L. donatio vel l. quidem 30. ubi Cuiac. ff. de donat. siue ad Papia. lib. 10. rescript.

(f) L. 8 §. manifestasse ff. de inoff. testam.

(g) Vultus, si heres in priori testamento scriptus, testatoris status controversiam movisset, aut capitales cum eo suscepisset inimicitias, aut posterius eum testamentum tacere prohibuisset.

(h) L. cum quidam 12. ff. de his, quæ ut indigno. ubi Cuiac. in Papia lib. 16. eod.

(i) Jul. Capit. in Perria sub tit. quibus mod. test.

(j) L. unica §. in novissimo 5. C. de caduc. tollend.

(k) Cuiac. ad tit. C. de caduc. tollend. pag. 803. lib. 4.

(l) L. unica C. de his, qui ante apert. tab. hered. transf. ubi Cuiac. ad l. unica. C. de caduc. tollend.

(m) L. cum in antiquioribus C. de jure delib.

(n) D. L. cum in antiquioribus.

(o) L. si infans. eod.

(p) Omnis est casus sui heredis, qui hereditatem etiam non aditam ad heredes quovis transmittit, L. 7. §. 1. D. de arat. hered.

(q) L. si quis 3. §. eleg. ff. de S. C. Silianio.

(r) L. unica §. in novissimo C. de caduc. toll. & §. cum ipso.

*** Hoc enim legatario etiam sine agnitione acquirerebatur, Paulus Sent. lib. III tit. 6 §. 7. quia testator, dum ita legabat, DO. LEGO, dominium concessum in legatarium transmittere videbatur.

quæ Paulus (a) ad heredem legatarii transire scribit. Præterea omiſſa, vel repudiata hereditas, & legatum ſiſco vacabant: partemque non capientis caducam eſſe, bonaque illius, qui jus omiſit ſuum, populo ex lege caducaria deferri, Ulpianus tradidit. (b) Quamvis enim hereditas & legata, quæ aut repudiantur, aut ſuperſunt poſt mortem illius, qui deceſſit ante aditam hereditatem, agnitionve legatum, proprie ſint bona vacantia, diſtinctionumque nomen ferant a caducis: promiſcue tamen hæc aliquando accipiuntur. (c) Ulpianus enim ſimpliciter partem non capientis, aut non aduentis ait eſſe caducam. (d) Ea ſunt etiam caduca, quæ legis Papiæ modum excedunt, puta ſi conjugi relictum ſit plus quam lege decimarum licet, vel ſi quid legatum ſit cœlibi, aliive relictum ſit, quibus lege Papiæ capiendi facultatem ademtam eſſe oſtendimus; (e) nec legata modo, ſed & mortis cauſa donationes eidem juri lubere, diſcimus ex S. C. ad caput hoc legis condito. (f)

C A P U T L X I.

De jure adreſcendi.

ET quoniam duplici ratione ſiſcus adreſcendi a caducis, jure ſcilicet adreſcendi, & jure ſubſtitutionis (nam jure adreſcendi portio defiiciens veniebat ad conjunctum re & verbis, vel re tantum, vel aliquando ad conjunctum ſolis verbis, ſi appareret, teſtatores (g) conjunctionem aſſeſſaſſe, (*) ne inane ſit ſtudium illius: jure autem ſubſtitutionis portio defiiciens a ſubſtituto occupabatur); lex Papiæ jus quidem ſubſtitutionis reliquit integrum; jus vero adreſcendi ex parte præcidiit: (h) nec prorsus ejus juris commodum ſpoliavit heredes. Ait enim Ulpianus, (i) ei, qui totam hereditatem, aut partem ſibi relictam ſit reſtituere rogatus, nihil adreſcere debere; non quia pars defiiciens nico infera-

tur, ſed quia heres totum reſtituere coactus careat re, cui portio defiiciens poſſit adreſcere. Eſt & alius Ulpiani locus, ubi heredi ſcripto portio hereditatis, periende atque bonorum poſſeſſio adreſcit. (k) Et Cellus ait, ſilium heredem, cui pars ejus, a quo fuerit legatum, adreſcat; non præſtare legatum, quod jure antiquo capit. Quondam igitur in partem coheredis defiicientem ſiſcus ex lege Papiæ vocabatur? Neque enim Jurisconſulti ad legem Papiam ſcribentes de heredum conjunctione tractaſſent, neque Juſtinianus caduca ſua diris tollens attigſſet etiam coheredum portiones, (l) eaſque ad priſcam juris obſervationem revocaſſet; niſi ad ſiſcum illæ aliquando pertinuſſent. Quamobrem Jacobus Gothofredus ad hoc caput, & poſt eum Jurisconſultus recentior exiſtimarunt, (m) lege Papiæ ſublaturum jus adreſcendi inter heredes ſcriptos, quando partes defiiciebant vivo teſtatore; aut ante apertas tabulas: (n) at apertis tabulis, arque hereditate adita inter heredes juſ adreſcendi manſiſſe: adeo ut conjuncti ſiſco præſerentur. Cum autem heredis portio repudiata adreſceret alteri, dubitabatur, an ſimul cum onere ſus transferretur? Quod Juſtinianus negaverat. Ulpianus vero transferri ſcriptis poſt reſcriptum Severi, ex quo ab inſtituto relictæ onera cenſentur a ſubſtituto repetita. Unde Ulpianus collegit pari ratione ab altero collega, cui portio adreſcit, onus videri repetitum. (o) Inter legatarios autem prorsus ſublaturum fuiſſe jus adreſcendi per legem Papiam, præter Juſtinianum, [p] docuerunt & JCI præſertim Ulpianus. [q] Subſtitutionibus tantum lex Papiæ pepercit, unumque hoc eſſugium pauiſſe teſtatoribus, quo legem declinarent, Juſtinianus tradit. [r] Itaque JCI, qui privatorum teſtamentis adhi-

Na 2 be-

(a) Lib. 3. ſena. tit. 6. §. per vindic. ubi Cuiac.

(b) Tit. 28. §. inſeſſaſſi.

(c) L. 96. §. 1. ff. de leg. 1. Tacit. lib. 3. annal.

(d) Ulpian. tit. 24. §. 11. tit. 1. §. inter mediæ 19. et tit. 28 §. 7.

(e) L. 55. ff. de leg. 2. & Ulp. tit. 17.

(f) L. 35. ff. de mortis cauſa donat.

(g) Cuiac. ad l. vripieri ff. de V. S.

(*) Eidem ſententiam prope accedit Ant. Schul-

tingius ad Ulpianum tit. 24. §. 13. num. 34. Contra juri adreſcendi inter verbis conjunctos ſemper locum eſſe, contendunt van Bykershoek lib. 11. Oſf.

c. 3. & Heinæcius ad legem Juliam & Papiam p. 472.

(k) Goth. in not. pag. 349. ad bonæ legem.

(l) L. ſi totum 15. ff. de acquir. hered.

(m) L. 2. §. ſi duo ff. de bon. poſſeſſ. ſecond. tabul.

(n) C. de caduc. toll. §. bis 121.

(o) Merillius lib. 5. c. 25. §. 4. & cap. 12. in fine.

(p) L. unica §. 3. & 4. C. de caduc. toll.

(q) L. 61. ff. de legat. 2.

(r) L. unic. C. de caduc. toll.

(s) Inſtit. tit. 34. §. æritum autem.

(t) L. unica in princ. C. cod.

beantur, quique pro viribus odiosam studebant coercere legem, commentum sunt reciprocam substitutionem, tanquam perpetuum bonorum nexum; ut uno perempto nodo, statim hereditas, aut legatum revinceretur altero, itaque fisco diutius averteretur. Adeo enim J.Cri hujus legis avaritiam abominabantur, ut vires illius ubicunque usveniret, cautionibus responsisque suis extenuarent. Cujus bonitatis, prudentiæ, etque charitatis plura in legibus nostris exempla superiunt. Quale est illud Ulpiani, qui legatum negat intercideri, si fuerit deportatus is, cui relictum fuerat sub conditione, si *Consul esset*, quanquam enim is mortuus comparatur; tamen ne fisco locus aperiretur, legatum consilire ait propter spem restitutionis. (i) Item & aliud ejusdem J.Cri, qui monitrosam partem docet proinde atque integrum prodesse mulieri ad effugiendas legis Papie penas, ne materni fati calamitas cedat in fisci lucrum, (b) cum alias monitrosus partus in liberis non numeretur, illumque occidens poena legis Corneliæ non teneatur: nam legibus XII. tabul. parens cum, aut ferro necare, aut undis mergere jubebatur: non enim videtur hominem interficere. (c) Porro princeps minime solutus erat omnibus legibus, quippe qui, teste Dione, [d] a Senatu veniam legis Viconiæ peteret, & in legatis sibi relictis Falcidiam [e] pateretur: tamen ex S. C. solutus erat legibus cadueariis ob eorum odium, quod beneficium principes Augustæ impertierunt, ut tradit Ulpianus. (f) Quam legem Tribonianus perperam locavit sub titulo de legibus, quasi ad leges respiciat universas, ac data opera celavit posteros, leges aliquando a Jurisconsultis *xet' q'oxiv* appellari solas leges *Julianæ & Papiæ*, ad quas pertinet inscriptio tituli, quem præfert lex illa *princeps ff. de legib.* Odio quoque legis Papie, legatorum nomen in articulo fidei-

commissorum discretum fuit a fideicommissis, quæ alias confunduntur: ne si sub legatorum nomine venirent, fideicommissorum dies cederet ab aperta tabularum quemadmodum legata: cum contra fideicommissa, servato veteri jure, cedant a die mortis testatoris. (g) Plura vero fuerunt S. C. ad hanc legem condita, quorum primo illud occurrit, quo mortis causa donationes iis factæ, qui lege capere prohibentur, in eadem jubentur esse causa. quasi eisdem in testamento relinquereantur. (h) Sequitur & aliud S. C. quo, ut fisco excludatur, substitutio reciproca, quamvis obicurius, tamen ex mente testatoris, benigna interpretatione, inducitur, (i) velut in hac specie, *Titius & Sejus, uter eorum vivet, heres mihi esto.* Hos Cellus exhibuit, si uterque vivat, ambos heredes fore, alterutro vero mortuo, heredem fore superlitem ex asse; quia, ut scribit Ulpianus, (k) substitutio reciproca huic orationi subesse videtur; quod & in legato eodem modo relicto Senatui censuisse, Cellus tradit. (l) Præterea huic tractationi aliud S. C. accessit, quo potior causa ducitur illius, cujus fides electa sit, quam heredis: unde quod Sejo fideicommissum fuerat sub conditione, ut Titio daretur; Si Titius, pendente conditione, decessisset, legatum apud Sejum manebit, [m] excluso herede simul & fisco. Satis non erat hisce legum capitibus fisco, vel ærario prospexisse, nisi legislatores fraudibus viam interclusissent: quibus detegendis (quod in legibus poenalibus erat translatum) certum decretum fuit præmium iis, qui privatorum fraudes ad magistratus, & Principes detulissent; quod fuit quarta pars rei delatæ, idque vulgare præmium Paulus appellat; [n] eamque quantitatem præfixit a Nerone fuisse, docet Svetonius; [o] cum antea, quamvis propositis præmiis, eorum tamen quantitas incerta fuisset. [p] Ne autem dela-

(a) *L. intercidit ff. de condit. & demonst.*

(b) *L. quæret. 135. ff. de V. S.*

(c) *L. 74. de stat. hom. Goth. in l. quæret. ff. de V. S.*

(d) *Cuius. obs. 36. lib. 15.*

(e) *L. 4. C. l. Falcid.*

(f) *Ad l. princeps ff. de legib.*

(g) *Cuius. ad tit. C. de cod. vell. pag. 394. l. i. C.*

(h) *L. Senatus ff. de mort. caus. donat. quo peritur*

L. & fideicom. ff. de legat. 3. Cuius. C. de cod. vell. pag. 794. l. i. B.

(i) *L. Titius & Sejus cum seq. ff. hered. de instil.*

(k) *L. sequenti.*

(l) *L. idem ff. de hered. instil.*

(m) *L. Julianus ff. de leg. 2. l. in fraud. ff. de his, quæ ut indig.*

(n) *L. 37. ff. de jure fisci. § 5.*

(o) *in Nerone cap. 10.*

(p) *Tacit. lib. 3. & lib. 14.*

delatorum improbum agmen in urbe nutritur, propositum fuit præmiis, qui se ipsos delulissent, propriamque fraudem patefecissent, fuitque dimidium rei, quam detulerant: ut Paullus & Mauritianus prodiderunt. (a) Quam ad rem S. C. prodixit, docent ii, quos indicavimus. Tandem qui in fraudem legis fidem accommodaverit, & receperit se redditurum, quod per legem non licebat; hereditate ac legato sibi relicto a a fisco privabatur. (b) Justinianus vero legem caducariam evellit prope radicibus, restituitque jus antiquum, & fisco reliquit bona vacantia, & ea, quæ ut indignis eripiuntur: quam legis Papiae abrogationem explicat ipse luculenter. (c) Jam enim longe antea emendato bellorum civilium damno, populum oneribus hinc levatum oportuerat. Nam ut apud Livium (d) legitur: *quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, & temporibus ipsis mutabiles video.*

Quoniam autem in fisci mentione versamur & lucris ipsius, commodum hic attememus S. C. reliqua eo pertinentia, quorum illud, quo publicari vetantur, & heredi remittuntur bona illius; qui Romam transmissurus a magillrato, ante sententiam Romæ proferendam decesserit; cum ante iudicium Romæ redditum, damnatus non videatur. (e) Idem illud, ut privato herede & fisco, de hereditate contendentibus, & creditoribus præterea petentibus; tam privata hereditatis petitio, quam creditorum actio suslineatur, siue differatur (f) donec his fisci examineatur: cum creditorum actiones non differantur, si duos inter privatos de alicujus hereditate disceptetur. (g) Item illud de tacito fideicommissio, cujus partem dimidiam, constitutione sua, Trajanus remisit fideicommissario, qui antequam causa ejus ad ærarium deferretur, nitro se detulisset, ac professus esset, eam rem sibi relictam capere non posse. Cui constitutioni Senatus adjecit, ut si quis adversus Trajani beneficium ingratus, postquam professus esset se capere non posse, transigisset cum possessoribus relictæ sibi rei, at-

que lucrum inde cepisset, si tribus edictis evocatus non responderet; tantum ærario penderet, quantum ibi ex delata causa remansisset, si professionem impleset: & si possessoris quoque fraus argueretur, tantum possessor perolveret, quantum convicius inferre debuisset, (h) unde ab utroque simplum exigitur. Porro Senatus quoque censuit, ut contra fiscum liceat opponere compensationem; puta si quis debitor fisci sit, & creditor non debeat fisco perolvere, nisi deducto eo, quod fiscus debet; dummodo tamen quod ei debet, una statio, siue procuratio fiscalis non compenetet cum eo, quod debet alteri stationi, siue procurationi: Erat enim exactio fiscalis divisa in pluria officia; ne autem officia confunderentur, & involverentur fiscales rationes, recte constitutum fuit, ut compensatio locum habeat, quando una eademque statio creditrix esset & debetrix. (i)

CAPUT LXII.

Senatusconsultum & oratio Antonini de Tutorum nuptiis cum Pupillis.

LEgibus connubialibus recte attentur S. Cta, quibus nuptiæ inter pupillas & earum tutores, curatoresve prohibentur. (k) Orationem habuit in Senatu M. Antoninus Imperator, qua sententiam suam de infirmandis ejusmodi nuptiis protulit, optimis ad id sane rationibus adductus: ne scilicet velamento nuptiarum tutores, qui conturbaverant pupillarum rationes, aut interverterant, fraudem tegerent suam; eoque artificio doli judicium declinarent. Ideo ne conjugalıs reverentia ad tutoris auctoritatem accedens, puellares spiritus deprimeret, viresque omnes ad resistendum adimeret; Senatus ex M. Antonini sententia, nullas esse nuptias censuit inter pupillam & tutorem, aut tutoris filium, argue ita imbecillam ætatem inopemque consilii se- xum ab astutiorum fraudibus liberavit. Quam ob causam S. C. sententia producta fuit

(a) L. 15. ff. de jure fisci. §. 3. & L. 13. §. ult. ff. eodem.

(b) L. 10. ff. de his, que no indigni. ff. de jure fisci. L. 13. §. 1. & L. 3. eod.

(c) L. unica C. de caduc. toll.

(d) lib. 34. cap. 6.

(e) L. 2. ff. de bon. cor. qui ante sent. vel mort. fisci.

(f) Apud Julian. 35. ff. de jure fisci.

(g) L. ult. C. de pri. hered.

(h) L. Arrianus 42. ff. de jure fisci.

(i) L. 1. C. de compensat.

(k) C. de interdict. inazim. tutor. p. illi. & Tit.

fuit a JCTIS ad eos, ad quos tutoris, aut curatoris lucrum pertinet, & in quos fraudis suspicio cadit: veluti eos, qui tutores non sunt, tutelæ tamen periculum suo nomine subeunt, (*) & ad honorarios tutores, qui & de male gesta tutela tenentur. (a) Unde non modo tutoris nepotes, qui filiorum nomine veniunt, (b) sed & filios etiam emancipatos S. C. cum complectitur: immo & exheredatos, atque præteritos, eosque etiam, qui se paterna hereditate abstinentes: ne forte subdactis rationibus, bona patris per fraudem in eos collocare oporteat revocari tutelæ judicio. (c). Quamobrem etiam extranei heredes tutoris ex JCTi sententia a pupillæ nuptiis arcentur. Quid si avus, qui tutelam neptis ex filio emancipato gessit, eam pupillam nepoti ex alio filio nuptum dare velit? Et quia par affectionis ratio suspitionem fraudis removeret; responsum est, S.C. mentem eo non esse producendam. (d) Aliud erit, si filiusfamilias patri suo, aut fratri, qui est in eadem potestate, pupillam suam collocare velit: (e) tunc enim erit locus S. C. quia communia sunt patris & filiorum commoda, sicuti & communia sunt onera; nam quemadmodum tria onera eadem in domo esse censentur, si pater alicujus, vel filius, vel frater unus tria sustineat onera; ideoque locum habet excusatio tutelæ, (f) ita & pari suspitione fraudis involvuntur: ut enim prodest periculi communio ad excusationem, ita nuptiis obest participatio utilitatis. Præterea, si ventri, aut bonis curator datur, is etiam removetur a nuptiis, (g) quamvis ad breve temporis spatium datur. Incivile præterea visum est, puellam, aut tutoris libertum, aut liberti filium in contubernio suscepto nuptum dari. (h) Quid si testator in uxoris arbitrio posuisset filiz nuptias? An matris consensus probi-

bitas nuptias confirmabit, tanquam patris auctoritate contractas? Minime; non tam enim nuptiarum arbitrium permisisse censetur testator, quam puellæ custodiam tradidisse, (i) ne tutori nuptum daretur: eadem ratione tutori adrogatio pupillæ, vel pupilli minime permittitur; (k) nec adoptio mariti puellæ, ne hæc sibi viam ad aliena bona patefaciat. (l) Cum autem S. C. nuptias inter pupillas, & tutorem, atque curatorem, eorumque filios ob eam causam prohibuisset, ne imbecillis sexus infirma ætas, auctoritate tutoris opprimeretur, idque periculum in sexum virilem, utpote firmiorem minime immineret: haudquaquam oportuit (m) S.C. extendi ad eum, qui filiam suam pupillo suo in matrimonium collocat. Nec porrigitur S. C. ad eos, qui pro tutore, vel curatore, neozocia gerunt; quoniam non eadem est auctoritas. (n) Matrem quoque pupillæ ducere tutori licet. (o) Præterea si pupilla sit nurus tutoris; utpote quæ ante testatoris mortem, tutoris filio nupta fuerit: recte contractæ nuptiæ suspicio eventus post matrimonium incidente minime dissolvuntur; sed alius curatordatur, qui reddendis rationibus præsideat: (p) generalis enim est in jure definitio, atque perpetua, nuptias rite contractas, consequenti facto minime vitari. Nec nuptiæ solum, sed & sponsalia hoc S.C. rejiciuntur. (q) Quo etiam prohibetur sponsus sponse curator dari. (r) At si tutor, aut curator, rationes reddiderint, licebit sibi, vel filio pupillæ nuptias appetere, dummodo simul puella XXV. annum impleverit, annusque utilis exierit, qui petendæ restitutioni conceditur. (s) At ex constitutione Justiniani ad XXIX. usque annum prohibitio tenet: loco enim anni utilis ad restitutionem in jure antiquo petendam dati, substitutum est a Justiniano quadriennium continuum. (t) Ad hoc S. C.

EXCE-

(*) Veluti qui factis fide excusationibus a tutela excusaverint.

(a) L. quod ff. 14. §. 1. ff. de solut. L. si quis 60. ff. de ritu nups.

(b) L. J. C. ff. de ritu nups.

(c) L. non solum 63. ff. de ritu nups.

(d) D. de ritu nups. l. non solum §. 1.

(e) D. l. non solum §. 2.

(f) L. 5. ff. de excus. tutor.

(g) L. non solum §. 4. ff. de ritu nups.

(h) L. 4. C. de interdici. matrim. l. non est 66. §. de ritu nups.

(i) L. quancum ff. de ritu nups.

(k) L. nec ei ff. de adopt. §. 1.

(l) L. non solum §. videmus ff. de ritu nups.

(m) L. libertum §. ult. ff. de ritu nups. L. 5. C. de interdici. matr.

(n) L. 8. C. de interdici. matr.

(o) L. 2. C. de interdici. matr.

(p) L. 3. C. de interdici. matrim.

(q) Cujac. parat. & enarr. C. de interdici. matr.

(r) L. 1. §. ult. ff. de excus. ubi Cujac.

(s) L. si patris 6. C. ad. Cujac. ibi in enarr. C.

(t) Cujac. d. tit. C. de interdici. matrim.

exceptiones dux prodantur a prudentibus, nempe: nisi prius a patre desponsata tutori puella fuisset, & tutor maritus ab eodem patre puellæ designatus; vel si quis nurui suæ sit curator datus, non enim dissolventur contractæ nuptiæ, ut mox diximus: (a) quibus casibus vis S.C. perimitur. Ceterum præter dissolutionem nuptiarum fraude contractarum, hujusmodi tutor infamiae subijcitur, neque ex puellæ testamento capere quidquam potest, teneturque lege Julia de adulteriis. (b) Puellæ vero licet ex hujusmodi mariti testamento capere; fraus enim non puellæ, sed tutori adscribitur. Eiusdem exemplo S.C. principes inter mandata, quæ dabantur in provinciam cum jurisdictione proficiscentibus, illud inferebant caput, quo verabatur, provincie rectorem sibi vel filio uxorem ex provincialibus quaerere: idque ratione potentatus, ut Papinianus ait: ne scilicet puellæ resistendo impares, imperii metu, invitate pertraherentur ad nuptias. (c)

CAPUT LXIII.

S.C. Plancianum.

Nuptias consequitur procreatio liberorum, quos genitor agnoscere tenetur, atque alere; ideo si divortio facto, mulier prægnans apparuerit, partus reddendus est ei, a quo concepit. Hinc leges verum patrem decernunt, cuius curæ ac potestati filius tradatur. Quamobrem S.C. Planciano, (*) sive, ut alii scribunt, Plauciano (cujus quamvis ante Adrianum conditum sciam, certum tamen tempore ostendere non aulam:) hoc inquam S.C. ratio præbetur, qua legitimo parenti filius usque ab iniurio assignetur: tum ut a patre, qui suus est, agnoscat; tum ut parres juri civili definitæ filiorum gratia ex dimissæ uxoris dote detraherentur. Siquidem aut morte mulieris ma-

trimonium dirimebatur, aut divortio. Si morte dirimeretur, dos a patre profecta, eo mortuo, penes maritum remanebat: vivente vero patre, ad eum redibat, detractis partibus quinis in singulos liberos in infinitum, hoc est, pro numero liberorum: (d) quarum partium retentionem quidem ante reddendam dotem habebat maritus, non petitionem. Unde jure antiquo, Julius erat disputandi locus ad patremne, an ad maritum dos superfluitibus liberis pertineret? Nam quia quintæ partes in singulos liberos a jure statuebantur; certe quod supererat ex detractioibus liberorum ad patrem redibat. Hec vero questio excitata fuit jure novo inter Maritimum & Bulgaram, cum detractio partium, & retentiones omnes a Justiniano sublata fuerint. (e) Diu vero questione hac agitata, prævaluit (**) opinio Martini, utpote liberis benignior; ne maris morte fieret eorum causa deterior. Si vero per divortium culpa mulieris, aut viri matrimonium solveretur, dabatur liberorum nomine retentio, non quintarum, sed sextarum partium in singulos liberos usque ad tres: nec in majori liberorum numero pluraquam tres sextæ, sive dimidium dotis retinere licebat. (f) Igitur S.C. Planciano permittitur mulieri, parentive, cuius potestati subest, vel ei, cui mandatum ab eis fuerit, si prægnans extiterit mulier, id denunciare intra triginta dies continuos a die divortii vel ipsi marito, [g] vel parenti, cuius est in potestate: aut si horum copiam non habeat, denunciare domum, vel in hospitium, si maneat in civitate maritus; si in villa, vel in municipio, illuc ubi larem matrimonio collocaverit. Ita enim Jctus accipit illa verba S.C. XXX. dies, & domum mariti. Atque ubi mulier se prægnantem

ex

(a) Cujas ibidem.

(b) L. ult. ff. de leg. 1. l. qui pupillam 7. ff. ad l. Jul. de adul.

(c) L. Prefectus 61. ff. de viro nups.

(d) Latum id forsitan a M. Plancio Varo, quem Prætura furem laudat Tacitus Histor. L. II. c. 33 & forsitan idem est, qui Proconful dicitur in numo Græco apud Sponsum in Tetrastria.

(e) Ulp. tit. 6. de testib. §. moriens.

(f) L. ult. §. vocat. v. filios C. de rei uxor. off.

(g) Quamvis in Bulgari sententia juris prævaleret auctoritas. Utique enim ex L. 5. D. de divor.

L. 4. & 19. D. sol. matrim. inprimis v. ro ex L. 6. D. de jure dos. intelligitur, dotem defuncti filia, patri retentam esse, ne & filius amissa & pecunia doti damnum sentiret Quare JASON dicere solebat, nihil veri a Martino proferri solere. Quam diversimode Bulgari: & Albericus a Porta Revocant de dote reddenda sententiam, cum ab ipsis in domo viua dos repetetur, vide supra 10 libro primo c. 148 & 150.

(f) Ulp. tit. 6. de dos. §. propter liberos.

(g) Ulp. L. 4. ff. de agnoscon. vel. alien. liber. in pr. & seq. §. 9.

ex eo esse viro denunciaverit, ille ne partum agnoscere cogatur, neve agnoscere reculans extra ordinem coarceatur, debet aut custodes præmittere, aut contra denunciare, gravidam ex se se non esse: quo jus habeat in iudicio negare filium. (a) Sin autem mulier denunciare neglexerit, aut oblatos, ultro a marito custodes remisit, liberum est marito, ejusve parenti reculare partum, ejusque agnoscendi alendique curam rejicere in mulierem; (b) nisi mulier post lapsos triginta dies denunciaverit, & negligentiam suam apud iudices corrigens audita fuerit, (c) quod sane licebat. Hoc autem S. C. non eo pertinet, ut si ex se se conceptum non esse consisterit; tamen quia se agniturem obtulit, cogatur heredem suum habere filium alienum, quamvis alere debeat; & contra, quamvis mulier intra præstitutum tempus denunciare neglexerit, & ob id pater alendi onere levetur, liceatque filium non agnoscere; non ideo tamen prohibebitur filius ex patre se natum asserere, idque legitimo iudicio comprobare; si enim præceptus fuerit patris voluntas in agnoscendo filio, siue matris cura in denunciando remissior; Jurisconsulti neutrum voluerunt præjudicium esse contra veritatem. (d) Est autem præjudicium omnis controversia status, in qua queritur, liberne sit quis, an servus; filius an non? Diciturque præjudicium quasi iudicium antecedens aliud, cum eam actionem alia, veluti pedissequa consequatur, nam si quis filius pronuncietur, continuo poterit iudicium de patris successione movere. (e) Itaque Senatusconsultum hoc si accipietur, ut quoad in iudicio consisterit, ex quo revera parente partus descendat, ex superiori regula alimentorum ratio statuatur: aut si nulla de veritate partus controversia moveatur, alimentorum subeat onus, qui contra Senatusconsultum venerit. Nec quia de alimentis querere quis antevertit, minus integrum e-

rit, status controversiam agitare. (f) Quamobrem, quod Paullus ait, maritum, si post uxoris denunciationem custodes miserit ad inspiciendum observandumque ventrem, non omnino mulieris partum agnoscere; a Cujacio tantum ad alimenta trahitur: ne quis putaret ex hoc Pauli loco ademptam esse marito facultatem negandi partum, si id in iudicio alienum esse comprobare potuerit. Itaque componit repugnantiam, (*) quæ videtur esse inter Paullum & Ulpianum. (g) Secundum hoc queritur, quot, quive sint mittendi? Et sane si maritus divorcio facti vivat, ex rescripto Divorum fratrum, satis fuerint tres obstetrices, quæ si renuntiaverint prægnantem, ventri custodes apponentur. Marito vero mortuo, ii, quorum, interest, quibusque Prætor denunciatum vult, jubentur quinque mittere obstetrices, quodque tres earum renuntiaverint, verum constituitur. (h) Verum Plancianum S. C. partum tantum soluto matrimonio editum completitur. Quamobrem Adriani temporibus aliud prodiit Senatusconsultum, quo pater filium constante matrimonio fuscipsum agnoscere compellitur. (i) Quia vero hæc Senatusconsulta pertinent ad eos, qui sui heredes agnoscunt, Jurisconsulti censuerunt ea cessare, si nati post mortem parentis in nullis sint potestate recusari. (k) Sed & aliud extitit hujus S. C. caput, quo poena legis Corneliæ de falsis puniebantur ii, qui falsum partum subjecerint: cuius S. C. caput intercidit: tantum de falso partu pluribus locis in titulo Digestorum ad legem Corneliam disputatur. (l)

C A P U T LXIV.

De lege Atinia.

SAtis adhuc pro instituta brevitate leges pervagari sumus & Senatusconsultata,

(a) D. l. 6. §. 4. ff. de agnos. vel. al. lib.

(b) Paull. lib. 2. sent. tit. 24.

(c) d. l. 1. §. 6. & 7. ff. de agnos. vel. alen. lib.

(d) L. pr. ff. de agnos. liber. §. 3. & 14.

(e) Paull. lib. 2. sent. §. 6. ff. prægnantem tit. 24.

(f) Paull. sent. 2. §. 6. ff. mulier §. tit. 24.

(*) Imo distinctionem non admittit vocabulum omnimodo, quod est apud Paullum. Quare non incommode malebat Schuldingius legere non missi per L. 1. §. 12. & 13. D. de liberis agnos. in primis,

quia missis custodibus maritus minime cogitur partum agnoscere per d. l. 1. §. 6. & 11.

(g) l. 1. §. quemadmodum 11. ff. de agnos. liber.

(h) L. 1. §. de inspiciendo ff. de insp. uxor. Paull. sent. l. 2. c. 24. ubi Cujac. §. si mulier se & §. venter.

(i) L. 3. §. 1. ff. de agnos. liber. ubi Gothofr.

(k) L. 1. §. 3. in fin. ff. de agnos. liber.

(l) L. qui falsam 19. §. 1. l. Corneli. de falsis. l. cum suppositi 10. C. eod. tit. de falsis.

ta, quæ personarum statum attingunt : nunc ad ea ; quibus negotia reguntur ; ex ordine progrediamur. Atque ex negotiis primo ea, quæ inter vivos geruntur, examinabimus ; deinde quæ ex testamentis & ex aliena morte proficiuntur tractanda suscipiemus. Exordium vero sumemus a legibus ufucapionis : quarum antiquissima sane fuit Atinia, quam ante Nigidium Figulum & Ciceronem latam, Gellius, (a) & Cicero ipse demonstrat. Eaque lex additamentum fuit vetustissimæ legis XII. tabular. quæ rerum furtivarum æternam esse jubebat auctoritatem, earumque ufucapionem prohibebat. Quod translatum fuit (*) in legem Atiniam, (b) ex eaque additum, ut non prius rei furtivæ vitium emendetur, ufucapiove concedatur, quam res ab injusta possessione redierit ad verum dominum. Itaque per hanc legem, tum demum res furtiva vitium exuit, cum reprehensa fuerit a vero domino. Quod Nigidius Figulus non solum ad posteriora furti, sed ad ea etiam ante legem facta trahebat. Quamquam enim verbum *eris* futurum respicit ; tamen quia præpositum est ei præteritum *factum*, utraque tempora, futurum scilicet & præteritum ea oratione conjunguntur. (c)

C A P U T LXV.

De lege Plautia.

Q UOD autem lex Atinia statuit de rebus furtivis, lex Plautia & Julia transulerunt ad res vi possessas, quæ Jani Gravina. Tom. I.

(a) lib. 7. cap. 7. notæ. Atin. Cic. in Ver. 3.

(*) Imo ultra porrectum. Lex enim XII. tabularum ad res tantum furtivas, Atinia ad fureceptas pertinebat, quod nomine etiam amote veniunt. Gothofredus ad XII. tabulas lib. 2.

(b) L. sequitur §. quod autem d. ff. de usurp. & usur. ubi Cujac. ad lib. 54. Pauli. ad edit. l. non solum in prime ff. eodem. Instit. de usurp. §. furtivæ l. possessas ff. de P. S. vide Pulv. in lib. sing. ad l. Atin.

(c) l. verbum *eris* ff. de P. S.

(d) L. non solum §. si dominus ff. de usurpat. & usurp. cap.

(**) Quod pluribus docet Stephanus Vin. Pighius Ann. T. III. p. 228. Illata est dein legi Juliam de vi publica & privata, latæ ab Augusto, ut ponat Hottomannus de legibus p. 77. quare etiam Plautia & Julia dicitur in L. 33. §. 2. De usurp. & usurp.

(f) lib. sing. ad l. Scribonia.

longa possessione ufucapere non licebat (d) nisi post reditum ad verum dominum, cujus in manu vitium existeret. Legis vero hujus Plautiæ auctorem faciunt eundem, cui ceteræ ejusdem nominis leges tribuntur, Marc. scilicet Plautium (**) Silvanum Tribunum plebis, cujus tribunatus incidit in consulatum Cneii Pompei Strabonis, & L. Porcii Catonis A. U. C. DCLXIV. Pertinet autem lex ad res vi possessas, non autem ad ea, unde quis vi dejectus est, & alio bona fide possidentur.

C A P U T LXVI.

De lege Scribonia.

H UIC atextendenda est lex Scribonia, quam aliqui Cælio Curioni Trib. plebis, aliqui vero præcipue Rævardus, (e) tribuunt L. Scribonio Cos. F. (f) qui Tiberii tempore vixit, quod verius puto. (***) Ea fustulit omnino ufucapionem servitutum, quæ non corpore possidentur, sed tantum animo (****) cernuntur, atque contrahantur. Usucapio autem antea hæzere tantum poterat servitutibus prædiorum urbanorum, (g) quia continuam causam habebant, veluti si quis ædes altius sublatas diu habuisset. Nam rusticorum prædiorum servitutes ; (quod tamen Rævardus negat) ea ratione ufucapionem excluderant, quod ne quidem quasi possessione retineri poterant, quia deerat causa continua : nemo enim ambulare, agere, aquam ducere poterat continenter ; unde nunquam in his consistit usucapio. h) Porro lex Scribonia servitutum ufucapiones tollendo, non impedit, quin servitutum

O o liber.

(f) Dion. Cassius lib. 59.

(***) Galvanus de usufructu Diff. XII §. 4. legem hanc ad L. Scribonium Liborem referi ; qui A. U. C. DCCXIX. Consul fuit cum Antonio, sed ejus argumenta rem dubio non eximunt, ut ostendit Everardus Otto in dissertatione de Usucapione servitutum.

(****) Accedebat, quod iniquum videbatur, tam brevi temporis (spatio fundum liberum servitute onerari, in tanta per bella civilia rerum confusione, & tot tamque diuturnis Quiritium peregrinationibus. Arguatio minus subtilis est, quam illæ, quibus ufucapiones servitutum ideo inhibita dicuntur, quod in servitutibus locus non esset possessioni, & quod lex XII. tabularum tantum pertineret ad res corporales.

(g) Cujac. ad l. sequitur d. ff. de usurpat. & usurp. five ad lib. 54. Pauli. ad edit. §. ult. mo.

(h) Cujac. in reposit. ad §. ult. l. sequitur ff. eodem, nempe ad lib. 54. Pauli ad edit.

libertas ufucapiatur, (a) five quin longa defuetudine, aut contrario usu servitus amittitur. Item quamvis ante legem Scriboniam servitutes biennio ufucaperentur; nunc tamen etiam adquiruntur, sed longa possessione, bona fide, abque alio iure, five titulo auctoritate Prætoris. (b)

C A P U T LXVII.

De lege Mamilia.

TULIT & C. Mamilius Trib. plebis inter plura capita de limitibus, (unde & Limitanus dictus,) ut inter fines agrorum quinque, aut sex pedum latitudinis spatium ab ufucapione deinceps eximeretur. (c)

C A P U T LXVIII.

De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur.

ET hæc de ufucapionibus. Habemus autem de usufructu S. C. nempe de usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur, hoc est rerum, quarum non usus est, sed abusus. Quo Senatusconsulto loco fundi, in quo usufructus infideat, constituitur cautio reddendæ pecuniæ, vini, olei, aut similis alius rei corruptibilis post finitum usufructum. Qui hac specie constitutus mutuo est affinis, de quo late sit. ff. de usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur. Ejus nullum tempus certum ostenditur. Tantum scimus, Marci Tullii tempore nondum prodixisse, (d) ut notat Contius, & Cujacius. (e) Neque cautio hæc remitti potest a testatore, ne a suo testamento Senatusconsultum excludat. Intelligitur autem cautio hæc fidejussoribus datis. (f)

(a) l. sequitur §. ult. ff. de usuris. & usufructu. ubi Cuiac. in repet. ad hoc §. Revard. loc. cit.

(b) Cuiac. loc. cit.

(c) Cicero de leg. 2. vide Hotomann. de leg.

(d) Contius ex Cic. topici ad l. 7. ff. eod.

(e) lib. 17. quest. Papin. lib. 8. ff. de usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur.

(f) Cuiac. loc. cit.

(g) Tacit. annal. lib. 12. cap. 13.

(*) Imo bene Theophilus S. C. tam Macedoniam non a Macedone feneratoro, sed a Macedone filiofamilias dictum fuisse putabat. De filio enim utique intelligi potest Ulpianus in L. 1. pr. D. de S.

Nunc pergamus ad leges de fœnore, non eas scilicet, quæ ad publicum regimen pertinebant, sed illas, quæ respiciunt jus civile privatorum, cui operam nostram dicamus. Quamobrem, omissa lege Lætoria, quam supra expoluimus, explicabimus S. C. Macedonianum, quod etiam coercendæ adolescentium intemperantiæ atque fœneratorum fraudibus recidendis conditum fuit. Cui Senatusconsulto auctoritatem tribuit lex Claudia, Claudii Imperatoris tempore lata, qua vetabatur, pecuniam mutuam dari adolescentibus in mortem patris, five dilata solutione ad patris mortem. (g) In cujus sententiam legis conditum fuit Senatusconsultum Macedonianum, sic appellatum, non a Macedone adolescente, qui sua omnia per luxuriam prodigebat, ut falso Theophilus tradidit; sed a Macedone feneratoro (*) quodam improbo, qui suis vitiiis, & pecunia, quam feneratoro dabat, inconsultos & præcipites ad libidinem adolescentes corrumperebat, incertis nominibus, (h) five suppressa causâ mutui, celatque titulo crediti, & tacito fœnore, atque ut eleganter Cujacius *sub tunica, & in sinu*, cui apud Horatium opponuntur certa nomina. Itaque (i) ne filiofamilias gravitate fœnoris obruerentur, neve post mortem patris hereditatem omnem creditoribus tradere cogerentur, Senatus præstitit adversus creditores exceptionem, qua mutantis actio repellatur. (k) Addit Justinianus, ideo ita Senatum cavisse, quia plerumque adolescentes luxuria & ære alieno exagitati parentum vitæ insidias moliebantur. Itaque recte Ulpianus scribit,

S. C. Macedonianum, uti manifestum docuit Heinkecius ad singulum Pandectarum de hoc S. C. §. CLXIX. in scholio, qui Theophilum alibi universim a recentiorum calumniis vindicat. Quæ de Vespasiano in fine capituli dicuntur, pluribus illustrantur a Brumméro ad L. Cinciam c. 3. ubi docet, sæpe hanc ita tanquam auctoribus tribui, a quibus defuetudines innumbrata in usum tantum revocata fuerint.

(*) vide Parum Lex. c. crisi. VVilemb. hoc lib. Cuiac. C. hoc tit. & parat. ff. ad S. C. Macedon.

(1) l. 1. ff. ad S. C. Maced.

(k) in infimis tit. 7. lib. 5.

bit, pecuniam perdere, qui eam filiisfamilias mutuum dederit. Sunt qui hoc S. C. cum Claudii lege tempore conjungant, sicuti & sententia conjunguntur. Sed quia, in eandem sententiam Senatum decrevisse sub Vespasiano, Svetonius (a) tradit, malunt plerique S. C. ejus originem a Vespasiano repetere, nisi forte obsoletum postea sub Vespasiano revixit.

CAPUT LXX.

Lex Julia de Cessione Bonorum.

Debitoribus vero universis lex Julia subvenit, quæ de cessione bonorum appellatur; eaque iis concessit, ut si solvendo non essent, liceret bona creditoribus cedere, quo non debitoris, sed creditorum nomine bona deinde distraherentur. Quo beneficio debitores non modo effugiunt poenam carceris, quæ asperitas XII. tabulis supererat; sed etiam declinant infamiam illam, quam incurrebant, cum ære alieno mersi patiebantur ex Edicto miseram illam sectionem bonorum a Prætoribus substitutam, loco illius longe inferioris sectionis, nempe dilacerationis membrorum XII. tabularum. permisisse legibus. Mitior certe fuit Prætoris poena, quam non membra corporis, sed patrimonium debitoris & fama proindebatur. Mitissima tantem lex Julia fuit, quæ beneficio cessionis debitores etiam ea levavit infamiam, quam subibant, cum eorum nomine bona subijciebantur auctioni. Et quamvis actiones adversus debitores non peremerit; eas tamen elisit, ac viribus spoliavit exceptione si non cessit bonis; qua debitores post cessionem muniuntur, quoad nova bona adquisiverint. Cessio enim bonorum non

obstat, quin bona post cessionem quaesita veteribus actionibus subint, in quantum facere debitor possit. (b)

CAPUT LXXI.

De S. C. Vellejano.

Atque hii iuris in universum unicuique subvenitur. Mulieribus vero peculiare beneficium tribuerunt Edictis suis Augustus & Claudius: quibus occurrebatur imbecillitati mulierum, quæ conjugali amore, atque inconsulta facilitate sese temere implicant. Itaque cavebatur, ne virorum obligationes in se susciperent, neve actioni, qua viri tenebantur, se subicerent. M. tandem Silano & Vellejo Tutore Coss. (c) (*) subventum plenius fuit sceminis omnibus pro aliis quibuscunque bona fide non callide, neque dolo intercedentibus, & alienis obligationibus, scientes creditore, consentientibus. (d) Etenim hæc omnes intercessiones infirmantur S. C. Vellejano, quo repellendis creditorum actionibus, exceptio mulieri præbatur, sive novam, sive veterem in se susceperit actionem; (e) de quo S. C. patet retulisse satis fuerit, cum perspicue, atque abunde de eo in Digestorum libris disputatum invenitur: nec ulla difficultas ex antiquitate superest.

CAPUT LXXII.

De Lege Cincia, S. C. Emiliano, & Oratione Marci de Transactionibus.

Transseamus nunc ad donationes, de quibus anno ab U. C. DXLIX. lex prodijt, quæ vetabat ob causas orandas

O o 2 donum

(a) In Vespas. cap. 11.

(b) C. qui bon. ced. pos. ubi Cujac.

(c) L. 1. ff. ad S. C. Vell. Cujac. parat. C. ced. & l. 2. ff. ced.

(d) De quibus Consulibus etiam constat ex L. 2. §. 1. D. ad Senatusconsultum Vellejanum, annus tamen, quo Consulatu functi sint, ita adhuc definiri nequit, ut scrupuli simul omnes tollerentur, Antonius Schultingius in Jurisprudencia Ann. Justiniana p. 904. Senatusconsultum Vellejanum perinde ut legem Juniam Vellejam acceptum fert temporibus Claudii, & utrumque laudem censet Valerio Adreico & M. Junio Silano Consulibus, quorum Consulatus reperiit solus ad annum urbis 798. vel 799. Cum enim priorum, ut est apud Dionem L. IX. p. 685. ante finem anni sponte se magistra-

tu abdicaverit, successorem Eruditissimo Viro habuisse videtur Vellejum Tutorem, in primis quod & in L. 2. §. 1. D. ad S. C. Vellejanum. Vellejus Tutor Junio Silano collega datur. Sed hunc Vellejum in Fastis Rufum dici, observat Heinemannus Anst. T. II. p. 115. ideoque mavult natales hujus Senatusconsulti ab Augusti ævo repetere, quo L. Silanus & Vellejus Tutor memorantur in marmore apud Grutherum Inscr. p. 470. 1. & 2. Sed hic Silanus Lucius dicitur, nosse Marcum apud Ulpianum, qui præterea vocula postea tam Claudii quam Augusti tempora complecti videtur. Quare superest, ut vel Vellejum Tutorem, Rufum cognominatum dicamus, vel cum Gravina nostro ab ætati determinatione abstinemus.

(e) L. 5. & 7. C. hoc tit. & l. quoniam §. ff. eodem

(c) Cujac. parat. ff. ced.

donum quoddam, munusve accipere. Diciturque lex Cincia fuit, utpote lata a M. Cincio Alimento Tribuno plebis ejus anni. (a) Cum autem Cincia lex oratorum avaritia & fraude contemneretur, saepe de ea restituenda inter Patres agebatur, & sub Augusto per S. C. revixerat, donec sub Claudio in Senatu constitutus fuit modus muneribus oratorum ad dena usque sextertia in singulas causas. Quam sententiam Cujacius censet fuisse comprehensam S. C. illo, quod memoratur in *ultima epistola Plinii libro 5.* (b) Denā vero sextertia ratione recte ducta, centum aureos (*) conficiunt. Quod Budzys & Alciatus probant. (c) Id vero S. C. a Nerone confirmatum, tradit Suetonius. Hæc autem lex Plauto dicitur muneralis; quo nomine legem Cinciam designari, tradit Festus Pompejus. (d) Unde colligitur non solum oratorum donationes, sed & alias omnes fuisse imminutas, quamvis Josepho Scaligero excelsi ingenii atque inaudite eruditionis viro in suis ad Festum notis id minime probetur. A cuius sententia me abducunt Justinianus (e) & Jurisconsulti in pluribus juris locis, ubi *legitimus modus donationum* scribitur. Cur enim *legitimus modus*; (f) nisi lege aliqua, & quidem Cincia de donationibus præscriberetur? Nisi putaverit Scæger per legem Cinciam oratorum donationes omnino fuisse sublatas; alias vero ad certum modum redactas, nempe CC. aureorum; ut tradit Cujacius ex C. Theodosiano; (g) quod autem hunc legis modum excederet, minime ratum per legem erat, præterquam si conjunctis personis dona-

retur. (h) Solemnitas quoque traditionis per mancipationem & nexum ex hac lege injungebatur, exceptis donationibus inter parentes & liberos. (i) Male vero aliqui, quos refellit Cujacius in citatis locis, decepti, depravatis codicibus; hanc cum lege Titia (**) conjungunt, quæ pertinet potius ad sponsones, quas nonnisi virtutis causa fieri licebat. Porro qui primus ob-orandam causam pecuniariam accepit, traditur ab Ammiano Marcellino (k) Antipho Rhamnusius. Magistratibus vero xenia, sive parva munuscula, æculenta vel poculenta, quæ intra dies proximos consumuntur, licebat accipere ex Plebiscito, cujus nullum adhuc patuit nomen. (l) Non omitam S. C. de donationibus mortis causa factis in eos, quos lex capere prohibet; quæ eadem in causa sunt habenda, quæ essent legata iis, quibus per legem capere minime licet. (m) [***] De quibus etiam supra. Erat S. C. quod recte a Cujacio Æmilianum appellatur, utpote orationem in Senatu habente Caracalla edictum, Fulvio Æmiliano & Numio Albino Coss. quo laxabatur severitas Romani moris donationes inter virum & uxorem ex Solonis instituto prohibentis (n) eo consilio, ne invicem spoliarent conjuges, neve donis potius, quam mutuis officiis, ad mutuam amorem provocentur. Quamobrem hoc S. C. inductum fuit, ut donationes ex inter conjuges donatoris morte convalescerent, si usque ad mortem in ea voluntate perseverasset, quasi donatum inter vivos testamento confirmetur. (o) Donationibus recte conjunguntur transactiones, de quibus oratione Marci Antonini leg-

CUTM

(a) Cicero. *Cat. majori*, & lib. 2. de orat. Livius lib. 34. Aristobius lib. 2. contra gent. Tacit. l. 11. 13. & 15. Lipsius in *Tacit. l. 11. anal. Manut. libr. de leg. ad hanc l. Cicero lib. 7. epist. ult. ad Attic.*

(b) Cujac. *ibid.* lib. 6. cap. 18.

(c) Singula enim festeria, ita scribendum, non sextertia, sicut enim festerium ad se sequit-tertio, mille festerios continent, quorum C. valent aureum seu quatuor unciales. Licebat igitur donare quadringentos unciales.

(d) Tacit. *anal.* lib. 13.

(e) *Pæro muneralis.*

(f) L. *fructibus C. de donat. l. cum de modo l. ut mal. si l. fiduciarii ff. de donat.*

(g) L. *pæro si donavi ff. de soli mal. & met. ex-rept. ubi Cujac. 71. Paull. ad adf. Probatur id etiam ex Cicero de oratore l. 2. pag. 201.*

(h) L. 4. & 5. de donat. ubi vide Jacob Gothofr.

(i) Cujac. *ad l. Aquilius 17. ff. de donat. sive ad lib. 29. de respons. Papia.*

(j) Hotom. de leg. *Ant. Augusti in hac leg. & leg. 3. §. si quis ff. de war. & contrah. cognat.*

(k) De qua in L. 3. D. de *Alexandribus.*

(l) L. 30. Brumæ. cap. 3. ad leg. *Clæ.*

(m) L. *plebiscito 18. de off. Præsid. Cujac. obfervo. lib. 6. cap. 18.*

(n) L. *Senatus ff. de mort. caus. donat.*

(o) Velut Senatori liberticini, ingenio sconiæm ducenti, calibz porro & orbo pro parte dimidia.

(p) Cujac. *parat. ad ff. de donationibus inter vi- rum & uxorem.*

(q) L. *cum bte flatus 31. §. oras. ff. de donat. inso- uti. & uxor.*

enim hi ff. de transact. S. C. comprehensa constitutum fuit, ne alimentorum transactio rata esset, nisi auctore Pretore fieret: quia plerique, inopia coacti, pauca recipere, quam plura sperare malunt. Antequam autem a negociis vivorum discedamus, adjiciendum est S. C. super corruentium edificiorum restitutione utilissime conditum, eodem Imperatore fluente. Quo S. C. domus restituta, tacito pignore obligatur creditori, cujus sumtu restituitur, sive creditor pecuniam in sumtus ipsi domino tradiderit, ut S. C. verbis comprehendebatur, sive redemptori, hoc est illi, qui domum a domino restituendam conduxerit, seu acceperit *τὴν ὑποθήκην*, ut habent Basilica, quam ad speciem S. C. sapientum interpretatione profertur. Sed jam ad negocia veniamus, quæ a morte aliorum existunt, legesque ad ea pertinentes accedamus.

CAPUT LXXIII.

De lege Cornelia de Testamentis.

Igitur ex testamentariis primum locum datus legi Corneliæ, (*) quæ testamenta in urbe condita ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, ac si nunquam in hostium potestatem devenissent. Cum enim quis hostium potitur, testandi facultatem amittit, neque apud hostes moriens civis Romanus reputatur; & quia testamentum civis Romani morte consistit; ideo jure civili nullum esse testamentum videbatur illius, qui post illud conditum in urbe discesserat apud hostes. Quæ testamenta, ne propter calamitatem intercederent, L. Cornelius Sylla Dictator legem tulit, (a) qua initium captivitatis pro morte habebatur; ut eorum testamenta quasi mortuorum in urbe convalescerent: omniaque in eandem causam reciderent, in qua essent, si nunquam testator in hostium potestatem pervenisset. I

taque si apud hostes quis decedat, testamentum ante captivitatem factum valet lege Cornelia, quæ captivitatem convertit in figmentum mortis: si vero captivus redierit in urbem, testamentum illius valet jure postlimini; a jure gentium ducto, quo is, qui ab hostibus ad cives rediit, perinde habetur, ac si nunquam civitatem amisisset, quasi nunquam fuisset apud hostes. (b)

CAPUT LXXIV.

S. C. Neronianum de Legatis.

Porro antequam progrediar ad uberiores leges, defungar explicatione S. C. Neroniani ad legata pertinentis, atque ob levem; quam de eo mentionem Ulpianus facit, a paucis admodum animadversis: cujus sententia est, ut quod minus integris verbis legatum est, perinde sit, ac si optimo jure (**) legatum fuisset. (c) Laxavit igitur severitatem juris civilis in legatis, quæ valere voluit; quoquo modo sententia eliciatur: quamvis verbis prolata non fuerint a lege prænotata. Occurrunt etiam & S. C. alia minus nota, nulliusque fere nominis ad legata pertinentia; quale illud fuisse, quo tacita substitutio subicitur legato ad exemplum institutionis hujus: *Titius & Sejus, uterque eorum vivat, heres mihi esto*, per quæ verba, si uterque vivat, ambo heredes erunt; altero mortuo, heres erit superstes, propter tacitam substitutionem, quam Senatus censuit inesse simili legato: *Titio & Sejo, utri eorum vivat heres meus centum dato*. Nam si uterque vivat, ambo legatum accipiet; altero vero mortuo, integrum legatum accipiet ex tacita substitutione superstes. (d) S. C. quoque decernitur, ut columnis vel tignis per fideicommissum relictis, ea tantummodo præstentur, quæ auferri possent, sine domus injuria, neque mentio ælimationis habeatur. (e) (**)

CA-

(*) Quam a L. Cornelio Sulla, dictatore, circa annum DCLXXI. latam, putat Sigonius de judiciis 11. 31.

(a) Julian. leg. 15. ff. qui test. fac. poss. ubi Cuiac. lib. 42. ff. Solutio Jul. Ulp. Instit. tit. 23. ubi Cuiac. lib. 28. ff. de vulg. & pupill.

(b) Cuiac. tit. 23. Ulpian. & ad l. 28. ff. de vulg. & Pupill. sive ad Julian. l. 62. ff. in Instit. quibus non est permitt. facere test. §. ult.

(c) Optimum autem jus legati per damnationem est, cum, quia sic relinqui possunt res quælibet, etiam alienæ, Ulpianus tit. XXIV. §. 8., tum.

quia inde heres inficiens tenetur in duplum, Paulus Sent. lib. III. tit. 9. §. 17. & si plures re conjuncti concurrant, omnibus solidum debetur, Ulpianus §. 13. ita ut alter rem, alter ælimationem ferret, si iis disjunctum, vel duabus pluribus propositionibus res relictæ esset, Schultingius ad Ulpian. pag. 655. num. 36.

(d) Ulpian. tit. de leg. §. per præceptionem tit. 24.

(e) L. Titius & Sejus cum duabus sequent. ff. de hered. inst.

(f) L. nota 21. ff. de legat. 3.

(g) Seu rationes pretii incantant.

CAPUT LXXV.

De Lege Furia.

Infinitam vero testandi licentiam, XII. tabular. lege permissam, lege aliquæ posterioribus temporibus coangustarunt. Quam est lex Furia, (a) quam tulit C. Furius Tribunus plebis, ne liceret testatori supra mille asses legare, aut mortis causa donare ulli, præter quam cognatis certisque personis: quibus exceptis, si ex alieno testamento plus præfixita quantitate quis acciperet, quadruplum eius, quod plus quam licebat, acceperit, reddere cogebatur: itaque inter minus perfectas leges hæc ab Ulpiano refertur, (b) quia poena non afficit eum, qui contra legem fecit, sed illum, qui accipiendo, quod contra legem factum est, approbavit, damnumque ducit ex facto minime ab ea rescisso. Quæ lex cum heredi prospicere voluisset, calliditate tamen testantium eludebatur, (*) quam enim quis quantitatem in unum conferre vetabatur, eandem minoribus portionibus, in plures legatarios tributam heredi subtrahebat, multiplicato legatorum numero, haudquam a lege præfinito. (c)

CAPUT LXXVI.

De Lege Voconia.

Nequæ has effugit fraudes lex Voconia, quam tulit Q. Voconius Saxa

(a) Cicero pro Balbo. & Per. 3. Theophil. Instit. de l. Falc. Ulp. 1. §. minus Cuias. ad lib. resp. Papia l. alienationes, l. si servus ff. famil. eccl. & in Instit. iust. de l. Falc. Cuias. Obs. lib. 19. cap. 31.

(b) Cap. 1. Instit. §. minus, & cap. 28. §. intestat. L. 120. ff. de F. S.

(*) Est hæc lex incerte ætatis, quod jam probe se novisse indicat Cuiasius Obs. XX. 3. Eadem duplici vitio laborabat, primum, quod non rescindebat adus legi contrarios, secundo, quod tam facile eludi posset, ut aut unus aut homo esset, qui fraudis viam non reperiret. Quo magis mirandum est, idem vitium etiam legi Voconia hæsisse.

(c) Govean. instit. interpr. ad l. Falcid.

(d) Cic. in Per. 2. Cuias. obs. 19. cap. 32.

(*) Apud Ciceronem in Per. l. 43. censu simpliciter leguntur: sed veniebant hoc nomine ut est apud Alconium ad Cic. de Verr. cap. 19. 21. qui CM. professione detulisset. Vide Gronovium de pecun. veter. lib. III. cap. 16.

Tribunus plebis, Cæpione & Philippo Coss. A. U. C. DXCIV. cuius inter capita illud fuit præcipuum, (d) ne quis census, (**) sive quis centum millia sextertium possideret, [e] plus ulli legaret, quam ad heredem perveniret. Quod eodem revolvebatur; eveniebat enim, ut imminutus, multiplicatque legatis minima portio heredi superesset, veluti si ex aureis C. testator distraxisset singulos in XCIX. legatarios: heres enim sine ulla fraude legis, tamen non nisi aureum aufererat; ideoque propter minimum lucrum hereditatem adire facile recusabat. Aliud caput ejusdem legis fuit, ne feminae ab intestato præter consanguineas [***] succederent. [f] Quod eo consilio fuit excogitatum, ne impotentia mulieris animi elata divitiis, nimia superbia & opibus viros opprimeret. [g] Quamobrem Cato Major, qui ob gravitatem morum sexus levitatem oderat maxime, magnis lateribus hanc legem suasit annos quinque & sexaginta natus. [h] Quo minus autem illecebris suis mulieres hereditates extorquerent, eadem lex vetuit, quem censum heredem facere mulierem supra quadrantem, (****) sive XXV. millia sextertium. Hinc Augustus, [i] ut Liviam institueret ex triente, a Senatu legis veniam impetravit. Ceterum figmentum declamatorum duco id, quod apud Quintilianum legitur, ne semissim relinqueret licet. [A]

(c) Cuias. in tit. iust. ad l. Falcid. ex Instit. de success. lib. 5. postea vero.

(**) Quia ratione deinde etiam, abolita per opulentiam quam Voconia lege, inter agnatos solæ sorores vocabantur consanguineæ §. 3. J. Instit. de leg. Falcid.

(g) Cuias. ad Pauli. sent. 4. tit. 8. §. fam.

(h) Cicero in Cas. maj. Ant. Aug. de leg. in l. Por. Cell. lib. 17. cap. 6. & lib. 7. cap. 13. Balduin. ad l. Vocon.

(i) Dion. lib. 56.

(****) Imo lex Voconia non de quadrante centum millium sextertium, sed de quadrante drachmæ loquitur, qui ipse centum millia sextertium efficit. Verba enim Dionis lib. LVII p. 662 dicitur: *quædam virgines, xxv. millia nummum ad drachmam pertinere, docet Perizonius de lege Voconia p. 144. seq.*

(A) Vinn. Instit. lib. 2. tit. 23. §. sciendum verbo, qui capere.

CA-

CAPUT LXXVII.

De Lege Falcidia.

JAm vero Voconia, ut diximus, non satis heredi cavebatur, quia plerumque multiplicato numero legatorum, omne fere lucrum heredi detraheretur. Propterea consilium legum Furia & Voconia (ne scilicet parvitate lucra ab heredibus testamenta destituerentur) minime succedebat. Hinc sub Augusto Triumviro Reipublicæ constituendæ, ætatemque sibi tribuniciam potestatem adjecisset, L. Antonio, P. Servilio Isaurico iterum Coss. A. U. C. DCCXII. lata fuit a Falcidio Tribuno pleb. lex, quæ Falcidia dicitur, qua non plus dodrante permisum testatori fuit legando absumere: facta heredi facultate detrahendi sibi quartam hereditatis partem, si hereditas supra dodrantem legatis occuparetur. (a) Gothofredus vero anno superiori, at Balduinus anno posteriori nempe Calvino & Pollione Coss. latam putat. (b) (*) Cujus legis vis ex intertextis & re nata interpretationibus porrecta fuit etiam ad intestatorum successiones, propter fideicommissa ex constitutione Pii, (c) & ad donationes causa mortis ex constitutione Severi; (d) itemque ad donationes inter virum & uxorem, quæ morte confirmantur. (e) Quia etiam his rationibus heredis portio infra Falcidiæ quantitatem imminui potuit: ideo placuit ad hæc vim legis extendere. Quæ detractio fit salvo jure publico. Nam ex residuo legati, detracta Falcidia, detrahendum erit id, quod forte per legem Papiam legatario denegaretur. (f) (**)

(a) L. 1. ff. ad l. Falc. Govean. ibid.

(b) Dion. lib. 63.

(c) Cujus sententiam præter Dion. juvant Euseb. Chron. num. MDCCCLXXXVIII. & Ildorus Erythr. p. 15.

(d) L. filiusfam. ff. ad l. Falcid.

(e) L. 2. C. de donat. mort. caus.

(f) L. cum hic status §. oratio 1. ff. de donat. inter virum & uxorem.

(g) Cuiac. C. ad leg. Falcid.

(h) Finge, legatum orbo relatum erat duodecim. Detraherentur ei primum quintum, Falcidiæ nomine, dein totidem, ex lege Papiæ.

(i) Quod S.C. præcipue ad hereditates fideicommissarias pertinebat, ut apparet ex iis, quæ Gravius subiicit. tum ex L. 39. §. 1. D. ad legem Falcidiam, latumque videtur eodem plane tempore, quo latum est Senatusconsultum Plancianum de agno-

Transfertur autem ad fiscum sine ulla detractioe Falcidiæ, ex S. C. Planciano, (***) quidquid contra legem relinquitur, clam & in fraudem legis, quod tacitum fideicommissum appellatur. Neque illius detractiois omisio cedit lucro aliorum legatorum, sed fisci, ad quem quarta ab herede non retenta pertinet ex consultatione D. Pii. (g) Excluditur etiam S. C. Falcidia ex legato servi, quem quis rogatus fuerit manumittere: eamque tantum detrahere licebit ex eo, quod forte, ipsi servo legatum fuerit. (h) Præterea refert Cajus, ipsa lege Falcidia expressum fuisse, ne quæ mulieris causa emta parata essent, quartæ detractioem paterentur. (i) Illud quoque caput ad legem Falcidiam revocat Cuiacius, quo ex dote uxori relegata Falcidiam detrahi prohibetur, cum præter testamentum alio etiam ex jure debeat. (l) cumque hoc jungit aliud caput, quo decernitur, ut in ducenda ratione legis Falcidiæ, prius deducatur æs alienum: propterea prius deducenda erant præcia servorum, quibus libertas erat relicta adeo (****) ut inde patrimonium testatoris minueretur. (l) Hac autem lege lata, Furia & Voconia filuerunt. Per Falcidiam enim plenius testamentorum firmitati simul & heredis utilitati consulitur: propterea sublatum quoque fuit sexus discrimen superioribus inductum legibus. Verum Falcidiæ vires elisit maxime Justinianus, permitta facultate testatoribus utiliter prohibendi Falcidiam: cum, antea hujuscemodi voluntati, quantumvis expressæ, heredes minime parere cogerentur. (m) His legibus apte contextetur Senatusconsultum Tre-

scendis liberis, de quo supra cap. 43.

(g) L. beneficii §. præterea ff. ad Falcid. l. heres 11. ff. de his, quæ us indigno.

(h) L. si servus l. plane ff. ad l. Falcid.

(i) L. sed usufructus 81. §. 2. ff. ad leg. Falcid.

(l) L. sed usufructus ff. ad l. Falcid. Cuiac. C. eod. in pr.

(m) Quæ deminutio patrimonii testatoris non tantum in iis servis locum habebat, qui testatoris proprii fuerant, verum in his quoque, quos heres, cum alieni essent, redimere & manumittere rogatus esset. L. 37. §. 1. D. ad leg. Falcid.

(n) L. 1. §. hæc verba, & seq. ff. si cui plus quam per l. Falcid. Cuiac. C. ad l. Falcid.

(o) Auth. collas. 1. cap. 2. de hered. & Falcid. Ant. Aug. in lib. de leg. ad hanc legem auth. sed cum testator C. ad l. Falcid.

Trebellianum, de quo breviter, quando
cujus est satis origo pervulgata.

CAPUT LXXVIII.

De S. Cto Trebelliano, Pegasiano,
Aproniano, & Sabiniano.

Veteri Jurisprudentiæ legum XII. tabul.
ignota fuerunt fideicommissa: quia
non certa obligatio juris, sed fide atque
benevolentia eorum, qui erant rogati, con-
tinebantur: nisi fidem etiam aliquo juris
vinculo testatori obligassent. (a) Itaque
res omnis testamentaria incumbbat in he-
redem, qui defuncti obligationes suo peri-
culo susceptas præstare cogebatur: nec in
eum, ad quem hereditatis commoda perve-
niebant, sed in illum, qui heredis nomen
præferbat, actiones dirigebantur. At quo-
niam Augusti temporibus certa juris neces-
sitate fideicommissa fuerunt adstricta, neque
amplius eorum restitutio ex heredis volun-
tate pendebat: ne heredes, qui totam ali-
quando restituere jubebantur hereditatem,
damnum ex sua fide facerent, onusque obli-
gationum in se directarum nullo suo com-
pendio sustinerent; oportuit hereditariorum
actionum incommodum ab eis remove-
re. Etiam non raro testamenta deserebantur,
iisque destitutis fideicommissa interdicebant:
quia heredes, ne implicarentur hereditariis
actionibus, sæpe adire recusabant. (b) Ideo
Nerois temporibus VIII. Kalend. Septem-
bris Anno Seneca & Trebellio Maximo
Coss., suffectis (defunct enim in saltis, ut
notat Vinnius *Instit.* 2.) ad Senatum refe-
rentibus, factum est Senatusconsultum, quo
restituta ex testamento universa hereditate,
actiones omnes, quæ heredi, & in here-
dem competere, simul cum hereditatis
commodo, sive cum bonis ipsi hereditariis
transirent in eum, cui restitueretur heredi-
tas: ita ut heres sine sua fraude directam
sibi hereditatem alterius commodo posset

adire. At quoniam heredes rogati aliquan-
do inutilem molestiam refugientes, aliquan-
do commodum hereditatis invidentes iis,
quibus hereditatem restituere jubebantur,
adire recusabant; ne testamentum desere-
retur, & ne spes commodorum inde ducta
concederet, necesse fuit heredes rogatos non
solum damno levare, sed utilitatis etiam
blandimentis implere, permitta eisdem cer-
tæ portionis detractioe de bonis ex testa-
mento restituendis. Quamobrem sub Vespasi-
ano, Pegaso & Pufione Coss. Senatuscon-
sultum est proditum, quod Pegasianum ap-
pellatur, quo permittitur heredi restituere
rogato detrachere quariam ex bonis suæ fi-
dei commissis. Hinc lex Falcidia, quæ ad
legata tantum intendebatur, producta fuit
ad fideicommissa etiam universalia: adeo
ut quartam scriptus heres, tum ex uni-
versa hereditate restituenda, tum ex singu-
lis rebus per fideicommissum relictiis reti-
neret. Quoniam vero nihil hoc Senatus-
consulto de actionibus hereditariis caveba-
tur; mos erat inter heredem & eum, cui
restituenda erat hereditas ut interponeren-
tur pactiones: non aliter ac solebat inter
heredem & legatarium partiarium, cu-
jus loco habebatur is, ad quem bona ex
restitutione deserebantur: ita ut pro sua cu-
jusque portione onera hereditaria inter he-
redem, & eum, cui restituebatur heredi-
tas, communicarentur, quo damnum &
lucrum pro sua quisque portione participa-
ret. Quod si heres scriptus hereditatem
sibi suspectam nollet adire; jussu Præto-
ris adire cogebatur, translatis in eum,
qui sibi restitui postulaverat, actionibus,
tanquam ex S. C. Trebelliano. Qua in
re nullis interpositis stipulationibus opus
erat: tum enim nihil oneris in herede
scripto manebat; sed commoda simul &
incommoda cum ipsa hereditate restitui-
ta, jubente Prætoris, transibant. Verum
quia stipulationes, quæ interponebantur
post Senatusconsultum Pegasianum, in
fraudem aliquando alterutrum contrahen-
tium

(a) Cic. *lib. 2. de finib. ubi de Sex. Rufo & Sex. Peduco.*

(b) Imo omnia fideicommissa primis temporibus
infracta fuisse, Imperator ait in §. 1. *fi. de fideic.
hered.* Idcirco Cicero præ se ferre videtur de *Finibus*
II. 18. neque ratio nobis suppetit, quæ quis fidem

nonquam testatori aliquo juris vinculo obligare po-
tuisse.

(b) L. 1. ff. ad S. C. Trebell. *just. Instit.* 1. 2. *tit.*
23. *Ulpian. cap. 35. de fideicommissis. qui Cuius. ibid.*
Aut. August. ad leg. & S. C. Rom. hoc ritu.

tium (*) inducebant, eoque nomine summo viro Papiniano capitiſſe videbantur; placuit Juſtiniano, prudenti ſane conſilio, huiusmodi nexus reſecare, atque omnibus ex ambagibus evolvere fideicommiſſa. Ideo vim Pegaſiani S. C. & facultatem quartæ detrahendæ, juſque cogendi heredem adire nolentem, convertit in S. C. Trebellianum, atque utraque S. C. confundit, ut ex duobus unum efficeretur de viribus utriusque conſtitum. Quo pacto nunc heres quartæ detractiorem habet, & exemptionem onerum hereditariorum, quæ onera tantum in eo reſident pro ratione quartæ detractæ. Cetera ſimul cum hereditate tranſeunt, cum qua & legata, quorum nulla oneris ſpars apud ſcriptum heredem remanet; quarta enim retinet onus æris alieni, non legatorum: (a) nam ſi de quarta legata detraherentur, res ad antiquum rediret incommodum, & heredi ſcripto beneficium legis eriperetur. At ſi heres non ſponte adeat, ſed coactus a fideicommiſſario, qui iudicis officium imploravit; tum tanquam extraneus commodis omnibus & incommodis hereditariarum actionum ſpoliabitur: & ſi totam hereditatem ſponte reſtituerit, omnes hereditariæ actiones fideicommiſſario, & adverſus eum dabuntur. (b) Sive autem ex toto quis inſtitutus, ſive ex parte fuerit, ac ſive totum, ſive partem, reſtituere cogatur, nihil intereſt; cum idem iuris in quartæ detractiione fuerit a Juſtiniano conſtitutum. (c) Actiones item ex S. C. Trebelliano non in privatas modo certaque perſonas tranſmittuntur; ſed etiam in univerſitates & municipia, quibus directæ hereditas re-

Jani Gravinae. Tom. I.

linquitur inutiliter: (d) obſtat enim ratio iuris civilis, quæ ad hereditatem adeundam certam perſonam exigit; adire autem nequeunt univerſi. Hinc Plinius junior ait, rempublicam neque inſtitui heredem poſſe, neque percipere. Ne vero ſubtilitas iuris civilis alienorum teſtamentorum commoda civitatibus eriperet, auctor fuit Marcus Apronianus & Paullus Coſſ. ut S. C. conderetur, quo civitatibus, quæ ſub imperio Pop. Rom. eſſent, liceret, ſi non directam, quod iure civili vetabatur, at fideicommiſſariam relinquare hereditatem. (e) Itaque in eas utiles actiones ex S. C. tranſeunt, quo illas non univerſi (qui enim poſſent?) ſed univerſorum nomine, aut conſueſcendo, aut excipiendo aſtar ab omnibus conſtitutus exerceat. Quod S. C. Apronianum appellatum, Antonius Auguſtinus revocat ad Adriani tempora; Cuiacius (f) ad Marci ætatem; (**) tradidit enim Paullus, [g] Marci temporibus S. C. factum fuiſſe, quo collegiis legare permittitur. Quæ fortaiſſe ſententia ob aſſinitatem, Aproniani S. C. portio fuit: poſtea vero alio S. C. municipiis patefactæ ſunt hereditates libertorum ſuorum. (h) Teſtatur porro Ulpianus. (i) a Nerva primum fuiſſe introductum, ut civitatibus legare liceret: idque diligentius ab Adriano confirmatum. Hæ leges atque S. C. heredibus extraneis proſpexerunt; at Sabinianum adoptivis. (k) Eo autem iubetur, ut ſi pater naturalis e tribus maribus filium unum in adoptionem dedidiſſet; ei filio pater adoptivus quartam bonorum partem relinqueret præmii loco parentibus, quod tres reipublicæ mares dediſſent: quod & de impube-

Pp re

(*) Heredem, ſi fideicommiſſarius, fideicommiſſarium, ſi heres ſolvendo eſſe deſiſſet: quare recte Theophilus *ἐπιχρηστικὸν* dicuntur. Heredi enim facile præſtito erat damnum, ſi ſi, a creditoribus conventum, totum res alienum præſtituiſſet; idem contra fideicommiſſarii patiebatur, ſi heres res alienum, a debitoribus hereditariis coactum abliguiſſet. Adde liſium anſtractus & mutuas calumnias, ſi heredes remoto in loco decederent, aut numero plures eſſent.

[a] VVelemb. in §. ſed quia Inſtit. de fideic. hered. & parat. ff. ad S. C. Trebell. diſſentientes Donello l. 1. C. de fideicom. hered. vid. Vinnium Inſtitutis. §. ſed quia verb. pro data ſit. 23.

[b] Inſtit. lib. 2. tit. 23. §. ſed quia.

[c] Inſtit. eod. §. ſed quia.

[d] L. 26. & ſeq. in prin. ff. ad S. C. Trebell. l. uni. ff. de libert. univ. ff.

(e) L. omnibus 26. ff. ad S. C. Trebell.

[f] In Julian. lib. 40. ff. ſive l. 29. ff. ad S. C. Trebell. in pr.

(**) Antonii tamen Auguſtini ſententiam præfert Schultingius ad Ulpiani ſic. XXII. §. 5. 13. quia huius Senatusconſulti ſententia laudatur a Juliano L. 27. D. h. 1. & Marcus Julianus ætate præceſſiſſe videtur. Nec, ſi verum amamus, quicquam obſtat, quo minus hoc jus primum civitatibus, dein autem collegiis datum opinemur, nequequam reſiſtente Cuiacio.

[g] L. cum Senatus ff. de reb. dub.

[h] L. ius tamen 27. ff. ad S. C. Trebell.

[i] Tit. de legat. §. civitatib. l. 1. ff. de libert. univ.

[k] Ruard. cap. 6. in ſu. lib. de aut. prud. & §. ſed ea omnia, ubi Theophil. Inſtit. de hered. que ab ipſis.

re adrogato constitutum invenimus; (a) Eadem ratione unus ex tribus maribus Senatui dabatur; ut curiæ liberatio impetraretur, sive ut liberaretur quis onere tributorum exigendorum, quæ curiales sub Imperatoribus Romanis in se suscipere cogebantur. Quo pacto miserrima cœpit eorum esse conditio; cum si esset exactio difficilior, proprio ære (*) præstare cogeretur, quod aliis imperabatur. Liberationem autem horum onerum etiam ex S. C. Sabiniano præstari Cujacius (b) censuit, probavitque veterem lectionem, ut nulla mutatio facienda sit in Institutionibus Justinianicis, ubi hoc de S. C. aliquid non obscurum veligium appareret. (c) Quem locum Razvadius & Aiciatus perperam vexarunt. Ceterum referuntur plures quæstiones S. C. definitæ, qualis est, cum adire recusat is, qui rogatus fuerit duobus, alteri pure, vel in diem, alteri sub conditione restituere: tunc enim Senatus censuit universam hereditatem restituendam ei, cui pure, vel in diem tuerit heres restituere rogatus; ad alterum autem ipso jure actiones, existente conditione, transire, si partem suam suscipere velit. (d) Item si heres institutus rogetur non totum restituere, sed partem hereditatis; vel si rogetur restituere duobus, quorum alter contentiat, alter repugnet restitutioni; utroque casu Senatus censuit omni eximendum onere heredem; qui suspectam sibi hereditatem adire recuset; eamque totam ad alterum transire, qui restitutionem possulet. (e) Præterea si quis duos instituerit heredes, invicemque eos substituerit, illosque rogerit, ut sive uterque, sive alter eorum heres esset, hereditatem suam Titio post quin-

quennium restitueret; nec velint scripti heredes hereditatem eam, sibi suspectam, adire, Titio fideicommissario illam suo periculo adire postulante; Senatus iussit aut utrumque, aut alterutrum ex heredibus scriptis hereditatem adire, ac Titio fideicommissario restituere: in Titium vero fideicommissarium & adversus eum actiones esse dandas, quasi restituta ex Trebelliano hereditate. (f) Porro non licebat heredem rogare, ut certum hominem institueret. Verum ne voluntas hæc periret S. C. hanc interpretationem huic voluntati adhibuit, ut censetur heres rogatus traditam hereditatem ei restituere, quem instituire rogaretur. (g)

CAPUT LXXIX.

De *Leg. Velleja*, & *ad L. Gallus ff. de Liber. & Postum.*

Atque hæc ad jam natos filios pertinent: sequuntur etiam quæ ad postumos. De quibus ne testamentum rumpere, cautum est *leg. Velleja*; cum antea tantum Jurisconsultorum ingenio, & Galli Aquilii formula, vitio præteritionis occurreretur. De qua tota ratione postumorum institutorum obscura sane atque perplexa, (**) in qua integra pene volumina consumuntur, pauca quidem a nobis lector accipiet, sed ea ni fallor satis expedita: certa enim dicere non ausim in eo juris articulo, ubi vate opus est magis, quam interprete. Postumus dicitur, vel quasi post humatum patrem natus, ut contendunt ii, qui hoc vocabulum cum adspiratione scribunt: vel quasi postremus, ut Cujacius (h) censuit,

(a) L. 1. C. de adoptione.

(*) Quod curiæ periculo suarum servire dicitur facultatum in L. 30. 60. 64 C. de Decur.

(b) In §. de decur. & fil. res. l. ult. Vinnius Instit. §. sed etiam in fine, de heredi. que ab intest.

(c) §. sed et Instit. de heredi. que ab intest.

(d) L. 1 §. sed et quæstiones ff. ad S. C. Trebell.

(e) L. cogi 16. §. si quis ff. ad S. C. Trebell.

(f) D. L. cogi §. cum enim 7. ff. ad S. C. Trebell.

(g) L. ex iusto ff. ad S. C. Trebell. l. cum filiusfam. 24. §. ut si quis heredem ff. de legat. 1. l. cum pater §. mando filia ff. de legat. 3.

(**) Latam legem ipsam temporibus, quibus latum est S. C. um Vellejanum, consensunt Schultingius, Noordenk & Heineccius, etiam de auctoritate pondum e veteribus monumentis patet,

Qui deinceps loquitur Noster. Argumentum autem de postumum d. m. illimum quique vocat Cornelius van Bynkershoek Off. LVIII cap. 22. adeoque vehementer laudandus est Noster, quod rationes ejus tam dilucide exposuerit. Verba l. 10. D. de lib. & post. her. Quis hic filius nos sub conditione quidem scriptus heres intelligitur, de quorum sensu laborant interpretes, nihil aliud significare videtur, quam quis plane præteritus est. Nam institutio sub conditione facta institutionem pure in diem factam continere videtur, quis si quis sub conditione institutus non videatur, multo minus pure aut in diem institutus videri queat.

(h) lib. 3. obs. 4.

fuit, (*) qui & adspirationem ex pandecta-
rum Florentinarum auctoritate reject, existi-
mans, *postumus* esse productionem particu-
lar *post*, ut & *postliminium* dictum putant.
Quamobrem nomine *postumi* non modo
continetur natus post mortem testatoris;
sed etiam natus eo vivo, post testamentum
factum; immo & is etiam, qui natus testa-
menti tempore, mortuo deinde patre, suc-
cedit avo in locum heredis sui. Unde ratio-
ne avi *postumus*, vel *agnatci* dicitur, vel
succedere. *Agnascitur* avo *postumus*, si
mortuo patre, ac vivente avo post testamen-
tum nascitur; succedit vero *postumus*, si
tempore quidem testamenti natus erat, sed
postea, patre amisso, vivente adhuc avo, in
locum heredis sui succedit: tum enim fit avo
heres suus, non agnascendo, quia jam natus
erat, sed succedendo: hoc est quasi agnascen-
do, ac patris locum subeundo. *Postumus*
autem, vel suus est, vel alienus, *postumus*
suus est, vel qui post mortem patris nascitur
suus heres; vel qui agnascitur avo, aut quasi
agnascitur mortuo patre. *Postumus* alienus
aliquorum opinione (inter quos Goveanus)
est, qui nunquam nascendo futurus est he-
res suus, qualis est nepos ex filio emancipa-
to, qui propter emancipationem patris na-
scitur extra familiam avi; & ideo, mortuo
patre, non fit avo suus heres. Medii sunt
inter hos nepotes nati ex filio, quem habemus
in potestate: qui nec alieni sunt, quoniam
sui esse possunt avo post mortem patris;
neque sunt sui, quoniam eos pater non-
dum mortuus antecedit. Hos igitur distin-
ctionis causa vocaverim *postumos non suos*,
quales appellantur a Theophilo, qui eos nun-
quam *alienos* appellat, sed *non suos*. (a)
Theophilus vero *postumos alienos* ita defi-
nit: (b) *Est autem alienus postumus, qui si
nascatur, suus non est futurus*. Qua defini-
tione comprehenditur tum nepos ex filiofa-
milias, tum nepos ex filio emancipato. Pri-
scis attem Romæ temporibus jus civile tanta
religione tenebatur; ut nefas esset leges ul-
tra proximam verborum significationem ex-

tendere. Quamobrem quia leges XII. tabul.
quæ patrifamilias de re sua testandi
liberam potestatem permiserunt, nihil de
personis nondum natis indicantur; ideo ve-
rebantur parentes heredes instituire *postu-
mos*, qui nondum erant in rerum natura,
& institutionem conferre in personam incertam.
Quamobrem, qui sine filius uxore
pregnante decebat, cogebatur extraneum
instituire; nato vero *postumo*, reddebatur
intestatus. Cum enim *postumus* nasce-
retur heres suus, & præteritus a patre re-
periretur; testamentum rumpebat: quia
præterire non licet heredes suos; sed eos
aut instituire oportet, aut exheredare. Ve-
rum Jurisconsulti, qui occultos legum sen-
sus assidua disputatione atque interpretatione
verborum extricabant, adhibita regula
publicæ utilitatis, cui leges omnes obe-
diunt; sensum intulere, ut liceret institue-
re, aut exheredare *postumos* suos nascitu-
ros; sive testaretur pater, sive avus, qui
natum prægnantem haberet ex filio mor-
tuo. Quod Jurisconsultis consilium secunda
voluntate populi propter communem uti-
litatem acceptum tandem cessit in morem,
relatumque fuit inter regulas juris civilis:
quo non modo XII. tab. significantur, sed
quidquid uberius atque utilius disputatio-
tori, & interpretatio Jurisconsultorum ad-
duxerat: ad quam sæpe juris civilis appella-
tio angustius accepta referebatur. Igitur
jure civili licebat instituire *postumos* suos,
hoc est eos, qui ab nativitate nascerentur
in potestate testatoris, quales filii sunt, aut
nepotes ex filio mortuo in potestate patris.
At nihil cautum repeniebatur de *postumo*
nato post mortem patris, & avi, quem *pos-
tumus* pater vivens testamenti tempore
præcedebat. In eo testamento avus institue-
bat proprium filium, quem habebat in po-
testate; filio vero mortuo ante testatorem,
nepos post mortem avi natus, testamentum
 rumpebat uti præteritus ab avo, cui per
mortem patris nepos fiebat heres suus. Ut
igitur testamenta etiam ex hac parte prote-

Pp 2 tege-

(*) Cujus tamen sententiam reclamant Grammatici, etiam veteres, qui post humum dici putant, tanquam natum post humatum patrem, sed præter analogiam grammaticam, quæ Cuiasii opinioni suffragatur, & in quam pluribus explicat Perizonius

ad Scaevli Minervæ p. 97. Eandem Cuiasii sententiam & marmora & numi veteres & eruditorum hodie omnium consensus tueritur.

(b) *Instit. lib. 2. tit. 13. §. 2.*

(b) *Instit. de hered. ab instit. §. 2.*

tegerentur; Gallus Aquilius Jurisconsultus novum jus minime statuendo, ut perperam aliqui docuerunt, (nec enim licebat privata Jurisconsultorum auctoritate novam legem condere,) sed quod jure civili receptum jam erat, ad hanc etiam speciem accommodando, more Jurisconsultorum cautionem, sive formulam excogitavit, qua præteritionis vitium removeretur, atque is etiam casus includeretur in jure civili. Itaque consilium dedit avo, ut prius filium institueret, postea nepotem, qui post ejusdem avi mortem nasceretur, si filius vivente se decederet: his nempe verbis concepta formula: *filium meum heredem instituo: si filius meus vivo me morietur; tunc si quis mihi ex eo nepos post mortem meam in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus erit, heres esto*. Quod autem de nepotibus Gallus protulit, Jurisconsulti ad omnes liberorum gradus extenderunt, nempe ad pronepotes, & abnepotes, & quotquot heredes sui possent, mortis item nomine civilem etiam mortem comprehenderunt; ita ut conditio extitisse censeatur, si filius aut interdictus esset aqua & igni, aut deportatus. Atque hæcenus jus civile, Galliique formula complexum est eos, qui mortuo patre, vel avo nascerentur. De natis vero vivente avo, sive testamenti tempore, sive post testamentum, Jurisconsulti nihil attigerunt, quia huic incommodo poterat ipse testator occurrere, alio condito testamento, in quo institueret, aut exheredaret nepotem, qui vel agnascendo, vel succedendo heres suus factus esset avo. Sed quoniam non ubique facultas datur condendi testamenti, quia non ubique tot cives Romani præsto sunt, quot requiruntur ad testamentorum solemnitatem: ideo lex Velleja novi testamenti condendi necessitatem sustulit, data potestate instituendi nepotes, qui vivente testatore nascerentur sui, traditque ratione instituendi jam natos. Id enim ausi non sunt Jurisconsulti, quia legibus non licebat nepotem heredem facere necessarium, vivente patre, quem avus habebat in potestate. Ideo novo juri constituendo nova lege opus fuit, nempe Velleja, cujus auctor nondum e ve-

teribus monumentis patet, sive Juniam, ut plerique, sive Juliam Vellejam cum Cujacio appellamus. (a) Ea lex omne præteritionis periculum imposterum exclusit, complexaque est casus omnes institutionis postumorum, quibus casibus duobus capitibus aptissime occurrit. In priori permittit avo institutionem quorumlibet postumorum, qui post mortem filii se vivente nascentur sui; in posteriori tradit rationem instituendi nepotem jam natum, si esset in locum heredis sui per patris mortem successurus, permittitque eum ante tempus, adjecta conditione, instituere, ut necessarium: *si quis ex suis heredibus suus heres esse desierit*: nam si avus, simul cum filio, nepotem pure instituisset, ea institutio valebat, ut institutio extranei: & si moriente avo, filius erat in potestate, nepos portionem suam acquirebat patri; si vero avus post testamentum filium & nepotem emancipaverat, suam cum sibi quique portionem hereditatis separatim auferbat. Sicut autem Aquilii cautio ad omne mortis genus, & per omnes liberorum gradus trahitur; ita etiam lex Velleja, unde non solum nepotem; sed & quoslibet liberorum gradus ex legis præscripto licet instituere; ac si filius vel naturaliter moriatur, vel interdictus aqua & igni fuerit, aut deportatus, patet nepoti sui heredis locus. Vestigavit Julianus & alium casum, qui lege Velleja minime includitur, & tamen de utroque capite trahit: nempe hunc: Avus testamentum facit, ubi prius filium, deinde nepotem nondum natum instituit. Nascentur nepos vivente avo, & patre, qui præmoriatur avo. (b) Ad quod caput legis ea species referetur? non ad prius, quia pertinet ad eos, qui sui nascuntur, vivente avo, mortuo patre: hic autem natus est vivente patre, unde non fuit avo heres suus, cum nasceretur; non ad posterius, quia pertinet ad eos, qui testamenti tempore nati erant: hic autem natus est post testamentum; & tamen refertur ad utrumque simul. Nam idem casus aliorum inspectus, partim pertinet ad prius caput, quia hic nepos testamenti tempore nondum erat natus, partim ad poste-

(a) In frag. Ulp. qui hered. inst. poss. tit. 22. §. 101. qui in usuro sunt.

(b) Vide Anton. Matth. de exheredation. liberor. lib. 2. tit. 11. Inst. tit.

posterius, quia natus est avo vivente. Ideo Julianus, quasi commissis utrique legis capitibus, censuit per hujus nativitatem testamentum non rumpi, quia quod a singulis capitibus excluditur, ipsam simul concurrentibus, continetur. Et hæc de lege Velleja satis. Si quis uberiorem explicationem desiderat, adeat latiores Duareni, Hottomanni, Alciati, Cujacii, Goveani, aliorumque commentarios. (a) ex quibus tamen nos, utcumque licuit, nucleum studiosis exclusimus, longiori disputatione consulto abstinentes, ne non tam lucem afferamus copia, quam tenebras: res enim est ejusmodi, ut limosæ aquæ instar, quo plus fundus tractatur, eo magis ab imo turbetur.

CAPUT LXXX.

De Lege Glicia, sive de querela inofficiosi testamenti.

Atque his præteritionis vitium removetur. Si vero in testamento exhereditatio continetur, ut aliud remedium excurritur, quo exhereditatis subvenitur, nempe ad auxilium legis Glicie, cujus vestigium habemus in inscriptione legis IV. ff. de inofficioso testamento; quæ inscriptio Florentini codicis auctoritate (*) defenditur adversus Hottomannum (b) & alios; qui, ne Cujacio gloriam tribuant detectæ legis, ad luum usque tempus aliis interpretibus ignotæ, legem prorsus nullam agnoscit Gliciam: querelamque inofficiosi, ex moribus magis, & ex consilio JCro-

rum, quam ex certa lege fluxisse continent. (c) Ceterum Glicium nomen reperitur in vetustis auctoribus, nempe Tacito, Svetonio, Floro, Livio, & agnoscitur a Carolo Sigonio, qui & Glicie dictaturam in lapidibus capitolinis notatam se invenisse testatur. [d] Hæc autem querela, quæ inofficiosi testamenti dicitur, & testamento dementia obijcit testatoris, quem arguit quasi furiosum: non enim videtur hominem sani capitis potuisse sine causa filium exheredare. Unde per causam dementiae testamentum rescinditur, ut inofficiosum & conditum contra pietatis rationem: naturale enim jus quodammodo videtur mutuum inter parentes & liberos successione instituisse. Sed quoniam aut illecebræ muliebres, & novercalia odia patris morientis voluntatem sæpe a privilegio abducunt; aut ipse pater levibus aliquando ex causis naturalem filiorum charitatem exiit, ideo filius iniuste se exheredatum probans, patrisque furorem prætendens testamentum ita rescindit, ut cum institutione concidat & legata. (e) Sane liberis præteritis opus non est inofficiosi querela; inest enim vitium ab initio; vetustioribus namque legibus (**) interdictum est præterire liberos: sed eos ad instituere oportet, aut exheredare, iis autem opus est querela, quibus vel minus legitima portio relicta est, vel omnis prorsus adempta. (f)

CA-

(a) Ad l. Gallus ff. de liber. & post. Vinn. Instit. lib. 2. tit. 13. §. postum. 2.

(*) Ediciones, tamen, Haloandri, ut observat van Bynkershoek Obs. L. II. c. 12. Hugonis a Porta, Vintimillii & quæ apud Sennetomios prodierunt, constanter omnes habent, Maximus ad L. Falcidiam, ex quo Maximo ad L. Falcidiam etiam est, L. 125. Digesti. de legat. I. In alijs libris ad Legem Linciam, L. Lenticam vel Lenticam, pro ad legem Gliciam legitur. Cujacius quoniam nulla conjectura utebatur, quando querelam inofficiosi testamenti ex lege Glicie derivabat. Verissimilis vero est, querelam inofficiosi moribus P. R. fuisse introductam, & prudentum auctoritate probatam, ut laudato loco ostendit Cornelius van Bynkershoek.

(b) Disp. de quæst. legis. cap. 1.

(c) Cujac. obs. 2. cap. 21. & l. 4. ff. de inoff. te-

stam. & lib. 17. obs. cap. 17.

(d) Ant. Aug. lib. de leg. in leg. Glicia, & Cujac. d. obs. a. cap. 21.

(e) L. Papinianus 8. §. prout. l. Titio 18. l. cum mater 28. ff. de inoff. testam.

(f) Imo hoc quæque moribus magis quam legibus originem debet. Certe lege XII. tabularum paterfamilias liberissimam disponendi facultatem habebat, L. II. D. de liber. & postumis, & dein demum per Jurisconsultos & jurisdictionem Prætoriam invaluit, ut testamentum, in quo suis heres præteritus esset, nullum esset, quod quemadmodum pedestem inoleverit, docet Schultingius ad Ulpian. tit. XXII. §. 14. num. 39. Novellam autem CXX. neque hodie ad præteritos a patre pertinere, elegantissime Gerardus Noodt ad Proclamas, tit. de inofficioso testamento p. 160.

(f) Paull. 4. juris. tit. 5.

CAPUT LXXXI.

Senatusconsultum Julianum de petitione hereditatis.

QUoniam autem querela inofficiosi generis est (*) petitionis hereditatis; ideo ex ordine Edicti perpetui, & Digestorum licet hinc transire ad universam hereditatis petitionem. Super qua conditum est (a) S. C. quod a Gracis appellatur Adrianum, utpote factum Adriani jussu, post ejus orationem de more habitam in Senatu prid. id. Mart. Q. Julio Balbo, & P. Juvento Celso, Tito Aufidio, Oeno Severiano Coss. qui ea de re verba fecerunt. Ex qua nominum descriptione Alciatus infert, cum Consulibus unius anni admittis etiam esse Coss. designatos, neque meminit, raro sub Imperatoribus unius anni Consulibus integrum annum in Magistratu mansisse, sed suffectis aliis, intra annum abire consuevisse, dignitate consulari tantum in nominibus retenta, ut ex iis annus nuncuparetur. [b] Huic autem Senatusconsulto, quod a Julio Balbo Conf. ab aliquibus Julianum appellatur, causam præbuit hereditas fisco delata ex legibus caducariis, nempe Papii Poppæi capitibus: cujus hereditatis bona, priusquam hereditas fisco deferretur, distracta fuerant ab iis, qui se heredes putabant. Ideo cogitatum fuit de fisci damno sarciendo, revocandisque rebus alienatis, & de precio ex iis redigendo. Quamvis autem fisci causa S. C. proherit, commune tamen etiam est privatis heredibus adversus eos, qui sive bona, sive mala fide res hereditarias aut possideant, aut distraxerint. Plura vero sunt hoc S. comprehensa; scilicet ne qui here-

ditatis petitione agunt, usuras exigant ab iis, qui heredes se putantes res bona fide distraxerint, nullamque precii reddendi moram fecerint. (c) Item cautum, ut si res hereditarie perissent, diminutæve fuissent, precium earum ab iis, qui in iudicio succubissent, actori redderetur: quatenus tamen possessores facti fuerint locupletiores; amplius enim exigi bona fides non sinit. Ex eo autem tempore petita hereditas intelligitur, quo primum possessoribus innotuit, eam (**) ad se non pertinere, sive denunciationibus, sive literis, sive edicto, ut deinceps mala fidei possessor fiat. Porro mala fidei possessores, si ante litem contestatam fecerint, quo minus possiderent, ut possessores tamen damnantur.

CAPUT LXXXII.

De Senatusconsulto Claudiano, sive de assignatione libertorum.

HUIC recte atteretur S. C. Claudianum, ex quo certa pars (***) hereditatis deferretur ei, eisque ex liberis, cui, quibusve sive institutis, sive exhereditatis, libertus, libertave a patre, qui duos, pluresve liberos habet in potestate, fuerit assignatus. Hujus enim liberti, si pater, qui assignavit, in civitate esse desinet, hereditas ei cedit, in quem pater jus patronatus iudicio suo contulerit, cujusque libertum eum esse voluit præcipuum, sive testamento, sive aliter: (d) nisi qui patronus ex filiis fuerat a patre constitutus, sine liberis decessisset, etenim tum ceteri liberi fratresque defuncti omnes pariter ad ejus liberti successionem veniunt, neque enim assignatione una facta, ceteri desinunt esse patroni; unde contra tabulas habent bonorum possessionem, ut notat Cujacius parat. ad hunc tit. (e) Quod S. C. sub

(*) Imo potius ab ea diversa & actio hereditatis petitionis preparatoria, qua impellendum remanet, quod heredi ab intestato injicere videtur persona heredis scripti. Evident quæque, ut, si tertius possideat, actor querela inofficiosi vincat, & adhuc hereditatem petere cogatur, L. 6. §. 1. L. 19. D. de test. testamentis.

(a) L. 23. de post. hered.

(b) Dion. lib. 43. Anton. August. in S. C. sine nominibus.

(c) L. 1. C. de post. hered.

(d) Quod plerumque contingit tempore litem contestatæ, in primis ex institutis Romanorum, quibus

instrumenta ante litem contestationem celebrantur, illdemque plerumque possessor constituebatur in mala fide. Interdum tamen a tempore rei judicatæ possessor in mala fide constitui intelligitur, scilicet, si instrumentorum ea non fuerit vis, quæ possessionem mala fidei convinceret, veluti in probabili in utramque partem argumento. Pluribus id docent Coraelius Van Bykershoek Oef. L. VIII. c. 12. & Lylerus Mediet. ad Pandect. Specim. 83. n. 5.

(e) Scilicet jus succedendi in bonis liberis.

(d) L. 1. §. 3. ff. de assignand. lib. & Instit. de assignand. lib. & Instit. de assignand. lib.

(e) Per l. 2. §. si capis. ff. de bon. lib. & Instit. de assignand. lib.

sub Claudio, Sabellio, vel ut alii malunt, (*) Vellejo, Rufo, & Osterio Scapula Coss. conditum fuit. (**) Quamvis autem assignatio filiofamilias facta, post emancipationem evanescat, quia filii status, in quo beneficium testatoris residet, fuit immutatus; tamen si ab initio emancipato filio libertus fuit attributus, eam assignationem valere. Mynsingerus censet. (b) Ego vero existimo, tunc utiliter emancipato filio libertum assignari, cum non pauciores, quam duo sunt in potestate, atque emancipato simul cum altero (**) ex iis, qui sunt in potestate assignantur. Quod enim infirmum est ex persona emancipati, propter personam ejus, qui est in potestate, consistit; exemplo (c) *l. ult. ff. de lib. & postum.* At si duos tantum liberos habeat pater, quorum alter sit emancipatus, assignatio utrique facta nulla est: quia neque ex emancipati, neque ex filiofamilias persona sustinetur: cum ex S. C. non aliter assignari libertus queat, quam si assignans duos minimum liberos habeat in sua potestate; ut optime Cujacius explicavit. (d)

CAPUT LXXXIII.

De Senatusconsulto Tertulliano.

RErum series nos ducit ad S. C. Tertullianum & Orphitianum, quæ ad mutuas matrum & filiorum successiones pertinent. (e) Jure namque XII. tabul. successiones jura sequebantur solos agnatos, neque ad successionem vocabantur, præter eos, qui virili sexu conjungerentur. Unde quia nulla inter liberos & matrem

agnatio intercedit, spes etiam successions ab intestato inter eos omnis jure civili perimebatur: nisi mater convenisset in manum, & viro filiofamilias loco fuisset. Etenim, ut alibi diximus, (***) uxorum duo genera erant, (f) earum nempe, quas viri annum integrum uxoris loco habebant, eoque spatio ulucapiebant, quæ propriæ uxores dicebantur; & earum, quæ matresfamilias appellabantur, quæque convenerant in manum, sive potestatem viri dupliciter: nempe confarratione, sive certis solemnitatibus & sacris, quibus de more adhibebatur far, quo farre utpote communi Romanorum victu, (****) vir & uxor vesciebantur, ut perpetuam vitæ communionem significarent; & coemptione, cum vir mulierem interrogaret, an sibi materfamilias esse vellet, & vicissim scemina virum, an sibi esse vellet paterfamilias, ac si consentirent, mulier conveniebat in manum, sive convertebatur fictione juris in ipsam viri personam, & in eandem familiam transferabatur, tanquam filius patri, eaque coemptio dicebatur foran, quia, ut Varro, teste Nonio, (g) trahit, mulier tres asses ferebat, quorum alterum viro, veluti pro emtionis pretio dabat; alterum in foco ponebat ante larem familiarem; alterum in facciperio, sive in marsupio majori conditum compito vicini dabit, sive Laribus compitalibus, quibus fiebant sacra: erant enim & Lares, qui viis publicis præsiderent. (h) Igitur sive confarratione, sive coemptione mulier conveniret in manum, ac tanquam filiusfamilias viri potestati subiceretur; nascebatur inter eam & filios mutua successio ex jure civili, tanquam inter heredes suos & inter con-

lan-

(*) Sabellius vocatur in §. 3. J. *de assignat. lib. Vellejo* contra Rufus dicitur in *L. l. pr. D. cod. r. s. Celeb. Otto* in *Institutionibus suis* exhibet Sullio Rufo & Osterio Scapula Coss. Præterea Pighius *Annal. 18. T. III. p. 576.* qui tamen orationem Sullium appellat. Pro Osterio quoque Ostorium malebat Bynkershoek *Obs. L. III. c. 7.*

(b) *l. ult. de adic. lib. §. 3. L. 1. ff. cod.*

(c) *Ex l. uxorum §. ff. de assign. lib. in iis l. ult. s. od.*

(**) Imo hanc sententiam admittere non videtur verba Modestini in *L. 9. D. de assignat. lib.* ex quibus apparet, liberos emancipato etiam assignari potuisse: quare præterenda videtur Mynsingeri sententia; in primis cum 2. §. J. *sod. r. s. facili* conciliari Modestini sententia queat. Potest enim pater emancipato assignare, sed si suo assigna it, eumque postea emancipavit, juribusque eo

familie spoliaverit, mutasse voluntatem videtur, *Modestinus Obs. L. VII. c. 13.*

(c) *L. mulieri ff. de condic. & demonst.*

(d) *Instit. de assign. lib. s.*

(e) *Paul. lib. 4. sent. tit. 9. & 10. Justin. hoc tit. in §. VV. s. emb. in parat.*

(f) *Supra L. II. s. 2.*

(g) *Cic. in topic. Ulp. Instit. tit. 9. Boet. topic. Cic. serv. Georg. 1. Scallig. ad Festum. verb. diffarreatio. Apul. lib. 6. de Asino.*

(h) *Quid supra ad L. II. s. 72. de pane interpretati sumus c. m. Ottone Prof. T. III. Thes. jur. p. 30 & 31. aliter ac Nostrum videbatur, qui, id de pulite accipiebat.*

(i) *Modestinus lib. 5. cap. 37.*

(j) *Sexton. in aug. Arnob. lib. 3. Manut. de veter. diet. 102.*

sanguineos. (a) Nam inter hujuscemodi conjuges intercedebat jus consanguinitatis, quæ ad cognatos ex veterum sensu non porrigitur, nec transit in alios liberos, nisi eos, qui communem habeant patrem, quod optimis auctoribus validique rationibus adversus Accursium & alios contendit Cujacius. (b) Quoniam igitur leges XII. tabularum ad successionem vocabant consanguineos, ideo conjugum horum successio ad sensum XII. tabul. relata fuit a Jurisconsultis, qui legis verba porrexerunt ad consuetudinem hanc a jure civili consanguinitatem. (*) At quæ mulieres a viro annua possessione fuerant ufcapte, quæ propriæ dicebantur uxores, differebantque a superioribus, quæ matresfamilias vocabantur, nullo jure agnationis viro, aut filijs conjungebantur; ideo nulla mutua successio inter eos jure civili fuit instituta: quia lege XII. tabul. non nisi agnatis aperiebant intestati successionem. Verum beneficio Prætoris, qui vinculum nature a jure civili neglectum agnoscebat, admittebantur inter cognatos, & ex Edicto unde cognati ad filiorum successionem vocabantur. (c) Claudius præterea miseratione materni luctus, in solatium amissi filii, deferre matribus cepit filiorum hæreditates. (d) Tandem juris civilis asperitas subtilitas, quam per ambages Prætor declinabat, sublata prorsus fuit ævo Adriani, sive Pii, ut Cujacius (e) probat: (**) (duxit enim Pius ex adoptione nomen Adriani.) Itaque Tertyllo & Sacerdote Coss. conditum est S. C. a Tertyllo Tertyllianum appellatum, quo filiorum etiam spuriorum successio aperitur (f) matri liberorum trium, si sit inge-

nua, non vero aviæ, & libertinæ, si mater sit liberorum quatuor, etiam si sit in potestate parentis, cujus jussu adire debet; siquidem filius neque suum heredem habeat, nec filium emancipatum, quem tuetur Prætor, neque patrem, neque fratrem consanguineum, ad quos lege XII. tabul. successio pertinet tantum cum sorore consanguinea defuncti, mater ad hereditatem ex S. C. vocabatur. (g) Sed si frater, & soror consanguinei superfuissent; frater matrem trium, aut quatuor liberorum jure suffultam excluderebat, & hereditas inter fratres & sorores dividebatur ex æquis partibus. (h) Quod S. C. beneficium Justinianus ad matres omnes produxit, sive ingenuas, sive libertinas cum liberis & sine liberis; ex cujus Institutionibus & Novellis petere licet ea, quæ addita fuerunt ab eo, & immutata. Superest, ut admoneamus, mortuis filiis impuberibus, matrem, quæ iis intra annum petere tutorem neglexerit, successionem privari: (i) ut ex eadem causa successores ceteri. (k) Excidet etiam commodo S. C. mater, quæ cum jurasset non nupturam, postea nupserit, (l) non dato alio tutore idoneo, nec redditis rationibus.

C A P U T LXXIV.

De S. C. Orphitiano.

Rurfus quia filius matri non succedebat jure veteri, ob eandem causam, quod scilicet nulla inter eos esset agnatio; ideo ut par beneficium redderetur liberis, Marci Antonini tempore Orphitio, & Ru-

(a) Cujac. obs. 7. c. 11. enarrat. ad C. de S. C. Orphit. §. postremo ad hered. & parat. C. unde vir. & uxor. Gell. c. 6. lib. 18.

(b) enarrat. ad C. de S. C. Orphit. §. postremo notandum.

(*) Quare consanguinei etiam conventionem in manum fieri dicuntur Ulpiano in *Collat. legum Mos. & Rom. tit. ult. §. 4. n. 6.* Claudii autem constitutio personalem magis beneficium, quam jus omnium commune fuisse videtur Cujacio in *not. post. ad §. 1. §. de S. C. Tertulliano & Jano a Costa ibid.*

(c) *Instit. de S. C. Tertull. in pr.*

(d) *Instit. cod. §. 1.*

(e) in *notis ad Instit.*

(**) Cujacii conjectura de Pio in locum Hadriani substituendo, equidem Hottomanno quoque arrisit in libro *de legibus*, sed ex rectius hodie ab omnibus eruditissimis rejicitur, præsertim Viro Celeberrimo Antonio Schultingio ad *Ulp. Tit. 26. §. 8. num. 32.*

(f) *Pauli. lib. 4. sent. tit. 10. & Instit. tit. de S. C. Tertull.*

(g) Ulpian. *Instit. cod. 26. de legis. hered. §. intest. & Instit. de S. C. Tertyll.*

(h) *Instit. cod. §. 3.*

(i) *L. 1. §. si mater 23. ff. ad S. C. Tertyll.*

(k) *L. scimus C. de legis. hered.*

(l) Cujac. in *enarr. ad C. hoc rit. & Instit.*

& Rufo Coss. [*] prodiiit S. C. Orphitiana, quo filii etiam vulgo quæsit, si mater non sit illustris, nec legitimam sobolem habeat, [a] matris hereditas, posthabitis agnatis & consanguineis, defunctæ acquirunt, etiam si alieno jure subjecti sint, post additionem accensionem pro herede. [b] [**] Et quoniam hæc S. C. conjunctionem naturalem tuentur: ideo minima capitis diminutio non tollit successionem inter matrem & filium mutuam per ea inductam. [c] Filia vero defunctæ matris ancilla, vel liberta S. C. Claudiano facta, [***] de quo alibi dictum, quia matrem civilem non habet, S. C. beneficium non impetrabit, neque ullus, qui hereditatis adeundæ tempore civis Romanus non fuerit. (d) Ex constitutionibus vero principum nepotes etiam & nepotes ad successionem avæ vocantur, ut in *Instit. hoc titul.* Antequam autem ab ultimis voluntatibus discedamus, producendum est S. C. quo si municipio pecunia legata inveniat, ut ex reditu ejus venatus, aut spectacula præbeantur; vetatur eam in tales erogari causas, ac permittitur, ut id legatum in opus magis municipio necessarium conferatur, ac munificentia ejus, qui legavit, inscriptione notetur. [e]

De Lege Cornelia & Julia majestatis.

C A P U T LXXXV.

Iam quoniam leges produximus, quæ personarum status & negotia completuntur: ad eas, quibus judicia & crimina continentur, transeamus. Exordiemur autem a judicio tristiori atque atrocissimo, nempe a crimine perduellionis, sive majestatis: quæ leges ab ipsis primordiis urbis initium duxerunt. Etenim nunquam satis civitas constituta censetur, nisi latis hujusmodi legibus; quibus, veluti jactis fundamentis, publicæ tranquillitatis reipublicæ status & quies innitur. Quid enim prodest muris urbem circumdare, si lateant intus insidiæ, ut ubi se occasio dederit, in

Jani Gravine. Tom. I.

principes & Magistratus, quibus omnium est concedita salus, erumpant? Sicut igitur muris vim exteram; ita majestatis legibus intestinam arcemus. Quamobrem harum legum præsidio, hisque judiciis potestatem reges munivere suam: earum auctoritatem Junius Brutus vel ipso filiorum sanguine sancivit: ut quæ regum imperium defenderant majori auctoritate rem publicam custodirent. Primum vero Romanorum regem Romulum de proditione legem tulisse, Dionysius refert: quod unum est & præcipuis capitibus legum de majestate, quas Decemviti a regibus acceptas (****) in XII. conjegere tabulas, quibus capite punitur quisquis aut hostem in patriam concitasset, aut civem hostibus tradidisset. (f) Quæ lex sequentibus temporibus varie aucta fuit. Etenim lege Gabinia clandestinarum coitionum participes capite multabantur. Accessit lex Apuleja (g) a Lucio Apulejo Saturnino lata Trib. plebis, anno DCLII. & lex Varia (h) a Q. Varo anno DCLXII., quibus legibus vis & seditio in urbe coorta vindicabatur; magis enim ad animadvertendum in ejus delicti reos, quam ad jus majestatis constituendum prodierunt; jam enim superioribus munitum erat legibus. Lucius vero Cornelius Sylla pluribus capitibus majestatis crimina comprehendit, legemque tulit, veteribus capitibus fuscitandis & novis instituendis. Quo plures enim hujusmodi trucibus judiciis irretiret, poenam remisit iis, qui per calumniam alios accusant, locumque in hisce causis mulierum testimoniis aperuit. Quod etsi perturbatis illis temporibus convenisset, se præsertim homine solertissimo verarum & falsarum criminationum vindice, sequentibus tamen temporibus in maximam hominum perniciem erupit: data enim licentia in criminibus gravissimis calumniarum, innocentium supplicio fraus exultat atque bacchatur, ut deterior omnibus criminibus sit criminum accusandorum impunitas. Nec solum fautores hostium, publicæque perturba-

Q q

tores

(*) Seu, A. U. C. DCCCXXXI. Christi CLXXVIII. teste Norisio in *Epist. Consulari*.

(a) L. perulis. C. hoc tit.

(b) Pauli. 4. *sent. tit. 10.* Cujac. *enarr.* ad C. ad hunc tit.

(**) Non enim liberis materna successio ipso iure quæritur, quia sui heredes non matri sed patri sunt.

(c) *Instit. hoc tit. § 3.*

(****) Vide, quæ diximus supra ad cap. 3.

(d) L. 1. §. filii ff. ad S. C. Terrell.

(e) L. legatum ff. de administr. ad civis. perula.

(****) Historiam editionum (sub regibus Romæ motarum contextit Boetius in *Exercit. Pliniana X.*

(f) L. 3. leg. 13. ff. ad l. Jul. Majest.

(g) Cicero de orat.

(h) Cicero in Brutum.

teret pacis huic iudicio subiecit, sed & eos, qui Magistratus muneri exercitum impedissent, aut ducibus hostium, vel prædonum captis ignovissent, & quod Verri Tullius (a) objicit, eos accepta pecunia liberalissent; & cum præterea qui potestatem suam abjecisset, eamque defendere neglexisset: cum publico munereungeretur. (b) Tandem Julius Cæsar, (*) & post eum Augustus, unde huic legi nomen, *Julia*, nempe *Majestatis*; alia criminum capita superioribus adjecerunt, quæ a iuriconsultis nostris referuntur. Etenim præcis temporibus majestatis nomen intra perduellionem continebatur; quod crimen erat hostium patriæ, sive illorum civium, qui opera, dolo, consilio, aut machinatione aliqua, etiam sine ullo effectu, seditionem commovere, vel externum hostem fuscitare studuissent: aliæ ratione rempublicam perturbassent, aut partem discidissent illius. Porrecta deinde majestatis lex fuit a L. Sylla, posteaque a Julio Cæsare, atque Augusto, aliisque principibus ad crimina leviora, ita ut ad criminum genera distinguenda nomina quoque distinguere oportuerit. Unde perduelles dicebantur, qui aut rem publicam universam, aut principis dignitatem lacerassent: (**) qui vero levius aliquid hoc in genere perpetrassent, rei majestatis vocabantur. Eo enim suas vires hæc lex extendit, ut illos etiam arriperet, qui Principum imagines in communem argenti ulum verterant, aut urina statuas eorum adsperserant, aliæ ratione dehonestabant. Per S. C. tamen supplicio eximebatur is, qui conflasset statuas Imperatoris reprobata, hoc est, sine ipsius permisso factas. (c) Ac ne majestate statuatum Principis aliena fraus, vel violentia protegeretur. Senatus vetuit confugere ad statuas Principis in injuriam alterius, aut damnum

puta creditoris, vel alius, cui quis nocuisset. Unde permittebatur confugium tantum is, qui vel in custodia, vel in vinculis a potentioribus retineretur. [d] Unde majores opes hinc in filium cadebant, quam ex vicissimis & caducis. Quilibet enim vaferimus assentator; quorum hominum semper sub dominatione unus est pluvium latus, dilataandis faucibus hujus terriberrimæ legis, gratiam captabat Principis, & evertendis civium rem suam familiarem augebat. Singula vero sive perduellionis capita, sive majestatis peti abunde possunt a Jurisconsultis, qui ea diserte ac studiose recensuerunt in Digestis, uti & Imperatores in Codice [e] Ex quibus, itemque ex Tacito lib. 1. *annal.* colligitur, famolorum quoque libellorum crimen tunc redactum in hanc legem ab Augusto: cui forsitan (***) prævit Sylla, de quo ita Cicero ad Atticum: *Est majestas, ut Sylla voluit, ne in quemvis impune declamare liceret*; (f) crimen quoque salte monete fuisse in hanc legem Principes incluserunt. [g] Et ne quid contra majestatem clam a pluribus non probata fidei hominibus fruereetur, S. C. prodit adversus illicita collegia. (h) Quamvis autem differentia sit inter crimina perduellionis, & majestatis; penarum tamen haud scio, an discrimen inveniatur ullum. Siquidem ante Imperatores unum erat crimen majestatis perduellio, ultimo damnata supplicio; quæ lege Cornelia & Julia interdictio erat aquæ & ignis; (i) eamque penam omnibus delictis majestatis impositam fuisse, docemur a Paulo Jurisconsulto, (k) a quo accepimus, hanc fuisse antiquiorem penam hiis criminibus: ad suis temporibus invaluisse, ut humiliores quidem obijcerentur beatis, aut igni exurentur; honestiores vero capite puniuntur.

(a) Cicero in Ver.

(b) Cicero & Alcon. apud Sigon. lib. 2. de jud. cap. 29.

(*) Julio Cæsari seillatim hanc legem vindicant Nicolaus Hieronymus Gundlingus in *singularibus ad legem Majestatis* c. 1. § 16.

(**) Sic mediæ viam inierit eos, qui crimen Majestatis a crimine perduellionis sub Imperatoribus demum separatim esse contendunt, & Jacobum Menardum, qui id discrimen jam libera Republicæ in usu fuisse putabat, quem plenius reliquit Gundlingus § 25.

(c) L. *cusque* a ff. ad l. *Jul. Maj.*

(d) L. *carissimum* 28. §. *ad Augustum ff. de parit.*

(e) ff. & C. ad l. *Jul. Majest.* Cujac. ad lib. Paul. sent. 1. cap. 29. & in C. *hoc vi.*

(**) Est etiam ita cornutus locus Ciceronis, ut ejus testimonio uti noluisset Baylius in *libro singulari de libelli famosis*, Gallico sermone exarato, & pro eo, ut legit Lambinus.

[f] Manut. de leg. p. 358. post Rosin. Matth. de crim. pag. 505.

(g) L. 2. C. *de fals. mon.*

(h) L. 1. ff. de colleg. & corp.

(i) Cicero. Philipp. 1. Sigon. loco cit.

(k) L. 5. sent. 29.

tur. Verum aliquid certe in perduelles excogitatum fuit atrocibus, non modo ab Arcadio & Honorio celeberrimæ legis auctoribus; (a) sed a superioribus Principibus, quorum Constitutiones Arcadius & Honorius, (*) credo, attenuere legi suæ. Nam & Ulpianus scribit, [b] omnia crimina, reo decedente, finiri, præter crimina maiestatis: nec tamen omnia crimina maiestatis post rei mortem subesse iudicio, sed tantum perduellionem; itaque perduellionis crimen post mortem quoque rei leges ulciscuntur, ejusque memoriam persequuntur, itemque filios, quibus ad propagationem calamitatis, atque ad longiorem miseræ senum vita relinquitur. Aufertur enim iis a fisco paterna substantia & hereditas quælibet siue cognatorum, siue extraneorum, speique dignitatum omnis & honorum eripitur, ut nihil iis ex hac mortali luce supersit, præter lucis tadium, & mortis cupiditatem. Minus erunt enim parentes proclives in hanc sceleris immanitatem, si norint, sese pœnas etiam in sobolem transmissuros. Eas vero minime commitari minor maiestatis delicta, ex humaniorum [c] totorum auctoritate nobis facile persuasimus. [c] Filiabus tantum propter infirmitatem pudoremque sexus, Principes concessere Falcidiæ, quam legitimam exponunt interpretes, [d] detractionem ex maternis bonis. (e) Id etiam triste manat ab hoc crimine, quod omnes donationes, alienationes, emancipationes post crimen a reo etiam ante sententiam factæ, prorsus irritantur: etsi reum vita defecerit, nihilominus tamen condemnatur, pœneque adhuc vivere existimatur. Ac propter de-

licti gravitatem haud pauca sunt in hoc iudicio singularia: minimeque cum ceteris communia: quorum haud exigui momenti est illud, quod non modo effectus, verum etiam consilium & voluntas pœnis afficitur: aliter atque aliis in criminibus, de quibus Ulpianus tradit, neminem cogitationis pœnam pendere debere. (f) Quamobrem Cato pœnam in senatu Rhodiensibus deprecabatur propter cogitatum, non tamen patratum facinus. (g) Verum Jacobus Cujacius, (h) lux Romanæ vetustatis, negat, pœnam cogitati facinoris hujus tantum esse delicti, sed alia quoque gravia crimina comprehendisse apud Romanos, probat ex eo Servii loco ad illud *Æneid.*

Ausi omnes immane nefas, auroque potiri,

quo loco Servius tradit, jure Romano non effectum tantum, sed voluntatem pœnæ subesse. A quo non dissentit Seneca, (i) nec desunt auctoritates ex jure civili; (k) Pluracque præterea Cujacius ex veteribus monumentis exempla collegit puniti, nec dum perpetrati facinoris in vario genere delictorum, idque generali Maximi Tiri definitione comprobavit; quasi Ulpiani definitio pertinuerit ad illud crimen, de quo tractabatur in eo loco, unde particula hæc fuit avulsa, nempe ad Edictum, quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur; cujus cogitatio delicti, utpote levioris, pœnam non incurrit, nisi sequatur effectus. Sed quid respondebimus hisce M. Catonis verbis adductis a Gellio? *Quis tandem est nostrorum, qui quod ad se attineat, æquum censet, quemquam pœnas dare ob*

Q 2 cam

(a) *E. quisquis C. ad l. Jul. Majest.*

(*) Seu, ut maluit Jac. Goshofredus in singulari commentario ad hanc legem & Gundlingius lsdan loco §. 88. 89 Arcadius solus, etsi lex ex more temporum utriusque nomen præferat. Conscripta vero Arcadii nomine dicitur ab Eutropio, Eunucho, eodemque præcipuo ejus Imperii administro, ne deturbaretur a gradu suo, aut Stiliconis aliorumve insidiis patret. Quare in hac constitutione illud primarium est, & unicum forte novum, quod perduellionis etiam reus est, qui factionem inierit de ace virorum illustrium, qui consiliis & consistorio Imperatoris interfuit. Pœna autem liberorum propter crimen parentum non est penitus nova. Jam enim fulta liberos proscriptorum ab honoribus capiendis prohibuerat propter dirum votum parentum.

Exorire aliquis nostris ex officio ulior.

quamobrem & apud Macedones circumferrebitur. proverbium.

Navis est vortipaudine videri dnoctari,

Disipulo occidens patrem, qui pignora servat.

(b) *L. ult. ff. ad l. Jul. majest.*

(c) *Matth. de crimin. ad lib. 43. ff. tit. 2. cap. 3. de lesa majest. num. 7.*

(d) *Matth. de crim. de lesa majest. cap. 3. nu. 20.*

(e) *D. l. quisquis C. hoc. tit. 5. ad filias.*

(f) *L. cogitationis ff. de pœnis.*

(g) *Gellius lib. 7. cap. 3.*

(h) *Obs. 8. cap. 32. & lib. 15. cap. 25.*

(i) *Declamatio. 7.*

(k) *L. 1. C. Theod. ad leg. Jul. de amb. & L. 1. ff. de suspens. crimin.*

enim rem, quod arguatur male facere voluisse? Nemo opinor. Sane fecerem puram, nūdāque cogitationem facinoris, neque confecti, neque dum affecti (quam expertem prorsus poenae semper fuisse crediderim, & ita acceperim verba Catonis) ab alia voluntate cum periculoso conatu & aliqua machinatione conjuncta, quam puto poenam in gravioribus viguisse delictis: ut hac distinctione, quam & Matthæus (a) probavit, omnis auctorum dissenso tollatur. Hæc vero præcipua certe ac propria hujus fuerit criminis, ut nulla dignitas quem eximeret, a terminis, (b) ac si res posceret, etiam torqueretur accusator, (c) & servus adversus dominum, utque cujusvis etiam, si alias reprobatus fuisset, testimonium reciperetur: (d) inimico tamen excluso, ac si opus fuerit, subiciantur tormentis etiam testes. (e) Item ne hoc damnati crimine luceantur, neve sepultura dignentur. (f) Quorum plura collegit Cujacius, (g) qui receptam illam rejecit interpretum opinionem, ut scilicet ad torquendum majestatis reum sufficeret judici fides unius testis, quia seipsum, ut vocant, probatio inde nascatur. Qualem probationis speciem negat Cujacius agnitam fuisse veteribus jurisconsultis: quia nullum sit veritatis falsitatisque dimidium. Quam Cujacii opinionem & Matthæus (h) amplectitur. [*]

C A P U T LXXXVI.

Ad L. Juliam de Adulteriis.

Proxime legem majestatis locatur lex de adulteriis, cum e criminibus hoc sit gravissimum; tum quia vix ulla mulier ad hoc scelus adigitur, quin pluribus una flagitiis involvatur; tum quia marito alenda obtruditur aliena proles, etique ad adulteri & perfidæ uxoris insidiis periculum sæpe creatur: quorum quoque metu, cum pudore conjuncto, maritus domum turbat evertitque familiam. Julia vero hæc dicta est lex ab Augusto, qui eam tulit, cuique Julium nomen ob adoptionem ex testamento Julii Cæsaris mansit. Hac ex lege pu-

blicum oritur quoque judicium, & accusatio triplex: nempe jure patris, jure mariti, jure extranei. Haud procul ab suspicionem sunt erroris, qui hanc secernunt a lege de pudicitia, quam ab Augusto latam prodit Svetonius. Nam quidquid ad munimentum pudicitiae pertinet, comprehensum fuit hujus legis capitibus, quæ non adulterium tantum, sed & stuprum, & incestum, & lenocinium, & puerorum corruptionem, & alia propudiose ac nefarie libidinis genera complectuntur. Quodque ad stuprum attinet, hoc sane nomen latissime funditur: dedecus enim significat, & turpitudinem, & non corporis modo, sed & famæ ac dignitatis notam. Quod probat Festus ex illis Nævii versibus a Scaligero restitutus:

*Seseque ei perire mavolunt ibidem,
Quam cum stupro redire ad suos populares.*

Quibus in versibus quis dubitet, positum esse stuprum pro ignominia? item alio loco:

*Sin illos deseratis fortissimos virorum,
Magnum stuprum populo fieri pergetis.*

Quamobrem consultissime Dantes in divino poemate, demonum inferorum superbiam stuprum appellavit: Unde non mirum, si quæ ibet libido, & corporis commistio, sive cum virgine, sive cum vidua, sive cum puero, sive cum aliena conjugæ stupri nomine continetur. (i) Adulterium vero dicitur, auctore Festo, quasi ad alterum itio, sive accessus: vel, ut ego interpretor, quod proprio quis conjugio relicto, corpus appetat alienum. Quod non omnino discrepat a Papiniani explicatione, qui adulterii nomen ortum ait a partu ex altero concepto. Verum vestigium hujus vocis partus in adulterii vocabulo nullum invenio: utcumque affinitatem habeat cum voce alterius, ex qua natum est adulterium, velut ad alterius, nempe uxorem. Ex his omnes

(a) De crimin. ad lib. 48. tit. 2. cap. 3. n. 4.

(b) L. null. C. hoc tit. (c) L. 3. C. eod.

(d) L. famosi l. in quæst. ff. ad leg. Juliam majest.

(e) Decretiones C. de quæst. l. 3. & 4. C. ad l. Jul. majest.

(f) Vide exposi. Jac. Gothofr. ad l. quinquies C. Theod. ad l. Corrupt. de facris.

(g) C. ad l. Jul. majest.

(h) De crimin. lib. 48. ff. tit. 2. cap. 4. n. 6. l. jurisjurandi 9. C. de test. Cujac. enarrat. n. 6. C. ad l. Jul. majest.

(i) Quorum sententiam sequitur Gerardus Noodt ad P. tit. de jurisjur. p. 287. 288.

(f) L. inseri liberos §. 1. ff. ad l. Jul. de adul.

omnes Vallæ (a) criminationes dissipantur; cum enim vocabulum stupri modo latius, modo strictius (*) accipitur, facile fententiarum dissensio tollitur, quam ipse inter J.Cos falso notavit; etsi revera id eorum culpæ tribuerit, qui has definitiones descripserunt. Age nunc de adulterio primum, post vero de variis stupri generibus hac lege damnatis disputemus. Igitur ante legem Juliam, si ve ipse Romuli, si ve moribus præcis Romanorum, crimen hoc acerrime vindicabatur. Ex injuriis enim privatorum publica res maxime vexatur: præcipue per labem alieni thori, qua ita exasperantur animi, ut flagrantis odio, civitatem distrahant in seditiones atque tumultus. Itaque nunquam satis constitutam putarunt quietem publicam, nisi pudicitia sacraque jura thori legibus munirentur. Ut igitur metus proxime, ac perpetuo imminens, mulieres a flagitio absterret, facultatem uxoris necandæ marito permiserunt, si cum adultero deprehenderetur, quod ex Catonis oratione retulit Gellius: [b] verba Catonis hæc sunt: *In adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine judicio impune necares: illa te, si adulterares, digito ne auderet contingere, neque jus esset.* Quam sane morum adspersitatem lenivit dies & humanitas una cum literis cultuque bonarum artium in urbem paulatim repens, quæ viri manibus extorsit vindicem gladium: ita ut si eum in uxoris necem vertisset, lege Cornelia de Sicariis (**) plebueretur. (c) Verum Imperatores aliquanto iræ parcentes, exulcerati conjugis mitigare poenam, censueruntque virum uxoris adulteræ interfecitorem in opus perpetuum tradendum, si esset humilior; honestiorem vero in insulam relegandum. (d) Unde recte Cujacius locum illum Julii Pauli in lib. sentent. 2. capitul. 26. emendavit [***] ac pro adultera legit adu-

terum, nempe ita inventa in adulterio uxorem maritus, ita demum adulterum occidere potest, si eum domi suæ deprehendat. Marito enim occidere adulterum ulque & ubique minime licuit; (e) sed deprehensum domi suæ: nec tamen quemlibet, sed vita turpes, puta lenonem, aut publico judicio damnatum nec dum restitutum, aut cum qui artem ludicram exerceret, lucrative causæ licentiam confunderet, aut libertum ejusdem mariti, parentumve adulteræ, vel ejus liberorum; dummodo adultero maritus occiso, statim ab se dimittat uxorem, (f) ne non tam honestatis, quam vindictæ causa videatur hominem interemisse, quod leges minime ferrent. Patri vero mulieris adulteræ, quam habet in potestate, permittitur hac lege, adulterum occidere quemlibet domi suæ, vel generi in ipsa turpitudine, actuque obsceno, ipsoque in opere, si ve, ut græci leges Draco & Solon loquuntur, *deprehensum*; dummodo simul cum adultero eodem impetu interimat & filiam; ideo enim lata facultas patri adversus adulteros tribuitur, quia & filiam uno impetu simul occidere compellitur. A cujus nece eum proprii sanguinis caritate parentes abducuntur; ideo a patre minus periculum vitæ adulterorum impendit. Plus igitur licentiæ datum est patribus, quia parcius ea essent usuri, si scirent, plus esse sibi ex filiarum morte lugendum, quam ex morte adulteri exultandum. Quamobrem elegantissime Papinianus: (g) *pietas, ait, paterni nominis plerumque consilium pro liberis capit.* At cum viro leges fuere minus indulgentes, quia nulla cognati sanguinis caritas ferventem ejus iram temperat, & conjugalem amorem recentis injuræ dolor facile superat: ita ut nihil penderent viri uxoris animam, dum ne viventem relinquerent suam ignominiam. (h)

Quo

(a) lib. 6. eleg. cap. 45.

(*) Que defensio non displicuit Clarif. Dukero de Latinitate Juristenfult. veterum, pag. 128. & Ottoni in Papiniano pag. 50. Laxissime Plinius Hist. Natur. lib. X. cap. 34. adulteria etiam columbis tribuit: *Pudicitia, inquit, illis prima, & quasi nota, adulteria.* Struprum autem an dicatur a turpi, an a Rupeo, an ab obsceno rivo *visum*, incertum.

(b) lib. 10. cap. 28.

(**) Imo in legem Corneliam non incidit, sed

lenius punitur extra ordinem, L. 1. §. fin. D. ad leg. Cornel. de sicariis.

(c) L. pr. §. ult. ff. ad l. Cornel. de sicar.

(d) L. si adul. §. Imperator ff. ad l. Jul. de adul.

(***) Quam emendationem in ipsa serie contextus admittit Schultingius post editionem Panjensium A. 1586. & Rienteribergianam.

(e) L. maritus ff. ad l. Jul. de adul. (f) d. l. maritus ff. eod.

(g) L. 22. ff. ad l. Jul. de adul. l. 20. §. 23. 24. 25.

(h) Cujac. ad Papin. l. 22. ff. ad leg. Jul. de adul.

Quo autem supplicio lex Julia crimen hoc affecisset, interpretes ambigunt. Justinianus in Institutionibus gladio scribit in hoc reos animadvertendum. (a) Quod forsitan additamentum fuit aliorum principum (**) ad legem Juliam. (b) Unde ne variationem poenarum discentium fastidio describeret, voluit Tribonianus tempora conjungere, ac suppressis aliis poenis, tantum eam, quae sua aetate vigeat, ad Juliam legem attexit, ut supervacuis discrimibus lectoris liberaret. Ceterum plura in veteribus monumentis exempla superflue poenae levioris, puta relegationis, aut deportationis. Ipse enim legis hujus lator Augustus filiam ac nepiem adulterii reas relegavit, (c) utque id paternae caritati adscribatur; quid de Ovidio dicemus, scujus quoque vitae pepercit, (**) quamvis eam se amissurum fuisse scribat, nisi aliqua ex parte delictum excusationem meruisset:

*Et nisi delicti pars excusabilis esset,
Parva relegati poena futura fuit.*

Unde Cujacius leniorem in crimine hoc Augustum arbitrat, quam poenis perhibetur. (d) Qui vero adulterium cum incestu cumulat, & cognationem suam proprio corpore polluit, deportandum,

(a) *Instit. de publ. judic.*

(*) Imo gladii poenam Constantino debere, qui eam ex lege Moisaica dictaverit adulteris in L. 30. C. ad leg. Juliam de Adult. hodie inter omnes constat, idque eo verisimilius est, quo ex Pauli fragmentis l. 2. tit. 26. §. 14. & 15. temporibus Brissonii, quo auctore Nother utebatur, nondum integritatis, hodie scimus, poenam adulterii, Pauli etiam temporibus, in mulieribus fuisse publicationem dimidiae partis dotis, tertiae partis bonorum, ac relegationis in insulam; adulteris vero viris in pari relegatione in insulam dimidiam bonorum partem ablatam fuisse.

(b) L. 30. C. hoc tit.

(c) Sueton. in Aug. cap. 65. Patere. histor. libr. 2. Dion. lib. 55. Brissoni. ad hanc l. §. qui stuprum 2.

(**) Imo Ovidius, non ut adulterii reus, relegatus est, sed propter eam praecipue offensam, qua Augusto, vel in incestu cum nepte Julia, ut plerique volunt, vel in alia re turpi & Augusto publicae impotestatis adhaerens spectator. Ipse causam dicit. lib. 11. Trist.

Cur aliquid vidi? cur noxia lumina fecit?

Cur imprudens cognita culpa mihi est?

Insuper Adaeum vidisti sine veste Dianam.

Præda suis canibus non minus ille fuit.

& deinde

scribit Marcius [e] Ex quo colligitur, detracto incestu, qui poenam auxit ad deportationem, pro adulterio relegationem superesse. Item in militem, qui se veriori disciplinae obligatur, si comperitur adulter, deportatio statuitur, [f] unde in paganos, quicum lenius agitur, relegationem tantum cadere oportet, uti poenam mitiorem: ut non mirum, si veteres interpretes tradiderint hujus legis poenam antiquioribus non fuisse capitalem, ut Cujacius observationum 18. libr. 20. observavit: quod comprobatur, quia capitalis delicti reus absens defendi potest: (g) nam potest etiam absens damnari: mulier vero adultera minime, cur? nisi quia delictum capitale non habetur, [h] utcumque facti atrocitas aliquando principes exasperasset & capitalem sententiam ab iis expressisset: (i) ac recentiori aetate morum dissolutio in perpetuam legem id vertisset: ex qua in Theodosianum Codicem, & in jus Justinianum capitalis adulterii poena devenit. Extremum supplicium consequitur multa bonorum: adulterii etenim damnatae dos eripitur lucro mariti, [***] quod ante legem Juliam inoleverat, ut de Cajo Titinio Minturnae ac ejus uxore Fannia memorat Valerius, & Horatius, *cruribus* *hae*

Perdidieris cum me duo crimina carmen & error

Alterius facti culpa silendo mihi.

Nam non sum tanti, ut removem tua vulnere,
Cæsar.

Quem nimis plus est indoluisse semel.

(d) *In peras ad hunc tit. ff. . .*

(e) *L. si quis vituam ff. de qua est.*

(f) *L. miles ff. ad l. Jul. de adult.*

(g) *Cujac. obs. 20. lib. 20. & lib. 19. cap. 18.*

(h) *L. miles §. ea qua ad l. Jul. de adult.*

(i) *L. castitatis l. 3. C. end.*

(**) Confunditur divortium propter mores graves, seu adulterium, cum ipso iudicio adulterii. Libera Republica mulieris propter graves mores repudiatae dos tota penes maritum manebat, ut patet ex Plinio *Histor. Nat. L. XII. c. 13.* & Plutarcho in *Maria* p. 274. Lege autem Julia & Papia, si repudiata sit uxor propter mores graves, sextam, si propter leviores octavam partem dotis amittebat. Ulpian. *lib. 8. §. 22.* Aliud in damnetis observabatur, quarum dotem pro dimidia parte publicatam modo vidimus, qua quidem Publicatio non extremum supplicium sed relegationem in insulam consequetur. Erat autem in arbitrio viri, non, ut Auctor tradit, quo iudicio uti vellet, sed utrum uxorem adulterii acculare, an repudiare mallet.

hæc metuat doti deprehensa : quod originem ducit ex veteri iudicio, quod de moribus appellabatur; quoque uxor ob detectam ejus turpitudinem sexta dotis parte multabatur, (a) vel octava, si turpitudine esset levior; quæ actio quia per legis Julię iudicium filebatur, ideo poenam illius in legem Juliam coniecerunt; non enim utroque, sed altero horum iudiciorum licebat experiri. (b) Recentioribus vero constitutionibus, præcipue Novellis Justiniani, extenuata est adulterii pœna: unde mulier verberata in monasterium detruditur, ut a viro, si velit, intra biennium repetatur; eo vero non repente intra biennium, aut mortuo, ibi maneat privata dotis commodo, ac lueri dotalis, (*) donationisque propter nuptias; & translati duabus partibus, sive hęc bonorum in liberos; parte vero tertia, sive triente in monasterium; vel si liberi non exierint, superint vero parentes, qui criminari non consenserint, duæ partes cadent in monasterium; in parentes vero tertia. Nullis autem superstitibus parentibus, ad monasterium substantia universa devolvitur, servatis vero semper dotium instrumentorum pactis. (c) At ob adulterium viri, mulier suam recipit dotem & donationes propter nuptias, & reliquis de bonis tantum, quantum patet pars tertia donationis propter nuptias: reliquum fisco vindicatur, nisi adsint descendentes, & ad tertium gradum ascendentes, qui fisco excludunt. (d) Nunc in eos, qui hac lege tenentur, inquiramus. Atque ab ea eximitur, quæ inhonestis artibus vitam transigit: honestatis enim cultos est lex ista: unde proflus negligit eas, quæ turpi professione jam pudorem proiecerunt. (e) Ideo nec ea, quæ cauponariam exercet, aut ludicras artes, nec

quæ in scena operam locat, lege ista tenentur: nisi quæ, ut hanc legem effugeret, & impune pudicitiam alienis viris objiceret, matronalem stolam exuisset, quod ætate Tiberii frequenter usu venebat. (f) Cui dolo terroremque consilio puniendo S. C. in eam lenitiam ad legem Juliam est adjectum. (g) Item nec ea elabitur legem, quæ quamvis impudicam professionem edidisset; postea tamen honesto connubio turpitudinem emendasset; ut sapientes exultimarunt. (h) Hæc autem uxores, quæ matrimonio vetus dedecus diluerant, eas esse arbitror, quæ a Jurisconsultis *uxores vulgares* appellantur; (i) ait enim Ulpianus, *quæ vulgaris facies*; scilicet ante matrimonium, quo sensu non pugnat cum legibus Codicis, (k) quas credo pertinere ad eas, quæ adhuc in connubio priorem impudicitiam professionem retinebant; ideoque diversæ ab illis, quæ honestam vitam nubentes inierant, quamvis ante fuissent vulgares: unde non mirum, si hæc vulgares, de quibus loquitur Ulpianus, in legem Juliam incident; minime vero illæ, quæ in Codice memorantur. (l) Uxores etiam Ulpianus huic legi subiiciendas censuit injustas, nempe ductas contra leges, & cum quibus leges connubium interdixerant; quæ propterea non jure, sed usu habebantur uxores: (m) quales erant nuptiæ a filiis familias contractæ invito patre, vel nuptiæ contractæ inter civem Romanum & peregrinam; quo refert Cujacius (n): Ulpiani verba. In quibus certe omnibus est matrimonium, quia muliere vir ea pro uxore utitur; sed non connubium, quod sine solemnitatibus & formula jure minime consistit. (o) Porro quoniam non conjugium tantum, sed spes ipsa illius digna est honesto cultu; propterea cum sponsa

quo-

(a) Ulp. in fragm. sis. 6. de dot. §. morum.
(b) L. miles §. socr. ff. ad l. Jul. de adul. ubi Cujac. in Papin lib. 2. de adul. leg. & §. eodem.

(*) Lucrum ex dote in L. 11 §. 3. D. ad leg. Jul. de adul. vocantur sexta & octava pars dotis, quas lex Julia & Papia marito uxorem repudianti retinere permittit; hoc loco autem lucrum dotale donationem propter nuptias designare videtur, cujus mentio mox sequitur, quare lego, donationis propter nuptias art. Nov. 134 cap. 10. pro, *Donationis propter nuptias*, quod sequitur.

(c) Auct. sed hodie C. de adul. Novell. 134. cap. 10. & Novell. 217. cap. 18. l. consensu C. de repud.

(d) Godefr. de jure nov. ff. lib. 5. cap. 18.
(e) Ad l. 19. C. ad l. Jul. de adul. ubi Cujac.
(f) Tacit. 2. annal.
(g) L. mater 10. §. mulier ff. ad leg. Jul. de adul.
(h) L. si uxor §. 2. ff. ad leg. Jul. de adul.
(i) D. 1. §. uxor §. 2.
(k) L. 22. & 29. C. ad leg. Jul. de adul.
(l) Bud. in l. si uxor ff. hoc sit. Alciat. parerg. 4. Cujac. C. ad leg. Jul. de adul. in par. 1.
(m) L. si uxor ff. ad l. Jul. de adul. Cujac. obs. 6. rap. 16.
(n) Lib. 3. obs. 5.
(o) Rarard. varior. lib. 4. cap. 16. pag. 614.

quoque adulterium, committitur; quod Severum & Antoninum rescripisse, tradit Ulpianus, (a) etsi hodie propter Constantini constitutionem, quæ mariti tantum, ac genialis thori meminit, (b) neget Cujacius, accusari posse spontam sive jure mariti, sive extranei. (c) In concubina vero non heret adulterii crimen: (d) quia utcumque concubina uxorem imitetur; tamen cum voluptatis nomen sit potius, quam honestatis, minime digna est, quæ a legibus honestatis vindictis respiciatur: nisi se in concubinatum permittendo matronæ nomen retinuerit: qualis concubina patroni, quæ jure non viri; sed extranei potest accusari: (e) Eadem ratione cum ancillis nullum (siquidem de jure civili loquamur) intelligitur adulterium, quia eo jure connubii sunt expertes: unde si vitentur, damnum, vel actione de servo corrupto, vel Aquilia legè, aut injuriarum vindicatur. (f) Nec tantum auctores hujus flagitii, sed fautores quoque sive re, sive consilio, sive opera, eodem crimine implicantur. (g) Quamobrem & maritus, qui sciens prudens de uxoris adulterio lucrum cepit, quique deprehensam retinuerit, lenocinii poenas pendet & poena adulteri hac lege damnabitur; nisi uxoris libidinem, non tam consilio, quam tadio judiciorum ac negligentia proprii pudoris inultam reliquerit; (h) non tamen effugiet poenam, si damnatam adulterii, vel propter crimen hoc expulsum domum reducat. (i) Superest nunc de adulterii accusatione disputandum. Cum igitur hoc publicum esset judicium, accusandi facultas omnibus dabatur. Maritus enim & pater injuriam propriam; extranei vero publicam civitatis labem ulciscabantur; tantum vero mulieres ab accusatione repelle-

bantur, etiam si propriam injuriam adversus conjugem expostularent. Quod SS. Patrum pluribus videbatur absurdum. (k) Atqui plus mali oritur viro ex adulterio uxoris, quam uxori ex adulterio viri; quia illud proprium thorum commaculat, & obtrudit marito prolem extraneam; hoc vero thorum polluit alienum: ideo non mirum, si plus viro in uxorem, quam uxori in virum permittatur. Itaque non lege Julia, sed actione injuriarum licebit uxori divortium petere ob eam fidem thori conjugalitatis: vel marito sibi adulterium objicienti referre lenocinium, non quo lege Julia ita liberetur; sed quo suus dolor justa ultione, meritaque poena mariti quoquo modo leniatur. (l) Igitur vir accusationem inchoans, prius cogitur uxorem dimittere, quam eam, aut adulterum accuset. (m) Sed si post divortium alii nuperit, prius reum peragere debet adulterum, quam se verat ad mulierem, nisi ei mulieri ante nuptias crimen intenderit; aut ne nuberet, quoquo modo denunciaverit. (n) Neque enim licet adulteram simul & adulterum accusare; (o) paterit vero simul cum reo accusari is, a quo vel opera, vel consilio fuerit adjutus, sive ut admitteretur, sive ut crimen pecunia redimeret. (p) Præterea si quis non fraudè sua, sed reipublicæ causa sine dolo absit, inter reos minime referri potest ex capite VII. legis Julæ. (q) Eadem lex propter ætatis lubricum, & levitatem consilii, minoribus XXV. annis interdixit accusandi facultatem, nisi thori sui ulciscantur injuriam. [r] Multum vero interest, adultera ne an adulter sit accusandus: etenim, constante matrimonio, non licet extraneo adulteram accusare, nisi maritus, qui eam dimittere neglexerit, lenocinii

(a) L. si uxor. 13. §. Divi ff. ad leg. Jul. de adul.
(b) L. 30. C. ad leg. Jul. de adul.
(c) Observat. 6. cap. 16.
(d) L. 1. §. 1. ff. de contrahibis.
(e) L. si uxor. ff. ad leg. Jul. de adul.
(f) L. 6. in princ. ff. ad leg. Jul. de adul. leg. 23.
(g) L. 24. C. eod. leg. ff. supra 25. ff. de in juriis.
(h) L. qui domum ff. ad leg. Jul. de adul.
(i) L. 1 §. 2. C. 3. ff. ad leg. Jul. de adul. l. mariti §. 4. ff. eod.
(j) Cujac. in enarr. C. ad leg. Jul. de adul. leg. 11. §. ult. ff. eod.
(k) Athanas. qu. 94. ad Antioch. Laetant. divini, In-

lit. cap. 6. Nazianzen. Ambros. & alii apud Cujac. hoc tit.

(l) L. si uxor §. iudex ff. ad leg. Jul. de adul. leg. 1. §. 4. ff. eod.
(m) L. crimen. C. ad leg. Jul. de adul. §. volenti.
(n) L. qui uxori 16. C. seq. ff. ad leg. Jul. de adul. leg. 3. ff. eod.
(o) L. 15. §. ult. ff. ad leg. Jul. de adul. l. reus C. eod.
(p) L. nihil interest 32. ff. ad leg. Jul. de adul. §. 1.
(q) L. 15. §. legis ff. eodem.
(r) D. l. 15. §. lex Jul. ff. ad l. Jul. de adul.

cinii prius accusator: (a) cum adulterum fas sit etiam nondum facto divortio postulare. (b) Tempore porro ab aliis criminibus accusatio ista distinguitur. Plurimorum enim criminum accusatio spatio XX. annorum; (c) hæc vero quinquennio a die admissi criminis præscribitur in adultero accusando; in adultera vero accusanda sex mensibus utilibus a die divortii ita computandis ne quinquennium continuum a die admissi criminis numerandum exuperent, hoc est, ne sex illi menses utiles ultra spacium quinque annorum continuu excurrant: ne, ut ait Iuriconsultus, crimen quinquennio continuo sopitum exciderit (d) S. C. autem adjectum est, ut si plures ad accusandum prodierint, & aliis discedentibus unus perseveraverit, initium accusationis ducendum sit a die, quo libellos accusatoris dedit is, qui perseveraverit; non autem a die illorum, qui desisterunt; ut a die perseverantis accusationis quinquennii lapsus definiatur. (e) Ex illis autem sex mensibus utilibus primi duo dantur marito, vel patri ad accusandum jure patris, aut mariti, reliqui autem quatuor menses supersunt ad accusandum non jure patris, aut mariti, sed extranei. (f) Id enim præstat accusatio jure patris, aut mariti, ut præferantur aliis accusare volentibus: ita tamen, ut patri maritus anteponeatur, utpote majori dolore accusationem executurus. (g) Hoc etiam ei permittitur, ut adulterum, quem occidere vetetur, viginti continuas dies, vel noctis horas domi coercere liceat, dum deprehensi criminis testes advocet, quorum fide acceptam injuriam in judicio comprobet: quam facultatem, & ad partem etiam adulteræ sapientes extendunt. (h) Prodiit ad hanc legem S. C. a Scavola relatum, quo adulterii poena plebitur (i) simul cum uxore in scelere deprehensa maritus is, qui clam, & callide adulterum uxori subecerit, ut eam in fraudem & crimen

Jani Gravina. Tom. I.

impelleret. Nam quilibet suavor, atque auctor, & machinator hujus flagitii hæc lege comprehenditur per ea verba: *Ne quis posthac stuprum, adulterium facito scien- do malo, ubi* JCeus subjicit, *& ad eum, qui suavit, & ad eum qui stuprum, & adulterium intulit, pertinent.* (k) Excidit autem omnino maritus in posterum ab accusandi jure, si delatum adulterum non peregrisset. Quod caput Hottomanus tribuit legi Petroniæ. Verum ne concordēs nuptiæ in perpetuo discrimine versarentur, neve conjuges patenter livoribus extraneorum, qui ad accusandum, non studio alienæ pudicitie, sed vulnere sæpius acceptæ a muliere repulsi adducuntur, eripuit Constantinus extraneis alieni thori accusandi facultatem, eamque restrictit ad eos, quos verus dolor urger commaculatæ familiæ; nempe præter maritum & patrem, ad necessarios & propinquos, utri fratrem, patrnam, & avunculum: quibus etiam per Constantinum licet, ab accusatione recedendo, delatum crimen abolere. (l) nam neque lege Julia extraneis accusandi facultas sine modo ullo dabatur; sed arctiorem habebant: non enim eis licebat accusare mulierem alienam, nisi prius virum, etiam lenocinii compertum postulare. (m) Scilicet visum fuit vercundius agendum cum conjuge de uxore sua bene cogitante, nec per extraneum uxoris fidem ei suspectam reddendam, neque alieno livore conjugalem pudorem publicæ infamie subjiciendum. Quoniam vero ea ratione Constantinus ab accusando adulterio arcebat extraneos, quia indignum videretur concordēs nuptias extraneorum audacia perturbare; colligit Cujacius, facto divortio vetera extraneorum jura resurgere, quia nullæ jam consistunt nuptiæ, quas vexare sit nefas; ac solum permanet crimen, quod utile sit reipublicæ vindicare, (n)

R r

Mi

- (a) L. consensio ff. ad leg. Jul. de adul.
(b) L. vim. §. 1. ff. eod.
(c) Cujac. in Papin. leg. 25. respons. §. præscripta.
(d) L. mariti, §. sex mensium & seq. ff. hoc eis. leg.
(e) L. accusationem ff. ad Turpill. Cujac. obs. 25. lib. 20.
(f) L. mariti 29. §. ult. ff. ad leg. Jul. de adul.
(g) L. 2. §. prout. leg. 3. leg. 4. §. 1. leg. 11. §. 60.
(h) L. 14. §. penult. l. 30. §. 1. ff. ad leg. Jul. de adul.

- (a) L. 2. §. 8. ff. eod.
(b) L. capies 25. ff. ad leg. Jul. de adul. in princ. & §. 1.
(c) L. ex cuius 14. §. 1. eod.
(d) L. hoc verba 12. ff. ad leg. Jul. de adul.
(e) L. quamvis 30. C. eod.
(f) L. consensio 16. ff. ad leg. Jul. de adul.
(g) vide C. Theodof. & ibi Gothofr. hoc eis. & leg. lege.

Morus etiam ea constitutione cum marito agitur, dum accusat jure mariti; tum enim non cogitur in scribere in ciuim: ideoque si accusationem non probet, calumnie iudicium non subit; unde vel ex sola suspitione ad accusandum ei descendere licebit; secus vero si jure accuset extranei; quam legis benignitatem, ortam ex miseratione maritalis doloris, minime ad patrem extendimus, cui minor injuria offensionem parit minorem: ideo cogitur inscribere in crimen, ut si salum desultis arguatur, calumnie damnetur. (a) Et quoniam crimina hæc pacificis concluduntur tenebrisque teguntur, ut probari nequeant, nisi per seruos & familiares offerantur, utpote sceleris conficis & non raro adjucores; ideo lex quæstioni, tormentique subiectos seruos & ancillas tum uxoris, tum patris ejus, tum etiam viri simul vitiunt. Et ne datis libertatibus iudicio subducantur, vetuit lex mulierem, vel ipsius heredes per sexaginta dies a matrimonio dissolui eos manumittere: (b) si vero cognitio criminis diutius trahatur, manumissiones etiam protrahendas censuit Ulpianus, ne criminis probationes iudici eripiantur. (c) Admittit autem testimonii dictio tum foeminis, tum maribus crimine adulterii damnatis. [d] Ac Senatusconsulto fuit constitutum, ut Prætor quoque in hoc iudicio si fuerit conficius, testimonium edere debeat. (e) Figuram quoque divortii faciendi hæc eadem lex descripsit. Etenim ut ad spectu testium pudor conjugibus offunderetur, minusque frequenter matrimonia dilaberentur, iussit, uti deinceps divortia coram VII. testibus civibus Romanis puberibus fierent, libertis exclusis. (f) Hanc ad legem (*) Jurisconsulti revocant caput illud legis Julæ, quæ de fundo dotali appellatur, qua Italici fundi alienatio in dotem dati prohibetur, de quo scripsimus etiam supra ad

legem Juliam & Papiam, ad quam a Jacobo Gothofredo refertur, nisi idem in utriusque legibus comprehensum fuerit. Quod ad provinciales etiam fundos postea fuit a Justiniano porrectum: (g) nam & discrimen rerum mancipi & non mancipi, quo Italicæ res a provincialibus distinguebantur, idem Imperator etiam sustulit: ideoque res ad provinciales fundos, qui jam nihil ab Italici differunt, legis Julæ caput extenditur; addiditque insuper Justinianus, ut ne consentiente quidem uxore posset cum fundo vir alienare: cum lex Julia obligationem quidem fundi dotalis etiam uxore consentiente vetuisset, non vero eadem consentiente alienationem, cui difficulter mulieres ob levis avaritiam consentire putantur; unde qua in re cavet ipsa natura, non opus fuerat cautione civili. (h)

C A P U T LXXXVII.

De Stupro.

Unito jam adulterio ad stupri coercitionem transeamus; ac primo meminerimus, quod initio propositum, omnium libidinum genera in hoc vocabulum convenire: stuprumque generaliter pertinere ad virginem, viduam honestam, & pueros liberos: a quibus multo ante legem Juliam homines tum Athenis, cum Roma severis legibus absterrebantur. Quæ omnia complectitur Comicus in *Curculione* his versibus:

*Dumne per fundum septum facias semitam,
Dum te abstineas nupta vidua virgine
Juventute & pueris liberis, ama quod lubet.*

Crimina igitur hæc universa comprehenduntur lege Julia de adulteriis & stupro. Verum propter distinctionem criminis, nomen stupri strictius, & hac propria in signifi-

(a) L. 30. ff. eod.

(b) L. 3. C. eod. ubi Cujac.

(c) vide Cujac. ad leg. 3. C. eod. & l. propositis ff. qui & a quibus.

(d) L. qui testimonio §. mulier ff. de testam. ex eo ff. de testibus, leg. 14. scio ff. eod.

(e) L. 21. ff. de test. §. r. Briff. ad hanc leg. cap. de adul. dampn.

(f) L. unica in fine ff. unde vir & uxor leg. nullum ff. de divor. Briff. ad h. l. t. de divor. 7.

(g) Cui id diserte quoque acceptum fert Paulus

Sens. l. II. sic. 21. B. §. 2. quo argumento motus Gothofredus, sententiam priorem ipse deseruerat, suffragante Heinzelio ad legem Papiam p. 324. cui id minime verisimile videtur, quod a Gothofredo olim & hic a Gravina dicitur, idem caput utriusque legis ambitu comprehensum fuisse.

(g) 200 vs. ff. de fundo dot. Briff. c. dotale prædium ult. d. lib. ad l. Jul. de adul.

(h) L. ult. §. & cum lex C. de rei uxori. ad. Insign. quib. alien. licet in prius. ubi Vian.

De Aversa Venere.

naiffima, Cornelius Nepos puri sermonis, & Marci Tullii studiosissimus nunquam aliter, quam ille fuisset locutus. Cicero enim pro domo de Clodio, qui cum sorore coiverat eodem patre matreque nata hæc ait: *Clodius cum sorore germana nefarium stuprum fecit, & pro Fontejo: Cum præsertim soror germana fratrem amplexa tenent. Quamobrem Livii tempore variasse arbitror huius vocis usum: ideoque apud ipsum Perseus & Demetrius diversa matre fratres, patre vero eodem germanitatis nomine conjunguntur. (A) Subitumam, inquit, vobis germanitatis memoriam. Quin neque Assyrii sororum nuptiis abstinebant: Lucianus enim Jovem ait cum Junone sedes conjugale percussisse Persarum & Assyriorum legibus. (B) Quæ populorum auctoritas haud paucis Jurisconsultorum persuasit, harum nuptiarum prohibitionem & civibus potius instituit, quam & communi gentium iure processisse contra Platonis auctoritatem. (C) Meminit & Cicero legis Peducæ (*) de incestu, quam notavit Hortomanus. In ceteris cognatorum conjunctiones incestus maculam non ius gentium, sed civile persudit. Quam vero poenam huic delicto veteres constituerint, vix liquido discerni potest: nisi sufficiat controversiæ definiendæ Ciceronis locus de legibus: ubi apud eum hoc est capitale delictum: quod simul cum plerisque aliis a publicis legibus forsitan ille transiit in suas. Cujacius (d) ex libris juris colligit, iure antiquo dotem fuisse caducam sileo, & fructus dotis, & donationem propter nuptias. Ac Justinianus iussit insuper huiusmodi reos humiliores quidem flagris cæcos: honestiores flagris exemptos in insulam deportandos: (e) ita enim Cujacius in ea Novella exilium accipit, quæ poena & ante vigeat. (f) Bona vero servantur liberis ex iusto matrimonio susceptis, iisque deficientibus publicantur. (g)*

A Tque hæcenus lex Julia flagitiosam libidinem a mulierum corpore propulsavit: superest modo caput illud, quo sceda venus ab adolescentium pudore depellitur. Quæ aliis criminibus eo perniciosior est cum publice, tum privatim: quod naturalem simul ac civilem evertit ordinem. Etenim veneræ cupiditas, quam ad propagationem naturæ producit, si masculos appetierit in humani generis vertet interitum: ut merito a Platone reliquisque sapientibus contra naturam existimetur: perimit enim generationem, quod naturæ maximum est opus unicuique consilium. Civilium præterea rerum compositionem dissolvit: quia mares virilibus artibus ac generosis exercitiis instituendos assuefacit vivere molliter ac muliebriter, & impudice: ut cum postea corporis emtores non inveniant, cogantur reliqua parte vitæ, fraudibus & lenociniis, aliove turpi questu sibi parare necessaria; ne quid dicam de insolentia & intemperantia & superbia, quam in adolescentibus ingenerat amatorum numerus: qui blanditiis & foris obsequiis non corpora modo, sed & animos puerorum ac ingenio virili transferunt in muliebrem, ut grandiores facti, cum ab illis deserantur, non tamen relinquuntur a vitis, quæ ab amatorum assentatione diu contraxerunt, Postremo quid indignum, quam amorem virorum mutuum, quem ad animos adglutinandos a natura retulimus; traducere in scdam conjunctionem corporum: ex qua sanctissima virtutum amicitia in usum terrentiæ libidinis commutetur. Quamobrem apud Græcos, quorum legibus & moribus puerorum amores adeo extollebantur, ut pudori duceretur adolescentibus nullos habere amatores, [b] tamen si amor non intra pulchritudinis cultum studiumque maneret, sed in concubitum

(A) Lib. 40. cap. 8.

(B) De satyris.

(C) L. 8. de legib. lib. 3. de non. Dier.

(D) Imo Peducæ rogatio non ad incestum in genere pertinet, sed ad tres Vesales incestus reas, quarum una a Metello Pont. fidei Maximo condemnata est abscindit reliquis abutibus, quare Metellum S. Peducum, tribunus plebis accusavit. V. Boubierius ad

Ciceronem de Natura Deorum pag. 112. edit. Furburgi.

(E) Ad Novell. 12.

(F) Novell. 12. ubi Cujac.

(G) L. si quis vitium ff. de quest.

(H) Auth. incestus C. de incest. & iniussis nupt.

(I) Cig. 4. de republ. Alioquin Platonici cap. 26. Plotarch. in apoph. Leren.

bitum transiret; corruptores puerorum meritis prenis afficiebantur; imo si adolescens dissolute atque impure viveret, culpa in amatorem conferebatur, ut penas alieni vitii pendere cogretur; virtutis enim non libidinis nexum voluerunt esse pulchritudinem. Quæ instituta Plato in suam transtulit rempublicam, indeque in Stoicam disciplinam concessere. Unde non apud philosophos modo rursus habebantur, sed apud Lacedæmones tota vita infames reputabantur, qui ab amore pulchritudinis ad obscena desideria dilaberentur; urpote amatores corporis, non animæ, quæ & corpori pulchritudinem afflat.

CAPUT XC.

De lege Scantinia.

ROMÆ autem haud paucis ante legem Julianam annis lata fuerat Scantinia (*) lex, qua ingenuorum adolescentium corruptores, ipique sponte corrupti adolescentes decem milibus nummorum (**) damnabantur. Cujus legis auctorem faciunt C. Scantinius Aricius (***) Tribunus plebis, quem accusavit M. Marcellus Adilis curulis, ejus filium Scantinius de stupro appellaverat, ut Valerius tradit. (a) Ac Scantinius quidem Tribunorum aliorum opem imploranti adesse illi noluerunt. Quam severam sane in tanto crimine pœnam Julia lex (****) auxit ad summum usque supplicium, ut Justinianus (b) & Paulus testantur. Quod Gothofredus junior alique accipiunt de libidine cum violentia commissa: nam eum, qui puerum perduxisset non invitum, dimidio bonorum fuisse multandum, Paul-

lus tradit apud Auctorem *collationis legum Mosaicarum*. (c) Siquidem hujus pœna criminis sine exceptione ulque ad capitale supplicium exacerbata recentioribus temporibus fuit: cum tota urbs hac libidine ita flagraret, ut exemplo scelestissimorum principum, Neronis nempe, aliorumque huic monstro non dissimilium, adolescentes mulierum officia usurparent, quasque sexum omnino mutassent, pigmenta faciei vestimentaue muliebria sibi adhiberent, seque viris in concubitu nuptialibus quoque solennibus turpissime traderent. Quam sceleris scditatem Alexander Severus & Philippus alique honestiores Imperatores acerrimis coercere suppliciis. Vehementius vero exarsere Constantinus & Constantius, qui flammæ hujus criminis vindictæ exuscitaverunt; quod significatur per illa verba celeberrimæ legis: *Cum vir; (d) exquisitis panis; nempe ignis pœna, quod summum erat supplicii culmen. Idque clarius expresseit Valentinianus, (e) qui scelus hoc vindictibus flammis censuit expandi; ideo gladii voce mortem significari docet Gothofredus. (f) Porro ex illa cum vir omnem puerorum corruptellam comprehendit, sive cum nuptiis, sive sine nuptiis, nec enim Ravardo assentior, qui eam ad nuptias masculorum contrahit; nubendi enim verbum, quo imperator utitur, ad omnem concubitu extenditur, sive legitimum, sive meretricium, sive quoquo modo impudicum. Hæc enim Plautinus senex (g) ancillæ concubitu appetens clam uxore:*

Tantisper dum faciam cum Casina nuptias.

& Læ.

(*) Scantiniam hanc legem dictam esse, non Scantiniam, auctoritate Cicero's, Svetonii, & Aufonii, docet CL. Christus de *lege Scantinia* l. 8. Scantinia uero dicitur Valerio & Juvénali.

(**) Quam summam argentarii efficere ajunt uncias 408. nummum credo accipientes de seferent. Quis pœna tamen etiam sponte corruptos adolescentes affictos fuisse non constat.

(***) Imo Aricio quidem oriunda gens Scantinia, nec tamen ideo Scantinius legislator Aricinus protinus appellandus erat, ut cum appellat Manutius in libro de *legibus*. Lata ceterum lex, seu, si mavis, plebiscitum tempore dicitur veli Punicæ secundi.

(c) Valer. lib. 6. cap. 1. n. 7. Cic. Philipp. 3. & epist.

Calp. 12. in lib. 8. fam. M. Tul. Cic. Juven. sat. 6.

(****) Scantiniam tamen legem in Julianam transmutam, ubi ab ea abrogatam esse, negat Christius, primo, quia lege Julia stuprum tantum committitur in virgine & vidua, tum, quia & post eam valuerit lex Scantina, ut ex Fabio, Svetonio, Tertulliano & Lactantio palam esse, putat.

(b) Instit. de publ. judic. §. 4. L. i. ff. de extraord. crim.

(c) Tit. 5. de stuprat. Jac. Goth. in C. Thedof. ad l. cum vir.

(d) C. ad l. Jul. de adult.

(e) L. 6. C. Thedof. ad l. Jul. de adult.

(f) Ad l. cum vir. C. cod.

(g) Calp. act. 2. §. 8. vers. 47.

& Lana in Cistellaria (a) meretricem ait quotidie nubere :

Hec quidem ecassor quotidie nubis, nupsitque hodie ;

Nubet mox noctu : nunquam ego hanc viduam cubare sivi .

Nam si hac non nubat , lugubri fame familia pereat .

Et ad rem , de qua agimus , Martialis ; (b) de pathico dixit :

Qui loquitur Curios assertoresque Camillos ,

Nolite fronti credere , nupsit heri .

Nupsit hoc est muliebria passus est . Pergiit lex in *fœminam* : quam particulam Gothofredus explicat *more* ; sive *in* *flar* *fœminæ* : quemadmodum & Virgilius dixit *in arcus litras* : quod Seryius explicat in similitudinem *arcum litivorum* . Item Propertius : (c)

Tandem acies geminos Nereus lunarat in arcus .

hoc est in similitudinem arcum . Quamobrem hoc ita legerim , & explicarim constitutionis initium : *Cum vir nubis in fœminam viris porrecturam quod cupiatur* , hoc est : cum vir fœmineo ritu suum corpus viro appetenti subjicit . Itaque Ravardi commentum excluditur , eam legem ad sola masculorum inter se matrimonia referentis . Atque hac in lege obscuritatem data opera quesitam fuisse crediderim ; ut auribus populi honos haberetur : scelerisque tarpitudo nefarii perplexitate verborum involveretur . Tandem contra hoc flagitium vehementer & Justinianus exarsit . (d)

C A P U T XCI.

Ad legem Plautiam & legem Julianam de vi publica & vi privata .

Repressa libidine reprimamus & violentiam per leges de vi latas , nempe illas , quæ perpetuam habent potestatem : nam ex , quæ prore nata in temporariis reipubl. necessitatibus ad certas seditiones

coercendas , motumque aliquem civilem reprimendum suis temporibus prodierunt ; quia tantum ad eruditionem & ad publicum Romanæ reipublicæ statum , non vero ad jus civile pertinent ; pro nostro instituto relinquemus : quales fuere lex Pompeja , Clodia , Pedia , modoque in lege Plautia & Julia constitutis , quarum cognitio eruditionem simul veterum temporum , & recepti juris complectitur utilitatem . Igitur ætate antiquiori ea potissimum vis dicebatur , quæ a Magistratu contra jus potestatemque publicam adhiberetur : veluti si quis a Consule prohiberetur provocare ad populum . (e) Quamobrem vis publica hinc a privata discernebatur , quod illa per personam publicam , sive per Magistratum potestatis suæ metu ; hæc a privatis , domesticis opibus , ac viribus inferretur . (f) Postea vero delictum reputare vim a persona , eamque æstimantur ab armis : ita ut hodie vim armis munitam appellamus vim publicam ; armis vero exutam nuncupemus privatam , (g) forsitan quia tantum publicis personis publicæque solum utilitatis causa usus armorum permittebatur ; per leges enim XII. tab. nemini privato concedebatur esse cum telo : etsi non desint exempla vis absque armis illata , quæ referuntur ad vim publicam ; credo propter criminis atrocitatem , aut periculum : unde lege de vi publica tenetur qui virginem rapuerit , aut ex incendio aliquid abstulerit , aut coactis hominibus etiam sine armis aliquem præferre : quibus actibus libertas atque tutela publica minuitur , ut notat Cujacius : (h) ita ut sine armis potentia tamen exerceatur armatorum . Idem Cujacius desinit , vim publicam esse , quæ juri publico adversatur ; privatam vero , quæ privatis personis . Sed cum quilibet privatus in publicæ juris custodia maneat , aut falsam putabimus hanc ab eo traditam differentiam ; aut ita hæc accipiemus , quasi publica sit vis , quæ juri publicum directo petit , privatam oblique ac per consequentiam : & contra eam vim exilimabimus privatam , quæ

[a] *Att. i. sen. t. v. 45. vide Petrum Victor. var. lict. lib. 2. cap. 3.*

[b] *lib. 2. epigram. 25.*

[c] *lib. 4. eleg. 6.*

[d] *Nov. 77. & 141. Gudelin. de jur. noviss. l. 5. c. 18.*

[e] *Paul. sent. lib. 5.*

[f] *Cujac. ad vis. C. ad l. Jus de vi pub.*

[g] *Tallie. de publ. jud. §. 8.*

[h] *Ad titul. Cod. ad leg. Jul. de vi publ. & privata.*

quæ directo privatum, oblique vero jura publica labefactat: Nunc, explicata vi, pergamus ad leges. Ac primo ad legem Plautiam, sive Plotiam [ab au enim ad o facile delabimur.] Lara hæc est eo anno, quo Syllamigravit e vita, nempe A.U.C.DCLXXV. Lepido & Catulo-Coss. (a) Quorum Consulum discordia de Syllanis actis in apertam seditionem erupit, cum Lepidus Marianis Anderet partibus: Quo urbe pulso, & in Sardinia interempto, ferox victoria Catulus traxit in suam causam Publium Plautium, Tribunum plebis hujus latorem legis, quam post reditum ex Cilicia iussit Cæsar, eaque flagrantis seditiones in urbe retinuit. Latum est eum, ut in eius caput quaeretur, qui Senatui struxisset infidias, aut Magistratus vim intulisset, aut tumultus in urbe commovisset, aut numero armatorum, ut alienam possessionem occuparet, possessorem de fundo deiecisset; atque fundi ejus, unde possessor fuisset ejectus, nulla usucapio proderat. In eamque legem hæc pauca majestatis capita congesta fuerunt: adjecta poena interdictionis aquæ & ignis, cujus in locum deportatio succellit: (b) humiliores vero capite plebuntur. Quamvis autem & Julium Cæsarem legem de vi aliquam tulisse, appareat ex Cicerone Philipp. i. tamen cum Augustus post eum id fuerit aggressus, crediderim ubi hoc, utpote recentiori, non solum priora capita fuisse retractata; sed addita etiam alia longe uberiora, quorum non pauca nobis Jurisconsulti transmissierunt. Igitur hæc lege prohibetur omne genus armorum (*) in urbe, agro, aut villa, exceptis iis, quæ cum aliena hereditate capiuntur, vel ad venationis, itineris, navigationis usum comparantur; vel promercii, sive mercimonii ac venditionis causa conservantur. (c) Novellis tamen Julianiani (d) omnis usus, ac retentio armorum est interdicta; exceptis illis, quæ apta non sunt ad

prælium, nempe parvis machæis, aut cultris. Coercet etiam lex Julia de vi omnes, qui seditionis, aut tumultus consilium inierint; servos, aut liberos homines in armis habuerint; in concionem, aut locum judicii cum armis, aut dolofo consilio processerint. Item eos, qui simul cum armatis hominibus incendium tulerint, [**] villas expugnaverint; & quod a lege Plautia venit, qui possessorem domo, nave, agro depulerint. Illud præterea caput de veteri jure fluxit in legem Juliam, quod cavit, ne scilicet quis Magistratus Pop. Rom. civem Romanum necasset ad populum provocantem, aut ad Imperatorem, qui recentiori ætate populi vicem usurpavit. (e) Præter illa vero exempla criminum, a quibus etsi absint arma, tamen supra in legem Juliam venire diximus; hæc etiam propter atrocitatem haud minorem, ad vim publicam referuntur, quamvis arma non essent allata, veluti si quis incendium subjecto igne confisset, aut legatum, & oratorem comitatumve illorum percussisset; aut reum vinxisset, & judici, magistratuique subduxisset, aliave qua ratione judicium turbasset. Poena vero de raptu virginum etiam sine armis, quam diximus ab hac lege descendere, longe gravius exacerbata fuit per Julianianum, qui summo supplicio affect non eos modo raptores, qui vim honestis poellis attulissent; sed & eos, qui persuasionibus & blanditiis consensum illarum expressissent: illi enim corpus tantum, hi vero corpus & mentem una corrumperunt. (f) Et ad L. Jul. de vi pub. Marcianus refert crimen eorum, qui puerum, vel fecminam, vel quemquam per vim stuprassent. (g) Vis etiam publicæ reus est, qui ab invito pecuniam abtulerit, aut nova vestigalia exegerit, (h) quive funus disturbaverit, ejusque diripiendi auctor fuerit. (i) Aliquot vero sunt capita,

[a] Vide Sigan. lib. 2. de judic. cap. 33. & Paul. Manu. de legib.

(b) L. 10. §. ult. ff. ad l. Jul. de vi publ. Instit. de publ. jud. §. item, lex Julia de vi, Paul. 5. frons. 26.

(*) Nec proinde Romani, ut nostri homines, gladio ubivis accincti versabantur, & in foro puta, & in templis, & in conviviis. Barbarus potius hiominis est circumspicendi etiam in pace morisiferum telum, qui Germanis debetur, quorum hodie propago sunt puerique gentes per Europam.

(c) L. 1. & 2. ff. ad l. Jul. de vi publ. (d) Novell.

85. cap. 4. Matth. de crim. ad l. Plautiam pag. 443.

(**) Sive ex incendio aliquid rapuerint, sive in incendio cum gladio aut telo rapienti tantum causam fuerint, vel, ut dominum prohiberent res suas servare, eos etiam qui cœtu, concursu, turba, seditione incendium teccerint.

(c) passim in tit. ff. & C. ad l. Jul. de vi publ.

(f) L. unica C. de raptu virg.

(g) L. in eadem §. ff. ad l. Jul. de vi publ.

(h) L. ultim. ff. ad l. Jul. de vi publ.

(i) L. 8. ff. de sep. violas.

capita, quæ forsan ad vim privatam & publicam (*) revocantur, placuit enim gravius de criminibus huiusmodi agi simul & mitius posse: veluti adversus eos, qui aliquid ex incendio, vel naufragio, quorum eadem est poena & causa, [a] rapuissent, ac sine cæde, & sine armis vim intulissent, hominemve agro turbassent; quæ crimina videntur publice vis & privata communia: etenim ea duplici nomine apud Iurisconsultos notata reperimus. [b] Singularum vero ad vim privatam pertinet, si quis questionem de alterius servo habuerit, hoc est, si quis alienum servum, ut quid ex eo eliceret, tormentis subiecerit. (c)

CAPUT XCII.

De Senatusconsulto Volusiano.

Item si qui coerit improbe in alienam rem, ut quod ex ea redactum esset, inter participes fraudulentis consilii divideretur, hac lege tenetur. Quod vetitum fuit S. C. Volusiano ad hanc legem condito. Item qui auctoritate privata debitum sibi a debitor suo per vim abulserit & ejusmodi reliqua. (d) Tenetur lege Julia de vi privata & is, qui receperit, celaverit, tenuerit hominem, cui aqua & igni sucrat interdictum. (e) Reperimus etiam apud Callistratum, lege Julia de vi plura circa testium admissionem, aut rejectionem fuisse constituta: ut scilicet aliqui vel propter reverentiam, quam reo utpote sorte patrono suo deberent, vel propter ignominiosam vitam, aut turpe artificium a testimonii dictione arceantur. (f) Poena vero, quæ ab hac lege de vi privata descendit, honestiores quidem tertia parte bonorum multat, atque ignominia suffundit, arceatque loco senatorio, & ab omnium spe honorum publicorumque munerum; (g)

Jani. Gravina. Tom. I.

(*) Utraque vulgo sic differt, quod illa armis, hæc sine armis interdi dicitur.

(a) L. 1. ff. de incend. ruin. naufrag.

(b) L. 1. ff. ad l. Jul. de vi publ. l. 10. §. 1. eod. l. 4. C. ord. l. 2. ff. ad l. Jul. de vi priv. l. 3. §. item tenetur ff. ad leg. Jul. de vi publ. Matth. de crim. ad l. Jul. de vi priv. tit. 4. c. 3. ad lib. 48. ff.

(c) L. 4. ff. ad l. Jul. de vi priv. §. 1. l. 6. ff. eod.

(d) L. 17. ff. ad leg. Jul. de vi priv. §. 1. 2. & 3. Paull. lib. sent. 5. cap. 26.

(e) L. 3. §. 5. ff. de testib.

(f) Duaren. lib. 2. disp. cap. 23.

(g) L. 1. & ult. ff. ad l. Jul. de vi priv.

(h) Lib. 5. sent. tit. 26.

humiliores vero, Paulo teste, damnat in metallum. (b)

CAPUT XCIII.

Ad legem Juliam repetundarum.

Atque hæc quidem violentiam commisit: occurrit nunc legum Juliarum alia, quæ compressit avaritiam magistratum, ne ab iis provincie, ac socii populi Romani opibus exhaurirentur: cum ob interponendam, vel non interponendam potestatem, atque ob judicandum precium acciperent, & in mercionum verterent auctoritatem publicam. Ne igitur opes provincialium paterent avaritiae magistratum, leges late sunt de pecuniis repetundis, quibus ob ablatas, captas, conciliatas, aversas, pactasque pecunias graviter puniebantur: (**) unde merito sociales leges appellabantur: quod sociorum per eas fortunis commodisque consuleretur. Et cum initio magistratus tantum provinciales eorumque comites, quæstores, legatos persequerentur; postea se converterunt etiam ad urbanos, (***) ut ab eorum rapacitate patri-monia tuerentur civium Romanorum. (i) Atque ante quidem nulla certa perpetuaque lege, sed constitutis ad tempus iudiciis, datisque recuperatoribus, quorum sententia recuperarentur ablatæ, sociis prospiciebatur: ac magistratus præfiebantur sumtus, cavereque juebantur, ne supra præscriptum modum socios onerarent. Flagrante vero in diem avaritiae magistratum, oportuit ei coercendæ perpetuas excitare leges, [k] a quibus poenæ metus impenderet atrocioris. Lege autem Julia de vi, & S. C. ad eam condito, Paullus refert, [l] fuisse constitutum, ut si accusator decesserit, aut aliqua ex causa accusare impediatur, iudicium conticesceret, & reo postu-

Si postu-

(**) Quæ poena? Quadrupli cum infamia. Tacitos L. 11. Annal. c. 7. Plinius L. 10. ep. 9. Iudices autem pedanei, si pecunia corrupti essent, submersione a senatu vel curia, missione in exilium, relegatione ad tempus plebebantur.

(***) Ad quos vel Calpurnia quidem lex, de qua statim, pertinuit: nam & hæc provincialium tantum magistratum avaritia prohibita est. Quare de urbanis magistratibus etiam postea questio extra ordinem habita est, ut apparet ex Cicero de Finibus l. 11. cap. 16.

(i) L. 6. §. 2. ff. ad l. Jul. repet.

(k) Cic. lib. 2. de off.

(l) L. libellorum §. si accusator. 4. ff. de accusat. & inscrip.

postulante nomen ejus aboleatur: permissa accusatori alteri facultate instituendi iudicii reique de integro repetendi intra triginta dies utiles.

CAPUT XCIV.

De Lege Calpurnia Junia.

Quales ante legem Juliam fuere Calpurnia, quæ certum Prætozem in urbe dedit sociis, ad quem de rapinis magistratuum provincialium querebantur; ut ejus auctoritate profusam pecuniam ab his reposcerent, ferente L. Calpurnio Pisone Trib. pleb. anno DCIV. L. Mario Censorio, M. Manlio Coss. (a) Hanc excepit lex Junia, cujus Auctorem Sigonius facit M. Junium Pennum Trib. pleb. Lepido, & Oreste Coss. anno A. U. C. DCXXVII. Quæ lege præter litis æstimationem, etiam exilium reis fuit adjectum: quod utrumque pertulit C. Cato vir Consularis repetundarum ex Macedonia damnatus. (b) Eandem poenas irrogavit & Servilia lex, (c) cujus plura superflua capita ex veteri fragmento eruto a Sigonio, e Petri Bembi doctissimi undequaque viri museo: quæ in perpetuum jus non transierunt, unde ad solam antiquitatis noticiam supersunt, ut satis nobis sit hæc attigisse. Tulit & de repetundis M. Acilius Glabrio, cavitque, ne reus ejus legis aut ampliaretur; aut comperendinaretur, hoc est, ne differretur iudicium: Ampliabant enim iudices, cum in obscura causa pronunciarent *amplius*: quod amplius requireretur ad condemnationem; comperendinabant vero, quando, poscente accusatore, vel defensore, iudicium protraherent, de quo late Manutius. (d) Est etiam de repetundis & lex Cornelia, nempe lata a L. Sylla Dictatore, qui poenam auxit ad interdictionem aquæ & ignis, ex cæque de hisce criminibus iudicatum fuit ulque ad legem Juliam, in quam, præter

sua, superiorum quoque legum plura capita, coniecit Julius Cæsar primo Consulatu: (e) quædam vero ex veteribus immutavit; quam nobis legem omisiss ceteris Tribonianus transmisit. Hac igitur lege tenebatur, qui quæstum faciunt ex ministerio & potestate publica, vertentes eam ad arbitrium largientium, pecuniarumque accipientes, quo præbeant, vel denegent officium suum. (f) Eadem lege prohibentur & Senatores navim habere. (g) (*) Et quoniam hæc lex prohibet lucrum ex ministerio publico, ex quo plurimum quis rem augere posset suam, aut aliorum, si eam in publica legatione curet: propterea commodum cum hac lege conjungeret S. C. quo Legati ante perfectam legationem negotiis, vel privatis rebus obstringi verentur. (h) Ministerium autem publicum negat Cajacius (i) accipiendum de scribis, viatoribus, aut præconibus, aliisque ministris magistratuum; sed iis convenire comprobatur, qui cum jure Prætorio, aut Consulari mittuntur in provincias. Hi enim non suos tantum, sed suorum quoque mores, nempe satellitum; apparitorum, comitum & universæ cohortis suæ facta præstant atque aculebantur publice per actorem ab ipsa provincia constitutum. (k) Huic etiam iudicio subjiciuntur iudices pedaneæ & quicumque in urbe aut in provincia iudicia sua, vel suum testimonium vendunt, (l) & quotquot ob denuntiandum, vel non denuntiandum (m) testimonium accipiunt. Testimonium autem denunciare testificari non significat, sed diem ferendo testimonio dicere, sive præstituta die ad ferendum testimonium evocare, ut optime Budæus explicavit. (n) Hac eadem lege damnatur, qui pretium acceperit, ut militem legeret aut mitteret, sententiamve in Senatu, aut consilio diceret, (n) vel accusaret, aut ab accusatione recederet; vel ut arbitrum daret, aut mutaret, aut ad iudicandum compelleret. Item qui pretio

(a) Sigon. de iudic. lib. 2. cap. 27.

(b) Velleius lib. 2. C. 12. in Perr. & pro Balbo.

(c) Cicero. ad. & Liv. epis. 70.

(d) De legibus.

(e) C. ceter. in Pavin.

(f) L. 1. usq. ad 7. & ult. ff. ad l. Jul. repet.

(g) L. his, qui in fin. ff. de vacat. & exco. muner.

(*) Non sub specie mercaturæ prædam in provinciales exercerent. (h) L. legatus 12. ff. de leg. orig.

(i) L. 7. obs. 9. & l. 1. ff. ad.

(k) Cajac. in enarr. C. hoc sis.

(l) L. 3. C. hoc sis.

(m) Qui etiam in legem incidunt Corneliam de falsis L. 1. § 2. D. de lege Corn. de falsis. Vid. van Bynkerhoek Diss. III. cap. 20. ubi & ipse plenius explicat, quid sit denunciare testimonium.

(n) In Pandect. vol. 2.

[n] L. 6. & 7. ff. hoc sis.

tio inducatur ad conjiciendum hominem in vincula publica, vinciendumve, vinciri-ve jubendum, aut dimittendum; vel ob condemnandum reum, aut absolvendam, æstimandamve litem, faciendumve, aut non faciendum capitis judicium, aut publicum negotium. Et qui acceptum tulerit opus publicum faciendum, (a) frumentumve publice præbendum, facta testis tuenda plurquam perfecta, probata præstata lege fuerint. (b) Si quid vero uxores provincialium magistratuum deliquissent, ab ipsis magistratibus ratio exigebatur & vindicta ex S. C. Corta & Mell. Coss. condito. (c) Ac ne ullam ob causam provincialium opes exhauriantur, nefas est magistratibus in provincias scænes exercere, filio sponsam parare, atque, ut pro nostro instituto capita omittamus ad extinctæ Reipublicæ regimen (d) pertinentia, breviter hac lege puniebatur, qui munus publice mandatum rumpere, ut prisca locutione Papinianus ait, id est *corrumperet*; siquidem gerendi magistratus causa munus accepisset: nam extra causam magistratus licebat accipere manuscula, dum ne plus in anno acciperet, quam centum aureorum æstimationem, (e) (*) nisi munera venirent ab uxore, sobrinis, & propinquieribus, quorum liberalitas erga conjunctum a naturali charitate provocatur: (f) ut non mirum, si ab iis in infinitum liceret accipere. Darum autem contra legem hanc vitium concipit usucapioni repugnans; unde non ante usucapietur, nisi postquam redierit ad dominum, hoc est, eo unde magistratu fuerat aversum. (g) Atque omnes venditiones, & locationes a magistratibus per sordes pluris, minorisve factas, eadem lex irritas declarat, ne cuiquam lucro sit sua potestas: adeo ut nec magistratu functo liceat remunerationem

accipere ab iis, quibus potestas illius profuit; ne obliqua hæc via irrepentibus fraudibus aperiatur: ut contra Bartolum (h) rectius meo judicio docuit Alciatus. [i] In legem porro incidit, non qui acceperit modo, sed & qui donaverit. [k] S. C. porro prohibentur legati ante obitum legationem negotiis & privatis rebus involvi, [l] quod huc retulimus, cum aptior locus non occurrat. Pœna hujus criminis fuit æstimatio litis, quæ aliquando simplex erat, aliquando duplex, aliquando quadruplum, quale fuit impossibile. [m] Quod prius reddebatur actori, siue illi, cui pecunia fuerat extorta invito: [n] nam si judicem sua ipse fraude corrupisset, repetitionem pecuniæ minime habebat. Postea ex Arcadii & Honorii constitutione quadruplum illud dividi oportuit inter fiscum & actorem. (o) Litis æstimationem consequbatur & exilium, & aliquando pœna etiam gravior, si crimen hoc aliis criminibus esset implicatum, veluti si magistratus ob tolerandum homicidium aut furem dimittendum pecuniam accepisset: ex quorum criminum varietate judicis erit exacerbare, aut levare pœnas, (p) unde si quando alias pœnas irrogatas legibus absque ulla exilii mentione invenimus, non propterea debemus exilii pœnam censere sublatam, uti nescio quam recte docuit Gothofredus junior. (q) Etsi enim inveniamus aliquos hac lege damnatos amisisse ordinem, aut e Senatu motos; (r) tamen & Jurisconsulti, a quibus exilii pœnam crimini huic convenire discimus, depotationem & verbera minuantur: unde sicuti per has graviore pœnas atrocioribus factis congruentes, minime tamen ab exilio recessum putamus; ita nec per leviores, ubi levius quis deliquisset, exilium, quod regulare erat, sublatum existimabimus:

Sf 2

qua-

(a) d. 17. § 2.

(b) Cic. in Ferr. 1. & 3.

(c) L. 4. §. profici ff. de off. Procons.

(d) de quibus vid. Manus. de leg. & Sigon. de judic. lib. 2. hoc capto.

(e) L. 6. ff. hoc tit.

(f) Seu unciales 400.

(g) L. 1. ff. hoc tit.

(h) L. 8. hoc tit.

(i) ad l. Aquilini ff. de donat. Matth. de crim. ad hanc legem pag 564.

(j) ad l. Principibus ff. de rebus credit. & pœnæ 47. cap. 2.

(k) L. ult. C. hoc tit.

(l) L. 12. ff. de legation. & l. 8. ff. eod.

(m) L. 1. & ult. C. hoc tit. l. 3. C. de Affect.

(n) Aloon. in Ferr. 2.

(o) L. 3. C. de Affect. Matth. de crim. ad h. l. pag. 599.

(p) L. 7. ff. hoc tit. § 3.

(q) ad l. 1. C. Theod. ad l. 1. Jul. superand.

(r) Sveton. in Jul. cap. 43. & in Osh. cap. 2. Plin. lib. 2. epist. 11. & 12.

quali multis propositis poenis, iudicis fuerit eligere dignorem. (*) A testimonio quoque tum in iudiciis, tum in testamentis dicendo talis reus rejiciebatur, ut Paulus tradit: (a) a quo videtur dissentire Ulpianus, propterea quod in Florentino codice (b) deest negatio, quam ei scripturae cum Cujacio reddendam putamus, ac legendum: *Eum, qui lege repetundarum damnatus est, ad testimonium adhiberi non posse, existimo*. Quam emendationem ex vulgata lectione summat rueret ipsamet Ulpiani ratio, quae statim succedit, nempe illa: *quoniam in iudicio testis esse vetatur*, gravius enim est in testamentis, quam in iudiciis dicere testimonium: ut qui a iudicis repellitur, eo sit magis a testamentis arcendus. Frigida enim est illa Jacobi Gothofredi interpretatio, (**) & a contradicendi studio profecta, dum exponit, ideo posse in testamentis testimonium dicere, quia tantum in iudicio testis esse prohibetur. Quem sensum affingit Ulpiano invito, atque ut objectionem ab se provisam effugiat, cogitur negare huiusmodi reos infamiam subivisse, contra perspicuum illum Juvenalis locum de Mario repetundarum infami iudicio damnato, *sat. 1.*

Quid, enim salvus infamia nummis?

Abfurdus autem videtur nobis, quod idem addit, eam reo turpitudinem nocuisse in Senatu & iudiciis; at vero in testamentis minime: quasi locus addat, aut detrahat

(*) Quae solutio minus idonea videtur. Non miror iudex legem exilium irrogantem, qui ob aliud delictum atrocius accedens verberibus castigat, quia delictum levius delicto atrociori absorbetur. Contra, omnino legis terminos, excederet iudex, qui lege quibuscumque repetundis exilium minitante. Quare eo potius decurrendum est, ut dicamus, ipsa lege Senatores a reliquorum ordinum hominibus distinctos, & illos Senatu motos, hos in exilium missos fuisse.

(a) L. 15. ff. de testib.

(b) L. 10. §. 5. ff. qui test. fac.

(**) Distinctionem hic maluit Lynckerus, quam tamen admittendam negat Schultingius in *jurisprud. Ant. Justin.* pag. 344. Et potest ratio Ulpiani ex utraque sententia intelligi. Possunt enim verba ejus, *Quoniam in iudicio testis esse vetatur*, & affirmative sic accipi: *Quoniam in iudicio tantum testis esse vetatur*, & inserta negativa, *Quoniam in iudicio testis esse non vetatur*, a iudicio tanquam a majori duci argumentatio ad testamen-

ignominiam a famosa sententia semel tota vita susceptam. Porro criminis hujus peremptorio morte non exstinguitur. (c) Sed adversus heredes etiam durat ablatae pecuniae repetitio, & quadrupli multa: tantum intra annum a morte rei, etiam si ante sententiam & litem contestatam decessisset, ac de hoc iudicio intermisso & postea contra heredem redintegrato meminit (d) Plinius. Neque in magistratus tantum, sed & in comites dabatur, (e) ac non licebat, nisi post depositum magistratum accusationem initiare, ne provincialium importunitate magistratum iurisdicchio turbaretur. (f)

C A P U T XCV.

Ad legem Juliam Peculatus, de Sacrilegis, & de residuis.

A C lege quidem repetundarum privata provincialium pecunia repetitur ab avaris magistratibus: at si quando iidem publicam pecuniam averterint, repetitur per legem Juliam peculatus. Ante Servium Tullium, qui, Plinio teste, primus, aes effigie ovium bouumque signavit, (g) & ut aliqui volunt etiam argentum, (h) Romani precium rerum in pecudibus constituebant, aut bobus: ut iis pro crimine multarentur, & vestigalia penderent. Unde furtum pecuniae publicae peculatus dicitur, tum quia pecuniae nomen a pecude venit; tum quia criminis initium a raptis pecudibus exiit; tum denique, quia multam in pecudibus antea persolvebant. Est igitur

tum, tanquam ad minus. Vidit id Jauchius, qui etiam observat, Negativam in Vulgata legi, & ante Cuiacium jam Azoni placuisse, postea Donello & Elberto Leonino. Eadem vero negatio deest in libro Tufco, nec causa suppetit, quare auctoritatem optimi exemplaris deservamus, imprimis cum Ulpianum tanquam Paullo contrarium adducit Scholiastes *Baerius ad l. XXI. tit. 1. pag. 554. lit. 1. & pag. 555. tit. p.* Ulpianus enim benignius legem accepisse videtur. Infamia in Verbo Juvenalis infamiam facti, seu quodvis dedecus significare potest.

(c) Cujac. *enarrat. C. ad leg. Jul. repe. l. ult. ff. ad leg. Jul. pecul. l. 2. ff. ad leg. Jul. repe. Marth. de crimin. ad leg. Jul. repe. pag. 568.*

(d) Lib. 3. *epist. 9.*

(e) L. 5. ad leg. Jul. *repetund.*

(f) Marth. *de crimin. ibid.*

(g) Lib. 18. *cap. 31. Scalig. adnot. in Festum, verbo peculatus.*

(h) Varro *lib. 2 de rebus, & 4 de L. L. Cell. lib. 11. cap. 1.*

tur crimen hoc furtum pecuniæ publicæ & rerum five Populi Rom. five Cæsaris : (a) nam res civitatis furti actione agerebatur, cum haberentur pro rebus privatorum ; (b) constitutionibus tamen Principum (*) si quid civitatis furti periebatur, ad peculatum redigitur. (c) Initio crimen hoc nulla certa & perpetua scriptaque lege, sed ubi usus veniret, rogationibus ad populum latis, cognitioneque Prætoribus, vel Consulibus mandata vindicabatur. Ut proditum & de Lucio Scipione Africani fratre, atque aliis, qui secum eadem suspitione criminis involvebantur. Iudicium enim datum fuit in eum, quod diceretur pecuniam pacis causa a Populo Romano impetrandæ ab Antiocho accepisse, illamque minime in publicum retulisse. Deinde Syllæ fortasse temporibus (d) criminis huius perpetua questio in Prætoris certo fuit instituta. Legem postea tulit C. Julius Cæsar, qua plura criminum capita comprehendit, nempe de peculatu, de sacrilegio, & de residuis. Peculatus crimen incurrit, quisquis aut rapit ipse, vel interceptit, avertit, aufert, inque rem suam vertit pecuniam publicam, sacram, religiosam, & in aurum, argentum, æs publicum deterioris aliquid materiæ confundit, aut alteri, qui hoc meditetur, præstat operam suam. (e) De quorum omnium in republica impunitate, ac licentia suis temporibus his verbis conqueritur M. Cato (f) lane vehementissimis ; *Fures privatorum furto in nervo, atque in compedibus atatem agunt ; fures publici in auro, atque in purpura*. Non incidunt in legem, tamen

ii, qui pecuniæ publicæ ab se capte periculum in se ipsos suscipere : quid opus est enim aggressi lege illum, qui propria obligatione arguitur, ac sua fide ad restitutionem urgetur ? (g) Quamobrem Labeo peculatum definivit pecuniæ publicæ, aut sacræ furtum non ab eo factum, cuius periculo fuit. (h) Variis autem exemplis a Jurisconsultis pecuniæ publicæ furtum declaratur, & peculatus crimen extenditur ad eum, qui operatur in eudenda moneta publica, & publicam notam argento non publico imprimat, aut signo publico furetur impressam ; (i) Aut ex commentariis Cæsarianis argentum, aurumve averterit, aut refixerit ; vel immutaverit æneam tabulam, ubi vel publicæ leges, vel agri publici forma describatur ; (k) aut publicarum tabularum inspicendarum, vel describendarum potestatem injussu ejus fecerit, qui ei rei præest, quod Senatus censuit ; (l) aut minorem pecuniam, quam locationis aut venditionis pretium fuit, in tabulas retulerit ; (m) aut qui ex publica praeda quid subtraxerit, (n) aut qui se fisci creditorem simulaverit, ut pecuniam a debitore solius fisci auferret, nam qui a debitore fisci, & suo exegerit, restituere quidem fisco tenetur propter illius privilegium : peculatum tamen minime admittit. (o) Criminis huius pœna interdictio erat aquæ & ignis : postea vero deportatio, in quam ea interdictio migravit ; (p) insuper & quadrupli condemnatione reus urgebatur, aliisque pœnis ex arbitrio iudicis, (q) & pro delicti gravitate per Principum constitutiones ad extremum usque supplicium punie-

(a) L. 6. §. ult. ff. ad leg. Jul. pecul. l. ob pecuniam 83. ff. de fens.

(b) L. cum qui 16. ff. de P. S.

(c) Debetur hæc sententia glossæ, probaturque Duaren & Cujacio. Separantur quoque res civitatum, tanquam res universitatis, a rebus publicis in L. 15. D. de P. S. neque tales proprie dici possunt. Unde conjectura nascitur, Papinianum his vetus respexisse, non Constitutiones Principum. Sed quia mirum Constitutiones Traiani & Hadriani, quibus furtum rerum civitatis ad Peculatum redigitur, Papiano ignotas fuisse, uidebat Cornelius van Bynkershoek Obs. 4. cap. 3. verba trajice- re, & sic legere : *Crimine peculatus, non actione furti sententur*, voculam non accipiens pro non tantum. Verum ne sic quidem Papiniani gloriæ quicquid decederet, etsi cum has Constitutiones ignorasse dicamus,

cum omnia seire divinitatis magis quam humanitatis sit.

(e) L. 4. §. 7. ff. ad leg. Jul. pecul. & Duaren, diff. universi lib. 2. cap. 76.

(f) Sigon. de judic. cap. 28. lib. 2.

(g) L. 1. ff. ad leg. Jul. pecul.

(h) 4. pr. Gell. lib. 11. cap. 18.

(i) L. 9. ff. ad leg. Jul. pecul. §. 1. autem.

(k) L. 9. §. 2. ff. eod. (l) L. 6. ff. eod. §. 1.

(m) L. 8. ff. eod. Briss. antiq. cap. 6. lib. 4.

(n) L. 9. §. 5. ff. eod.

(o) L. 10. ff. eod.

(p) L. 13. ff. eod.

(q) L. 12. ff. eod.

(r) L. 3. ff. eod.

(s) L. 6. leg. post. ff. eod. Paull. lib. 5. sent. hoc sit.

puniebatur, (a) Eadem poenae tenent & sacrilegos, eos nempe, qui ex publicis sacris quid abstulerint: Etenim qui rem privatam rapuerit e loco sacro, jure civili per Antonini rescriptum non poena sacrilegii, sed actione furti tenetur: quamvis aliter jure Pontificio constituitur: quo etiam rei profanae furtum e loco sacro in sacrilegii crimine ponitur. (b) A qua sententia, ut pote sanctiori, haud longe abiere veteres: quorum opinione sacrum erat quidquid custodire Deorum concredebatur, ac fides numinum videbatur in suspicionem adducere quisquis, furando rem eam, frustraret spem dominorum: unde senex Plautinus in *Aulul.* (c),

*Fides novissi me, & ego te: cave sis tibi,
Ne tu in me mutassis nomen, si hoc con-
creduo*

Ibo ad te fretus tua, fides, fiducia.

Pro re vero sua principes nomen crimenque sacrilegii extenderunt aliquatenus ad eos, qui principum judicium & auctoritatem in controversiam vocant, aut ambigunt, an Imperator dignum hominem elegerit ad aliquod munus. (d) Constitutiones quoque principum imprudenter, vel industria violare sacrilegium ducitur: quod multo apertius ad legum divinarum corruptores accomodatur: perperam enim Duarenus *leges divinas* exponit *Constitutiones principum*: etsi hoc sensu enim accipiantur aliquando; tamen lex prima *Codicis de crimine sacrilegii*, in qua versatur, pertinet ad ipsas Dei leges: quia in C. Theodosiano lex eadem collocata reperitur in tit. de *Episc. & Clericis leg.* 25. Unde recte Cajacius de legibus divinis id interpretatur. Qui confugientem ad Ecclesiam per vim abstraxerit, sacrilegii damnatur, (e) & qui ejus, unde originem ducit, administrationem provinciae petit: quamvis hodie hac in re lenius a-

gatur. (f) De residuis autem tenetur, qui pecuniam publicam non in eos usus contulerit, in quos attributa sibi fuerat, & is apud quem quantitas aliqua ex publica emtione, locatione, aut administratione superfit, quam vel profiteri, vel in publicas rationes referre neglexerit, aut professam, relatumve ultra annum apud se habuerit: isque (uti Duarenus explicat verba legis, g) prae pecuniam ex reliquatione inferendam, tertia insuper ejus, quam debet, parte mulatur: alii triplo ejus, quod debet, mulandum censent, praeter debitam pecuniam restitutam. Subtractae autem pecuniae repetitio ex hac lege transit etiam adversus [h] heredes. Denique peculatus crimen, ut Jctus tradit, ante quinquennium admissum non est amplius obijciendum. (i)

C A P U T XCVI.

Ad legem Juliam de Annona.

Publicae quoque C. Julius Caesar utilitati prospexit lege in eos lata, quorum dolo annona, nempe frumentum, vinum, oleum, panis, caro, sal, & similia victus elementa cariora reddantur, quique ob eam rem societatem coierint, & conspiraverint, quo vel iter vectoribus ab urbe averteretur, vel naves, nautaeque detinerentur, quique annonam quoque modo vexant, sive subtrahendo, sive supprimendo, inopiamque reicibariae inducendo, ut publica egestate privatim ditentur: (k) iique a Dardano quodam, forte hujus terribimae artis principe, Dardanarii nuncupantur. [l] Eadem lege plebuntur & ii, qui fraudulenter in annonae administratione versantur, sive praefectus ipsius annonae, sive praefectus urbis. [m] Et quoniam per hoc judicium publicae necessitati, communique saluti consulitur, delationes mulierum & servorum recipiuntur.

[a] L. unic. C. de crim. pecul. §. item lex Julia Infit. de publ. judic. Jac. Gothofr. C. Theodos. ad leg. Jul. pecul. lib. 1.

[b] Cap. quisquis 17. quest. 4. Cujac. obs. 13. c. 19. k. divi ff. ad leg. Jul. pecul.

[c] Aft. 3. sem. 6. L. aut folla §. locus ff. de pun.

[d] L. 3. D. de crim. fœderi.

[e] L. 2. C. cod. sine de crim. sacril.

(f) L. ult. C. cod.

[g] L. 4. §. quo lege ff. ad leg. Jul. pecul. Et §. leg. Julia. Duaren. hoc tit. ff. 3. cap. 4.

[h] L. ult. cod. 1. ex julie. 20. ff. de accus.

[i] L. 7. ff. hoc. tit. (k) L. 2. ff. ad leg. Jul. de ann.

[l] L. 6. ff. de curatord. crimin. Cujac. 10. obs. 29. Turneb. 9. advers. 17.

(m) L. 1. §. cura ff. de offic. pref. urb.

tur. (a) Convicti autem viginti aureis damnantur, aut si negotiatores sint, negotiatione interdum interdicitur: aliquando relegantur, & si humiliores fuerint, ad opus publicum dantur: poenaeque pro gravitate delicti variatur. (b)

CAPUT XCVII.

Ad legem Juliam Agrariam, siue de terminis moto.

A Nimadvertendum quoque censuit C. Julius Cæsar in eos, qui, submotis agrorum terminis, jura consueverant, miscerent atque confundentes dominia privatorum, sineque obscurantes, quominus internoscantur: quos multavit quinquaginta aureis in singulos terminus motos; permissa cuilibet ex populo acculandi facultate. (c) In servis vero Nerva poenam exacerbavit adjecto ultimo supplicio: nisi dominus velit, multa in se susceperit, servum suum liberare, si terminum exarasset, aut ejecisset.

CAPUT XCVIII.

Ad legem Juliam de ambitu.

Nihil vero fraudum earum, quæ superioribus legibus coercerentur, formidaturi sumus a magistratibus, si ab illorum creatione fraudem omnem amovebimus; ac reipubl. gubernaculo deferemus ad meliores iustis liberis, incorruptisque comitiis. Ideo legum omnium utilissimæ sunt leges adversus ambitionem late: per quas cavetur, ne in honorum petitione virtus a pecunia, probitas a calliditate, ac meliores a deteriores de more superentur, neve dignitates donis obtemperant, ac per largitiones, promissionesque suffragiorum libertas civibus eripiat. Meritorum enim testimonij, non remuneratio largitionum oportet esset suffragia. Qui tribus igitur clam divisa pecunia corripisset, populique voluntatem donis e-

misisset, cum pluribus fraudulenter coeundo & homines conducendo, ut rejecto competitor suo magistratum adipisceretur, lege primum Tribuniis Poetilia, deinde aliis vario tempore usu poentente prodeuntibus, Bæbia nempe, Maria, Fabia, Cornelia, Calpurnia, Tullia, Aufidia, Licinia, Pompeja, (*) & postremo Julia, plectebatur interdictione (d) aquæ & ignis; primo quidem per decennium, postea vero perpetuo: & honos ab eo simul cum tribu, veluti suspicatur Manutius, ad accusatorem transferrebat. Ex quibus legibus tantum Julia conjuncta est in libros juris, postquam enim Tiberii tempore suffragiorum jus a populo ad Senatum devenit, ut ab Senatu facilius ad solum principem redigeretur; (e) Harum legum auctoritas profus concidit; quis enim argueret legibus facta principum? Hinc & de lege Julia iatis mentio est in Digestis. Auctorem habuit non Julium Cæsarem solum, sed & Augustum, qui Fabianis & Scaptienibus tribulibus suis singula millia nummum a se dividebat comitiarum die, ne quid a candidatis desiderarent, ut Svetonius tradit: (f) atque inter alias poenas per quinquennium interdixit magistratus petitione reis suis criminis. (g) Ubi vero principes magistratus creationem ad curam suam revocarunt, lex ambitus in urbe cessavit, mansitque tantum in municipiis & municipalibus honoribus; ab honoribus autem urbanis, ut hoc vitium abesset, satis fuit pellere avaritiam ex aula principis, quod conatur Justinianus in Novella 8. Loco autem interdictionis aquæ & ignis subiecta est deportatio, quæ tanquam ex lege Julia de ambitu ex constitutionibus principum (h) impendit iis, qui defuncti muneribus ea continuant aut repetunt ante redditam administrationis suæ rationem. Minor vero ambitus poena minori, nempe pecuniaria multa centum aureorum, cum infamia, ex Senatusconsulto coercetur: (i) quam incurrit is, qui contra legem ambitus in municipio

(a) L. 1. §. ult. ff. ad leg. Jul. de annon.

(b) L. 6. ff. de accusat. crimin.

(c) L. ult. ff. de verbor. mot.

(*) Occupata Republica iudicium ambitus evanuit, non quod a principe abscessit dignitates compararent homines, sed quod administrati eorum, qui super liberti & eunuchi erant, de venditis muneribus ex-

tra ordinem punirentur.

(d) Dion. lib. 40. pag. 145.

(e) Sigeon. de iudic. lib. 2. cap. 29.

(f) In Aug. cap. 40.

(g) Dion. lib. 54. p. 531.

(h) L. un. C. ad leg. Jul. de amb. ubi Cujac.

(i) L. un. §. 1. ff. ad leg. Jul. de amb.

cipio magistratum petierit, aut sacerdotum. Qua lege damnatus amissum gradum repetit, si alium ejusdem criminis in judicio convicerit: quod ex lege Calpurnia descendit. (a) Senatusconsulto quoque ad hanc legem edito punitur, qui novum vetigal instituerit. (b)

C A P U T XCIX.

Ad Leges Julias Judicarias.

Legibus autem Julii; quæ judicariæ dicuntur, ambitus damnatorum accusator, aut reus; qui domum judicis ingrediatur, constituta multa centum aureorum fisco inferendorum: (c) cui adiciendum ex Dione, iisdem legibus fuisse cautum, ne iudices domus alienas introirent. (d) His autem judicariis legibus emendabatur forum & judiciorum disciplina regebatur, pluribus quidem capitibus; quorum quæ ad nos pervenerunt, post Antonium Augustinum recensuit Brissotius. (e) Ex his autem legibus Callistratus docet, minorem XX. annis judicare non cogendum, (*) neque compromittendum in eum; neque permittendum, ut qui iudex est, arbitrium in se recipiat ejus rei, super qua iudex est constitutus, curetve, ut in se compromittatur. (f) Facultas etiam prorogandæ jurisdictionis consensu partium ab iisdem fluxit legibus. (g) Quod vero pertinet ad publica judicia, vetabant leges

Julia, uno tempore de duobus reis quem queri, nisi suarum injuriarum causa: (h) qui enim persequuntur injuriam suam, ii non queunt, sed levandi doloris causa descendunt ad accusandum; contra vero delatores, quorum improbam sedulitatem in aliis vexandis coercere lex Julia voluit: unde certum præscripsit numerum, supra quem delatoribus eodem tempore non liceret accusare. (i) Ac Venulejus quidem tradit, præfixum duorum (**) fuisse eorum numerum: cujus in verbis Cujacius mendum irrepsisse, merito mea sententia suspicatur: quam Imperatores [k] tradant, tertiam accusationem eis, qui duos reos detulerint, non esse a lege permissam. Unde, ne interpretum vanciniis involveretur, ita legendum censet Venulei locum, (l) ut pro duobus reis substituatur tribus reis, nempe ita: *Lege Julia publicorum judiciorum caveatur, ne eodem tempore de tribus reis quis quereretur, nisi suarum injuriarum causa*. Iisdem judicariis legibus constituebatur, ne quis adversus affinem, vel cognatum, aliosve, quibus pietate obstringimur, veluti parentes, patronos, liberos, libertos, invitum testimonium dicere compellatur. (m) Item ne reus, qui adversus novam accusationem veterem ejus delicti absolutionem opponit, prius accusetur, quam per sententiam de prioris accusatoris prævaricatione constiterit, ex qua deducatur, illum per fraudem effugisse iudicii severitatem, tum enim

(a) L. un. §. 2. ff. ad leg. Jul. de amb.

(b) Eadem lege.

(c) L. un. §. 4. ff. ad leg. Jul. de amb.

(d) Dion. lib. 54.

(e) *Jurispr. antiq.* 4. cap. 7. Gell. lib. 15. cap. 2. ff. de recept. l. 41.

(*) Unde mira dubitatio consultoris interrogantis Ulpianum, an valeat sententia a minore xxv. annis iudice data, quæ proponitur in L. 57. *De Re iudicata*, qui Ulpianus æquitate obtentu sententiam ejus tuetur, modo octodecim annis major sit. Quod non est contrarium definitioni legis Juliae, quia in hac quærebatur, quando cogi quis possit ad judicandum, cum Ulpianus respondeat, quæ ætate ferreque sententia iudicis xxv. annis minoris, Conf. Illustris van Bynderhoeck *Obs. lib. VI. cap. 17.*

(f) L. sed in serum §. si quis ff. de recept.

(g) L. 1. & 2. ff. de jud. ut observet. Cuias. *ibid.*

(h) L. his accusare §. lege ff. accusat.

(i) D. l. his accusare.

(**) Imo singulorum. Ait enim, eodem tempore de duobus reis queri non posse, cum contra Macer in L. 8. *De accus.* eos ab accusando removeat, qui duo judicia adversus duos reos subscripta habent, & Imperatores Diocletianus & Maximianus in L. 56. *C. de his, qui accusare non possunt*, accusationem tertiam ex rationibus juris interdictam memorent. Quare duorum reorum numerum præfixum fuisse censet Cuiacius, & lege Julia cautum putat, ne quis de tribus simul reis quereretur. Cuius sententia verisimilis est, quarevis, si velimus *Separationem*, Macerum & Imperatores cum Lyckero intelligere possimus de accusatione duorum super uno eodemque crimine, nisi quod in neutra lege quicquam est, quod hanc distinctionem suggerere possit.

(k) L. cum ration. C. de his, qui accus. non poss. Cuias. 6. obs. cap. 52.

(l) L. his accusare §. lege ff. de accusat.

(m) L. jurisconsultus 9. ff. de grad. & affinib. l. 4. ff. de test. l. 12. ff. de accusat.

enim licebit vetus iudicium, prævaricatione sopitum, nova delatione sulcitate. (a) Item cavebatur, ut qui reum detulisset, locum delicti, personam, & mentem designaret. (b) Eadem leges jubebant, ut si servus capitali crimine postularetur, dominus, vel eum sileteret, vel satisfactor promitteret sive per se, sive per extraneum, se illum siturum, cum ulus exegerit; ac si non defenderetur servus, vel non ita sileteretur, in carcerem conjectus, cogeretur ex vinculis causam dicere. (c) Hoc loco etiam recenseri postulat S. C. quo cavebatur, ne quisquam eorum, a quibus quid ad utilitatem filii peteretur, alia instrumenta delatori, sive accusatori edere compelleretur, quam ea, quæ pertinerent ad causam, ex qua delator accusaret. (d) Hisdem legibus, etsi nullo auctore, adscribit Brissonius; quod legimus in *libris rhetoricorum ad Herennium*, ut scilicet in publicis questionibus, reo petente, iudicium de accusatore fiat: liceat illi accusare nec ne. Cum autem referat Svetonius; Cæsarem tulisse constituendum iudiciorum curam, eaque reiectis tribunis æcariis ad Senatores & Equites redeisse; recte meo iudicio leges hæc judicariæ Cæsari Dictatori ab Antonio Augustino tribuuntur. Sed & plura alia S. C. possunt ad has revocari leges, nempe illud, quo permittitur, ut excusationes absentium in criminum iudiciis allegentur; & ex iusta causa sententia differatur: propterea quod neque ad persequendum, neque ad depellendum crimen procurator admittitur. (e) Item, ut permittatur mulieri falsum testamentum accusare, si suam vel suorum injuriam persequatur, ut exponit Cujacius, quamvis regulariter mulieres a publicis causis arceantur. (f) Et hisdem ex legibus arbitror conceptam fuisse formulam inscriptionis libellorum huius verbis: (g) *Apud Praetorem vel Proconsulem*

Jani. Grovina. Tom. I.

(a) L. 3. ff. de prævaricatis.

(b) L. 3. ff. de accusat.

(c) L. 2. ff. de iustitia, reorum.

(d) L. 3. ff. de edictis.

(e) L. accusatore 13. ff. de publi. iudic.

(f) L. 2. ff. de accusat. & inscript.

(g) L. i. bellorum 3. de accus & inscripta.

(h) Instr. de publi. iudic. lib. 4. tit. 18. §. 7.

(i) In enarrat. D. ad l. Corn. de falsi. Matth. de crimin. hoc tit. Ulpianus apud auctorem cellas. legum Misale. tit. de falso test. §. L. Divus ff. ad l. Corn. de falsi.

Lucius Titius professus est, se Mariam lege Julia de adulteriis ream deserre, quod dicat, eam cum C. Seso. in civitate illa, domo illius, mense illo, Coss. illis, adulterium commississe.

CAPUT C.

De Lege Cornelia de Falsis, & ad S. C. Libonianum, Aliaque ad eam Adjuncta.

OST leges Julius progrediamur ad ea crimina, quæ legibus vindicantur Cornelii, exordium ducentes a lege Cornelia de falsis, quam sicuti & reliquis tulit L. Cornelius Sylla Dictator, simul cum lege testamentaria duobus explicata capitibus: quorum altero testamenta confirmabantur civium Romanorum, qui apud hostes decederent; altero fraudes præcedebantur illorum, qui testamenta vitiasent, decessent, amovissent, intervertissent, resignassent, recitassent dolo malo, corripissent, interceptissent, aut a se facta supposuissent imagine veri fraudem adumbrantes. Quod caput ortum occasione testamentorum, comprehendit etiam falsa omnia instrumenta, & quaslibet vitiatas, aut adulterinas scripturas; imo interpretatione sapientum, vel auctoritate Senatus, aut Edictis, & Constitutionibus Principum productum fuit ad facta dictaque omnia, quibus in aliorum incommodum, aut subtrahitur veritas, aut obscuratur. (b) Hiscus criminibus cognoscendis Praetorem certum Sylla constituit. Quatuor vero S. C. supersunt, quibus aliqua crimina eam ad legem revocantur. Primum S. C. Libonianum sub Tiberio conditum Statilio Tauro & Libone Coss. ut ex Ulpiano comprobat Cujacius, (i) dissidente Hortomanno, qui S. C. hoc revocat ad Adriani tempora, Torquato & M. Anno Libone Coss: expressum fuit hoc S. C. ex edicto Claudii Neronis, (*) propositio

T t in

(*) Imo sic Neronianum diceretur, exemplo Senatusconsulti Neroniani, cuius mentio apud Ulpianum XXII. 11. & Aprilis Neroni & Romæ Neropolis apud Svetonium in Nerone cap. 55. Porro Divus dicitur Claudius, cuius est Edictum, Neronem autem inter Divos relatum, esse non novimus, hostem puta a Senatu judicatum & questum ad supplicium morte majorum, quamvis, ut memoria ejus cohereret, a Senatu contenderit Volterras, Rex Parthorum. Tribuitur igitur hoc S. C. Tiber. Claudio Druso Cæsari, quem Diis infernum & nubis & scriptores ve-

in eandem sententiam: nempe ut poena falsi producatur ad eos, qui iussu testatoris aliquid sibi, liberisve, aut servis suis testamentum adscripserint; (a) sive per se, sive per servum suum: cum si sua sponte iniussu testatoris adscripserint, directo in legem Corneliam incidere, ac falsi tenerentur ex ipsis verbis legis, non ex S. C. quo lex extenditur etiam ad eum, qui non falso, sed iubente testatore sibi adscripserint, [b] unde prohibetur hereditatem aut legatum capere; ideoque ab ejus persona transferuntur, vel ad heredem eum onere, quod speciale est (c) ex hoc S. C. vel ad substitutum; vel ad legitimos successores; cum pro non scriptis habeantur. Præter hanc autem poenam superest etiam communis, quæ oritur ex lege Cornelia de falsis; [d] nisi testator illud nominatim subscriptione sua adjectum voluisset, se dictante, aut iubente fuisse a legatario, ejusve servo conscriptum. (e) Quod temperandæ legis causa principes indulserunt. Unde tum & relicta convalescunt & legis Corneliæ poena quiescit. Idemque Senatus censuit in filia, quæ, dictante matre, sibi ex ignorantia juris adscripserat: (f) Et in servo, qui domini iussu testamento, codicillive sibi libertatem adscripserat; ita tamen ut libertas ei ex fideicommissio præstetur; siquidem testator manu sua post eam scripturam testamento codicillique subscripserit. (g) Poena vero locum habet testamento jam absoluto: (h) neque eum tenet, qui degit sub potestate ipsius testatoris, veluti filiumfamilias, tanquam instrumentum, quod ab ipso met patrefamilias exercetur. (i) Imo neque emancipa-

to filio, qui solus sit, eripitur hereditas, quam nullo coherede dato, patre dictante, sibi adscripserat: nam si ex testamento non posset, caperet eam tamen hereditatem ab intestato, (k) unde huic non eripitur, nisi coheres datus fuerit, ad quem pars erepta transferatur. Porro excusantur quicunque ratione potestatis, aut necessitatis, (*) parent imperio testatoris, ac eo iubente legatum sibi adscribunt, quibus aliquando etiam generalis testatoris subscriptio suffragatur. (l) Quando vero Senatus, aut Princeps veniam dabat ejus Senatufconsulti iustis ex causis: (m) indulgentia illa tantum legis Corneliæ poenis eximebat, legatum vero, aut hereditatem iis, qui sibi adscripserant, minime condonabat. Porro ex Senatufconsulto vetatur adscribere sibi quis etiam in codicillis, quibus si adjamatur, quod heres, aut legatarius sibi adscripserat in testamento, cessat Senatufconsultum. Porro Paulus refert, Senatum censuisse, si quis sua manu servum sibi legatum scripserisset, & eum rogatus manumittere fuisset, servum eum ab omnibus (**) esse manumittendum: propterea quod adscriptio illa ex S. C. Liboniano fuisset inutilis. (n) Alterum S. C. quod item ex Ulpiano apud Collatorem *legum Mosiacarum* eruitur, prodit Licinio & Tauro Coll. quo ad poenam falsi trahuntur ii, qui fraudulentè inter se comparaverunt, ut mutuum sibi testimonium dicerent, (o) more Græcorum, de quibus vulgatum erat proverbium, quod legimus in Ciceronis *oratione pro Flacco*: *da mihi testimonium mutuum*. Tertium S. C. conditum fuit Cotta, & Messala Coll.

teres testantur & festivissimus Seneca iustus. De iure quoque Senatufconsulti Liboniani non satis constat. Claudii ætate in Fatis nullus occurrit Libo, unde plerique & inter eos, Petrus Faber, Cujacius, Pithæus & Salmasius ad tempora Tiberii ascendunt. Quorum sententiam si probemus, quidnam erit summum Senatufconsulti deinde Claudii Edicto repetitam fuisse.

- (a) *d. l. Divus ff. ad l. Corn. de fals.*
 (b) *Cujac. ad Afric. tractat 3. l. si quis ff. ad l. Corn. de fals.*
 (c) *Cujac. loco citato.*
 (d) *L. Divus 13. ff. ad l. Corn. de fals.*
 (e) *d. l. 1. & l. 2. C. de his, qui sibi adscrips. in vest. l. 1. §. plano ff. cod.*
 (f) *L. 15. §. 5. ff. eodem.*
 (g) *Loco citato §. 2.* (h) *L. si quis 6. ff. eodem.*

(i) *L. 5. ff. eodem.*

(k) *L. quamquam 1. C. de de his, qui sibi adscrips. D. ad hanc leg.*

(*) Qualis necessitas potestatis in servo est, qui sibi iussu domini adscripserit. Diocletianus tamen in *L. 6. C. de his, qui sibi adscribunt* generalem subscriptionem servo prodesse non vult, nisi ad impedendam vitam.

(l) *Cujac. 3. ad Afric. l. si quis legatum ff. ad l. Corn. de fals.*

(m) *L. Divus 13. ad l. Corn. de fals.*

(n) Puta hereditas, scilicet ut & libertas servo salva sit, & jus patronatus adscribenti manumisso ademptum coheredibus omnibus competat, tanquam in communi liberto.

(o) *L. cum quidem 17. ad Leg. Corn. de fals.*

(p) *L. 1. l. 9. ff. cod.*

Coff. adversus eos, qui ob litem, & advocacionem instruendam, testimoniarumque cogenda pecuniam acceperint, societatemve cogerint, aliove modo sese obstrinxerint. (a) Advocacionis autem nomine venit quidquid ad opem ferendam, aut fidem faciendam in judicio comparatur. Quartum Senatusconsultum factum est duobus Geminis Coff. quo legi Cornelie de falso subijciuntur, qui dolo malo adversus innocentem conspiraverint & in illius periculum societatem inierunt, ut eum in judicio accusarent. Unde iudicium ex hac lege datur in eos, qui accusatorem excitant adversus aliquem, & delatorem submittunt in causa etiam pecuniaria, [b] ubi non corpore, sed pecunia reus multatur; & in eos, qui ob denunciandum testimonium, hoc est ob evocandum, cogendumque ad testimonii dictionem, & remittendum, aut dicendum, vel non dicendum [c] illud pecuniam acceperint, iudicemque corruperint, [d] prodixerintve falsas Constitutiones, [e] aut Edicta publice proposita dolo malo induxerint, corruperint. (f) Item hac lege animadvertitur & in eos, qui aliquid fraudis commiserint in rationibus, tabulis, literis publicis, quo verum celarent, interverterent, obumbrarent; (g) aut per obreptionem quid a Principe impetraverint, vel a Magistratu ex scripto Alexandri Severi; (h) aut nomine Prætoris literas falsas reddiderint, Edictumve falsum proposuerint. Item qui duobus in solidum eandem rem diversis contractibus vendiderint. (i) Iudex etiam, qui contra principum constitutiones & jus palam propositum pronunciat: & qui mentita iudicis amicitia & familiaritate sententiarum eventus vendunt, aliove negotio nomen illius prætentum, eadem lege plectuntur. (k) Non so-

lum enim scripturarum, sed & cuiusque rei falsitas in hujus legis iudicium deducitur; veluti si quis fraudandi animo æs inauraverit, aut inargentaverit, aut pro pretiosiori metallo minus pretiosum subjecerit, (l) aut falsum partum supposuerit: quo Principum constitutiones legem Corneliam portexerunt. Fraudem enim naturæ ac societati humanæ facit, qui familiaris familiam inserit alienam. (m) Cujus facinoris non publica est accusatio, neque ad quemlibet e populo pertinet, sicuti pertinent alia ex hac lege crimina, sed tantum ad parentes, qui nulla temporis prescriptione ab accusando repelluntur. (n) Nec opus est, ut ea questio ad pueri pubertatem differatur: prætor enim semper creditur esse mater, quæ naturalis charitate ac proprio pudore satis ad causæ defensionem incitatur: (o) maxime cum de suo capite mulier periclitetur. Ad hanc etiam legem spectat crimen eorum, qui signum adulterium faciunt, sculpunt, expriment, vel verum amovent, aut jam impressum resignant, (p) aut alienum chirographum imitantur: (q) aut qui per fraudem in alienam familiam irreperunt, insigne gentilitium, & cognomen alterius assumptes, aut imponentes, asseverantes sibi falsum nomen. (r) dolo malo, quo aliquid non suum possideant, intercipient, nam si fraus absit, liberum est nomen, aut cognomen, aut insigne mutare, suumque genus alia imagine significare, (s) quod Reges Galliarum fecisse, Cujacius tradit. Primo enim tres coronas habuere, deinde lilia innumera, postremo ex constitutione Caroli VI. lilia tantum tria. (t) Porro Trajanus Edicto suo legem Corneliam ejusque poenam produxit ad eos, qui mensuras publicas cuiusque generis proba-

T t 2 tas

(a) L. 1. L. 20. ff. ad leg. Corn. de fals.

(b) L. 9. §. ult. ff. ad leg. Corn. de fals.

(c) L. 1. §. 1. ff. hoc tit.

(d) L. 1. §. 2. cod. h. qui duobus §. 2. cod.

(e) L. 1. l. ult. ff. cod. §. 4. & 20. Cod.

(f) L. pen. ff. ad l. Corn. de fals.

(g) L. 26. ff. cod.

(h) L. si quis 29. cod. tota tit. C. si contra jus vel util. pub.

(i) L. qui vendideris ff. cod.

(k) Paull. lib. 5. §. sent. tit. de leg. Corn. test. §. ult.

(l) Paull. sent. tit. 25.

(m) L. qui falsi l. lege 30. ff. ad l. Corn. de fals. l. cum suppositi C. cod. ubi Cujac.

(n) L. lege 30. ff. cod. & juris proxima est.

(o) L. si parvus 7. C. ad leg. Corn. de fals.

(p) L. lege ff. hoc tit. & Inst. de publ. judic. §. item lex Corn. de fals. Paullus sent. 5. tit. 25.

(q) L. quid sit 23. ff. cod.

(r) L. falsi 13. ff. ad leg. Corn. de fals. Paull. sent. lib. 5. cap. 25.

(s) L. 1. C. de mutas. nomin.

(t) Cujac. ad l. 12. §. cod. ff. ad lib. 15. respons. Papin.

tas lucri sui causa corrumpunt ac ponderibus utuntur adulterinis, (a) lege quoque Cornelia plestitur, qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus est ulus, aut iter fecit, sive, ut Jurisconsultus ait, viam commovit falso diplomate, (b) nempe literis historiis, quas Princeps dabat missis ab se, aut evocatis, ut in cursu publico vim omnem, aut molestiam evitarent, & stativis mansionibus, aut diversoriis eodem in diplomate adscriptis & imperatis uterentur. (c) Mulier porro neminem hac lege accusare potest, nisi ipsius mulieris inter sit. Quod Senatusconsulto ad hanc legem cautum fuit. (d) Quamobrem si pupillus falsis instrumentis in judicio victus fuerit; Alexander Imperator censuit nona matre, sed a tutore, vel curatore, quos habeat accusandos.

CAPUT CI.

De Lege Cornelia Nummaria.

Verum nulla ex fraude damnum fert Republica majus, quam ex adulteratione monetæ: vitiatum enim sanguis, unde nutritur, a quo simul corpus omne putrescit. Cujus criminis ea est gravitas, ut præter communem de falso; peculiarem a Sylla legem expresse, quæ nummaria dicitur Alconio Pediano: (e) eaque tenetur, qui dolo malo pretiosiori metallo deterius infuderit: (f) ut si quis argento publico, aut privato eas admiscuerit, aut æri plumbum, quod crimen Tacitus Imperator (g) capite puniendum duxit, adjecta bonorum proscriptione: quod & ad legem quoque Juliam peculatus trahitur; nec mirum, si unum idemque crimen pluribus legibus subijciatur. (h) Item qui monetam attonderit, raserit, falsæ imitatione imaginis adulteraverit, (i) aut solidi orbem circumciderit: ex his enim liberi quidem ad

bestias damnantur; servi capite puniuntur. Solidum porro vix demum post Decretianum fuisse pro nummo aureo acceptum, docet Scaliger: haud admodum repugnante Jacobo Gothofredo. (k) Quibus fraudibus quisque opem præstiterit, domumve præbuerit falsæ monetæ percutiendæ, aut veræ adulterandæ, abradendæve, in eandem incidit legem. Quapropter non licet percutere aut signare monetam extra locum huic operi iusto publico destinatum: qui locus *moneta* dicebatur communi vocabulo cum percussa & signata materia. (l) Verum sicuti nefas est, adulterare pecuniam, itaque minime licuit, probos numeros Principis vultu signatos ob eam causam reprobare, quod imago Principis minore orbe circumferberetur; nam & ad eos, qui probam monetam reculant, poena legis Corneliæ, teste Paulo, extenditur. (m) Pondere namque oportet æquali monetæ consilire, non forma spaciore imaginis, (n) Constantinus autem sceneratores, sive humularios, aut collybistas, apud quos pecuniæ permutabantur, quibusque permutationis pretium, quod collybium dicunt, adjiciebatur, flammis damnavit, si vel veterem monetam veterum Principum vultu signatam reprobasent, vel minoris æstimassent, ut collybium, sive pretium permutationis auferent. Nam ne avaritia sceneratorum, quæ nunc in pecuniæ Neapolitanæ permutatione grassatur, modum transiret, statuerunt suis constitutionibus Principes atque definiunt permutationis pretium & mercedem collybistarum. (o) Porro poena legis Corneliæ de falso, si nummariam excipias, quæ ultimum supplicium statuit, est regulariter deportatio, bonorumque omnium publicatio in liberis hominibus; in servis vero vitæ privatio, ut docet Marcianus: (p) ut eximantur tamen ab hac regula graviiores aliquot, aut leviores casus, quibus pro delicti ratione,

(a) L. puniit. ff. de d. l. canonum ff. de exco. c. vii. in fin.

(b) L. eos qui s. ult. ff. de d.

(c) Cuiac. ad l. ult. tit. 32. de tra. h. r. c. lib. 12.

(d) L. 5. C. de his, qui accus. non poss.

(e) In prætor. Urban.

(f) Cuiac. tit. C. de falsis monetis.

(g) Vopisc. in Tacit. Cuiac. C. eodem.

(h) Cuiac. ad tit. C. de falsis mon.

(i) L. 8. ff. ad leg. Corn. de fals.

(k) C. Theod. si quis solidi circ. esset. incid. l. ult. in fin.

(l) Cuiac. tit. C. de fals. mon. l. 1.

(m) Ad leg. Corn. de falsis mon. tit. 5. l. 5. in pa.

(n) C. Theod. si quis solidi circ. esset. inc.

(o) Jac. Gothofr. ad l. 1. C. Theod. si quis solidi circ. circumcid.

(p) L. 1. ult. §. ad leg. Corn. de fals.

tione, vel exacerbantur poenæ, vel leniuntur. Etenim falsi testes, quorum improbitate innocentes (a) capitale sententiam subierant, vel tabularii civitatum, qui suis fraudibus falsas immunitates tribuerunt, (b) aut qui aliteris concitandi causa militiæ, vel ordinis insignia sibi usurparunt, vel falsum partum (c) subiecerunt, morte damnantur: liberti vero, qui se pro ingenuis gesserint, lenius nempe infra deportationis poenam puniuntur: ne leviores casus aliquot attingam, qui iudicis permittuntur arbitrio. [d] Claudius enim reo cuidam hujus criminis manus præcidi iussit. (e) Similemque poenam infixit Alexander Severus, incisus digitorum nervis.

CAPUT CII.

De Lege Cornelia de Injuriis.

Non solum vero præcidit Sylla fraudes, sed pleniori actione a civibus avertit injurias. Quamvis enim actio ea descenderet etiam ex legibus XII. tabul. & ex Edictis Prætoris; tamen obscurius, minusque distincte proponebatur. (f) Unde lex Cornelia processit, injurias omnes comprehendens manu illatas, atque, ut scribit Cuiacius, (g) atrociore. Ex qua in eos actio dabatur, qui pulsassent aliquem & verberassent, aut in domum alienam irrupissent, [h] vel fraudulenter per regulas, aliove modo se direxissent, unde directarii appellantur. Quorum auctores facinorum ita extra ordinem puniuntur, ut in exilium, aut in metallum, aut in opus publicum damnantur; [i] ac iudicis est hodie pro gravitate delicti poenam definire. [k] Eademque lege repellebatur a iudicando actoris gener, socer, vitricus, privignus, sobrinus, affinisve alius proximior, (l) & patronus. Distinguit autem lex Cornelia pul-

sationem & verberationem: verberat enim, qui cum dolore cædit, pulsât vero, qui sine dolore, ut ex Osho docet Ulpianus. (m) Domus hac in lege accipitur pro domicilio quolibet, ubicunque quis moretur sive in proprio, sive in conducto, sive in villa, sive in hortis: ut si dominus fundum locaverit, non dominus agat contra illum, qui fundum introivit, sed colonus. [n] Porro cum quaereretur, an pater possit ex lege Cornelia injuriam a filiosam acceptam vindicare; placuit non posse: verum filium quidem habere actionem ex lege Cornelia, patrem autem prætoriam injuriam; adeoque liberum esse filio, ex hac lege agere, ut neque cavere cogatur patrem rem ratam habiturum. (o) Illud consultissime fuit hac lege introductum, ut liceat actori deferre iurandum; ut reus juret injuriam se non fecisse: quo actoris existimatio redintegretur, & reus iudicio eximatur. (p) Duplex autem eadem lege nascitur actio, criminalis nempe, quæ poenam irrogat reo, (q) quarque, docente Cuiacio, publica erat accusatio ex causis in lege Cornelia contentis; & civilis, quæ a reo æstimationem reposcit injuriæ. (r) Quas actiones qui non distinguunt; valde se involvunt, & in earum tempore definiendo dissentiunt: cum facile discordia componatur, si criminalis a civili separaretur. Intelligemus enim illam, ut pote poenalem, esse annuam; (s) hanc vero perpetuam, quippe civilem. Quæ vero a scripto veniunt injuriæ, hac etiam lege vindicantur: qua instabilis esse iubetur; si quilibet in alterius infamiam conscripserit, composuerit, ediderit, etiam si alterius nomine, vel absque nomine horumve quid faciendum curaverit: (t) & Senatusconsulto ad hanc legem condito subiiciuntur poenis legis; qui adversus aliquem injuriosum quidquam dixerint, aut epigram-

mata

(a) L. 1. ff. ad leg. Corn. de sic. §. 1.

(b) L. 1. C. de immuni. nem. conced.

(c) L. 1. C. ad leg. Corn. de falsi.

(d) Duaren. hoc tit. cap. 3.

(e) Sueton. in Claud.

(f) Duaren. sis. de injur.

(g) Ad tit. C. de injur.

(h) L. 5. ff. de injur. Infit. de injur. §. sed & lex. Paull. sent. §. sis. de injur. ubi Cuiac.

(i) Paull. loc. cit. (k) Cuiac. C. de injur.

(l) L. 5. in pr. ff. de injur.

(m) L. 5. §. 1. ff. de injur.

(n) Eadem tit.

(o) L. 5. §. 6. 7. ff. de injur.

(p) L. 2. §. hoc. leg. §. ff. de injur. 24. de iur. iur.

(q) L. hoc accusare §. ult. ff. de accusat. Cuiac. ad tit. C. de injur. & ad Paull. loc. cit. de injur. §. injur.

(r) L. consult. 37. §. 1. ff. de injur.

(s) Cuiac. C. de injur.

(t) L. 5. §. 9. ff. de injur.

mata sive inscriptiones, aliudve quid etiam sine scripto & voce, veluti picturam in alterius ignominiam protulerit etiam si nomen illius, in quem factum fuit non adjecerit. (a) Nam si adjecisset, pateret etiam communis actio injuriarum ex legibus XII. tabul. & ex Edicto prætoris. (b) Nec poenas effugiunt emtores & venditores harum pestium & descriptorum: in quos omnes perinde atque in auctores, & in eos, qui auctores sollicitaverint & impulerint, itemque & in illos, qui vulgaverint, nec statim inventa scripta combussissent poena capitis a principibus constituitur, tanquam in auctorem illius. (c) Servo autem qui affecerit aliquem injuria, graviores poenam lex Cornelia, sed extra ordinem minitatur: cum venerit Sylla, servum inter injuriarum recipi reos. (d)

CAPUT CIII.

Ad Legem Corneliam de sicariis.

Cum hac lege Sylla texisset famam civium; alia texit vitam ab insidiis sceleratorum hominum, quæ appellatur lex Cornelia de sicariis & veneficis; & quamvis aliis armorum generibus vitæ hominum appetantur; tamen quia sicæ usus commodior erat & usitator, ab ea legem placuit appellare. Est enim sicca parvus ensis, ac retortus, (e) qui sub vestibus facilius later, instar Persici acinacis; unde a Cedreno definitur *μακρίον μακρόν ἢ ὑπόπορτος κρυπὴ* (f) & ab Athenæo aprorum dentibus comparatur (g) quibus brevisculus cultus, accessus flexis tractandis aperto spacio non erat opus, ideoque facilius homines iis peribant; quo magis usus interdicebatur ab antiquissimis usque temporibus. Plautus enim in *Aulularia*: *Ad tres viros ego deferam tuum nomen. C. Quamobrem. E. Quia cultrum habes. C. Coquum deest.*

Accusaturum se minatur Eucio coquum, quod cultrum haberet; coquus vero respondit, sibi ob culinariam artem non esse interdictum. Atque hominum sane cædes vetustissima ætate XII. tabul. legibus & lege Sempronia per Gracchum lata vindicabatur. (h) Lucius vero Sylla Dictator anno A. U. C. DCLXI. legem tulit severiorem de sicariis, veneficis, parricidis, una cum lege de falsis: quorum criminum perpetuas questiones sub quatuor Prætoribus instituit, ut colligitur ex Cicerone in *Verrem*. (i) Quæ lex eadem quamlibet a quocunque ortam, sive a pubere, sive ab impubere, dummodo doli capace: (k) atque in quolibet sive libero, sive servos, sive peregrinos, sive infantes, (l) & quibuscunque armis editam coercerebat: nam Homerus etiam infantis eadem *αὐτοπορτοκρυπὴ* appellat. Scribit autem Jurisconsultus, nullam esse hac lege hominis occisi conditionem exceptam: (m) nec interesse, occiderit ne ipse, an alius ab eo conatus: (n) item integrum ne, an mutilum hominem interemerit, dum ea esset forma hominis, in qua anima coaluisset: exceptis monstris & prodigiis, quæ lex XII. tabul. necanda & statim projicienda jubebat. (o) Neque refert, mortem quis, an mortis causam, & occasionem attulerit. (p) Unde judex, aut Magistratus, qui, accepta pecunia, capitalem in reum sententiam dixerit, aut auctoritate sua dicendam curaverit, & judicii cursum ita direxerit, ut quis necaretur; in insulam, ademptis bonis, ex hac lege deportatur. (q) Ejusque legis poenam incurrit, qui dolo malo falsum testimonium dixerit, quo quis publico judicio damnetur: (r) item & qui falsa judicia confessus fuerit, confitendave curaverit, quo innocens perderetur; ex Senatusconsulto hujus legis poenæ subjicitur. (s) Cui subest etiam qui, etsi non occi-

(a) Eodem l. §. 10.

(b) L. 6. ff. eodem.

(c) L. 1. C. de famos. libell. ubi Cujac.

(d) L. hoc accusari in sua ff. de accusat. & in scriptis.

(e) Joseph. Lib. 20. antiq. Sigon. de judic. in hanc leg.

(f) Cujac. in parat. ff. ad l. jul. de sicar.

(g) Lib. 18. cap. 1.

(h) Cic. VVetemb. in parat. hoc tit. n. 1.

(i) Sigon. de judic. lib. 2. cap. 30.

(k) L. 1. §. 2. l. 12. ff. ad l. Corneli. de sic. inde Ne-

vicius §. si dolo ff. ad l. Aquil. Matth. de crim. hoc tit.

(l) L. pen. C. ad l. Corneli. de sicar. Cujac. 6. observ. 21.

(m) L. 1. ff. cod. §. & qui dominum.

(n) L. 15. §. 1. ff. mod. Matth. ibid.

(o) Matth. ibid.

(p) L. 15. ff. ad l. Corneli. de sic.

(q) L. 1. ff. cod. Paul. sentent. lib. 5. cap. 23.

§. judex.

(r) L. 1. §. 1. ff. cod.

(s) L. 3. §. item is ff. eodem.

occiderit, hominis tamquam occidendi, furtive faciendi causa cum telo ambulaverit. [a] Lex enim hæc unice dolum ulciscitur: unde neque eadem punit, nullo interveniente dolo, veluti si ejus manu casu telum evolaverit; (b) neque dolum remittit, [*] si non processerit: & quamvis nulla cædes interveniret, cædis tamen consilium punit. Is enim Græcus est homicida, qui eadem animo intendit, nisi quis tam remisse aliquo in opere verberetur, ut curam negligat alienæ vitæ: veluti si potator, cum ramum ex arbore deiceret, aut non admonuerit, ut prætereuntes caverent: damnatur enim in metallum, si ramus decidens aliquem occiderit, sed non ex lege Cornelia. (c) [**] Neque per hanc legem dolo lata culpa comparatur: sed quod ex lata culpa processerit, extra ordinem mitiori pœnæ subijcitur. Cavit etiam lex Cornelia contra servos fugitivos, si post mortem domini fugam capesserint, quo quaestionem elaberent: attribuitque accusatori quinque aureos ex bonis occisi in singulos, quos convicerit servos, qui eadem admisissent: ac si aperto testamento domini servi iidem liberi facti inveniantur, ex vinculis causam dicere coguntur, convictique servi puniuntur, & qui convicerint denos aureos præmii a damnati bonis accipiunt. (d) Pœna vero nata cum ipsa lege Cornelia interdictio fuit aquæ & ignis; postea deportatio in sublimioris conditionis homines: in conditionem vero mediam, pœna capitis: in infamiam, cruci affixio, aut ad bestias damnatio. (e) Tandem capitis

pœna comprehendit omnes. (f) Cumque sequentibus temporibus pœnarum varietas legi Cornelia accesserit; ideo eas omnes ex lege Cornelia descendere Justinianus tradit: plerumque enim quæ adduntur legibus, tanquam cum ipsis legibus orta traduntur, ut supra monuimus. (g) Legis hujus alterum caput est de veneficiis, maleficis, & divinatoribus, quod a Marciano (h) quinto capitulum numero ponitur. Eo enim crebrius homines venenis ac malis hujusmodi artibus, quam gladio pereunt; quod ab occultis sceleribus pœnæ sunt remotiores; Romani vero antequam primævam gentis honestatem peregrinis vicis & aliarum nationum commercio polluisent, ignari diu non modo pœnarum, sed & criminum etiam fuere talium. Unde cum crimine carerent, diu etiam abstinere remedia: neque venenorum quaestionem instituerunt ante annum A. U. C. DCXXII. C. Valerio Flacco, & M. Claudio Marcello Coss. quo tempore patuit perniciofa fraps mulierum, quæ occulte per totam serpebat urbem. Ad quam investigandam ancillæ iudicio magistratus excitati, matronas ipsas participes nefarii sceleris invenerunt. Quarum cum aliquot negarent, eaque venena non ad perniciem, sed ad morborum quorundam curationem parata responderent, idque impudentius perseverarent; bibere coactæ, fraudem propria morte prodiderunt. (i) Cujus sceleris centum & septuaginta damnatæ fuerunt mulieres. Qui sexus ad rabiem prior viribus exutus, & libertate, non mirum si

le

[a] Paull. lib. 5. *sent. tit. 23.*

[b] L. 1. § *divus ff. cod. Paull. lib. 5. sent. tit. 23 ubi Cujac.*

[**] Notabile hoc caput legis Corneliæ de Sicariis, quo voluntatis etiam pœnam patitur, quæ cruenta mente pura manu eadem tantum meditatus est. Proinde si quis ex ædibus profugerit armatus ad occidendam, quicumque vitæ alienæ tantum insidiatus est, legis Corneliæ reus est, si id perfecerit, nisi præsentia alterius vel casus consilium eius inhibuerit. Habet id commune cum aliis quibusdam criminibus gravioribus, veluti, Maleficus, veneficus & fufurrorum magicorum, seu maleficus. Confer. van Bynkershoek *Oss. lib. III. cap. 10.* quod tamen de eo præcipue accipimus, a cujus consilio primum abierit eventus, sic, ut cum absolvamus, qui occidendi quidem causa cum telo in publicum perrexerit, mox auctem penitentia ductus re-

dierit & telum projecerit. Multo minus in legem Corneliæ incidit, qui sine castro percussus gladium quidem arripuit, sed mox seposuit.

[c] Paull. l. 1. *de iur. ff. cod. l. in lege 7. ff. cod. Cujac. in sent. Paull. loco cit. § si pœnat. 51.*

[**] Quia hæc, ut mox sequitur, non culpam, sed dolum coeret, neque ex lege Aquilia, quia apud ejus de homine occiso tantum ad servos pertinet, non ad homines liberos, qui militari nequeunt.

[d] L. *lege Cornel. ff. de S. C. Silan.*

[e] L. 3. § *legis ff. ad l. Cornel. ff. de fidei. Paull. lib. 5. sent. tit. 23.*

[f] *Inst. de publ. judic. §. item l. Cornel. de fidei. caris.*

[g] Cujac. *ad Paull. lib. 3. sent. tit. 23.*

[h] L. *ejusdem 3. ff. ad l. Cornel. de fidei.*

[i] Livius lib. 8. *cap. 18.*

se fraudibus armet, & pro gladiis utatur saepe venenis. Postea judicia hæc lege Cornelia fuerunt administrata, eaque lex prælatæ etiam fuit legi, quam eadem de re postea Cæsar Dictator tulerat. Venenum autem perinde atque apud Græcos (a) *ψυμνωρ* in bonam ac malam significationem, prout res proposita postulat, accipitur. Poena veneficii eadem erat, ac ficiariorum, nempe interdictio aquæ & ignis, aut deportatio: nunc vero ultimum supplicium, cui cum ficiariis etiam veneficii subijciuntur. (b) si præbuerint venenum, sive malo consilio retinuerint, vendiderint, emerint, attulerint, operæ præstiterint, sive non hominis perimendi, sed abortio- nis causa obtulerint, aut amatorum po- culum propinaverint; unde quis vitam amiserit: (c) nam si vitam non abstulerint, & consilium necandi non habue- rint, quamvis lege Cornelia non tenean- tur; tamen propter periculum, quod in- tenderunt, quasi contra legem fecerint, honestiores quidem bonorum parte mul- tati mittuntur in insulam; humiliores in metallum. (d) Plura vero Senatuscon- sulta, quorum non omnium auctores, aut tempora certa producuntur, sententiam le- gis aliquando latentem, ad species non ex- pressas extenderunt: quorum primum est illud, quo relegatur quisquis non malo animo, sed ad conceptionem medicamen- tum dedit, si mulier medicamento acce- pto perierit. (e) Alio S. C. plebuntur pharmacopolæ, atque pigmentarii, fuci- que artifices, qui noxias herbas ad eluen- dum purgandumve corpus dederint, vendi- derint, (f) quibus viscera vitiantur; ve- luti cantharides, quæ cum urinx suppres- sione vesicam exedunt. Porrigitur etiam per S. C. eadem lex Cornelia ad eos, qui adversus naturam ingrati, summum illius donum utilitatem sibi, aut aliis præcidunt:

si se, aut alios voluptatis, aut lucri, & ut Jurisconsultus loquitur, promercii, libidinisve causa castraverit, ut exectis tes- tibus sine muliebri pudore muliebrem mol- litiem, & virilem audaciam sine virili ro- bore præ se ferant: quod est in utroque sexu deterimum in sui unius personam con- trahentes; peliferosque mores in animos potentiorum extractis, atque obscenis can- tionibus insudentes; ut non mirum, si aliquando præmia virtutibus debita, cin- gedis, lenonibus, ac meretricibus unice pa- teant. Quibus ut malis Respublica eripe- tur ex Senatusconsulto, lex Cornelia ul- scitur eos, qui castrant invitos; (g) eos vero, & qui non invitos castraverint, con- stitutione sua damnavit Adrianus; qui & medicos virilia excindentes morte punivit, (h) & eos, qui sponte se castrandos præ- buerunt. Ac Neratio Prisco & Annio Vero Coss. S. C. prodit in eos, qui ser- vum suum castrandum obtulerint, ut in di- midia bonorum parte multarentur. (i) Se- natusconsulto etiam trahitur ad poenas hu- jus legis is, cujus familia, sciente eo, adipiscendæ, aut recuperandæ possessionis causa venerit ad arma; item & qui sedi- tionis auctor fuerit: (k) quæ quamvis re- spectant etiam ad legem Juliam de vi, no- vum tamen non est, ut eodem de crimine duplici lege caveatur, ut jam significa- vimus. Qui omnes pro eorum gradu, atque ordine, aut in crucem tolluntur, aut bestii obijciuntur, aut in insulam de- portantur. (l) Et præterea, qui naufragos per vim suppresserit, quo minus opem sibi ipsis ferreat, vel navim periculo eximerent, ex S. C. hujus legis poena tenetur. (m) Quo pertinet aliud S. C. Claudianorum temporum de illis, qui ex naufragio cla- vos, vel unum ex his abstulissent, ut omni- um rerum nomine teneantur, (n) quod et- iam convenit cum titulo de furtis. (o) Cir- cum-

(a) Homer. in *Odiss.*

(b) Paull. *seno. 5. tit. 23. in pr. Matth. de crim. tit. 6. ff. l. 48. de sic. cap. 3. & cap. 5. num. 3.*

(c) L. 3. ff. ad l. Corn. de sic.

(d) L. si quis 38. §. qui abortivus ff. de punit.

(e) L. 3. §. 2. ff. ad l. Corn. de sic. l. 38. §. 5. de punit.

(f) L. 3. §. ff. ad l. Corn. de sic. Cuius. 35. obs. 27. & Gothofred. ad l. 3. ff. hoc tit. qui omnia venena recen- scit.

(g) Paull. *seno. 116. §. titul. 23. l. 4. §. 6. ff. hoc tit.*

(h) L. 4. in fin. ff. eodem.

(i) L. 6. ff. eod.

(k) L. 3. §. item is ff. ad l. Corn. de sic.

(l) Paull. *seno. lib. 5. tit. 23.*

(m) L. 3. in fin. ff. de incend. ruin. naufrag.

(n) L. 3. §. 8. eod.

(o) L. 21. ff. de furt.

comcidere quoque interdictum est omnibus, præterquam Judæis, filios suos : (a) ceteri enim castratorum poena ex hac lege tenentur. Id autem Judæis concessum putatur simul cum exercitio religionis suæ : unde interdicitur aliis, qui non religionis, sed munditiæ causa id usurpabant, ut Ægyptiis, de quibus Herodotus, qui ab illis Colchos profectos argumentatur, quod & hi circumcisione uterentur. Ab Ægyptiis vero putatur eundem ritum accepisse Phœnices, & Syros, qui erant in Palæstina, & Æthiopes : minime gnarus, hujus institutionis auctorem fuisse Ceum, & ex divino præcepto Abrahamum : qua de re Origenes Cellum admonuit. (b) Ad nefaria etiam sacrificia ex Senatusconsulto legis hujus poena porrigitur, ut si quis impia sacra nocturna fecerit, faciendave curaverit, quo aliquem incantaret, interficeret, obligaret ; quive hominem immolaverit, ejusve sanguine litaverit, sanum, templumve polluerit : humilior quidem cruci affigeretur ; honestior vero capite plecteretur : Tiberio & Adriano decernente. (c) Feralis autem hæc atque stygia superstitio non minus horrenda est, quam vetusta. Homines enim enormes moribus & errabundi mente, quasi Deus immanitate delestaretur, scelera sceleribus expiabant, & publicam calamitatem oblatione cariorum pignorum, imo & regiz prolis mactatione propulsare studebant, si ita superstitio poposcisset. Hinc illa fabulosa de Saturno, qui filium unicum Cælo patri, fami pestilentiaque avertendæ immolavit. (d) Ab hac fabula dira superstitio de gente in gentem dilapsa Chananzos incescit ; qui liberos Molochi Idolo comburebant ; (e) & Phœnices eorum finitimi peste, aut fame ingruento, regum filios nefario ritu devotos Diis mactabant. (f) Et Ægyptii ad sepulchrum Osiridis homines Typhoni colore similes, nempe rufos, qui ea in regione rariores erant, ideoque peregrinos, ad immolandum aufere-

Jani Gravina. Tom. I.

bant ; unde origo fabulæ de sævitia Busris in advenas : Osiridis enim tumulus Ægyptia lingua Busris appellabatur. (g) Gallos etiam, refert Cæsar, in suis calamitatibus, aut immolare pro victimis homines, aut immolandos vovere consuevisse. Nec ejusmodi cædibus abstinere Græci, utcumque omnium cultissimi, quod in fabulis ab exemplo Iphigeniæ discimus ; neque Carthaginenses utpote a Phœnicibus oriundi, qui Saturno sanguine humano litabant : immo nec Latini, qui victimas humanas cædebant Ægeriæ Dææ, ut opus fuerit, quod Plinius memorat sexcentesimo quinquagesimo septimo demum anno ab U. C. S. C. prohibere hominem immolari. (h) Adeo infederat omnibus non posse Deorum numen aliter placari, nisi pro salute hominis, hominis vita redderetur. Nec tanta calamitate urgebantur a Diis, quantum ipsi sibi producebant, ut longe minorem illam ab se deprecarentur. Scelera hæc igitur omnia sub eo legis Cornelie capite comprehenduntur, quo venefici maleficiae damnantur. Malis enim artibus non minus, quam venenis homines e vita tolluntur. Ideo aliis S. C. hoc legis Cornelie caput productum fuit ad divinatores, ariolos, magos, aruspices, astrologos, vaticinatores, aliosque Chaldaeorum artium professores, qui in aliorum perniciem sortes conjiciunt, aut astra consulunt. (i) Et quoniam hi mathematicarum scientiarum auctoritate, fraudes suas protegebant ; ideo dammati sub mathematicorum appellatione fuerunt : cum alioqui nihil honestius mathematicis, nihil humanæ naturæ conducibilius, unde in damnatione minime continentur geometricæ artes ; non enim fuerat id vocabulum deonestatum : [k] adeo ut eo nomine fecernantur honestiores professores a communi mathematicorum appellatione, quæ magi, & incantatores abutebantur. Contra quos ex Tacito

V v patet

(a) L. circumcidere ff. ad l. Corn. de sit. Paull. 5. sent. tit. 23.

(b) Marsham. sec. 5. vers. circumcisio pag. 74. & 75.

(c) Cujac. ad Paull. sent. 5. cap. 23. §. qui hominem immolaverit, ubi Cujac. & §. qui sacra.

(d) Euseb. de præpar. evang. lib. 1. cap. 1.

(e) 2. Reg. 13. 31.

(f) Euseb. de præpar. evang. lib. 4. cap. 16.

(g) Diod. Sicul. lib. 1. Marsham. seculo 5. versio vultuaria pag. 77.

(h) Plin. lib. 30. cap. 1. vide Montan. in not. var. in Cæs. lib. 6. de bello Gallic. pag. 130.

(i) Paull. sent. loc. citato & toto tit. C. de malefic. & mathem.

(k) L. artem 2. C. de malef. & mathem.

patet quantopere leges exarserint: etsi semper levitas (*) vulgi umbras ipsis referentis potestatem legum exuperaverit. Legis autem Corneliae pœna non modo docentes & exercentes, verum & discētes & conficiōs malarum artium tenet, non sine aliquo tamen discrimine, (a) nam conficii, vel tollēbantur in crucem, vel bestiis obiciebantur; ipsi vero magi vivi comburebantur cum suis libris, ut non modo excruciatum, sed ipsa quoque scientia plecteretur. Supererant medici, qui non suo, sed fallacissimæ artis, atque anticipis doctrinæ vicio non raro mortem afferunt inopinantes: ut plures aliquando medicina vitas hauriat, quam gladius & venenum. Sed inhumanum esset, in crimine infontibus ponere naturæ obscuritatem, & ignorantiam anarum involuntariam: unde lege Cornelia subijcitur pœnis tantum imperitia & imprudentia medicorum, si forte medicamen ad salutem oblatum artis inscitia, vel medici negligentia ægrorum interemerit: ac tum honestior quidem medicus in insulam deportabitur, humilior vero capite punietur. (b) Tandem incendiarios, qui data opera in urbe incendium excitassent, etsi vetustioribus legibus obnoxios, puniunt etiam lex Cornelia: perquam humiliores bellis obijciuntur, honestiores, qui locum & gradum in urbe aliquem teneant, aut capite plectuntur, aut in insulas deportantur. (c)

CAPUT CIV.

De Lege Cornelia & Pompeja de Parricidiis.

Capite legis Corneliae de sicariis inclusum erat (***) caput aliud veteris le-

gis adversus parricidas: quam veterem legem alii pro lege XII. tabul. interpretantur, ut Jacobus Gothofredus; (d) alii minime. Romulus certe tantum facinus ne opinione quidem aut conjectura præsumens, nullâ illud lege coercuit: etsi pœnas de hominum cæde constituerit. (e) Neque in veteres Romanorum sanctissimos mores tam detestabile scelus irrupit ante annum A. U. C. sexcentessimum. (f) quo tempore L. Hostius parentem occidit, cui accessit cædes alia, quam habemus ex epitome Liviana. (g) Fertur enim Publius Malleolus matrem tulisse de vita: idcirco veteri lege de parricidis insutum culeo, simul cum cane, vipera, simia & gallo gallinaceo mersum in mare fuisse. Quod parricidarum supplicium ex vetusta lege descendens, Sylla confirmavit: ut ex Rosciana Ciceronis oratione docemur, Patroremque certum ac perpetuum huic iudicio præfecit, cum antea deesset. (h) Quia vero culei pœna repetebatur in capita legis Corneliae, quo sicarii parricidaeque continebantur; ideo scribit Jctus, [i] parricidas, qui post legem Corneliā, lege Pompeja (***) quoque damnabantur, teneri lege Cornelia de sicariis, hoc est eadem pœna culei, quæ repetebatur in lege Cornelia de sicariis: [k] Qua eo supplicio puniebatur parricidium. Ne nos decipiant Duarenius, & Jacobus Gothofredus, [l] qui sublatam censuerunt pœnam culei per legem Pompejam, atque communem de sicariis substitutam in parricidio putaverunt: cum tamen lex Cornelia de sicariis, quo lex Pompeja refertur, peculiarem culei pœ-

(*) Quam vehementer propter ejusmodi imperitorios Alexandri vaticinationes trepidaverint, quotquot erant in orbe Romano, vide apud Lucianum in *Alaxandriæ*. Ceterum fluxus est Azo in *glossa ad studium Codicis de Mathematicis & mathematicis*, quando Mathesin, cum Geometriam & Arithmetica significat, sine adspiratione, contra cum adspiratione scribendam cenet, quando designet vaticinationem, sic, ut scire faciat mathesin, sed divinare mathesin. Inter leges a Principibus Christianis contra Mathematicos latas notabilis est 10. C. de Episc. aud. in qua non tantum ex urbe sed omnibus simul ex civitatibus pelluntur sub pœna deportationis.

(a) L. 2. seq. C. de *magis & mathem.* Paull. 5. sens. 23. §. *magica artis*.

(b) L. *illicitas* §. *sicuri*. ff. de *offic. Praefid.* Paull. sens. *huc vix. in fin.*

(c) L. *als.* §. *uls. de inced. ruin. naufrag.* L. 10. ff. ad leg. *Coru. de sicariis*, & l. 1. §. *sed.*

(**) Aliter Jctus eximius, Gerardus Noodt, qui *Probat. lib. 1. cap. 11.* apud Marianum in L. 1. D. de *lego Pompeja* pro lege Cornelia de sicariis reponere legem Corneliā de parricidiis. Nostro tamen consensum Jac. Menardus & Ferrarius apud Schulzingium in *jurispr. Ant. Justinianæ* pag. 513. utraque autem lege, Cornelia & Pompeja culei parricidio pœna præstituta, ut contra Cujacium & Gothofredum evicit idem Schulzingius pag. 515.

(d) In C. *Thodof. lib. 9. tit. 15.*
(e) Plut. in *Rom. Ant. Aug. in hanc leg.* Sigon. de *judic. lib. 2. cap. 31.*

(f) Ant. Aug. in *hanc leg.* [g] lib. 68.
(h) Sigon. lib. 2. de *judic. cap. 31.* Pomp. ff. de *orig. jur. l. 2. §. capta*. (i) L. 1. ff. ad l. *Pomp. de parr.*

(**) Lata circiter anno DCC. quo Pompejus Consulatum sine collega tenuit.

(k) Inst. de *publ. judic. §. alia ad l. unde ven.*
(l) C. *Thodof. lib. 3. tit. 15.*

pœnam in parricidio repetierit. Quæ sane pœna obsolevit recentioribus Imperatorum temporibus, (a) ejusque loco successit damnatio ad bestias, si mare proximum non esset; & ignis, quo vivi comburentur, quod brevissimum supplicium Lucianus indicat. (b) Sane Augustus parricidarum pœnas levaverat, easque nonnisi confessis imposuit; ac tanquam scelus hoc nemo admittente auderet, ejusmodi reos ita interrogare solebat: *certe patrem tuum non occidisti?* (c) Constantinus tamen pœnam culei jam intermissam reduxit. (d) Nulla vero pœna parentes pisco ævo tenebantur, si liberos occidissent: cum pœna patris potestatis vi nihil parentibus non liceret in personam liberorum. (e) Igitur legem Corneliæ excepit lex Pompeja de parricidis lata Cn. Pompejo Cōs. ex qua urbane posteriori & uberiori, deinceps judicia hæc exercebantur. (f) Atque ad idem crimen Cn. Pompejus retulit eandem omnium ascendentium & descendentium, (*) collateralium etiam cognatorum & conjugum patronorum, (g) pœnamque ad conscios extendit, etiam si fuerint extranei, (h) & ad illos quoque, qui venenum emerint patri suo propinandum, etsi sceleratum consilium sibi (i) non procefferit. Neque hujus criminis persecutio tempore tollitur: atrocitas enim illius exigit, ut ultrix pœna in scelerata capita perpetuo impenderet. (k) Itaque lege Pompeja tenetur non modo qui patrem, matrem, avum, aviam, filium, filiam, aliumve quem ex ascendentibus & descendentibus; sed & qui fratrem interemerit, sororem, patrualem, quem Cujacius (l) interpretatur tantum ex eodem patre, diversa matre, matrualem nempe, ex eodem Cujacio, eadem ex matre genitum, alio vero patre, sive uterinum; patruium

avunculum, amitam, consobrinum, consobrinam, uxorem, virum, generum, socrum, vitricum, privignum, privignam, patronum, sponsum, novercam: quæ personæ non omnes verbis legis, sed sententia continentur illius: nec excipiuntur ii, quorum dolo malo aliquid tale contigerit. (m)

CAPUT CV.

De Lege Titia, Publicia, & Cornelia
(**) De lusu.

Superest e legis Corneliæ ea, quæ ad lulum pertinet, quam Hottomanus L. Sillæ tribuit: (n) Quæ vetustiores communi judicio fuere lex Publicia & Titia, quæ forsan illæ sunt, quas Talaras Plautus (o) appellavit in milite glorioso, ibi:

Atque adeo ut ne legi fraudem faciam
Talaras,

Accuratote, ut sine talis domi agitent
convivium.

Quos versus perperam Gronovius refert ad rationem ludendi præscriptam legibus convivialibus, quas ipsis sibi convivæ statuebant: non enim Periplectomenes omnino talos domo sua prohibuisset. Non solum autem alex nomine venit jactus talorum & turricula & fristillo, quæ fortunæ qualiscunque lusus. Nam ex S.C. vetitum est in pecuniam ludere, sponsonemve facere, ut scilicet qui vicerint; propositam pecuniam auferat, (p) exceptis ludis ad virtutis exercitium institutis: veluti si hasta certetur, cursu, saltu, luctu, pilive jactu, pugna. (q) Ad quod S.C. Justinianus (r) constitutionem suam accomodavit: ceteris enim ludis damnatis excepit hos, quorum frequens erat olim certamen in campo Martio, & magnâ celebritas in Græcia: ubi πεπαιδωμε

Vv 2 mine

(a) Paull. sent. 5. cap. 24. L. 4. ff. ad leg. Pomp. de parric.

(b) De mos. peregr. Cujac. C. de his, qui parentes occid. (c) Sveton. in Aug. cap. 33. Senec. de Clem. Cujac. par. C. de his, qui parentes occid.

(d) L. unic. C. cod. (e) L. in suis 11. ff. de lib. & posth. VVesemb. par. ad l. Pomp. de parric.

(f) Sigon. de judic. lib. 2. cap. 31. (g) Puta, si mater filium filianve occiderit, aut avus nepotem L. 1. de lig. Pomp. de parric. Patri id demum interdictum L. 1. C. de his, qui par. vel lib. occid. antea ei licuit, etiam post le-

gem Pompejam L. 11. de lib. & posth. Collas. legum Mosaic. & Roman. tit. 4.

(h) L. 1. ff. ad leg. Pomp. de parr.

(i) L. urrum. ff. cod.

(j) L. 1. in fin. ff. cod. (k) L. 10. ff. cod.

(l) Observat. lib. 6. cap. 17.

(m) L. 1. ff. ad leg. Pomp. de parr.

(n) Leges hæc omnes incerte ætatis.

(o) L. 3. ff. de aleat.

(p) Ad. 2. sc. 2. vers. 9.

(q) L. 2. ff. de aleat.

(r) L. qui actio 7. §. si in collect. ff. ad l. Aquil.

(s) L. 1. C. de aleator.

mine comprehendebantur quinque ista certamina, & concursus eorum simul appellabatur *αγωνα*, ut scribit Hyginus. (a) Præter hos autem ludi omnes vetantur, etiam si pecunia non apponatur, sed ejus loco lupini ad precium significandum, (b) vel aurum comicum, quod & pro lupinis apud Plautum accipit Muretus & Turnebus. (c) Invisi vero maxime legibus est alea, qua homines mutuis fraudibus exhauriunt simul & inter se irritantur: ut profuso patrimonio, rapinis & cædibus rei familiaris lacunam explere conentur: ideoque aleatorum genus legibus infame habetur. Unde de Lenticula aleatore a M. Antonio restituito, tanquam de homine turpitudine notato, Cicero (d) loquitur. Ideo Aedilibus mandabatur, ut illorum cœtus ab urbe ac popinis omnibus arcerent: (e) unde illud Martialis *lib. 14. Ep. 1.*

Nec times Aedilem moto spectare fristillo.

Nec modo jure civili actio denegatur, & retentio ei, qui alea vicerit; (f) sed qui victus pecuniam solverit conditione indebiti, rem solutam repetet ex constitutione Justiniani: (g) quæ conditio non tollitur minori præscriptione, quam 50. annorum. (h) Et qui domum suam præbuit aleatoribus, nullum a legibus adversus furta, iniurias & rapinas habet auxilium, nullam actionem, qua res ablatas vindicet, vel damnum refarciat; imo & ejus domus publicatur, (i) quique alium ludere compellat, multatur, aut in vincula publica, vel in lautomias conjicitur. (k)

C A P U T CVI.

De Furtis.

AC de hisce criminibus hæcenus, nunc furta occurrunt, de quibus latius

(a) Vid. Meurf. in *Græc. Indubum. l. arthetas ff. de his, qui not. infam.*
 (b) L. 1. C. de aleator.
 (c) p. advers. cap. 10.
 (d) *Lib. 1. de offic. leg. 26. ff. de injur. l. fugitivus ff. de P. J. Cic. Philipp. 2.*
 (e) Senec. *de vita beat. cap. 7.*
 (f) Cujac. *parat. C. de aleat. lusu, et aleat. in ff. l. in exceptionibus ff. de probat. l. ult. §. 1. ff. quar.*

in legibus XII. tabul. unde actio furtiva proficiscitur. Ex legibus autem aliis eo spectantibus monumentum superest legis Hostilia, cujus certum tempus ignoratur. Unde dubitat Antonius Augustinus *de legibus in prætermis*, a Regibus ne processerit, an a Coss. an a Tribunis? Hostomannus consularem existimat, eamque adscribit A. Hostilio Cos. cum collega Attilio, anno urbis DLXXXIII. Nisi potius eam cum Antonio Aug. arcessamus a C. Hostilio Mancino, qui collegam habuit M. Emiliū Lepidum Percinam an. DXVI. Ut hujus autem sententiam legis assequamur, meminisse oportet prisco XII. tabul. jure nullis in causis permissum fuisse judicio adesse per alium, quam postea necessitas legem solvit & copia negotiorum. atque frequens ac longa in varias regiones peregrinatio civium, quæ obtinuit, ut saltem in causis civilibus agere seque defendere per alium liceret; minime vero in criminalibus; (l) præterquam in furto ex lege Hostilia, quæ indulgit, ut furti agere liceret nomine illius, qui apud hostes infortunio suo repelleretur, aut abesset Reipublicæ causa; (m) item & ejus pupilli nomine, quorum tutores ex causis iisdem impediuntur. Ceterum generaliter definitum est, ut excusationes absentium ex S. C. iudicibus allegentur, & si justam rationem habeant, sententia differatur. (n)

C A P U T CVII.

De lege Fabia de Plagiariis.

AFurtis transeamus ad plagium, quod etsi a furtis distet, eis tamen videtur affine. Dictum est plagium a greco *πλάγιος*, quod significat obliquus, in latus versus, transversus: ut hujus naturæ criminis exprimitur, quæ tora componitur

ver. et ff. non dat. l. pen. ff. de nauis. fan. Cujac. lib. 9. obs. 28.
 (g) L. 1. C. de aleator. (h) L. ult. C. cod.
 (i) C. de aleator. Cujac. *parat. ib. C. l. 1. ff. de aleator.*
 (k) L. 1. ff. ult. l. 2. ff. cod.
 (l) L. 13. §. 1. ff. de publ. judic.
 (m) *Insti. de iur. per quos ager. poss.*
 (n) L. 13. §. 1. ff. de publ. judic.

nitur a dolo, fraude, verſutia. Plagium enim ſuppreſſio eſt liberi hominis, aut ſervi alieni. Quod olim crimen vindicabatur lege Cornelia *de plagis* (*) lata, cujus veſtigium reperitur apud Apulejum, (a) apud quem iſta legimus: *Crimen legis Corneliae incurram, ſi civem Romanum pro ſervo vendidero*, quæ lex obmutuit poſt latam legem Fabiam fortaſſe luculentior, ex qua deinceps judicia ſunt agitata, cum ex ea hoc redactum fuerit inter judicia publica, quale, ut Cujacius (b) exiſtimat, lege Cornelia non erat: niſi audiamus Duarenum, qui a Diocletiano factum eſſe hoc publicum iudicium ſuſpicatur. Quo minus aſſentior iis, qui legem hanc arceſſunt a Q. Fabio Leone & Claudio Marcello Coſſ. qui magiſtratum geſerunt anno A.U.C.DLXXI. diu ante Syllam. Si enim Syllana lex fuiſſet lege Fabia poſterior, hæc, non illa obſoleviſſet: uſitatus enim eſt, ut judicia ex novis, quam ex veteribus exerceantur legibus: niſi non a Sylla Dictatore, ſed ab alio ejuſque familiæ longe hoc antiquiori latam hanc legem Corneliæ augnemur. Ceterum Fabia minime punuit eum, qui abſtraxerit hominem liberum, aut ſervum ſurripuerit alienum: ſat enim alterum horum lege Julia de vi, alterum furti accuſatione vindicatur; ſed damnat eum, qui hominem ſive liberum, ſive ingenuum celaverit invitum, aut vinctum habuerit, vendiderit, emeritve ſciens dolo malo, aut fuerit hoc in genere alieni criminis conſcius; vel ſervum, aut ſervam alienam induxerit, ac ſollicitaverit ad fugam; vel eum, eamve invito, vel imprudente domino, domi-

nave celaverit, vinctum habuerit, emerit, vendiderit ſciens dolo malo, aut horum fuerit conſcius criminum. Eadem lege continebatur, ut ſi ſervus plagium commiſiſſet, dominus ejus pecuniam pro ſervi crimine penderet, & ſervus per decennium adpiſcendæ libertatis ſpem amitteret. (c) Ad hanc legem S.C. acceſſit, quod Cujacius (d) reſert ad Alexandri tempora, Modeſto, & Probo Coſſ. Ex eoque fugitivorum venditio ad legis Fabiæ poenam redigitur, etiam ſi dominus ipſe venditor ſervi ſit in fuga conſtituti; ſive ut eleganter JCrus ait, ſi ipſe dominus fugam ſervi vendat: (e) ne venditione ſervi dominus omittat accuſare plagiarium, qui forte fugam ſuaſiſſet, atque hac ratione reus emto ſervo iudicium, cui propter publicam diſciplinam eſt ſubjiciendus, elabatur, ut interpretes Græci opinantur: (f) alii. vero alias rationes pro ſuo cujuſve arbitrio commiſcuntur. Poena vero cum ipſamet lege orta pecuniaria erat, (g) poſtea cum viſa eſſet levior, plagiarii damnari conſueverunt in metallum. (h) Diocletianus (i) poenam capitis adiecit, quam poenam extendit Conſtantine in eos, qui filios viventes parentibus abducunt: qua explicanda lege ſe implicuit Alciatus; cum levi literarum adjectione nodum ſolvere potuiſſet; legitur enim initio legis (k) *metalli poena tenetur*: qui locus palam repugnat ſequentibus verbis, ubi ſtatuitur poena capitis. Lectionis igitur integritas petenda eſt cum Cujacio & Duareno e C. Theodoſiano; unde legem deſumere, ubi pro *teneantur*, legitur *tenebantur*. (l) (m) Inſtituitur autem ex hac

(*) Neceſſe non eſt, ut ex verbis Apuleji ſingularis lex Cornelia de plagis eſtingatur, cum ea intelligi poſſint de lege Cornelia de falſis, eo quod utique etiam falſi reus eſt, qui hominem liberum pro ſervo vendit. Qua ratione concidunt, quæ Noſter contra annum latæ legis Fabiæ diſputat.

(a) l. 8. metamorphoſ.

(b) Cujac. paraſ. C. ad l. Fab. de plag.

(c) l. leg. Fab. a 12. ff. de manumiſſ. ad quam Cuiac. lib. 50. Paull. ad editi. l. in bello 5. ſi in captivis ff. de captivis.

(d) Paraſ. C. ad l. Fab. de plagiar. & obſ. 17. c. 10.

(e) l. 2. ff. ad l. Fab. de plagiar.

(f) Matth. de crim. ad lib. 43. ff. viſus. 12. cap. 2.

(g) Cujac. ad Paull. 50. ad editi. ſive ad l. 11. ff. de manumiſſ.

(h) l. ult. ff. ad l. Fab. de plag. [i] l. 7. C. 102.

(k) l. ult. C. ad l. Fab. de plag.

(l) C. Theodof. hoc tit. ubi Gothofred.

(m) Reſciit & hanc emendationem Lynckerus in *Conſiderationibus ſuis ad Gravina libros de origine Juris*. Cauſatur & hoc loco ſinceritatem & integritatem lectionis in libris veteris juris, navultque eos, qui in hoc crimine clariſſerint, de iis intelligere, qui id aliquoties commiſerint. Sed hunc ſenſum vocis clariſſe ipſe quidem nullo exemplo docet: cum contra, nativa vocis ſignificatione vox clariſſere ponatur pro *patere*. Quare probanda eſt conjectura Duareni & Cujacii pro *tenebantur* legentium *teneantur*, ſimplici eum hanc lectionem exhibebat ipſe Codex Theodoſianus. Videtur autem Conſtantini lege poena gladii tantum recepta; antea enim jam propoſita erat a Diocletiano & Maximiano in l. 7. C. de leg. Fab. de plagiaris, niſi quis dicere velit, legem Diocletiani ad urbem, Conſtantini ad Africam pertinere.

testimonium rejicietur. Sed quia legis Remmiae verbis non excluderetur, reliquum est, ut iudicis officio fuerit excludendum. [a] Ad hanc legem S. C. illud pertinet, quod calumniæ publici iudicii damnati, apud pedaneos iudices postulare prohibentur. Quod S. C. nullo nomine innotescit, superestque tantum illius mentio apud Ulpianum. [b] Eo S. C. significatur ex Rævardi sententia, pedaneos iudices non solum fuisse privatos cives a Prætoribus ad causam cognoscendam datos, verum & ordinariam aliquando auctoritatem ad certum causarum genus habuisse, juri dicentes non e sella curulis, aut pro tribunali, sed in subsellis. Cum enim postulare nihil sit aliud, quam desiderium suum aperire apud eum, qui jurisdictioni præest; & pedaneos iudices jurisdictioni præfuisse colligitur, si apud eos aliqui, dum ne calumniatores essent, postulabant. [c] A calumniatoribus transseamus ad tergiversatores, nempe ad eos, qui accusationem intentatam destituunt: & ad quasi tergiversatores, qui mora sua reis profunt ad effugiendum iudicium, dilabente tempore a legibus præfinito. In hos igitur, qui cunctando reis beneficium legis impertiunt, conditum est S. C. Turpillianum, sive lex Petronia, (*) Nerone imperante, (d) a Petronio Turpilliano lata, & a Senatu approbata. Nescio vero, an hujus legis capita fuerint ea, de quibus legis Petroniæ nomine alibi tractatur, nempe de sententia pro libertate dicenda, de servis pugnam cum bestiis poenæ causa commissuris; quorum capitum Hostiannus auctorem quoque facit Petronium Turpillianum. Ac forsitan unius legis plura fuere capita, quorum illud de tergiversatoribus transit in S. C. quod habemus in manibus. Poena hoc ex S. C. descendens est quinque librarum auri redigendarum in fiscum, præter infamiam. (e) Quam S. C. poenam ex lege

Remmia fuit, ut ea illos adspiceret, qui post satisfactionem exercendæ litis & post inscriptionem in crimen, quæ solennia sunt accusationis, crimine nondum abolito, sive reo a crimine nondum exempto, ab accusatione recesserint, sine Prætoris venia, vel ad diem contestandæ liti constitutum vocati non accesserint, vel causam ita neglexerint, ut inter moras illorum tempus legitimum ad reum peragendum effluerit. Nisi tam sero ad accusandum accessissent, ut breve tempus, quod supererat, nulla sua culpa præterierit ante iudicium absolutum. Tum enim nullo suo dolo, sed lege tantum ad ulteriorum prosecutione iudicii exclusi, (f) neque tergiversatores profecto sunt, neque desertores, neque moratores, aut frustratores. Hoc S. C. tenentur omnes præter mulieres & eos, qui non publicum, sed privatum iudicium instituerint. (g) Est & S. C. ad iudiciorum exercitium pertinens, cujus nomen & tempora ignorantur: nempe illud, ne quis ob idem crimen pluribus legibus postuletur: [h] ortum fortasse temporibus Titi Vespasiani, quem Suetonius refert vetuisse, una de re pluribus legibus agere: hoc est idem delictum varie puniri. (i) Hinc docet Papinianus, poenam generalem adversus omnes legum contemtores minime concurrere cum poenis certarum legum, quas certis in criminibus censer, seclusa generali poena: subeunda: quia generi per speciem derogatur, (k) S. C. item ab eodem Papiniano memoratur, [l] quo cavetur, ne qui sititit a fideiussoribus in iudicio unius criminis causa, idem eodem die de alio crimine accusetur.

CA-

(a) L. 13. ff. de testib. Cuiac. obs. l. 7. cap. 23.

(b) L. 1. §. removers. 6. ff. de postulat.

(c) Rævard. lib. 3. conjecit. cap. 10.

(*) Quæ sententia non improbabilis videtur Herimanno Noordkerk de lege Petronia c. 4. fin. et si is legem Petroniam de servis & de sententia pro libertate dicenda longe alio refert p. 80. 81.

(d) L. abolitorem C. ad l. fal. de adult. Cuiac. par. C. ut infra certum scriptus.

(e) L. spurii ff. de decur. L. 3. §. ult. ff. de pravar. l. 1. ff. de iur. ff.

(f) Cuiac. enarras. & parat. C. ad S. C. Turpill.

(g) L. 1. §. 10. in f. ff. ad Turpill. Perez. in C. ad S. C. Turpill. num. 2.

(h) L. Senatus 24. ff. de accus.

(i) Cuiac. ad l. Sanctio 21. ff. de punit.

(k) D. l. Sautte.

(l) L. 2. §. 2. ff. de custod. reor.

CAPUT CIX.

*De Senatusconsulto Silaniano, & Statiliano,
& aliis ad eandem rem Senatus-
consultis.*

Nunc a calumniatoribus, & ab iis, qui dolo accusant, ad eos transeamus, qui dolo refugiant accusare. In quos conditum est S. C. Silanianum, nisi cum aliquibus scribamur Syllanianum, qui meo iudicio falluntur; etenim refragantur nummi, & marmora Capitolina, atque crediderim, cognomen id fuisse Juniorum. (a) S. C. vero hujus tempus & origo diu vel eruditioribus, imo & ipsi Cujacio latuit, quem in eam cognitionem adduxit P. Faber, qui primus illud retulit ad Augusti ævum, Dolabella & Silano Coss.: etenim in lege in cognitione ff. ad S. C. Silanianum assertur sententia S. C. Statiliani, vel Domitiani temporibus Augusti, Tauri & Lepido Coss. A. U. C. DCCLXIII. quo præfinitur quinquennium (*) ad acculandum heredem extraneum, qui contra S. C. Silanianum, hoc est ante questionem habitam de servis, testamentum aperuisset ejus, qui a propria familia diceretur occisus. (b) Cum autem hæc additio sit ad Silanianum, apparet, Statilianum esse recentius: eoque Silanianum anno saltem esse antiquius: quia anno ante Taurum & Lepidum Statiliani auctores, consulatum gessere Dolabella & Silanus, quibus Silanianum adscribimus. Ex quo colligitur, utraque S. C. originem ab Augusti ævo traxisse, sub quo tam Lepidus & Taurus, quam Dolabella & Silanus fuere Consules. (c) Sed quo suspicer, aliquid anterioribus temporibus hac in re fuisse constitutum, præcipue in lege Cornelia de sicariis, urget lex 25. hujus tituli ff. qua traditur, ea lege fuisse cautum de præmio accusatoris servorum, qui ante questionem aufergerint, & eadem admisserint, ut quinque aureos acciperet etiam de publico,

si ex bonis damnati desint in singulos, quos convicerit servos. Unde quod lex Cornelia fortasse inchoaverat, S. C. hoc absolvit, poena in heredis negligentiam propolita. Si vero convicerit eos, qui aperto testamento manumissi reperiantur, iis in vincula coniectis, indeque cautam dicere coactis, denos aureos in singulos ex damnati bonis auferet pro præmio, (d) de quo & alibi. Igitur ne vita dominorum pateret servorum insidiis: coguntur servi per hoc S. C. proprio periculo dominorum vitam præstare, ut sciant, se proprio capite expiuturos quidquid adversi domino contigisset: atque ita minime audeant in eum aliquid mali consilire. Unde mortuo domino, qui a familia occisus diceretur, Senatus vetuit, testamenti tabulas aperiri, aut hereditatem adiri, aut bonorum possessionem peti, aliisque quid ad causam testamenti pertinet agi, antequam haberetur publica questio de servis, qui sub eodem recto, locove fuissent, & supplicium fumeretur tam de noxiis, quam de iis, qui dominum deseruissent, atque opem ferre neglexissent. (e) Ideo vero vetuit Senatus aperiri testamenti tabulas, ne crimen caderet in servos testamento manumissos; (f) itaque poena sumenda de liberis hominibus esset veluti de servis, indeque libertatis dignitas turpitudine servilis supplicii macularetur. Verum Neronis tempore ad hoc S. C. accessit aliud, ipso Nerone & Pifone Coss. (g) quo non modo prioris S. C. sententia confirmabatur, sed illud etiam adiciebatur, ut qui testamento manumissi sub eodem recto mansissent inter servos, pœnas darent. (h) Quod S. C. & Neronianum dicitur, & Pilonianum, atque etiam Claudianum, quia Nero fuerat a Claudio adoptatus. (i) Ex eo autem S. C. omne dubium sublatum fuit, quod oriri poterat, si contra Silanianum apertum fuisset testamentum, & rei apparuissent servi testamenti manumissi, servorum ne, an liberorum more puniendi essent? Nam Senatus C. Neronianum jussit, ut simul cum

(a) Dausq. in orthograph. hac voc.

(*) Nisi parricidium argueretur, quo casu questio vicennium durat L. 13. D. de S. C. Silaniano.

(b) Cujac. lib. 4. cap. 14. obs.

(c) Cujac. observ. lib. 1. cap. 18.

(d) Eod. lege §. 2.

(e) L. 25. in ff. de S. C. Silaniano. & eod. tit. ff. & eod. Pauli sent. lib. 3. tit. 5.

(f) Cujac. obs. lib. 18. cap. 6.

(g) Tacit. annal. 13. cap. 32. & ann. 14.

(h) Tacit. eod. ubi Liphut.

(i) Cujac. parat. ff. hoc tit. ubi vide Chaff. lit. C.

cum servis supplicium penderent: quod ante ambigebatur. Huic accessit aliud S. C. sub Trajano: ut de iis etiam questio haberetur, quos testator vivens manumiserat. (a) Heres autem ne sui compendii causa familiarum facinus absconderet, si ultionem omittit, malitque suo sibi lucro retinere servos, quam supplicio amittere, contraque S. C. hereditatem adeat; ut indignus ab hereditate, atque omni testamenti commodo submovetur, bonaque sibi erepta in fiscum transferantur. Et si tabulas contra S. C. aperuerit, recitaverit, descriperit, vel heres ipse, vel alius; ex Edicto Prætoris in eum centum aureorum iudicium datur. (b) Secus vero si ab alio, quam a familia testator occisus dicatur: tum enim hereditatem adire minime prohibetur, & effectum habebit aditio, si postea mortem ulciscatur, alioquin effectum carebit, & hereditas a fisco eripietur ex Azonis sententia, quam probat Cuiacius. (c) Occisorum autem nomine in reliquis veniunt omnes, qui aut ferro, ut laqueo, aut veneno, aut carmine magico, & quacunque alia nece perierint. (d) Mors tamen hausta veneno, vel alia ratione sine corde furtim illata hoc S. C. non comprehenditur. Ideo autem ad supplicium servi deposcuntur, quod vel attulerint vim, vel auxilium ferre neglexerint: & omni culpa solvuntur, si ab ignoto sibi periculo dominum non exemerint; tum enim crimen ab herede in alios vindicabitur, dimissis servis, nisi venenum non clam, sed violenter fuerit infusum. (e) Nec solum servi sub testamento manentes plectuntur ex S. C. sed etiam foris, puta qui dominum peregre abeuntem sequerentur, cum ille in itinere fuerit occisus, (f) & qui clamore de proximo exaudito ad vim prohibendam

Jani Gravina. Tom. I.

non accurrerint: (g) item qui dominum libi manus afferentem non impederint, cum potuissent; quamvis non incidant in hoc S. C. cum violenti non fuerint; tamen puniuntur. Illud insuper S. C. Neroniano cavebatur, ut viro, aut uxore necata, perinde de superstitis conjugis servis questio haberetur, ac si servi essent ipsius occisi. (h) Quod Marcellus produxit etiam ad fœci servos, ut marito occiso de iis etiam questio habeatur. (i) Non tenentur vero S. C. Siliano servi nedom puberes, aut ætate confecti, vel surdi, muti, furiosi, vel qui tempore mortis clausi, aut in vinculis erant. (k) Qui vero servorum aliquem de occisi familia receperit, celaverit, protexerit, quo minus de illo supplicium sumeretur, tanquam fœciarius punietur. (l) Servus etiam ab herede venditus questioni subicitur, reddito emptori precio. (m) At servus, qui domini cædem indicasset (ita enim Duaren legendum apud Ulpianum, non vindicasset), (*) aut arguisset, siquidem ultro profuerit ad acculandum; non modo questionem elabatur; sed libertatis etiam præmium assequitur. (n) Ad eos, qui acculare refugiant, etiam pertinet S. C. memoratum ab Ulpiano, (o) quo S. C. pro victo damnatur is, qui corruerit de latorem, adeo ut is accusationem omiserit; exceptis causis sanguinis, five capitis, in quibus reo, propriæ vitæ sollicitudo condonatur. Et in causis fiscalibus Senatus censuit, (p) ut si neque delator, neque possessor iudicio adfuit, postquam tribus edictis evocati fuerint; delator amittat jus deferendi publicam causam, & fideiussores ejus teneantur; possessoris vero jus integrum maneat, quale fuerat ante delationem. Porro Cotta

Xx

& Mef-

(a) L. 10. in fin. ff. de S. C. Silan. Duaren. ibi §. c. 1.
(b) Cuiac. parat. ff. cod.
(c) 18. observ. cap. 6.
(d) L. 1. §. occisorum ff. ad S. C. Silonian. & Paul. sent. l. 3. c. 5. ubi Cuiacius §. occisus.
(e) L. 1. §. 19. ff. de S. C. Silan. l. cum. fratrem C. de his quib. ut ind.
(f) L. 1. §. cum. dominus ff. h. n.
(g) L. 3. §. 2. & l. 1. §. 27. 28. ff. ord.
(h) Paul. sent. 3. tit. 5. & l. 1. §. ff. vir. ff. de S. C. Silonian.
(i) L. ff. vir. ff. cod. Ant. Aug. lib. de l. ad hoc S. C.

(k) L. 1. §. 52. ff. hoc tit. l. 1. §. si quis in gravi & seg. ff. ad S. C. Silan. & l. si excipiuntur ff. eodem.
(l) L. si quis in gravi §. si quis quem ff. cod.
(m) L. S. C. ff. cod.
(n) Sive vindicasset, legas, five indicasset, parum interesse videtur. Pro Florentina tamen, in qua est indicasset, sicut Augustinus in Emend. L. 11. c. 19. Cuiacius Obs. LXXVII. c. 22.
(o) L. 3. §. utrum ff. de S. C. Silan. Duaren ibid. & l. 1. C. in quib. cas. serv. pro præm.
(p) L. 7. ff. de præscript.
(q) L. 2. §. Senatus ff. de jure fidei.

& Messala Coss. prodiit S. C. quo eadem observanda statuuntur, si servus ac si liber possit. (a) Item Senatus censuit, [b] ut criminis abolitionem petente delatore, quod errasse se dicat; idem iudex de abolitionis iusta causa cognoscat, errorem condonaturus & dolum, ut in causis proditorem vindicaturus.

CAPUT CX.

De Lege Aquilia & de adium demolitione
Senatusconsulto prohibita.

CUM leges evoluerimus, quibus delictorum damna coercentur, atterere ad has oportet etiam illas, quibus damna non ex delicto, sed vel culpa, vel casu aliquo nata rependuntur. Ac de damnis a bestiis & quadrupede illatis cavebatur satis ex legibus XII. tabul. quarum vim Edicto, & iurisdictione sua Prætor etiam explicavit titulo: *si quadrupes pauperiem secisse dicatur*. Quo referenda est lex ea, quæ aliquibus scriptoribus appellatur *Pesolania de cano*. Quod putatur corruptum nomen e *Solonia*, sive lege *Solonis*, quæ redacta fuit in leges XII. tabul. (c) Sanxerat enim Solon, ut canis, qui momorderat, catena victus, a domino noxæ dederetur, quod & libro superiori attigimus. De damnis autem vel ab hominibus, vel a bestiis culpa & negligentia hominum acceptis, quamvis veteribus XII. tabul. legibus & aliquibus forsitan aliis post eas latis caveretur: quia tempore tamen exolescerent, oportuit nova aliqua lege vim earum suscitare. Veteres enim leges desuetudine languiscentes, novis revocantur ad usum, & viventium magistratuum auctoritate in pristinas vires restituntur.

Parent enim homines novis legibus facilius, ne spretis iis, contemnere videantur magistratum earum latorem: qui libenter persequitur violatores legum, ut honorem simul suum ulciscatur: unde Macrobius: [d] *Queritur sepe novis legis auctoritas exolescente metu legis antiquioris, ut de ipsis legibus XII. tabul. factum est: quorum ubi contemni auctoritas capis, in aliorum latorem nomina transiere*. Hinc ait Plato, leges picturarum instar tempore obscuratas novis coloribus a novis potestatibus esse illuminandas. Quæ ratione deductum est in legis Aquiliæ nomen, quidquid in veteribus de damno ab homine, vel per hominem dato contineretur. Auctor legis C. Aquilius Gallus Tribunus plebis is ne, qui formulam de dolo malo concepit, (*) an alius, non satis constet. Fuit igitur propriè lex ista Plebiscitum, (e) quo post auctam plebis auctoritatem populus tenebatur univèrsus. Huius legis tria capita commemorantur. Primo capite cavetur de occisis qualiterqualiter servis, aut animalibus, quæ gregatim pascuntur, (f) (**) ut actio detur adversus eum, qui damnum dederit injuria; quæ vox hic pro contumelia non accipitur: injurias enim eas lex Cornelia (***) ulciscitur: sed factum injuria dicitur pro non jure ab eo etiam, qui nocendi animum non habuerit, siquidem ratione utatur: nam furiosus & insans, quorum ratio languet, Aquilia non tenetur. (g) Hinc si quis occiderit aggressorem, adversus quem se telo defendebat & juxta defensionis modum excesserit, in Aquiliam non incidet: quia non injuria, sed jure illum occidit: nam jure naturæ recte vim in se imminentem quisque propulsat. (h) Cum quadrupedi-

bus

(a) L. hoc accusare 11. §. si servus ff. de accusat. & inscript.

(b) L. 15. ff. de jure fidei.

(c) Cuius. ad font. Pauli. l. 1. tit. 15.

(d) Sueton. 11. & 13.

(e) Imo legis Aquiliæ jam meminerunt Q. Mucius Sævola in L. 39. pr. & Brutus in L. 27. §. 22. D. ad leg. Aquil. quorum uterque C. Aquilius Gallum ante antecessit. Quare alii hanc legem tribuere volunt L. Aquilio Tribuno plebis anno circiter 572.

(f) L. 1. ff. ad l. Aquil.

(g) L. a. ff. ad l. Aquil.

(h) Unde nata veteribus questio, an fues quoque hæc in numero pecudum. Nam pasci eas quidam do-

gabant, quia suis sine pastu ali possit faba, hordeo, glande, ut Varro & Columella tradunt. Eam questionem demum proposuit Gerardus Felmannus in tractatu de inclusionis animalium.

(**) Quomodo igitur differt damnum ab injuria? Damnum vel consideratur ut delictum verum, & tunc differt ab injuria, quod hæc contumelia, damnum nocendi causa inferitur, vel consideratur ut quasi delictum, veluti quando quis ex imperitia nocet, & tunc injuria dolo a damno differt; damnum enim culpa inferitur, & detrimentum continet, cum in injuria contumelia dolo illata vindicatur.

(g) L. 5. §. injuriam, & seq. ff. ad l. Aquil.

(h) L. sciendum 45. §. 4. ff. cod. & l. 4. & §. 1. codem.

dibus autem & servos congregat lex: quia servi sub dominio nostro pariter cadunt. Occiso autem servo, vel quadrupede damnum æstimatur, quanti eo anno servus, vel quadrupes plurimi fuerint quantique nostra interfuit non periisse, (a) ilque annus retrorsum computatur ex tempore, quo quis est occisus: ut scilicet mortis tempus anni sit finis. Quamobrem si eo anno servus heres institutus aliena culpa vitam amisisset, etiam hereditatis commodum in ætimationis iudicium veniet. (b) Et si pistori servo pollex præcisus fuerit, idæque intra annum præcis pollicis occisus, in ætimationem deducetur, quanti prius esset, antequam pollicem & artem amisisset. (c) Actio autem, qua æstimatur quanti pluris, anno circumferibitur: actio vero ipsa, qua æstimatur damnum acceptum, est perpetua, utpote rei persequutoria, (d) Porro actio directa, sive civilis, ex ipsa lege descendens ejusdemque apertis verbis comprehensa ipsi domino datur: nullis vero, quæ nascitur ex abditio sensu legis & ab æquitate magistratus, etiam non domino permittitur. Quamobrem liber homo, qui dominum non habet, in propria membra læsus, nullam ex hac lege directam actionem nanciscitur, sed occiso eo, utilis actio ipsius heredi accommodatur: qua consequetur quidquid sumptus factum fuerit in curando vulnere, & quidquid damni ejus cædis causa fuerit acceptum. (e) Eadem ratione fructuario corporis perempti & creditori & bonæ fidei possessori utilis actio conceditur.

(f) Addit Cujacius, (*) directam competere, si corpus corpori nocuerit: utilem si corpus causam damni; non damnum ipsum obtulerit: quæ plerumque actio id factum appellatur. Esti vero actio hæc ut pote rei persequutoria ad heredes transeat & successores; adversus heredem tamen minime dabitur, nisi quatenus fuerit ex alieno damno locupletior. (g) Multantur autem contentes in simplex; inficientes, propter mendacii poenam, in duplex. (h) Secundum caput Aquilæ legis jamdiu interdictit. Eoque Cujacius [i] comprehensam fuisse putat quamlibet aliam rationem damni dati, non ob rem nostram læsam, sed ob commodum aliena opera nobis ademptum, veluti si quis nullo jure servitutis imposset vicini luminibus contra formam veterum ædificiorum offecisset: quo nomine damnatus fuit a Theophilo Imperatore Petronas, ut refert Zonaras; (k) vel si quis imposito ædificio vicini aream inutilem reddidisset. Quod caput in desuetudinem abiit. (l) Tertium caput conceptum erat in eos, qui non occidissent servum, aut gregalem quadrupedem, sed eum, carne aliquo modo læsissent, corporisve membrum aliquod ussissent, rupissent, fregissent, aut accidissent, vulnerasseve canem. & animal aliud, quod pecudum numero non est, sive gregatim non pascatur, aliave ratione rem aliam animatam, aut inanimatam deteriorem reddidissent: ut ejus damni nomine teneantur, quanti res ea plurimi fuisset in triginta diebus proximis. (l) Hic enim actio annua, qua

X x 2

(a) L. si lex ff. deod. § 2.

(b) L. inde Nervatius ff. deod. in princ.

(c) D. l. inde Nervatius § 3.

(d) Vide VVelsch. in parat. ff. deod. num. 5.

(e) L. § 3. & 14. ff. deod. VVelsch. loco cit. n. 3.

(f) L. item Melo §. 10. ff. ad l. Aquil.

(*) Imp. Justinianus in §. ult. J. de lege Aquil. ubi directam vocari actionem monet, si corpore quis damnum dederit, veluti si quis alienum servum de ponte in flumen dejecerit, & si suffocatus fuerit, utilem, si corpori quidem datum sit damnum sed non corpore: veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita includerint, ut fame necaretur, aut jumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur; in factum denique, si nec corpore, nec corpori, & tamen damnum datum sit, veluti si quis in tempestiva ductus misericordia servum alienum compedibus solverit, ut is aufugeret, quoniam ipsa actio verbis legum, illa interpretatori prudentum, hæc Fructioris providentiam originem debere videtur.

(g) L. inde Nervatius §. hanc actionem b. ff. ad leg.

Aquil.

(b) L. contra a C. deod. l. 2 §. 1. ff. deod.

(c) Cujac. parat. ff. ad leg. Aquil.

(d) Vide exempla apud Cujac. parat. C. deod.

(*) De hoc quoque capite frequens ob eruditiss. post Cujacium habitus est Senatus. Claudius Chiffletius egisse id de servo corrupto putabat, deindeque exolevisse, quia postea Prætor de servo corrupto singulare Edictum proposuerit, eoque semper duplex promiserit, cum reus ex lege Aquilæ, non nisi inficiens in duplum condemnaretur. Contra legis Aquilæ caput secundum de dejectis & effusis legis contendit van Bynkershoek Obferv. libr. I. cap. 13. Sed & de servo corrupto & de dejectis vel effusis agi poterat ex legis Aquilæ capite tertio, quo damnum datum in omnibus rebus, quæ animæ carent vindicatur, quare præstat cum Ger. Noood. de Usufructu cap. 13. palam præstari, ignorari vel capitis tertii legis Aquilæ.

(l) L. si servus 27. ff. ad leg. Aquil. §. quinto.

persequimur ex superiori capite id, quod res plurimi fuerit, contrahitur ad triginta dies: quia minus peccatum vulnerantis & lacerantis est, quam occidentis, minorque iactura esse solet occisi animalis, quod pecudum numero non sit. Ad damnum quoque pertinet Senatusconsultum Acilio Aviola & Corollio Pansa Coss. Adriani tempore, quo de ædium demolitione cavebatur; & dirui quid negociandi causa, distrahere, aut vendi, aut legari prohibebatur. (a) Non modo autem domus sed & villas dirui Senatus vetuit, ac venditionem irritavit, & emptorem ad duplum pretii fisco inferendum damnavit.

C A P U T CXI.

De Lege Rhodia de Jactu.

Nunc progrediamur ad ea damna, quæ non ab homine, sed forte, vel natura inferuntur: nempe quæ a mari eveniunt, ejus fallax est incertaque fides. De talibus autem damnis judicium Rhodius legibus in Romanas translatis exercebantur. Rhodiorum enim erat rei maritimæ tanta pericia, ut nauticus populus a Foro appellentur: ac propter usum assiduosque casus, quos frequentia navigationis tulerunt, æquissimas & prudentissimas rei navalis condidere leges. Quorum præstantiam cum alii veterum, tum præcipue Strabo celebravit. Etsi autem Romani leges omnes conquiescent non modo Atticas, sed & Græcorum aliorum, sicut & Pythagoræorum, qui erant in ea Italix ora, quæ Magna Græcia dicebatur; tamen Rhodias non acceperunt, nisi post usum rei maritimæ, quo non ante primum bellum Punicum vertere animus. Quamobrem traduxerunt ad se leges Rhodias, quæ mari tum dominabantur, assidueque usu civitatem iis dederunt, judicium maritima ex auctoritate illarum agentes. [b] Unde in Servii, Ofsii, La-

beonis scriptis monumenta erant Rhodiarum legum, quarum adhuc vestigia in recentiorum Jurisconsultorum responsis observantur. Quamquam autem plus erant Romanis receptæ Rhodix leges, earum tamen sententias tantum retinemus, quæ merces naufragio iactas respiciebant. Atque ex rescripto Antonini, [c] quo de naufragorum bonis agitur, Rhodia lex a Cæsare in imperii societatem adsciscitur, imperio rerum ita tributo, ut orbis quidem terrarum regimen Imperator; maris vero dominium lex Rhodia obtineret. Quamobrem ex collectione Pfelli, ut Gothofredus putat, seriem habemus, etsi mutilam Imperatorum, qui Rhodius legibus arbitrium [*] in re maritima tradiderunt. Quorum initium non a Tiberio, sed a Claudio, sub quo Coss. ii fuerunt, qui collectione illa perhibentur, nempe Q. Aterius Antoninus & D. Junius Silanus anno a Christo nato LIV. (d) Iste Imperator pluribus rem nauticam Senatusconsultis constituit, quorum duo ab Ulpiano referuntur, de quibus egimus supra ad legem Corneliam de fideiur. [e] Eos autem, qui ex afflictis & miseris naufragorum fortunis quid inhumane rapuissent; fisco tantum pendere voluit Claudius, quanti e Prætoris Edicto damnarentur. (f) Etenim etiam ex Edicto Prætoris oritur actio adversus raptos naufragorum intra annum in quadruplum, post annum vero in simplum. (g) Et ut violentia procul arceatur a naufragiis, vetuit Senatus iis colligendis aut militem, aut privatum, aut libertum servumque Principis intervenire. (h) Leges itaque Rhodias utilitate diu ante commendatas ultique inter Romanas leges investas Claudius primum convertit in assiduam & necessariam jurisdictionem: deinde alii Principes eadem auctoritate sua comprehendunt, quorum nomina in supra demonstrata collectione invenimus: nempe Vespasianus, sub quo S. C. ea de re, Lauro & Agrippino Coss. susceptis, ut Gothofredus autumat,

(a) L. 52. ff. de contrah. emt. concord. Cujac. obs. 5. cap. 26.

(b) Cicero pro lege Manilia.

(c) L. ult. v. s. l. de privatis ff. ad l. Rhodiam de jactu.

(d) Auctoritatem hanc, quæ vulgo legibus Rhodius promittitur, dubium auctoritatis esse, putat Blaut. v. d. Bynkershoek ad legem de jactu p. 324.

qui ipsas leges Rhodias, quæ vulgo circumferuntur, vel solius stultitiam nomine solvitur convincit cap. 8.

(e) P. Faber. semel. lib. 1. cap. 25.

(f) L. 3. in ff. de incendi. ruin. & naufrag.

(g) L. 3. ff. de incendi. ruin. & naufrag.

(h) L. 1. ff. eod.

(i) L. no quid in ff. de incendi. ruin. & naufrag.

tumat, & Ulpus Trajanus, itemque Adrianus, sub quo S. C. ne milites, aut privatis, aut servus, libertusve Principis naufragiis colligendis interveniret: ne pro auxilio, damnum potentia & rapacitate sua naufragis adferrent. Quibus tandem & Severi accessit auctoritas. Posset quis referre in leges Rhodias caput illud apud Ciceronem, quod tamen cum eruditioribus declamandi causa confictum putarim de more a Rhetoribus, nempe, *ut si qua rostrata navis, quæ est navis militaris, in portu deprehensa sit, publicetur.* (a) Ex omnibus autem Rhodiis legibus, hujus ad nos capituli integra sententia pervenit, quo continetur, ut si ventorum vi, aut imbris tempestas cooriat, unde navis in periculo versetur, quo ut eximatur oporteat eam levare, atque jactura mercium exonerare: mercium projectarum domino damnum illud a dominis mercium conservatarum pro rata omnium, ipsomet etiam nauta contribuent, sarciantur: siquidem per eam jacturam navis periculum tempestatis evaserit: nam si perierit, nullus collationi supererit locus; cum vel merces omnes demersæ sint, vel si quæ recipiantur, a sorte, aut a domino industria servatz putentur. (b) In rationem autem contributionis venit etiam portio ipsarum mercium jactarum: ut earum dominus tantum minus a ceteris exigit, quanto pro rata jactarum oneratur mercium. (c) Quamobrem si duo singuli centum haberent in mercibus; Caju jactarum mercium dominus ducentum; Caju amisiss mercibus auferet a singulis quinquaginta, & naufragio amittet altera centum: quoniam tantundem ille habebat in mercibus amissis, quantum illi duo in servatis. Unde sicuti portio Caji, quæ erat centum, superabat portionem singulorum, quæ erat centum: eadem proportionem post naufragium portio Caji, quæ est centum, superabit portionem singulorum, quæ est quinquaginta, ut tam ante, quam post naufragium, portio Caji dimidio superet portionem singulorum.

Contra si Caju merces projecit, quæ valerent quinquaginta: unus autem, & alter servarint proprias cujusque centum estimatas, Caju damnum accipiet in decem; duo vero illi duplum quisque contribuet pro singulis, nempe viginti, ut qua proportionem quinquaginta illa unius respondebant singulorum centenis: eadem ratione quadraginta ejusdem respondeant singulorum octogenis. In qua ratione subducenda veniunt etiam animalia & servi a periculo liberati & gemmæ servatz, non quia navim onerent, sed quod aliena jactura salvæ fuerint. Homo tamen liber servatus in rationem contributionis non venit: cum nullo pretio vita liberi hominis expendatur. (d) Res autem, quarum nomine conferendum est, non quanti emtæ fuerint, sed quanti venire possint, æstimantur, (e) & si adspargine deteriores evaserint, quanto minoris ob id æstimantur, tanto minus in contributione præstabit, ut si prius viginti putarentur, postea ob adspersionem decem valeant, dominus earum pro decem sit collaturus. (f) Nec solum contributio locum habebit, si merces e navi jactantur; sed etiam si una cum scapha, in qua depositæ fuerant, demergantur. (g) Nave autem perditæ, conservatz cum mercibus scaphæ nulla ratio habebitur; quia naufragium factum est, (h) non jactura. Quamvis autem facta naufragio contributio cesset, si tamen ea navis, quæ jactura mercium servata erat, alio loco submersa fuerit, & merces per urinatores extrahantur: earum domini conferre debent ei, cujus bonorum jactu navis superius periculum evaserit: quia nisi ea mercium jactura navis levata esset, merces, quæ postea extrahuntur, e naufragio fortasse non superfuissent. (i) Si autem arbor, aut aliud instrumentum levandæ navis causa jactum fuerit a nauta; hujus quoque damnum, perinde ac jactarum mercium contributione omnium reficietur. (k) Ceterum si nullo periculo navem

(a) Cicero de inveni. l. 1.

(b) Lib. 35. Basilic. tit. 8. l. 1. ff. de l. Rhod. de jactu. Paul. lib. 2. sent. tit. 7. in fin.

(c) L. 2. §. portio & ff. de l. Rhod. de jactu.

(d) Cujac. ad l. 3. ff. de l. Rhod. de jactu. sent. ad lib. 19. resp. Papi.

(e) L. 2. §. portio ff. de l.

(f) L. navis §. 4. cum autem 2. ff. de l.

(g) D. l. ff. de l.

(h) D. l. 4. ad Paul. sent. 2. tit. 7.

(i) D. l. 4. §. sed si navis. Cujac. ad Paul. sent. 10. eo cetero.

(k) L. amissa §. 5. in fin. ff. de leg. Rhod. de jactu. l. 3. ff. de l.

ven exoneraverit, frustra contributionem postulabit: cum id tantum sit reddendum, ejus jactare beneficium, periculum navis effugerit. (a) Si vero navis a privatis redempta fuerit, omnes domino navis conferre debere, Servius, Oñlius, Labeo tradiderunt. (b) Porro caput hoc legis Rhodiae ad naves pertinet onerarias ad comportandas merces comparatas, quæ plerumque capaces erant decem milium modiorum: non autem ad naves longas, seu triremes. (c) Ceterum si navis deterior facta fuerit: frustra contributio postulabitur. (d) Tandem judicium hoc ita instituetur, ut rerum amissarum domini ex locato agant cum magistro navis, ne restituat res conservatas, donec ex iis damnum reficiatur dominis rerum projectarum: unde navis magister ex conductoaget cum reliquis, quorum sunt salvæ merces, ut detrimentum proportionemunicetur

C A P U T CXII.

De Lege Licinia.

Effugerat pene mihi tot inter lex Lici-
nia, cuius leve mihi admodum vesti-
gium reperitur apud Marcianum; (c) quam
explicat Cujacius. (f) Ea lex cavet, ne
communi dividendo actione uteretur is so-
cius, qui partem rei communis alienavit,
ut evitaret licitationem illius, propterea-
que transfuderit partem suam in potentiorē, ut
licitando ille vincat incusso potentioris metu.
Nam si eadem pars, nondum sublata com-
muniōne, ad eum, qui alienaverat, redie-
rit; non poterit ipse amplius duplicem

quam habebat actionem, adversus socium exercere; & si potentior ille post partem in se alienatam communi dividendo agat cum altero socio; repelletur (*) exceptione, quod *alienata res sit iudicii mutandi causa.*

C A P U T CXIII.

S. C. De Religione Sepulcrorum.

Finem imponamus operi materia funebri, quo res omnes humanæ committant, atque referamus S. C. de religione sepulcrorum, quo prohibebatur sepulcra in alium verti usum, quam condendi cadaveris illati, & venundari, aut permutari, ut in profana commercia concedant, (g) Tantique religio funerum est, ut etiam post fundos venditos priores domini, qui sepulcrum ibi habebant, jus adeundorum sepulcrorum retinerent, propter legem prædiorum vendundorum, qua cavebatur, ut ad sepulcra, quæ in fundis sunt, iter ejus aditus, ambitus funeris faciendi sit. (h).

Hactenus ex antiquissimis monumentis Romana exordia juris privati edita sunt. Quominus autem, quicunque lector sapiens, abductus turba imperitorum, quidquam horum uti obsoletum tua cum fraude praefereris; cogitato, labentibus praeiisinitatis, perennem tamen recti speciem tibi sculptam, exemplisque novis, ac similibus, communem atque proficuum, nunquam interitum, neque ullo non tempore mortalibus profuturam ubicunque gentium non libido, sed ratio dominetur.

(a) Cujac. lib. 19. respons. Papia. L. 3. ff. cod.

(b) *L. a. f. novis* ff. sed.

(e) Cujac. *Ibid.*

[d] L. 2. 6. 1. ff. de l. Rhod. de jact.

(c) *L. mlt. ff. de alien. jud. mnt.*

(f) L. 1. fam. cretacea.

(*) Ille igitur ipso jure, hic ope exceptionis
e iudicio communi dividendo arcebitur, & in.

vitus etiam in poenam fraudis in communiore
rei manere coequetur L. 12. D. de alien. iud. muz.
causae factae, sine transpositione Ranchini intel-
ligi posse Noeditius & Schultingius ostendunt ad
Tit. Pandect. de alienatione iudicii mutandi causae
factae.

[g] Lc. 12. 6. 1. ff. de relig. & sumt. f. un.

[6] *L. arimur* 3. ff. de sepulch. violas.

